

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**AK PARTİ’NİN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI VE YÜRÜTTÜĞÜ
POLİTİKALARA YANSIMALARI**

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH TURAN

**DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET AKINCI**

AKSARAY 2022

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**AK PARTİ’NİN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI VE YÜRÜTTÜĞÜ
POLİTİKALARA YANSIMALARI**

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH TURAN

**DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET AKINCI**

AKSARAY 2022

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren yirmi dört (24) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Abdullah

Soyadı: TURAN

Bölümü: Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

İmza:

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: AK Parti'nin Milliyetçilik Anlayışı ve Yürüttüğü Politikalara Yansımaları

İngilizce Adı: AK Party's Understanding of Nationalism and Its Reflections on Its Policies

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Abdullah TURAN

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Abdullah TURAN tarafından hazırlanan “AK Parti’nin Milliyetçilik Anlayışı ve Yürüttüğü Politikalara Yansımaları” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKINCI

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Prof. Dr. Nafiz TOK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Funda ÇOBAN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Hasan Alpay KARASOY

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Faruk ÖZÇINAR

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 14/03/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

Canım Babaanneme

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu çalışmada bir yol gösterici olmasının yanı sıra, akademik yönümü geliştirmeme katkı sunan, tüm hatalarıma rağmen bana sabır gösteren, her ihtiyaç duyduğumda vakit ayırmaktan imtina etmediği gibi en yoğun vakitlerinde bile beni geri çevirmeyerek katkı sağlamaya çalışan ve beni asla yarı yolda bırakmayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet AKINCI'ya,

Tez izleme toplantılarında tüm gayreti ile katkı sunmaya çalışan, bu ilgisi ile beni heyecanlandırarak tez yazımında araştırma arzumu artıran ve çok uzaklarda olmasına rağmen tez sürecinde beni yalnız bırakmayarak desteğini ve gayretini sürdüren kıymetli hocam Doç. Dr. Funda ÇOBAN'a

Gerek tezle ilgili sorularımda gerek bir hoca ve gerekse bir abi olarak şefkatini esirgemeyen ve örnek duruşu ve tavırları ile gelecek yaşamıma değer katan ve yanında kendimi güvende hissederek enerjimin artmasına vesile olan sevgili hocam Prof. Dr. Nafiz TOK'a,

Tez sürecinde gerek tezin düzeltilmesi gerekse olgunlaşarak geliştirilmesi sürecinde sayfalarca düzeltme yapan ve tezin kısıtlanmasına büyük emek harcayan sayın hocam Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN'a

Akademik yaşamım boyunca her zaman sorunlarıma ortak olan, düştüğümde elimden tutup kaldıran, her konuşması ile bu millete olan borcumu hatırlatarak yükselmem ve örnek biri olmam konusunda beni tetikleyen, her türlü siyasi düşünceye saygılı olarak ön yargılardan ziyade insana insan olduğu için değer veren benim için bir hocadan daha da ötesi demekle gurur duyduğum sevgili büyüğüm Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU'na,

Çalışmamın yazım yanlışlarını ve anlam bozukluklarını düzeltme noktasında defalarca emek harcayan ve yıllardır gösterdiği dostluğu ile şerefyağ olduğum canım dostum Dr. Kudret Safa GÜMÜŞ'e,

Tez savunması esnasında aktardıkları fikirlerle hem tezi olgunlaştırmam hem de tezin eksiklerini gidermem hususundaki gayretlerinden dolayı değerli hocalarım Doç. Dr. Hasan Alpay KARASOY'a ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Faruk ÖZÇINAR'a, bu süreçte dostluklarıyla yanımda olan sevgili arkadaşlarım Doç. Dr. Mehmet YÜCENURŞEN'e, Öğr. Gör. Ferhat ATEŞ'e, Arş. Gör. Alper KARADEMİR'e ve Sinan ÖZDEMİR'e;

Hayatımda örnek almaya devam edeceğim ve her daim öğrencilerime örnek olarak anlatmaktan geri durmayacağım, beni hayata hazırlayan, olgunlaşmama vesile olan, bana insanlığın ve dava şuurunun ehemmiyetini aktaran kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ercan OKTAY'a, Prof. Dr. Hasan GÜL'e, Prof. Dr. Hacı Murat YILMAZ'a, Prof. Dr. Haluk DUMAN'a, Prof. Dr. Eyüp AKIN'a, Prof. Dr. Özgür ÖNDER'e, Doç. Dr. Vedat YILMAZ'a, Öğr. Gör. Ömür TOKER'e ve canım abilerim Yunus TURAN ve Barış ÇOŞKUN'a;

Hayat boyunca benim için her türlü zorluğa göğüs germiş olan, sevincim ile sevinçlenen sıkıntıda ardımda gölgesine duacı olduğum canım babama; her üzüntümde manevi söylemleri ve teslimiyeti ile hayat koçum ve manevi yönümün yaratıcısı cananım anneme; doğduğum günden bugünlere kara günümde sırtımı dayadığım ve arkadaşımış gibi samimi tavırları ile beni şanslı hissettiren baba yarısı can amcama; bugün bile hâlâ beni küçük torunu gibi bağrına basarak gözünde bir türlü büyütemeyen, eğitim hayatım boyunca her daim maddi ve manevi ardımda olan ve emeklerini anlatmaya sözlerimin yetmeyeceği hayatımın kurucusu canım babaanneme; gerek yıllarca süren İngilizce sınavı hazırlık sürecimde gerek doktora başladıktan sonra hem ders hem de tez dönemi yoğunluğumda ve buhranlarımda zaman zaman sabrını tükettiğim hayatımın mutluluğu, evimin huzuru, gönlümün sultanı canım hatunum Derya TURAN'a, ödevlerine yardım etmekten kaçınısam ve birçok defa isteklerine sırtımı dönsem de beni sevmekten vazgeçmeyerek “iyi ki babamsın” deyip beni utandıran canlar canı kızım Sevde Hüma TURAN'a; tam tez dönemi yoğunluğumda dünyaya gelen ve bu süreçte yeteri kadar ilgilenemesem de kokusu ve şımarıklıkları ile heyecanımı artıran “ağzımın tadı evimin balı” diye sevdiğim canım oğlum İlteriş Derviş TURAN'a huzurlarınızda teşekkürü büyük bir borç bilirim.

Abdullah TURAN

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AK PARTİ’NİN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI VE YÜRÜTTÜĞÜ
POLİTİKALARA YANSIMALARI

(Doktora Tezi)

Abdullah TURAN, Aksaray 2022

ÖZET

Milliyetçilik, var olduğu günden bugüne dünyanın değişimine yön vermiş olmakla birlikte, birçok ideoloji ile birlikte hareket ederek siyasi manevralara bir kanal olabilme özelliğini bünyesinde barındırmıştır. Kimilerine göre bir doktrinden öte bir anlam ifade etmeyen bu ideoloji, bazen birlik için bir iksirken bazen de ayrışmalara ortam sağlayan bir zehir işlevini üstlenmekte ve geçen yüzyıllar içerisinde çeşitli sıfatlarda “siyasal iktidarlarca ya da başka çıkar gruplarınca” kullanılagelmektedir. AK Parti, neredeyse yirmi yıla varan bir süre boyunca Türkiye’de siyasi faaliyetlere yön vermiş ve birçok dönüşümü gerçekleştirmiştir. Çıkarılan kanunlar ve yürütülen politikalar elbette AK Parti’nin siyasi görüşünün dayanağı olan ideolojisinin etkisinde şekillenmiştir. AK Parti, ideolojisini “muhafazakâr demokrat” olarak kamuoyuna sunmuş olsa da bu kimliğin çeşitli çevrelerce tartışılması söz konusudur. Muhafazakârlığın bünyesinde İslamcılık ve milliyetçiliği de barındırması bir yana, özellikle 2015 sonrası süreçte, ülkenin beka kaygısı yaşaması söylemi ile milliyetçilik vurgusunun artması ve MHP ile ittifakın da gerçekleşmesi ile birlikte başkanlık sisteminin gelmesi, son olarak yerli ve milliliğin her alanda işlevsel kılınmak istenmesi bu konuda AK Parti’nin 2002’den bu yana olan milliyetçi bakışının sorgulanmasını önemli hâle getirmiştir. Bu konuda milliyetçiliğin iç ve dış politikalar üzerindeki yansımalarının gerekçeleriyle birlikte ortaya konulması önemli hâle gelmiştir. Ayrıca bu çalışma için diğer önemli bir husus, milliyetçiliğin Yeni Osmanlıcı bir bakışla sergilenmesine rağmen gerek iç gerekse de dış politikaların uygulanmasında bu duruştan zaman zaman sapmaların olmasıdır. Böyle bir durumda pragmatizm ve popülizmin devreye girmesi de çalışma için ayrıca önemli olmuştur. Ayrıca Yeni Osmanlıcılık çerçevesinde atılan adımlar hem iç hem de dış koşullarda/politikalarda sivil bir milliyetçilik temelinde işletilirken İslam’ın önemli bir toparlayıcı olarak vazifelendirildiği bir kimlik tanımını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte seçilmişlik mitinin devreye girmesi ise halkın gözünde politikaların meşruluğunun artması açısından önemlidir.

Çalışma, kamuoyu nezdinde dikkat uyandırmış olan AK Parti'nin iç ve dış politikalarının milliyetçilik perspektifinde icraata/fiile yansıyan durumunun değişen yönlerini de açığa çıkararak değerlendirilmesini kapsamaktadır. Çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için literatür taraması ve kaynak taraması yapılmış ve bu şekilde birincil ve ikincil kaynaklardan veriler toplanmıştır. Bu hususta siyasi metinlerden ve siyasetçi söylemlerinden çokça yararlanılmakla birlikte, politikaların fiile/icraata yansıyan hâli üzerinden bir milliyetçilik çıkarımı yapılması hedeflenmiş ve mevcut politikalar incelenerek bu politikaların yürütülmesinde görünmeyen yönlerin de ortaya çıkarılmasına dönük yorumsamacı (hermönitik) bir siyasi analiz yönteminin kullanılması ile yazım gerçekleştirilmiştir.

Bilim Kodu: 117103, 117111

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, AK Parti, İdeoloji, Politika.

Sayfa Adedi: 680

Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKINCI

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

**AK PARTY’S UNDERSTANDING OF NATIONALISM AND ITS
REFLECTIONS ON ITS POLICIES**

(Ph.D Thesis)

Abdullah TURAN, Aksaray 2022

ABSTRACT

Although nationalism has shaped the change of the world since its existence, it has embodied the feature of being a channel for political maneuvers by acting together with many ideologies. According to some, this ideology, which means nothing more than a doctrine, sometimes acts as an elixir for unity and sometimes as a poison that provides an environment for divisions, and has been used under various names by “political powers or other interest groups” over the past centuries. The AK Party has shaped political activities in Turkey and carried out many transformations for almost twenty years. The laws enacted and the policies carried out were, of course, shaped by the ideology of the AK Party, which is the basis of its political view. Although the AK Party has presented its ideology as “conservative democrat” to the public, this identity is being discussed by various circles. Apart from the fact that conservatism also includes Islamism and nationalism, especially in the post-2015 period, the emphasis on nationalism with the discourse of the country’s concern for survival and the establishment of the presidential system with the realization of the alliance with the MHP (Nationalist Movement Party), and finally, the desire to make local and nationality functional in every field has made it important to question the nationalist view of the AK Party since 2002. In this regard, it has become important to reveal the reflections of nationalism on domestic and foreign policies together with its justifications. In addition, another important point for this study is that although nationalism is exhibited with a Neo-Ottomanist perspective, there are occasional deviations from this stance in the implementation of both domestic and foreign policies. In such a situation, the introduction of pragmatism and populism was also important for the study. In addition, while the steps taken within the framework of Neo-Ottomanism were operated on the basis of civil nationalism in both domestic and foreign conditions/policies, it also brought with it an identity definition in which Islam was assigned as an important collector. In this process, the myth of being elected is important in terms of increasing the

legitimacy of the policies in the eyes of the public. The study covers the evaluation of the domestic and foreign policies of the AK Party, which has attracted attention in the eyes of the public, by revealing the changing aspects of the situation, which is reflected in the nationalism perspective. In order to carry out the study, literature review and reseources were investigated and data were collected from primary and secondary sources in this way. In this regard, although political texts and politicians' discourses are used a lot, it is aimed to make an inference of nationalism from the reflection of the policies in the deed/execution, and the current policies are examined and the writing is carried out by using a hermeneutic political analysis method to reveal the invisible aspects in the execution of these policies.

Science Code: 117103, 117111

Key Words: Nationalism, Turkish Nationalism, AK Party, Ideology, Politics.

Page Number: 680

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet AKINCI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
İTHAF SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	13
1.1.Kimlik ve Milli Kimlik	14
1.2.Millet (Ulus) Kavramı.....	18
1.3.Modern Milletin Unsurları	23
1.4.Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik	31
1.5. Milliyetçilik ve İlişkili Olduğu Diğer Önemli Kavramlar	39
1.6.Dünya’da Gelişen Milliyetçilik Tipolojileri	47
1.6.1.Liberal Milliyetçilik	52
1.6.2.Muhafazakâr Milliyetçilik	56
1.6.3.Yayılmacı Milliyetçilik.....	58
1.6.4.Anti-Sömürgeci Milliyetçilik ve Sömürgecilik Sonrası Milliyetçilik	61

İKİNCİ BÖLÜM	69
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE TİPOLOJİK SERÜVENİ	69
2.1.Cumhuriyet Öncesinde Bir Kimlik Politikası Olarak Milliyetçilik	
Türleri.....	72
2.1.1.Osmanlıcılık	75
2.1.2.İslamcılık.....	78
2.1.3.Bir Türk Milliyetçiliği Türü Olarak Türkçülük	82
2.2. Cumhuriyet Sonrasında Türk Milliyetçiliği.....	91
2.2.1.Atatürk Milliyetçiliği (Kemalist Milliyetçilik)	95
2.2.2.Teritoryal Milliyetçilik (Anadoluculuk)	103
2.2.3.Etnik Milliyetçilikler.....	107
2.2.4.Muhafazakâr Milliyetçilik Yahut Yeni Osmanlıcılık	117
2.2.5.Liberal Milliyetçilik	143
2.2.6.Sol Milliyetçilik	151
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	158
AK PARTİ VE İDEOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ	158
3.1.Milli Görüş Hareketi’nden AK Parti’ye: İdeolojik Dönüşüm ve Ayrılık	
Süreci.....	160
3.2.AK Parti ve Siyasi Kimliği	169
3.2.1.Genel Olarak AK Parti ve Erdoğan	170
3.2.2.AK Parti’nin Görünüştaki İslamcı Kimliği.....	172
3.2.3.AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrasi Anlayışı: Muhafazakâr	
Demokrat mı Yoksa Müslüman Demokrat mı ya da Yeni Muhafazakâr	
mı?	176
3.3.Demeçlerde ve Yazılı Kaynaklarda AK Parti Milliyetçiliği.....	192
3.3.1.Erdoğan’ın Demeçlerindeki AK Parti Milliyetçiliği	197
3.3.2.Yazılı Kaynaklarda AK Parti Milliyetçiliği.....	204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	231
UYGULAMADA (İCRAATTA) AK PARTİ MİLLİYETÇİLİĞİ: İÇ	
POLİTİKALARA YANSIMALAR.....	231
4.1.Ekonomi Politikalarında Denge Arayışları: Yerli ve Milli Üretimin Yükselişi.....	233
4.2.Merkezileşme mi, Yerelleşme mi, Bölgeselleşme mi Yoksa Sivilleşme mi?	264
4.3.Demokratik Açılım/Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci	282
4.4.Öğrenci Andı Meselesi.....	309
4.5.Başörtüsü/Türban Meselesi: Laiklik ve Din	323
4.6.TRT Kanalları ve Türk Dizileri	341
4.7.Kültürel Kutlamalar ve Simgeler	365
BEŞİNCİ BÖLÜM	393
UYGULAMADA (İCRAATTA) AK PARTİ MİLLİYETÇİLİĞİ: DIŞ	
POLİTİKALARA YANSIMALAR.....	393
5.1.Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Araçlarının Kullanılması.....	396
5.2.Ermeni Meselesi.....	422
5.3.AB ile İlişkilerde Yaşanan Dalgalanmalar	436
5.4.Orta Doğu Denkleminde Türkiye ve ABD: BOP Eş Başkanlığı ve Türk Dış Politikasında Dönüşüm.....	454
5.4.1.Türkiye-Libya İlişkileri.....	468
5.4.2.Türkiye-Suriye İlişkileri.....	481
5.4.3.Kuzey Irak'ın Tanınması	491
5.5.Rusya ve Çin Bağlayıcıları Temelinde Türk Dünyasıyla İlişkiler.....	515
5.5.1.Doğu Türkistan Meselesi	531
5.5.2.Azerbaycan ile İlişkilerdeki Gelişmeler	549
5.5.3.Kırım Tatarlarına İlişkin Politikalar	560

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	580
KAYNAKÇA	601
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	656

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Nye'in Güç Tipolojisi.....	396
Tablo 2: Erdoğan'ın Dış Politika Söylemi.....	496
Tablo 3: Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi	504

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADD	Atatürkçü Düşünce Derneği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİGK	Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
AİH	Akil İnsanlar Heyeti
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
ASALA	Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AT	Avrupa Topluluğu
AYYÖŞ	Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
BBP	Büyük Birlik Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BELDES	Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesinin Projesi
BLACKSEAFOR	Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi

CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CİMER	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
COVID-19	Koronavirüs Hastalığı 2019 / Yeni Koronavirüs Hastalığı
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇYDD	Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DAEŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
DAİŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
DB	Dünya Bankası
DBP	Demokratik Bölgeler Partisi
DEAŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
DEP	Demokrasi Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSG	Demokratik Suriye Güçleri
DSP	Demokratik Sol Parti
DTK	Demokratik Toplum Kongresi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
D-8	Gelişen Sekiz Ülke
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
G-8	Sekizler Grubu

HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
IDP	Islahatçı Demokrasi Partisi
IKBY	Irak Kürt/ Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
IMF	Uluslararası Para Fonu
IRA	İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İHA	İnsansız Hava Aracı
İHH	İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KDK	Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü
KEİT	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİİP	Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
KÖC	Kırım Özerk Cumhuriyeti
KÖYDES	Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
KUH	Kürt Ulusal Hareketi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MBK	Milli Birlik Komitesi
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDD	Milli Demokratik Devrim Hareketi
MGH	Milli Görüş Hareketi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
(MGK)	Milli Genel Kongre/Libya Kurucu Meclisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı

MNP	Milli Nizam Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Millî Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
M.Ö.	Millattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	Non Governmental Organizations
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OHAL	Olağanüstü Hal
OGAÖ	Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü
OOG	Ortadoğu Ortaklık Girişimi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi/ Partiya Karkeren Kurdistan
RP	Refah Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SİHA	Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TASAM	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TASAV	Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil Kurumu
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

TGF	Türkiye Güreş Federasyonu
THY	Türk Hava Yolları
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TİKAD	Türkiye İş Kadınları Derneği
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSR	Türkiye'nin Sesi Radyosu
TURKPA	Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜRKONFED	Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
UMH	Ulusal Mutabakat Hükümeti
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ÜOD	Ülkü Ocakları Derneği
UP	Ulusal Program
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
vd.	ve diğerleri
YAŞ	Yüksek Askeri Şura
YDG-H	Yurtsever Devrimci Gençlik Hareket
YDG-J	Yeni Demokratik Gençlik
YDSK	Türkiye-Ukrayna Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi
YEE	Yunus Emre Enstitüsü
YHT	Yüksek Hızlı Tren
YİKOP	Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
Yön	Yön Hareketi
YPG	Halk Koruma Birlikleri
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

YTB

%

&

Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı

Yüzde

ve

GİRİŞ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kurulduğu 2002 yılından kısa bir süre sonra iktidara gelerek günümüze kadar iktidarını sürdürmüş ve bu süreçte Türkiye’de birçok ciddi değişimin mimarı olması yönüyle Türk siyasi hayatına damgasını vurmuştur. Bu süreçte sadece 2015 Haziran seçimlerinin sonucunda iktidarını sürdürebilmek için bir koalisyon ortağı aramak zorunda kalmış olan AK Parti, yasal sürede herhangi bir koalisyon kurulamaması üzerine aynı yıl Kasım ayında tekrarlanan seçimlerle bu kez beklentilerini aşan bir oy oranına (% 49,5) ulaşarak iktidarda tek olma konumunu sürdürmüştür. Bu denli güçlü bir parti olarak siyasi hayatında neredeyse ikinci on yılını tamamlayan AK Parti’nin “çeşitli dönemlerde çeşitli seçmen kitleleri ile yoluna devam edebilmesi¹” siyaset yapabilmedeki kabiliyetini gösterdiği gibi, değişimlere adapte olabilen bir özelliğe sahip olduğunun da göstergesidir.

Henüz kurulmuş yeni bir parti olmasına rağmen hızlı bir şekilde iktidara gelişi hem toplumu hem de diğer birçok siyasi partiyi şaşırtmıştır. Yıllardır tek başına iktidarda kalabilmesi de dikkatleri üzerine çeken ayrı bir husustur. Bu süreçte AK Parti’yi seçim arenasında seçmene yansıtan/tanıtan “ideolojisinin ne olduğu” konusu iktidara hızlı tırmanış sağladığı 2003 Kasım seçimlerinden sonra da tartışılmış olmakla birlikte, bu ideoloji değişen göstergeleriyle bugün de hâlâ tartışılmaktadır. Çünkü kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak isimlendirmesi ve bu ideolojiden bahsederken ortaya konulan muğlak/belirsiz açıklamalar bu konuda kavram karmaşasını gidermeye yetmemiştir.

AK Parti’nin ideolojisinin tartışmalı olmasının nedenlerinden birisi de iktidara geldiği günden itibaren yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik değişimlerdir. Bu konuda literatüre dönüp bakıldığında AK Parti’nin, “2002’den itibaren sağladığı seçim başarıları, 2001 Krizi’nden sonra ekonomide sağladığı görece olumlu yansımaları, asker-yargı-bürokrasi sisteminde gerçekleştirdiği dönüşüm, dünya ülkeleri ile geliştirdiği çok yönlü (özellikle

¹ AK Parti’nin seçmen tabanının değişim seyrine ilişkin detaylı bilgi için bakınız (Çarkoğlu, 2018).

kültürel ve ekonomik) ilişkiler, vatandaşları özgürleştirmeye dönük faaliyetleri ve neredeyse toplumun her kesiminden oy alabilmesi” ile ideolojisinin anlaşılması gerektiği hususunda tüm dikkatleri üzerine çekmiş olduğu ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla politik uygulamalarında ortaya koyduğu çeşitlilik ve izlediği yol, AK Parti’nin bakış açısının bahsi geçen ideolojik isimlendirmenin ötesinde bir ideolojik yaklaşımı sergilediğini göstermiştir.

AK Parti’nin “muhafazakâr demokrat” bir parti olduğuna dair literatürde birçok çalışma yer almaktadır (Tekin, 2004; Akdoğan, 2004; Akdoğan, 2017; Barış, 2014). Bahsi geçen ideolojinin “isminin doğrudan İslamcılığı andırmaması yönüyle vesayet makamlarının tepkisini çekmemesi, söylemlerde ve metinlerde açıklanan muhafazakârlığın değişim yönünün olduğunun belirtilmesi ve bu ideolojinin İslamcılık ve milliyetçilik gibi merkez sağ ideolojilerle temas yolunun bulunması, hem gelenekseli hem modernî önemsemesi, sorunların demokrasi yoluyla çatışma yaratmayacak şekilde diyalog anlayışıyla çözülmesini önemsiyor olduğunun belirtilmesi” gibi gerekçelerle AK Parti’nin kendisini dışarıya sunması açısından önemli bir alan yaratması sebebiyle anlamlı olduğu söylenebilir. Ancak literatüre dönüp bakıldığında farklı araştırmacıların AK Parti ideolojisini her biri birbirinden farklı ideolojilere yakın kabul ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Tekin (2004), Akdoğan (2004), Barış (2014) AK Parti ideolojisini “muhafazakâr demokrat”lığa yakın konumlandırırken Ataay (2008) “neo-liberal”e, Hale (2010) “Müslüman demokrat”a, Erler (2007), Yıldız (2004) ve Yıkılmaz (2016) “yeni muhafazakâr”a, Durgun (2020) “Yeni Osmanlıcılık”a yakın olarak tanımlamıştır. Çünkü AK Parti’nin ortaya koyduğu politikadaki çeşitlenen yönelişi bu tür algıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Literatürdeki ideolojik adlandırmalarda yoğunluk/ağırlık bu şekilde olmakla birlikte, AK Parti’nin “milliyetçi” bir parti olabileceği konusundaki çalışmaların daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu konuda AK Parti’nin kendisi ile özdeşleşen liderinin “her türlü milliyetçiliği ayaklar altına aldıklarına dair” bir söylemi olması nedeniyle AK Parti’nin milliyetçi bir parti olmadığına dair bir izlenim yaratılmış olsa da “milliyetçiliğin” çok yönlü bir ideoloji olarak iktidarların kullanımına açık olması ve bizzat bu kaleminvari özelliği ile diğer ideolojilere adapte olabilmeye kabiliyeti göz önünde bulundurulduğunda bu açıdan bir sorgulamanın da yapılabileceği fikrini akıllara getirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi milliyetçilik, Smith (2009:129)’in ifade ettiği gibi bu kaleminvari ve rengini bağlamından alan bir ideolojidir. Bu nedenle birçok ideoloji ile

birlikte var olabilmektedir. Ayrıca sağ partiler için vazgeçilemez bir ideoloji olmakla birlikte AK Parti için devamlı dillendirilen muhafazakârlık ve İslamcılıkla daima birlikte hareket eden ve zaman zaman koşullara bağlı olarak sivrilen bir özellik göstermektedir. Öte yandan dünyadaki gelişmeler de milliyetçiliğin öneminin arttığına işaret etmektedir. Günümüzde dünyada yaşananlar “milliyetçiliğin” boyut değiştirerek yeniden dirildiğini ve dünyayı eskiden olduğu gibi şekillendirmeye devam ettiğini göstermektedir. Bugün milliyetçilik, bir yandan Avrupa Birliği (AB)’nin özellikle ekonomi ve güvenlik anlamında birleşmesi noktasında birleştirici bir harç iken diğer yandan “din” temelinde okunduğunda Türkiye’nin AB’ye kabul edilmemesinin bir nedeni olabilmektedir. Bütün dünya liderleri oturdukları anlaşma masalarından “güçleri oranında” kendi milletlerinin menfaatlerine çıkarlar elde ederek kalkmayı amaç edinmektedir. Çoğu insan için sıradan olan bir Eurovision Şarkı Yarışması’nda verilen puanların bile milliyetçi saiklere dayandığı görülmektedir. S-400 füzesi alımında Türkiye’ye Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından baskı yapılması ve buna rağmen Türkiye’nin bu hususta direniş göstermesinin açıklaması “milliyetçilik” gerçeğine dayanmaktadır. Son dönemlerde gündemden düşmeyen Akdeniz (enerji) meselesinde Türkiye’nin gösterdiği direnç ve bu süreçteki popülist açıklamalar ancak milliyetçilik gerçeği temelinde değerlendirilebilecektir. Bu nedenle mevcut çalışma ile AK Parti’nin milliyetçilik anlayışı sorgulanarak bu anlayışın AK Parti politikalarına yansımalarının açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Literatürde -aşağıda da bahsedildiği üzere- AK Parti’nin milliyetçiliği konusunda yapılan araştırmalar ve yorumlar bulunsa da bu konuda iç ve dış politikayı da içine alarak bu milliyetçiliği mevcut ve değişen yönleri ile detaylıca inceleyen bir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, AK Parti’nin milliyetçiliğinin literatürde nasıl anıldığı hususunun değerlendirilmesi mevcut çalışmanın farklılığını açığa çıkarmak açısından gereklidir. Bu konuda karşılan yazılı kaynakların genellikle tez ve makalelerden ibaret olduğu görülmektedir. Konuya dair yapılan önemli diyebileceğimiz çalışmalardan bir tanesi Bölükbaşı (2016)’na aittir. Yazar doktora tezinde dış politika üretirken milliyetçiliğin rolünün ne olduğu hususunu AK Parti’nin İsrail ve Kuzey Irak politikalarını inşa ederken ki söylem ve politik davranışları üzerinden 2002-2015 evresini dikkate alacak şekilde dönem dönem ayırarak incelemiştir. Bu çalışmada incelenen iki örnek olay üzerindeki politikalar üzerinde yazar, “milliyetçiliğin”, “ideoloji, meşrulaştırma aracı ve kimlik inşa edici işlevleri vasıtasıyla etkide bulunabilmekte olduğunu” ve dış politikaya dair söylem ve davranışlarında Türk milliyetçiliği içindeki farklı tipleri kullandığını

belirtmektedir. Bu konuda AK Parti'nin örnek olaylar üzerinden ortaya konulan milliyetçiliğinin ise daha çok “muhafazakâr milliyetçiliğin İslamî boyutunun Türklük boyutuna nazaran daha baskın olduğu ve neo-liberal tandansa sahip olan İslamî muhafazakâr milliyetçiliğe” yakın durduğu ifade edilmektedir. AK Parti'nin milliyetçiliği konusunda hazırlanmış bulunan diğer bir çalışma ise Osmanoğlu (2017) tarafından yapılmıştır. Yazar yüksek lisans tezinde AK Parti'nin dini temelli bir milliyetçilik anlayışının bulunduğunu iddia etmekte ve partinin dini düşüncelerini milliyetçilik eli ile uygulamaya koyduğunu bildirmektedir. Çıkarımı ise AK Parti'nin milliyetçilik anlayışının; “kültürel milliyetçilik anlayışını oluşturan milliyetçi-muhafazakârlık çerçevesinde İslamî muhafazakâr milliyetçilik olarak” değerlendirilebileceği yönünde olmuştur. Fakat son zamanlarda AK Parti'nin mevcut milliyetçiliğine Türklük boyutunu da eklediğini belirterek bu milliyetçiliğin bir dönüşüm geçirdiğini ifade etmektedir. Son olarak bu alanda yeni yapılacak bir çalışmada AK Parti'nin hem iç hem de dış politikalarına bakılması gerektiğine, ayrıca merkez sağ geleneği ve MGH'nin ve Türkiye'deki diğer milliyetçilik tiplerinin incelenmesi ile AK Parti milliyetçiliğinin daha anlaşılır hâle gelebileceğini ifade etmiştir. AK Parti'nin milliyetçiliği konusunda diğer önemli bir çalışma ise Mermer (2018) tarafından yapılmıştır. Yazar bahsi geçen doktora tezinde AK Parti Hükümetlerinde Türk milliyetçiliği anlayışının değişen koşullar sonucunda nasıl görüntü sergilediğine odaklanmıştır. Araştırma seçim beyannameleri ile hükümetlerin programlarının incelenmesi ile gerçekleştirilerek “parti kimliği inşası ve yurttaş kimliği inşasında ön plana çıkan içerikler” “siyasal kimlik ve milliyetçilik” temelinde analiz edilmiştir. Sonuç olarak “parti kimliğinde ve yurttaş kimliğinde” inşa edilen anlamların, AK Parti'nin “farklı iktidar dönemlerinde ülkede ve dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Türk milliyetçiliğini inşa ve ifade ediş biçiminin görünümünün değişimi” ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla yöntem olarak da çıkarım olarak da mevcut çalışmanın uygulamaya eğilen yapısından oldukça farklılaşmaktadır. Bu konudaki diğer bir çalışmayı ise Kuruoğlu (2019) yapmıştır. Yazar yüksek lisans tezinde demokratik açılım meselesini incelemeye ağırlık vererek bu konu üzerinden AK Parti'nin kimlik kurgusunu değerlendirmeye yönelmiştir. Bu konuda Kürt sorununun Müslüman-Osmanlı kimliği kapsamında çözüme kavuşturulduğu çıkarımını yapmakta ve AK Parti'nin etnik kimlik göstergelerini muğlaklaştırma gayretinde olduğuna ve aidiyet duygusunu vatan sevgisine bağladığına ve böylece bu hususta İslam'ın birleştirici bir üst kimlik olarak kurgulandığına dikkat çekmiştir. Ayrıca yazar çalışma içeriğinde AK Parti milliyetçiliğini birçok çeşitli isimde

zikretmiştir. Bu konuda AK Parti'nin genel itibarıyla "Osmanlı ve İslam temasına dayanan muhafazakâr bir milliyetçilik" anlayışına sahip olduğunu ifade ettiği gibi partinin milliyetçilik anlayışının din ve kültür ekseninde tanımlanan muhafazakâr bir yapıda olduğunu da belirtmiştir. Öte yandan bu milliyetçiliğin içinde aynı oranda gelişmişlik ve kalkınma idealinden beslenmesiyle de liberal bir milliyetçilik ya da yeni bir nesil milliyetçilik olarak ifade edilebilecek yeni muhafazakârlığa yöneldiğini bildirmiştir. Ayrıca bu milliyetçiliği bir Türk milliyetçiliğinden ziyade Türkiye milliyetçiliği olarak da ifade edebileceğimizi belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da AK Parti için net bir milliyetçilik tanımı ortaya konulamadığı görülmektedir. Bu konuda diğer bir çalışma ise Özgültekin (2019) tarafından yapılmıştır. Yazar yüksek lisans tezinde AK Parti Döneminde "millet" tanımının Cumhuriyet Döneminden farklı olduğunu ve milliyetçiliğin de değişime uğradığını -tarihyazmı meselesini de incelemeye alarak- ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu sebeple Erken Cumhuriyet Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne organik bağı olan köşe yazıları ve bugünün Türkiye'sinde AK Parti'ye organik anlamda bağlı olan köşe yazılarını karşılaştırmak sureti ile bu iddiayı kanıtlamak istemiştir. Bu hususta AK Parti milliyetçiliğinin Yeni Osmanlıcı bir aidiyet kurmaya çalıştığını, buna bağlı olarak etnik milliyetçiliği reddettiğini, yeni bir ulus tahayyülünün inşa edildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla ilgili çalışma köşe yazıları üzerinden milletin ve milliyetçiliğin algısal dönüşümüne dair genel bir çıkarım yapmıştır. Bu konuda bir diğer önemli çalışma ise Savaş (2020)'a aittir. Yazar doktora tezinde Türkiye'de muhafazakârlıkla milliyetçiliğin bir ilişkisi olduğunu düşünerek bu konuda AK Parti örneğini incelemiştir. Bu konuda yazar AK Parti'nin kendisini tanımladığı muhafazakâr yönünün milliyetçilikle ilişkisi olduğunu çalışmasında savunmuştur. Bu konuda AK Parti'nin ırksal bir milliyetçi anlayıştan uzak durduğuna eğilerek Selçuklu ve Osmanlı temelinde ortak bir mazi yaratmaya eğildiğini, İslamî değerlerin etkisinde kaldığını ve böylece toplumsal dizaynın vatandaşlık temelinde gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Dolayısıyla çalışma AK Parti muhafazakârlığının içerisinde milliyetçiliğin bulunduğu işaret eden bir yaklaşım ortaya koysa da "ağırlığını söylemler üzerinden kurması yönüyle" mevcut çalışma içeriğinin uygulamaya eğilen kapsamlı bakışından farklı bir pozisyonda konumlanmıştır. Tüm bunlara ilaveten AK Parti'nin milliyetçiliği konusunda yapılan önemli bir çalışma da Şen (2015) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar makalesinde AK Parti milliyetçiliğini Erdoğan'ın konuşmaları ve Parti'nin temel metinleri üzerinden siyasi söylem çözümlemesi yöntemi ile incelemiştir. Yazar AK Parti milliyetçiliğinin Kemalist

ve etnisist tarzda olmadığını, partinin milliyetçilik ve dini birleştiren bir tutumla retoriğini ortaya koyduğunu, milli kimliğin İslamî değerler içerisinde anlamlandırıldığını belirtmektedir. Ayrıca Erdoğan'ın çözüm sürecini oraya koymasına rağmen Türk milliyetçiliğinin geleneksel dilini hiçbir vakit terk etmediğini bildirmektedir.

AK Parti ve milliyetçilik konusunda bu öncü çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmaların Parti'nin yirmi senelik iktidarı sürecini kapsayıcı olamadıkları görülmüştür. Çalışmalardan bazıları dönemsel yönelişlerle AK Parti'nin milliyetçiliğini açıklarken kimileri daha geniş bir dönem içerisinde meseleye baksa da bu zaman aralığındaki değişim ve dönüşümü tam olarak verememişlerdir. Bu çalışmada ise daha geniş bir zaman diliminde AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı ortaya çıkarılmaya çalışılmakta, bu geniş zaman dilimindeki milliyetçilik anlayışının değişimi, bu değişimin nedenleri hem iç hem dış politika anlamında anlaşılmasına çalışılmakta, en nihayetinde AK Parti'nin milliyetçiliğinin içerisinde barındırdığı diğer ideolojik eğilimlerle olan gerilimleri nasıl dindirdiği ya da dindirmeye çalıştığı meselesi de açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır.

AK Parti politikalarının birçok çalışmanın konusunu oluşturarak incelendiği görülebilmektedir (Ekşi, 2018; Yavuz (Ed.), 2010; Gündoğan, 2017; Miş ve Aslan (Ed.), 2018; Övgün vd., 2015, Uzel ve Duru (Ed.), 2013; Koyuncu, 2014; Aslan ve Demirhan (Ed.), 2016; Tok, N., M. Özel ve A. V. Koçal (Ed.), 2014). Ancak AK Parti politikalarını inceleyen bu çalışmaların ilgili politikalar üzerinde ciddi bir ideoloji okuması yaptığı söylenemez. Bu sebeple bahsi geçen boşluğu doldurmak adına bu çalışma ile AK Parti'nin politikalarını göz önünde bulundurarak özellikle fiile/icraata/uygulamaya yansıyan durum üzerinden ideolojik bir çözümleme yapmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada AK Parti'nin politikalarından, onunla özdeşleşen liderinin demeçlerinden ve Parti'nin yazılı kaynaklarından yararlanılarak AK Parti milliyetçiliği sorgulanmıştır. Öte yandan bu çalışma hem iç hem de dış politikaları incelemeye alması ve bu konuda birlikte bir değerlendirme ortaya koyması yönüyle de literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın politikadaki değişimleri inceleyerek bu değişime yansıyan ideolojik bakışı açığa çıkarma, bu değişimlerin neden kaynaklandığını ortaya koyma anlamında da farklılaştığı söylenebilir.

Nitel bilimsel araştırmalarda öne çıkan ve önemli olan “yorum”dur (Ergün, 2018:40). Hermenötik (Hermeneutics) sözcüğü “bir metnin içrek (ezoterik) anlamının bulunması, bir metnin asıl maksadının anlaşılması anlamlarında kullanılmaktadır ve yorum ilmi” olarak

kabul edilmektedir (Ulusoy, 2009:53). Hermeneutik'te yazarın dediği şeye bakıldığı gibi onun ne demediğine de bakılması ile okunan metnin daha anlamlı ortaya konulması sağlanmaktadır. Metin içerisinde yazarın söylemediği; ama metinde ulaşılabilecek bilgilere de ulaşılmaya çalışılmaktadır (Ulusoy, 2009:56).

Bahsi geçen yöntemin bir yansıması/gereği olarak her toplumun birbirinden ve toplum bilimlerinin doğa bilimlerinden farklı olduğu gerçeğinden hareketle meseleye yaklaşılmıştır. Bu bağlamda önemli olan, aktörlerin belli bir şekilde hareket etmesini isteyen görünürdeki kaidelerine bakmak değil, “onların içinde bulundukları koşullardaki durumu anlama ve yorumlama biçimlerini etkileyen ve daha derinde yatmakta olan düşünce dünyalarına, tutum ve değerlerine, ruh ve zihin dünyasına” nüfuz etmektir. Bu yapılarak eylemin görünmeyen sebeplerine de erişilmek ve eylemi gerçekleştiren aktöre aktif bir rol verilmek istenmiştir. Öte yandan bu yapılırken aktörlerin eylemlerini gerçekleştirirken belli şekilde düşünerek, sadece belli değerleri kabul ederek belli şekilde davranmalarına neden olan faktörler olduğu da unutulmamıştır. Çünkü bu yapılsa insanları etkileyen koşullar gözden kaçırılmış olacaktır. Dolayısıyla belli sosyal-siyasal koşullara maruz kalınması hâlinde bireylerin algılama ve davranış biçimleri belli bir biçimde şekillenebilmektedir. Bu çalışma için önemli olan tek bir paradigmaya hapsedilmek yerine diğer alternatif açıklama biçimlerini de dikkate alarak meseleyi tüm karmaşıklığı ile ortaya koymaktır. Bu çalışmanın -daha çok siyaset biliminin ilgi alanına girse de- ekonomi, sosyoloji ve uluslararası ilişkileri de içine alacak şekilde disiplinler arası bir bakış açısı ile ele alındığı görülecektir. Öte yandan belli bir sosyal olguyu anlamak ancak onu yaratan uygulamaların tarihi süreç içerisindeki serüveninde ele alınabilir (Demirel, 2004a: 15-18). Bu sebeple çalışmanın gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin kendine özgü siyasi, tarihi, kültürel ve yönetsel koşullarının da bu süreçte dikkate alınması gerekmiştir. Ayrıca partililerin demeçleri, yazılı metinler ve uygulamaya dökülen fiiller önemli hâle gelmiştir. Buna ilaveten kişinin kendi içindekilerden başka ve ülkenin koşullarının haricinde dış dünyada, başka ülkelerde olan biten hadiseler de bahsi geçen ve görünmeyeni görmeye yönelmemiz konusunda önemli görülerek incelenmiştir. Bu anlamda çalışma, AK Parti'nin ideolojik konumlanışında muhafazakâr demokratinin ötesine geçen gerçeğin, nedenleri ve niçinleriyle sorgulanmasına yönelmiştir.

Söz konusu yöntemle çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için doğru bir teknikle verilerin toplanması önemlidir. Bu nedenle verilerin toplanmasında nitel veri toplama tekniklerinden

biri olan doküman incelemesinden² yararlanılmıştır. Bu amaçla erişimi mümkün olan veri tabanı, indeksler, genel sayfalar ve kütüphanelerin taranmasıyla elde edilen “tez, elektronik ve yazılı dergi makaleleri, kitap, inceleme ve köşe yazıları, raporlar, kanunlar, hükümet programları, parti tüzükleri, parti yönergeleri, parti yönetmelikleri ile parti programları ve seçim beyannameleri gibi” yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca AK Parti’nin politika icraatlarını/uygulamalarını daha somut anlamda ortaya koymak adına “haberler, televizyon programları, tartışma programları, devlet bütçeli diziler, mitingler, Cumhurbaşkanlığı külliye konuşmaları, siyasi parti temsilcileri ile yapılan mülakatlar ve dış ilişkilerin medyaya yansımaları ile bu husustaki parti söylemleri gibi” fiiliyatı ortaya koyan görsel olarak dışa yansıyan televizyon yayını ve internet videosu gibi veri ve kaynakların kullanılması da söz konusu olmuştur. Böylece fiili/icraatı daha net yansıtan bu kaynakların incelenmesi sonucunda milliyetçiliğin icraata/uygulamaya konulan politikalar üzerindeki yansımalarını yorumlamaya dönük bir “siyasi analiz” gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma AK Parti’nin siyasi tarih içerisindeki politikalarına dönük bir incelemeyi içermiş olsa da yirmi yıllık iktidarı boyunca ele alınan tüm politikalara dönük bir inceleme yaptığını iddia etmemektedir. AK Parti’nin ortaya koyduğu politikalardan “kamuoyu nezdinde önemsenerek ilgi çeken, gazete, televizyon ve internet gibi mecralarda günlerce, haftalarca ve belki yıllarca konuşulan, tartışılan ve milliyetçilik yönü daha çok hissedilen özellikte olanları” tercih edilerek ve çalışma bu şekilde sınırlandırılarak bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sayfa sayısının artması pahasına yedi “iç” ve dokuz “dış” olmak üzere toplamda on altı politika incelense de her bir politika içerisinde milliyetçilik bağlamındaki politik dönüşüm -literatürde bir tekrara sebep olmaması amacıyla- çok fazla detaya inmeden, ilgili politikada sadece mevcut değişkenliği ortaya koyacak kadar konu ve olaydan bahsedilerek ve politikaların gerçekleşen sonucuna (yani “süreçlerin izahı yapılmaksızın” o mesele ile ilgili gerçekleşen sonuç üzerine) odaklanacak şekilde bir kısıtlama yapılarak incelenmiştir. Böylece -gereksiz bir literatür tekrarı yapmaktansa- iç ve dış politikaların birbirine doğru olan etkisi yorumlara/siyasi analize dâhil edilmek istenmiştir. Öte yandan yazım gerçekleştirilirken siyasal lider söylemlerinden yararlanılmış olursa da çalışmayı bir söylem analizine dönüştürecek pozisyona getirmemeye özen gösterilmiştir. Bununla birlikte, incelemeye alınan konular üzerinde tarihsel süreç

² Sak vd. (2021:241) yaptıkları araştırmada “doküman analizi/inceleme”nin “hem bir veri toplama tekniği hem de bir araştırma yöntemi” olduğunu ifade etmektedirler. Doküman Analizi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Çelik, 2020b:112; Arslan, 2020:162; Bayrak Karşı, 2019:166; Karaman, 2019:35-36; Kümbetoğlu, 2012:181-182).

içerisinde bir değerlendirme ele alınmış olsa da bu politikaları genel itibarıyla milliyetçilik temelinde tespit edip değerlendirmeye dönük bir bakış açısı sergilenmiştir. Öte yandan Türk siyasi hayatı her geçen gün yeni meselelere gebe kalmaktadır. 2018 yılı itibarıyla AK Parti politikaları üzerine bir yazım ve incelemeye başlamış olsak da bu çalışmanın yazımı/hazırlanması esnasında dahi birçok tarihi hadise yaşanarak çalışma içeriğini etkilemiştir³. Dolayısıyla bu meseleler de yazıma ilave edilerek çalışma zenginleştirilmiştir. Ancak her geçen gün yazım hacminin artmasının da etkisi ile yazımın düzeltilmesinin nihayetlendirilmemesi nedeniyle ilgili yazımda 2002'den 2020'ye kadar olan politikaların dikkate alınması ve mümkün olduğunca sonrasında yaşanan hadiselerin çalışmaya alınmaması yazım bütünlüğünün bozulmaması açısından gerekli görülmüştür.

Bahsi geçen çalışmada öncelikle milliyetçiliğin iç ve dış politikaya nasıl yansıdığı hususu sorgulanmıştır. Buna ilave olarak Parti'nin bahsi geçen iç ve dış politikalara müdahalede tipolojik olarak hangi Türk milliyetçiliği tiplerine yaklaştığı sorusuna da cevap aranmıştır. Ayrıca, partililer tarafından verilen demeçler ile politikadaki uygulamalarının uyumlu olup olmadığına dair bir arayış ortaya konulmuştur. Öte yandan AK Parti'nin nasıl bir kimlik inşa etmeye yöneldiğine bakılmış ve bu süreçte milliyetçiliğin kimlik inşasında ve meşruluk temin etme konusundaki kullanımı sorgulamaya dâhil edilmiştir. Son olarak milliyetçi politikaların diğer politikalarla uyumunda yahut ters düşmesinde ve bu politikaların değişiminde ideolojik bir tutumun mu yoksa pragmatizmin mi öncelendiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede milliyetçiliğin çok farklı yönleri olması sebebiyle ilk bölümde milliyetçiliğin kuramsal yönüne yer verilmiş ve ayrıca bu bölümde farklı milliyetçilik anlayışlarının tartışılması yapılmıştır. Çünkü AK Parti'nin milliyetçiliğini anlayabilmek kuramsal anlamdaki bu farklılıkların anlamlandırılmasından geçmektedir. Milliyetçilik dendiğinde akıllara milliyetçiliğin etnik yönü gelse de bunun AK Parti örneği açısından sivil (vatandaş esaslı) milliyetçilik şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Ancak bunu literatüre aktarmak tek başına yeterli olmayacağından bu eksiği gidermek adına Türkiye'deki milliyetçilik çeşitlerinin de gösterildiği bir bölümün yazılması gerekmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümünde Türk milliyetçiliği tipleri/tipolojileri incelenerek bu konudaki ihtiyaç giderilmiştir. Öte yandan AK Parti'nin ideolojik durumunun ortaya konulmaması hâlinde,

³ Bunlardan birkaç tane örnek vermek gerekirse “Azerbaycan'ın Karabağ'ına kavuşması, Akdeniz'de bazı hadiseler yaşanması, S-400 füze sistemlerinin alınması, yeni dizilerin işlevsel hâle gelmesi ve Ayasofya'nın cami hâline getirilmesi...”

milliyetçiliği yönü açığa çıkarılamayacağı için bu konuda Parti'nin ideolojik çözümlemesinin yapıldığı üçüncü bölüm kaleme alınmıştır. Merkez sağ parti geleneğinin “Hepsini Yakala Partisi⁴” olması özelliğini taşıması bağlamında AK Parti'nin de farklı ideolojileri bünyesinde barındırması söz konusudur. Bu barındırmanın esasında milliyetçilikle de alakalı olduğunu, politikalar arasında geçişler yaparken bu barındırdığı ideolojilere yaslandığını ve bu sebeple böyle bir bölümün kaleme alındığını söyleyebiliriz. Bu tanımlamalar içinde de görüldüğü üzere AK Parti'nin bir taraftan neo-liberal bir taraftan muhafazakâr demokrat bir taraftan da geçmişteki İslamcı kimliğini kendi içerisinde barındırdığını ve milliyetçilik düşüncesiyle de bunların etkileşim içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Ancak burada özellikle ifade edilmesi gerekir ki AK Parti'nin muhafazakâr milliyetçiliğinin özellikle dış politikadaki yansımalarıyla Yeni Osmanlıcılık şeklinde önemli hâle geldiğini ve bu hususta Özal'ın bu noktada bir devamı benzeri adımlar atıldığını görmekteyiz.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise AK Parti'nin politikalarını anlamaya başladığımız bir yer olmuştur. İç politikaların incelendiği bu bölümde milliyetçilik politikalarını anlayabilmek için özellikle de etnik milliyetçilik karşısında sivil milliyetçilik inşasını verebilmek için “demokratik açılım” politikası üzerinde özellikle durulmuş ve yine bu milliyetçilik politikalarıyla paralellik gösteren “Öğrenci Andı” meselesinde de olduğu gibi önemli bazı başlıklara yer verilmiştir. Bu sivil milliyetçilik meselesini anlamak için Kürt açılımına ve tipik sembolik değişim ve dönüşümlerden biri olan Öğrenci Andı meselesine bakılmıştır. Özellikle sivil milliyetçiliğin işlevsel hâle getirilmesi için çok-kültürcülüğün önem verilen bir yaklaşım olduğunu AK Parti'nin politika üretim tarzı açısından söyleyebiliriz. Ancak bahsi geçen durumun devlet ve milleti bölen bir durumu ortaya çıkarması ihtimaline karşın

⁴ Hepsini Yakala Partisi (Catch-All Party) ya da Toplayıcı Parti denen partiler ulaşabilecekleri en fazla oy oranına erişebilmek için ideolojik bagajlarını boşaltan bir duruş sergilemektedirler. Bu tür partiler farklı gruplardan, sosyal kesimlerden seçmen çekmeye yönelmekte ve kendi üyelerinden daha çok seçmenlere yönelik bir hitap gerçekleştirmektedirler. Bu partilerin kendi üyelerinden daha çok seçmenlere karşı sorumlu duruş sergiledikleri görülmektedir. Bu partiler siyasi yelpazenin hem sağ hem de sol tarafında ancak merkeze daha yakın olmak kaydıyla durmaktadırlar. Temel amacı iktidarı ele geçirmek olan bu partilerin parçalanmış siyasi görüşleri ve törpülenmiş durumdaki ideolojik düşünceleri bünyelerinde toplama gayretleri bulunmaktadır. Toplumdaki tüm eğilimleri memnun etmeye dönüktürler (Turan, 2011:2002-203). Bu tür partilerin sert bir ideolojik duruş göstermemeleri ve ılımlı olmaları onların politikalarında değişken davranmalarına olanak tanımaktadır. Günümüzde birçok parti bu yöne evrilmiş durumdadır. Türk siyasi hayatında özellikle milliyetçi camia için çok ses getiren bir olay üzerinden örnek verilecek olursa siyasi hayatının ilk yıllarında AK Parti, Halkların Demokratik Partisi (HDP) ile ittifak yapan bir parti iken (Haluk Koç: ‘AK Parti ile HDP Arasında İttifak Kuruldu’, 2015) bugün CHP, HDP ile ittifak yapmaktadır (İttifak tutanakta: Her yerde açık açık yaptık,, 2020). Hepsini yakala bakış açısını ortaya koyan diğer bir örnek ise CHP'nin 2009 seçimlerinde peçeli kadınlara CHP rozeti takarken Halifelğin kaldırılışının 86. yıl kutlamalarında kara çarşafı yırtmasıdır (CHP dün rozet taktı, bugün yırttı..., 2010).

bu dağılımı önlemek adına “İslam”ın birleştirici pozisyonundan faydalanılmıştır. Bu noktada AK Parti’nin iç politikada Kürt açılımı sürecinde ortaya koyduğu çok-kültürcü yaklaşımının esasında dış politikada Yeni Osmanlıcılığa bir koridor açtığını ifade edebiliriz. AK Parti’nin Yeni Osmanlılık çerçevesinde milliyetçiliğini anlayabilmemiz için özellikle TRT kanalları ve Türk dizileri bölümü önem arz etmektedir. Çünkü bu noktada Yeni Osmanlı bir kimlik inşasının hem iç hem dış politikaya ilişkin mesajları bu kanallar aracılığıyla verilmekte ve bunu tamamlayan kültürel kutlamalar ve semboller meselesi de AK Parti’nin milliyetçiliğini anlamamız açısından önemli görülmektedir. Milliyetçilik bazen bazı politikaları inşa ederken karşısına bir ötekini koyabilmektedir. Bu kültürel kutlamalar ve simgeler meselesinde AK Parti’nin zaman zaman Kemalist resmi milliyetçiliği de karşısına koyduğunu, burada resmi ideoloji izlerini taşıyan bazı kutlamaları geride bırakırken muhafazakâr ya da Yeni Osmanlı tarzda olan bazılarını ön plana çıkardığını görmekteyiz.

Yine milliyetçilik konusunun anlaşılması için dış politikaya da bakılması lazım gelmiştir. Dış politikada iç politikaya kıyasla Yeni Osmanlı politikaların daha görünür kılındığı söylenebilir. Ayrıca bu bölümde hem Türk dünyası politikaları incelenmiş hem de bu çerçevede milliyetçi duruşta değişim ve dönüşümün de gözlenebileceği Orta Doğu politikalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda dış politika, bir süreklilik çerçevesi içerisinde milliyetçi politikalarla paralel bir şekilde Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)’yle Orta Doğu’ya açılmakla devam etmiştir. Sonraki süreçte BOP’un yolunda gitmemesi nedeniyle bu vurgudan vazgeçilerek, “ancak geçmişte olduğu gibi dış politikada yurttan sulh cihanda sulh şeklindeki statükocu bir politikadan da uzak durularak” daha ziyade proaktif bir dış politikanın izlendiği görülmektedir. Bu yüzden bahsi geçen yansımaları çerçevesinde Libya, Suriye ve Kuzey Irak’taki meseleler ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle AK Parti’nin hem iç politikadaki hem dış politikadaki milliyetçi tutumlarının ortak bir yönü olduğu ve bu alanın Smith (2018)’in dünyada farklı milliyetçilikler için bahsettiği “seçilmişlik miti” ile ilgili olduğu iddia edilmiştir.

Öte yandan AK Parti’nin yirmi sene boyunca uyguladığı milliyetçiliklerin elbette ki çelişkileri, değişim ve dönüşümleri de olmuştur. Bu değişim ve dönüşümün gözlenebilmesi ya da çelişkiler barındıran hususların anlaşılabilmesi için çalışma içerisinde Doğu Türkistan meselesine yer verilmiştir. Doğu Türkistan meselesinde politik duruş anlamında hem Müslüman hem etnik kimlikten uzak bir yaklaşımla pragmatist bir tavır ile hareket edildiğini görmekteyiz. Türk dünyası açısından meseleye yaklaşıldığında çalışmada Kırım

ve Azerbaycan'a da bakılmış ve etnik yakınlık olan her bir örnek için politika tavrının farklı seyrettiği izlenmiştir. Ayrıca bu tür değişim ve dönüşümlerin dış politikada gözlemlendiği gibi iç politikada da örneklerinin olduğu ve bu anlamda bu pragmatist ve yer yer popülist politikaların milliyetçilik temelinde değişikliğe sürüklendiği görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

AK Parti milliyetçiliğinin uygulanan politikalara yansımalarının değişkenlik perspektifinde incelendiği bu çalışmada, AK Parti'nin millet ve milliyetçilik bakışını ortaya koyabilmek ve dünyadaki algılanan milliyetçilik ve tipolojilerinin Türk milliyetçiliği açısından konumunu belirlemek amacıyla birinci bölümde öncelikle “milliyetçilik kavramının açıklanması, dünyada tarihi süreç içinde öne çıkan milliyetçilik tipolojilerinin değerlendirilmesi ve ayrıca millet kavramının AK Parti açısından kullanımının ortaya konulabilmesi için millet kavramının ve milletin modern unsurlarının değerlendirilmesi” gerekmiştir. Bunun yanı sıra millet ve milliyetçilik kavramlarının etnisite, ırk, vatanseverlik, ulus-devlet gibi kavramlarla ilişkisinin de ortaya konulması milliyetçilik tipolojilerinin anlaşılmasında ve AK Parti milliyetçiliğinin politikalarına tipolojik yansımalarının ortaya çıkarılmasında gerekli görülmüştür.

Millet ya da milliyetçilikle ilgili literatürün çeviriye dayalı olması kavramların anlaşılmasında sorun oluşturmaktadır. Hatta aynı olgunun tanımlamasında birden fazla terimin kullanılıyor olması da bu karmaşayı artırmaktadır. Öte yandan birbirine yakın anlamlar taşıyan ve iyi tanımlanmamış olan terimler problemi artırmaktadır. Bunun dışında İngilizce hâlini yetersiz bularak farklı dillerde terimler kullanan yazarlar⁵ da bulunmaktadır. Tüm bunlar milliyetçilik hususunda Türkçe çeviri yapmayı ya da bu konuda yazmayı zor hâle getirmektedir. Böylece ya “yabancı dildeki terime tam anlaşılamayan bir Türkçe karşılık verilmekte” ya da “iyi bir karşılık bulunamadığı vakit yabancı dildeki terim olduğu gibi Türkçeye aktarılarak⁶ kullanılabilmektedir (Özkırımlı, 1999:18-23).

⁵ Bu konuda Anthony Smith'in İngilizce'deki “etnik grup yahut etnik topluluk” terimlerini yetersiz bularak aynı anlama gelen Fransızca “*ethnie*” kelimesini kullanması örnek olarak verilebilir (Özkırımlı, 1999:20).

⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Özkırımlı, 1999:20- 21).

İlk olarak Avrupa’da ortaya çıktığı düşünülen “millet”in, “milli kimliğin” ortaya çıkmasında büyük etkiye sahip olduğu ve ayrıca “ülke, etnik grup ve ırk” gibi kavramlar ile eş anlamlı şekilde kullanılması nedeniyle probleme neden olduğu görülmektedir (Yegen, 2018:90). Hobsbawm (2010:19), birçok yayının “millet nedir?” sorusunu cevaplamak için ayrıldığını belirterek bu konuda hangi insan grubunun bu şekilde nitelendirilebileceğine dair tatmin edici bir kriter belirlemenin zorluğuna dikkat çekmiştir. Smith (2013:21) de “millet” kavramının alandaki en sorunlu kelime olduğunu ve tanımlamasının zor ve tartışmalı olduğunu belirtmektedir. Gellner (1992:26) ise milleti tanımlamanın ciddi zorluklarla yüzleşmek anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Millet ya da milliyetçilik kavramlarını açıklığa kavuşturmak noktasındaki sıkıntılar sadece bu kavramların tanımlanmasından ibaret değildir. Bunun dışında milletin ne zamandan beri var olduğu, anlamsal değişiminin boyutları, ulus kelimesi ile millet kelimesinin anlamsal benzerliği gibi konular da literatürde tartışılmaktadır.

Ek olarak milliyetçiliğin de, tektip, homojen bir tanımını yapmak mümkün değildir (Hocaoğlu, 2009:680). Özkırımlı (1999:64), “millet ve milliyetçilik nedir, milletler ve milliyetçilikler ne zaman doğmuştur, milletler ne ölçüde modernlerdir, farklı milliyetçilik türleri var mıdır, var ise, bunlar nelerdir?” gibi soruların terimlerin açıklanmasında sorun yarattığını ifade etmektedir.

Literatürde yaşanan söz konusu bütün sıkıntı ve zorluklara rağmen, kimlik ve “millet” kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması, değişen millet tanımlarının dayanağı olabilecek unsurların değerlendirilmesi, milletle ilişkili kavramlar olarak ifade edebileceğimiz etnisite ve ırk gibi kavramlarla birlikte milliyetçiliğin özellikleri, işlevleri ve tipolojilerinin incelenmesi önem teşkil etmektedir.

1.1.Kimlik ve Milli Kimlik

Kimlik konusu son elli yıldır sosyal bilimlere en çok meşgul eden hususlardan biridir. “Kimlik” terimi birçok Batı dilinde Latince “aynı” anlamına gelmekte olan “idem” kökünden türemiştir. Kimliğin aynılıklar ve farklılıklar hakkında olduğu hususunda mutabakata varılmıştır (Atılğan, 2014:201-202).

Kimlik, bireyin tanımlayıcısıdır. Kimlik yaşam süresince edinilen birçok şeyi içermekte ve birey tarafından geliştirilmektedir. Kimliğin yüklenilmiş bir rol olduğu ve bir planlanmış

davranış olduğunu belirtmek gerekir. Günlük yaşamda üretilen kimlik miras olarak aktarılmaktadır⁷ (Yegen, 2018: 75, 77). Kimliğin anlamını, “ötekinden ve ne olmadığından” aldığı söylenebilir. Kimlik çok boyutludur, bu nedenle asla sona ermiş ya da değişmez değildir⁸ (Atılğan, 2014:203). Kimlik insanların anlamı ve tecrübe kaynağıdır (Castells, 2006:12-13).

Maalouf (2005:10-11) kimliğin “kişiyi hiç kimseye benzemez yapan şey” olduğunu, insanların kimliklerinin “resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluştuğunu belirtmektedir. Castells (2006:12-13), “kimlik çoğulluğu” içinde yaşandığını söylemektedir. Maalouf (2005:10-11) insanın aynı anda birçok aidiyet⁹ hissettiğini; ancak bu aidiyetlerin hepsinin aynı öneme sahip olmadığını belirtmektedir. Maalouf (2005:17), kimliğin yamalı bohça olmadığını, insanların genel eğilim olarak “en fazla saldırıya uğramakta olan aidiyeti” ile kendisini tanımlamayı tercih ettiğini ifade etmektedir. Bu aidiyet bazen savunamayacak olduğu için gizlenirken aslında ödeme vaktini beklemektedir ve gerçekte kişinin kendisini özdeşleştirdiği kimliği oluşturmaktadır.

Maalouf (2005:11) ayrıca kimliğin zaman içerisinde değişen bir yapı arz ettiğini ve kimlikte ön plana çıkan tanım unsurlarının değiştiğini; kimlik mekanizmalarının karmaşıklığını birtakım örnekler üzerinden izah etmektedir¹⁰. Maalouf (2005:15) insanların her birinin biricik özelliklere sahip olmasına rağmen birlikte anılan toplu isimlendirmelerle ayrıştırıldığı çelişisini ifade etmektedir¹¹. Bazı toplumlarda melezliğin öneminin büyük olmasına karşın bazı ülkelerde bunun bir öneminin olmadığını ifade eden Maalouf aynı şekilde etnik aidiyetin bazı toplumlarda belirleyici değilken bazılarında ciddi anlamda belirleyici olduğunu belirtmektedir (Maalouf, 2005:16).

Bazen bilinçli bazen de farkında olmadan sahiplenilen bu olgunun birçok çeşidi bulunmakta ve “alt kimlik, üst kimlik, kişisel kimlik, toplumsal kimlik, kültürel kimlik siyasi kimlik ve milli kimlik” gibi çeşitlenme içerisinde uygulamaya konmaktadır.¹²

⁷ Bir kız çocuğunun annelik kimliğini annesinden alması gibi.

⁸ Dolayısı ile ölümden sonra bile kimlik değişebilir ki bir kimsenin şehit olarak ölmesi buna örnek teşkil etmektedir (Atılğan, 2014:203).

⁹ Bir eyalete, köye, kabileye, mahalleye, spor takımına veya meslek kuruluşuna, sendikaya, arkadaş grubuna, işletmeye, derneğe, partiye, cemaate...

¹⁰ Maalouf, kimlik mekanizmalarının karmaşıklığını kendi durumunu da anlatarak güleryüzlü ya da trajik gösterecek birçok örnek olduğuna işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bakınız (Maalouf, 2005:11-15).

¹¹ Bu konudaki örnek açıklamalar için bakınız (Maalouf, 2005:15)

¹² “Alt kimlik, üst kimlik, kişisel kimlik, toplumsal kimlik, kültürel kimlik ve siyasi kimlik” kavramlarının açıklamaları için bakınız (Yegen, 2018:77-89).

Kimliğin her türü toplumlar üzerinde etkili olsa da milletin şekillenmesinde ve milliyetçiliğin sahiplenilmesinde “milli kimlik” çok tesirli bir yer işgal etmektedir.

Hroch (2011:32) modern milletlerin oluşumunun “insanlar arasında kurulan nesnel ilişkilerin kendi milli kimliklerine dair farklılıklarının artışında yansıyan bir süreç olduğu”nun akılda tutulması gerektiğini belirtmektedir. *Milli kimlik* teriminin anlaşılması zor bir kelime olduğunu belirten Smith bu terimin milliyetçi ideolojinin merkezi ülküsünü ifade ettiğini değerlendirmektedir (Smith, 2013:31). Anthony Smith (2009:31-32) *milli kimliğin temel özelliklerini* şu şekilde sıralanmaktadır: “1. tarihi bir toprak/ ülke, ya da yurt, 2. ortak mitler ve tarihi bellek, 3. ortak bir kitlesel kamu kültürü, 4. topluluğun bütün fertleri için geçerli olan ortak yasal hak ve görevler, 5. topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânlarına sahip oldukları ortak bir ekonomi”. Anthony Smith (2009:260) “Milli Kimlik” adlı kitabında kolektif ayniyetin asıl biçiminin milli kimlik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca -bireyin duyguları bir yana bırakılarak- “kültür ve kimliğin egemen ölçüsü ile hükümetin yegâne ilkesini veren milli kimliğin”, toplumsal ve ekonomik faaliyetin esas odağı olduğunu belirtmektedir. Smith (2009:270), milli kimliğin diğer kolektif kültürel kimliklerden daha tesirli ve kalıcı bir etkiye sahip olduğunu belirterek bu kolektif kimlik tipinin başka kolektif kimlik biçimleri ortaya çıktığında dahi insanlığa sadakat buyurmaya devam edeceğini belirtmekte ve kitabında bu savı izah etmektedir.

Billig (2002: 18), milli kimlik sahibi olmanın duygusal olduğu kadar fiziksel, hukuksal ve sosyal konumlamayı beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bilig’in ifadesiyle: “eğer insanlar milli kimliklere sahip olduklarına inanırlarsa, böylesi memleketler ve milli memleketler dünyasının tümü yeniden üretilebilirler”. Hroch (2011:33) ise bu konudaki değerlendirmesinde “milli bilinci” öne çıkararak her ezilen milletin milli bir uyanış yaşayıp da tamamıyla bir ulusa dönüşmediğini, bunun nedeninin o toplumda yeteri kadar insanın arasında milli bilinç oluşmaması olduğunu belirterek kimlik oluşumunda bilincin önemine işaret etmiştir.

Milli kimliğin güçlü olmasının hem bir tehlike hem de bir umut oluşturduğunu belirten Smith, atılacak bir milli türdeşlik adımının azınlıklara bir zulüm yapılmasına neden olabileceğini ve milliyetçiliğin halklar için bir gurur kaynağı olduğunu, milliyetçiliğin siyasi dayanışmanın bir hayali ve bir akılcı yaklaşımını verdiğini belirtmektedir (Smith, 2009:271).

Calhoun (2012:174-175) milliyetçilik söyleminin, büyük çaplı kategorik kimlikleri sahneye davet ettiğini veya onların sesi olarak insanların dünya düzeni (ya da düzensizliği) içinde konumlanmasını sağladığını belirtmektedir. Milli kimlik ise, insanları farklarına rağmen birbirine bağlayan bir yapışkandır. Milli kimliğin taşıdığı duygusal güce, etnik temizlikten yana olanlar gibi, “dikkatleri, kendi çıkarlarına olan iç siyasetlerden başka taraflara çekmek isteyenler ve mümkün olmayan bir ekonomik gelişme için, gerçekçi olmayan ayrılıkçı hareketleri destekleyenler” de bel bağlamaktadır.

Milli kimlik ulus-devlet tarafından inşa edilen bir milli bilinçtir¹³. Ayrıca milli kimliğin ulus-devletin oluşmasında bir araç olduğu söylenebilir. Milli kimliğin varlığı ile ulusun, yurttaşların ve devletin kimliği bütünleştirilmiştir. Dolayısı ile ulus-devletler “ulusal bir dil ve kültür oluşturarak” milli kimlik çatısı kurmuşlardır. Herkes, içinde yaşadığı millette bir milli kimliğe sahip bulunmaktadır. Dolayısı ile yurttaşlar milleti meydana getirmektedirler. Bu anlamda milli kimlik yurttaşları kolektif aidiyette birleştirmektedir (Yegen, 2018:94-96). Billig (2002: 75) ise, milliyetçilikle ilgili sorunların “kimlik” meseleleri olarak görüldüğünü, milliyetçiliğe ilişkin birçok sorunun “kimlik” kavramı aracılığıyla açıklanabileceğinin zannedildiğini ve ulus-devletlerin “kimlik” arayışları tarafından tehdit edildiğini ifade etmektedir.

Bu noktada milleti meydana getirmede ya da toplumları parçalamada milli kimlik algısı önemini korumaktadır. Milletin oluşmasında milli kimliğin ağırlığı anlaşılmakla beraber bu süreçte milliyetçilikten faydalandığı da ortadadır. Kimlik kavramı kişiyi konumlandırmakta, ötekinden ayırmakta, bir beklentinin karşılanmasını gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda bir sahiplenme de getiren kimlik, millet ve milliyetçiliğin ortaya konmasında gerekli olan önemli bir vasıta.

¹³ Bir millete ait olduğuna dair farkındalık (Hroch, 2011:34).

1.2.Millet¹⁴ (Ulus) Kavramı

Literatürde “millet (natio)” ile ilgili birçok açıklama olmakla birlikte “millet”in etimolojik kökenine ilişkin açıklamalarda da değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Schulze (2005:99), “natio,” teriminin, Antik Roma’dan geldiğini ve ilk başlangıçta her türlü grubun önemli bir özelliği olarak “doğum veya soy” anlamına gelen bir yapı arz ettiğini ve bu kelimenin düzenli bir anayasası olmayan medenileşmemiş kabileler için de kullanıldığını belirtmiştir. Smith (2013:133) ise İncil’in Vulgate baskısının Yunanca “ethnos” kelimesini “natio (ırk)” olarak çevirdiğini ve Ortaçağ’da “natio (ırk)” kelimesinin “dil, yasalar, alışkanlıklar ve yargı ve gelenek biçimleriyle farklı

¹⁴ “Ulus”un kavram olarak “millet” sözcüğüne yani “nation” sözcüğüne dayandırılması söz konusudur. “Millet” kavramı çeşitli dillerde “bir dine inanan insan topluluğu” ya da “farklı bir etnik topluluk” şeklinde birçok farklı şekilde manalandırılrsa da (Karyelioğlu, 2012:143) “ulus” kelimesinin sadece modern demokrasilerde önem kazanan bir kavram olduğu değerlendirilmektedir (Leca, 1998:11). “Ulus”un aşağı kültürlerin homojen ve merkezi bir iktidarcı desteklenen yüksek bir kültür ile bütünleşmesinden oluşan, sadece din adamlarına dayalı bilgilere bağlı olmaktan kurtulan, eğitim almak sureti ile anonim emek pazarı için toplumsal hareketlilik kazanan, objektif bir kültüre sahiplikle ulus oluşturma iradesini göstererek kendilerine bazı haklar verilerek ödevler yüklenebilen, maddi ve manevi anlamda bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidara sahip bulunan, sınırları belli olan bir devlet ile onun yasalarına bağlı olan, kültür zihniyet ve ahlâk olarak ortak yaşayan toplum, toplum üyeleri arasında karşılıklı ilişkileri birbiri ile kültürel benzerlik olan yapı olarak ifade edilmesi modern bir tanıımı ifade etmektedir. Öte yandan “ulus”u, sınırları net çizilen bir toprak üzerinde devlet aygıtı ile işleyen üniter bir yönetime itaat eden bir topluluğu ifade edecek şekilde kullanmak da “ulus”u “ulus-devlet” ile ilişkili hâle getirerek modern bir anlam ihtiva etmektedir (Leca, 1998:13-14). Dolayısıyla “ulus”, modern döneme ait ve onunla anlam kazanan bir olgudur (Aydın, 2018:232). “Ulus”larda “bir iş bölümü, ekonomik birlik yani kamusal kültür, ortak yasal kurallar” bulunmaktadır. “Ulus”un “dışlayıcı” yapılar olamaması yani bir ulusa ait olmanın doğuma bağlı olamaması da onu modern hâle getirmektedir (Akıncı, 2019:417-418). “Ulus”un modern tanıma kavuşmasında bu kavrama seküler bir anlam kazandıran Fransız Devrimi büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü bu ihtilal “ulus”u “devrimi gerçekleştiren ve tarihsel süreçte sınırları oluşmuş bir coğrafyada yaşayan yurttaşlar topluluğu” şeklinde ifade etmiştir. Yeni devlet kutsallıktan arındırılarak meşruluğunu, aklın ilkeleri ile işleyen iradelerin oylarından almaya başlamıştır. Dolayısıyla özgür iradeye dayalı toplumsal uzlaş, egemenliğin tek kaynağı olmuştur. Böylece “ulus-devlet” özgür iradeye sahip bulunan yurttaşların ortak kanaatlerinde temellendirilerek “dinsel, etnik veya dilsel kökenli toplumsal kimlikler” “yurt ve özgür irade çerçevesinde şekillenen” ulusal kimlik içinde eritilmiştir (Akça, 2005:235). Dolayısıyla Smith (2002a:172-177)’in belirttiğine göre ekonomik entegrasyonun devleti merkezi konuma getirmesi bölgesel ve etnik bağları zayıflatmış, teknik uzmanlık ve bürokrasinin gelişmesi egemenliğin kuvvetlendirilmesini sağlamış ve kilisenin “devlet egemenliği ve vatandaşlık eşitliği” temelinde gelişen dünyevi bir kurtuluş olarak kabul görmesi onun gücünü azaltmış ve entelijensiyanın ortak bir kültür oluşturmaya katkı sağlamış ve böylece “ulus-devlet”ler oluşmuştur (Smith, 2002a:172-177; Smith, 2005:130-134). Dolayısıyla bu gelişmeler adım adım “ulus”un modern bir oluşum olarak ortaya çıkmasını gerçekleştirmiş ve “millet” geleneksel anlamlarından kurtularak dönüşmüştür. Bu anlamda Billig modern ulus-devletlerde “geleneksel, bölgesel, kültürel, dilsel ve etnik farklılıkları düzleştiren” merkezi siyasi hükümetler” olma niteliklerini taşıdığını ve “farklılığa karşı müsamahasızlığın” modernliğin bir gereği olan devleti kurmak için elzem kabul edildiğini bildirerek (Billig, 2002: 151) de ulusların modernliğine dikkat çekmektedir. Ancak “ulus” her ne kadar “millet”e kıyasla modern bir oluşum olarak ifade edilerek farklılaştırılrsa da literatürde bu iki terimin aynı manada ve birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunda özellikle çeviri kaynakların millet ile ulusu aynı algılayan bakış açısının etkisi bulunmaktadır. Öte yandan ortaya konulan tanımlar ve kullanıldığı anlam bağlamında değerlendirilecek olursa “millet (nation)” kelimesi günümüzde elbette ilk ortaya çıktığı/kullanıldığı anlamda kullanılmamaktadır. Ayrıca literatürde içerisinde “millet” kelimesi kullanılan/geçen “ulus-devlet” tanımları yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada da literatürdeki birçok çalışmada olduğu gibi “millet” kavramı modern olan “ulus” kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır.

halk” anlamıyla kullanıldığını belirtmektedir. Heywood (2013:161) ise biraz daha toparlayıcı bir ifadeyle “millet (nation) kavramı”nın “bir insan türüne ya da ırksal bir gruba” tekabül ettiğini bildirmektedir.

Ancak kavram olarak bu şekilde bahsedilse de bu kavramın zaman içerisinde anlamsal bir dönüşüm yaşadığı dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle bu kavram zaman içerisinde bir dönüşüm geçirerek bugünkü anlamına gelmiştir. Romalıların bu kelimeyi (natio) kendileri için kullanmaktan ziyade -manası bir aşağılayıcılığı da içerecek şekilde- “yerli bir yabancılar cemaatini ifade edecek şekilde” kullandıkları bilinmektedir. “Yabancılar cemaati” anlamında kullanılan bu kelimenin göçmenler gibi yabancı oldukları için Ortaçağ üniversitelerinde¹⁵ öğrenci topluluklarını ifade ettiği görülmektedir. Ancak bir zaman sonra bu kavram “bir amaç birliğine ya da belirli bir görüş topluluğuna” karşılık olarak kullanılmıştır. Kilise Konseyi içerisinde kullanımı bu kelimeyi küçültücü anlamından kurtarıp “bir unvan yahut aristokratik bir manayı ifade eder hâle” getirmiştir (Özkırımlı, 2010:13-14). Bu anlamda 13. yüzyıl sonlarında “görüş topluluğu” anlamına gelmeye başlayan bu kavramın “bu toplulukların aynı zamanda kralların temsilcileri olmaları nedeniyle” bu kez “siyasi, kültürel, toplumsal elit” grup anlamında kullanılmaya başladığı görülmektedir (Kerestecioğlu, 2010:315). Böylece servet ve itibar sahibi olan ve alt tabaka ile arasına belirgin bir çizgi çekmek isteyen bu “temsilciler yahut elit topluluğu”nu ifade eden “nation”un anlamı genişleyip bir zaman sonra “halk” kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılarak modern siyasi anlamını kazanmaya başlamıştır (Özkırımlı, 2010:14). Bu şekilde “egemenliğin taşıyıcısı, siyasal dayanışmanın temeli, bağlılığın yüce ifadesi” hâline gelen ve egemenlik kullanan bu halk, bundan sonra “millet” olarak anılmaya başlamıştır (Kerestecioğlu, 2010:316). Dolayısıyla “millet” kelimesinin siyasi anlamına kavuşması 18.yüzyılın sonlarına rastlamıştır (Türküne, 2014:525).

Llobera (2007:165)’nın belirttiğine göre, 1750 öncesinde “notion” terimi, “aynı dili konuşan ve aynı yasalara tabi olarak yaşayan insanları” ifade etmek için kullanılmaktadır. Calhoun (2012:13) da bu görüşleri destekler şekilde “ulus” sözcüğünün modern çağ öncesinde “aynı kültüre mensup olan ve hemşehri olan” anlamından öte kullanılmadığını belirtmiştir. Ancak Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesinden sonra bu kavramın modern

¹⁵ Kedourie (1971:5-6) Ortaçağ üniversitelerinin, milletlere bölündüğünü ve örnek olarak Paris üniversitesinde dört millet olduğunu belirterek “Şerefli Fransız Milleti, Sadık Picardie Milleti, Muhterem Normandiya Milleti ve Sebatkar Alman Milleti” şeklinde sıralamıştır. Yazara göre “Fransız Milleti deyince, İtalyan ve İspanyollar da dâhil Latince dillerini konuşanlar; Picardie Milleti deyince Hollandalılar; Normandiya Milleti deyince kökleri kuzeydoğu Avrupa’dan gelenler ve Alman Milleti deyince de halis Almanlarla birlikte İngilizler anlaşılıyordu.”

ifadelerle tanımlandığı dikkat çekmektedir. Bu hususta Habermas (2012:41) 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan klasik yaklaşıma göre “ulus”un, “demokratik bir anayasaya sahip olabilecek biçimde kendini yapılandıran devlet halkı” anlamına geldiğini ifade etmektedir. 19. yüzyılda ise bu terimin modern anlamının değişerek bugünlerde kullanılan anlamına iyice yaklaştığı söylenebilir. Bu konuda Hobsbawm (2010:30), 1884 itibarıyla sözlükte bu kavramın “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet veya politik birim” bunun yanı sıra “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklendiğini belirtmektedir. Yazar ayrıca, İspanya Akademisi Sözlüğünde “millet”in kesin tanımının 1925 yılına kadar yer almadığını; ancak bu tarihten itibaren “millet” kelimesinin “aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif” olarak tarif edildiğini ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi gelinen noktada “millet” kavramı siyasi bir yönünün olması yanında “devletle uyumlaşan, toprakla ve insanla bütünleşen, etnik kökene dayanan, aynı dili konuşup aynı geleneği paylaşan” şeklinde farklı kriterler baz alınarak tanımlanmaya başlamıştır. Ancak her farklı araştırmacı kendisi için uygun görülen bir kriteri öne çıkararak tanım yapmayı tercih etmiştir.

Ulusun tanımında zamanla kültürün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda Gellner (1992:28) “ulus olabilmek için iki insanın aynı kültürü paylaşması gerektiğini ve bu iki insanın birbirini aynı ulusun üyesi olarak tanıması gerektiğini” şart koşmaktadır. Castells (2006:72) de “ulusları, (...) tarihin ve siyasi projelerin paylaşımıyla insanların zihinlerinde ve kolektif hafızada inşa edilen kültürel cemaatler” olarak tanımlamıştır. Calhoun (2012:62) ulusların, esas olarak, ortak dil, din, görenekler, isimler, vs. gibi çeşitli kültürel atıflar temelinde birbiriyle özdeşleşen tekil üye kategorileri hâlinde örgütlendiklerini bildirmektedir. Jaffrelot (1998:57-58) de Gellner gibi sanayileşme ile birlikte kültürel homojenleşmenin geldiğini ve kültürel homojenleşmenin ulus bilincini doğurduğunu ifade etmektedir.

Ulusların “hayal edilerek tasarlandığı düşüncesi” de kabul görmektedir. Anderson (1995:20) “ulus”ların “hayali cemaatler” olduğunu, “hayal edilmiş bir siyasi topluluk” olduğunu belirtmektedir. Anderson (1995:20) ulusun üyelerinin birbirini tanımadığını ancak her bireyin zihninde toplumların hayalinin yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir.

Ulusları insanların yarattığını belirten Gellner ulusların insanların “kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının” ürünü olduğunu belirtmektedir¹⁶ (Gellner, 1992:28).

Diğer yandan milletlerin tanımını “devlet”e bağlayarak ya da “vatandaş topluluğu” olarak ortaya koyan düşünceler de olmuştur. Leca (1998:13)’nın belirttiğine göre “ulus”, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidara sahip olan, sınırları belirlenmiş, halkı bilinçli olarak bir devlete ve yasalarına bağlanmış olan ve bu kimselerin ortak bir ahlâk, kültür ve zihniyete sahip oldukları bir toplumdur. Kedourie (1971:111) ise milletleri, “içlerinde ne hükümdar ne tebaa, ne fatih ne fethedilen ayırımı yapılmayan, ancak tek bir umumi irade ile hareket eden, aynı zamanda ferdin de refahı sayıldığı için milletin refahını arzulayan, birbiri ile kaynaşmış vatandaşların topluluğudur” şeklinde tanımlar. Hobsbawm (2010:24) ise “millet”in ancak belli bir modern teritoryal devletle, “ulus-devlet”le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birim olabileceğini; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararının olmadığını belirtmektedir.

Milleti “etnisite” temelinde değerlendirip açıklayan görüşler de bulunmaktadır. Vincent (2006:381) bu terimin bir etnisite tanımlaması olarak da kabul edilebileceğini; ancak bir milletin etnisiteye imada bulunsa da her zaman etnisiteye işaret etmesinin söz konusu olmayacağını ifade etmektedir. Bu konuda Smith (2013:24), milletin etnik bir topluluk olmadığını belirtmektedir. Smith bu iki unsurun aynı ortak kültür kimliğine bağlı olduğunu; ancak etnik toplulukların genel olarak bir siyasi göndergesinin bulunmadığını bildirmektedir. Smith (2013:24), etnik bir topluluğun tarihsel ülkesine fiilen sahip olması gerekmediğini, birçok hâlde bir halk kültürü ve bir ülke boyutundan yoksun olduğunu belirterek millet olabilmenin şartlarını “insanların anavatanı kabul ettiği yerde uzun süre ikamet ediyor olması, bir millet olmayı istemesi, bir halk kültürü ve kendi kaderini belirleme arzusunun bulunması” şeklinde ifade etmiştir.

Öte yandan milletin tanımını kapsamlı şekilde yapan görüşler de bulunmaktadır. Anthony Smith (2009:32), “milleti” “tarihi bir toprağı/ ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Smith (2002b:36), “millet”in, modernliğin ortaya çıkarmış bulunduğu diyalektik gerilimleri çözme

¹⁶ Bu konuda Smith (2018) “Seçilmiş Halklar” isimli kitabında bazı milletlerin seçilmiş olduğuna inandıklarını belirterek bu milletlerin maziye, dine dayalı bir takım yaklaşımlarla yeniden bir kimlik inşasına giriştiklerini ve bu anlamda milleti harekete geçirerek güçlendiklerini bazı örneklerle açıklamıştır. Bu husus bu çalışmanın araştırma kısmında incelenen “politikaların milliyetçi yansımalarının değerlendirilmesi” sırasında daha detaylı açıklanacaktır.

yollarından bir tanesi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Smith (2013:55) “millet”i, “milli devletin tüm yurttaşlarına açık olan halk kültürünün bir biçimi” olarak tanımlamaktadır. Vincent (2006:381) ise “millet” kavramının genel olarak “bağlılık ve sevgi odağı olarak şekillenen, ortak bir soya, tarihe, kültür ve dile sahip bir insanlar grubuna işaret ettiğini” belirtmektedir.

Milleti “milliyetçilikle ilişkisi ve ihtiyaç olarak ortaya çıkması” bağlamında açıklayan görüşler de dikkat çekmektedir. Gellner gibi Hobsbawm da milletlerin insanları sınıflandırmanın doğal ve Tanrı vergisi bir yolu olduğu ve ayrıca doğuştan gelen bir politik kader olduğu iddiasının bir mit olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Gellner’in “bazen milliyetçiliğin önceden varolan kültürleri alarak onları milletlere çevirdiğini bazen de milletleri yoktan icat ettiğini ve genelde önceden mevcut olan kültürleri tamamen yok ettiğini ve bunun bir gerçeklik olduğunu belirten açıklamasına Hobsbawm da katılmaktadır (Gellner, 1993:48-49; Hobsbawm, 2010:24). Habermas (2012:144-145) ise farklı bir bakış açısı sunarak “ulus”ların farklı gerekçelerle yaratıldığını çalışmasında örneklemekte “ulus”ların bir ihtiyacın ürünü olduğuna işaret etmektedir¹⁷.

Sonuç olarak “millet”in farklı bakış açılarından esinlenen farklı birçok tanımı ortaya çıkmaktadır. Ancak Smith (2013:24)’in bahsettiği gibi etnik toplulukların genel olarak bir siyasi göndergesi bulunmadığı gibi milletin tek bir etnik topluluktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Gellner (1992:28) “ulus olabilmek için iki insanın aynı kültürü paylaşması gerektiğini ve bu iki insanın birbirini aynı ulusun üyesi olarak tanıması gerektiğini” şart koşturmaktadır. Bu anlamda iki tanım birlikte değerlendirildiğinde “millet”in etnik değil daha çok kültürü dayanak yapmaya ve ayrıca bu bağlamda birlikte olmayı istemeye dönük bir anlam ihtiva ederek Leca (1998:13) ve Kedourie (1971:111)’nin de tanımlarında dikkat çektiği gibi “devlete bağlı ve bilinçli bir vatandaş topluluğu” olarak görülmesi Türkiye gerçeğini daha iyi yansıtıacaktır. Türkiye’de son yıllarda millet tanımı bu yönde anlamlandırılrsa da Dünya’da tek bir millet tanımı söz konusu değildir. Bu sebeple her millet ve hatta milletlerin içerisinde bulunan her topluluk ya da etnik unsur, kendi millet tanımı içerisinde farklı kriterleri/unsurları kabul etmektedir. Bu anlamda modern millet tanımlarında birçok kriterin baz alındığı görülmektedir. Ayrıca dikkate alınan kriterlerin/unsurların ne olacağı hususu üzerinde de tartışmalar bulunmakla birlikte, sözkonusu tartışmalarda objektif (nesnel) kriterler ve sübjektif (öznel) kriterler şeklinde bir

¹⁷ Detaylı bilgi için bakınız (Habermas, 2012:144-145).

ayrım ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda aşağıdaki başlık içeriğinde bu kriterlerden/unsurlardan bahsedilmesi yararlı olacaktır.

1.3.Modern Milletin Unsurları

Hobsbawm (2010:19), “millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar ‘milletleşirken’, belirli grupların neden ‘milletleşmediğini’ açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kriter ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Tüm nesnel tanımların bir noktada tılandığını belirten Hobsbawm, millet olmanın özelliklerini taşıdığından hiçbir kuşku duyulmayan “milletler”in de tek bir kriter ya da kriterler kümesine denk düşmediğini ve ayrıca “dil, etnik köken gibi kriterlerin bulanık, değişken ve birden çok anlamlı olduğunu ve durumun yolcuyla istediği noktaya ulaştırmaya yetmediğini belirtmiştir. Hobsbawm (2010:20)’ın ifadesiyle; “ne nesnel ne de öznel tanımlar tatmin edicidir; her ikisi de yanıltıcıdır”. Billig (2002:34-35) de benzer bir bakış açısıyla meseleye yaklaşarak, “dil, din, coğrafya gibi nesnel kriterlerin devletin sınırlarının nereden çizileceğine ilişkin öngörü sağlayamadığı takdirde öznel ve psikolojik kriterlere başvurulabileceğini; ancak öznel bakış açısıyla yapılan tanımlamanın meseleyi basite indirgemek anlamına gelirken psikolojik kimliğin de devletleri bugünkü hâle getirebilecek tarihin itici gücü olamayacağını” belirtmek suretiyle bu konudaki karışıklığı dile getirmiştir.

Hroch (2011:22-23) ise milleti meydana getiren “milli bilinç, milli irade, ruhani güçler ve milliyetçilik” olduğunu belirten öznelci anlayışa karşı “milletin”, “toplumsal gerçeğin tarihi kökene sahip bir bileşeni” olduğunu kabul etmektedir. Yazar milleti toplumsal dönüşüm dinamiklerini tüm yönleri ile ele alan diyalektik bir perspektifle ele almak gerektiğini belirtmektedir. Hroch (2011:22-23) “ayrıt edici özelliklerden yola çıkarak bir tanım ortaya koymanın yanıltıcı olacağını ve bazı toplumları millet olgusu içerisine yerleştirmemizin mümkün olmayacağından hataya düşülebileceğini” ifade etmektedir.

Renan ise ulusların maddi unsurlarla açıklanmasının zorluğuna odaklanmıştır. Renan ve ona atıf yapan Schulze bir ulusun bir ırk anlamına gelmediğini belirtmekte ve gerekçe olarak ulusların etnik açıdan karışığının açıkça görüldüğünü belirtmektedir. Öte yandan dünyadaki örnekler aynı dile mensup toplulukların ayrı devletler kurduğunu gösterdiğinden dil de ulusları ayırmada işlevsiz kalmaktadır. Öte yandan çağdaş uluslar “siyasi sınırlar ile

mezhepsel sınırlar arasındaki farkta” da görüldüğü gibi “din”sel inanç ile de açıklanamamaktadır. “Ortak çıkarlar”la da bir ulus yaratılamayacağını görüldüğü ortadadır. “Coğrafya” temelli bir ayırım yapılması ise bir ulusun tek bir sınıra taşınması demek olacağından çok büyük tehlikeler ortaya koymaktadır. Ayrıca ulusların yaşam alanları sürekli değişmektedir. Bu anlamda Renan’ın tespitlerine göre, bir ulusun maddi şartlarla açıklanamayacağı aşikârdır. Bu sebeple ulaşılan sonuç ulusun bir ruh olduğu, zihinsel bir ilke olduğudur. Bu ilkeyi tek ve aynı olan iki şey oluşturmaktadır: “Birincisi anıların korunması, ikincisi ise güncel bir geçerliliği mevcut bulunan bir anlaşmanın varlığı, beraber yaşam arzusu”. Bu durumda ulus, geçmişte yapılmış özveriler ve gelecekte yapılması için hazır olunan özveriler ile desteklenen, özel bir akrabalık hissine sahip olarak genişletilmiş bir topluluktur. Bir ulus bir “geçmiş” varsayar, bu geçmiş somut bir gerçek üzerine inşa edilmiştir ki bu “hep beraber bir yaşamı sürdürme arzusu”dur (Renan, 1946:109-124; Schulze, 2005:97). Dolayısı ile Renan, milletleri birbirlerinden ayıran kıstasları gözden geçirerek bunları ayırım için yetersiz görmüş ve milletin var olup olmadığını “kişinin iradesinin belirlediğine” dikkat çekmiştir (Kedourie, 1971:73).

Schulze (2005:97), Renan’ın tanımının bugün de geçerliliğini koruduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Schulze bir ulusun “zihinsel bir durum” olduğunu belirtmekte ve düşüncede, arzuda, kalpte ve kafada olmayan bir topluluğun hızlıca yok olacağını bildirmektedir. Yazar, ulusların kendilerini “ortak tarih, ortak ün, ortaklaşa yürütülen özveriler” ile tanıdıklarını belirtmektedir (Schulze, 2005:97).

Özkırımlı (2010:17-18), nesnel ölçütlerin milleti oluşturmaya yetmediğini, ancak milleti ortaya çıkaran veya sürekliliğini sağlayan “müştereklik duygusunu” ortaya çıkarmayı mümkün kıldığını, bu sebeple de milletlerin varlıklarını ortaya koymak için nesnel ölçütlere sarıldıklarını bildirmektedir. Yazar parçalanmış bir insan topluluğunu tutarlı bir milliyet hâline getirmek için dışarıya karşı grubun biricik olduğunu gösteren ve grubun içerisinde de “nesnel farklılıkların önemini azaltan” siyasi eylemlerde bulunmak gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda “millet” tanımının yapılmasında en çok başvurulmuş öznel unsurlardan bazılarını “kendi varlığının farkında olma, dayanışma, sadakat ve ortak irade” şeklinde sıralayan yazar, “millet tanımlarında” öznel ölçütlere sarılan yazarların “duygu değişimine” bağlı olarak milletlerin başlangıçlarının ve sonlarının olacağını belirttiklerini ifade etmektedir. Çünkü duygu değişimi ile milletler çözülebilmekte ve hatta yeni milletler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla yazar “milletin” varlığını “insanlar kendilerini o milletin üyeleri olduğu duygusunu paylaştığı sürece”

devam edeceğini belirtmektedir (Özkırmılı, 2010:17-18, 20). Bunu destekler şekilde Calhoun (2012:6-7), ulusları ulus yapanın “kendi iddiaları”¹⁸ olduğunu ifade etmektedir¹⁹. Bu hususta farklı bir bakış açısıyla olaya yaklaşan Popper (1989:291) ise, tarihin en başından beri insanların karışmış olduğunu ve hatta süreç içerisinde “karışmış, birleşmiş, ayrılmış ve tekrar karışmış” olduklarını belirterek esasında kriterlere sığınmanın yanıltıcılığına işaret etmektedir.

Buradan da anlaşıldığı gibi “millet” kavramını tanımlayabilmek için kesin olarak karar verilmiş kriterler/unsurlar bulunmamaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki “millet”in bir tanımı yapılması gerektiğinde her milletin kendi menfaatine uygun -yani kendisini bütünleştirecek şartlarda- bir tanım yaptığı gözlenmektedir (Ayni, 2011:83). Literatürdeki en temel kavramsal bölünme ise “millet”i tanımlarken “özel ya da nesnel unsurlara” ne kadar ağırlık verileceği üzerindedir. Özkırmılı (2010:15-16) hiçbir milletin gerekli şartların tamamını karşılayamayacağını aksi halde bir istisnalar cetveli oluşturarak faydasız adımlar atılacağını, “millet”in nesnel ve özel unsurlarla açıklanması meselesinin tartışılmasının da gereksiz olduğunu belirtmiştir (Özkırmılı, 2010:17-18, 20).

Vincent (2006:403), “millet olma”nın “tespiti mümkün sınırlar olan bir bölge ile mümkün olacağını” belirterek her bir milletin dayanışmaya yönelmeyi sağlayan birbirinden farklı adetlere, geleneklere, forklara ve sembollere sahip olduğunu ifade etmektedir. Calhoun (2012:5-7) ise içinde “millet”in tanımında geçen unsurların bulunduğu ve *ideal tip geliştirmeye katkı sağlayacağını düşündüğü özellikleri* aşağıdaki şekilde sırlamış ve bunlardan hangi altı, yedi ya da sekiz özelliğin daha önemli olduğunun ulustan ulusa değiştiğini belirtmiştir:

1. Sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi.
2. Bölünmezlik - ulusun bir bütün olduğu kavramı.
3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslarla şekli eşitlik.
4. ‘Üstün’ bir meşruiyet kavramı -örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından ‘halkın’ ya da ‘ulusun’ çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi.
5. Halkın kolektif olaylara katılımı - ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşıyla, ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için).
6. Doğrudan üyelik - her bir bireyin, ulusun ivedi bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi.
7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde bir kültür.
8. Zamansal derinlik - ulusun, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdikleri ve ortak bir tarihi olduğu hâliyle zaman içinde varolduğu anlayışı.
9. Ortak mezhep veya ırk özellikleri.
10. Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ (Calhoun, 2012:6).

¹⁸ Detaylı bilgi için bakınız (Calhoun, 2012:7).

¹⁹ Bu konuda örnekler için bakınız (Hayes, 2010:53-54).

Bu noktada milletin tanımı yapılırken en çok kullanılan ve milleti en görünür kılan bazı unsurların milletle ilişkisini ortaya koymak yerinde olacaktır. Dolayısıyla milletin oluşumunda önemli görülen ve tanımlarda çokça yer alan unsurlardan birisi “dil”dir.

“*Dil*”, ulusal benliği biçimlendirdiği gibi o toplumun düşünce ve duygu yaşamına da yön vermektedir. Bu anlamda dil, modern ulus-devletlerin güçlü ulusal denetiminin sağlanmasında değerli bir araçtır (Zeran, 201x:8). Her dil, kendine özgü bir düşünce tarzını ortaya koymaktadır. Ayrıca dil, bir milleti diğerinden ayıran, o milletin varlığını ve kendi devletini kurma hakkına sahip olduğunu gösteren mühim bir ölçüttür (Kedourie, 1971:56). Hayes (2010:13), “dili” insanları ortaklaştıran ya da ayırıştıran şey olarak değerlendirmektedir. Dil, önceki nesil ile olan en somut bağlardandır. Bir dayanışma ve süreklilik sağlama özelliği bulunan “dil”den üretilen şiir, nesir ve tarih gibi birçok biçimi ile milli edebiyatın sadece o millete haiz şeylere vurgu yaparak farklılaştığı görülmektedir (Hayes, 2010:14). İnsanlar aynı dil üzerinden aynı olayları düşünebilme imkânı kazanmıştır. Devletlerin dillerine sabitlik kazandırması diğer farklı dillerin konuşulmasını kısıtlaması sonucunu doğurmuştur (Anderson, 1995:61). Bu anlamda insanları birbirine bağlayan “dil”, aynı zamanda “kültürel toplulukları” birbirinden ayırmanın da bir yoludur (Hobsbawm, 2010:78). Lacoste (1998:52) ise “dil”in ulusal birliğin bir nedeni olmaktan çok bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Billig (2002:28), “dil”in “ideolojinin işleyişinde ve ideolojik bilincin çerçevelenişinde” hayati bir rol oynadığını belirtmektedir.

“*Din*” de dil gibi önemli bir kurum olarak topluluğun ulusal benliği üzerinde etkin bir unsur olmuştur (Heywood, 2013:165). Din, tarihi süreç boyunca toplumları hem birleştiren hem de ayırıştıran bir olgu olarak karşımızda durmaktadır (Yeniçeri, 2017:236). Maalouf (2005:65) dinin özel ve mutlak olmaya çağrılı olduğuna değinerek bir insanın İbranice, Arapça ve İtalyancayı aynı anda kullanabilirken aynı anda Musevi, Müslüman ya da Protestan olamadığını belirtmektedir. Hobsbawm (2010:89), “din ve milli bilinç” arasında çok sıkı bir bağ olduğunu ifade ederek milliyetçiliğin zaman içinde daha da fazla dinle özdeşleştiğini belirtmektedir. Hayes (2010:196) ise milliyetçiliğin kendisinin bir din olduğunu ifade etmektedir. Yazarın belirttiği gibi “milliyetçilik dini, hiçbir muhalife hoşgörü göstermeye yatkın değildir”. Modern milliyetçiliğin dini karakterinin en güçlü delili adanmışların neredeyse son iki asırdır savaş alanlarında sorgusuz canlarını feda etmeleridir (Hayes, 2010:197).

“Etnik köken ve ırk” da “millet”in tanımında kullanılan kriterler/ unsurlar içerisinde yer almaktadır (Heywood, 2013:172). Irk kavramının yanlışlıkla da olsa biyolojik bir şeyi ifade ettiği varsayılabilir “etniklik” anlam olarak tamamıyla “toplumsal bir kavram”dır. “Etniklik” dendiği zaman “kültürel durumlara” ve “belli bir toplumun insanını diğer toplumlardan ayıran bir görünüme” atıf yapılmış olmaktadır. Dolayısıyla o etnik grup içerisinde bulunan insanlar kültürel açıdan kendilerini diğerlerinden farklı görmekte ve böylece diğer gruplar tarafından da farklı görülmektedirler (Giddens, 2012:535).

“Millet” tanımında kullanılan diğer bir unsur ise “*tarih*”tir. “Milli tarih” milleti yüceltmek anlayışı üzerine kurgulanmaktadır. Geçmiş ise bu yüceltmeyi mümkün kılacak şekilde başarı ve kahramanlıklar ortaya çıkaracak şekilde “seçici bir algılama ile” okunmaktadır. Bazı hadiseler bu tarih içerisinde ön plana çıkarılırken bazı olaylar hafızalardan çıkarılmakta ve bazıları da bağlamından kopararak yeni yorum süzgecinden geçirilmektedir. Dolayısıyla “tarih” milli birimin kendisini meşru hâle getirme ve ayrıca milli kimliği oluşturma aracıdır (Kerestecioğlu, 2010:318, 320, 322). Anthony Smith (2009:252), zengin bir etno-tarihin, kültürel güç için önemli bir kaynak olabileceğini ve kültürel siyasallaşmanın odağı durumuna gelebileceğini bildirmektedir²⁰. Heywood (2013:166-167) da bu konuda milletlerin ortak tarih ve geleneği paylaştığını ve bunun devamı için, geçmiş zafer ve milli kurtuluş günlerini diri tutmak istediklerini ve geleceğe ilişkin de beklentiler ve gelecekte de birlikte olma azminin de bu noktada millet olmak için önemli ve gerekli görüldüğünü ifade etmektedir.

“Millet”in unsurlarından bir diğeri de “*coğrafya*”dır. Renan (1946:118) coğrafyanın, tabii hudutlar denilen şeyin milletlerin ayrılmasında büyük payı olduğunu belirtmektedir. Çünkü coğrafya, tarihin belli başlı amillerinden biridir. Smith (2013:145-146) ise millet olmanın bir ölçütünün de “anavatan bir ülkede ikamet etmek ve ona sahip olmak” olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu milliyetçi ideoloji için önemli ve tarihsel olarak da belirleyicidir. Dolayısıyla millet olmak için bir ülke gerekmektedir. Hayes (2010:15)’in belirttiğine göre “bir halkın” geçmişe dair azamet ve ihtişamı hatırlatarak onlara benzeme duygusu yaratan ve içerisine bir anavatana duyulan duygusal itibarı da alan “toprağa bağlı geçmişi ve atadan yadigâr toprağı” bulunmaktadır.

Hayes (2010:13), milliyetlerde kültürel özelliklerin birbirinden farklı olduğunu; İngilizlerin ve İrlandalıların aynı coğrafya özelliklerine sahipken İngilizlerin denizcilik ve ticaretle iyi

²⁰ Detaylı bilgi için bakınız (Smith, 2009:252).

iken İrlandalıların öyle olmamasını coğrafi farklılıkla açıklamanın mümkün olmadığını; benzer çevre-iklim-uğraşlara sahip olan Alman ve Fransızların tek millet olarak birleşemediklerini açıklamanın tek bir nedene dayanamayacağını ifade ederek "bir milliyetin etkisini, karakterini, ferdiyetini *kültürel güçlerden*" aldığını ifade etmektedir (Hayes, 2010:13). Dolayısıyla bu anlamda "millet"in belirlenmesinde diğer önemli bir unsorda "*kültür*"²¹dür. Tarım toplumunda "kültür" statü için mühim bir unsur iken modern toplum içinde kalabalık insanların "herhangi bir tabakanın imtiyazı olmayan tek bir kültürü" paylaşmaları söz konusudur (Gellner, 1998:7-8). Ernest Gellner (1998:69) politik devletin kültürün koruyucusu olduğunu ve kültürün ise devletin meşruluğunu ve sembollerini sağladığını ifade etmektedir. Savrun (2018:182), kültürlerin her topluma göre bir biçim almak suretiyle o toplumun yaşayış ve davranış tarzının kendisine has olduğunu gösterdiğini ve ayrıca ortak bir duygunun ortaya çıkmasının ortak bir kültür hayatının yaşanmasına bağlı bulunduğunu belirtmektedir.

"Sembol"ler de "millet"in tanımlanmasında veya belirginleşmesinde gerekli olan diğer bir unsur olarak görülmektedir. Anthony Smith (2009:127)'in belirttiğine göre "seremoni ve sembolizm, milliyetçilik ideolojisi ile millete dair kavramları eklemlenerek ve onları elle tutulur kılarak tarihi ve kaderi olan soyut bir topluluğun devam edegelmesine yardımcı olur". Eriksen (2004:157-158), 19.yüzyıl başlarında "Kuruluş Günü gibi resmi törenlerde giyilen pek çok 'tipik halk giysisi'nin milliyetçiler tarafından tasarlandığını" ve etnik sembollerin milliyetçilikte kullanımının "kişinin kendi kültürel ayırt ediciliği üzerindeki yansımayı uyarmak ve bu yolla bir ulus hissi yaratmayı amaçlamak" anlamına geldiğini belirtmektedir. Hayes (2010:192-193)'in çalışmasında ifade ettiği gibi modern milliyetçilik ayininin en başta gelen sembolü milli bayraktır ve "bayrak", diğer bir sembol olan milli marş ile birliktedir, ayrıca milliyetçiliğin kutsal günleri ve kendisine özgü tapınakları bulunmaktadır.

Sonuç olarak "millet" tanımları yapılırken nesnel ya da öznel olarak çeşitli unsurlardan yararlanılmaktadır. "Millet" tanımlarının yapılmasında kullanılan unsurların çeşitleri toplumdan topluma ve tarihsel döneme göre değişmektedir. Diğer yandan bir topluluk için millet olmanın çok gerekli görülen unsuru diğer toplumun millet olmasında kıstas oluşturmamaktadır. Toplumun içeriğini oluşturan etnisite, dil, ırk, din, gelenek, coğrafya, kültür, sembol, tarih toplumun birleşme şartlarını değiştirdiği gibi menfaat birliği, özel

²¹ Detaylı bilgi için bakınız (Kafesoğlu, 2017:56-57).

akrabalık hissi, ortak çıkarlar, kader birliği anlayışı, ortak ün ve özverilerin mevcudiyeti de bu anlamda güçlü bir milletin oluşması için bazı toplumlarda daha ön plana çıkan unsurlar/kriterler olmuşlardır. Milletler bazen de insanlar onların olduğunu kabul ettiği için vardır ve olduklarına dair inançları bittiğinde ortadan kalkacaklardır. Milletin ne olduğu ile ilgili bir tanımda ne kadar çeşit ve çok unsur kullanılmış olursa olsun “millet”in tam anlamı ile her yerde her zaman diliminde geçerli bir tanımlı yapılmış olmayacaktır.

Bu meseleye aslında “milliyetçilik kuramları” çerçevesinde bakmak gerekmektedir. Bu kuramlarda milletlerin ne zaman ortaya çıktığına dair çeşitli dayanaklar bulunmaktadır. Öte yandan milletlerin modernlik ölçütleri ve kökenleri de bu kuramlar vasıtasıyla ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda milletlerin ezelden beri varolan verili bir yapı olduğunu belirten “İlkçi kuram”²²; milletlerin modernleşmeyle ortaya çıktığı düşüncesini benimseyen “Modern kuram”²³; bu iki kuramın yaklaşımından esin alarak milletlerin modernleşmeyle beraber ortaya çıktıklarını; ancak bugünkü varlıklarını güçlü kılmak için geçmişten bir kök aramak ve bir etnisiteye dayanmak zorunda oldukları anlayışına dayanan “Etno-sembolcü kuram”²⁴ şeklinde üç şekilde ayrıştırılarak benimsenen bu kuramlar (Korkmaz, 2016:52) esasında “millet”in anlam karmaşasının dayanağını oluşturmaktadır. “İlkçi anlamda millet” oluşumlarının özellikleri ile “modern anlamda milletin” özellikleri arasında elbette ciddi

²² İlkçi yaklaşım (primordial) ulusları daima var olarak kabul etmektedir. Bu görüşü savunanlar toplulukların etkileşiminden ziyade doğal olarak oluştuklarını, etnilerin ise verili ve de bağlayıcı olduğunu kabul etmektedirler (Yegen, 2018:102). Yegen (2018:102), bu hususta ulusların da ulus olma bilincinin de her daim var olduğunu kabul eden ilkçilerin görüşünü güçlendirmesi açısından “Türk ulusundan bahseden Orhun Abideleri”nin örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. İlkçi kuramcılar “millet”leri hem insan ruhunun ayrılmaz bir parçası hem de “aile, konuşma, insan bedeni gibi” doğal bir şey olarak kabul etmektedir. Bu kuramcılar “bir topluluğun kimliğinin şekillenmesinde” “din, dil, toprak ve etnik unsur gibi” unsurlara dayalı bağların önemli olduğunu ifade etmektedirler. “Etnik topluluk ve milletler tarihin doğal birimleridir” düşüncesi bu görüşün temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle ilkçilik kuramı milliyetçiliğin temellerini “Antik çağlara kadar” geriye götürmektedir (Çağla, 2015:276). Bu kuram “milletlerin ezelden beri var olması ile siyasallaşması neticesinde bir ideoloji olan milliyetçiliği ortaya çıkardığını” değerlendirmektedir (Korkmaz, 2016:55).

²³ Modernizm yaklaşımı, milliyetçiliğin modernite ile başladığını ifade etmek suretiyle, “sanayileşme, kentleşme, ticari sınırların kalkması, kapitalizm, sekülerleşme, merkezden eğitim sistemi” gibi gelişmelerin milliyetçilik ihtiyacını doğurduğunu ve bu açıdan milliyetçiliğin, siyasal güç tarafından “yönetilenleri bir arada tutmak için sonradan inşa edildiğini” belirtmektedir (Mermer Üzümlü, 2019:327). Bu anlamda millet ve milliyetçilik 19 ve 20.yüzyıl fenomeni olarak görülmektedir (Smith, 2002b:34).

²⁴ Etno-sembolistlerin, “pennalistler (daimiciler/eskilciler) ve modernistlerin argümanlarına” belli düzeyde karşı çıkması söz konusudur (Yesevi, 2018:73). Bu kuram savlarını modernist kuramın eleştirisi üzerinden inşa etmiştir. Etno-sembolcü teriminin analiz edilmesi neticesinde bu terimin “etnik geçmişe dolayısı ile kültüre ağırlık veren kuramcılarını nitelemeye kullanıldığı” görülmüştür. İlkçiliği reddetmelerinin yanı sıra modernist görüşleri de yetersiz bulmakta olan etno-sembolcüler esasında kuramları ile “bir orta yol, bir sentez” özelliği barındırmaktadır. Modern milletlerin doğuşunu “etnik gelişimlerini göz ardı ederek ortaya koymanın yanıltıcı olacağını” kabul ettikleri gibi “bugünün milletlerini geçmişin (modern öncesi dönemin) etnik topluluklarının bir devamı” şeklinde değerlendirmeyi daha doğru bulmaktadırlar. Bununla birlikte etno-sembolcüler “milletlerin gelişim süreci” olarak çok büyük bir zaman dilimini baz almaktadırlar. Bu kuramcılara göre bugünün milletleri gerçekte “modern öncesi dönemin etnik topluluklarının” devamıdır (Özkırımlı, 1999:194-196).

anlam farkı bulunmakta ve her iki yaklaşım da farklı unsurlarla bir millet tanımı ortaya koymaktadır. Özellikle ülkelerin Krallar aracılığıyla yönetildiği bir evreyle ülke sınırlarının netleştiği ve ülkelerin uluslar tarafından yönetildiği bir evrede “millet” birbirinden farklı anlamda açıklanmakta ve devlete bağlılığın dayanağının ne olduğu sorusu burada “millet” tanımını da farklılaştırmaktadır. Bu sebeplere dayalı olarak Doğu’da ve Batı’da millet kelimesinin dayanakları farklılaşmakta ve yine bu sebeple Osmanlı’nın tarihi yaşamında “millet”in anlamı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra “ulus” kelimesi ile anlatılan millet anlayışı birbirinden farklılaşmaktadır. Bu anlamda bazen “millet”in ne anlama geldiği ve hangi unsurlara dayalı olduğu üzerinden “milliyetçilik” tanımlanmakta ve hayata aktarılmaktayken bazen de bunun tam tersi bir şekilde milliyetçiliğin hangi yönlerinin “millet”i oluşturacağı ya da bir arada tutacağı beklentisi üzerinden “millet” tanımı yapılmaktadır. Gellner Hobsbawm’ın da desteklediği şekilde milliyetçiliğin milletleri icad ettiğini iddia etse de (Gellner, 1993; Hobsbawm, 2010) “millet” olarak ortaya çıkan tanımda hangi unsurların kullanılmış olduğu ve tarihin o günkü koşullarında insan topluluklarının diğer insan topluluklarıncı hangi adlarla tanımlanıyor olduğu gerçeği milliyetçiliği modern dönemlerin bir çıktısı olarak gören yaklaşımları boşa çıkarmaktadır²⁵. İnsanların bir araya gelip birlikte yaşamasını sağlayan gerekçe her zaman “millet” olmak mıdır? Ya da “millet” olmak birlikte yaşama ile gelen ortak kültür, din ve din gibi unsurların bir toplamı olduğunda milliyetçiliğin bu toplamda işlevi ne olmaktadır? Veya bir “millet” olmanın dayanakları çoğu zaman ortak kültür, tarih, dil ya da din şeklinde açıklanırsa bu unsurlar temelinde tamamen farklılaşan insan gruplarının bir milleti oluşturduğu gerçeği nasıl açıklanacaktır? Öte yandan Kohn ayrımını yaparken Doğu ve Batı milliyetçiliği şeklide bir ayrım ortaya koymakla birlikte her ikisi de Batı coğrafyasında yer alan Almanya ve Fransa’da millet ya da milliyetçiliğin kullanımının tamamen birbirine ters olan dayanaklara sahip olduğu düşünüldüğünde ve bir tanesi etnik unsuru millet olmada zorunlu kabul ederken diğer millet olmayı vatandaş bağına dayandırmakla neyi elde etmek istemektedir? Modernist yaklaşımın belirttiği gibi modern anlamda milletlerin 18.yüzyıla dayandırılması ve buna rağmen bu tarihlerde milleti oluşturan unsurların ülkeden ülkeye değişecek şekilde birbirinden farklı seyretmesi söz konusu olsa da İlkçi kuramın bu birlikteliği ve millet olmayı kan bağı ve akrabalığa dayandıran yaklaşımının o günkü koşullarda doğru olduğunu inkar etmek ve bugün

²⁵ Bu konudaki tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bakınız (Özkırımlı, 2010:42-44; Ertan ve Örs, 2018:53; Tatar, 2008).

II.Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940'lı yıllarda dahi bunun yansımalarının görüldüğünü inkar etmek mantıklı mıdır? Bu anlamda düşünüldüğünde, Etno-sembolcü kuramı anlamamak ve milletlerin modern görünümelerini 18.yüzyılda kabul etmekle birlikte bu milletlere çok eskilerden bir kök ve etnik dayanak aranmasını mantıklı bulmamak mümkün müdür? Tüm bu birbirine tezat sorunların da ortaya koyduğu gibi “milliyetçiliğin ve milletlerin” mazisinin tam anlamıyla ortaya konulabilmesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla milletlerin varolmak ve varlığını sürdürmek için milliyetçiliğe, milliyetçiliğin de araçsal olarak kullanılabilirliğini sürdürmesi için millet olmanın dayanaklarına (yani milleti bir arada tutan ya da meydana getiren tarih, kültür, dil, din, etnisite gibi) ihtiyacı bulunmaktadır.

Diğer yandan dünyanın birçok ulus-devletin mevcut bulunduğu bir alan olduğu düşünüldüğünde ülke sınırları içerisinde “insanların hangi dayanakta birleştirilmesinin daha katkı sağlayıcı olacağı gerçeği” tüm ulus-devletlerin kendilerine uygun bir “millet tanımı” ortaya koymasını gerektirmektedir. Böyle bir ortamda millet tanımları Kohn'un ayrımında belirttiği etnik ya da vatandaş temelindeki yaklaşımına göre şekillenirken Türk siyasetinde birçok milliyetçi tartışmanın da bu konudaki eğilime göre gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle siyasal iktidarların millet ve milliyetçilik üzerine olan söylemlerinin bu minvalde gerçekleştiği ve milliyetçiliğin de buna göre şekillendiği bilinmektedir. Çünkü milliyetçilik farklı yaklaşımlarla gün yüzüne çıkabilmekte ve birçok siyasi ideoloji ile ilişkili olarak onlarla birlikte hareket edebilmektedir. Bu sebeple milliyetçiliğin bir ideoloji olarak özelliklerini ve işlevlerini gün yüzüne çıkarmak Türk siyasetinin milliyetçilikle ilişkisini anlaşılır kılmak için elzemdir.

1.4.Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Milliyetçiliğin “ne olduğu” hususu da literatürde tartışmalıdır. Özellikle milliyetçiliğin modern zamanda mı aranacağı yoksa eski zamanda mı açıklanacağı konusu milliyetçilikle ilgili mevcut tanımları değiştirmektedir. Ayrıca milliyetçiliğin “bir söylem mi bir ideoloji²⁶ mi bir doktrin mi?” şeklindeki birçok soru ile sorgulanması da bu tartışmaları genişletmektedir. Milliyetçilik bunların hepsi olmakla birlikte en etkili yönü ile bir ideolojidir ve diğer birçok ideolojiyi etkilediği gibi, dünyadaki birçok politikayı da etkilemektedir.

²⁶ “İdeoloji” kavramı ve kapsamı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Althusser, 2000; Eagleton, 1996).

Smith (2013:54) ise milliyetçiliğin siyasi bir ideolojiden daha fazlası olduğunu belirtmektedir. Milliyetçilik²⁷ ideolojisi aynı zamanda bir davranış şekli, bir doktrin, ideolojik hareket, siyasi ilke, bir söylem, “bir düşünme, konuşma ve hareket biçimi”, “bir kolektif kimlik oluşturma yolu”, milli bir kendi kaderini tayin etme doktrini, (Calhoun, 2012:17, 23, 41), “siyasi amaçlara ulaşmak için bir araç” (Smith, 2013:83), “yöreselci bir hareket olarak tehdit hâlinde bir koruma mekanizması”, (Smith, 2013:134), “özerk olan kimliğin tehdit edilmesine karşı bir tepki” (Castells, 2006:74), bir doktrinden öte olarak “daha temel bir konuşma, düşünme ve eyleme biçimi” (Özkırımlı, 2010:29) şeklinde çok yönlü olarak ortaya konulmaktadır.

Milliyetçiliğin icrasının “ulusun bir takım siyasi amaç ve hedefler ışığında seferber edilmesi” ile olacağını belirten Yegen “*bir proje olarak milliyetçiliğin*” ulusal bilince yön veren toplumsal hareketler ile devlet siyasetini nitelerken “*bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçiliğin*” milliyetçiliğin ideolojik yanını, hatta aşırılıklarını ifade ettiğini ve “*bir söylem olarak milliyetçiliğin*”, milliyetçiliğin kültür ve geleneklerden beslenen yapısını nitelediğini bildirmektedir (Yegen, 2018:100). Milliyetçilik dünya sorunlarını çözmek için girişilen mücadeleler içerisinde yürütülen bir söylem olması ile “milliyetçi söylemin” dört şekilde işlediği söylenebilecektir: “1) milliyetçilik söylemi dünyayı ‘biz’ ve ‘onlar’ şeklinde böler, 2) milliyetçilik söylemi hegemonya kurucudur, 3) milliyetçilik söylemi kendisini doğallaştırır, 4) milliyetçilik söylemi kurumlar aracılığıyla işler” (Özkırımlı, 2010:29-31).

Billig (2002:20-21, 66) “milliyetçiliği” tüm dünyaya yayılan uluslararası bir ideoloji olarak değerlendirmekte ve milliyetçiliğin, modernlik öncesi etnik-merkezci görüş açıları gibi içe dönük bir ideoloji olmadığını, kendine ait hegemonya söylemleri bulunan milletler arası bir ideoloji olduğunu belirtmektedir²⁸.

Llobera (2007:234)’nın belirttiğine göre, “milliyetçilik ilkesi”, aynı kültüre ve dile sahip insanların bir ulusu meydana getirdiğini ve böylece birlikte yaşayarak kendi işlerini idare etmeleri gerektiğini, dolayısıyla bu insanların bağımsız bir devlet kurmaları gerektiğini

²⁷ Smith (2013:40-41), milliyetçiliğin kurucu babalarını Rousseau, Herder, Zimmerman, Berke, Jefferson, Fichte ve Mazzini şeklinde ifade etmiştir. Ernest Gellner milliyetçilik üzerinde katkı sağlamış kişileri “Kedourie, Minogue, Anthony Smith, Percy Cohen, Ernest Gellner (1998:89-90), Tom Nairn, Eric Hobsbawm, Michael Hechter, Peter Sugar, Benedict Anderson, Karl Deutsch, Walker Connor, Paul Brass, H.Kohn, J.Brouilly, J.Armstrong” şeklinde ifade ederek konu ile ilgili çalışmalarda bulunmuş olan sosyal antropologları da “E.Wolf, J.Cole, Peter Loizos, Chris Hann, Abner Cohen, Catherin Verdery ya da Fredrik Barth” şeklinde ifade etmiştir.

²⁸ Böylelikle örneğin; Birleşik Devletler başkanları, kendi milli menfaatlerini savunurlarken evrensel menfaatler ya da tüm dünya düzeni adına konuştuklarını iddia edebilmekteler (Billig, 2002:21).

söylemektedir. Bu anlamda milliyetçilik “iktidar kademelerini eline almayı amaçlayan ve bunu milliyetçi bir takım iddialara dayandırarak meşru hâle getiren siyasi bir hareket”tir (Kerestecioğlu, 2010:314).

Milliyetçilik, milletin çıkarlarını ve millete ait olan değerleri, var olan diğer bütün çıkar ve değerlerin üzerinde görmektedir. Milletin siyasi egemen olarak bağımsız olması gerektiğini belirten bu ideolojide millet, “sadakat, bağımlılık ve meşruiyetin” biricik öznesi hâline gelmektedir (Kerestecioğlu, 2010:314). Smith (2013:20)’in belirttiği üzere, “milliyetçilik, milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideolojidir”. Milliyetçiliğin milletin iyiliğini çoğaltmak için ulaşmayı hedeflediği başlıca üç amaç “milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik²⁹”dır. Milliyetçiler³⁰ bu üç amaca ulaşamayan milletlerin varlığını sürdüremeyeceklerini düşünmektedirler. Bu durumda karşımıza Smith’in belirttiği şekliyle şöyle bir milliyetçilik tanımı çıkmaktadır: “Üyelerinin bazıları fiili ya da potansiyel bir ‘millet’ oluşturmayı düşünen bir nüfus adına özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan ideolojik hareket” (Smith, 2013:20). Smith (2013:20) bu tanımın kendilerine milliyetçi diyenlerin “ülkülerinin ortak öğelerine dayanan” tümevarımsal bir tanım olduğunu belirtmektedir. Smith (2009:126) özerkliğin her milliyetçinin hedefi olduğunu ifade etmektedir.

Ernest Gellner (1992:20) milliyetçiliği kısaca: “etnik sınırların siyasi sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasi meşruiyet kuramıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Connor da benzer bir görüşle milliyetçiliğin, “kan bağıyla ortak bir kökene dayandıklarını iddia eden etnik topluluklarda ortaya çıktığını” öne sürmektedir (Aktaran Billig, 2002:68).

Milliyetçiliği din ilişkisi bağlamında ortaya koyan görüşler bulunmaktadır. Smith (2013:54) milliyetçiliğin “kültürün ve dinin bir biçimi” olduğunu bildirmektedir. Smith (2013:57)’in belirtildiği üzere, millet kurucularına yarı mesihlik atfeden milletler de mevcut bulunmaktadır. “Milli duygu dini duyguyla kaynaştığında ve milliyetçilik bizzat bir din veya dinin yerini tutan bir şey hâline geldiğinde” milliyetçilik en dorukta, diğerlerinin hepsine hükmeden bir sadakat hâline gelebilmektedir (Hayes, 2010:22).

²⁹ Smith (2009:122) milliyetçiliği “bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir hareket” olarak tanımlamaktadır.

³⁰ Billig (2002:26), “milliyetçileri”, “şiddetli derecede duygusal bir psikoloji tarafından akıl dışı hedefler için çabalamaya itilen aşırıları; yahut baskıcı sömürgecilere karşı savaştan, özellikle de deniz aşırı memleketlerde bulunabilecek türden destansı kişilikler” olarak ifade etmektedir.

Modern milliyetçiliğin bir din mahiyeti kazanmış durumda olduğunu belirten Hayes her din gibi, milliyetçiliğin de sadece iradeye değil; akla, muhayyileye ve duygulara seslenmekte olduğunu belirtmektedir (Hayes, 2010:189). Delannoi (1998:32), milliyetçiliğin çoğu zaman dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerini taşımakta olan bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir. Vincent (2006:403) ise “din”in milliyetçilik için çok önemli bir güç olduğunu, ancak buna rağmen bir olmazsa olmaz olmadığını belirtmektedir.

Milliyetçiliği duygusal bağlılık olarak ortaya koyan görüşler de yaygın durumdadır. Connor milliyetçiliğin akıl dışı, ilkel bir kuvvet olduğunu, kendi halkına karşı duyulan duygusal bir bağlılığı ifade ettiğini belirtmektedir (Aktaran Billig, 2002:68). Smith (2013:22)’in belirttiği üzere milliyetçilik, “millet düşüncesinin halk arasında uyandırdığı duyguları öne çıkarmaktadır”. Hayes (2010:12) ise milliyetçiliği en basit şekilde “vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşması” olarak tarif etmektedir. Hobsbawm (1999:160) “milliyetçiliğin temelini”, bütün biçimlerinde aynı olduğunu, yani insanların “duygusal anlamda ‘ulus’arı ile özdeşleştirmeye ve ‘Çek, Alman, İtalyan vs. sıfatıyla’ siyasi açıdan harekete geçmeye” hazır olmaları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Gellner (1998:95) milliyetçiliğin “objesinin” belirli insan gruplarına sevgi duymak ve diğerlerine karşı tiksinti hissi duymak şeklinde oldukça keskin bir görüntü sergilediğini ifade etmektedir. Milliyetçilik öncelikle bir hissetme ve aidiyet duygusunu bünyesinde taşımaktadır. Bir aidiyet ve sadakati ifade eden milliyetçilik aynı zamanda bir aşktır, çünkü yaşanır tarif edilemez. Milliyetçilik ait olmak demektir ki insan önce kendisine sonra ise derece derece “ben”e yakın olanlara yani aynı kökten gelenlere, aynı dili konuşanlara aittir (Hocaoğlu, 2009:681).

Milliyetçiliğe olumsuz bir gözlükten bakan görüşler de bulunmaktadır. Smith (2013:41-42), milliyetçiliğin sadece siyaset ve toplum üzerinde sınırlı olan bir düşünce ve inanç sağlama görevi olduğunu; çoğu zaman ulaşılamaz hedeflerin peşinden koştuğunu ve de iknadan ziyade güce başvurduğunu; toplumsal adalet, kaynakların paylaşılması ya da çatışma yönetimi gibi büyük toplumsal ve siyasi meselelerle başa çıkabilme yeteneğinden yapısal olarak yoksun olduğunu belirtmektedir. Öte yandan milliyetçilik “millet kurma, istila, dış tehdit, tartışmalı topraklar ya da düşman bir etnik ya da kültür grubunun içerde algılanan tahakkümü” gibi bunalım anlarında harekete geçen bir ideolojidir (Smith, 2013:42). Güngör milliyetçiliğin toplumsal cinnet ve akıldışı kitle hareketi hâlinin de mevcut bulunduğunu belirtmektedir (Kedourie, 1971: viii). Billig (2002:56) ise

milliyetçiliğin mevcut olan devletlerin istikrarını tehdit eden bir güç olduğu gibi ayrılıkçı ya da aşırı faşizan hareketler kılıfına da bürünebileceğini bildirmektedir.

Milliyetçiliğin birçok olumlu yanı da bulunmaktadır. Milliyetçilik, kitlelerin millet olma çabaları esnasında rehber edindiği ve tüm dinlerden daha kuvvetli durumda olan birleştirici bir güç kaynağı durumundadır. Milliyetçilik modernleşmenin ve ileri bir millet olmanın diğer adı hâline gelmiştir. Öte yandan milliyetçiliğin çeşitli yer ve zamanlarda adalet ve barışı getiren bir faaliyet yönü olduğu belinmektedir (Kedourie, 1971: vii -viii). Anthony Smith (2009:37), milliyetçiliğin olumlu yönlerinin “azınlıkların kültürlerini savunuyor olması, kayıp tarih ve edebiyatların kurtarıcısı olması; kültürel yenilenmelere ilham vermesi; kimlik krizine getirdiği çözümler, topluluğu ve toplumsal dayanışmayı meşrulaştırılması, tirana karşı direnişin ilham kaynağı olması, halk egemenliği ve kolektif seferberlik idealine sahip olması, hatta kendi gücüne dayalı bir ekonomik gelişmeye kaynaklık etmesi gibi” alanlarda olduğunu ifade etmektedir.

Milliyetçiliğin bir ihtiyacın sonucu ortaya çıktığını ve araçsal yönünün olduğunu işaret eden görüşler de bulunmaktadır. Delannoi (1998:35)’nin belirttiği gibi, milliyetçilik bazen yerelliğin taşıyıcısı iken bazen evrenselciliğin taşıyıcısı konumuna gelmektedir. Marksist yazarlar ise milliyetçiliğin “egemen devletlerin kendi uyrukları arasındaki dayanışmayı sağlamlaştırmaya veya onlar üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik ideolojik bir yöntem” olduğunu düşünmektedirler (Jaffrelot, 1998:55). Milliyetçiliğin, milletin geri kalmışlığının üstesinden gelebilmek için bir yöntem olduğu da belirtilmektedir (Yesevi, 2018:62). Baradat (2012:62)’ın belirttiği üzere “sağcılar, birliği ve istikrarı teşvik etmek için milliyetçiliği kullanırlarken, solcular da yurttaşların refahının geliştirilmesi yönünde bir araç olarak milliyetçiliği desteklemişlerdir” (Baradat, 2012:62). Milliyetçilik söylemi, devlet oluşumunda ve bağımsızlık hareketlerinde ulus ile devlet arasında uyuşmayı sağlamıştır (Calhoun, 2012:172). Milliyetçilik, “siyasal yönden bölünmüş ülkeleri bir tek devlet hâline getirmekte, bölünmeleri engelleyebilmekte, azınlıkları bir devlet hâline getirebilmekte, ulusların sömürgelere sahip olma arzularını artırmakta, bir saldırı aracı hâlini alabilmekte, iktisadi avantajlar elde etmeyi mümkün kılabilmekte, sömürgeleri ulus - devletler hâline getirebilmektedir (Yeniçeri, 2017:180).

Milliyetçiliğin güçlü bir ideoloji ve olağanüstü bir durum olduğunu ortaya koyan görüşler de bulunmaktadır. Hechter (2004:18), milliyetçiliğin ulusal egemenlik talebine dayandığını ve bu talebi azaltarak kontrol altına alınabileceğini ifade etmektedir. Billig (2002:56-57)

milliyetçiliğin “olağanüstü, siyasi olarak yüklü ve tutkulu” olduğunu, milliyetçilik psikolojisinin olağanüstü koşullarda ortaya çıktığını, heyecanlı bir ruh hâli olduğunu, törenlerle bu olağanüstülüklerin anıldığını ve millet olmanın devam eden süreçte hatırdan kalmasının sağlandığını belirtmektedir.

Milliyetçi ideoloji ayrıca, “simgeleri ve hareketleri” güçlendirmeye ve de yönlendirmeye hizmet etmektedir. Toplumsal ve siyasal hareketlerin amaçlarını, ideolojinin benimsediği ülkü ve ilkeler belirlemektedir. Milliyetçiliğin kendine has simgeleri ve dili ise milletin ülküsünü açıklayarak uyandırmaktadır (Smith, 2013:19).

Sonuç olarak milliyetçilik, “bir davranış şekli, doktrin, söylem, proje, hareket biçimi, toplumsal kimlik oluşturma yolu, kendi kaderini ayın etme özgürlüğü, söylem, bağımsız devlet kurma aracı, koruyucu bir mekanizma, milleti kaygı eden ve millet çıkarı savunucusu, bazen etnisite duygusuna dayanan bazen ırka ve özerkliğe dayanan ve bazen de bir din biçimi olarak kabul edilen, duygusal bağlılık aracı olan, halkta duygu uyandıran, vatanseverliği aşıl原因, insanları birbirine bağlayan ve aidiyet duygusu yaratan, toplumsal adaleti sağlayan, kültürel yenilemeleri mümkün kılan, kimlik krizlerini çözen, ekonomik gelişmeye katkı sağlayan, toplumsal dayanışmayı meşrulaştıran, bazen yereli bazen de evrenseli savunan, normal zamanlarda da simgelerle hafızaları canlı tutan duygu yüklü güçlü bir ideoloji” olarak ifade edilebilmektedir.

Milliyetçiliğin tanımları içerisinde de ön plana çıkan birçok *özelliği* bulunmaktadır. Milliyetçilik, felsefi tutarlılık yönü zayıf olsa da kavramsal olarak zengin bir ideolojidir (Smith 2013:43). Duygusal dışa vurum ya da etkilere açık olduğu gibi şizofren bir siyasî karakter taşımaktadır. Farklı dönemlerde, ilerici ve gerici; demokratik ve otoriter; rasyonel ve irrasyonel, sağ ya da sol sıfatlarla nitelendirilmiştir (Heywood, 2013:164; Kedourie, 1971:81-83). Dinin aksine sekülerdir, kendisini doğallaştırma ve hegemonya kurmada diğer ideolojilere kıyasla daha ileri durumdadır. Ayrıca milli değerleri ve sembolleri kutsal kabul ederek farklı sesleri ve yorumları bastırırken kolektif hafızayı sürekli kontrol altında tutmaya çalışmaktadır (Özkırımlı, 2008:15). Milliyetçilik modern ulus-devletin ideolojisidir. O ulusa ait olanların dışında yer alan bütün kimliklerin, değerlerin ve çıkarların ikincil konuma itilmesini arzulayarak böylece birleştirici bir etken olabilmektedir (Baradat, 2012:78-79). Bukalemunvaridir ve rengini bağlamından almaktadır (Smith, 2009:129). Hem özgürleştirmeye hem de baskı altına almaya müsait bir pozisyona sahip bulunarak birçok konuda ikili bir karaktere sahip bulunmaktadır

(Kerestecioğlu, 2010:343). Çabucak harekete geçirilebilir bir özelliğe sahip bulunmaktadır (Gellner, 1998:226).

Milliyetçiliğin birçok *işlevi* de bulunmaktadır. Milliyetçiliğin, iktidarın devamını sağlayan “ulusal kimlik kurgulama aracı” olarak işlevi bulunduğu gibi, “pan hareketlerin” oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Ulusal kültürün toplumda hâkim olmasını sağlamaktadır (Yegen, 2018:100, 105-106). Diğer ideolojilerin neredeyse hiç el sürmediği “kimlik, özerklik, birlik ve özgünlük” ülkü ve sorunları ile uğraşma eğilimindedir (Smith, 2013:54). İnsanlara kim olduklarını empoze etme, tarih verme, sosyal bağlar kurma, kolektif bir ruh uydurma, ortak kader duygusu yaratma, yönetimin otoritesini meşrulaştırma (Heywood, 2013:171), vatan bilincini yaratmak gayretindedir (Özkırımlı, 2008:15). İnsanlardan gerektiğinde canını feda etmesini beklemekte ve çeşitli ulusal gruplar arasına yapay sınırlar yerleştirerek kimi insanları da bölebilmektedir (Baradat, 2012:81). Milletin birliği ve bölünmezliği fikrini teşvik etmekte (Yeniçeri, 2017:182), milli dayanışma ve kardeşlik ruhu oluşturmaya çalışmakta (Smith, 2009:147), ırkçılık ve yabancı düşmanlığı (xenophobia) aracı hâlini alabilmekte (Heywood, 2014:156), iç ve dış düşman göstermekte ve propaganda ile kitleleri harekete geçirebilmektedir (Delannoi, 1998:33).

Tüm bu özellik ve işlevler milliyetçiliğin, “ne kadar önemli bir ideoloji olduğunu, toplumları nasıl etkileyebildiğini, araçsal bolluğunu ve görev çokluğunu” ortaya koymaya yetmektedir. Esasında bu durum, siyasal iktidarın toplumları şekillendirirken ya da dış dünyaya yönelirken milliyetçiliğe ne kadar muhtaç olduğunun da göstergesidir. Öte yandan bukalemunvari bir yapı arz eden bu ideoloji birçok özelliği bünyesinde taşısa da bazı özellikleri öne çıkaran tercihleri ile birçok tipolojiye bürünebilmekte ve birçok farklı ideoloji ile birlikte yeni bir formata dönüşebilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de de milliyetçilik dönemsel koşullara göre çeşitli ilişkilerde veya bazı özellikleri ön plana çıkararak farklı tiplerde benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Ayrıca, birliğe ve bütünlüğe vurgu yaparak taraftarlarında bu duyuyu yükselten bir ideoloji olarak milliyetçilikten bahsedildiğinde esasında “milliyetçiliklerden” bahsedilmiş olunmaktadır. Bu düşüncenin birçok farklı tonu bulunmakla birlikte bu tiplerin arasında sürekli bir alış veriş ve hatta rekabet yaşanmaktadır (Akıncı, 2013:27-28; Bora, 2008a:18). Milliyetçilikler kendi içerisinde ayrıştığı gibi aynı zaman diliminde yaşayıp yarışmakta ya da ittifak yapmaktadırlar. Yaptıkları rekabet ya da ittifaklar “millet” tanımlarına da yansımakta ve onun öne çıkan özelliklerini veya sınırlarını etkilemektedir. Böylece yeni

bakış açısıyla milleti tanımlamakta ya da inşa etmektedirler. Hatta bunun sonucunda milliyetçiliği yeniden tanımlamak bile gerekebilmektedir. Bu konuda güncel örnek olarak AK Parti'nin özellikle beka kaygısı yaşadığı sürece ve bununla bağlantılı olarak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile yaptığı ittifakla hem MHP milliyetçiliğini hem de AK Parti milliyetçiliğini etkileyen birlikte hareket etme sürecine bakılabilir.

Milliyetçilik AK Parti için özellikle 2016 sonrası evrede ciddi boyutta söylem anlamında “yerli ve milli” şeklinde dışa yansiyarak artmış ve politikadaki ağırlığı da daha çok hissedilmeye başlamıştır. Ancak bu durum daha önceki süreçte AK Parti için milliyetçiliğin işlevsel olmadığı anlamına gelmemektedir. AK Parti, “milliyetçiliği” Türk siyasi hayatında yaşamış ve yaşıyor olan birçok parti gibi kendisine uygun bir formatta uygulamaya yönelmiştir. Bu yönelişi belirleyen ise AK Parti'nin millet anlayışı olduğu gibi dönemin koşulları olmuştur. AK Parti'nin millet anlayışının bir ırk ya da mezhebe özgü olmadığı ilerleyen bölümlerde açıklanacağı gibi dönemin koşullarının etkisi de onun milliyetçiliğine yön vermekte ve bu milliyetçiliği değişken hâle getirmektedir. Milliyetçilik her türlü ideolojiye araç olan bir yönü bünyesinde barındırmakta ve insanları etkisi altına almaktadır. Bu yönü ile her siyasi görüş tarafından aşırılığı taşlanan milliyetçiliğin uygun bir yumuşaklıkta partiler tarafından pragmatist anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da milliyetçiliğin birleştirici, harekete geçirici, üretken hâle getirici, rekabet ettirici, koruyucu, halkı özgürleştirici, demokrasiye yakın yönü AK Parti için önemli hâle gelmekte ve politikalara yansması gerçekleşmektedir. Öte yandan bu milliyetçiliğin dini anlamda birleştirici ve medeniyetleri yakınlaştırmaya bir vazifede görevli kabul edildiği söylenebilir. Bu ideolojinin, vatan sevgisini ve kimlik duygusunu vermeye yönelik gelenek ve tarih bilinci olduğu gibi modern olana yönelen ve bu şekilde milletin menfaatini gözeterek ilerlemesini temin etmek isteyen bir yönü de bulunmaktadır. Tüm etnik unsurları bir millet çatısı altında birleştirme arzusu olmasının yanında farklılıkları hoş gören ve insanları bu konuda özgürleştiren ve esasında evrensel düşünerek yereli gözetken bir anlayış dışa vurulmakta ve bu anlamda milliyetçiliğin tüm faydalı yönlerinde birleştirici yönden yararlanılmaktadır. Milliyetçilik siyasal iktidarın politikalarında meşruluğunu temin etmek için önemli bir araç olarak görülerek söylemlerine yansıdığı ve milli bir dayanışmaya yöneldiği gibi gerektiğinde yabancı düşmanlığını da işaret edebilmektedir. Ancak bu düşmanlığın karşılığı sömürgecilik ya da kıyım değil rekabetle daha iyiye ulaşmak ve medeniyeti daha ileriye taşımak şeklinde işaret edilmiştir. Tüm bunlara bağlı olarak AK

Parti milliyetçiliğinin süreç içerisinde şartlara göre değişken bir yansıması olduğu konusu ilerki bölümlerde irdelenecektir.

1.5. Milliyetçilik ve İlişkili Olduğu Diğer Önemli Kavramlar

Millet ve milliyetçilik kavramlarıyla birlikte, benzerliği ve ilgisi olan diğer kavramların, yani “ırk, etnisite, vatanseverlik/yutseverlik ve ulus-devlet” kavramlarının açıklanması anlaşılabilirliği desteklemesi ve karışıklığı engellemesi açısından önemli görülmektedir.

Berghe (1981:251), etnik duyguların, akraba kayırmanın bir uzantısı olarak ve etnin (ethny) “ortak biyolojik özellikleri paylaşan genişletilmiş bir akraba grubu” olarak geliştiğini belirtmektedir. Eriksen (2004:57-60) ise, etnisiteyi³¹ meydana getiren kriterlerin kimi zaman dil, din ve gelenek iken bazı etnik grupların ideolojilerinde “ırk ve kan” nosyonlarını kullandıklarını belirtmektedir. Öte yandan tüm etnik grupların ortak kültür fikrine sahip oldukları bilinmektedir (Eriksen, 2004:57-60).

“Millet, etnisiteyi de içinde barındırsa da etnisiteden ciddi anlamda farklı özelliklerle donatılmış durumdadır (Yeniçeri, 2017:117). Bu hususu Balibar (2013c:121-122) millet (ulus) ile etnik yapı ilişkisini “(...) Hiçbir ulusun doğal olarak etnik temeli yoktur; fakat toplumsal oluşumlar ulusallaştıkça, içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da ‘etnikleşir’ (...)” şeklinde değerlendirmektedir. Smith (2013:24-25) ise, milletten farklı olarak “etnik toplulukların genellikle halk kültüründen yoksun olduklarını” belirtmektedir. Ayrıca etnisiteden farklı olarak milletlerin ülkeleri vardır. Smith’e göre “etnide, bir ülke ile olan bağ sadece tarihi ve sembolik olabilirken, millette bu bağ fiziki ve fiilidir”. Smith, milletin etnik bir topluluk olduğunu söylemenin yanlış olacağını ve etnik toplulukların genellikle siyasi bir göndergesi olmadığını belirtmektedir (Smith, 2013:24-25; Smith, 2009:70-71).

Wallerstein (2013:105), bir zamanlar azınlık olarak ifade edilen “etnik grup”ların devlet sınırına ulus kadar bağlı olduklarını ifade etmektedir. Ancak bazen o devletin hakimiyetini azınlıkların oluşturduğunu da belirterek devletin tek bir ulus ve birçok etnik gruptan oluşabileceğini belirtmektedir. Smith (2013:27) ise, bir milletin kendi anavatanında ikamet ederken “ethnieslerin” yeryüzünün dört bir tarafında bulunabileceğini belirtmektedir³².

³¹ “Etnisite” kavramı etnik, ethnue, ethnos gibi ifadelerle değerlendirilmektedir (Karadağ ve Yaman, 2018:88-89).

³² Smith (2013:27), Ermenileri ve Yahudiler bu hususa örnek olarak vermektedir.

Ayrıca etnisitenin kısmen önemsiz olduğu durumlar olduğu gibi bir kimseye kesin bir etnik kimlik vermenin zor olduğu durumlar da mevcut bulunmaktadır³³ (Eriksen, 2004:97). Calhoun (2012:68) ise bunun dışında “ortak bir kültürü büyük ölçüde paylaşan, hatta aynı etnik grubun üyeleri olarak düşünülen insanların³⁴” yine de farklı uluslar kurabileceklerini belirtmektedir. Hobsbawm (2010:84) bu nedenle geniş teritoryal ulus-devletlerin nüfuslarının etnik köken iddiasında bulunamayacak kadar heterojen yapıda olduğunu belirtmektedir. Recebov ve Taş (2018:34)’ın bildirdiğine göre ulus-devletin teşekkülünde “etnisite” çok etkin ve hâkimdir, sonraki süreçte diğer etnik unsurlar “hâkim etnik unsur” etrafında toplanmaya başlayınca “yeni bir ulus” oluşturma çabasına girilir. Hâkim etnik unsurun, kültürü ve toplumsal özellikleri de ön planda yer almaktadır. Bu hâkim etnik unsur toplumsal kaos zamanlarında birleştirici rol oynayarak öne çıkmaktadır.

Eriksen (2004: 179), milliyetçilik ile etnisite kavramlarının birbirine yakın kavramlar olduğunu ve milliyetçiliklerin çoğunun özünde etnik olduğunu ifade etmektedir. “Etnik gruplar” milletlerden daha küçük ve yaygın; aidiyet yönünden ise daha eski ve özeldirler. Bu durum terimin milliyetçilik ile olan ilişkisini daha karmaşık hâle getirmektedir (Vincent, 2006:383). Gellner (1998:59), “etnik grupların kendi varlığından emin olmanın ötesinde ‘kendine ayrıca politik bir sınır istediği zaman’, politikleşerek milliyetçiliği doğurduğunu” ifade etmektedir. Etnisite, “öylesine bir insan kalabalığını birbirine kenetleyen, onların dışarıdan ve kendi kendilerine karşı farkedilebilir olmalarını sağlayan bir etken” olması nedeniyle, “ulusal bilinç ve dayanışma oluşumuna” büyük katkı sağlamaktadır. Ortak etnik kültür, toplumsal birliğin ve kolektif kimliğin oluşumuna fayda sağlamaktadır (Calhoun, 2012:67). Özkırımlı (2010:36) çalışmasında “etnik farklılıkların ancak milliyetçilik çağında yani milliyetçi söylem çerçevesinde önem kazandığını”; milliyetçiliğin “sadece bir etnik benzerlik iddiası olmakla kalmadığını aynı zamanda ‘belirli benzerliklerin siyasal topluluğun tanımı olarak alınması gerektiği iddiası’ olduğunu” belirtmektedir. Dolayısıyla modern öncesi etnisiteden farklı olarak “milliyetçilik sınırlara ihtiyaç duymaktadır”.

Bu kavram bazen dil, din, gelenek, kültür kriterleri temelinde tanımlanırken bazen ırk, kan, akrabalık kriterlerine yakın kabul edilen tanımlarla açıklanmıştır. Etnisitenin ortaya çıkması için birden fazla grubun birbirlerinin farklı olduğunu algılamaları gerekmektedir. Bir millet kendi topraklarında ikametini sürdürürken ethniler her yana dağınık

³³ Detaylı bilgi için bakınız (Eriksen, 2004:97-101).

³⁴ Britanya, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi.

bulunabilmektedirler. Bir etnisite baskıya maruz kaldığı durumda sınırları önemser hâle gelmektedir. Bu durum ise politikleşerek milliyetçiliği doğurmaktadır. Diğer yandan etnik grupların devlete ulus kadar bağlı oldukları, bir ulusun birçok etnik gruptan oluşabildiği ve bir etnik grubun üyelerinin farklı uluslar kurabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla hâkim etnik grup başı çekerek kültür ve toplumsal özelliklerini ortaya koyarak diğer etnik grupları toparlayarak bir ulus-devlet inşa edebilmektedir. Ayrıca bazı milliyetçilik türleri de siyasi örgütlenmenin etnik olmasını istemektedir. Öte yandan etnik farklılıkların da milliyetçi söylemde önem kazandığı görülmektedir. Milliyetçiliğin etnisiteden diğer farkı ise sınırlara ihtiyaç duymasındır; çünkü milliyetçilik tek bir yere aidiyete izin vermektedir.

Millet ve milliyetçilikle ilişkili diğer bir kavram ise “ırk”tır. Genel olarak ırk kelimesi 19. ve 20.yüzyıl boyunca Avrupa’da “biyolojik ve genetik” bir kategori olarak anlam bulmuş ve milliyetçilik bazen “ırk” gözlüğü ile okunmuştur (Vincent, 2006:384). “Rak” terimi bir vakitler insanlığı dört ana ırka ayırmada kullanılırken modern genetiğin ırklardan söz etmekten kaçındığını belirten Eriksen (2004:16) bunun sebebinin insanların yıllar içerisinde yoğun olarak karışması ve ırki fiziksel özelliklerin dağılımında net sınırların takip edilmemesi olduğunu bildirmektedir.

Milliyetçiliğin ise dile, dine ve ırka dayanan çeşitleri olabilmektedir³⁵. Milliyetçilik doktrininde “ırk, dil, kültür ve hatta bazen din” milletin çeşitli yönlerini oluşturmaktadır. Dolayısı ile milliyetçilik insanları farklı milletlere bölmekte ve bunların her birinin müstakil devlet kurmasını istemektedir. O milletin fertlerine kendi milletlerinin vasıflarını geliştirmek ve o milletin şahıslarının daha üstün millet bütünlüğüne erişmek suretiyle hürriyet ve başarıya erişebileceklerini savunmaktadır (Kedourie, 1971:64-65).

Balıbar (2013a:18), ırkçılığın özel olarak milliyetçilikle eklemlendiğini belirtmektedir. Balıbar (2013b:50-51), ırkçı örgütlerin milliyetçiliği sahiplenerek bu iki kavramın (ırkçılık ve milliyetçilik) birbirine indirgenemeyeceğini ilan ettiklerini ve ırkçı olarak nitelendirmeyi reddettiklerini bildirmektedir. Yazar, ırk ve ulus söylemlerinin birbirinden hiçbir vakit uzak olmadıklarını belirterek ırkçılığın, milliyetçilik zemininde geliştiğini savunan tarihçiler olduğunu ifade etmektedir. Yazar, milliyetçiliğin ırkçılığın tek nedeni olmadığını ancak ortaya çıkmasında belirleyici olduğunu da değerlendirmektedir. Balıbar (2013b:72), milliyetçilikten sürekli ırkçılık çıktığını ve milliyetçiliğin de ırkçılıktan

³⁵ Öte yandan dil ve ırk arasında da bir bağlantı bulunmaktadır ki örneğin; bir Yahudi Fransızca’yı bir Fransız kadar anlayamamaktadır (Kedourie, 1971:64).

çıkıldığını ifade etmektedir³⁶. Balibar (2013b:73)'ın belirttiğine göre “ırkçılık” milliyetçiliğin bir dışavurumu değil, milliyetçiliğe bir ektir. Diğer bir ifade ile milliyetçiliğe bir iç ektir ve ona oranla her zaman aşırıdır ve onun inşası için her zaman gerekli görülmektedir. Balibar (2013b:73)'ın belirttiğine göre gerçekte milliyetçilik “rasyonelleştirici, tekleştiricidir ve her türlü dağılmadan korunması gereken, kökenlerden gelen bir ulusal kimliğin fetişlerini geliştirir”. “İrkçılık” ise hem evrensel alanda hem de yerel alanda temsil edilmektedir. İrkçılığın, milliyetçilikten fazla yanı ve dolayısıyla milliyetçiliğe getirdiği ek, onu evrenselleştirmeye, ondaki evrensellik eksiğini kapamaya ve de onu yerelleştirmeye, özgüllük eksiğini kapamaya yatkın olmasıdır³⁷. İrkçılık, ek bir özellik olarak, öncelikle bir üst-milliyetçilik şeklinde ortaya çıkmakta ve “eksiksiz” bir milliyetçilik olmayı arzulamaktadır (Balibar, 2013b:80-81).

“İrk”ın biyolojik ve genetik bir kategori olarak değerlendirildiği görülmektedir. İrk kelimesi, milliyetçilik için bir araç olarak gerektiği zamanlarda kullanılmaktadır. Bu kelime her ne kadar bazı düşünürlerce etnisite kelimesi ile özdeşleştirilmeye çalışılsa da etnisite kelimesi ırk kelimesini tam anlamı ile karşılamamaktadır. Milliyetçilik ise insanları farklı ırklara ayırarak da tanımlayabilmektedir; çünkü milliyetçilik insanları farklı milletlere bölebilmektedir. Diğer yandan ırkçı milliyetçilerin ırkçılığını milliyetçiliğin ardına gizledikleri görülmektedir. Dolayısıyla ırkçılık milliyetçiliğin zemininde gelişmekte ve de bazen milliyetçiliğin sebebi olabilmektedir.

Millet ve milliyetçilikle ilişkili diğer bir terim olan “vatanseverlik” ve “yurtseverlik” kelimelerinin İngilizce karşılığı “patriotism”dir. Patriotism, Latince “anavatan” anlamına gelen “patria”dan türetilmiştir (Heywood, 2013:172). Ulus, kurumlar ve devletle bağlantılı iken “vatan”, kardeşlik bağlarına ve halkın bilincine atıfta bulunmakta; “Ulus”, hiyerarşik bir düzende, “vatan” ise eşitlikçi bir düzende yer almaktadır. Kullanılışında herkes “vatanım” diyebilir; ancak bir diplomat “ulusum” demek durumundadır. Vatanseverlik ise vatan ile semantik bir sürekliliğe sahip iken ulus ile milliyetçilik arasında böyle bir şey yoktur. Ulusun vatandan beslense de ondan çok farklı bir şey olduğu görülmektedir (Guiomar, 1998:146-147).

Milliyetçiliğin vatanseverlik olmadığını belirtenler olduğu gibi (Çilliler, 2015:48) yurtseverliğin daha fazla bir bağımlılık formu olmaktan ziyade milliyetçilik ile özdeş terim

³⁶ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bakınız (Balibar, 2013b:72).

³⁷ Balibar (2013b:73), “ırkçılığın”, milliyetçiliğin müphemliğini arttırdığını belirtmektedir.

olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır (Vincent, 2006:383). Billig (2002:70) bu iki terimi (vatanseverlik ve milliyetçilik) ayırmaya çalışan çalışmaların sonuçlarının dahi aralarındaki güçlü ilişkiyi gün yüzüne çıkardığını belirtmektedir. Gellner (1992:225) ise, ulusçuluğun “birkaç çok önemli özellikle belirginleşen bir vatanperverlik türü” olduğunu belirtmektedir.

Yurtseverlik/vatanseverlik (patriotism) kelimesi milliyetçilik (nationalism) kelimesinin daha kabul edilebilir ve eski bir görünümü olarak ifade edilmektedir (Vincent, 2006:383). Kedourie (1971:66) vatanseverliği “bir kimsenin kendi milletini veya memleketini sevmesi, müesseselerine sadakat göstermesi, müdafaasına gayret etmesi demektir ve her çeşit insanlarca bilinen bir duygudur” şeklinde açıklamıştır. Yurtseverlik, insanın kendi ulusunun insanlarını diğerlerinden üstünde görmesi ve kendi doğruluk ve haktanırlık ilkelerini üstün sayması şeklinde ifade edilmektedir (Yeniçeri, 2017:183-185). Heywood (2013:172), “vatanseverliği” “kişinin milletine psikolojik bağlılığı ve kişinin ülke aşkı” şeklinde tanımlamıştır. Vatanseverliğin de öz itibarıyla bir tür milliyetçilik olduğu ifade edilmektedir. Vatanseverlik ortak bir vatani paylaşmayı milleti millet yapan değer olarak kabul ederek, vurguyu toprak üzerine yapmaktadır (Türküne, 2014:519). “Yurtseverler” kavramını, faaliyetlerini uzun bir zaman dilimi süresince bilinçli ve istekli bir şekilde milli hareketi desteklemek için yürütmüş ve yurtsever gayretin yayılması için çaba harcayan kişiler için kullanmak gerektiği belirtilmektedir (Hroch, 2011:36-38).

Milliyetçilik doktriner bir yapı olmakla birlikte milletin, siyasi örgütlenmenin ana ilkesi olduğu inancını içermektedir. Vatanseverlik ise bu inanca duygusal bir destek sağladığı gibi milliyetçiliğin tüm şekillerine alttan destek vermektedir. Ulusal grubu vatansever bir sadakat veya milli bilinç olmadan sadece bağımsızlığa yönelik bir topluluk olarak algılamak zordur. Ayrıca bütün vatanseverler milliyetçi değildirler (Heywood, 2013:172). Baradat (2012:79-80) yurtseverliğin ulus-devlete yönelik bir sadakat ya da taahhüt ortaya koyan bir fiil olduğunu, milliyetçiliğin ise ulus-devleti tarif ederek ona teorik bir meşruiyet sağladığını, yurtseverliğin ulus-devletin bir nevi seküler ibadeti olduğunu bildirmektedir.

Modern anlamda milletin ortaya çıkması ile vatanseverlik algısı da ortaya çıkmıştır demek mümkündür; çünkü insanlar krala hizmet etmekten ziyade vatana hizmet edip onu korumaya başlamışlardır. Yurtseverlik/vatanseverlik ise milliyetçilik kelimesinin daha kabullenilen hâlidir ve bir kimsenin “ülkesine sevgi, saygı ve bağlılığını” ifade etmektedir. Vatanseverlik, millete olan psikolojik bağlılığı ve ülkeye olan sadakati ifade etmektedir.

Bu sadakatlerin bir araya gelmesi ile devlet ya da milliyet hedeflenebilmektedir. Öte yandan kendisini milliyetçiliğin herhangi bir tipi ile ilişkilendiren siyasi oluşumlar, her ne kadar milliyetçiliğin bazı özelliklerini benimseme konusunda birbirlerinden farklılaşsalar da “vatanseverlik” konusunda birleştikleri anlaşılmaktadır.

Millet ve milliyetçilikle ilişkili diğer bir önemli terim olan ulus-devletin tarihte örneği olmayan bir devlet tipi olması sebebiyle ilk olarak ne zaman görüldüğüne ilişkin tartışmalar sürmektedir (Billig, 2002:30-32). Ayni (2011:55), milli devletlerin³⁸ imparatorlukların çözülmesi ile başlamış olduğunu ifade ederken, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin “ulus-devlet düşüncesi”nin doğmasına neden olduğunu belirtenler de bulunmaktadır (Yegen, 2018:93). Tilly (2001:306)’e göre ise “ulusal-devlet” Avrupa’da ve Avrupalıların yerleşmiş olduğu yerlerde başat hâle gelmesi ile birlikte her yerde devlet oluşumunun bir şablonu olarak devreye girmiştir. Giddens (2008:12) “kapitalizmin, savaşın, sanayileşmesinin”, ulus-devletin yükselişine eşlik eden ve ulus-devlet sisteminin konumlanışını şekillendiren anahtar bir süreç olduğunu belirtmektedir. Böylece ulus-devletlerin, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla küresel ölçekte yaygınlaşmış ve bugün Birleşmiş Milletler (BM) Örgütüne üye devletlerin tamamının ulus-devlet modeline uygun dizayn edilmiş olduğu belirtilmektedir. Toplumlar, siyasi bağımsızlık elde etmek nedeni ile bir ulus-devlet kurma hedefine yönelmişlerdir (Karyelioğlu, 2012:143).

Dünyanın her biri egemen ve şeklen eşit devletlere bölünmesi gerçekleşmiş ve idealde, bu devletlerin her biri ayrı bir ulusu temsil etmiş, dolayısı ile “ulus-devlet” ismi böyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, bir ulus-devletin bir diğerinin açık siyasi himayesi altında olması anormal bir durum olarak kabul edilmiştir. Bunun aksi bir durum olması hâlinde milliyetçilik, devletle ilgili talepler ortaya koyarak anormal durumu yıkmaya çalışmıştır (Calhoun, 2012:163-164).

Kapsamlı bir tanımla ortaya konulacak olursa ulus-devlet, “sınırları belirli bir toprak alanı içerisinde kanuni güç kullanma hakkına sahip bulunan ve yönetimi altında bulunan halkını türdeş hâle getirerek ortak kültür, değerler, simgeler yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandıran (bazen uydurarak) birleştirmeyi hedefleyen bir tür devletin oluşumuyla

³⁸ Türköne (2014:520) çalışmasında açık bir şekilde “milli-devlet ile ulus-devlet”in aynı şey olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hayes’in “Milliyetçilik Bir Din” kitabında da “milli devlet” ile “ulus-devlet” kastedilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (Hayes, 2010:159, 175). Dolayısı ile “ulus-devlet” burada da “millet devlet” değil “milli devlet” olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda “milli” ve “ulus” kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada “milli devlet” ve “ulus-devlet” şeklindeki ifadeler aynı anlamda kullanılmıştır.

tanımlanan modern bir olgu” şeklinde tarif edilebilir (Kalaycı, 2008:92-93; Wallerstein, 2013:104).

Çağla (2015:166), ulus-devletin üyelerinin bilinçlerini “ulusallaştıran” mekanizmanın “devlet” olduğunu belirtmektedir. Llobera (2007:136) “devleti olmayan ulusların, ‘kültürleri, dilleri ve tarihsel belleklerinin’, yönetimi altında oldukları devletler tarafından yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu” belirtmektedir. “Devlet kurma” ile “idari birliğin güçlenmesi, vatandaş ordularının kurulması, yol inşası, halk eğitim sistemleri, dilin standartlaşması, halkın siyasi katılımına fırsat tanıyan gelişmeler”in bir bilinç olarak ulusal kimliğin oluşmasına katkı sağladığı bilinmektedir (Calhoun, 2012:14-15; Billig, 2002:32). Smith (2002b:125-129) ise milliyetçiliğin devletten ziyade millet üzerine odaklandığını ve milliyetçiliğin amacının “yurttaşla göre tanımlanan milleti ya da etnik milleti, devletin kalıbı ve ölçüsü yapmak ve devleti milletin iradesine uyar ve onu ifade eder hâle getirmek” olduğunu belirtmektedir. Smith (2013:168) “Milliyetçilik” isimli çalışmasında, milli devletin tanımını şöyle yapar:

Milli devletten³⁹ ancak bir devletin aşağı yukarı bütün nüfusu tek bir etnik milli gruba bağlı olduğu ve grubun sınırları ile devletin sınırlarının aynı olduğu yerde söz edebiliriz. Ancak o zaman ‘millet’ ile ‘devlet’ örtüşür. Ama böyle bir denk gelme, özellikle günümüzün göç ve kültürel karışmışlık dünyasında çok nadirdir.

Smith (2013:169) bu sebeple bu devlet türü yerine çok daha yaygın bir tip olan “yani devletin sınırları içinde küçük etnik grupların bulunmasına rağmen nüfusun büyük çoğunluğunun tek bir ya da egemen etnik-milli gruba bağlı olduğu ve siyasi topluluğun milliyetçi ideolojinin ilkeleriyle meşrulaştırdığı bir devlete sahibiz” demektedir. Aynı (2011:55-56) de buna benzer bir düşüncüyü savunarak, günümüzde Almanya’dan başka tamamıyla milli bir devletin gösterilemeyeceğini; çünkü diğer devletlerin “milli devlet ile saltanatın çeşitli şekilleri” olduğunu belirtmektedir.

Korkmaz (2016:44-45) ise, ulus-devleti, “milliyetçiliğin en büyük önerisi ve milliyetçiliğin devlet önerisi” olarak değerlendirmektedir. Ona göre ulus-devlet, “modern devletin milliyetçilik ideolojisi ve demokrasinin getirileri ile ulaştığı bir hâlidir.” Dolayısı ile modernitenin ihtiyaçlarına bir cevap olarak milliyetçilik, “ulusu” ön plana çıkarmıştır, bu açıdan “ulus esasına dayanan modern devlet” milliyetçiliğin bir önerisi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Gellner (1992:27-28)’in belirttiğine göre “ulusçuluk ulus ile devletin

³⁹ Smith (2002b:115) “Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik” adlı eserinde de benzer şekilde “(...) tek bir etnik ve kültürel halkın bir devletin sınırları içinde ikamet etmesi ve bu devletin sınırlarının söz konusu etnik ve kültürel halkın sınırlarıyla örtüşmesi durumunda bir devlete ‘ulus-devlet’ denilebilir” şeklinde bir tanım ortaya koymuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Smith, 2002b:115-118).

birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğersinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur". Baradat (2012:61), milliyetçiliğin "ulus-devletin teorisi" olduğunu ve dünyada büyük değişimlere sebep olduğunu ve ayrıca "ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, onun ideolojik meşruiyeti amacıyla milliyetçiliğin ve ulus-devlete sadakatin bir ifadesi olarak da vatanseverliğin geliştirilmiş" olduğunu belirtmektedir. Wallerstein'in ulus-devletin gelişimine ilişkin işleyişine milliyetçiliğin tesirine dair şunları belirtmektedir:

(...) Devletler bir kez egemen olarak tanındıktan sonra kendilerini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulurlar. "Ulusal" duygular geliştiği ölçüde bu tehditler de azalır. Devletin içindeki her tür alt-grup gibi, iktidardaki hükümetlerin de bu duygunun kışkırtılmasından çıkarları vardır (...) Dahası, politikalarının etkisini artıran idari tekbiçimlilik devletlerin yararınadır. Milliyetçilik böyle devlet düzeyinde tekbiçimliliklerin dışavurumu, itici gücü ve sonucudur (Wallerstein, 2013:104).

Billig (2002:29) de Ernest Gellner'in "milliyetçilik ulus-devletler çağına aittir" görüşünü destekleyerek ulus-devletler olmaksızın milliyetçiliğin olmayacağını ifade etmektedir. "Milliyetçi ideoloji ile ulus-devlet" in ortaya çıkması insanların kendilerini Parisli, Savoylu şeklinde tanımlamaktan ziyade Fransız, Türk şeklinde tanımlaması gerektiğini öğretmiştir (Eriksen, 2004:97).

Millet ve milliyetçilik kavramları ile ilişkili olan etnisite, ırk, yurtseverlik ve ulus-devlet kavramlarının incelemeleri dikkate alındığında "ırk" kelimesinin literatürde çoğunlukla biyolojik bir ifade olarak kabul edildiği, "etnisite" kavramının akrabalık, kan bağı, kültür ve diğer unsurlarla ortak olma ve benzer olma olarak ortaya konulabileceğini söylemek mümkündür. Ancak "millet" kavramı 18.yüzyıl öncesindeki anlamı ile değerlendirildiğinde etnisiteye ve hatta ırka yakın bir anlamda okunabilecekken modern dönemde kültür mensubu olma ve hatta kültür bile farklı olsa vatandaşlıkta birlikte olma olarak birleşmeye giden bir anlam ortaya koyduğu görülmektedir. Çünkü yeryüzünde aynı dil ve kültüre sahip olan farklı milletler ve ayrı dillerde olsalar da tek millet olan birçok topluluk mevcut bulunmaktadır.

Dolayısıyla "etnik gruplara" ırk bazında bakan yaklaşımların modern dönemde "millet" tanımlarının ortaya çıkarılmasında çok fazla etkili ve belirleyici olmadığının anlaşılmasıyla etnik grupların ırk ile aynı olmasa da doğrudan "millet"le de aynı anlamda kullanılamayacağı aşîkârdır. Smith (2013:169) "devletin sınırları içinde küçük etnik grupların bulunmasına rağmen, nüfusun büyük çoğunluğunun tek bir ya da egemen etnik-milli gruba bağlı olduğu ve siyasi topluluğun milliyetçi ideolojinin ilkeleriyle meşrulaştırdığı bir devlete sahibiz" sözleri ile bir milletin birçok etnik grubun bir araya gelmesi ile oluşturduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Smith'in milletlerin

“etnik bir topluluk” olarak ifade edilmesinin yanlış olduğunu belirten görüşüne (Smith, 2013:24-25; Smith, 2009:70-71) katılmak suretiyle milletleri “etnik guplardan oluşan bir yapı” olarak görmek gerekmektedir. Smith (2002b:125-129) ayrıca bu süreçte milliyetçiliğin amacının “yurttaşla göre tanımlanan milleti ya da etnik milleti, devletin kalıbı ve ölçüsü yapmak ve devleti milletin iradesine uyar ve onu ifade eder hâle getirmek” olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla burada milletlerin farklı etnik grupların birleşiminden mütevellit bir yapı olduğunu ve etnik unsurların birleşimiyle oluşan birçok ulus-devletin milleti tanımlarken “etnik” ayrımı değil “vatandaşlık” ayrımını esas aldığını anlamlandırabilmekteyiz.

Ayrıca milliyetçilik kavramı ile ilişkili olarak açıklanan diğer bir kavram olan vatanseverliğe ilişkin de bir çıkarım yapmak gerekmektedir. Vatanseverlik/yurtseverlik kavramı ise milliyetçilik kavramı ile aynı anlama gelmese de yakın ve ilişkili bir anlamı içermekle birlikte milliyetçiliğin vatan sevgisinden öte birçok işlevi bulunmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik ulus-devletin de ortaya çıkarak güçlenmesinde büyük öneme sahip bulunmaktadır. Ulus-devletler mazide birbirinden farklı yönleri çok olan toplumları birlikte ortak noktaları benimser hâle getirerek devlet sınırları içerisinde vatan algısını oluşturması ile vatanseverliği araçsallaştırmakta ve milliyetçilikle beslenerek toplumu diğer toplumlar karşısında birlikte hareket eden homojen bir millet hâline getirmeye odaklanmaktadır. Ayrıca vatanseverlik kavramı milliyetçiliğin tüm tipolojileri için kabul edilen önemli bir özellik olarak da öne çıkmaktadır. Hatta bu konuda Türk siyasetinde milliyetçi olduğunu dile getirmeyen siyasi partiler vatanseverliği ve vatanseverlik algısı üzerinden milliyetçiliği benimsediklerini dışa vurmaktadır. Dolayısıyla vatanseverliğe bu şekilde yaklaşılması milliyetçilik ile olan ilişkisi bağlamında kavramı daha karmaşık hâle getirmektedir.

1.6.Dünya’da Gelişen Milliyetçilik Tipolojileri

Milliyetçilik ideolojisi birçok ideoloji ile dirsek temasında olmasının yanı sıra birçok ideolojinin kendi önermelerini desteklemek için araç olarak kullandığı bir ideoloji olması ile de dikkat çekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde milliyetçilik insanoğlunun ihtiyacına göre şekillenmiş ve işlevi bu beklentiye göre değişmiştir. Dolayısıyla milliyetçilik tarihin bir evresinde liberal formata bürünerek milletlerin kendi kaderini tayin etmesine hizmet

ederek bir başka zaman ve koşulda mevcut milletin muhafazası için önemli hâle gelmiştir. Bu beklentiler de milliyetçiliği tipolojik dönüşüme sürüklemiştir.

Milliyetçiliğin kötü ya da iyi yahut da olumlu veya olumsuz özellikte çok çeşidi olduğu görülmektedir (Yegen, 2018:103). Korkmaz (2016:75), çalışmasında milliyetçiliğin çeşitliliğinin kaçınılmaz olduğunu, ancak ortaya konan tipolojilere bakıldığında temelde sınıflandırmaların “ikili sınıflandırma ve çoklu sınıflandırma” şeklinde olduğunu bildirmektedir.

İkili sınıflandırmalar içerisinde Hans Kohn’un tipolojisinin ön plana çıktığı görülmektedir⁴⁰. Smith (2009:131), varolan tipolojilerden en nüfuzlusunun Hans Kohn’un tipolojisi olduğunu belirtmektedir. Hans Kohn milliyetçiliğin, Doğu ve Batı coğrafyalarında farklılık gösterdiği savını ortaya koymaya çalışmıştır. Batıda genellikle ulus-devlet, sanayileşme ve modernleşmeyle ilişkilendirilmekteyken ve ulus-devlet, milliyetçiliği kendine has bir ideoloji olarak dünyaya getirmektedirken Doğu toplumlarındaki milliyetçi hareketler “milli devletlerin oluşumunda” mühim bir rol oynamıştır. Kohn bu konuda, “evrensel, toplumsal ve liberal milliyetçiliğin” Batılı olduğunu; “etnik, partikülaristik ve illiberal milliyetçiliğin” ise Doğu’ya ait olduğunu iddia etmektedir (Aktaran Yorgancıoğlu, 2019:2). Buna göre “liberal ve sivil” Batı modeline karşılık “liberal olmayan ve etnik” Doğu ulusu anlayışı söz konusudur. Dolayısıyla Batı tipi ulus-devlet modeli; “Britanya, Fransa, Hollanda, İsviçre ve ABD’yi içine almaktadır” ve ABD hariç, diğer ülkelerde ulus ulusçuluktan önce oluşmuştur. ABD’de ise ikisi eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Etnisite ve geleneksel kültüre odaklanan Doğu tipi ulus-devlette ise akla gelen ülke Almanya⁴¹’dır (Saklı, 2012b:9). Ayrıca Rusya, Çin ve Arap milliyetçiliği de buna dahil edilmektedir (Bölükbaşı, 2016:39).

Hans Kohn, İngiltere, Amerika ve Fransa milliyetçiliğinin daha akılcı, iyimser ve çoğulcu olduğunu ve bu ülkelerde milliyetçiliğin “toplum sözleşmesi”ne dayalı olması sebebi ile toplumsal ilerleme düşüncesine hizmet ettiğini düşünmüştür. Doğuya gittikçe ise duygusal, otoriter bir milliyetçilikle karşılaşıldığını ve bu türün Rusya ve Asya’nın genelinde mevcut olduğunu ifade etmiştir (Aktaran Özkırımlı, 1999:55). Kohn’un bu ayrımı her ne kadar

⁴⁰ “İkili” şekilde başka sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Hocaoglu, milliyetçiliği “milletçi milliyetçilik” ve “devletçi milliyetçilik” şeklinde iki çeşit olarak açıklamıştır (Hocaoglu, 2009:715).

⁴¹ Doğu ve Batı tipi milliyetçilik ayrımının genelde Fransız tipi ve Alman tipi şeklinde açıklandığı görülmektedir (Schulze, 2005:152-153). Çağla (2015:278)’nın belirttiğine göre Alman milliyetçiliği Napolyoncu saldırganlığa bir tepki olarak etnik milliyetçilik anlayışı ile oluşturulmuştur. Bu temelde Almanya’da “ortak bir dil ve kültürü paylaşan bir topluluk olarak ulus” fikri ile birleşerek bir milliyetçi gelişme göstermiştir (Schulze, 2005:152-153).

oryantalist bir bakışla ortaya konulmuş olsa da (Özkırmı, 2008:17) yine de bize bir fikir vermektedir. Nihayetinde Batı’da da etnik temelli milliyetçilikler bulunmaktadır. Bu anlamda Almanya da Batı coğrafyasında yer almaktadır; ancak etnik özellikleriyle bir millet anlayışı ile dışa vurulmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlık ya da etnik yönelişin hem Batı’da hem de Doğu’daki milletlerde gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır. Bu sebeple ayrımın Batı ya da Doğu şeklinde değil de “vatandaş temelli” ve “etnik” şeklinde bir temel ayrıma yöneldiği dikkat çekmektedir.

Bu anlamda 1989 sonrasında Sovyet İmparatorluğunun çökmesi ile birlikte Avrupa’da milliyetçiliğin diriliş yaşaması sonucunda Kohn’un “coğrafi ölçüte” dayalı olarak ayrılan milliyetçiliklerinden Batılı milliyetçiliği “vatandaş temelli milliyetçilik” olarak, Doğulu milliyetçiliği ise “etnik milliyetçilik” olarak tekrar hayat bulmuş ve “millete üyelik” ölçütüne dayandırılmıştır (Özkırmı, 2010:21).

“İkili” sınıflandırmanın en popülerleri olan Doğu ve Batı tipi milliyetçilik ile ilgili olarak ortaya çıkan yeni isimlendirmelerin yarattığı kafa karışıklığını⁴² gidermek adına Batı tipi milliyetçiliğinin “Fransız tipi, vatandaşlığa dayalı (sivil/yurttaşlık esasına dayalı), gönüllü (isteğe bağlı), siyasi/siyasal, rasyonel, devrimci, bireyci, toprağa bağlı (teritoryal/sınır), mülki, ilerici, liberal, iyi” şeklindeki isimlendirmelerle açıklandığı; Doğu tipi milliyetçiliğinin ise “Alman tipi, etnik /soyucu, organik, kültürel, romantik, gerici, kolektivist, sosyokültürel, otoriter, kötü” şeklinde isimlendirilerek tanımlandığı söylenebilir (Korkmaz, 2014:75; Saklı, 2012b:9; Akman, 2008:81). Bununla birlikte en çok kullanılan ayrım “vatandaş temelli (sivil)” ve “etnik temelli” olan ayrımdır. Bu sebeple “vatandaşlığa bağlı milliyetçilik”, genel anlamda “devletin temel ilkelerine ve kurumlarına bağlılık” üzerinden tanımlanmaktadır. Bu ayrım “ırk, deri rengi, dini inanç, dil” gibi etkenlere bakmayıp, milletin siyasi değerlerini paylaşan herkese açık durumdadır. Bu tipoloji, milletin “ortak bir ideali olan, eşit haklara sahip vatandaşlardan oluşan bir siyasi topluluk” olduğunu belirtilmektedir. “Milleti ortak bir siyasi pratikler ve değerler kümesine vatanseverce bağlılık esasında birleşmiş, eşit, hak sahibi vatandaşlar topluluğu olarak tasavvur eden bu

⁴² Kaynağı “Doğu-Batı milliyetçiliği” ayrımına dayanan ve Özkırmı tarafından “etnik ve vatandaşa dayalı milliyetçilik” ayrımı ile de açıklanan bu ayrım Heywood’un çalışmasında “kültürel-siyasi milliyetçilik” hâlini almıştır (Heywood, 2013:171). Bora (1995:73) da milliyetçilikle ilgili teorisyenlerin çoğunluğunun milliyetçiliği iki tipe ayırarak açıkladıklarını ifade etmekte ve yukarıda belirtilen sınıflamayı toplu bir şekilde değerlendirmektedir. İlki “teritoryal (toprak/sınır) esasa veya yurttaşlık esasına dayalı ve çoğunlukla Batı Avrupa’nın ‘normallerine’ atfedilen milliyetçilik”, öteki ise “etnik köken veya kültürel-tarihsel-dilsel millî kimlik esasına dayanan ve çoğunlukla Doğu Avrupa’ya atfedilen milliyetçilik” tir. Öte yandan yazar milliyetçiliğin Batılı ya da Doğulu olarak kesin sınırlarla ayrılmasının sakıncalı olduğunu, her özgül milliyetçilik akımının hem Batılı hem de Doğulu özellikler gösterdiğini ifade etmektedir (Bora, 1995:73).

tipoloji demokrasi yetkisini tüm halka verdiği için demokratiktir ve bu milliyetçilik millete üyeliği gönüllülüğe dayandırmaktadır (Yeniçeri, 2017:116; Özkırımlı, 2008:17-19). Öte yandan sivil milliyetçiliği “teritoryalite, vatandaşlık, sivil gurur ve katılım” belirlemektedir. Sivil milliyetçilik milletin siyasi idealler ve fikirler etrafında birleşmesini öngörmektedir. Dolayısıyla sivil milliyetçilikte milleti bir arada tutan şeyin “özgürlük ve kendi kendini yönetme olduğu ve bu nedenle bireylerin etkin ve eşit bir şekilde siyasi sürece katılmalarını öngörmektedir. Bu sebeple parlamento gibi oluşumlar bu tipoloji için önem arz etmektedir. Dolayısıyla sivil milliyetçilik “etnik ve kültürel çeşitliliklerin” ortak siyasi idealler ve kurumlar çerçevesinde birlikte milleti teşkil edebileceğine inanmaktadır. Vatandaşlık (sivil) esaslı milliyetçilik demokratik, barışçı ve hoşgörülü bir milliyetçilik tipi olarak karşımızda durmaktadır⁴³. “Etnik milliyetçilik” ise bunun tam karşısında konumlanmaktadır. “Kan bağıllığı” duygularına dayanması sebebi ile ateşli ve aşırı bir tür olduğu ve ayrıca hoşgörüsüz bağnazların milliyetçiliği olduğu belirtilmektedir. Bu tipoloji “eninde sonunda akrabalık duygularından kaynaklanan atadan kalma ilişkililiğin ruhsal sınırlaması” olarak “kan bağı ve kültürel benzerliğe” dayanmaktadır. ‘Dışlayıcı’ bir yapı arz etmesinin sebebi ise “milleti millet yapan ortak değerler, dil, din, örf ve adetler gibi önceden var olduğuna inanılan nesnel özellikler” olmasıdır. Bu durumda millete üyelik bireyin özgür iradesine bağlı değildir, yani kişi dilini, dinini seçemediğinden üyelik doğuştan kazanılmaktadır. Doğu milliyetçiliğinin tepkiselliği, dışlayıcılığı, kültürel olana duygusal bağıllığı gibi özellikler etnik milliyetçiliğe aktarılmıştır. Bu tür, “yurttaşı/bireyi milli kolektif özne içinde eritmeye yatkın, etnik-kültürel ve her nevi azınlığı baskı altına almaya eğilimli, saldırganlığa ve otoriter-faşizan açılımlara amade bir milliyetçilik”tir. Milleti organik ve bütüncü olarak görmektedir. Bu tipoloji milli kimliği nüfusun benzeşmişliği ve etnik saflık üzerine inşa etmektedir. Etnik milliyetçiliğin kendi etno-ulusal karakteristiğine aşırı değer verdiğini ve diğer etnik grupları ise hor görerek dışladığını ve bu nedenle tabiatı itibarıyla narsist bir özellikte olduğunu söylemek mümkündür. Etnik milliyetçilik tarafından dışlanan ve baskı altında bırakılan gruplar bir tepki ortaya çıkararak kendi etno-kültürel kimliklerine sıkıca sarılmaktadırlar. Dolayısıyla etnik milliyetçiliğin bu yönü etno-kültürel hareketlerle birlikte çatışmaları tetiklemektedir.

⁴³ Tok (2003:223) ise, sivil milliyetçiliğin “açık ve herkesi kapsayıcı olarak görülmesi ve liberaller tarafından iyi olarak değerlendirilip tercih edilmesine rağmen” ulusal azınlıkları zorla bütünlüştürmeye çalışan bir özelliğe sahip olması ile günümüzde ulus-devletlerde ortaya çıkan sorunların sebebi olduğunu ve ayrıca ortaya çıkan birçok milliyetçilik tipinin sebebi olduğunu bildirmektedir.

Dolayısıyla bu tipoloji hoşgörüsüz, dışlayıcı ve çatışma yaratıcı bir özelliğe sahip bulunmaktadır (Tok, 2003:164-165; Heywood, 2013:171-173; Akman, 2008:81).

Diğer yandan ulus-devletler, vatandaşlarını bir arada tutumak için “vatandaş temelli” -yani halkını hak ve ödev eşitliği temelinde bir arada tutmaya dönük bir şekilde- hareket etmeye yönelmeyi tercih etselerde şartlara göre etnik aidiyeti de ön plana çıkararak fiillerini belirleyebilmektedirler. Bazen bu tutum iç politikada “vatandaş temelli” bir duruş şeklinde gerçekleşirken dış politikada “etnik temelli” bir milliyetçilik şeklinde cereyan edebilmektedir. Dolayısıyla buraya kadar anlatılan “ikili” milliyetçilik tipolojilerinde genel bakış açısının, “etnik ve vatandaş temelli” tip milliyetçiliğe atıf yaparak işlediği görülmektedir. Farklı yazarların değerlendirmeleri içerik olarak neredeyse aynı şeyi işaret etmektedir. “İkili” sınıflandırmada genel kabul gören tasnif bu olmakla beraber “çoklu” olarak belirtilen sınıflandırmaların farklı temellere dayalı birçok örneği bulunmaktadır.

Bu sınıflandırmaların birçoğunun tarihsel süreç temelinde bir sınıflandırma olduğu görülmektedir. Synder’in, “milliyetçiliği” dünya tarihini göz önüne alarak dönemlere ayırarak çeşitlendirmekte olduğu bildirilmektedir. Yazar bunları “başlangıç noktası olarak gösterdiği 1815-1871 yılları arasında gözlenen milliyetçiliği ‘kaynaştırıcı/birleştirici’, 1871-1900 yılları arasında ortaya çıkan milliyetçiliği ‘dağıtıcı’, 1900-1945 yılları arasında ‘saldırgan’, 1945 itibarıyla gözlemlenen milliyetçiliği ise ‘çağdaş milliyetçilik’ isimleriyle” nitelemektedir⁴⁴ (Mermer Üzümlü, 2019:328).

Hayes’in milliyetçilikleri sınıflandırmasının ise tarihsel değil “göstermiş oldukları özellikler” temelinde olduğu belirtilmektedir. Yazar bunları: “hümanist/İnsancıl, geleneksel, jakoben, liberal, birleştirici/kaynaştırıcı (integral, devletle milleti bir tutan) ve iktisadi/ekonomik milliyetçilik” şeklinde değerlendirmiştir (Akıncı, 2014a:135). Hroch’un ise milliyetçiliği dört tipe ayırarak incelediği değerlendirilmektedir: “birleşmiş tipi milliyetçilik, geç kalmış milliyetçilik, ihtilal tipi milliyetçilik ve ayrılmış tipi milliyetçilik”. Bu konuda J.G. Kellas’in milliyetçiliği “etnik milliyetçilik, sosyal milliyetçilik, resmî milliyetçilik” şeklinde ayrıştırırken Hugh Watson’un “ayrılıkçı, irredentist ve ulus inşacı” milliyetçilikler olarak üç milliyetçi hareket tespit ettiği belirtilmektedir (Maksut, 2011). Smith (2009:134) ise kendi tipolojisini öncelikle “teritoryal ve etnik milliyetçilik” şeklinde

⁴⁴ Bunun dışında milliyetçiliğin “tarihsel dönemler içerisinde ayrılarak açıklandığı” görüşler de bulunmaktadır. Bu hususta Carr, Hobsbawm, Hroch, Özkırımlı, Tilly’nin açıklamaları için bakınız (Carr, 1990:7-40; Özkırımlı, 1999:28-29, 139-140; Smith, 2013:126-131; Tilly, 1997:29; Vincent, 2006:389; Hobsbawm, 2010:26-227).

ayırması ve sonra bu iki türü de “bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası” şeklinde ayırarak açıklamıştır. Yegen (2018:102)’e göre, milliyetçiliğin “etnik, civic, territorial, naif, manifest, ırkçı, partizan, banal, militan, agresif, küresel, dönüştürülmüş milliyetçilik” gibi birçok çeşidi mevcut bulunmaktadır.

Öte yandan literatürde en fazla kabul gören sınıflandırmanın Heywood’un sınıflandırması olduğu görülmektedir. Heywood yaptığı bu sınıflandırmayla “tarihsel ve coğrafi alana” yer verdiği gibi milliyetçiliklerin “özelliklerini” de temel almaktadır (Mermer Üzümlü, 2019:328). Heywood (2013:174) milliyetçiliğin diğer siyasî doktrinleri hazmedip onlarla kaynaşma ve rakip milliyetçi gelenekler yaratma kapasitesine sahip olduğunu belirtmektedir. Yazar ayrıca bu geleneklerin en önemlilerini “liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, yayılmacı milliyetçilik, sömürgecilik karşıtı ve sömürgecilik sonrası milliyetçilik” şeklinde saymıştır.

1.6.1.Liberal Milliyetçilik

Liberalizm ve milliyetçiliğin yan yana getirilerek birlikte değerlendirilmesi birçok açıdan mantığa uygun gözükmemektedir. “Liberal milliyetçiliğin mevcudiyeti neyi ifade eder” sorusu öncesinde bu iki ideolojinin bakış açısını değerlendirmek gerekmektedir. Erdoğan, liberal paradigmanın “bireysellik ve insan haklarına kollektif varlık karşısında üstünlük tanıdığını” belirtmektedir. Bu paradigma bireyci açıdan, tüm insanları eşit ahlâkî değere sahip kabul etmektedir. Dolayısıyla liberalizm özünde evrenselcilik bulunduran ve bireyi daima aynı statü ve haklara sahip kabul eden bir anlayışken milliyetçilik “ulusal varlığın bir arada tutulmasını” her türlü değer ve hatta insan haklarının da üstünde görmektedir (Erdoğan, 1999:95).

Liberal milliyetçilik “insanların her birinin ayrı bir kimliğe sahip olduğu ve millet ile devlet arasında sıkı bağın kurulduğu” temel varsayımı üzerine yükselmiştir. Ayrıca liberal milliyetçilik insanların doğal olarak her biri ayrı bir kimliğe sahip bir uluslar koleksiyonuna bölündüğü temel varsayımına” dayanmıştır. Bu sebeple uluslar, siyasi lider ya da yönetici sınıfların yarattıkları bir şey değil, “gerçek veya organik” topluluklardır (Recebov ve Taş, 2018:43-44).

Liberal milliyetçilik tüm ulusların eşit olduğunu savunurken, bir hâkim ulus-devletler evreni oluşturma amacı taşımıştır (Yegen, 2018:104). Liberal milliyetçilere göre ulusal

self-determinasyon istikrarlı ve barışçı bir uluslararası düzenin esası olmuştur. İnsanlığın uluslara bölünmesi uygun görülmele beraber ulusların birbirinden tecrit edilmeksizin karşılıklı iş birliği ve anlayış ekseninde birbirine bağılı olması önemsenmiştir (Erdoğan, 1999:94).

Milliyetçiliğin en eski şekli olan liberal milliyetçilik Giuseppe Mazzini tarafından ifade edilmiştir. Simon Bolivar da bu fikirlerden etkilenmiştir. Ayrıca liberal milliyetçiliğin ilkeleri I.Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'yı yeniden inşa etmeye hazırlayan Woodrow Wilson'a ait olan on dört maddeyi de şekillendirmiştir. Liberal fikirler anti-sömürgeci liderlerin pek çoğunu da etkilemiştir. "Liberal milliyetçiliğin temel fikirleri"ni ise J.J. Rousseau şekillendirmiştir. Halk egemenliği fikri 19.yüzyılın ilerleyen dönemlerinde liberal ilkeler ile bütünleşmiştir. Esasında bu bütünleşmeyi sağlayan ise "otokratik ve baskıcı çok-milletli imparatorluklarla savaşıyan milliyetçiler"dir (Heywood, 2013:174).

Liberal milliyetçilik, Avrupa liberalizminin klasik biçimi olarak ifade edilebilirken, köken olarak Fransız Devrimi'ne kadar gitmekle birlikte devrimden unsurlar da taşımaktadır. 19.yüzyılın ortalarında liberal olmanın milliyetçi olmak olarak yorumlandığı dönemde ivme kazanmıştır (Yegen, 2018:103). Hayes (2010:95), 1860-1870'lere kadar milliyetçiliğin Avrupa'da yayılarak liberalizmin rengini almaya başladığını ve bu akımın savunucularının insanlara "her millet kendini yabancı denetim ve emperyalizmden kurtarmalı" şeklinde bir vaatte bulunduklarını ve böylece kendi kaderlerini tayin etmelerini telkin ettiklerini belirtmektedir. Böylelikle her vatandaşın şahsi özgürlüğü elde edebileceği; meclise dayalı hükümetin kurulacağı; eğitim, kamu yatırımları ve kamu sağlığının teşvik edileceği; maddi refah ve kalkınmışlığın artacağı" hesap edilmiştir. Ayrıca "serbest ticaret, serbest seyahat ve göç, iyi işlerde dostça rekabet ve uluslararası ihtilaflara hukuki çözümler bulunacağı" düşünülmüştür (Hayes, 2010:95).

Liberal milliyetçiliğin zirvede olduğu dönem I.Dünya Savaşı'ndan sonradır. Bu süreçte Başkan Wilson 14 ilkeyi uygulamaya koymuş ve bu ilkelerle milli devletin mutlak egemenliğini vurguladığını iddia etse de gerçekte bu ilkeler ile her bir milli devletin siyasi, ekonomik ve dini yönden bireysel özgürlükleri benimsemek sureti ile milli devletin mutlak egemenliğini engelleyebildiği oranda liberal milliyetçiliği mümkün kılmıştır. Bu ilkeler her milletin kendi devletine sahip olmasını, ancak bu devletin "anayasal hükümete sahip, demokratik, bireysel hak ve özgürlükleri benimsemiş bir devlet olması gerektiğini" belirtmiştir. Milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı fikri ile birlikte liberal ulus-

devletlerarası çatışmalar ve liberal ulus-devletler içindeki ayrılıkçı hareketler gelişmiştir⁴⁵ (Vincent, 2006:397-398).

Heywood (2013:176), liberal milliyetçilerin, milliyetçiliğin ilerlemeci ve özgürleştirici yüzünü gördüğünü, onların milliyetçiliği rasyonel ve hoşgörülü olarak değerlendirdiğini bildirmektedir. Liberal milliyetçiler liberal siyasi inançlar ile uyumlu bir milliyetçilik biçimi bulabileceklerini ve bu şekilde saldırgan milliyetçiliğe karşı durabileceklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca bu türün modernitenin sıkıntılarına bir cevap olduğu belirtilmektedir. Liberal milliyetçiliğin güçlü savunucusu Yael Tamir ise liberal milliyetçiliğin “kişisel otonomileri ile birlikte insanların toplumsal ve kültürel gömülülüklerini yücelttiğini, milli ülküleri benimserken, bu ülküleri kıyaslayarak meşru milli hedefleri ve bunlar için kullanılacak araçları yeniden tanımlanacağı başka insani değerleri yakalayabileceğini” ifade etmektedir. Öte yandan liberal bir millete üyelikte kişinin tercih hakkı vardır. Kişi isterse “topluluklarının dilini konuşmayı reddedebilir, kültürlerini inkâr edebilir ve farklı bir kültüre asimile olabilir” (Özkırımlı, 2010:89).

Liberal ve milli düşünceler arasında bir ittifak bulunmaktadır. Öyle ki liberal devlette vatandaşlık kan bağı ve doğuma bağlı olmakla birlikte bireyler en adil hükümete değil kendi hükümetlerine bağlı konumdadırlar. Ayrıca liberal refah devletleri kaynaklarını dışarı vermeden sadece vatandaşları arasında paylaştırmaktadırlar. Dolayısıyla tüm bunlar liberal değerlerde gizlenmiş milli duygulara işarettir. İki mühim mesele liberalleri milliyet fikrine başvurmada zorlamıştır. Bunlardan ilki, liberalizmin, bir sınır çizme kuramı sunamaması sebebi ile “milletlerin kendi kaderini tayin ülküsünü” benimsemesi iken, ikincisi “hukuka saygılı ve şefkatli bir topluluk niteliğini muhafaza için” liberal devletin kendisini kalıcı bir topluluk olarak görmesinin gerekmesidir. Dolayısıyla liberalizmin kendi içinde yaşadıkları, onu pek fazla seçenek olmadan milli bir dünya üzerine bağımlı kılmıştır. Bu açıdan “kimi kozmopolitanlar ve radikal anarşistler haricinde, günümüzde liberallerin çoğu liberal milliyetçidir”. Bir milliyetçi hareketin ne ölçüde liberal olduğu o ülkede köklü liberal kurumların olup olmaması ile ilişkilidir. Köklü liberal demokrasi sahibi ülkelerin milliyetçilikleri de liberaldir. Bu açıdan bakıldığında milliyetçi hareket, rengini çevresinde cereyan eden siyasi kültürden almaktadır (Özkırımlı, 2010:90-91).

⁴⁵ 1945 sonrası ise liberalizm ve milliyetçiliğin birbirine zıt olduğu belirtilerek uzaklaşma yönlü durumlar söz konusu olsa da son zamanlarda liberal milliyetçiliğe ilgi yeniden artmış durumdadır (Vincent, 2006:398).

Liberal milliyetçilik, yönetenler ve yöneticiler arasındaki temelde hak ve sorumluluklar üzerinden oluşan ilişkiyi öncelemiş olsa da “yurttaş ile devlet” arasında derin bir sadakat bağının bulunması gerektiği belirtilmektedir. Milliyetçi toplumsal örgütlenme ilkesinin isteği “kültür ile devletin evlenmesi”dir. Dolayısıyla devlet kültürü korurken birey kültürle iştirak edilerek vatandaşlığı elde etmektedir. Bu milliyetçilik türü devlet ile vatandaş arasında varolan hak ve ödevlere dayanan bir anlaşmanın ortasında “sadakat, aidiyet ve bağlılık” şeklinde duygusal bir boyut bulunduğunu da ifade etmektedir (Mermer Üzümlü, 2019:328-329).

Liberal milliyetçiliğin iki açıdan özgürleştirici bir gücü bulunmaktadır. İlk olarak liberal milliyetçilik her türlü yabancı hakimiyetine ve baskısına karşıdır. İkincisi ise anayasacılık ve temsil temeline uygulamaya yansıyan “öz-yönetim ideali” liberal milliyetçiliğin temel dayanağı durumundadır. Bu anlayışa göre demokratik milli-devletler komşularının milli bağımsızlığına saygı duyacakları için savaş çıkması ve birinin diğerine boyun eğmesi söz konusu olmayacaktır. Liberal olan kişiye göre milliyetçilik “güvensizlik, rekabet ve savaş” körüklemek suretiyle milletleri birbirinden ayırmamakta, aksine “her milletin içinde birliği ve hem de tüm milletler arasında millî hakları karşılıklı saygı temelinde sağlamaya muktedir” (Heywood, 2013:175-176; Erdoğan, 1999:94).

Liberalizm bireyci bir bakış açısını benimserken milliyetçilik toplumcu bir bakış açısına sahiptir. Liberalizm her insanı aynı statüde kabul ederek insan haklarını önemserken milliyetçilik ulusal varlığın birliğini her türlü değer üzerinde görmektedir. Bu tezat görünüme rağmen liberal milliyetçilik milliyetçiliğin en eski şeklidir. Bu tipoloji, ulusun kendi kaderini tayin hakkına sahip olmasını savunmuş, ulusu kendiliğinden organik bir oluşum olarak değerlendirmiş ve milliyetçiliği ulusları birbirinden ayıran bir şey olarak kabul etmemiştir. Bu tipoloji, insanların ayrı uluslar olarak iş birliği içerisinde birbirine bağlı olmasını ve ulus-devletlerin tamamının eşit olduğunu savunarak demokratik rekabetçi ve insan için faydalı bir sistemin geleceğini telkin etmiştir. Liberal milliyetçilik millet ile devletin sıkı bir bağ ve sadakat içerisinde ilişkisini sürdürdüğünü kabul etmektedir. I.Dünya Savaşı döneminde zirveye erişen bu ideoloji Wilson’un 14 ilkesine de şekil vermiş ve her milletin demokratik bir devlete sahip olarak anayasal düzeni işletmesini istemiştir. Dolayısıyla liberaller milliyetçiliği hoşgörülü ve rasyonel olarak görmüşler; çünkü onlar liberal ilkelere dayalı bir milliyetçilik ile saldırgan milliyetçiliğe karşı durulabileceğine inanmışlardır. Öte yandan bu görüş kişinin millete üyelikte tercih hakkı olduğuna inanmıştır ve bu anlamda kişiye isteği hâlinde kendi toplumunun dilini

konuşmama, kültürünü benimsememe hakkı vermiştir. Ayrıca liberal devlette vatandaşlık, kan bağı ve doğumla elde edilirken ülkenin kaynakları dışarıya verilmeksizin içeride paylaşılmaktadır.

1.6.2.Muhafazakâr Milliyetçilik

Muhafazakâr milliyetçilik liberal milliyetçiliğin sonrasında gelişmiş olan ve muhafazakârlık ile milliyetçilik ilişkisiyle ilerlemiş olan bir milliyetçilik biçimidir (Yegen, 2018:104). 19. yüzyılın başlarında muhafazakârların milliyetçiliği, “düzene ve siyasî istikrara tehdit oluşturan radikal ve tehlikeli bir güç olarak” algılaması söz konusu olsa da yüzyılın ortalarına doğru Disraeli, Bismarck, ve hatta Çar III. Alexander gibi birtakım muhafazakâr devlet adamlarının sosyal düzeni korumada ve geleneksel kurumları savunmada milliyetçiliği doğal bir müttefik olarak görmeleri söz konusu olmuş ve modern döneme ulaşıldığında milliyetçilik, muhafazakârlar için bir inanç sistemi hâlini almıştır. Muhafazakâr milliyetçiliğin kurulu milli-devletlerde daha fazla geliştiği görülmektedir, dolayısı ile bu tür, millet-inşa sürecinde çok fazla etkili değildir (Heywood, 2013:177).

Bir gelenekçi milliyetçilik olan muhafazakâr milliyetçiliği tetikleyen ilk şey Fransız Devrimi’ne tepkidir. Muhafazakârlık ile akıl ve devrimin yerine “tarihsel süreklilik ile gelenek” getirilmiştir. Bu görüşe göre “millet”, geleneksel organik bir cemaatin “hukuki, siyasi ve sosyal hayatta yansımaları bulan sürekli hâlini ve eşsiz yapısını” temsil etmektedir. Bu açıdan Edmund Burke ve Joseph de Maistre gibi yazarlar milleti “eşit yurttaşlar topluluğu”ndan ziyade “organik bir cemaatin düzenli hiyerarşisi” olarak kabul etmektedirler (Vincent, 2006:399).

Muhafazakârlık, milleti toplumun tarihi bağını kuvvetlendirme noktasında önemsemektedir. “Milletin” toplumsallık özelliği göstermesi sebebiyle milliyetçilik ve muhafazakârlık “bireyciliğe karşı olma” noktasında birleşmektedirler. Milliyetçilik ve muhafazakârlık toplumların birden değişimine karşı duruş sergilemektedir (Acar, 2018a:219-220).

Muhafazakâr milliyetçilik sosyal bütünlük ve kamu düzeni üzerine yoğunlaşarak milli vatanseverlik üzerinde ifadesini bulmaya yönelmiştir. Muhafazakârlar, toplumu organik olarak görmektedirler. Dolayısı ile “muhafazakâr milliyetçiliğin ana hedefi, özellikle sosyalistlerce ortaya atılan ve bölücü bir fikir olan sınıf dayanışması mefhumuna karşı

koruyucu olarak yurtsever sadakâti ve “ülkeyle gurur duyma” melekelerini canlandırarak millî birliği muhafaza etmektir”. Milliyetçiler emekçi sınıfı millete dahil etmeye yönelirler ve böylece milliyetçiliği sosyal devrime karşı panzehir olarak kullanırlar (Heywood, 2013:177). Heywood’un da belirttiği üzere:

Milliyetçiliğin muhafazakâr karakteri gelenek ve tarihin kılavuzluğunda sağlanır; milliyetçilik geleneksel kurum ve hayat tarzının müdafii hâline gelir. Muhafazakâr milliyetçilik esas itibarıyla, geçmiş dönemlerin parlak ve muzaffer günlerine atıfta bulunan, nostaljik ve geriye dönük bir inşadır. Milletin tarihi günlerinin ve askerî zaferlerinin gösterişli nümayiş ve ritüellerle hatırlatılmasının arkasında yatan neden de budur. Buna paralel olarak geleneksel kuramların millî kimliğin bir sembolü olarak kullanılması da bunun apaçık bir göstergesidir (...) (Heywood, 2013:177-178).

Muhafazakâr milliyetçilik karakter olarak, ulusu devamlı dış veya iç tehditler altında görmektedir. “Dış tehdit”in varlığı iddiası, ulusun güvenliği için yurttaşların her türlü baskıya razı olmalarını garanti ederken, “iç tehdit”e yapılan atıflar, toplum içindeki farklılıkların bastırılmasını mazur göstermeye yöneliktir. Bu yöntemle devlet seçkinleri bütün toplumu “devlet” etrafında kenetleyebilmeyi mümkün hâle getirmektedir. Buna karşı duranlar dışlanır ya da baskı altına alınır. Düşman yaratma politikası ile birlikte “yurttaşların siyasal katılımını ve dolayısıyla demokrasiyi bloke etmek” mümkün olurken ulusun güvenliği ve çıkarları için sessiz kalmasını talep edip kamu politikalarını kendi başlarına belirlerler ve hesap vermezler. Muhafazakârlar, insanların “ulusal topluluk” içinde anlam ve güvenlik arayan sınırlı ve kusurlu yaratıklar olduğunu kabul etmektedirler. Bu sebeple, muhafazakâr milliyetçilerin ilk amacı, “ulusal birliği, yurtsever sadakati ve kişinin ‘ülkesiyle övünmesi’ni teşvik etmek suretiyle korumaktır”. Ancak muhafazakâr milliyetçilikler “hoşgörüsüzlük ve bağnazlığın geliştirilmesine” de hizmet edebilmektedirler (Erdoğan, 1999:95-96).

Çoğu modern devlette “göç sorunu” bu tür bir milliyetçiliği canlı tutmaktadır. Çünkü milliyetçilere göre, bir ulusun gücü onun dil ve kültür açısından türdeş olmasıyla yakından bağlantılı iken göçler bu durumu bozmaktadır. Aksi hâlde gerilim ve çatışma ortaya çıkabilir. Bu anlamda organizmanın iç tutarlığı zaafa uğrayabilir. Muhafazakâr milliyetçiler, “çok-kültürlü veya çok-uluslu devletlerin” istikrarlı olmayacağını kabul ederler. Çünkü bu tür devletler kültürel ve toplumsal kaynaşmadan yoksundurlar (Erdoğan, 1999:95). Muhafazakâr milliyetçilik, millette kimliğin yok olması ihtimali olduğunda ya da tehdit altında olduğu vakit çok daha önemli hâle gelir. Bu nedenle, “yabancı göçü ve

millet-üstücülük⁴⁶ (supranationalism) akımı” modern devletlerde bu tarz bir milletçiliğin canlı kalmasında ciddi bir önem taşımaktadır (Heywood, 2013:178).

Muhafazakârlar, ilk başta milliyetçiliği düzene ve siyasi istikrara aykırı olarak değerlendirse de 19. yüzyıl ortalarında milliyetçilik sosyal düzenin korunması ve geleneksel kurumların muhafazasında gerekli görülmüştür. Ancak bu milliyetçilik tipi/tipolojisi daha çok kurulu milli devletlerde daha fazla tutunmuştur. Muhafazakârlıkta millet, toplumun tarihi bağını kuvvetlendirmede çok önemlidir. Diğer yandan muhafazakârlık ve milliyetçiliğin bireyciliğe karşı da ittifak yaptığı görülmektedir ve her ikisi de toplumun ani değişimine karşı durmaktadır. Bu milliyetçilik tipi kamu düzeni ve sosyal bütünlük üzerine yoğunlaşıp milli vatanseverlik üzerinde ifadesini bulmaktadır. Ayrıca sosyalistlerin ortaya attığı sınıf dayanışması anlayışına karşılık “yurtsever sadakat ve ülke ile gurur duyma” melekelerini canlandırarak milli birliği muhafaza etmeye yönelmiştir. Geçmişin şanlı günlerine de atıf yapan bu ideoloji toplum hafızasında bu tarihi başarıları canlı tutmak istemektedir. Geleneğe önem verdiği gibi yurtsever sadakati geliştirmek istemektedir. Devlet etrafında kenetlenmeyi arzulayan bu ideoloji, göçe, çok-kültürlülüğe, çok uluslu devletlerin mevcudiyetine karşı durarak bu yapıların kültürel ve toplumsal kaynaşmadan yoksun olduğunu düşünmekte ve bunu muhafaza için şovenizme kayabilmektedir.

1.6.3.Yayılmacı⁴⁷ Milliyetçilik

Birçok ülkede milliyetçiliğin baskın imajının, millî self-determinasyonun getirdiği olumlu havanın tersine, “saldırganlık ve militarizm” olduğunu belirten Heywood milliyetçiliğin saldırgan boyutunun, 19. yüzyılın sonlarında açık bir şekilde ortaya çıktığını; çünkü Avrupalı güçlerin, millî görkemleri ve zirvede kalabilmeleri için Afrika’yı sömürme hususunda yarıştıklarını belirtmektedir. Öte yandan bu dönemdeki emperyalizm “halk destekli milliyetçiliğin iklimiyle desteklendiğinden” daha evvelki sömürgeci yayılmalardan farklılaşmıştır (Heywood, 2013:179-181).

Yayılmacı milliyetçilik gerçek kanlı yüzünü “Avrupa’nın, Afrika üzerindeki sömürgeleştirme mücadelesinde” göstermiş durumdadır. 1870’lere kadar Kara Afrika’nın

⁴⁶ “Muhafazakâr milliyetçilik”, AB gibi millet-üstü kurumları da millî kimliğe ve özellikle toplumun kültürel bağlarına karşı önemli bir tehdit olarak görmektedir (Heywood, 2013:178).

⁴⁷ Literatürde “Kolonyal ya da Sömürgeci” milliyetçilik olarak da adlandırılmaktadır.

düzeni neredeyse dokunulmadan kalmışken bu tarihlerden sonraki süreçte Avrupa'nın sömürgeci yaklaşımı ciddi oranda Afrika milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Avrupa'nın liberal, bireyci davranışları sonrası Afrika'nın aile ve soy bağları bozularak öz kültürlerine karşı bir yabancılaşma yaşamaları söz konusu olmuştur". Öte yandan Afrika milliyetçiliğinin gelişmesinde "dinin" (Hristiyanlık) ve Afrikalıların içerisinde beliren lider ve yönetici karakterli seçkin kişilerin de etkisi olmuştur. Bu noktadan itibaren "kıta özelinde ayrılıkçı olan milliyetçilik," "ulus olma arzusuna sahip yığınlar için" birleştirici bir unsur olarak kendisini göstermiştir. Ticaretin gelişmesi paralelinde gelişen burjuvazi de bu milliyetçi oluşumlarda etkinlik göstermiştir. Bu olanlar, İngiliz ve Fransız yöneticilerin sergiledikleri kumanda yönetimi ile birlikte "Afrika insanının alıştığı, şeflerin idaresi altındaki hayat tarzını yok etmiş" ve sonraki süreçte "zaten karışık ve bölük pörçük olan kitleler, milliyetçi sevdalarla birlikte ana kara içerisinde çeşitlenerek ayrılmaya devam etmiştir" (Karadağ ve Yaman, 2018:94).

Heywood (2013:179)'a göre "millî prestij, imparatorluk sahibi olmakla artar ve her sömürgeci zafer, kamusal desteği ve tasvibi artırır. İngiltere'de bu tarz milliyetçilik yeni bir kavram olarak 'aşırı milliyetçilik'in (jingoism) kullanılmasına yol açmış; saldırgan, yayılmacı ve sömürgeciliği esas alan bu milliyetçilik tarzı, 'aşırı milliyetçilik' olarak adlandırılmıştır". Yazara göre, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Avrupa'daki krizin sonucunda yaşanan rekabetin kıtayı ikiye bölerek, 1914 Ağustos'unda art arda gelen krizler neticesinde, Avrupa'nın büyük şehirlerinde yaşayan kesimlerin galeyana getirilmesi sureti ile iki dünya savaşı arası dönemde "saldırgan ve yayılmacı milliyetçilik" zirveye ulaşmıştır. Heywood (2013:179-181)'a göre "bu süreci tetikleyen olaylar, Japonya, İtalya ve Almanya'nın faşist, sömürgeci, baskıcı ve dünya hâkimiyeti kurma amacına yönelik şiddet yanlısı politikalarını ortaya koymaları ve 1939'da savaşa yol açmalarıydı". Dolayısıyla bu milliyetçilik türü liberal milliyetçilikten "baskı inancından kaynaklanan şovenist"⁴⁸ karakteri" yönüyle farklılaşmaktadır.

Korkmaz (2016:85), çalışmasında "başkalarına hayat hakkı tanımayan, kapsamında abartılı bir vatanseverlik bulunan ulusal üstünlüğe duyulan inancın yer almış olduğu" şovenizmin yayılmacı anlayışın temelinde yer alıyor olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan yayılmacı

⁴⁸ Şovenizm, bir şeye karşı nedenli ya da nedensiz olarak aşırı bağlılığı ifade etmektedir. Başka uluslara karşı saldırgan ve bağınaz milliyetçilik anlamına gelmektedir. Milliyetçiliğin radikal boyutunu ifade etmektedir (Şovenizm nedir? Şovenist Ne Demek?, 2020). Aşırı milliyetçiliği tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Diğer ırklara karşı saldırgan tutum sergileyen ve ırk üstünlüğünü savunan kişilere ise "şovenist" denmektedir (Şovenizm nedir? 2015) .

milliyetçiliğin irrasyonel karakterini yansıtmaktadır. Bu konuda Korkmaz, yayılmacı milliyetçiliğin bünyesinde şovenizm ve irrasyonalizmin yanı sıra militarist bir yapı da bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca “kendi milletini yücelterek diğer milletleri düşman olarak gösteren” bir ötekileştirme de, yayılmacı milliyetçiliğin bir yapı taşıdır. Bu açıdan dışlayıcı, nefrete dayalı ve saldırgan bir milliyetçilik türü olan yayılmacı milliyetçilik liberal milliyetçiliğin antitezi olarak da görülmektedir. Bu tür milliyetçiliğin unsurları ise “saldırganlık, şovenist ve yayılmacı bir siyaset, etnik-dini veya kültürel ötekileştirme” şeklinde sayılmaktadır (Korkmaz, 2016:85-86; Heywood, 2014:162).

Bütüncü milliyetçilik, “Sosyal Dawinizm, felsefi vitalizm ve başka kaynakların bir karışımına” dayandırılmakta ve öte yandan “ırk” teması da ön plana çıkmaktadır. Örnek verilecek olursa İtalyan faşizmi totaliter ve devletçi iken Alman nasyonal sosyalizmi enternasyonalizm ve liberal milliyetçiliğe karşı duruş sergileyen, saldırgan, yabancı düşmanı, irrasyonel bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Bazı düşünürler “jakobenizm”i bütüncül milliyetçiliğin ön tecrübesini ortaya çıkaran bir unsur olarak görmektedir. Bu milliyetçilik türü de liberal ve muhafazakâr türlerde olduğu gibi ulusların kendi kaderini tayin hakkını benimsemektedir. Çünkü bağımsız devletler var olmadan milliyetçilik var olamaz. Liberal milliyetçilikten farkı ise bu türün “bilinçli bir şekilde emperyalist, dar görüşlü, irrasyonalist, militarist ve genel olarak belirli halk ve milletlerin üstünlüğüne, bir ‘hiyerarşik milletler anlayışına’ ” dayanmasıdır (Vincent, 2006:402).

Heywood (2013:180)’a göre millî şovenizm, “yalnızlaşmış ve güçsüz insanlara güvenlik, özgüven, gurur ve onur vadeden güçlü bir duygusal iksirdir”. Öte yandan Heywood “militan ya da tamamlayıcı ya da bütünleyici (integral) milliyetçiliğin”, ayrı ve özgün bir millî gruba güçlü ve yüceltilmiş bir aidiyet hissi gerektirdiğini bildirmektedir. Bu yoğun millî duygunun, diğer bir millet veya ırkı tehdit yahut düşman hâline getiren “negatif bütünleşme” ile teşvik edildiğini ifade etmektedir. Düşmanla karşı çatışmaya girildiğinde, millet bütünleşmeye sıkıca bağlanarak, kendi kimliğinin önemine verilen imanı pekiştirmektedir. Milli şovanizm bu sebeple “onlar ve biz” ayrımını keskin hâle getirmektedir. “Biz” kimliğinin gelişmesi “onlar”ın küçümsenmesine ve onlardan nefret edilmesine bağlıdır. Bu şekilde oluşan şovenist siyasi inançları “ırk”sal fikirlerin artmasına neden olurlar. Bu açıdan “hem Panslavizm ve hem de Pangermenizm, örneğin, nefret dolu ve zehirli Anti-Semitizm tarafından şekillendirilmiştir” (Heywood, 2013:180-181).

Milliyetçilik, 19. yüzyıl sonları itibarıyla saldırgan hâle gelmeye başlamış ve bu dönemin emperyalizminin halk destekli bir milliyetçilik ile desteklenmesi sebebi ile daha önceki sömürge şekllinden farklılaşmıştır. Özellikle iki dünya savaşının ortası “saldırgan ve yayılmacı milliyetçiliğin” zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Şovenizm de bu tipolojinin temelinde yer almıştır. Bunun yanı sıra irrasyonelizm ve militarizm de bu milliyetçilikte yansımıştır. Kendi milletini yüceltirken diğer milleti ötekileştirmek yayılmacı milliyetçiliğin önemli bir dışa vurumunu oluşturmaktadır. Nefrete dayalılık, saldırganlık, yayılmacı bir siyaset düşüncesini benimsemek, etnik-dini veya kültürel ötekileştirme, bu milliyetçiliğin unsurlarını oluştururken “ırkçı, yoğun coşkulu ve duyguya dayalı” olan bütüncül milliyetçilik ise bunlarla bağlantılı olmaktadır. Dünyada dışa vurulan bu yayılmacı davranış ise beraberinde yeni milliyetçilikleri getirmiştir.

1.6.4. Anti-Sömürgeci Milliyetçilik⁴⁹ ve Sömürgecilik Sonrası Milliyetçilik

“Batı Avrupa’da milliyetçi proje, toprakları birleştirip ilhak ederek ve dağınık taşraların nüfuslarını, daha bütünleşmiş milliyetlere dönüştürerek” devletle ulusu örtüştürmeyi amaçlamıştır. Ama aynı Avrupa devletleri, bir yandan da sömürge imparatorlukları kurup devlet sınırlarını kendi uluslarının çok ötesine taşımışlardır. Yeni milliyetçi akımların kıvılcımını ateşleyen ana gerilimi yaratan bu olmuştur (Calhoun, 2012:173).

Anti-sömürgeci milliyetçilik yayılmacı milliyetçilik anlayışının tam aksi yönünde konumlandırılmaktadır. “Anti-emperyalist milliyetçilik, haklarının ellerinden alındığını düşünen toplulukların, kendilerine bunu yapanlara karşı başkaldırısına elverişli araçlara sahiptir (Mermer Üzümlü, 2019:331). Sömürgeci ve anti-sömürgeci milliyetçilik ilişkisi bu anlamda “yayılmacı bir zihniyetin ideolojisi ile bu ideolojiye karşı verilen mücadele üzerine inşa edilmiş bir ideolojinin” ifadeleri olarak etkileşime girmiştir (Karadağ ve Yaman, 2018:93).

Sömürgeci tutumla sürdürülen yönetim tecrübesi millet olma duygusunun oluşmasına, Asya ve Afrika halkları arasında “millî özgürlük” arzusunun uyanmasına ve en önemlisi de anti-sömürgeci bir milliyetçilik tipinin doğmasına yardımcı olmuştur. Anti-sömürgecilik sayesinde 20. yüzyıl boyunca dünyanın büyük bir kısmı büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Her ne kadar Versaille’ın (Versay) ilkeleri ve özellikle self-determinasyon ilkesi tüm

⁴⁹ Literatürde “anti-kolonyal milliyetçilik, sömürgecilik karşıtı milliyetçilik ve yayılma karşıtı milliyetçilik” olarak da adlandırılmaktadır.

Avrupa'ya uygulanmış olsa da “Alman kolonilerinin İngiliz ve Fransız denetimine bırakıldığı dünyanın geri kalan bölümlerinde” kendi kaderini tayin hakkı kuralının çiğnenmesi gerçekleşmiştir. Ancak Avrupa imparatorlukların nihaî çöküşünün II.Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmesi üzerine bazı durumlarda, artan milliyetçi baskının ve azalan ekonomik performansın etkisiyle sömürge güçleri, “görelî olarak” barışçıl bir şekilde geri çekilmeye ikna olmuşlardır. Bu anlamda Hindistan'da 1947'de, Malezya'da 1957'de bu durum bu şekilde gerçekleşirken diğer bazı yerlerde ise 1945 sonrasında sömürgeciliğin sona ermesi devrimler ve bazen de silâhlı mücadelelerle olmuştur. Bu mücadelenin örnekleri “1937-1945 arası (Japonlara karşı) Çin'de, 1954-1962 arası (Fransızlara karşı) Cezayir'de, 1946-1954 arası (Fransızlara karşı) Vietnam'da ve 1964-1975 yılları arasında (Amerikalılara karşı) gene Vietnam'da” gerçekleşmiştir (Heywood, 2013:181).

Sömürge karşıtı seçkinler egemenlik iddialarını tepeden değil halktan yani alttan almışlardır. Milliyetçilik bu tür iddialar için varolan en kullanışlı söylem biçimi olmuştur. Sömürgeciliğe karşı olan milliyetçiliğin ana temalarında bir tanesi “vatandaşların üretilmesidir”. Bu nedenle milliyetçiliğin ilk hedefi devlet gücünü ele geçirmekten ziyade “kültürde reform yapma, geleneksel aile formlarını ve cemaat bağlarını çözme, Batılı bireyciliğin çeşitli yönleriyle gerçekten yerli kültürel özleri birleştirerek ‘yeni bir şahıs’ yaratma” olmuştur (Calhoun, 2012:150). Farklı kimlik iddiası taşıyan veya geçen yüzyılda ulus-devletleşmeyi başaramayan çoğu topluluk varolan devletlerin karşısına “ayrılıkçılık ya da özerklik” talepleriyle çıkmışlardır. Bu durumda milliyetçilik parçalanarak büyümüş ve uluslararası ilişkilerde de gergin alanlar yaratmıştır. Bu açıdan anti-sömürgeci milliyetçiliğin geri kalmış toplulukların bulunduğu yerlerde her daim ortaya çıkabilme potansiyeli bulunmaktadır (Mermer Üzümlü, 2019:332).

1945 sonrası dünyası ABD ve Sovyetler Birliği zaferi üzerine kurulmuştur. Bu durum, dünya ülkeler arası iş birliklerini ideolojileştirdiği gibi askeri ittifaklara dahil olan devletlerin manevra alanını daraltmıştır⁵⁰ (Santamaria, 1998:27). Bu dönemde sömürgecilik karşıtı milliyetçilik ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesine odaklanmıştır (Yegen, 2018:104).

⁵⁰ Nazi Almanyası Yahudileri katlederken Polonya ve Çekoslovakya kendi ülkelerindeki azınlık sorununu Almanları ülkelerinden atarak çözmeye yönelmiştir. Sovyetler Birliği ise Doğu'daki ulus-devletleri ulusal özelliklerini korumalarına mücadele ederek himayesine almıştır. Bu homojenleştirme girişimlerine karşı Almanya (1949) ve Kore'de (1953) parçalanmalar meydana gelmiştir. Öte yandan 1949'da Mao Zedung'un komünist partisi önderi olmak üzere “çok uluslu ve üniter Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) kurmuştur. İsrail'in (1948) kurulması ise Amerika ve Sovyetler Birliği'nden ortak bir destek görmüştür (Santamaria, 1998:27).

Milliyetçilik, Asya ve Afrika'yı kontrol altına almıştır. Böylece Burma, Vietnam, Hindistan, Tayland, Endonezya ve Kara Afrika'da gelişen "anti-emperyalist milliyetçilik" yabancı işgaline direnmeyi temin etmiştir. Bununla birlikte, yabancı işgallerinin farklı etnik grupların bir araya gelmesini sağladığı örnekler yaşanmıştır. Ayrıca sömürgeciler çekilirken etnik gruplar arası sorunlar yaratacak şekilde sınırlar çizerek ülkelerden ayrılmışlardır. Bunun neticesinde sınırlar içinde ciddi çatışmalar çıkmış ve buna ilaveten sınır bütünlüğünü korumak için de sınırlara bağlı milliyetçilikler üretilmesi mücadelesi devam etmiştir⁵¹ (Türköne, 2014:524).

Hayes (2010:180)'in belirttiği gibi, II.Dünya Savaşı ertesindeki büyüyen milliyetçilik sonucunda Büyük Britanya denizaşırı mülkünü daha fazla elinde tutamamış, Geniş Hindistan'dan dört adet devlet ortaya çıkmış, Filistin yeni milli Siyonist devlet olan İsrail'in eline geçmiş, Mısır ve diğer Arap devletlerinin kontrolü kaybedilmiş, Yunan-Türk Kıbrıs elden çıkmıştır. Bunun dışında İrlanda Cumhuriyeti'ne, Malaya, Singapur, Sudan, Gana ve Nijerya'ya tam bağımsızlık verilmiştir. Buna benzer şekilde milliyetçiliğin bir sonucu olarak daha birçok ülkenin bağımsız olması söz konusu olmuştur⁵² (Hayes, 2010:180). Oluşan sömürgecilik karşıtı milliyetçilik bilinci, Cezayir'de 1962'de, Güney Batı Afrika'nın 1990'da Namibya olarak bağımsızlığını kazanması gibi biçimlerde kendini göstermiştir (Yegen, 2018:104).

II.Dünya Savaşı sonrası süreçte anti-sömürgecilik, Üçüncü Dünya⁵³ ülkelerinde yeni milliyetçilik biçimlerini ortaya koymuş bulunmaktadır. Örneğin; "Çin, Vietnam ve Afrika'nın bazı bölümlerinde" milliyetçilik Marksizm'le kaynaşırken esasında "ulusal kurtuluş" bir siyasî amaç olmanın ötesine geçerek toplumsal devrimin bir parçası olarak görülmüştür. Başka yerlerde, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin "liberal milliyetçilikten olduğu kadar ulusalcı-sosyalist telakkilerden de farklı, anti-Batıcı bir özellik" kazandığı görülmektedir (Erdoğan, 1999:94).

Milliyetçiliğin, faşizmin yenilgisi ve Sovyetlerin komünizm aşılamlarına rağmen gözden düşmesi mümkün olmamıştır. Bu defa "bölgesel milliyetçiliklerin" sol ideolojilerin himayesinde ciddi konuma yükselmesi gerçekleşmiştir. Örneğin; İngiltere'de Gal ve İskoç milliyetçiliği, Fransa'da ise Gal ve Breton milliyetçilikleri, İtalya'da Sardunya ve Sicilya

⁵¹ Milliyetçilikler tarihi şekillendirmeye devam etmektedir. Bu konuda Sovyetler coğrafyasında yaşanan çatışmalar, iç savaşlar ve yeni kurulan devletler örnek teşkil etmektedir (Türköne, 2014:524).

⁵² Bağımsızlığa kavuşan ülkeler ve daha fazla bilgi için bakınız (Hayes, 2010: 180 -181).

⁵³ Kapitalist Batı "Birinci Dünya", komünist ülkeler "İkinci Dünya" ve bağımsızlığa yeni erişen Asya ve Afrika ülkeleri ise "Üçüncü Dünya'yı ifade etmiştir (Heywood, 2013:183).

milliyetçilikleri ve İspanya’da ise Katalon ve Bask milliyetçilikleri ciddi iç problemler hâline dönüşmüştür (Türköne, 2014:524).

Sömürgecilik karşıtı Asya ve Afrika liderlerinin büyük kısmı Sosyalizme ilgi duymuşlardır. Hindistan’da Gandhi ve Nehru barışçıl bir sosyalizm benimserken, Çin’de Mao Zedong, Vietnam’da Ho Chi Minh, Küba’da Fidel Castro devrimci ve radikal bir Marksizm’in uygulayıcıları olmuşlardır. Her ne kadar sosyalizm, milletlerarasıcılık/enternasyonal fikrine yakın olsa da sosyalist fikirler gelişmekte olan dünyada çelişir bir şekilde daha çok milliyetçileri tesiri altına almıştır. Gelişmekte olan dünya rejimleri bu süreçte Marksist ve Leninist ilkeleri kucaklayarak sık bir şekilde gerek gördükleri alanlara uygulamışlardır. Bağımsızlığı mümkün kılmak için “Çin, Kuzey Kore, Vietnam ve Kamboçya” yabancı servetlere el koymuş ve millileştirme yapmıştır. Buralarda tek parti yönetimleri kurulmuştur. Afrika ve Orta Doğu’da ise milliyetçi sosyalizmin daha az olan ideolojik biçimleri oluşturulmuştur. Buna Cezayir, Libya, Zambiya, Irak ve Güney Yemen örnek olarak verilebilir. Buralarda da tek parti yönetimleri kurulmuş ve Libya’da Kaddafi, Irak’ta Saddam Hüseyin gibi liderler yönetime gelmişlerdir. Bu ülkeler içinde sosyalizm birleştirici bir milli dava olarak görülmüştür (Heywood, 2013:182).

Gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında ekonomik ilerleme amacı gütseler de mazinin unutulması paralelinde sömürgeci güçlerin geri çekilmelerinin de katkısı ile bu ülkelerin arasındaki siyasi ve kültürel farkların ortaya çıkmasına bağlı olarak aralarındaki ilişkiler zayıflamıştır. Sömürgecilik sonrası dönemin milliyetçilik şekillerinden biri de “Batılı fikir ve kültürü öteleyerek tüm bunları ret ve inkâr ederek tamamen Batı karşıtı bir ses olarak” işlemiştir. Batı’nın baskı ve istismarı ile özellikle Amerika’nın gelişmekte olan ülkelere karşı yaptığı kültürel ve ekonomik hegemonyaya karşı bir tepki olarak milliyetçilik şekil almıştır. Amerika’nın yatırımları kontrolüne alması, yeni iş olanakları yaratması gibi üstünlük hareketleri açık bir siyasi form olmadığı için baş edilemez bir hâl almış ve “bu yeni-sömürgecilik (neo-colonialism)” şiddetli bir hınç ve gücenme doğurmuştur. İran Devrimi süresince Amerika’nın “büyük şeytan” olarak ifade edilmesi söz konusu olduğu gibi İran politikalarına da yön veren bu olmuş ve Batı ve Amerika’yı reddeden bir milliyetçilik yaratmıştır (Heywood, 2013:183). Erdoğan (1999:94), bu gibi düşüncelerin ifadesinin en önemli aracının “dinî inanç -özellikle İslam- olduğunu” ve İslam’ın bir tür “milliyetçi” siyaset olarak ortaya çıkışının özellikle 1979 İran Devrimi’nden sonra vuku bulduğunu belirtmiştir.

Eriksen (2004:13) ise etnisite ve milliyetçiliğin artan önemine dikkat çekerek son yıllarda dünyada bu şekilde gerçekleştirilen hususlara örnek vermektedir. II.Dünya Savaşı itibarıyla ve özellikle 1970’lerden bu yana, Inuitler (Eskimolar) ve Samiler (Laplar) gibi yerli nüfusların siyasi olarak örgütlendiğini ve etnik kimlikleri ile bölgesel (teritoryal) haklarının devlet tarafından kabul edilmesini talep ettiklerini belirtmektedir⁵⁴(Eriksen, 2004:13).

1980’lerin sonlarında gerçekleşen milliyetçi dalga ise özgür bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Bu dalganın “dönem iktidar ilişkileri” ile birlikte, “milliyetçilikle ve enternasyonalizmle beslenen komünist sistemin çöküşünün bir sonucu olduğu” belirtilmektedir. Burada kendi kaderini tayin, herkese oy hakkı verilmesi ve sömürgecilikten kurtulma amacı ile yeni devlet kurma aşamalarını 19.yüzyıldaki gibi tekrar yaşamak söz konusu olmuştur. Ayrıca Sovyetlerin dağılması paralelinde bu gücün dağılması ile gerçekleşen milliyetçi hüsranslar da bu dönemde yer almıştır (Delannoi, 1998:35). Akdoğan (2003:73)’a göre “Sovyet Sistemi’nin çökmesinden sonra bütün dünyada ve eş zamanlı olarak etnik ve dini kimlikler alanında adeta bir patlama yaşanmıştır”. Avrupa’daki siyasi kargaşanın etnik ve milli kimlik konusunu siyasi hayatın ön planına taşıdığını belirten Eriksen eski Sovyetler Birliğinin bir düzineden fazla etnik tabanlı devlete bölündüğünü, Orta ve Doğu Avrupa’daki güçlü sosyalist devletlerin yok olmasına bağlı olarak, millet ve azınlık sorunlarının emsalsiz bir hızla belirmeye başladığını ifade etmektedir (Eriksen, 2004:13).

1990’larda milliyetçilik yeniden ön sayfalara çıkarak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla özerklikler ilan edilirken, siyasi sınırlarıyla etnik sınırlarının denkleşmesini isteyen Ermenilerle Azeriler, Dağlık-Karabağ yüzünden büyük kapışma yaşamıştır. Bu süreçte ayrıca bir zamanların Yugoslavya’sındaki Sırp, Hırvat ve Boşnak komşuları birbirlerini öldürmeye başlamış, Çekoslovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak bölünmüş, Quebec, çok az bir oy farkı ile Kanada’ya bağlı kalabilmiş, Norveçliler milliyetçi duygularını AB üyeliğini reddederek göstermişlerdir. Büyük Britanya, Hong Kong sömürgesini Çin’e devrederken Amerikalı politikacılar, “mültecilere ve Asya ile ticarete karşı” sert duruşlar ortaya koyarak milliyetçi hassasiyetlerini ispatlamışlardır. Irak, Kuveyt’i, ülkenin bir parçası olduğu iddiası ile işgal ederken Eritre, Etiyopya’dan, otuz yıllık bir mücadele ile ayrılmayı başarmıştır. Etiyopya’nın yeni hükümeti ise ülkeyi

⁵⁴ 1980’ler ve 1990’ların başlarında, bilhassa siyaset bilimi, tarih, sosyoloji ve sosyal antropoloji alanlarında “etnisite ve milliyetçilik”le ilgili yapılan çalışmalarda bir patlama gerçekleşmiştir. Eriksen bu süreçte yaşanan çatışmaları ve dünya örneklerinde yaşanan etnik talep ve azınlık sorunları çalışmasında açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Eriksen, 2004:11-13).

oluşturan farklı milliyetlerin özerklik kurma hakkını anayasal güvence altına almıştır. Sudan'daki kuzeyliler ise ulusal birlik adına güneyli ayrılıkçıları öldürmeye girişmiştir. Bu şekilde bölünmelerin aksine Avrupa da yeni bir milliyetçilik ortaya koyarak yeni bir devlete dönüşmeye yönelmiştir (Calhoun, 2012:2-3).

Anti-sömürgeci milliyetçilik yayılmacı milliyetçiliğin tersi bir anlayışla mevcut sömürüye karşı koyan bir tipolojidir. Sömürgeciliğin mevcudiyeti millet olma duygusunu tetiklemiştir. Bu sebeple 20. yüzyıl büyük dönüşümlere gebe olmuştur. Sömürgeci ülkeler sömürge topraklarından çekilmek zorunda kalmışlardır. Sömürge karşıtı milliyetçiliğin egemenliğini halktan alması onu büyük hareketlere dönüştürmüştür. II.Dünya Savaşı sonrası dönemde anti-sömürgecilik farklı şekillerde yansımış ve bu gelişmeler sömürgecilik sonrası ayrılıkçı milliyetçilik olarak da yansımıştır. Bu yansılardan bir tanesi milliyetçiliğin sosyalizmle yakınlaşması olmuştur ve bu anlamda yabancı sermayeye el konularak millileştirilmesi şeklinde yansıyan adımlar atılmıştır. Anti-sömürgeciliğin diğer bir şekli ise ekonomik olarak sömürünün yeni kılıkta Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yansıdığı yeni sömürgeciliğe karşı anti-Batıcı bir duruştur. Yeni-sömürgecilik demokrasi ve insan hakları gibi Avrupalı söylemlerle bu alanlara girip ekonomik sömürü yapsa da bu durum özellikle ABD'nin büyük şeytan olarak ifade edilmesi ile farklı şekillerde gösterilen direnmelerle cevaplanmaya çalışılmıştır. Sömürgecilik sonrası diğer bir ayrılıkçı milliyetçilik de etnik gerekçelerle ayrışma taleplerinin ortaya konması ve yeni devletlerin ortaya çıkmasıdır. Bu şekilde birçok etnik yapı kendi devletine ayrılmak istemekle birlikte özellikle komünizmin çökmesi ile yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır.

Özetle Dünya'da milliyetçilik, tarihi sürecin yarattığı koşullara bağlı olarak tipolojik bir değişim geçirerek gelişme göstermiş ve dünyayı parçalama ve yeni birliktelikler oluşmasını sağlama konusunda büyük bir tesire sahip olagelmiştir. İlk kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde bir millet oluşmasını ve halkın yücelmesini temin eden milliyetçilik sonraki süreçte “mevcudun korunmasını, mevcuttan daha fazlasının koparılmasını, sömürgecilikten korunulmasını ve halkın birlik ve refahının temin edilmesini” sağlamak için dönüşerek çeşitlenmiştir.

Mevcut bölümün yazımında ileriki bölümlerde değinilecek konulara ilişkin bir kavramsal çerçeve çizilmesi amaçlanmış ve gerekli olduğu düşünülen birçok açıklamaya yer verilmiştir. Kimlik ve milli kimlik, millet anlayışının gelişmesi ve milliyetçiliğin bir milleti inşa etmesi için olmazsa olmaz öneme sahip bulunmaktadır. İnsanlar ilk olarak kabile tarzı

küçük birliktelikler şeklinde etnik bir anlamda birbirlerine benzer insanlarla bir yaşam sürme eğiliminde iken zamanla kral şeklinde kimi zaman dini dayanakla üstün nitelikler atfedilen liderlerin etrafında ona hizmet edecek şekilde örgütlenmişlerdir. Bir sonraki aşamada ise insanlık Aydınlanma, Sanayileşme ve Fransız Devrimi gibi modern gelişmelere bağlı olarak dil, din vs. gibi birçok ortak kritere bağlı olarak varlığı kabul edilen “millet” şeklinde birlikteliklerle yaşam sürme eğilimi göstermişlerdir. Özellikle sınırları belli bir ülkenin milletin sahip olduğu bir alan olarak görülmesi ve devletin de soyut bir kavram olarak halk tarafından yönetilen bir aygıt olarak benimsemesi, modern anlamda ulus-devletlerin olmazsa olmaz hâle gelmesini sağlamıştır. Modern oluşumlar olan uluslar, kendi sınırları içerisinde yaşanan ayrılığı ve aykırılığı işaret eden göstergelere gerektiğinde baskı ile müdahaleyi, millet menfaati için meşru olarak kabullenmişlerdir. Milliyetçilik bu süreçte bir ideoloji olarak ulus-devleti inşa etmiş, güçlendirmiş ve halkın gerektiğinde tavizler vererek bu birlikteliği muhafaza etmesini temin ederken buna aykırı davrananların cezalandırılmasını meşru hâle getirmiştir. Milliyetçiliğe hangi gözlükten bakıldığı esasında onun şiddetini de belirlemektedir. Yurtseverlik milliyetçilik için çok kabul edilebilir ve masum bir araç olsa da tarihi süreç içerisinde “ırk”ın milliyetçiliğin yayılımını artıran sert bir pozisyonda konuşlandığı görülmektedir. Diğer yandan etnisite bir yandan kendi içerisinde bir birlikteliğe yönelerek ulusları parçalayan bir milliyetçiliği yansıtarak dışa vurulurken diğer yandan etnisitelerin birleşerek hâkim etnisitenin bir ortaklık dengesi kurması ile uluslar oluşabilmektedir. Dolayısıyla milliyetçiliğin hangi özelliklerine odaklanıldığı ve hangi fonksiyonuna ihtiyaç duyulduğu esasında milliyetçiliğin tipini belirlemektedir.

Birçok özellik ve işlevi bünyesinde barındıran milliyetçiliğin, tarihi gelişim seyri⁵⁵ içerisinde, “birçok tipolojik formatta” insanlığın ihtiyaçlarına cevap verdiği görülmektedir. Milliyetçilik dünyada ilk ortaya çıktığında liberal bir formatta kendisini gösterse ve Osmanlıyı bu anlamda ciddi bir şekilde etkilese de sonrasında muhafazakâr, yayılmacı ve diğer formatlarda dünya tarihinde işletilmiştir. Öyleyse, dünyada bu şekilde milliyetçiliğin işletilmesi ve hatta aynı zaman diliminde dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli milliyetçilik tipleri sahiplenilmekteyken Türkiye Cumhuriyeti bu tiplerden hangilerini kullanmaya yönelmiştir? Bu hususta Türkiye’de milliyetçiliğin hangi tipolojilerine gerek duyulmuştur

⁵⁵ Dünyada milliyetçiliğin tarihsel ve tipolojik gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Hobsbawm, 2010; Heywood, 2013; Hobsbawm, 1999; Carr, 1990; Hayes, 2010; Smith, 2013; Calhoun, 2012; Kedourie, 1971; Schulze, 2005; Baradat, 2012).

ve dünyadaki tipolojik değişim ve politik değişim Türkiye’ye nasıl tesir etmiştir? İşte bu soruların cevabının aranması “AK Parti milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğı tipolojileri içerisindeki konumunu tespit edebilmek ve bu husustaki politik değişimlerini açıklayabilmek” için gerekli görölmüştür. Bu anlamda kısaca belirtmek gerekirse, bu tipolojilerden liberal, muhafazakâr ve anti-sömürgeci milliyetçilik türleri Osmanlıda ve yayılmacı milliyetçilik haricindeki tüm tipolojiler Türkiye Cumhuriyeti siyasi yaşamında “dünyada uygulanan şeklinden bazı yönlerden farklılaşarak” tesirli olmuştur.

Bu dayanakla çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle cumhuriyet öncesindeki milliyetçi akımlar incelenecek ve sonrasında cumhuriyetin kuruluşundan AK Parti’nin iktidara geldiğı 2002 yılına kadar olan tarihi dönemlerdeki Türk milliyetçiliğı tipolojileri, tarihsel gelişimleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE TİPOLOJİK SERÜVENİ

AK Parti milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliği formatlarından bir tanesi olarak ortaya konabilmesi için öncelikle Türkiye’de uygulanan Türk milliyetçiliği tipolojilerine yer vermek gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde Osmanlıdan itibaren AK Parti Dönemine kadar savunulması ya da uygulanması imkânı olan tipolojilerin incelenmesi söz konusu olacaktır. Böylece “üçüncü bölümünde yer olan AK Parti’nin ideolojik çözümlemesi ve diğer bölümlerde politikalar üzerinden incelenecek olan AK Parti milliyetçilik anlayışının okunabilmesi için” zemin hazırlanmış olacaktır. Cumhuriyet öncesi dönemde milliyetçiliğin şekillenmesi ile cumhuriyet sonrasının şekillenmesi birbirinden farklı gerekçelere bağlı olarak geliştiği için iki dönemdeki tipolojiler ayrı ana başlıklar altında gruplanarak incelenmiş ve böylece cumhuriyet sonrası dönemin atmosferine ve buna bağlı olarak “millet”in anlamsal dönüşümüne de dikkat çekilmek istenmiştir.

Avrupalıların Müslüman olan milletlere “Türk⁵⁶ oldular” ifadesini kullanmaları⁵⁷ Türklüğün İslam’a denk olduğunu birbirine yapışmış ve karışmış olduğunu göstermektedir. İmparatorluk içerisinde böyle bir söylem yokken İmparatorluk dışında Osmanlıya Türk olarak bakılması da Türklerin millet olarak ayrı özellikleri taşıdığını göstermekle⁵⁸ birlikte Türklerde milli şuurun eskiden beri var olduğuna dair literatürde birçok tartışma yer almaktadır⁵⁹ (Sarınay, 2005:23).

Tıpkı Batı’nın Müslüman olanı Türk olarak görmesi gibi Osmanlıdaki Türkler de Müslüman olanları kendilerinden bilmiş ve Osmanlı toplum yapısını “millet sistemi”ne

⁵⁶ Türklerin tarihi mazisine ve Osmanlı dönemindeki görüntüsüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız (Kumrular, 2016).

⁵⁷ Tarihçi Prof. Dr. Şimşirgil (2017) bu konuyu “Eskiden Müslüman Oldu Denmez Türk Oldu Denirdi” şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla bir gayri Müslim Müslüman olduğunda ona “Türk oldu!” demekle birlikte artık bir daha onun eski etnik kökenine bakılmamıştır (Türk Demek Müslüman Demektir!, 2015).

⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (Çağatay, 1996).

⁵⁹ Orhun Abideleri hem Türk adını ilk kez kullanan hem de milliyetçi bir üslupla yazılan bir eserdir (Sarınay, 2005:23-24). Hocaoglu (2015:7) meşhur Göktürk kitâbesinin, bir “Türk Milliyetçilik Manifestosu” olduğunu belirtmektedir.

göre yani dinlere göre taksim etmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlıda millet “din, mezhep ve şeriat” anlamına gelmiş ve bu anlamda her bir din ayrı bir millet olarak kabul edilmiştir (Demir, 2011:334). Diğer bir ifade ile millet kelimesi “Müslüman olmayan toplumları” ifade etmek için kullanılmıştır. “Müslümanlar” ise bir “ümme” sayılarak “ümme-i Muhammed” adını almıştır. Dolayısıyla “Ermeni, Yahudi ve Rum”lar etnik anlamda değil dini cemaat bağlamında birer “millet” kabul edilmiştir⁶⁰ (Keskin, 1998:359).

Sarınay (2005:24-25) ve Altındağ (2016:45)’ın belirttiğine göre, Batı’daki anlamı ile Türk milliyetçiliğinin gelişimi Osmanlıda Fransız İhtilali sonrası başlamıştır. “Türk” kelimesi bir kimlik ifadesi olarak ilk kez Yeni Osmanlılar tarafından kullanılmış; ancak bu kavramın karşılığında aynı zamanda “Millet-i Osmaniye” veya “Millet-i İslamiye” terimlerinin de kullanması onların kafalarındaki karışıklığı göstermektedir (Zeran, 201x:16). Bunun dışında bu dönemde Sadık Rifat Paşa⁶¹ o zamanlara kadar “dini grupları” ifade etmek için kullanılan “millet” kelimesini, Fransızca “nation”un karşılığı olarak kullanan ilk Osmanlılardan olmuştur. Ayrıca Paşa, “milletin menfaatleri, milletin hizmetçileri ve millete hizmet” gibi yeni ifade kalıpları oluşturmuştur (Mardin, 2015:214).

Burada dikkat çekilmesi ve incelenmesi gereken diğer bir husus da “millet ve ulus” kavramlarının kullanımına ilişkindir. Osmanlıda “millet” kelimesi kullanılırken cumhuriyet kurulduğunda “ulus” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. “Nation” olarak belirtilen yabancı karşılığı ikisi için de aynı olsa da Osmanlıda “millet” “dini bir biçimde” kullanılmaktayken Cumhuriyet Döneminde kullanılan “ulus” ifadesinin dinsel bir anlamdan ziyade “etnik bağlamda Türk” tanımı için kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Türk tarihine bakıldığında “millet” kelimesinin “ulus ya da budun” kelimeleri ile de ifade edildiği tespit edilmiştir. Ancak “ulus ve budun” kelimelerinin bir vakitler “bazı Türk boyları”nı nitelemek için de kullanıldığı düşünüldüğünde “millet” kelimesinin daha kapsayıcı bir anlamı ortaya koyduğu söylenebilir (Yegen, 2018:89).

Her ne kadar “ulus” kelimesinin kullanılması ile “Osmanlıdaki millet kelimesinin karşılığı olan ve insanları dini temelde bir sınıflamaya tabi tutan bakış açısı” ortadan kaldırılmış ve bunun yerine “Türk etnik yapısı ya da Türk vatandaşları” ifade edilmiş olsa da bu durum,

⁶⁰ Tüm Müslümanlar tek bir millet olarak kabul ediliyorken gayrimüslimler kendi içinde “Katolik Hristiyanlar, Ortodoksa Hristiyanlar ve Yahudiler” şeklinde ayrı milletler kabul ediliyordu. Bu durumda Osmanlıda etnik bir ayrım sürdürülmediğini göstermektedir (Altındağ, 2016:45).

⁶¹ Kendisi 1807 yılında doğan, Enderun mekteplerinde eğitimini tamamlayan ve devletin çok önemli kurumunda katip ve raportör olarak görev yapan Mehmet Sadık Rifat Paşa bir reformcu olmasının yanı sıra meşrutiyetin yolunu açan uğraşlara da girişmiş birisidir (Mardin, 2015: 198-199, 214).

Cumhuriyet Döneminin tamamıyla dini olandan uzaklaştığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Osmanlıda Türk milleti özelliklerinin İslamî potada eritilerek Türk ile Müslüman'ın aynı manada kullanılması söz konusu olmuş (Sarınay, 2005:25) ve İslam bilginleri, insanların “sınıf, ırk ve millet” şeklinde ayrılmasına karşı durarak Allah önünde eşitliğin “İslam'ın en kapsayıcı inancı olduğunu” tembihlemiştir. İslam'da “ümme” kaynaşmış ve farklı olmayan bir kitleyi ortaya koymuştur. Dolayısıyla İslam'ın bu ideolojik niteliklerine Türklerin “imtiyazsız, sınıfı kabul etmeyen, birbirine kaynaşmış bir toplum” oldukları temelindeki cumhuriyet inançlarını bağlamak mümkün gözükmemektedir (Mardin, 2012:99). Bu anlamda “cumhuriyetin”, “ümme yapısının devamını” mümkün kıldığı da görülmektedir. Bu konuda “vatanseverlik, beraberlik, başkalarına birlikte karşı durma” gibi fiiliyatlar ümme hissini devam ettirmiştir. Okulda verilen eğitim bu özelliklerde olmakla birlikte Cumhuriyet Dönemi kitapları kahramanlık ve dayanışma üzerine kurulmuştur (Mardin, 2012:148).

Dünya'da milliyetçiliğin gelişimi bağlamında Türk milliyetçiliğinin durumu değerlendirildiğinde, modern anlamda milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve gelişimi Türk tarihi açısından Osmanlıya ve Osmanlı bünyesinde bulunan çeşitli etnik yapılara da sirayet etmiştir. Milliyetçiliğin dünyada liberal tipte seyretmesine bağlı olarak kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde Osmanlının baskı altında kalması sonucunu doğurmuş ve Osmanlı ilk etapta kendisine özgü bir formatta “Osmanlıcılık ve İslamcılık” şeklindeki milliyetçi yaklaşımları ortaya koymuş ancak başarılı olamamıştır. Bu nedenle Osmanlının dağılmasının engellenemeyişi etnik anlamda Türkcülüğü uygulamayı zorunlu kılmıştır. Bu Türk milliyetçiliği tipinin gelişmesi sürecinde ise ortaya çıkarılan eserlerle, Türklerin “binlerce yıl maziye dayandırılması, o günlerden beri var olan bir millet olduğuna dikkat çekilmesi, kültürel ve dinsel farklılıkları ile birlikte büyük devletler kurarak güçlü bir milliyetçilik bağı sergilemiş olması” ve o dönemki koşullarda Türklerin millet olabilmenin dayanağını “etnik temelde bulmuş olması” ile milletin ve milliyetçiliğin İlkçi kuram çerçevesinde değerlendirilmesi ve çok eskilere dayandırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak “Cumhuriyet Döneminin” millet anlayışının etnik temelden ziyade “modern değerlere ve vatandaşlık bağına” dayandırılmış olması “modern kuramın bakış açısına” Türk milliyetçiliğini yakınlaştırmış olsa da Tek Parti Döneminde yapılan tarih ve dil çalışmaları ile birlikte kafatasına bakılarak Türklüğün tespit edilebileceğine kadar dayanan görüşlere yer verilmesi ile esasında “millet olarak kökenlerin binlerce yıl öncesinde aranması ve bugünkü anlamda da milliyetçiliğin benimsenmesine bağlı olarak milletin

oluşmasında vatandaş bağının aranması ile esasında Etno-sembolcü bakış açısına da yakınlığı görülmektedir.

Dolayısıyla “millet” anlayışının dönüşüme uğraması bağlamında Türk milliyetçiliği tiplerinin cumhuriyet öncesi ve sonrası için ikiye ayrılarak incelenmesi uygun görülmüştür. “Cumhuriyet Öncesinde Bir Kimlik Politikası Olarak Milliyetçilik Türleri” “Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük” şeklinde toparlanırken “Cumhuriyet Sonrasında Türk Milliyetçiliği”nin “Kemalist milliyetçilik, teritoryal milliyetçilik, etnik milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik (Yeni Osmanlıcılık), liberal milliyetçilik ve sol milliyetçilik” şeklinde değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca “Cumhuriyet Sonrasında Türk Milliyetçiliği” başlığı altında anlatılan milliyetçilik tiplerinin bazı halleri ile Osmanlı dönemindeki tiplere yakınlasmakta ve birçok yönü ile de ayrılmakta olduğu dikkat çekmektedir.

2.1.Cumhuriyet Öncesinde Bir Kimlik Politikası Olarak Milliyetçilik Türleri

18.yüzyıl Osmanlı açısından bir sonu ifade ettiğı gibi Türk tarihi açısından da mühim değişiklikleri getirmiştir. Bu dönemde dünyada geri dönüşü olmayan birçok olay (Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi) yaşandığı gibi 19. yüzyılda bu olayların da tesiri ile Batı’da düşünce anlamında “özgürlük ve eşitliği” geliştiren ideolojik değişimler olmuştur. Bu dönem “liberalizm özgürlüğün, Marksizm eşitliğin, muhafazakârlık da kardeşliğin” ideolojisi olarak toplumları derinden etkilemiştir. Osmanlının aydınları ise bu dönemde “İslâm dünyasının meşveret, şura, hürriyet, adalet, gibi kavramları ile Batı dünyasının eşitlik, özgürlük, meşrutiyet, demokrasi gibi kavramlarını” ilintilendirme yolunu seçmişlerdir. Devleti yıkılmadan kurtarma çabalarında Batı örnek alınmış ve yeni çözümler aranması sonucunda birçok fikir akımı ortaya çıkmıştır: “Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık, Âdem-i Merkeziyetçilik ve Sosyalizm” bunlardan bazılarıdır (Uçar, 2018b:192).

Osmanlı, Batılılaşmada⁶² (Garplılaşma) başlangıçta devletin korunması ve güçlendirilmesini amaç edinmiş olsa da sonrasında topyekûn bir Batılılaşma hamlesine yönelmiştir (Çaylak, 2014:60). İlk olarak III. Selim ve II. Mahmut Dönemi’nde askeri alanda yapılan yeniliklerle başlayan Batı’yı yakalama çabaları, ardından Sened-i İttifak

⁶² Batılılaşma ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Çaylak, 2014:59- 66).

(1808), Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarıyla devlet ve halk arasındaki ilişki de yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Yönetimdeki değişikliklere dair reformlar Kanun-i Esasi, I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile devam etmiştir (Altındağ, 2016:44). Batılılaşma, Osmanlının Avrupa'nın çok gerisinde olduğunu kabul eden ve Avrupa medeniyetinden başka medeniyeti kabul etmeyerek her hâliyle Avrupa medeniyetini benimsemek gerektiğini ifade eden bir anlayıştır. Dolayısıyla Osmanlının Avrupa'nın bir parçası hâline gelmesini kurtuluş yolu olarak görmektedir⁶³ (Çaylak, 2014:61).

Ancak yerli ekonominin zayıflığı, askeri başarısızlık, siyasi yalnızlık, Batı'nın endüstri için hammadde arayışına Osmanlı coğrafyasının cevap verecek durumda olması, kültürel arayışlar ve bunların yanında bir de dünyada yayılan milliyetçilik Osmanlının sonunu hazırlayan bazı nedenlerdir (Karaca, 1991:539). Milliyetçilik “toplumsal dönüşümlerin tamamlanması, imparatorlukların parçalanarak yeni devletlerin kurulması ve devletlerin birleşmesi” gibi sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Batı'da milliyetçilik doğal akış içerisinde gelişirken Osmanlı için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Osmanlıda milliyetçilik tepkisel bir özellikte gerçekleşmiş ve Osmanlının Hristiyanlarına zorla sıçratılan milliyetçilik önceleri Osmanlıcılık ve İslamcılık ile durdurulmak istense de bu mümkün olmayınca Türkler de sonunda Türk milliyetçiliğine sahip çıkmak zorunda kalmış⁶⁴ ve Türkçülüğü tek kurtuluş yolu olarak benimsemişlerdir (Altındağ, 2016:46).

Smith (2009:41-42) bu konuda Türklerin o dönemlerde Türk kimliğinin pek ayırımında olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Anadolu'daki Türkler 1900'den önce ayrı -yani hâkim Osmanlı veya kuşatıcı İslamcı kimliklerden ayrı bir ‘Türk’ kimliğinin pek ayırında olmadıkları gibi, köy ya da bölge olarak yerel hısımlık kimlikleri çoğu zaman daha büyük önem taşıymaktaydı”. Öte yandan Osmanlının çok uluslu bir yapıda olması ayrılıkçı düşüncelerin gelişmesinin dağılmayı hızlandıracak endişesini yaratmış ve bu nedenle çare, öncelikli olarak diğer fikirlerde aranmış ve Türkçülük sürekli ötelenmiştir (Altındağ, 2016:47).

⁶³ Osmanlı güç kazanmak adına reformlara yönelirken öte taraftan Batılılaşmaya karşı muhafazakâr bir direnç ortaya çıkmıştır. Hatta bu Batılılaşma ve bir anlamda modernleşme amaçlı reform girişiminde bulunan reformistler ile muhafazakârlar arasındaki çatışma Cumhuriyet Dönemine de sirayet etmiştir (Altındağ, 2016:46).

⁶⁴ Liberalizmin gelişimi neticesinde Avrupa'da milliyetçilik gelişmişken Türklerde “vatan müdafası ve devletin bekası” gibi hassasiyetlerle bu gerçekleşmiştir (Acar, 2018d:39).

Diğer yandan “millet”in tarifini yapmak da o dönemde Osmanlı için çok zor olmuştur. Akçura (1978:45), “millet” teriminin tarifine girildiğinde Osmanlı sosyal hayatı bozulacağı için Tanzimatçılar ile Yeni Osmanlıların bundan kaçındığını belirtmektedir. Akçura, Yeni Osmanlıların, Osmanlı devletinin tüm tebaasını gerçekten ziyade “bir düşünce olarak” bir millet farz ettiklerini düşünmenin daha doğru olacağını belirtmektedir. Akçura, Tanzimat döneminde “Türk, Türklük, Türk Milleti, Türk Milliyeti” gibi ifadelere rastlanmadığını ancak milli duygunun ve düşüncenin tamamıyla yok olmadığına delil olarak “dil, edebiyat, filoloji ve tarih” sahasında bazı belirtilerin olduğunu belirtmektedir (Akçura, 1978:45-46).

Osmanlı İmparatorluğunda kimlik tartışmalarının “Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük” temelinde olduğunu ifade eden Çalen (2013:89) bunların “Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” olmak üzere üç ayrı siyasetin varlık zemini olduğunu belirtmiştir. Türklerin her üçüne birden dâhil olmuş olması bu kategoriler arasındaki münasebetleri muğlak hâle getirmiştir. Öte yandan üç kimliğin de aynı anda anayasal düzeyde karşılık bulmuş olması söz konusu olmuştur. Bu anlamda 1876 Kanun-i Esasî’si’nin 8. maddesi, “din ve mezhep farklarına bakılmaksızın Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkesin Osmanlı olduğunu” belirtmiştir. Bununla birlikte 11 ve 18.maddelerinde, “devletin resmî dininin din-i İslâm ve resmî dilinin de Türkçe olduğu” belirtilmiştir (Çalen, 2013:89-90).

Anthony Smith, Osmanlı’nın son yetmiş yılındaki milliyetçilik akımlarını şu şekilde özetlemiştir:

Türkiye, Osmanlı yönetiminin son yetmiş yılında bütün teba için eşitlik ve yurttaşlık tesisi yoluyla “Osmanlıcılık”a ve kimsenin yurttaşlığını yok etmeden imparatorluğun İslâmî sakinlerinin refahına çalışan Abdülhamid döneminde “İslâmcılık”a başvuru da dahil, imparatorluğun temelini ıslaha (Tanzimat) yönelik başarılı girişimlere tanık olunmuştur. Ancak bir grup aristokratik İslâmî seçkinin modernleştirme çabaları imparatorluğun önce Hristiyan sonra da Müslüman kesimlerinin başkaldırısı karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. Bu noktada entelektüel kesimler arasında yeni bir Pantürkist⁶⁵ ideoloji doğdu ve bu ideoloji, Araplar da dahil imparatorluğun Türki olmayan kesimlerinin yabancılaştırmasını hızlandıran 1908 darbesinden (coup d’etat) sonra bazı profesyoneller ve asker tarafından devralındı (Smith, 2009:163).

Çilliler (2015:61) milliyetçiliğin sadece Türkçülüğü nitelemekle kalmadığını, “Batıcılık dışındaki Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının tamamının birer milliyetçilik projesi olduğunu” belirtmektedir. Bunun sebebi bu fikir akımlarının “siyasi iktidar” (siyasal birim) ile “tanımladıkları milletin” (kültürel ve teritoryal birimin) uyuşmasıdır. Bir

⁶⁵ Smith (2009:263) “Pantürkizm”in Türkiye’de ve dışardaki Türkler arasında “bir kültürel rönesansın boy atmasına, Türki dillere ve Türk tarihine yeniden bir ilginin doğmasına, Türkçe konuşan halklar arasında çeşitli bağlar kurulmasına” önayak olduğunu belirtmektedir.

diğer ifadeyle, “iktidarın egemenliğinin meşru olduğu iddiasında” olmalarıdır (Çilliler, 2015:61).

Osmanlının son dönemlerinde yaşadığı milliyetçilik kaynaklı hadiseler Cumhuriyet Döneminin milliyetçilik anlayışını da şekillendirmiştir. Bu dönem, milliyetçiliğin tecrübe edildiği bir dönem olmasının yanında Türk milletinin çıkarına olan milliyetçilik türünün ne (Türkçülük) olduğunu da göstermiştir. Bu dönemde öne çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğün “millet”e bakışları da birbirinden farklı olmuştur. Öte yandan bu üç tip milliyetçiliğin aydınlar tarafından savunulmaları birinden vazgeçilip diğerinin savunulması şeklinde olmamış, aksine bir tipin savunulması devam ederken diğer tipin de savunulmaya başlaması şeklinde gelişmiştir. Her bir tipin amacı “imparatorluğu dağılmaktan kurtarmak” olduğundan aynı anda savunulmaları yanlış kabul edilmemiştir.

2.1.1.Osmanlıcılık⁶⁶

Osmanlıcılık, “bir Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi”dir. Osmanlıcılık, imparatorluk sınırlarında gelişen “ulusçuluk” hareketine karşı duruş sergileyen ve alternatif oluşturan “devletin resmî ideolojisi” olmuştur (Uçar, 2018a:90, 93). II. Mahmut döneminde hem reformlarla modernleşme sağlanmış hem de ayrılıkçılıkları ortadan kaldırmak için etnik ve dini grupları kuşatacak ve aradaki farkları kaldıracak şekilde “Osmanlı kimliği” yaratma niyeti güdülmüştür⁶⁷(Çalen, 2013:89).

Osmanlıcılığın amaçları, “Müslüman olan ve olmayanlara aynı siyasî hakları vererek vazifeleri yüklemek, onlara fikirce ve dince tam serbesti vermek düşüncesi; Osmanlının eski hudutlarıyla muhafaza edilmesi düşüncesi (Akçura, 1976:19); Balkanlarda yükselen milliyetçilik düşüncesinin engellenmek istenmesi (Demir, 2011:336) ve bunun Osmanlı vatandaşlığı kimliği ile milliyetleri birleştirebileceğinin düşünülmesi (Karaca, 1991:540); mevcut millet sistemi ile gayrimüslimlerin işlerine karışmayan Osmanlının, bu yöntemle müdahale şansını yakalayacağına inanması; Fransa’da olduğu gibi özgür ve eşit bir ulus yaratılması arzusu (Arai, 2008:17); devlet-vatandaş münasebetleri hususunda ihtiyaçlara

⁶⁶ “Osmanlı Ulusçuluğu ya da İttihad-ı Anasır” olarak da ifade edilmektedir.

⁶⁷ 1837 yılında ise II. Mahmud’un “Ben tebaamdan Müslümanı camide, Hristiyanı kilisede, Musevisini de havrada fark ederim, aralarında başka güne bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adâletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır” ifadesini kullanması, halka yönelik reform ve ifadelerinde gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırmadığını vurgulaması bunlara örnek teşkil etmektedir (Demir, 2011:336).

cevap veren sistemin yerleştirilmesi inancı; Osmanlı devlet adamlarının yeni ve modern bir kimliğe ihtiyaç duyulduğuna inanmaları (Çalen, 2013:88)” şeklinde ifade edilebilir.

Osmanlı milleti yaratmak için yapılanlara bakıldığında “1829’da kıyafetler değişiklik yapılarak fes giyme kanunu çıkarıldığı görülmektedir (Erdoğan, 2008:29; Çalen, 2013:89). Ayrıca vilayetlerde idare meclisleri kurulmuş ve o vilayette gayrimüslim bir cemaat bulunuyorsa bunun meclise iştirak ederek söz hakkı elde etmesi mümkün hâle gelmiştir (Erdoğan, 2008:30); Hristiyan kiliselerinin yapımında var olan sınırlamalar kaldırılmış ve yapılan kiliselere maddi destek sağlanmıştır; Abdülmecid’in emri ile devlet kontrolünde “ilim, fen ve sanat okulları” kurularak eğitim ulemadan alınmış, laik eğitimin temelleri atılmış, Müslim ve gayrimüslimler arasında fırsat eşitliği yaratılarak eğitim birlikteliği mümkün kılınmıştır (Demir, 2011:336,338); gayrimüslimlerin de askerlik yapması kabul edilmiştir; 1849-1850 yıllarında ilk kez Hristiyan köylülere devlet topraklarını şahsi olarak kiralama hakkı tanınmıştır. Bunun dışında Erdoğan, Osmanlılık kapsamında diğer yapılanları “Patriklerin siyasî iktidarlarını azaltmak, papazların varidatını kesmek ve onları devlet maaşına bağlamak, adli işleri karma Osmanlı mahkemelerine tevdi etmek, Hristiyan mekteplerini ve kiliselerini, tedris usulü ve öğretmenlerinin seçilmelerini hükümetin teftişi altında almak” şeklinde saymıştır (Erdoğan, 2008:30-31). Osmanlıcılık uygulamaları ile “devlet-tebaa ilişkileri ile Osmanlı, devlet ve vatan kavramlarının anlamları”nın dönüşümü yaşanmış; devletin, kendisi ve tebaası arası aracı kurumlar kaldırmış, ayrıca çeşitli işleri bir devlet hizmeti olarak uhdesine alarak tebaa ile yakınlaşması mümkün kılınmıştır (Çalen, 2013:89).

Bu süreçte gerçekleştirilen yasal ve idari adımlara bakıldığında Osmanlıcılığın işletilmesinde birliğin muhafazası ve yeni şartlara uyum sağlayabilmesi için Batı’nın da tesirleriyle 3 Kasım 1839’da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayun ile Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Böylece cins ve mezhep ayrımı ortadan kaldırılarak hukuksal eşitlik mümkün hâle getirilmiştir (Uçar, 2018a:81; Arai, 2008:17). Fermanın getirdiği prensiplerin ana düşüncesi esasında “Osmanlıcılık ve de Osmanlı vatanseverliği” yer almıştır. 1856 Islahat Fermanı ile de Osmanlıcılık resmiyet kazanmıştır. Dolayısıyla Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin siyasal ve sosyal statüleri iyileştirilmiştir. Bu yeni ferman her türlü dini faaliyeti devlet güvencesi altına alarak gayrimüslimlere ilişkin siyasal sınırlamaları ortadan kaldırmıştır. Öte yandan “etnik ve dini tahkir ifade eden bütün sıfatlar yasaklanmış, karma mahkemelerin yetkileri genişletilmiş, vergi ve askerlik konusunda eşitliğin sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır”. Ayrıca

gayrimüslimlere milli eğitimden faydalanma ve devlet memurluğuna geçme imkânı getirilmiştir (Demir, 2011:337, 339-340). Abdülaziz “19 Ocak 1869’da dokuz maddeden oluşan Tâbiyet-î Osmaniye Kanunnamesi”ni kabul ederek (Erdoğan, 2008:31) tüm halkı kapsayacak şekilde “dini anlayışa dayalı vatandaşlık” terkedilerek onun yerine “Batı hukukundaki uyrukluk kavramı” getirilmiştir. Bu kanunla birlikte Osmanlı ülkesi sınırlarında ümmet sisteminden millete geçiş gerçekleşmiş ve böylece modern vatandaşlık kavramının gelişmesinde önemli bir adım atılmıştır. Bu durum gayrimüslimlerin idarede çok daha fazla görev almasını sağlamıştır (Demir, 2011:341). 1876 Kanun-ı Esasi ile tüm siyasal ve sosyal düzenlemelerin hukuksal bir nitelik kazanması mümkün kılınmıştır (Uçar, 2018a:81,94).

Kemal Karpat’ın Osmanlılıkla ilk defa “vatan kavramının genişleyip yerleştiğine ve maddi siyasi bir şekil aldığına” değinerek bundan böyle vatanın “bir kişinin doğduğu köyü ve kasabayı değil, Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu tüm toprakları” anlamına geldiğini ifade etmiştir (Karpat, 1995:7).

İlber Ortaylı (1987:90), Tanzimatçı grubun Osmanlıcı olduğunu ve Tanzimat Osmanlıcılığının “Fransız devriminden etkilenen değil, ona tepki olarak düşünülüp geliştirilmeye çalışılan bir düşünce olduğunu ve özünde tutucu bir politika olması ile birlikte kozmopolit bir imparatorlukta dar bir eliten dışında yayılmadığı gibi kısmen başarıya ulaştığını belirtmektedir. Kemal Karpat (1995:9) ise Osmanlılığın, milliyetin sübjektif yönlerine hitap etmediği için toplum içinde gerçek manada bir birlik ve dayanışma oluşturamadığını belirtmektedir.

Ancak Hristiyan tebaa yapılan birçok yenilik ve verilen birçok hak ve sağlanan eşitlik düzenlemelerine rağmen etnik milliyetçiliğin etkisi ile Osmanlıdan kopmuşlardır. Balkanların da elden çıkmasına bağlı olarak Müslüman nüfusun Anadolu’ya göçü ile birlikte Anadolu’yu şekillendirmesi kaçınılmaz olmuştur. 1827-1914 yılları arası göçler nedeni ile yapısal, kültürel-psikolojik çok köklü bir değişim yaşanmıştır. Göçler sayesinde Anadolu’da yeni siyasi bir varlık olan “yeni bir Osmanlı milleti ortaya çıkmıştır. Böylece Anadolu’da 19. yüzyılda yeni tipte bir Türk milleti doğmuştur⁶⁸ (Karpat, 1995:8-9).

⁶⁸ Karpat (1995:9)’ın belirttiğine göre, 19. yüzyılda Anadolu coğrafyasında “İslam gelenekleri, Osmanlı tarihi ve Türk dili üzerine inşa edilmiş” ve ayrıca Osmanlı Devleti içerisinde yaşamış bütün Müslüman soylarından meydana gelen (Türk, Kürt, Arnavut, Abaza, Arab, Karaçay, Tatar gibi) Türk soyundan gelsin ya da gelmesin “yeni anlamı ile Türk olmayı kendi istekleri ile yaşayış, duygu ve amaç birliği içinde birbirine kaynaşarak yeni bir millet ortaya çıkmaya yüz tutmuştur”.

Osmanlılık bir Osmanlı vatandaşlığı çerçevesinde çeşitli dinlere mensup insanları aynı hakları vererek bir arada yaşatmak isteyen bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Osmanlının tüm topraklarının vatan olarak kabul edildiği bu anlayışta fes giyerek benzeşme, meclislerde birlikte karar alma, eğitimin laik hâle getirilmesi ve fırsat eşitliği yaratılarak eğitimde birliğin sağlanması, Hristiyan din alanlarının tadilatının üstlenilmesi, gayri Müslimlere de askerlik hizmeti yaptırılması gibi birçok eşitleyici faaliyet ortaya konularak bu durum fermanlar ve kanunlarla koruma altına alınmıştır.

Dolayısıyla Emperyalist güçlerin gayrimüslim halkı ayırma girişimini engellemek adına yürürlüğe sokulan “Osmanlıcılığın” esasında “teritoryal bir milliyetçilik ideolojisi” olduğu söylenebilir. Çünkü “İmparatorluğun mevcut sınırlarının muhafaza edilebilmesine imkân tanımak için muhtelif dini toplulukların Osmanlı kimliği ile birleştirmesi arzu edilmiştir”. (Çilliler, 2015:54). Ayrıca Osmanlıcılığın herkesi “Osmanlı” kabul eden ve hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesi eşit farz eden görüntüsü onun Fransız (Batı) tipi bir milliyetçilik olan “vatandaşlığa bağlı milliyetçilik” türüne benzetilebileceğini de göstermektedir. Diğer yandan Osmanlı, dünyaya yayılmak ve İslam’ı da tanıtmak derdinde bir devlet olarak elbette bir yayılmacılık arzusu taşımaktadır. Ancak bu yayılmacılık sömürgeler kurmak ve kaynakları sömürerek toplulukları fakirleştirerek boyunduruk altına almayı içermemekte, aksine kontrol altına alınan alanların ihya edilmesine dönük bir yayılmacılık güdülmemektedir. Bu anlamda Osmanlıcılığın içeriğinde bir muhafazakâr korumacılığı ve anti sömürgeci bir anlayışı da bulundurduğu söylenebilir. Öte yandan Osmanlılık Fransız Devrimine karşı bir bakış açısı sergilemesi ile de muhafazakâr milliyetçiliğe yaklaşmaktadır.

2.1.2.İslamcılık⁶⁹

Osmanlıda İslamcılığın ne zaman ortaya çıktığına dair birçok görüş bulunmaktadır. Bu tarihi “1774 Temmuz’unda Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Barış Antlaşması”na, Yeni Osmanlıların fikirlerine dayanarak 1840’lara ve II. Meşrutiyet’e dayandıranlar

⁶⁹ “İttihad-ı İslam” olarak da ifade edilmektedir. Akçura (1976:21), Osmanlı milliyeti siyasetinin başarısız olması sonucu İslamcılık politikasının ortaya çıktığını belirterek İslamcılığa Avrupalıların Panislamizm dediğini belirtmektedir. Ancak Uçar ise Panislamizm ve İslamcılığın ayrımını şu şekilde değerlendirmektedir: “Panislâmizm daha ziyade dış dinamiklerle ve konjonktürel yapı ile ilgili gelişmelere yönelik iken, İslâmıcılık ise daha çok iç dinamik gelişmeleri ifade etmeye ya da vurgulamaya yönelik bir kavram olmuştur. Bu açıdan İslâmıcılık yakın amaç olarak devletin varlığını korumaya yönelik, Panislâmizm ise halife etrafında İslâm dünyasının birliğine ve güçlendirilmesine yönelik bir amaç gütmüştür” (Uçar, 2018b:199).

bulunmaktadır. 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanı sonrası Osmanlıdaki gayrimüslimlerin Avrupa Devletleri himayesine girmesi ile isyan ışığının görünmesi sonucu II. Abdülhamit'in Müslümanlara yönelik olarak Osmanlılık anlayışını destekler nitelikte İslâmcılık siyasetini kullandığı görülmektedir. İlk defa 1876 Kanun-ı Esasi ile devletin resmi politikası hâline gelmiş olan İslamcılık, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası süreçte kaybedilen Rumeli topraklarından sonra İngiltere ve Rusya hâkimiyetinde bulunan Müslümanları bu devletlere karşı kullanma politikası olarak önem kazanmıştır (Uçar, 2018b:193-198; Erdoğan, 2008:33; Çaylak, 2014:66; Akçura, 1976:21-22; Akşin, 2008:46; Akşin, 2014:381).

İslamcılıkla ilgili birçok düşünür (Namık Kemal ve Cemaledin Efgani gibi) (Akşin, 2008:46; Akşin, 2014:380-381), yazar (Manastırlı İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Bereketzade İsmail Hakkı, Eşref Edip, Mehmet Akif gibi) ve yayın (Sebilürreşah dergisi, Sırat-ı Müstakim, İslam Mecmuası, Beyanu'l-Hak ve Volkan gibi) (Çoban, 2015:63-64) bulunmakla birlikte İslamcılığa destek veren aydınlar bir kısmı Osmanlıyı geçmişteki güçlü evrelerine döndürmeyi, bir kısmı İslam'ı hurafelerden temizleyerek "ilk şekline yani asr-ı saadet dönemine dönülmesini" sağlamayı ve bir kısmı da "Batı'nın tekniğinden ve biliminden yararlanıp yeni içtihatlar yapılarak, İslâmiyet'in çağdaş şartlara göre düzenlenebileceği düşüncesini" İslamcılık olarak benimsemişlerdir (Uçar, 2018b:199).

Karpat (1995:10), İslamlığın, İslamiyet'ten kaynaklanan bir ideoloji olduğunu ve toplumun Müslüman kesimini din esasına dayalı bir millette birleştirmek istediğini ve Abdülhamid'in İslamcılıktan gayesinin de "Müslümanları İslamiyet kimliği ile bilinçlendirmek ve din olarak İslamiyet'in üstün değerinde bir din olduğuna dair onları inandırarak" onların devlete daha gönülden sarılmalarını sağlamak olduğunu belirtmektedir. Akşin (2008:46)'e göre, İslamcılık "Batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılışı karşısında, ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getiren, buna İslamiyet'te çağrı arayan akım" olarak tanımlanabilir.

İslamcılık adına yapılan bazı uygulamalara bakıldığında "Nizami mekteplerin tedrisatında dini maddelere ayrılan zamanın arttırılması, tedrisatın esasının dinileştirilmek istenmesi, Yıldız Sarayı'nın hocalar, imamlar, seyitler, şeyhler, şerifler ile doldurulması, bazı mülki memurluklara sarıklıların tayin edilmesi, her tarafta tekke, zaviye, camiler yapılması ve tadil edilmesi, hacıların ehemmiyet kazanması, Müslüman ahalisi kalabalık olan Afrika içleri ve Çin diyarına elçiler gönderilmesi, Hamidiye Hicaz Demiryolu'nun inşasına

başlanması” şeklinde örnekler sunulabilir. Bu tavrın ortaya konulması ile esasında Osmanlı Devleti, Tanzimat devrinde terk etmek isteği “dini devlet şeklini” tekrar almaya yönelmiştir (Akçura, 1976:22-23).

İslamcılar her kavmin kendi başına hareket etmesini savunan ırkçılığı öne çıkaran milliyetçiliğe karşı durmuşlardır. Ancak İmparatorluğun dağılma tehlikesi ile karşılaştığı işgal yıllarında “din-devlet birliğini korumaya” dair milliyetçiliğin kullanılması önemli görülmüştür. Örneğin bu konuda Efgani, Batının sömürgeci politikaları karşısında “İslam milletlerini milliyetçilik duygularıyla uyandırmak istemiştir”. Milliyetçilik duygusunun bir araya getirme yönü önemli görülmüştür. Bir kesimi ise İslamiyet ile Türklüğü aynı şey olarak görmüştür. İkisi arasında kurulan benzerlik ise: “Türklük bir vücut ise İslamiyet onun ruhudur, İslamiyet gidince Türklük bir an yaşayamaz, derhal ölür gider, diğer yandan, bu milletin başına gelmiş tehlike bütün İslamiyet’i tehlikeye düşürür” şeklinde olmuştur. Mehmet Akif gibi önemli İslamcıların paylaştığı bu manada bir din-devlet sarmalına göre: “Türk milletini etkileyen hastalıklar bütün bir İslam âlemini, Türk milletinde İslam’ın ruhunu örseleyen gelişmeler ise devleti zayıflatmaktadır” (Çaylak, 2014:70).

Karpat (1995:10) bu konuda, II. Abdülhamid’in Müslümanların etnik milliyetçilik ile ayrılımlarına karşı önlem aldığını belirtmektedir. Sultan “hem Arapları Osmanlı idaresine daha köklü bir surette bağlamak, hem de Anadolu’ya gelen göçmenlerle yerli halkın daha iyi kaynaşmasını sağlamak” için Müslümanların ortak paydaşları olan İslamiyet’i, fiili bir devlet ideolojisi şekline soktuğu gibi dünya çapında bir İslam Birliği (Panislamizm)’nden söz ederek Fransa, İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmalarını önlemek istemiştir. Yazar, bunun bir bakıma “Türklerin doğmakta olan modern milliyet kimliklerini ve toplum olarak hürriyet ve varlıklarını sağlamak” anlamına geldiğini belirtmektedir (Karpat, 1995:10).

Ancak 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan savaşları sonucunda toprak kayıpları yaşanmış ve Osmanlı, Arap halklarından meydana gelen Müslüman çoğunlukta bir nüfusla baş başa kalmıştır (Uçar, 2018b:199). Osmanlıda işletilmek istenen İslamcı bir milliyetçilik ise Arapların ve Arnavutların etnik milliyetçi bakışlarını durdurmaya yetmemiştir. Özellikle Osmanlının 19.yüzyıl sonlarındaki modernleşmeci tavırları “Arap ulusu”nun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Harbi, 1998:84). Müslüman kardeş Arnavutların da Osmanlıdan kopmaları, Türklerin ciddi anlamda şaşırmasına ve bir tepki olarak kendi

milliyetçiliklerine bir biçim vermeye doğru yönelmelerine neden olmuştur (Ahmad, 2016:214).

İslamcılık ideoloji ortaya çıkışı ve elde etmek istedikleri ile birlikte değerlendirildiğinde, genel özellikleri itibarıyla Müslümanları din etrafında birleştirerek milletleştirmeyi ve etnik ayrışmayı engellemeyi, onları İslamiyet kimliği ile bilinçlendirerek ve İslam'ın önemini göstererek onları devlete bağlamayı, Batı sömürgesinin yayılışına karşı durmayı ve buna yönelik İslam milleti anlayışını uyandırmayı, din görevlileri ve dini eğitimi önemsemeyi, Müslüman ahalinin olduğu yerlere ilgi gösterilerek sahiplik göstermeyi, İslamiyet ile Türklüğü aynı şey olarak görmeyi, dini devlet şekline yakınlaşılmasını, her kavmin tek başına hareket etmesini isteyen ırkçılığa karşı durulmasını, din-devlet birliğinin korunmasını ifade etmektedir.

Bu özellikleriyle öne çıkan İslamcılığın bir kurtarıcı olarak önemsendiği tarihsel evrede Osmanlı toprakları olarak anılan alanda Müslümanların -Türkmen, Arap ve Kürtler gibi- bulunduğu ve bu insanların ortak noktasının “İslam” olduğu dikkat çekmektedir. Nihayetinde İslam topraklarının bir devlet alanı olarak görülmesi çerçevesinde düşünüldüğünde İslamcılığın “teritoryal bir milliyetçilik anlayışı” olduğu kabul görmektedir. Diğer bir ifade ile ülke içerisinde birliği tesis etmek için geliştirilen son dönem milliyetçiliklerinin (Osmanlıcılık ve İslamcılık), etnik farklılıkları bir arada yaşatmaya çalışan teritoryal milliyetçilik projesi oldukları görülmektedir (Çilliler, 2015:56-57, 61).

Ayrıca İslamcılık'ta bir ırki ayrım olmaması, onu “vatandaşlığa dayalı bir milliyetçilik” tipolojisine daha yakın hâle getirmektedir. Bu ideolojinin Osmanlıcılıktan esas farkı din temelinde bir birlikteliği işaret etmesi olmuştur. Osmanlıcılıktan güçlü yönü ise “din” olarak ortak olmanın yanında geriye kalan Osmanlı topraklarındaki toplumların dil olarak da iyice benzeşmesi ve kültür olarak da ortak yönlerinin fazla olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı bu ortaklıkları kullanarak İslamî bir yayılma, diğer ifade ile Panislamizm arzusu ortaya koysa da öncelik İmparatorlukta Müslümanları bir etnik ayrışmadan engellemek olmuştur. Bu bağlamda “İslamcılık” İslam toplumlarının kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde Osmanlıdan ayrılmalarını engellenmek isteme amacı gütmekle birlikte benimsediği yayılmacı milliyetçilik ile dünyadaki yayılmacı uygulamalardan farklı olarak bir sömürgecilik ortaya koymaktan uzak ve aksine sömürgeci milliyetçiliğe karşı Müslümanları Batı karşısında korumaya dönük olmuştur. Bu anlamda İslamcılığın aynı

zamanda mevcut İslamî değerlerin korunması arzusunu benimsemesi yönü de onu muhafazakâr milliyetçiliğe yakın bir görüntü verir hâle getirmektedir. Ancak tüm bu gayretlere rağmen Araplar ve Müslüman diğer unsurlar, Osmanlının “millet sisitemi”ndeki gibi Müslümanları tek millet kabul eden bir anlayışı benimsemesine rağmen kendilerini ayrı bir etnik yapı olarak değerlendirerek etnik milliyetçi bir duruş benimsemeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda kendi kaderlerini tayin hakkı çerçevesinde liberal milliyetçi bir tutumla Osmanlıdan ayrılmak istemişlerdir.

2.1.3.Bir Türk Milliyetçiliği Türü Olarak Türkçülük

Milliyetçilik, Osmanlı aydınları için öncelikle sonuçlarını öngörmedikleri için “uzak (yabancı)”, sonraki aşamada “tehlike” ve en son aşamada ise “ümit” olarak görülmüş bir kavramdır (Çaylak, 2014:72)”. Bu anlamda önceleri Türkler, Osmanlı varlığını zora sokmamak adına milliyetçiliği dillendirmeseler de (Gökalp, 1976:3) gayrimüslimlerin ve daha sonra Müslümanların Osmanlıdan ayrılmalarına bağlı olarak “milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunlu hâle gelmiştir (Ahmad, 2016:214). Dolayısıyla Osmanlının dağılma nedenlerinden olan milliyetçilik, “cumhuriyet kurucularının asli unsur olarak Türklüğü kabul etmeleri” sonrasında birleştirici bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır (Altındağ, 2016:49).

Çok uluslu bir imparatorluğun gözden çıkarıldığıнын düşünülmemesi için Türkçülük, ilk zamanlarda gizlilik içerisinde sürmüş olsa da birçok husus Türkçülüğün doğuşunda etkili olmuştur. Balkan Savaşı’nın patlaması ile “Rumeli ve özellikle Edirne” gibi Türk anayurdunun Osmanlının elinden çıkması (Akşin, 2008:48) bu konuda Türkleri ciddi anlamda etkilemiştir. Çağdaşlaşma hareketlerinin yansımaları ile beraber gayrimüslimlerin ve Müslümanların milliyetçilik hareketlerine yönelmeleri de bu konuda birçok etnik unsuru bünyesinde toplayan Osmanlıda aydınları Türkçülüğe yönlendirmiştir. Batı’da gerçekleştirilen Türkoloji faaliyetleri ve Türkiye dışında gerçekleşen Türkçülük faaliyetleri (Sarinay, 2005:23-66) ise bu konuda özellikle Türklük bilincinin gelişmesinde etkili olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte gerçekleşen ticari ilişkiler ve reform hareketleri milliyetçi etkileşimde büyük etkiye sahip olmuştur. Son olarak Osmanlının son dönemlerinden Almanya ile yapılan ittifaklar sonucunda iki devletin yaklaşmasına bağlı olarak Türklerin Almanların milliyetçilik fikirlerinden haberdar

olmaya başlaması (Altındağ, 2016:47-48) ve elbette Kırım Savaşı'nın etkileri de bu anlamda Türkçülüğün gelişmesine etki eden unsurlardan olmuştur (Güvenç, 1995:32).

II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat ve Terakki Partili Genç Türkler, siyasi birliğin sağlanması adına halk desteğini alabilmek için “ortak bir kimlik tanımının yani millet tasavvurunun” acilen gerekliliğini kavramıştır⁷⁰ (Çilliler, 2015:58). Ahmad (2016:213-214), bu milliyetçiliğin Türk milliyetçiliğinden ziyade daha çok Turancı bir milliyetçilik olduğunu, ancak o dönemde Turancılık ile Türk milliyetçiliğinin arasında pek bir fark olmadığını ifade etmektedir.

Gökalp (2011:42), Türkçülüğün memleket içerisinde ortaya çıkmadan evvel Avrupa'da Türklükle alakalı iki hareketin geliştiğini ve bu hareketlerin Türkler üzerinde tesirli olduğunu belirtmektedir: “Bunlardan birincisi Fransızca ‘Turquerie’ denilen ‘Türkseverlik’ tir ki, bu Türkiye’de yapılmış bulunan kültürel ve Türklüğe dair eserlere önem verilmesini ifade etmektedir. İkinci harekete ise ‘Türkiyât’ tır ve Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka, Fransa ve İngiltere’de birçok bilim adamının eski Türklerle, Hunlarla ve Moğollarla ilgili yaptıkları çalışmalarla Türklerin pek eski bir millet olduğunu, pek geniş bir alanda yayılmış bulunduğunu ve çeşitli zamanlarda dünyaya egemen olmuş devletler ve yüksek uygarlıklar kurduğunu öğrenmeleridir (Gökalp, 2011:42-43).”

Dünya'daki gelişmelerin yanı sıra bu süreçte Türkçülüğün gelişmesine katkı sağlayan birçok çalışma yapılmıştır⁷¹. Örneğin; Osmanlı Türkleri arasında eski Türklerin tarihi hakkında ilk eser “Mustafa Celalettin Paşa”nın “Eski ve Yeni Türkler” adlı kitabı” olmuş ve (Aydemir, 1986:454-455) Paşa bu kitabında birtakım filolojik verilere dayanmak suretiyle “Türklerin Turo-Aryan (!) bir ırk olduğunu” kanıtlamaya çalışmıştır (Timur, 1994:140). İttihat ve Terakki ise zaman içerisinde “Türklüğün siyasal örgütü olduğu bilincini” geliştirmesinde de bu eserlerin etkisi olmuştur (Akşin, 2002:99). Bu bilinçlenmenin önemli bir sebebi Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” kitabı olmuştur⁷². Bu yazı ile Akçura (1904), “Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık siyasetleri gütmenin

⁷⁰ İslâmcılar, milliyetçiliğin dönemin ruhuna daha uygun bir ideoloji olduğu konusunda önceleri reddetseler de da Mehmet Akif Ersoy'un çabaları ile iknâ olma düzeyleri artmıştır (Şen, 2011:16).

⁷¹ Bu konuda yapılan çalışmalar ve detaylara ilişkin bakınız (Gökalp, 2011:45-48; Özüçetin, 2002:10; Sarıay, 2005:74-83; Aydemir, 1986:454-455; Timur, 1994:140).

⁷² Bu konuda Güvenç, “milliyetçiliğin” Osmanlı sözlüğünde “devlet düşmanlığı, ayrılıkçılık, vatan hainliği” kelimelerine karşılık gelmesi sebebi ile Türkçülerin devleti parçalamaya çalışan hainler olarak görülmesinin söz konusu olduğunu belirtmektedirler. Güvenç bu anlamda Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset ile yaptığı “Türkçülük önerisi”nin çok köktenci ve cesur olduğunu ifade ederek bu denemenin ilk kez Mısır'da yayınlanmasını bu manada değerlendirmekte ve Akçura'nın uygun zamanı kolladığını dile getirmektedir (Güvenç, 1995:32).

yarar ve sakıncalarını anlatmış” ve Türk unsuruna ağırlık veren bir fiiliyattan çıkılarak “ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği yapmak” esasında bir yaklaşıma yönelmiştir (Sarınay, 2005:82-83). Akçura’nın yanı sıra Türkçülüğün siyasal bir renk almasında bilhassa Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu (Akşin, 2008:48; Akşin, 2014:384), Mirzâ Feth Ali Ahundof ve İsmail Gasprinski gibi Rus Türklerinin katkısı olmuştur⁷³ (Gökalp, 2011:48).

Aydemir (1986:455), 1908 sonrasında Türkçülüğün, daha doğrusu Türk milliyetçiliğinin, siyasi-ideolojik bir nitelik almaya başladığını bildirmektedir. Çünkü 1908 Osmanlı inkılabı sonrasında milliyet esasına dayanan cemiyetlerin kurulması mümkün olduğu gibi Türk milliyetçiliğine dayanarak bu fikri bilinçli bir yöntemle dağıtmaya başlayan ilk oluşumun 7 Ocak 1909’da kurulan “Türk Derneği” olduğu görülmektedir (Darendelioğlu, 1977:41; Akşin, 2014:385). 31 Ağustos 1911’de amacı Türk öğrencilerine yurt sağlamak olan “Türk Yurdu Cemiyeti” kurulmuş ve bu cemiyet Türkçülüğün gelişmesinde büyük tesirleri olan “Türk Yurdu” dergisini çıkarmayı mümkün kılmıştır (Akşin, 2014:385). Akçura ve Ağaoğlu’nun yönetimindeki bu dergi, açık bir şekilde Pantürkist bir çizgi izlemiştir (Georgon, 2006:29). Akşin (2014:385)’e göre Trablusgarp Savaşı Osmanlı için büyük bir felaket oluşturduğundan bu felaket neticesinde Türkçülük hareketi önem kazanmıştır. 25 Mart 1912’de, -Trablusgarp Savaşı 6.ayında ve İtalya Çanakkale Boğazı’na saldırı düzenlediğinde- “Türk Ocağı” resmi anlamda kurulmuştur. Bu nedenle ocağa başvuranlar Türkçülüğün ağır topları olan Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ferit (Tek), Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Salih olmuştur⁷⁴ (Akşin, 2008:48).

Gökalp (2011:60) Türkçülüğü en kısa şekliyle “Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek demektir” şeklinde tanımlamaktadır⁷⁵. Gökalp (2011:68-69)’e göre ulus, “ırksal, kavimsel, coğrafyasal, siyasal ve istemsel bir topluluk” değildir. Ona göre ulus: “dil, din, ahlâk ve sanat bakımlarından ortak olan, yâni aynı eğitimi almış bireylerden oluşan bir topluluktur”.

⁷³ Gaspralı’nın Türkçülükteki ilkesi “dilde, düşüncede ve işte birlik” iken Rusya’dan gelen Hüseyinzâde Ali Bey’in, Tıbbiye’de Türkçülük ilkelerini anlattığı bilinmektedir. Ayrıca Ali Bey’in “Tûran” adını taşıyan manzumesi, “Pantûranizm ülküsünün ortaya ilk çıkan belirtisi” dir (Gökalp, 2011:48-49).

⁷⁴ Bunlara ilave olarak “gazeteler, makaleler, romanlar, şiirler, konferanslar ve mimari çalışmalar” ile de Türkçülük geliştirilmiş ve yayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Gökalp, 2011:50-58). Örneğin; Türk şairi Mehmet Emin Bey, Yunan savaşı başladığı sırada, “Cenge Giderken” adlı şiirinde “Ben bir Türk’üm, dinim, cinsim uludur” dizesi ile başlayan ilk şiirini yayımlayarak Türk aydınları üzerinde büyük tesir uyandırmıştır (Gökalp, 2011:49).

⁷⁵ Gökalp, konuşma ve yazı dilinin İstanbul Türkçesine uygun olmasını, “Dilde Türkçülük”; ekonomik gelişmeyi toplum yararına kullanmak, büyük endüstriyi oluşturmak ve de bilimsel ve esaslı bir ekonomi programının varlığının gerekliliği üzerinde durmayı “Ekonomik Türkçülük”; din kitaplarının ve hutbelerde okunan vaazınların Türkçe okunmasını Mevlid ve Türkçe ilahinin yaygınlaşması olarak görmesi ile “Dinde Türkçülük”; modern bir hukuk sistemi oluşturmayı ve özellikle aile hukukuna değer vermeyi “Hukukta Türkçülük”; Türkleri estetik bakımından çok ileri bir seviyede görmesinin ise “Estetikte Türkçülük” şeklinde adlandırılabilirliğini ifade etmektedir (Yıldız, 1999:10-64; Gökalp, 2011:204-316).

Gökalp bir kimsenin “kan bakımından ortak bulunduğu insanlardan çok, dilde ve dinde ortak bulunduğu insanlarla birlikte yaşamak istediğini”; çünkü “insani kişiliğimizin bedenimizde değil, ruhumuzda olduğunu” belirtmektedir. Gökalp maddî meziyetimiz ırkımızdan ve mânevî meziyetimizin eğitim aldığımız toplumdan geldiğini belirtmektedir. İnsan için, ruhsal varlığın, maddesel varlıktan önce geldiğini belirten Gökalp bu nedenle ulusallıkta soy sop aranmadığını belirtmektedir. Gökalp bir kimsenin hangi ulusun eğitimini almışsa, onun ülküsünü sahipleneceğini belirtmektedir (Gökalp, 2011:68-69).

Akçura ise, “ben Müslüman ve Türküm” diyerek Türkçülüğün maddi ve manevi temellerini meydana çıkarmış olmaktadır. İslam medeniyetinin Arapların malı olmadığı ve Türklerin iştirakiyle oluştuğu kanidir. Millete yapacağı hamlede güç veren şeyin “milli dil ve tarih” olduğunu belirten Akçura, Türklerin insanlık kadar eski bir tarihe sahip olduğunu belirtmektedir (Akçura, 1978:24-25). Modern anlamda milletin ancak devlet eli ile yapılabileceğini düşünen Akçura “Kavmi Türkçülüğü” savunan ve milletin esasını “ırk” kabul eden bir düşünür olarak “Türk Milletini Adriyatik Denizi’nden Çin’e kadar yayılmış bir kitle hâlinde görmüştür” (Karpat, 1995:14-15).

Bu süreçte devam eden Türkçülük faaliyetleri Türkleri Türkçülük yani Türk milliyetçiliği temelinde birleştirmiştir. “Türk ulusal devleti” Türk milliyeti oluşmasının bir ürünü olmuştur (Georgeon, 2006:1-2). Georgeon (2006:4), Osmanlı İmparatorluğu Türklerinden özellikle “seyyah, tüccar, memur, asker olarak Osmanlı vilayetlerini dolaşanlarda” ilkel bir etnisite duygusunun bulunduğunu ve bu kişilerin “dil, giysi, töreler vb.” aracılığıyla bir farklılık duygusuna eriştiklerini belirtmektedir. Öte yandan “Türk kimliği duygusu” 19. yüzyıl boyunca iletişim araçlarındaki gelişme ile (basın, yollar, demiryolları, vb.) Türkoloji incelemelerine bağlı olarak artmış ve Türkiye’de hızlı bir şekilde öğrenilmiştir. Böylece Türkler İslam öncesi dönemleri ile ilgili bilgilenmişlerdir. Böylece Türkoloji, “Türklüğü İslam’dan ayırmak ve Türk halklarının geçmişine yönelik tarihsel bakışı “laikleştirmek” konusunda da etkili olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa’da durum farklı iken⁷⁶, Türklerde ise, tarihsel araştırmalar ile Orta Asyalı kökenleri ve tarihlerinin göçebe niteliği ortaya çıkmıştır. Ancak Türklerin geçmişlerini aramalarının onları “ulusal anavatanlarından” uzaklaştırıp Orta Asya’ya götürmesi Türk milliyetçiliğinde bir ikileme neden olmuştur⁷⁷

⁷⁶ Georgeon (2006:4) “Orta ve Doğu Avrupa’da milliyetçiliğin, uzun süredir yerleşik yaşamı sürdüren ve verili bir coğrafi alanda kökleşmiş halkları etkisine aldığı; bütün ulusal hareketlerde görülen tarihi ve ulusal topraklar, tarihi haklar, tarihi kökler, vb. kavramların öneminin buradan kaynaklandığını belirtmektedir.

⁷⁷ “Tarihsel kökler mi; bir coğrafyada kökleşme mi?” ya da “Orta Asya mı, Anadolu mu?” görüşüne Mustafa Kemal bir bireşimi deneyerek çözüm bulmaya çalışmıştır (Georgeon, 2006:4).

(Georgeon, 2006:4). Güvenç (1995:15)'e göre yaşanan göçler, “Anadolu’ya dışardan gelenler ve Anadolu’da toplumdan kopuk yaşayan insan grupları” arasında bir standardın olmamasına sebep olduğu gibi “Türklüğü İslam’dan önceki hâli ile mi yoksa İslam sonrası hâli ile mi şekillendirmek gerekir” sorusuna cevap vermek de zor bir hâl almıştır.

Georgean ise Güvenç’in bahsettiği bu meseleyi Türk milliyetçiliği ile diğer Avrupa milliyetçilikleri arasındaki “toplumsal düzeyde” oluşan bir fark olarak izah etmiştir. Georgean (2006:4), Türk örneğinde, milliyetçiliğin “ulusal gelenekleri sürdürmüş bir ruhban kesiminden ya da bir kiliseden” destek alamadığını; aksine, Türk milliyetçiliğinin “bir ölçüde dine ve özellikle de ulemanın Müslüman ümmetinin birliğini sürdürme iddiasına” karşı çıkarak şekillenmek zorunda kaldığını bildirmektedir. Georgean ayrıca Türk köylülüğünün de bir “milliyet bekçiliği” rolü üstlenmediğini belirtmektedir. Çünkü Türk köylüsü de kendisini İslam ile özdeşleştirmiştir. Ancak İslam öncesi Türk inançlarının sadece “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bazı göçebe topluluklarda” az çok canlı bir biçimde korunduğunu bildiren Georgean bu kesimin merkezi iktidar tarafından sürekli yerleşik hayata geçirilmeye uğraşılan kişilerden mütevellit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Georgean “başka yerlerde, ulusal burjuvazinin milliyetçiliklerin gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını ancak Türklerde ulusal burjuvazinin varlığının bile tartışmalı olduğunu belirtmektedir”. Dolayısıyla “Türk milliyeti” tasarısını destekleyenler, “görelî olarak tecrit olmuş ve kitleden kopuk bir avuç bilgin ve aydından ibarettir” (Georgeon, 2006:4).

Gerçekleşen çalışmalar sonucunda Türklerin tarihi ortaya çıkarılarak Türk kavramı, ırkî ve lisanî manada artık “şerefli ve gurur duyulan bir olgu” olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti dışında Türkçe konuşan Müslümanlar “millettaş” olarak kabul edilirken Türk Birliği fikri, kültürel terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır. “Anadolu” ise, Türklerin vatanı olarak önem kazanmaya başlamıştır. Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine, yani siyasal bir akıma dönüşmesi ve örgütlenmesinin gerçekleşmesi ile Türkçüler, Osmanlı insanlarına bir “Yeni Hayat” vaat etmiş ve bu kurtuluş reçetesinin dayandığı fikir ve eylemin temelini “Türk milliyetçiliği” olarak göstermişlerdir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda şuursuz bir şekilde hayatını sürdüren Türkleri milletleştirilerek Türkler önce Osmanlı içinde milli bir (Kılıç, 2007:116) bilince sahip hâle getirilerek “klasik ve gerçek anlamda milliyetçilik” olan Türkçülük gerçekleşecektir. Sonrasında Türkçülük, dar ve klasik anlamı içinden sıyrılarak ikinci bir safhaya geçmiştir. Bu ikinci safha “ülke dışı Türklerle birleşilecek ve ‘Turan’ adlı büyük ülke gerçekleştirilecektir”. Kılıç’ın belirttiğine göre, “Türkçüler çöken bir imparatorluk karşısında milli bir devletin

kuruluşunu düşünmeyerek yeni bir imparatorluk tezini işlemişler, bunun için de milliyetçilik akımını ‘uzak Türkçülüğe’ ve Turancılığa dönüştürmüşlerdir”. Fakat I.Dünya Savaşı sonucu ortam “Turancılık fikri”nin gerçekleşe bilirliliğini sorgulatarak geçerliliğini kaybettirmiştir. Millî Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise bir milli devlet olma amacı taşımakla beraber “Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm” gibi her çeşit “uluslararası” kardeşlik hayallerini sona erdirmiştir. Böyle bir ortamda milliyetçiliğin ilk amacı bu sınırlar içerisinde “milli bir devlet kurmak” olmuştur (Kılıç, 2007:117).

Dolayısıyla Osmanlı döneminde ilk önce milliyetçilik bir kriz sebebi olmuş ve imparatorluğun başına dert olması yönü ile korunmaya çalışılmıştır. Ancak Osmanlıcılık ve İslamcılığın başarısız olması sonucunda Türkçülüğün bir ümit olarak görüldüğü tecrübe edilmiştir. Böylece Türkçülük bir bileştirici olarak benimsenmeye ve önemsenmeye başlamıştır. Bu süreçte Batı’da yapılan Türkoloji faaliyetleri ve Türklerin mazisindeki kültürel ve uygarlık anlamındaki zenginliklerinin öğrenilmesi bağlamında büyük bir değer kazanmakla birlikte halkın siyasi birliğini temin etmek için de bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Çünkü siyasi birlik ortak bir kimlik ile gerçekleşebilmektedir. Yapılan çalışmalarla Türklerin ırksal tanımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkler için Osmanlının içinde bulunduğu koşulların ağırlaşması Türkçülüğü daha canlı hâle getirmiştir. Bu süreçte milliyet esasına dayalı cemiyetler kurulmaya ve örgütlenmeler güçlendirilmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkçülük Türk ulusunun yükseltilmesi anlamına gelse ve kimi düşünürler için ırksal bir anlam ihtiva etse de kimi düşünürler olaya dil ve kültür bağlamında yaklaşarak Türkçülüğü tanımlamıştır. Bazıları da Türklüğü Müslümanlıkla birlikte tanımlamayı tercih ederek İslamiyet’i Arapların sahibi olduğu bir din olarak görmeyi reddetmiştir. Öte yandan milleti millet yapan şeyin dil ve tarih olduğuna dair yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu süreçte “seyyah, tüccar, memur, asker olarak Osmanlı vilayetlerini dolaşanlarda” etnisite duygusu olsa da millet hâline gelmede bu bilince sahip olmayanların iknasına yönelme gerçekleştirilmiştir. Bilimsel çalışmaların İslam öncesi Türklerini de ortaya koyması Anadolu ile geline topraklar arası bir tereddüt ortaya koysa da Türklük bilinci gelişmeye devam etmiştir. Türk milliyetçiliği Avrupa’nın aksine ulusal burjuvaziden ve dini bir sınıftan destek almadan gelişmiş ve hatta dine karşı çıkan bir gelişim göstermiştir. Hatta genel olarak aydınların yoğun şekilde istediği ve desteklediği bir yaklaşım olarak güçlenmiştir. Türkçe konuşan insanlar millettaş olarak görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla millet şuuru olmayanlar milletleştirilmek istenmiş ve sonrası için Turancılık hayal edilmiştir.

Ertekin (2008:349-350) cumhuriyet öncesi Türkçülüğünün Osmanlıya ait duyarlılığa sahip bulunduğunu, siyasal analiz yönünün güçlü olduğunu, var olma güdüsü ile donanmış olduğunu, kendi ırkının saflığından daha ziyade siyasi çıkara önem verdiğini ve esnek yapıda olduğunu belirterek cumhuriyet sonrası Türkçülük anlayışından ayırmaktadır.

Sonuç olarak Türkçülük Türkleri bir millet hâline getirerek bir Türk imparatorluğu hayalini benimseyen, bu süreçte Anadolu'nun vatan olduğu duygusundan vazgeçmeyen, Türklüğün zengin kültür, dil ve diğer zenginliklerini millete aşılama amacı güderek imparatorluğun son dönemlerde yaşadığı aşağılık duygusundan insanları arındırmayı dert edinen, bu süreçte bir ırk duygusu verilmekle birlikte aynı dili konuşan insanları ve Anadolu'da kalanları kendisinden gören bir ideoloji olarak Turan hayali ile de millete bir hedef veren önemli bir özellik göstermiştir.

Bu anlamda Osmanlıda İslamcılık sonrasında “Türkçülük temelinde” iki tür milliyetçiliğin gerçekleştiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na Balkanlardan gelen ve Rusya'dan kaçıp gelen aydınların, milliyetçilik türü olarak Almanya kökenli “kan bağına, ırka ve etnik kökene bağlı olan” milliyetçiliği getirdiklerini söylemek mümkündür. Bu anlamda Türk milliyetçiliğinin Almanya'daki (Batı tipi) gibi kan bağı temelinde meydana gelen etnik ve hatta ırk temelli bir milliyetçilik olarak geliştiği ve Osmanlıda işlediği görülmektedir. Bu formülün ifade ettiği şey: “Alman ana babadan doğan Alman; Türk ana babadan doğan ise Türk'tür”. Ancak Britanya ve Fransa'da o vatanda doğan kişi hangi milletten bir kimseden doğarsa doğsun o ülkenin vatandaşı olarak kabul görmekte ve aynı toprak üzerinde doğup büyüyenlerin ulusu oluşturduğu farz edilmekteydi. Dolayısıyla Türkçülük ilk ortaya çıktığı ve Osmanlıda varlığını sürdürdüğünde Alman/Doğu tipi milliyetçilik özelliği taşısa da Kurtuluş savaşı döneminde bu anlayış değişmiş ve bu topraklar için çarpışan herkes vatanın evladı birer Türk olarak kabul edilmiştir. 1923'te Lozan Antlaşması ile kurulan yeni ulus-devletin temel milliyetçilik anlayışı da bu durumu yansıtmış ve iradi bir tercihe bağlı kılınmıştır. Dolayısıyla “bu topraklarda doğup kendini Türk kabul edenler” bu devletin has evladı kabul edilmiştir. Bu durum da göstermektedir ki Osmanlının son dönemlerinde “yurt ve yurttaşlık esaslı milliyetçilik ve etnik/ırk temelli milliyetçilik” olarak iki tür Türk milliyetçiliği ortaya çıkarak toplum içerisinde taraftar bulmuştur (Şen, 2015:165).

Öte yandan Türkçülüğün yorumlanmasında da farklar bulunmaktaydı. Ziya Gökalp'in Türkçülüğü, “farklı etnik kategorilerden -Türkmen, Kürt, Çerkez...- oluşan” tebaayı, din

ve kültür birliğine dayanan homojen bir millet hâline getirmek isteyen bir proje iken (tüm etnik unsurları vatandaşlık bağında birleştirmek isteyen bir resmî milliyetçilik); Yusuf Akçura ise Osmanlı Türklerini, dünyadaki bütün Türkleri kucaklayan siyasi Türk milletinin parçası (etnik milliyetçilik) olarak görmekteydi. Türklerin siyasi ve kültürel birliğini ülkü edinen bu yaklaşım Pantürkist bir içerik taşıyordu”. Genç Türkler ise daha ziyade Gökâlp’in fikrinden yararlanarak, devletin temeli olarak İslamiyet’in yerini Türk milliyetçiliğinin alması düşüncesinin savunucusu olmuşlar ve ulusun bütün yetkilerin kaynağı olduğu tezi ile ortaya çıkmışlardır. Jön Türkler dönemindeki Türk milliyetçiliği, “İslam’ın manevi ve hukuksal temellerine dokunmadan, devleti güçlendirmek adına din kurumunu çeşitli yönetsel ve yargısal işlevlerinden ayıran bir laiklik anlayışıyla” gelişmiştir. Bu anlayış antiemperyalist ekonomik boyuta sahiptir ve ulusal bir ekonominin kurulmasını hedeflemiştir. Çilliler’in belirttiğine göre “Pantürkizm”, Türk milliyetçiliğinin bir parçası/özü olmaktan ziyade, Rusya’yı zayıflatmaya yönelik bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Yani “bu milliyetçilik projesi de statükoyu korumayı, çöküşü durdurarak toprak kayıplarını önlemeyi” amaç edinmiştir. Çilliler’e göre: “Türkçülük, egemenliğin kaynağı olarak ulusu işaret etmesine ve ulusun bir ferdi olmayı gönüllülük esasına bağlamasına rağmen, milletin özünü ‘soy’ miti ile özdeşleştirmesi ve diğerlerinden farklı olarak Pantürkist bir siyaset uygulaması nedeniyle etnik milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir”. Ancak diğer yandan bunu üstün ırk iddiası ile değil de dış politika manevrası olarak yapması da Pantürkist yanını zayıflatmaktadır (Çilliler, 2015:58-60). Dolayısıyla Pantürkizm’in, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ortaya çıkarak “Türk tarihinin araştırılmasını, Türk kültürünün incelenmesini ve geliştirilmesini, Türklerin kendi içerisinde kültür birliğini kurmalarını, sömürgeci devletlerin saldırıları karşısında bütün Türklerin ve ülkelerinin savunulup korunmasını ve ayrıca Türklüğün yükselmesini” amaç edinen fikir akımını diğer bir ifadeyle Türkçülüğü ifade ettiği belirtilmektedir (Yılmaz, 2016a:33).

Sonuç olarak İslamcılıktan sonra kurtuluş formülü olan Türkçülük, koşullara göre şekil değiştiren bir özellik sergilemiştir. Bu anlamda öncelikle dil ve kültür çalışmaları ile Türkçülük cereyan etmiş, bu anlamda evvela “kültür milliyetçiliği” gibi şekillenmiş ve din ile kültür birliğini temin etmeye çalışan ve tüm unsurları birleştiren bir “resmi milliyetçilik” gerçekleştirme girişimi söz konusu olmuştur. Öte yandan II. Meşrutiyet ile birlikte siyasi hüviyete bürünmüş ve büyüyerek Turan ülküsünü ifade eder hâle gelmiş olan Türkçülük tüm dünya Türklerini kucaklayan Pantürkist yönü ile de bir “etnik milliyetçilik”

türü olduğunu göstermiştir. Ancak I.Dünya Savaşı gerçeği ile Türkçülük Anadolu'yla sınırlı kalmış bir milliyetçilik süreci sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu sürecin sonunda Türkler İslam öncesi bir Türk tarihini ve kendisine özgü esas kültürü öğrenerek şartların gereği olarak etnik milliyetçilik yönünde faaliyet sürdürerek bağımsız Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuşlardır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, mevcut Anayasası'nda Türklüğün bir ırk ya da etnik kimlik olmaktan ziyade “kültürel ve vatandaşlık temelli” bir milliyetçilik anlayışı olduğunu ortaya koymuştur. Cumhuriyetin kuruluşu ve Türklük şuuru ile bilinçlenme döneminde Anadolu'nun birçok insan unsuru ile karışmış bir alan olması ve ata topraklarının uzaklarda kalması ile birlikte mevcut askeri olanaklar ve kurtuluş mücadelesi temelinde Anadolu'nun vatan olarak değerlendirilerek “teritoryal milliyetçiliğin” benimsendiği görülmektedir. Ancak Kızılelma olarak da Turancılığın hayalinin dillendirildiği bir etnik milliyetçilik arzusu temenni olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Alman/Doğu tipi bir milliyetçilik hayalden öteye ulaşamamıştır.

Dolayısıyla “dünyada gelişen milliyetçilik tipolojileri” bağlamında/temel alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa “Türkçülüğün”, -her ne kadar bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış olsa da- kendi kaderini tayin anlayışı çerçevesinde liberal milliyetçilikle benzeştiği; Türklerin kültürel özelliklerini ön plana çıkararak onları diğer devletlerin baskısı ve kültürü altında kalmaktan koruması yönü ile muhafazakâr milliyetçilik ile benzeştiği; dış güçler karşısında Türklerin bağımsızlığını savunması yönü ile anti-sömürgeci milliyetçilik ile benzeştiği ve son olarak bazı durumlarda Ruslara karşı da bir koz olarak kullanmak üzere dünya Türklerini birleştiren bir Turancılık hayalini istemesi anlamında bir yayılmacı milliyetçilik ortaya çıksa da bu yayılmacılığın sömürge mahiyeti taşımaktan ziyade Türkleri bir bayrak altında birleştirmeyi ihtiva ettiği görülmektedir. Ancak I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın Turancılığı hayal olacak kadar uzak göstermesi sonucunda sadece Türkiye Türklerini temel alan bir kültür ve millet savunuculuğu yapılması hâlinde bir Anadoluculuk da ortaya konulmuştur ki bu Batı (Fransız) tipi milliyetçiliği ifade etmektedir. Bununla birlikte Türkçülüğün daha çok Turancılık şeklinde gerçekleştirildiği süreçte ise bir Doğu (Alman) tipi milliyetçiliği çerçevesinde yaklaşım sergilendiği görülmektedir.

2.2. Cumhuriyet Sonrasında Türk Milliyetçiliği

Türkiye’de Cumhuriyet Sonrası Dönem’i, milliyetçilik ekseninde inceleyen ve tipolojik olarak değerlendirmeye yönelik çalışmalar, “bazıları ortak olmak üzere farklı sınıflandırmalar” ortaya koymuşlardır. Bu süreçte karşılaşılan büyük bir sıkıntı ise Türk milliyetçiliğinin ne olduğu ve nasıl ifade edileceği konusunda bir standardın bulunmayışıdır. Bu konuda Özkırımlı, “Atatürk milliyetçiliği, Türkçülük, ulusçuluk, ulusalcılık, vatanseverlik, yurtseverlik” şeklindeki milliyetçiliklerden hangisinin Türk milliyetçiliği olarak ifade edileceğinin bakılan döneme ya da kişiye göre değişeceğini bildirmektedir (Özkırımlı, 2008:46).

Literatüre bakıldığında, Türk milliyetçiliği tipolojileri olarak ön plana çıkan ayrımlardan bir tanesi Şerif Mardin’in “Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi (1969)” isimli çalışmasındaki açıkladığı ikili ayrımdır. Mardin, çalışmada cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren birbirinden farklı olan iki milliyetçilik türünü “modernist milliyetçilik ve geleneksel milliyetçilik” şeklinde belirtmiştir. Mardin, modernist milliyetçiliğin temel özelliğini “Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine getirmek sureti ile onu bu şekilde güçlendirme” olarak ifade etmektedir. Atatürk’ün öncülüğünü yapmış bulunduğu bu tipolojinin özelliklerini “bir iktisadi alt yapı kurarken öte yandan Türkleri bilimsel düşünceye kazandırmak ve bu düşünce tarzını Türkiye’nin menfaatleri için kullanmak” olarak belirten Mardin, ayrıca bu akımın seküler yönüne vurgu yapmakta ve Türklük bilincinin yaratılmasına önem verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda medeniyetlerin Orta Asya kaynağı araştırılmakla birlikte, Güneş Dil Teorisi örneğinde olduğu gibi Türk kültürünün diğer birçok kültürü etkilediği düşüncesi şeklindeki yaklaşımlar benimsenerek iktisadi alt yapı ve bilimsel düşünce ile paralel bir şekilde geliştirilmek istenmiştir. Bu türe en yakın örnek olarak Atatürk milliyetçiliğini göstermek mümkündür. Mardin, geleneksel milliyetçiliğin ise modern türe kıyasla “milliyetçi ruh ve de kültürel bilince çok daha fazla önem verdiğini” ve ayrıca çoğu vakit modern milliyetçiliğin içinde eridiğini bildirmektedir. Dolayısıyla milliyetçiliğin toplum ile kültür farklılıklarının bilincine gitmekte olan bir tarafı olduğu yavaştan anlaşılmaktadır (Mardin, 1969:1-5; Karataş, 2013:9-10; Akıncı, 2012:114-115). Ayrıca geleneksel milliyetçilik ekonomiye önem vermekle birlikte din, töre gibi konular üzerinde ciddi anlamda durmaktadır. Bu tipe de örnek olarak Gökalp’in milliyetçilik anlayışı verilmektedir (Mardin, 1969: 4-5). Buradaki yaklaşımın Kohn’un sınıflaması temelinde değerlendirilmesi ile etnik ve vatandaş temelli milliyetçilik şeklinde yansıtılması resmi

daha net ortaya çıkaracaktır. Atatürk milliyetçiliği “millet”i Osmanlıdan çok farklı gören bir bakış açısıyla modern olanı uygulamaya koymuş ve yeni bir kimlik inşa etmeye girişmiştir. Ancak bunun yaşandığı Erken Cumhuriyet Döneminde “Mardin’in sınıflandırmasında geleneksele tekabül eden ve Kohn’un vatandaş temelli milliyetçiliğine daha yakın konumlanan muhafazakâr milliyetçilik anlayışı” bu “etnik milliyetçiliğe kapı aralayan modernist milliyetçiliğin” karşısında konumlanarak güçlenmeye çalışmıştır. Bu bakış açısının çok partili hayata geçiş denemelerine yansımaları sonucunda “muhafazakâr olana yakın olunması ile özellikle ‘din’e olan yaklaşma” modernist Atatürk milliyetçiliğini daha güçlü bir şekilde yansıtmaya ve sekülerleşmeye zorlamıştır. Türkiye’de Atatürk milliyetçiliği ile muhafazakâr milliyetçiliğin birbirini “öteki”leyen tutumu adeta Osmanlı ile cumhuriyetin birbirini “öteki”lemesi şeklinde gerçekleşmesi gibi konumlanarak bir güçlenme ve gücü kontrol etme savaşı vererek Türk milliyetçiliğini şekillendirmiştir. Atatürk’ten sonraki evrede Türk etnik yapısının daha ehemmiyetle benimsenmeye başlamasında II.Dünya Savaşı’nda Almanların gücü etkili olsa da yine Atatürk’ün ölümünden sonraki Tek Parti Döneminde II.Dünya Savaşı sonucunda dünyanın çift kutuplu hâle gelmesi bağlamında çok partili hayata geçişin mecburi hâle gelmesinin bir yansıması olarak dini düzenlemelere ehemmiyet verilmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla cumhuriyet aydınlarının modernist milliyetçiliğe yönelerek sekülerleşmeye eğimli olan tutumlarını “demokratik hayata geçişle birlikte” halkın geleneksel milliyetçiliğe yönelmesi bağlamında şekillendirmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu durum da esasında halk ile aydınlar arasında Mardin’in bahsettiği “merkez-çevre” ilişkisine kapı aralamaktadır.

Mardin’in bu ikili ayrımına karşılık Bora (2008a:19) Türk milliyetçiliklerini ideolojik içeriklerine göre tasnif ederek beş türün uygulama alanı bulunduğunu belirtmektedir: “Kemalist resmi milliyetçilik, sol milliyetçilik, liberal milliyetçilik, etnisist milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik”. *Resmi milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliği*: “Devlet ve düzen ideolojisi olarak işleyen bir ideoloji olmasının yanında, kurucu/kurtarıcı Atatürk mitosuna dayanmış, otoriter bir sadakat yükümlülüğü ve ezber tekrarıyla kendini yeniden üretebilen, modernist ve diğer yandan özgücü ulus-devlet ideolojisi” iken; *Kemalist sol milliyetçilik ya da ulusal solculuk* şeklinde ifade edilen tipoloji ise: “modern ‘ulus’u laikliğin, kalkınmanın/gelişmenin, bağımsızlığın, anti-emperyalizmin hatta kimi örneklerde özgün/yerli bir sosyalizmin inşasının tarihsel öznesi olarak gören bakışlar” şeklinde tanımlamıştır. *Liberal milliyetçilik* ise: “Güçlü bir kapitalizmin, piyasa toplumunun inşasını

milliyetçiliğin asli bir hedefi ve uluslaşmanın nihai güvencesi sayan, bu hedeflere erişmeye dönük adımları milli gurur nesnesi olarak da öne çıkaran yaklaşım” şeklinde ifade edilmiştir. *Etnisist milliyetçiliği*; “Ana damarını Türkçü-Turancı akımda bulan, Türklüğü kültürel etnisite temelinde tanımlayan, popülist karakteri güçlü ideoloji” olarak belirtmiştir. Bu konuda son tür olarak da *muhafazakâr milliyetçiliği*: “Çoğunlukla İslamcılıkla rezonans hâlinde, dine milli kimliğin asli ya da ‘eşitler arasında birinci’ unsuru konumunu veren, genel olarak milliyetçiliği geleneğin yeniden inşa yolu olarak anlamlandıran yönelimler” şeklinde tanımlamıştır. Bu şekilde beş tipoloji ortaya koyduktan sonra bu milliyetçilik çizgileri içerisinde önemli alt ayrımlar bulunduğunu belirten Bora, yine bu çizgiler arasındaki örtüşme hallerini ve geçişlilik durumlarını ihmal etmemek gerektiğini ifade etmiştir (Bora, 2008a:19-20).

Literatürde Bora dışında Cumhuriyet Dönemi milliyetçilik tiplerini benzer ya da az farkla çoklu sınıflandırmayla ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Acar’ın editörlüğünü yapmış olduğu “Milliyetçilik Tipolojileri” adlı kitaptaki yazılarında Recebov ve Taş, cumhuriyet sonrası dönemde var olan milliyetçilik tiplerini “*Atatürk milliyetçiliği, teritoryal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, ırki milliyetçilik ve liberal milliyetçilik*” şeklinde ifade etmişlerdir (Recebov ve Taş, 2018:40-44). Çağla Gül Yesevi ise “Türk Milliyetçiliği” isimli çalışmasında Cumhuriyet Dönemi Türk milliyetçiliğini, “*Kemalist milliyetçilik, Türkçülük ve Türk-İslam Sentezi ve ulusalcılık*” şeklinde sınıflara ayırarak çalışmasında incelemiştir (Yesevi, 2012:82).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke heterojen bir toplumdan oluşmuştur. Resmi milliyetçilik/Atatürk milliyetçiliği “ulus” kavramını benimsese de bir kesim insan ümmetçilikten vazgeçmemiştir. Bu durum “millet”in anlamına ve milliyetçiliğin tipine de tesir etmiştir. Türkiye’de milliyetçilik tipleri arasında eklektik bir ilişki bulunmaktadır ve “konjonktürel olarak birbirine yaklaşıp uzaklaşan kimi zaman yolları kesişen” bu tiplerin kesin bir sınıflandırmaya tabi tutulması zor görünmektedir. Ayrıca Batı’daki milliyetçilik tipolojilerinin bazılarında kullanılan “ekonomik ve sosyal ilişkiler, sömürgecilik gibi kavramlar” Türkiye’de oluşan tipolojiler için kullanılmamıştır. Batıda “din” milliyetçilik alanından tamamıyla çıkarılırken Türkiye’de “din”, teritoryal milliyetçilikte ve muhafazakâr milliyetçilikte yoğun olarak işlenmiş ve milletin değişmez bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan Batılı tipolojilerde tartışılan “kültür, etnisite, irredenta, dil” gibi konuların Türkiye’deki milliyetçilik tiplerinin ilgi alanına girdiği görülmektedir.

Ayrıca tipolojilerin oluşmasında “devlet eliyle ortaya konulan milliyetçiliğe karşı alınan pozisyon” da belirleyici olmuştur (Kılıç, 2007:138-139).

“Eklemlenmeye müsait yapısı sayesinde, milliyetçiliğin farklı yüzleri arasında iç içe geçişlere sıklıkla rastlanılabildiğini” belirten Uzunçayır örnek olarak şunu vermiştir (Uzunçayır, 2013:216-217) :

Örneğin; radikal Türkçü milliyetçilik, muhafazakâr-liberal milliyetçilikten ve ulusalcılıktan tamamen ayrıştırılamaz. Türkçü milliyetçiliğin kimi dönemlerinde muhafazakâr milliyetçilikten ve/veya ulusalcılıktan da söylem kesitleri bulmak mümkündür. Örneğin; 2007 yılından beri MHP-ulusalcılık ilişkisi sürekli tartışılan bir husustur. Benzer şekilde muhafazakâr-liberal milliyetçilik de zaman zaman radikal-Türkçü söylemden faydalanmakta beis görmez. Milliyetçiliğin gücünün en önemli kaynaklarından birini de bu iç içe geçişler oluşturur.

Türk milliyetçiliği tiplerinin dünyadaki milliyetçilik tiplerine birçok yönden benzemesi ve ayrışması söz konusu olduğu gibi cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk siyasi hayatında birçok milliyetçilik tipolojisi ile karşılaşmıştır. Her ne kadar zaman zaman bu tipolojiler özellikle etnik temelde Alman (Doğu) tipini andırsa da ulus-devletin zarar görmesi kaygısı Fransız (Batı) tipini daha tercih edilir kılmıştır. Bununla birlikte siyasi partilerin, “millet/ulus” anlayışları ya da “millet/ulus”u nasıl gördüklerine göre, “benimseyip araçsallaştırmış oldukları milliyetçilik tipolojileri” de değişmektedir. Bunun dışında dönemin şartları da bu tipolojiyi belirlemektedir. Cumhuriyet tarihinde ortaya konan milliyetçilik tipolojileri AK Parti’nin seçtiği tipolojiyi de etkilemiştir. Bu nedenle Türk siyasi hayatında sivrilmiş milliyetçilik türlerine ve buna bağlı olarak milletin anlamındaki değişim seyrine bakmak ve değerlendirmek yararlı olacaktır.

Özet olarak yukarıda da örneklendirildiği üzere, Türkiye’de yapılan bazı çalışmaların tespit ettiği milliyetçilik tipolojileri birbirine benzerken bazılarının farklılık arz ettiği, bazılarının içerik olarak aynı olduğu; fakat isimlendirmenin farklı olduğu ve bazılarının da içinde bulunulan koşullara göre iç içe geçmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada ise Türk milliyetçiliği tipleri, çalışma içeriğine uygun ve katkı sağlayacağı düşünüldüğü şekilde Kemalist milliyetçilik, teritoryal milliyetçilik, etnik milliyetçilik, liberal Türk milliyetçiliği, muhafazakâr Türk milliyetçiliği (ve Yeni Osmanlıcılık) ve sol/sosyalist milliyetçilik şeklinde değerlendirilecektir. Bu tipolojilerin genel anlamları ile birlikte ön plana çıkan özellik ve yönlerine odaklanan ve ayrıca Dünya’da gelişen milliyetçilik tiplerinden farklılığını ortaya koymak için tarihi süreçteki gelişmeni yazıma dâhil eden bir inceleme gerçekleştirilecektir.

2.2.1. Atatürk Milliyetçiliği (Kemalist Milliyetçilik)

Mustafa Kemal, “milleti” “zengin hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve olurda samimi olan, sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyet” (Keskin, 1998:360-361) şeklinde açıklamıştır. Gellner (1992:28) bu konuda “ulus olabilmek için iki insanın aynı kültürü paylaşması gerektiğini ve bu iki insanın birbirini aynı ulusun üyesi olarak tanıması gerektiğini” şart koşmaktadır.

CHP ilk programını 1931’de yayınlayarak ilk defa bu programında milleti resmi olarak: “dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet” (Kılıç, 2007:121) şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla Atatürk’ün millet tasavvuru “milli birlik ve beraberliğe” dayanmakta, “çağdaş, birleştirici ve toparlayıcı” bir milliyetçilik anlayışı söz konusu olmaktadır (Acar, 2018b:142). Atatürk’ün benimsediği millet anlayışı sübjektif bir özellik göstermekle beraber “millet”, bir takım sübjektif mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi manevi nitelikli bağlar ile birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluk olarak anlamlandırılmaktadır (Kılıç, 2007:118).

Bununla birlikte CHP ilk defa 1927 yılında yayınlanan nizamnamesinde “milliyetçi” olduğunu bildirmiştir (Kılıç, 2007:121). Atatürk’e göre, Türklüğümüzü korumak için milliyet prensibine azami özen göstermemiz gerekmektedir. Ona göre yeni devleti var eden “milliyetçilik”tir (Keskin, 1998:364). Çünkü milliyetçiliğin dünyaya belirli bir zihinsel yapılanma içerisinden bakmayı gerektiren ve aynı zamanda kitleleri belirli bir şekilde hissetmeye, konumlanmaya ve eylemeye çağırmaya odaklanan bir ideoloji olduğu görülmektedir. Bu yönü de milliyetçiliği yeni kurulan bir devlet için ihtiyaç hâline getirmektedir (Saraçoğlu, 2013:54). Gellner, bu konuda “bazen milliyetçiliğin önceden var olan kültürleri alarak onları milletlere çevirdiğini bazen de milletleri yoktan icat ettiğini belirtmektedir (Gellner, 1993:48-49). Atatürk milliyetçiliği de Osmanlı bakiyesinden bir millet yaratmak istemekte ve bu milleti o günün koşullarında Mardin’in modernist milliyetçilik anlayışı bakış açısıyla dinin etkisini azaltarak ve seküler toplum yaratma güdüsü ile hareket ederek adeta Gellner’in yaklaşımına benzer şekilde inşa etmek istemiştir.

“Resmi milliyetçilik, Kemalist milliyetçilik, Kemalizm, Atatürkçülük” olarak da ifade edilen (Akıncı, 2012:144) Atatürk milliyetçiliği, Atatürk’ün millet ve milliyetçilik anlayışına dayanmaktadır (Recebov ve Taş, 2018:42). Bu tipoloji birçok özellikle dışa

yansımaktadır. Demokrasiden çok cumhuriyetçilikle beraber anıldığı görülmektedir (Yesevi, 2012:81-82). Ayrıca “uygarlığın gerilerde bırakmış olduğu Rönesans, Reform, Aydınlanma, endüstrileşme, uluslaşma evrelerine en kısa yoldan, en kısa zamanda ulaşmayı istemektedir (Güvenç, 1995:228). Barışçı bir ideoloji olan (Kılıç, 2007:120) bu milliyetçilik türünün yapı taşları “laiklik, batılılaşma, ekonomik kalkınma, milli burjuvazinin yaratılması” şeklinde ifade edilmekle birlikte “otoriter ve kolektivist bir özellik gösterdiği belirtilmektedir (Yesevi, 2012:81-82). Ancak bu otoriter duruş Avrupa’da olduğu gibi otoriter- ırkçı bir duruş değildir. Dolayısıyla burada öne çıkan özellikleri Avrupa’ya kıyasla “daha evrensel ve insancıl” bir kapsama sahip olması ve “hukuksal kültürel niteliğinin ağır basması” şeklinde yansımaktadır.

Dolayısıyla bu şekilde öne çıkan özellikleri ile bu milliyetçilik tipinin hedefi sadece kendi sınırları içerisinde bağımsız bir Türk devletini kurmak ve onun izlediği milli siyaseti hayata geçirmektir (Kılıç, 2007:120). Diğer bir ifadeyle üstlerden formüle edilmiş olan ve seçkin bir milliyetçilik anlayışı olan bu tipoloji milli-devlet/ulus-devlet kurmayı amaç edinmiştir (Yesevi, 2012:81-82). Atatürk, millet olmada ilk olarak “üniter devlet” şartı aramaktadır. Bu konuda dil birliğine aynı şekilde önem vermektedir (Kılıç, 2007:119). Bu sebeple Anadolu’da yaşayan nüfusu kapsayacak bir millet ve milliyetçilik anlayışı oluşturmaya yönelmiştir (Kılıç, 2007:120; Hocaoglu, 2015:33). Bu tipoloji “milli vatan” kavramını benimsemiş olması ile birlikte irredentayı⁷⁸ reddetmiş (Kılıç, 2007:119), hiçbir vakit dışarıya karşı yayılmacı olmamıştır⁷⁹ (Alakel, 2011:23). Çünkü Kemalist milliyetçiliğin Türk milleti üzerine yapmış olduğu vurgu, kan bağına değil kültürel ve hukuki bağa odaklanmıştır. Durum böyle olsa da ulusun Türk etnik grubu üzerinden kurulması sebebiyle soy bağına da bir gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda Kemalist milliyetçiliği, Pantürkizm’den ayıran en karakteristik özellik amaçlardaki farklılıktır. Pantürkizm, tüm Türklerin birleştirilmesi hedefine öncelik vermekten,

⁷⁸ Landau (1999:9)’a göre; “İlimli irredentizm aynı soydan gelen grubun ayrımcılığa ya da asimilasyona uğramasına karşı bir savunma arzusunun ifade ederken daha şiddetlisi ise grubun yerleşmiş olduğu toprakların ilhak edilmesini” hedeflemektedir.

⁷⁹ Atatürk her ne kadar fiile yansıyan hâli ile etnik bir bakış açısı gözetmeksizin bir Türk vatandaşlığı tanımı ortaya koyarak bir yayılmacılık gözetmemiş olsa bile onun hayalinde hiçbir zaman fiile dökemediği büyük bir Türk birliği bulunmaktadır. Atatürk, bu konudaki düşüncesini şu şekilde ortaya koymaktadır: “Ben herşeyden önce bir Türk milliyetçisiyim. Böyle doğdum, böyle öleceğim. Türk birliğinin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben göremesem bile, gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk birliğine inanıyorum, onu görüyorum. Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk birliğiyle açacaktır. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türk’ün varlığı bu köhne aleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek, o zaman görülecek” (Acar, 2018b:133). Ayrıca Akıncı Atatürk’ün bu konudaki bakış çeşitliliğini çalışmasında yer vermiştir. Detaylı bilgi için bakınız (Akıncı, 2018).

Kemalizm'in Türk milliyetçiliğini "Batı medeniyeti içinde saygın bir yer edinilmesi sürecinde yol gösterecek araçlardan biri" olarak görmeyi tercih ettiği dikkat çekmektedir (Çoban, 2021:91). Bu bağlamda Kemalist milliyetçilik teritoryal bir milliyetçi özellik sergileyen (Hülür ve Akça, 2007:327) bir Türk anlayışını ve vatandaşlık tanımını dışa vurmaya doğru bulmuştur.

Lozan Antlaşmasıyla beraber, gayrimüslimlerin azınlık sayılması sonucunda tüm Müslümanlar yeni Türk devletinin kurucu üyesi sayılmışlardır (Yesevi, 2012:82). Atatürk, 10.Yıl Nutkunda, "Türk milleti"ni "karakteri yüksek, çalışkan, zeki, milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilen, müspet ilmi ilerleme ve medeniyet yolunda pusula olarak kullanan, güzel sanatları sevme tarihi vasfına sahip olan" bir varlık olarak tanımlamıştır (Keskin, 1998:372). Bu nedenle kapsayıcı tavrıyla "Türkiye Cumhuriyeti"ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" şeklinde kendisini dillendirmiştir ki Atatürk'ün bu yaklaşımı devletin de resmi yaklaşımı hâline gelmiştir (Kılıç, 2007:120; Hocaoglu, 2015:33). Dolayısı ile bu dönemde "Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür" şeklinde bir anlayış kabul edilmiştir (Kılıç, 2007:121). Atatürk'e göre "Türk", kendilerini Türkiye'nin vatandaşı olarak gören bütün etnik ve dini grupları kapsamıştır (Alakel, 2011:21). Dolayısıyla etnik farklılıkların "ortak değerler ve amaçlar etrafında birleşerek bağımsız bir ulus oluşmasını ve sürdürülmesini" amaçladığı bilinmektedir (Hülür ve Akça, 2007:328-329).

Bu anlamda Atatürk, Türk milletini oluşturan unsurlar arasında "ırk, köken birliği ve dini" saymamaktadır (Recebov ve Taş, 2018:42). Bu anlamda "ırkçılığı ve İslamcı milliyetçiliği" reddeder bir tutum sergilemiştir (Yesevi, 2012:81-82). Dolayısıyla milleti ayrıştırarak ve üniter yapıyı bozacak şeylere karşı dikkatli davranmıştır. Bu bağlamda yeni bir ulusal bilinç oluşturma gayreti ortaya koyarak bunun için Türk etnikliğine merkezi bir rol vermiştir (Yıldız, 2001:157-158). Ulus-devletin teşekkülünde "etnisite" çok etkin ve hâkim bir role sahip bulunmaktadır. Sonraki süreçte ise diğer etnik unsurlar kültürü ve toplumsal özellikleri öne çıkan "hâkim etnik unsur" etrafında toplanmaya başlayınca "yeni bir ulus" oluşmaya başlamaktadır. Ayrıca bu hâkim etnik unsur toplumsal kaos zamanlarında birleştirici rol oynayarak öne çıkmaktadır (Recebov ve Taş, 2018:34). Kemalist milliyetçilik de "ulus-devleti ve ulusal kimlik inşasını" ana hedef olarak belirlemiştir (Yıldız, 2001:157-158). Dolayısıyla etnik bir ayırım ortaya konulmamakla birlikte hâkim Türk etnik yapısı etrafında ulus-devlet inşa edilmiştir.

Bu anlamda Atatürk milliyetçiliği “millet olmayı” bireyler açısından “o millete aitliği kabul etmeyi” yeterli gören bir anlayışı benimsemiştir (Acar, 2018b:145). Recebov ve Taş (2018:42)’da bu görüşü destekler bir şekilde Atatürk milliyetçiliğinin devletin yurttaşı olmak ve kader bildiğini paylaşmayı yeterli sayan yönüyle Fransız (Batı) tipi milliyetçiliğe yakın olduğunu belirtmektedir. Çünkü Atatürk Latin alfabesi ile hem kültüre dönmeye hem de diğer Türkler ile yakınlaşmaya değer vermiş olsa da benimsediği subjektif milliyetçilik anlayışı ile Kürt, Laz, Çerkez gibi unsurların ayrı ırklardan olduğuna dair bir ayrımcılığa müsaade etmemiştir. Bu dönemde Türk milliyetçiliği “ırki ayrıma dayanmayan ve kültürel birliği, dava birliğini, mazi birliğini” esas alan bir özellik taşımıştır⁸⁰.

Bu konuda “ulus” kavramının okumasını yaptığımızda da bir etnik ayrım amaçlanmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ile başlayan süreçte “Türk” sözcüğünün etnik manada kullanımı ile ulus anlamında kullanımı birleştirilmiştir. Öte yandan belirsizlik sebebi ile ortaya çıkan yanlış anlamalar da görmezden gelinmiştir (Şen, 2015:165). Zeran (201x:36), etnik manada “Türk” kelimesinin Cumhuriyet Dönemine kadar “Müslüman” olarak anlaşıldığını ancak cumhuriyetten sonraki süreçte “Türk” kelimesinin daha çok “milliyet” olarak kullanıldığını belirtmektedir (Zeran, 201x:36). Bu dönemde özellikle Tek Parti Döneminde “millet” kavramı yerine aynı anlamı ifade etmek üzere “ulus” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda, ulus ile millet kavramlarının aynı olmadığı ve “ulus” kavramının dini anlamdan biraz daha arındırılmış olduğu ifade edilmektedir. Ancak yine de bu kavramların çoğunlukla aynı anlamda kullanılması ve Cumhuriyet Döneminin ilerleyen tarihlerinde küçük ayrımlara tabi tutulması söz konusu olmuştur (Atılğan, 2009:2).

Mustafa Kemal, yeni inşa edilen bu ulusa bir yandan “şanlı bir geçmiş şuuru” vermeye gayret gösterirken diğer yandan “yurt”u, ayrılmaz bir kütle” olarak ihdas etmeye çalışmıştır (Zeran, 201x:31). Bu anlamda hâkim etnik unsurun Osmanlı döneminde yitirdiği tarihi ve kültürel çıktılarını yeniden elde edebilmesi ve kaybettiği onuru yeniden kazanarak millette bir heyecan uyandırabilmesi için geçmişe dönük araştırmalar yapılması ve bu değerlerin benimsetilmesi için bir takım düzenlemelerin yapılması gerekmiştir. Bu sebeple yapılan çalışmaların çok çeşitli olduğu dikkat çekmektedir. “Vatandaş Türkçe Konuş”la (1927-1928) dilde, fikirde, işte, ülküde birlik sağlanması amaç edinmiş; Türk

⁸⁰ Atatürk sonrası Tek Parti Döneminde Türk ırkçılığına dair birtakım girişimlerle etnisist milliyetçiliğe kayılmakla birlikte II.Dünya Savaşı’nın seyrine ve sonucuna dönük olarak din konusunda ve demokrasi anlamında esnetmelerle karşılaşmıştır. Bu anlamda da hem muhafazakâr hem de liberal milliyetçiliğe bir dokunuş sergilendiği düşünülse de “millet”in anlamı daha etnisist bir hâl almıştır.

Tarih Tezi (1927) ile milletin kendisine güvendiği bir tarihe dayanması istenmiş; Latin Harflerin Kabulü (1928) ile hem kolay öğrenilen bir yazma dili elde edilmesi hem de diğer soydaşlar ile bağlantıların güçlendirilmesi arzu edilmiş ve bunlara ilaveten Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931), Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1932), I. Türk Tarih Kongresi (1932), Güneş Dil Teorisi (1935), II. Türk Tarih Kongresi gibi fiiliyatlarla⁸¹ Atatürk milliyetçiliği icra edilmiştir. Bu çalışmalarla Türklerin tarihsel kökenlerinin sağlamlığı, Anadolu'daki mazilerinin 9000 yıl öncesine dayandığı ve Anadolu medeniyetlerinin kurucusu olduğu, Türk dilinin çok eski bir dil olduğu ifade edilerek esasında “Türklüğün milli özgüveni ile saygısını tekrar kazanması, Anadolu'nun tekrar Türk milli vatanı olarak kabul görmesi, laikliğin ön plana çıkarılmasıyla İslam öncesi Türk tarihinin vurgulanması ve dünyadaki diğer egemen ve modern milletler ile eşit konuma gelebilmek için bugünkü dünya uygarlığının kurucu milletleri arasına Türkleri de dâhil ederek Orta Asya merkezli bir kültürel yayılımın kabul edilmesi” amaçlanmıştır (Türköne, 2014:533-534; Yesevi, 2012:82; Özkırımlı, 2008:38; Altındağ, 2016:52). Atatürk milliyetçiliğinin bu şekildeki araştırmalara yönelmesi onun etnik yönünün güçlü olduğuna dair bir algı yaratmış olsa da bu tür çalışmalar esasında yeni Türk kimliğinin Osmanlı ve İslam'ı “öteki” olarak gören bakış açısı ile İslam ve Osmanlıdan evvel bir tarihi dayanakla onun duruşunu sekülerleştirmeyi hedeflemektedir.

Dolayısıyla Atatürk milliyetçiliğinde “Türk milli kimliğini oluşturma çabalarında” önemli bir işleve sahip olan “öteki” imgesi ne Kürtler ne azınlıklar ne de Yunanlılar olmuştur. Bu anlamda Türk kimliğinin “öteki”si “Türklerin tarihsel-toplumsal gerçekliğinde içsel ve dinsel dünya görüşünü temsil eden Osmanlı” olmuştur. İslam da bu eski medeniyeti yeniden üretme potansiyeli taşıması nedeniyle dışlanmıştır. Ayrıca yozlaşmış uygulamaları “Araplarla özdeşleştirilerek, Arap kimliği Osmanlı kimliğinin uzantısı şeklinde güncelleştirilip Türk kimliğinin dışsal “öteki”sini oluşturmuştur (Hülür ve Akça, 2007:328-329).

Öte yandan “din”, esasında milletin teşekkülünde en önemli bağ olmasına rağmen Kemalist milliyetçilik “din hususunda” “din”in yanlış ellerin kontrolüne geçip kullanılmasını engellemeye dönük tedbirler alarak “din”i millet tanımına uzak tutmayı tercih etmiş ve bu noktada millet kelimesi yerine “ulus” kelimesini kullanmayı daha çok

⁸¹ Bu konular ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Alakel, 2011:19; Zeran, 201x:39-40; Özkırımlı, 2008:38; Türköne, 2014:533-534; Yesevi, 2012:82; Tan, 2019:34-37; Altındağ, 2016:52; Şendeniz, 2014:307; Timur, 1994:147-148).

tercih etmiştir (Recebov ve Taş, 2018:42). Bu konu hakkında Çoban (2021:93) Kemalist kadronun dini toplumsal yaşamdan bütünüyle kovduğunu söylemenin yanlış olacağını belirtmektedir. Yazar, yönetici kadronun esas yapmaya çalıştığı şeyin hem “dini ıslah projesi ile ulusal İslam” yaratmak hem de din etrafında örgütlenmiş cemaatlerin oluşumunu önlemek olduğunu belirtmektedir (Çoban, 2021:93). Bu dönemde, laik bir milliyetçilik anlayışının gelişmesi söz konusu olmuştur. Ancak buradan din ile bağın tamamen koptuğu anlamı da çıkarılmamalıdır (Hocaoğlu, 2015:36). Din özgürleştirilerek kutsal inançlar saygın bir statüye taşınırken modern ve laik bir hukuk yapısı kurulmuştur (Timur, 1994:197).

Ancak İslam mezhepleri, sosyal sınıfları ve etnikliği tanımayı kabul etmiştir. Bu manada “İtalyan faşizminin dayanışmacı ve korporatist doktrinlerinin etkisinde kalan Kemalist popülizm sınıf çatışmasını inkâr etmiş ve ulusu “halk” olarak tasavvur etmiştir (Yıldız, 2001:157-158). Erken dönem cumhuriyet idarecileri toplumda ayrışmaya ve muhalefete sebep olacak sınıf çatışması gibi bir sorunla uğraşmak istememişlerdir. Buna bir çözüm olarak “korporatizm” seçilmiş ve bununla “sınıfsal ayrılıkların üzerinin örtülmesi, toplumun tek bir potada eritilmesi ve ideallerin tek bir noktada birleştirilmesi hedeflenmiştir (Eser ve Yüksel, 2012:184). Ayrıca Türkiye sınırında yaşayan farklı etnik yapıları bir arada tutmak adına siyasi bir söylem olarak da “korporatizm” büyük bir öneme haizdir. Çünkü ulus-devlet kolektif bilinci gerekli görmektedir (Kızılkaya ve İlyas, 2013:207-208). Ziya Gökalp’in “sınıf yok (solidarizm), meslek var (korporatizm)”, anlayışı ile homojen bir toplum oluşturulmasını istenmiştir. Bu amaçla “tekke ve zaviyelerin kapatılması, soyadı kanununun çıkarılması, Şeyh, ağa gibi unvanların kaldırılması” şeklinde toplumdaki üstünlüklerin kaldırılması ile sınıfsız bir kitle yaratmak isteği ortaya konulmuştur (Kızılkaya ve İlyas, 2013:208-210). Parla (1993:220), bu hususta Kemalist akımın, faşist korporatizmin “saldırgan, irrasyonel ve tam totaliter unsurlarını” taşımadığını, “tarih tezleri ve güneş dil teorisi gibi gelgitleri olsa da”, Kemalizm’in, Gökalp’in solidarist korporatizminden sapmadığını belirtmektedir.

Sonuç olarak Atatürk kökü mazide olan ve kendine güveni tam olmakla birlikte gelecekte birlikte olmayı arzulayan bir ulus inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu anlamda benimsediği milliyetçiliğin teritoryal (Anadolu) sınırlarda bir ulus tanımı ortaya koyduğu ve vatandaş

esasına dayalı bir millet anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır⁸². Dolayısıyla Atatürk milliyetçiliğinin gösterdiği bağımsızlık mücadeleleri ile sömürgeye karşı duruşu⁸³, dünyada örnek teşkil etmiştir. Öte yandan dış ülkelerle ilişkilerde ve Türk devletleri ile

⁸² Ancak Atatürk'ün ölümünden sonraki süreçte Kemalist milliyetçiliğe özgü özelliklerin bazılarında uzaklaşmalar gerçekleşmiştir. CHP, Amerika'nın da etkisi sonucunda dini komünizme karşı bir silah olarak görmüş ve ayrıca DP'nin din hususunda güç kazanarak muhafazakârları tarafına çekmesini istememiştir (Şur, 2015:152). Atatürk'ün ölümü sonrasında Kemalist milliyetçiliğinin Jakoben eğilimli yorumlarının yapıldığı görülmektedir. Bu yorumların temel özelliklerine bakıldığında etnisiteye verilen önemin artırıldığı ve laiklikten ziyade bir pozitivist tutumun hâkim hâle geldiği ifade edilmektedir. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in İnkılâp Tarihi Ders Notları isimli eserinde "Türk kanının saflığından, bozulmadığından ve yüceliğinden" bahsetmesi Atatürk milliyetçiliğinden sapmaları işaret etmektedir (Kılıç, 2007:121). Bu dönemde II.Dünya Savaşı'nın da tesirleri ile 1930'dan beri aralıksız uygulanan "kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük" ekonomi politikaları adım adım gevşetilirken ithalat serbestleştirilmiş ve böylece 1946 sonrası dış açıların kronikleşmeye başladığı bir dönem olmuştur (Şur, 2015:151). Copeaux (2000:54) da benzer şekilde Atatürk'ün ölümünün ardından "Batı okulu ile bütünleşen bir tarihyazımı hareketinin" yükselişe geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca 1940 sonrasında Türklere özgü dünya görüşü üretmeye dönük araştırmaların doyuruculuğunu yitirdiğini belirten Copeaux, yeni bir kültürel akımla Anadolu kültürünün kaynağını Grek-Latin uygarlığında arayan bir anlayışa yönelilerek bunun ders kitaplarına yansıtıldığını belirtmektedir (Copeaux, 2000: 55). Ayrıca CHP'nin başkanlığa getirilen Şemsettin Günaltay'ın "İslamî fikir ve kimliğiyle" tanınan birisi olması da Kemalizm'den bir sapmanın somut örneği olmuştur (Çelik, 2012a:111). Dolayısıyla Atatürk'ün ebediyete intikali sonrasında dünyanın mevcut koşulları Kemalist milliyetçilikten sapmalar ortaya çıkarmış ve yeni düzen "daha etnisite temelinde ve dine yakın" bir konum almaya yönelmiştir.

⁸³ Özellikle 1960'lardaki süreç CHP'nin sol yönlü bir takım ideolojik yenileşmelere girmesini temin etmiştir. Jüpiter Füzeleri, Kıbrıs meselesi, ABD'nin gönderdiği "Johnson Mektubu"nun tehdit içeriği, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) desteğinin Türkiye'den çekilmesi tehditi gibi meseleler (Atağenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44), CHP'nin statükodan çıkıp Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ve Moskova ile ilişkisini geliştirmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle CHP'nin solculukla tescillenmesi 1965'te kendisinin "ortanın solu" bir parti olmasını açıklaması ile olmuştur. "Ortanın Solu"na götüren süreçle ilgili detaylı bilgi için bakınız (Bıçakçı, 2013:28-30; Atağenç, 2019:481; Akşin, 2007:298; Özdemir, 2008:254). Daha sonra bu adlandırma, "sosyal demokrasi" ve/ya da "demokratik sol" olarak somutlaşmıştır (Akşin, 2007:298). Ecevit, "Ortanın Solu" isimli kitabında da memleketin yeraltı kaynaklarını yabancı sömürücülüğünden kurtarmak gerektiğine, çıkarıcılara devletin soydurulduğuna, iktidarda tutunabilmek uğruna parti ve mezhep ayrılıklarını, ulusal birliği bozacak ölçüde desteklediklerine ve böylece ulusal birlik ile milliyetçiliğe karşı duruş sergilendiğine, kendilerinin ise yeni sömürgecilik usûllerine karşı bağımsızlığı savunmaları nedeni ile "ihanet"le suçlandıklarına değinmiştir (Ecevit, 1973:80). Ecevit, "sosyal adaleti, demokrasiyi, ekonomik milliyetçiliği hedefleyen politikaları" "ortanın solu" söylemine eklemiş ve "milliyetçilik" ilkesi de Atatürk milliyetçiliğinin tam anlamıyla sahiplenilmesiyle söyleme dahil edilmiştir. Ayrıca 70'lerde "sağın milliyetçiliği ile solun yurtseverliğini" kendi popülist milliyetçiliğinde birleştirmeye çalışmıştır. Yabancı sermayeye karşı olmamakla birlikte ulusal endüstriyi destekleyen dış yatırımlara karşı çıkmıştır ve "ekonominin tümünde milliyetçi olmayan bir insan veya parti, hiçbir alanda milliyetçi sayılamaz" diyerek kendi farkını ortaya koymaya çalışmıştır. Ecevit milliyetçiliğinin iktisadi boyutunu ise "içeriye karşı halkçılık, dışarıya karşı milliyetçilik" ya da "iktisadi halkçılık ve milliyetçilik" olarak ifade etmiştir (Dönmez ve Bico, 2008:448-450). Dönmez ve Bico (2008:450)'nun belirttiği gibi Ecevitçi söylemde 'halk' ve 'millet' birbirine eşitlenmiştir. Ecevit, Türk milletini, geçmişinden beri "demokratik, çoğulcu ve eşitlikçi bir toplum" olarak kabul ederek hedeflediği sosyal demokrat düzenin kaynağını Türk toplumu ve Anadolu tarihinde aradığını belirterek Batı medeniyetinin de Anadolu kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Milliyetçi söyleminde "ekonomik ve toplumsal yapının Osmanlı Devleti'nin kültüründe kökleştiğini belirterek yakın geçmişi ulusal tarihe ekleyerek Atatürk'ün devraldığı tarih tezine önemli bir boyut katmıştır. Ecevit "Türklük, Türkiyelilik, Türk tarihi ve Türkiye tarihi" ifadelerini aynı anlamda kullanmayı kabul etmiş, diğer etnik kimlikleri geçmişte bırakıp herkes Türk'tür demeyi yeğlemiştir. Ecevit Güneydoğu'nun sorunlarını ekonomik sorunlar olarak değerlendirmiş ve Kürtler ile ilgili olan meseleleri iç ve dış düşmanların provakasyonu olarak değerlendirmiştir (Dönmez ve Bico, 2008:451-453). Bu süreçte Ecevit'in görüşünün, Atatürk milliyetçiliğini temel alarak özellikle "onun ekonomiye bakışı" ve "bazı farklar olsa da 'halk/millet' anlayışı" doğrultusunda gerçekleştiğini göstermiştir.

kültürel birliklerini sürdürmek istemesine rağmen fiili olarak bir irredenta ortaya koymaması yönü ile yayılmacı milliyetçiliğe karşı pozisyon almış gözükmektedir.

Kemalist milliyetçilik Türk siyasi hayatında devlet resmi ideolojisi olarak uzun yıllar boyu Türk siyasetine ve politika üretim sürecine yön vermiştir. Birçok özelliği merkez sağ partilerce benimseniyor olan Kemalist milliyetçiliğin özellikle “dine, Osmanlıya ve onun kültürüne uzaklaşan yönleri” bu tipolojinin aynı zamanda halkın muhafazakâr beklentilerine uzaklaştığını da göstermektedir. Çok partili hayata geçilen 1950 itibarıyla bu ideolojinin muhafazakârlık lehine yavaş yavaş esnetilmesi söz konusu olsa da 28 Şubat sürecinde bu ideolojiye dayanılarak aktif laikliği⁸⁴ ortaya koyan yaklaşımlar sergilenmesi esasında bu ideolojinin resmi ideoloji olarak konumunu ve gücünü bir kez daha göstermiştir. Dolayısıyla tarihi süreç içerisinde özellikle komünizm ve dolayısıyla Amerika’nın yeşil kuşak projesi çerçevesinde muhafazakârları memnun edecek adımlar atılmış olsa da 28 Şubat evresi bunda bir tezatlık ve sertlik oluşturmaktadır⁸⁵. Atatürk

⁸⁴ Aktif ve pasif laiklikle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Kuru, 2010:184-190).

⁸⁵ Kemalist milliyetçilik bu süreçte iç ve dış koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. Türk siyasi hayatında özellikle 1990’lara gelindiğinde Kemalist ideolojinin sağ ve sol karması bir milliyetçilik tipi olarak “ulusalcılık” adında yeniden revize edilip güncellendiğini söylemek mümkündür. Ulusalcılık 1919 döneminin ve Erken Cumhuriyet Döneminin figürleri, motifleri, mefhumlarını (Vahdettin, Damat Ferit, mütareke basını, işbirlikçi azınlıklar, kapitülasyonlar) aynen bugüne uyarlamıştır. “Ulusalcılık” şehirli, laik ve orta sınıfa ait bireylerin dilinde temsil imkanı bulmuştur (Uzunçayır, 2013:214-215). 12 Eylül’den sonra devletteki sağ kadrolaşma tarafından “Kemalizm”in resmi ideoloji olmaktan çıkarıldığı düşüncesinden hareket eden ulusalcılık İslamcılığın yükselişine karşı laisist tepkiyi benimsemiştir. Bu ideoloji “şeriat tehlikesi” karşısında devlette ve orduda tutanak arama ihtiyacına bağlı olmuş ve Kemalizm’in milliyetçilik üzerinden tebliğ edilmesi düşünülmüştür (Bora, 1995:106-107). 1990’larda Kürt sorunu sebepli yaşanan gerilim ve İslamcı hareketin yükselişe geçmesi sonucu Kemalizm reaksiyoner-savunmacı bir pozisyon almaya yönelmiş ve “cumhuriyetçi değerlerin sarsıldığını, laiklik ve milliyetçiliğe bir saldırı olduğunu” düşünmeye başlamıştır (Uzunçayır, 2013:213; İdem, 2002:59). “Cumhuriyeti bir ihanet çemberi içine alarak” bir yandan “şeriat özlemi ve bölücülük” diğer uca “küreselleşme, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisinin uygulayıcı ve savunucuları”nın bulunmasıyla milli birliğin, milli kimliğin ve laikliğin tehlikede olduğuna dönük tehdit alarmı çaldıran Kemalizm’in devlet aygıtları, sivil toplumu bu değerlerin korunması adına göreve çağırışlardır. 1990’larda Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi çok sayıda Kemalist Sivil Toplum Kuruluşu (STK) “milliyetçilik, laiklik ve çağdaşlık” temelinde toplumu mobilize etmeye çalışmışlardır (Uzunçayır, 2013:213- 214). Yesevi (2012:83), 1990’ların sonunun “ulusalcılık” akımıyla açıklanabileceğini belirtmektedir. Ulusalcılık, emperyalizmle küreselleşmeye karşı durarak laikliği kuvvetle savunan bir akım olarak sağ ve sol milliyetçilerin ortak olarak savundukları bir karşıtlık anlayışı olarak ifade edilebilmektedir. Ulusalcılık 1990’ların sonunda liberal ve dinci politikalara karşı duruş ortaya koymaktayken sağ milliyetçiliğin baş düşmanı olan komünizmin ortadan kalkması ile bu kez sağ ve sol milliyetçiliğin “ortak düşmanı” “yeni oluşan burjuvazi”⁸⁵ ve din simsarları” olmuştur (Yesevi, 2012:83). 28 Şubat süreciyle beraber ulusalcı-sol, uzun zamandır arasının açık olduğu devletle arasını düzeltince “ulusalcı-sol, Türkçü-Ülkücü Hareket ve devlet” milliyetçilik ideolojisi ile birbirine eklemlenmeye başlamıştır. Kemalist ulusçuluk çoğu vakit Türkçü-özcü söyleme “vatanın kutsallığı, Türk kültürünün yüksekliği gibi” dini ibarelerin eklemlenmesi ile” bezenmiştir. Ulusalcı-sol’un milliyetçilik söyleminin Kürt muhalefet ve İslamcılık karşısında devleti ve orduyu desteklemesi onun otoriter devletçi karakterinin bir yansımasını oluşturmaktadır. Devletin bekasını korumak adına “zinde güçlerin” yapacağı her şey mubah kabul edilmiştir. Türkçü-Ülkücü Hareket ile ulusalcı-solu yaklaştıran son hadise ise AB tartışması olmuştur. “Anti-emperyalist tam bağımsızlıkçı” retoriği ile sol iddialı ulusalcı-sol çevrelerin söyleminde”,

milletçiliğindeki bu duruş ve değişkenlik ilerleyen yıllarda AK Parti'yi ve onun muhafazakâr ve milliyetçi duruşunu da şekillendirecektir. Dolayısıyla Atatürk milliyetçiliği ve şekillenışı Türk siyasetinde çok belirleyici olmuştur. Bu ideolojinin “millet” anlayışı ve öne çıkan özellikleri “muhafazakâr milliyetçiliğin karşısında konuşlanmıştır. Muhafazakâr milliyetçiliğin dini, tarihi ve kültürel olanı arayışına karşılık Kemalist milliyetçiliğin inşa ettiği Kemalist modernleşme -tarihi, kültürel ve dini birikimi geriliklerin nedeni olarak değerlendirip bir kenara bırakarak- süreklilikten bir kopuşu simgeleyerek aydınlanmacı ve pozitivist bir kafa ile yeni bir ulusun inşasına yani Türk milletini dinsel kimlikten arındırarak baştan inşa etmeye odaklanmış, diğer bir ifade ile Mustafa Kemal gerçekte olmayan bir şeyi “modern ulusu ve milli kimliği” varmış gibi gayret göstererek ona hayat vermiştir (Mardin, 1969:3-5). Bu amaçla, Latin harflerinin kabulü, dilde reform çalışmaları, Türk Tarih Tezi gibi birçok çalışmalar ve sivil din ihdası şeklinde birçok proje ortaya konulmuştur. Ancak bu yeni ulus yaratma süreci geleneksel kimlik ve değerlerin korunması ile gerçekleşen uzlaşmacı bir yaklaşımla olmamış aksine “kültür alanında kendisini göstermeye yönelik ve radikalleşen bir değişim programı şeklinde yaşanmıştır. Bu anlamda toplumsal olan da pozitivist bir bakış açısı ile düzeltilmek istenmiştir. Muhafazakâr düşünürler de tam olarak bu kopuş ve süreklilikten uzak bir gelişmenin karşısında konumlanmışlardır (Akıncı, 2012:157; Akıncı, 2014b: 575).

2.2.2.Teritoryal Milliyetçilik (Anadoluculuk)

Teritoryal milliyetçilik ilk defa Batı'da kavramsallaştırılmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu milliyetçilikte mekânsal ya da teritoryal düşünce hâkim durumdadır. Teritoryal milliyetçilik mantığına göre bir milletin tanınmış ülke topraklarına sahip olması gereklidir. Cumhuriyet Döneminde “Memleketçilik, Anadoluculuk, Türkiyecilik” gibi isimler alan teritoryal milliyetçiliğin mevcut bulunduğu görülmektedir. Burada isimlendirme farklı olsa da “belli sınırlar içinde yaşayan halka millet vasfını yükleyen, Anadolu'da yaşayan halkı temel unsur olarak alan tek kaynaktan beslenmektedirler” (Recebov ve Taş, 2018:42-43).

Teritoryal milliyetçiliğin “memleketçilik” adıyla “II. Meşrutiyet'in Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık” şeklinde cereyan eden üç yaygın ideolojisine tepki hâlinde mütareke döneminde doğan hareketlerden biri olduğu görülmektedir (Kılıç, 2007:123).

yoğun bir şekilde soy-etnisist öğelerle birlikte “otoriter devlet” savunusunun boy attığı görülmektedir (İdem, 2002:59-60).

Anadoluculuğun başlatıcıları denecek kişiler 1913'te yayın hayatına başlamış olan "İslam Mecmuası"nda yazmaya başlayan Musa Kazım, Mehmet Şemsettin (Günaltay) ve Halit Salim'dir. Bu yazarlar kendilerine Türkçülük ve İslamcılık karışımı bir yol tutmuşlardır. Anadoluçuluğun gelişmesi Gökalp'in eleştirilmesi ve onun düşüncelerinin anti-tezinin üretilmesi üzerine gelişmiştir (Atabay, 2008:515-516). Anadoluçuluğu ilk dile getiren kişi olan Necip Türkçü, Türk Ocağı İzmir Şubesinde 1915'te verdiği konferansta vatan olarak tanımlanmakta olan coğrafi gerçekten yola çıkıp Turan idealinin duygu ve düşün anlamında vatan olarak kabulünün mümkün olmayacağını belirterek Anadolu ve Rumeli Türklüğünü ön plana çıkarmıştır. 14 Haziran 1918'e gelindiğinde Türk Ocağı Genel Kongresi'nde Ocağın 1912 Nizamnamesindeki hâinden vazgeçilerek "Ocak'ın faaliyet alanının Türkiye olarak değiştirilmesi" kararı alınmıştır. Dolayısıyla ilk dönem Anadolu düşünce bir halkın millet hâline gelmesini ortak kültür ve ortak vatanın varlığına bağlamış, bunlardan birinin eksik olduğu durumda millet olunamayacağına inanmıştır⁸⁶ (Deren, 2008:533). Bu anlamda Anadoluçuluğun bir düşünce hareketi olarak ortaya çıkması derin bunalımların ve de toprak kayıplarının olduğu bir ortamda I.Dünya Savaşı sonrası imzalanan mütareke ile var olan popüler ideolojilerin çöküşü sonucunda bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket yerelliği ön plana çıkararak Anadolu'yu merkezi konuma getirerek "sınırlı, irredentist olmayan, mağdur" bir özellik taşımak sureti ile İslamcılık ve Turancılıktan ayrılmaktadır (Korkmaz, 2016:168-169).

İkinci aşama olarak ifade edilebilecek olan 1930'ların ikinci yarısından sonra Anadoluçular ile Türkçüler resmî ideolojinin belli yönlerine ve de CHP'nin bazı politikalarına birlikte muhalefet eden "milliyetçi bir platform oluşturmuşlardır" (Deren, 2008:536). Dış Türklerin kurtarılması düşüncesi temelinde 1939-1945 döneminde Anadoluçular ile Turancılar arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Anadoluçuluğun ve Atatürk milliyetçiliğinin tek ortak noktası ise milliyetçiliğin Anadolu'nun coğrafi gerçekliğine oturtulmasıdır. Çünkü Atatürkçülük modernleşme yolunda köklü ve kalıcı devrimler yapmayı arzu ederken Anadoluçuluk kırsal hayat ve kültürün korunması arzusunda olan gelenekçi ve muhafazakâr bir görüştür. II.Dünya Savaşı sonrasında "Türkiye yeni bir siyasi dönüşüme

⁸⁶ Kılıç (2007:123), Anadoluçuluğun doğuşunu 1917-1925 arası olarak vermekle birlikte Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde Anadoluçuluğun iki aşama geçirdiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız (Kılıç, 2007:123-124).

girdiği esnada” ise Anadoluçuluk, farklı yorumlara kaynak oluşturmuştur⁸⁷ (Atabay, 2008:530-532).

Bu ideolojide, “bir ulusu yaratan ruh ancak yerleşik düzene geçişle ve bu coğrafyanın üzerinde yaşayanların kader birliği yapmasıyla birlikte işlevsel bir niteliğe dönüşebilirler” anlayışı hâkimdir (Atabay, 2008:527). Anadoluçuluğun milliyetçilik anlayışında “coğrafya” kutsal bir vatan olarak temel alındığı gibi, aynı zamanda ulusal gelişimin her düzeydeki kaynağı olarak da görülür. Bu toprak parçası bir vatan olarak kabul edilerek kalkındırılması amaçlanır. Önce Anadolu sevilmelidir ki ardından sanatta, bilimde, folklorda, dolayısıyla tüm sosyal ve kültürel alanlarda bir rönesans yaratılması düşünülebilir. Bu rönesansı ise gençler yapacaktır ve “bu gençlik hem Batı taklitçiliğinden hem de hayalci Turancılıktan uzak durmalıdır” anlayışını benimsemiştir. Milliyetçiliğin bir tarih bilinci şeklinde ele alınması söz konusu olduğu gibi bu ideoloji Anadolu üzerinde gelişmiş olan Türk tarihini esas almaktadır. Yani 1071 ulusal tarihin başlangıcı sayılmaktadır. Çünkü öncesi kavmi bir tarih olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi ise gerçek anlamda kültürün Türkmenlerin Anadolu’ya gelişi ile kurulmaya başladığı inancıdır. Anadoluçular, Anadolu Türklerinin hem yerli hem de yabancı kavimler ile karıştığını ve bu durumun Türklüğü bozmadan gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Anadoluçuluk kendini kültürel bir milliyetçilik olarak kabul etmektedir. Çünkü kültür, mevcut ulusun duygu, inanç, hükümlerini temsil eden kurumlar ile geçmişteki inanç ve duyguları koruyup nakleden kurumlardan oluşmaktadır. Dolayısı ile Anadolu’nun kendine özgü bir kültürü olduğu ve oluşturulduğu belirtilmektedir: “Dil, edebiyat, sanat, din, gelenek ve görenek” (Atabay, 2008:528-529). Korkmaz (2016:170)’a göre ise Anadoluçular, Müslüman Anadolu Türkünü, çekirdek etni olarak görmekte ve bu anlamda kültüre önem vermektedirler.

Atabay (2008:517)’a göre, “Anadoluçuluğun savunduğu şey Anadolu’nun güncel dertleri ve sorunları ile uğraşma gereğidir”. Geçmişin sorunları ile bugün dertlenmek mantıklı görülmemektedir. Ayrıca Anadolu, Malazgirt’ten Sakarya’ya kadar kutsal toprak için canını vermiş olanların emaneti olarak değerlendirilmektedir. Anadolu, “ahlâkı, toprağı, iradesi ve kaderiyle” Anadolu Türk ulusunu oluşturmuştur. Anadolu halkı Müslüman

⁸⁷ İslamî Anadoluçuluğu savunmakta olan Nurettin Topçu bu süreçte Muhafazakâr Anadoluçuluğu “milliyetçi-muhafazakâr” eğilimler ile eklemlenip günümüze taşımıştır. Diğer yandan bu dönemde Laik Anadoluçuluğu sürdüren düşünürler de olmuştur (Atabay, 2008:530-532). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (Atabay, 2008:532). 1970’lere gelindiğinde ise Anadoluçuluğun Atatürk milliyetçiliği ve Türkçülük karışımı bir şekle sokulması girişimleri olmuştur (Atabay, 2008:532).

olduğundan Anadolu tarihi aynı zamanda “Müslüman Anadolu’nun tarihi” olarak da ele alınmalıdır. Kurtuluş savaşında Atatürkçülük ve Anadoluçuluk omuz omuza savaşmış olsa da sonraki süreçte “Atatürkçülüğün modernizme, Anadoluçuluğun ise muhafazakâr ve gelenekçi bir çizgiye girmiş olduğu gözlemlenmektedir (Atabay, 2008:517-518)”.

Anadoluçuluk, cumhuriyetin öncesinden itibaren gelişmeye başlamış ve Cumhuriyet Döneminde çeşitli sebeplerle değişmeye uğrayarak mevcut iç ve dış koşullara göre revize olmuş teritoryal bir ideolojidir. Bu ideoloji aynı zamanda İslam’a ve kültüre sahip olmaya çalışan ve bu anlamda Atatürkçülüğün modernliği ve Batı hayranlığına; Turancılığın ise Anadolu’dan çıkan hayallerine ve Türk’e özgü kabul ettiği mevcudiyete karşı duran bir ideoloji konumundadır. 1923’ler itibarıyla içeriğine İslamcılık karışan bu ideoloji, 1930’ların ortası ile II.Dünya Savaşı öncesinde, Türkçülerle mevcut iktidarın politikalarına eleştirilerde birlikte hareket etmişlerdir. II.Dünya Savaşı sonrasında ise muhafazakâr Anadoluçuluğun milliyetçi-muhafazakâr eğilimler ile eklemlendiği görülmektedir. Bu eklemlenmede komünizmin etkisi önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu ideoloji bir milletin tanınmış ülke toprağı olmasını isteyerek o sınırlar içerisinde bulunan insanları millet kabul etmektedir. Bu insan topluluğunun kader birliği ile hareket etmesini istediği gibi kalkındırılmasını istemektedir. Gençliği Batı hayranlığı ve Turan hayalciliğine teslim etmeden sanat, kültür gibi alanlarda gelişim istemektedir. Türklerin Anadolu’ya gelmesi ile bu coğrafyada Türklüğü bozmadan sürdürdüğünü kabul edip Türklerin Anadolu’daki tarihini esas almaktadır. Çünkü Türklerin Anadolu’ya gelişi ile gerçek kültürün oluştuğuna inanmaktadır. Bu ideoloji Anadolu’nun sorun ve dertlerine odaklanmaktadır. İrredantist olmadığı gibi sınırlı ve mağdur bir özellik taşıması yönü ile İslamcılık ve Turancılıktan ayrılmaktadır.

Bu düşünce Türklerin Anadolu’da yaşadıklarında Anadolu kültürü ile bütünleşerek yeni bir kültürle başka bir ulus olduklarını kabul eden, Türki devletlerdeki milletlerden farklı bir kültüre sahip olduğunu ve kültürün milleti yarattığına değinerek Anadolu sınırı içerisinde bir ülkenin kurulmasını ve sürdürülmesini isteyen bir ideolojidir. Bu durum kültür milliyetçiliği ve teritoryal milliyetçilik özellikleri göstermek anlamına gelmektedir. Özellikle Atatürk milliyetçiliğinin “din karşısındaki duruşuna” itiraz eden bir anlayışla yıllar içerisinde bu konudaki eleştirisini artırmıştır. Özellikle binlerce yıl öncesinden kalan eserleri başka milletlere de ait olsa Anadolu’nun bir kültürel değeri olarak benimseyerek yüzyıllardır Türk’le bütünleşmiş İslam’ın da değerlerine sahip çıkarak bir muhafazakârlığı

da benimsemiş gözükmektedir. Bu anlamda dünyada gelişen milliyetçilik türleri temelinde değerlendirildiğinde “milleti” Anadolu kültürü temelinde tanımlamak sureti ile olaya teritoryal milliyetçilik bağlamında yaklaşıp herhangi bir ırka ya da ırk ayırımına gitmeksizin Fransız (Batı) tipi milliyetçiliği benimsemiş gözükmektedirler. Dolayısıyla Anadoluculuk milleti etnisist bir yapı olarak değerlendirmedeği gibi din ve kültürü de millet tanımına dâhil etmiştir. Dolayısıyla teritoryal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçiliğin önemseddiği kültürü ve değerleri korumaya dönük bir bakış açısını ortaya koyması yönü ile benzeşmektedir. Vatan toprağının kalkındırılması yönü ise liberal milliyetçiliği andırmaktadır.

2.2.3. Etnik Milliyetçilikler

Etnik milliyetçiliğin genellikle sivil (vatandaş temelli) milliyetçiliğin karşısında olacak şekilde tanımlandığı dikkat çekmektedir. Genel kabuller etnik milliyetçiliğin millet tanımında ırk, kültür ve dil birliğine vurgu yaparak kültürel ayrıcalık ve özgünlük hususunu öne çıkarttığı yönündedir. Ayrıca milletin aslını neyin teşkil ettiğine dair temel iddialar ortaya atmaktadır. Bu anlamda milli kimliğin nüfusun benzeştiği ve etnik saflığı üzerine bina edildiği dikkat çekmektedir (Akman, 2008:81). Smith (2009:134) etnik milliyetçiliklerde “millet düşüncesinin temelinde” etnik ve soy bilimsel hareketlerin olduğunu, bu tür milliyetçiliği benimseyen kimselerin daha büyük bir siyasi birimden ayrılarak onun yerine yeni bir etno-millet kurmaya çalıştıklarını, dolayısıyla bunlara ayrılıkçı milliyetçiler ya da diaspora milliyetçileri de denebileceğini bildirmiştir. Öte yandan yazar bunu daha geniş bir perspektifle ele alarak, yeni bir etno-millet kurulmasının ardından o esnada mevcut sınırlar içerisinde olmayan etnik akrabaların ve onların yaşıyor olduğu toprakların ilhak edilmesinin ve kültürel veya etnik anlamda benzeyen etni-milli devletlerin birliğinin kurulmasının söz konusu olması ile etnik milliyetçiliğin irredentist ve pan milliyetçi bir versiyona eriştiğini bildirmektedir.

Dolayısıyla etnik milliyetçilik kavramı tam anlamı ile ırka vurgu yapmamakla birlikte ortak bir soya vurgu yapmaktadır. Çünkü bu çalışmada da incelendiği üzere “ırk” kavramı ile “etnik” kavramının aynı manada kullanılmadığı, ırkın daha çok biyolojik bir anlamı ifade ederken etnisitenin milletten farklı bir pozisyonu işgal etmekle birlikte bazı yazarlarca ırkla ilişkili tanımlansa da daha çok kültürel bir anlam ihtiva ettiğini ortaya

koyan bir bakış açısı ile bu çalışmada etnik milliyetçiliğin ırkçı milliyetçilik ile aynı anlamda kullanılmadığına dikkate çekmek gerekmektedir.

Türkiye’de etnik milliyetçilik temelinde icra edilen milliyetçiliklere bakıldığında Türkçü-Turancı kesimin ve ülkücülerin bir kısmının ön plana çıktığı görülmektedir. Türkçü-Turancı kesim Tek Parti Döneminde de icraatlarını yürütmekle beraber özellikle II.Dünya Savaşı döneminde de Turan’ın kurulması hayalini benimseyen duruşlarını sürdürmüşlerdir. Daha sonraki süreçte komünizme karşı sert bir duruş ortaya koyan Türkçü/Turancı görüş, bir süre, ilk ortaya çıktığında Türkçü özellikler gösteren ülkücülüğün lideri Türkeş’i destekler bir pozisyon alsa da ülkücülüğün zamanla İslamî yaklaşma içerisine girmesi ve bu bağlamda Türkeş’in “partisinin sembollerini değiştirerek⁸⁸” “İslam”ı partinin dışa yansımada daha belirgin halde getirmesi üzerine aralarına bir soğukluk girmiştir. Dolayısıyla etnik milliyetçilik ülkücülüğün içerisinde zaman zaman öne çıkan ve zaman zaman konjonktüre bağlı olarak geri planda kalan bir duruş olmuştur. Bununla birlikte “1990’ların başında Türk devletlerinin bağımsız devletler hâline gelmesi ve Türkiye içerisinde Kürdistan İşçi Partisi (PKK) kışkırtmalarıyla Kürtçü davranışların artması” ülkücülüğün yeniden Türkçülüğe yaklaşması sonucunu doğurmuştur. Özellikle ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği ve bunu geliştirmeye dönük alınan siyasi kararlar ülkücülüğün Türkçü-Turancı ve korumacı yönünü kuvvetlendirmiş ve ezeli-ebedi bir millî varlık tahayyülüne dayanarak resmi ideoloji ile ittifak yapmasına vesile olmuştur. Ancak bu süreçte ülkücülük Türkçü/Turancı duruşa yakınlığa da 1992 yılında ülkücülük içerisinde İslam’ı Türklükle birlikte sürdürmeyi doğru kabul eden Türk-İslam ülkücüleri yeni bir siyasi oluşumla (Büyük Birlik Partisi) örgütlenmeyi tercih etmişlerdir. Ülkücülüğün içerisinde böyle bir yeni siyasi parti çıkmasının sebebi sadece/tek başına Türkeş’in Türkçü/Turancı çizgiye kayması olmasa da özellikle “ülkücülük içinde verilen siyasi kararlar ve Muhsin Yazıcıoğlu ile ekibine karşı sergilenen dışlayıcı tavırlar” böyle bir sonuç ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Anadolu sınırlarını aşan bir yüzü olarak etnik milliyetçiliği Turancılıkta da görürüz. Smith (2009:262), “pan-milliyetçilikler”i “genellikle birkaç sınırdış devleti, paylaşılan kültürel özellikler veya bir ‘kültürler ailesi’ temelinde bir tek kültürel ve siyasi topluluk içinde birleştiren hareketler” olarak tanımlamaktadır. Turancılık, Pantürkizm ve Panturanizm yazarların yorumuna göre anlam olarak birbirine yaklaşmaktadır. Bu anlamda Akçura’nın

⁸⁸ Semboller ve sloganlardaki dönüşümle ilgili detaylı bilgi için bakınız (Ayvazoğlu, 2008:574).

Turancılık anlayışı, Macarları da içine alan ve din farkı gözetmeyen bir anlayışken, Ziya Gökalp'ın Turan anlayışı “Türkçülük ülküsünü, büyüklüğü noktasında Türkiyecilik (Anadoluculuk), Oğuzculuk (Türkmencilik) ve Turancılık” olarak üç dereceye ayırmaktadır. Bir Türkistanlı olan Zeki Velidi Togan ise “din”in Türk milleti için muhakkak bir esas olduğu görüşündedir. Togan’a göre, Eski Bulgarlar, Avar, Peçenek, Uz ve Komanlar din değiştirdikleri için Slav, Ukraynalı ve Macar olmuşlardır (Saklı, 2012a:12,14). Bugün “Turancılık” deyince Türkiye’de anlaşılan şey, tarihî mirasları da dâhil olduğu halde bütün Türkleri tek devlet hâlinde birleştirmek ülküsüdür” (Atsız, 19xx:15). Turan, kısaca “Bütün Türkler” anlamına gelmektedir. Türk ifadesinin kısaltması olan “Tur” hecesinin “-an” eki çoğullaştırılması ile bu anlam elde edilmiştir. Bir ülkü olarak “Turan ve Turancılık” ise “tüm Türklerin birleşerek tek bir devlet ve idare altında toplanması fikri”dir (Sehbal, 2019). Landau ise Pantürkizm Turancılık’tan farklı kabul etmekte, ancak ikisini aynı anlamda kullanmaktadır⁸⁹. Landau Turan’ın sınırlarını “doğuda Çin, Tibet ve Hindistan güneyde İran, batısında Deşti Kıpçak Çölü ve Hazar Gölü ve kuzeyinde yine Deşti Kıpçak Çölü” şeklinde göstererek Turancılığın sonuç itibarıyla Macarlar, Finliler ve Estonyalıları da kapsayan Pantürkçülük’ten çok daha geniş bir kavram olduğunu ifade etmektedir (Landau, 1999:10).

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere tanımlar arasında farklar olmakla birlikte kimi tanımlarda Turancılık “dilin ortaklığı” üzerine ifade edilirken kimi tanımlarda “din ayrımı olmaksızın ve dile dayandırılmaksızın” tüm Türkleri işaret etmekte ve kimi tanımlarda da “Türklerin ayak bastığı her alan” Turan farz edilerek dünyaya yayılan Türklerin esasında cihana sahip olması ifade edilmektedir. Tüm bu kavramlardaki esas mantık Türk etnik yapısını birleştirmeyi ve geniş bir alana yayılmayı ifade etmesidir.

Etnik (ırkçı) milliyetçilik⁹⁰ “bireyin kendi seçebileceği belli bir millete ait olması ilkesini” reddetmektedir. Birey başka bir topluluğun içine göçse dahi “organik olarak etnik anlamda bağlı bulunduğu topluluğun mensubu olarak sonsuza dek onunla damgalanmış bulunmaktadır”. Etnik milliyetçilik anlayışının Cumhuriyet Döneminde Türk-Turancı fraksiyon içerisinde karşımıza çıkmakta olduğu görülmektedir. Bu anlamda etnik milliyetçiliğin izleri “Pantürkist hareketlerin” içerisinde bulunmaktadır. Ancak ırk ya da ırkı temel alan bir milliyetçilik anlayışını Pantürkçü fraksiyonun tamamı tarafından

⁸⁹ Bu konudaki değerlendirmelerini görmek için bakınız (Landau, 1999:172).

⁹⁰ Kılıç (2007:133) “etnik” ve “ırkı” kelimelerini aynı anlamda kullanmıştır. Ancak bu iki kelimenin bu çalışmada aynı anlamda kullanılmadığı çalışma içeriğinde daha önce açıklanmıştır. Bununla birlikte Pantürkçü kesim içerisinde biyolojik anlamda ırka dayanan Türkçü bir kesimin olduğu bir gerçektir.

benimsendiğini söylemek yanlıştır. Çünkü bazıları “ırkı” “milletin ve milliyetçiliğin temeli olarak görürken” bazı Türkçüler ise “ırkı”, “etnik bütünlüğün önemli bir faktörü” olarak görmemiştir. Dolayısı ile bu kesime göre “milliyet”, “dil, tarih ve kültür gibi etnik farklılıkları belirleyen başka faktörlerin bir fonksiyonu” sayılmıştır. Öte yandan Türkçüler kendi içerisinde, “Pantürkçülüğe ve Turani kökenlerine” yaklaşımları hususunda da bölünmüşlerdir (Kılıç, 2007:133).

Pantürkçü hareket içerisinde ortaya çıkan etnik milliyetçilik anlayışına cumhuriyet yönetimi olumsuz bakmıştır; ancak buna rağmen cumhuriyetin ilk yıllarında Pantürkist hareketler mevcut olmuştur. Bu görüşe mensup olan kimseler “Türk Ocakları” bünyesinde faaliyette bulunmuştur (Recebov ve Taş, 2018:43). Tek parti yönetimi Türk Ocakları’nın etkinlik alanının sadece “Türkiye sınırları içinde olması gerektiğine dair bir tüzük değişikliği” yaptırmışsa da “Pantürkist taleplerin önüne geçilememesi neticesinde” 1931 yılında Türk Ocakları tümüyle kapatılmıştır (Kılıç, 2007:133-134). Türk Ocakları’nın kapanmasının ardından Pantürkist akım bilhassa 1931’den itibaren ciddi manada canlanmıştır. Bu canlanışta etkili olan en mühim isim Nihal Atsız olmuş ve bu konuda ciddi çalışmalar yapmıştır (Kılıç, 2007:134). Esasına bakılırsa 1930’lu yıllarda İtalya’da faşizmin, Almanya’da Nazizm’in iktidara gelmiş olması ile birlikte Türkiye de bunun etkisinde kalarak Recep Peker Başbakanlığında otoriter milliyetçilik anlayışı faşizme göndermeler yapılmak sureti ile geliştirilmiştir (Türküne, 2014:534). Dolayısıyla 1930’larda Türkiye’de tekrar uç vermeye başlayan Pantürkizm’in bu ikinci safhasının başından itibaren ve günümüze kadar ilk göze çarpan özelliği ve ana hareket ettirici teması “anti-komünizm” olmuştur (Bora, 1995:182-183).

Bora (1995:120), Türkçü-Turancı Türk milliyetçiliğinin, resmî milliyetçiliğin ‘sapkın’ bir kolu olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu ideoloji “Vatan olarak bütün ‘Türklük dünyasını’ kabul etmesiyle resmî (Atatürkçü) milliyetçiliğin vatancı/Anadolucu çizgisinden ayrılır”. Ancak diğer yandan “ezeli-ebedi bir millî varlık tahayyülüne dayalı tarih kavrayışı” veya “millî din” anlayışı ise Türkçülüğün resmî milliyetçilikle kesişebildiği noktalar. Bora (1995:120)’nın belirttiğine göre “Türkçü-Turancı akımla resmî milliyetçiliğin ilişkisindeki gerilim II.Dünya Savaşı yıllarında doruğa⁹¹ vardktan

⁹¹ Hükümet II.Dünya Savaşı’na girmek istemezken ve Sovyet tepkisinden çekinirken Türkçü/Turancı ekip açık şekilde Almanları desteklemiş ve böylece Sovyetler’de yaşayan Türklerin kurtularak bir Türk Birliği kurulacağını düşünmüştür (Yesevi, 2012:82).

sonra⁹², 1944'teki ünlü davanın⁹³ ardından Türkçü akım marjinal denebilecek bir aydın hareketi konumuna itilmiştir". Bora (1995:182-183), 1930 ile 1970 arası Pantürkist hareketinin İslamcılıktan kopuk bir tavır aldığını ve özellikle II.Dünya Savaşı döneminde açık bir şekilde Nazilerin taraftarı olduklarını ve savaş sonrası süreçte ise hükümetin yönünü Batı'ya çevirmesi ile başlayan Soğuk Savaş döneminde anti-komünizm propagandalarına hizmet etmekle sınırlı bir işlevi yerine getirdikleri ölçüde faaliyet göstermelerine izin verildiğini, iktidarı rahatsız ettiklerinde ise "hizaya getirici" uygulamalarla karşılaştıklarını belirtmektedir.

II.Dünya Savaşı döneminde milliyetçilik, tüm dünyada aşırı sağ veya faşizm ile özdeşleşmiştir. Dünya genelinde bu algı mevcutken, ırkçı milliyetçilik Türkiye'deki kendi program ve de kimliğini "solculuk, kızılık, sosyalistlik, komünistlik karşıtlığı" üzerinden oluşturmuştur. Irkçı-Turancı düşünceye göre "komünizm, sosyalizm ya da Marksizm" Yahudilerce Dünya egemenliğini elde etmek için kullanılan bir fikir akımıdır. Bu şekilde dünya servetinin Yahudilerin elinde toplanması mümkün olacak ve devam eden süreçte devletler çözülerek millet duygusu boğulacaktır. 1940'larda milliyetçi söylemin yarattığı sosyalist imgeye göre "sosyalist düşünce", gayri mili bir cereyan olmasının yanında sosyalistlerin kök ve soy olarak da bu millete yabancılığı kabul edilerek Türk milletini sağlam karakterli yapan, milletin mukaddes kabul ettiği her şeye düşman oldukları kabul edilmiştir. Bu düşüncenin Türk ordusunu tahrip etmeye çalıştığı, Türk milletini ahlâksızlığa ve din düşmanlığına sürüklediği kabul edilmiştir⁹⁴(Atılğan, 2009:4-6).

Özet olarak Türkçü-Turancı hizip sosyalist düşünceyi, gayri mili, Türk milletini ahlâk dışı davranmaya ve dinden uzaklaştırmaya yönelik bir düşünce olarak kabul etmiştir. Bu anlayışa göre kişi milletini seçemez ve başka bir toplumun içinde de yaşasa Türk'tür. Solculuk, kızılık, sosyalistlik, komünistlik karşıtlığı üzerine oturmuş olan bu ideoloji "komünizm, sosyalizm ya da Marksizm"ın Yahudilerce Dünya egemenliğini elde etmek için kullanılan bir fikir akımı olduğunu ve zenginleşen Yahudilerin devletleri çözerek milli duygularını almak istediklerini ifade etmiştir. Böylece Sovyet Rusya bünyesindeki Türklerle birlikte büyük Türk devletinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

⁹² 1943'e gelindiğinde savaşın Almanlar aleyhine dönmesi neticesinde Türkiye tarafsız olmak baskısı altında kalmıştır (Kılıç, 2007:134).

⁹³ 1944 Turancılık Davası ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Landau, 1999:171-172; Kılıç, 2007:134; Hocaoglu, 2015:32).

⁹⁴ Bu söylem "İslamcılar ve muhafazakârlar" tarafından da benimsenmiştir. Hatta komünizm ve sol düşmanlığı İslamcılar ile milliyetçilerin kesişmiş olduğu en önemli konu olmuştur (Atılğan, 2009:4-6).

Etnik bir milliyetçilik türü olarak değerlendirilmek sureti ile 1970’lerden 1990’lara kadarki dönemde İslamî yönü ağırlaşarak muhafazakâr Türk milliyetçiliğine yakınlaşan ülkücülük ise 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamında gelişme göstermiş bir milliyetçilik anlayışı olması ile birlikte birçok yönü ile Türkçü milliyetçilik özelliği göstermiştir.

“Ülkücülük” kavramının bugünkü anlamını kabaca, 1969’dan sonra kazanmaya başlamış olduğunu söylemek mümkündür⁹⁵ (Öksüz, 2007:26). Öksüz (2007:26-30), “sınıf, ümmet gibi” büyük topluluklar arasında “millet”i tercih edene “milliyetçi” dendiğini; milletin çıkarını, “ben, ailem, yakınlarım, sülalem” gibi daha küçük grupların çıkarlarının üstünde tutabilenlere ise “ülkücü” dendiğini ifade etmektedir. Yazar, ülkücülüğün vatandaşlık sorumluluğu olduğunu, kişinin kendisini ülkesinde olan bitene müdahaleye mecbur ve sorumlu hissetmek olduğunu ve “bu devlet benimdir” “bilinci”⁹⁶ olduğunu belirtmektedir.

1960 sonrası dönemde Türkiye’de politika “sağ-sol” şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Sağ için ise en önemli bileşenlerden bir tanesi “milliyetçilik” olmuştur. Sağ cenahın oluşmasında milliyetçilikle beraber İslamcılık ve muhafazakârlık süreç içerisinde gerektiğinde değişen oranlarda ilişkili hâle getirilmiştir. Kemal Can (2008:663)’a göre Ülkücü Hareket, Türk sağının bu üçlü ideoloji takımından milliyetçiliği merkeze alan en başarılı terkipini ortaya koymuş ve zaman zaman merkez sağın sosyal adaletçilik, kalkınmacılık, liberalizm ve Batıcılık gibi yan unsurlarını da alıp sembolik ve demagojik olarak kullanmak suretiyle bu malzemeyi bir ideolojik saflık olarak militan-politik bir çerçeveye oturtmayı mümkün kılmıştır. Ülkücü ideolojinin cazibe unsurları “militan, tavizsiz, sert çizgi” dir. Bu çizgi tabanın hoşnutsuzluğunu, mağduriyetini, öfkesini eyleme dökmede fırsat sunmuştur (Can, 2008:663-664).

Ülkücü Hareket’in kendisine seçtiği semboller ise Türk atası ve milli sembolü olan “Bozkurt”; üç kıtada hâkimiyeti simgeleyen ve Osmanlıda iktibas edilmiş olan “üç hilal” ve de son olarak idealizm ve adanmışlığı simgeleyen “ülkücü” kavramlarıdır. Bu akım Nihal Atsız ile Necdet Sançar ismi ile özdeş hâle gelen Turancı çizgiden beslenmiştir. Öyle

⁹⁵ Ülkücülük konusunda önemli olan ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde adı öne çıkan Alparslan Türkeş, Türk Kültür Derneği’ni kurarak kırsalda milli kültürü yaşatmayı ve milliyetçi düşünceleri tabana yaymayı arzulayan bir kişi olarak Türkçü faaliyetleri nedeniyle Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından arkadaşları ile birlikte tasfiye edilmiştir. 1963 yılında sürgünü biterek ülkeye dönen Türkeş ve 60’tan fazla arkadaşı 1964 yılında CKMP Kongresi’nde Parti’ye girmişlerdir. Kısa sürede kongrede yapılan oylama sonucunda genel başkanlığa seçilen Türkeş, 1967’de “Ülkücü Hareket’in siyaset alfabesi” olarak belirtilen ve parti programının merkezine oturtulan “Dokuz Işık Doktrini”ni (milliyetçilik, ülkücülük, ahlâkçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik, endüstri ve teknikçilik) hazırlamıştır (Ugan, 2018:522-523).

⁹⁶ Bu yönü ile “ülkücü” fikir ve kanaat önderi olan, “toplumun eliti” (Kahramanyol, 2007:31) olan kişilerdir.

ki Türkes de mazide Atsız'ın öğrencisi olmuştur (Türküne, 2014:534). Bu hareket kendisini sola karşı mücadele etmeye adayarak yürüttüğü şiddet kampanyası ve bu paramiliter özelliği nedeniyle devletten ve diğer sağ partilerden büyük destek alarak kendilerini devletin yanında “komünizme karşı savaşan” yardımcı güç olarak görmüştür. Hareketin yapısı içinde sağlam bir hiyerarşi ve disiplin olduğundan fikir çatışmaları, sorgulama, hizip ve gruplaşma olmamıştır (Bayraktar, 2015:35).

Türkçülük, Ülkücü Hareket'in ana ideolojik damarlarından bir tanesi olmuştur. Türkçülüğün lider ideoloğu olan Atsız 1965 yılında, genel başkanı Türkes olduktan sonra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ye yakın olmuş ve çıkardığı Ötüken Dergisi'nde Parti ve Türkes için övgü yazıları yazmıştır. 1969'da ise CMKP'nin MHP olması ve amblemin üç hilal olması sonrasında Atsız, partinin Türkçü değil artık dinci olduğunu belirterek muhalif bir yerde konumlanmıştır⁹⁷ (Can, 2008:667).

Bora (1995:183), 1960 ve 1970'li yılların “ülkücü” hareketinin besinini o yıllarda yükselen sosyalist eğilimli harekete olan tepkiden aldığını belirtmektedir. Bu yıllarda “Ülkücü Hareket” anti-emperyalist, anti-ABD hareket ve girişimlerine karşı mücadele vermeyi başlıca işlerinden biri saymıştır (Bora, 1995:183).

Uzunçayır (2013:205), MHP'nin milliyetçiliğini “MHP hâlihazırda aşırı milliyetçilik, ırkçı milliyetçilik, etnik milliyetçilik ve kültürel milliyetçilik arasında gidip gelen sağ kanat milliyetçi ideolojileri savunan tek partidir” şeklinde ifade etmektedir. Bu anlamda 1970'lerin ortalarından 1980'lerin sonuna kadar Türkçü ideoloji Ülkücü Hareket içinde geriye itilmiştir (Bora, 1995:77). Ancak 1992 yazında Türk-İslam ülkücülüğü çizgisinin MÇP⁹⁸/MHP'den kopuşu⁹⁹ MÇP/MHP'de yeniden Türkçüleşmenin daha rahat serpilmesine imkân yaratmıştır. Böylece “soy” Türkçülüğü, tam manasıyla etnisist bir milliyetçilik olarak yeniden şekillenmiştir¹⁰⁰ (Bora, 1995:90-91). Aynı şekilde bu dönemde özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığını elde etmeleri

⁹⁷ MHP'nin bu dönüşümü nedeni ile muhafazakâr Türk milliyetçisi bir pozisyona geçmesi nedeni ile İslam'a yakınlaşan yönü “muhafazakâr Türk milliyetçiliği” başlığı altında değerlendirmeye alınacaktır.

⁹⁸ MHP, darbe sonrasında bazı yasal engellemeler sonucunda Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adı altında kurulmuştur.

⁹⁹ MHP ve Büyük Birlik Partisi (BBP) ayrışmasına ilişkin detaylı bilgi için bakınız (Bayraktar, 2015:35-39; Ugan, 2018:523-524; Can, 2008:676-678). Türk-İslam Ülküsü, muhafazakâr Türk milliyetçiliği başlığı altında değerlendirilecektir.

¹⁰⁰ Atsız'ın Türklüğü tamamen kan ve soy üzerine inşa edilmişken katışıksız bir biyolojik paradigmaya dayalıdır. Arvasi ise “içtimai ırk” üzerine inşa edilmiş milliyetçiliği kabul ederek sosyolojik temelde Türklük tanımını yapmıştır. Arvasi, ele geçen deliller bağlamında Kürtlerin Türk olduğu ve esas Kürtlerin Turani olduklarını ifade etmekle birlikte Atsız'dan farklı olarak “üstün ırk” kuramını kabul etmeyerek üstünlüğün “Allah yolunda gösterilecek hizmetler”le ölçülebileceğini ifade etmiştir (Yaşlı, 2014:388-389).

Ülkücü Hareket için Pantürkizm ve Turan'ı yeniden gündeme getirmiştir (İdem, 2002:57-58; Altındağ, 2016:57).

Bu gelişmelere bağlı olarak Türkçüleşme ile birlikte Türkçü-Turancı edebiyat canlanırken Türk mitolojisine ve kadim Türk tarihine yapılan göndermeler çoğalmıştır. “Bozkurt” simge olarak önemli hâle gelirken ülkücü gençlik hareketinin adı “Bozkurtlar” olarak yeniden itibar kazanmıştır. MHP'nin iç konuşmalarında veya yazılarında “Allah” kelimesi yerine “Tanrı” sözcüğü yeniden kullanılmaya başlamış ve İslamî unsur dışlanmasa da ikinci plana itilmiştir (Bora, 1995:122-124). 1992 sonrası dönemde ülkücü söylem İslamî unsurlardan ayıklanarak İslamî hassasiyetler “devletle barışma¹⁰¹”nın ideolojik zeminini üretme üzerine yeniden tefsir edilmiştir. “Devlete itaat Allah'a itaat etmektir, devlete isyan eylemek ise Allah'a isyana kalkışmaktır. Devlet yoksa mukaddesat yoktur” şeklinde sloganların benimsendiği bu dönem aynı zamanda “laisizm” anlayışının da kendisine daha fazla alan açtığı bir dönem olmuştur¹⁰²(Can, 2008:679).

Türkçülüğün yeniden doğuşunda terör meselesinin¹⁰³ de rolü büyük olmuştur (Bora, 1995:77). 1990'lı yıllarda Kürtlerin kendilerini ikinci sınıf vatandaş konumunda düşünmeleri ile birlikte PKK'nın kuruluşu ve silahlı eylemlerinin sürmesinin Kürtlerin geneline mal edilmesi bu süreçte Türkçü davranışları tetiklemiştir. Öte yandan Kürt hareketi 1990'ların başında siyaset zemininde de kendini göstermiştir. Ancak kurulan partilerin kapatılması¹⁰⁴ gibi adımlar atılsa da meclise girmek için başka partilerle ittifaklar ortaya konulması da bu hareketi güçlendirmiştir (Aygen ve Yaman, 2020:126-129).

Bu süreçte yaşananlar geleneksel Türk milliyetçiliğinde, bir tehdit algısı oluşturarak savunmacı karakter özellikleri güçlenmiştir. Sevres Antlaşması'nın hortlatılmaya çalışıldığı belirtildiği gibi “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” şiarı yol gösterici olarak dillendirilmiştir (Bora, 1995:140). Bu dönemde “Kürt kimliğinin tanınması” yanı sıra Türkiye'nin bir halklar ve kültürler mozaïği olduğunun belirtilmesi ve DYP-SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) koalisyonunun Kültür Bakanı Sağlar'ın Kürtçe kaset, kitap vb.

¹⁰¹ 1980 Darbesi sonrası devletin koruyucusu olarak kendilerini gören ülkücülerin de cezalandırması neticesinde devletle ilişkilerinde bir dönüşüm olmuştur (Bora ve Can, 2000:101-146; Bayraktar, 2015:35-36; Can, 2008:678).

¹⁰² 12 Eylül darbesiyle kapatılmış olan siyasi partilerin 1992 yılında “tekrardan eski isimleri ile açılmalarını sağlayacak kanunun yürürlüğe girmesiyle” MÇP, 1993 Ocağı itibarıyla MHP'ye dönüştürülmüştür (Ugan, 2018:524).

¹⁰³ Kürt faaliyetleri ve terör sorununun başlaması ve gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Smith, 2009:203-204; Ahmad, 2006:406-409).

¹⁰⁴ Bu süreçte Kürt hareketinin kurduğu ve kapatılan partilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Aygen ve Yaman, 2020:129-130).

yayınına serbestiden söz etmesi gibi hadiseler Türk milliyetçiliği tarafından “millî kültüre ihanet” olarak algılanmıştır. Bu süreçte Necip Fazıl’ın pek sevilen “öz vatanında garip, öz yurdunda parya” tarzı bir mağduriyete işaret edilmiştir (Bora, 1995:144-145). Bu nedenle Türk milliyetçiliği “beka davası mantığı etrafında, kuşatılmışlık psikoza eşliğinde, savunmacı karakterde şekillenmiş” bir milliyetçilik olmuştur (Bora, 1995:136).

MHP’nin 1990’larda İslamcı söylemi terki ve Türkçülüğü yeniden alevlendirmesi ile Atatürkçülüğe yaklaşan bir resim ortaya konmuştur. Ülkücü yazın bu süreçte Atatürk’ten övgü ile bahsederek RP ile yükselen İslamcılığın devleti ve laik sistemi tehdit ettiğini ortaya koyan söylemi ile İslamcı kanattan iyice soyutlanmıştır. RP’nin devlete meydan okur hâli devlet koruyucusu MHP’yi harekete geçirerek devletin temel değerleri ile uyumlu bir hâle gelmesini gerektirmiştir. Böylece İslamcı söylemini törpüleyerek resmi ideoloji ile ilişkisini geliştirip radikal söylemini yumuşatmış ve 28 Şubat sürecinde seçmen için güvenli liman olmuştur (Uzunçayır, 2013:205). Böylece 1990’ların sonları da Kürt meselesinin ülkenin başını ağrıttığı bir dönem olmaya devam etmiş olsa da MHP’nin bu mesele karşısındaki konuşlanışı ile değerinin arttığı görülmektedir¹⁰⁵ (Özkırmı, 2008:28).

Toparlanacak olursa, “AB ile ABD desteğini alarak Kuzey Irak’taki otonomlaşmaya bağlı olarak güçlenen bir etnik ‘Kürt milliyetçiliği’ ile 90’lı yıllarda Sovyetlerden kopan Türki Cumhuriyetlere yakın olan bir etnik ‘Türkçü milliyetçilik’ şeklindeki ülkücülük” birbirini tetikleyerek ve birbirini “öteki” konumuna getirerek karşılıklı olarak gerçekleşmiştir. “Kürt milliyetçiliği ve MHP’nin Türkçü milliyetçiliği/ülkücülük” birbirini tetikleyerek alevlendiren etnik milliyetçilikler olmuştur. Kürtçü davranışların yükselmesi ve siyasilerin Kürt realitesini tanıması gibi davranışları ile Türk milliyetçiliğinin şoven, ırkçı, faşizan türleri büyümüştür. Kürt milliyetçiliği mağduriyeti koşullayarak hak ve hürriyet teması üzerinden çaba harcarken Türkçü MHP milliyetçiliği Kürtlerin ayrılıkçılık hissi veren tavırlarına ve taleplerine, AB’nin adaletsiz duruşuna, Ermenilere, Kıbrıs meselesindeki olumsuzluklara karşı bir beka gayreti ortaya koyarak gelişme göstermiştir. Diğer yandan Türk devletlerinin bağımsızlığı ile ülkücüler için Türkçü-Turancı fiiliyat gündem maddesi hâline gelmiştir. Özetle anti-empyralist, anti-ABD hareket ve girişimlerine karşı mücadele vermeyi başlıca işlerinden biri saymış olan ülkücülük komünizme karşı sert bir duruş ortaya koyarak Türk birliğini desteklediği gibi Kürtçülüğe de karşı durmuştur.

¹⁰⁵ MHP’nin bu başarısının en önemli sebepleri “PKK ile mücadele sırasında çocukları şehit olan ailelerin verdiği oylar ve Abdullah Öcalan’ın yakalanması” olmuştur. Öcalan’ın seçimlerden 2 ay önce yakalanmasının ardından Bahçeli seçim meydanlarında Öcalan’ın idam edilmesi ile ilgili konuşmalar yaparak milliyetçilik dalgasını hızlandırmıştır (Ugan, 2018:524).

Dünya’da gelişen milliyetçiliklere kıyasla Türkçüler, Turancılar ya da Pantürkçüler şeklinde ifade edilen Türkçü görüşler II.Dünya Savaşı’nın yarattığı fırsatla Türk Birliği’nin kurulacağını düşünmüşlerdir. İdeolojileri nedeniyle 1930’lardan itibaren, “hükümet politikalarının yönüne göre” bazen desteklenmiş bazen de hesap vermek durumunda kalmışlardır. Tek Parti Döneminde “Türkçülük” daha çok Batı’ya benzemenin önüne geçme ve Türki topluluklarla birliği işaret etme anlamında gelişmiştir. Bu anlamda zaman zaman resmi milliyetçilik ve Anadoluçuluğa karşı duruş sergilemiştir. Özellikle II.Dünya Savaşı’nın başlarında Almanya’nın Rusya üzerindeki hâkim duruşu Türklerin Rusya’dan bağımsız hâle gelebileceği şeklinde değerlendirilip bu konuda çalışmalar yapılarak Turan hedefi önemsenmiştir. Öte yandan Türkçülüğün yayılmacı bir yönü olsa da bu yayılmacılık sömürü arzusunda olmaktan ziyade büyük bir milleti bir araya getirme anlayışında olmuştur. Öte yandan İslam’la yakınlaşma içerisinde olmadığı dönemlerde ülkücülüğün de Adsızcı ekiple yakınlaşması söz konusu olmuş ve 1990’larda Kürtçü yaklaşımlar ile bağımsız hâle gelen Türk devletlerine yaklaşımında etnisist yaklaşmıştır. Bu anlamda millete etnisist yaklaşıldığı ve etnisite esasında bir Pantürkçü milliyetçilik ortaya konularak esasında Alman (Doğu) tipi bir milliyetçiliğe yönelme olduğu görülmektedir. Öte yandan ülkücülerin sivrilmesinde ve Türkçü yönlerinin artmasında etkili olan “Kürtçü davranışlarla etnik gerekçelerle ayrışma taleplerinin ortaya konması ve yeni devletlerin ortaya çıkarılmak istenmesi” “sömürgecilik sonrası milliyetçilik”le ilişkili bir durum ortaya koysa da ülkücülük korumacı bir yaklaşımla muhafazakâr milliyetçiliği de içine alan bir yaklaşım sergilemesinin yanı sıra Türk devletlerine sahip çıkma gayretleri ile bir Pantürkçü ancak sömürgeci olmayan bir yayılmacılık arzu etmiştir. Dolayısıyla hem Türkçülüğün hem de ülkücülüğün komünizm karşısında durması ve devlet ile milleti koruma arzusu içerisinde olması ortaya muhafazakâr milliyetçiliğin korumacılığını çıkarmaktadır. Öte yandan etnik Türkçü-Turancı ideoloji, AB ve ABD ile birlikte komünist bakış açısı karşısında ve emperyalizme karşı duruş ortaya koyması yönü ile de anti-sömürgeci bir bakış açısı ortaya koymuştur.

2.2.4.Muhafazakâr Milliyetçilik Yahut Yeni Osmanlıcılık

Türkiye’de muhafazakâr milliyetçiliğin söylem ya da uygulama olarak yansımalarını özellikle Anadoluçuluğun¹⁰⁶ gelişmesi itibarıyla görmek mümkündür. Bununla birlikte Atatürk milliyetçiliği karşısında muhafazakâr milliyetçiliğin gelişiminde Demokrat Parti (DP)’nin önemli bir rolü olmuştur. Sonraki süreçte ise muhafazakârlığın ve bu bağlamda muhafazakâr milliyetçiliğin Türk siyasi hayatında Adalet Partisi (AP)’nin faaliyetleri ile devam ettiği ve Milli Görüş Hareketi (MGH)’nin bu konuda İslamcı yönü daha ağır basan bir muhafazakâr milliyetçilik süreci gerçekleştirdiği söylenebilir. Türk-İslam Sentezi fikri muhafazakâr milliyetçilik özellikleri göstererek özellikle 1980’lerde önemli hâle gelse de ülkücülerin bir kısmının bu görüşü Türk-İslam Ülküsü ideolojik çerçevesinde şekillendirerek benimsediği görülmektedir. Diğer yandan muhafazakâr milliyetçilik bağlamında özellikle dış politika bakışında önemli hâle gelen Yeni Osmanlıcılığın Özal ve Erbakan tarafından birbirinden farklılıklar ortaya çıkacak şekilde uygulanmak istendiği dikkat çekmektedir. Bu süreçte “yerlilik” anlayışının da içerik olarak muhafazakâr milliyetçiliği yansıttığı ve “Türk siyasi hayatının akışı içerisinde” özelliklerinde bazı değişimler olacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de muhafazakâr milliyetçiliğin aydınlatılması tüm bu bahsi geçen meselelerin açıklanması ile mümkün olabilecektir.

Muhafazakâr fikir ve doktrinlerin ilk defa 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Bu ideoloji Fransız Devrimi sonrası meydana gelen gelişmelere bir tepki niteliği taşımaktadır (Kılıç, 2007:126). Her ne kadar ilk başta ekonomik ve siyasi değişime karşı bir tepki olarak cereyan etse de Cumhuriyet Dönemindeki muhafazakâr milliyetçilik “Cumhuriyet Döneminde ortaya çıkan milliyetçiliği yeniden inşa etme eğiliminde” olan bir tipoloji olmuştur (Recebov ve Taş, 2018:43). Tam burada Mardin (1969)’in modernist ve geleneksel milliyetçilik ayrımı akla gelmektedir. Türkiye’de Atatürk milliyetçiliğinin modernist bir milliyetçilik olarak özellikleri Atatürk milliyetçiliği kısmında açıklanmış olmakla beraber bu milliyetçiliğin tam karşısında yer alan muhafazakâr milliyetçilik geleneksel milliyetçilik özellikleri göstermektedir. Özellikle modernist milliyetçiliğin yeni bir Türk kimliği inşa ederken bu kimliği Osmanlı ve İslam bağlantıları ile öteleyen bir yaklaşım sergilemesi geleneksel milliyetçilik özelliklerini taşıyan muhafazakâr milliyetçi kesimi bu konuda modernist

¹⁰⁶ Muhafazakâr fikirlerin Anadoluçuluk içerisinde de yeri bulunmaktadır (Kılıç, 2007:126).

milliyetçiliğin karşısında konuşlandırmıştır. Akıncı (2011:44) da bu konuda milliyetçiliğin toplumu bir arada tutan vazgeçilemez bağ olduğunu, muhafazakârlığın ise bu süreçte kültürün korunması için her alanda yayılan bir modernleşme girişimine karşı olma yani resmi ideolojiye mesafeli olma anlamına geldiğini bildirmek suretiyle bu düşüncüyü desteklemiştir

Diğer bir ifadeyle devlet ideolojisi bağlamında Osmanlı döneminde “ümmeet temelli bir millet anlayışı” söz konusu iken cumhuriyet ile birlikte “ulus-devlet temelli bir yapıya” geçilmiş ve bunun sonucunda Atatürk milliyetçiliği çerçevesinde gerçekleşen laik reformların sekteye uğramaması adına “İslâm” kamusal hayatın dışına itilmiştir. Bu durumun sonucunda korunmak ve varlığını sürdürmek isteyen İslâmcılık için “milliyetçilik”, güvenli bir sığınak olmuştur. Böylece İslamcı hareket, kendisine “milliyetçi-muhafazakâr bir ideoloji içerisinde” yer bulmaya çalışmıştır (Uçar, 2018b:206). Bu anlamda muhafazakâr milliyetçiliğin sivrilmesi “dini ikinci plana iten ve bazı hallerde dini yok sayan” milliyetçiliğe karşı olarak gerçekleşmiştir. Bu milliyetçilik tipolojisi İslam motifli ve İslam ile milliyetçiliği bir arada şekillendirme gayretinde olan bir Türk milliyetçiliği tipini ifade etmektedir (Recebov ve Taş, 2018:43). Bu durum kimilerine göre bir “Türk-İslam Sentezi” olarak, kimilerine göre ise sentezden daha çok “İslam ve Türk milliyetçiliği arasında bir eklektik ilişki” olarak görülmüştür (Kılıç, 2007:126). Recebov ve Taş (2018:43), muhafazakâr milliyetçiliğin Cumhuriyet Döneminde iki koldan işlediğini, bunlardan birincisinin Anadolu Türk milliyetçiliğinde İslam’ın vurgulanması şeklindeyken, ikincisinin Türkçülük akımını yeniden ortaya çıkarmak yoluyla Türk-İslam Sentezi’ne ulaşma ile gerçekleştiğini belirtmektedir.

Özellikle tek parti evresinin bitmesi ile birlikte DP’nin muhafazakâr milliyetçilik adına yansımalarını görmekteyiz. DP, iktidara geldiğinde tek parti iktidarının kendi döneminde dilde yapmış olduğu çalışmaları durdurmak suretiyle tekrar eski dile dönmesi ile “tasfiye ve yeni kelime türetme” işine son vererek milliyetçi kesimi memnun etmiştir (Yılmaz, 2008:50-51). Ayrıca “din” konusundaki hassas tutumu ile 16 Haziran 1950’de Arapça Ezan okunmasının önündeki engeli kaldırmış, din eğitimi genişleterek bu hususta verilecek eğitimi ailelerin isteğine bırakmış, imam hatip okullarının sayısını arttırmış ve cami yapımında ciddi bir artış ortaya koyarak ordunun nazarını çekmiştir (Keskin, 2012:114). Bunun yanı sıra “beka kaygısı” daha evvelinde olduğu gibi 1950 sonrasında da anti-komünizm temelinde “Türk milliyetçiliğinin anlam dünyasını belirlemeyi

sürdürmüştür¹⁰⁷” (Bora, 1995:137). DP de politika üretirken dini ve kültürel yönden vatandaşın isteklerine cevap sunarken aynı zamanda komünizm karşısında bir duruş ve fiil sergileyerek de muhafazakâr milliyetçi tutumunu sürdürmüştür.

Daha sonra siyasi hayatta DP’nin ardından muhafazakâr kesimin oyuna talip olarak tutunmaya çalışan AP de aynı siyasi mantığı sürdürmüştür. Açıköz (2013:48-49), AP’nin, Kemalist modernleşme programına tepki vermiş bir parti konumunda olduğunu ve MHP’ye oy kaptırmama kaygısı sebebiyle komünizm karşıtlığını ortaya çıkardığını” ifade etmiştir. Bununla birlikte Kemalist milliyetçiliğin liberal boyutunu dışlamamış bulunan AP’nin siyasi kadroları içerisinde, ırk ve etnik esasa dayalı milliyetçiliği öne çıkan parti üyeleri yer almıştır. Bu kesim CKMP’nin Türkeş’le birlikte MHP’ye dönüştürülmesine kadar AP içerisinde bulunmuş¹⁰⁸ ve sonrasında MHP’ye kaymıştır. 1970’li yılların ikinci yarısına erişildiğinde AP’nin milliyetçilik anlayışı ile MHP’ninki arasında farkın iyice bulanıklaştığı görülmektedir¹⁰⁹ (Demirel, 2004a:198-200). AP ve MHP arasında ideolojik bir yakınlaşma olsa da AP’nin milliyetçilik anlayışı, MHP tarafından temsil edilen çizgiden “hem kapsayıcılık hem de liberallik açısından” farklılaşmıştır. Bu, Süleyman Demirel’in Türk vatandaşı tanımında açıkça görülebilmektedir:

(...) kılık kıyafeti ne olursa olsun, nerde doğarsa doğsun, hangi vicdan ve inanca sahip olursa olsun, sadece ecdadımızın kanı olan ay yıldızlı bayrağı gördüğü zaman gurur duysun, iftihar duysun içi titresin ve kendini bu milletin çocuğu saysın. Bu vatandan az ya da çok ekmek yediği için ona şükran borçlu olsun. İşte Türk vatandaşı (Demirel, 2004a:200).

AP’nin resmi milliyetçilikle benzeşme konusunda da aynı paradoksları barındırdığı görülmektedir. Bir taraftan vatandaşlık temelli bir milliyetçilik vurgusunu ön plan çıkarırken diğer yandan Türk kelimesinin etnik çağrışım yapmasından kaynaklanan sorunlara dayanarak geliştirilmeye çalışılan Türkiyelilik söylemlerini eleştirdiği görülmektedir. AP, Kürt meselesini dış güçlerin kışkırtması ve bölgesel geri kalmışlığa bağlayarak, “Doğu ve Güney Doğu bölgesindeki insanların esasında bir etnik grup olmadıklarını, Türk soyundan geldiklerini ancak yıllardır ihmal edilmeleri nedeniyle Türk

¹⁰⁷ 1950-1960 döneminde DP’nin komünizmle mücadelesi ise “köy enstitülerinin kaldırılması, dinin öne çıkarılarak araçsallaştırılması, yurt dışında İleri Jön Türkler Teşkilatı kurmaları sebebiyle öğrencilerinin geri çağırılması, Milli Eğitim Bakanlığı’na iyi bir milliyetçi ve mukaddesatçı dava adamı olarak tanınan bir kimsenin atanması, “Din Eğitimi ve İmam Hatib Okulları”nın açılmasının gerçekleştirilmesi, Komünizmle Mücadele Dernekleri kurulmasının desteklenmesi, Türkiye Komünist Partisi (TKP) tutuklamaları başlatılması (1951) gibi hususların yanı sıra bazı kanun maddelerinin değiştirilmesi (Türk Ceza Kanunu (TCK) madde 141 ve 142’yi daha ağır hâle getirilmesi) ve Kore’ye asker gönderilmesi” gibi hususlarda cereyan etmiştir (Özdemir ve Şendil, 2016:255-263; Yılmaz, 2008: 66, 69, 73, 86; Atılğan, 2009:8; Darendelioğlu, 1977:366-369).

¹⁰⁸ Fethi Tevetioğlu, Osman Turan ve Osman Yüksel Serdengeçti gibi isimler bulunmaktaydı (Demirel, 2004a:198).

¹⁰⁹ Bu dönem, MHP’nin milliyetçiliğinin İslamî tonunun ağırlıkta olduğu bir dönemdir.

milleti ile yeterince kaynaşamadıklarını, bunların etnik grup olarak kabulü hâlinde kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak hissedeceklerini” ifade eden bir AP milliyetçiliğini benimsemiş ve “ötekisi” olarak “Kürtler”i kabul etmemiştir. AP, milliyetçiliğin doğasında olan dışlayıcılığı ise sadece “komünizm temelinde sol” için kullanmıştır. AP’nin Türkiye dışında bulunan Türklere ilişkin de bir hassasiyetinin bulunduğu; ancak bunun reel politikten ötürü Turancı bir açılmadan uzak olduğu görülmektedir (Demirel, 2004a:200-202). Bu anlamda AP, vatandaşlık temelinde bir millet anlayışını benimsemekle birlikte komünizm karşısında durarak özellikle dini maneviyatı önemsemiştir. AP’nin muhafazakâr olan kurumlara verdiği değeri ve bu anlamda milliyetçilikle ilişkisini seçim beyannamesi örneği üzerinden de incelemek ve görmek mümkündür.

1977 AP Seçim Beyannamesi’ne bakıldığında “Milliyetçi A.P. Solun Her Çeşidine Karşıdır” ve “Adalet Partisi Milliyetçi İnancın Temsilcisidir” şeklinde başlıklara yer verildiği görülmektedir. Beynamede “Türk milliyetçiliğinin gayeleri” olarak “Türkiye Cumhuriyeti ve hür demokratik rejimin korunacağı; milletin her türlü dikta, istibdat, baskı ve tahakkümün tehdidinden kurtarılacağı; fukaralık, işsizlik, cahillikle savaşılabacağı; milli ve manevi değerlere bağlı kalınarak hızla kalkındırılmanın temini ile elde edilen nimetlerin adil ve dengeli olarak dağıtılacağı; ekonomik olarak güçsüz tüm kesimin hayat seviyelerinin yükseltileceği; vatandaşın güven duygusu ve çalışma şevki ile teşvik edilerek büyük Türkiye’ye yöneltileceği” belirtilmiştir. Beyanname ayrıca AP’nin temelinde Türk milliyetçiliği’nin yattığını; milli ve manevi değerler ile şanlı tarihin, sahip olunan kültür, örf, âdetin, kutsal inançların bizi birbirimize bağlayan, bizi millet yapan kopmaz bağlar olduğunu; milletin ebedi varlığının bir şuurun meselesi olduğu ve bu şuuru canlı tutmanın AP milliyetçiliğinin hassasiyeti olduğunu; AP’nin benimsemiş olduğu milliyetçiliğin üzerinde yaşanan toprağa ve beraber yaşanan her insana sınıksız bağlı coşkun bir vatanseverlik duygusu olduğunu; Türk milliyetçiliğinin milletin tüm fertlerinin kaderde, kıvançta, tasada ortak ve bölünmez bir bütün saymanın adı olduğunu; AP’nin her türlü bölücülüğü, bölgeciligi, mezhep ayrımını, sınıf tahakkümünü Türk milliyetçiliğine aykırı gördüğünü; Türk milliyetçiliğinin memleketçi, medeniyetçi, hamleci, birleştirici ve bütünleştirici vasıfları bünyesinde toplamış olduğunu; Türk milliyetçiliğinin mantıki gereğinin milletin bütünlüğü, devletin beka ve bağımsızlığı, hür demokratik rejimin değerlerine inanmak olduğunu; Türk-İslam medeniyeti fikir ve sanat dünyasının kaynaklarının gençlerin istifadesine sunulacağını; Türk dilinin uydurma kelimelerle bozulmasının engellenerek gerekli dil gelişiminin sağlanması için Dil Akademisi

kurulacağını; tarih şuurunu canlı tutmak ve nesillere taşımak için Türk tarihinin ilham etmiş olduğu milli ülkülerin aşılacağını” belirtmektedir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1977:7-16).

Dolayısıyla DP-AP çizgisinin İslam ve Osmanlıyı içine alan bir milliyetçilik benimsedikleri görülmektedir. AP’nin İslam/Osmanlı vurgusunun en geniş yansıdığı alan “eğitim ve kültür” alanı olmuş ve 1000 Temel Eser serisi ile Türk-İslam kültürünün kaynakları yayınlanarak okul kitaplarında da bu yansıtılmıştır. Dolayısıyla din, gelenek ve manevi motiflerle süslenmiş bir milliyetçilik söylemi AP tabanı için önemli olmuştur. Süleyman Demirel, Türk milliyetçiliğinin şartları arasında “kendi mazisine, tarihine, medeniyetine, kültürüne, adet ve geleneklerine sahip çıkmayı” saymış ve bu bağların eksikliği durumunda orada bir toplumdan değil bir kalabalıktan bahsedilebileceğini ifade etmiştir. Demirel ayrıca “eğitimi milli, kültürü milli, dili milli, ahlâkı milli, manevi değerlerine, inançlarına yüce dini Müslümanlığa, şanlı tarihine sımsıkı bağlı Türk milleti, milliyetçi Türkiye’nin sahibi ve efendisidir” diyerek bu anlayışın altını çizmiştir. Ayrıca, AP milliyetçiliği Aydınlanma değerlerine ve Batı’ya karşı olmadığı gibi İslam birliği fikrine de sıcak bakmamıştır (Demirel, 2004a:204-208). Ancak bir takım istisnalar olmasına rağmen AP’nin tutumunun da DP gibi muhafazakâr milliyetçi özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte muhafazakâr milliyetçiliğin izlerini İslamcılığı ile tanınan siyasi oluşumlarda da görmek mümkündür.

Bu anlamda muhafazakârlığın komünizme karşı bir yönü olması yanı sıra İslamcılıkla¹¹⁰ ilişkisi bağlamında Batı emperyalizmine karşı da bir koruyuculuğu savunduğu görülmektedir. Bu anlamda İslâmcılık düşüncesi hem dini muhteviyata sahip olmuş hem de “siyasi, kültürel ve modernleşme misyonu ile” Batı emperyalizmine karşı “bir kurtuluş ideolojisi” olarak İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında da kendini göstermiştir (Uçar, 2018b:212). 1960’lı ve 1970’li yıllarda İslamcılığın daha çok milliyetçi-muhafazakâr bir söylem çerçevesinde geliştiği görülmektedir (Uçar, 2018b:208). Türkiye’de İslamcılıkla anılan siyasi görüş ise MGH olarak anılmaktadır. 1960’ların sonunda ortaya çıkan Necmettin Erbakan öncülüğündeki bu hareketin anlamsal açılımına bakıldığında “milli”

¹¹⁰“İslamcılığın” cumhuriyet tarihinde çok partili hayata geçiş sürecinin etkisi ile 1945 sonrası soğuk savaş döneminde canlanmaya başladığı görülmektedir (Uçar, 2018b:212). İslamcılığın tanımında da muhafazakârlığın izlerini açıkça görmek mümkündür. Kapsamlı bir tanımla İslamcılık, “19 ve 20. yüzyılda, İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset hukuk, eğitim) ‘yeniden’ hayata hâkim kılmayı; Müslümanları ve İslam dünyasını Batı sömürsünden, kötü yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden, kurtarmayı; İslam alemini birleştirmek ve kalkındırmak için başarılı siyasî, fikrî ve ilmî çalışmalar, arayışlar ve çözümler ortaya koymayı” içerisine alan bir hareket olarak ifade edilebilir (Tuğrul, 2017:621-622).

kavramının Kur'an'daki "Millet-i İbrahim" "İbrahim'in dini" terkiibine atıfla kullanılmış olduğu, yani "millî" kelimesinin "dinî" kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Erbakan'ın "milletimiz" ve "ecdadımız" kavramlarını Osmanlı-İslâm mirası perspektifi ile yani "İslâm dini mensupları" anlamında kullanıldığı söylenebilir. Bu kavram, "olmuş ve olacak hadiseler hakkında varılan hüküm, ele alış tarzı ve şahsî fikir" anlamına gelen "görüş" kelimesiyle birleştirilerek kullanılınca, "dinî/İslamî görüş" anlamına gelmektedir (Tuğrul, 2017:617-619). Ayrıca Erbakan'ın Milli Görüş¹¹¹'e ilişkin yapmış olduğu tanımda İslamcılığın yansımaları ile birlikte muhafazakârlığın tarihe ve geleneklere verdiği önemi de görmek mümkündür.

Ancak diğer yandan Erbakan'ın Milli Görüş Hareketi (MGH): "statükoculuk anlamındaki sağcılıktan, İslam'ın siyasal tezini gündeme getirmeyen muhafazakârlıktan ve "ılımlı İslam" anlayışından" uzaktır. Erbakan'a göre "sağcılık", "idare-i maslahatçılık" olup sadece geçici çözümler üretebilirken "ılımlı İslam"ı "cihat olgusunun olmadığı, özü değiştirilmiş, namazını kılan, orucunu tutan ancak Siyonizm'in kurmuş olduğu düzene karışmayan, köleleştirilmiş Müslüman tipini hedefleyen bir proje" olarak değerlendirmektedir. Erbakan "kelime-i tevhid"e vurgu yaparak "İslam'ın temelinin hakkı hâkim kılmak" olduğunu ifade etmesi ve "Müslümanların 1400 yıldır 'adil bir düzen' kurarak dünyaya saadet getirdiğini söylemesi" ise "İslam'ın siyasal tezini" kabul eden bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlamda MGH'nin temel karakterleri şunlardır: "İslamcılık, İslam birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millilik, yerellik, antiemperyalizm, anti Siyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık" (Tuğrul, 2017:621-623). Tuğrul, Hareketin burada bahsi geçen "millilik" mefkûresini şu şekilde açıklamıştır:

Hareketin mefkûresinde millilik kavramıyla; dini değerler yanında devlet, vatan ve millet gibi olgulara kendi doğallığı içerisinde bir değer de atfedilmiştir. Erbakan'ın ifadesiyle: "Milli Görüş, vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğü ve tüm memleket evlatlarının kardeş bilinmesi temel prensibine dayanır." Ayrıca, hareket bünyesinde İslâm birliğinin kurulması ve güçlü bir Türkiye ile ilintilendirilmesi de söz konusudur. Erbakan'a göre esas olan, "kökü mazide olan âti" olabilmek ve gençliği milli mefkûreler etrafında birleştirmektir. Bu ilke, tarihsel hafıza oluşturma gayretiyle Erbakan'ın diline, "herhangi bir kimse Malazgirt'te inanınca şahlânısını yaşamadan, Kosova'da, Niğbolu'da bir kılıç olup parlamadan, Ulubatlı Hasan olup İstanbul'u fethetmeden, Sultan Fatih olup atını denize sürmeden, Kanuni olup şanlı

¹¹¹ Erbakan Milli Görüş'ü "Milli Görüş milletimizin dünya görüşünü ve değer ölçülerini temsil etmektedir. Milli Görüş milletimizi millet yapan, bu toprakları kendine yurt edinmesine sebep olan kendi görüşü ve düşüncesidir(...) hak-batıl bağlamında hakka dayanan; tarihimiz açısından mücadele ruhunu milletin özünden alan; küresel düzlemde ise Siyonizm'in ve taklitçiliğin karşısında yer alan görüştür (Tuğrul, 2017: 619)" şeklinde tanımlamaktadır.

ordularıyla Avrupa'nın içlerine yürümeden, Seyit Çavuş olup 250 kiloluk mermiyi “Ya Allah” deyip namluya sürmeden, Sakarya'nın siperlerine girmeden ve Kıbrıs'ta düşman tahkimatının arasından geçmeden Milli Görüş'ün ne olduğunu anlayamaz”, şeklindeki ifadelerle yansımıştır (Tuğrul, 2017:633).

Erbakan'ın bu bakışında da İslamcı akımın, 1970'lerin sonlarına kadar “milliyetçi-muhafazakâr çizgiye” tahkimat sağladığı görülmektedir. Bugün “İslamcı” diye adlandırılan birçok kişi kendi dönemlerinde “muhafazakâr milliyetçi” olarak tanınmış ve bu çerçevede mücadele yürütmüşlerdir (Kaymak ve Öztürk Aykaç, 2014:341). Dolayısıyla “din”in, milliyetçilik içerisindeki yeri tipik ve kritiktir. “Dinsel milliyetçilik” “din”i modern bir müdahaleye dâhil ederek onu dünyevi saikler ile yorumlayıp biçimlendirmektedir. “Din”i, “toplumun istikrarı ve otorite” açısından kaçınılmaz olarak görerek dindarlıktan ziyade dinin ritüelleri ile din bağına önem vermektedir. “Gelenek için bir mücadele verildiğinde, milli birliği sağlama girişiminde ve özellikle ülkemizde anti-komünist fikirlerin hareketlendiği durumlarda” milliyetçilik ve dinin neredeyse bir kumaşın iki ayrı yüzü gibi görüldüğü belirtilmektedir. Komünizm karşıtlığı ise “İslamcı muhafazakârlık ile devlet muhafazakârlığı”nın potansiyel ortak paydası olmuştur. Diğer yandan İslamcılık modernizme ve laisizme karşı olan tepkilerini komünizme karşı duruş şeklinde yansıtarak Soğuk Savaş döneminde devlet politikası ile uyumlu bir zemine oturmuştur. Devlet, “muhafazakârlık ile İslamcılığı birbirine yaklaştıran” ve ayrıca “İslamcılığın muhafazakârlık olarak kurulmasını pekiştiren” ideolojik sıva, dinsel milliyetçi söylem olmuştur (Kaymak ve Öztürk Aykaç, 2014:337-338).

İslamcılığın zirveye çıkışı 1980'lerden itibaren olmuştur. Bu dönemde dünyada yaşanan birçok önemli hadise, İslamcılığın gündemde kalmasını sağlamıştır¹¹². Bunun sonucunda milliyetçilik ile İslâmıcılık, yeni dönemin paradigması olarak gelişen “yerellik” ile “küresellik” arasında konumlanmaya başlamıştır. Bu süreçte “İslâm dünyasının sorunlarını çözemeyen kapitalizme ve sosyalizme karşı Siyasal İslâm tek alternatif olarak sunulmuştur” (Uçar, 2018b:210-212). Bu dönem Türkiye’de de İslamcılık açısından “altın çağ” olarak nitelendirilmektedir¹¹³ (Çoban, 2015:66). Dolayısıyla 12 Eylül 1980’den sonra meydana gelen ideolojik ve politik boşluğun önemli ölçüde siyasal İslâm tarafından doldurulması söz konusu olmuştur. Uçar (2018b:209), bu dönemde yöneticilerin İslam’ı, “ulusal birlik ve sosyal bağlılık için tek birleştirici kabul etmeleri ve her türdeki radikal eğilimin din ile önleneyeğine inanmaları” sebebiyle politika değişikliğine gittiklerini belirtmektedir.

¹¹² Bu olaylarla ilgili detaylı bilgi için bakınız (Uçar, 2018b:210-212).

¹¹³ Detaylı bilgi için bakınız (Çoban, 2015:66).

1980 Darbesi sonrası dönem Türkiye’de hem dış etkileyiciler hem de içerideki gelişmelerle İslamcılığın ilerlediği bir dönem olmuştur. Bu dönem, komünizme karşı direncin devam ettiği ve Türk-İslam Sentezi fikrinin ordu tarafından da desteklendiği bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönem, her yönü ile uygulanmaya başlanan piyasacı ekonomik sistemin ülke insanını yıpratmış bir dönem olması ile de insanların dine daha da yaklaştığı ve buna bağlı olarak İslamcılığın ilerleyişinin kolaylaştığı bir dönem olmuştur.

“MGH’nin milliyetçiliğinin yönünü anlamak ve ayrıca İslamcılık, muhafazakârlık ve milliyetçilik ilişkisi bağlamında muhafazakâr milliyetçiliğini açığa vurmak” açısından fiiliyata bakmak gerekmektedir. Erbakan’ın partilerinin dini ve milli hizmetleri, diğer bir ifadeyle, yürüttüğü sanayi hamleleri, Kıbrıs müdahalesi, dini anlamda okul, kitap ve kurs faaliyetleri ile birlikte Dünya’da İslâmî örgütleri desteklemesi bunu yansıtmaktadır¹¹⁴ (Akgül, 2018:78-84). Erbakan’ın yönünü Doğuya çevirmiş biri olduğunu belirten Gündoğan onun tüm baskılara rağmen “havuz sistemi, denk bütçe ve Gelişen Sekiz Ülke (D-8)” gibi konularda¹¹⁵ çok hızlı adımlar atıp başarılı sonuçlar aldığını, Erbakan’ın kendi ekonomi-politiği peşinde olduğunu, kendi bağımsız para-kredi sistemini oluşturma derdinde olduğunu, bunun yerli ve milli bir zihniyetin iş başında olması anlamına geldiğini bildirmektedir¹¹⁶ (Gündoğan, 2017:18, 94).

Erbakan¹¹⁷ İslamcılığının, “ekonomik anlamda piyasaya müsaade etse de” resmi söylemi içerisinde güçlü bir milliyetçi göndermenin olduğu görülmektedir. Bu milliyetçiliğin ideolojik temelinde, Türkiye, “İslâm dünyasının ve birliğinin potansiyel önderi olarak” tasarlanmıştır. Bu anlamda, Osmanlı nostaljisi modern ve milliyetçi bir emperyal (veya irredentist) tahayyüle dönüşmüştür. İslâmcı söylem içerisinde anti-semitik bakış güçlü bir köke sahip bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Bosna, Azerbaycan, Kıbrıs gibi “millî dava”lar aracılığıyla düşman kabul edilen Yunanlılar, Ermeniler, Sırp lar karşısında bir reaksiyoner duygu kabarışı gerçekleşmiş ve bu durum İslâmcı hareketi “şoven ve ırkçı yaklaşımlara” götürebilmiştir. Ancak yabancı düşmanlığı gayrimüslimler ile Batı karşısında gerçekleşse

¹¹⁴ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bakınız (Akgül, 2018:78-82; Milliyetçilik Budur İşte, 2011).

¹¹⁵ “Havuz sistemi, denk bütçe ve D-8” ile ilgili detaylı bilgi ve kavram açıklamaları için bakınız (Gündoğan, 2017).

¹¹⁶ Erbakan’ın Batı’ya, kurmak istediği oluşumlara, siyonizme ilişkin bakış açısına dair detaylı bilgi için bakınız (Akgül, 2018:88-89, 122-123; Gündoğan, 2017:137).

¹¹⁷ Erbakan’ın Milli Görüş şeklinde işleyen sistemi 1990’lı yıllardan itibaren “Adil Düzen” şeklinde yeni bir söylem ile kendisini ekonomik olarak da ifade etmeye başlamıştır (Uçar, 2018b:209). “Adil Düzen”, “faizsiz, serbest piyasanın olduğu, üretim seferberliğinin esas alındığı, herkese refah ortamının sağlanmasını isteyen, bölgeler arasında eşit dağılımı amaçlayan” bir politikayı ifade etmiştir. Ayrıca Adil Düzen “kapitalizm ve komünizmin faydalı yanlarını içeriğine alan”, bir “üçüncü yol” olarak ortaya çıkmıştır (Kara, 201x:18-20).

de bu özcü ayrımcılık kendisini “Kürt sorunu bağlamında ve İslâm millet(ler)i karşısında” göstermemiştir. Bu İslamcı zihniyet resmî milliyetçilikle, “Türkiye aleyhine kurulan komplolar hakkında” uyuşmaktadır. Mevzu bahis “gâvur” düşman figürü olduğunda İslâmıcı milliyetçiliğin “resmî ve Türkçü milliyetçilikle” yan yana gelme eğilimine girdiği görülmektedir. Ayrıca RP’nin resmî modernist milliyetçilikle “kalkınmacılık-gelişmecilik konusunda” alışverişe girdiği görülmektedir. “RP’nin üst yöneticileri, Müslüman teknokratik elit ve yeni Müslüman burjuvazi”, “teknolojiyi, ağır sanayiye ve finansal spekülasyona karşı üretimi yücelten zihniyetiyle” ve “millî kalkınma davasının sadık bir müridi olması yönüyle” RP merkezli İslamcı harekette mevcut olan milliyetçi unsurlarla liberal milliyetçilik söylemi arasında bağ kurulmasını mümkün kılmaktadır (Bora, 1995:124-125).

Öte yandan Erbakan’ın muhafazakâr milliyetçiliği içerisinde aynı zamanda “Özal’ın Yeni Osmanlıcı bakışının İslamî rengi daha güçlü vurgulanmış bir devamının yaşatıldığı” da anlaşılmaktadır. Bu noktada Bora (2003:137) şunu vurgulamaktadır: “Osmanlı nostaljisi, İslamcılığı çoğu kez milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin kaynaklarına geri götürür, oradan da milliyetçiliğe rücu ettirir; daha çok ülkücülerin beslendiği bir hayal olan ‘Müslüman Türk’ün cihan hâkimiyeti merkûresine kanalize eder”. Burada RP kapanmadan evvel yapılan son kongresi (1996) gecesi Kanal 7’de R. Tayyip Erdoğan tarafından yapılan konuşmada Batılı devletlerin Osmanlı sultanlarının atının üzengisini öpmek için yarıştıklarını ifade ederek Türklük gururu ve şuuruna kongrede ortaya atılan “Yeniden Büyük Türkiye” şiarını izah etmek için başvurmuştur. Hatta bu ifadeyi yeni kurulacak partinin ismi olarak da düşünecek kadar önemsemişlerdir. Dolayısıyla bu şiarın İslamcı bir Yeni Osmanlıcı hâkimiyet ideolojisi olduğu kabul edilmektedir (Bora, 2003:137). Bora (2003:138) siyasi yönüyle milliyetçiliğin bir homojenleştirme projesi olduğunu, devlet rejimi ile kamu felsefesinin birlik ve beraberlik isteği ile milliyetçiliğe dayanmak durumunda kaldığını, RP’nin de eylem ve söyleminin bu gerekçe ile milliyetçiliğe yakın olduğunu ve RP’nin bu düzeni yönetmeyi arzuladığından itibaren birlik ve beraberlikle yol alması gerektiğini ve böylece milliyetçi ideolojinin kalıplarına girmek zorunda olduğunu bildirmektedir (Bora, 2003:138). Ayrıca Bora’nın milliyetçilikle dinin ilişkisini şu şekilde değerlendirdiği görülmektedir: “Dinin evrensellik ve kabilse özgürleştirici bir maneviyat arayışını daralttığını, milliyetçiliğin dünyevî otorite ve değer kaynaklarını iyice mukaddesleştirerek bu baskıcı ideolojiyi tahkim ettiğini (güçlendirdiğini) düşünüyorum

(Bora, 2003:145)”. Dolayısıyla bu değerlendirme de iki kavramın ilişkisini ve birlikteliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Özal’ın Yeni Osmanlıcılık anlayışı ile MGH’nin ki elbetteki birbirinden farklı seyretmiştir. MGH’nde Yeni Osmanlıcılığın din ile olan işlevi arttığı gibi bu bakışı dinsel bir çerçeveye oturttuğu dikkat çekmektedir (Çınar, 2019:77). Böylece 1990’ların ikinci yarısında Refah Partisi (RP)’nin iktidara gelmesi sonucunda Özal’dan sonra neredeyse rafa kaldırılan Yeni Osmanlıcılık revize edilerek yeniden işletilmeye başlatılmıştır. Ancak bu kez bir İslamîleşme ile birlikte üzeri örtük bir şekilde Kemalizm’le hesaplaşma şeklinde işletildiği dikkat çekmektedir. MGH İstanbul’u bu hususta sembol hâline getirirken Osmanlıyı anımsatan törenlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu anlamda Fetih kutlamaları İslam devletlerini kapsayacak şekilde genişletilerek kutlanmıştır. Ayrıca dış politikada “Lider Türkiye” ve “Yeniden Büyük Türkiye” anlayışı çerçevesinde hareket edilmiştir (Durgun, 2020:308).

Erbakan’ın İslamcılık anlayışı, II. Abdülhamit’inki yakın bir çizgide olmakla birlikte Türkiye’yi bölgede lider bir ülke yapmayı ve Yeniden Büyük Türkiye’yi kurmayı içerisine almıştır. Dolayısıyla Batı karşısında Türkiye’nin güçlenmesini isteyen bir İslamcı bakışı benimsemiştir. Bu açıdan geleneksel Batı yönelimini benimseyen bakışa karşı çıkarak “bir İslam NATO’su, bir İslam Ortak Pazarı ve bir İslam Birleşmiş Milletleri” gibi kurumlar ortaya konulmasını ve Türkiye’nin bu kurumlarda imtiyazlı bir konum almasını arzu etmiştir. Bu tutum Yeni Osmanlıcılık bir hayalin dışı yansıması olarak anlaşılmaktadır. Ancak Erbakan’ın Özal’ın Yeni Osmanlıcılığından farklı olarak Batı ile uyumlu politikalar izlemekten uzak olması, diğer bir ifadeyle Batı yerine Libya, İran, Malezya gibi ülkelerle ilişki geliştirmeye yönelmesi ve ayrıca iktisadi anlamda da devletçi ve kalkınmacı bir dünya görüşüne sahip olması ve bu çerçevede özel ve kamu sektörüyle işbirliği içerisinde bir ağır sanayi hamlesi ortaya koyma girişimi esasında MGH’nin/Erbakan’ın Batı’yı azgelişmiş ülkeleri sömüren bir mekanizma olarak görmesi anlayışından ileri gelmekteydi. Yeni Osmanlıcılık Yeni Osmanlıcılık deneyiminin, “Batı karşıtı, devletçi ve kalkınmacı bir iktisadi temele dayanan eylemciliği” yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu hâliyle Yeni Osmanlıcılığın küresel stratejinin bir parçası olmaktan uzak bir şekilde konuşularak neo-liberal küreselleşmeye karşı çıkmayı denemesiyle kendisinden önceki Özal’ın Yeni Osmanlıcılığı ile kendisinden sonraki Davutoğlu’nun Yeni Osmanlıcılığından ayrılmaktadır (Uzgel ve Yaramış, 2009:6). MGH’nin 28 Şubat 1997’de yaşanan post modern darbe neticesinde iktidardan uzaklaştırılması sonrasında

2002'ye kadar din ve Osmanlı geçmişine duyulan yakınlaşmada duraklama yaşanmıştır. Bu dönemde RP'nin; "laikliğe karşı eylemlerin odağı olma" iddiasıyla kapatılmış olması sonrası süreçte Milli Görüş çizgisi içerisinde Gelenekçiler-Yenilikçiler çatışması yaşanmış ve Yenilikçilerin kurmuş olduğu (Durgun, 2020:308) AK Parti'nin de bu konuda bir bayrak taşıyıcı olarak "İstanbul"u Osmanlı'nın simgesi olarak belirginleştiren ve bu konuda girişimlerde bulunan bir bakış açısını sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Ayrıca dış politikada tam olarak MGH gibi derin bir İslamîleşme ortaya koymasa da Osmanlı dayanaklı politika üretim sürecini sahiplenerek İslam ülkeleri ile ilişkileri önemseyen ve bunu Yeni Osmanlıcı perspektifte sürdüren bir bakış açısını benimsemiştir.

Tüm bunlardan yola çıkarak Erbakan hareketinin ekonomide ve siyasi kararlarda bağımsız olmayı ve kalkınmada İslam devletlerine güvenmeyi ifade eden bir bakış açısı ile esasında bahsi geçen dayanaklarla dış politikaya yansımalarının "Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçi" özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan bu hedefin gerçekleştirilmesinde din ile milliyetçiliğin birbirini etkileyen ilişkisi de dikkat çekmektedir. Osmanlı ve İslam ile entegre bir yeni devlet modelinin milliyetçiliğin birleştiren ve bütünleştiren özelliği ile işlevsel hâle getirilmesi gerekli görülmüştür.

Muhafazakâr milliyetçilik dendiğinde çoğu vakit etnik yönelişi ile dikkat çeken MHP'nin de değerlendirmeye alınması gerektiği söylenebilir. Çünkü MHP'nin "siyasi yaşamının önemli bir kısmında" muhafazakâr milliyetçi özellikler gösterdiği veya partililerin ciddi bir kesiminin muhafazakâr milliyetçi çizgide siyaset üretmek istediği dikkat çekmektedir. Bu konuda Bora (2003:128) da "milliyetçi-muhafazakâr söylemin menziline, merkez sağın ağırlıklı kısmının yanında Ülkücü Hareketi de kapsadığını bildirmektedir. MHP'nin, içerisinde ciddi sayıda Türkçü bulundurduğu ve zaman zaman etnik bir milliyetçi anlayışı benimsediği görülse de bu partinin siyasi konjonktüre göre süreç içerisinde muhafazakâr milliyetçi özellikler göstermesi de söz konusu olmuştur. Bunun yanında MHP içerisinde çıkan BBP'nin de benimsediği Türk-İslam Ülküsü anlayışı ile muhafazakâr milliyetçiliğini dışa vurduğunu söylemek mümkündür.

Ülkücüler "Türk milliyetçiliği/Türkçülük" ideolojisini benimseyen, "anti-emperyalist" mücadele peşinde olan bir gençlik hareketi olmakla birlikte dışa bağımlı olan her şeye karşı olan "yerli ve milli bir düşünce"nin savunucusu olarak kabul görmektedir. Ülkücü

Hareket'in formüle ettiği “Nizam-ı Âlem ve İ'lay-ı Kelimetullah” kavramları¹¹⁸ İslam'la şerefleendirilen Türk milletinin Cenab-ı Hakk'a hizmet etme çabasını izah etmek adına oluşturulmuştur (Acar, 2018c:303-306). Dolayısıyla ülkücülüğün bu özellikleri bünyesinde bulundurması onu İslam'la yakınlaşmış hâle getirmektedir (Bayraktar, 2015:35). MHP kuruluşu itibarıyla Türkçülük temelinde bir ideolojik söyleme ağırlık verse de, özellikle 1970-1990 arası dönemde İslam'a yakınlaşan ve muhafazakâr milliyetçiliğe yönelen bir tavır sergilemiştir. Bunda özellikle MHP'nin seçimlerdeki oy kaygısı ve içinde bulunulan komünizm gibi koşullar etkili olmuştur.

Dolayısıyla bir vakitler var olmak için milliyetçilere ihtiyaç duyan İslamcılar iken; bu dönemde İslamcı ideolojinin kitlesi milliyetçiler için bir ihtiyaç hâline gelmiştir (Çoban, 2015:65). Dolayısıyla 70'li yıllarda MHP, isim ve amblem değişikliği adımları ile İslamcı sıfatını öne çıkarma çabası içerisinde olmuştur. Bu şekilde hem kitlesel destek alınmış hem de Milli Selamet Partisi (MSP) ile aynı taban üzerinden girilmiş olan politik rekabetin gereksinimleri ile uyuşma sağlanmıştır (Can, 2008:674-675).

1970'li yıllarda MHP kitlelere açılarak halkın muhafazakâr eğilimlerine erişmek için Atsız çizgisinden uzaklaşıp “İslamî öğeler ile Türkçülüğü” sentezlemiştir. Bu dönemde “Tanrı Dağı kadar Türk Hıra Dağı kadar Müslümanız; hedefimiz Turan, rehberimiz Kur'an (Türküne, 2014:535); “Çağrımız İslam'da dirilişedir; Türklük gurur ve şuuru İslam ahlâk ve faziletidir; ruhumuz İslam bedenimiz Türk, ruhsuz beden ceset gibi olur” şeklinde sloganlarla İslam içeriği artırılmıştır (Karabulut, 2017:79). Ayrıca komando kamplarında beş vakit namaz kılınması önemsenmiş, Ülkücü Andı'nda Tanrı kelimesi yerine Allah kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Acar, 2018c:308-309).

Türkeş, 1973 yılında Ülkü Ocakları Derneği (ÜOD) başkanına “Türk ve Müslüman kimliğinin benimsenmesi” talimatını vermiş ve bu konuda Ocak çalışmalarına başlamıştır. “Türkçülüğü ağır basan ülkücülerle İslamî yönü ağır basanların” çatışmaya girip ayrılığa düşmemesi için Türk-İslam Ülküsü teşkilatlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu konuda ülkücü olma kıstasları da yeniden düzenlenmiş ve “ülkücünün ırkçı olmadığı, Türk soyu ve şuuruna sahip olan Türklüğü ve milletiyle övünen kişi olduğu; İslam'ı bilen, dinini yaymaya ve yaşatmaya çalışan insan olduğu” ortaya konulmuştur. Ülkücüler 1970'lerin ortalarından itibaren bu ülkünün şuuruyla hareket etmeye başlamışlardır. Türk-İslam

¹¹⁸ Nizam-ı Alem Ülküsü, Allah'ın koyduğu evrensel nizam ile dünyaya düzen verme ülküsüdür. “İ'lay-ı Kelimetullah Ülküsü” ise “Allah yolunda Allah'ın dinini yayma ülküsü”dür (Acar, 2018c:305-307).

Ülküsü “Türk milletinin yüceltilmesi, İslam dünyasının ve insanlığın mutluluğunun sağlanması amacıyla insanlığa kılavuzluk edecek madde ve mana dengesi ile teşkil edilmiş bir yönetim anlayışını hâkim kılma mücadelesi” olmuştur (Acar, 2018c:310-311).

1970’lerin başından itibaren MHP, ideolojisinde anti-komünizm ve de sol karşıtlığını baskın bir şekilde ön plana çıkarmakla beraber dönemin şartlarına uygun bir devletçiliği ve ayrıca Nasyonal Sosyalizmin tecrübe ettiği “milliyetçi toplumculuğu” uzun süre savunmuştur (Türköne, 2014:535). 1970’lerin ortalarından itibaren ise gençlik teşkilatının sert ve cesaretli silahşörlüğünün takdir topladığı bir örgüt iklimi yaratılarak dönem koşullarında “şehitler” edebiyatı yapılarak bu iklim desteklenmiştir (Can, 2008:665). Bu sertliğe rağmen, MHP’nin milliyetçiliği “katı milliyetçilik ile İslamcılık ve muhafazakârlık” arasında geçişkenlik gösterdiği gibi, “dünyaya ve özellikle Batıya karşı” kapalı ve karşı bir tutum içerisine girilmemiştir. MHP milliyetçiliğini Türkeş Dokuz Işık Doktrini ile tanımlamış ve ırkçı milliyetçiliğe karşı durarak Türkeş’in değerlendirmesiyle “Türklük onurunu taşıyan ve kendini Türk olarak kabul eden herkes Türk sayılmıştır” (Altındağ, 2016:56-57).

1977 yılına gelindiğinde Necip Fazıl Kısakürek’in “Erbakan’dan ümidini kestiğini” açıklayan demeci ve MHP’yi desteklediğini açıklaması üzerine MHP ile İslamcı ideoloji arasındaki flört daha da ilerlemeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında daha da büyük bir gelişme olarak, MHP içinde “Muhsin Yazıcıoğlu’nun başını çektiği grup”, MHP’nin daha “yeşil” bir siyaset sürdürmesi için muhalefet eder olmuştur (Çoban, 2015:65-66).

Özellikle 12 Eylül 1980 darbesi siyasi hayatı tamamıyla etkilemiş ve Ülkücü Hareket üzerinde de büyük değişimler meydana getirmiştir. Kendisini komünizme karşı savaşma vazifesini üstlenen devletin yanında yardımcı güç olarak gören ülkücüler darbeyi sevinçle karşılasalar da darbe ertesinde bizzat devletin “baskısına, yargılamalarına, tutuklamalarına hatta idamlarına” maruz kalmışlardır. Bu durum Ülkücü Hareket’te büyük travma yaratmış ve ardından örgütsel bir ayrım ortaya çıkmıştır (Bora ve Can, 2000:118-120; Bayraktar, 2015:35). Bu dönemde yapılan işkenceler ve haksızlıklarla birlikte Türkeş’in tavırları ülkücüleri İslam’a yönelerek kuvvetli bir dindarlaşma ile rahatlamaya itmiş ve İslam’a yönelen bu ülkücü taban kendisini “Türk-İslam ülkücüleri” olarak adlandırmaya başlamıştır (Bora ve Can, 2000:289-294; Bora, 2003:129; Bayraktar, 2015:36; Can, 2008:678). Doktrindeki bu çatlamayla birlikte ülkücülerin bakışı değişmiş ve 70’li yıllarda kendilerini “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman” olarak tanımlayan

ölkücülerin bir kısmı 12 Eylül sonrasında kendilerini Türk-İslam ölkücöleri olarak tanımlayarak Tanrı Dağı'ndan uzaklaşıp, Hira Dağı'na daha da yakınlaşmaya başlamışlardır (Ayvazoğlu, 2008:577; Bayraktar, 2015:36-37). Dolayısıyla bu İslamcılaşıma ve dindarlaşma MHP'nin milliyetçi-muhafazakârlığının pekişmesini mümkün kılmıştır (Bora, 2003:129).

Dolayısıyla bu süreçte “milliyetçilik-İslam” ilişkisi temelinde Ölkücü Hareket içerisinde en popüler formöl Seyyit Ahmet Arvasi'nin¹¹⁹ “Türk-İslam Ölküsü/Öğretisi” tamlaması olmuştur. Türk-İslam ölkücöleri, Arvasi tarafından Allah yolunda “canını, malını, mevkiini” devleti ve milleti için feda etmeye hazır nefsinı düşünmeyen gençler olarak tanımlanmıştır. Bu ölkü, Türklüğün İslam'la mükemmel bir bütünleşmesi ve “Türk milletinın cihan hâkimiyeti mefkûresi ile İslam'ın Nizam-ı Âlem davasının örtüşmesine” işaret etmesiyle de önemsenmiştir (Can, 2008:676-678).

Darbe sonrasında demokratik hayata geçişle birlikte Türkes'in çağrısı üzerine Türk-İslam ölkücöleri 27 Kasım 1988'de yapılan kurultayda partiye (MÇP) resmi olarak girmişlerdir (Bayraktar, 2015:37). Türk-İslam ölkücöleri partinin “gençlik örgütlenmesi ve ideolojik söyleminde” ciddi söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu da MÇP'nin ideolojisinde İslam'ı tonun koyulaşması anlamına gelmiştir. 1991 genel seçimine İslahatçı Demokrasi Partisi (İDP) ve RP ile ittifak yaparak girilmesinde ve bu durumun “inananlar birleşti” şeklinde sunulmasında ölkücölerin İslamîleşmesinin etkisi görölmektedir (Can, 2008:678; Akgün ve Çalış, 2008:599).

¹¹⁹ Arvasi 1978 itibarıyla “Hergün gazetesinde” “Türk-İslam Ölküsü” adını verdiği köşesini yazmaya başlamış ve ayrıca 1965'den beri ortaya çıkan yazı ve kitapları ile 70'li yıllar boyunca ölkücü gençlik üzerinde hayli etkili olmuştur. Türk-İslam Ölküsü'nü yayımlayan Seyit Ahmet Arvasi'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Yaşlı, 2014:385-386). İbrahim Kafesoğlu 1972 yılında bir konferansta “Türk-İslam Sentezi” adında bir ölküyü izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca Seyyid Ahmet Arvasi, “Türk-İslam Ölküsü” adlı üç ciltlik eserinde neden ölkücölerin bu ölkü altında toplanmaya çalıştığını açıklamıştır. Sentezciler asıl vurguyu Türklüğe yaparken Arvasi “Türklüğün İslam'la şereflenmesini” ve “Türklerin İslam'a yaptıkları hizmet”i söyleminin merkezine koyarak farklılaşmaktadır. Sentez'in formölasyonunu yapan İbrahim Kafesoğlu, İslam'ı kurtaran olgunun Türklerin İslamiyeti kabulü olduğunu ifade etmektedir. Arvasi ise İslam'ın Türklüğü kurtardığını kabul etmektedir (Yaşlı, 2014:386-387). Arvasi, Türk-İslam Sentezi'nin hatasına değinerek, Türk-İslam Ölküsü ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır (Can, 2008:676-678): “Türk-İslam költürüne, Türk-İslam medeniyetine bağı Türklük şuuru ve vakarına İslam iman, aşk, ahlâk ve aksiyona sahip, Türkçölüğü bedeni, İslamiyet'i ruhu bilen devletini teknolojik hamlelerle dünyanın bir numaralı devleti yapmak özlemiyle çarpışan, dünya Türklüğünün, İslam dünyası ve bütün mazlumların ümidi olmaya namzet bir gençlik yetiştirmekten başka çaremiiz yoktur. Din ve millet zıt değerler değildir. Bu sebepten sentez, tez ile antitez arasında söz konusu olacağına göre Türk-İslam Sentezi yerine Türk-İslam Ölküsü'nü kullanmak daha doğru olacaktır” (Can, 2008:676-677).

Devam eden süreçte Türk-İslam ülkücülerinin (Yazıcıoğlu ekibinin) yürüttüğü faaliyetler Türkeş ekibini rahatsız etmiş¹²⁰ ve Muhsin Yazıcıoğlu ve 5 MÇP milletvekili partilerinden istifa etmelerinin ardından 7 Temmuz 1992’de basın toplantısı düzenleyerek bu toplantıda Türkeş’in siyasi yapısının militarist ve uygulamada oportünist olduğunu ve İslam’dan oldukça uzaklaştığını ifade ederek ve “Yeni Oluşum” adıyla bir hareket başlatılarak Yeni Hafta gazetesi ve Nizam-ı Âlem Dergisi’ni yayına koyup Nizam-ı Âlem Ocakları’nı kurarak Seyyid Ahmet Arvasî’nin Türk-İslam Ülküsü görüşü hâkim ideoloji konumunda kabul edilmiştir. Yeni Oluşum’un görüşlerini açıkladıkları “Milli Mutabakat Çağrısı”nda, merkez sağ vurgusu yapılmış, millet iradesi yüceltilmiş, rejimin tepeden inmece, seçkinci, laik özelliklerinin bulunduğu ve “Müslüman, Türk Anadolu” insanının artık yönetimde söz sahibi olacağı ifade edilerek demokrasi ve meşveret ön plana çıkarılmıştır (Bayraktar, 2015:37-39; Ugan, 2018:523-524). Dolayısıyla BBP Parti tüzüğünde İslamiyet’e vurgu yapılmış ve ayrıca ırk esasına oturan bir bölücülüğe karşı olduğu belirtilmiştir (Akgün ve Çalış, 2008:599-600).

Sonuç olarak MHP her ne kadar Türkçü özellikleri öne çıkan bir siyasi oluşum olsa da zaman içerisinde çeşitli sebeplerle İslamcı çevrelerle ve İslamcı düşünce ile temasa geçerek İslam’a yaklaşan ve bunu sembolleri ile sloganlarına yansıtan bir parti olmuştur. Hatta süreç içerisinde kendilerine Türk-İslam ülkücüleri diyen bir kesimin yeni bir parti oluşumu ile dışa vuruldukları görülmektedir. Ayrıca yerli ve milli düşünceye yaklaşımlarının İslam’a yaklaşma ve uzaklaşma zeminin de Orta Asya’ya ve Osmanlı topraklarına olan bakış açısına yansımıştır denilebilir. Komünizme karşı duruşunda, devletin askeri olarak kendisini gören yaklaşımında, Arvasi ve Necip Fazıl’la olan bağlantının yanı sıra kültüre ve dine olan bağlılıkta da bunu algılamak mümkün gözükmektedir.

Öte yandan bu süreçte muhafazakâr milliyetçilik anlayışı temelinde öne çıkan diğer bir siyasi yaklaşım Özal’ın siyasi oluşumu olmuştur. Özal liberal ve muhafazakâr özellikleri ile tanınan bir siyasi iktidar olmakla birlikte bugün iktidarda olan AK Parti’nin Özal’ın bayrağını taşıdığı da ifade edilmektedir. Özellikle Özal’ın “yerlilik” ve “Yeni Osmanlıcılık” düşüncesinin bu algıyı yarattığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1980’lerde yıldızı parlamaya başlayan Özal’ın ordu tarafından da destek alan Türk-İslam Sentezi ile ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle 1980 darbesinin yarattığı yıpratıcı etki ve serbest

¹²⁰ MHP-BBP şeklindeki bölünmeye sebep olan meselerle ilgili detaylı bilgi için bakınız (Bora ve Can, 2000:308-320; Bayraktar, 2015:37-38; Ugan, 2018:523-524).

piyasa ekonomisine geçişin olumsuz yansıyan etkisi ve son olarak ABD'nin yeşil kuşak doktrini ile komünizm karşısında İslam'ı kullanması anlayışı (Yesevi, 2012:82-83; Copeaux, 2008:47) Türk-İslam Sentezi¹²¹ fikrinin Türkiye şartlarında benimsenirliğini artırmıştır. Bu sebeple öncelikle Özal'ın muhafazakârlığını Türk-İslam Sentezi fikri üzerinden incelemek gerekmektedir. Sonrasında ise yerlilik ve Yeni Osmanlılık anlayışı üzerinde muhafazakâr milliyetçi yönü değerlendirilecektir.

1970'li yıllarda kurulmuş olan “ateistleri, komünistleri, Kürt ayrılıkçıları, Hristiyanları ve İmparatorluğun çöküşüne katkıda bulunanları” düşman olarak tanımlayan Aydınlar Ocağı'nın kurucusu olan İbrahim Kafesoğlu'nun Türk-İslam Sentezi temelindeki fikirleri, “1980 darbesini yapanlar¹²², MHP, Korkut ve Turgut Özal” tarafından, savunulmuştur. Bu belirsizlik sürecinde İslam, “sosyal bağlılığı attırmak” için kullanılmıştır. Bu fikir, İslam ve Türk kültürüne önem verirken ordu da, sosyalizm ve komünizme karşı duruş sergilemiş olmuştur (Yesevi, 2012:82-83; Copeaux, 2008:47).

Bu sentez, “İslam'ın dini ve kültürel değerlerini Türk milliyetçiliğine eklemek isteyen muhafazakâr bir milliyetçiliği temsil etmiştir” (Copeaux, 2008:47). Copeaux (2000:56), kısmen Batı karşıtlığına da dayanan “Türk-İslam Sentezi”nin “İslam'ın ideolojileştirilmesinin bir biçimi olduğunu, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk “milli kültürü”ne dönüşü öne çıkardığını belirtmektedir. Bu görüşe göre, “İslam Türk kültüründen üstündür ve eğer o olmasaydı

¹²¹ Esasında Türk-İslam Sentezi 1940'ların sonlarında önem kazanmaya başlayarak 1980 darbesi sonrası siyasi hayatta etkin hâle gelmiştir. Türk-İslam Sentezi dinsiz bilimi felaketin kaynağı olarak görmekte, din ile bilim arasında çelişki olduğu algısını reddetmekte, dini hareketlerin din düşmanlığına tepki olarak doğup geliştiğine inanmaktadır. Bu anlamda “gerici hareketlerden korunmak için devleti dinden uzak tutmamak gerekmektedir” anlayışını benimseyen Türk-İslam Sentezi, İslam ile Türk milli kültürüne dayanan bir düşüncedir. Dolayısıyla İslam'ı Türk olmak ve Türk kalmanın tek ön şartı olarak görmekte ve Osmanlı'yı da bir dünya gücü olarak değerlendirmektedir. Sentezciler her medeniyetin bir dine dayandığını, bilimle din arasında saygı olduğunu, tarih bilinci kazanmadan ilerleme olmayacağını, kimlik sorunlarının kültürel süreklilik içerisinde çözülebileceğini düşünerek dini eğitimi önemsemişlerdir. Devleti bireyden üstün tutan sentezciler demokrasi fikrine karşı mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. Bu anlayışa sahip olanlar, yabancı ideolojilerin boyunduruğunda kalındığında, Türklüğün değil Türkiyeliliğin öğretildiğini düşünmüşlerdir. Türk kültürünün en önemli ögesinin ise İslam olduğunu düşünerek savunmuşlardır. Türk kültürünün Anadolu medeniyetinin bir sentezi olduğunu vurgulayan sentezciler dış Türklerle kültürel bağların geliştirilmesini önemsemişlerdir (Yesevi, 2018:214-217). Dolayısıyla II.Dünya Savaşı dönemi itibarıyla Sovyet tehdidine karşı İslam önemli bir araç hâline geldiği gibi Türkçülük karşısında İslam'a yakın düşünce ve ideolojiler gelişme yolu bulmuştur. 1950-1960 yılları arasında ise muhafazakâr düşüncenin siyaset sahnesinde yer bulduğu görülmektedir. Bu dönemde özellikle anti-komünist bir hareket şeklinde cereyan eden bu yaklaşım milleti ve milli kimliği korumaya yönelmiştir. Bu dönemde milliyetçiliğin muhafazakârlığın üst kimliği hâline geldiği gözlenmektedir (Acar, 2018a:212).

¹²² 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren anlayış hem meşruiyetini sağlamak hem de terör faaliyetleri karşısında toplum içerisinde kaynaştırıcı olması açısından İslam'a önem vermiştir (Durgun, 2020:305).

Türk kültürü yaşayamazdı; ama Türk kültürü de İslam'ı korumuş ve güçlendirmiştir, Türk kültürü olmasa İslam dumura uğrardı” (Capeaux, 2000:56).

1980 sonrasında Türk-İslam Sentezi'nin ordu tarafından da benimsenmesiyle radikal sol ideolojinin tehlikeli olduğuna, Kemalizm ile İslam arasında bir bağ kurulması gerektiğine dair düşünce güçlenerek Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredata eklendiği gibi birçok imam hatip okulu açılmış ve cami yaptırılmıştır (Yesevi, 2018:218-219). Ayrıca Copeaux (2000:56), 1982 ile 1986 arasındaki süreçte, “Anayasa, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun” Orta Asya Türk değerleriyle İslam'ınkilerin bir sentezini içeren “milli kültür” fikrini resmi olarak tasdik ettiğini ifade etmektedir. 1986'dan sonra ise devletin eğitim ve kültür kurumları, gizlemeye gerek duymaksızın “Müslüman dininin değerleri arasına eklemlemiş bir milliyetçiliği” öğretebilmişlerdir. 1986 sonrasında “Kemalizm, milliyetçilik ve İslam” arasında bir sentez oluşturan yeni tarih görüşü Türkiye’de yer almıştır (Capeaux, 2000:56).

Özellikle 12 Eylül 1980 sürecinde sol ve komünizmin ilerleyişi karşısında Türk-İslam Sentezi'nin bir çözüm olarak sunulması Osmanlı'nın “Türk ulus kimliğine” yerleşmesine bir kapı açmıştır. Bu bağlamda Osmanlı geçmişi Türklük üzerinden vurgulanarak, Yeni Osmanlıcılık kimliği İslam'la harmanlanarak ana hatta yine Türklük konulmuştur. Bu anlamda Osmanlı dönemine dair gerçekleşen bir kimlik yüceltmenin Osmanlıdaki Türklerin başarısı çerçevesinde ortaya konulması gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu yeni anlayış homojen bir ulus oluşturma düşüncesini öteleyerek yeni bir uzlaş ve alternatif bir çözüm aramakta ve Kemalizm'i geçmişle barıştırarak yol almak istemektedir (Çınar, 2019:76). Bu anlayış ulus anlayışına özellikle manevi anlamda Osmanlı geçmişinin de girmesini istemekte ve Osmanlıyı bir geri kalmışlık olarak değerlendirmemekte, aksine ulus-devletin ortaya çıkan yeni kimliğine bir gurur olarak görmektedir (Çınar, 2019:75). Bu anlamda Kemalist ideolojinin Osmanlıyı “öteki” olarak gören pozisyonuna karşı çıkarak Osmanlıyı da yeni Türkiye'nin ulus-devlet kimliğine yerleştirmeyi istemektedir (Çınar, 2019:76).

Dolayısıyla Türk-İslam Sentezi anlayışı, ideolojisi ya da öğretisi bakış açısı olarak “İslam'ı ve Osmanlıyı önemseyerek medeniyetin ve Türklüğün bir parçası olarak değerlendiren bir görüş ortaya koyarak ve muhafazakâr milliyetçilik özellikleri göstererek” Türk siyasi hayatında yerini almıştır. Bu ideolojinin 1980 sonrasında liberal milliyetçiliğin şekillenmesinde de önemli bir araç olarak kullanıldığı dikkat çekmekle birlikte İslam'ı

hayata dâhil eden fiillerin gerçekleşmesini sağlaması ise Türk toplumunun muhafazakâr isteklerine cevap vermesi açısından anlamlı olmuştur.

Darbe sonrasında demokratik hayata tekrar geçişle birlikte neo-liberal ekonomik hayatın uygulamaya konulmasıyla dinsel yönelimin siyaset sahnesinde daha da artması mümkün olmuştur. Bu anlamda gerçekleşen ekonomik ve siyasi dönüşüm sonucunda Anadolu’da yeni bir muhafazakâr dini yapı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Tek Parti Döneminde ötelenen dini ve İslamî dönem tarihi geçmişi canlandırarak Yeni Osmanlıcı söylem ve arayışları kuvvetlendirmiştir. Böylece “Baticılık ile İslam söylemi, ilerleme ile muhafazakârlık, serbest piyasa ile devlet ve Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı geçmişi” uzlaştırılmaya çalışılmıştır (Durgun, 2020:306).

Küresel neo-liberal dalganın Türkiye’de başlangıç yaptığı 1980’lerde Yeni Osmanlıcılık tartışması, esasında ülkenin yaşadığı siyasal dönüşümü tanımlayan ve bu değişime rehberlik eden bir kavram olarak, öncelikle darbe yönetiminin Türk-İslam Sentezi bağlamında, sonrasında da özellikle Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde gündeme gelmiştir. Diğer bir ifadeyle Yeni Osmanlıcılık¹²³ Türkiye’de siyasal İslam’ın yükselmesine bağlı olarak, kendisini Kemalizm’in anti-tezi olarak gören dinci/muhafazakâr kesimin ideolojisi olarak benimsenmesi söz konusu olmuştur (Uzgel ve Yaramış, 2009: 1).

Uzgel ve Yaramış (2009: 1)’a göre esasında Yeni Osmanlıcılık, “Kemalizm’in homojenleştirici, kimlikleri tekleştirici, inkâr ve asimilasyona dayalı kimlik siyasetinin dönüştürülmesi çerçevesinde anlam kazanmakta, Türkiye’nin ihmal ettiği, ötekileştirdiği tarih ve toplumsal kimliğinin yeniden keşfedilmesine ve çoğulcu, diğer kimliklere tolerans gösteren Osmanlı modelini geri çağırma eğilimlerine denk düşmektedir”. Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi kimlik tanımında etnik ve dini unsurları yeterli olacak şekilde dikkate almaması sebebi ile toplumda bir aidiyet sorunu ortaya çıktığı düşüncesi temelinde farklı kimliklerin de toplumsal bütünleşmeye kavuşturulması anlamında Yeni Osmanlıcılık

¹²³ Yeni Osmanlıcı anlayışın farklı açılardan değerlendirilerek benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Çetinsaya (2006: 361) Cumhuriyet Döneminde Osmanlıcılık takipçilerini üçe ayırmanın mümkün olduğunu belirtmektedir: “1) Osmanlı saltanatı veya hanedanını özleyerek getirilmesini isteyenler, 2) Milliyetçi-muhafazakâr ideolojiyi benimsemeleri gereği ‘mazi’ olarak Osmanlı geçmişini ve mirasını önemseyerek bunlarla övünenler; 3) Soğuk Savaş döneminin sona ermesi bağlamında Türkiye ve yakın çevresinin karşılaşmış olduğu iç ve dış sorunlara bir çözüm olarak, ‘Osmanlı barışı’ (*Pax-Otto*- mana)’ yahut ‘Neo/Yeni-Osmanlılık’ modelini öne sürenler”. Bu konuda fiiliyata ve söyleme bakıldığında Türk siyasetinde ikinci ve üçüncü anlamlarının kabul gördüğü belirtilebilir.

ile birlikte Osmanlı yönetiminin uygulamalarındaki çoğulculuk ve hoşgörü ön plana çıkarılarak bir sistem kurulmak istenmiştir (Durgun, 2020:307).

Kemalist milliyetçilik her ne kadar “millet” tanımını etnik milliyetçi anlamda değil de vatandaşlık temelinde icra etse de Cumhuriyet Döneminde ileriki yıllarda ortaya konulan politikalar vatandaş arasında bir ayırım olduğuna dair inancı güçlendirdiği gibi Kemalist milliyetçiliğin ulus/millet anlayışında dinden uzaklaşan bir bakış açısı sergilenmesi ve laikliğin benimsenmesi de ülke içerisindeki sorunların bitmesini mümkün hâle getirmeye yetmemiştir. Çünkü cumhuriyet tarihinde laikliğe yüklenen anlamın aktif laikliği içermesi ve sosyal hayata da müdahale etmesi ülke insanını ve özellikle muhafazakâr kesimi dini anlamda özgürleştirmek bir yana kısıtlayarak bir yurtsever aidiyetin gelişmesini engellemiştir. Bu sorunlara bir çözüm olarak Yeni Osmanlıcı bir bakışın benimsenmesi istenmiştir. Dolayısıyla bu bakış açısı esasında Şerif Mardin’in modernist-geleneksel milliyetçi ayrımında Kemalist modernist milliyetçiliğin karşısında geleneksel muhafazakâr milliyetçiliğin yer edinmesi anlamına gelmektedir.

Buna ilaveten 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında “dünyada” ortaya çıkan gelişmeler Osmanlıya bağlı bulunan toprakları ilgilendiren gelişmelere gebe olduğundan bu mirasın sahibi olan Türkiye, Osmanlı hafızasını söylem ve eylemde güçlendirmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda 21. yüzyılın Türk asrı olacağı söylemi ortaya atılmıştır (Durgun, 2020:307). Böylece Türk-İslam Sentezi fikrini benimseyen Özal’ın iç politikadaki bu bahsi geçen bazı çıkmazlara ilaveten dış politika perspektifindeki bakışı da bir takım sorunlara işaret etmiş ve İslam’a temasın vesayet makamlarınca serbest bırakılması bağlamında dış politikada Yeni Osmanlıcı¹²⁴ bir duruşun yansımaları ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı ile mazisi olan ülke ve toplumlarla ilişkilerin sürdürülmesi önemli hâle gelmiş ve dış politikada Türkiye’nin ekonomik çıkarı ve prestiji için gerekli görülmüştür.

Yeni Osmanlıcılığın ortaya çıkışında dış çevrede yaşananlar bağlamında özellikle Soğuk Savaş’ın nihayetlenmesine sebep olan 1989-91 çözümleri bu konuda önemlidir. Doğu Avrupa’daki sosyalist rejimlerin çöküşü, Sovyetler’in dağılması, Yugoslavya’da yaşanan

¹²⁴ Esasında bu konuda ilk adımların DP tarafından “İslamî gelenekler ve Osmanlı ruhunu yeniden canlandırılmak” için atıldığı anlaşılmaktadır. Böylece alternatif bir kimlik kurgusu ve de söylemi inşa edilmek istenmiştir. Bu anlamda Osmanlının siyasi ve toplumsal yapısı tarih kitaplarında daha kapsamlı anlatılması söz konusu olmuş ve dinin vicdan meselesi olduğuna dair söylemle birlikte bu konuda faaliyetler de artırılmıştır. Özellikle 1960’larda solun yükselişe geçmesi bağlamında buna bir kalkan oluşturmak adına İslam ve Osmanlı geçmişi ve ruhu ile ortaya çıkan bir duyguya ihtiyaç olduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca bu anlayış Türk ulusal kimliğinin temel bileşeni yapılmak istenmiştir (Durgun, 2020:304-305).

çöküş, dağılma ve kanlı çatışmalar iki açıdan Türkiye’deki iç ve dış politika algısını etkilemiştir. İlk olarak Doğu Bloğunun çöküşü ve etnik temelli çatışmaların alevlenmesi kimlik tartışmalarını gündeme taşımıştır. İkinci olarak ise Yugoslavya’nın dağılması, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde rejimlerin çökmesi, Sovyetlerin dağılmasıyla Kafkasya ile Orta Asya’da yeni ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması önemli jeopolitik fırsatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tüm bunlar Türk dış politikasının yeniden gözden geçirilmesini, eleştirilmesini ve tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Misak-ı Milli’nin yorumlanış biçimi, “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi, statükoculuk ve Batıcılık gibi yönelimlerin terk edilmesi gerektiği tartışılarak Türkiye’nin bu süreçte hazırlıksız yakalandığı, izlenen statükocu ve tek boyutlu Batıcı politikanın Türkiye’yi potansiyelini kullanamayan bir ülkeye konumuna getirdiği kabul görmüştür (Uzgel ve Yaramış, 2009:2-3).

Özellikle 1991 Körfez Savaşı’nın Türk dış politikası için bir kırılma ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde bölgede yaşanan savaş ve müdahaleler Türkiye’ye bir Avrupa ülkesi olmasının yanında Akdeniz ve Orta Doğu ülkesi olması bağlamında da hareket alanı açması gerektiğini göstermiştir. Bölgedeki ülkelerle Osmanlı Devleti zemininde din, kültür ve gelenek benzerlikleri ortaya koymak ve ortak geçmiş duygusu dışa vurmak suretiyle Türkiye’nin bölgeye müdahale gücü ortaya çıkmıştır. Özal bu bağlamda etken ve proaktif bir dış politika gerçekleştirmek ve bölgedeki gelişmelere taraf olmak istemiştir. Bu politik bakışın “güvenli eylemcilik, ihtiyatlı gözü peklik” gibi sıfatlarla da isimlendirildiği görülmektedir. Böylece ulusal çıkarın temin edilebileceği hususlarda proaktif ve ulusal çıkar için risk oluşturan hâllerde daha ılımlı bir politika sürdürmek istenmiştir (Karadeli, 2007:38-39).

Ayrıca 1990’lara doğru dünyada gerçekleşen hadiselerle “çoğulluk” vurgusunun artması ile Yeni Osmanlıcılığın “geleneksel Osmanlı çoğulculuğu ile liberal çok-kültürlülüğün”¹²⁵ bir sentezi” olarak kabul edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak özellikle Özal’ın bu süreçte Batı ya da Batılılaşmayı reddetmeden “liberal demokrasi, insan hakları, kültürel ve etnik

¹²⁵ Bu çalışmada “çok-kültürlülük, çok-kültürcülük ya da liberal çok-kültürcülük” şeklinde kullanılan ifade çoğunlukla “ırk, etnisite ve dil” üzerinden temellenen kültürel farklılaşma ile ilişkili bir kavram olarak kültürel çeşitliliği kabul etmekle birlikte bu tür farklılıklara saygı duyularak kamusal alanda da tanınmasını kabul eder. Çok-kültürlülük ve milliyetçilik arası ilişkinin de kompleks olduğu söylenebilir. Ancak çok-kültürlülükle en çok liberal milliyetçilik ve anti-kolonyal milliyetçilik anlaşılabilir. Çünkü her ikisi de kültürel ve etnik bir varlığın değil, “siyasal ve kamusal bir varlık olarak ulusun kapsayıcı bir modelini” benimsemektedirler. Bu anlamda toplumun üyeleri kültürden ziyade “ortak vatandaşlık ve paylaşılan bağlılıklarla” birbirine bağlanmaktadır. Liberal çok-kültürlülük “özgürlük ve hoşgörü”ye bağlılıkta kökünü bulmaktadır. (Heywood, 2014:166-167).

çoğulculuğa yaslanarak serbest piyasayı savunan bir formatta Yeni Osmanlıcılığı kabullendiği görülmektedir. Bünyesinde İslamî nüveler barındıran bu görüş kendisini küresel Batı dünyasına ait görmektedir. Özal bu bakış açısının içerisinde iki kutuplu dünya düzeninin bozulması ile ortaya çıkan yeni devletlerin ve bu anlamda Orta Doğu'nun, Balkanların, Türki Cumhuriyetlerin geçmişten gelen bir hafızayı ortaya koyduğunu ve serbest piyasa anlayışının ihtiyacı olan pazarın Türkiye için Batı dışında bu hafızaya dayalı alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesine gerek bulduğunu, bu anlamda sınırlar ayrı olsa da ekonomik gerekçelerle liberal değerleri öne çıkararak kalkınmacılığın sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda özellikle Yeni Osmanlıcılığın dış politikada işlevsel hâle gelmesinin gerektiği anlaşılmaktadır (Çınar, 2019:77).

Yeni Osmanlıcı bu dış politika anlayışı her ne kadar Özal sonrasında daha ılımlı hâle gelmiş olsa da (Erbakan döneminde bu anlayışın İslam'a daha yaklaşan hâli dikkate alınmazsa) bu eğilimin 1999-2002 arasında DSP-MHP-ANAP koalisyonunda da sürdüğü ve ABD ile ilişkileri iyileştirmeye katkı sağladığı gibi Öcalan'ın alınmasına da katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül Saldırısı sonrasında Türkiye'nin Afganistan'a yapılan müdahaleye katılarak Yeni Osmanlıcı bakışı sürdürdüğü görülebilir (Karadeli, 2007:40-41). Bu bakış açısının AK Parti Döneminin dış politika anlayışında önemli bir yer edindiği ve iç politikada da kullanılmasının önemsendiği ise tartışma götürmeyen bir gerçektir. İlerleyen bölümlerde de değinileceği üzere AK Parti'nin özellikle 2009 sonrası süreçte Davutoğlu'nun dış politikada görevlendirilmesi ile bu bakış açısını ciddi anlamda ileriye taşıdığı ve bu konuda kullanılan araçlarda çeşitlilik sağlandığı dikkat çekmektedir.

Yeni Osmanlıcılığın muhafazakâr milliyetçiliği işaret eden çerçevesi çizildikten sonra cumhuriyet tarihinde dikkat çeken diğer bir muhafazakâr milliyetçilik simgesi olan “yerlilik” ifadesi üzerine eğilmek yerinde olacaktır. Bu ifadenin İslam'a yakın olan merkez sağ tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır. Sol oluşumlar da zaman zaman bu ifadeyi önemsemişlerdir. Ancak esasında merkez sağın muhafazakâr milliyetçiliğini dışa vurmak için bu terim üzerinden bir söylem geliştirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle AK Parti için 2016 sonrasında revaçta olan bir “yerlilik ve millilik” konusunun mazideki izlerini muhafazakâr milliyetçi çevrelerde bulmak mümkündür. Mazide önemli bir konum işgal eden “yerlilik” kavramının bugün de bir takım yansımaları ortaya çıkmaktadır. Bu konuda öncelikle yerlilik ifadesinin mazarine, bu ifade ile ne anlatılmak istendiğine, bu ifade ile neye önem verildiğine ve anlamsal dönüşümüne bakılması gerekmektedir.

Bora (2006:446) “yerliliğin” içeriğiyle, göndermeleriyle ve çağrışımlarıyla, yeni bir kavram olmadığını ve kökünün cumhuriyetin ilk evresine kadar götürülebilen muhafazakâr milliyetçi düşünce içinde aranabileceğini belirtmektedir. Mert (1998:3) ise, “yerlilik”in Tanzimat’tan beri toplumun içinde “bir kişilik, gurur, başka bir kültürün içinde eriyip gitme tehlikesine bir başkaldırı”yı ifade ettiğini belirterek yerlilerin de toplum içinde seçkin çevrelerin dışında kalan kesimi oluşturduğunu ifade etmektedir. Mazisi çok eskilerde aranabilen bu kavramın 1980’lerde daha belirginleşen ve tartışılan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Bora (1998:3)’nın belirttiğine göre 1980’ler ve 1990’lar boyunca Türkiye’de yaşanan yabancılaşma, ekonomi zihniyeti ve sermaye yapısının değişmesi, şiddetin örgütlenmesi, şehir ve yerleşme düzeninin değişmesi, ahlâk anlayışında halde ve davranışta yaşanan değişim ile 1990’ların ortalarına doğru bir yerlilik merakı ve popüler olana düşkünlük ortaya çıkmıştır (Bora, 1998:3). Erol (2016:38) ise bu konuda yerliliğin zaman içerisinde dönüşümüne dikkat çekerek, 1970’lerdeki yerlilik anlayışının “daha çok inanç merkezli olduğu”nu ancak 1990’lardaki yerlilik tanımlamalarının ise “merkezine toprağı daha fazla aldığını” belirtmektedir. Özellikle 1980 sonrası sağ-sol şeklindeki ayrışmacı yaklaşım bu konuda yerliliğin anlamlandırılmasını ve açıklanmasını da etkileyerek komünizm karşısında alınan konum yerliliğin tanımına da tesir etmiştir.

Sağ düşüncede 1980 öncesinde “sol”un yerli olmadığına dair bir fikrin geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla sol, “dine, tarihe, geleneğe, diğer bir ifadeyle milli kimliği oluşturan öğelere yabancılığı ile tanıtılmaktadır (Erbaş, 2020:4-5). Bu konuda “sağ”ın özellikle “Batıcı elitizm suçlaması yapması ve sol unsurların toplumla irtibat kuramaması hususunun eleştirilmesi” sağ yerliliğinin bakış açısını göstermesi açısından önemlidir (Erbaş, 2020:8). Yerli olmamak öncelikle toplumun içinde bulunduğu tarihi yaşantının tecrübesini göz önüne almadan davranmayı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle “gerçekliği anlamamak ve vaziyeti bilmeyen bir cehalete sahip olmak” anlamına gelmektedir. Öte yandan yerlilik dünya siyasetinin güç odaklarının Türk milletine biçmiş olduğu rolü reddetmektir. Bu anlamda yerli olmamak hıyanet içerisinde olmaya da yakın bir pozisyon işgal etmektedir. Sol ise bu anlamda memlekete yabancılığıyla, züppeliğiyle, nakilci ve taklitçi olmasıyla yerlilik düşüncesini benimsenenlerce eleştirilmektedir (Bora, 1998:1). Sağın sözlüğünde ise yerlilik milliliğe denk bir anlamı ihtiva etmektedir. Dolayısıyla yerlilik sağ tarafından daha renkli, daha sıcak ve yumuşak bir millilik kipi olarak benimsenmektedir. Bu anlamda milliliğin siyaset giydirilmemiş doğal ve kendiliğinden bir hâli olarak görülmektedir. Öte yandan yerliliğin “milliyetçilik, ülkücülük, muhafazakârlık,

dine ve kültürel değerlere saygı, Türk kültür ve geleneğine bağlılık” şeklindeki sağ bileşenleri arasında bir fikir ve şuur beraberliğinin bir sığınağı temelinde değerlendirmekle beraber yerliliğin “nation” vakiasından çok farklı, geniş ve daha tabii bir bütünlük ortaya koyduğu belirtilmektedir (Bora, 1998:1). Bora (2006:445) yerlilik tutumunun bir siyasi tavra dönüşmesi ile milliyetçi ve muhafazakâr bir ideolojik tavır niteliği kazandığını bildirmektedir. Yerlilik küresel, yabancı tesirli ve gayri millî karşısında millilik savunusunu hatıra getirmektedir (Bora, 2006:446).

Bununla birlikte Bora sağ için yerliliğin anlamını sola atıfla değerlendirse de sağın da sol için yerlilikten uzaklaşmasına dair izlenimini aktarmaktadır. Bora (1998:2) bu konuda 1980 sonrası süreçte kapitalist modernleşme ile Türk sağının memleketine iyice yabancılaşarak sola yönelik eleştirisini artırdığını işaret etmektedir. Çünkü bu dönemde memleketin kendisi kültürel olarak yabancılaştığı gibi kapitalist ilişkiler ve medya bu süreçte metalaştırıcı bir tutumla özgün olan kültürü yozlaştırmıştır (Erbaş, 2020:3). Bora (1998:4) yerliliğin sağın milliyetçi ideoloji ile işgal ettiği karaya solun çıkarma yapmasını sağlayan bir özellik taşıdığını, milliyetçiliğin kullandığı kültürel malzemeye ve okşadığı hislere ilerici bir yordamla erişmeyi mümkün kıldığını ifade ederek yerlilikle ilgili şunu ifade etmektedir (Bora, 1998:4): “Gerçekten de yerlilik, bir ülkenin, bir yerin toplumsal-kültürel hususiyetleriyle canlı bir bağı, böylelikle canlılığı, sıcaklığı, ülfeti imâ eder. Bu da, milliyetçiliğin el koymuş olduğu bir “coşku” ve “heyecan” deposunun kilidini ele geçirmek demektir”. Bu anlamda yazar yurtseverlik gibi yerelliğin de onu milliyetçilikten ayırt edilmeyi zorlaştıran yönleri olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Bora (2006:447) 1980 sonrasında yerlici tavrın milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık tarafından sahip olunan yerleşik rotalar dışında bir duruş sergilemeye çalışanların özgürlük alameti olarak önem kazandığını belirtmektedir.

Elbette yerlilik kavramı sadece sağ ve sol için ortaya konulan dayanaklarla açıklanılmamaktadır. Bu konuda yerliliğin İslamcı yönüne ve sınıf farklılaşması görünümüne de dikkat çekilmesi faydalı olacaktır. Mert (1998:3) 1980 sonrasında şehirlerde, şehirli ortamlarda, üniversitelerde yoğunlaşan İslamcı gençlerin Etiler, Şişli, Bağdat Caddesi gibi yerlerin kendilerine ait mekânlar olmadığını hissederek dindarlıkları, köylülükleri ve gelir düşüklüklerinin bunun sebebi olduğunu gördüklerini belirtmektedir. Yazara göre bu tepkiyi inanç ve kültür temelinde görseler de bu işin sınıfsal bir boyutu olduğu açıktır. Dünyada sağ politikalar bu sınıfsal zaaf üzerine kurulu olduğundan Türkiye’de bu durum kültürel bir kutuplaşmayla katmerlenerek “sekülerleşen ve

Batılılaşan” kesim ile “İslamî ve geleneksel kesim” belli toplumsal sınıflara tekabül etmiştir. Ancak bu farklılaşmadaki toplumsal tepkinin kültürel tepkilerle maskelendiğini belirten Mert “yerlilik” kavramının da böyle bir maske olduğunu ifade etmektedir (Mert, 1998:3). Erol (2016:36) ise bu konuda, yerliliğin 1990’lı yıllarda İslamcı çevrelerdeki gençlerin bir hareketi olarak geliştiğini ve bu gençlerin “Yerliler” dergisini çıkardıklarını bildirmektedir. Böylece kavramın popülaritesi artmıştır. Esasında bu kişiler aktivist bir tavır önceleseler de kavramın anlamından da kopuş ortaya konulmuştur. Bu anlamda yerliliğin tarihsel ve kültürel bir tutarlılık gözetme anlamından uzaklaşarak beyaz adam ABD’ye karşı savaşıyan Kızılderili yerlilere yakın durulmuştur (Erol, 2016:36-37).

1990’ların sonunda ise bu kavramın daha geniş bir çevrede yaygınlık kazandığı görülmekle birlikte anlamının da bir dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu değişimle birlikte bu kavramın anlamının sağcı-muhafazakâr çevreye sıkıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yerlilik kavramı “topluma yabancılaşmış bir çevreye veya bu yabancılaşmanın kendisine karşı bir tepki” olarak pozisyon almıştır. Çıkış noktası “kültürel yabancılaşma” olan yerlilik Batılı kültürel sembollere karşı bir tepkiyi içermiştir (Mert, 1998:1). Dolayısıyla 1990’lı yılların sonunda yerlilik kavramı bir grup sağcı, muhafazakâr aydınının manifesto kavramı hâline gelerek tamamıyla muhafazakâr bir anlam kazanmıştır. Böylece yerlilik kavramı evrensel olan karşısında yerel, kültürel ve özgül olanı önemseyen muhafazakâr sağ siyasetle uyumlu bir kavram olmuştur (Mert, 1998:3). Bora (2006:445) bu konuda yerliliğin muhafazakârlık ve milliyetçiliğin kesişimine müsait olduğunu ve yerliliğin bir siyasi tavra dönüşmesi ile milliyetçi-muhafazakâr bir ideolojik tavır hâline geldiğini belirtmektedir.

Bu şekilde bir dönüşüm geçirse de yerlilik kavramının çeşitli siyasi görüşlerde birçok farklı özelliklerle öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konuda dışa yansıyan anlamları bir arada toplamak yerliliğin anlamsal zenginliğini göstermek açısından da gereklidir. Erol (2016:17-19) inanç, millet ve toplumun karakteri gibi unsurların yerlilikte belirleyicilik kazandığını belirtmektedir ki “yerlilik” milletin yaşanmışlığı ile oluşmaktadır. Bunun yanında yabancılaşmaya/Batılılaşmaya bir tepki ile birlikte bir öze dönme refleksini ortaya koymaktadır. Yerlilik toprağın değil, inanç ve fikrin aktif olduğu, İslam’ın Anadolu ve çevresindeki uygulaması ile ilgili olduğu bir kavramdır. Erol (2016:35) yerlilikte korunması gereken değerlerin başında din ile ahlâkın geldiğini, dil ve kültürün de korunacak değerler arasında sayılabileceğini, Türkiye’nin yerlilikle kuracağı her bağın İslam düşünce geleneği ve sufi yorumu ile de ilgili olduğunu belirtmektedir. Yerliliğin,

modernleşmenin toplumları birbirine benzer hâle getiren tutumu karşısında farklılığı korumaya devam etme düşüncesi olarak okunması mümkündür. Bu yaklaşım ülkenin ya da toplumun tarihi ve kendisine özgü özellikleri olduğunu ve bunların korunması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu anlamda yerlilik düşüncesi Osmanlı/Türk düşüncesinin kurucu fikirlerinden biri olarak kabul edilebilmektedir (Erbaş, 2020:2-3). Erol (2016:31-32)’a göre yerliliğin mekân, zaman ile ilgisi olduğu gibi modern dönemde gelenekle bağ kurmaktadır. Yerlilik yabancı olanla farkı ortaya koyduğu gibi, yabancılık mekânsal anlamda buraya ait olmamayı ifade etmektedir. Yerlilik yaşanılan coğrafyanın/mekânın tarihi tecrübe ve güncel şartlarının dikkate alınmasını ve buna dayanarak yeni fikirler ve uygulamalar ortaya konulmasını ifade eder. Tüm bu tartışmalardan sonra Erol’un “Yerlilik Düşüncesi” isimli kitabındaki tanımı referans olarak ele alabiliriz. Erol (2016:32)’un ifadesiyle yerlilik zaman, mekân ve insan /millet özellikleri itibarıyla bütünüyle taşınması, ithali veya ihracı mümkün olmayan görüşlerin yekûnunu ifade eder. Yazar yerliliğin bir farkındalık olarak modernleşme ile ortaya çıktığını belirtmektedir. Yerliliğin başlangıçta reflekse dayalı bir tutum olduğunu belirten yazar modernleşme ile başlayan Batılılaşma ve yabancılaşıma karşısında “kendine sahip olacağı değerler belirleyip bunları koruma çabası” olduğunu, bu anlamda yerliliğin kendi paradigmamızdan uzaklaşmamız ve çözüm yolunu başka yerde aramaya yönelmemiz ile ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla yerlilik “kendi paradigmasına dönmek” anlamını ihtiva etmektedir (Erol 2016:33).

Yerliliğin siyasallaşmış biçiminde “kendiliğindenlik, sahicilik, özgünlük, kalıcılık, aslilik” şeklindeki iddiaları meşruluk ölçütü olarak ortaya koyarak bir “muhafazakârlık” ortaya konulduğu, bu anlamda yerliliğin siyasal bir tavra yaklaşması ile muhafazakâr ve milliyetçi bir ideolojik tavra dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla “yerliliğin” toplumu anlamak ve açıklamak için verimli bir bakış açısı sunduğu söylenebilir (Erbaş, 2020:14-15). Ancak öte yandan yerliliğin demokratik bir duruşun dışına çıkması hâlinde ırkçılığa ve faşizme kayma yönünün olduğu da dikkat çekmektedir (Erbaş, 2020:17). Yerliliğin emperyalizme, süper güçlere ve sömürgeci metropole karşı direniş göstermesi anlamında da bir milliyetçiliğe benzerliği olduğu görülmektedir. Kültürel göreliliği yücelten ve evrensele karşı muhalefetini ortaya koyarak yereli mutlaklaştıran bir yapıya sahiptir. Toplumu organik bir şekilde tasavvur ettiği gibi kendisine göre konuşlandırdığı alt kimliklerin karşısında tahakkümcü bir duruş sergilerken “toprak, tarih ve kan bağı” kendisini tanımlarken kullanmaktadır. Bu tutumu ile yerliliğin milliyetçilerle arasında bulunan ince sınır da aşılmış olacaktır. Böylece yerlilik ideolojisinin ulusalcı yaklaşımı toplumsal açıdan

ete kemiğe büründürdüğü görülmektedir. Türkiye’de yerliliği savunan kesimin sıkıntısının yerliliği tanımlayan unsurların “din/etnik kimlik mi, dil/din aidiyeti mi yoksa üçü birden mi” olduğu konusunda yaşanan belirsizlik olduğu görülmektedir. Öte yandan yerliliğin milliyetçiliği-muhafazakârlığı dahi yerli kabul etmeyen ve yerli olanı “siyaset ötesi bir kendilik hâli” olarak gören bir anlayışı da benimseyerek yerliliğin içeriğinin belirsizliğini artırdığı dikkat çekmektedir (Erbaş, 2020:18). Dolayısıyla yerlilik kavramının yabancı değerlerin karşısında yerli olanı değerli kabul eden, özenti içermeyen, içerisinde kültür sevgisi ve millilik barındıran, dini olanı önemseyen, Anadolu sermayesini destekleyen özellikleri ile muhafazakâr milliyetçi çerçevede değerlendirilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla “muhafazakâr milliyetçilik ya da Yeni Osmanlıcılık” konusunda buraya kadar anlatılanların tamamı birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’de gerçekleşen hâli ile muhafazakâr milliyetçiliğin dini önemseyen, geleneğe ve tarihe değer veren, ancak tamamen geleneksele bağlı kalmaksızın modern olana da yönelen bir hâli olduğu görülmektedir. Türklük unsurunu önemsemekle birlikte bunu ırkçılık temelinde yorumlamayan bu tipoloji Türk halkının tarihi değerlerini, dinini önemli görüp ön plana çıkararak cumhuriyetin Avrupa’yı örnek alarak Avrupa kültür ve değerlerini önemseyen hâline karşı çıkmaktadır. Bu yönü ile esasında bir “yerlilik” ortaya konulmaktadır.

Türkiye’deki muhafazakâr milliyetçiliğin yeni bir kimlik inşa etmemekle birlikte muhafazakâr anlamda Osmanlı mazisine yönelen bir kimlik tasavvurunu “millet” anlayışına entegre ederek Türkiye sınırları içerisinde farklı etnik yapıları uzlaştırmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda vatandaşlık temelinde bir millet anlayışını benimsemektedir. Aynı şekilde “din” konusunda da Türk insanını özgürleştirerek bu konuda da bir toplumsal uzlaş alanı oluşturmak istemektedir. Diğer bir ifadeyle din konusunda kiliseye bakışın benzeri bir durum Türkiye’de geçerli değildir. Fransız devrimi sonrasında muhafazakârlar modernleşmeye karşı duruş sergilemiş olsalar da bir zaman sonra mevcut muhafazakârlıkla milliyetçiliğin yakınlaşması ve millete ait değerlerin korunması anlamında bir birliktelik ortaya koydukları görülmektedir. Kilisenin sömürgeci ve karanlık tavırları muhafazakâr milliyetçilerce reddedilmişken İslam âleminde dini müesseseler reddedilmemiş ve Cumhuriyet Döneminde dini oluşumlara mesafe konulsa da muhafazakâr kesim dinin toplum hayatına girmesi gerektiğini düşünerek hareket etmiş ve dinden uzak bir devletin varlığını reddetmiştir. Ayrıca Türkiye’deki muhafazakâr milliyetçilik anlayışı “din”i toplumsal düzenin sağlanmasında gerekli görmektedir.

Bununla birlikte muhafazakâr milliyetçiliğin anti-sömürgeci bir milliyetçilik özelliği göstermesi söz konusudur. Öte yandan Türkiye’deki muhafazakâr milliyetçiliğin yayılmacılık yönü bulunsa da buradaki yayılmacılık “dini, tarihi, kültürü” Osmanlı mazisine dayalı topraklarda Türklerin liderliğinde Yeni Osmanlıcı bir tavır ortaya koymak ve bu alanları sömürgeleşmekten korumak ve İslam’ı özgürleştirmek anlamında olmuştur. Ayrıca Türkiye’deki muhafazakâr milliyetçilik “çok-kültürlülük” gibi bölünmeye meydan veren oluşumlara karşı duruş sergilese de bu oluşumları tarih, kültür ve din gibi önemli kurumlar çerçevesinde birleştirmeyi önemsemiştir. Tüm bunlar bir yana Türkiye’de muhafazakâr milliyetçilik modernizme ve liberalizme karşı olmamış, gelişmeye ve teknolojiye açık bir tavır takınmıştır.

2.2.5.Liberal Milliyetçilik

Liberalizm ve milliyetçilik, temel çıkış noktaları temelinde birbiriyle uyuşmayan ilkelere sahip bulunsa da “her iki düşüncenin modern çağın ürünü olması” ve “millet olma” hususunda benzeştiği noktalar bulunması bakımından bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Liberalizm de aynı milliyetçilik gibi Fransız İhtilali ile başlayan tarihi süreçte ve öncelikle Batı’da ivme kazanmış bir düşünce sistemidir. Dolayısıyla, Fransız ihtilali bujuvazi tarafından “iktisadi açıdan milli sınırlara sahip bir milli devlete sahip olma” arzusunun zeminini oluşturmuştur. Bu anlamda, Fransız ihtilali “millet bilincinin ve milliyetçilik ilkesinin ortaya çıkmasını” sağladığı gibi, bireysel hak ve özgürlüklere yaptığı vurgu nedeniyle liberalizm açısından da bir dönüm noktası olmuştur (Özer, Ayhan ve İrdem, 2018:37). Tarihsel süreç bu iki kavramı birlikte hareket eder hâle getiren bir ihtiyacı doğurmuştur. Ancak diğer yandan dünyada gerçekleşen hâline kıyasla liberal milliyetçiliğin Türkiye’de farklı koşullarda ve farklı ihtiyaçlarda şekillendiği görülmektedir.

Türkiye’de merkez sağın ortaya çıkışında, II.Dünya Savaşı sonrası dönemin şartları, ortaya konulan ekonomi politikaları ve Türkiye’nin toplumsal yapısının etkisi olmuştur. Merkez sağ siyasetin özelliği, “aşırılıklardan uzak durması, aşırılıklara hoşgörülü olması, toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargıları ve hayat biçimlerini siyasi olarak temsil etmesi”dir. Merkez sağ çizginin izlediği yol, “liberal ekonomik politikalarla toplumun inanç, değer, hayat biçimlerinin modernleşmeyle birleştirilmesidir”. Bu anlamda “ekonomik liberalizm,

dini hassasiyetler ve milliyetçilik”ten meydana gelen bir merkez sağ siyaset anlayışı oluşmuştur (Çavuşoğlu, 2009:266; Keskin, 2012:125).

Tek Parti Döneminde devlet kapitalizmi hâkimken, DP iktidarı bunu esneterek serbest piyasa koşullarına geçmiş olsa da 1980 başına kadar ekonomide ithal ikameci devletçi anlayış hâkim olmaya devam etmiştir. Özellikle, 1977-1979 döneminde ülke “üretim düşüklükleri, mal yoklukları, karaborsa, döviz darboğazı, ödemeler dengesi açıkları” gibi büyük sıkıntılar içerisinde kalmıştır. Bu nedenle 1979 Mayıs-Haziran ayları içerisinde Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD)’nin büyük gazetelere verdiği ilanlar, “liberal ekonomiye geçilmesi gerektiğinin önemini” vurgulamıştır. Bunun sonucunda 14 Ekim 1979 ara seçimlerini kazanmış olan Demirel hükümeti, Turgut Özal’ın sorumluluğu altında ekonomiyi 24 Ocak 1980’de “piyasa ekonomisi”ne dönüştürmüştür. “24 Ocak Kararları” devletçi politikaları kökünden sarsmış ve Türkiye’de gerçek anlamda liberal ekonomi dönemini başlatmıştır (Uluç, 2014:114).

ANAP ve Özal iktidarları dönemi, Türkiye’de “yeni sağın, Türk-İslam Sentezi ideolojisiyle eklemlenerek yeni bir merkez sağ oluşumu hâlinde gerçekleştiği” bir dönem olmuştur. Yeni sağın modern meşruiyet söylemi ise, “gelenek ile modernlik, İslam ile serbest rekabet ekonomisi, liberalizm ile muhafazakârlık” arasında kurmaya çalıştığı “bu özgün sentez yoluyla” modernleşmeyi derinleştirme temasına dayandırılmıştır (Düzova, 2010:65; Özkazanç, 2010:106-107). Coşar (2008:729)’a göre ise, “Türk-İslam-Batı uygarlığı” sentezinin kurulabilmesi ve de benimsetilebilmesi için merkez sağda “liberal-muhafazakâr karışımı ve milliyetçi, aynı zamanda komünizm ve sola karşı” olan bir siyasal oluşuma ihtiyaç bulunmuştur. Böyle bir ortamı ise 1980 darbesi ve 1982 Anayasası hazırlamıştır. Bu süreçte ANAP, “dört eğilim¹²⁶” ile bu işin yürütücüsü olmuştur. İktisadi göstergeler ve dünya ekonomisine entegre olma hususunun getirmiş olduğu tüketim kalıpları benzeşmesi önemsenerek Batı uygarlığı bileşeni olarak kabul edilmiş ve demokratikleşmenin ise ulus-devletin bekası önceliğinde değerlendirilmesi söz konusu olmuştur (Coşar, 2008:729).

ANAP’ın desteklediği bu sentez ayrıca İslam’ı, ihracata yönelik bir ekonomik model olarak da görmüştür. Dolayısıyla Batı artık modernlik ve kültür katkısı açısından değerlendirilmekten ziyade ekonomik bir güç olarak algılanmaya başlamıştır. Özal’ın Anadolu sermayesini güçlendirmeye dönük tavırları ise bu süreçte Nakşibendi gibi

¹²⁶ Bu dört eğilim “sağın liberal, milliyetçi ve dinci kesimleri ile sosyal demokrasinin bazı uzantılarını” temsil etmiş ve AP, MHP, MSP ve CHP oylarının ANAP’ta toplanması amaçlanmıştır (Çavuşoğlu, 2010:22-23).

tarikatların mensubu olan kimselerin ekonomik olarak güçlenmelerini ve servet biriktirmelerini temin etmiştir (Yesevi, 2018:218-219).

Dolayısıyla Türkiye’deki gelişmesi bağlamında liberal milliyetçiliği sosyal alandaki muhafazakâr gelişmelerden ayırmak mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda merkez sağ siyaseti yürüten muhafazakârlığa yönelmiş olan partilerin modern gelişmelere adapte olmaya dönük tutumları da Türkiye’deki muhafazakârlığın geleneksel muhafazakârlıktan farklı olduğunu göstermekte ve bu anlamda yeni muhafazakârlığa yakın bir pozisyon olarak liberal gelişmelere fırsat sunan yeni sağ ideolojiyle ilişkili hâle geldiği görülmektedir. Bu anlamda Türk-İslam Sentezi şeklinde beliren ideolojik yaklaşım liberal milliyetçiliği işlevsel hâle getirerek uygulama alanı açmıştır. Özal’la başlayan ekonomik dönüşüm, özel sektörün beklentileri ve siyasi iktidarların ekonomiden beklentileri Türkiye’de ekonomiye liberal anlamda bakılmasını önemli hâle getirirken bu bakış açısı ile ekonomide milliyetçi bir gelişim beklentisi de söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de liberal milliyetçilik muhafazakâr milliyetçilikle temas hâlinde daha hızlı yol alabilmiştir. Uzunçayır’ın, “muhafazakâr-liberal Türk milliyetçiliği”ni diğer bazı türlerden ayıran tanımı şu şekildedir:

Kemalist milliyetçilikten seküler dilinin ağırlığı, radikal-Türkçü milliyetçilikten de yer yer pagan gelenekleri de ön plana çıkaran etnisist özcü vurgusu dolayısıyla ayrışan, şan, zafer ve Türkleştirme ile yoğrulmuş muhayyel bir Osmanlı tarihinin öne çıkaran, İslam’ı da etnik kimlikler üzerinde birleştirici bir şemsiye olarak telakki etmesi dolayısıyla kimliğin özel bir bileşeni olarak gören milliyetçilik tipidir (Uzunçayır, 2013:210).

Liberal milliyetçilik için gelişmeler 1980’de başlasa da Bora (1995:110), liberal milliyetçiliğin kapitalistleşme ve modernleşme ile birlikte 1980’lerin sonuna doğru ete kemiğe (söze-imgeye) büründüğünü belirterek liberal milliyetçilik söylemini, “milli kimliğin dünyanın ‘ileri/zengin’ ülkelerinin düzeyine erişme şevki ve yeteneği” temelinde tanımlamıştır. Liberal milliyetçilik söylemi içerisinde “ekonomi” ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Milliyetçiliğin en önemli işlevlerinden biri, “millî pazarı” oluşturmaktır (Bora, 1995:110). Dolayısıyla ekonominin dinamizmi, millî gururu en çok okşayan etkenlerdendir. Ekonomi serbestleşince “Türk insanı” açığa çıkan müthiş girişim enerjisini yakalayacaktır. Liberal milliyetçilikte yerli piyasa global piyasaya eklemlenip dünya piyasalarıyla aynılaşınca gurur elde edilmiş demektir. Bu devirin “muasır medeniyet seviyesi” ise tüketim kültürü ile yakalanmaktadır (Bora, 1995:111-114; Coşar, 2008:729).

Özal, “liberal bir ekonomik politika, teşebbüs özgürlüğü, serbest piyasa ekonomisi, devletçiliğin bırakılması, bürokrasinin azaltılması ve yerel yönetimlerin daha fazla yetkiye

sahip kılınması” şeklinde liberal bir söylemi, “muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içerisinde savunmak suretiyle” iktidarını sürdürmüştür. Bir yandan bireyi ön planda tutarak devletin ve bürokrasinin yetki alanını sınırlandırmıştır, diğer yandan da muhafazakâr ve milliyetçi değerleri ön plana çıkarıp “devlete sadık-toplumcu” bir anlayışı gündeme getirmiştir. Ayrıca, toplumsal kesimler arasında gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmak için sosyal adalet ilkesini savunmuştur (Uluç, 2014:116). Dolayısıyla yeni sağ siyasetin Özal’lı ANAP’ta yansıyan siyasi görünümüne bakıldığında, “milliyetçi, sosyal demokrat, muhafazakâr ve liberal” renklerde yansımaları bulunduğunu ve bu nedenle “kimi zaman demokrat, kimi zaman otokrat, bazen liberal, bazen muhafazakâr görünüme bürünen ama her durumda siyasi pragmatizm üzerinden tanımlanabilecek bir popülizm” olduğunu söylemek mümkündür (Yıldız, 2018a:42).

Özal’ın milliyetçilik anlayışı muhafazakârlığın bir birleşeni olmuştur. Özal’a göre muhafazakârlığın bir bileşeni olarak milliyetçilik, “bu ülkeyi çok sevmek ve onun için gayret etmek” olarak karşılığını bulmuştur. Özal, tarihi hamasete dayalı olacak şekilde bakılan milliyetçiliğe mesafeli durarak, milliyetçiliğin geçmişle övünmek olmadığını, yaptığın işle övünmek olduğunu düşünmüştür (Yıldız, 2018a:53). Uluç (2014:121), Türkiye’de merkez sağ milliyetçiliğin, din ile bütünleşmiş daha “liberal” bir forma sahip olduğunu belirtmektedir. Darbe öncesinde MHP gibi Türkçülüğe vurgu yapan bir partiden milletvekili adaylığını düşünen Özal, “Türk-İslam Sentezi” anlayışı ile bütün sağ bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir. Özal’ın milliyetçiliği ırkçı bir özellik göstermediği gibi onun milliyetçiliği liberalizme eklenilen bir temele oturmuştur. Özal, milliyetçiliği “Avrupa’dan geri kalmama milliyetçiliği” olarak değerlendirmektedir. Özal, milliyetçi olmayı “sosyal, ekonomik ve teknolojik olarak başka ülkeler ile mücadele etmek” olarak anlamakta ve bu nedenle değişimden kaçılmayacağını belirterek statükocu milliyetçiliğe karşı olduğunu göstermiş olmaktadır. Uluç (2014:121-122), “Özal’ın milliyetçiliğinin”, “vatanseverlik duygusunda kamu düzeni ve sosyal uyum potansiyeli gören ve tarihten gelen kurumların ve değerlerin savunulması biçiminde varlık bulan” muhafazakâr milliyetçilikle örtüştüğünü belirtmektedir. Bu anlamda Özal, Türk-İslam Sentezi motiflerini de barındıran milliyetçilik anlayışını, 1980 sonrasında uygulamaya koyduğu liberal-muhafazakâr politikalar ile Kemalist milliyetçiliğin yerine ikame etmek istemiştir (Uluç, 2014:121-122).

1990’lara gelindiğinde Özal’ın liberal milliyetçilik söyleminin “teknik temelde değerlendirilen ekonomik gelişme”, Türkiye’nin güçlü hâle gelmesi ile tarihini ve

kültürünü korur hâle gelebilmesine odaklanmıştır. İktisadi göstergelerle ve dünya ekonomisine entegre olarak tüketim kalıplarını uyarlayarak Batı uygarlığına dâhil olmaya dönük bir duruş ortaya koymaya yönelmiştir. Demokratikleşmenin ise ulus-devletin bekası için gerekli olduğu üzerinde durulmaktadır. Milletin bilinçlendirilmesi, millete özgü değerlerin canlandırılması, milletin aydınlatılmasına yönelik liberal milliyetçi aydın kesim 1990'lara gelindiğinde kamucu uygulamaları yererek milliyetçi muhafazakâr bir söylemi yüceltmıştır. Ancak Türk liberal anlayışı bu süreçte bireyin özgürlüğüne sadece piyasa ortamında müsaade etmiştir. Siyasi alanda ise devlete sadakate dayalı bir kültürel kimlik ön plana çıkarılmıştır. Seksenler itibarıyla gelişen liberal milliyetçi düşünce söyleminin temel unsuru milli güç ve gurur kaynağı olarak “ekonomik ve teknolojik ilerleme ve tüketim” temelinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliğin gurur kaynağı sadece tarihteki mücadelelerde aranmaktan çıkarılarak uluslararası ekonomik rekabette başarıyı temin etmek için akılcı çalışmaya yönelmek gerektiğine vurgu yapılmıştır. Gücü geçmişten almakla birlikte heyecanı “bilimsel, ekonomik, ticari ve kültürel hedeflerden almak gerektiği” belirtilmiştir. Bu dönemde “ihracattaki başarılar, girişimcilerin dinamik yapısı, uluslararası alanda önemsenen markalar yaratmak” gibi milli hasletlerin medya ve popüler söylemde modern Türk kimliğinin güvenceleri ve özgüven unsurları olarak belirtildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla liberal milliyetçi kanaat önderleri bu tasvirleri yeniden üreten bir vazifeyi sürdürürken bu ilerleyiş için uygun ortamı hazırlayanın marjinal tavırlardan uzak bir merkez siyaseti olduğunu kabul ederek bu siyasi duruşun “dini siyasete karıştırmayan, kızıl elma hayali kurmayan (Coşar, 2008:729), demokrasi için devleti göz ardı etmeyen” makul bir çoğunluğun siyasetine bağlı olduğu kabul edilmiştir. Bu anlamda özgürlüğün piyasa ve tüketim alanında geçerli olduğunu düşünen bu bakış açısı siyasi alanın devlet ve milliyetçi ideolojinin önceliklerine tabi olduğuna inanmaktadır. Türkiye’deki yansımasıyla Özal ve Demirel’in orduya dönük olarak “onlarla bozuşmama, ordunun milletin gönlündeki kapladığı olumlu yere odaklanma ve sivilleri bu kurumun itibarını korumaya dönük olarak sorumlu tutma” şeklinde tezahür etmiştir. Bu anlamda devleti siyasetin merkezine ve orduyu devletin merkezine koyarak bu şekilde bir yerleştirmenin meşruluğunu milliyetçilikte bulan bir zemin oluşturulmuştur (Coşar, 2008:730). Dolayısıyla liberal milliyetçilikte, milliyetçiliğin görevi “liberal devletin, fiktif bir sözleşmeyle dayandığı kaygan zemini sağlamlaştırmak”tır. Doksanlar Türkiye’sinde hâkim olan liberal milliyetçilikte, “sözleşme dışı” (ya da “kayıt-dışı”) sınırsız bir pragmatizm söz konusu olmaktadır (Coşar, 2008:730).

Dünyada gelişen liberal milliyetçiliğin merkez konusu “ulusal kendi kaderini tayin” hakkına bağlı iken asıl amacının da bir ulus-devletin inşası olduğu görülmektedir. Bu tipoloji “demokrasiye tehdit oluşturmaının ötesinde olan, ortak kültürel özelliklere sahip millet ile devlet arasında sıkı bir bağın söz konusu olduğu, dil ve kültür bağı olan halkın siyasal toplumun parçası olarak kabul edildiği” bir milliyetçilik türüdür. Tüm yaş gruplarını ve toplumsal sınıfları bir potada birleştirerek duygusal sadakati tesis etmektedir. Millet, küçük bir beşeriyet ve büyük bir ortaklık olarak görülmektedir. Bu tipolojinin bireysel özgürlük algısı evrenselci bir özellikte olmakla birlikte “insanların kendi doğasından, ait olduğu topluluklardan ve hayatlarının özel alanlarında bağımlı oldukları şeylerden” kurtulmalarını arzulamaktadır Liberal ekonominin ve serbest piyasa ekonomisinin sıkıntısız işleyeceği milli devlet fikrini ortaya çıkarmaktadır. Milli devlet, ekonomi politikaların uygulanması konusunda “kolluk kuvveti” görevi görmektedir. Milli devlet “güvenli piyasa şartlarının sağlanması ve sürekliliğinin korunması” demektir. Liberalizmle milliyetçiliğin örtüştüğü ve liberal milliyetçilik anlayışının geliştiği bağlam tam olarak burasıdır. Klasik liberal ekonomi politikaları milli devlet sınırlarına ihtiyaç duyduğundan, liberalizmin savunduğu siyaset-ekonomi ayrımı geçersiz hâle gelmektedir. Böylece ekonomik kurallar siyasal düzenlemelere ve milli politikalara ihtiyaç duymaktadır. Bu şekilde milli sınırlar içinde ve milli devletlerin güvencesinde sürdürülecek olan liberal ekonomi, liberal milliyetçilik fikrine dönüşmektedir (Özer, Ayhan ve İrdem, 2018:41-42).

Dünyada liberal olmayan milliyetçilikler din ve soya odaklanırken liberal milliyetçilik milletin ortak dil, kültür ve vatandaşlık anlayışından hareket etmektedir. Bu anlayışta hiçbir mikro kolektif kimliğe ayrıştırmacılık yapılmamakta ve ortak vatandaşlık çerçevesinde evrensel normlara uyulmaktadır. Öte yandan bir ulusun çıkarını diğerleri karşısından müdafaa eden bir anlayışa sahip bulunmaktadır. Liberalizm ve milliyetçiliğin birlikteliğinin temelinde halkın sınıfsal iç mücadelesi yer almaktadır. Buna bağlı olarak özgürlük anlayışı tetiklenerek liberalizm ve milliyetçilik bir bütün hâline gelmiştir. Ancak Türkiye’de durum farklıdır. Türkiye’de modern milliyetçiliğin sınıfların hak mücadelesinden değil “anti-empyralist duruş ve bağımsızlık mücadelesine” dayalı olarak dış mücadeleden beslenerek geliştiği dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak birey anlayışına bağlı bir özgürlükten ziyade kolektif anlamda bir özgürlüğün gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla milliyetçiliğin “otoriter, kayıtsız şartsız ve belki de sınırsız bir devlet egemenliği formu gelişerek, demokrasinin İl liberal vasıfları öne çıkmıştır”. Diğer bir ifadeyle “vatandaşlık şuuru, bireysel hak ve özgürlükler, devletin sınırları” gibi anayasal

demokrasinin esas ilkeleri bir türlü gelişmemiştir. Avrupa’da sınıfların hak mücadelesi ile başlayan milliyetçilik, liberal bir doğrultuda ilerlerken önce kendi hakkını diğer sınıflar karşısında elde etmiş ve bunun ileri aşamasında bireysel özgürlükler ile tamamlanmıştır. Buna bağlı olarak da günümüzdeki çoğulcu demokrasiler ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki milliyetçiliğin ise bir hak mücadelesinden doğmadığı görülmekte ve Rousseau’nun genel irade fikrinde kaldığı bilinmektedir. Bu iradeye ise Türkiye’de toplumun ilerlemesi için yekvücut olmak şeklinde bakılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de çoğulcu demokrasiye doğru bir yol tutulmamış, bunun yerine “kurucu dönemde milletle çatışan otoriter devletçi kimlikte, son dönemlerde de milletle uzlaşan çoğunlukçu ve otoriter bir devletçi kimlikte” yola devam edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de Avrupa’dakine benzer bir liberal milliyetçilik gelişmemiştir (Dalkılıç, 2019).

Ancak devlet egemenliği güvenlik anlayışı ve halkı bir ve bütün kılma noktasında gerekli görülse de ekonomide serbestleştirme çalışmaları sürmüş ve “demokrasi” söylemi sağ ya da sol tüm partilerin önemsedığı bir söylem olmuştur. Öte yandan özgürlüklerin tamamıyla ortadan kaldırılması söz konusu olmamış ve özgürlükler devlet güvenliği sınırlarını aşmayacak şekilde desteklenmiştir. Demokrasi, özgürlük gibi liberal değerlerin üzerinde böyle bir baskı olmasında Türkiye’nin kendi içerisinde yaşadığı vatandaşlık sorunlarının ve sınır güvenliği sorunlarının (terör) önemli bir etkisi olmuştur. Bu konuda Özal’ın Yeni Osmanlıcı bir çerçevede meseleye yaklaşarak ülke güvenliğini temin etme ve ülke içerisinde etnik kimlikleri ortak bir ulus tanımında birleştirme gayreti ortaya çıkmıştır. Bu konuda tipik bir liberal olarak Özal’ın kendi soyunda da Kürt kanı olabileceğini, Atatürk’ün “Ne mutlu Türk olana” değil “Ne mutlu Türküm diyene” dediğini, saf bir Türk ırkından söz etmenin mümkün olmadığını ifade eden bir yaklaşımla, milliyetçiliği liberalizmle eklemlen bir bakış açısıyla önemli olanın geçmişle yapılanlarla övünmeyi bırakıp o esnada kendi yaptıklarıyla övünmenin önemli olduğunu, başka ülkelerle olan yarışı kazanmanın milliyetçilik olduğunu ifade etmektedir. Dini kimliği rehabilite ederek milli birlik ve beraberliği pekiştirmek gerektiğine inanmıştır. Vatandaşı, Osmanlı geçmişi ile bağlantılı kültür ve din bağlantılı bir birleştirme ve bütünleştirme yaklaşımı ortaya koyması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Özal bu yaklaşımı ile vatandaşlık temelli millet oluşturmaya dönük bir milliyetçilik politikası sergilemiştir (Bora, 2005:593-594).

Her ne kadar cumhuriyetin kuruluşu sonrasında genel irade fikrinin pozitivist bir ilerleme fikri ile birleştirildiği ve devletin halkı terbiye etmeye dönük müdahalelerinin olduğu bir yapı ortaya çıkarak devletle ulus arasında sağlanan mutabakatta devlet aleyhine bir

üstünlük ortaya çıkmış ve bu mutabakat yasal zeminde gelişmemiş olsa da bunu zorunlu kılan sebeplerde ilerleyen yıllar da esnemeler olmuştur. Böylece ilerleyen zamanlardaki devletçiliğin milletle çatışmaktan ziyade milletle uzlaşarak hareket ettiği görülmektedir. Türkiye temelinde değerlendirildiğinde milliyetçiliğin hâkim karakterinin muhafazakâr dokudan oluştuğu ve bu durumun Türkiye’de liberal milliyetçiliğin atıl hâlde kalmasına neden olduğu görülmektedir. Muhafazakâr milliyetçiliğin anayasal zeminde olmasa da din ve gelenek eksenli kimlik ve aidiyet taleplerinin baskın olduğu ve popülist temelde bir temsil ile çoğulcu anlayıştan beslenen anayasal demokrasi anlayışının bu hususta liberal milliyetçiliğin ayağına bağ olduğu görülmektedir (Dalkılıç, 2019).

Bunun yanı sıra, liberal yorumuyla milliyetçiliğin, “toplumu birleştiren ortak değerleri; yurtta, tarihte ve kaderde ortaklığı, paylaşılan hak ve sorumlulukları, refah, barış ve özgürlüğe ancak ortak çabalarla varılabileceğini” vurguladığı bir milliyetçilik tipi olarak “yurtseverliği”, kan bağına değil, gönüllü tercihe dayalı hâle getirmektedir. Bu anlayış bireylerin birden fazla kimlikleri, vatandaşlıkları ve sadakatleri olabileceğini kabul etmekte ve bütün milletlerin “milli değerleri”ne saygıyı önemsemektedir. Türkiye temelinde meseleye bakıldığında dünyadakinden farklı olarak, “yurtseverlik”ten ziyade “milli değerleri” vurgulayan ve ayrıca “Türkleştirme ve Sünnileştirme”ye ağırlık vererek, yurttaşlarının sadakat ve bağlılığını bu yolla kazanmayı amaçlayan kimlik politikalarının sürdürüldüğü hususu eleştirilmektedir (Alpay, 1998).

Tüm bunlardan yola çıkarak liberal milliyetçiliğin Türkiye’deki formuna bakıldığında ekonomik olarak özgürlüğe ve serbest piyasaya değer vermek sureti ile yol almak istese de devletin imkânlarından yararlanarak geliştiğini, ekonomik olarak ülkenin dünya ile rekabet eden bir pozisyonda işlemesine dair bir gayreti içerdiğini, İslam coğrafyasının ekonomik ilişkilerde önemsendiğini, demokrasiyi ön plana çıkarsa da esas özgürlüğü ekonomi alanında gerçekleştirmeyi amaç edindiğini, demokrasi ve özgürlük önemsense de devletin bekasının söz konusu olması hâlinde bunların ötelenebildiğini ve ağırlığının/özelliklerinin ülkenin içinde bulunduğu şartlara göre değiştiğini” söylemek mümkün gözükmektedir. Türkiye’deki liberal milliyetçiliğin muhafazakâr milliyetçilikle ilişkili olarak ve ekonominin daha ön plana çıktığı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Türkiye’deki anlamda liberal milliyetçiliğin ekonomik anlamda dünya ile rekabete yönelme ve “ülke ekonomisini güçlü kılarak ülkeyi zenginleştirmeye dönük” şekilde işletilmek istendiği ifade edilmektedir. Öte yandan Türkiye’de liberal milliyetçiliğin sömürge karşıtı bir duruş sergilediği ve ayrıca muhafazakârlığın koruduğu şeylerden faydalandığı ve bireysel

özgürlük için bunu kullandığı da görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de liberal milliyetçiliğin milleti, vatandaşlık temelinde belirlediği ve değerlendirildiği dikkat çekmektedir.

2.2.6.Sol Milliyetçilik¹²⁷

Derebeyliklerin yıkılarak insanların milli sınırlar içerisinde ortak bir hayatı yaşamaya başlamasının ardından bu toplumsal alışveriş milliyetçiliği ortaya çıkarırken kapitalizmin milli Pazar arayışı sömürgecilik faaliyetlerini hızlandırmıştır. Ancak Atagenç’e göre sömürülen ülkelerin aydınları, kapitalistlere karşı toplumsal hareketlilik ortaya koyarak esasında gerçek bir milliyetçilik ortaya çıkarmada büyük bir rol oynamışlardır (Atagenç, 2018:80).

Günümüz Türkiye’sinin mevcut “sol milliyetçi” düşüncenin ve bununla ilgili akımların kaynağını 1930’larda aramak gerektiğini belirten İdem (2002:57, 62), bu durumda karşımıza “Kadro Dergisi ve Şevket Süreyya Aydemir”in çıktığını; ancak daha eskiye giderek Jön Türklerde de bunu görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte hem milli mücadelenin varolan kendi ruhu hem de 1930’lardaki Kadro Dergisi ve hareketi, sol ile milliyetçiliğin birlikte düşünülmesine yol açmıştır. Erken Cumhuriyet Döneminin milliyetçiliği özellikle Milli Mücadele’nin anti-emperyalist dinamiği çerçevesinde sol siyaset ile yakın ilişki içine girmiştir (Atagenç, 2018:71). Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın “devletçiliği” zaruri kılması ile 1930’lu yıllarda uygulanan iktisat politikalarının da milliyetçilik ile solu bir araya getirmesi söz konusu olmuştur. Bu süreçte “Devletçilik ve Kemalizm’e teorik zemin oluşturmak gayretinde olan Kadro Dergisi”nin (Atagenç, 2018:72-73) önemli çalışmalarından bir tanesi de “bağımsız milliyet iktisadı” olmuş ve serbest piyasanın anarşik yapısı eleştirilmiştir. Çavdar, 1929 ekonomik buhranı ile liberalizm yanlılarının çaresiz kaldığını ve komünist Rusya ile faşist İtalya’nın bu buhrandan etkilenmediğini ifade etmektedir. Bu ülkelerin deneyimleri ilgi çekmiştir ve Kadro Dergisi, faşizm ve komünizm dışında bir yol arayışının ürünü olmuştur (Çavdar, 2013b:341-349).

II.Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık kazanan Asya, Afrika ve Latin Amerika özel teşebbüs ile gelişebileceklerine inanmamış ve kalkınma konusunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)’yi takip etmişlerdir. SSCB’nin ekonomi modeli sosyalist

¹²⁷ “Sosyalist milliyetçilik” olarak da ifade edilmektedir (Atılğan, 2009).

olsa da, emperyalizme karşı olması ile milliyetçi olduğu kabul edilmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri ekonomik refaha bu şekilde ulaşırken Türkiye’de siyasal iktidar (DP) dünyanın aksine emperyalizme eklenilerek ekonomik çıkmaza sürüklenmiştir. Bu durumda ise sosyalistler Türkiye’nin önüne bir alternatif koyma şansı elde ederek “kalkınmak için emperyalizme karşı milletçe mücadele”yi sosyalist milliyetçiliğin başlıca söylemi olarak benimsemişlerdir (Atılgan, 2009:13-14).

1960’lara kadar DP’nin ABD ile yakın ilişkiler sürdürüyor olması ve NATO üyeliği Türkiye iç siyasetini komünizmle mücadele çizgisine oturtsa da (Atagenç, 2018:75) 1961 Anayasası, tanıdığı geniş özgürlükler ile “sola dönük yeni açılımlara” fırsat tanımıştır (Bıçakcı, 2013:31-32). Bu süreçte sol yapı toparlanırken sivil toplum nezdinde örgütlenme çalışmalarını hızlandıran milliyetçiler “anti-komünist söylemle reaksiyonerlikten aksiyonerliğe doğru” yönelmiştir. Bu dönemde yeni milliyetçi örgütlerin kurulması ve yayınların çıkarılması ile solcularla mücadele daha da çetinleşmiş ve böyle bir ortamda sosyalist düşüncenin meşruluk kazanabilmesi için öncelikle gayri millilik iddiasını aşındırması gerekmiştir. Bu nedenle sosyalist hareketler milliyetçi söylemle pozitif ilişki kurmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla “sosyalist milliyetçilik” söylemi 1960’larda gelişmiştir (Atılgan, 2009:4, 9-10).

1960’lı yıllarda hem birçok sol yayın ortaya çıkmış hem de siyasi partiler kurulmuştur (Atagenç, 2018:75). İdem (2002:62) ise “sol milliyetçiliğin” 1960 ve 1970’lerde “sol” olma iddiasını “anti-emperyalizm ve tam bağımsızlık” düşüncesinin oluşturduğunu belirtmektedir. Atılgan (2009:4)’a göre bu milliyetçilik türü “resmi milliyetçiliğin sol iddialı değişkesinden, genel olarak sola açık olmasıyla değil, toplum düzeni olarak sosyalizmi hedeflemesiyle ayrılmaktadır”. Ancak sosyalizmle milliyetçiliğin yan yana getirilmesi çelişmesini aşamamıştır ve kendisine toplumsal bir temel edinememiştir. Bu milliyetçilik söylemi, kendi tarihinin en büyük çıkışını yaparak sosyalist hareketin “Yön Hareketi (Yön), Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP)” şeklindeki üç ana akımının milliyetçilik ve sosyalizmi eklememesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu ana akımlar “gerçek milliyetçiliğin sosyalist milliyetçilik olduğunu, gerçek milliyetçilerin ise sosyalistler olduğunu” savunmuşlardır (Atılgan, 2009:4).

Bu dönemde özellikle solun Kemalizm’i sahiplenmesi ve onunla yakın ilişki kurmasıyla solun milliyetçilikle olan ilişkisi somut bir hâl almıştır. Dolayısıyla sol, Kemalizm’in milliyetçilik anlayışı ile yakın bir ilişki kurmaya yönelmiştir. Diğer yandan milli

mücadelenin anti-emperyalist yapısı da sol için bir hareket noktası olmuş ve milliyetçilik anlayışının emperyalizm karşısında yurdu savunma duruşu milliyetçiliğin yurtseverlikle ilişkisini ortaya koyan bir yaklaşım olmuştur. Öte yandan Marksizm üzerinden toplumu analiz ederek milliyetçiliği bir altyapı sorunu olarak ele almışlardır. Ancak bu değerlendirmelerde milliyetçiliğin kültürel boyutundan daha çok ekonomik boyutunun ele alınarak üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu anlamda sol milliyetçilik Türkiye'nin bağımsız ulusal bir ekonomiye sahip olmasına odaklanmıştır. Bu anlamda ulusal bir savunma sanayi kurulması, buna yönelik tarım ve toprak politikalarının hayata geçirilmesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bu anlamda ABD'nin sömürgesi olmaktan kurtulmak gerektiği üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda Kıbrıs meselesi de Türkiye'nin bağımsız olmadığını gösteren bir kanıt olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla solun milliyetçilikle kurduğu ilişkinin yurtseverlik anlayışı temelinde olduğu ve iktisadi temelde yorumlandığı görülebilmektedir. “Batılılaşma” ise bu süreçte “kapitalizmin sömürgeciliğe evrilmesi sürecinin kültürel bir yansıması” olarak görülmüştür. Milliyetçiler emperyalizme karşı savaşan kişi olarak görülmüş ve milliyetçiliğin “millet sevgisi ve halk sevgisi” olarak algılanması gerektiği ile birlikte “nasıl bir kalkınma yolu tercih edilerek toplumun kalkınmasının temin edilebileceği”ni bulmanın bu sevgiyi göstermenin birinci şartı olduğu belirtilmektedir. Bu süreçte Amerikan tipi kalkınma ve Sovyet tipi kalkınmadan ziyade Milli Devrimci Kalkınma'ya yönelerek ABD hegemonyasından kurtulmak istendiği gibi SSCB ile de ilişkilendirilmemek istenmektedir. Böylece Dünyanın iki kutupluluğu karşısında alternatif olacak Türkiye merkezli bir strateji aranmıştır. Bu anlamda Milli Devrimci Kalkınma'nın sosyalizme giden yolun milliyetçi bir zeminde kurulması çabasının somut bir örneğini teşkil ettiği belirtilmiştir (Atagenç, 2018:76-81).

“Yön'ün sosyalizmi” “üçüncü dünyacı hareket” olarak da ifade edilmiştir. Dolayısıyla Yön'ün sosyalizmi “milliyetçilik esaslı anti-emperyalizm düşüncesine dayanan ‘sosyal adalet içinde hızlı kalkınma’ metodu olarak ileri sürülmüştür”. Yön Dergisi başyazarı Doğan Avcıoğlu sosyalizmin ancak “demokratik milli kurtuluş hareketi” ile gerçekleştirileceğini bildirerek, bunun için öncelikle milli güçlerin milli bir ekonomi için bir araya getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (İdem, 2002:62). Karpas (2009:149), Yön'ün ekonomik meselelerin çözümünün tek yolu olarak “devletçiliği” gördüğünü belirtmektedir. Doğan Avcıoğlu gerçek Türk milliyetçisinin Türkiye'nin geri kalmışlık ve bağımlılık durumuna isyan eden ve bu uğurda tek yolu sosyalizm olarak görme cesareti gösteren kişi olduğunu belirtmiştir (Atılgan, 2009:3; Atagenç, 2018:78). Avcıoğlu solun milliyetçiliği

sağın elinden aldığını belirterek solun söylediği her sözün komünistlikle damgalandığını ifade etmektedir (Atılğan, 2009:10).

MDD lideri Mihri Belli sosyalist kimselerin en tutarlı milliyetçiler olduklarını ifade etmiştir (Atılğan, 2009:3-4). MDD ise Yön Dergisi'nin izlediği yola çok yakın bir yol izlemiştir (Atagenç, 2018:81). Bu anlamda Atılğan (2009:11)'ın belirttiğine göre: "Mihri Belli'nin 'Türkiye'de ulusal dilin gelişmesini baltalayan, Amerikan vesayetinden medet uman, feodal bölünmeyi perçinleyen kanunlara arka çıkan, ulusal kültürün açılıp gelişmesine çeşitli yollardan engel olan' gericilerin 'gayrı milli', bunların tam tersini yapan sosyalistlerin ise 'en derin anlamıyla milliyetçi' olduğunu" savunması da bu bakımdan değerlendirilebilir.

TİP ise bu süreçte kendisini tanıtırken hazırladığı broşürde gerçek bir milliyetçi parti olduğunu belirtmiştir. TİP Programı'nda, milliyetçilik "yabancı boyunduruğuna ve sömürgeciliğe karşılık" olarak tarif edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin çağdaş uygarlığa erişmesinin yolunun "sömürgeleikten kurtulmaya bağlı olduğu" hususu ısrarla vurgulanmıştır (Atılğan, 2009:4,15). Onlara göre, Atatürk ölünce Milli Kurtuluş Savaşı'nın kazanımları yitmiş ve siyasi bağımsızlık kaybedilmiştir. Bu nedenle milli kurtuluş için İkinci Milli Kurtuluş Savaşı yapılarak birincisi tamamlanmalı ve böylece sosyalizmin yolu açılmalıdır (Atılğan, 2009:17).

Sosyalizmle ilgili TİP ve MDD'nin yönettiği 1965 sonbaharında kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), ismini (Aksakal, 2009:95) 1969'da Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) olarak değiştirerek dünya çapında olay niteliğindeki öğrenci hareketinin (1968 eylemi) Türkiye'de yaygınlaşmasında büyük vazife üstlenmiştir (Özdemir, 2008:260). Bundan sonra silahlı eylemler gündemin tek konusu olmuş ve pek çok yerde terör olaylarına girilmiştir¹²⁸. Öyle bir aşamaya gelinmiştir ki 1970-71 kışında Devrim Dergisi, DEV-GENÇ'i silahlı eylemde bulunduğu için değil, "yeterince silahlı çatışmaya girmediği" için eleştirmiştir. Koşullar, askeri müdahale için yeterince olgunlaştığında Avcıoğlu, Devrim'de "Ordu göreve!" diye yazmıştır (Aksakal, 2009:95). 1965 ve 1969 seçimlerinde TİP ve CHP'nin toplamdaki oylarının düşmesinin de etkisiyle "sol görüş"ün parlamenter sistemden ümidini kesmesi paralelinde "Parlamentoculuk" 'cici demokrasi', 'Filipin demokrasisi' şeklinde söylemlerle onu alaya almaya başlayarak "parlamento dışı muhalefet"e yönelmişlerdir (Akşin, 2007:300-301).

¹²⁸ Detaylı bilgi için bakınız (Demir, 2006:79). Sol örgütlenmeler ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bakınız (Pekasil, 2007; Sayılğan, 2009).

Toparlanacak olursa, 1929 buhranı ile yaşanan süreç sol ile milliyetçiliği bir araya getirmiş ve devletçilik zaruri hâle gelmiştir. Bu süreçte sol milliyetçilik 1930’larda Kadro Hareketi ile milliyetçiliğin sol ile ilişkilendirilmesi süreci ile başlamıştır. Serbest piyasanın anarşik yapıda olduğu yorumlanmış ve milli ekonominin önemi vurgulanmıştır. Bu anlamda faşizm ve komünizm dışında bir yol aranmıştır. 1961 Anayasası’nın yarattığı özgürlük ortamında sol yeni fırsatlar yakalamış ve sivil toplum nezdinde örgütlenmeye başlamıştır. Bu düşünüşün karşısında anti-komünist söylemle milliyetçiliği bulması sosyalist düşüncenin gayri millilik yönünü aşmasını gerekli kılmıştır. Böylece sosyalist hareket milliyetçi söylemle daha fazla ilişki kurarak sosyalist milliyetçi söylemi daha da güçlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu tipolojinin sol olma iddiası “anti-empyrializm ve tam bağımsızlığa” dayanmaktadır. Öte yandan bu tipoloji resmi milliyetçilikten “toplum düzeni olarak sosyalizmi istemesiyle” ayrılmaktadır. Bu ana akım gerçek milliyetçiliğin sosyalist milliyetçilik olduğunu ve gerçek milliyetçilerin sosyalistler olduğunu ifade etmiştir. Sosyal adalet içinde hızlı kalkınma hedefi taşıyan bu tipoloji milli güçlerin milli ekonomi için bir araya getirilmesi düşüncesini desteklemektedir. Bu anlayışta Türk milliyetçilerinin geri kalmışlık ve dışa bağımlılık durumuna karşı kurtuluş yolu olarak sosyalizmi tercih eden kişi olduğu belirtilmekte ve devletçilik övülmektedir. Ulus dilinin ve ulus kültürünün gelişmesini engelleyen, Amerikan vesayetine sıcak bakan, feodal parçalanmaya zemin hazırlayan kanunlara ve gayretlere karşı durduğunu açıklayan bu tipoloji gerçek bir milliyetçi oluşum olduğunu ifade etmektedir. Yabancı boyunduruğundan kurtulma ile çağdaş uygarlığa erişilebileceğini ifade eden bu tipoloji II. Kurtuluş Savaşı’nın yapılarak sosyalizmin önünün açılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu süreçte isteklerin demokrasi ile ve seçimlerle gerçekleşmeyeceğini anlayan sol milliyetçiler örgütleri ile silahlı eylemler gerçekleştirerek ve ordudan müdahale bekleyerek sosyalizmi gerçekleştirme yolunu seçmişlerdir.

Dolayısıyla etnik yönü çok fazla ön plana çıkarılmayan bu ideoloji sömürge etkisinde kalmasını istemediği kültürel özelliklerin korunmasını önemsemekte ve anti-sömürgeci milliyetçilikle benzer özellikler göstermektedir. Bu tipoloji milletin boyunduruk altına girmesinin ve ekonomik özgürlüğünün elinden alınmasının engellenmesi istemektedir. Diğer yandan bu tipoloji “milliyetçiliğin sosyalizmle yaklaşmasını sağlamıştır”. Bu anlamda yabancı sermayeye el konularak millileştirilmesi şeklinde beklentiler ortaya koymuştur. Ayrıca anti-sömürgeciliğin diğer bir şekli olan ekonomik olarak sömürünün

yeni kılıkta Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yansıdığı yeni sömürgeciliğe karşı anti-Batıcı bir duruş sergilendiği de anlaşılmaktadır.

İkinci bölümde anlatılanlara ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Osmanlı, son dönemlerinde mecburi bir milliyetçi dönüşüm geçirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modern değerler üzerine inşasını ortaya koyan resmi milliyetçilik anlayışı ile Anadolu coğrafyasında bir millet inşa edilerek bu milletin kapsamı etnik temelden ziyade vatandaşlık esasına dayandırılarak genişletilmiştir. Teritoryal çerçevede Anadolu ile sınırlanan Türkçülüğün modern ve Batılı değerlerle yoğrulması ile dinin çok belirleyici olmadığı ancak tamamen de dışlanmadığı bir “Tek Parti Dönemi” yaşanmış olsa da sonraki süreçte Anadolu halkının dinine ve kültürüne olan yatkınlığına bağlı olarak, “siyasi partilerin elindeki olanaklarla yön verip geliştirdiği ve şartlara göre işlevselliği değiştirilen bir şekilde muhafazakârlığa yönelen” bir milliyetçilik tipi uygulanmak istenmiştir. Bu anlamda modernist milliyetçilikten geleneksel milliyetçiliğe doğru bir evrilme yaşandığı görülmektedir. Böylece modernist milliyetçi bakışla inşa edilmek isteyen ulusal kimlik anlayışında ortaya çıkan çatlakların onarılması için yerlilik ve Yeni Osmanlıcılık çerçevesinde bir bakış sergilenmiştir. Bu anlamda ülke içinde sergilenen milliyetçi bakış açısı ile “millet” olgusu “vatandaş temelli” sergilenirken dış politikada daha kapsamlı bir şekilde “millet”in “ümme't ya da İslam'ı benimseyenleri sahiplenme” şeklinde işletildiği görülmektedir.

Türkiye’de merkez sağ olarak ifade edilen “liberal-muhafazakâr siyasetin” sosyolojik temellerinde, “muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm” bulunmaktadır. Türkiye sağının dayanmış olduğu bu değerlerin, DP’nin iktidara gelmesi ile birlikte, 1950’den sonra siyasal bir kimlik özelliği kazanmaya başladığı görülmektedir. Ancak merkez sağ her döneminde siyasi söyleminin merkezine ekonomik büyümeyi koymuştur. Bu söylem: “Demokrat Parti (DP)’de ‘nurlu ufuklar’, Adalet Partisi (AP)’nde ‘büyük Türkiye’ ve Anavatan Partisi (ANAP)’nde ise ‘çağ atlamak’ şeklinde sloganlaştırılmıştır” (Uluç, 2014:113-114). Bu bakış açısı ise liberal milliyetçiliğin gelişmesinin yolunu açmıştır.

Cumhuriyet Döneminde milliyetçilik tipinin tercihinde özellikle “darbelerin, vesayetin, komünizmin, dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmelerin” etkisi olduğu görülmektedir. Bu süreçte sağ partiler “milliyetçilik, muhafazakârlık ve ekonomik anlamda liberallik” çerçevesinde yol almaya eğilimli olsalar da sol oluşumlar liberalliğin getirdiği bağımlılık karşısında sömürgeye karşı bağımsız olmanın ılığını atarak milliyetçiliği koruyup

kullanarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Kimi siyasi oluşumlar etnik duruşu öne çıkarırken kimileri İslamî oluşumla bir birliktelik ve hareket yakalamaya çalışmışlardır. Böylece bu süreçte “millet” kavramının tanımı da siyasi partilerin tercih ettiği milliyetçilik tiplerine göre değişmiştir. Ayrıca siyasi partilerce seçilen milliyetçilik tipi partilerin oy getiri seyrini de etkilemiştir.

Özellikle 1961 Anayasası ile birlikte 1980 sonrası dünyada yeni sağcı dönüşüm bu konuda kararları etkileyici olmuştur. Cumhuriyet tarihinde sağ ve sol oluşumlar “kimi zaman ayrı kimi zaman koalisyonlar kurarak birlikte” ülke yönetiminde söz sahibi olsalar da hiçbir siyasi görüş milliyetçiliği kullanmaktan geri durmamıştır. Özellikle 1980 sonrası süreçte dünyadaki değişimler paralelinde Türkiye’de de güçlenmeye başlayan ve bir alternatif olarak görülen İslamcılık, siyasette iktidar olduktan sonra vesayet odaklarınca birçok engelleme ile karşılaşmıştır. Bu süreçte bazı sol ve sağ milliyetçi oluşumların da İslamcılık karşısında saf alarak “Türkiye’nin dinamiklerini olumsuz etkileyeceği konusunda ortak kanaate sahip oldukları” görülmektedir. İslamcılıkla anılan Milli Görüş’ün partilerinin defalarca kapatılmış ve siyasetçilerinin siyasetten uzaklaştırılmış olması 2002 sonrası Türkiye’sinin politika belirleyicisi olan AK Parti’nin de siyasi ve ideolojik duruşunun şekillenmesine tesir etmiştir. İlk başlarda Milli Görüş geleneğinin bir devamı olarak görülen ancak “ ‘Milli Görüş Gömleğini çıkardığını savunan AK Parti’nin vesayet gibi etkileyiciler karşısında aldığı pozisyonun ve ideolojik olarak tutunuşunun kodlarının açıklanması’ sonraki bölümlerde ortaya konulan AK Parti politikalarının da seyrini belirleyecektir” düşüncesi ile üçüncü bölümde AK Parti’nin ideolojik çözümlemesi yapılarak, İslamcılık ve cumhuriyet değerleri karşısındaki durumu ortaya konularak literatürdeki milliyetçilik görünümü ile birlikte demeçlerdeki ve yazılı metinlerdeki milliyetçiliği değerlendirmeye çalışılacaktır.

Bu bölümde AK Parti öncesi dönemdeki diğer bir ifadeyle Osmanlının son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bugüne kadar olan evredeki milliyetçilik tiyolojileri açıklanarak birinci bölümdeki tiyolojiler ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Böylece üçüncü bölümde işlenecek olan “AK Parti’nin ideolojik çözümlemesi” konusuna ve sonraki bölümlerinde ortaya konulacak olan AK Parti politikalarının milliyetçilik çerçevesindeki yorumlanmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu bölümde açıklanan tiyolojiler “sonuç ve değerlendirme” kısmında yer alan “AK Parti milliyetçiliğinin gerçekleşen yönü ile Türk milliyetçiliği açısından tiyolojik görünümünü” ortaya koymayı amaçlayan yazımın gerçekleştirilmesine de katkı sağlayıcı olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ VE İDEOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ

AK Parti'nin ideolojik görünümünü ortaya koymak esasında AK Parti milliyetçiliğinin öne çıkan özelliklerini görmek ya da AK Parti'nin kendi ideolojisini sunuş şeklini değerlendirebilmek açısından önem arz etmektedir. AK Parti ideolojik olarak kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak sunsa da bu söylemden ayrı olarak demokratlıkla muhafazakârlığın ne anlama geldiği ya da uygulamaya dönük durumun nasıl cereyan ettiğinin anlaşılması AK Parti'nin politikalarına yansıyan milliyetçiliğinin açıklanması açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye’de kendisini muhafazakâr olarak ifade eden ya da muhafazakârlığını dışa vurmak isteyen partilerin duruşunda, milliyetçiliklerini de dışa vurduklarını ve muhafazakârlığın dinle olan ilişkisinin kaçınılmaz olduğunu görmek açısından üçüncü bölümde AK Parti'nin ideolojik olarak çözümlenmesini yapmaya gerek duyulmuştur. Bu bağlamda üçüncü bölümün yazımında AK Parti ideolojisinin çerçevesinin oluşması ya da içeriğinin doldurulmasında MGH'nin tesirleri dikkate alındığı gibi içerisinde bulunan şartların olgunlaştırdığı muhafazakâr demokratlığın ne anlama geldiği/gelebileceği de tartışılarak AK Parti'nin politikalarındaki yönelişine ışık tutularak sonraki bölümlerdeki incelemelere zemin hazırlama amacı güdüldüğü gibi demeç ve yazılı metinlerde AK Parti milliyetçiliğinin nasıl yorumlandığına temas edilerek de dördüncü ve beşinci bölümde milliyetçiliğin uygulamaya nasıl yansıdığına ilişkin farkın görülebilmesi amaçlanmıştır.

“Batılılaşma ve Düzen Yabancılaşması” isimli kitabında İdris Küçükömer, “Türkiye’de sağ sol, sol da sağdır. Türkiye’nin ‘solcu’ları gericidir. Türkiye’nin ilericileri ‘sağ’ cenahta yer alan geniş İslamcı halk kitleleridir” (Küçükömer, 2014) şeklindeki yazısıyla adeta Türkiye’nin siyasi partilerinin politik yansımasını özetlemektedir. Demirel (2004b:210-211) ise Türkiye’de “milleti ve devleti” “millele rağmen yönetme hakkına sahip olduğunu düşünen” bir kesim olduğunu ancak “merkez sağ”ın bunlara karşı çıkarak “genel oyun

üstünlüğüne” inanıp onu hâkim kılmaya çalıştığını belirtmektedir¹²⁹. Yazar, “sağ”ın birçok ülkede ayrıcalıklı sınıfın temsilcisi olduğunu, ancak Türkiye’de bunun tam tersi olarak, sahip olduklarını korumak isteyenlerin değil “yoksul ve kısa sürede zengin olmak isteyenlerin” ve kapitalist sistemin eşitsizlikleri karşısında “herkesin zengin olduğu ve hayat şartlarının iyi olduğu” bir toplum düzeni arayanların çizgisi olduğunu belirtmektedir¹³⁰. Sosyalist sol hariç, Türkiye’de Kemalizm dâhil her siyasi yapı “Batı’nın standartlarını yakalamak ve bu esnada kendi değerlerimizi yitirmemek” düşüncesine sahip olsa da “sağ”da bu vurgu daha fazladır. Bu düşünce Türk milliyetçiliğinin de temel tezi hâline gelmiştir (Demirel, 2004b:211).

Türkiye’de sağ partiler bünyelerinde dini hassasiyeti de barındırmaktadırlar. Türk siyasi hayatında “muhafazakârlık” kelimesi parti programına Özal’a kadar girememiştir. Osmanlının son dönemindeki “dinin devlet aleyhine kullanılması” nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadrolar “İslam”ı bir yapı taşı olarak kabul edememişlerdir. Ancak bu süreçte 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamında ve özellikle komünizme karşı İslam’ın ön plana çıkarılması söz konusu olmuştur. Bu dönemde özellikle orduya rağmen “din”i ön plana çıkaran tavırları ile Erbakan dikkat çekmektedir. Erbakan’ın görüşleri ile şekillenen ve MGH olarak da ifade edilen bu partiler vesayet baskısı ile parti programlarında ayıklama yapmak zorunda kaldığı gibi iktidarı elde ettiklerinde dahi engellemelerle karşılaşmışlardır. MGH’nin yaşadıkları, neredeyse aynı hassasiyetlere sahip olan diğer sağ partilerde de ürkek davranışlara sebep olmuş ve her yaptıklarında vesayete hesap veren bir duygu içerisinde olmaları söz konusu olmuştur (Okutan, 2006:315-316).

Akgül, (2004:126-127), “merkez ve sol’un baskısı ile” inisiyatifin her daim sol’a ait olduğunu ve bunun sonucunda muhafazakârların cesaretlerinin kırıldığını ifade etmektedir. Bu konuda sağ siyasi elit ise sağdan gelen entelektüellere şüpheyile bakarak “sol ya da merkezden alınmak istenen meşruiyet onayı nedeniyle” “sol ve merkeze” yakın aydın ve bürokratlar ile prim artırıcı bir çalışmayı sürdürmeyi tercih etmektedir. Yaşanan bu baskıya rağmen Türk sağ isyankâr ve tahrip edici olmamıştır. Türk sağının bu genetik tutumu daima bir şeyleri korumak ve yaşatmak ihtiyacının inşa ettiği muhafazakârlıkla izah

¹²⁹ “Sağ’a göre “statüko”, millette yabancılaştırmış bir pozisyonda bulunan devletin ve devletin tüm nimetlerinden faydalanarak “çoğunluğu küçümseyen” bir azınlığın hakimiyeti olarak ifade edilmektedir (Demirel, 2004b:210). “Sağ”, askeri ve sivil bürokrasinin adeta bir ruhban sınıfı gibi olduğuna ve sola yakın mevzilendiğine inanmaktadır (Akgül, 2004:127).

¹³⁰ Bu nedenle “limanlar, köprüler, barajlar, yollar, fabrikalar yapmak ve iletişim ağlarını genişletmek” en büyük uğraşlarıdır. Bu ülkü DP’de “Nurlu Ufuklar”, AP’de “Büyük Türkiye”, ANAP’ta “Çağ Atlamak” şeklinde ifade edilmiştir (Demirel, 2004b:211).

edilebilecektir. Bu anlamda “devlet, din, otorite, cemaat veya millet, tarih ve gelenek” korunması gereken değerlerdir. Yazarın belirttiğine göre Türk toplumunda politik-toplumsal pozisyonlar çoğunlukla “din karşısındaki konumuna” göre belirlenmektedir. Çünkü dini değerlerin dışı vurumu çok farklıdır (Akgül, 2004:126-127). Özellikle Tek Parti Döneminde merkez sağın zaman zaman “din”i siyasi amaçlar için kullanma eğilimleri olmuş ve bu nedenle sağın dine her türlü yaklaşımını engelleyen bir vesayet sistemi kurularak sağ partilerin tavırlarına karşı bir fren mekanizması oluşturulmuştur. Bu anlamda sağın dini söylemi ve eylemi vesayetin müsaadesi oranınca mümkün olmuştur. Bu noktada din duyarlılığına dayalı siyasi örgütlenmeler açısından iki kırılma yaşandığı görülmektedir. Okutan, bu kırılmalardan ilkinin 1970’de kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) olduğunu, ikincisinin ise Milli Görüş içerisinde ve ona muhalif bir AK Parti’nin ortaya çıkması olduğunu belirtmektedir (Okutan, 2006:315-316).

AK Parti mazi olarak MGH içerisinde çıkmış beyin grubu tarafından kurulan ancak içerisine, çeşitli sağ partilerden insanlar da dâhil eden bir parti olmasıyla elbette ki İslamcılığın yanında muhafazakârlığı ve milliyetçiliği de taşımaktadır. Bu çalışma, AK Parti’nin milliyetçiliğinin süreç içerisindeki değişikliğini takibe odaklansa da var olan AK Parti milliyetçiliği ile ilgili yorum yapabilmek ve de değişkenliği ortaya koymak açısından mevcut ideoloji olarak kabul edilen “muhafazakâr demokratlık” meselesini incelemek gerekmektedir. Öte yandan AK Parti’nin kendisini tanıttığı ve içerisinde çıktığı İslamcılık hususuna ve ayrıca MGH ile ilişkisine de değinmek yerinde olacaktır. Bilhassa AK Parti liderinin, sözcülerinin, danışmanlarının ve diğer yazının ortaya koyduğu hâli ile AK Parti’nin milliyetçiliğinin ne olduğu ve hangi yönlerden farklılaştığı meselesi de AK Parti’nin ideolojik analizi için gerekli olmaktadır.

3.1.Milli Görüş Hareketi’nden AK Parti’ye: İdeolojik Dönüşüm ve Ayrılık Süreci

Türk siyasi hayatında birçok partinin programında yer almış¹³¹ olan MGH’nin lideri Erbakan, “ ‘tasavvufu’ fertte ve nefiste; ‘siyaseti’ ise toplumda” Hakk’ı hâkim kılmanın ifadesi gören biri olarak siyasete atılmadan evvel Türkiye’nin tasavvuf ikliminde etkili

¹³¹ “Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003)” dini siyasete alet etmek, din istismarcılığı yapmak ve laiklik prensiplerine aykırı davranmak gerekçeleri ile kapatılmışlardır (Yılmaz, 2016b:1172).

olan insanları ile ilişki içerisinde olmuştur (Macit, 2016:6). Bu ilişkili olunan tasavvuf ehli MNP'nin kuruluşunda da etkili olmuştur¹³².

Erbakan (2014:90), “Batılıların” birçok ülkeye kâbus gibi çöktüğünü, saadet getirmelerinin önünde komünizmin engel olduğunu belirtmelerine rağmen, dünyada savaşlara sebep olduklarını, ülkeleri borç bataklarında yok ettiklerini ve “Yeni Dünya Düzeni” isimli tek kutuplu bir sömürü ve tahakküm düzeni gerçekleştirdiklerini belirterek (Erbakan, 2014:90) Batı’ya karşı “milli ve manevi tahribatın engellenmesini” amaçlamıştır (Baykal ve Çaha, 2017:12-13). Öte yandan Erbakan, İslam’ın Batı’dan üstün olduğunu ve Batı’nın maddi gelişim kaynağını İslam’dan aldığını “fen, hikmet, sanat ve sanayinin” de İslam’ın içinde olduğunu düşünmektedir. Arzusu ise, İslam ile modern kurumları uzlaştırmak olmuş ve bu nedenle İslam’ı siyasetinin özüne yerleştirmiştir (Baykal ve Çaha, 2017:3; Macit, 2016:14). Erbakan söylemleri ile esasında İslamcılığın “gericilik”le ilişkilendirilemeyeceğini ortaya koymuştur (Macit, 2016:12-13; Erbakan, 2014: 39, 47).

Erbakan’ın “Milli Görüş”ündeki “milli” anlayışı “din”dir. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de millet “din ile takip edilen yol” manasında kullanılmaktadır. Bu yönü ile yerliliği ve dinliliği ihtiva etmektedir. Dolayısı ile “millet”, ırk ayrımına dayanmayan, inanç birliğini ifade eden bir yapı olarak kabul edilmektedir¹³³ (Tuğrul, 2017:619; Macit, 2016:4; Zariç, 2016:234). Erbakan (2014:89), Milli Görüş kavramını “Milli Görüş, mevcut herhangi bir düşünce veya hareketin reaksiyonu değildir. Doğrudan doğruya bir ilim ve fikir aksiyonu olarak ortaya çıkmıştır(...)” şeklinde izah etmektedir. Milli Görüş, Erbakan’a göre “herhangi bir siyasi hareket” değil, “bilakis maneviyatçı, hakkı üstün tutan ve nefis terbiyesini esas alan İslam’ın, günümüz şartlarını göz önünde bulunduran bir yorumlama biçimi”dir (Macit, 2016:1). Tuğrul, Milli Görüş’ün temel karakterlerini: “İslâmcılık, İslâm birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millilik, yerellik, antiemperyalizm, anti Siyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık” (Tuğrul, 2017:617) şeklinde sıralamıştır.

¹³² Detaylı bilgi için bakınız (Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315; Çakır, 2013:755; Okutan, 2006:316; Uluçakar, 2018:365; Macit, 2016:6). Bu konuda bilhassa Mehmet Zahid Kotku, Türkiye’de sürdürülmeye çalışılan “Batı güdümlü sanayileşme, tüketim toplumu, tekeller gibi konularda eğitim, ahlâk, ekonomi ve siyaset” alanlarında merkez sağ ve Milli Görüş partilerine kurucu nitelik kazandırmıştır (Baykal ve Çaha, 2017:111).

¹³³ “Millet-i İbrahim” olma durumu ile ilgili olarak ise Erbakan’ın Bingöl konuşmasındaki: “Ne mutlu Türk’üm dersiniz, Kürt kökenli bir Müslüman evladı da kalkar; ben de Kürdüm, daha doğrudum, daha çalışkanım, deme hakkını kazanır” ifadesine bakmak yeterli olacaktır (Macit, 2016:4).

MGH “dini, siyasi, sosyal ve ekonomik” bir harekettir. Bu hareket “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, ahlâk ve maneviyat temellerine dayanan, kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarını ve Batıcılığı reddeden bir anlayıştır. Türkiye’yi maddi ve manevi alanda kalkındıracak¹³⁴ milli bir şuurun oluşturulmasını istemektedir (Yılmaz, 2016b:1165, 1170).

Çakır (2005:546), Erbakan’ın partisi MNP’yi “Fatih’in İstanbul’un fethi ve Kanuni’nin Viyana kuşatmasına yaptığı vurgudan hareketle “Osmanlıcı”; Kurtuluş savaşına yaptığı vurgudan dolayı “Milli bağımsızlıkçı”; Hakk’a bağlılık, Batıl’a karşı olma, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak gibi ifadelerden dolayı “İslamcı¹³⁵”; barajlar yapılması, füzeler üretilmesi ve ağır sanayi hamlesi (ulusal kalkınmacı bir hat) hedefinden dolayı “Modernist” şeklinde tanımlayarak MGH’nin istikametini ortaya koymaktadır.

MGH, İslam’ın da modernleşme içerisinde bulunacağı bir anlayışı yerleştirmek gayretinde olmuştur. “Kökeni İslam ve Osmanlı geçmişine dayanan kültürel ve ahlâki değerleri savunan hareket aynı zamanda “milliyetçi-muhafazakârlık anlayışı ile milli kimlik yapısı olarak Türk-İslam temelli bir anlayışı benimsemiştir”. Tarih anlayışı olarak da Osmanlı ve İslam temelli bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir. Milli Görüş’ün milliyetçiliği “Kemalist seküler milliyetçilik anlayışından farklı olarak İslamî referansları da içerisinde barındırmaktadır”. Dolayısıyla bu milliyetçilik anlayışının post-modern tarzda bir kültürel milliyetçiliği oluşturduğu bilinmektedir (Osmanoğlu, 2017:64-65).

1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükçü ortamda “sol” güçlenirken (Tekin, 2004:59-60). Erbakan da kendisine bir yol aramıştır. Demirel’in liderliğini yaptığı AP içerisinde birkaç milletvekiliyle beraber bir senatörün 1967 yılında “İslamî motifleri ağır basan bir arayış içine girdiği” ve MGH’nin temellerini attıkları bilinmektedir. 1969 genel seçimlerine bağımsız aday olarak giren seçimi kazanmıştır. Böylece 26 Ocak 1970’te MNP’nin kurulması ile Milli Görüş ilk siyasi örgütüne kavuşmuştur (Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315; Çakır, 2013:755).

Ancak laiklik karşıtı faaliyetleri nedeni ile 1971 müdahalesi ile 20-21 Mayıs 1971’de MNP kapatılmıştır (Zariç, 2016:231; Uluçakar, 2018:366). 11 Ekim 1972’de MSP’ni kurarak 14 Ekim 1973 seçimlerinde 48 milletvekili çıkarmış ve 26 Ocak 1974’te CHP ile koalisyon kurmuştur (Çakır, 2013:758). Bu koalisyonla birlikte Milli Görüş için devlet içinde de bir

¹³⁴ Detaylı açıklamalar için bakınız (Yılmaz, 2016b:1170).

¹³⁵ “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır.” (Al-i İmran Suresi, 104. Ayet).

örgütlenmeye gidilerek kamu kurumlarında İslamcı insanların vazife alarak yükselmeleri temin edilmeye başlamıştır (Tekin, 2004:60).

1980 darbesi sonrasında 1981’de Milli Güvenlik Konseyi MSP’yi kapatıp laiklik karşıtı fiiliyatları gerekçesi ile parti yönetici kadrosunu yargılamıştır (Zariç, 2016:231; Zariç, 2017:315). 12 Eylül Cuntası 19 Temmuz 1983’te RP’nin kurulmasına izin verse de vetolarla genel seçimlere katılmasını engellemiştir. Ancak eski MSP’li İçişleri Bakanı Korkut Özal’ın kardeşi Turgut Özal’ın “dört eğilimi birleştirerek” kurduğu ANAP’a MSP’den ve ona yakın çevrelerden nitelikli kadrolar devşirmesi ile (Çakır, 2013:759-760) İslamcı görüş yeniden Meclis’e girmeyi başarmıştır. 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerinde RP 62 milletvekili çıkarmış olsa da seçime Türkeş’in MÇP ve Aykut Edibali’nin IDP’si ile yaptığı ittifakla girmesi nedeni ile bir kısım milletvekili kendi partilerine dönmüştür (Çakır, 2013:760-761).

Bora (1995:216), İslâmcı akımın merkezindeki RP’nin resmî söyleminde güçlü milliyetçi göndermelerinin olduğunu belirtmektedir. Bu milliyetçiliğin ideolojik temeli, “Türkiye’nin İslâm dünyasının ve birliğinin potansiyel önderi olarak tasarlanmasından” ileri gelmektedir. Bu anlamda Osmanlı nostaljisini modern ve milliyetçi bir emperyal (veya irredentist) tasarıma dönüştürmüşlerdir. Diğer yandan anti-semitik unsurlar, Bosna, Azerbaycan, Kıbrıs gibi “millî dava” lar sebebi ile tarihî/‘ezeli’ düşman olan Yunanlılar, Ermeniler, Sırlar karşısında reaksiyoner duygulara yönelmişlerdir. Yabancı düşmanlığı “Batı” karşısında kendini gösterirken Türkiye aleyhine komplolar yapıldığının düşünülmesi, “Gâvur” düşman figürleri ile de İslâmcı milliyetçilik ile resmî ve Türkçü milliyetçilik yan yana gelmektedir (Bora, 1995:216-217).

MGH’nin dünya genelinde yaşananlar (Soğuk Savaşın bitmesi, ılımlı İslam anlayışının Batı devletlerince desteklenmesi gibi) ve ülke içindeki yaşananlar (vesayet baskı ve engellemeleri gibi) sonucunda yolunda bir sapma yaşadığı görülmektedir. Kara, bu yeni düzenin getirdiklerinin Erbakan-MSP çizgisini de etkilediğini ve bu nedenle “Milli Görüş”ten sapılarak muhteva olarak daha zayıf; ancak slogan değeri daha yüksek olan “adil düzen”¹³⁶ projesine yönelme olduğunu belirtmektedir. Erbakan bu dönüşümle birlikte küreselleşme söylemlerine katılmaya başlamıştır. Ayrıca Anıtkabir ziyaretlerine katılmaya başlasa da, Tek Parti Döneminde 1938 öncesini dışta bırakan tenkitini sürdürmüştür. Öte

¹³⁶ “Adil Düzen”, “Hakça paylaşımı hedeflemesi itibarıyla iktisadi; bir düzen arayışını hedeflemesiyle siyasi ve idari; bir kimlik arayışını ortaya koyması itibarıyla ise dini ve ahlâki” bir anlayış içermektedir. Bu düzen içinde kapitalizm ve komünizmin faydalı yanları bulunmaktadır (Macit, 2016:10-11).

yandan, “Atatürk yaşıyaydı Refah Partili olurdu” diyerek seçim sloganlarını ve ilanlarını buna göre değiştirmiştir. 12 Eylül’den sonra da uyum çizgisine yakınlaşmaya devam etmiş ve bunun sonucunda iyi seçim sonuçları elde etmiştir (Kara, 2013:36). Bu bağlamda Erbakan, Atatürkçülüğü karşısına alan bir muhafazakârlığı ortaya koymak istese de mazide vesayetle yaşadıkları neticesinde Atatürk’ü bu öteleştirmeden ayrı tutarak sahiplenmesini zorunlu kılan bir değişime sürüklenmiştir. Bu dayanakla pragmatist bir tutumun yansımaları siyasi hayatta vücut bulmaya başlamıştır. Bu tutumun sahiplenilmesinde bir zamanlar Gelenekçilerden daha Gelenekçi olan Yenilikçilerin¹³⁷ etkisi olmuştur.

Yenilikçilerin etkisiyle özellikle 1991 seçimleri MGH için değişimleri beraberinde getirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’de temsil edilen RP artık ideolojik çizgiden saparak “diğer partilerin krizlerinden istifade eden, hızla küreselleşmeye başlamış” bir parti hâline gelmiş ve “cami cemaati” ile yetinilmeyerek “yaratılanı severiz Yaradan’dan ötürü” ifadesini kullanarak her görüşten insana yönelen bir duruşu benimsemeye başlamıştır. Bu süreçte RP, İslam’ı “tebliğ” yapan bir yapıdan “propaganda” yapan bir hâle geçmiştir. Gelenekçiler, İslamcı olarak kalmak istemişken Yenilikçiler “liberalleşme” arayışına ve daha çağdaş usullere yönelmişlerdir. Gelenekçiler RP’yi ideolojik bir kadro partisi olarak görürken Yenilikçiler “ideolojik omurgalı bir kitle partisi” olarak görmek istemişlerdir¹³⁸ (Çakır, 2013:761-762). Dolayısıyla Yenilikçiler tavırları ile uluslararası sisteme uyum mesajları vermişlerdir.

Tüm bu değişim ve dönüşümle beraber 1994 seçimleri, RP için halkın gözünde itimat oluşturarak birçok belediyenin ve özellikle İstanbul ve Ankara’nın kazanılması anlamına gelmiştir. Belediyelerde hizmet süreci, laiklik tartışmalarının son bulup RP’nin icraatları ile öne çıktığı bir dönemi içermiştir. Yolsuzlukla mücadele konusunda da takdir toplayan RP, 1995 genel seçimlerinde birinci parti olmuş ve 30 Haziran 1996’da Erbakan’ın

¹³⁷ AK Parti’nin kurucu kadrolarının içinde olduğu “Yenilikçiler” denen kesim MSP’nin ilk yıllarında harekete katılan gençlerden oluşmaktadır. Erbakan’ın “imanlı pırlantalar” dediği bu gençler önceleri RP’nin olağan olarak yaşaması gereken değişimlere dahi karşı çıkmışlardır. Hatta 1990’ların başlarında bazı İslamcı aydınların geliştirmeye çalıştığı yaklaşımları (çok hukuklu toplum, çoğulculuk, sivil toplumculuk, demokrasi ve laikliğin eleştirel onayı gibi) dahi “entellik” diye yaftalayarak bu yaklaşımların RP’ye sızmasını engellemişlerdir (Çakır, 2013:762). Ancak bu gençler bir zaman sonra “değişikliklerin yapılmasını ve hareketin gençleştirilmesini” savunmaya başlamışlardır. Yenilikçiler değişimi savunmaya başlarken “Gelenekçiler” ise “hareketin olduğu şekli ile kalmasını” istemiş ve böylece Erbakan ekibini oluşturmuşlardır (Dursun, 2003:1).

¹³⁸ Çakır (2013:762)’ın bu konuda verdiği örnekte Yenilikçiler ve Gelenekçilerin politika güdümü arasındaki farkı şöyledir: “Yenilikçiler meyhanelerde oy toplarken ‘Bizim iktidarımızda içkinizi içebileceksiniz’ yerine, ‘Bizim iktidarımızda içki içmek zorunda kalmayacaksınız’ diyerek oy toplamışlardır. Burada içkiye karşı olumsuz bakış sürmekle birlikte, içki içen kişilere karşı bakış değişmiştir.

REFAHYOL hükümetinin başbakanı olması gerçekleşmiştir. Bu dönem, RP için devlet meselelerindeki kararları ile de tanınma dönemi olmuştur.

Bu dönemde Erbakan'ın “Çekiç Güç, Olağanüstü Hal (OHAL), İsrail’le anlaşma, Kürt sorunu ve insan hakları” gibi konularda geri adım attığı görülmüştür. Öte yandan “Taksim’de cami yaptırılması, karayolu ile hac, başörtüsü yasağının kaldırılması, kurban derisi meselesi, Susurluk kazası, bir dakikalık karanlık (Çakır, 2013:771), Libya gezisi, İran Cumhurbaşkanı’nın Türkiye ziyareti, Başbakanlıkta tarikat liderlerinin yemekli ağırlanması, D-8 girişimi, RP’li önde gelenlerin ve özellikle Erbakan’ın ‘Türkiye’de faşist laik düzen var’ benzeri söylemleri, Anadolu burjuvazisinin modern özellikleri ile bilinen evvelki burjuvaziye meydan okuyacak denli güçlenmesi, soğuk savaş sonrası siyasete yeterince adapte olunamaması, AB ile olan ihracatın görmezden gelinerek AB üyeliğine isteksiz davranılması ve bu durumun modern burjuvaziye olumsuz etkilemesi, NATO’ya karşı soğuk duruş (Bölükbaşı, 2012:175-77), İslamî gösteri yoğunluğunun artması, Sincan’da RP belediyesinin düzenlediği ‘Kudüs Gecesi’ hadisesi” gibi (Çavdar, 2013a:43) meseleler sonucunda “28 Şubat” süreci başlamıştır.

RP’nin bahsi geçen durumuna ilişkin 6 Ocak 1997’de Gölcük’teki Donanma Komutanlığı’nda 14 üst düzey general toplanmış ve ertesi gün yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’nda generallerin “irtica” konusundaki kuşkuları ortaya konmuştur. Bunun üzerine Deniz Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Güven Erkaya sert çıkışı ile 1 ay sonra yapılacak MGK’nin konusunun “irtica” olmasına katkı sağlamıştır. Sonrasında Erbakan Kayseri’de üniformalı partili gençler tarafından karşılanınca İslamcıların silahlanarak iç savaşa hazırlandıkları söylentileri yayılmıştır (Çakır, 2013:771-772). 28 Şubat 1997’de MGK, dokuz buçuk saatlik toplantısı sonunda 18 maddelik bir eylem planı hazırlayarak Erbakan’dan bunlara uymasını istemiştir¹³⁹ (Gündoğan, 2017:29). Bu maddeler Siyasal İslam’a karşı alınan önlemleri içermiştir. Bu durum sonucunda Milli Görüş, kendi istemi dışında zorunlu bir dönüşüme sürüklenmiştir. Bu süreçten sonra Yenilikçiler “karşı çıktıkları AB üyeliğine taraftar olmaya; demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum gibi kavramları savunmaya” yönelmişlerdir¹⁴⁰ (Uluçakar, 2018:365-366).

RP kapatılmadan evvel partinin 158 milletvekili, partinin kapatılacağını anlayarak 17 Aralık 1997’de kurdurulan Fazilet Partisi (FP)’ne geçmişlerdir. Parti’nin kapatılması ile

¹³⁹ Bu müdahale “yumuşak darbe” olarak ifade edilmektedir (Bölükbaşı, 2012:175).

¹⁴⁰ “Erbakan’ın, bir yıllık hapis cezasının infazının durdurulması için bir Fransız avukat aracılığıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’ne başvurusu” ciddi anlamda bir değişimin göstergesi olmuştur (Çakır, 2013:773).

birlikte Erbakan ve R. Tayip Erdoğan, siyaset yapma yasağı içerisine dâhil edilmiştir. 28 Şubat sürecinde FP'liler MSP'de olduğundan çok daha fazla bir uğraşla RP'nin devamı olmadıklarını ispatlamaya çalışmışlardır¹⁴¹. Dolayısı ile AK Parti'nin kuruluşuna giden sürecin de buradan başladığı söylenebilir (Zariç, 2016:232).

AK Parti'nin lideri Erdoğan, Milli Görüş'ün içerisinde yıllarca yaşanan hadiselerle şahit olmuş, partinin vesayet unsurlarınca dışlanan görünümünden rahatsız olmuş ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken okuduğu şiir nedeniyle hakkında mahkûmiyet kararı verilmiş biri olarak Milli Görüş'e dâhil olmanın sıkıntılarını birçok yönü ile yıllarca yaşamış birisidir (Hülür ve Akça, 2007:234-235). Bu yargılama sürecinin devam ettiği esnada 16 Ocak 1998'de RP "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" olarak kapatılınca mevcut milletvekilleri Erdoğan'ı Genel Başkan yapma gayretine girişmişlerdir. Erdoğan 21 Nisan 1998'de cezaevine konularak siyasetten men edilmiştir. Siyasi yasaklı hâle gelen Erbakan'ın da desteği ile FP'nin başına öncelikle İsmail Alptekin getirilmiş, sonrasında ise görev Recai Kutan'a devredilmiştir. Dolayısıyla Erdoğan'ın bu süreçte ceza evine konulması parti lideri olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır (Akdoğan, 2004:8).

FP, 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerine girse de 28 Şubat'tan sonrası için seçim meydanlarında ellerinde sadece 28 Şubat mağdurluğu kalmıştır. Ancak bu mağduriyet diline karşın diğer partilerin "Bunlar seçilseler bile iktidarı vermezler!" şeklinde karşı propaganda yapmalarının etkisi ile oyların düşmesine bağlı olarak FP % 15,4 oyla üçüncü parti olabilmıştır (Çakır, 2013:774-775). Bu seçimlerde FP'nin oylarının düşmesinin yanı sıra FP milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile meclise girmesinin ardından çıkan olaylara karşın FP, Kavakçı'nın ardında dik duruş sergileyememesi ile birlikte partide kapanma tehlikesi de baş göstermiştir. Tabi ki bu süreçte 22 Haziran 2001'de parti kapatılınca kadar, parti içerisinde "Yenilikçi" bir grubun ortaya çıkması ve Gelenekçi yönetime politikalarla ilgili baskı yapması hadisesi yaşanmıştır (Zariç, 2016:232; Yılmaz, 2016b:1174). FP, Milli Görüş'ün İslamcılık adımındaki en zayıf partisi olarak girdiği 14 Mayıs 2000 I. Kongresinde "Gelenekçi-Yenilikçi" ayrışması net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Gelenekçileri temsilen Erbakan'ın adayı Recai Kutan iken Yenilikçileri Abdullah Gül temsil etmiştir (Bölükbaşı, 2012:178; Yılmaz, 2016b:1174). Gelenekçiler

¹⁴¹ RP kapatılarak FP kurulsun da FP, farklı bir felsefeye sahip olmak zorunda kalmıştır. Bu hâli ile FP "Batı ile bütünleşme yanlısı, liberal ekonomi taraftarı, demokratik hukuk devleti savunucusu" bir parti hâline gelmiş ve sonrasında kurulan SP de aynı ilkelere sahip görünmek istemiştir (Okutan, 2006:36-319).

633'e 521 oyla kazansalar da¹⁴² oy farkının az olması onları yasa boğmuş (Akdoğan, 2004:9) ve bir tüzük değişikliği ile “Yenilikçiler” parti yönetiminden dışlanmışlardır (Çakır, 2013:775).

Erdoğan bu süreçte bir yıl içerisinde 81 ilde yeni kurulacak olan partinin örgütlenmesini tamamlamıştır¹⁴³. Erdoğan yeni kurulacak partinin Kurucular Kurulu ve çekirdek kadrosunda Milli Görüşçüler dışında da kişiler olmasını tercih etmiştir¹⁴⁴ (Özdemir, 2012:197). 22 Haziran 2001'de FP'nin kapatılması ile Yenilikçiler 14 Ağustos 2001'de Türk siyasi hayatındaki 39. Parti olarak AK Parti'yi kurmuşlardır (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:4). 3 Kasım 2002 seçimleri gelene dek AK Parti TBMM içinde farklı partilerden gelmiş olan milletvekillerinden oluşan bir grup olarak bulunmuş ve başkanlığını Bülent Arınç yapmıştır (Erler, 2007:129; Özdemir, 2012:197). Aynı yıl 16 Ağustos'ta Recep Tayyip Erdoğan, Kurucular Kurulu'nca oybirliği ile Genel Başkan olarak seçilmiştir. FP'nin ortadan kalkması ile ortaya çıkan Saadet Partisi (SP) ise Gelenekçileri temsil eden bir parti olmuştur (Zariç, 2016:233). Gelenekçiler bu süreçte SP çatısı altında güç kaybı yaşayarak siyasi yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Bölükbaşı, 2012:178; Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:4).

28 Şubat sonrası yenilenmiş bir siyasi etiket ve ılımlı bir siyasi programla¹⁴⁵, Kasım 2002 seçimlerinde “geçmişin İslamcıları ve yeni dönemin muhafazakâr demokratları” olan Türk İslamcıları yine birinci parti olmuştur. Bu durum Castells'e göre tarihin ironisidir; çünkü AB Türkiye'ye tam bir demokrasi olması yönünde baskı yapınca silahlı kuvvetler, “İslamî bir parti liderliğinde seçilmiş bir hükümetin iktidara gelmesine” izin vermiştir (Castells, 2006:30).

¹⁴² Detaylı bilgi için bakınız (Gündoğan, 2017:106-107).

¹⁴³ Yeni parti kuruluşunda Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Abdülkadir Aksu, Cemil Çiçek, Melih Gökçek, İsmail Kahraman, Abdullah Çalışkan, Bülent Arınç gibi isimler önemli roller üstlenmiş olmakla birlikte, Hayati Yazıcı, Sadık Yakut ve Mehmet Ali Şahin Parti Tüzüğünü hazırlamışlardır. Parti Tüzüğünü hazırlayan heyet ayrıca, on kişilik başka bir heyet ile birlikte Parti Programını hazırlamışlardır (Özdemir, 2012:197).

¹⁴⁴ Erdoğan bu yeni oluşumun ön saflarında, solcu yönleriyle sivrilmemiş, laikliği katı olmayan, sayıları 50'den fazla olan FP'liler, halen Meclis'te mevcut olan ANAP, Doğru Yol Partisi (DYP) ve MHP milletvekilleri, geçmişte farklı partilerde yer alan eski siyasetçiler, görevi o esnada süren belediye başkanları, meslek kuruluşları ve iş camiasından temsilcilerin bulunmasını istemiştir (Özdemir, 2012:197). Ancak AK Parti'nin MGH'nin bir parçası olabileceği düşüncesi ile bu çağrıya yeterli dönüş sağlanamamıştır. Ancak süreç içerisinde ANAP'dan Erkan Mumcu, DYP'den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger gibi isimlerin partiye katılması AK Parti'nin kadro olarak Milli Görüş ile sınırlı kalmayacağını da göstermiştir (Tekin, 2004:69). Ayrıca “Ali Coşkun, Vecdi Gönül, Cemil Çiçek gibi”, milliyetçi muhafazakâr kesimlerden siyasetçilerin de bu partinin bünyesinde yer aldığı görülmektedir (Erler, 2007:129).

¹⁴⁵ 28 Şubat'la birlikte partisi ile yollarını ayırarak AK Parti'nin siyasi kimliğini “muhafazakâr demokrat” olarak belirleyip Milli Görüş'le arasına mesafe koymak adına da “Milli Görüş Gömleğini çıkardığını” ifade etmiştir (Hülür ve Akça, 2007:234-235). İlimli siyasi bakışını da programına yansıtmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinde % 34 oy alarak 365 Milletvekili çıkaran AK Parti DP'den sonra en güçlü siyasi grubu meydana getirmiştir. 3 Kasım 2002 seçimlerine Erdoğan'ın siyasi yasağının kalkmaması sebebi ile dâhil olamaması sonucunda Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ün başkanlığında 18 Kasım 2002'de 58. Hükümet kurulmuştur. Bülent Arınç ise Meclis Başkanı olarak seçilmiştir (Akdoğan, 2004:9-10). Hükümet kurulduktan sonrasında bir anayasa değişikliği yapılmak suretiyle Erdoğan'ın siyasi yasağı kaldırılmıştır. 3 Kasım seçimlerinde Siirt'in Pervari ilçesinde üç sandık kurulunun oluşturulmamış olması ve bir sandığın kırılmış olması sonucunda AK Parti'nin bu ildeki seçimlerin iptal edilmesi yönünde Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'na yaptığı başvuru oybirliğiyle kabul edilerek, Erdoğan'a milletvekili olabilmesinin yolu açılmıştır. Siirt'te 9 Mart 2003'te yapılan seçimde milletvekili olan Erdoğan'ı iktidara taşımak için Abdullah Gül başkanlığında oluşturulan 58. Hükümet'in 11 Mart 2003'te istifasından sonra, Cumhurbaşkanı Sezer, hükümeti kurma görevini Erdoğan'a vermiştir. Böylece Erdoğan 14 Mart 2003'te 59. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurmuştur (Özdemir, 2012:199).

Gelenekçiler kurdukları partilerin her defasında kapatılmış olmasına çözüm üretmezken Yenilikçiler bu yolda yürümenin formülünü “ordu ile birlikte yürümeye mecbur olmak ve onlarla orta yolu bulmak¹⁴⁶” şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda öncelikle partiyi politik söylemde Avrupalılaştırma ve laikleştirme girişimlerinde bulunmuşlar, ardından partinin yönetimini ele geçirmeye çalışmışlar ve son olarak parti yönetiminden atılmaları sonucunda yeni bir parti ile yollarına devam etmişlerdir. AK Parti'yi kuranların yaşadığı hadiseler, MGH içerisinde yaşanan çalkantılar AK Parti ile dönemin MGH partisinin birlikte hareket etmelerinin imkânsızlığını gösteren işaretler olmakla birlikte, AK Parti yöneticilerinin edindiği siyasi tecrübe Türkiye'de siyasette yol almanın püf noktalarının neler olduğunu da öğretmiştir. Özellikle sermaye, Batı ve ordunun politika üretmedeki etkisi hem ülkenin geleceği hem de iktidarda kalmanın sürekliliği için dikkat edilmesi gereken hassas mevzular olarak dikkat çekmiştir. Bu mihenk taşı olarak da ifade edilebilecek olan hassas etkileyiciler AK Parti'nin belirlediği, belirlemek zorunda kaldığı ya da ifade etmek zorunda kaldığı ideolojik duruşunu ve siyasi kimliğini belirlemiştir.

¹⁴⁶ Castells (2006:30), Erbakan'ın 1995 seçimini kazanması ile seküler milliyetçilere tarihsel bir meydan okuma ortaya koyduğunu, ancak 1996'da iktidara gelmelerinin ardından milliyetçi silahlı kuvvetlerin baskısı ile siyasi rekabetten uzaklaştırıldıklarını belirtmektedir.

3.2.AK Parti ve Siyasi Kimliği

AK Parti, siyasi kimlik olarak kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan; ancak birçok kesimce uygulamaları bu söylemle birebir uyuşmayan bir parti pozisyonundadır. Bu konuda, AK Parti’nin siyasi kimliğini esasında “İsmi ‘İslam’, uygulamaları ‘liberal’, tutumu ‘demokrat’, yörüngesiye ‘Batı’ şeklinde” tanımlaması dikkat çekmektedir (Çakır, 2003:1).

Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yapısını belirlediği kabul edilen üç siyaset tarzı olan “İslamcılık, milliyetçilik, Batılılaşma” çeşitli oranlarda AK Parti kimliğinde yer almakla birlikte (Tekin, 2004:129-132), AK Parti’nin iktidarı sürecinde farklı ideolojik evrelerde incelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Açikel (Aktaran Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:3), AK Parti’nin ilk 15 yılında “İslamî liberalizm, Panislamist popülizm ve İslamcı ulusalcılık” şeklinde üç ideolojik dönüşüm geçirdiğini belirtirken Çaylak, Dinç ve Güngör (2017:3) bu ideolojik evreleri Açikel’den biraz farklılaştırarak açıklamış ve ilk dönemi “muhafazakâr liberalizm evresi” (muhafazakâr liberalizm aparatı ile sisteme entegrasyon çabası), ikinci dönemi Açikel’in de değerlendirdiği gibi “Panislamist popülizm evresi” (Panislamist popülizm aparatı ile İslamîleştirici dilin sisteme arzı) olarak ifade ederken üçüncü evreyi iktidarın söylem ve eylemlerinde artan “Türk-İslamcı milliyetçilik” dozunu baz alarak “İslam soslu ulusalcı milliyetçilik” olarak adlandırmışlardır. Diğer bir ifadeyle bu tasnif “Birinci dönem (Çıracılık-Muhafazakâr liberalizm/demokrat, 2002-2007), ikinci dönem (Kalfalık-Panislamist popülizm, 2007-2011), üçüncü dönem (Ustalık-İslam soslu ulusalcı milliyetçilik, 2011-2016) (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:3-4)” şeklinde de toparlanabilmektedir. Bu manada, AK Parti’nin vazife aldığı tarihsel süreçte farklı ideolojik yansımaları benimsediği görülmektedir. Ancak diğer yandan dönemsel tasniflemenin ve isimlendirmenin araştırmacılara göre değiştiği ve genel bir kabulün olmadığı da anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, AK Parti’yi net bir siyasi kimlik ya da ideoloji çerçevesine oturtmak mümkün gözükmemektedir. Ancak siyasi bakışını ve siyasetten beklentisini ortaya koymak, AK Parti’nin ideolojik perspektifini çözümlemek açısından önemlidir. Bu anlamda parti ve lideri ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Parti’nin görünüşte seyreden İslamcı kimliği, muhafazakâr demokrasi anlayışının muhafazakârlığın Türkiye’de geçerli olabileceği düşünülen diğer türleri ile ilişkisi ve yine muhafazakâr demokratiğin bir siyasi ideoloji olarak tercih edilmesinin dayanakları ifade edilerek AK

Parti'nin siyasi kimliğinin açıklanması yapılacak ve böylece Parti'nin milliyetçilik çerçevesindeki duruşuna ışık tutulması mümkün olacaktır.

3.2.1.Genel Olarak AK Parti ve Erdoğan

AK partinin ilk grup toplantısında Erdoğan, “parti siyasetinin genel kabullerini” açıklamıştır. Bu konuşmada Erdoğan cumhuriyet kazanımlarına çok önem verdiklerini; sorunların tartışma yeri olarak meclisi kabul ettiklerini; dayatan direnen rant dağıtan değil düzenleyen denetleyen yol gösteren ve fırsat yaratan bir devlet anlayışı göttüklerini; “Türkiye'nin birlik ve bütünlüğünün, üniter yapısının, demokratik, laik, sosyal hukuk devletinin, sivilleşmenin, demokratikleşmenin ve fırsat eşitliğinin esas kabul edildiği bir zemin olup, ‘birey’i bütün politikaların merkezine koyarak demokratikleşmenin sağlanmasını, temel hak ve özgürlükleri temin etmeyi ve korumayı en önemli ödevleri arasında saydıklarını”; Türkiye'nin çağdaş dünyaya yüzünün dönük olmasını, dünya toplumu ile onurlu ilişkileri olmasını, tarihsel bağın olduğu 45 ülke ve 1,2 nüfuslu İslam ülkeleriyle ilişkilere özel önem verdiklerini; ülke yararına olan özelleştirmeyi istediklerini, vergi düzenlemeleri yaparak adaleti temin edeceklerini; insan hakları sorunları, işkence ve terörle ilgili hassasiyete sahip olduklarını (Akdoğan, 2004:14-15) belirtmiştir.

Akdoğan (2004:13-14) AK Parti partinin programında, “demokrasi, laiklik, hukuk devleti, insan hak ve özgürlüklerine vurgu yapıldığını ve serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemi ile bütünleşen rekabetçi bir ekonomi anlayışının savunulduğunu, devletin sosyal politikalar ile mağdurun arkasında olacağını, ‘gönüllü kuruluşlar, özel sektör ve sivil toplumun’ ön plana çıkartılacağını” ifade etmektedir. Ayrıca parti programında uluslararası sözleşmelerin uygulamaya konulması, STK’ler ile birlikte hareket edileceği, “din”in insanlar için önemli bir kurum olduğu, laikliğin ise demokrasinin vazgeçilmezi ve din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğu belirtilmektedir (Bingöl ve Akgün, 2005:10).

AK Parti'nin, gelenek ve modernlik ilişkisinde her ikisinin de reddedilmediği “yeni bir sentez”e erişmeyi arzu eden (Akdoğan, 2003:117); parti içi demokrasinin hâkim olduğu, şeffaf ve seçmen denetimine açık olan¹⁴⁷ (Akdoğan, 2004:13-14); “pragmatik, hizmet odaklı ve bir İslamî topluluk kurma temelinden uzak” (Dağı, 2010:125); yabancı sermayeyi ülke ekonomisi için faydalı gören; AB, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bakınız (Akdoğan, 2004:13-14).

(IMF) ile olan ilişkilerini devam ettirmeyi tercih eden; çevredeki kriz bölgelerinde etkili olmaya önem veren; AB'ye girişi, ABD ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin gelişmesini önemseyen; toplum mühendisliğinden uzak bir şekilde vatandaşla devleti barıştırmayı misyonu olarak kabul eden (Bingöl ve Akgün, 2005:10-11) bir parti olduğu belirtilmektedir.

Erdoğan, AK Parti I. Olağan Kongresi'nde AK Parti'nin merkez partisi olduğunu reddederek, partisini “merkezin yeni adresi” olarak tarif ederek merkezle çevreyi buluşturmak yönlü bir arzuyu benimsemiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:5). Mert (2004:265) ise AK Parti'nin kendisini açıkça merkez sağ parti olarak ifade etmese de daha önceki merkez sağ partilere benzer özellikler gösterdiğini belirtmektedir. Tekin (2004:123) de AK Parti'nin “sağcı” özellikleri bünyesinde toplayan bir parti olduğunu, bu anlamda “milliyetçi-muhafazakâr değerler ve kimlik söylemini” benimseyerek bünyesinde birçok milliyetçi-muhafazakâr gelenekten gelme kişi barındırdığını belirtmektedir¹⁴⁸. Ayrıca Milli Görüş'le ilişkiyi kesmediği gibi onun devamı olmayı reddeden ve DP, AP, Özalp ANAP çizgisi ile benzerlikler taşıyan bir parti olduğu (Bize Müslüman Demokrat Demesinler, 2003:2) ifade edilmektedir.

AK Parti'nin değişime ayak uydurarak onu içselleştiren, toplumsal süreçlerden ders alarak kendisini yenileyebilen, laik rejimle kavga etmemeye dikkat eden, İslamî kimliği ön plana çıkarmayan, “merkezde ve merkezin sağında yer alan tüm toplum kesimlerinin” oyunu alarak iktidara gelmeye çalışan bir “Herkesi Yakala Partisi” olmayı hedeflediği ve ayrıca Türk siyasi hayatında “muhafazakâr” lığı bir siyasi kimlik olarak net bir şekilde ön plana çıkaran ilk parti olduğu görülmektedir (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:5).

Erdoğan'ın nasıl biri olduğu konusunda ise genelde liderlik yönüne değinilmektedir. Erdoğan'ın halk ile yakınlaşabilen bir lider olduğunu, İslamcı/muhafazakâr siyasi çizgiyi halka açarken kitleselleştirdiğini, ezilen ve dışlanan kesimin yanında olup sözcülüğünü yaptığını, çevreyi merkeze taşıdığını, bu savunuculuğu ülke dışında da sürdürerek küresel güçler karşısında durarak bölge halkları ve dünya mazlumlarını korumaya çalıştığını ve hegemonyayı protesto ederek¹⁴⁹ sokaktaki insanın dili ile konuşan yapısı ile elitist olmaktan uzak olduğunu (Bingöl ve Akgün, 2005:6), siyaset anlayışının hizmet etmek ve günlük hayatı ıslah etme üzerine kurulduğunu, halkın isteklerini ifade ettiğini, halkın

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Tekin, 2004:123).

¹⁴⁹ Örneğin; “Dünya beşten büyüktür” benzeri söylemlerle...

ihtiyaçlarıyla buluşabilen bir yapısının olduğunu, sosyal hizmetleri herkese götürme gayretinde olduğunu (Yavuz, 2010:26) belirten görüşleri bulunmaktadır.

Akdoğan (2017:106), Erdoğan'ın popülist yapısına dair söylemlerin olduğunu ifade etmektedir. Popülizmin hem olumlu hem de olumsuz anlamları olduğunu belirten Akdoğan, popülizmin “halkçı, halk iradesini öne çıkaran, halkı iktidara getiren” manasındaki anlamına göre, Erdoğan'ın popülist bir lider olduğunu belirtmektedir. Akdoğan'ın “popülizmin”, ülke gerçekleri ve halk çıkarlarına aykırı bir şekilde halkın gündelik arzularının peşinden koşar şekilde bir oy avcılığı anlamında kullanıldığında Erdoğan'ın popülist bir lider olmadığını belirtmektedir (Akdoğan, 2017:106). Akdoğan (2017:108-109), Erdoğan'ın popülizmi bir propaganda şekli olarak gördüğünü ve “gönül dili”ni tercih ettiğini ve asla seçim ekonomisi uygulamadığını bildirmektedir. Akdoğan, Erdoğan'a göre popülizmin ülkeye ihanet etmeye eşdeğer olduğunu Erdoğan'ın konuşmalarında, “karşılıksız vaatlerin ülkeyi kaybetmeye mahkûm ettiğini ve kayıt dışı siyasetin Türkiye'yi uçuruma sürükleyeceğini” belirttiğini ifade etmektedir¹⁵⁰(Akdoğan, 2017:108-109).

Bu anlamda AK Parti'nin genel kabulleri ve kendini tanıtmaya yönü ile kapsayıcı bir siyasi kimliği ve modern bir görüntüyü ortaya koyduğu görülmektedir. Sağ bir parti kimliği olmakla birlikte Erdoğan'ın halka yakın pozisyon alışı ile temel yaklaşımının muhafazakâr kesimi cezbetmeye dönük olduğu ifade edilebilir.

3.2.2.AK Parti'nin Görünüşteki İslamcı Kimliği

AK Parti, Milli Görüş'ün başına gelenleri bilmesi sebebiyle onun devamı olmadığını izah etmeye yönelmiş ve kendisini “Müslüman demokrat” olarak değil “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlamıştır (Zariç, 2016:233). AK Parti'nin bugünkü konumu ve söyleminin Siyasal İslam kategorisinde değerlendirilemeyeceğini belirten Akdoğan, refah çizgisinin “Milli Görüş ve Adil Düzen” kavramları ile güttüğü üstü örtülü İslamcılıktan uzak durduğunu, İslamcı bir anlayışın bu siyaset zemininde sürdürülemeyeceğini bildiğini ve bu nedenle kendisini “merkez sağa” çekmeye çalıştığını ve bu durumun Türkiye'nin reel politişinin bir sonucu olarak mecburiyet olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca halkın beklenti ve talepleri de AK Parti'yi bu yöne yöneltmiştir (Akdoğan, 2004:148). AK Parti

¹⁵⁰ Detaylı bilgi ve örnek için bakınız (Akdoğan, 2017:109).

verimli politikalar ortaya koyabilmek ve bunları yürütebilmek için müsait bir ortama ihtiyaç duyduğu için gerilimi ortadan kaldırarak siyasi normalleşmeye gitmek istemiştir¹⁵¹. Bunun için kimlik siyaseti gütmekten kaçınarak merkeze “bir dini anlayışı, etnik kimliği ya da mezhebi” koymaksızın kuşatıcı bir siyaset tarzı benimsemiştir (Barış, 2014:250-251).

Akdoğan (2003:100), muhafazakârlığın, “dini” ideolojik bir yaklaşım olarak görmediğini ve ayrıca toplumu dindarlaştırmak amacı ile siyasetinin merkezine yerleştirmedeğini bildirmektedir. Muhafazakârlık, dini “toplumsal bir veri ve geleneğin bir parçası olarak” önemsemektedir. Dolayısıyla muhafazakârlığın önem verdiği şey “din ile siyaset ilişkisinin sağlıklı bir zemine kavuşturulabilmesi”dir (Akdoğan, 2003:100).

AK Parti, sistemle barışık bir parti olduğunu laiklik söyleminde ortaya koymuş ve laiklik anlayışı muhafazakâr düşüncenin dine yaklaşımına uygun bir çizgide gerçekleşmiştir. Muhafazakârlık, “din”i toplumun devamı ve istikrarı için gerekli bir bağlayıcı araç olarak görmektedir. Bu nedenle AK Parti, “laikliği” demokrasinin gerekli şartı olarak görmüş ve laikliğin “din düşmanlığı” şeklinde yorumlanmasına da karşı çıkmıştır. AK Parti için laiklik, “din ve vicdan hürriyetinin teminatı” olan bir araç olmakla birlikte “her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını; ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan bir ilke” olarak ele alınmıştır¹⁵² (Doğanay, 2007:71). Yıldız (2004:7), AK Parti’nin “laikliği” “dinin bireysel ve toplumsal görünürlüğü’nün üzerindeki sınırlamaları kaldırmak ve dinin herhangi bir siyasi partinin yedeğinde siyasallaşmasına karşı çıkmak” şeklinde uygulamak istediğini belirtmektedir.

2015 yılının Ocak ayında çıkan 4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu’nda AK Parti’nin laiklik anlayışının neyi kabul etmediği şu şekilde ortaya koyulmuştur:

AK Parti, kutsal dini değerlerin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını dinin siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet edilmesini reddeder. Farklılıkların bir arada yaşatılmasını hedefleyen demokratik bir ülkede inançlarından dolayı insanları baskı altında tutmak, çoğulculuğu, birlikte yaşama arzusunu, hoşgörü ve diyalogu ortadan kaldıracaktır. AK Parti, dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurulmasını kabul etmez ve bu tür yaklaşımları anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:24-25).

¹⁵¹ AK Parti “din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey” kavramlarının doğurduğu gerilimi ortadan kaldırarak siyaseti normalleştirmiştir (Barış, 2014:250).

¹⁵² AK Parti bu anlamda “Kemalist Cumhuriyet’in dini devletin kontrolüne alan laiklik anlayışını” “tekilci ve dayatmacı bir ideoloji” olarak değerlendirmiştir (Doğanay, 2007:71).

Bu konuda Dağı (2010:127), AK Parti'nin retorik ve politikalarının İslamcılığı yansıtmaması ile birlikte Türkiye'de toplumun neredeyse tüm kesimlerinden oy alması temelinde sahip olduğu parti tabanı nedeniyle de İslamcı olarak ifade edilmesinin doğru olmayacağını, böyle yapması hâlinde partinin sistemsel meşruluğunu kaybetmesi söz konusu olacağından bunu yapmaktan imtina edeceğini bildirmiştir.

Akdoğan (2004:142; 2010:80) ise AK Parti'nin yapmaya çalıştığı şeyin “dinin bir ideolojiye indirgenmesi yerine dinin de içinde yer aldığı kültürel değerlerin uygun bir formatta siyasal kimliğe dönüştürülmesi olduğunu belirtmektedir. Tekin (2004:149) ise, AK Parti'nin din karşısında “dincilik” temelli değil “dindarlık” temelli bir konuma sahip olduğunu, bu dindarlığın aynı zamanda muhafazakâr demokratlığın da temel ayağı olduğunu, böylece muhafazakârlığa ilişkin değerlerin bu minvalde “dindarlık” boyutuyla AK Parti'nin mevcut siyasi kimliğini meydana getirmede öne çıktığını bildirmektedir. Çaylak, Dinç ve Güngör (2017:2), AK Parti'nin, siyasetinde, “Türkiye sağıının farklı yönelimleri olarak görülebilecek İslamcılık, muhafazakârlık ve milliyetçiliğin çok değişken biçimlerde yer alması nedeniyle” tam manasıyla İslamcı bir parti olamayacağını ifade etmişlerdir.

Çınar (2013:315) ise olaya farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak AK Parti'nin “İslamcı hareketler içinde dönüşümü en ileriye taşımış bir örnek olmasından dolayı İslamcı olarak anılmak zorunda” olduğunu ve İslamcı olduğu kabul edilmediğinde AK Parti'nin başka ülkelerdeki İslamcı hareketlere model alınmasının imkân dâhilinde olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü yazara göre AK Parti'nin uluslararası arenada taşıdığı stratejik değer “onun İslamcı olarak kategorize edilmesine bağlıdır”(Çınar, 2013:315).

Koyuncu (2014:317-318), AK Parti'nin hâkim kimlik tasarımı algısının, İslamî referansa sahip olduğunu, ancak kimlik tasarımında kullanılan İslamî öğelerin, içerik olarak sekülerleştirilip merkeze yerleştirildiğini ifade etmektedir. Koyuncu, inşa edilen İslamî kimliğin önemli sembolleri olarak “İstanbul'un fethi kutlamalarını, Kürt sorununa yaklaşım meselesini, Mehmet Akif Ersoy figürünü, “Asım'ın nesli” kavramsallaştırmasıyla gençlik tasarımı ve Kutlu Doğum Haftası'nın devlet eliyle kutlanmasını” göstermektedir. Akdoğan (2004:117)'ın belirttiği gibi, AK Parti, özellikle “dini özgürlüklerin önündeki engelleri kaldırmaya dönük demokratik bir mücadele” yürütmesi ile dine önem atfettiğini göstermiştir; ayrıca AK Parti'nin Türkiye'de din-siyaset temelinde cereyan eden

gerilimleri normalleştirme uğraşları sonucunda dindar kesimin rahatlama yaşarken bu normalleşmenin tüm kesimlere olumlu yansıdığı belirtilmektedir.

Bu konuda Yavuz (2010:9), AK Parti'nin bir İslamî ya da diğer kimliklere yönelen bir kimlik partisi olmadığını ve aksine ülkenin “neo-liberal ekonomik ve siyasi dünyalar” ile bütünleşmesini sağlamak için çalışan bir parti olduğunu belirtmektedir. Çaylak, Dinç ve Güngör (2017:6) ise “AK Parti Döneminde İslamî kesimin, aslında kapitalist sistem çerçevesinde” bir dönüşüm yaşadığını bildirmektedir. Yılmaz (2013:783) ise AK Parti'nin “İslamcılık denilen geniş yelpazenin liberal ucunda yer alan bir parti” olarak “İslamcılıkla sürekli paslaşan ancak İslamcılığın kenarında duran, hatta bir ayağı içerde diğer ayağı dışarda duran” bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Coşkun (2010:47) ise bu konuda İslamcılığın zihniyet kayması yaşadığını, AK Parti'nin liberalleştiğini ve İslamcılarla liberallerin ittifakına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin piyasa, özelleştirme, AB taraftarlığı ile liberal söyleminin daha baskın hâle geldiğini belirtmektedir. Ayrıca liberallerle İslamcıların dayanışmasına bağlı olarak liberal kalemilerin AK Parti'ye destek vermesi dikkat çekmektedir.

Dolayısıyla AK Parti'nin İslam'ın “bir lokma, bir kırka” anlayışından oldukça farklılaşan bir İslamî anlayışa yönelerek burjuvazi tarzı bir hayata eklemlediği anlaşılmaktadır. Şöyle ki ANAP döneminden bu yana desteklenen İslamî burjuvazinin kökenlerinden kopar şekilde yaşam biçiminin değiştiği görülmektedir. Günümüzde ise MGH'nin benimsediği hâliyle İslamcı düsturları dava edinmekten uzak bir şekilde “kanaat, israftan kaçınma, dünyaya tamah etmeme” gibi temel ilkelerden uzaklaştıkları ve yeni resimde “puro içen İslamî holding sahipleri ve markalı başörtüleri takan siyasetçi eşleri” ile karşılaştığı dikkat çekmektedir. Dolayısı ile “markalı başörtü” demek esasında değişen bir hayat tarzı anlamına gelmektedir¹⁵³(Coşkun, 2010:46-47). Coşkun (2010:47)'un belirttiğine göre, liberalizmi vektör olarak kullanma niyetiyle çıkılan bu yolda İslamcı kesim 15-20 yılda adeta mutasyona uğramış ve liberalizmin Doğu'da ve az gelişmiş havzalardaki vektörü hâline gelmiştir.

Literatürde AK Parti'nin muhafazakâr demokratlıkla İslamcılığını gizlediğini savunan veya bu görüşe karşı duran görüşler olduğu gibi, İslamî yönünü bıçakla kesip atmadığını savunan görüşlerin olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak bir gerçek varsa o da AK Parti'nin “Milli Görüş tarzında bir İslamcılık” benimsemediğini ortaya koymuş olmasıdır. AK Parti,

¹⁵³ Bu konuda farklı örnekler ve detaylı açıklamalar için bakınız (Coşkun, 2010:46-47).

zihninde tasarladığı politikaları gerçekleştirebilmesinin “modern bir görüntü sergilemekle, laiklik çizgisinden kopmamakla ya da diğer bir ifadeyle vesayete karşı olmamakla” mümkün olabileceğini bilmiştir. Öte yandan İslamî kesime yapılan baskıların demokrasi çerçevesinde kaldırılmasının parti için oy getirisi anlamına geldiğini de bilen AK Parti bu tezatlığa uygun adımları en uygun zamanda atmayı başarmak için birçok hususta (başörtüsü meselesi gibi) sabırlı davranmayı tercih etmiştir.

3.2.3.AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrasi Anlayışı: Muhafazakâr Demokrat mı Yoksa Müslüman Demokrat mı ya da Yeni Muhafazakâr mı?

Siyasi partilerce 2002 yılına kadar muhafazakârlığın birtakım ilkeleri sahiplenilmiş olsa da siyasi kimliğini “muhafazakâr” olarak açıklayan ilk parti AK Parti olmuştur. Bu hususta AK Parti, seçmenlerinin karşısına, “muhafazakâr demokrat” şeklinde ifade ettiği siyasi kimliği ile çıkmıştır. Ancak bu kimlik siyaset literatüründe evvelen beri tanınan bir özellik taşımadığı gibi AK Parti tarafından da çerçevesi tam olarak çizilememiştir. Bu konuda literatürde birçok çalışma ortaya konulmuş ve bu çalışmalarda AK Parti’nin pratikte muhafazakâr demokrat kimliği tam olarak yansıttığını ifade eden görüşler ortaya konulduğu gibi (Barış, 2014:238), bu partinin “liberal demokrat” olduğunu ya da başka ideolojiyi benimsemiş olabileceğini ifade eden görüşler de savunulmuştur¹⁵⁴ (Akdoğan, 2004:126-127; Fırat, 2004:21; Erler, 2007:130).

“Muhafazakâr demokratlık” kavramının oluşmasında kullanılan “demokrasi” ifadesi bir ideolojiyi çağrıştırmasa da “sosyal demokrat, muhafazakâr demokrat veya liberal demokrat”¹⁵⁵ dendiğinde bir ideolojik kimlik ortaya çıkarılmış olmaktadır. Bunlardan her birinin korumak istediği değerler birbirinden farklıdır. Bunlardan “muhafazakâr demokratlık”, değer olarak “temel hak ve özgürlükler, adalet, sosyal dayanışma ve hoşgörü gibi” yüzyıllarca insanlığın vicdanının kabul ettiği ve günümüze taşıdığı “ortak iyiler”i benimsemiştir (Akdoğan, 2004:243). Akdoğan (2004:133), muhafazakâr demokrasinin bu

¹⁵⁴ Örneğin; Dursun (2003:2), AK Parti’nin statükoyu değiştirmek isteyen bir parti olması yönü ile “radikal demokrat”lığa daha yakın bir parti olarak kabul etmektedir.

¹⁵⁵ Akdoğan (2004:127-128) bir “sosyal demokrat”ın; sosyal dayanışma idealinin devleti, sosyal ve ekonomik alanın içine sokarak, devlet üzerinden bunu sağlamaya çalışmak olduğunu, bir “muhafazakâr demokrat”ın; gönüllü kuruluşlar, sivil örgütler ve de aile üzerinden bu misyonu gerçekleştirdiğini bildirerek “liberal demokrat”ın “bireyi”, “sosyal demokrat”ın ise “devleti” merkeze yerleştirirken, “muhafazakâr demokrat”ın “devletin kimi gözetici fonksiyonlarını” ve “birey özgürlüğünün korunması gerektiği düşüncesini de önemseyerek toplumsal alanı” önemseyerek ifade etmektedir.

değerleri siyasetin konusu yaptığını ve hayatın farklı alanlarında işler kılabilmek için bir takım yöntem, araç ve kurumlar kullandığını ifade etmektedir (Akdoğan, 2004: 134).

Bunun dışında muhafazakâr demokratiğin “geleneği” önemseydiği anlaşılmaktadır. Ancak Akdoğan (2004:133) muhafazakâr demokrasinin üzerinde ısrarcı olduğu “gelenek” kavramının “sadece kuru görenek, adet ve alışkanlıklar değıl, bunları da aşan ve geleneğe bilgelik atfeden, tüm semavi dinlerin kabul ettiği “hikmet” kavramı (Akdoğan, 2004:133-134) olduğunu ifade etmektedir. Gelenek, muhafazakârlık için önemli olmakla birlikte AK Parti’nin muhafazakârlık anlayışında modernliğin ötelendiği düşünülmemelidir.

Öte yandan muhafazakârlık, “tarihi ve toplumsal kültürü” de önemsemektedir. Tarih ve kültür geçmiş ile bugünün bağııı kurmak ve bugünün milletini güçlü ve devamlı kılmak için gereklidir. Yazar ayrıca bahsi geçen muhafazakârlığın” “dini” de önemseyerek demokratik bir formatta kendisini inşa ettiğini bildirmektedir (Akdoğan, 2004:115). Bu konuda özellikle “din ve geleneklerle” aktarılan ahlâki değerler, topluluğun “ortak iyisi”ni güvenceye almaktadır. Din, toplumsal beraberliğı ve dayanışmayı sağlayarak, sınıf, ırk, milliyet ayırımına önem vermeksizin, şükretmeyi özendiren, çalışmayı ibadet olarak kabul eden ve böylece toplumsal dayanışma kurgusunun önemli bir dayanağııı oluşturan bir özelliğıe sahip bulunmaktadır. AK Parti’nin muhafazakârlık anlayışı içinde ise din, gelenek ve ahlâk bir arada değeriendirilmektedir (Doğanay, 2007:72-73).

AK Parti’nin muhafazakâr olduğunu işaret eden bir diğeri husus da aileye verdiğı önemde ortaya çıkmaktadır. Çok önemli bir toplumsal kurum olan ailenin korunması sağlanarak “toplumun korunması, özel mülkiyetin korunması ve kapitalizmin bireye verdiğı zararın telafi edilerek istikrarın sağlanması” mümkün olmaktadır. Bu anlamda AK Parti “toplumu” “aile, okul, mülkiyet, din, ahlâk gibi” köklü kurumların oluşturduğı kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizma olarak değeriendirmektedir. “Türk toplumu”, Türk coğrafyasında ortak bir kaderi paylaşan ve acı-tatlı hatıraların birleştirdiğı büyük bir aile olarak görölmektedir (Doğanay, 2007:72-73).

Muhafazakârlığın özelliklerini/unsurlarını önemseydiğı anlaşılan AK Parti’nin “muhafazakâr kelimesi ile demokrasi kelimesini” birlikte kullanarak literatüre yeni bir kavram eklemesi tartışmaya neden olmuştur (Akdoğan, 2004:123). Sarıbay (2004:24) bu konuda, siyaset literatüründe muhafazakâr demokrasi şeklinde bir kavrama rastlanmadığını ancak bunu çağrıştıran kavramların olduğunu ifade etmektedir. Muhafazakârlık kavramı bir toplumun değeriini muhafaza etmeye yönelmektedir. Bu konuda yazar “demokrat”

olunduğu vakit bu değerleri muhafaza etmenin zorlaştığını ifade etmektedir. Ona göre muhafazakâr olunduğu vakitte demokrat olmak zor hâle gelmektedir. Ancak bu tezatlığa rağmen muhafazakâr demokratinin imkânsız olmadığını da bildirmektedir (Sarıbay, 2004:24). Tepe (2010:163) ise, muhafazakâr demokrasinin “birbirini değilleyen önermelerle” dolu bir ideoloji olduğunu ve uzlaşmacı tonunun altında partinin tecrübe ettiği hususların olduğunu belirtmektedir. Koçal (2013:328), “muhafazakâr demokrasi”nin kuramsal olmaktan çok, uygulamadaki gereksinimleri karşılamak üzere düşünülmüş ve duyurulmuş olduğunu belirtmektedir. Bu konuda AK Parti’nin bu kavramsal ve anlamsal sorunun çözümü için “muhafazakâr demokrasi” konulu uluslararası sempozyum düzenlemesi ve aynı konudaki bilimsel çalışmaları destekleyerek ödül vermesi söz konusu olmuştur¹⁵⁶ (Koçal, 2013:328).

Bu kavramın sorunlu olduğuna dair söylem sadece literatürdeki yazarlarca belirtilmemekte, bu konuda AK Partili siyasiler de aynı şeyi düşünmekte ve ifade etmektedirler. Muhafazakâr Demokrasi üzerine yapılan sempozyumdaki konuşmasında AK Parti Adana Milletvekili ve Başbakan Siyasi Danışmanı Ömer Çelik (2004:270) muhafazakârlığın sorunlu bir kavram olduğunu ancak, sosyal bilimlerde her kavramın sorunlu olduğunu belirtmekte ve bir kimsenin muhafazakârlığa referans vermesinin onun tüm siyasal pratiklerinin o referansın malı olduğunu düşünmenin yanlışlığını ifade etmektedir. Çelik (2004:271) ayrıca, muhafazakâr demokratiğe daha evvelinde rastlanmamış olabileceğini ancak liberal demokratinin mümkün olduğu durumda muhafazakâr demokratinin de mümkün olabileceğini belirtmektedir. Genel Başkan Yardımcısı Fırat ise bu hususta muhafazakârlığın geleneksel özelliklerden sıyrılan yönüne işaret eden bir değerlendirme yaparak meseleyi değerlendirmeyi tercih etmiştir. Fırat (2004:20-21) AK Parti’nin muhafazakârlığının geçmişe tapınmadığını, yeniliğe açık olduğunu, süreklilik içinde değişimi arzuladığını ifade etmektedir. Muhafazakârlığın dünya ölçeğinde de tek bir anlamı olmadığını ifade eden Fırat, AK Parti’nin kendisini katı bir sağ ya da sol olarak tanımlamaktan uzak durduğunu, muhafazakârlıklarının önüne liberalizm kelimesini koymayı da doğru bulmadıklarını, sağ muhafazakâr ya da liberal muhafazakâr şeklinde

¹⁵⁶ Yıldız (2020:3), muhafazakâr demokrasinin DP, AP ve ANAP tarafından kısmen uygulandığını belirtmektedir. “Muhafazakâr demokrat” isimlendirmesi ile buna tam anlamı ile sahip çıkanın ise AK Parti olduğunu ifade etmiştir. Bu ideoloji temelinde Erdoğan’ın evvela danışmanı Yalçın Akdoğan’a “AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitabı hazırlattığı ve ardından 10-11 Ocak 2004’te İstanbul’da Liberal düşünce Topluluğu tarafından da desteklenmesi söz konusu olan “Muhafazakârlık ve Demokrasi” adlı bir uluslararası sempozyum düzenlendiği ve bu sempozyumda AK Parti’nin muhafazakâr demokratinin tartışıldığı görülmektedir (Erler, 2007:130). Erler (2007:130), bu kitabın partiye teorik ve de ideolojik bir temel verdiğini ve ayrıca partinin siyasi konuşlanışı ve kimlik tanımını ortaya koyduğunu belirtmektedir.

nitelenmek yerine muhafazakâr demokrat olarak anılmayı daha yerinde bulduklarını ifade etmiştir (Fırat, 2004:20-21).

Muhafazakâr demokrasi kavramının iki ayrı kavramın birleştirilmesi ile oluştuğundan yola çıkarak bu kavramların ilişkisini açıklamaya dönük bir takım yaklaşımlar da bulunmaktadır. Çağlıyan (2006:77) bu konuda, “muhafazakâr demokratlığın” bir “senteze” ulaşma çabasının ürünü olarak sunulmasına rağmen sentezden ziyade “bir uyumlu birliktelik kurma gayretinin sonucunda ortaya çıkmış bir kavram” olarak siyasi terminolojideki yerini alıyor olduğunu belirtmektedir. Yazar, bu kavramın uygulamaya döküldüğü esnada temel ayağının hangisi olduğuna bir türlü netlik kazandırılmadığını ancak her şeye rağmen partiye kayda değer pragmatik kazanımlar getirdiğini ifade etmektedir. Ömer Çelik (2004:272) ise bu kimliğin “muhafazakârlık ve “demokratlık” gibi iki ayrı kavramın eklektik bir halde bir araya gelmesi olmadığını, tersine “entegre” bir kavram olduğunu belirtmektedir.

Bunun yanı sıra muhafazakâr demokrasi ifadesinde bir birleşen olan “muhafazakârlığın” tam olarak neyi ifade ettiği ya da amaçladığı meselesi de önemli bir meseledir. Ömer Çelik (2004:272) muhafazakâr demokratlığın “değişimin ve evrensel şartları yakalamanın toplumsal değerleri zedelemekten nasıl yapılacağı üzerine eğildiğini belirtmektedir. Bu konuda Başbakan Erdoğan muhafazakâr demokratlığın “muhafazakârlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yapılan coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanılarak ortaya konması gerektiğine” değinmiştir (Akdoğan, 2003:6). AK Parti Grup Başkan Vekili Hüseyin Çelik ise 3 Kasım 2002 seçimi öncesinde yapmış olduğu muhafazakâr demokratlıkla ilgili açıklamasında bu ideolojinin “korunmaya değer şeylerin muhafazasını ifade ettiğini ancak ekonomik anlamda ülkenin çağdaş bir düzeye kavuşturulması konusunda muhafazakâr olamayacaklarını, rekabete dayalı serbest piyasayı savunduklarını ancak geliri kısıtlı olan vatandaşların da sosyal devlet ilkesi ile korunacağını belirtmiştir (Tekin, 2004:127).

Özellikle bu konudaki kapsamlı çalışmasıyla Akdoğan, “AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi” adlı çalışmasında “kendi çıkarımları ile muhafazakâr demokratlığın parametrelerini belirlemiştir. Akdoğan’ın belirttiğine göre, muhafazakâr demokratlık “doğal bir süreç şeklinde işleyen tedrici ve aşamalı bir değişim anlayışını benimser; bu görüşte siyaset alanı uzlaşılı kültürüne dayanır; halk egemenliğine dayalı siyasi meşruluğu, kanunlar ve evrensel kurallara dayalı hukuki meşruluğu önemser; sınırlandırılmış ve

tanımlanmış bir siyasi iktidarı arzular; siyasi iktidar ve kurumları yasalarla sınırlamak ister; devletin küçük ama dinamik olmasını, vatandaş tercihlerini önemsemesini, vatandaşça denetlenmesini ve kendisini ideolojik bir tercihle dogmatik bir alana hapsetmemesini ister; demokrasi zemininde tüm taleplerin aktarılmasını ve doğru ile yanlışın test edilerek düzeltilmesini ister; radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddederek idealizm ve realizm arasında bir denge kurmayı ister” (Akdoğan, 2004:15-17; Akdoğan, 2003:9-13).

4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu belgesinde (2015:47) de benzer şekilde muhafazakârlıkla ilgili, AK Parti’nin kurulduğu ve ideolojisinin açıklandığı ilk zamanlardaki benzer söylemlere yer verilmiştir. Bu belgede AK Parti’nin muhafazakâr demokrat bir parti olduğu vurgulanarak bu muhafazakârlığın eski olanın değil “eskimeyenin muhafazası” olduğu belirtilmiştir. AK Parti’nin her alanda reform ve değişim gerçekleştirdiği belirtilerek AK Parti için muhafazakârlığın “sosyal ve kültürel değerleri, bize has özellikleri”, günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tekrar üreten bir siyaset olduğu belirtilmektedir. Bu noktada partinin siyasi vizyonunun ise ülke değer ve kültürü temelinde “gelenek ile modernliği, yerel ile küreseli, eski ile yeniyi, kadim ile günceli, soyut ile somutu bağdaştırmış bir topluma ulaşmak” olduğunu ifade etmişlerdir (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:47). Ayrıca 4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu (2015:4)’nda, muhafazakâr demokratiğin “kurumsallaşarak büyük bir siyasi cazibe merkezine dönüştüğü ve diğer bölge ülkelerine örneklik teşkil edecek bir ilham kaynağı hâline geldiği” belirtilmektedir.

Diğer yandan muhafazakârlığın demokrasi ile bağını nasıl kurduğuna da eğilmek ve bununla birlikte “Bu birliktelikte demokrasinin hangi yönleri ilişkilendirilerek önemsenmektedir?” sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Bu konuda İslamcılıkla bağ kurarak meseleye yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Yıldırım (2014b:2) bu konuda, muhafazakâr demokrasinin Milli Görüş’ten farklı bir anlayışı ortaya koyduğunu, “sağ ve İslamcılık”ın muhafazakârlık çatısı altında yeni bir siyasi alan geliştirdiğini belirtmektedir. Bu anlamda muhafazakârlığın “demokratik dalga ile İslamcı dalgayı” bir araya getirmesi mümkün olmuştur. Muhafazakâr demokrasi bakış açısında muhafazakârlığın demokrasi içeriği çok önemli bir boyuttur. Demokraside “insan hakları, hukuk devleti ve serbest piyasa ekonomisi” ana parametreleri oluşturmaktadır. İslamcılığın bunlarla barışması sonrasında Müslümanlığın pratik sorunlarını siyasal muhalefetin merkezine yerleştiren kadrolar demokrasinin dili ile hareket etmeye başlayarak demokrasinin bu ruhu ile devleti reformize eden politikalar yürütmeye başlamaktadırlar. Bu minvalde İslam ve demokrasi arasında

mühim uzlaşma alanları oluşmaktadır. Böylece AK Parti, Batı'nın ve Orta Doğu İslam dünyasının ilgi odağı olmaktadır. Demokrasi, “getirileriyle” muhafazakârların Batı ile olan ilişkilerini de değiştirmektedir ve böylece İslamiyet'in Batıyı ötekileştiren tutumları elinden alınarak Batı ile bütünleşmeye gayret gösterilmektedir (Yıldırım, 2014b:2-3). Doğanay (2007:65) ise, muhafazakâr demokratiğin içindeki “müzakere, katılım, hoşgörü, çok-kültürlülük, uzlaşma” kavramlarının “pragmatik bir politika kavrayışı, demokrasinin araçsal bir yorumu, bireysel çıkarlar etrafında örgütlenen bir sivil toplum anlayışı ve dinsel kimliklere, din ve vicdan özgürlüğüne dayalı bir uzlaşma arayışını ortaya koyacak biçimde” kullanıldığını belirtmektedir. Böylece AK Parti'nin muhafazakâr demokratiği içerisinde yer alan kelimelerin bir kısmının ‘sol’dan alındığını ancak işlevselliğinin farklı kullanıldığını görülmektedir (Doğanay, 2007:66)

Görüldüğü üzere AK Parti'nin muhafazakârlığının katı ve değişmez bir içeriği barındırmadığını, faydacı bir temelde eski ile yeniye buluşturan, sağ ideolojilerin ılımlı bakarak kabul edilebileceği, Batı değerlerine sırtını dönmeyen, ‘sol’dan da bazı değerleri alarak kendine özgü yorumlayan, din unsuruna özgürlük olarak bakan bir yön teşkil ettiğini ortaya koymaktadırlar. Öte yandan muhafazakârlıkla entegre olan demokrasiyi benimseyerek Avrupalı değerlerle uzlaşan bu ideoloji, uzlaşmayı temel kabul olarak benimseyerek getirdiği özgürlük ile serbest piyasacı yaklaşımlara destek veren bir özellik taşımaktadır. Ancak görünen o ki AK Parti, “muhafazakâr demokrasi” söylemi ile kendisini bağlayacak bir sınır çizmekten kaçınmış ve bu ideolojinin ne olduğunun ortaya çıkmasını “uygulamalara” bırakmıştır. Ancak bu durumda da AK Parti'nin ideolojisinin neyi ifade ettiğine dair tartışmalar sürmeye devam etmektedir. Bu bağlamda literatür AK Parti'yi muhafazakâr demokrat değil de “Müslüman demokrat” ya da “yeni muhafazakâr” olarak da tanımlayabilmektedir.

AK Parti için zaman zaman ideoloji anlamında Müslüman demokrat benzetmesi yapılması elbette bazı gerekçelere dayandırılmaktadır. Din ile demokrasinin ilişkisi başka dinlerde de geçerlidir. Demokrasi ile Hristiyanlık arası ilişkinin siyaset sahnesinde Hristiyan Demokrat Partileri ortaya çıkardığı görülmektedir (Akdoğan, 2003:106). Massimo Introvigne (2010:51) çalışmasında Milli Görüş partilerinden farklı olarak AK Parti'nin Batılı Hristiyan Demokrat Parti modelini benimsediğini ifade etmektedir. Yazar Milli Görüş partilerinin “egemen tarikat modeli” üzerine kurulmuş olduğunu ancak AK Parti'ye, Siyasal İslam'ı temsil etmesine rağmen “tarikat modelini reddedebilen ve Batılı Hristiyan Demokrat Parti modelini benimseyebilen, dini eğilime sahip” ilk parti gözüyle bakıldığını

belirtmektedir. Ayrıca yazar, bu model değişikliğiyle “Siyasal İslam”ın Türkiye’de daha başarılı bir şekilde yeni bir evreye taşındığını bildirmektedir (Introvigne, 2010:51).

Uluçakar (2018:362) ise, “Hristiyan demokrasi’nin, “Hristiyan teolojisiyle demokrasinin prensiplerini uzlaştırmaya yönelik bir gayret” olarak ortaya çıkmış olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁷. Hristiyan Demokrat Partilerin tamamı söylem olarak “ailenin kutsiyeti, hayırseverliğin kurumsallaştırılması, devletin müdahalesinin özel mülkiyeti ve piyasa ekonomisini engelleyici vasfı olmaması, tüm yurttaşlara eşit davranılması, farklılıkların ortak değerler noktasında birleştirilmesi”ni benimsemiştir. Dolayısıyla bu söylemlerin işaret ettiği gibi Hristiyan Demokrat Partilerin siyasi söylemleri genel olarak klasik muhafazakâr¹⁵⁸ söylemlerle uyum göstermiştir. Tek bir farkla klasik muhafazakârlığın, eşitsizliği doğal gören tarafına karşı çıkarak kendilerini daha çoğulcu uzlaştırmacı ve demokrat kabul etmişlerdir (Uluçakar, 2018:362).

William Hale (2010:97), Erdoğan’ın konuşmalarında kendi partisini İslamî olarak tanımlaması sonrası Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceğinden çekinmiş olabileceğini belirterek bu konudaki konuşmaların dini kökenleri afişe etmemek için yapıldığını, her ne kadar liberal demokrat bir özellik taşısa da esasında AK Parti’nin İslamî inançlarla beslenmesi nedeni ile bir “Hristiyan demokrat” partinin Müslüman eşdeğeri olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Ayrıca Hale (2010:98), AK Parti ile Hristiyan demokrasinin yan yana getirilmesinin bir diğer sebebi olarak AK Parti’nin “Avrupa Parlamentosu’nda bulunan başlıca Hristiyan Demokrat Partileri birleştiren Avrupa Halk Partisi’ne kendisini dâhil etmek için başvurmasını” göstermektedir. Bununla birlikte Hale (2010:109), Hristiyan demokrasi ile AK Parti ideolojisinin benzerliğine ilişkin “her ikisinde de liberal değerler ve bireysel haklar”ın devletin güçlülüğünden daha fazla savunulduğunu belirtmektedir. Yazar bu tür partilerin “tüm eğilimleri temsil eden partiler” olarak kabul edildiğini bildirmektedir. Dolayısı ile bu tür partilerin tüm dinine bağlı durumda olan Hristiyanları kendisine destek vermek üzere davet etmeleri söz konusudur (Hale, 2010:101-102).

¹⁵⁷ Detaylı bilgi için bakınız (Uluçakar, 2018:362). II.Dünya Savaşı’na kadarki süreçte işçi ücretleri düşürülmüş ve buna sebep olan liberal politikalar eleştirilmiştir. Bu dönemde ayrıca, “özel mülkiyet ve ailenin korunması” konuları da kabul görmemiştir. II.Dünya Savaşı sonrası ise faşizm yenilmiş ve bu ortamda ılımlı sağ partiler ortaya çıkarken sosyalizm de Sovyet Komünizminin askeri başarısıyla Merkezi Avrupa için bir tehdit hâline gelmiştir algısı, sosyalizm karşıtı düşünceleri “Hristiyan Demokrat eksene toplamaya başlamıştır (Uluçakar, 2018:362)”.

¹⁵⁸ Muhafazakârlıkla ilgili detaylı bilgi için bakınız (Akıncı, 2012; Öztürk, 2014; Uluçakar, 2018; Erler, 2007; Ernur ve Coşkun, 2015; Özkan, 2016; Barış, 2014).

Tekin (2004:118-119) ise, Türkiye’de kişilerin kendisine “Müslüman” dememek için “muhafazakâr” dediğinden yola çıkarak AK Partililerin de kendilerini ifade ederken “Müslüman demokrat” dememek adına” muhafazakâr demokrat” şeklinde tanımlamalarının bu geleneğin devamlılığını ortaya koyduğunu ve AK Parti’nin siyasi kimliğini anlamada bir fikir sunduğunu belirtmektedir.

Ancak diğer yandan Hristiyanlığın ve İslam’ın kurumsallaşmasından yola çıkarak AK Parti’nin Müslüman demokrat özelliklerden uzak olabilirliğinin de yolu açılmaktadır. Bu konuda Hale (2010:105), İslam’la Hristiyanlığın kurumlar ve devlete yaklaşım perspektifinde farklılıklar arz ettiğini belirterek bu iki parti tipinin farklı temeller üzerinde inşa edildiğine işaret etmektedir. AK Parti’nin iktidara geldiği dönemin tarihsel koşullarının Hristiyan demokrasinin doğumundaki koşullardan farklı olduğunu belirten Hale, İslamiyet’ten farklı olarak Hristiyanlığın, “İslamiyet’in radikal versiyonlarında olduğu gibi” bir devlet projesi olmadığını ifade etmektedir¹⁵⁹ (Hale, 2010:105-106). Öte yandan Hristiyanlıkta Papalığa denk bir kurum “halifeliğin kaldırılmış olması sebebi ile” Müslümanlıkta yoktur. Bu nedenle İslamcı siyasi hareketler üzerinde bir dış kurum sınırlandırması ya da baskısı bulunmamakta ve Hale’nin belirttiğine göre AK Parti bunu gayet iyi kullanmaktadır. Bunun yanında Hristiyan Demokrat Partilerin destek almak adına “Hristiyan değerlerini kullanarak çağrı yapabilmesi” söz konusu iken AK Parti için bu mümkün değildir. Ayrıca AK Parti hükümet etme vazifesini aldığı 2002 Türkiye’inde seleflerinin miras bırakmış olduğu “anayasal ve ekonomik sistemle uğraşmak, devlet ile ekonomideki var olan güçler ve kurumlar ile ilişkilerini düzenlemek” mecburiyetinde kalmıştır. Öte yandan 20.yüzyıl sonlarından itibaren Hristiyan demokrat siyasi partileri derinden etkileyen, dini ibadetlere katılmaktan uzaklaşmadaki artış AK Parti için söz konusu olmamıştır (Hale, 2010:107-108).

Ayrıca AK Parti’nin Müslüman demokrat bir parti olamayacağı hususu bazı yazarlarca da savunulmaktadır. Akdoğan bu konuda, AK Parti’nin muhafazakâr demokratlığının, Müslüman demokrat olarak tanımlanmasına karşı durarak: “Müslüman demokrat dendiği zaman ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı, ‘biz ve diğerleri’ ayrımı yapan bir boyut çıkıyor ortaya. Bu tanım birtakım gerilimlere kapı açar. Böyle bir kutuplaşmaya da kapı açılırsa, sosyolojik

¹⁵⁹ Bunca benzerliğin yanında Hristiyan demokrasi ile muhafazakâr demokrasi söyleminin arasında farklar da bulunmaktadır. Muhafazakâr Demokrasi söyleminin “liberalizm, muhafazakârlık, Hristiyan demokrasi, popülizm ve hatta ‘İslamokrasi’ anlayışı”ndan esinler aldığı öne sürülmektedir. Hristiyan Demokrat Partilerin siyasi söylemlerine bakıldığında çoğunlukla klasik muhafazakâr söylemlerle mutabakat hâlinde olduğu görülürken muhafazakâr demokrasi için aynı şey söylenemeyecektir. Muhafazakâr demokrasi söylem ve eylemlerde Batı’yla birleşme ve değişim arzusu kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır (Uluçakar, 2018:363).

problemler olur” şeklindeki söylemi ile Müslüman demokratiğin sakıncalı bir ifade olduğunu ve AK Parti’nin siyasal İslamcı partilerin siyaset yapma tarzından farklı hareket ettiğini ve Muhafazakâr demokratiğin da bunu aşmaya yönelik yeni bir açılım olduğunu ifade etmektedir (“Bize Müslüman Demokrat Demesinler”, 2003:1; Akdoğan, 2004:114).

Okutan (2006:319)’a göre de AK Parti, Hristiyan demokrat bir parti değildir. AK Parti, MNP-RP çizgisinde kopmuş olmasının yanı sıra radikal söylemden uzak, yeniliğe açık bir muhafazakârlığı tercih eden, uzlaşıya dayalı bir görüşü benimseyen özellikleri taşımaktadır. Yazara göre AK Parti laikliği benimsemesi yönü ve din üst kimliği ile bir İslam Birliği amacının olmaması yönü ile Hristiyan demokrasiden ayrılmaktadır. Öte yandan AK Parti, Erbakan gibi İslam ülkelerine öncelik veren dış politikalara sahip bir parti olmaması yönü ile de Erbakan çizgisinden ayrılmaktadır. İlk ziyaretlerini İslam ülkelerine değil Batı’ya yapması yönü ile de farklılaşmaktadır. Ayrıca AK Parti AB yolunda belli bir aşamaya gelebilmiştir. Yazar bu nedenlere bağlı olarak AK Parti’ye Müslüman demokrat demenin yanlış olduğunu ifade etmektedir (Okutan, 2006:320).

Hristiyan muhafazakârlığın uygulandığı ülkelerle Türkiye’deki koşullar birbirinden farklı olmakla birlikte AK Parti’nin söylemi ile yürüttüğü siyasetin Hristiyan demokrat kalıba sığmayacağı söylenebilir. AK Parti’nin sermaye ile ilişkisi ve başka din mensuplarına olan ılımlı yaklaşımı da özellikle Osmanlının coğrafyadaki tarihsel ağırlığını kullanmak isteyen bir partinin bakış açısına (yani tüm dinleri ve milletleri kapsayıcılığına) ters gözükmektedir. Ancak literatürde AK Parti’nin muhafazakâr demokratiğinin “yeni muhafazakâr”lık çerçevesinde okunması gerektiğini ifade eden çok daha güçlü bir kabul bulunmaktadır. Ancak AK Parti’nin yeni muhafazakârlığa yakınlığının anlaşılır hâle getirilmesi liberalizm ve yeni sağla ilişkisinin anlaşılabilirliğine bağlıdır.

Liberalizmle muhafazakârlığın birçok hususta uzlaş ve iş birliği içerisinde olduğu bilinmekle birlikte liberalizmle yeni muhafazakârlığın daha yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir¹⁶⁰(Akdoğan, 2003:38-40). Akdoğan (2010:81), muhafazakârlığın köşeli bir yapı arz etmediğini, ölçülü, itidalli ve sentezci bir yapı arz etmesiyle “orta yol arayışı olarak da ifade edildiğini belirtmektedir. “Sosyalizmin yükselişi ve liberal değerleri tehdit etmesi” muhafazakârlık ve liberalizmi birbirine yakınlıştırmaktadır. Her ikisi de mülkiyeti ve sınırlı devleti savunmaktadır (Güngörmez, 2013:108). Dolayısıyla AK Parti, “devletin

¹⁶⁰ Liberalizm ile muhafazakârlığın örtüştüğü konular hakkında detaylı bilgi için bakınız (Akdoğan, 2003:39-40).

küçültülmesi gibi liberal bir tutumun yanında dine ve geleneklere yapılan vurgu” ile de politika üretebilmektedir (Doğanay, 2007:73-74). Tekin (2004:122), “serbest girişimcilikle muhafazakâr değerleri birleştiren, kalkınmacı, ılımlı dayanışmacı bir sentez oluşturma iddiasının, AK Partililer tarafından ciddi anlamda savunulduğunu” belirtmektedir. Yazarın belirttiğine göre: “Muhafazakârlık liberalizmin serbest piyasa ve sınırlı devlet gibi iki önemli aracının yansımalarından yararlanmak zorundayken, liberalizm de muhafazakârlığın gelenekselliğinden ve yerelliğinden ‘pazar’ ve ‘müşteri’ edinme noktasında yararlanmaktadır” (Tekin, 2004:122).

Bu konuda Akdoğan (2010:61), AK Parti’nin muhafazakâr demokratiğinin önemli ölçüde Anglo-Amerikan muhafazakârlığına benzerlik gösteren özelliklere sahip olmasının yanında siyasetin yapıldığı coğrafyanın sosyo-kültürel özellikleri ile de şekillenmesinin mümkün olabileceğini ifade ederek esasında Türkiye’nin koşullarına göre bu anlayışın dönüştürülerek benimsendiğini ifade etmek istemektedir. Tekin (2004:124) ise bu konuda AK Parti’nin “yeni sağ” siyaseti temsile yöneldiğini belirterek AK Parti’yi yeni sağ anlayışla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla yeni sağ anlayışın yeni liberalizm ve yeni muhafazakârlığın bileşimi olan bir yapı olduğu dikkat çekmektedir. Yıldız (2004:10) da AK Parti muhafazakârlığının büyük ölçüde “yeni sağ” söylem ile örtüştüğünü ve “yerli kaygılardan hareketle öne çıkarılan sosyal duyarlılıkların neo-liberalizmin soğuk duvarında eridiğini” belirtmektedir.

Coşkun (2019:1) bu meseleye dair, AK Parti’nin üzerine giydiği muhafazakâr demokratiğin “Anglo-Sakson tasarımı olduğunu belirterek yeni muhafazakâr akımın Avrupa ve Amerika’da farklı kimliklere büründüğünü; ancak uygulamada bazı farklılıklar olsa da ikisinin de sosyal refah devletine karşı olduğunu bildirmektedir. Öte yandan “aile, ahlâk, bireysel çaba, daha fazla sorumluluk ve devletin küçülmesi” gibi değerleri yeni muhafazakârların öne çıkardığı görülmektedir. Bu konuda AK Parti’nin devleti küçültmek adına yaptığı özelleştirme faaliyetleri dikkat çekmektedir. Ayrıca AK Parti’nin muhafazakâr demokrat anlayışı içinde aile, ahlâk, serbest girişim gibi meselelere verdiği ehemmiyeti birkaç sayfa öncesinde değerlendirilmiştir. Öte yandan ABD’nin dış politikasına bakıldığında ise klasik muhafazakârlıktan yeni muhafazakârlığın bir farkı daha ortaya çıkmaktadır. ABD, “dış politikada izolasyon politikası değil Amerikan demokrasisini (!) her yere ihraç etmeyi ve iç politikada da askerî ve ekonomik olarak güçlü devlet politikası sürdürmeyi” savunmaktadır (Coşkun, 2019:1). AK Parti’nin dış politika anlayışının da izolasyondan uzak olduğu, ekonomik çıkara önem verdiği ve daha fazlasını

hedeflediği ilerleyen bölümlerin içeriğinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda Sezik (2013:122)'in de belirttiği gibi, ABD'deki yeni muhafazakârların tutumlarıyla Türkiye'deki AK Parti'nin tutumunun “gerek iç politika gerekse dış politika bileşenleri açısından” örtüştüğü görülmektedir.

Diğer yandan AK Parti kendisini, “Türkiye'nin kültür birikimini koruma anlamında muhafazakâr ve modern kurum (demokrasi, müzakere, katılım, çok-kültürlülük, uzlaşma) ve değerleri (temel hak ve özgürlükler, adalet, sosyal dayanışma ve hoşgörü) savunma anlamında da demokrat” olarak tanımlamaktadır. Belirtilen modern kurumlar ve değerlerin savunulmasının muhafazakârlıktan ziyade yeni muhafazakârlığa dair bir atıf olduğu görülmektedir. Çünkü muhafazakârlığın modernliğe karşı gelenekseli koruması söz konusu iken yeni muhafazakârlığın “modern şartlara uyum sağlama temeli üzerine kurulu olması söz konusudur”. AK Parti'nin İslamcı bir kimlikten ziyade “dini siyasal alanın dışında tutan bir yaklaşımla kendisini sunduğunu belirten Erler, Erdoğan'ın “bireysel referansım İslam, siyasal referansım ise demokrasidir” ifadesini hatırlatıp ayrıca “kişi laik olmaz devlet laik olur” söylemlerine atıf yapmış ve bu söylemlerin AK Parti'nin muhafazakârlığının yeni muhafazakârlıkla uyumlu olduğunu ifade etmiştir (Erler, 2007:130).

Diğer yandan AK Parti'nin liberal özelliklerinden yola çıkılarak da yeni muhafazakâr bir konumda olduğu açıklanabilmektedir. Çaylak, Dinç ve Güngör (2017:8) bu yeni “muhafazakâr” ve “demokrat” söylemin liberal kaideler üzerine yaslandığını belirtmektedir. AK Parti kendisini muhafazakâr bir kimlik üzerinden tanıtsa da AB ve ekonomi ile ilgili politikaların liberal olduğu açıktır. Parti yöneticilerinin yaşam tarzı muhafazakâr bir görüntüyü ortaya koysa da program ve söylem itibarı ile liberal bir görüntü sergilemektedir. AK Parti'de liberal doz eski merkez sağ partilerden daha çoktur. Çünkü Türkiye'de liberal değerleri savunan “hem ekonomide hem de kültür alanında devlet karışmasın”, diyen bir orta sınıf gelişmiştir (Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:8). AK Parti'nin mevcut liberallik dozunun fazlalığı yeni muhafazakârlığın AK Parti'de ifadesini bulduğu sonucunu doğurmaktadır (Akyol, 2004:279).

Dünyadaki muhafazakâr ve liberal gelişmeler bu süreçte AK Parti'nin yolunu açmıştır. “ABD'de yeni muhafazakârlar olarak adlandırılan Cumhuriyetçi Parti iktidarı ile Avrupa'daki işçi partilerinin” muhafazakâr politikaları takip etmeye başlaması, post-modern felsefenin “çoğulcu bir dünya görüşü”nü yaygınlaştırması muhafazakârlık

noktasında AK Parti'nin elini güçlendirmiştir. Bu süreçte resmi ideolojinin halka veremediği özgürlükçü ve çoğulcu toplum yapısı gerçekleşmeye ve Batıcı politikalar muhafazakâr AK Parti eliyle yürütölmeye başlanmıştır. Türkiye siyasi tarihinde hiçbir vakit bir siyasi damar oluşturamayan iktisadi liberalizm bu süreçte kendisine AK Parti üzerinden siyasi bir kanal açmıştır. Aktaşlı'nın belirttiğı gibi bu hadiseler muhafazakârlığı egemen siyasal söylem yaparken AK Parti'yi de Türkiye'de önemli bir siyasi parti hâline getirmiştir (Aktaşlı, 2009:12). Dolayısıyla AK Parti, liberalizme yakınlaştığı ve modern muhafazakâr politikalara yöneldiğı oranda yeni muhafazakârlığa yakınlaşmış olmaktadır.

AK Parti, iktidar hazırlığındayken “muhafazakâr demokrat” bir parti olduğı söylemi ile yola çıkmış olsa da buraya kadar da yer verilen görüşler ışığında düşünöldüğünde, AK Parti'nin muhafazakâr demokrat bir parti olduğunu tamamıyla kabul etmek mümkün olmadığı gibi bu ifadenin yerine hangi ideolojik isimlendirmenin kullanılabileceğı meselesi de net bir şekilde ifade edilemeyecek kadar sorunludur. Bu bağlamda kimisi AK Parti'nin muhafazakâr olmadığını ya da olduğunu ifade ederken bir başkası Amerika'daki yeni muhafazakârlığın resmini çekerek AK Parti'nin fotoğrafı ile olan yedi farkı ortaya çıkarmayı ve yorumlamayı görev addetmiştir. Bazı diğerkleri ise AK Parti'nin yetiştığı Milli Görüş geleneğine atıf yapıp AK Parti'nin yurt dışı ilişkilerini ve fiillerini değerlendirerek AK Parti'nin gerçekte Müslüman Demokrat bir parti olduğunu ifade etmiştir. Görünen o ki AK Parti tam anlamı ile değerlendirildiğinde bunlardan hiç biri değildir. Ancak burada muhafazakâr demokrat mı yoksa Müslüman demokrat mı ya da yeni muhafazakâr mı? sorusuna “en yakın olma” şeklinde cevap verildiğinde “yeni muhafazakâr” olduğunu söylemek daha doğru gözökmektedir. Okutan (2006:319)'ın da belirttiğı gibi AK Parti'nin ideolojisi tam olarak olmasa da büyük oranda yeni muhafazakârlıkla örtüşmektedir. Çünkü muhafazakârlığı modern yönü ile değişime açık bir şekilde benimsemesi ile birlikte liberal olana önem vermesi, dış politikadaki işlevleri, çok-költürlölük gibi değerkere önem veren bakış açısı, İslamî bakış açısında bile modern şekilde İslam'ı yansıtarak benimsemesi ve benimsediğı kaideleri gerektiğinde esneterek kullanması onu yeni muhafazakâr olmaya daha da yakınlaştırmaktadır. Literatürdeki yoğunluk AK Parti'nin yeni muhafazakâr bir parti olduğuna işaret etse ve biz bu konudaki yazıma katılsak da esasında AK Parti'nin ideolojik duruşunun özellikle pragmatizm çerçevesinde okunması gerektiğini ifade etmek gerekmektedir. Çünkü AK Parti uygulamaya yansıyan hâli ile değerlendirildiğinde eklektik bir ideolojiyi benimsiyor görünmektedir. Bu anlamda AK Parti bir yandan da değişime adapte olmak istercesine farklı fikirlerden uygun gördüklerini seçerek kendisine bir yol

açmak istemektedir. Bu sebeple muhafazakâr demokratlık maskesi bu şekilde eklektik bir bütünleştirmeye fırsat sunmakta ve AK Parti'nin ideolojik duruşunda faydacı bir yaklaşım sergilemeyi mümkün hâle getirmektedir. Bu sebeple burada yapılması gereken, AK Parti'nin neden kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımladığı üzerinde durmaktır ve bunu sorgulamaktır. Bu sorgu AK Parti'nin ideolojisindeki eklektik bakışı ve pragmatik beklentiyi daha net ortaya koyacaktır. Dolayısıyla AK Parti kendisini Müslüman demokrat, yeni muhafazakâr ya da liberal demokrat yerine muhafazakâr demokrat şeklinde tanımlamakla neyi amaç edinmiş olabilir? Bu soruya literatürde çok çeşitli cevaplar verildiği dikkat çekmektedir.

Esasında bu meseleye merkez sağ görüş çerçevesinde bakmak gerekmektedir. Merkez sağ görüşü benimseyen siyasi partilerin genel itibarıyla “Hepsini Yakala Partisi” şeklinde konuşlandığını, iktidara gelmek ve orada kalmayı sürdürmek için her kesimin oyuna talip olarak her kesimi memnun etmeye çalıştığını ve muhafazakâr özellikler gösterdiğini düşünürsek bu durumda tüm kesimlere hitap edecek bir ideolojik tercih ortaya koymak gerekmektedir. Dolayısıyla “muhafazakârlık” söylemi partinin “birleştirmeyi hedeflediği” kesimlerin ortak noktalarını vurgulamaktadır. AK Parti merkezde yoğunlaşmayı, genel seçmene hitap edip onlar için cazip hâle gelmeyi önemsemiştir (Doğanay, 2007:68-70). Başbakan Erdoğan (2004:8) AK Parti'nin muhafazakârlık temelinde bir kitle partisi olduğunu, siyaseti fikir ekseninde ele aldığını, kitlelere dönük merkez siyaseti ürettiğini ve böylece toplumsal merkezden güç alarak siyasi merkezi yeniden inşa ederek merkez sağın tek gücü hâline geldiğini bildirmektedir. Bu temelde AK Parti çeşitli siyasi tabanlardan gelen kimseler için kendisini “belli değerler ve belli siyaset tarzı üzerinden” buluşma noktası şeklinde konumlandırmıştır (Akdoğan, 2004:18-19).

Öte yandan Türkiye şartlarında kuşatıcı bir siyaset tarzı benimseyerek çatışmaları sonlandırma ihtiyacı da muhafazakâr demokratlığı tercih etmeye zorlamıştır. Akdoğan (2004:18), AK Parti'nin siyaseti normalleştirmek adına böyle bir şeye ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Çünkü Türk siyasi hayatında var olan “din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurmuş olduğu gerilim” birtakım sorunlar yarattığı için AK Parti “muhafazakâr demokrasi” söylemi ile bu zıtlıkları bir anlaşıma zemininde buluşturmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla “geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim” vurgusu bu süreçte ön plana çıkarılmıştır (Akdoğan, 2004:18-19). Muhafazakâr demokratlık “modernleşen ve geleneksel Türkiye arasında bir köprü kurma” ve “orta yol arama” iddiasında olmuştur

(Doğanay, 2007:68-70). Öte yandan siyaseti gerçekçi bir zemine oturtabilmek¹⁶¹ için de müstakil bir muhafazakâr parti inşa etmek gerekmiştir. Ayrıca muhafazakârlığın hem sağ partiler de hem de sol partiler de konuşlanan bir yapısı olması da AK Parti için muhafazakârlığı “siyasetin ana gövdesi ve lokomotif hâline getirmeyi önemli hâle getirmiştir. Özellikle toplumsal ve siyasi sorunlar yaşanması kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmeyi zaruri hâle getirmiştir. Çünkü “kimlik siyaseti” güden partiler siyasette tıkanmaya sebep olmuşlardır. AK Parti ise bu durum karşısında kendi hareketinin temeline “tek bir mezhep, etnik yapı ya da din” koymamıştır. Böylece kutuplaşmayı önlemiş ve toplumun tamamının sorunlarına eğilinebilen bir kitle partisi hâlini almıştır (Akdoğan, 2004:18-19). AK Parti lideri Erdoğan (2004:8) muhafazakâr demokratiğin, renkli ve çok boyutlu olması yönü ile önemli olduğunu ve böylece “siyah-beyaz” yönlü bir katılığı olmadığını belirtmektedir. Bu bakış açısının siyasetin yenilenmesi ve güçlenmesi için gerekli olduğunu düşünmektedir. Belli bir ideolojinin peşinden giden partilerin radikalleştiğini belirten Erdoğan diğer tür partilerin ise sadece rant dağıtmaya ayarlanmış siyasi şirket görünümünde olduğunu ifade etmektedir. AK Parti’nin siyasi hayattan silinip giden partilerin aksine siyasi kimliğini geliştirip söylem ve temsil krizine girmemeyi hedeflediği belirtilmektedir (Erdoğan, 2004:8).

Ayrıca AK Parti muhafazakâr demokratiği İslam’la ve İslamcı seçmenle ilişkisi bağlamında da tercih etmektedir. AK Parti’nin bu kimlikle konuşlanışı Türkiye’deki İslamcı parti tabanının oylarını temin etmek için gerekli görülmüştür (Doğanay, 2007:68-70). AK Parti muhafazakâr demokrasinin “İslamî bir fikir olmaması yönü ile” vesayet karşısında endişe verici bir durum ortaya çıkarmayacağını düşünmektedir (Yıldız, 2020:4). Akıncı (2012:99) ise akademik anlamı kenara bırakıldığında “İslamcılık ile muhafazakârlığın” Türkiye şartlarında eş anlamlı kullanıldığını bildirmektedir. Türkiye’de dindarlığın, ilerlemeci zihniyetin karşısında durduğu ve gericiliği ifade ettiği düşünülmektedir (Akıncı, 2012:99). “Din” ise toplum istikrarı ve otoritesi için elzem kabul edildiğinden AK Parti dindarlıktan ziyade “din bağına” ehemmiyet vermektedir. Burada muhafazakârlık merkeze alınıp dine modern bir müdahale yapılarak sekülerleştirilmesi ve işlevsel hâle getirilmesi söz konusu olmaktadır (Tekin, 2014:34). Aktay (2013:821) İslamcılığın etkinliğinin muhafazakâr olarak ortaya konan hareketin başarısı ile

¹⁶¹ Çünkü var olan siyasi zeminde muğlaklık, müphemlik hâkim olmakla birlikte iktidara gelen tüm partiler pragmatizm ve popülizmle siyasal kimliklerinden koparak, var olan konjonktüre teslim oluyor ve söylem ile eylem krizine giriyorlardı (Akdoğan, 2004:18-19).

ölçüldüğünü belirterek AK Parti muhafazakârlığının daha öncekilerden farklı olarak büyük bir sinerjiyi yakaladığını ifade etmektedir (Erler, 2007:131-132; Tepe, 2010:163).

Öte yandan vesayetin Türkiye ve siyasi partiler üzerindeki etkisi de muhafazakâr demokratlığı tercihe zorlamıştır. Tekin (2014:33) AK Parti'nin iktidara gelirken ve geldiğinde siyasetin sürekli siyaset dışı araçlarla ve üstten dizayn edilen bir vesayetçilikle karşı karşıya olduğunu ve bu durumun AK Parti için doğrudan İslamcı bir dil kullanmaya engel olduğunu belirtmektedir. Bu durumda vesayetçiliği aşmak ve milli iradeyi işlemek için “demokrasi”ye vurgu yapması gerekmiştir. İslam ile bağını ise “muhafazakârlık” ile temin etmiştir. Bu anlamda AK Parti din ve gelenekle pozitif bir bağ kurarak yoluna devam etmiştir (Tekin, 2014:33-34). Ayrıca Erdoğan'ın İslamcı yönü onun hakkında birçok dava açılmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Erdoğan'ın “hakkında açılan davalardan kurtuluşun mümkün olması” için de sistemle barışık hâle gelmesi zaruri olmuştur. Ayrıca bu davranış laik seçmenin güvenini temin etmek için de gerekli görülmüştür (Doğanay, 2007:68-70). Çünkü “muhafazakâr demokratlık” kimliği AK Parti'yi geçmişte Milli Görüş'ün göze batan resminden sıyırmaktadır. Bu kimlikle AK Parti sivil/askeri bürokrasiyi ve bazı toplumsal kesimler karşısındaki meşruiyet krizini aşabilmektedir (Erler, 2007:131-132; Tepe, 2010:163). Dolayısıyla “muhafazakâr demokrat”lık esasında Siyasal İslam ve Milli Görüş geleneğine resmi aidiyetten sıyrılma manasına gelmektedir¹⁶². İslam kültürüyle demokrasiyi bütünleştiren bir anlayışın benimsenmesi, İslam'ın kapitalist dünya ile uyumlaştırılması, daha fazla demokrasi ile siyasal İslam'ın rejim bakımından kriz olmaktan çıkarılması AK Parti'yi muhafazakâr demokrasiye götürmüştür (Uluçakar, 2018:367). Dağı (2010:128) ise, “Müslüman demokrat” şeklindeki kimliğin meşruiyet sorunu ve güvenlik problemi yaratacağından, “muhafazakâr demokrat” kimlik söylemi ile partinin tarihsel ve sosyal bir bağlama oturtulmasının mümkün olacağını ve ayrıca 1946'dan beri mevcut olan geleneğin devamı mirasını üstlenebileceğini ifade etmiştir.

¹⁶² AK Parti İslam'a verilen değer noktasında Milli Görüş ile bir benzerlik gösterse de Milli Görüş Siyasal İslamcılıkla anılırken AK Parti ılımlı İslamcılık ile anılmaktadır. Öte yandan AK Parti “ekonomik duruş, sermaye ile ilişkiler, Avrupa'ya dönüklük, gelenek ile modernlik arasındaki denge, din kurallarının toplumda işletilmesi, kullanılan siyaset dili, uzlaşma kültürü, partililerin ideolojik bakışı ve seçmenlerin durumu konusunda” Milli Görüş'ten ciddi anlamda farklılaşmaktadır. Ayrıntılı bilgi ve iki partinin siyasi kimliğindeki farklılaşmaları görmek için bakınız (Zariç, 2016:236-240; Tekin, 2004:75; Akıncı, 2012:106:111; Koyuncu, 2014:57-58; Akdoğan, 2004:104-107; Özdemir, 2012:198; Bölükbaşı, 2012:180-181; Çaylak, Dinç ve Güngör, 2017:9-10).

Ayrıca AK Parti'nin statükoyu değiştirme ve dünya ile bütünleşme amacı da muhafazakâr demokrat bir tutuma yönelmesini temin etmiştir. AK Parti'nin merkezileştirilmiş siyasete ihtiyaç duyduğunu belirten Yavuz'a göre muhafazakâr demokrat kimlik "daha çok farklı kimlik ve çıkarlara sahip kişilerin statükoyu değiştirme isteklerini göstermek için bulaştıkları bir alan gibidir". Bu kimlik parti dışı meşruiyet aracı olarak dış ülkeler ve bilhassa Amerika ve AB'nin var olan şüphelerini kaldırmak için de gerekmiştir (Yavuz, 2010:17). Muhafazakârlık, ayrıca, liberal demokrasi ile uzlaşmayı getirmektedir. Böylece bu kimlik AK Parti Batı'nın teknoloji ve bilimi ile bütünlük kazanan çağdaş dünya ile bütünleşeceği bir hedefi benimsemiştir (Doğanay, 2007:68-70). Öte yandan AK Parti İslam ülkeleri ile de iş birliğini önemsemiş ve böylece "medeniyetler çatışmasına" karşı "medeniyetler birleşmesi"nin yolu bu kimlikten geçmiştir (Doğanay, 2007:68-70). AK Parti, kendisini toplum ile devlet arasında kimlikle ilgili bir köprü olarak görmektedir. Bu anlamda muhafazakâr demokrasiyi de parti ile dünya arasında ideolojik bir köprü olarak görmektedir (Yıldız, 2020:4). Ayrıca muhafazakâr demokrat siyasi kimlik dünya genelindeki muhafazakârlık pratikleri ile örtüşmektedir. Türkiye'nin sosyo-kültürel özellikleri ile şekillendirilmiş bir kimliktir. Ayrıca "demokrasi tecrübesini geliştirdiği, bölgede Türkiye'ye önderlik getirdiği, otoriteye karşı olarak değişimi doğal süreç içinde toplumsal dinamiklere bıraktığı, temel hak ve özgürlükleri merkeze aldığı, sivillliği gözettiği" yönleri ile önemli görülür bir kimlik hâline gelmiştir (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:4).

Buraya kadar olan yazımda AK Parti için muhafazakâr demokratiğin neyi ifade ettiği ve ehemmiyeti değerlendirilmiştir. Bu anlamda muhafazakâr demokratiğin birçok özelliği ile ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm bu özelliklerin burada tekrar edilmesinden ziyade dikkat çeken özelliklerinin özet olarak verilmesi daha gereklidir. Muhafazakâr demokratiğin muhafazakârlığın geleneksele bağlı kalan katı sağcı bir tutumundan uzaklaşarak modernliğin de peşine düşmekte, yerel olanı önemsese de evrensellikten de vazgeçmemekte, değişimi ise köke zarar vermeden uygun bir hızla olması yönü ile benimsemektedir. Bunun yanı sıra Avrupa'nın bir parçası olmak istemese de çok-kültürlülük gibi Avrupalı değerlere önem vermekte, İslam'la demokrasiyi ilişkilendirmekte, ekonomide liberal olsa da vatandaşın sosyal yardıma ihtiyacı olabileceği gerçeğini göz ardı etmemektedir. Öte yandan siyasi iktidarın sınırlandırılmasını ve devletin küçük ama etkin olmasını, devletin denetlenmesini, vatandaş isteklerinin önemsenmesini

ve tecrübenin göz ardı edilmemesini istemektedir. Dış politikada ise kabuğuna sıkışıp kalmaksızın mazinin gelecek için önemini dikkate alarak hareket etmeyi evla görmektedir.

3.3.Demeçlerde ve Yazılı Kaynaklarda AK Parti Milliyetçiliği

AK Parti kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak adlandırmış bir partidir. Bu hususta ortaya çıkan tartışmalarda AK Parti’nin muhafazakâr demokratiğinin içerisinde liberal, muhafazakâr ve hatta milliyetçi tonlar taşıdığı anlaşılmaktadır. AK Parti’nin bu duruşunun esasında Türk sağının genel tutumu ile de alakası bulunmaktadır. Türkiye’de muhafazakârlık, ilk bakışta Türk sağı ile temsil ediliyor gibi görünse de gerçekte muhafazakârlığı sadece bir siyasal kutba yerleştirmek imkânsızdır (Ernur ve Coşkun, 2015:30). Bu konuda Bora, muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık ilişkisi bağlamında Türk sağını çalışmada değerlendirmiştir. Bora’nın incelemelerine bakıldığında, “milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı”, pozisyonlar olarak değil ‘haller’ olarak anlamaya yönelerek fizikteki “maddenin halleri” gibi: “katı, gaz, sıvı” şeklinde ayırarak bu üç ideolojiyi Türk Sağının birbirine dönüşebilir oluş biçimleri olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bora, *milliyetçiliği*, salt bir ideoloji olarak değil, bir zihniyet örgüsü olarak düşünmekte ve Türk Sağının grameri/dilbilgisi olarak değerlendirmekte ve “içerikleri, kavramları, imgeleri uyarlama, uydurma gücünün esasında onda olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda milliyetçilik, maddenin halleri mecazına göre Türk Sağının katı hâli olarak kabul edilmektedir. Bora’nın *İslamcılığa* bakışı ise onun Türk Sağının “lügatçesi, imge, değer, ritüel kaynağı” olduğu yönündedir ve ona göre İslamcılık tek kaynak değilse bile neredeyse en bereketli ve hararetli kaynaktır ve o vazgeçilmez bir hayat pınarıdır. Bora bu anlamda İslamcılığı Türk Sağının sıvı hâli olarak değerlendirmektedir. Çünkü İslamcılığın kap değiştirme ve mecra bulma gücü modernlik kadar yüksektir. Bora *muhafazakârlığı ise* “içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hâli, duruş/duyuş biçimi, üslûp” olarak Türk Sağının ‘havası’ olarak değerlendirmekte ve muhafazakârlığı, Türk Sağının gaz hâli olarak görmektedir (Bora, 2003:8-9).

Bu anlamda Türk sağı Türk siyasi hayatının gidişatına göre muhafazakârlık, İslamcılık ve milliyetçiliği işlevsel anlamda kullansa da özellikle milliyetçiliğin işlevselliğinin daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü milliyetçilik diğer tüm ideolojiler için araçsallaştırılabilmektedir. Belge (2003:1), bu konuda milliyetçiliğin etkisi ile ilgili: “Türkiye’de bütün siyasî ideolojilerin ‘milliyetçilik’ten türemiş olduğunu söylemek,

‘bilineni bildirme’ kabilinden bir şeydir. ‘Bilinen’, ama kimi zaman çok da ‘bilinmek istenmeyen’... ” şeklindeki değerlendirmesi ile Türkiye için milliyetçiliğin yerine dikkat çekmiştir. Durum böyle olsa da, diğer bir ifadeyle “milliyetçilik” vesayet makamları, İslamcılar, Türkçüler, liberaller ve diğer birçok ideoloji için önemli olsa da zaman zaman milliyetçiliğin demeçlere fazlaca yansıtılması hem seçmen kitlesinin etkilenmesi hem de iç ve dış politikanın seyri açısından olumsuzluk yaratabilmektedir. Dolayısıyla Türk sağ, milliyetçiliği çoğu zaman söylemlerinde/demeçlerinde ve yazılı kaynaklarında yoğunlaştırmaya ihtiyaç duysa da zaman zaman bu söylemini geriye itebilmektedir. AK Parti de Türk sağının bir temsilcisi olarak yeri geldiğinde (özellikle dış politikada) milliyetçiliği demeçlerinde yoğun bir şekilde sunarak bu tutumunu yazılı metinlerle desteklese de bir diğer zaman dilimine girildiğinde “her türlü milliyetçiliğin ayaklar altına alındığı bir duruşu” sergileyebilmektedir. Milliyetçiliğin ayaklar altına alındığı bu dönemlerde ise “muhafazakârlık söylemleri ile birlikte yurtseverlik söylemleri” ikame edilerek yol alınabilmektedir. Böylece milliyetçilik “yurtseverlik” söylemi çerçevesinde ve hatta 2016 sonrası süreçte “beka kaygısı” da ön plana çıkarılarak “yerlilik ve millilik” çerçevesinde işletilmeye devam edilmektedir.

Uluçakar (2018:364) da bu konuda, muhafazakâr demokrasi söyleminin popülist sağ¹⁶³ ve milliyetçi/muhafazakâr popülizm söylemleriyle birçok noktada örtüştüğünü belirtmektedir¹⁶⁴. Bu anlamda milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık arasındaki bu geçişler cumhuriyetin ilk yıllarından beri Kemalist milliyetçiliğin karşısında pozisyon alarak şekillenmiştir. Akdoğan (2003:25-26) bu konuda cumhuriyetin ilk kuşaklarının¹⁶⁵ “İslam’a değer vermekle İslamcılık, milli ve yerel değerleri önemsemekle milliyetçilik arasında ince bir çizgide yürüdüklerini bildirmektedir. Akıncı (2012:113) da benzer şekilde Türk muhafazakârlığı¹⁶⁶ ile milliyetçiliğin birbirine dokunan ve ayrışan yönleri olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda 1950 sonrasındaki süreçte muhafazakârlık ve İslamcılık modernizm ve laisizme tepki göstermiştir. Bu tepkileri “sol”a yönlendirmek ve anti-komünizm olarak yansıtmak suretiyle devlet politikası ile uyumlu bir zemin almıştır ki bu zemin “milliyetçilik” olmuştur (Akıncı, 2012:113-114).

Akıncı (2012:116), “milliyetçilikten bağımsız bir Türk muhafazakârlığından söz edilemeyeceğini” ifade etmektedir. Muhafazakârlığın milliyetçilikten bağımsız

¹⁶³ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Uluçakar, 2018:359)

¹⁶⁴ Örtüşme noktalarına ilişkin örnekler için bakınız (Uluçakar, 2018:363-364).

¹⁶⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal Beyatlı ve Nurettin Topçu (Akdoğan, 2003:25).

¹⁶⁶ Türk muhafazakârlığı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Akıncı, 2012).

olamamasına dair Akıncı bazı nedenler saymaktadır. Akıncı'ya göre, muhafazakârlığın Kemalist modernleşmeye karşı dayanmış olduğu çevreye dair şartlar ve fikir ortamı, esasında muhafazakârlığın milliyetçilikle olan ilişkisinin bir nedenini açıklamaktadır. Muhafazakârlığın milliyetçilikten bağımsız olamamasının ikinci nedeni ise Osmanlının yıkılışına şahit olan Türk muhafazakârlarının toplumsal bağ kuracak bir iş birliğine duydukları ihtiyaç sebebi ile milliyetçiliğe yönelmeleridir. Çünkü milletler daha dayanıklı cemaat biçimleri olarak görülmektedir. Ayrıca milliyetçiliğin topluma güç ve moral katma yönü bulunmaktadır. Öte yandan yabancı ve yeni olana güven duymaması söz konusu olan muhafazakârlığın enternasyonalizm ile de sorunlu bir ilişkisi olması sebebiyle milliyetçiliğe meylettiği görülmektedir. Muhafazakârlığın milliyetçilik ile iç içe geçmiş olduğu üçüncü alan ise modernleşme sürecinde teknik anlamda kendilerinden üstün olan Batı ile karşılaştığında var olan kendi kültürünü koruma ve muhafaza etme gereği muhafazakârlık ile milliyetçiliği iç içe bir hâle getirmiştir (Akıncı, 2012:118-121, 123, 125). Tekin (2004:101) ise bu hususta milliyetçilik ve dinin kültürel olarak Türk toplumunda iç içe geçmiş olduğunu ifade etmektedir. Yazarın da belirttiği üzere Türkiye'de Türk olmak aynı zamanda Müslüman olmaktır (Tekin, 2004:101). Şen (2015:157) de benzer şekilde Türk siyasi kültüründe milliyetçiliğin çok belirleyici bir ideolojik temeli olduğunu, Türkiye'nin geleneksel milliyetçiliğinin İslamî öğeler ile iç içe geçmiş olduğunu bildirmektedir. Burada mevcut İslamî öğeler ise Türklüğü güçlendirdiği gibi milli kimliği de pekiştirmektedir (Şen, 2015:157).

AK Parti, Milli Görüş geleneğinden gelen gençlerin öncülüğünde inşa edilmiş bir partidir. Her ne kadar ideolojik pozisyonunun oluşmasında 28 Şubat sürecinde yaşananlar etkili olmuş olsa da Milli Görüşçü bu gençlerin geçmiş yıllarda milliyetçi/Türkçü gençlerle birlikte Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) gibi oluşumların içerisinde birlikte örgütlenerek hareket ettikleri de görülmektedir (Öztürk, 2016a:123-124). Öte yandan vesayetten korunmak ve meclise girmek için yapılan ittifaklarda da İslamcılar ya da muhafazakârlar ile milliyetçilerin birlikte hareket ettikleri görülmektedir (Can, 2008:678). Bu birliktelik de esasında “İslamcılık, muhafazakârlık ve milliyetçilik arası geçişleri ve iç içe geçmişliği” göstermek adına önemlidir. Bu konudaki düşüncayı desteklemesi anlamında Tuğrul (2017:633), AK Parti'yi kuranların Milli Görüş ocağında yetişmiş beyinler olduğunu, Milli Görüş'teki “milli” kelimesinin her ne kadar “din”i ifade ediyorsa da bu dini bakışın ardında da bir milliyetçiliğin olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Erbakan'ın “vatanın ve

milletin bölünmez bütünlüğüne” dair konuşmalarının¹⁶⁷ da “milliyetçiliğe” işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca Erbakan’ın “emperyalizm”e dair sert söylemleri¹⁶⁸ (Tuğrul, 2017:633-638) ile milliyetçiliği dışa vurduğu görülmektedir. AK Parti lideri Erdoğan bu söylemlerin yoğun bir parti programına dönüştüğü ortamda yetişmiştir. AK Parti’nin MGH’nin devamı olmadığını ve “Milli Görüş gömleğini çıkardığını” beyan etmesi bu hareketten hiçbir feyiz almadığı anlamına gelmemektedir¹⁶⁹. Saraçoğlu (2013:53) bu hususta AK Parti ile ilgili yapılan çözümlemelerde “onun milliyetçiliğinin ihmal edilip yok sayıldığını” belirtmektedir¹⁷⁰. Uzunçayır (2013:210) da bu konuda AK Parti’nin etnik ve ırksal vurguda bir söyleme sahip olmaması nedeniyle onun milliyetçilikten azade olduğunun sanıldığını ve bunun sonucunda AK Parti’nin milliyetçiliğinin ikinci plana atılması ile ön plana çıkan “muhafazakârlık ve İslamcılıkla” ilgili tavırlarının sorun edildiğini bildirmektedir. Yazar ayrıca, etnik ve ırksal vurgu yapmamasının bazen AK Parti’nin “Türk düşmanı olmak” gibi ifadelerle suçlanmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Şartların değişimine bağlı olarak milliyetçiliğin farklı formlarını AK Parti’nin demeçlerinde ve icraatlarında görmemiz mümkündür. 28 Şubat sürecinin getirdiği vesayetçi anlayışın kısmen zayıflaması ile birlikte milliyetçiliğin önceki bölümde de değinmeye çalıştığımız “Yeni Osmanlıcı” söyleminin ön plan çıktığı görülecektir. Bununla birlikte milliyetçiliğin ön plana çıktığı iki farklı alan daha saymak mümkündür. 2015 sonrası başarısız darbe girişimi sonrası beka temelli bir milliyetçiliğin söylemlerde ön plana çıktığı rahatlıkla gözlenmektedir. Öyle ki beka temelli bu milliyetçilik anlayışı dönem dönem kendi milliyetçilik anlayışını tanımlamak üzere bizzat AK Parti yetkililerince “öteki” olarak tanımlanan MHP ile ittifak etmesini kolaylaştıran bir zemin olmuştur. Kimileri bu ittifakın MHP’deki liderlik kavgası olduğunu¹⁷¹ iddia etse de Türk milliyetçiliğinin değişik formlarının ittifak ettikleri bir nokta devletin bekası ve onun güvenliği meselesi olduğu bilinmektedir ve bu ittifakı da AK Parti söyleminde şartların değişimi ile meydana gelen değişim olumlu manada etkilemiştir.

¹⁶⁷ Bu konuda örnek için bakınız (Tuğrul, 2017:633).

¹⁶⁸ Örnekler ve detaylı bilgi için bakınız (Tuğrul, 2017:633-638).

¹⁶⁹ Kaldı ki var olan fiillerine bakıldığında da dünya barışı ve diyalog çağrısı yapsa da yeri geldiğinde İsrail’e katil bir ülke olduğunu söyleyebilmekte ve Filistin gibi meseleler de sesini duyurma gayretinde olan tek İslam ülkesi profiline girebilmektedir.

¹⁷⁰ Kemalizm’i tasfiye ettiğine inanılması, Kürt meselesinde reformcu davranması, İslamcılık ve milliyetçiliğin uzlaşamayacağının düşünülmesi nedenleriyle milliyetçilikle ilişkisinin olmadığı düşünülmektedir (Saraçoğlu, 2013:53-54).

¹⁷¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Berkan, 2017).

Vesayetçi anlayışın gerilemesi ile AK Parti milliyetçiliğinde bir hususun daha ön plana çıktığı görülmektedir. Bu “yerlilik ve millilik” tartışmalarıdır. Yerlilik tartışmaları daha önce de vurgulandığı gibi Türk milliyetçiliğini konu edinen bazı yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Yeni Osmanlıcılık düşüncesi ile kısmen birlikte düşünmemizi zorunlu kılan bu davranışın arkasında bir imparatorluk bakiyesi olarak “Türk-İslam medeniyeti”nin ihyası düşüncesi yatmaktadır. Bu ifadenin artan dozajda söylemlerde yer bulduğu rahatlıkla gözlemlenmektedir (Yesevi, 2012:82-83; Copeaux, 2008:47; 2015 -7 Haziran ve 1 Kasım- AK Parti Seçim Beyannamesi; 2018 AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi).

Bununla birlikte ortaya konulan bir politikanın milliyetçilik pozisyonunun uygulamaya/icraate yansımada söylemle¹⁷² karşılaştırıldığında bir farkla ya da bir zıtlıkta karşılaşılabilmektedir. Bu anlamda AK Parti’nin uygulamaya/icraate yansıyan milliyetçiliğinden önce “söylem/demeçler yönündeki milliyetçiliğine” bakmakta yarar görülmektedir. Öte yandan AK Partililerin söylem olarak milliyetçiliği ağırlıklı olarak Erdoğan’ın benimsediği şekilde dışa vurduğu görülmektedir. AK Partili siyasilerin söylemleri bir nevi Erdoğan’ın söylemlerinin bir tekrarı niteliğinde olduğundan özellikle Erdoğan’ın söylemlerindeki milliyetçiliğe yönelerek bir yazım gerçekleştirmek faydalı görülmektedir. Bununla birlikte “AK Parti’nin yazılı metinlerindeki milliyetçiliği” de onun süreç içerisindeki değişimini anlamak açısından gereklidir. Bu bağlamda “yazılı metinlerdeki milliyetçi duruş” ile “uygulamadaki/icraattaki milliyetçi duruş” arasındaki resmin de ortaya çıkarılması esasında AK Parti’nin gerçekte dışa vuran milliyetçiliğini anlamayı kolaylaştırması açısından önemsenmektedir. Ancak AK Parti’nin neredeyse ikinci on yılını tamamlamak üzere olan bir parti olması sebebi ile siyasi yazılı metinlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu metinlerin her birinin detaylı bir şekilde incelenmeye alınması çalışmanın amacının dışına çıkmak olacağından özellikle 2002 ve 2015 sonrasına yönelen bir inceleme tercih edilecektir. Bununla birlikte, AK Parti’nin milliyetçiliğinin literatürde (diğer kaynaklarda) nasıl anlamlandırıldığının da görülmesi bu çalışmanın amacı olan uygulamadaki/icraattaki milliyetçilik ile bir karşılaştırma fırsatı sunması açısından gerekli görülmektedir. Bu gerekçelerden yola çıkarak öncelikle Erdoğan’ın demeçlerinde ortaya koyduğu milliyetçilik incelenecek ve ardından AK Parti’nin yazılı

¹⁷² “Söylem olarak milliyetçiliğin neyi ifadeettiğine dair detaylı bilgi için bakınız (Calhoun, 2012:7-8; Bölükbaşı, 2016:26-27).

metinlerinde ve AK Parti hakkında literatürde (diğer kaynaklarda) ifade edilen milliyetçi görüntü irdelenecektir.

3.3.1. Erdoğan'ın Demeçlerindeki AK Parti Milliyetçiliği

AK Parti'nin milliyetçilik rotasını doğrudan Erdoğan'ın söylemleri ortaya koymaktadır. Başta Akdoğan olmak üzere parti ve ideolojisi ile ilgili konuşan diğer kişilerin Erdoğan'ın konuşmalarını tekrar eden konuşmalar yapmaları ya da Erdoğan'ın söylemlerini olduğu hâliyle aktarmaları sebebiyle doğrudan Erdoğan'ın çeşitli törenlerde yapmış olduğu konuşmaların incelenmesi AK Parti'nin söylemdeki/demeçlerdeki milliyetçilik yansımalarını ortaya koymak tercih edilmiştir.

Erdoğan iktidarı döneminde birçok konuşmasında milliyetçi bakışının çerçevesini çizmiştir. Bu anlamda konuşmalarında “slogan milliyetçiliğini” reddettiği şeklindeki söylemi dikkat çekmektedir. Adana'da halka hitabı esnasında Erdoğan, slogan milliyetçisi olmadıklarını, “hizmet üreten, milletin itibarını yükselten ve milletin ihtiyaçlarına cevap veren” bir milliyetçiliği kabul ettiklerini bildirmiştir. Milliyetçiliği “okul inşa etmek, eğitim şartlarını iyileştirmek, çocuklara vizyon kazandırmak, onlara güçlü bir Türkiye emanet etmek” şeklinde gören Erdoğan “kafatası milliyetçiliğiyle ülkelerin kalkınamayacağını Türkiye'nin itibarını koruyamadan, yolsuzluk yaparak, ülkeyi enflasyon, işsizlik ve faize mahkûm edip yan gelip yatarak milliyetçi olunamayacağını” ifade etmiştir. Yine aynı konuşmasında Andımız konusuna değinen Erdoğan, “Andımız'ın ise slogan milliyetçiliği olduğunu belirterek (“Erdoğan: ‘Doğruyum, Çalışkanım’ Dediler Yan Gelip Yattılar”, 2013:1) bu metnin karşısına İstiklal Marşı'nı koymuştur. Erdoğan, “milletin en etkili andının İstiklal Marşı olduğunu ve bunun dışında bir ant tanımadıklarını belirtmiştir (Küçük, 2018). Bu bakış açısıyla Erdoğan'ın kalkınmayı, ekonomik zenginleşmeyi dikkate alması ve diğer etnik unsurları Andımız konusunda rahatlatmayı amaç edinmesiyle esasında liberal milliyetçiliğe yöneldiğini görmekteyiz.

Ancak Erdoğan'ın milliyetçiliğe bakışını sadece bu davranışıyla değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Bu sebeple Erdoğan'ın milliyetçiliğini anlamamıza katkı sağlayabilecek bir diğer husus “millet” kelimesine yüklediği anlamda saklıdır. Bu çerçevede birçok konuşmasında “ırkçılık” konusunu eleştiren Erdoğan, “Ben Türk'üm ama Türkçü değilim (...) Irkçılık bizim dinimizde yasaklanmıştır (...) Her etnik unsur kendi etnik unsuruyla iftihar edebilir” diyerek Türkçülük ve Kürtçülük yaparak kardeşliği ırkçılık ve bölücülük

boyutuna taşımamak gerektiğini belirtmektedir (Küçük, 2018). Bu konuşmasıyla da esasında Erdoğan'ın etnik bir milliyetçi bakışı kabul etmediğini ve millet anlayışını vatandaşlık boyutu ile değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde Erdoğan bu konuda bir başka konuşmasında: “Bırakın Türkiye’de Türk, Türk olduğunu Kürt Kürt olduğunu söylesin. Bunda ne var? Benim için bir ara neler dediler. Gürcü dediler. Affedersin daha çirkinini söylediler, Ermeni dediler. Ama ben Türküm”. (“Erdoğan: Benim İçin Affedersin ‘Ermeni’ Dediler”, 2014:1) diyerek insanların kendisini ifade etmesinde sorun olmadığını ancak ırkçılığa kaymanın bölücülüğe sebep olacağını ifade etmiştir. Bu konuda 3 Ekim 2009’daki bir konuşmasında AK Parti’nin ülkeyi böldüğü iddialarına karşılık Erdoğan’ın esas benimsediği şeyin vatandaşlık esaslı bir milliyetçilik olduğunu şu cümlelerinde görmekteyiz:

(...)Türkiye’yi asıl bölen sizsiniz, siz. Sizin ta kendiniz bu ülkeyi yıllardır maalesef etnik ifadelerle böldünüz. Hiçbir zaman kucaklayamadınız. Ama biz Türk’üyle, Kürt’üyle, Laz’ıyla, Çerkez’iyle, Roman’ıyla istisnasız bütün vatandaşlarımızı aynı şekilde kucaklıyor ve seviyoruz. Ayrılmak yok. Etnik kimlikler alt kimliktir, dedik. Bir de bizim üst kimliğimiz var. O da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığımızdır. Burada da birleşeceğiz (...)(Yesevi, 2018:266).

Etnik ve vatandaş temelli milliyetçiliğin ayrımını Kohn’ın Doğu ve Batı şeklindeki coğrafi dayanakla yaptığı tipolojik ayrımında da görmek mümkündür. Burada etnik temelli bir milliyetçiliğin karşısına vatandaş temelli bir milliyetçiliğin konulduğu görülmektedir. Erdoğan da “millet” algısında etnik ayrımı öteleyen bir konuşma ile bakış açısının vatandaşlık temelinde olduğunu göstermiştir. Öte yandan Erdoğan’ın “millet”i vatandaşlık olarak ele almasının ardından ortaya koyduğu tanımlarda etnik aidiyetin dışında diğer bazı hususlarının da ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

“Millet”i vatandaşlık bağı ile tanımlamayı tercih eden Erdoğan milleti var eden unsurları kendi görüşleri doğrultusunda tanımlamaya devam etmektedir. Bu konuda muhafazakâr yanı ağır basmıştır. Özellikle milleti var eden hususlar noktasında İslam’ı ön plana çıkarması buna delalettir. Bu anlamda Erdoğan, 2016 yılında yaptığı bir konuşmada çocukluk döneminde babası ile arasında geçen bir konuşmayı anlatarak milliyetçilik ile ilgili düşüncesinde “din”in yerini ortaya koymuştur. Erdoğan, babasına “Biz Laz mıyız, Türk müyüz?” sorusunu sormuş, Erdoğan’ın babası ise, kendi dedesinden (Erdoğan’ın babasının dedesi) duyduğu şu cevabı vermiştir: “Torunum, yarın öleceğük, Allah bize Men Rabbüke, Ve men nebiyyüke, Ve ma dinüke sorularını soracak. Ve ma kavmüke diye bir soru sormayacak. Sana sordukları zaman Elhamdülillah Müslümanım de geç.” Konuşmanın devamında Erdoğan “mezhepçilik ve ırkçılık tehlikesinden uzak durulması gerektiğini belirterek, “ister Türk ol, ister Kürt ol, Laz ol, Çerkez ol, Gürcü ol, Abhaza ol,

Boşnak ol, Roman ol, ne olursan ol ama bizi birleştiren bir şey var, İslam. Biz Müslümanız, burada bütünleşeceğiz (“Erdoğan: Babama Laz mıyız Türk müyüz Diye Sordum”, 2016)” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuşmada Erdoğan’ın insanları İslam dini temelinde birleştirme gayretinde olduğu görülmektedir.

Erdoğan “millet”i etnik köken haricinde tanımladıktan sonra ortak bağa olan vurgusunu “İslam”la sınırlı tutmaz. Tipik bir muhafazakâr/gelenekçi yaklaşımla “millet”e “ortak tarih, kültür ve gelecek” temelinde göndermeler yaptığı görülmektedir. Bu konuda Erdoğan’ın 2010’un Kasım ayında gerçekleştirilen grup toplantısındaki ifadeleri dikkat çekicidir:

Milliyetçilik, kafatasçılık değildir. Milliyetçilik slogan atmak, çeşitli sembollerle tezahüratta bulunmak, hoşgörüsüzlüğü bir ideoloji olarak dayatmak hiç değildir. Milliyetçilik belli idealler, belli değerler etrafında buluşmak, bir gelecek vizyonu etrafında kenetlenmek, insanlığın tamamının huzur ve barışı adına tek yürek hâline gelmektir. Ortak tarih ve kültür bilinci insanları bir arada tutar, bir millet olarak geleceğe taşır. Milliyetçilik bu ruhu oluşturabildiği, bu duygu iklimini güçlendirebildiği oranda kıymetlidir. Milliyetçilik kendi milletine, kendi vatanına, ülkesine, onlarla birlikte tüm insanlığa, mazlumlara, mağdurlara ulaşmak, onlara el uzatma, onlara kucak açabilmektir. Milliyetçilik asla ve asla ırkçılık değildir. Zira milleti teşkil eden ana unsurlar, kan bağı, genetik kodlar değil, tarihtir, kültürdür, ortak idealler, ortak değerlerdir. Aynı toprak parçası için, aynı bayrak için, aynı idealler ve değerler için şehit düşmüş ve aynı mezarlıkta yan yana yatan iki şehidi etnik kökeniyle, diliyle, kökeniyle, mezhebiyle birbirinden ayırmak şehitlere de, bu millete de, bu ülkeye de yapılacak en büyük haksızlık, en büyük saygısızlıktır. Bizler Türkiye Cumhuriyeti üst kimliği altında toplanmış, aynı bayrağın, aynı İstiklal Marşı’nın, aynı ideallerin ve değerlerin etrafında kenetlenmiş bir milletiz. Biz milliyetçiliğe hep böyle baktık. Bu şekilde bakmaya da devam edeceğiz (Öztaş, 2013:1).

Milliyetçiliği etnik aidiyetten farklı anlayan bir yaklaşımla esasında vatanseverlikle eş bir anlama gelecek şekilde yorumlayan Erdoğan, Midyat Toplu Açılış Töreni’ndeki konuşmasında AK Parti’nin milliyetçilik anlayışında kuru milliyetçilik olmadığını, vatanseverlik olduğunu, insan severlik olduğunu, fakirin fukaranın garip gurebanın yanında yer almak olduğunu, Türkiye’yi dünya ülkeleri arasında ilk onun içerisine sokmak olduğunu ifade etmektedir. AK Parti milliyetçiliğinin kırmızı çizgilerinin “etnik, dinsel ve bölgesel milliyetçiliğe karşı durmak” olduğunu belirtmiş ve “Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarı. Kuru milliyetçilik yok” (Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Mardin Midyat Toplu Açılış, 2013) diyerek milliyetçiliğin hizmetle, ekonomiyi geliştirmekle ve mazluma verilen destekle, dolayısıyla vatanını sevmekle olacağını ifade etmiştir. Vatanseverliğin de öz itibarıyla bir tür milliyetçilik olduğu ifade edilmektedir (Türküne, 2014:519). Kedourie (1971:66) vatanseverliğin “bir kimsenin kendi milletini veya memleketini sevmesi, müesseselerine sadakat göstermesi, müdafaasına gayret etmesi” anlamına geldiğini ve her çeşit insanca bilinen bir duygu olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda Erdoğan’ın bir milliyetçilik anlayışı olarak vatanseverliği ön plana çıkarması ile

esasinda tüm toplumsal kesimlerin olumlu karşılayacağı bir bakış açısı ortaya koyduğu söylenebilir.

Erdoğan “vatanseverliği milletine hizmet etmekle ilişkilendiren” bir bakış açısına sahip olduğunu Sakarya İl Kongresi’ndeki konuşmasında da ortaya koymuştur. Bu konuşmada Erdoğan milliyetçiliğin “hizmet etmek” olduğunu, milliyetçiliğin sözle olmayacağını belirterek asıl milliyetçiliğin nezaket ve zarafet olduğunu, ortaya bir fikir, bir görüş, bir düşünce koyabilmek olduğunu, bilmediğini öğrenmek olduğunu, sorunları suhuletle ve konuşarak çözmek olduğunu bildirmektedir. Erdoğan “milletin meselelerini kendi meselesi görüp kendi meselesi gibi çözüm üretmeyenlerin milliyetçi olamayacağını” belirtmiş ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) belediyelerinin olduğu yerde caddelerin pislikten geçilmediğini ve vatandaşın hizmet göremediğini ifade ederek AK Parti belediyelerinin insana değer veren hizmetlerinden bahsetmiştir. Ayırım yapmaksızın Batı’da olan her şeyi Doğu’ya getirdiklerini belirten Erdoğan BDP’nin Kürt’lerin sorununu çözmeye değil vesayetine talip olduğunu belirterek AK Parti’nin millet ve vatan anlayışını şu şekilde ortaya koymuştur (Erdoğan MHP ve BDP’ye Sert Çıktı, 2012:1):

Biz bu vatani bu toprakları yolda bulmadık. Bizim bu toprakların her zerresinde atalarımızın kanı var, canı var, bağımsızlık mücadelemiz onların üzerinde şekillendi. Bu bayrak rengini şehidimizin kanından aldı. Hilal bağımsızlık, istiklal mücadelemizin simgesi. Yıldız şehitlerimizi sembolize ediyor. Biz Afyonkarahisar’dan yola çıkarken ‘tek millet’ dedik. Millet bir etnik grup değildir. Millet birlik ve beraberlik hâline gelmiş kültürüyle, diniyle, inancıyla her şeyiyle bir bütün hâline gelen varlıktır. Biz Türkiye’de bütün etnik unsurları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı altında topluyoruz. Tek vatan, tek bayrak, tek devlet dedik¹⁷³. Biz devletimizin içinde devlet kurulmasına müsaade edemeyiz. Bu yapıldığı anda Türkiye yeniden o geçmişteki sıkıntıları yaşamaya başlar.

Buna ilave olarak Erdoğan’ın milleti bir arada tutan unsurları, “İslam ve ortak geçmiş” üzerinden kurgulamasının farklı bir yüzünü ön plana çıkardığını tarihsel olaylarda görmemiz mümkündür. Bu noktada Çanakkale Savaşı Erdoğan’ın konuşmalarında ön plana çıkarılmaktadır ve tarihsel gerçekliği ile de Erdoğan’ın milliyetçilik anlayışını aktarmada sembolik bir öneme sahip bulunmaktadır. Çanakkale, özellikle dünya tarihinin akışını değiştirmesi, yok olduğu sanılan bir milletin yedi düvele meydan okuması, burada şehadet şerbetini içenlerin Türk, Kürt, Arap şeklinde Osmanlı tebaasından olan kimselerden oluşması bu tarihsel vurgunun sembol yönünü güçlendirmekte ve esasında Yeni Osmanlıcılığa bir gönderme niteliği taşımaktadır. Erdoğan’ın bahsi geçen konuşması aşağıdaki gibidir:

¹⁷³ Erdoğan, “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemini “Bu bizim Rabiamız” şeklinde ortaya koyarak bunu unutturmayacaklarını ifade etmiştir (Yesevi, 2018:272).

Çanakkale bizim nasıl bir millet olduğumuzu, bizim nasıl bir ve beraber olduğumuzu, kardeş olduğumuzu bize tekrar tekrar anlatan muhteşem bir destandır. Bizim millet anlayışımızın, milliyet anlayışımızın, milliyetçilik anlayışımızın çerçevesi, sınırları Çanakkale’de çizilmiş, milliyet kavramı Çanakkale’de ruhunu, özünü, kökünü bulmuştur. Gittiğim her yerde, her şehrimizde, her vatandaşımıza Çanakkale’yi, buradaki destanı, buradaki şehitliklerimizi anlatıyorum. (...) Çünkü bizim şehitliklerimiz bizim millet olarak kimliğimizdir, kimlik kartımızdır. Burada tarihin akışını değiştirecek, tarihe yön verecek bir destan yazılırken aynı zamanda bizim millet ve milliyet anlayışımızın da adeta manifestosu yazılmıştır (Danzikyan, 2013:1).

Erdoğan, Çanakkale Savaşı’nın bizim birbirimize bağlı bir millet olduğumuzun kanıtı ve dayanağı olduğunu ve bunun unutulmaması gerektiğini ve Çanakkale’nin geçmişten beri süren birlikteliğin kökeni olduğunu bildirerek “millet” olmada geçmiş tarihi bağlara ve ortak düşman olgusuna da esasında değinmiştir. “Milliyetçilik” “öteki” olanın belirlenmesi ile sivrilmekte ve bir “millet”in özellikleri “öteki” olarak belirtilen karşısında şekillenmekte ve sınırları çizilmektedir. Erdoğan’ın bu konuşmadaki bakış açısı “millet” olmada “öteki” olanın “Çanakkale’de karşımızda olanlar” olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca Erdoğan milli kimliğin ve milletin oluşmasında “öteki” olana dair “içerideki unsurlar”dan da düşman olanları işaret etmektedir. Bu hususta Kılıçdaroğlu’nun 2017’de düzenlemiş olduğu Adalet yürüyüşüne dair konuşmasında Erdoğan, “Kılıçdaroğlu’nun kol kola dolaştığı kişilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu bölmeye orada devlet kurmaya çalışan kişiler olduğunu Kılıçdaroğlu’nun Hakkari’de bir tane Türk bayrağı dalgalandıramayıp onların paçavralarını dalgalandırıldığını, mitinglerinde de onlardan destek aldığını” belirterek Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden başka devlet tanımadıklarını ifade etmiş ve şu ögüde konuşmasında yer vermiştir: “Değerli kardeşlerim, işte bunun için diyoruz ki bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız, kardeş olacağız, hep birlikte Türkiye olacağız. Bunun başka çıkışı yok” (Yesevi, 2018:272). Erdoğan burada “millet ve milliyetçiliğinin” şekillenmesinde “öteki” olarak belirlediği iç düşmanları işaret ederek halkı kardeş olmaya çağırmış ve düşmanlara karşı tek bir millet olarak karşı konulabileceğini belirterek esasında “millet” olmanın “bir ve birlikte olmakla” mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Bölükbaşı (2016:174), Erdoğan’ın milliyetçilik algısını esasında dış politikada görmek gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda Erdoğan’ın “milliyetçilik” anlayışının teritoryal anlamda, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında etnik milliyetçiliğin karşısında konumlanan “vatandaş temelli bir milliyetçilik anlayışı” olduğunu daha öncesinde söylemiş olsak da aynı şekilde Erdoğan’ın “millet” anlayışının dış politikadaki yansımalarının “Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçilik” çerçevesinde kendini gösterdiğini ve bu anlayışın

“İslam”a bağlı olan toplumları millettten kabul etme şeklinde Osmanlıdakine benzer bir şekilde işlediğini söylemek mümkündür. Ancak AK Parti’nin ortaya koyduğu politikadaki sahiplenmenin bazen Osmanlı geçmişine tarihi ve kültürel anlamda bağlılık ortaya koyan toprakların da ötesine geçecek şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Diğer bir ifadeyle AK Parti ortaya koyduğu politikalar ile İslamî bağlılık temelinde millet gördüğü alanları da aşan bir sahiplenmeyi ve yardımseverliği ortaya koymaktadır. Osmanlı’nın da bu tür sınırlarını aşan yardımlar ortaya koyduğuna ve Osmanlı’nın dünya liderliğine dair bir takım mesajlar vermek adına dünyaya sunduğu yardımlara dayanarak meseleye bakacak olursak AK Parti’nin “İslamî millet” anlayışını da geçen/aşan bir tutumla meseleye yaklaşarak, “Dünya’da Türklerin hakkında olumlu bir izlenim yaratmaya çalıştığını ve İslam topraklarını temsilen dışarıya bir liderlik mesajı verdiğini” algılamak mümkün gözükmektedir. Bu anlamda AK Parti, kendi döneminde kurulan ya da işlevi genişletilen bir takım kurumlar (YEE, TİKA gibi) vasıtasıyla (yumuşak güç ile) ve Yeni Osmanlıcı bir bakışla Türklerin gücünü dış camiaya yansıtmaktadır. Bölükbaşı (2016:174)’nın da bu hususta belirttiği gibi: “Sınırları aşan kimlik tahayyülünü, yine sınırları aşan fayda siyasetiyle desteklemeye çalışan Erdoğan’ın milliyetçilik algısı, hem kimlik tahayyülünü inşa ettiği coğrafya ile hem de bu coğrafya\coğrafyalara götürdüğü imar faaliyetleriyle anlaşılabilir”. Erdoğan, Sakarya İl Kongresi’ndeki konuşmasında “Karakum’da Orhun Anıtları’na kadar 42 kilometre asfalt yol yaptıklarını” belirterek AK Parti iktidarının ecdadın olduğu her yerde olduğunu bildirmektedir (Erdoğan MHP ve BDP’ye Sert Çıktı, 2012:1). Bu konuda Erdoğan’ın aşağıda verilen konuşması kapsamlı olması açısından iyi bir örnek oluşturmasıyla dikkat çekmektedir:

Filistin Nablus’ta Sultan Abdülhamid’in yaptırdığı saat kulesini restore ettik. (...). TİKA şimdi Zigetvar’da Kanuni Sultan Süleyman’ın iç organlarının gömüldüğü türbeyi buldu, aslına uygun olarak yeniden inşa ediyoruz. Azerbaycan’da, Bosna Hersek’te, Gazze’de, Somali’de, Sudan’da, Pakistan’da, Etiyopya, Nijer’de TİKA eliyle tarımı ve hayvancılığı destekliyor, projeleri yapıyoruz. ABD’de Oregon’da 5 bin kişiye su temin edecek depo ve tesisatın kurulmasını TİKA üstlendi. İnşallah çıkaracağımız suyu Kızılderililer içecek. Şimdi bize diyorlar ki ‘göreviniz tabii yapacaksınız.’ Bunlar sizin göreviniz değil miydi? Siz neden yapmadınız? Hani milliyetçiydiniz (Bölükbaşı, 2016:174).

Erdoğan’ın Osmanlı tarihi ve kültürel kalıntılarına ve bu bağlamda mirasına sahip çıkmasının kapsam olarak “Balkanlardaki birçok Osmanlı Türk eserinin restorasyonunu ve korunmasını içine almasının yanı sıra Türk Dünyasına ve hatta kıtalar ötesine kadar uzandığı” görülmektedir. AK Parti geçmişe sahip çıkmanın önemine, “millet” olmanın maziden gelen bir dayanağa sahip olması gerektiğine ve geçmişten bugüne taşınan eserlerin birer sembol olarak milliyetçiliği sürdürerek yaşattığına dair bir yaklaşım

sergilemektedir. Vincent (2006:43)'in de belirttiği gibi milletlerin dayanışmaya yönelmeyi sağlayan sembollere ihtiyacı bulunmaktadır. Smith (2009:127) ise sembollerin soyut bir topluluğun devam edegelmesine yardımcı olduğunu bildirmektedir. Bu dayanakla meseleye bakıldığında Orhun Anıtları'nın "Türk kimliği, kökeni ve liderliği için" önemi ve ayrıca Osmanlı eserlerinin "AK Parti'nin Yeni Osmanlıcı anlayışının işlerliğini artırmadaki önemi" anlaşılmaktadır.

Bu konuda tarihi geçmişin ve bağların topraklar üzerindeki sahipliği artıran ve millete bakışın kapsamını genişleten yönüne ilişkin bir diğer örneği ise Erdoğan'ın 40. Muhtarlar Toplantısı'ndaki konuşmasında (18 Ekim 2017) görmek mümkündür. Erdoğan, Türk'üm demenin ya da Kürt'üm demenin herkesin hakkı olduğunu ancak Türkçülük ya da Kürtçülük yapmanın bölücülük olduğunu belirterek Kuzey Irak liderinin Kerkük'ün sahibi gibi davranmasına karşı çıkarak Kerkük'te bir tarihi ve hakkı olmadığını bildirmiştir. Orada insanları öldüren Demokratik Birlik Partisi (PYD)/ Halk Koruma Birlikleri (YPG)'nin terörist olduğunu ve Kürtleri istismar ettiklerini, bunların PKK'nın birer yan kuruluşu olduğunu ve bunları koruyan Kürtlerle de yollarını ayıracaklarını bildirmiştir (Yesevi, 2018:273). Erdoğan bu konuşması ile Yeni Osmanlıcı bir bakış ortaya koyarak Osmanlı tarihi geçmişini ve Türkmenlerin oradaki nüfus yoğunluğunu dayanak göstererek Kerkük'ü sahiplenmiş ve bu topraklar üzerinde yaşam sürecektir bir milletin Kürtçülük ve Türkçülük yapmayan bir anlayış sergilemeleri gerektiği ve bunu aşan bir tavır ortaya konması hâlinde terörizmin işletilmiş olacağını belirterek ayrımcı davrananlarla yolların ayrılacağını bildirmiştir. Bu anlamda Yeni Osmanlıcı bir çerçevede Kürtleri Türkiye sınırları dışında da benimseyen ve milletten gören bir bakış açısı ortaya konmakla beraber ayrımcılığı destekleyenlerin "öteki" pozisyonuna taşınacağı ifade edilmektedir. Bu değerlendirme de esasında AK Parti'nin "millet" anlayışının etnik bir ayrıma dayanmadığını ve tarihi mirasa sahip çıkan bir bakış ortaya çıkardığını göstermektedir.

Erdoğan'ın söylemdeki milliyetçiliğinin bu şekilde geniş kapsamlı bir yansımayı Osmanlının eski topraklarında dağılmış olarak bulunan Türk unsurlar/azınlıklar için de sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu anlamda Erdoğan, Yeni Osmanlıcı bakışını, "bünyesinde Türk unsurlar barındıran devletlerle kurulan ilişkilere" de yansıtmıştır. Bu bakış açısıyla Erdoğan, 2015'te Ukrayna'da meydana gelen sorunlarla ilgili olarak orada "Kırım Tatarı ve Ahıska Türkü kardeşlerimiz" olduğunu ve onların da gerilimlerden etkilendiğini, Türkiye'nin buradaki Türklerin durumunu yakın olarak takip ettiğini, Tatarların yerel makamlar tarafından baskı altına alınmasının tasvip edilmediğini, Ukrayna

konusunda ilkeli bir tutum sergilendiğini ve sıkıntılı dönemlerinde Ukrayna'nın ve dost halkının yanında durmaya devam edileceğini (Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İzleme Heyeti Açıklaması, 2015:1) belirten ifadelerle esasında Türkiye dışındaki Türklere ve Türk azınlıklara da sahip çıkan bir söylem benimsemiştir. Bu değerlendirme de “AK Parti'nin, Yeni Osmanlıcı bir perspektifte tarihi, kültürel bağlar çerçevesinde maziden kalan birlikteliklere sahip çıktığını ve bölgede liderliğini ve etkinliğini sürdürmek istediğini” göstermek açısından önemlidir.

Toparlanacak olursa Erdoğan'ın demeçlerindeki milliyetçilik anlayışı, İslam, kültür, tarih, geçmiş, gelenek gibi muhafazakârlığı işaret eden dayanaklarla güçlendirilmekle birlikte etnik olan bir millet anlayışını reddetmekte ve “millet”i vatandaşlık zemininde benimsemektedir. Öte yandan bu milliyetçi anlayış, “Çanakkale ile birlikte Osmanlı ve Türklüğe dair eserlerin” sembolüğünü önemsemekle birlikte “ekonomik iyileşmeye” önem verdiği gibi ülkede vatandaşlık çatısı altında birleşen etnik unsurları onların istekleri doğrultusunda özgürleştirerek onların bağlılığını temin etmeyi arzu etmektedir. Bununla beraber Erdoğan'ın milliyetçiliği, “vatanseverlik” manasına gelecek şekilde benimsediği ve dolayısıyla vatanseverliği de millete hizmet etmekle ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu söylemin adeta Atatürk'ün “vatanını en çok seven görevini en iyi yapandır” özdeyişini bizlere hatırlattığı söylenebilir.

Erdoğan'ın demeçlerindeki milliyetçiliğinin dış politikaya olan yansımalarına bakıldığında ise “Yeni Osmanlıcılık” anlayışı temelinde “ ‘millet’i ‘İslamî ortaklık’ çerçevesinde benimseyen; ortak maziye, kültüre önem vererek ve Türk ya da Osmanlı yapımı eserleri koruyarak, Osmanlı tarihi ve sınırları içinde kalan topraklar üzerinde bir hâkimiyet ve liderlik ortaya koyan; dünyada Türk ya da Müslüman unsurlarla birlikte diğer din ya da milletlerden de olsa ihtiyacı olan mazlumlara sahip çıkan” bir muhafazakâr milliyetçiliğin benimsendiği ve bunun gerçekleştirilebilmesi için yumuşak güç ve yoğun bir kamu diplomasisinin sergilendiği söylenebilir.

3.3.2.Yazılı Kaynaklarda AK Parti Milliyetçiliği

AK Parti'nin yazılı metinleri parti tüzüğü, parti programı, hükümet programları, seçim beyannameleri, 2023'ü işaret eden belgeler şeklinde çeşitlenmektedir. AK Parti özellikle ilk dönemlerinde bu metinlerinde “milliyetçiliği” hissettirecek ifadeleri çok fazla derecede kullanmaktan uzak durmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi milliyetçiliği dışa vurarak

kendisini tanıtan MHP ile benzeşmekten kaçınma isteği olabileceği gibi mevcut Kürt seçmen desteğini önemsemesi de olabilir. Diğer yandan kendisini “muhafazakâr demokrat” şeklinde tanıtması ile birlikte geniş bir kesime hitap etmesi ve değer görmesi sonucunda günün koşullarında “milliyetçilik” temelinde öne çıkmanın pek fazla bir oy katkısı olmayacağı düşünülmüş de olabilir. Ancak yine de AK Parti’nin yazılı metinleri incelendiğinde içerikte geçen ifadelerde ya da bu ifadelerin anlamında milliyetçiliğin bazı tipolojik özelliklerine yaklaşıldığı dikkat çekmektedir.

Türkiye toplumu genel anlamda milliyetçi karaktere sahip bulunmaktadır. Bu sebeple siyasi partiler seçim kampanyalarında milliyetçiliği kullanmaktadırlar (Tokatlı ve Akyol, 2018:259). Ayrıca bu konuşlanışlarını yazılı siyasi belgelere de yansıtarak milliyetçiliği “açık ya da üstü örtülü veya benzer kelimelerle milliyetçiliği işaret ederek” yerleştirebilmektedirler. Bu belgelerde yıllar içerisindeki değişimi izleyerek siyasi partilerin milliyetçiliğe bakışlarını ve bu konudaki dönüşümlerini ortaya koyabilmek mümkündür. Ancak özellikle bu çalışmada önemsenen “milliyetçiliğin” bu metinlerde ne düzeyde ve hangi yönde dışa vurulduğudur; ayrıca milliyetçiliğin hangi yıllarda daha güçlü bir şekilde sahiplenildiğidir. Bu bakış açısı AK Parti’nin “uygulamaya/icraata yansıyan milliyetçiliği” ile aralarında bir fark ya da ilişki olup olmadığını görmek açısından gereklidir.

Özellikle seçim beyannameleri dikkatle incelendiğinde içeriğinin çok zengin olduğu ve ülkeye dair her hususu incelemeye aldığı görülmektedir. İçeriğinde bahsedilen birçok husus da istendiği takdirde milliyetçilikle ilişkilendirilerek yorumlanabilirlik özelliği göstermektedir. Ancak bu çalışmanın esas amacı, “AK Parti’nin uygulamaya/icraata yansıyan politikaları üzerindeki milliyetçiliğini” ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle yazılı metinlerin tamamının detaylıca incelenmesi çalışmanın amacı ve kapsamının dışına çıkmak anlamına geleceğinden “özellikle 2002’de iktidara gelişle birlikte ortaya çıkarılan belgelerin”, ardından “2015’te Türkiye için beka kaygısının arttığı ve milliyetçiliğin yoğun olarak söyleme ve eyleme yansıdığı dönemin” ve “en son zaman dilimindeki sürecin içine dâhil olduğu belgelerle sınırlandırılmış bir dönemin” incelenmesi ve değerlendirilmesi ve ayrıca yapılan incelemede “söylemdeki milliyetçiliği incelediğimiz bir önceki başlıktaki ana temalar üzerinde bir değerlendirmeye gidilmesi” daha katkı sağlayıcı olacaktır.

AK Parti’nin milliyetçi duruşunda özellikle beka kaygısının ön plana çıkmaya başladığı 2015 yılı itibarıyla bir artış olduğu değerlendirilmekle birlikte iktidarın ilk yıllarının,

özellikle “vesayet unsurlarına dikkat edilmesi ve AB’ye girilmesi” isteği çerçevesinde şekillendiği ve bu süreçte sermayenin yoğun bir desteğinin alındığı dikkat çekmektedir. Sermaye ve AB, bu süreçte Türkiye’nin özgürleştirilmesini ve serbestleştirilmesini isterken vesayet unsurları, ülke içinde muhafazakârlığa dönük yoğun bir duruşun modernlikten uzak olmak anlamına geldiği düşüncesi çerçevesinde bir tavır orta koymuş ve aynı zamanda ülkede özellikle terör unsurları karşısında askeri anlamda güçlü olunmasını istemiştir. Dolayısıyla AK Parti’nin iktidarının ilk dönemlerindeki ve 2015 sonrasındaki durumu özellikle bazı politikalarda birbirinden çok farklı seyretmiş ve bazı konularda bu değişim AK Parti’nin yazılı metinlerine belirgin şekilde yansıtılmıştır. Bu bağlamda yazılı metinlerde öne çıkan/vurgulanan konular üzerinden AK Parti’nin milliyetçi bakışının okuması yapılabilmektedir. Ayrıca AK Parti’nin milliyetçi dışa vurumunun literatürdeki diğer çalışmalarda da değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlamda birçok çalışmada partinin milliyetçi yönelişine dair ifadelerin mevcut bulunduğu görülmektedir.

AK Parti metinlerinde vurgulanan hususların başında “ayrımcılık (etnik, mezhepsel vs.)” meselesi gelmektedir. AK Parti “ayrımcılık” meselesine alışılmışın/statükonun dışında bir pencereden bakmış ve bu anlamda demokrasi, insan hakları, özgürleştirme konularında önemli adımlar atan bir siyasi başlangıç yapmıştır. Bu süreçte özgürleştirme ve demokratikleştirme bağlamında etnik unsurların taleplerine cevap aramaya dönük ve “millet”i vatandaşlık temelinde kabul eden bir anlayış benimsemişlerdir.

Vatandaş temelli bir milliyetçilik anlayışı benimsenmesi birleştirici ve bütünleştirici bir özellik taşımaktadır. Ancak Tok (2003:221) bu durumu tek başına yeterli görmemektedir. Tok etnik milliyetçilik ve vatandaş milliyetçiliğini (sivil/siyasal milliyetçilik) çalışmasında kıyaslamakla birlikte vatandaş temelli milliyetçiliği de kendi içerisinde incelemekte ve birleştirici olmaya yetmeyeceğini ifade etmektedir. Yazar, günümüzdeki ayrımcılık ve çatışmaların etnik milliyetçiliğe atıfla ortaya konulsa da esasında vatandaş temelli milliyetçiliğe bir tepki olarak yaşandığını belirtmektedir. Çünkü bu anlayışla ulusal azınlıkların zorla birleştirilmeye çalışılması söz konusu olmaktadır. Milliyetçilik kültürel bir mesele olduğundan onu siyasi açıdan değerlendirmek milliyetçi çatışmaları ortaya çıkaran sebepleri görmek istememek anlamına gelmektedir (Tok, 2003:221-224). Daha önce de ifade edildiği gibi etno-kültürel kimlikler karşısında yansız olduğu iddiası ile yol alan vatandaş temelli milliyetçilik esasında egemen olan etno-kültürel grubun kültür ve kimliğini ulusun kültür ve kimliği olarak tanımakta ve benimsemektedir Bu durum diğer etno-kültürel grupları kültürel devamlılıkları açısından dezavantajlı bir pozisyona

sürüklemektedir. Dolayısıyla günümüzde milliyetçi hareketlerin bu asimile edici tavra karşı geliştiği iddia edilebilir. Bu durumda kültürel sürekliliğin güvence altına alınması talebi ile bu milliyetçi direniş güdülenmektedir. Çünkü sivil ulus inşa etme sürecinde egemen etnik grubun kültür ve kimliğinin ulusal kültür ve kimlik olarak tanımlanması bağlamında esasında birleşmenin diğer etno-kültürel yapılarla değil devletle egemen etno-kültürel grup arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer etno-kültürel unsurlar ise yok sayıldıkları hissine kapılmaktadırlar. Ayrıca bu etno-kültürel unsurlar kendilerini statüden yoksun sadece formel vatandaş olarak görerek ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirmektedirler (Tok, 2003:229-231). Tok (2003:232-233) bu hususta, azınlık etno-kültürel unsurun karşı koymaksızın asimilasyon yolu ile birleşmeyi kabul etmesi durumunda gerçekten vatandaş temelli bir birleşmenin sağlanabildiğini ancak bunun kabul edilmemesi durumunda vatandaş temelli milliyetçiliğin barındırıcı (yer verici) olması gerektiğini bildirmektedir. Yazar bu konuda egemen etno-kültür dışındaki unsurların mevcut yapıya entegre olarak vatandaş temelli bir birleşmenin hakikaten sağlanabilmesi için yapılması gerekeni şu şekilde özetleyerek çalışmasında detaylandırarak açıklamıştır:

(...)Çok-kültürlü bir devlette üç boyuta (hukuki, psikolojik ve siyasal boyutlara) sahip, grup farklılıklarına dayalı bir vatandaşlığın siyasal toplumun birlik ve istikrarına daha iyi katkıda bulunabileceğini ileri sürüyorum. Bu üç boyutlu vatandaşlık, tüm üyelere perspektiflerini ifade etme, karar alma mekanizmalarında temsil edilme olanağı vererek, kimlik ve kültürlerini tanıyıp düzenleyerek ve norm, anlayış ve değerlerini yansıtarak, onların (farklı ulusal, etnik ve dini kimliklere sahip olmalarına rağmen) siyasal toplumla özdeşleşmelerini teşvik eder. Böylece onların sadece formel olarak değil, fakat gerçek anlamda siyasal topluma ait olduklarını hissetmelerini sağlayacaktır(...) (Tok, 2003:277).

Esasında burada meseleye Kemalist milliyetçilik ve muhafazakâr milliyetçilik çerçevesinden bakılması gerekmektedir. Kemalist milliyetçi yapı çok-kültürlülüğe sıcak bakmamakta ve ülkenin kaderini Türk egemen etno-kültür yapısı etrafında bir birleşme ile tayin etmek istemektedir. Bu anlayışın 2000'lere kadar sürdürülmesi Türkiye içerisinde özellikle Kürt unsurlar tarafından kabullenilmemesi bağlamında sorunlar ortaya çıkarmış ve uzun yıllar boyu terör probleminin yaşanmasına neden olmuştur. Bu meseleyi 2002 itibarıyla iktidara gelen AK Parti "bir ayrımcılık ve hak meselesi" olarak değerlendirerek demeçlerinde olduğu gibi yazılı metinlerinde de bu hususun üzerine çokça eğilmiştir. Bu bağlamda AK Parti'nin "demokratikleşme ve açılım gibi" faaliyetlerle birlikte daha muhafazakâr olan düsturların etno-kültürel unsurlara ortaklık kaidesi olarak sunulması temelinde politika ürettiği dikkat çekmektedir. Bu faaliyetler esasında vatandaş temelinde gerçek bir birliğin tesisine yönelik olmakla birlikte Tok'un çalışmasında ortaya koyduğu açıklamalarla uyumlu gözükmektedir. Tok bu konuda şu çıkarımı yapmaktadır:

(...)vatandaşlarının kültüre ilişkin taleplerini dikkate alan ve onları uygun politika düzenlemeleri ile düzenleyip tanıyan bir çok-kültürlü devlet herkese ortak vatandaşlık statüsü dayatan ve vatandaşlarının kültüre ilişkin taleplerini dikkate almayan bir çok-kültürlü devletten daha fazla birlik ve istikrar içinde olacağı benzer. Bunun ötesinde, devlet çok-kültürlü adalet ölçütlerine uygun davrandıkça, kurucu kültürel gruplar çok-kültürlü siyasal toplumlarının birlik ve istikrarını korumakla ahlâki olarak yükümlüdürler (Tok, 2003:307) (...)

AK Parti bu süreçte Kemalist anlayışın karşısına muhafazakâr, demokratik ve liberal değerleri koyarak bir ortaklık zemini yakalamak ve böylece üniter devlete bağlılığı artırmak istemiştir. Vatandaş temelli bir duruşun daha demokratik bir zeminde işletilmesi meselesi yazılı metinlere de büyük oranda yansımıştır. Bu konuda 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda etnik ya da mezhepsel bir ayrım gözetilmeksizin milli ve manevi olanın önemsendiği, yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Özgürlük, demokrasi, insan hakları, sivilleşme, adalet gibi konulara ehemmiyet verildiği, dinin ve etnisitenin istismarına karşı olunduğu belirtilmiştir. Bu anlamda AK Parti'nin kendisinden önceki dönemlere kıyasla meseleye paradigma değiştirerek liberal ve demokratik bir şekilde yaklaştığı, Doğu ve Güneydoğu'daki terör sorunun çözülmesinde bölge halkının hak ve özgürlüklerini gözetken bir tavır ortaya koyduğu; ancak bunları yaparken üniter yapıya zarar vermeyecek şekilde hareket ettiği görülmektedir. Bu bölgede eğitim dili ve resmi dil Türkçe olmakla beraber, Türkçe dışındaki dillerin yayın dâhil kültürel faaliyetlerde kullanılmasına müsaade edilmesinin ülkenin birlik ve bütünlüğü için gerekli görüldüğü ifade edilmiştir. Dolayısıyla meseleye demokrasi ile yaklaşılmasının kısa vadede endişe yaratsa da uzun vadede milli birlik ve bütünlüğü temin edeceği bildirilmiştir. Ayrıca vatandaşlık bilincinin aşılmasının toplumsal birlik ve beraberliğin çimentosu olduğuna dikkat çekilmiştir. Siyasi başlangıç metinlerinden birisi olan 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda bu şekilde bir bakış açısı ortaya koyan AK Parti'nin 2015 yılında ortaya koyduğu 4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu (2015:10)'nda ise millet iradesinin önemine dikkat çekmiştir. Bu belge ayrıca AK Parti'nin "biz ve diğerleri" şeklinde bir ayrım yapmaksızın kuşatıcı bir siyaseti benimsediğini ve kendisinin Türkiye'de birlik ve bütünlüğün sigortası hâline geldiğini ifade etmiştir (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:7). 64. Hükümet Programı'nda (2015) da benzer şekilde ancak bu kez farklı bir perspektiften ve daha açık ifadelerle meseleye yaklaşılarak etnik, dini, mezhebi zenginliğin, ortak geçmişin güzel yansımaları olduğu, vatanın asli sahipleri ve devletin eşit vatandaşları olduğumuz gerçeğinin en güçlü dayanakları olduğu bildirilmiştir. Bu konuda "İnsan onuru ile taçlandırılan Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı kimliği taşıyan hiç kimsenin hiç bir makam ve güç sahibi

tarafından tahkir edilemeyeceği; inancı, rengi, cinsiyeti, dili, ırkı, siyasi düşüncesi, felsefi anlayışı ve hayat tarzı sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılamayacağı, herhangi bir şekilde nefret söylemine muhatap kılınamayacağı” belirtilmiştir. Devletler ve milletlerin varlığı bu aidiyet bilincine bağlanmıştır. Bu şekilde bir vatandaşlık bilinci ortaya konulmasının devletin bekasını garanti altına alacağı, eşit vatandaşlık anlayışının siyasi meşruluğu temin edeceği bildirilmiştir.

Tüm bunlara ilave olarak yine 2015 yılında ortaya çıkan Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023 ise adeta demokrasiye verilen önemin zirveye taşındığı, devletin milletin emrinde olan bir mekanizma olduğu ve hiçbir gücün milletin üstünde olmayacağı haykırılmıştır. Metine göre ülkenin yönetildiği anayasanın katılımcı demokratik çoğulcu özgürlükçü ve sivil olması gerektiği, ancak özgürlük adına ülke güvenliğinin ötelenmeyeceği, siyasi meşruluk ve egemenliğin kaynağının millet olduğu, devlet mekanizmasının toplum üzerinde egemenlik kurma aracı olmadığı, amir olanın millet memur olanın devlet olduğu, meşruluğunu millettten almayan ve milletin denetimine dâhil olmayan hiçbir gücün (vesayet, cunta, bürokratik seçkincilik vs.) egemenliğinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Bunlara ilave olarak cumhuriyetin ortak aidiyet iken demokrasinin ise bu ortak aidiyet alanındaki farklılıkları koruyan teminat olduğu, çoğulcu, eşitlikçi, katılımcı demokrasinin hayatın tüm alanlarına yansıtılmasının nihai hedef olması gerektiği, denetlenemeyen hiçbir güç kalmayacağı, TBMM’nin baskı altına alınamayacağı, yargı bağımsızlığının esas olduğu, sömürge yanlısı olmayan ekonominin en önemli güç araçlarının özgürlükçü demokrasi eğitilmiş insan ve eşsiz coğrafyası olduğu, girişim özgürlüğü ile kalkınmanın önemsendiği belirtilmiştir. Aynı vurgunun bundan üç yıl sonra ortaya çıkan 2018 Seçim Beyannamesi’nde de ortaya konulduğu, bu bağlamda ayrımcılığın önüne geçilerek millet üzerindeki tahakkümün kaldırılması gerektiği ve millete vatandaş temelinde bir bakışla yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 2002’den 2018’e kadar ortaya konulan yazılı metinlerde etnik değil “vatandaş temelli” bir millet anlayışının benimsendiği, özgürleştirmenin, demokrasinin ülkede vatandaşlık bilincini ve siyasi meşruluğu artırdığı anlayışının sürdürüldüğü görülmektedir.

Bu konuda yazılı metinlerde de dikkat çeken ve AK Parti’nin vatandaşlık anlayışına dair bakışını öne çıkaran ve demeçlerde de çok defa tekrarlanan önemli bir ifade “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemi olmuştur. 2002 Seçim Beyannamesi ve 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda bu tür bir ifade yer almasa da 2007 Seçim Beyannamesi’nde “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet anlayışının AK Parti

siyasetinin özü olduğu” bildirilmiştir. Bir sonraki 2011 Seçim Beyannamesi’nde ise bu ifadenin kullanılmadığını ancak “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”nin öne çıkarılması bağlamında demokrasi ile birlikte herkesin haklarını kavuşturulacağı hususunun AK Parti’nin şiarı olduğu belirtilerek bu dayanakla “Biz hep birlikte Türkiye’yiz” ifadesi kullanılması tercih edilmiştir. Daha sonra 2015 yılındaki Haziran ve Kasım seçim beyannameleri ile 2018 Seçim Beyannamesi’nde de “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” ifadesi kullanılmamakla birlikte 2017 yılında AK Parti 3. Olağanüstü Kongresi’nde AK Parti tüzüğünde yapılan 9 maddelik bir değişiklik ile birlikte bu ifadenin de tüzüğe girdiği görülmektedir (“Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet” AKP Tüzüğünde, 2017). Dolayısıyla Erdoğan’ın “bizim Rabiamız” dediği parti simgesi artık tüzüğe de işlenmiştir (‘Rabia’ AK Parti tüzüğüne girdi, 2017). Dönemin AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hayati Yazıcı Rabia işaretinin gelişi ile birlikte bu işaretin anlamını şu şekilde açıklamıştır:

AK Parti, köklü devlet geleneğimizin üzerine bina edildiği ‘İnsanı yaşat ki devlet yaşasın’ ilkesini siyasetinin merkezi olarak görür. Milletin tüm fertleri, hiçbir ayırım gözetilmeksizin ülkemizin birinci sınıf vatandaşlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm vatandaşları tek bir milleti teşkil eder. Bayrağımız bağımsızlığımızın ortak sembolüdür. Şehitlerimizin emaneti olan, milletimizin üzerinde yaşadığı, bayrağımızın özgürce dalgalandığı toprak, vatanımızdır. Devlet, milletimizin ortak eseridir. AK Parti, yukarıda belirtilen temel amaç ve hedefler doğrultusunda, ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet’ anlayışını sarsılmaz bir ilke olarak kabul eder (‘Rabia’ AK Parti tüzüğüne girdi, 2017).

Yazıcı bu açıklamada tüm vatandaşların birinci sınıf vatandaş olarak tek bir milleti teşkil ettiğini bildirdiği değerlendirme birebir aynı şekilde/değiştirilmeksizin tüzüğe işlenmiştir (AK Parti Tüzüğü, 2019). Tüzükteki bu ifadeler “vatandaş temelli bir millet anlayışı”nın benimsendiğini göstermektedir. Hiçbir ayırım gözetilmediği, şehitlikle ve bayrakla milliyetçiliğin sembolünün ortaya konulduğu, ayrıca şehitlikle ortak geçmiş ve kader duygusunun benimsendiği, devletin tek bir şekilde konumlandığı, devletin milletin ortak eseri olduğu belirtilmiştir. Bu açıklamaların tamamı birlikte değerlendirildiğinde AK Parti’nin “özgürleşme, ‘millet’i vatandaş temelinde benimseme, yurttaşlık bilincini gerçekleştirmeye dönük olarak demokrasi bilincini geliştirme” girişimleri ile bu meseleler üzerinde liberal milliyetçiliğe yönelen bir parti olduğu görülmektedir. Bu anlamda AK Parti için tek milletin ne olduğu açıkça ifade edilmese de Parti metinde bahsi geçen özellikler ile “vatandaş temelli bir milliyetçiliği” temel aldığını göstermektedir. Dolayısıyla Parti’nin, “Türk” kelimesinin yarattığı soy bağı çağrışımından uzak durmaya çalıştığı dikkat çekmektedir.

Daha önce Tok'un çıkarımları çerçevesinde açıklandığı üzere "ulus"ların inşasında etnisitelerin bu birliktelikte aldıkları pozisyon önemlidir. AK Parti lideri Erdoğan Türkiye'de otuz altı ayrı etnik grup olduğunu belirttikten sonra tek bir milletin mevcut bulunduğunu ifade etmektedir (Erdoğan: "36 Etnik Unsurun Hepsi Birdir", 2007). Bu anlamda Smith (2013:24)'in bahsettiği gibi etnik toplulukların genel olarak bir siyasi göndergesi bulunmadığı gibi milletin tek bir etnik topluluktan ibaret olmadığı düşüncesi Türkiye örneği üzerinden de görülmektedir. Gellner (1992:28) "ulus olabilmek için iki insanın aynı kültürü paylaşması gerektiğini ve bu iki insanın birbirini aynı ulusun üyesi olarak tanınması gerektiğini" şart koşmaktadır. Bu anlamda Erdoğan'ın da millet tanımında kültür paylaşımına, dine önem verdiği ve vatandaşların birbirini kardeş olarak görmesini önemseydiği bir önceki başlık içeriğinde açıklanan AK Parti'nin söylemlerindeki milliyetçiliğinden de anlaşılmaktadır. Erdoğan'ın bu bakışı ile "millet"i, Leca (1998:13) ve Kedourie (1971:111)'nin tanımlarında dikkat çektiği gibi "devlete bağlı ve bilinçli bir vatandaş topluluğu" olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Erdoğan'ın etnisitelerin birbirinden farklılığını kabul ederek onların taleplerine sıcak bakan bu yaklaşımı ile Atatürk milliyetçiliğinin herkesi Türk sayan ve etnisitelere özel taleplerde bulunulmasına bölücülük olarak bakan millet anlayışından uzaklaşarak etnik grupların birlikteliği ile oluşmuş tek devletli, tek bayraklı, tek vatanlı, tek milletli, vatandaş temelli bir millet anlayışını sahiplendiği söylenebilir. Tokatlı ve Akyol (2018:260) bu konuda AK Parti milliyetçiliğinin Atatürk milliyetçiliğinden muhafazakâr ve Osmanlı temelli milliyetçiliğe doğru bir değişim yaşadığını belirtmektedir. Şen (2015:157) ise bu konuda AK Parti'nin "Türklüğün merkezde olduğu Kemalist resmî ideolojiyi tasfiye ettiğini" belirtmektedir. Bu hususta AK Parti'nin farklı etnisitelere dair özgürleştirici tutumunu "Kürt meselesi" örneği üzerinden ifade eden yazar AK Parti'nin bu mesele ile ilgili "bugüne kadar yerleşik değerlerden farklı ve reformcu bir söylem" ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

Ancak Erdoğan için milletin tanımının şartlara göre değişen bir anlam ihtiva ettiği görülmektedir. Şöyle ki Erdoğan, Anadolu'nun tarihine, kültürüne verdiği ehemmiyeti ortaya koyarak buradaki Selçuklu, Osmanlı ve öncesi başka dinlere mensup eserlere önem vermiştir. Böylece Anadolu'da bir birliktelik sağlamaya ve kültürü benimseyip korumaya dönük olarak din, dil, etnisite, kültür ayrımı yapmaksızın vatandaşlık temelinde millet mensubu olmayı kabul etmesi ile bir teritoryal milliyetçilik ortaya koyduğu değerlendirilebilir. Diğer yandan özellikle 2009'dan sonra artan bir şekilde Yeni Osmanlıcı

bir çerçevede eski Osmanlı topraklarında yaşayan devlet ve milletlerle ilişkilerini geliştirerek ve onları daha çok İslamî temelde bir millet tanımının içerisine koyarak esasında dış politika bakışında millet anlayışının kapsamını genişletmektedir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde ciddi mesafeler kaydedildiği ve Türk Keneşi'nin güçlenmesine gayret edildiği görülmektedir. Bu konuda kendisi Müslüman olmayan Macarların Türk Keneşi'ne gözlemci olarak katılmasından memnuniyet duyulduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla Dünya Türk İş Konseyi Bakü Buluşması (14 Ekim 2019)'nda soydaş bağı çerçevesinde Türklerin “aynı dili konuşan, aynı dine inanan, tarihi bir, kültürü ve medeniyeti bir, 300 milyonluk çok büyük bir aile” olduğu ve “6 devletin tek millet sayıldığı” soy milliyetçiliği temelli değerlendirmeler yapıldığı dikkat çekmektedir (Erdoğan Büyük (TURAN) Birliğini Kuruyor, 2019). Dolayısıyla kendi içerisinde kapsamı büyüyen ve değişen bir millet anlayışı benimsenmiştir. Sonuç olarak bu bakış açısıyla millet tanımı “ülke içinde vatandaşlığı, Türk devletleri ile soydaşlığı (etnisiteyi) ve İslam âleminde dindaşlığı” ifade edecek şekilde açıklanmıştır. Hatta dünyanın her yerine Türk ve İslam imajını artırmaya dönük olarak mazlumların haklarını savunup onların yardımına koşarak ve hatta farklı din mensubu olan insanlara karşı da bu duruş korunarak Osmanlı gibi onlara kucak açılan bir bakış açısı sergilendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple “tek millet” ten kastın duruma göre değiştiği ve anlamının giderek büyüdüğü ifade edilebilir.

Hans Kohn ile birlikte ortaya konulan görüşlerde milliyetçiliğin Doğu ve Batı ya da etnik ve vatandaş esaslı şeklinde bir ayrımı ortaya konulmuş olsa da her iki türün saf bir hâlinin bulunmadığını ortaya koyması açısından Kerestecioğlu'nun yaklaşımına yer vermek faydalı olacaktır. Bu konuda Kerestecioğlu (2010:328) milliyetçiliğin doğasında mantıksal anlamda birbiri ile çelişen iki çeşit “millet” anlayışı bulunduğunu bildirmektedir. Bunlardan biri “vatandaşlar topluluğu olarak millet” iken diğeri “kültürel topluluk olarak millet”tir. Bu iki tür millet anlayışı ise çoğu zaman iki farklı milliyetçilik olarak sunulmakta ise de her milliyetçiliğin içerisinde farklı ağırlıklarda varlıklarını sürdürmektedirler. Vatandaşlığı temel alan millet anlayışı liberal ve demokratik değerlerle daha uyumlu gözükmele birlikte bu anlayış milleti “siyasete katılma hakkına sahip vatandaşlar toplamı” olarak ele almaktadır. Burada önemli olan ise vatandaşların kültürel kimliklerinden ziyade siyasal haklarıdır. Bu anlayışta millete üyeliğin kapıları doğuşa bağlı olmaksızın herkese açık olduğu gibi toprağa dayalı aidiyeti esas almaktadır. Ancak bu ideal bir tip olarak hiçbir vakit tek başına var olmamıştır. Kültürel topluluk olma özelliği

ise daima millet tanımına karışmıştır. Kültürel topluluk yaklaşımı kolektif nitelikte olduğu gibi toplumu oluşturan bireylere kolektivite içerisinde bir kimlik sunmaktadır. (Kerestecioğlu, 2010:329). Bu anlamda AK Parti'nin ortaya koyduğu politikalarda zaman zaman vatandaş esaslı bir duruş ortaya koyarken bir zaman sonra etnik vurgu yapan bir anlayışı benimsemesi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “tek millet” anlayışı bu yönde şekillenmektedir.

Öte yandan AK Parti'nin din, laiklik ve sosyal adalete yönelik yaklaşımı da milliyetçilik anlayışına etki etmektedir. Çünkü AK Parti'nin muhafazakâr demokrat bir parti olduğunu bildirmesine rağmen İslamcı kimliğinin şekillenışı ve din ile laikliğe bakışı onun milliyetçi kimliğine ışık tutmaktadır. Yazılı metinler, bu meselelere de eğilmesiyle dikkat çekmektedir. Bu konuda 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda AK Parti'nin Atatürk ilke ve inkılaplarını benimseyen bir parti olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte laikliği benimsediğini ve bu ilkenin her türlü inanç ve din mensubunun ibadetini rahatça icra etmesini temin eden toplumsal barış ilkesi olduğunu ifade eden AK Parti, mezhep ayrımı yapmayan bir anlayışı benimseyerek her türlü inanca eşit mesafede durduğunu dile getirmiştir. Ayrıca metinde kaynakların paylaşılmasında sosyal adaletin gözetileceği bildirilmiştir. 2002 Seçim Beyannamesi de aynı şekilde hukuk ve adalet anlayışı gereğince, devletin topluma ve bireylere din ve mezhep konusunda ayırım yapmayacağı, demokrasi rejiminin mantığına göre kimsenin bir diğerine göre üstün olmadığı, farklı inançların ve kültürlerin Türkiye için bir zenginlik olduğunu belirtmiştir. Öte yandan partinin uygulayacağı ekonomi programında sosyal adaletin temin edileceği ve insanı merkeze koyan bir kalkınmanın gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Böylece uygulanan ekonomik program, sosyal politikalarla birlikte sosyal bütünleşmenin ve dayanışmanın sağlanacağı, işsizliğin azaltılacağı ve yoksulluğun ortadan kaldırılacağı bildirilmiştir. Son olarak da ekonomik büyümenin sağladığı nimetlerin adaletli bir şekilde dağıtılmasını mümkün kılacak daha insani bir yapının oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bu hususta 2007 Seçim Beyannamesi'ndeki şu ifade dikkat çekmektedir: “Sosyal politikalarının temeline ‘millete ait olanı millete vermek’ prensibini yerleştiren AK Parti, ‘kimsesizlerin kimsesi’ olma anlayışını özümsemiş bir kadrodur”. Bu ifade de piyasa ekonomisi şartlarının vatandaşları ezmesine müsaade edilmeyeceği anlamını içermektedir.

64.Hükümet Programı'na (2015) bakıldığında önceki metinlerde olduğu gibi mezhep ve inanç ayrımı gözetilmeyeceği bildirilmişlerdir. Bu dayanakla “geleneksel irfan merkezleri ve Alevi vatandaşların inanç ve kültür temelli taleplerinin” karşılanacağı ve bu alanların

hukuki statüsünün tanınacağı ifade edilmiştir. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gayrimüslim azınlıkları da herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakmayacak şekilde tüm hukuki ve fiili tedbirlerin alınmaya devam edeceği bildirilmiştir. Ayrıca yoksulluğu çözmeye odaklanılacağı, ihtiyaç sahiplerine sosyal destek verileceği, gelir dağılımının daha da iyileştirileceği, adalet sisteminin kimsenin kontrolüne verilmeyeceği, fırsat eşitliğinin ve sosyal adaletin en üst düzeyde yaşatılacağı, hiç kimsenin dışlanmayacağı ve bu bilinçle, “insan”ın bütün politikaların merkezine konulduğu belirtilmiştir.

2018 Seçim Beyannamesi incelendiğinde ise AK Parti’nin laikliği, dini özgürlükleri ve farklı hayat tarzlarını, hukuk devletin teminatı altına aldığını, devletin bütün inanç gruplarına eşit mesafede durduğunu ifade etmiştir. Öte yandan bu ilkenin “Tek Parti Dönemi uygulamaları ve darbe dönemlerinin” gölgesi altında katı ve baskıcı bir mahiyet kazandığı bildirilmiştir. Bu ilkenin inanç özgürlüğünün güvencesi olmasına rağmen vesayet odaklarınca inançlı kesimlere yönelik bir baskı aracı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Öte yandan laikliğin İslam ve Osmanlı kültüründe de yıllarca tecrübe edildiği ve AK Parti’nin de Türkiye gerçeklerine uygun bir laiklik yorumunu ilke edindiği bildirilmiştir. Ayrıca devletin bu konuda, toplumdaki farklı inançlara karşı adaletli ve eşit bir tutumla yaklaşması gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle AK Parti’nin, laikliği ülkenin inanç hayatının ve manevi ortamın barış ve esenliği için teminatı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Çünkü AK Parti’nin toplum ve devlet arasında inançlara müdahale sebebiyle ortaya çıkan gerilimleri çözmeye, toplumun devlete kuşkuyla bakmasını engellemeye de vazifeli olduğu ve böylece millet ile devleti barıştırmak istediği belirtilmiştir. Bu ifadeler esasında muhafazakâr demokrat bir parti olmasının da gereğidir. Çünkü muhafazakâr demokrasi toplumsal gerilimlerin karşısında devletle millet arası köprü konumunda olmayı tercih etmektedir. Parti, “böyle kapsamlı bir barışın” evrensel hukuk normlarıyla ülke gerçekleri arasında uyumun sağlandığı bir laiklik yorumu ve uygulaması ile mümkün olabileceği fikrini benimsemiştir. Metinde devletin vatandaşların dinlerini ve inançlarını öğrenmek amacı ile kurdukları kurumları ve örgütlenmeleri desteklemesi gerektiği bildirilmiştir. Böylece dini özgürlüklerin korunması ile bu özgürlüklerin istismarının da engellenebileceği ifade edilmiştir. Devletin, dine müdahale etmemesi gerektiği gibi, “dinin ve inanç guruplarının birbirleri üzerinde ve devlet sistemi üzerinde” tahakküm kurmasına da müsaade etmemesi gerektiği belirtilmiştir. İnsanların inançlarını istismar eden yapılarla (Fetullahçı Terör Örgütü benzeri yapılar işaret edilmiştir) mücadele edeceği bildirilmiştir. AK Parti’nin baskıcı bir laiklik yerine inançlara

eşit mesafede duran bir laikliğin benimsendiği ifade edilmiştir. Metinde Hristiyan ve Museviler için de çözümler sunulduğu, Cumhuriyet Dönemindeki kısıtlamaların kaldırıldığı bildirilmiştir. 2018 Seçim Beyannamesi'nde ayrıca sosyal adaletle ilgili ifadeler de yer almıştır. Bu hususta ekonomik ve sosyal politikaların “sosyal adaletle öncelik veren insani kalkınma anlayışı” çerçevesinde belirlendiği, insan refahının artırılmasının ve bulunduğu toplumda adil ve asgari bir gelir elde etmesinin temel vazife olarak görüldüğü, ihtiyacı olanlara sosyal destek verileceği, Türkiye’de uzun yıllar ayrımcılığın sembolü olarak görülen başörtüsüne ilişkin yasağın kaldırıldığı belirtilmiştir.

Dolayısıyla AK Parti’nin din ve laiklik konusunda İslam ve Osmanlı geçmişini dikkate alarak hareket ettiğini ve kültürel olarak da “din”i temel alarak toplumu birleştirmeye çalışan ve bütünleştirmek isteyen bir yaklaşımı benimsediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla AK Parti’nin din ve laikliğe bakışında öne çıkan düsturları bağlamında muhafazakâr milliyetçilik anlayışı sergilediği söylenebilir. Diğer yandan sosyal adaletin temin edilmesiyle de bu konuda tüm vatandaşları birbiri ile ayırım gözetmeksizin benimsemesi anlamında gelirin adil dağılması ve her vatandaşa insani yaşam hakkı verilmesi çerçevesinde sosyal birlik ve bütünlük bakışı yansıtılarak muhafazakâr milliyetçiliğin benimsendiği söylenebilir. Öte yandan laikliğin gerçekten işletilerek din ve inanç anlamında insanların özgürleştirilmesi ve bu şekilde yurtsever sadakatin artırılmak istenmesi liberal milliyetçiliğin işletilmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber sosyal adaletin yazılı metinlerde 2002’den bugüne önem verilen bir mesele olması da AK Parti’nin muhtaç olanları ezdirmeme kaygısı güttüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu durum toplumsal barış ve huzurun bir gereği olduğundan muhafazakâr milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Bu konuda literatürde AK Parti Döneminde milli kimliğin İslam ve milliyetçilik üzerine inşa edildiğini ve Kemalist milliyetçiliğin bakış açısından uzak bir şekilde terimlerin tanımlandığını ifade eden görüşler bulunmaktadır. Uzunçayır (2013:210)’ın da belirttiği gibi, AK Parti’nin söyleminde “milliyetçilik, İslamcılık ve muhafazakârlık” birbirini etkileyen, uyumlu bir bütünlüğü tesis eden ayrılmaz parçalar olarak işlev görmektedir. AK Parti’nin milliyetçiliğinde İslam’ın merkezi bir konuma sahip olmasından ötürü İslamî kimlik, “milliyetçi dağarcığın hangi kavramlarının öne çıkarılacağı ve bunların içinin nasıl doldurulacağı tayininde belirleyici olmaktadır”. Burada “vatan, millet, devlet, ülke ve milli çıkar” gibi milliyetçiliğin ortak kavramları İslamî kimlik üzerinden an-

lamlandırılmaya çalışılmaktadır. Yazarın belirttiğine göre bu İslamî kimlik, Türk-İslam değerlerini muhafaza etme amacıyla “yerleşmiş ve test edilmiş bir Türk İslamiyet’i düşüncesinden” esinlenmiştir. Milli kimlik İslam ve milliyetçiliğin üzerine inşa edilerek bu kimliğin kendisine, Osmanlı geçmişini örnek olması söz konusudur. Kemalist modernleşme süreci hem baskıcı hem de dışlayıcı olarak kabul edilirken Türklerin egemen olduğu çok-kültürlü Osmanlı döneminin bir nevi “asr-ı saadet devri” olarak fetişleştirilmesi söz konusudur (Uzunçayır, 2013:210-211). Şen (2015:166, 177) de benzer şekilde AK Parti’nin söylem ve yazılı metinlerine bakıldığında mevcut milliyetçilik anlayışının “millet, milli çıkar ve devlet” gibi çekirdek unsurları içine aldığını ancak bu unsurlara Kemalist milliyetçilikten farklı baktığını belirtmektedir. AK Parti, hem etnik özellikli MHP hem de laik Kemalist milliyetçiliğin milliyetçi eğilimini dışlamaktadır (Şen, 2015:166, 177). Öte yandan Şen (2015:159), bu İslamî öğelerin Türklüğü güçlendirdiğini ve milli kimliği pekiştirdiğini ifade etmektedir. AK Parti öncesindeki hükümetler, dini ve milliyetçi duygulara hitap etseler de AK Parti bunları egemen bir siyasi söylem hâline getirerek “dindar milliyetçilik” kimliğini ortaya çıkarmış ve de laik-milliyetçi paradigmanın bünyesinde bulunan tek-kültürlü anlayışı da yeni argümanlar ile gelişime tabi tutmuştur (Şen, 2015:167). Yazar, AK Parti’nin Türk sağının besleyicileri olan “İslamî muhafazakârlık ile milliyetçiliğin temel öğelerini” bünyesinde taşıdığını belirtmektedir. AK Parti oluşturmaya çalıştığı “ulusal-kimliği” daha çok algı ve söylem temelinde oluşturmaktadır. Müslümanlığı bir değer olarak korumakta olan AK Parti, “İslamcılık ve muhafazakârlığı” kullanarak partinin milliyetçiliğini söylem temelinde ve sembolik açıdan belirlemek sureti ile diğer sağ partilerden ayrılmakta ve özgüllüğünü yakalamaktadır (Şen, 2015:167).

Dolayısıyla AK Parti “din”i laiklik karşısında konumlandırışıyla Kemalist milliyetçiliğin karşısında muhafazakâr milliyetçi bir yapı inşa etmekte ve ayrıca Türklerin lideri bulunduğu Osmanlının beklentilerine cevap veren bir milli kimlik inşa etmek istemektedir. Çünkü böyle bir kimlikle dış politikada Yeni Osmanlıcılık inşa edilebilecektir. Osmanlı olmanın gericilik olmadığı, dine yakın olmanın medeniyete uzak olmak anlamına gelmediği yeni bir anlayış geliştirilmek istenmektedir. Bu bakış açısı aynı zamanda Türkler için mazinin sağlamlaştırılması ve köklerin güçlendirilmesi anlamına gelmektedir ki milliyetçilik bu şekilde ayaklarını sağlam yere basmak ve sırtını güçlü bir köke dayandırmak isteyen bir ideolojidir. Bu konuda Osmanoğlu (2017:76), AK Parti’nin milli kimlik inşa ederken, Osmanlı geçmişine gönderme yaptığını, AK Parti’nin milliyetçilik

anlayışının etnik milliyetçiliğe karşı duran “İslamî temelli bir kültürel milliyetçilik” olarak da ifadesini bulduğunu ve bu anlayışın “muhafazakâr-milliyetçilik kategorisine” uygun düştüğünü belirtmektedir. Bu milliyetçilik anlayışında milli kimliğin yapısının Türk-İslam temelli olarak tanımlanması söz konusu olmakta, tarih algısı ise Osmanlı-İslam temelli bütüncül bir anlayışı meydana çıkarmaktadır (Osmanoğlu, 2017:76). Saraçoğlu da farklı bir perspektiften aynı konuya işaret etmiştir. Saraçoğlu (2013:55), AK Parti milliyetçiliğinde “millet” kavramının “ortak İslamî kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi” temelinde kurulduğunu, “Türklük” ile özdeşleştirilen “ulus” tasavvurunun resmî söylemdeki ağırlığının “Osmanlı geçmişini ortaya koyan Sünni İslam lehine” ciddi oranda azaltıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla “millet”in Sünni İslam’a ait ortak kültürel değerlere, “ortak tarihsel mirasın” Osmanlıya işaret etmesi ile” ortaya “İslamî-muhafazakâr milliyetçilik” anlayışının çıktığını belirtmektedir ki bu husus seçim beyannamelerinde gözükmemektedir. Öte yandan AK Parti’de hâkim olan kimlik tasarımı algısı, İslamî referanslara sahip olsa da ve AK Parti, “Türklüğü” İslamî düşünceden arındırmamış olsa da burada İslamî öğelerin seküleştirilerek merkeze taşınması söz konusudur ki sekülerleştirici bu bakış açısı AK Parti’nin milliyetçilik anlayışının “İslamcı ideoloji ve MGH milliyetçilik anlayışı” ile olan farkını ortaya koymaktadır (Osmanoğlu, 2017:65).

AK Parti’nin tarihi ve kültürel bağlara atıfla ortaya koyduğu ve çoğu zaman ekonomik işbirliği ile de gelişimine katkı sunmak istediği dış politika anlayışı da onun milliyetçilik anlayışını açığa çıkarmaktadır. Bu anlayışta gelenekselin önemsendiği ve modern olan ile de bir bağ kurulmak istendiği görülmektedir. Bu konuda 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda Türkiye’nin tarihi mazisinin kudretine verilen önem gösterilmiştir. Programda ayrıca Dış politikada diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne saygılı olduğu ve aynı saygının beklendiği ifade edilmiştir. Türkiye’nin jeopolitik konumu değerlendirilerek işbirliği ve ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği, bu anlamda Avrupa’nın dış politikada en üst seviyede önemseneceği, Kıbrıs meselesinin çözümünün ada içindeki taraflara bırakmasının uygun olacağı, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin beklentiyi karşılamadığı ve en üst seviyeye taşınacağı bildirilmiştir. Orta Doğu ile kültürel ve tarihi ilişkiler olduğu, bölgede din ve ırk ayrımına bakmaksızın dökülen kanın durdurulması gerektiği ve Türkiye’nin barışı temin etmeye uğraşacağı bildirilmiştir. AK Parti’nin İslam ülkelerine özel bir önem verdiği, bu ülkelerle ilişkilerin artırılmasını istediği, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)’nün uluslararası alanda saygınlığının ve işlevselliğinin artırılmasının önemsendiği ifade edilmiştir. Karadeniz’de işbirliğini artırmaya dönük

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT)’nin potansiyelinin artırılması gerektiği, Balkanlarda, Asya’da, Kafkaslarda ve Dünya’nın her yerinde kültürel ve ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yurt dışındaki Türklerin haklarına verilen ehemmiyet bu metinde gösterilerek milli değerlerin ve kültürün korunacağı ifade edilmiştir. Ayrıca milli, manevi ve evrensel değerlere saygılı olunduğu ve yerli değerler konusunda hassas olunacağı belirtilmiştir.

64. Hükümet Programı (2015) ise bu konuda etnik, dini ve mezhepsel aidiyetlerden önce, “milletin temel değerlerinin yoğrulduğu tarihi yolculuktaki birlikteliğinin ve eşit vatandaşlık anlayışının” benimsendiği bildirilmiştir. Parti’nin kültür politikasının ise geleneksel ile modernin birlikteliğini koruduğu belirtilen “millet”in, kültürel değerlerden ve mekândan kopmasını engelleyen “öz benliğimizden gelen özgün bir zenginliği” içerdği belirtilmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de Türkiye’nin en temel ilkesinin insan onurunu korumak olduğu ve bu ilkenin “Şeyh Edebali’nin siyasal bilincimizin ve devlet ahlâkımızın temelini dokuyan ‘insanı yaşat ki devlet yaşasın’ ilkesinin çağdaş siyaset dilindeki karşılığı” olduğu bildirilerek gelenek ile çağdaşlığı bu çerçevede bir zıtlık içinde değil, ayrılmaz bir bütünlük içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Yine bu konuda bir örnek vermek gerekirse köklü tarihi, insani ve kültürel bağlarımız bulunan Balkanlarda barış ve istikrarın sürdürülmesinin hükümetin önceliklerinden biri olduğu belirtilmektedir. Öte yandan bu metinde dış politikada hem sürekliliği hem de değişimi esas aldıklarını, Türkiye’yi, bağımsız, proaktif siyaset ve perspektif üreten bir dış politikaya kavuşturduklarını, bölgesel krizleri kucaklamaktan geri durmadıklarını, bu dönemde Türkiye’nin ekonomik gücü, tarihi mirası ve evrensel değerlerinden ilham alarak hareket edinildiğini, komşu bölgelerde siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma gibi hedeflere önem vererek hareket edildiğini, dünyanın başka yerlerindeki toplumların sorunlarına da çözümler arandığını, dış politikada devletlerarası ilişkilerin ötesine geçerek, toplumlar arası ilişkilerin de geliştirildiğini ve böylece dünyanın en önde gelen donör ülkelerinden biri olduğunu, dış politikada vizyona dayalı ve çok boyutlu olduğunu, dünyanın her tarafındaki mazlumların, mağdurların, mültecilerin ve muhtaçların yardımına koşulmasının temelinde tarihi misyonumuz olan adalet ve yardımlaşma ilkelerinin yatmakta olduğunu, bu konularda geçmişten devralınan coğrafi ve kültürel mirasın dış politika açısından güçlü bir zemin oluşturduğunu, yurt dışında yaşayan insanımıza “Milletine hizmeti esas alan Devlet” anlayışıyla yaklaşıldığını, yurtdışındaki vatandaşlarımızın ve akraba topluluklarımızın bütün farklılıklarının sahiplenilerek menfaatlerinin korunduğunu, dil ve

kültür birikimlerinin geliştirildiğini, onların her daim yanında olunarak onlarla birlikte yeni kültürel ve ekonomik inisiyatifler geliştirmenin hedeflendiğini belirtmişlerdir.

Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023'te (2015) ise diğer belgelerle bazı benzerlikler olmakla birlikte Türkiye'nin tarihi geleneğine bağlı olarak yükselmesi hususu vurgulanmıştır. Şöyle ki etnik, dini, mezhebi ve bölgesel farkların zenginlik olarak kabul edildiği ve bunun kadim ortak geçmişin yansımaları olduğu ve her birinin devletin eşit vatandaşı olduğu ifade edilmektedir. Gelenek ve çağdaşlığı ayrılmaz bir bütün olarak gördükleri, vatan aidiyetinin devletin bekasının garantisi olduğu, ülkelerin aidiyetle kurulup siyasi ve askeri güç ile yükseleceği, ortak tarihdışlığın aidiyet bilincini geliştirmeye katkı sağladığı, çevre ülkelerde çıkan sorunlarda istikrarın sürdürülebilmesinin gerekliliği, dış politika alanında tarihi ve stratejik derinliğin gereği olan onura erişilmesi gerektiği, dış politikada mazluma sahip çıkılmaya devam edileceği, AB üyeliği bakış açısının korunacağı, komşularla işbirliğinin geliştirileceği, İslam ve gönül coğrafyasında (Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu) birlik ve barış için uğraş verileceği, Asya, Afrika ve Latin Amerika politikalarında kararlılığın sürdürüleceği, insani yardımların sürdürüleceği, ülkemizin küresel güç hâline getirilmesinin gerektiği, medeniyet mirasımızın tüm ülkelere üstün olduğunu bilmemiz gerektiği ve yeni bir medeniyet çağrısının öncülüğünün yapılacağı, doğa ve çevrenin korunmasının gelecek nesillere borcumuz olduğu, Türkiye'nin her yönü ile yükselen bir güç olduğu ve bu yükselişin insan onurunu esas alan Yeni Türkiye sözleşmesi ile geleceğe taşınacağı ifade edilmiştir.

Bu anlamda 2015'teki belgelerde Osmanlı medeniyeti vurgusunun 2002'ye kıyasla daha da fazla ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Ancak 2018 Seçim Beyannamesi bu konuda en uç noktaya erişmiştir. Bu belgede özellikle dış politikadaki çeşitlilik, Anadolu'daki halklara karşı yüzyıllardır sergilenen özgürlükçü tavır ve Türklerin bölge ve mazlumlar için lider konumu vurgulanmıştır. Bu bağlamda 2018 Seçim Beyannamesi'nde dış politikada hem sürekliliğin hem de değişimin esas alındığı, bağımsız, vizyona dayalı, çok boyutlu, proaktif siyaset ve perspektif üreten bir dış politikaya kavuşulduğu, dünyanın daha iyi bir siyasi düzene kavuşması için üzerimize düşenin yapıldığı, devletlerarası ilişkileri aşarak, toplumlar ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerin de geliştirildiği, küresel meselelerde pozisyon alınarak çok boyutlu dış politika yürütmeye gayret edildiği ve böylece dünyanın mazlum halkları için bir ümit ışığı olunduğu, şanlı Bayrağımızın, dünyanın her yerinde dalgalandırılması için Türkiye'nin çevresindeki bütün alanlarda etkin, sonuç alıcı ve vicdani bir dış politika takip etmek için çalışıldığı, ümidini Türklere

bağlamış olan hiçbir kardeş halkın yalnız bırakılmayacağı, dış politikada elde edilen kazanımlarla, öncelikle ticareti ve uluslararası doğrudan yatırımları artırarak ekonomik refahın ileriye taşındığı, Dünyada değişimin hızla yaşandığı bir ortamda ve bölgede değişik güç odaklarının müdahale çabalarının arttığı bir zamanda ülkemizin tarihinden aldığı misyonla güçlü bir şekilde geleceğe yürümesi için gerekli iradeyi ortaya koyduğu, Kürt vatandaşların her türlü insani meselesinin demokrasi ve refah sorunu olarak görüldüğü, ortak tarih ve medeniyet birikimi ile kardeşlik bağlarının öne çıkarıldığı, geçmişte Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu’da farklı dinlere mensup insanlarla barış ve güvenlik içerisinde yaşanması tarihsel tecrübesinden yola çıkılarak Türkiye gerçeklerine uygun bir laiklik yorumu ve uygulamasının benimsendiği, köklü bir medeniyetin mirasçısı olan milletimizin engin bir kültür ve sanat birikimi bulunduğu, kültür ve sanat alanında hedefin “derin bir tarih şuuru perspektifinde oluşan değerlerini muhafaza eden, yeniden üreten ve gelecek nesillere aktaran, kültürel farklılıkları zenginlik olarak gören, herkesin kültür ve sanat faaliyetlerine katkıda bulunduğu ve erişebildiği, estetik duygusu güçlü bir toplum oluşturmak” olduğu, insanı ezen dikey mimari yerine insanla bütünleşen yatay mimarinin esas alınacağı, şehir merkezlerinde ve tarihi dokusu bulunan mekânlarda yapılacak tasarım ve kullanılacak malzemede şehirlerin tarihi ve doğal dokusuna uygunluğun denetleneceği belirtilmiştir. Anadolu’nun İslam ve İrfan kültürü kadim bir birlikte yaşama tecrübesinin zengin örnekleriyle dolu olduğu, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Yunus Emre, Sarı Saltuk gibi etkileri günümüze kadar devam eden büyük düşünürlerin yolumuzu aydınlattığı, Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu’da farklı dinlere mensup insanların barış ve güvenlik içerisinde yaşayabildiklerinin Türk tarihinde tecrübe edildiği, başta Hristiyanlar ve Museviler olmak üzere pek çok inanç mensubunun bu kültür içinde varlığını sürdürdüğü, onların vakıf veya başka kurumlarına ait haklarının iade edildiği, dini cemaat vakıfları ve onların yapılanmaları üzerindeki kısıtlamaların kaldırıldığı, ibadete kapalı mabetlerin ibadete açıldığı ve bu vakıfların mülklerinin sahiplerine iade edildiği bildirilmiştir.

Dolayısıyla ilgili metinlerde, 2002’ye kıyasla 2015 sonrası bir artış göstermekle birlikte tarihi ve kültürel bağlardan alınan gücün dış politikaya yansıtılması için bir gayret ortaya konulduğu görülmektedir. AK Parti’nin ilk yazılı metinlerinde tarihsel ve kültürel bağların ehemmiyeti dile getirilse de bunun daha çok ilerleyen zamanlarda uygulanma imkânı bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda geleneklere atıf yapılmakta ve dış politikada tarihi ve kültürel bağların yanında ekonomik ve ticari ilişkilerin de ülkelerarası ilişkilerin sürdürülmesinde araç olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak “özellikle bölgede olmak

üzere dünyanın her yerinde”, “tarihi ve kültürel bir mazi ya da din ortaklığı olmasa” bile yardıma ihtiyacı olan mazlumlara el uzatıldığı belirtilmektedir. Böylece Osmanlının insani yardım anlayışının sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Metinlerde açıkça “Yeni Osmanlıcılık” ortaya konulmasa da tarihi, kültür ve medeniyet bağı çerçevesinde bu konuda Türklerin liderliğine ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir. Tüm bu özelliklerin yansıması olarak ortaya muhafazakâr milliyetçi bir Yeni Osmanlıcılık anlayışı çıktığı söylenebilir.

Dolayısıyla yazılı metinler AK Parti’nin Yeni Osmanlıcı bir düşünceye sahip olduğunu açıkça söylemese de Uzunçayır (2013:211) bu konuda Orta Doğu’ya karşı yoğun ilgisi olan bir parti olması sebebi ile AK Parti’nin “Neo/Yeni Osmanlıcı” siyasi gündeme sahip olduğunu ve bu sebeple eleştirilere maruz kaldığını bildirmektedir. Yazar ayrıca AK Parti’nin bunu yapmadaki esas hedefinin “Türkiye’nin tarihi ve coğrafi konumuna yaraşır, ön yargılardan ve saplantılardan arınmış, içine kapanık olmayan” bir politika yolu çizmek olduğunu ifade etmektedir. Saraçoğlu (2013:63-64) ise metinlerde ön plana çıkan anlayışa benzer bir şekilde AK Parti’nin dış politikada öne çıkan “bölgesel lider, model ülke, ritmik diplomasi, yumuşak güç, düzen kurucu aktör, akil ülke, aksiyoner dış politika” gibi kavramlar kullanıp “merkez ülke” olma gayretine girişmesinin “İslamî muhafazakâr milliyetçiliği” yükseltmek anlamına geldiğini ifade etmektedir. AK Parti İslamî ve muhafazakâr tonları güçlü olan bir milliyetçiliği benimsemiş olarak Osmanlı geleneğine ve mazisine sahip çıksa da bu bakış açısı onun Batı’ya bakışını MGH’ninkine yakın hâle getirmemektedir. Dolayısıyla AK Parti’nin mevcut muhafazakâr milliyetçiliği, onun Batı’ya karşı yakın bir dış politika izlemesini engellememiştir. Ancak AK Parti’nin bütüncül bir Batılılaşmadan yana değil, kısmi bir Batılılaşmadan yana olduğu görülmektedir. AK Parti, Türkiye’yi Avrupa’nın geri kalanıyla “liberal ve demokratik normları paylaşan bir ülke ve kültürün temsilcisi” yapmaya çalışırken esas hedefi “Avrupalı” olmaktan ziyade AB’ye üye olmaktır. Bu anlamda AK Parti dış politika bakışında “Kemalist milliyetçiliğin ve Türkçü milliyetçiliğin” “geleneksel tehditler ve düşmanlar” anlayışını benimsememektedir (Uzunçayır, 2013:211).

Dolayısıyla AK Parti kendisinden önceki siyasi oluşumların aksine dış politikada çok kapsamlı ve beka kaygısı korkusundan uzak bir şekilde çoklu yöntemlerle hareket ederek yol almak istemektedir. Bu hâli ile dış politikada Yeni Osmanlıcı bir milliyetçiliği benimsediği dile getirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, AK Parti’nin dış politikada İslamî ve muhafazakâr bir bakışla Yeni Osmanlıcı çerçevede tarihi ve kültürel bağlar temelinde

bölge ülkeleri ile ilişkiler geliştirdiği ve burada Türklerin liderliğinde bir Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçilik bakış açısını benimsediği görülmektedir. Bu durumda esasında Batılı değerleri önemseyen bir modernlikle birlikte Osmanlının medeniyet göstergesi olan gelenekseli birleştirilerek muhafazakâr demokratiğin da bir gereği icra edilmektedir.

Yazılı metinlerde yer alan ve AK Parti'nin milliyetçilik anlayışını yansıtan diğer bir gösterge de ekonomidir. AK Parti'nin piyasaya olan yaklaşımı, borçlanma, özelleştirme, enflasyon ve faiz anlayışı bu konudaki milliyetçi anlayışını ortaya koymaktadır. Bu hususta 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda AK Parti öncesi dönemle ilgili hizmetlerin yetersizliği, fakirlik, işsizlik ve vatandaşa yapılan baskının terörü güçlendirdiği hususları ifade edilmiştir. Ekonomiye bakışın ise refahın sağlanması ve uluslararası camiada saygınlığın artırılması beklentisi şeklinde olmuştur. Piyasanın yanında bulunduğu ve devletin ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiği bildirilmiştir. Ekonomide rekabet gücünün artırılması önemsenmiştir. Ancak yabancı sermayenin bilgi birikimi ve tecrübesi ile ekonomiye katkı sunacağı da yinelenmiştir. Tekelleşmeye karşı bulunduğu ve milli-ahlâki değerleri yüksek bir ekonomi yönetimi ile çalışılacağı ifade edilmiştir. Bütçede dengenin ve meclis tarafından denetlenebilirliğin sağlanacağı bildirilmiştir. Kamu borçlanmalarının ekonomide özel sektörün kullanabileceği fonları azalttığını ifade eden bir bakış açısı sergilenmiştir. Özelleştirmelerde önceliğin yöre halkına, kurum çalışanlarına, ilgili meslek kuruluşlarına, yurt dışındaki vatandaşlara verileceği, kritik sektörlerde yapılan özelleştirmelerde ulusal stratejik tercihin ve önceliklerin gözetileceği bildirilmiştir. 2002 Seçim Beyannamesi'nde ise bu meseleler gerekçeleri ile açıklanmıştır. Bu hususta enflasyonun ve kamu borç stokunun düşürülmesi, yüksek ve kalıcı büyüme performansına ulaşılması gerektiği, mali disiplinin sağlanması ve yapısal reformların uygulanması ile ülkemizde güven ortamının oluşturulması gerektiği ve böylece enflasyon ile reel faizlerde kalıcı bir düşüşün sağlanabileceği bildirilmiştir. Enflasyonun sebebi olarak "yüksek kamu açıklarının Merkez Bankası kaynakları ile çok yüksek maliyetli iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'ndeki zararların fiyat ayarlamalarıyla giderilmeye çalışılması" şeklinde gösterilmiştir. Böylece yüksek kamu borç stokuna bağlı olarak yapılan faiz ödemeleri sonucunda bütçenin kontrolden çıktığı ve yapılması istenen şeyin borç-faiz kısır döngüsünü kırarak düzenlemelerle borç stokunun sürdürülebilir bir seviyeye indirilmesi olduğu bildirilmiştir.

64. Hükümet Programı (2015) ise bu meseleler hakkında dışa açık ve dünyayla entegre bir ekonomik yapıyla yatırım ortamının daha da iyileştirilmesinin hedeflendiği, serbest piyasa

ekonomisine dayalı ekonomik kalkınma anlayışının AK Parti'nin vazgeçilmezi olduğu, bu prensiple, ülkemizin hem yerli hem uluslararası yatırımcı için cazip bir ülke hâline getirildiği ve uluslararası sermaye girişinde büyük artış sağlandığı, bu süreçte piyasa ekonomisinin kuralları çerçevesinde kamu işletmeciliğinden mümkün olduğunca çekilmeyi hedefledikleri ve bu amaçla büyük miktarda özelleştirmeler yapıldığı, piyasa ekonomisinin etkin ve kamu müdahalesinden mümkün olduğunca arındırılmasının sürdürüleceği, bu çalışmalarla kamu harcama büyüklüğünün ve borçlanma gereğinin sınırlandırılmasının mümkün hâle geleceği, mali disiplinin, güçlü büyüme performansının ve enflasyondaki düşüşün eşzamanlı olarak gerçekleştirilebileceği, geçmişte ülkemizde hâkim olan büyüme için enflasyonun gerekli olduğu kanaatinin kırılmasının mümkün hâle getirildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla 2015 yılı için ortaya koyulan düşünce de faizi, enflasyonu ve borçlanmayı azaltma, piyasalaşmayı güçlendirme, özelleştirmeyi ve yabancı sermayeyi artırma şeklinde olmuştur. 2018 Seçim Beyannamesi'nde de 2015'tekine benzer şekilde özelleştirmeler, mali disiplin, ödemeler dengesi, yabancı sermayenin getirilmesi için kolaylaştırmaların temin edilmesi, enflasyonun ve faizin düşürülmesi, ihracatın artırılması için gerekli devlet desteklerinin sunulması konusundaki görüş sürdürülmüştür. Bu süreçte özelleştirme uygulamaları aracılığıyla ekonomik kalkınma ile büyümeye de katkı sağlandığı bildirilmiştir. Korumacılık eğiliminin küresel düzeyde yükseldiği bir gerçek olsa da bu geçici rüzgârlara kapılmayarak “dışa açık, rekabetçi, serbest piyasayı esas alan” ekonomik yapının güçlendirilmeye devam edileceği, özelleştirmelerin halka arz yönteminin kullanılmasına ağırlık verecek şekilde sürdürüleceği şeklinde ifadeler kullanılmıştır.

Bora (1995:110), liberal milliyetçilik söyleminde ekonomiye ayrıcalıklı bir yer vermiş ve bu tipolojiyi “milli kimliğin dünyanın ‘ileri/zengin’ ülkelerinin düzeyine erişme şevki ve yeteneği” temelinde tanımlamıştır. Liberal milliyetçiliğin en önemli işlevlerinden bir tanesi ise, “millî pazarı” oluşturmaktır (Bora, 1995:110). Bu anlamda ekonominin dinamizme ulaşması, millî gururu en çok okşayan etkenlerden bir tanesi olarak değerlendirilmiştir. Ekonominin serbestleştirilmesi ile “Türk insanı”nın müthiş girişim enerjisinin dışa çıkacağı hesap edilmiştir. Ayrıca yerli piyasanın global piyasaya eklenip dünya piyasalarıyla aynışması ile milli gurur elde edilmiş olacaktır. Bu devirde “muasır medeniyet seviyesi”ne erişmek ise ancak tüketim kültürüne erişmekle yakalanabilecektir (Bora, 1995:111-114; Coşar, 2008:729). Bu bakış açısı AK Parti'nin ekonomi anlayışı için de geçerlidir. AK Parti'nin bugünkü ekonomiye bakışının 2002 dönemi ile neredeyse aynı

standartlarda sürdüğü anlaşılmaktadır. Özelleştirme, faiz, enflasyon, borçlanma, mali disiplin, serbest piyasa anlayışı ve bakış açısının bu meselelerde AK Parti'nin “devleti küçülterek özel sektörü ve bireyi güçlendiren, ekonomiyi rekabet eder hâle getirerek küresel ölçekte ülke çıkarını yükselten” bir anlayışla liberal milliyetçi bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca ekonominin ülkenin “dış politika düzeyine” de etki ettiği gerçeğinden hareketle küresel koşullara adapte olan bir anlayışla borçlanmanın sürdürülebildiği ve ekonomik büyümenin devamlılığının esas alındığı bir bakış benimsenmiştir.

Literatürde de AK Parti'nin muhafazakârlığa yönelen milliyetçi anlayışının esasında özellikle ekonomi anlamında liberal milliyetçilikle harmanlandığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda Şen (2015:159) ve Öztan (2013:1) AK Parti'deki bu muhafazakâr dönüşümün Milli Görüş geleneğinden uzaklaşarak Özal'ın muhafazakâr ve liberal harmanlı milliyetçiliğine yakınlaştığını belirtmektedir. Bu anlamda literatürde de AK Parti'nin milliyetçiliğinin ekonomik konularda liberal tonda seyrettiğine ve muhafazakârlığının yanında liberalliğinin de önemli derecede yansıtıldığına dikkat çekilmektedir.

Ancak özellikle 2015 sonrası süreçte ekonomiyi de ilgilendirmesi açısından AK Parti söylemlerine daha çok “yerlilik ve millilik” ifadesinin yansıdığı görülmektedir. Yerlilik ve millilik meselesi ekonomik boyutu aşan bir anlamı içerse de ekonomiyi de ilgilendirmektedir. Bu konu da AK Parti'nin ideolojik duruşuna dair bir izlenim yaratmak açısından önemli görülmektedir. Bu sebeple AK Parti metinlerinde bu ifadelerin izlerinin sürülmesi yararlı olacaktır. AK Parti'nin yazılı metinlerde “milli ve yerli” kelimelerini kullanımının 2002'deki seçim beyannamesinde çok az sayıda iken 2007 seçimleri itibarıyla belirgin bir artış göstermeye başladığı dikkat çekmektedir. 2015 Seçim Beyannamesi'nde özellikle yerli kelimesinin kullanımının artış gösterdiği ve 2018 Seçim Beyannameleri'nde bunun katlanmak suretiyle arttığı görülmektedir. 59. Hükümet Programı'nda (2003) sayı olarak az olan yerli ve milli kelimelerinin kullanımının, 62 (2014) ve 64. Hükümet Programları'nda (2015) da artış gösterdiği açıkça görülmektedir. 2018 Seçim Beyannamesi'nde özellikle “yerli ve milli” kelimelerinin sekiz yerde “birlikte” olacak şekilde ve özellikle “yerli ve milli imkânlarla yerli ve milli üretimi” ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. 2018 Seçim Beyannamesi'nin sonunda bitiş cümlesi olarak: “Özetle, aziz milletimizin temel değerlerini esas alan yerli ve milli duruşumuzu hiç bozmadan, hep birlikte geleceğe emin adımlarla yürümeye devam edeceğiz.” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeye bakıldığında AK Parti öncesi dönemlerde milliyetçilikle yakın

bir ilişki içerisinde olan “yerlilik” ifadesi ile bir bağ kurulabilir. Çünkü burada da milletin temel değerlerine önem verildiği ve bu değerlerden çıkılmayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla muhafazakâr milliyetçi bir duruş ortaya konulmuştur.

AK Parti’nin henüz iktidara gelmeden önce hazırlamış bulunduğu 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’na bakıldığında devletin üretim için gerekli alt yapıyı oluşturacağı ve üretimi özendirecek bir güven ortamı tesis edeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte beyin göçünün engelleneceği, yeni keşif ve buluşların önünün açılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ihracatın önündeki mali, idari ve bürokratik engellerin kaldırılacağı, kamu yönetimi sistemi hizmetlerinin hızlandırılacağı ve yerel ile taşranın yetkilendirileceği, yerli ve yabancı yatırımların önünün açılacağı açıklanmıştır. Dolayısıyla bu metinde yerli ve milli üretimin üzerinde çalışmalar yapılmasına dair dikkat çeken ifadeler kullanılmadığı ve yerli ve milli üretim konusunda detaylı değerlendirmeler yapılmadığı görülebilmektedir. 2002 Seçim Beyannamesi’nde de benzer şekilde yerli enerjinin temin edilmesi ve yerli hayvan ırkının geliştirilmesi şeklindeki birkaç hususun dışında yerli ve millilikle ilgili dikkat çeken bir ifade ortaya konulmadığı görülmektedir.

2015 Seçim Beyannamesi’ne bakıldığında ise yerli ve yabancı yatırımcılar için Türkiye’nin güvenli bir liman hâline getirilmesinin önemsendiği, artan kaynaklarımızı üretken alanlara yönlendirerek daha fazla gelire dönüştürmenin temin edileceği, yerlilik oranını artırmak amacıyla tedarik zincirindeki işletmeler arasındaki işbirliğinin ve katma değer artışının sağlayacağı kümelenme faaliyetlerinin destekleneceği, biyoteknolojik ürünlerde, plazma ürünlerinde, tiyatro, sinema, opera, bale ve müzik alanlarında yurtiçi üretimde yerli ara malı kullanımının ve katma değer artırılacağı, yerli makine üreticilerinin rekabet gücünün artırılacağı, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının harekete geçirileceği, enerjinin israf edilmemesi ve çevresel etkilerinin asgariye indirilmesi konusunda çalışmaların yapılacağı, kömür ve jeotermal gibi yerli kaynakların potansiyelinin tespit edileceği, yerli uydu (Türksat 6A) üretiminin tamamlanacağı, Türksat 5A uydusunun yapımına başlanacağı, Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) ve yenilik faaliyetlerine katkı sağlanacağı, yüksek teknoloji ürünlerde kamu alım garantisine dayalı üretim yapılabilmesi için ürün bazlı yerli tedarik modelleri geliştireceği, yerli sanayiye geliştirecek yönde kamu alım sürecinin geliştirileceği, ilaç ve tıbbi cihaz alanında yerli üretimin artırılacağı, otomotiv sektöründe katma değer artırılacağı ve çevreye duyarlı yeni teknolojilerin geliştirileceği, yerli marka otomobil üretimi çalışmalarının hızlandırılacağı, yerli cep telefonu üretilmesinin sağlanacağı, savunma sanayiinde yerli Ar-Ge ve üretimin

desteklenmeye devam edileceği, kritik görülen teknolojilerin yerlileştirilmesine yönelik çalışılacağı bildirilmiştir. Bunun yanı sıra milli aş projesi geliştirileceği, milli demiryolu sanayisinin geliştireceği, milli bölgesel uçak yapımına başlanacağı, Türkiye'nin gündüz-gece ve her türlü hava koşulunda uzaydan görüntü alabilmesini sağlayan uydu sistemi (Göktürk-3) projesinin hayata geçirileceği ifade edilmiştir. Milli tanksavar, milli füze, milli torpido, milli tank (ALTAY), yeni tip denizaltı, çıkarma gemisi, hastane gemisi, uçak ve helikopter projelerinin gerçekleştirileceği belirtilerek bu anlamda savunma sanayindeki bu projelerin gerçekleşmesiyle sadece milli ihtiyaçların temin edilmesiyle kalınmayacağı ve bunun yanı sıra savunma sanayii ihracatında da küresel düzeyde önemli bir aktör hâline gelineceği bildirilmiştir. Dolayısıyla bu beyannamede yerli ve milli üretim konusuna verilen ehemmiyet açıkça gösterilmiştir.

2018 Seçim Beyannamesi'nde ise 2015 Seçim Beyannamesi'nde belirtilen yerli ve milli hedeflerin dikkate değer bir kısmının gerçekleştirildiği ve yeni birçok yerli ve millilik temelli proje ile “teknoloji, ilaç, sanat, savunma sanayi, ulaşım, uzay, tarım, şehircilik, hayvancılık, haberleşme, havacılık” gibi alanlarda aktif hâle gelmenin hedeflendiği belirtilmiştir. Özellikle dışarıya bağımlı olan teknoloji, savunma ve sağlığa ilişkin üretim alanlarına yönelen bir bakış benimsenmiştir. Bu süreçte özel-kamu işbirliği önemsendiği gibi yabancı yatırımlara da müsaade edilerek yerliliğin ya da milliliğin ikisi birden mümkün olmasa da en azından biri ile yola devam edilmek istenmiştir.

Dolayısıyla AK Parti her ne kadar yerli ve milli üretim konusunda iktidarının ilk zamanlarında çok fazla bir söylem ortaya koymasa da ikinci dönemi için artık bu meseleye ağırlık verdiğini göstermeye başlamıştır. Özellikle 2015 sonrasında bu mesele çok ciddi anlamda önemsenen ve teşvik edilen bir politika hâline gelmiştir. Bu anlamda AK Parti'nin yerli ve milli üretime odaklanarak bu alanda çalışmaları artırarak sürdürmesi sol milliyetçiliğin “devletin üretimde ve bütçede bağımsızlaşmasını ve sömürüden kurtarılmasını” öne çıkaran özellikleri ile uyumluyken bu şekilde, “üretimin artırılması ve savunma sanayiinde bağımlılığın azaltılmasının” esasında hem Türkiye'nin bağımsızlığına ve güvenliğine hem de dünya da söz sahibi hâline gelerek beka kaygısından kurtulmasına yardımcı olduğu için burada bir Kemalist milliyetçi bakışın da olduğu düşünülmektedir.

Görüldüğü üzere AK Parti bir yandan Milli Görüş gömleğini çıkardığını ve diğer yandan milliyetçiliği ayaklar altına aldığını belirtse de yazılı metinlerde de muhafazakâr demokratlık çerçevesinde “gelenele modernin buluşturulduğu, tarihi köklere sarılarak

geleceğe daha sağlam adımlar atılmak istendiği ve geçmişin geleceğin inşasında özellikle dış politikada Türkiye'nin önünü açmak için kullanıldığı" görülmektedir. Milliyetçilik anlayışı bağlamında yazılı metinlere bakıldığında AK Parti'nin özgürleştiren bir tutumla etnik, mezhepsel ve inançsal ayrımı öteleyerek vatandaşlık temelinde millet anlayışını benimseyen ve ekonomide serbest piyasa şartlarında gelişimi ve rekabeti isteyen bakış açısı ile "liberal milliyetçi"; gelenekle geleceği birleştiren, laikliği sadece devlet ve kurumları ile sınırlı olması gereken bir ilke olarak görerek kişinin sosyal hayatına sıçratılmasını kabul etmeyen, Osmanlıya sahip çıkan, İslam'a değer veren, mazlumu koruyan ve sosyal adaleti sağlamak isteyen yönlerine bakıldığında "muhafazakâr milliyetçi"; yerli ve milli üretimi tetikleyerek her alanda ekonomik bağımsızlığı ve buna bağlı olarak siyasi bağımsızlığı araması hâli ile "sol milliyetçi"; yerli ve milli üretimde savunma sanayiine ehemmiyet verilerek beka kaygısı gözetilmesi yönü ile "Kemalist milliyetçi"; dış politikada Osmanlıyı ve onun tarihi kültürel ağlarını kullanarak çevrede olan bitene yaklaşımıyla Yeni Osmanlıcı bakış açısı ortaya koyarak esasında söylemdekinden farklı bir şekilde "hizmet milliyetçiliğinin ötesine geçen" ve "tüm milliyetçi tipolojilerden bir karışım ortaya koyarak milliyetçiliği ilgili politikadaki ihtiyaca göre benimseyen" bir bakış açısı sergilemiştir. Dolayısıyla yazılı metinlerde AK Parti'nin "milliyetçilik" ifadesini kullanmadığı ancak son dönemlerinde daha ağırlıklı olarak "yerlilik ve millilik" anlayışı çerçevesinde üretim alanında bir bağımsızlığı yakalamak gerektiğini ve özellikle savunma sanayinde bunun önemini dile getiren ve beka kaygısını anımsatan bir milliyetçiliği ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca yine milliyetçiliği çağrıştırması anlamında "tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet" söylemine ilk olarak 2007 Seçim Beyannamesi'nde yer vermesi ve bunu 2019 tarihli tüzükte açıklaması dikkat çekmektedir. Ancak "AK Parti'nin milliyetçiliğini" doğrudan değerlendiren ya da açıklayan bir ifadenin yazılı metinlerde yer almadığı açıkça görülmektedir.

AK Parti milliyetçiliğini doğrudan açıklayan bir ifadenin yazılı metinlerde yer almaması bir yana literatürde AK Parti için tek bir milliyetçilik tipolojisi çıkarımı yapılamayacağı belirtilmektedir. Bu tipolojik farklılaşmanın belli dönemleri kapsadığı ve bu konuda araştırmacıların birbirinden farklı tarihsel döneltmemelere gittiği dikkat çekmektedir. Bu konuda Uzunçayır (2013:213) AK Parti'nin 2000'lerden itibaren muhafazakâr-liberal Türk milliyetçiliğinin bayraktarlığını yaptığını bildirmekte ve AK Parti'nin milliyetçiliğinin "dinsel-kültürel değerler temelinde yükselen muhafazakâr bir milliyetçilik olduğu kadar, gelişmiş ve kalkınmış ülke olma idealinden beslenen liberal milliyetçiliği de bünyesinde

barındırdığını belirtmektedir. Bölükbaşı (2016:183-184) ise çalışmasında AK Parti'nin "İslamî dozu Türklük dozundan daha fazla olan muhafazakâr milliyetçilik anlayışına" sahip olduğunu, bu anlayışın "neo-liberal değerleri" de içerdiğini belirtmiştir. Ancak Bölükbaşı (2016:183-184), AK Parti'nin iktidarını sürdürdüğü devam eden yıllarda "Türk tarihine dair çeşitli sembolleri daha öne çıkardığını ve böylece "etnik milliyetçiliğin" işaret fişegini de ateşlediğini belirtmiştir. Özkırımlı (2013:1) ise 2011 sonrası Türkiye'si için AK Parti milliyetçiliğinin artık devletin resmi milliyetçiliği hâlini aldığını ve devlet kurumlarından çok azının ulusalcı kalmaya devam ettiğini belirtmekle beraber AK Parti'nin neo-liberal muhafazakâr milliyetçi yönünün son zamanlarda giderek "ulusalcılaşıyor" olduğunu da ifade etmektedir. Güngörmez (2013:112) de benzer şekilde AK Parti'nin ustalık döneminde liberal muhafazakârlıktan ziyade "milliyetçi ve devletçi muhafazakâr" çizgiye kaydığını belirtmektedir.

Görüldüğü üzere bazı araştırmacılar AK Parti'nin İslamî milliyetçiliği sürdürdüğünü ifade ederlerken bazıları İslamî hususu muhafazakârlığın içine dâhil ederek muhafazakâr milliyetçi olduğunu belirtmiş ve bazıları ise AK Parti'nin neo-liberal milliyetçi bir parti olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Öte yandan AK Parti'nin gösterdiği tüm milliyetçilik özelliklerini üst üste koyarak Parti'nin milliyetçilik anlayışını "neo-liberal değerleri de benimseyen İslamî muhafazakâr milliyetçi" şeklinde ifade edenler de olmuştur. Buna ilave olarak tarihsel süreci baz alıp dönem dönem AK Parti milliyetçiliğini farklı tiplerde okuyan çalışmalar da ortaya konulmuştur. Bu anlamda literatürde bir fikir birliğine ulaşılamadığı görülmekle birlikte literatürdeki bilgiler özetlendiğinde, "AK Parti'nin, milliyetçiliği içerisinde muhafazakârlığı ve neo-liberalliyi barındırmakta olduğu ve dönem dönem bunların ağırlığının değiştiği" şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Dolayısıyla AK Parti'nin söylemdeki ve yazılı kaynaklardaki milliyetçiliği birlikte değerlendirildiğinde tek bir cümleyle şu çıkarım yapılabilir: "AK Parti milliyetçiliğini Türk milliyetçiliği tipolojilerden sadece bir tanesi ile ifade etmek mümkün değildir". Çünkü "Parti'nin içinde bulunduğu koşullar, Türkiye'de yaşanan sorunlar, oy kaygısı, tarihi mazinin bağlayıcılığı ya da avantajları, hem AB hem de halkın modernlik yönlü beklentileri, vesayetin yaptırımları, dinin etkisi, ekonomik gidişat, ülke dışında yaşanan hadiseler, soydaşlık bağının yarattığı mecburiyetler, etnik yaşanmışlıklar" hem milliyetçiliğin tipolojisini şekillendirmekte hem de bu tipolojik duruşa bağlı olarak ortaya konulan politikaları belirlemektedir. Özellikle koşulların milliyetçiliğe olan etkisi AK Parti'nin uygulamaya/icraata yansıyan milliyetçiliğinin incelendiği sonraki bölümlerde

daha güçlü bir şekilde devreye girecek ve AK Parti'nin hem milliyetçilik anlayışında hem de bu milliyetçi anlayışın yansıyarak şekillendirdiği politikalarında daha net dışa vurulacaktır.

Söylemler/demeçler çerçevesinde ve yazılı kaynaklarda AK Parti milliyetçiliğine dair buraya kadar olan yazıma bakıldığında görüldüğü üzere Partice “tek mezhebin, etnik unsurun ya da dinin siyasetin ana gövdesi yapılarak ayırma yönelinmediği; kuşatıcı olma gayretinde olunduğu; hukukun ve demokrasinin üstün değerler olduğu; ahlâkın önemli olduğu ve dini yönden özgürlüğün de demokrasinin bir gereği olduğu; milli değerlere önem verilerek yeni kuşaklara aktarılacağı; gelenek ve çağdaşlığın aynı şekilde benimseneceği; milli savaş sanayi ve milli üretimin geliştirileceği ve millet menfaati ile birliğinin önemsendiği” belirtilmiştir. Bununla birlikte milliyetçilik çerçevesinde ortaya çıkan bu yansımaların “muhafazakâr demokratlık” ilişkisi temelinde okunması “muhafazakârlık, İslamcılık ve milliyetçilik” ilişkisini bir kez daha ortaya koymak ve merkez sağın bakış açısını anlamak açısından katkı sağlayıcı olacaktır.

Bu anlamda, muhafazakâr demokratlığın ön plana çıkan özellikleri ve siyasete bakışı ile milliyetçiliğin ilişkili yönleri birlikte değerlendirildiğinde dikkat çekici benzerlikler olduğu görülebilmektedir. Bu konuda muhafazakâr demokratlık, içeriğinde temel haklara ve özgürlüklere değer vermesi, sosyal dayanışmayı benimsemesi yönü ile milliyetçiliğin değerleri ile yakınlaşan bir özellik göstermektedir. Öte yandan gelenek, tarih, toplumsal kültür ve din muhafazakâr demokraside önemli olduğu gibi milliyetçilikte de önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak özellikle “din”in muhafazakâr demokratlık açısından okunması ırk ayrımına dönük bir milliyetçiliği reddetmekte ve AK Parti milliyetçiliğine yön vermektedir. Aynı şekilde ahlâk ve aile de hem AK Parti muhafazakâr demokratlığı hem de Türk milliyetçiliği için önem arz etmektedir. Böylece toplum korunmakta ve kapitalizmin zararı minimuma indirilmektedir. Bu yönü ile de AK Parti muhafazakâr demokratlığının ekonomide liberal tutumuna karşın, toplumu muhafaza etmeye dönük sosyal devletçi koruyuculuktan vazgeçmeyen bir duruş sergilemesi gün yüzüne çıkmaktadır. Diğer yandan AK Parti'nin muhafazakârlık yönü, “katı bir sağ anlayışa yönelmediğinden” AK Parti milliyetçiliğinin bir uç sertlik ortaya koyarak faşizme kaymayacağı dikkat çekmektedir. Bu muhafazakâr demokrat anlayışın gelenekleri önemsendiği gibi modernliği de önemsemesi yönü onu “milliyetçiliğin daha modern ve liberal pozisyonuna” yakın hâle getirmektedir. Muhafazakâr demokratlıkta siyasi ve hukuki meşruluğun önemsendiği ifade edilerek halkın seçimine verilen değer ortaya

koyularak milliyetçiliğin halkın egemenliğine ve yönetimine dönük bakış açısına yakınlığıdır. Diğer yandan siyasi iktidarın sınırlanmasının istenmesi de milliyetçilik için önemli olsa da sınırlı bir devletin varlığını tercih etmesi milliyetçiliğin geleneksel yönü ile uyuşmamaktadır. Devletin denetlenmesini ve vatandaş isteklerinin önemsinmesi muhafazakâr demokrasi milliyetçiliğin liberal pozisyonuna yakın hâle getirmektedir. Muhafazakâr demokrasi da milliyetçilik gibi tecrübeye ve değişimin hızlı olmamasına önem vermektedir. Ancak AK Parti'nin İslam ve demokrasiyi bütünleştiren tutumu ile Avrupa'ya dönük bütünleşmeci tutumu milliyetçilikle pek uyuşmamaktadır. Muhafazakâr demokrasinin içerisinde bulunan çok-kültürlülük anlayışı milliyetçilik için bir tehlike oluşturacağı kaygısı ile desteklenmemektedir. Dolayısıyla tüm bu ifadeler ve benzerlikler AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi söylemi ile milliyetçiliği de içine alan bir anlayışı benimseyip sürdürdüğünü göstermektedir.

Toparlanacak olursa bu bölümde AK Parti'nin ideolojik durumu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda muhafazakâr demokrasinin neyi ifade ettiği ve bu anlayıştaki İslamcı ve milliyetçi duruşun neyi kapsadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte AK Parti milliyetçiliğinin demeçlerdeki ve yazılı metinlerdeki yansımaları değerlendirilmiş ve bu bağlamda AK Parti'nin milliyetçi tipolojisinin “ağırlıklı olarak” muhafazakârlık ve liberallik temelinde kabul gördüğü anlaşılmıştır. Ağırlıklı kanaat bu olsa da birçok istisna durum olduğu ve genelleme yapmanın yanıltıcı olacağı da açıktır. Çünkü AK Parti iktidara geldiği 2002'den 2020'ye kadar olan evrede birçok farklı politika ortaya koymuş ve Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar AK Parti'nin bu politikaları belirlemeye dönük milliyetçi bakışını etkilemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın dört ve beşinci bölümlerinde AK Parti'nin uygulamalara/icraatlara yansıyan hâli ile politikadan politikaya değişen bir milliyetçilik anlayışı olduğu ortaya konularak AK Parti milliyetçiliğinin esnekliği durumu açığa çıkarılacaktır. Böylece ortaya konulan politikaların uygulama çerçevesinde değerlendirilmesi ve milliyetçilik yansımaları meydana çıkarıldığında “literatürdeki durum ile gerçek durum”, diğer bir ifadeyle “söylem/demeçle eylem” arasındaki farkın kıyaslanması fırsatı da yakalanarak çalışma daha katkı sağlayıcı hâle getirilmiş olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA (İCRAATTA) AK PARTİ MİLLİYETÇİLİĞİ: İÇ POLİTİKALARA YANSIMALAR

AK Parti, “iç politikalarını”, “yeni sağ temelli ekonomi politikaları, kamu yönetimine ilişkin değişim politikaları, insan hakları ve demokrasi politikaları ile sosyal ve kültürel alandaki politikalar” şeklinde ortaya koyarak gerçekleştirmiştir. Bu bölümde AK Parti’nin uygulamaya koyduğu “iç politikalar”dan özellikle medyada önemsenen, uzun süre gündemi meşgul eden ve kamuoyunun ilgisini çekenleri belirlenerek incelenmiştir. Bu politikalar öncelikle AK Parti Döneminde geçirdiği evrelerle birlikte değerlendirilmiş ve sonra geçirdikleri değişim perspektifinde milliyetçi süreklilikleri ve dönüşümleri/değişkenlikleri irdelenmiştir. Bu politikaları gözden geçirmekle AK Parti’nin milliyetçiliği politikalarına nasıl yansıttığı anlaşılmaya çalışılırken diğer taraftan bu politikaların zaman zaman birbiri ile çelişen diğer yönleri takip edilmeye çalışılmıştır. Burada temel dayanağımız ise bir önceki bölümde teorik çerçevede incelediğimiz AKP’nin ideolojik çerçevesi olacaktır. Ayrıca milliyetçi dönüşüm değerlendirilirken bu dönüşüme etki eden unsurların da müdahalesine odaklanılacaktır.

Yeni sağ temelli politikalar 1980’lerden itibaren ortaya konulan 24 Ocak kararları çerçevesinde gelişen neo-liberal değişim ile gerçekleşmiş ve ekonomide bu minvalde bir dönüşüm yaşanmıştır. Refah devleti anlayışı geriye itilirken özelleştirmeler yoğunlaştırılmış ve kamu ile özel sektör borçları artmıştır. Üretimde ise ciddi anlamda bir dışa bağımlılığın önüne geçilememiştir. Aynı yıl Türkiye’de “darbe”nin yaşandığı ve böylece demokrasinin ayaklar altına alındığı bir yıl olmakla birlikte “faili meçhul cinayetler, insan hakları ve hukuk ihlalleri” de kendisinden ciddi anlamda söz ettirmiştir. Öte yandan AB ile ilişkiler bağlamında uğraşlar ortaya konulmakla birlikte kamu yönetiminin hantal yapısına da yeni sağ anlayış çerçevesinde çözüm aranmaya çalışılmış ve bu yönde reformlar ortaya konulmuştur. Mevcut problemler ise sosyal ve kültürel

hayatta olumsuzluklar ortaya çıkarmış ve bu anlamda Türk-İslam Sentezi çerçevesinde halkın muhafazakâr yönünün özgülleştirilmesine müsamahakâr (!) davranılmış, diğer bir ifadeyle halkın muhafazakâr taleplerine müsaade edilmiştir. Yaşanan sorunlar ise 2000'lerin başlarındaki ekonomik krizler ve yolsuzluklarla daha da alevlenmiştir.

1980'lerdeki değişimin ve sorunların sancıları 2000'lere kadar devam etmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri Türkiye'yi çok ciddi anlamda sarsmış ve seçmenlerin bile yıllarca desteklediği partilerden vazgeçmesini ve yeni bir parti olan AK Parti'yi iktidara taşımasını sağlamıştır. Tabi ki AK Parti de tercihi olmayan bir ekonomik sistemin direksiyonunda kendisini bulmuştur. Ancak gerçek şudur ki AK Parti'nin, iktidar dönemleri içerisinde neo-liberal sistemi alkışladığı zamanlar olduğu gibi bu sistemden korunmak için bazı çırpınmalar ve kurtulma girişimleri ortaya koyduğu zamanlar da olmuştur; ancak bu isyanlar bir zaman sonra sermaye destekli oy kayıplarına ya da ekonominin bağımlı yapısından dolayı ekonomik sarsılmalara neden olmuş ve bu nedenle yeniden serbest piyasayı memnun eden girişimlerde bulunmaya yönelmek durumunda kalmıştır; çünkü "bu sistemde ve sistemin sürdürülmesinde" kalkınmak için sermaye ve bazen borçlanma ciddi anlamda önemli araçlar olmuştur.

Ancak AK Parti'nin iktidara gelmek için sermayeye vermek zorunda kaldığı sözler ile kendisini destekleyen tabanın beklentileri birbirinden farklı ve tezat seyretmiştir. Bu nedenle "AK Parti, kendisini, ekonomik anlamda liberal olarak konumlandırıp ideoloji olarak da muhafazakâr demokrat şeklinde tanıtmak durumunda kalmıştır" demek yanlış olmayacaktır. Bu konuda bir yandan sermayeyi memnun ederken bir yandan da ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olan insanların sosyal harcamalar ile yardımına koşarak açılan yarayı kapatmaya ve istedikleri demokratik hakları onlara vererek sağlayacağı refahla iktidarını sürdürmeye çalışmıştır.

Diğer yandan unutulmaması gereken önemli bir husus da ekonomide atılan adımların ya da ekonomiye bakış açısının sonucunun sosyo-kültürel politikalara, demokrasiye, kamu yönetimi sistemine ve dış politikaya yansıdığı gerçeğidir. AK Parti'nin üst üste iktidara taşınması paralelinde Türkiye'deki ekonomik, yönetsel, sosyal ve kültürel şartların değişmesi bağlamında ortaya konulan politikalarda da değişimler yaşanmış ve hatta süreç içerisinde birbirinin zıddı bir hal almıştır. Dolayısıyla bu "politikadaki milliyetçilik anlayışının değişiminde" bazı "etkenler" belirleyici olmuştur. Bu anlamda dördüncü

bölümde kamunun gündeminde yer işgal ederek ön plana çıkan iç politikalar ve “bu politikalara yansıyan AK Parti milliyetçiliği ve meydana çıkardığı değişim” incelenecektir.

4.1.Ekonomi Politikalarında Denge Arayışları: Yerli ve Milli Üretimin Yükselişi

AK Parti ekonomide eski dönemlere kıyasla ciddi anlamda iddialı politikalar ortaya koyarak kudretli bir ekonomi yaratmak ve böylece kendisinden söz ettirecek kadar ilerleme kat etmek istemektedir. Dolayısıyla ekonomi anlamında verilen her karar da bu dayanakla hareket edilmiştir. Ancak güçlenme çerçevesinde bir ilerleme ortaya konulması sürecinde borçlanma, özelleştirme ve yerli-milli üretimin dikkat çeker şekilde AK Parti tarafından önemsenmesi ve halk tarafından bu üç unsurun değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

AK Parti iktidara geldiğinde, Türkiye’nin yakın zamanda yaşamış olduğu krizler sebebi ile IMF programları çerçevesinde ekonomiyi sürdürdüğü görülmektedir. Türkiye 24 Ocak 1980 Kararları’nı alarak serbest piyasa koşullarına geçiş sürecini başlatmasının üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen hâlâ beklenen ekonomik çıktılar elde edememiş ve ekonomik çalkantılar halkı isyan noktasına getirmiştir. Bu süreçte siyasi iktidarlar IMF anlaşmaları ve AB beklentileri doğrultusunda özelleştirme ve serbest piyasalaştırma çerçevesinde beklenti içindeyken halkın devletten refah beklentisi sürmüştür. Böyle bir ortamda AK Parti bir yandan serbest piyasanın beklentilerini karşılayarak ekonomide tutarlı ve güçlü bir gelişme amaçlarken diğer yandan halkın beklentilerini karşılamak sureti ile seçilme beklentilerine cevap bulmayı sürdürmek istemiştir.

Bu anlamda ekonomide liberalizm ve halkın menfaatini temine etmede milliyetçilik önemli hâle gelmektedir. Liberalizm ve milliyetçilik ulus-devletin devamı ve değerlerinin muhafazası noktasında birlikte hareket ediyor olsalar da esasında liberalizm ve milliyetçilik arasında bir gerilim bulunmaktadır. Liberalizmin bireyci beklentileri karşısında milliyetçiliğin toplumcu beklentileri; liberalizmin serbest piyasacı bir bakışla sermayeyi önceleyen bakışına karşın milliyetçiliğin devleti güçlü olarak görmek istemesi gibi meselelerde bu farklılıklar daha ön plana çıkmaktadır. Liberalizm kazancını artırmak ve bu bağlamda yatırımlarını artırmak için milliyetçiliğin güçlü olmasını beklediği devletten hem alt yapı yatırım harcamalarına katlanmasını, hem vergiyi mümkün olduğunca az almasını hem de gerektiğinde kendisini bataktan kurtarmak için devletin bir harcama yapmasını beklemektedir.

Milliyetçiliğin halkın refahı için ve milli çıkar için gayret gösterdiği gerçeği ortadadır. Bu sebeple bir şeyin neden özelleştirildiği veya niye borçlanıldığı meselesine milliyetçiliğin özellikleri itibarıyla sıcak bakabileceği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle milliyetçilik bir yandan iktidar kanallarını elinde tutmak istemekteyken diğer yandan bir kurumun devlette ekonomik bir kayıp getirmesi, külfet oluşturmaya ve millet için çok da hayati bir yer işgal etmemesine bağlı olarak bu müessesenin devlete fayda sağlamayan bir pozisyona sahip olması nedeni ile elden çıkarılmasına milli menfaat açısından olumlu bir bakış sergileyebilir. Bununla birlikte, büyük toplumsal olaylara sebebiyet verecek hadiselerin yaşanmaması veya yaşanıyorsa sonlandırılması için borçlanmayı milli menfaat açısından gerekli görebilmektedir. Yine aynı milliyetçilik tüm bunlara ilaveten devletin bekasını yerli ve milli üretimde arayabilmektedir.

AK Parti Döneminde ciddi oranda özelleştirme yapıldığı dikkat çekmektedir. Özelleştirmenin sosyal, ekonomik ve politik birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar “yeniliğin takibi ve uygulanması, rekabetin temin edilmek istenmesi, halk tarafından hisse senedi alımlarının teşviki ile teşebbüs sahipliğinin genişletilmesi isteği, devletin finansal, idari, parasal yardım yükünün azaltılarak vergi gelirinin artırılması, kamu ile özel kesim arası iyi bir karışım ortaya konulması, uluslararası baskıların liberalizasyon talepleri, yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi isteği, enflasyonun engellenmesi ve döviz getirilerinin artırılması düşüncesi, servetin geniş kesime dağıtılmasının amaçlanması” şeklinde sayılabilir (Murat, 1995:109). Dolayısıyla bir siyasal iktidarın özelleştirmeden ne beklediği önemlidir. Özelleştirme meselesinde AK Parti devletin küçültülerek daha yönetilebilir ve asli görevlerine dönmüş bir devlet yaratma arzusunu önemsemiştir. AK Parti buna ilave olarak “üretim gücünün ve döviz kazanma faaliyetlerinin artırılması, enflasyonun düşürülmesi, döviz harcamalarının (zorunlu ithalat dışında) en az seviyeye indirilmesi ve kamu finansman açığının zaman içinde ortadan kaldırılması gibi” amaçlarla neo-liberal iktisat politikaları kapsamında özelleştirme¹⁷⁴ kararları almıştır (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:430). AK Parti özelleştirmeyi sadece bir gelir kaynağı olarak değerlendirmemiş, ayrıca özelleştirmenin üretimde verimliliği artırması ile istihdamda da artışlar sağlayacağını düşünmüştür (Ertuğrul, 2013:526).

AK Parti iktidarı döneminde özelleştirme oranının ciddi anlamda arttığı ve neo-liberal politikaların her alana yayıldığı görülmektedir (Demirelli, 2014:41). AK Parti Döneminde

¹⁷⁴ Özelleştirmenin yasal temelleri, kurumsal gelişimi ve planları için bakınız (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:428-436; Karagöz, 2009:38-39).

bugüne dek 4 binin üzerinde gayrimenkulün özelleştirildiği, AK Parti öncesi dönemde 8 milyar 240 milyon dolarlık özelleştirme yapılmışken AK Parti döneminde 60 milyar doların üzerinde bir kamu varlığının özel sektöre satışının yapıldığı görülmektedir¹⁷⁵ (AK Parti’nin 19 yıllık özelleştirme karnesi ortaya çıktı, 2021; Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, 2018: 166-167; Aydın, 2017). Ancak özelleştirmelerden elde edilen gelirin neredeyse yarısının borç ödemelerine, diğer yarısının ise özelleştirilecek kurumların düzeltilmesine harcanması buradaki tezatı/değişimi ortaya koyması açısından önemlidir. Bu anlamda özelleştirmeden elde edilen gelirle ciddi anlamda ekonomik bir getiri ortaya çıkmadığı gibi önemli gayrimenkullere sahip olan bu tesislerin ucuza özelleştirildiği iddia edilmektedir (Arolat, 2014b). Bu mesele hakkında Güzelyüz (2018), AK Parti’nin özelleştirme gelirlerini nereye harcadığına dair şu detayları aktarmaktadır:

Özelleştirmelerden elde edilen gelirin yüzde (%) 30’u özelleştirilen kuruluşlara yapılan sermaye iştirakleri, verilen krediler, çalışanlara yönelik iş kaybı ve özelleştirme sonrası tazminatları ile emeklilik primi gibi zorunlu ödemelere ayrıldı. Bu özelleştirmelerden 47 milyar dolar Hazine’ye ve Kamu Ortaklığı Fonu’na aktarıldı. Söz konusu 47 milyar dolar, iç ve dış borç ödemesi ile baraj ve otoyollar gibi “çılgın projeler” için finansman olarak kullanıldı (Güzelyüz, 2018).

AK Parti’nin Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda (2002:40-42) özelleştirmenin daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli olduğu, özelleştirilecek kurumlarda “çalışanlara, yöre halkına ve ilgili meslek kuruluşlarına” öncelik tanınacağı, kritik sektörlerdeki özelleştirmelerde ulusal stratejik tercihlerin ve önceliklerin göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002:40-42). Ancak burada ifade edilenin aksine özelleştirmelerde ciddi bir ağırlığın yabancılara satış şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu konuda Aydın’ın aktarımı şu şekildedir:

2005’te TÜRK TELEKOM’un % 55’i Arap sermayesi Ojer Telekom’a, TÜPRAŞ’ın %51’i 4.1 milyar dolara İngiliz Shell- Koç ortaklığına satıldı. 2006’da PETKİM’in % 51’i 2 milyar dolara Azer Socar’a, TEKEL’in 6 adet sigara fabrikası 1.7 milyar dolara Hollanda merkezli British&American Tobacco’ya satıldı. TEKEL’in içki bölümünü 2003’te alan yerli Mey, 3 yıl sonra aldığı fiyatın 2,5 katına hisseleri ABD’li fon TPG’ye devretti. Fon 5 yıl sonra Mey’i özelleştirdiği fiyatın yaklaşık 10 katı fiyata İngiliz Diageo şirketine sattı (Aydın, 2017).

Burada önemli bir mesele özelleştirme sonucunda “yabancılaştırma” olmasıdır. Ertuğrul (2013:531-532, 549, 552) “Batı/yabancı sermaye/ emperyalizm”in “elektrik, petrol ve telekomünikasyon” gibi stratejik alanlara yöneceklerini ve özelleştirmenin yerli şirketlere yapıldığında da bu şirketlerin bu malları uluslararası tekelere/sermayeye devrettiklerinin artarak devam eden bir husus olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda örnek olarak Türk Telekom’da hisselerinin çoğunun yabancı bir sermaye grubuna geçmesi, hadisesi de milli

¹⁷⁵ Satılan kurumlardan önemli olanların isimleri için bakınız (Son 16 yılda 278 devlet kurumundan 207’si özelleştirildi, 2018). Hangi kurumun ne kadara satıldığına dair ayrıntılı bilgi için bakınız (Şahin, 2019).

bağımsızlığının tehlikeye girebileceği ihtimalini düşündürmektedir (Kalaycı, 2018:12). Bu anlamda devlet tekeli özel tekel hâline gelmiştir ve özel tekel tehlikesine karşı düzenleyicilerin devreye sokulması ile de bürokrasi azalacağına daha da artmıştır. Şirketin küresel sermayeye eklemlenmesi ile birlikte, Türkiye'nin güvenlik ve bağımsızlığı noktasında endişeler ortaya çıkarmaktadır (Kalaycı, 2018:14-15). Mustafa Kemal 1923 İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında milletin hâkim olduğu ekonomiye ulaşıldığında bu devletin kuvvetli bir şekilde ayaklarını yere basabileceğini ve yükselmeye başlayacağını ve bu devleti kimsenin yerinden oynatamayacağını ifade ederek düşmanların hedefinin bunu engellemek olduğunu belirtmiştir (1923 Türkiye İktisat Kongresi Açılış Konuşması, 1923). Bu anlamda AK Parti Döneminde uygulanan Türk Telekom örneğindeki özelleştirmenin devlet tekeli özel sektöre devretmek şeklinde olmasıyla millet çıkarını işaret eden bir tarafı olmadığı dikkat çekmektedir.

Ancak aynı AK Parti'nin bu kez 2015 sonrası dönemde Tank Palet Fabrikası'nın özelleştirilmesi ile ilgili olarak daha temkinli davrandığı dikkat çekmektedir. Kılıçdaroğlu fabrikanın Katarlılara satılması ile yerli ve milliliğe ihanet edildiğini ve savunma sanayi için çok önemli olan bir varlığın Katarlılara parasız devredildiğini ifade ederken AK Partili liderlerin bunun asla bir özelleştirme ya da satış olmadığını, Katarlıların % 49 ile finansal ortak olduğunu, % 51'inin Türk ortaklara ait olduğunu ve 25 yıllığına bir işletme devri yapıldığını ifade etmektedir. Fabrikanın önceki statüsüne bakıldığında “askeri birlik statüsünde” olduğu ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin elindeki tankların, tüm paletli silah araç ve gereçlerin onarıldığı, Fırtına Obüsleri'nin üretiminin yapıldığı bir alan olduğu görülmektedir. Ayrıca Milli Prodüktivite Merkezi tarafından son 10 yılda üç kez “En Verimli İşyeri” olarak tescil edilen bu fabrikanın dünyadaki beş arasında yer alması önemlidir. Dünyanın en uzun süre dayanıklı tank paletlerini % 100 milli kaynakla üreten bu fabrika ayrıca, gündüz ve gece görüş dürbünleri ile Leopard 1 ve 2 Tankları'nın modernizasyonunu yapmaktadır. Ayrıca fabrikanın en önemli ürünü zırhlı araç, Fırtına Obüs'dür. Ancak Fabrika'nın 2019 yılında mülkiyeti Milli Savunma Bakanlığı (MSB)'nda kalmak şartı ile işletme hakkının ASFAT (Askeri Fabrika ve Tersane İşletme A.Ş.)'a verildiği görülmektedir¹⁷⁶. Bu anlamda Fabrika'nın 25 yıllık işletme devri Ethem Sancak

¹⁷⁶ Lıcalı (2021)'nin yazısında aktardığına göre Sayıştay, “Resmi Gazete’de yayımlanmayan 1105 sayılı karar kapsamında 2018 yılında özelleştirme kapsamına alınan fabrikanın ASFAT AŞ’ye üçüncü kişilere kiralanması amacıyla bedelsiz devredildiğini, fabrikanın da 2019 yılında imzalanan bir protokolle 25 yıllığına BMC’ye kiralandığını” bildirmektedir. ASFAT A.Ş. 2018’de Milli Savunma Bakanı Fikri Işık tarafından kurulmuş, devletten devlete anlaşıma yapma yetkisi bulunan, savunma endüstrisinde faaliyet gösteren

ve Katar ortaklığındaki BMC'ye geçmiştir (Tank Palet Fabrikası satıldı mı? Özelleştirme mi işletme hakkı devri mi?, 2021). Burada ayırım yapılması gereken şey özelleştirme ile işletme hakkının ne olduğudur. Özelleştirmenin Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “Devlete ait taşınır, taşınmaz malların teklif alma veya ihale yoluyla satışını yapma” şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Tank Palet Fabrikası satıldı mı? Özelleştirme mi işletme hakkı devri mi?, 2021). Özelleştirmede KİT'in mülkiyeti ve yönetimi özel sektöre geçmektedir. Devlet bu kuruluş üzerinden elini çekmekle birlikte çok az kontrol sürdürebilmektedir (Tuncer, 2019). “İşletme hakkı devri”nde ise kamu kuruluşlarının veya işletmelerin aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimlerinin mülkiyet hakkının kamuda kalmak şartı ile belirli bir süre ve bazı şartlar altında, bedel karşılığında özel bir şirket tarafından işletilmesi söz konusudur (Tank Palet Fabrikası satıldı mı? Özelleştirme mi işletme hakkı devri mi?, 2021). Ancak burada dikkat çeken şey 19 Aralık 2018'de 481 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı'nda “Özelleştirme uygulamasının, işletme hakkının verilmesi yöntemiyle gerçekleştirilmesi” şeklindeki ifadenin geçmesidir ki bu ifade ile esasında tam olarak bir mülk devri olmasa da “İşletme hakkı devri”nin de bir özelleştirme şekli olduğu anlaşılmaktadır. Birçok eleştiri gelmesi karşısında Erdoğan mülk devri olmadığını belirtmesinin yanı sıra bu fabrikaya yapılacak yatırımların 40-50 milyon doları bulacağını ifade ederek projenin tamamlanmasıyla 10 bin kişiye varan istihdam sağlayacağını belirterek (Tuncer, 2019) şu ifadeleri kullanmıştır:

Şimdi bu tür yatırımları yapacak ve işletmeyi orada çok daha ‘feasible’, ‘rantabl’ hâle getirecek olan bir firmaya karşı daha adım atılmadan işletme süreci daha tam başlamadan bu tür gösterilere girmek çok yanlış, çok çirkin. Şunu da söyleyeyim bu tür şeylere de kusura bakmasınlar prim vermeyiz (Tuncer, 2019).

Kazanç getirisi bir yana Türk Telekom gibi stratejik bir kurumun özelleştirilmesi hadisesinde hiçbir tereddüt ortaya konulmazken ve böylesine stratejik ve güvenlik önemi olan kurum doğrudan yabancılara satılabilirken Tank Palet Fabrikası'nın kiralanmasında AK Parti'nin daha hesap verir bir dil kullanarak yaptığı işin özelleştirme olmadığını beyan eden tavrı, yerli ve milli söylemin arttığı 2015 sonrası dönemin bir bağlayıcılığını ortaya koyması açısından anlamlıdır. Bu temkinli söylemi özellikle 2015 sonrası beka kaygısı çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür. Ancak Türk Telekom'un satışında/özelleştirilmesinde o günkü şartlarda, içinde bulunulan koşulların da (sermayenin, AB'nin ve IMF'nin beklentileri gibi) etkisi ile liberal çerçevede hareket eden AK Parti, Tank Palet

şirketlerin ihracata yönelik olası sorunlarını çözmek üzere çalışan bir şirkettir (Tank Palet Fabrikası satıldı mı? Özelleştirme mi işletme hakkı devri mi?, 2021).

Fabrikası meselesinde yerli ve milliliğe bir kayış ortaya konulduğuna dair güçlü söyleminin bağlayıcılığı ve kamuoyu baskısı ile “bu kez söyleminde”, yapılan işin özelleştirme olmadığını, bu işin istihdam getirisi olduğunu ve yatırımları artırdığını ortaya koyan popülist söylemi ile sonuç itibarıyla Tank Palet Fabrikası özelleştirilmesi meselesinde pragmatist bir yaklaşım sergilemiş olmaktadır. Diğer bir ifadeyle yerli-millilik söylemi ile çelişen bir özelleştirme eylemi ortaya konularak ekonomik liberalizm sürdürülmüştür. Bu bağlamda AK Parti, özelleştirmelerle ekonomide iyileşmeleri sürdürebileceği inancını daima sürdürmüş ve bunu ekonomi için gerekli görmüştür. Bunu beka kaygısının sürdüğü 2015 sonrası ortaya konulan 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi (2018:166-167)’nde de görmek mümkündür. Bu beyannamede AK Parti Döneminde yapılan özelleştirmelerle erişilen katkılar ifade edilmiştir. Bu konuda, daha rekabetçi bir ekonomik yapının oluşumuna katkı sağlanıldığı, sermaye piyasası araçlarının geliştirildiği, atıl taşınmazların ekonomiye kazandırıldığı, ekonomik kalkınma ve büyümeye katkı sağlanıldığı, özelleştirilen kuruluşların yeni yatırımlar yaparak yeni iş sahaları oluşturdukları, devletin pek çok alandan elinin çekilmesinin ya da kamunun payının azaltılmasının sağlandığı ve özelleştirme kapsamına alınmayan kamu işletmelerinde ise, stratejik yönetim anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı belirtilmiştir (AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, 2018:166-167). Dolayısıyla özelleştirme tarzı adımlar atılması sürdürülse de kamuoyu nezdinde kabul görmediği düşüncesi beyannamede katkıları övülen özelleştirmenin fiilen yapılması noktasında yeni çözüm arayışlarını da beraberinde getirmekle beraber ilgili fabrikanın kiralanması ile üretimde artış sağlanacağı ve istihdam yaratılacağı şekilde vatanseverlik söylemleri açığa çıkarılmıştır. Bu örnek de söylemle eylemin değişmesi perspektifinde değerlendirilebilir ve AK Parti’nin pragmatist bakışını yansıtmaları açısından önemlidir.

AK Parti için beyannamede sayılan faydalar özelleştirilme yapılması için bir gerekçe oluştursa ve bu faydalar milliyetçilik anlamda düşünüldüğünde AK Parti için önemli bir dayanak olsa da özelleştirmenin olumsuz yansımaları da bulunmaktadır. Bunlar “eşitsizliğin derinleşmesi, işsizliğin artması, sosyal ve ekonomik dokunun zarar görmesi, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve altyapı gibi temel yurttaşlık haklarının piyasalaştırılması, göçlerin yaşanması, tekellerin oluşması, kamu hizmetlerinden yoksun kalma” şeklinde sıralamıştır. Öte yandan karar alma ve uygulama düzenekleri “yönetişim” modeliyle küresel sermayenin örgütlerine devredilmiş olmaktadır. Bu durumda bu sistem, ülkeyi

“pazar”, devleti “tüccar”, yurttaşı “müşteri” konumuna getirmeyi amaçlamaktadır. “AB’ye uyum” adı altında yapılan düzenlemeler ile ise “küresel eklemlenmenin altyapısı” tamamlanmaya çalışılmıştır. Piyasanın karar vericiliğine terk edilen ekonomi sürekli bir şekilde kriz üretirken faturasını emekçi kesim ödemektedir (Soğancı, 2010:13-15; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:419-420).

Bu konuda Öztaşkın¹⁷⁷ (2010:17) Türkiye’deki uygulama geçmişini değerlendirerek, özelleştirmenin “Türk toplumuna, ekonomik ve sosyal olarak hiçbir katkı sağlamadığını, aksine kamu kuruluşlarının yerli ve yabancı sermayeye kaynak olarak aktarıldığını ve sosyal devletin yıkıma uğratıldığını ifade etmektedir. Neo-liberal politikaların en mühim ayaklarından biri olan özelleştirmeler, sermayenin içinde bulunduğu krizden çıkış arayışlarının bir aracıdır. “Sermayenin herhangi bir koşula ve sınıra bağlı olmaksızın hâkim olduğu ve özgürce hareket edebildiği bir dünya tasarısı olan” neo-liberalizm, sosyal devletin tasfiyesini öngörmektedir. Neo-liberalizm, devletten “dümeni tutmasını” ve sermayenin zararlarının çeşitli yöntemlerle kamusallaştırılmasını beklemektedir. AK Parti Dönemindeki özelleştirmelerle ilgili İngiliz Financial Times gazetesi “Türkiye’de Yatırım Yapmak” adlı raporunda AK Parti’nin özelleştirmeyi büyük bir tutku ile yaptığını ve kamuoyunun karşı duruşuna rağmen bunun yapılmaya devam ettiğini belirtmiştir (Türkiye Mühendislik Haberleri, 2009:17, 21). Bu anlamda özelleştirme ile esasında o konuda devletin takdir hakkı ortadan kalkmakta ve hükmü zayıflamaktadır.

Özelleştirmelerin milliyetçilik politikası ile çelişen bir diğer yönü de özelleştirmelerle birlikte yabancıların Türkiye ekonomisinde söz sahibi olabilmesi gibi bir etkinin ortaya çıkmasıdır. Son tahlilde ekonomik zaviyeden meseleye bakıldığında ise ilk zamanlardan itibaren neo-liberal tezlerle hareket eden AK Parti’nin söylem ve demeçlerinde var olan yerli ve milli söylemini giderek artırdığı görülmüştür. Bununla birlikte özel sektörün ekonomiyi her daim iyi yönetebildiği söylenemeyeceği gibi özel sektörün kazancı üzerinde kamu söz sahibi değilken özel sektörün yaşadığı problemlerde ya da krizlerde kamu kaynaklarının seferber edilerek vatandaşa külfet yüklendiği görülmektedir. Bu anlamda özelleştirmeler ile devletin sırtından yük atılmış olmadığı gibi devletin küçülmesi perspektifinde refah devleti anlayışının ötelenmesi düşük gelirli grubu sefaletle sürüklemek anlamına gelmektedir. Bu durum ise beraberinde suç oranlarında bir artışı getirmektedir. Özel sektörün kar elde etme güdüsünün çevreye verdiği zararlar da milliyetçiliğin

¹⁷⁷ Petrol-İş Genel Başkanı

endişesini artıran gerekçelerdendir. Tüm bu tür olumsuzluklar ülke insanında bir yıpranma meydana getirerek sosyal bütünlüğü ve kamu düzenini bozması ile milliyetçiliğin ve özellikle muhafazakâr türünün tasvip etmeyeceği bir şeydir.

Boratav (2010:22) ise özelleştirmenin aslında büyütüldüğü gibi bir işlevi olmadığını, ekonominin gelişmesi anlamında gerekli olmadığını belirterek 1989 yılında “DB uzmanları dâhil, her kanattan, her akımdan insanın katkı yaptığı” ünlü bir dergi olan, “World Development” dergisinin çıkardığı özel sayıda neo-klasik iktisatçılar ve DB uzmanlarının “özelleştirmenin anlamlı bir ekonomik gerekçesi olmadığını, kamu mülkiyetinin tasfiyesinin teorik ve ampirik bir dayanağı olmadığını, bunun ideolojik ve politik bir tavır olduğunu” belirttiklerini ifade etmektedir. Bu konuda Boratav (2010:23-24), ayrıca “özelleştirmenin” mali krizin kısa vadede aşılması yönü olduğu gibi “bir rant sağlama yönü olması ile burjuvanın devletin sırtından palazlanma düşüncesine sahip olması” yönüne de dikkat çekmektedir¹⁷⁸.

Türkiye’de özelleştirme uygulamaları ile ilgili yanlış ya da gayri milli olduğu düşünülen durumlara ilişkin, şeker fabrikası örneği incelenebilir. Bu fabrikalara beş yıl üretim koşulu getirilmesi sonucunda kişiler bu şeker fabrikalarının taşınmazlarını fabrikadan ayrı arsa olarak sattıklarında % 75’e ulaşan vergi muafiyetinden faydalanabilmektedirler. Öte yandan örneğin; Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ)’ın özelleştirilmesinde “Gelir Tavanı” ile şirketlere tüketimden bağımsız olarak gelir garantisi verilmesi, beklenen gelir elde edilemediğinde zam yapma hakkı elde etmesi, ayrıca enflasyon oranında elektriğe zam yapılabilmesi ve bir yandan da elektrik tasarrufunun teşvik edilmesine rağmen, bu tasarrufların cezalandırılması şeklinde gösterilmektedir; ancak elektriği ucuza mal etmesi durumunda alıcı herhangi bir indirim yapmak zorunda bırakılmamıştır. Kayıp kaçığı azaltmaya dair yapılan yatırımları tüketici öderken ortaya çıkan ek gelir şirkette kalmaktadır. Ayrıca “yabancı sermayeye % 20 sınırının kaldırıldığı” ve böylece yabancıların dağıtım şirketinin çoğunluğunu ele geçirme haklarının olduğunu belirtilmektedir. Ertuğrul, bu anlamda AK Parti’nin uluslararası finans çevrelerinin arzularını yerine getiren, liberal icraatçı, emperyalizme hizmet veren “liberal sağ” bir parti olduğunu ve özelleştirme yaparken kendi yandaşı olan İslamcı sermaye birikimine destek verdiğini bildirmekte ve AK Parti iktidardan indiğinde bu sermayenin yanlış ellere

¹⁷⁸ Boratav (2010:23-24), özelleştirme yapılmadığı durumlarda ise işçi-işveren, yani işçi-patron ilişkisinin mevcut sisteme entegre edilmek istendiğini belirtmektedir. Örneğin; “aile hekimliği sisteminde doktor işveren, hemşire de onun işçisi konumuna geçiyor”. Bu anlamda, hemşirenin ücretini düşürebildiği oranda doktorun kârı artacaktır (Boratav, 2010:23-24).

geçmeyeceğine kimsenin garanti veremeyeceğini bildirmektedir (Ertuğrul, 2013:529-531). Bu anlamda kurumları devralanlar işten çıkarmalar yaptıkları gibi verdikleri sözleri de tutmama konusunda eleştirilmektedirler (Arolat, 2014b). Bunun yanı sıra özelleştirmeler ile kurumu devri alan yerli firmaların bunları yabancılara satışındaki kar oranları da diğer bir eleştiri konusudur¹⁷⁹ (Aydın, 2017).

Buradaki örnekler özelleştirmenin zararlarını ve risklerini göstermekte ve bu yönü ile milliyetçiliğe aykırılık görülebilmektedir. AK Parti özel sektörü daha aktif ve güçlü hâle getirerek olumlu yönlerinden fayda sağlamayı beklemesi ile birlikte iktidarını sürdürebilmek için sermaye ile iyi geçinebilmesi ihtiyacı ortadadır. Ülke ekonomisinin bu baskı unsurundan olumsuz bir sonuca sürüklenmesinden korunması gerekmektedir. Devletler özelleştirme yaparken bazı tedbirler alma gücüne sahip olsalar da “serbest piyasa ekonomisi çerçevesindeki baskılar, AB’ye uyum bağlamında insan hakları ve mülkiyetin özerkliğinin dikkate alınmak zorunda olması” çerçevesinde özelleştirdikleri kurumların işten çıkarma ve üretimi azaltma gibi hareketlerine engel olamamaktadırlar. Öte yandan fahiş fiyatların uygulanması konusunda devletin elinde kurum kalmamasına bağlı olarak bir rekabet yaratma fırsatı olamamakta ve tekelleşmenin mümkün olması ile bu firmaların ya da Türkiye’deki firmalarla entegre olan çok uluslu şirketlerin yaptırımlarına engel olunamamaktadır. Bu durum, milliyetçiliğin tasvip etmeyeceği bir şey olması ile milli çıkara aykırı sonuçlar doğmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte dünyadaki özelleştirme oranlarına bakıldığında AB’nin özelleştirmede dünya ortalaması içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir¹⁸⁰ (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:426). Ancak böyle bile olsa Türkiye ile kıyaslandığında böyle olmadığı görülmektedir. Büyük çoğunluğu Avrupa ülkelerinden oluşan İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) içerisinde ileri düzeyde özelleştirmeler yapılmadığı söylenebilir. Bu hususta, yıllar içerisindeki dönüşüm de etkili olmaktadır (Arolat, 2014a). Arolat (2014a), bu açıklamanın sonrasında OECD ülkelerinin üzerindeki kamu varlıklarının fazlalığına ve hatta zarar eden kamu unsurlarının da özelleştirilmeyip âtil hâlde bekletildiğine dikkat çekerek bu ülkelerde Türkiye gibi gayretli bir özelleştirme yapılmadığına işaret etmektedir. Bu konuda rakamlar¹⁸¹ kıyaslandığında kamu hâkimiyet

¹⁷⁹ Bu konuda satılan stratejik kurumlar, satış tutarları, alan firmalar ve yerli firmaların yabancılara atıldığındaki kâr marjını gösteren örnekler için bakınız (Aydın, 2017).

¹⁸⁰ 25 AB ülkesinin rakamsal olarak dünya ortalamasında ciddi yer işgal ettiğinin geçmiş yıllardaki durumunu incelemek için tabloya bakınız (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:426).

¹⁸¹ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Arolat, 2014a).

boyutunun içeriğindeki özelleştirmenin çok küçük olduğunu göstermektedir. Hatta Amerika’da kullanılmayan kamu binalarının dahi satılmadığı belirtilmektedir. Öte yandan zarar eden kurumlar da özelleştirilmediği gibi, buna benzer bir yaklaşımın Fransa ve İngiltere gibi büyük Avrupa ülkelerinde de aynen böyle olduğu belirtilmektedir (Arolat, 2014a). Bu konuda krizlerden çıkış yolu olarak da kamulaştırmaların yapıldığı görülmektedir. 2008 krizinde dünyanın birçok ülkesi kamulaştırmaya gitmiştir (Mercan, 2014:126; “Yüzyılın krizi” 2008’e damgasını vurdu, 2008). Ayrıca Dünya’da özelleştirme stilinin de değiştiği unutulmamalıdır. 1980-2000 arası yapılan özelleştirmelerin “kamu mülkiyetinin daraltılmasını, koşulsuz devrini esas alan bir dönemi ifade etmesi” söz konusu iken bu dönemin sorunlarından ders çıkararak 2000-2008 arasında “kamu mülkiyetinin koşullu devredildiği, mülkiyet kadar işletme haklarının da gözetildiği ‘teknik’ özelleştirme dönemi” ortaya konulmuşken 2008 sonrasında “krizle birlikte iflaslar ve kapanmalar karşısında iktisadi mülkiyetin sıkça kamulaştırmalara yol açması” söz konusu olmaktadır. Bu dönemde ise kamu zararını kapatmak için satış yapmak yerine kamu-özel ortaklıklarını deneyen modeller işletilmeye çalışılmaktadır (Arolat, 2014a).

Bu durum Türkiye açısından değerlendirildiğinde kamu mülklerinin özelleştirilmesi konusunda Türkiye’nin dünyaya kıyasla daha istekli olduğu ve kapitalizmle uyumlu işleyen Avrupa devletlerinden daha fazla özelleştirme yaptığı görülmektedir. Oysa birçok hususta örnek alınan Avrupa’nın “kurum özelleştirmelerindeki tavrının” örnek olarak dikkate alınmaması dikkat çekicidir. Burada en büyük tezat ise IMF gibi küresel oluşumların Türkiye gibi ülkelere krizden çıkma formülü olarak özelleştirmeleri artırması gerektiğini belirtmesidir. Bu anlamda AK Parti’nin milliyetçiliğine tesir eden diğer bir husus olan AB’ye uyum standartları çerçevesinde Türkiye’ye yapılan ekonomik müdahalelerde Türkiye’nin daha fazla özelleştirme yapmasının talep edilmesi büyük bir tezat içermektedir. Bu istek Türkiye’yi özelleştirmeye dönük davranan bir liberalizmi benimsemeye sevk etmektedir. Diğer yandan dünyada uygulanan yeni özelleştirme yöntemlerinin Türkiye’de de kullanılması söz konusu olmaktadır. AK Parti’nin 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçim Beyannamesi’nin bu yönde kamu-özel ortaklığına dikkat çekmesi ve özellikle 2016 sonrası dönemde yerli ve milli söylemlerinin geliştirilerek uygulamalara da yansması temelinde bu durum örneklendirilebilir.

Öte yandan özelleştirmenin herhangi bir partinin kendisini milliyetçi olarak ifade etmesi ile ilişkisi olmayabilir, diğer bir ifade ile özelleştirmenin milli bir davranış olmayacağının söylenmesi yanlış bir ifadedir. Örneğin; bu konuda kendisini milliyetçi olarak ifade eden

MHP'nin koalisyon hükümetinde görev aldığı dönemde, ciddi rakamlarda özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir¹⁸² (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:445-448). MHP'nin bu tavrı, devletin sırtındaki kamburdan kurtulması meselesini milli olarak görmesi şeklinde okunsa da bu kurumların özelleştirilmesi devletin fren denge mekanizmasının elinden alınarak piyasanın tamamen özel sektörün insafına terkedilmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu durum, o günkü koşullarda Türkiye'nin bir ekonomik kriz içerisinde olup bundan kurtulmak için çırpınması ve taviz vermek zorunda olması şeklinde yorumlandığında bukalemunvari özellikteki milliyetçiliğin bu yöntemi kabul etmesinin bir mecburiyet olduğu görülmektedir. Ancak amaç ne olursa olsun milliyetçilik bakışı çerçevesinde MHP'nin bu tavrı ideolojik bakışı çerçevesinde eleştirilmektedir.

AK Parti Döneminde çok tartışılan diğer bir konu ise borçlanmadır¹⁸³. Özellikle geride kalan 20 yıllık süreçte borçlanma miktarının artması özelleştirmelerin artması ile doğru orantılı olması ile esasında özelleştirmeler ile devletin ekonomik olarak rahatlatılamadığı görülebilmektedir. Ancak diğer yandan günümüzde borçlanmanın sadece gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de başvurduğu bir gelir kaynağı olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir (Türkal, 2003:3). Bu durum borçlanmanın sadece ekonomik olarak zayıf ülkelerin başvurduğu bir gelir kelemi olmadığını göstermektedir. Milliyetçilik ise özgürlük isteyen ve milletin refahını -eğer yine milletin menfaati için kısıtlamak gerekmiyorsa- özgürlükte arayan bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu anlamda borçlanmaya bağımsızlıktan ödün veren bir araç gözü ile bakma eğilimindedir. Ancak koşulların borçlanmaya mecbur bırakması bir yana örneğin; savaş hâlinde milletin menfaati silah almayı gerektiriyorsa milliyetçilik milletin bekasını borçlanmada görecektir. Bunun anlamı ise “borçlanmanın niye yapıldığına göre milliyetçilik farklı yaklaşım sergileyecektir”.

Borçlanma günümüzde bir ekonomi politikası aracı olarak da işlev görmektedir. Borç stokunun artması ise “fiyatlar genel düzeyini, faiz oranını, gelir dağılımını, özel kesim yatırımlarını, sermaye piyasalarını, ödemeler bilançosunu ve daha birçok unsuru” etkilemektedir. Ekonomiye olumlu etki yaratmak için değil de mevcut borçları çevirmek için yapılan borçlanmalar da makroekonomik değişkenler üzerine etki etmektedirler. Bütçe açığının kapatılması adına borç geri ödemeleri yapıldığında özel sektörde sermaye ihtiyacı ve faiz oranlarında baskı oluşturmaktadır. Devletin açığı kapatmak adına fon kaynaklarına

¹⁸² Bu konuda ayrıntılı bilgi ve rakamlar için bakınız (Özcan, Odabaşı ve Özçelik, 2016:445-448).

¹⁸³ Borçlanma, iç borçlanma, dış borçlanma, kısa-orta-uzun vadeli borçlar ile ilgili teorik bilgi için bakınız (Şimşek, 2012:119; Altunakar, 2016:192-193).

yüklenmesine bağılı olarak ihraç edilen tahvillerin faiz oranları yükselmekte ve faiz oranlarının artması ise maliyetleri artırmakta ve böylece büyümeyi etkilemekte ve sermaye girişı sağlayarak yerli paranın değerini artırmak suretiyle rekabet gücünü azaltarak dış ticaret açığı sonucu vermektedir. Öte yandan borçlanma, mevcut nesil için bir servet etkisi yaratırken gelecek nesil için bir yük unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca borç yükü, vergileri artırdığından gelir dağılımı oranını azaltmaktadır (Bayraktar, 2009:286, 290). Borçlanmanın “tüketim” üzerinde hem daraltıcı hem de genişletici etkileri de olduğu görölmektedir. Aşırı boyutlarda borçlanma ise ölkede finansal piyasalar üzerinde baskı oluşturarak ekonomik krizlere sebep olmaktadır¹⁸⁴ (Bülbül, 2003:128-137). Dolayısıyla borçlanma ekonomide birçok alanda denge getiren ya da dengeyi yitirmeye sebep olan çok büyük bir tesir edici olarak siyasi iktidarların maliye yönetiminde kullandıkları ya da kullanmak zorunda kaldıkları bir araç olarak büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.

Borçlanmanın özellikle serbest piyasa ekonomisine geçişin olduğu 1980 sonrasında artmaya yöneldiğı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla dış borç 1983 yılı sonunda 18,3 milyar dolar olurken, 1994 yılında 65,6 milyar dolar ve 2001 yılı sonlarında neredeyse 113,9 milyar dolara ulaşmıştır (Şimşek, 2012:120-121). AK Parti Dönemi brüt iç borç stokuna bakıldığında, 2002’de 155,2 milyar TL şeklinde iken 2008’de bu rakamın 295,8 milyar TL şeklinde ikiye katladığı ve 2015 sonrasında ise 474,2 milyar TL ile üç katın da üzerine çıkarak artma eğiliminin devam ettiğı görölmektedir (Altunakar, 2016:193). Bu konuda özellikle dış borca bakıldığında, 2020’nin ilk çeyreğinde ise kamu kesimi dış borcu 169.180 milyon doların üzerinde gerçekleşmiştir. Bu rakamın 143.299 milyon doları uzun vadeli, 25.881 milyon doları da kısa vadeli borçlardan ibarettir. 2020’nin ilk çeyreğinde ise özel kesim dış borcu 253.461 milyon dolarken bunun 169.037 milyon doları uzun vadeli, 84.424 milyon doları ise kısa vadeli şeklindedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) dış borcu ise 2020 ilk çeyreğinde 8.393 milyon ABD doları şeklinde gerçekleşmiştir. Tüm dış borç birlikte değerlendirildiğinde 431.034 milyon ABD Doları dış borç stoku bulunmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020). Dış borcun milli gelir içerisindeki payı 2002 yılı ikinci çeyreğı sonunda % 59,8 seviyesine yükselerek bir rekor kırmışken 2019 ilk çeyrek sonunda yeni bir rekor ile bu oranın % 60,6 olduğu görölmüştür. Öte yandan bu süreç içerisinde dış borcun üç kattan fazla arttığı gözlemlenmektedir (AKP döneminde dış borçta Cumhuriyet rekoru!, 2019):

¹⁸⁴ İç borçlanma ve dış borçlanmanın ekonomi üzerine etkilerinin karşılaştırmalı analizi için bakınız (Türkal, 2003:23-28).

Borç stoku artmakla birlikte, AK Parti yönetiminin borçlanmayı isteyerek yapmadığı AK Partili yöneticilerin söylemlerinden de anlaşılmaktadır. Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın, Türkiye'nin IMF'ye borcunun sıfırlandığını belirttiği ifadesi, “Tarihi bir dönemeç, yeni bir milat yaşıyoruz” şeklindedir (IMF'ye borç bugün bitti, 2013). İde (2017) ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın IMF borcunun bitmesini her platformda: “Biliyorsunuz göreve geldiğimizde IMF'ye 23.5 milyar dolar, borç vardı.. Ödedik ödedik bitti.. Sonra IMF bizden borç istedi.. Arkadaşlara ‘verin’ dedim.. Baktılar ki veriyoruz, almaktan vazgeçtiler..” şeklinde söylediğini ancak AK Parti'nin göreve geldiğinde 103 milyar dolar olan borcun şu anda 430 milyar dolar olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta İde, ödenenin 23,5 milyar dolarken borçlanılanın 300 milyar dolardan fazla olduğunu belirtmektedir (İde, 2017).

Erdoğan'ın bu şekilde IMF ile ilgili konuşması, uygulamada borçlanma artsa da söylemde borcun azaltılmasının istendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Erdoğan'ın borçlanmayı milletin tasvip etmediği ve kötü bir araç olarak algıladığı görülmektedir. Lakin buna rağmen borçlanmada bir artış bulunması milli menfaate uygun olmadığından seçim meydanlarında IMF'ye borcun bitirildiği sevinci yansıtılarak borcun bitmesi sebebi ile milletin kendilerine seçimde destek vereceği düşünülmektedir. Özellikle IMF'ye borcun bittiği söyleminin kamuoyu önünde sevinçle dillendirilmesiyle sanki tüm borçlar kapatılmış izlenimi verilerek popülist bir yaklaşımla hareket edilerek oy devşirilmesi amaçlanmaktadır. Oysa borçlanmada “yeni sağ temelli gerekçeler, AB'nin beklentileri ile birlikte IMF'nin baskısı ve ülke ekonomisini kontrol altına almanın amaçlanması” gibi gerekçelerin etkili olduğu gerçeği dillendirilmemektedir.

Borçlanma bir anlamda ekonominin sürdürülebilirliği açısından AK Parti tarafından gerekli görülmektedir. Bu konuda AK Parti Genel Başkan Vekili Numan Kurtulmuş'un Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) üyeleriyle yaptığı online toplantıdaki konuşması aydınlatıcıdır. Kurtulmuş bu konuşmada “Türkiye'nin mevcut dış borcunun kaldırabilir durumda olduğunu, özellikle kamu borç yükü bakımından Türkiye'nin elinin rahat olduğunu, ilerleyen vakitlerde üretimin artırılması gerektiğini, Türkiye için en önemli sorunun cari açık olduğunu ve bu sorunun ihracat ile aşılabileceğini, ihracat yapabilmek için de kuvvetli bir üretime sahip olmak gerektiğini” (Orkan, Kara ve İleri, 2020) ifade etmiştir. Bu konuşma ile Kurtulmuş, kamu borcunun arttığını ancak Türkiye'nin bunun altından kalkabilecek güçte olduğunu, önemli olanın ise borcu artırmamak için daha fazla üretip ihraç ederek cari açığı kapatmak olduğunu

belirtmektedir. Diğer bir bakış açısı ile borcun istenmeyen bir şey olduğu, ancak Türkiye'nin bunu yönetmesi ile borçların şu an için ülkede sorun yaratmadığı ve gerekli olduğu, fakat cari açık artmaya devam ederse bu sürecin kontrolden çıkabileceği ifade edilmiştir.

Borç ödemelerinin ağırlığı bir yana, bir de bu borçlanmaların “yabancı para” cinsinden yapılması sorunu mevcut bulunmaktadır. Döviz karşısında Türk parasının değer kaybetmesi durumunda dış borca ilişkin ödemelerin zorlaşması gibi bir sonuçla karşılaşmaktadır (Artan döviz kuru dış borcu yüksek özel sektörü endişelendiriyor, 2018). Çünkü dövizle bağımlı olunması ihtiyaç olduğunda döviz bulmayı gerektirmekte ve bu da yeni bir borçlanmayı gerekli kılmaktadır. Ulusal paranın enflasyonla değer kaybetmesi ise borç ödemesi için gerekli döviz temin etmede daha fazla vergi toplamayı gerekli kılarak “piyasada üretmek ya da yatırım için kullanılacak parayı” çekmek ve ekonomik büyümeyi yavaşlatarak milli menfaati önlemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir bakıma üretimin artması için borçlanmanın öneminden bahsedilse de borçlanma ile paralel üretim de artmakta ancak üretimin artmasına rağmen borçlanma azalmamakla birlikte bu borçları yeniden ödemek için üretim ve yatırım için gerekli olan paranın piyasadan çekilmesi sonucu tetiklenmek istenen ekonomik büyüme potansiyeli baltalanmaktadır. Ancak burada siyasal iktidarın borçlanma tavrının desteklenmesinin dayanaklarından birisini de borç miktarının diğer dünya ülkeleri ile kıyaslaması oluşturmaktadır. Dünyanın diğer ülkelerinde borçlanma durumunun daha kritik olduğu belirtilmektedir. Örneğin; AB'nin birçok ülkesi Maastricht Kriterleri'nde belirtilen borçlanma yüzdesel oranına¹⁸⁵ uygun davranan bir politika yürütememektedir. Borçlanma gidişatımızın AB'ye kıyasla iyi durumda olması borç yönetiminde sürdürülebilirliğin ilerleyen yıllarda da sağlanabileceği anlamına gelmemektedir.

Tüm bu incelemelerde özelleştirme ile birlikte borçlanmanın da istenmeyerek de olsa yapıldığı görülmektedir. En nihayetinde bir büyüme stratejisi olarak ele alınsa da borçlanma ile ilgi büyümenin geçici olacağı ve borçlanma ile elde edilen paraların doğru yatırımlar yapılmadığında Türk ekonomisini krize sokacak bir niteliğe sahip olduğu eleştirileri göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan borçlanma ile elde edilen gelirin inşaat sektörüne aktararak bir tür ekonomik canlanma yaratılması¹⁸⁶ da ayrıca AK Parti

¹⁸⁵ Üye ülkelerin kamu açıklarının Gayri Safi Yürüçü Hasıla (GSYİH)'ya oranı %3'ü; kamu borçlarının GSYİH'lerine oranı %60'ı geçmemelidir. Detaylı bilgi için bakınız (Dilekli ve Yeşilkaya, 2002:2).

¹⁸⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (Yeşilbağ, 2016; “İnşaat Ya Resulallah” dönemi bitiyor mu, 2013).

için katkı sağlayıcı olmuştur. Çünkü bu şekilde yarattığı ekonomik canlanma kendisine oy olarak dönmüştür.

Ancak inşaat sektörü ile birçok kalemde bir ekonomik etki ortaya çıkarılsa da özellikle AK Parti'nin 2015 sonrasında ülke içinde ve dışında yaşadıkları ve bu bağlamda ortaya çıkan beka kaygısı, özelleştirme ve borçlanmanın çözüm sunmak açısından yetersiz kaldığını ve dış bağımlılığın başta askeri olmak üzere her alanda sonlandırılmasının beka kaygısı için elzem olduğunu göstermiştir. AK Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren neo-liberal politikalarının birer uzantısı olarak özelleştirme ve borçlanma ile ekonomiyi büyütmeyi hedeflese de “ülke içinde Gezi Parkı Eylemleri ile başlayan süreç sonrası yaşanan gelişmeler, demokratik açılım sürecinin terör unsurlarınca menfaate dönüştürülmesi, 15 Temmuz hain darbe girişimi sonucunda yaşananlar ve bu süreçte başta Avrupa olmak üzere dış dünyanın tutumu ve sınır ötesi beka kaygısı çerçevesinde düzenlenen operasyonlara uygulanan ambargolar¹⁸⁷” sonucunda AK Parti gerek ülke içerisinde bir birlik ve hareket yakalamak gerekse de oy verenlerini konsolide etmek için yerli ve milliliğe direksiyonu kıran bir dönüşüm sergilemiştir. Bu davranış AK Parti'nin pragmatist bakışı ile uyumlu olmakla beraber AK Parti'nin bu konuda söylemleri ile de popülist şekilde halkı harekete getirdiği ve yeni kimlik inşa etme gayretlerinde yerli ve milli olmayı da kullanarak halkın birçok konuda beklentisini öteleyerek taviz veren bir hâle bürünmesini istediği görülmektedir. Özellikle Erdoğan'ın yerli ve millilikle ifade edilenin sadece üretim¹⁸⁸ olmadığını ortaya koyması¹⁸⁹ ve bu değerlendirmenin 1980'lerde Türkiye'de “yerlilik” çalışmaları ile ortaya konulmak istenenleri hatırlatmış olması, bu söylemin AK Parti için milliyetçiliğin yeni bir ifadesi olarak şekillendiğini bize göstermektedir. Bu sebeple yerli ve milli üretim konusunun irdelenmesi ve bu yükselişin değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

¹⁸⁷ Özellikle son dönemlerde S-400'lerin alımı konusunda Türkiye'nin bir NATO üyesi olarak güvenlik kaygısı ile ortaya koyduğu gayretleri bile ambargolarla cezalandıran bir müttefiklik ilişkisi sergilenmiştir (Tarhan ve Çetinkaya, 2020). Öte yandan bu ambargo ve yaptırımların sadece ABD tarafından değil diğer birçok NATO ülkesi tarafından ve sadece silah alanın da değil her alanda yapıldığı da ayrıca dikkat çekmektedir (Doğan, 2022).

¹⁸⁸ Dolayısıyla yerli ve milli üretimle amaçlanan ülke içinde ihracata dayanmayan bir üretim gücü ortaya koymak ve mal ve malzemeyi dışardan temin ederek dış açık yaratmak yerine kendine yeter bir ülke olmayı temin edebilmektir.

¹⁸⁹ Erdoğan (2016)'ın belirttiğine göre: “yerlilik ve millilik, siyasetten iş dünyasına, medyadan eğitime, akademiye sanata, istihbarattan savunmaya kadar her alanda kriter olmalı”dır. Duran (2018a:72) ise bu ifadenin Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile PKK gibi yabancı unsurlardan ülkenin bağımsızlığının savunulmasını ve bunlarla mücadele kararlılığını ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Öncelikle “yerli ve milli” kelimelerinin neyi ifade ettiğine bakmak gerekecektir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “milli” sözcüğü; “milletle ilgili, millete özgü, ulusal” manalarıyla kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük, 2020). “Dolayısıyla “bir ürünün milli olabilmesi bize özgü olmasına, fikri yahut teknik tüm haklarının bize ait olmasına” bağlıdır (Yerli ile Milli Otomobil Arasındaki Fark Nedir? , 2018). “Milli” ürün demek “sahibi Türkiye” demektir. Diğer bir ifade ile “ürünün anahtarının kimde olduğunu” ifade etmektedir (Yılmaz, 2018a). Yerli” sözcüğü ise sözlükte “yurt içinde yapılan veya bir yurdun kendine özgü niteliklerini taşıyan” anlamında kullanılmıştır (Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük, 2020). “Yerli”; kelimesi “malın fiziki olarak Türkiye’de üretilmesi” manasına gelmektedir (Yılmaz, 2018a). Bu anlamda örneğin; bazı araba markaları bazı modellerini Türkiye’de üreterek “yerli” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla bazı telefon markalarının Çin’de üretilmesine rağmen, “fikri ve sınai hakları milletimize ait olduğundan” “milli” olarak ifade edilmesi söz konusudur. “Yerli ve milli” dendiğinde ise hem tasarımı hem de üretiminin Türkiye’ye ait olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda, “Arçelik / Beko buzdolapları (Nebil, 2018) ile “Devrim arabaları” yerli ve milli üretime örnek olarak verilse de “Anadol” marka otomobil yerli olsa da Ford’dan destek alması nedeni ile milli değildir. Toyota gibi markaların bazı modelleri de Türkiye’de üretilerek “yerli” olmaktadır (Yerli ile Milli Otomobil Arasındaki Fark Nedir? , 2018). Öte yandan Yılmaz¹⁹⁰ (2018a), bir şeyin yerli ya da milli olması konusunda da sıkıntılar yaşandığını ve bu konuda ayırımın çok zor olduğunu şu şekilde açıklamaktadır (Yılmaz, 2018a):

(...)Türkiye’deki yerli malı belgesi mevzuatı, kabaca, malın üretim maliyetlerinde yerli katkıyı ölçen bir yerlilik oranı hesabına dayanıyor. Bu mevzuatta tasarım, yazılım ve üretim aşamasındaki diğer fikri mülkiyet hesaba katılmadığında (yabancı üreticinin işine gelmediği için) Türkiye’de sadece montajı yapılan bir ürün kolayca yerli olabiliyor. Yine bir ikilem de tamamen Türkiye’de üretilen ama esasen fikri mülkiyeti yurt dışından alınmış yani lisanslanmış olan ürünlerde ortaya çıkıyor. Örneğin; Atak helikopteri esasen İtalyan tasarımı iken, kritik yazılımları, kritik yükleri dâhil olmak üzere Türkiye’de üretiliyor. Motor gibi bazı önemli bileşenleri ise hâlen ithal ediliyor. Buna rağmen, bu ürün için tüm yazılımına, satın alınmış da olsa tasarımına ve üretme/satma haklarına sahip olabildiğimiz durumda bu ürünün milli olmasından söz edebiliriz (...) (Yılmaz, 2018a).

AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda “yerli ve milli üretim” şeklinde bir tarama yapıldığında karşılaşılan yazım, “dış ve iç güvenlik donanımları konusunda dışa bağımlılığın asgariye indirilmesi milli çıkarlarımızın gereğidir. Bu nedenle ulusal savunma sanayiinin geliştirilmesi uzun vadeli bir perspektifle ele alınacak temel bir konudur” (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002:66) ifadesinden ibarettir. 59.Hükümet Programı’nda ise yerli ve milli üretim hususunda bahsi geçen ifadeler “(...)Yerli

¹⁹⁰ Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) yazarı.

sermayenin ve üretimin bölgesel ve uluslararası konuma gelmesi desteklenecektir (...)” (59. Hükümet Programı, 2003) şeklindedir. 62. Hükümet Programı’nda ise yerli ve milli ifadelerinin çok fazla sayıda geçmeye başladığı ve aynı zamanda özellikle savunma sanayinde bu hususta üretimlerin olduğu ve yerli üretime yönelmiş firmaların ayrıca desteklendiği, yerli üretim programlarının hayata geçirileceği, yerli enerji kaynaklarına yönelineceği, ulaşım sistemlerinde yerlileştirmelerin gerçekleştirileceği, yerli uydu yapım çalışmalarının sürdüğü, gemi sanayinde yerliliğin artırılacağı, milli üretim adına füzeler, işletim sistemleri tüfek gibi araçların üretileceği”, (62. Hükümet Programı, 2014) ifade edilirken 2007 Seçim Beyannamesi’nde “yerli üreticinin rekabet gücünün artırılacağı, yerli tohum geliştirileceği, yerli savunma sanayi geliştirileceği, yerel üreticinin artırılacağı” ifade edilmektedir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2007). 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçim Beyannamesi incelendiğinde ise 108 yerde “yerli” kelimesi geçmiş ve yerli üretim ile yerlileştirme oranının yükseltilmesine dair neredeyse her alanda yerlileştirmeye bir ağırlık verildiği görülmektedir. Hatta beyannamenin bitiş cümlesi tam olarak şöyledir: “Özetle, aziz milletimizin temel değerlerini esas alan yerli ve milli duruşumuzu hiç bozmadan, hep birlikte geleceğe emin adımlarla yürümeye devam edeceğiz.” (AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, 2018). Bu durum AK Parti’nin vazifesinin başlarında pek fazla değinmediği ya da değinemediği yerli ve milli ifadelerini kullanabilecek şekilde dönüşümü sağlayabildiğini ya da koşulların bu şekilde bir değişiklik gerektirdiğini göstermektedir.

AK Parti iktidarının ilk yıllarında ciddi anlamda dışa bağımlı, ithalata dayalı üretim yürüten bir ekonomiyi devralmıştır. Bu şartlarda yapılan üretimin yerli ve millilik yönü zayıf olması ile birlikte sermayenin beklentileri ithalatın devam etmesi çerçevesinde olmuştur. IMF’ye bağımlı bir ekonomi sürdürülmüş ve 2000 ile 2001 krizlerinin yarattığı sorunlardan kurtulma derdinde olunmuştur. Bu şekilde bağımlı bir ekonomi sürdürülse de 2007 seçimleri dönemi çerçevesinde AK Parti’nin elde ettiği başarı ekonomi perspektifinde verdiği kararlarda daha cesur olmasını temin etse de tam bağımsız bir duruş göstermek mümkün olmamıştır. Bu şekilde bir söylemin de ortaya konulmadığı dikkat çekmektedir. Parti’nin yazılı metinlerinde yerli ve milliliğe ilişkin söylem ve beklentilerin daha sonralarda gerçekleşmeye başladığı ve artarak devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda “AK Parti iktidarı ilk yıllarında olmasa da sonrasında artan bir milliyetçi tavır ve beklenti içerisine girmiştir” demek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda AK Parti’nin ülke yönetimini devraldığı ilk yıllarda neo-liberal politikaların işletilmesi gerekli görülmüşken özellikle

Gezi Parkı Eylemleri ile birlikte başlayıp 15 Temmuz darbe girişimi ile devam eden süreç ve bu zaman diliminde yaşanan ekonomik ve siyasi (iç ve dış) sorunlar AK Parti için ana ilkeden bir kopuşu ve dolayısıyla pragmatizmin yansımaları olan bir değişimi getirmiştir ki bunun adının “yerli ve millilik” şeklinde ifade edilmesi ancak yansımalarının “milliyetçilik” şeklinde okunması söz konusu olmuştur. Çünkü milli ve yerli üretmek ülke ekonomisini boyunduruktan kurtararak siyasi anlamda daha özgür karar verebilmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda yerli üretimin teşvik edilmesi ve desteklenmesi uygulamada milliyetçiliğin de liberal şekilde müdahaleden uzak bir davranıştan kamu çıkarı adına müdahale edilerek destek verilen bir korumacılığa dönüşümün olduğunu göstermektedir. İlk yıllarda bu şekilde bir destekleme söz konusu olmasa da AB, IMF ve sermaye baskısının ötelendiği oranda ekonomik bağımsızlık temelinde atılımların yapılabildiği görülmektedir. Bu şekilde liberal bir duruşla serbest piyasa özgürleştirilerek bireyselci ekonomik bakış ileriye götürülse de yabancı sermayeye olan bağıllık ve üretim için ithalata bağlı döviz ihtiyaçlarının artışı bağlamında borçlanmaların artması AK Parti’yi hem bağımsız karar alma hem de dış bağımlılığı azaltarak döviz ihtiyacını azaltma sebebiyle yerli ve milli üretimi teşvik etmeye yönlendiren bir muhafazakâr milliyetçiliğe yönlendirmiştir.

AK Parti’nin “yerli ve milli” söylemine ve bu konudaki icraatlara nasıl yöneldiği meselesi de esasında önemli meselelerdir. Yılmaz (2018a), yerli ve milli kelimesinin Türkiye’nin gündemine özellikle Mavi Marmara olayı ile beraber oturduğunu ve Google aramalarına baktığımızda bu kelimelerin 2014’ten bu yana da gittikçe yükselen şekilde aranan kelimeler olduğunu, Cumhurbaşkanının yoğun şekilde bu kelimeleri kullanmasına ve Türkiye’ye yönelik tehdit algısının artmasına bağlı olarak da önemlerinin arttığını belirtmektedir. Duran (2018a:60) ise “yerli ve milli” anlayışın gelişini “Gezi Parkı Eylemleri ve 17-25 Aralık yargı darbesine” kadar geriye götürmektedir. Öte yandan Batı merkezli bir saldırı kampanyasının başladığı algısı paralelinde “milli-yerli olma” bir direniş kimliğine de dönüşmüştür. Temmuz 2015’te PKK’nın teröre yeniden başlaması ile daha yaygın bir tema hâline gelen bu söylem, 15 Temmuz direnişi ile Türkiye siyasetinin merkezi değeri hâline gelmiştir. Bu minvalde, partiler ve liderleri ortaya çıkan yeni “milli” tanımlamasına göre pozisyon almak zorunda kalmışlardır. 15 Temmuz gecesi ortaya koyduğu ikircikli yaklaşım sebebi ile “Batıcı siyaset”in hegemonyası sona ermiştir. Batı ile müttefik ilişkisi de sorgulanmıştır (Duran, 2018a:60). Dolayısıyla bu kavramın ortaya çıkışı ve kullanımı ile Türkiye’de değişen siyasi koşulların bir bağı bulunmaktadır. Yerli

ve milli olma AK Parti'nin ideolojisi ile uyumlu olsa da pragmatik bir tarafı bulunmaktadır. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında bu kavramın muhalefeti sindirmek için de bir araç olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. AK Parti'nin ortaya koyduğu politikalara karşı olmak “yerli ve milli olmaktan uzak olmak” olarak okunmuştur. Bu konuda lider konuşmalarında da bu yönde bir söylem ortaya konularak iç ve dış düşmanlar yaratılmıştır. Dolayısıyla siyasi partiler de bu konuda gard alarak yerli ve milli olduklarını ifade eden ve AK Parti'den bunu beklediklerini açıklayan bir söylem ortaya koymak durumunda kalmışlardır. Bu anlamda yerli ve milli olmanın öneminin yükselmesine bağlı olarak, AK Parti “ortaya çıkan başarısızlıkların üzerinin örtülmesinde de bu söylemi iyi bir araç olarak kullanmak suretiyle” ideolojik söylemimdeki bu dönüşümün pragmatik tarafını dışa vurmuştur.

“Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık yargı darbesi, Temmuz 2015'te PKK'nın terör eylemlerine yeniden başlaması, Batı merkezli bir saldırı kampanyasının başladığı algısı” gibi hadiseler milletin ülke içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve ekonomiye yapılan tacizlere bağlı olarak bir güvensizlik duygusuna sürüklenmesine neden olacağı için milliyetçilik bu tür dönemlerde milleti bir arada tutmak için duygusal ve icraata dönük heyecan oluşturmak ve söylemini buna göre dizayn ederek halkı topyekûn mücadeleye yönelterek saldırılara cevap vermek durumunda kalmaktadır. Tüm bunların üzerine bir de 15 Temmuz darbe girişimi hadisesi yaşanması ve bu girişimin dini vecibelerle yola çıktığını belirten unsurlarca (Fetullahçı Terör Örgütü) yapılması AK Parti için milliyetçi korumacı söylemin en yüksek düzeye çıkmasını ve bu söylemin halk tarafından da kucaklanmasını temin etmiştir. Bu nedenle AK Parti'nin beka kaygısı çerçevesinde bir milliyetçi söylem ortaya koyarak, Türkiye'yi daha bağımsız hâle getirmek için yargıda, kurumlarda, üretim tesislerinde bir mücadele uygulamaya başlaması muhafazakâr milliyetçilik şeklinde okunmakla beraber bu süreçte “özgürleştirmenin önemi üzerinde tüm renklere demokratik yaklaşıldığı algısında süren demokratik açılım gibi hadiselerde, Kıbrıs meselesinde, AB konusunda” liberal bir yaklaşımın ötelenerek muhafazakâr anlamda “kamu çıkarını gözeten, sosyal bütünlüğü önemseyen ve kamu düzenini temin etmeye yönelik bir anlayışla” milliyetçiliğin muhafazakâr versiyonunun bir gereği olarak parlamenter sisteme kıyasla demokrasinin, daha fazla istikrar ve beka karşısında ikinci derecede önemli olduğu başkanlık sistemini gerçekleştirme noktasında hareket ettiği ve bu süreçte MHP ile birlikte hareket edildiği görülebilmektedir. Özellikle MHP ile koalisyonun gerçekleştirilmesinde 50+1 oranında oy ile Cumhurbaşkanı seçilebilmenin bir zaruret

olmasının büyük etkisi olmuştur. Bu şekilde bir birliktelik de aynı şekilde söylemin yönünü etkilemektedir. Bu şekilde yerli ve milli oluş ülkede siyasi sistemlerin değişimine etki edecek şekilde muhafazakâr milliyetçi zeminde gerçekleşmiştir. Din ve geleneğe bağlı kendi değerlerimizi korumaya dönük bir şekilde atalarımızın başarıları zemininde yerli ve milli oluşun üretimin de ötesine geçirilmek istendiği görülmektedir. Esas bağımsızlığın ekonomiden geçtiği gerçeği ile cari açığın azaltılması, enerjide bağımlılığın azaltılması bağlamında hem Orta Doğu’da üretim ve ticarete dâhil olmaya dönük hem de Akdeniz’deki hakların müdafaasına dönük davranılmaktadır. Bu anlamda yerli ve milliliğin dış politikada Yeni Osmanlıcı bakış çerçevesinde de ilerlediği söylenebilir.

Aslan (2018:16-17) ise bu konuda, 2015’ten sonra AK Parti’nin yaklaşımını liberal demokrasiyi devre dışı bırakacak şekilde “kim daha özgürlükçü” sorusu yerine “kim daha yerli ve milli” sorusu etrafında şekillendiğini belirtmektedir. Yazara göre, böylece siyaset “yerlilik ve millilik temelinde laik milliyetçi ve muhafazakâr demokrat popülist hareketler arasındaki mücadeleler tarafından belirlenme sürecine girerek” yerlilik ve milliliğin rakip tanımları ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁹¹.

Duran (2018a:59)’a göre, AK Parti ideolojik olarak şartların el verdiği şekilde bir ideolojik dönüşüm geçirmiş ve bu dönüşümün son evresi de Rabia işareti ile (tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet) ifade bulan “milli-yerli” söylemi olmuştur. Bu temelde, Parti’nin kongresinde Rabia işaretinin tüzüğe eklendiği görülmektedir. Duran (2018a:59-60) önceleri, “yerli” kelimesinin “muhafazakâr demokrasi” ve “bizim medeniyetimiz”¹⁹², söylemlerinde “yerel değere bağlılık” anlamında kullanıldığını; ancak son dönemlerde anlamının değişerek Türkiye’nin beka meselesi etrafındaki “vatanseverlik hassasiyetini,” “dış saldırılara karşı koyma direncini” ve “içteki hainler ile teröristleri temizleme kararlılığını” içermeye başladığını belirtmektedir.

Türkiye her anlamda AB’yi anlamaya çalışan, modernleşen, taviz vererek de olsa içerde ve dışarda tüm unsurlarla ilişkisini, ticaretini geliştirmek isteyen bir ülke olsa da AB’nin tavırları ile yarattığı güvensizliğin bitmek bilmemesi muhafazakârlığın mevcudu koruyucu ve güvensiz bakış açısı ile iç ve dış düşmanlar perspektifinde çevreye bakıcı hâline Türkiye’yi mecbur etmiştir. Esasında içeride ve dışarıda ülkenin birliğine ve dirliğine

¹⁹¹ Bu konudaki açıklamalar için bakınız (Aslan, 2018:16-19).

¹⁹² Bu ifade, AK Parti’nin yönünün hem batı’ya hem de Doğu’ya döndüğü ve ikisi arasında tercih yapmaksızın yoluna devam etmek istediği bir anlayışı ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Duran, 2018a:55-59).

dönük saldırılar AK Parti'yi beka kaygısı temelinde II. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği algısı çerçevesinde tek bayrak, tek vatan, tek millet, tek devlet şeklinde resmi milliyetçiliğin, diğer bir deyişle Kemalist milliyetçiliğin de reddetmeyeceği bir tutumla tüm milletini kalkınma ve böylece bağımsızlaşma temelinde bir duruş ortaya koymaya çağırmıştır. Dolar yükseldiğinde herkesin dolarını bozdurup altın almaya çağırılması örneğinde de bu savaşa herkesin ortak olup çaba göstermesi beklenmiştir. Kemalist milliyetçilik bu anlamda ulusal kimliği Türk etnisite temelinde inşa eden bir bağımlılık ortaya koyarak dışarıya karşı da bu birliktelikle güç mesajı vermektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, TCG Kınalıada'nın (F-514) Deniz Kuvvetlerine teslimi töreninde yaptığı konuşmada, “her alanda yerli ve milli imkânları en üst seviyeye çıkarmakta kararlıyız” ifadesini kullanmıştır (Alyanak vd., 2019). Erdoğan, Milli Savunma Üniversitesi'nin 2019 Temmuz ayında yapılan Müşterek Harp Enstitüsü ve Harp Enstitüleri Komuta ve Kurmay Eğitimi mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada Türkiye'nin son dönemde gündeminde olan konuların önemli bir kısmının “savunma ağırlıklı” olduğunu belirterek uluslararası alanda “Türkiye ve dost ülkelerin haklarını kararlılıkla savundukça” savunma sanayi alanında Türkiye'ye yapılan ambargoların¹⁹³ arttığını belirtmiştir. Bu konuşmada iktidara geldiklerinde savunma sanayi ürünlerinin sadece % 20'sini Türkiye'nin ürettiğini; ancak çok büyük engellemelere, zorluklara ve sabotajlara rağmen 17 yıl içinde bu oranın % 70'e çıktığını belirtmiştir. Bu konuda Erdoğan zarureti şöyle açıklamıştır (Erdoğan yerli ve milli üretime dikkat çekti, 2019):

Şimdi geriye dönüp baktığımızda şayet bunu başaramamış olsaydık, bugün ne hâlde olacağımızı düşünmek bile istemiyorum. Bu terörle mücadelede eğer bu gücümüz olmamış olsaydı Cudi'de, Gabar'da, Tendürek'te, Kandil'de Türk uçaklarını, İHA (İnsansız Hava Aracı)'ları, SİHA (Silahlı İnsansız Hava Aracı)'ları kusura bakmayın göremezdik ama şimdi bunların inlerine girdik, inlerine girdikçe şimdi onlar kaçacak delik arıyorlar. Savunma sanayi konusunda halen önümüzde aşmamız gereken pek çok sorun bulunduğunun elbette farkındayız ancak tıpkı milli muharip uçak gibi, tıpkı kimi kritik mühimmatların üretimi gibi, tıpkı motor gibi şu anda karşılaştığımız zorluklar sebebiyle erteleme yoluna gittiğimiz her işin sonradan önümüze çıkardığı maliyetleri de biliyoruz. Bunun için savunma sanayi projelerinde yerliliği ve milliliği yükseltecek projelere daha sıkı sarılacak, daha fazla kaynak aktaracağız.

Özellikle ülkenin beka kaygısı temelinde bağımsızlaştıkça artan ambargolarla ilişkili bir yerli üretim imgesi dikkat çekmektedir. Burada Türkiye'nin dünyada dost ve mazlumlara dönük olarak “milleti Türk vatandaşlarından ibaret saymayarak tüm İslam âlemini kendi milletinden sayan” bir muhafazakâr bakışla hak savunuculuğu yaptığını ve bu nedenle

¹⁹³ Diğer taraftan ilginç olan bir taraf ta bulunmaktadır. Erdoğan, ambargonun kaldırılması için Türkiye'den talep edilen şeyin afyon ve kenevir ekimiyle ilgili kısıtlamalar olduğunu belirterek Türkiye'ye afyon ekimini yasaklayanların kendilerinin afyon ekiyor olduğunu, askeri bir sorunun çözümünde böyle alakasız konularda şartlar konulmasını manidar bulduğunu ve bir kenevir ekimi süreci başlatılmasına karar verildiğini bildirmektedir (Ay, 2019b).

Türkiye'nin askeri olarak güçlenmesinin istenmediğini işaret ederek hem Müslüman unsurlara dönük koruyuculukla hem de devletin Kemalist anlamda beka kaygısı ile ilişkilendirilen bir üretim ilişkisi kurulmaktadır. Öte yandan AK Parti öncesi silah sanayi üretimdeki yeri ve milliliğin AK Parti sonrasındaki artış oranı gösterilerek bu meseleye verilen ehemmiyet ve ilerleme, milliyetçi bir bakış açısı ile izah edilmektedir. Bu konuda acı tecrübelerden örnekler de verilerek gecikilen her bir adım için ileri de büyük sorunlar ortaya çıkacağı belirtilerek bu konuda daha hızlı olmak gerektiği belirtilmektedir.

AK Parti'nin bu konudaki politik bakışı ve yerli-millilik söylemi Yeni Osmanlıcı tezlerle de uyumludur. Ayrıca AK Parti'nin bu bağlamdaki bölgesel güç olma hevesine bağlı olarak silah sanayiine verdiği ehemmiyet ve bu konudaki yerli ve milli söylemi iç içedir. Öte yandan AK Parti'nin Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçilik temelinde tarihi kültürel bağların olduğu ülkelere sahip çıkması ile birlikte milli ve manevi değerlerin korunabilmesini önemseyerek Türkiye'nin geleceğini yerli ve milliliğe bağlayan bir değerlendirme yaptığı görülmektedir. Ayrıca milliyetçilik için önemli olan bir iç ve dış düşman söylemi sergilenmektedir.

Bu konuda Karasu'daki BMC Üretim ve Teknoloji Üssü'nün temel atma töreninde Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın yaklaşımı da tespitlerimi teyit eder niteliktedir. Akar, Türkiye'nin kendi silahları ile güçlü, caydırıcı ve başarılı olmak zorunda olduğunu belirterek yerlilik ve milliğin bekamızı ilgilendiren bir mecburiyet olduğunu, savunma sanayinde dışa bağımlılığın geçmişte acı bedelleri olduğu, en zor vakitlerde parası ödenen silah ve mühimmatın teslim edilmediğini hatırlatarak açıklamıştır (Ay, 2019b). Dolayısıyla Akar bu konuşma ile Türkiye'nin yumuşak güç ve kamu diplomasisi uygulayarak “dünyada barış” amacı ile dış politikaya bakan bir ülke olmasına rağmen bu barışın sürdürülebilmesi için ya da Türkiye'nin bu süreçte tüm iyi niyetine rağmen saldırılara uğrama ihtimali olması nedeni ile silah sanayini geliştirerek sert güç kullanabilecek şekilde güçlenmesi gerektiğini bildirmektedir. Böylece beka kaygısı temelinde Kemalist milliyetçi bir düşünceyi zikretmekte ve bu konuda parası ödenen mühimmatın bile teslim edilmediğine dair yaşanmış örnekler vererek bu konunun ehemmiyetine dikkat çekmektedir.

Öte yandan Erdoğan silah sanayiine dair bu yaklaşımını yayarak, 20 Eylül 2015'te İstanbul'da düzenlenen “Teröre Karşı Tek Nefes” mitingindeki konuşmasında “1 Kasım'da 550 tane yerli, milli, bedeni ve kalbiyle bu ülke için çalışacak milletvekili göndermenizi

istiyorum. Herhâlde ne demek istediğimi anlıyorsunuz değil mi?” ifadeleri yerli ve milliliği her alana yaymak istediğini göstermiştir (Erdoğan: Siz milli de yerli de olamazsınız, 2015). Böylece iç siyasette bir öteki oluşturulması söz konusu olmaktadır.

AK Parti Genel Başkan Vekili Numan Kurtulmuş TÜRKNKFED üyeleriyle yaptığı çevrimiçi (online) toplantıda, “AK Parti’nin demokrat, kuşatıcı, reformist ve Türkiye’nin yerli-milli değerleri üzerinden kalkınmayı amaçlayan bir siyasi hareket olduğuna” işaret ederek yerli ve milli olmanın önemine vurgu yapmıştır. Kurtulmuş hiçbir sektörde dışa bağımlı olmamak gerektiğini ifade etmiştir (Orkan, Kara ve İleri, 2020).

Dolayısıyla yerli ve milliliğin her alanda bir yayılma ve beklenti olduğu görülmektedir. Yerli ve milli olmayan milletvekilleri ve siyasetçilerle de yol alınamayacağı ifade edilerek bu hususta topyekûn bir birliktelik ve hareket istenmektedir. Tüm sektörlerde bağımsızlığın temin edilmesi beklenmekte ve milletin bu şekilde bir beka çekincesi ile hareket etmesi hedeflenmektedir. Bu konuda beklentinin ötesinde bu süreci destekleyen hareketler de sergilenmektedir. Bu şekilde milletin tahakküm altında kalmasının engellenmesi istenmektedir. AK Parti’nin burada yerli ve milli şeklindeki beklentisi bağımsız olanı ve bize özgü olanı ifade etmektedir. Yerli olmayan kanallar tarafından kontrol edilen milletvekili istenmediği gibi bizim millet olarak özümüze yakın olan muhafazakârlığa aykırı olan da istenmemektedir. Bu anlamda iç ve dış düşmana dikkat ederek hem manevi hem de milli olana yönelmek gerekmektedir. Tüm bu özelliklerin dışa vurumuyla esasında kamu düzenine yönelik bir muhafazakâr milliyetçilik sergilenmektedir.

Bu konuda AK Parti’nin özellikle son dönemlerinde, yerli üretime ilişkin bazı düzenlemeler yaptığı da gözlenmektedir. Bu konuda örnek vermek açısından 1 Temmuz 2017 tarihli değişiklikle, yürürlükte olan 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun “yerli istekliler” konusundaki 63. maddesi ile belirtildiği üzere, “kamu alımlarında makinelerin de dâhil olduğu orta ve yüksek teknoloji ürün gruplarına yerli malı olmaları hâlinde ithal olanlara karşı % 15’lik bir fiyat avantajı sağlandığı” gibi ayrıca “kamu yapım işlerinde kullanılan ve Kamu İhale Kurumu İnternet sayfasında ilanı yapılan bir takım makine ve ekipman ile malzemenin tamamen yerli malı olması şartı” getirilmiş durumdadır. Yerli malı belgesi gereğinin en temel ölçütünün “yerli katkı oranının en az % 51 olması” şeklinde belirlendiği görülmektedir. Ticaret Bakanlığı’nın 5 Ekim 2018 tarihinde yayımlanan Fiyat Etiketinde Yerli Üretim Logosu Kullanımına İlişkin Tebliğ, tüketicilere

sunulan malların etiketleri ile fiyat listelerinde “Yerli Üretim Logosu”na yer verilmesi zorunluluğunu getirmiştir. Burada amaçlanan, tüketicilerin “yerli ürünleri tercih edebilmeleri” konusunda bilgilendirilmeleridir (MAKFED, 2020).

Yerli ve milli anlayışı iç siyasette karşısına aldığı CHP ve geleneğini ötekileştirmek için de bir araç olarak kullanılmıştır. Pektaş, Türkiye’nin milli üretim çalışmalarının cumhuriyetin kurulduğundan beri engellendiğini, Atatürk’ün sanayinin millileşmesine, yerli üretime, savunma ve havacılığa çok büyük önem verdiğini, uçak üretimine başladığını; ancak ölümü sonrasında devlet yardımlarının kesilerek bu uçakların yurt dışına satışının yasa ile engellendiğini belirtmektedir. Ayrıca bu konudaki üretim ve uçuşlarda ortaya çıkarılan kaçırma, kaza ve sabotajlar neticesinde Hürkuş Hava Yolları’nın uçaklarının uçuştan menedildiği görülmektedir. Sonrasında uçak üretimine başlayan Nuri Demirağ’ın uçaklarının ise Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından alınmadığı ve gerekçe olarak “Amerikan’ın yardım adı altında verdiği bedava uçakları almayı tercih etikleri” görülmektedir. Ancak 1941-1944 yılları arasında Türkiye’ye 95 milyon dolarlık bedelsiz savaş malzemesine karşılık bu malzemelerin bakımı için her yıl bütçeden bu bedelin 4 katı miktarda kaynak aktarıldığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan bu tür oluşumlar, yavaş yavaş kapatılırken diğer yandan tabanca, matara, gaz maskesi, havan mermisi, buharlı lokomotif, kamyon, traktör, otomobil, cip, motor üretimi şeklinde atılan adımlar ise birçok yöntemle engellenerek yerli ve milli üretim süreçleri sekteye uğratılmıştır (Pektaş, 2018). Bunun sonucu olarak da üretemeyen ve dışardan satın alan bir ülkenin cari açıkla başa çıkmak zorunda olduğu gerçeği ile karşılaşmaktadır.

Yöneltelen eleştirilerde ise yapılan hizmetlerin abartılarak bir söyleme dönüştürüldüğü izlenimi uyandırılmaktadır. Piyasa ekonomisi ve gümrük birliğinin, Türk piyasasında yabancı malların liderliğini yarattığı görülmektedir. 2000’li yıllarda Türkiye’deki ihalelere Türk yazılımlarının girmesinin Türk şirketlerin birkaç yıl içinde batacağı inancı ile engellendiği bilinmektedir. AK Parti’nin ise özellikle Orta Doğu’da yaşananların da etkisi ile “yerli” ya da “milli” kavramlarını, daha fazla kullanmaya başladığı görülmektedir. Ancak buna rağmen, AK Parti’nin yerli ve milli yönüne dair eleştiriler bulunmaktadır (Nebil, 2018). Nebil (2018), Milli Altay Tankı’nın Güney Kore ve Milli ATAK Helikopteri’nin İtalyan-Amerikan tasarımlı savunma aracı olmasına rağmen, hükümet tarafından “milli” olarak sunulduğunu ifade etmekte ve Türkiye’de üretilmesinin “milli” olarak ifade edilmesine yetmeyeceğini bildirmektedir. Bu anlayışının dayanağı olarak yazar, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nı ve Arjantin’in Falkland Savaşı’nı vermekte ve bu

savaş araçlarının parasının ödenmesi hâlinde bile içindeki yazılımın kodlarında yer alan komutlar çerçevesinde, üretici ülkenin istemediği yöne ateş edilemediğini ya da yedek parçaların gönderilmediğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca, hükümetin bazı ihalelerde “yerli” ürün şartı getirmesine de, HP, Fujitsu gibi firmaların bu engeli aşarak ihalelere girebildiğini bildirmektedir¹⁹⁴. Öte yandan Nebil (2018), milli üretim yapan pek çok fabrika ve şirketin özelleştirilmeye devam edilmesini, dışarıdan gelen parçaların Türkiye’de birleştirilmesine “yerli” ya da “milli” denmesini tezat bir durum olarak değerlendirmektedir.

Ataay (2008:87) da benzer şekilde AK Parti’nin kullandığı ekonomik yöntemlere bakılarak bu yöntemlerin bazı açılardan yerli ve milli üretimle uyumunda sıkıntılar olduğunu belirtmekte ve ekonomi programının, “ulus aşırı sermaye ile yerli büyük sermayenin talepleri” doğrultusunda oluşturulduğunu, bu gibi adımların ucuz işgücü temin etmek durumunda kalan tekstil gibi alanları zarara uğrattığını, AK Parti’nin ekonomik programının esasında “banka sermayesinin, ithalata dayalı ticaret sermayesinin ve ithal girdiye¹⁹⁵ ve montaja dayalı sanayilerin¹⁹⁶” isteklerine uygun olarak geliştiğini ifade etmektedir (Ataay, 2008:87). Burada yerli ve milli üretime ters olan taraf neo-liberal politikaların dışardan ithal sistemini benimseyerek ucuz iş gücünü arzu etmesine bağlı olarak içerideki üretimin özellikle de dolar kurundaki düşüklüğe bağlı olarak dışarıya mal satamaması ya da diğer bir ifade ile dışarı ile rekabet edememesidir. Bu anlamda, düşük kur ve yüksek faiz yerli ve milli üretimi sekteye uğratan unsurlar olagelmektedir.

Öte yandan literatürde AK Parti’nin yerli ve milliliği montaj sektörüne indirgeyen tavrı eleştirilse de bu eleştiriye yapan kesimlerin de Türkiye’nin yerli ve milli üretime geçmesi gerektiğini destekleyen bir bakışı sürdürdüğü görülmektedir. Devletin bir firma gibi üretim yapan müessese olarak düşünülmesi de kapitalizmden sosyalizme geçmek isteği olarak yorumlanabilir. Ancak esas olan yerli ve milli üretimin Türkiye’nin kendi imkânları ile

¹⁹⁴ Yurtdışından getirilen parçaların Türkiye’de anlaştıkları firmalar kullanarak “yerli bilgisayar” olarak sunulduğu görülmektedir. Nebil, Çerkezköy serbest bölgesindeki bir binaya 2-3 kere farklı firmaların “yerli üretim!!!” açılışı için gittiğini bildirmektedir. O binanın “isteyenin bir süreliğine göstermek için kiraladığı yerli üretim gösteri binası” olduğunu belirtmektedir (Nebil, 2018).

¹⁹⁵ Kumcu (2012) büyüme dönemlerinde ithalat gereksiniminin arttığını ve Türkiye’nin ihracatının ithalata dayalı olduğunu ve bunda en büyük payın otomotiv sektörü olduğunu bildirmektedir. Ayrıca milli geliri artırma sürecinde daha fazla enerji dışı ara mal ithal etmek durumunda kaldığını ifade etmektedir. Baday Yıldız ve Berber (2011) yaptıkları çalışmada ortaya çıkan bulgularda “Türkiye ekonomisinde ithalata dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme düşüncesinin” söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.

¹⁹⁶ Bu mesele esasında uzun dönemde diğer bir sonunu da tetiklemektedir. Öyleki montajı yapılan ürünler yurt dışından geldiği için bu ürünlerin temininde döviz çıkışı yaşanmakta ve ithalat artmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız (Subaşı, 2010; Akcebe, 2017; Aydın, 2016; Türkiye’de sanayi montaja dönüyor!, 2013).

geliştirilmesidir. Bu şekildeki bir gelişim ise Türkiye’deki ekonomik sistemin yarattığı imkânlarla zamanla gerçekleşebileceği için ve yerli sermayenin gelişmesine bağlı olduğu için devlet olarak bu olanakların gelişmesine dönük adımlar atılması dahi yerli ve milli olmayı temin etmek için gerekli görülebilir. AK Parti bu konuda ilk zamanlarda yerli ve milli olana çok güçlü bir sahiplik ortaya koymasa da devam eden yıllarda edindiği tecrübe ve imkânlar ölçüsünde bunu artıran bir anlayışla muhafazakâr milliyetçi tutumunu güçlendirerek sürdürmüştür. Bu konuda Kıbrıs Barış Harekâtı’nda yaşanan sıkıntıların ve 15 Temmuzda yaşananların yeniden yaşanmaması adına ulusu iç ve dış tehdit altında gören bir anlayışı sürdürmektedir.

Öte yandan yerli ve millilikteki eksikliğin farkında olunması da söz konusudur. Bu hususta, bir örnek olması açısından 2018 yılı Enerji Teknolojilerinde Yerli Üretim Çalışma Grubu Raporu yönetici özetinde bu farkındalığı görmek mümkündür:

(...)Ülkemizde, enerji kaynaklarında olduğu gibi enerji üretiminde kullanılan ekipmanların yerli üretimi konusunda da yeterli seviyeye ulaşamamış olup bu alandaki dışa bağımlılıkta yüksek durumdadır. Enerji üretiminde kullanılan orta ve yüksek teknoloji içeren aksamdaki yerlilik oranının düşük olması, enerji sektörünün dışa bağımlılığını artırmaktadır. Enerjide dışa bağımlılığı azalmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı santrallerin yanı sıra yerli kömüre dayalı termik santraller ile yüksek emre-amadelik ve düşük karbon emisyonlu nükleer santrallerin de önümüzdeki dönemlerde hızla devreye alınması hedeflenmektedir. Söz konusu yatırımların yanı sıra santrallerde kullanılacak olan ekipmanların yerli üretiminin sağlanmasıyla, dışa bağımlılığımızın azalmasıyla birlikte cari açık üzerindeki baskı biraz daha azaltılabilecektir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018:V).

AK Parti yöneticileri, yerli ve milli üretime dönük birçok alanda eksikler olduğunu zaten ifade etmektedir. 2000’lere gelindiğinde montaj sanayine bağlı durumda olan bir üretim sisteminin ve birçok alanda yerli firmalara ihale vermeyen bir zihniyetin AK Parti’nin özellikle ikinci döneminden sonra atılan adımlarla değişmeye ve gelişmeye başladığı düşünüldüğünde bu sürecin hızla ilerlemesini ve yerli-milli üretimin birden ve her alanda derhal gerçekleşmesini beklemek mantığa aykırı gözükmektedir. Tartışma götürmeyen gerçek ise dünyadaki koşulların Türkiye’yi yerli ve milli üretime mecbur bırakmış olmasıdır. Bu konuda, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “ABD, İHA ve SİHA bize vermiyordu ama kötü komşu bizi ev sahibi yaptı şimdi biz İHA’mızı da SİHA’mızı da üretiyoruz. Ülkemize savunma sanayi alanında örtülü ya da açık ambargo uygulayanlar bu işin çaba işi olduğunu anlayacaklar” (Erdoğan yerli ve milli üretime dikkat çekti, 2019) sözü manidardır. Dolayısıyla buradaki konuşma ile AK Parti milliyetçiliğini değişime uğratan ve yerli üretimde kendine güvenmesini mecbur kılan bir unsurun da Türkiye’ye silah satılmasına ilişkin ambargolar olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Ancak burada dikkat

çeken diğer bir mesele ise AK Parti'nin bu kez SİHA'lar örneği üzerinden biz ve ötekiler anlayışını/ayrımını yurt dışına karşı kullanmış olmasıdır.

Erdoğan¹⁹⁷ bu konuda benzer bir açıklama ve değerlendirmeyi de başka bir yatırım girişimindeki konuşmasında yapmıştır:

(...) biz yakın tarihimizde silah, mühimmat ve askeri teçhizat bakımından dışa bağımlılığın acısını çok çekmiş bir milletiz. Bunu en son 1974 Kıbrıs'ta yaşadık. Stratejik ortaklarımız bizi yarı yolda bıraktılar. Şimdi de aynı oyunlar oynanıyor. Nerede, Suriye'de. (...) Türk savuma sanayisinin temellerini atan merhum Nuri Demirağ, Vecihi Hürkuş, Nuri Killigil gibi vatan, millet aşıklarının milli projelerini sabote edenler şimdi aynı tavrı bizlere, çalışmalarımıza karşı sergiliyorlar.(...) BMC Arifiye'nin işletmesini 25 yıllığına alan dev, güçlü bir firmadır. Zira orada yapılacak olan işler, fabrika arazisindeki her türlü taşınmazın, üretim, bakım ve onarımda kullanılan her türlü teçhizatın mülkiyeti devlete aittir ve öyle kalacaktır. Şimdi oraya yeni teknoloji yatırımlar yapılacaktır ki bu 40-50 milyon doları bulacak. (...). Burada yapılan iş, özelleştirme de değildir. İşletme hakkının belli şartlar, süreler, kısıtlamalar dâhilinde BMC'ye devredilmesidir (Ay, 2019b).

Erdoğan'ın bu söylemi kendisini milliyetçi olarak ifade eden, bu konuda muhafazakâr ya da Kemalist anlamda milliyetçi olduğunu belirten insanların söylemi ile aynıdır. AK Parti iktidarının ilk yıllarında siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler yaratmamak adına AB, ABD, IMF, vesayet gibi güçlerle iyi geçinecek şekilde hem ekonomi hem de sosyal politikalara “özgürleştiren, demokratikleştiren anlamda liberal çerçevede” bakmak zorunda kalsa da sonrası için şartlar değişmiş ve “AK Parti ülke içerisinde vesayet makamlarını değiştirerek ve referandum ile seçimlerle güçlenerek” sağladığı istikrarın meyvelerini toplamış olsa da “sosyal alanda büyük gayret gösterdiği demokratik açılım ve dış politikada desteklediği Kuzey Irak gibi oluşumlardan beklediğini alamamış”tır. Bunun peşi sıra birçok siyasi baskının ve iç karışıklığın ardından FETÖ darbe girişimi ile yönetimin devralınması girişimi AK Parti'nin liberal tutumunun ağırlığını sorgulamasına sebep olmuştur. Bu bağlamda AK Parti'de, “kamu yararını muhafazakâr çerçevede korumanın, bu süreçte tarihi güçten destek almanın ve geçmişte yaşanan sıkıntılardan örnekler sunularak milleti birliğe çağırmanın” nimetlerinden faydalanmaya dönük bir muhafazakâr milliyetçi değişim yaşanmıştır. Hatta 2015 terör olayları ve 2016 darbe girişimi ile tavırları değişen AK Parti'nin bir de MHP desteğini ardına alması süreci beka kaygısında bir milliyetçi duruşa sürüklemiştir. Bu noktada beka kaygısının silah sanayinde yerli üretimle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Enerji bağımlılığının sonlandırılmasından, çip üretimine ve yerli tohum üretimine dek süren bir bakış açısı ortaya çıkarılarak yerli ve millilik her alana yayılmıştır. Bu anlamda bir Kemalist milliyetçiliğe yaklaşma sergilenmiş ve

¹⁹⁷ 2019 Ocak ayında BMC Sakarya Karasu Üretim ve Teknoloji Üssü Temel Atma, Pınarbaşı Fabrika İleri Teknoloji Üretim Hattı Hizmete Alım ve BMC Power İlk Yerli ve Milli Motor Çalıştırma Ortak Töreni'nde yaptığı konuşmada.

böylece hem üniter yapının muhafaza edilmesi hem de ulusal bilinç oluşturularak milli birlik ve beraberliği temin etmek ve milli kültürün muhafaza edilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan FETÖ'nün darbe girişimine dönük davranışları bu konuda bir beka kaygısı getirdiği gibi aynı zamanda Kemalist milliyetçiliğin laiklik temelinde korkularının/kaygılarının da anlaşılmasını temin etmiştir.

Türkiye'nin daha önceki dönemlerde de yaşadığı gibi, AK Parti'nin de yaşadığı ambargo ve engellemeler, ülkenin çevresinde olan terör olayları ve yurt dışından yapılan baskılar küresel sermayenin rahatsız olduğu işler yapmanın yeni baskıları ortaya çıkarmaya devam edeceğini göstermektedir. AK Parti'nin Türkiye'de görevi devraldığı şartlarda yapılan özelleştirmelerle birçok kamu değeri yabancılara satılsa da bugün gelinen noktada yerli ve milliliğin artırılması ve ihracatın artırılarak cari açığın rahat kapatılması gayretleri sürmektedir. Bu paradoksa ilaveten iktidarının ilk dönemlerinde devleti küçültme, yerelleşme ve sivilleşme gayretlerinde olan AK Parti'nin Başkanlık sisteminin getirilmesi gibi merkezileşme gayreti göstermesi de aynı tezatlığı ifade etmektedir. Bugün gelinen noktada merkezileşme önemsense de AK Parti'nin yerli ve milli üretim hamlelerini doğrudan devlet kurumları ile yapmadığı ve bu alanda özel sektörle birlikte hareket ettiği gerçeği de dikkatlerden kaçmamaktadır. Özel-kamu işbirliğinde ve özel sektörün yenilik, tecrübe ve sermayesinden faydalanma isteği bu konuda tercih yaratmaktadır. Bu anlamda devletin merkezileşerek toplumsal bütünlüğü destekleme gayretleri muhafazakâr milliyetçiliği çağırırsa da sivilleşme, yerelleşme, özel ve bireysel alanın devlet alanı karşısında güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesi bağlamında liberallik dışı vurulmaktadır. Ancak beka kaygısı ile hareket edilerek bu tür yerli ve milli gelişmelerin birlikte sürdürülmesi de devletin bu tür ilerlemelerde aktif olarak yer almasının ehemmiyetini göstermektedir. Bu anlamda AK Parti bir yandan bu tür bir üretimi kontrol altında tutmak istemekte ve diğer yandan yerli ve milli üretimde devletin yükünü artırmadan ve hantallaşma ortaya çıkarmadan bir teşviki ve faydayı sürdürmek istemektedir. Bu şekilde beka kaygısı temelinde bir kontrol oluşturulması da esasında AK Parti'nin son dönemlerinde Kemalist milliyetçi kaygılarını yansıtmaları açısından önemli görülmektedir.

AK Parti, yeni sağ temelli ekonomi politikaları zemininde 2008'e kadar IMF'siz yol almamışken 2013'de IMF borcundan kurtularak bu konudaki sevincini seçim alanlarında söylemlerinde ortaya koymuş olsa da borçlanmanın devam ediyor olması büyük bir paradoksu işaret etmekte ve bu durum borçlanmaya karşı olan söylemlerin popülizmden ibaret olduğu eleştirisine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla yerli ve milliliğin artması

özellikle dışa bağımlılığın azalması bağlamında borçlanmanın azalmasını ifade etmesi anlamında önemlidir. Ancak yine de, özellikle yerli ve milli üretim konusunda ilk dönemlerinde çok fazla çıktı elde edemeyen ve bunu söylemine çok yansıtmayan AK Parti, sonraki dönemlerinde yerli ve milli olmayı her alana yayarak küresel düşmanlardan bahsetmiş ve buna mecbur olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu süreçte küresel sermaye Türkiye’den faiz rantı elde etmeye devam etmiştir. Çünkü sistemin serbest piyasa şeklinde yürütülmesi faiz lobisinin faiz rantı elde etmesinin sürekliliğini temin etmektedir. Dolayısıyla faizin de etkisi ile borçlanma artmakla birlikte yerli ve milliliğin artması Türkiye’nin borç görünümünü şimdilik aşağıya çekmemiştir. Ancak yine de yerli ve milliliğin ekonomik ve siyasi bağımsızlığı sağlamak adına artırılmasına gayret edilmiştir. Bu süreçte yaşananlardan ders çıkarılması, toplumun bütünlüğünün sağlanması, bize has olanın korunması ve yükseltilmesi temelinde muhafazakâr milliyetçilik dışa vurulduğu gibi esasında bir bakıma dış bağımlılığı azaltma ve bağımsız ulusal ekonomiye sahip olma temelinde sol milliyetçiliğin de beklentisi karşılanmaktadır. Beka kaygısı temelinde bir milli mücadele ortaya konulması sol milliyetçiliğin emperyalizme karşı tutumunu göstermesi açısından önemlidir. Burada milletin bağımsızlığı için Kemalist milliyetçiliğin milleti tek kimlikte toplayan bakış açısı ortaya konmaktadır. Buna ilaveten “özellikle ekonomiye odaklanan bir bakışla yerli ve milliliğin gösterilmesi” sol milliyetçiliğin emperyalizme karşı milletçe mücadele bakışı ile örtüştüğü gibi, bu süreçte FETÖ sonrasında dini oluşumlara müsamaha gösterilmemesi, sosyal adalet için hızlı kalkınmayı temin etme girişimleri, geri kalmışlığı ve bağımlılığı ezip geçme ve yabancı boyunduruğundan kurtulmayı temin etme özellikleri” ile de sol milliyetçiliğe bir benzerlik ortaya çıkmaktadır. Ancak devletçilik anlayışıyla yatırımların devlet tarafından yapılmasına AK Parti’nin olumlu bakmaması yönü ile sol milliyetçilikten farklılaşmaktadır.

Ancak burada önemli bir mevzudan daha bahsedilmesi AK Parti’nin pragmatik ve popülist tutumunu/yönünü görünür hâle getirebilmek açısından gereklidir. AK Parti’nin, neo-liberal politikaların yoğunluğundan dönemin şartlarına uygun bir şekilde pragmatist duruşun bir gereği olarak yerli ve milli üretime yönelmesi hem fiili hem de söylem düzeyinde söz konusu olsa da ortaya çıkan somut şeylerin büyüklüğü açısından meseleye bakıldığında söylemin eylemden çok daha abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bekacı söylem ve her alanda ciddi anlamda bir yerli ve milli üretimin fiili tam manası ile yansımamış olması da AK Parti’nin pragmatizmine ve bunu sunuşundaki popülizmine işaret etmektedir.

Yerli uçağın/helikopterin üretilip satılması ve yerli arabanın trafiğe çıkması hâlâ mümkün olmamıştır. Bu hususlarda hedefe ulaşılamaması AK Parti'nin ortaya ideolojik bir dönüşüm koymadığı anlamına gelmemektedir. AK Parti neo-liberal duruştan yerli ve milli üretime kaymayı tam bağımsızlık açısından gerekli görmekte ancak ortaya konan söylemle eylem arasında büyük bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle son zamanlarda popülizm konusunda yansımalarına bakıldığında ABD ve AB'ye rest çeken yahut onlara bağlı/muhtaç olunmadığını belirten bir söylem ortaya konulmaktadır. Türkiye'nin artık kimseye bağımlı olmadığı ifade edilmektedir. Bu hususta yerli ve milli üretimle üretildiği belirtilen otomobil ve uçaklarla/helikopterlerle övünülmekte ve bu konuda bu araçlarda seri üretime geçilmiş ve herhangi bir dış bağımlılık kalmamışçasına vatandaş bilincine tesir edilmektedir. Ancak söylem böyle olsa da eylemin tam anlamı ile bunu karşılamadığı değerlendirilebilmektedir/görülebilmektedir¹⁹⁸.

AK Parti siyasi hayatına öncelikle küresel sermaye aktörlerini memnun edecek politikalar ortaya koyarak iktidarını sürdürmeye başlamış ve kendisine devredilen IMF yönlü politikaları sermayeyi mutlu edecek şekilde sürdürerek ekonomik olarak büyümeyi mümkün kıldığı gibi enflasyon ve faizle de başa çıkarak, diğer bir ifade ile sürdürülebilirliği sağlayarak üretim ve yatırımları artırmayı sağlamıştır¹⁹⁹. Bu zaman diliminde sermayeyi ürkütmediği için sıcak paranın ülkeye rahat girmesi ile de döviz ihtiyacını karşılayıp ekonominin yeni bir kriz yaşamadan yoluna bir müddet devam etmesi sağlanmıştır. Bu süreçte özellikle yeni sağ politikaların arzusu olan özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi AK Parti'nin pragmatik tarafını ortaya koyan bir husustur. Ancak zaman içerisinde Türkiye, içerideki vesayet gibi önemli sorunları çözmesinin ardından dış politikada Orta Doğu'da yürütülen yabancı politikalara karşı duruş sergileyerek dış çevrelerde rahatsızlık oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu dış unsurların ülke içerisindeki işbirlikçilerinin saldırılarına karşılık vermesi sonucunda Türkiye'nin bu kez dış baskı ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Bu olaylara bir de FETÖ hain darbe girişimi dâhil olunca AK Parti'nin başka tercihi kalmamıştır. Bu süreç sadece askeri anlamda ve üretim anlamında değil aynı zamanda “din” konusunda da yerli ve milli olunmasının önemini ortaya çıkmıştır. Kendi ayakları üzerinde duran bir ülke olmaktan

¹⁹⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Çiçek, 2019; Gök, 2019; Hayatsever, 2019; Mevlütoğlu, 2021; Yerli otomobil masalı ve gerçekler, 2020; AKP övünürken: ATAK helikopteri ne kadar yerli? 2018; Bir yerli ve milli olma meselesi: Atak Helikopteri, 2019).

¹⁹⁹ Bu konuda göstergeler için bakınız (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021; Karagöl, 2013).

başka çaresi kalmayan Türkiye için her yönüyle yerlilik ve millilik elzem hâle gelmiştir. Özellikle milli silah sanayii hamlesinde bu görülmektedir. Bu anlamda, hangisinin yerli hangisinin milli olduğu sorusu bir yana, yürütülen politikada bir parça da olsa Türkiye’den dokunmuş varsa değer görür hâle gelmiştir. Dolayısıyla AK Parti bu süreçte sermayenin taleplerine tamamen kapı kapamış değildir. Böyle bir şey yapmak ekonomik bağımlılığın 1980’lerden beri oluşturduğu temeli sarsmak anlamına geleceğinden ülke için bir kriz ve kaos yaratabileceği için ara ara istisnalar olsa da mevcut mücadele sakın bir şekilde sürdürülmeye devam etmiştir. AK Parti, muhafazakâr demokratiğin bir gereği olarak politika üretiminde toplumda infial yaratmadan yol alma düsturunu bu konuda da sürdürmüştür. Milli Görüş içerisinde bulunulan zaman diliminde, meselelere keskin yaklaşım sergilenmesinin ne tür bedeller ödenmesine neden olduğu da tecrübe edilmiştir. Bu anlamda iletişim ve mümkün olduğunca diyalog çerçevesinde işlerin yürütülmesi AK Parti’nin muhafazakâr demokratiğinin bir gereğidir. Bu zaman diliminde yaşananlar, AK Parti’nin milliyetçiliği ekonomi politikalarına yansıtmada da değişen bir tavır içerisinde olduğunu ve bu konuda politikalarını şartlara göre ortaya koyarak süreç içerisinde yer yer milliyetçiliğe yaklaşırken yer yer bu ideolojiden uzaklaşarak liberal olana yaklaştığı görülmektedir. Bu süreçte yabancı paranın faiz kazancı sürmekte, özelleştirmeler devam etmekte, borçlanma engellenememektedir; ancak yerli üretimin artırılarak dış ticarete rekabet edebilir hâle gelmenin yerli malı dışarıya daha ucuz satarak rekabete dâhil olmakla olduğu gerçeğinden hareketle, döviz kurunun yükselerek yerli paranın değer kaybetmesine müsaade edilmektedir. Diğer yandan iş gücünün ucuz hâle gelmesi²⁰⁰ ile birlikte, iç üretimde maliyetin düşürülmesi gerekli görülmektedir. Ancak böyle bir ortamda, iş gücü ezilecek ve dövizin TL karşısında değerinin artması ile ülke içinde enflasyon gerçeği ile karşı karşıya kalınacaktır. AK Parti ise politikalarında ezilen kesimin yanında olduğu vakit oy oranının yükseldiğini bilmektedir. Dolayısıyla tüm bu gelişme ve zıtlıklar politikadaki değişkenliği/değişme hâlini ve dolayısıyla ilk zamanlarda liberal olan ve ekonomik çıkar gözetken tutumun zamanla muhafazakâr ve hatta Kemalist milliyetçiliğe doğru değişerek evirildiğini ve söylemin de tamamen liberal bir görüntüden “zaman zaman istisnalar olsa da” yerli ve milli yöne doğru eğildiğini göstermektedir. Bu bağlamda iktidara geldiği 2002 yılından bu yana AK Parti’nin hem söylemlerindeki ağırlık hem de eylemlerindeki ağırlık değişse de liberal tutumdan vazgeçilmemiştir. Literatürde vurgulandığı gibi hem

²⁰⁰ Suriyeli ve Afgan göçmenler başta olmak üzere bu unsurların Türkiye’ye girmesine müsaade edilmesinde ucuz iş gücüne olan ihtiyaç bağlamında da bakmak gerekmektedir.

liberal hem de muhafazakâr tutumunu yeni sağ perspektifte sergilemeye uygulamada da devam ederek milliyetçi değişkenliğini sürdürmektedir.

4.2.Merkezileşme mi, Yerelleşme mi, Bölgeselleşme mi Yoksa Sivilleşme mi?

Türk toplum yapısı ve Türkiye'nin siyasi geçmişi merkezileşmenin yönetimde varlığını kabul etse de AK Parti iktidara geldiği an itibarıyla yönünü Avrupa'ya dönmüş ve Avrupalı olan değerler ve onların kabullendiği şekilde bir yönetim tarzı ya da bakışı ortaya koyarak hem Türkiye'nin yönetim kültürünü değiştirmek hem de Avrupa ülkesi formatında görünmek istemiştir. Ancak Avrupalı olma anlamında yerelleşme ve sivilleşme gayretleri gösterilse de aynı konuda devam eden süreçte yeniden merkezileşmeye kayıldığını ya da zaman içinde bölgeselleşmeye işaret eden politikaların yürürlüğe konulduğunu görmek mümkündür.

Türkiye'de merkezileşme hem bürokratik hantallık yaratmakta hem de demokrasinin önünde bir engel olarak anlaşılmıştır. Özellikle AK Partili yöneticilerin halk nezdinde tanınması, “belediyelerdeki performansları” ile olduğundan merkez karşısında yerelin güçlenmesini istemişlerdir. Öte yandan ilk dönemlerinde yerelde daha güçlü olan AK Parti'nin yaptığı yereli güçlendirme faaliyetleri ile ortaya koyduğu hizmetler onların iktidarda sürekliliğini temin etmiştir; ancak AB uyum süreci ve demokratikleşme arzusu AK Parti'yi sivilleşme konusunda da ciddi adımlar atmaya zorlamıştır. Bölgeselleşmenin ise neredeyse merkezileşme ile yerelleşme arasında bir konumda toplanma anlamı ifade ettiği görülmektedir.

“Yerelleşme” dar anlamda merkezin yetki görev ve kaynaklarının bir kısmının yerel yönetime aktarılması anlamına gelirken öte yandan geniş anlamda bu dağıtımın “taşra kuruluşlarına, yerel yönetimlere, yarı özerk kurumlara, meslek kuruluşlarına, gönüllü kuruluşlar olarak ifade edilen vakıf ve dernek gibi sivil toplum kuruluşlarına ve şirketlere aktarılması şeklinde de piyasacı temelde bir tanım verilebilir (Fedai, 2015:185-188). Dolayısıyla yerelleşmenin mantığında “katılım”ın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Avrupalı değerlerden bir tanesi olan “katılım”, söz söyleme alanının genişlemesini ve dillendirdiği şeylerin sonucunu izleyebilmesi şeklinde ifade edilebileceği gibi, sürecin denetlenerek ortaya çıkacak olan sonucun sorumluluğunu da üstlenmeyi ifade etmektedir (Erdoğan, 2015:15). Âdem-i merkeziyet olarak ifade edilen yerinden yönetim “merkezin olmayışını” ifade eden bir kavram olsa da burada “yetki, görev ve sorumluluğun” merkezin

elinde yoğunlaşmaması ifade edilmektedir. Yönetmelik anlamında ise adem-i merkeziyet iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilki olan “yetki genişliği” “merkezi yönetimin elinde olan bazı yetkileri merkezin uzağında olan diğer kuruluşlara aktarılmasını” ifade etmektedir. İkinci uygulama ise “yerinden yönetim” dir ki bu da merkezin belirli yetkiler ve sorumlulukları yasalarla yerel yönetim birimlerine devretmesi” ifade edilmektedir. Yerinden yönetim kuruluşları iki türdür: “bir tek hizmeti uzmanlaşmış olarak yerine getiren hizmet yerinden yönetim kuruluşları ve mahalli hizmetleri yerine getiren mahalli idareler, yani yerel yönetimlerdir” (Öçal, 2015:249-259).

2000’li yıllara gelindiğinde, Türkiye’de neo-liberalizm ve yeni sağ güçlenmiştir ki bunun sonucunda gerçekleşen reformlardan önemli bir alanı da yerel yönetimler oluşturmaktadır. Özellikle bu dönemde uluslararası kuruluşlar (AB, OECD, DB gibi) da bunu telkin etmişlerdir. Öte yandan Avrupa Konseyi’nin hazırladığı 1992’de Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Yerel yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ) gibi uluslararası anlaşmalar da bu düzenlemelere yön vermiştir. Ayrıca iç koşullarda AK Parti’nin elini ayağını bağlayan bürokrasi ve yerel özerklik talepleri de buna yönelmeye itmiştir. AK Parti’nin ilk üç yılında çıkarılan yasaların “katılımcılığı sağlamak, hiyerarşiyi azaltmak ve vesayeti kısıtlamak” şeklindeki yenilikler getirdiği görülmektedir (Öçal, 2015:249-259).

Öte yandan 1992’de yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucu ortaya çıkan “Agenda 21 (Gündem 21) sürdürülebilir bir kalkınmanın üzerinde durarak küresel ortaklığa vurgu yapmıştır. Gündem 21’in 28.maddesi ise bu kararların yerel yönetimler ayağını oluşturmuştur. Burada belirtilen hedefler²⁰¹ doğrultusunda ulus-devletin yerel yönetimi nasıl dönüştüreceğine ışık tutulmuştur. Bu noktada, politikalar “Yerel Gündem 21 Eylem Planları” şeklinde ortaya konularak çeşitli projeler ve pilot uygulamalarla geliştirilerek sürdürülmüştür. Bu süreçte her ne kadar önceki ismi bu olmasa da “Kent Konseyleri” 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yerini almıştır. 5393 sayılı kanunun 76. maddesinde, bu kanunun ertesinde yayınlanan yönetmelikte ve Yerel Gündem 21’in 6.maddesinde Kent Konseyi ve görevleri²⁰² açıklanarak katılımcılığa verilen önem gösterilmiştir (Erdoğan, 2015:22-32).

²⁰¹ Bu hedefler belde halkının katılımcılığını, yerel yönetimlerin uluslararası topluluklara iş birliğinin artırılmasını, deneyim ve bilgi paylaşımı adına yerel temsilciler ile yerel yönetim birlikleri arası iş birliğinin artırılmasını ve gençler ile kadınların yerel yönetimlerde karar alma ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesini içermektedir.

²⁰² Kent Konseyleri ve görevleri için 5393 Sayılı Belediye Kanunu madde 76’ya bakınız.

Merkezileşme, Türk kültürü ile ilişkili olan, hiyerarşiyi önemseyen bir yapı olmasının yanında devlet katında işlerin yürütülmesinde tıkanıklıklar yaratan bir özellik taşıması sebebiyle hizmetlerin aksaması bağlamında halkın istemediği bir yapılanmadır. AYYÖŞ ise yerelleşmenin ağırlıkta olmasını ve halkın yönetime katılmasını istemektedir. Bu anlamda demokrasinin gerçekleşmesi mümkün hâle gelmektedir. Milliyetçilik ise bu hususta ülkenin siyasi kriz ya da beka kaygısında olduğu dönemlerde merkezileşme eğiliminin artmasını isterken her şeyin yolunda gittiği bir zamanda ise halkın yöneticiler karşısında söz sahibi olmasını istemektedir. Çünkü milliyetçiliğin ülkeyi korumak gibi öncü vazifeleri olması yanında ulus-devletlerin oluşmasını temin eden ve bu şekilde Kralların hükümlarlığını bitirerek sermayenin rahat hareket etmesini temin eden bir işlevi de bulunmaktadır. Bu yönü ile olaya bakıldığında milliyetçilik, yerelleşme ile halkın söz sahibi olmasını da isteyecektir. AK Parti'nin devlet kültürünü merkezileşmeden yerelleşmeye kaydırmasındaki gerekçeler “yerelde güçlü olması, yani belediye hizmetlerindeki başarıları ve belediye seçimlerindeki başarısı ile yerel alanlarda vesayet karşısında söz sahibi olması ve AB gibi uluslararası oluşumların istekleri” şeklinde sayılabilir. Bu anlamda yerele yetki kaydırarak yereli güçlendirdiği gibi AYYÖŞ'ün istekleri, yerel halkın söz sahibi olmak adına özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beklentileri ve askeri vesayetin merkezdeki kudreti de bu anlamda yerelleşmeyi kudretlendiren bir milliyetçiliği, diğer bir ifade ile liberal anlamda milliyetçiliği getirmiştir.

Öte yandan demokrasinin geliştiği toplumsal ortamlarda, iktidarın müdahale alanı dışında kalan ve iktidara “yanlış yönetim durumunda” karşı durabilecek ana gruplara ihtiyaç duyulacağından yola çıkılarak “sivil toplum”un önemi ortaya çıkmaktadır. Sivillik demokrasinin varlığını kanıtlaması için bir olmazsa olmazı ifade etmektedir. Hükümet Dışı Kuruluş ya da Gönüllü Kuruluş (Non Governmental Organizations - NGO) şeklinde de ifade edilen Sivil Toplum Kuruluşları/Örgütleri (STK/STÖ), üyelerin katılımına olanak veren, demokratik, merkezi yönetim karşısında özerk kuruluşlar olarak karar alma süreçlerine katıldıklarında toplumun daha katılımcı, çoğulcu ve demokratik olması mümkün olmaktadır (Oktay ve Pekküçükşen, 2009:175-176). “Üçüncü Sektör Kuruluşlar” olarak da ifade edilen bu yapılar şahsi çıkarlardan ve kâr amacından uzak olarak kamuoyunu bilinçlendirerek yönetim mekanizmalarını etkilemekte ve istekleri yönünde karar çıkarılmasını sağlayarak yönetime dâhil olmaktadır (Genç ve Erdoğan, 2013:173). AB'nin de istekleri doğrultusunda işleyen bu değişim sürecinde, 2004 yılında yeniden düzenlenerek oluşturulan 5253 Sayılı Dernekler Kanunu ile derneklerin örgütlenmesindeki

bazı engeller kaldırılmış, izne tabi olmadan uluslararası faaliyete girişebilmesi müsaadesi çıkmıştır. Öte yandan derneklerin devlet tarafından denetimine de son verilerek diğer STK'lar ile işbirliğinin önü açılmıştır (Erdoğan, 2015:38-39).

Sivilleşme için her şeyin denetlenebilir olması önemlidir. Hesap verebilirlik ve şeffaflık ışığı altında 2004 yılında 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çıkarılmıştır. Bilgi edinme 2010 yılındaki anayasa değişikliği ile birlikte Anayasa'da da yerini almıştır²⁰³. 2010 Referandumu'nun getirdiği diğer bir yeni yapı ise "Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)" kurumudur. Bu kurum, 2012 yılında 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte ortaya çıkmış ve idarenin davranışlarının adalet ve hakkaniyete uygun olup olmadığını denetleyerek önerilerde bulunmak gibi bir vazifeyi üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve belediyelerde aynı amaca hizmet eden "Çözüm Masası" kurulması söz konusu olmuştur. Ayrıca 2010'da çıkarılan 5982 sayılı yasa ile birlikte Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun yolu açılmış ve 3 Nisan 2011'de 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile birlikte Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru bir hak hâline getirilmiştir (Erdoğan, 2015:22-32).

AK Parti'nin liberal yönü sadece yerelleşme şeklinde değil sivilleşme şeklinde de gelişmiştir. STK'ların önemli hâle geldiği bir düzenle birlikte yönetim öne çıkarılarak kamu ve özel sektörle birlikte STK'ların da devlet yönetiminde söz sahibi olmaları istenmiştir. Bu durumda bireysel özgürlükleri artırarak sermayeye yerel beklentilere özel hizmet üretme ve bağısız şekilde bu hizmetleri sunma fırsatı vermiştir. STK'ların yardım aldığı kanallarla yönlendirilmesine bağlı olarak devlete bir baskı oluşturan özelliği bünyesinde taşıması millet menfaatini öne çıkaran bir beklenti olduğunda milliyetçiliğin destekleyeceği bir şeyken devletin karar alma kudretini sarsarak bir istikrarsızlık ortaya çıkardığı ve sadece belli bir kesimin ihtiyacına dönük olduğunda millet menfaatine aykırılık teşkil etmesi ile milliyetçiliğin istemediği bir hal alabilmektedir.

Denetimin mali yönden ön plana çıkan en önemli adımı, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur. Bu kanunun öngördüğü "iç denetim"²⁰⁴ ile üst yöneticilerin

²⁰³ 7 Mayıs 2010 tarihli ve 5982 sayılı yasanın 8. maddesi ile Anayasa'nın eskiden "Dilekçe Hakkı" şeklindeki 74.maddesi "Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı" olarak değiştirilmiştir.

²⁰⁴ İç denetimin amacı, "hataları önlemek, risk ve zayıflıkları belirlemek, iyi uygulama örneklerini yaygınlaştırmak, yönetim sistem ve süreçlerinin geliştirilmesini sağlamak" iken dış denetimin amacı "kamu kuruluşlarında hesap verme sorumluluğu zemininde ortaya çıkan karar ve işlemlerin kurum amaçları,

denetimini ve hesap verme sorumluluğu ifade edilmekteyken yine bu kanunun öngördüğü “dış denetim” TBMM adına vazifesini yürüten “Sayıştay” denetimini ifade etmektedir. Özellikle iç denetim “uygunluk denetimi, performans denetimi, mali denetim, sistem denetimi ve bilgi teknolojileri denetimi” şeklindeki yeni denetim türleri ile birlikte işletilmektedir (Tosun, 2015:130-136). Ayrıca ilerleyen yıllarda da denetim ve teftiş anlamında düzenlemeler ve değişimler sürmüştür. Özellikle 2011 yılındaki alınan “Yetki Kanunu” bağlamındaki değişiklikler buna örnek teşkil etmektedir. Devlet Denetleme Kurulu²⁰⁵ “idare ile yargı” arasında idarenin hukuka uygunluğunun denetimini mümkün kılmak için bir ara kurum olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla kuruluş amacı ve çalışma biçimi anlamında ombudsmanlığın benzeri bir yapı göstermektedir (Tosun, 2015:146-157).

AK Parti, seçime dayalı bir meşruiyet temelli demokrasi anlayışı ve güç kullanımını arzu ettiğinden kendisini engelleyen bir bürokratik vesayete karşı durumdadır (Tosun, 2015:145). Bu nedenle bürokratik devletten “düzenleyici²⁰⁶ ve denetleyici²⁰⁷ devlet”e geçilmiştir. AK Parti’ye göre “atanmışlar”; ancak “seçilmişlerin etkinlik alanında yer alan ve etkinlikleri siyasal iktidarın politikalarındaki performans, vizyon ve misyon gibi göstergelerle sınırlanan” bir alanda olmalıdırlar (Tosun, 2015:130-136).

Dolayısıyla AK Parti bürokratik vesayet karşısında liberal bakışla vatandaş temelli (sivil) milliyetçilik anlayışı ile çok-kültürcülüğe dönük bir yaklaşım sergileyerek yerleşme ve sivilleşmeyi artırarak bireyleri özgürleştirmeyi ve bir arada tutmayı tercih etmiştir. Bunun yanında denetim kanallarını geliştirmeyi ve hak ihlallerinin engellenmeyi amaç edinerek yargı benzeri oluşumları geliştirmek suretiyle “siyasi istikrarı temin etmeyi, bürokrasiyi esnetmeyi, AB’ye uyum kaidelerini ve halkın demokratik taleplerini yerine getirmeyi” önemsemiştir. Böylece millet menfaati amacı ile milliyetçilik gerçekleştirilmiştir. Çünkü milletin birçok kurumdaki menfaati denetimden geçmektedir.

hedefleri ve kanuna uygunluk yönünden inceleyerek sonuçlarını değerlendirmeyi kapsamaktadır” (Tosun, 2015:130-136).

²⁰⁵ Devlet Denetleme Kurulu ise Anayasa madde 108’de yer bulan ve “idarenin hukuka uygun hareket etmesinin, düzenli ve verimli bir şekilde işletilmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması” amacı ile Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak işleyen bir kuruluştur.

²⁰⁶ Tosun (2015:130), düzenleyici devleti kısaca şöyle tanımlamaktadır. “Düzenleyici devlet anlayışı kamu yönetiminin performans göstergelerine göre işlemesine dayanan ve işlemesini önleyecek her türlü engelin kaldırılmasına yönelik bir yapıdır. Hata bulmak, yönetim sürekli işliyorsa, faaliyetine devam ediyorsa ve performans hedefine doğru ilerliyorsa tolere edilebilir bir faktöre indirgenmiştir” (Tosun, 2015:130-136).

²⁰⁷ Devletin denetleyici yönü ve bu hususta son yıllarda kat ettiği yolları ve değişimler için bakınız (Tosun, 2015:121-161).

AK Parti'nin yöneldiği diğer bir politika da “bölgeselleşme”²⁰⁸,dir. AB için “Bölge” tanımı Çalt (2005:5)’ın belirttiğine göre, “Coğrafi, ekonomik, ekolojik, etnik, kültürel, kentsel ve yönetsel açıdan benzer, yakın bütün olan alan parçalarıdır” şeklinde ifade edilirken “Bölgecilik” ise “ortak, etnik, tarihsel ve kültürel özelliklere sahip bir bölge ve bu bölgede yaşayan kişilerin merkezi yönetime karşı bağımsızlık hareketi anlamını taşımaktadır”. Öte yandan AB’nin kabul ederek üye ve üye olacak ülkelere önerdiği “bölgeselleş(tir)me” süreci ise “ulus-devletlerde bölgecilik korkusuna meydan vermeden bölgesel yönetimin güçlendirilmesidir. Bu dönüşüm Âdem-i merkeziyetçi bir anlayışla gerçekleştirilecektir” (Çalt, 2005:5-6). Siyasal ve yönetsel bir birim anlamında bölge ise, “il üstü yapılanmalar”dan meydana gelmektedir. Bu anlamda, bölge “ölçeği il yapılanmasından daha büyük olan yapıdır”. 20.yüzyılın ikinci ve de üçüncü çeyreğindeki devlet anlayışında yer alan “bölge” kalkınma anlayışına paralel olarak “bir bütünün parçası”nı meydana getirmektedir. Bu dönemde bölgelerin rekabetinden ziyade ulusal kalkınmayı gerçekleştirmek için “bölgelerin bütünsel şekilde kalkınması” ortaya çıkmaktadır. Bu hâli ile bölgeselleşmenin II.Dünya Savaşı’ndan 1980’lere kadar geldiği görülmektedir (Kantarcıoğlu, 2015:206-207). Ancak “yeni bölgeselleşme” de durum biraz daha farklıdır. Bölgeselleşme kavramı “merkezi yönetim karşısında yerel ve bölgesel birimlerin yönetsel açıdan güçlendirilmesi yolu ile” ortaya çıkmıştır ve bu anlamda “yeni bölgeselleşme” kavramının içeriğine de dâhildir. Bu anlamda, yeni bölgeselleşmenin bölgeselleşmeden farkı “piyasa ekonomisi ile bağlantılı olarak yeni sağ düşüncesinin etkisiyle ortaya çıkması ve merkezi yönetim karşısında bölgelerin ölçek ve yönetim kavramları etrafında şekillendirilmesidir”. Bu anlamda yeni bölgeselleşme ile amaçlanan şey, “malların ulus-devletlerin koyduğu engellere takılmadan dolaşımını sağlamaktır”²⁰⁹. 2002 AK Parti iktidarı dönemi itibarıyla Türkiye’de yeni bölgeselleşme politikalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktada yeni bölgeselleşmeye dair gayeler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar

²⁰⁸ “Bölge” anlamı itibarıyla sınırı zor belirlenen bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Bölge, “bir devlet bağlamında alt birimleri ifade ederken, uluslararası hukuk çerçevesinde aynı çıkarlara sahip, siyasal, coğrafi ve ekonomik yakınlık içinde olan devletler topluluğunu” anlatmak için de kullanılabilir. Bölgeselleşme ile bölgecilik kavramları da birbirinden farklıdır. Bölgeselleşme, daha ziyade yönetsel bir anlam taşımak suretiyle “merkez yönetim karşısında bölgesel birimlerin yetkilerinin ve parasal kaynaklarının artırılmasını” ifade etmektedir. Ayrıca bölgecilikten farklı olarak, daha çok yönetsel bir özellik taşımaktadır. Bölgeselleşme ayrıca “yerinden yönetimin bir türü ve derecesi olarak, bölge niteliği taşıyan yerel birimlere” daha çok yetki ve kaynak aktarılmasını içermektedir. Bölgecilik ise, “ortak etnik, kültürel özelliklere sahip, aynı tarihsel geçmişi paylaşan ya da aynı inancı benimsemiş bir bölge ve bu bölgede yaşayan halkın merkeze karşı kimliklerini koruma ve bazen de bağımsızlıklarını kazanma çabaları” olarak ifade edilmektedir. Bölgeselleştirme ve bölgecilik ayrı kavramlar olsa da bazen uygulamada birbirine dönüşebilirler (Koçak, 2012:273-274).

²⁰⁹ Yeni bölgeselleşmenin önemli boyutları, kamu yönetimine yansımaları ve Türkiye’deki görünümü hakkında detaylı bilgi için bakınız (Kantarcıoğlu, 2015:206-210).

“yerel dinamikler, yerel düzeyde kurumsal kapasite inşası, Kalkınma Ajansları, cazibe merkezleri, kümelenmeler, üniversite-sanayi iş birliği, bölgesel rekabet, bölgesel iş birlikleri, özel ihtisas, kamu-özel işbirliği ve bölgesel merkezler yaratılması” şeklinde sayılabilir. Dolayısıyla bu dönemin bölgeselleşmesi diğer dönemlerden ayrılmaktadır. Yönetişim ve ölçek değişikliği temellerinde bu hedeflerin yürürlüğe konulması söz konusudur. Bu anlamda AK Parti Dönemi yeni bölgeselleşmenin Türkiye’de şekillendiği dönem olmuştur (Kantarcıoğlu, 2015:206-210).

AK Parti Dönemi bölgeselleşmesinde liberal olanın muhafazakâr olanla ilişkisi bağlamında yeni sağcı bir bakış bulunmaktadır. Böylece işbirlikleri ortaya koyularak yerel alanda ekonomik göstergeler keşfedilmekte ve ekonomik kanallar sonuna kadar açılarak hem bölge zenginleştirilmekte hem de sermaye bu süreçte kullanılmakla birlikte kamu-özel işbirliği hizmet yerinden yönetim kuruluşları ve STK’larla birlikte ilerlemektedir. Burada da bir özgürleştirme ve katılım bulunmakta ve bölgenin ekonomik verimi artırılmak istenmektedir. AK Parti’nin bu şekilde bakış sergilemesinde AB yönlü beklentilerin ve şartların tesiri olmakta ve yeni sağ temelli gerekçelerle birlikte sermayenin kar güdüsü ile iktidarı etkilemesi söz konusu olmaktadır. Bu anlamda liberal milliyetçilik çerçevesinde katılım, ekonomik refahın artırılması gayreti sürdürülerek bölgeler arası rekabet tetiklenmektedir. Bu anlamda yeni bölgeselleşmeye dönük ciddi gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Öte yandan AB’ye üye olan ülkeler, Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)’nde yer alan önlemleri bir iki yıl içerisinde yerine getirmek durumundadır. AB’ye üyelik sürecinde müzakereler başlamadan evvel, aday ülkelerin İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)’yi uygulamaya koyması ve istatistiğe dair bilgilerin buna göre oluşturulması gerekmektedir. AK Parti görevi devir aldıktan sonra gerekli adımları sürdürmüş ve ülkenin 7 bölgesel coğrafi ayrımını gösteren haritalar okullardan kaldırılmıştır. Bu sistemin desteklediği bölgeselci anlayış kurumlara da sirayet etmiştir. KOB’e göre, Türkiye’nin mali yardımlardan yararlanabilmesinin yolu “bölgesel düzeyde çeşitli önlemler alması ve bu politikaları gerçekleştirecek kurumların kurulması” şartına bağlanmıştır. Böylece başında olması gereken “bölge” sözcüğü çıkarılarak 2006’da kurulan Kalkınma Ajansları da bu sürecin bir ürünüdür. Böylece ulusal planların yerini bölgesel planlar almıştır. Fon ve hibelerden faydalanmanın yolu Kalkınma Ajanslarından geçmiştir. Özel kesim, Kamu kesimi, Odalar ve Borsalar Birliği de AB hibelerinden faydalanmak için ajansları gerekli görmüş ve yabancı yatırıma katkı sağlayacağı savunulmuştur. Yönetişim temelinde kurulan

ajanslar yerelde sermaye biriktirme potansiyelini harekete geçirme vazifesini üstlenmişlerdir. Bu bakış açısı ile ajansların bölgesel farkları azalttığı söylenemez ancak bölgesel rekabeti teşvik ettiği ifade edilebilir. Ajanslar, bölgedeki mevcut kaynaklar ile olanakları tespit ederek gelişimi artırmayı arzu etmektedir. İş ve yatırım unsurlarını ortaya çıkarmayı görev bilmektedir. Bu yatırım kanallarını hem yerli hem de yabancı sermayeye tanıtmaktadır. Böylece bölgeler ulus-devleti aşarak küresel rekabete dâhil olabilmektedir (Kantarcıoğlu, 2015:210-221).

Yeni bölgeselleşme sadece Kalkınma Ajansları ile bitmemektedir. AK Parti Dönemindeki Yerel Yönetim Birlikleri de bölgeselleşme örneğidir. Evvelden beri temelleri olan bu birlikler 2005'te yasal bir statüye kavuşturulmuştur. Böylece yerel yönetimler bazı görevler için birlikte hareket edebilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır²¹⁰. Bir diğer yeni bölgeselleşme ise Büyükşehir Belediyelerinde görülmektedir. Büyükşehir sınırı il sınırı hâline getirilerek daha küçük ölçekteki mahalli birimler kaldırılmış ve böylece yerelde bir merkez ortaya çıkarılmıştır. Kantarcıoğlu'nun belirttiğine göre, böylece yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında yeni bir idari birim olarak bölge "büyükşehir" aracılığı ile oluşturulmuştur. 2008'de kaldırılan ilk kademe belediyeler ve 2012'de kaldırılan beldeler bu bütünleşmeye hizmet etmiştir. Bölgeselleşme sadece bu alanlarla sınırlı kalmamıştır. Kamu Hastaneleri Birliği ile sağlıkta bölgeselleşme yaşanmıştır. 1994 tarihli DB Raporu sağlık hizmetinin özel sektöre ve STK'lara bırakılmasını istemektedir. Normalde, AK Parti'nin sağlıkta dönüşüm Paketi bunu sağlamak için Kamu Hastaneleri Birliği Dünya Raporu'na uygun olarak kurmuştur. Mekânsal kümelenme ve ölçeğin genişletilmesi ile hastanelerin birleştirilmesi yoluna yönelinmiştir. 2011'de çıkarılan 663 sayılı kararname ile ölçek büyütülmesi temelinde inşa edilmişlerdir. Bu kuruluşlar da yönetim temelinde örgütlenmiş ve sermayesinin bir kısmı da özel sektörden gelmiştir. Bölge Adliye Mahkemeleri de yeni bölgeselleşmenin bir ürünüdür. Bu mahkemeler merkez ve yerel arasında bölgesel bir yapılanmayı ortaya koymuştur. Ayrıca AB ile KOB de bu tür mahkemeleri istemiştir. Kantarcıoğlu yeni bölgeselleşmenin Kalkınma Planlarında da görüldüğünü ve vurgulandığını belirtmektedir (Kantarcıoğlu, 2015:222-244).

AK Parti iktidara geldiği ilk dönemlerde, katılımcılığı ve demokratik mekanizmaları artırmaya dönük birçok faaliyet yürütmüştür. Bu konuda yerel katılım kanallarının "yerel

²¹⁰ Ancak bu süreçte, köylerin merkeze bağılılığı artırılmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Kantarcıoğlu, 2015:222-244).

referandum²¹¹” şeklinde kendisini gösteren uygulanmasına dahi bu dönemde rastlanmış olsa da 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa da bu katılımcılık ortaya konamamıştır. Büyükşehir sınırlarını il sınırları hâline getiren bu kanun büyükşehir sınırı içerisinde yer alan 1.076 belde belediyesini kapatarak AYY ş’un de aksi yönünde karar alınmıřtır²¹² (Erdoğan, 2015:35-36). Ayrıca 6360 sayılı yasa ile birlikte hizmette yerellik ilkesi ile birlikte ölçek ekonomisine de aykırı bir davranış sergilenmiştir. Türkiye’de “köy” ler kültürel olarak çok değerli kabul edilen bir yapı olmasının yanında köy halkının kendisi hakkında karar alan bir hakka sahip olmasının önüne geçilerek köylerin mahalleye dönüştürülmesine bağlı olarak sadece büyükşehirlerde de olsa tüzel kişiliği ile birlikte idari ve mali özerkliğinin elinden alınması söz konusu olmuştur. 6360 ile birlikte, yerel düzeyde siyasi merkezileşme yaşandığını belirten Fedai, bu düzenlemeler ile “büyükşehir belediyelerinin merkezileştirildiğini (yerelde merkezileşme)” belirtmektedir. İl sınırları büyükşehir sınırı olunca doğrudan ilçe belediyeleri üzerinde de bir etki ve g   ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilçe belediyesi imar ve planlama yetkilerinin b y kşehire geçmesi söz konusu olmuştur (Fedai, 2015:165-167). Öte yandan 6360 ile birlikte meclisi seçilmişlerden meydana gelen İl  zel İdareleri kapatılarak belediye içerisinde vali yönetiminde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOP)’nın kurulması, bu yetkilerin İl  zel İdaresinden Büyükşehir Belediyesine devredildiği görüntüsü verse de esasında YİKOP merkez adına “ekonomik kalkınma söylemleri” ile belediye içerisine konuşlanmıştır. Belediye sınırlarındaki “kentsel dönüşüm” işi de  evre ve şehircilik Bakanlığı’na verilmiştir. Belediye sınırlarının genişlemesi yatırım alanlarının da genişlemesi anlamına gelmektedir ki böylece yerelin yatırım merkezine dönüşmesine dönük uğraşlar artmaktadır (Fedai, 2015:190-193).

6360 sayılı yasa ile getirilen bu düzenlemeler yerelde bir merkez oluşturulmasını ve kontrolün bu güce verilmesini ifade etmektedir. Bu durumda çok-kültürcülüğün de bir gereği yapılmış olmaktadır. Büyükşehirlerin sınırları içerisinde büyük nüfus kitleleri yerelde oluşturulan merkezde güçlendirilmektedir. Ayrıca idari ve mali anlamda elde ettikleri  zerlikle rahat hareket etmeleri temin edilmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’nin PKK sorununu sonlandırmaya çalıştığı bir evrede “Hendek Olayları”nın

²¹¹  rneğin; Bayrampaşa Belediyesi Türkiye’de yerel referandum ile vatandaşa kendi sokağının ismini belirleme fırsatı vermiştir (Erdoğan, 2015:35-36).

²¹² Bu şarta göre 5. madde: “Yerel yönetimlerin sınırında, mevzuatın el verdiği durumlarda ve mümkünse bir referandum yoluyla ilgili yerel topluluklara önceden danışılmadan değişiklik yapılamaz” şeklindeki içeriğe Türkiye’nin çekince koymamış olmasına rağmen bu ifadenin aksi şekilde davranılmıştır.

yaşanması söz konusu olmuştur. Çünkü belediyelerin PKK unsurlarının emrinde hareket etmesi Anayasa madde 123’de ifade edilen “İdare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür” ilkesinin çiğnenmesine neden olmuştur. Bu durum üniter yapıya zarar verilmesi anlamına gelmektedir. Böylece yürütülen ve amacı ulus-devlet içerisinde bir bütünleşmeyi temin etmek olarak gösterilen çok-kültürcülük politikalarının bir yansıması olarak 2015’lerdeki PKK eylemlerinde şehirlerin PKK unsurlarınca kontrol edilmesine zemin hazırlayan bir etnik milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk milliyetçilerinin de etnik anlamda bir milliyetçiliği kuvvetlice benimsemesini tetikleyerek Türkçülük yapmalarına sebebiyet vermiştir. Öte yandan AK Parti liberal bir bakışla AYYÖŞ’ü önemseyen birçok eylemle iktidarının ilk yıllarını sürdürse de 2012’de çıkarılan yasa (6360) ile AB’ye uyum çerçevesinde gerekli görülen kurallar ve dolayısıyla liberal bakış çiğnenmiştir. Bu yasa ile hizmette yerellik kuralına ve ekonomik menfaate aykırılık teşkil eden, demokrasiyi zedeleyen bir karar alınmış ve bunun sosyal yansımaları da olmuştur. Büyükşehir alanlarındaki köylerin mahalleye dönüştürülerek karar verme haklarının ellerinden alınmasına dönük bir kültürel dönüştürme ve demokrasi kaybı yaşanmıştır. Dolayısıyla köylerin idari ve mali özerkliği biçilmiştir. Bu durum birçok belde için de geçerli olmuştur. Dolayısıyla alınan kararlar liberal bakışın özelliklerine aykırılık teşkil etmekte ve bireysel özgürlükleri zedelemektedir. Ayrıca bu mahallerde yaşayan insanların kendi kaderlerini çizme hakları da engellenmiştir. Çünkü AYYÖŞ yerelde yaşayan insanlara kendi mahalli idarelerini kurma ya da bir diğer mahalli oluşum ile birleşme gibi özgürlükler vermektedir.

Dolayısıyla bu süreçte AK Parti bir yandan liberal bir bakışla özgürleştirmeye ve yerele yetki vermeye yönelse de diğer yandan AYYÖŞ’e aykırı olarak yerel idareleri kaldırmak sureti ile milliyetçiliğin halkın isteklerini önemseyen demokrasi beklentisine aykırı duruş sergilemiştir. Bu durum bir yana 6360 sayılı yasa ile yerelde bir merkezileşme yaratılmasının yanı sıra yerel idareleri özgürleştirme adına idari vesayet denetimini de zayıf tutarak Hendek Olayları gibi hadiselerin yaşanmasına yol açan bir tutum sergilenmiştir. Dolayısıyla aşırı liberal özgürleştirme ve çok-kültürcülük sonucunda devletin bekasını kaygı eden milliyetçi düşünce ile tezatlık ortaya çıkmıştır.

“Üst kurullar²¹³” siyasetin ekonomi üzerinde baskı oluşturmasını istemeyen yatırımcıların istekleri ve gayretleri ile oluşturulan kurumlardır. 1980’de piyasalaşma ile kurulmaya başlayan bu kurumlar, faaliyet alanları ile ilgili gerek gördükleri kuralları koyarak bu

²¹³ Bağımsız İdari Otoriteler ya da Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar

kurallara uyulma durumunu denetlemektedirler. Ancak piyasanın yanında ve siyasetin karşısında konuşlanmışlardır. 2011 yılında AK Parti tarafından çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'ler ile birlikte bakanlık sistemi değiştirilerek Avrupa'nın bağımsız davranmasını istediği bu üst kurullar merkezi idarenin karar vermesine engel olduğu düşüncesi ile bakanlıklara bağlanmıştır²¹⁴. Bu anlamda bakanlığın “ilişkili” kuruluşu olması ile birlikte, idari ve mali özerkliği elinden alınmıştır. Bu anlamda “güçlü devlet güçlü Türkiye” söylemi ile merkezi idareyi güçlendirerek karar verme gücünü üst kurullarla paylaşmaktan kaçınmıştır (Fedai, 2015: 165-167, 173-185).

Buradaki yaklaşım ise AK Parti'nin 2002'den beri piyasayı özgürleştirerek memnun etmek ve ekonomide daha üretken hareket edilerek rekabetin sağlanmasını temin etmek şeklinde işleyen liberal bir tutumdan bu kurumları, kontrolü altına alarak ve merkezileşerek muhafazakâr milliyetçi bir tutuma kayışını ifade etmektedir. Çünkü alınan kararlar “merkezileşmeye dönük davranılması, kamu yararı amacına odaklanması, milletin ekonomik olarak tahakküm altında girmekten alıkonulması, para ve bütçe sisteminde bağımsız olunmak istenmesi” söz konusu olmuştur. Ancak meseleye devletin güçlendirilmesi ve kendi ekonomisini kendi yönetmesi ve bu bağlamda emperyalizme karşı kendisini korumak istemesi bağlamında yaklaşıldığında da sol milliyetçiliğin özellikleri de dışa vurulmuş farz edilebilir.

AK Parti 2002 itibarıyla gerek hükümet programlarında olsun gerek ortaya koyduğu acil eylem planlarında olsun devlet örgütlerinin tamamının dönüşümüne odaklanmıştır. Ortaya konan reformların ise yerelleşme mi yarattığı yoksa merkezileşmeyi mi artırdığı hususu hâlâ tartışmalıdır²¹⁵. Söylem olarak reformların yerelleşmeye yönelik olduğunu ve 58. Hükümet Programı'nda AYYÖŞ'e atıf yapılmak sureti ile merkezi idarenin görevlerinin net şekilde belirlenerek geriye kalanların yerele aktarılacağına ifade edildiğini belirten Fedai, süreç içerisinde yeni tip bir merkezileşmenin gerçekleştiğini belirtmektedir. Yeni merkezileşmenin merkez ve de yereli kapsadığını belirten Fedai, merkezi idarenin siyasi olarak merkezileşmesinin örgüt ve işlev temelinde yerel de görüldüğünü belirtmektedir. Şöyle ki “yerel yönetimlerin dahi kendi içerisinde bir merkezileşmesi” söz konusudur ki bu durum “yeni merkezileşme” olarak ifade edilmektedir. “Merkezileşmede” bir ülkenin

²¹⁴ Bu kurulların siyasi baskıdan uzak kalmaları ve bağımsız karar verebilmeleri için idari ve mali anlamda özerk olmaları ve merkezi idareden bağımsız hareket edebilmeleri ve devlet adına eylem ve işlem yapmaları beklenirken 2011'de süreç tersine dönmüştür.

²¹⁵ “Merkezileşme” merkezi idarenin gücü kendinde toplaması iken “yerelleşme” merkezi idareye ait güç, yetki ve kaynağın çevreye aktarılması anlamına gelmektedir (Fedai, 2015:163-164).

başkenti karar, kaynak ve yetkiye sahip olurken “yeni merkezileşeme” sadece başkentte değil, yerelde de “merkezileşen şekilde bir siyasi merkezileşme” bulunmaktadır²¹⁶. Mesela “planlama ilkesi”nin Kalkınma Bakanlığı ile ulusal düzeyde kurumsallaşması ve merkezileşmesi söz konusu olurken bunun yerel düzeyde Çevre Şehircilik Bakanlığı ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) temelinde merkezileşmesi söz konusu olmuştur. Bu konuda özellikle 2012’de çıkarılan 6360 sayılı yasa ile “ölçek gelişmesi adı altında siyasi merkezileşmenin gerçekleşmesi” söz konusu olmuştur (Fedai, 2015:163-164).

Öçal (2015:249), AB ilerleme raporlarına göre, yerelleşmenin başarılı işletilemediğini belirtmektedir. AK Parti’nin 58. Hükümet Programı’nın yerel yönetimler reformu üzerinde en çok duran program olduğunu belirten Öçal, yaptığı incelemeler sonucunda, AK Parti’nin yerel yönetim reformları ile yaptığını “vesayeti azaltmak, etkin yönetim için uygun ölçeği tespit etmek, yerel yönetimleri idari ve mali yönden güçlendirmek ve de demokratikleştirmek” olduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, özellikle 2012’de 6360 ile getirilen düzenlemelerle birlikte yerelde bir merkez yaratıldığını ve büyükşehirlerde köy ve il düzeyindeki mahalli idarelerin kaldırılarak sadece belediyelerin bırakıldığını ve yeni büyükşehir başkanlığının milletvekilliğine, bakanlığa ve valiliğe tercih edildiğinin 2014 seçimlerinde görüldüğünü ifade etmektedir (Öçal, 2015:249-280).

Bu durum da esasında büyükşehirlere ne kadar merkezileşmiş bir yetki verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Büyükşehir hem mali kaynak hem de yetkilerinin geniş olması sebebi ile sermaye oluşumları için de önemli hâle gelmiş ve birçok konuda merkezin gölgesinden çıkmış bir pozisyona erişmiştir. Bu durum merkezi yönetimden kopmuş bir mahalli yönetim anlamına gelmekte ve merkezin yetki genişliği çerçevesinde gönderdiği valinin konumu daha küçük hâle gelmektedir. Bu durumda valinin merkezin emirlerini uygulayan bir temsilci olduğunun düşünülmesini sevk etmesi devletin küçüldüğüne ilişkin bir algı yaratıyor olsa da esasında devletin küçülmesinden ziyade bakanlık ve kamu kurumları sayısının artırılması girişimleri olması devleti daha geniş alanda sorumlu ve söz sahibi eden bir merkezileşme temin edilmiştir. Ancak diğer yandan merkezileşmenin hem merkezde hem de yerelde gerçekleştirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla merkezileşme milliyetçilik için önemli bir yere sahip olsa da yerel de bir merkezileşmenin merkezden kopuk tutumu milliyetçiliğin kabul edebileceği bir şey değildir. Öte yandan yerel yönetimlerin idari ve mali olarak özerk olmasına ilaveten nüfus

²¹⁶ Bu konuda örnek uygulamaları görmek için bakınız (Fedai, 2015:165-194).

ve bütçe olarak da büyük olması özellikle son seçimlerde siyasi partilerin Ankara, İstanbul ve İzmir gibi mahalli alanlarda Büyükşehir Belediye Başkanı olmak için diğer makamlardan vazgeçilmesinin örneğini teşkil etmektedir. Bu örnek de yerelde merkezileşmenin, yerel idarelerdeki bütçenin ve yetkinin önemini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum aynı zamanda yeni düzenleme ile Büyükşehir Belediye Başkanlığı makamının valilik makamından daha önemli hâle gelmesine de etki etmiştir.

Bu hususta AK Parti, her ne kadar ilk dönemlerinde bakanlık sayısında bir azalmaya gitse de devam eden süreçte bakanlık sayılarını artırarak ve bu bakanlıklara yeni kuruluşlar kurup bağlayarak aslında devleti büyüten ve merkezileşmeyi artıran hareketler ortaya koymuştur. 2011 yılında ulusal kalkınmanın planlanması için “Kalkınma Bakanlığı” ve yerel düzeyde ise “Kalkınma Ajansları” kurulmuştur. Dolayısıyla ajanslar, Kalkınma Bakanlığına bağlanmıştır. Bu anlamda planlama noktasında da ulusal düzeyde bir merkezileşme olmuştur. Merkezi idare eli ile bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi esasında ekonominin de merkezde olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda paranın merkezileşmesi için bankaların merkezi İstanbul’a taşınmıştır. Bu durum paranın toplulaştırılması anlamına geldiği gibi yabancı sermayeye cazip gelmesi yönü ile de gerekli görüldüğü düşünülmektedir (Fedai, 2015:173-185). Dolayısıyla burada sermayenin kamu kurumlarının pozisyonundaki dizaynının etkisi görülmektedir. Politikalara yansıyan liberal milliyetçilik sermaye için hem ülkeyi hem kentleri dizayn etmektedir.

Ayrıca Vakıflar Kanunu ile birlikte vakıfların “işletmeye” yönelmeleri sonucu sivil toplum olmaktan uzaklaşarak işletme mantığında hareket etmesi söz konusu olmuş ve bunun dışında yabancılara da yeni vakıf kurma izninin çıkmasına bağlı olarak diğer tüm haklara sahip olmaları söz konusu olmuş, ayrıca vakıfların şube ve temsilcilik açabilmesi ile birlikte vakıflara bağış ve yardım yapılabilmesi gibi konularda bu kanunun çeşitli tartışmalara yol açması söz konusu olmuştur. Vakıfların amacını gerçekleştirmek adına gelir elde etmek için iktisadi işletme ve şirket kurmasına ya da ortak olmasına müsaade edilmiştir. Öte yandan 2004’te çıkan 5253 sayılı Dernekler Kanunu örgütlerin önündeki bazı engelleri kaldırsa da 2005 yılında çıkarılan Dernekler Yönetmeliği ise yasanın zıddı bazı kısıtlamalar getirmiştir. Dolayısıyla yasanın ortaya koyduğu özgürlükçü ve serbest ortam yavaş yavaş kısıtlamalara tabi tutulmuştur (Erdoğan, 2015:38-39). Bu durum da AK Parti’nin sermaye için liberal anlamında piyasada rahat hareket etmesini, yatırımları kolaylaştırarak ülkeye katma değer katmasına yönelik kolaylıklar sağladığını ancak diğer yandan gelişen bazı olaylar, halkın beklentileri ya da riskli durumlar ortaya çıktığında bu

hususta geri adım atıldığı ve millete zarar vereceği bağlamında tehdit yönü olması sebebiyle önlemler alınarak milletin kamu yararı çerçevesinde muhafazakâr milliyetçi bir bakışla korunmak istendiği görülmektedir.

Öte yandan Kent Konseylerinin yasal bir yaptırımının olmaması durumu eleştirilmektedir. Kent Konseyi oluşturulmasının belediyelerce geciktirildiği ve toplantılarının da düzenli yapılmadığı belirtilmektedir. Diğer taraftan Bilgi Edinme Yasası'nın getirdiği bilgi verme hususunda ise bazı kurumların bilgi vermekten kaçındığı görülmektedir. Anayasa mahkemesine bireysel başvurunun şartlarının ise ağır olduğu ifade edilmektedir (Erdoğan, 2015:48-49).

Ombudsmanlık Kurumu'nun kamu baş denetçisi ve kamu denetçilerinin meclis tarafından seçilmesinin tek başına iktidar olan AK Parti Döneminde AK Parti'ce seçilmesi anlamına geldiğinden, siyasi bir yönü ortaya koyacağı endişesi taşınmaktadır. Öte yandan Ombudsmanlığın yasal bir yaptırımının olmaması durumu eleştirilmektedir. Bilgi Edinme Yasası'nın getirdiği bilgi verme hususunda ise bazı kurumların bilgi vermekten kaçındığı ifade edilmektedir. Anayasa mahkemesine bireysel başvurunun şartlarının ise ağır olduğu belirtilmektedir. Bunun dışında, seçim barajının %10'un altına çekilmemesi de bir diğer eleştiri konusudur (Erdoğan, 2015:48-49; Tosun, 2015:153-155).

Bir yandan liberal kurumların hayata sokularak, vatandaş haklarının temin edilmesi ve bireyin özgürleştirilmesine dönük kararlar alınırken diğer yandan oluşturulan bu kurumların bir yaptırım gücüne sahip olmaması gibi bir sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu anlamda AK Parti'nin liberal bir yaklaşımla vatandaş özgürleştiren ve denetimi mümkün kılan yeni kurumlar ve mekanizmalar inşa etmesi söz konusu iken aynı zamanda geleneksel olana bağımlı bir duruş ortaya konularak - kurumlara yaptırım gücü verilmeyerek- geleneksel kurumların karar verici gücü sürdürülmektedir. Bu yönü ile geleneksel hayat tarzını koruyan muhafazakâr milliyetçi bir duruş ortaya konmakta ve geleneksel kurumlara güven ortaya konulmaktadır.

Bölgeselleşme anlamında bakıldığında, Kalkınma Ajansları ulus-devleti aşarak küresel rekabete dâhil olmaktadır. Öte yandan 2011'e kadar bu ajanslar, DPT koordinasyonuna bağlı iken bu tarih itibarıyla Kalkınma Bakanlığı etkisi altına alınmıştır. Bu durum ise merkezi idare gölgesinde bir merkezileşme ortaya çıkarmıştır (Kantarcıoğlu, 2015:221). Kantarcıoğlu (2015:244)'nın belirttiğine göre, AK Parti'nin ortaya koyduğu yeni

bölgeselleşme her ne kadar yerel ile merkez arasında bir ara birim durumunda olsa da esasında geleneksel merkeziyetçiliğin devamıdır ve merkeziyetçi yapıyı güçlendirmektedir.

AK Parti, yerel yönetimler reformlarında vesayetin azaltılmasını önemseyen ve böylece bürokrasiyi de zayıflatan adımlar atmış olmasına rağmen “idarenin bütünlüğü ilkesi olan Anayasa madde 126’ya dair bir güvence olan idari vesayeti tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bunun yanında merkezi yönetim, hukuka uygunluğun yanı sıra belirli konularda da ipleri elinden bırakmamıştır (Öçal, 2015:269). Her ne kadar AK Parti ilk dönemlerinde yerel yönetimleri özerk hâle getirme eğilimi taşısa da mali olarak merkeze bağlı olmaları devam ettiği gibi, büyükşehir belediye başkanlarının ilçe belediye başkanları üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri de merkezileşme görüntüsü vermektedir. Öte yandan nüfusu fazla olan şehirlerin Büyükşehir statüsü ile birlikte belediye başkanlarının etkisi de artmış ve bu belediyelerin mülkleri, borçlanmaları, şirketleri, gayrimenkulleri gibi birçok alanda büyümüş ve önemli hâle gelmiştir (Fedai, 2015:185-188). Ayrıca Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) ve Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesinin Projesi (BELDES) gibi hizmet mekanizmaları esasında merkezin yerelde söz sahibi ve karar verici olması anlamına gelmektedir (Kantarcıoğlu, 2015:222-244).

Yerelleşme, bölgeselleşme ve sivilleşme politikalarının AB uyum çerçevesinde gerçekleştiği görülmekle birlikte merkezileşmenin de konudan konuya değişen ağırlığı dikkat çekmektedir. Özellikle merkezileşme dışındaki bu politikaların kültüre uygun olmadığı algısı eleştirileri üzerine çekmektedir. Bu yönü ile bu adımların liberal bir formatta ve hatta çok-kültürcü bir bakışla düşünülerek icra edildiği görülmektedir. Öte yandan bu tür politikaların sermayenin çıkarlarına hizmet eden bir görünüm sergilemesi de bu konuda çekinceleri meydana getirmektedir. Bu süreçte ortaya konulan bölgeselleşme, sivilleşme, yerelleşme ve merkezileşmede birbirine zıt ve çelişen politikalar ortaya konduğu söylenebilir. 6360 sayılı yasayla Büyükşehir belediyelerinin tüm il sınırına hizmet etmekle görevlendirilmesi Antalya, Konya gibi büyükşehirlerde bu hizmetlerin nasıl tüm alana yayılabileceği sorusunu akıllara getirse de diğer yandan köylere kadar hizmet götürülmesi vatandaş memnuniyeti açısından dikkat uyandırmakta ve millet menfaati ile eşitliğe uygun gözükmemektedir. Yerel idarelerin bir kısmının (Büyükşehir sınırlarındaki köylerin ve bazı beldelerin mahalleye dönüştürülmesi gibi) AYYÖŞ’e de aykırı bir şekilde kapatılması ile demokrasi hasar görse de geçmişte yaşanan terör olayları çerçevesinde gerçekleşen “Hendek Olayları” gibi olayların yaşanmaması için Büyükşehir Belediyeler

içerisinde YİKOP'ların kurulması bir kontrol işlevi görüp sadece yatırım anlamında değil aynı zamanda vatandaşa ayrılan paraların vatandaş hizmetine sunulmasını da kontrol altına almaktadır. Dolayısıyla birçok konuda liberal düşünce ile hareket edilse de diğer yandan muhafazakâr milliyetçi bir koruma tutumu sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Bu şekilde bir değişkenliğin icra edilmesinde “yeni sağ temelli gerekçeler ve beklentiler, AB'nin beklentileri, sermayenin baskı yönlü kudretli duruşu, demokratik açılım çerçevesinde verilen sözlerin etkisi” olduğu görülebilir. Diğer yandan AK Parti'nin vesayeti mümkün olduğunca dışarı itmesi bağlamında yeniden bir merkezileşmeye dönmesi söz konusu olmuştur. Tüm bu tezat politikalar liberalizmin bir uçta ve milliyetçiliğin diğer uçta olduğu bir liberalizm-milliyetçilik gerilimine de işaret etmesi açısından önemlidir.

Bir yandan özel sektöre ekonomik ortam açılması, özelleştirmelerle sermayenin güçlenmesine destek sunulması, devletin küçültülmesi, bakanlık sayısının azaltılması gerçekleştirilirken diğer yandan bunların kontrolüne ilişkin Bağımsız İdari Otoritelerin bakanlığa bağlı hâle getirilmesi, bakanlık ve bağlı kuruluşların ve hatta yeni kuruluşların sayısının artırılması da ayrı bir politika değişimi/değişkenlik durumudur. Ancak diğer yandan bu otoritelerin sermaye çıkarlarını öncelikle sahiplenmesi de bu kısıtlamayı haklı kılmaktadır. Bu durum ise yerelleşme ve liberalleşmeden merkezileşmeye yeniden bir kayışı ifade etmektedir. Öte yandan, Kalkınma Ajanslarının Kalkınma Bakanlığı'na bağlanması da esasında, bu konudaki planlamanın merkezileşmesi yani ekonomik kontrolün de merkezde olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bir yandan bağımsız otoriteler kontrol altına alınmak istense de diğer yandan paranın da İstanbul'da toplanmasının yabancı sermayeye cazip geleceği düşünülmüştür. Her ne kadar merkezileşme sürse ve kurumlar merkeze bağlı pozisyona getirilerek 2002 sonrası dönemin tersine dönük politikalar icra edilerek liberal tutumdan muhafazakâr milliyetçi bir dönüşüme yönelme olsa da ve sermayenin özgürleştirilmesi hususunda gel gitler varmış gibi bir algı ortaya çıksa da merkezileşmenin de sermayeye getiri sağladığı ve bu süreçte AK Parti'nin attığı her adımda ekonomik gelişme ile övündüğü ortadadır.

Diğer yandan sivilleşme için önemsenen vakıfların artık işletme gibi hareket etmesinin önü açıldığı gibi parasal yardım almasının da önünün açılması tartışmalara neden olmuştur. Ayrıca Kent Konseylerinin kurulmasına rağmen toplanamaması ya da kararlara tesirinin olmaması gibi bir tezat durum söz konusudur. Bilgi Edinme Yasası da bir yaptırım ortaya koyamamakta ve bazı kurumlar bu yasaya bağlı olarak yapılan şikâyetlere cevap vermekten kaçınmaktadır. Diğer yandan Kalkınma Ajanslarının ulus-devleti çiğneyerek

küresel rekabete konu olması da ayrı bir sorundur. Bununla birlikte 2011'e kadar DPT bünyesinde çalışan bu kurumların sonrasında Bakanlığa bağlanması da ayrı bir politika değişimi hâli yani değişkenliğidir. Her ne kadar bölgeselleşme merkezle yerel arasında bir ara kurum gibi dursa da merkezileşmeye katkısının olduğu düşüncesi de benimsenmektedir. Yerelleşme anlamında da bir yandan idari vesayetlin azaltılmasına çalışılsa da diğer yandan hukuka uygunluk ve hatta yerindelik denetimi ile birlikte, mali tevzine aykırı tavırlara da devam edilmiştir. Bu durum, Anayasa madde 126'ya göre doğru kabul edilmiştir. Ayrıca Büyükşehir Belediye Başkanları da İlçe Belediye Başkanları üzerinde söz sahibi olarak hem demokrasiye aykırılık oraya konmuş hem de bir merkezileşme olmuştur. Diğer yandan KÖYDES gibi oluşumlarla da merkez yine yerel üzerinde söz sahibi olmuştur. Dolayısıyla bu şekilde bir merkezileşmenin muhafazakâr milliyetçiliği güçlendirdiği ifade edilebilir.

Demokrasiyi varlık sebebi olarak gören AK Parti 2004 itibarıyla demokratikleştirdiği yerel yönetimleri 2012 itibarıyla yeniden demokrasiden uzaklaştırıp merkezileştirmeye yönelmiştir. 2017 Referandumu ile Başkanlık sisteminin kullanılmaya başlanması ise merkezileşmeyi ve istikrarı getirirken diğer yandan bu gelişme sivil özgürlüklere zarar verebilme ve liberal olandan uzaklaşma riski taşımaktadır. Bu anlamda özellikle vesayetlin güç yitirmesi ve AK Parti'nin merkezde de güce kavuşması bağlamında yetkilerin yerelden merkeze kaydırılması yanlış görülmemiştir. Bu tutum muhafazakâr milliyetçiliğin geleneksele yönelmesi ve kamu yararının bunda görülmesi şeklinde okunabilirse de liberal bakışın bireye karşı özgürlükçü davranışını zedelemektedir. 2017 Referandumunu ise daha çok demokratik açılım sonrası terör olaylarının artması, hendeklerin kazılması gibi ayrılıkçı hareketler karşısında beka kaygısı ve MHP'nin verdiği destek ile sosyal bütünlük ve kamu düzenini muhafaza etmek adına muhafazakâr milliyetçiliğe yönelmek zorunda kalınması şeklinde değerlendirmek mümkündür.

AK Parti merkezileşme, yerelleşme, sivilleşme ve bölgeselleşme konusunda tek bir rota izlememekle birlikte, özellikle 2011 sonrası büyük bir değişim gerçekleştirerek 2002'deki geldiği mantığın tersine doğru kaymıştır. Bu durumu, sadece 6360 sayılı yasanın getirdiklerinde dahi görmek mümkündür. Merkezileşme kırılıp yerelleşmeye kayılması istense de bu yasa ile birlikte, yerel içerisinde bir merkezileşmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Esasında bu da yeniden bir bölgeselleşmeyi ortaya koymaktadır. Yetki ve para harcama otoritesi yerelde merkezileşirken sermaye de bölge de otoriteleşmektedir.

Mahalli alanları kalkındırırken bu alanların aynı zamanda sermayenin ihtirasına terkedilmesi, vakıflara demokrasi getirilirken abartıya kaçan toleranslar verilmesi, denetim kurumları kurulurken bu kurul kararlarına yaptırım gücü verilmemesi, bölgeselleşmeye ekonomik değer katılmak istenirken aynı anda, yerele, üniter yapıya ters bir görüntü verilmesi, belediyelerin AK Parti'nin ilk iktidar dönemlerinde demokrasi beşiği olarak görülürken sonrasında demokrasi alanlarının demokratik olmayan ve yerel halka danışılmayan bir kararla demokrasi haklarının sonlandırılması, belediyelere yetki verilirken bu yetki kapsamında gerekli vazifeyi yürütecek ekonomik özgürlüğün verilmeyerek yerelin merkeze daimi bağımlılığının sağlanması, büyükşehirlerde köylerin mahalle olması ile bu alanlara daha fazla hizmet sunulacağı ifade edilse de diğer yandan muhafazakâr milliyetçilik için çok değerli olan köy kültürünün yok edilmesi gibi daha detaylı şekilde de açıklanması mümkün olan tezat adımlar aynı konu üzerinde hem milli davranıldığını hem de yeni bir kararla milliyetçilikten uzaklaşan bir değişkenlik/politika değişimi ortaya konulduğunu ya da milliyetçi kararlarda tipolojik dönüşümle yol alındığını bize göstermektedir.

Toparlanacak olursa, AK Parti iktidara geldiği dönemde yaşadığı vesayet baskısı ve diğer nedenlerle AB talepleri doğrultusunda güven oluşturarak sermayeyi çekerek ekonomik refahı elde etmek ve ülke imajını iyileştirmek istemiştir. Ayrıca bu dönemde vesayet nedeni ile merkezi gücü olmayan AK Parti yetkilerini yerelde kullanarak karar verici ve halkı hizmetleri ile memnun edici olmak istemiştir. Bu nedenle gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bu gerekçelere bağlı olarak yerele yetki kaydıran demokratikleştirici ve katılımcı bir politika ortaya koyarak hem liberal hem de bir açıdan çok-kültürcü bir duruş göstermiştir. Ancak devam eden süreçte alınan kararların bir kontrolsüzlük ortaya koyması, bu konuda bir denetimsizliğin ortaya çıkması, ölçek ekonomisi bakışının değişmesi ve AK Parti'nin merkezde de muktedir olması nedeniyle yeniden bir kontrol mekanizması oluşturulmak istenmiştir. Özellikle AK Parti'nin muktedir olmaya başladığı 2007'den itibaren ve bilhassa 2011 sonrasında yeniden bir merkezileşme gerçekleşmiştir. Burada esasında merkez ile yerel arası bir bölgeselleşme ortaya koyarak bölge içerisinde de bir merkezileşme gerçekleştirilmiştir. Ancak diğer yandan sermayenin ülke siyasetine olan baskısı ve etkisi sebebiyle sermayenin önü açılmaya devam etmiştir. Bu dönüşümle beraber sermaye talepleri çerçevesinde liberal duruş sürdürülse de merkezileşme ile birlikte bir muhafazakâr milliyetçilik örgüsü işletilmeye başlanmış ve bazı riskli durumlarda bu

muhafazakârlık özellikle 2016 FETÖ darbe girişimi sonrası daha sert ve beka kaygısı temelinde bir milliyetçiliğe doğru yönelmiştir.

4.3. Demokratik Açılım/Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci

Türkiye’de demokratik açılım meselesi ciddi anlamda tartışılan, birçok kesimce gereksiz görülen ve ülkeye zararlı olacağı düşünülen bir politika olmuştur. Öte yandan duygusal anlamda milliyetçiliğin daha çok ortaya konulduğu bir süreç olması yanı sıra PKK eylemlerini artırdığı ve Türkiye’nin Hendek Olayları gibi hadiseler nedeniyle itibarını düşüren bir politika olduğu da düşünülmüştür.

AK Parti’nin iktidara geldiği dönemde PKK’nın eylemsizlik kararı aldığı bir evre yaşanmaktaydı. Şöyle ki 1998 yılında Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması neticesinde Kenya’da 1999’da yakalanmasının ardından dört seneden fazla bir zaman eylemsizlik yaşanmıştır. AK Parti her ne kadar eylemsizlik döneminde iktidara gelmiş olsa da 1991’de Kürtlerin Kuzey Irak’ta özerkleşmeye başlamış olmaları ve ABD’nin 2003’te Irak müdahalesi ile Irak’ta PKK’yı ittifak olarak görerek güçlendirmesi Türkiye için sorunları büyüttü. Böylece AK Parti büyük ve ciddi bir mesele üzerine politika yürütmek zorunda kalmıştır.

AK Parti neredeyse tüm iktidarı boyunca Kürt sorununu²¹⁷ PKK sorunu olmanın ötesinde bir bakış açısı ile değerlendirmiştir. Bu durumu resmi kurumlarda ele alarak kamuoyu ile

²¹⁷ Osmanlı-Safevi Devleti arasındaki Çaldıran Savaşı (1514) sırasında Alevi Kürtlerin Şah İsmail’i desteklemesine karşın, Sünni Kürtlerin Osmanlıyı desteklemesi sonrasında “İslam” meşruluğu temelinde Kürt beyliklerinin Osmanlıya bağlandığını belirten Koyuncu 19.yüzyılda Osmanlı’nın Batı’da toprak kaybetmesi sonrası Kürt Beylikleri ile ittifakın dağılmaya başladığını ve dolayısıyla Türk/Kürt çatışmasının Osmanlı dönemine dek götürülebileceğini belirtmektedir. Kürt gruplardan çoğu cumhuriyetin kuruluşunda destekçi olmuş olsalar da tek parti iktidarının özellikle ikinci döneminde “Türklük vurgusunun artması paralelinde” sorunların belirmeye başladığı görülmektedir. Öte yandan artan merkezileşme, aşiret ve tarikatlarda laikleşme temelinde yapılan reformların kabullenilemeyişi ve bölgedeki dış unsurların müdahaleleri de bu konuda bir baskı oluşturmıştır. Bu dönemde bazen inkar bazen ise baskı yolu ile meselenin ötelendiğini belirten Koyuncu bu durumun meseleyi daha da büyüttüğünü ifade etmiştir. Bu bağlamda 1960 darbesi sonrası yeni anayasanın da Kürt kimliğini güçlendirmeye uygun olduğu görülmektedir. Bu dönemde yayın faaliyetleri artarken Kürt aydınlarının kendisini TİP ve DEV-GENÇ şeklindeki sol oluşumlar içerisinde bulundukları görülmektedir. 1970’lere gelindiğinde, Kürt ulusçuluğunun özerkleşmeye yöneldiği gözlenmektedir. Dolayısıyla silahlı mücadele ile ayrışma ekseninde bağımsız Kürt devleti kurma amaçlı örgütler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu örgütlerden bir tanesi olan “PKK”nın temelleri 1974’de Öcalan tarafından atılmış ve 1978’de kuruluş süreci tamamlanmıştır. “12 Eylül döneminde Kürt hareketi içerisinde bulunan insanların tutuklanması ya da öldürülmesi, Kürtçenin yasaklanması, Kürt kimliğinin inkarı politikaları, 1978’de başlayıp 9 sene süren sıkıyönetim”, sorunu kitlesel boyuta taşımış ve bu bağlamda 1984’te şiddet içerikli eylemlerine başlamıştır (Koyuncu, 2014:205-211). Yayman (2011:32)’ın belirttiğine göre, 1990’lara kadar Kürt sorununa bakış “Türkleştirme-iskan-inkar” zemininde iken ikinci dönemde “demokrasi-insan hakları-hürriyet” terimlerini aldığını belirtmektedir. 1990 sonrasında Kürt

paylaşmaktan imtina etmemiştir. Bu bağlamda 2005-2008 yılları arasında örgütle temas kurularak enformel ilişkiler sürdürülmüş, 2008-2011 arası dönemde ise Oslo Süreci adı altında kapalı bir görüşme dönemi yaşanmış ve 2012 sonu itibarıyla görüşmeler şeffaf hâle gelmiş ve bu sürece “çözüm süreci” denmiştir (Bayramoğlu, 2015:2).

AK Parti evvelinde de Türk hükümetlerinin PKK ile dolaylı görüşmeleri olduğunu bilinmektedir. Bunun yanı sıra AK Parti bu meseleye “ekonomik, sosyokültürel, güvenlik ve siyasal katılım” olarak dört alanda eğilerek farklı bir politika ortaya koymuştur. 2007-2009 ile 2012-2015 dönemlerinde müzakere süreçlerinde bu görüşmelerin çok daha kapsamlı ve doğrudan olduğu görülmektedir. Alptekin ve Köse (2018:315), AK Parti’nin bu konuda dört alanda uyguladığı politikaların Kürt vatandaşları ve Kürt siyasal ve toplumsal örgütleri üzerinde etkilerinin “iktidarı boyunca değişkenlik/değişim gösterdiğini” ifade etmektedirler. Bu anlamda bazı dönemlerde, Kürt meselesi siyasal katılım temeli üzerinden işlerken bazı dönemlerde de güvenlik gibi diğer veçheler üzerinden cereyan etmiştir. Ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda sürekli ve tutarlı bir şekilde halk temelli bir yaklaşım benimsenerek bu yaklaşımla “kültürel ve ekonomik haklar” geliştirilmiştir. Siyaset alanında ise Kürt etnik ideolojili partiler karşısında Kürt seçmenin desteği kazanılmaya çalışılmış ve Kürtlerden ciddi destek alınmıştır. Güvenlik alanında ise, AK Parti hükümetleri “askeri ve sivil güvenlik bürokrasisi PKK ile mücadele etse de” özellikle 2007-2009 ve 2013-2015 yılları arasında sorunun çözümü için müzakere yolu denenmiştir (Alptekin ve Köse, 2018:315-317).

Milliyetçilik perspektifinde meseleye bakılacak olursa milliyetçilik milli birlik ve beraberliği temin etmek, silahlı çatışmaları sonlandırarak ulus-devlet içerisinde olası bölünmeleri nihayetlendirmek istemektedir. Bu hususta devletin yıllarca silahlı baskı ile politika ortaya koymasının sorunu ortadan kaldırmadığı düşünüldüğünde yeni formüllerin ortaya konulması kalıcı çözüm bulunması açısından önemli görülebilir. Adalet ve barışı getirmek, vatan sevgisi aşılacak, aidiyet duygusu yaratmak ve kimlik krizine kalıcı çözümler getirmek milliyetçiliğin görevidir. Bu sebeple milliyetçilik farklı dönemlerde gerici ve farklı dönemlerde de ilerici formüller ortaya konulmasına destek verebilir. Lakin bu tür yöntemlerin daha önce uygulanmamış olması ya da süreç içerisinde ortaya çıkan şüpheli durumlar Türk milliyetçileri açısından endişe verici olarak kabul edilebildiği gibi

meselesi ile terör meselesinin birbirinden ayrıştığını ve problem karşısında daha cesur bir dil kullanıldığını ifade eden Yayman, bu dönemde raporların resmi tez dışına çıkarılarak daha özgürlükçü ve sivil bir bakış açısı ile kaleme alındığını belirtmektedir (Yayman, 2011:32, 37).

Kürt milliyetçiler için de yeni bir devlet kurulması için güçlendirildiği ve AK Parti hükümetinin buna olur verdiği şeklinde yorumlanmasına neden olabilmektedir.

AK Parti-Parti Programı'na (2019) bakıldığında Doğu ve Güneydoğu'ya ilişkin olarak Kürt meselesinin değerlendirilmesinde ekonomik olanakların ve vatandaşlık haklarının iyileştirilmesi perspektifinde değerlendirildiği görülmektedir. Kültürel farkların zenginlik olduğu, Türkçe resmi ve eğitim dili olarak kalmak kaidesiyle farklı dillerin kültürel faaliyetlerde kullanılmasının birlik ve beraberliği pekiştirdiği, bölge halkını bunaltan OHAL gibi uygulamaların kaldırılmasının gerektiği, kültürel farklılıkları tanımanın müştereklikleri yok etmeyeceği ve aksine toplumun birlik ve beraberliğinin çimentosu işlevini göreceği ifade edilmiştir. Yayman (2011:42-43), AK Parti'nin sorunla yüzleşirken aynı zamanda "toplumsal birlikteliği ortaya koyan" unsurları merkezine alan bir siyasi söylem kullandığını belirtmektedir. Yayman (2011:17-18), "Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası" isimli detaylı çalışmasında Halkın Emek Partisi (HEP) ve ardılları olan (Demokrasi Partisi) DEP, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), (Demokratik Halk Partisi) DEHAP, Demokratik Toplum Partisi (DTP), BDP, HDP gibi partilerin Kürt meselesinin temelini "katı milliyetçilik" anlayışı ve "inkâr ve imha"ya dayalı siyaset olarak ifade ettiklerini ve Milli Görüş partilerinin ana akım sağ partilerden farklı olarak Kürt sorunu ile yakından ilgilenmek suretiyle Kürt sorununu rejimden ve sistemden kaynaklanan bir sorun olarak gördüklerini, Kürtlerin varlığını inkârâ yönelik bir sistemin kardeşlik hukukuna uymadığını belirttiklerini ifade etmektedir.

Ulus-devletler bir etnik grubun hâkim kültür olarak öncü olduğu ve diğer birçok etnik grup ile birçok ortak noktada kader birliği yaparak kurup oluşturulan bir devlet şekli olarak özellikle Türkiye örneği üzerinden değerlendirilecek olursa "din ve ırk" temeline dayanmadan inşa edilmiş ve vatandaşların bu ülkenin vatandaşı olmaktan memnun olması çizgisinde birleşme gerçekleşmiştir. Bu anlamda meseleye farklı kültürel yaklaşımların olumlu karşılanması, Kürtçenin kullanımı ve öğrenimi konusunda yasal engellerin tek tek kaldırılması, Kürtçenin 5.sınıftan itibaren seçmeli ders olarak okutulması, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı oluşturulması, TRT Kürtçe kanalı açılması, anadilde savunma hakkı verilmesi, özel okullarda Kürtçe anadilde eğitim getirilmesi şeklinde sivil milliyetçiliği aşan çok-kültürcü bir yaklaşım sergilenmiştir. Tüm bunların Kürtlerin Türkiye'ye bağlılığını temin etme anlamında yapılmak istendiği programdan da anlaşılmaktadır. Bu durum resmi milliyetçiliğin aksine liberal bir politika bakışına yönelmenin büyük oranda AK Parti ile birlikte ortaya çıktığını bize

göstermektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin bu konuda farklı bir ideolojik duruşla olaya yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda Tok (2010), PKK sorununun sosyo-ekonomik geri kalmışlığa ve uluslararası güçlerin kışkırtmalarına dayandırılması ile birlikte bu sorunun temelinde milliyetçiliğin de olduğunu belirtmektedir. Tok, dünyada ulus-devletlerin kuruluş sürecinde her ülkede farklı etnik grupların mevcut bulunduğunu ve bunlardan bazılarının gönüllü asimilasyonla çoğunluğa uygun hâle gelirken bazılarının bu konuda farklılıklarını koruyarak ulus-devlete entegre olmayı kabul ettiklerinden Kürtlere de bu yönü ile bakmak gerektiğini ifade etmiştir. Yazar, bu konuda Türkiye'deki Kürtlerin çoğunluğunun farklılıklarını koruyarak ulus-devlete entegre olmaya yöneldiklerini ifade etmekte ve bu konuda PKK çizgisinde olanların ise etnik milliyetçilik güttüklerini belirtmektedir (Tok, 2010). Meseleye Türk milliyetçileri açısından bakıldığında ise Türkiye sınırlarında yaşayan ve nüfus cüzdanına sahip olan herkesin kendisini Türk etnik grubu olarak görmesini isteyen bir bakış açısı ile olaya yaklaşılması esasında Kemalist milliyetçiliğin daha ileri bir boyutta işletilmesi ve etnik olarak Türk olmanın zorunlu olduğu anlamına gelmesi nedeni ile ulus-devletlerin inşa mantığına aykırılık teşkil etmektedir. Bu şekilde Türk milliyetçi etnik bakış açısı ile Kürt milliyetçi etnik bakışı ulus-devlet yapısının temelinde dinamit koymak anlamına gelmektedir. AK Parti'nin beklentisi ise bu şekilde bir davranışla etnik milliyetçiliğe sevk eden bir uç milliyetçilik tavrından uzak durulması ve ulus-devletin sağlam bir zeminde muhafaza edilmesi sonucunda ekonomik refaha yönelmesidir. Bunun aksi bir davranış hem AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi söylemine aykırıdır hem de Kürt seçmeni sonuna kadar kucaklayarak bu seçmeni ikna sürecinde özellikle İslam'ı tabiri caizse bir yapıştırıcı ya da bağlayıcı olarak kullanması mantığına aykırılık teşkil edecektir. Bu sebeple AK Parti öncelikle liberal çok-kültürcü bir yaklaşımla ulus-devletin temelini güçlendirmeyi arzu eden, bireyi özgürleştiren bir tutum sergilemeyi politika mantığına yerleştirmiş gözükmektedir.

Alptekin ve Köse (2018:319), etnik kimliğin ortak bir soy üzerinden inşa edilmesine rağmen ortak soyun somut göstergelerinin genellikle dil veya din olduğunu ve Türkiye'deki Kürt etnik kimliğinin de kendisini dil bakımından farklılaştırmış olduğunu bildirmektedir. Ancak “din”, dilin yaptığı bu ayrıma göre şekillenmekte olan etnik grupları çaprazlamasına kesmektedir. Hem Kürtlerin hem de Türklerin içerisinde Sünni, Alevi ve Şii unsurlar bulunmaktadır. Bazı Sünni Kürtler kendisini etnik kimlik aidiyeti olarak Sünni Türklere yakın görebilmektedir. Bu durumda etnik aidiyetin temeli dil değil “din”

olabilmektedir. Bu temelde AK Parti, Kürtler ve Türkler arasında “din kardeşliği” vurgusu yapmaya yönelmiştir. Bu bakış açısı PKK ve HDP’lilerin Marksist-Leninist düşüncesine sahip olmayan muhafazakâr Kürtleri AK Parti’ye çekmektedir (Alptekin ve Köse, 2018:319-320). Dolayısıyla “din, etnisite, ve siyasi tercih” noktasında homojen bir Kürt halkı bulunmamaktadır (Bozarslan, 2008:844).

Altuntaş (2002:221)’ın bu konuda Türkiye’de “etnik kimlik farklılaşmasında din-mezhep etkisini ve bunun siyasete yansımaları” araştırdığı çalışmasında Sünni-Kürtlerin kendilerini büyük oranda “Müslüman Kürt” olarak tarif ederken Alevi Kürtlerin kendilerini Alevi-Kürt olarak ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu grupların “en önemli kimliklerinin ne olduğu konusunda sorulan soruya ise “Alevi Kürtlerin sırası ile “ulusal kimlik (T.C. vatandaşı), etnik kimlik (Kürt) ve dini kimlik (Alevi)” şeklinde cevap verirken Sünni Kürtlerin ise sırası ile “etnik kimlik (Kürt), din kardeşliği (Müslüman) ve ulusal kimlik (T.C. vatandaşlığı)” şeklinde cevap verdikleri görülmektedir. Bu iki unsurun siyasi partilere oy verme tutumlarına bakıldığında Sünni-Kürtlerin çoğunlukla şu anki HDP dengi (% 19) bir partiye ve ikinci sırada Milli Görüş (%6,5) partisine, Alevi Kürtlerin ise en fazla desteği CHP’ye (%25,7) ve sonrasında HDP (%8,1) dengi bir partiye verdikleri görülmektedir. Bu anlamda hem Sünni Kürtlerde hem de Alevi Kürtlerde “inanç ve kimliğin” önemli olduğu görülmektedir²¹⁸ (Altuntaş, 2002:221-222). AK Parti bu koşullarda hem HDP tarzı bir partiye destek veren Sünni Kürtlerin daha fazla desteğini almaya çalışarak hem de onları etnik temeldeki bakış açısından sıyırıp ulusal kimlik çerçevesinde toplamaya çalışarak birleştirici temelde bir liberal milliyetçilik bakışı sergilemektedir. Ancak yöneldiği fiiller itibarıyla çok-kültürcülüğü kullanmayı daha çok tercih etmesi gerekmiştir.

²¹⁸ Bu araştırma 227 Alevi Kürt (%51,1) ve 217 Sünni-Kürt (%48,9) olmak üzere 444 kişiye uygulanmıştır. Alevi Kürtler’den kendisini Türk olarak tanımlayanlar ve ana dilini Türkçe olarak kabul edenler daha çok sayıda olmakla birlikte mülakata katılan kişilerin öncelikli kimlik olarak belirttiği etnik kimlik ve de inanç kimliklerinin “etnik milliyetçilik ve radikal inanç/mezhep kimliğine dönüşmediği” belirtilmektedir. Öte yandan etnik kimliğin (Kürt) oy verme davranışını etkilediği görülmüş ve bu Sünni Kürtler de daha belirgin olmuştur. Alevi Kürtlerin en çok oyu CHP’ye vermeleri de inancın oy verme davranışını çok fazla etkilemediğini göstermiştir. Ancak inancın Alevi Kürtler ile Sünni Kürtleri farklılaştırdığı bir gerçektir. Özellikle Alevi Kürtlerde inancın önemli olması bu ayrışmada etkili olmuştur. Bu nedenle Alevi Kürtler Alevi Türklere, Sünni Kürtler de Sünni Türklerle özdeşleşme kurmuşlardır. Ancak her iki grupta da inancın tesiri “etnik kimlik” düşüncesini yumuşatan bir dayanak olmuştur. Öte yandan Sünni Kürtlerin HDP tarzı partilere daha çok destek veriyor olması da onlarda etnik kimlik bilincinin daha fazla olduğunun göstergesidir. Aleviler ise daha fazla ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını söyleseler de ulusal kimlik olarak TC vatandaşlığına daha çok bağlı bir durumdadırlar. Bu durum ise etnik ve inanç kimliğinin ulusal kimliğe engel teşkil etmediğinin göstergesidir (Altuntaş, 2002:219-223).

Bu bağlamda AK Parti her ne kadar “din kardeşliği” üzerinden bir yol alamaya yönelse de “dil” konusunda da ciddi reformlar ortaya koymuştur. Kürtçenin kullanımını serbest hâle getirdiği gibi Kürtçe isim konulmasının engelini kaldırmış, Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayın yapmanın önü açılmış, Kürtçenin kullanımı ve öğrenimi serbest hâle getirilmiş, TRT’nin tümüyle Kürtçe yayın yapması mümkün kılınmıştır. Ayrıca Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması mümkün kılındığı gibi ilk Kürdoloji Enstitüsü Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur ²¹⁹(Alptekin ve Köse, 2018:322-323).

Bunun yanı sıra bölgedeki sorunların ekonomik ekseninde de anlaşılmasına bağlı olarak AK Parti, ekonomik yönden alt yapıyı geliştirme, istihdamı artırma ve terörden zarar görenlerin zararını tazmin etme konusunda politikalar yürütmüştür. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgenin altyapı, maden, sanayi, enerji, tarım ve ulaştırma gibi hizmetlere kavuşturulması için ve ayrıca bölge halkının eğitim düzeyini geliştirmek için atılan bir adımdır. AK Parti de bu yönde eylem planlarını sürdürmektedir (Alptekin ve Köse, 2018:324-325). Bunlara ilave olarak bazı kültürel hakların sağlanması yanı sıra 2002’de OHAL uygulamaları kaldırılmış, 2007 seçimlerinde DTP’nin mecliste grup oluşturması sonrasında AK Parti siyasi icraatlarına hız vermiştir. Bu politikalarda PKK etkisini kırma ve BDP’yi Kürt halkının temsilcisi olarak bırakmamak adına Kürt Açılımı denen süreç başlatılmıştır (Koyuncu, 2014:213-214).

AK Parti iktidara gelmesinin ertesinde AB uyum adımları çerçevesinde demokrasinin geliştirilmesi ve insan hakları ihlallerinin giderilmesi çerçevesinde Kürtlerin yıllar süren önemli sorunlarını çözerek ciddi anlamda özgürleşmelerini temin etmiştir. Bu süreçte özellikle vesayetin müsaadesi ölçüsünde hareket edebilmiş, siyasi istikrarsızlıkları yeni bir siyasi ya da ekonomik istikrarsızlık doğmayacak şekilde dikkat ederek çözmeye yönelmiştir. Ancak yine de AK Parti, liberalizm ve çok-kültürcülük çerçevesinde yürüttüğü politikalarla Kürt etnik milliyetçilerini memnun edemediği gibi bu politikaları ortaya koymasıyla da Türk etnik milliyetçilerce vatan haini ilan edilmiştir. Özellikle 2008 sonrası süreçte Kuzey Irak Kürtleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve bir süre gizli görüşmeleri Türk etnik milliyetçileri için ülkenin bölündüğü şeklinde bir yargılama yaratmıştır. Bu süreçte özellikle Kürt açılımının yarattığı algı AK Parti’yi kendisini açıklamak ve anlatmak

²¹⁹ Bununla birlikte Erdoğan, ünlü aşk destanı ‘Mem û Zîn’i seçim meydanlarında dile getirdiği gibi, Kültür ve Turizm Bakanı da bir ilke imza atarak bu destanı Türkçe basarak Meclis’te dağıtmıştır (Erdoğan’ın övündüğü kitaba yasak, 2011). Öte yandan yine çözüm sürecinde Kürtçe Kur’an-ı Kerim meali basılması gibi Kürtçe’nin kullanılmasını özgürleştiren düzenlemeler yapılmıştır (Güneydoğu’da “Kürtçe Kur’an” sevinci, 2015). Bu şekilde liberal çok-kültürcülük sergilenmekte ve bu davranış muhafazakârlıkla yorumlanarak bütünleşme İslam’la sağlanmaktadır. Doalyısıyla milliyetçi gel-gitler yaşanmaktadır.

zorunda bırakmıştır. Bu koşullar, sürecin “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” şeklinde adlandırılması ve AK Parti’nin tek millet, tek devlet, tek vatan, tek bayrak şeklinde söylemlerle politika yürütmesine neden olmuştur. AK Parti özellikle tek devlet, tek millet mitosu ile Türk etnik kimliğini benimsetmeye dönük bir beklentiden ziyade sivil milliyetçi anlayışın “vatandaşlık” bağı çerçevesinde kültür ve din gibi ortaklıklar temelinde bir millettten bahsetmektedir. Bunun geliştirilmesi için özellikle 2009’dan itibaren büyük bir fiili gayret başlatmıştır.

“Kürt Açılımı” ya da “Demokratik Açılım”²²⁰ denen süreç, çözüm sürecinden evvel bir tarihte yani 29 Temmuz 2009’da başlamış olmakla beraber 19 Ekim 2009’da PKK’lıların Habur Sınır Kapısı’nda karşılanması ile yaşananlar sonucunda büyük ölçüde dondurulan faaliyete dair bir adlandırmadır²²¹. Kürt açılımı daha sonrasında Ocak 2010’da “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” şeklinde isimlendirilmiştir ve bu proje çözüm sürecinden farklı bir mantık ve işleyişe sahip bulunmaktadır. Bu açılım Kürt sorununu “demokratikleşme” temelinde ele almıştır²²². Çözüm sürecinden daha az kapsamlı olan “Kürt açılımı” bir müzakere sürecinden ziyade, “müzakereci demokrasi” yaklaşımını benimseyen ve hükümet tarafından tasarlanmış tek taraflı bir demokratikleşme girişimi olarak elde edilmek istenen beklenti daha azdı. Hukuki ve siyasi zeminde çözüm üretmek için zemin hazırlamıştı. Bu anlamda kamuoyu tartışmaları sürecin önemli bir sütununu oluşturmaktaydı ve müzakere sürecinin daha doğrudan yürütülmesi için “siyasi, toplumsal ve psikolojik” zemini hazırlamaktaydı (Alptekin ve Köse, 2018:330-332).

Erdoğan bu süreçte BDP ile ilişkilerini sürdürse de, esasında Kürt açılımı denemesinde BDP ile yol alınamayacağını 2012’de bir Televizyon kanalında kendisine yöneltilen

²²⁰ CHP’nin muhalefeti ve kamuoyunda oluşması muhtemel Türk milliyetçisi tepkileri engellemek adına Kürt Açılımı ifadesi yerine “Demokratik Açılım” adı kullanılmaya başlanmıştır (Koyuncu, 2014:214).

²²¹ Koyuncu (2014:215), silah bırakan bir grubun Habur’dan giriş yapması üzerine coşkulu bir karşılama ile karşılanması durumunun medya ve kamuoyunda çok tepki alması sonucu çözüm sürecinin kitlendiğini ifade etmektedir. Bu süreçte Erdoğan’ın “Kürt Sorunu yoktur... Kürt vatandaşlarımızın sorunları vardır...” şeklindeki söylemine atıf yapmaktadır. Bu söylem sorunu yok saymak olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçten sonra ise Kürt Açılımının Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi şekline dönüştüğü görülmektedir. Erdoğan Kasım 2009’da TBMM’de yaptığı konuşmada Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ni başlatmış ve bu konu ile ilgili bir Genelge sunmuştur (Koyuncu, 2014:215).

²²² Bu süreçte AK Parti’nin Tanıtım ve Medya Başkanlığı’nın “Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım süreci, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” adındaki 30 soru ve cevaplı kitapçığı yayımlanmıştır. Bu kitapçıkta “Demokratik açılım süreci niçin ‘Kürt Açılımı’, ‘Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ gibi farklı isimlerle nitelendirilmektedir?” sorusuna verilen cevabın “Demokratikleşme sürecinde en ağır sorun alanı terör ve Kürt meselesi olduğu için başlangıçta basın yayın kuruluşları, yapılan çalışmaları ‘Kürt sorunu’ olarak nitelediler. Süreç, sadece Kürt meselesi gibi kavramlara indirgenemeyecek kadar geniştir. Nitekim süreçte Alevi vatandaşlarımızın, azınlık gruplarının sorunları, hatta başta işsizlik olmak üzere ülkemizdeki ekonomik meselelerin çözüm yoluna konulması, minimize edilmesi hedeflenmiştir” (AK Parti’den “Demokratik Açılım” kitapçığı, 2010) şeklinde olduğu görülmektedir.

sorulara verdiği cevapta “Bunlarla neyin müzakeresini yapacaksın? Karşında müzakere edeceğin bir defa bir parti olacak, demokrasiye inanmış, parlamenter sisteme inanmış bir parti olacak, onunla müzakere edeceksin. Bunların böyle bir derdi yok” şeklinde ifade etse de bu sürecin devamı konusunda ısrarcı olarak ciddi risk almıştır. Başbakan Erdoğan yapılan müzakerelerle ve alınan riskle ilgili şunları belirtmiştir (Başbakan Erdoğan’ın Konuşmasının Tam Metni, 2012):

Bunlara inanarak da diyoruz ki, biz terör örgütüyle mücadele edeceğiz; ama siyasi partiyle de müzakere ederiz. Yani bugüne kadar birçok iktidarların yapmadığı şeyler. Örneğin; diyelim ki MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı) müsteşarlarımızı, bundan önceki müsteşarım da dâhil, şimdiki müsteşarım da dâhil, bunları adaya gönderen bir başbakan, Oslo’ya gönderen bir başbakan... Bunu gönül huzuruyla söylüyorum; çünkü sorun çözmek için burası en yetkili mercimdir. Dünyada da en yetkili merci bu noktada istihbarattır. İstihbaratı bu noktada kullanırız, her an kullanırız. Bugüne kadar kullandığımız gibi bundan sonra da kullanırız. Bu sadece terörle de ilgili değildir. Terör dışı suçlarda da aynı şey yapılabilir. Çünkü bizim derdimiz burada bağcıyla değil. Derdimiz bu üzümü nasıl yiyeceğiz? Milletçe nasıl yiyeceğiz (Başbakan Erdoğan’ın Konuşmasının Tam Metni, 2012).

Erdoğan değerlendirmesinde “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” ile ilgili kararlılığını dile getirerek bu kararlılığın teröre destek anlamına gelmediğini belirtmiştir. Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)’in her türlü hareketi yapabileceğini bildiren Erdoğan, önemli olanın akan kanın durması ve iyi sonuç almak olduğunu belirtmiştir. Milli Birlik ve Kardeşlik ifadesinin için de “milli, birlik ve kardeşlik” ifadeleri olduğunu bundan teröre destek sonucunun çıkmayacağını ifade etmiştir (Demir, 2012).

Öte yandan 21 Mart 2013 Nevruz günü, Barış Süreci yahut “Çözüm Süreci” şeklinde isimlendirilen politikanın resmi olmayan başlangıç günü kabul edilmiştir. Öcalan’ın hazırladığı ve Kürt Meselesinin barışçıl ve demokratik çözümünü övdüğü mektubu, Diyarbakır’da Nevruz kutlamaları sırasında Sırrı Süreyya Önder tarafında okunmuştur. Öcalan bu mektubunda “silahların susturulması ve düşüncelerin konuşulması” gereken bir noktaya geldiğini ifade etmiştir. Silahlı unsurların Türkiye’nin dışına çıkmasını istemiştir. Ayrıca mektupta Türklerle Kürtler arasındaki kardeşliğe çokça atıf yapmıştır. Bu mektubunun ardından PKK 23 Mart’ta tek taraflı eylemsizlik kararı almış ve Türkiye topraklarından geri çekilmeye Mayıs ayında başlamıştır²²³ (Köse, 2017:19-20). Dolayısıyla ilk aşama 2013’te silahlı güçlerin çekilmesinde yaşanmıştır. 2014’te çözüm için çerçeve bir yasanın çıkması, taraflar arası görüşmelerin başlaması²²⁴, 28 Şubat Dolmabahçe

²²³ Ancak sadece çok sınırlı bir bölümü Türkiye’den çekilmiştir. Hükümetin reformlar konusunda yavaş ve yetersiz davrandığı gerekçesi ile çekilme Eylül ayında durmuştur. Bu anlamda sürecin birinci aşaması tamamlanamamıştır (Köse, 2017:19-20).

²²⁴ İmralı-devlet, İmralı-HDP, HDP-hükümet arasında

toplantısının yapılması²²⁵, 2015 Nevruz’unda Öcalan’ın silah bırakma kongresinin eşiğine gelinmesi çözüm sürecinin önemli etapları olmuştur (Bayramoğlu, 2015:2). Ancak bu süreç 22 Temmuz 2015’te Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunun şehit edilmesi sonucunda sona ererken şiddet seviyesi tırmanmaya başlamıştır (Karaca, 2018).

Bu sürecin sonlanmasına kadar olan süreçte askeri operasyonlar durdurulmuş ve Çözüm Süreci’nin ayrıntılarını halkla paylaşmak adına Akil İnsanlar Heyeti²²⁶ (AİH) devreye sokulmuştur. Kürt Ulusal Hareketi (KUHH) ve Öcalan, aktörler olarak ön planda olmuştur. AİH, süreci yeterince toplumsallaştıramasa da Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) tutukluları da hapishaneden çıkarılmış ve sürecin önünü açan yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Köse, 2017:20).

Bu süreç başladıktan sonra Erdoğan, PKK sorunu ile Kürt sorununun birbirine karıştırılmamasını, Kürt sorununun bittiğini ancak Kürt vatandaşların sorunlarının çözülmeye devam ettiğini, ayrıca bu kardeşliği PKK ve PKK’nın kuklası, oyuncağı olan BDP’nin bozamayacağını ifade etmiştir (Milleti Silme Planı, 2012). Erdoğan bu hususta “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek millet” dediklerini ve birilerinin buralarda ameliyat yapmak istediğini bildirmiştir (Karakuş, 2011).

M. Çınar²²⁷ (2015:122) bu hususta AK Parti’nin Kürt kimliğinin inkârına son verdikleri, red ve asimilasyonun son bulduğu için Kürt meselesinin bittiğini ilan ettiğini belirtmektedir. Bu anlamda 1990’ların militarist söylemine başvurarak Kürtlerin “milletvekili, bakan, cumhurbaşkanı” olabildiğini hatırlattığını belirten Çınar, AK Parti’nin sağladığı maddi imkânları da ileri sürerek BDP’ye ihtiyaç olmadığını belirttiğini ifade etmektedir. Öte yandan Çınar AK Parti’nin Türkleri ve Kürtleri “din” üzerinden birleştiren tutumunu değerlendirerek BDP’nin din karşıtı olduğu söyleminden hareket ederek dindar Kürtleri etkileyerek BDP’yi marjinalize etmeye çalıştığını belirtmektedir. Yazar bu konuda, AK Parti’nin BDP’nin Kürtlere Zerdüştlüğü din olarak ataması sebebi ile dini zayıflığı üzerinden gidildiğini; BDP’yi imam hatip öğrencilerinin yurtlarını yakmakla suçladığını; BDP’nin Kürt çocuklara dinlerini öğrenmesine engel olduğunu; BDP’nin ezanın Kürtçe okunmasına yönelmesi ile CHP ile aynı zihniyette olduğuna dair beyanda

²²⁵ Dolmabahçe mutabakatı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Bayramoğlu, 2015:4-9).

²²⁶ Başbakan Erdoğan 3 Nisan 2013’te 63 kişilik (41 erkek ve 12 kadın) bir Akil İnsanlar komisyonu oluşturmuştur. AİH ülkenin 7 bölgesine yayılarak 2 aydan fazla bir süre çalışmışlardır. Komisyon, insanların Çözüm Süreci’den ne beklediklerini anlamaya çalışmış ve bu şekilde bir istişare mekanizması olarak çalışarak ortaya çıkan çekince ve eleştirileri kaydetmişlerdir. Bu 7 grup, nihai raporlarını başbakana sunmuşlardır (Köse, 2017:20).

²²⁷ Siyaset Bilimci Prof. Dr.

bulunmakta olduğunu belirtmektedir (Çınar, 2015:122-123). Dolayısıyla burada dinin bir millet için birleştirici ve bütünleştirici yönü bir kere daha vurgulanmış olmaktadır. Ayrıca “din”e bir harç vazifesi verilerek özellikle BDP’nin dine aykırı tutumu yinelenerek Kürtlerin bakış açısına telkinde bulunulmak ve BDP gayrimeşru hâle getirilmek istenmiştir. Böylece hem ülkenin Doğu’sunun gözünde BDP marjinalize edilmekte hem de ülkenin Batı’sına teröre yakın olanlarla yakınlaşılmadığı ve anlaşılmadığı mesajı verilmektedir. Elbette aynı şekilde HDP’nin de Erdoğan’ı gayrimeşru hâle getirmeye çalışarak çözüm süreci zihniyeti dışına çıktığı bilinmektedir (Köse, 2017:23).

Bu süreçte gerçekleşen çok çeşitli olaylar KUH ile AK Parti arasında güveni zedelemiştir. Özellikle 6-8 Ekim 2014 olaylarının²²⁸ varlığı AK Parti’yi şok etmekle beraber Türk toplumunda da öfkeye sebep olmuştur (Köse, 2017:30-32). KUH’nin, “bölgesel özerklikten öz yönetime dayalı kanton yapısı” şeklinde beklentisi artmıştır. Ayrıca Suriye’nin kuzeyinde PYD’nin fiili özerkliği elde etmiş olması ve Demirtaş ile HDP’nin Erdoğan’ı şeytanlaştırma gayretleri de artmıştır. Öte yandan AK Parti, “muhafazakâr Türk milliyetçisi seçmenlerin eleştirileri ve geleneksel tabanının endişelerine karşılık” seçim kampanyası sürecinde barış sürecini yavaşlatan bir politika ortaya koymuştur. Hükümetin PYD’den beklentisi “Suriye iç savaşında ılımlı muhaliflerle birlikte hareket etmesi” yönünde iken “PYD büyük ölçüde rejim güçleri ile paralel” hareket etmiştir. Hükümetin bu konuda yaptığı eleştiriler ise HDP tabanı tarafından “Kürt düşmanlığı” olarak lanse edilmiştir. Bu propaganda KUH tabanında da bir karşılık bulmuştur. Bilhassa, hükümetin Kobani’de YPG ile IŞİD²²⁹ arasında yaşanan çatışmaya doğrudan müdâhil olma konusunda

²²⁸ Olay, Suriye’nin kuzeyinde bulunan PKK’ya bağlı bir yapılanma olan PYD ve bunun silahlı kanadı YPG elde ettiği bazı siyasi avantajlar ile Suriye’nin kuzeyinde yer alan Afrin, Cezire ve Kobani kantonlarında hâkimiyet kurması ile ortaya çıkmıştır. PYD’nin Kobani’yi savunabilecek gücü olmaması nedeni ile ortaya çıkan, insani krizi Türkiye topraklarını kullanmak sureti ile Kobani’ye geçen IKBY’ye bağlı Peşmerge güçlerinin yardımı ile durdurabilmiştir. Ayrıca kuşatmada yaralananlar da Türk hastanelerinde tedavi edilmiş ve kuşatmadan kaçan binlerce Kürt sivil Türkiye’ye sığınmıştır. Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)’in Kobani’ye yapmış olduğu bu saldırı ise Türkiye’deki Kürtler arasında etnik- milliyetçi bilinci artırmıştır. Bu süreci hem PKK hem de HDP kullanarak Türk Hükümeti’nin IŞİD’e destek verdiği yönünde suçlamalarda bulunmasıyla bu durum 50’den fazla Türk vatandaşının ölümüyle sonuçlanan 6-8 Ekim Olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. PYD’nin IŞİD ile mücadelesi örgüte uluslararası meşruiyet kazandırmış ve Kürt genç jenerasyonu da bunu destansı bir zafer olarak görmüştür. Böylece Suriye’nin kuzeyindeki kısmi özerklik barış sürecini tehlikeye sürüklemiştir. Çünkü kısmi özerklik ile birlikte süren barış süreci olası “bağımsız ve birleşik Kürdistan” için umut ve beklentileri artırmıştır. Ayrıca bu mücadelede PYD, uluslararası destek ve askeri yardım temin etmeyi de başarmıştır. PYD’deki bu zenginleşme PKK’nın gücünü de artırmıştır (Köse, 2017:27-28). Dolayısıyla Türkiye’nin bu süreçte PYD’nin Suriye’deki mücadelesine destek verdiği ya da en azından karşı durmadığı anlaşılmaktadır.

²²⁹ IŞİD, DEAŞ, DAİŞ kısaltmaları aynı anlamda yani “Irak ve Şam İslam Devleti” karşılığında kısaltma olarak kullanılmaktadır.

isteksiz davranışı Türkiye’deki Kürtlerin AK Parti’ye olan eleştirilerini arttırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte barış süreci baltalanmıştır (Köse, 2017:22-25).

Bu süreçte yeterli sayıda PKK’lının ülkeden çekilmediği görüldüğü gibi, PKK’nın şehir kalkışmaları için Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi (YDG-H) ve Yeni Demokratik Gençlik (YDG-J) milislerini kurup eğitmesi söz konusu olmuştur. Hatta Güneydoğu’nun bazı şehirleri ile ilçelerinde silahlanma kritik seviyelere ulaşmıştır. Suriye ve Irak’ta yaşanan iç savaşların PKK’nın silah teminini kolaylaştırması PKK’nın şiddet meylini arttırmıştır. Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) ve HDP’nin yönettiği bazı belediyeler ise silah depolamayı kolaylaştırmıştır. KUH’nin bölgesel özerklik arayışı temelinde hükümetin gerekli anayasal ve yasal düzenlemeleri yapmaması, AK Parti’nin Suriye’deki PYD’ye karşı duruşu ve ayrıca Erdoğan’ın “Dolmabahçe Mutabakatı²³⁰”nı reddetmesi de rahatsızlık oluşturmuştur (Köse, 2017:30-32).

Çözüm Süreci’nin zayıflatan nedenlerden bir diğeri HDP ve PKK’ya sempati duyan Kürt toplumsal kesiminin beklentilerinin sürekli artmış olmasıdır. PKK bu süreçte “2013 yazındaki Gezi Parkı Eylemleri ve aynı yıl gerçekleşen FETÖ’cü emniyet ve yargı mensuplarının gerçekleştirdiği 17-25 Aralık yargı darbesi girişimleri, Suriye iç savaşında PKK lehine değişen güç dengesi ve PKK’nın Suriye kolunun dikkat çeken ilerleyişi” gibi gelişmelerin AK Parti hükümetini zayıflatacağını düşünmüştür. Bu durum PKK’nın beklentilerinin yükseltmiştir. Çözüm sürecini zayıflatan diğer bir neden ise Türkiye’de 7 Haziran 2015 milletvekili seçimine giden süreçte hükümet ile PKK arasında tırmanan gerginlik paralelinde kutuplaştırıcı bir dilin ortaya çıkmasıdır. Ayrıca “etnik Kürt hareketi içindeki farklı aktörler kamuoyuna çelişkili mesajlar verirken hükümet daha tutarlı bir tutum takınmıştır”. Bu süreçte parti içerisinde milliyetçi hisleri güçlenmiş ve Çözüm Süreci’ne bir tepki olarak bazı AK Parti oyları MHP’ye kaymıştır. PKK ise daha kötü bir şekilde güvenliğin kademeli olarak azaltıldığı bir dönem içerisinde “daha fazla silah toplamak ve şehir savaşına hazırlanmak üzere militanlarını yeniden örgütlemek” için uğraşmıştır. Suriye’deki iç savaş sayesinde silah temin imkânı arttığı gibi DEAŞ ile mücadele PYD’nin kazandığı uluslararası meşruiyet de yeni alternatiflerin düşünülmesine neden olmuştur (Alptekin ve Köse, 2018:334). Yanmış’ın henüz Hendek-Barikat Olayları

²³⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan, 10 maddelik prensip mutabakatı metninin demokrasi adına kabul edilemeyeceğini ve İzleme Kurulu’na karşı olduğunu belirtmiştir (Bila, 2015). Erdoğan, Öcalan’ın hazırladığı 10 maddeyi, “çözüm sürecinin 78 milyonun süreci olduğunu ve PKK kökenli bir parti ile değil parlamento ile böyle bir adımın atılabileceğini” belirterek reddetmiştir (Köse, 2017:31-32).

nihayete ermeden evvel Şubat 2016’da tamamladığı çalışması²³¹, sürecin bitmesine neden olan hususların bunlar olduğunu desteklemektedir (Yanmış, 2016:23-26). Dolayısıyla 7 Haziran 2015 Genel seçimlerinde AK Parti’nin oylarının düşmesi de bu sürecin iyi gitmediğinin kanıtı olarak görülebilir. AK Parti Haziran seçimlerinde “Kürtlerin desteğini HDP’ye, Türk milliyetçilerinin de desteğini MHP’ye” kaptırmıştır (Köse, 2017:24).

Kaybedilen siyasi destek bir yana bu sürecin Türkiye’ye neredeyse en büyük yansıması devletin barış beklentisinde olduğu bir evrede PKK’lılarca Hendek Olaylarına dair güçlü hazırlıkların yapılması olmuştur. Suriye’de PYD²³²’nin elde ettikleri ile heyecanı artan PKK aynı yöntemlerle Türkiye’ye konuşlanarak Çözüm Süreci ortamında Türkiye’ye silah ve mühimmat yığmış, evler hazırlanmış, tüneller kazılmış ve böylece devlet otoritesi yıkılarak Suriye’deki gibi bir yapı oluşturulmak istenmiştir (İnci, 2019:590). Bu konuda Erdoğan “Çözüm Sürecinin bir ihanetle ciddi anlamda silah stoklanarak değerlendirildiğini, güvenlik güçlerinin barışa bağlı kalarak çatışmaya girmemesi yönünün kullanıldığını belirtmektedir (Erdoğan’dan Çarpıcı Sözler: Terör Örgütü Çözüm Sürecinde Silah Stokladı, 2015). MGK ve Bakanlar Kurulu’na sunulan raporda ise PKK’nın, “çekiliyoruz” dediği dönem itibarıyla silahlanmaya devam ettiği ve kentlerdeki evlere mühimmat yığıldıkları ve 80 bin uzun namlulu silahı buralara sakladıkları bildirilmektedir (Bostan, 2015).

30 Temmuz 2015’ten itibaren yeniden yükselen terör eylemleri aynı yıl Eylül ayına geldiği vakit özellikle HDP’li Belediyelerin vermiş olduğu destek ile iş makineleri yardımıyla Hendek ve Barikat eylemleri başlatılmıştır. Bu eylemler öncelikle Diyarbakır Sur’da ve sonrasında Cizre, Silopi, İdil, Yüksekova, Şırnak ve Nusaybin’de gerçekleşmiştir. Terör eylemleri ile amaçlanan ise “öz yönetim ve öz savunma birliklerini kendilerinin yönetmesi ile Türkiye’ye itaat etmeyeceklerini ortaya koyan bir halk isyanı başlatmak” olmuştur (İnci, 2019:591). Bu süreçte, Demirtaş kendilerinin ve halklarının ölüm korkusunu çoktan aştıklarını belirterek “Bu işi ya böyle kabul edeceksiniz ve bu

²³¹ Yanmış’ın çalışması; Hakkari, Silopi, Cizre, İdil, Nusaybin, Şanlıurfa, Mardin ve ağırlıklı olarak da Diyarbakır’da yapılmış ve 38 kişi ile yüz yüze görüşülürken 98 kişi de açık uçlu mülakat sorularını doldurmuştur. Toplamda ise farklı siyasi-ideolojik çevrelerden 136 kişiyle görüşme yapılmıştır.

²³² PKK’nın Suriye kolu olan PYD, ABD tarafından DEAŞ bahane göstererek 2014 yılı itibarıyla PYD’yi silahlandırmaya başlamıştır. 22 bin tır ve 5 bin uçaktan fazla mühimmat ile desteklenmiştir. Bu mühimmatın 60 ila 65 bin kişilik bir ordunun ihtiyacına yetebileceği belirtilmektedir. Askeri eğitim desteği de verilmektedir. ABD örgütün elindeki silahların toplatılacağı şeklindeki sözünü tutmamıştır. 20 Ocak 2018 tarihinde gerçekleştirilen Zeytin Dalı operasyonunda PYD Afrin’de bu silahları Türkiye’ye karşı kullanmıştır. Bu şekilde bir defacto devlet kurarak İran gibi ülkelere yapılacak işgallerde Türkiye’yi sınırlandırarak Orta Doğu ile bağlantısını kesmek amaçlanmıştır (İnci, 2019:589-590; Misto, Tok ve Kako, 2019).

zulmü durduracaksınız, sokağa çıkma yasakları kalkacak, infazlar duracak, özerkliğin, öz yönetimin müzakere edildiği üçüncü gözlemci gücün masada olduğu Dolmabahçe mutabakatı üzerine tartışmanın başlayacağı sağlıklı bir müzakereye dönülecek, bizim istediğimiz bu” (Ün, 2015) şeklinde devleti tehdit eden bir dille amaçlarını dile getirmiştir. Devam eden süreçte halk ise, terör örgütüne destek vermeksizin bu alanları terk ederken devlet de gerekli operasyonlar ile bu alanları kurtarmıştır²³³. Süreç sonunda PKK, kendisinin Suriye kolu olan PYD gibi kantonlar kurarak hendek kazdıkları yerleri alacaklarını sanmış olsalar da bu mümkün olmamıştır. 2015 seçimlerinde halktan % 13 oy almanın öz yönetimi getirmediğini görmüşlerdir (İnci, 2019:591-592).

Dolayısıyla AK Parti’nin bu süreçte ciddi liberal çok-kültürcü politikalar ortaya koyan ve Kürtleri yıllarca özlemini kurdukları refaha/demokrasiye ulaştıran tavrına karşılık PKK gibi unsurları saf dışı bırakamadığı, AK Parti ile birlikte Kürt etnik milliyetçisi bir parti olan HDP’nin de büyüdüğü görülmektedir. Bir müddet PKK’nın terör eylemlerinden geri durduğu görülmekle beraber özellikle Suriye’de yaşananların etkisi ile PKK unsurlarının silah bırakmaktan ziyade Türkiye sınırlarında daha da güçlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Kürtlerin demokrasi beklentileri karşılanarak ülkelerine bağlılığı temin edilse de ve AK Parti silah bıraktığını sandığı PKK’lıların yurttan çekildiğini sanarak izlese de, PKK ve HDP sempatisi olanlar bu süreçte “6360 sayılı yasanın da sağladığı nimetlerden faydalanarak belediyeleri PKK’lıların kontrolünde şehirlere mühimmat stoklayan mekanizmalar hâline getirerek ve bunun ardından hendekleri kazıp yerel halkı direnişe çağırmaya yönelerek” büyük bir direniş ortaya koymak istemişlerdir ve bu direnişe karşılık AK Parti AB uyum süreci ve demokratik açılım gibi önemseydiği değerleri bir kenara bırakmak zorunda kalarak devletin bekası kaygısı çerçevesinde “sosyal bütünlüğü ve kamu düzenini temin etmek adına, ulus için ortaya çıkan iç ve dış tehdit karşısında toplumu devlet etrafında kenetleyen bir bakışla” muhafazakâr milliyetçiliği icraata koyarak bu sürece dur demek zorunda kalmıştır. Bu süreçte AK Parti, tarihi maziden ilham almış, kültürel birliğe dokunmuş, bu direnişçileri İslamî anlamda eleştirerek milli ve manevi değerler temelinde milleti birleştirmeye çağıran bir politika değişimi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla burada esasında muhafazakâr milliyetçilik çerçevesinde bir mazi birliğine de

²³³ Sur örneğinden olaya bakıldığında “103 gün süren çatışmalı süreçte 71 güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiş 523’ü ise yaralanmıştır. Toplamda 279 PKK’lı öldürülmüş 52’si teslim olmuştur” (İnci, 2019:591).

odaklanılmış olmaktadır. Çünkü bu süreçte gerek kurtuluş mücadelesinde gerekse Osmanlı dönemindeki kardeşlik yinelenmiştir.

Bu bağlamda, AK Parti’yi özellikle muhafazakâr milliyetçi temelde hareket etmeye yönelten büyük meseleye biraz daha “detaylı” bakmak hem AK Parti’nin liberal çok-kültürcü yaklaşımla bir şey elde edip edemediğini görmek hem de muhafazakâr milliyetçiliği neden uygulamak zorunda kaldığını anlamak için gereklidir. AK Parti’nin politik tutumunun demokrasi sürecine ciddi anlamda sabırla yaklaşması ve son radde kadar beklenti içerisinde olması bölgenin kontrolünü ciddi anlamda zorlaştırmış olsa da bu süreçte bölge halkının isyana destek vermemesi esasında AK Parti’nin liberal milliyetçi bir bütünleştiricilik hedefiyle ortaya koyduğu liberal özgürleştirme ve çok-kültürcülük faaliyetlerinin meyvelerini alması anlamını da taşımaktadır. Öte yandan muhafazakâr milliyetçiliğe yönelme ile ortaya konulan politikaların da askeri anlamdaki gelişmeye katkısı açıktır. Çünkü bu süreçte AK Parti bağımsız bir silah sanayiine sahip olmanın ehemmiyetini bir kez daha anlamıştır. Öte yandan silahsızlanmanın diyalogla sağlayamayacağı ya da muhatap olarak PKK ve HDP’nin alınamayacağı da anlaşılmıştır.

Öte yandan bu süreçte PKK ve HDP’deki tutum değişikliğine de dikkat çekmek gerekmektedir. Bu konuda Yeğen (2015), PKK’nın yıllarca askeri mücadeleyle bağımsız, birleşik, sosyalist Kürdistan için uğraştığını; ancak sonraki süreçte “bağımsızlaşmış değil, demokratik özerklik ya da özyönetim yoluyla ‘özgürleşmiş’ bir Kürdistan” için “müzakere ya da Devrimci Halk Savaşı” yolunu uygulamayı hedeflediğini ve 2011 Temmuz’unda olduğu gibi çözüm sürecinin sonunda da müzakere denemesinin ardından Devrimci Halk Savaşı ilanı yaptığını belirtmiştir. Ancak Yeğen bu yeni doktrinde “gerilla mücadelesinden” ziyade “PKK militanları ve milisleriyle Kürt kitlelerinin iç içe geçtiği şehir çatışmalarına” yönelme olduğunu belirtmektedir (Yeğen, 2015). Dolayısıyla 2015’te örgüt “kıra dayalı şehir savaşı” adını verdiği yöntem ile hareket ederek şehirlerde alan hâkimiyeti oluşturarak bu askeri hâkimiyet üzerine fiili özerklik inşa etmeye yönelmiştir. 2013 Mart ayında ilan ettiği ateşkesi 2015 Temmuz ayında bozarak terörle mücadele yöntemlerinde tekrar askeri önlemleri öne çıkarmıştır (Alptekin ve Köse, 2018:325-329).

Böylece PKK’nın Temmuz 2015’te şiddeti tekrar alevlendirmesi ve parti yöneticilerinin de kendileriyle PKK’nın saldırıları arasına mesafe koymaması sonucu HDP’nin

“Türkiyelileşmek²³⁴” iddiası suya düşmüştür. HDP’nin eş başkanları olan Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ, bunu engellemek yerine Demokratik Toplum Kongresi (DTK)’nin 27 Aralık 2015 tarihinde ilan etmiş olduğu “demokratik özerklik” ve “öz yönetim” taleplerine destek vermeyi tercih etmiştir (Köse, 2017:22-25). Dolayısıyla Ağustos ayı itibarıyla DBP çeşitli yerleşim birimlerinde il başkanları ve belediye başkanlarının katılımı ile özerklik ilanına başlamıştır. Ağustos ayında 12 yerde özerklik ilanı gerçekleştirilmiştir. Bu yerler sırasıyla şöyledir (Bayramoğlu, 2015:31):

Şırnak/Merkez 10 Ağustos 2015, Silopi 12 Ağustos 2015, Cizre 12 Ağustos 2015, Nusaybin 12 Ağustos 2015, Yüksekova 13 Ağustos 2015, Muş/Varto 13 Ağustos 2015, Muş/Bulanık 13 Ağustos 2015, Hakkâri/Merkez 14 Ağustos 2015, Diyarbakır/Sur 14 Ağustos 2015, Diyarbakır/Silvan 15 Ağustos 2015, Van/Edremit 15 Ağustos 2015, Van/Başkale 16 Ağustos 2015.

AK Parti ise, 2015 yazı itibarıyla yürütmüş olduğu terörle mücadelede “etkisiz hâle getirilen terörist sayısı, önlenen terör eylemi sayısı ve Türkiye içinden örgüte katılımın azaltılması” konularında başarılı bir sonuç elde etmiş olsa da terör unsurlarının silah bırakması mümkün olmamıştır. Çıkan ayaklanmalara karşılık yapılan Hendek operasyonları ile işgal edilen alanlar PKK’dan temizlenirken, bu süreçte PKK’ya yardım eden belediyelere kayyum ataması yapılarak kırdaki/dağdaki PKK’ya karşı ise kış koşullarında dahi ara verilmeksizin mücadele verilmiştir. Böylece AK Parti ideolojik belediyeciliği öteleyerek hizmet esaslı belediyeciliğe geçiş yapmış ve imkânları teröre karşı propaganda ve halka hizmet için kullanmaya yönelmiştir. PKK’nın karakol saldırılarına karşı kalekol sistemine geçilmeye başlanmıştır. Ayrıca yerli savunma sanayii projeleri hızlandırılarak uzun süreli bir terörle mücadele kampanyasının Türkiye’nin kendi kaynaklarıyla sürdürülebilirliği garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Bu süreçte özellikle yerli insansız hava araçları daha etkin şekilde kullanılmış, Suriye’den PKK’ya verilebilecek lojistik destek ve sınırdan sızmalara karşı sınırlara duvarlar örülmüştür. Her ne kadar Türkiye, çözüm süreci öncesinde de PKK ile mücadele ediyorsa da bu süreçte “İHA’lar, kalekollar, sınır duvarı gibi önlemler” daha önce denenmemiş güvenlik araçları olmuştur (Alptekin ve Köse, 2018:325-329).

AK Parti yönünü liberal milliyetçi duruştan muhafazakâr milliyetçi duruşa çevirerek bir beka kaygısı formuna girmektedir. Bu anlamda terör unsurlarını temizleyerek, kayyumlar atayarak, kış koşullarında terör temizliğini sürdürerek ve askeri kapasitesini artırarak

²³⁴ Köse (2017:23), HDP için Türkiyelileşme stratejisinin, sadece bir bölgede etkili bir etnik Kürt partisi görünümünden sıyrılmak suretiyle Türkiye’nin bütününe hitap eder şekilde siyaset üretebilen bir sol partiye dönüşme anlamına geldiğini; ayrıca HDP’nin Türkiyelileşme iddiasının 7 Haziran 2016 seçimlerine kadar başarılı olduğunun dile getirildiğini bildirmektedir.

hendek uğraşlarını ve diğer saldırıları bertaraf etmiş olsa da liberal milliyetçiliğin birleştiriciliği düşüncesi ile ortaya koymuş bulunduğu liberal çok-kültürcü duruşunun özellikle hendek harekâtında meyvelerini toplayabildiğini görmüştür. HDP ve PKK birlikte hareket ederek, dış güçlerden destek alarak bir isyan ateşi yaksa da Kürt halkının devletinden memnun olduğunu gösteren bir davranış ortaya koyarak hendek kazılan ve isyan başlatılan alanlardan göç etmeleri söz konusu olmuştur. Bu tutum terör girişimleri karşısında bir milletin birlikteliğini açıkça ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle liberal milliyetçiliğin demokratikleşmeyi ulus-devletin devamı olarak görmesi bakış açısı işlediği gibi devlete sadakate dayalı bir kültürel kimlik oluşturulması beklentisi de bu anlamda gerçekleşmiştir. Terör operasyonlarının AK Parti politikasını muhafazakâr milliyetçilik zemininde dönüştürmesi ise bu anlamda bölge halkı için de anlamlı kabul edilmiş ve bu şekildeki bir milliyetçi bakışla terörle mücadeleye başlanması sonucu isyan çıkan yerlerin kurtarılacak ve yeniden inşa edilerek bölge halkına sunulması sağlanırken diğer yandan devletin askeri anlamda güçlenmesine ilişkin teknolojik adımların ortaya çıkması sağlanmıştır.

Sonuçta, bir anlaşma gerçekleşmese de “açılım”, “Kürt sorunuyla ilgili resmi görüşte” paradigmatik bir dönüşüm yaşandığının kanıtı olmuştur. Böylece ilk defa resmi aktörler Kürt sorununun sadece bir terörizm veya şiddet meselesi olmadığını ve “güvenlik yaklaşımli tedbirlerden ziyade diğer yaklaşımların uygulanması gerektiğini” kabul etmişlerdir. Kürtlerin grup haklarını iyileştiren yasal düzenlemeler yapılarak uzlaştırıcı olduğu gösterilmiştir. AK Parti “KUH’nin tırmanan yerel özerklik hatta konfederasyon talebine” ilişkin bir anayasa değişikliği tartışması da söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla çıkan sorunlara rağmen, Çözüm Süreci’nde kapsamlı bir barışın önüne çıkmış olan psikolojik ve bürokratik engeller azaltılmıştır (Alptekin ve Köse, 2018:330-332).

AK Parti barış sürecinde bu kardeşliğin mümkün hâle gelmesi adına ciddi gayret sarf etmiştir. Bu süreçte Kürtçe bir eserin çevirisini yapıp yayınlamış, Kürt Dili ve Edebiyatı kitabını basmış, Devlet tiyatrosunda ilk defa Kürtçe bir müzikalin sergilenmesini sağlamış, Meclis Başkanı Arınç, mecliste birkaç cümle Kürtçe konuşma yapmak gibi fiiller ortaya koysa da temel bileşen olarak “İslam/din şemsiyesi” altında duruş sergilemesi esasında CHP ve MHP’nin Türk milliyetçisi seçmeni ile BDP’ye yönelen Kürt seçmeni elinde tutma gayretinin de bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde Erdoğan da halka olan söyleminde Türk ve Kürt unsurlar arasındaki dini birliğe çağrı yaparak, Türkiye’deki tüm değerlerin ortak olduğunu belirtmiş ve bölücülere cevabın sandıkta verilmesini işaret etmiştir (Koyuncu,

2014:221-222). Ancak her ne kadar çok-kültürcülük yaklaşımı ve liberal özgürleştirme ile ulusu kenetleme amacı gütse de bu tür liberal politikalar esasında Kürt milliyetçiliğinin inşa edilmesine de katkı sağlaması/destek sunması yönü ile eleştirilmektedir. Dolayısıyla liberal milliyetçilik ulus-devlet içerisinde kültürünü yaşamak ve bu milletin mensubu olmaya razı olmak şartı ile vatandaşlar arasında bütünlüğü sağlamaktadır. Ancak böyle bir birlikteliği istemeyen Kürtçüler bu süreçte ilgili politikalarla bu konudaki etnik beklentilerini artırmışlardır. Bu tür politikalar birleştirmeyi amaçlıyor olsa da diğer yandan bir ayrışmayı da tetikleyebilmektedir. Bu bağlamda siyasal iktidar bir yandan çok-kültürcü politikalar ortaya koyarken diğer yandan Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi kardeşliklerine atıf yaparak İslam şemsiyesinde bir birlikteliği işaret etmektedir. Dolayısıyla Erdoğan, mitinglerinde Kürtlerin Osmanlıda ve Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin asli unsuru, Türk'ün kardeşi olduklarını gösterdiklerini; ancak Kürtleri ayırmaya çalışanların İslam dinine karşı olduğunu ve İslam kardeşliğini yıkmaya çalıştıklarını ifade etmiştir (Başbakan'ın Bitlis Konuşması, 2011; Erdoğan: CHP zihniyeti yola devam ediyor, 2011; Sonunda Şiddet Değil Demokrasi Kazanacak, 2011). Bu değerlendirmelerin de Yeni Osmanlıcı çerçevede okunması gerekmektedir. Hem İslam hem de Osmanlı mazisindeki kardeşlik birleştirme için söylemlerde kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kerestecioğlu (2010:328-329)'ndan daha önce de aktardığımız gibi vatandaş esaslı milliyetçilik ve etnik milliyetçilik saf halde bulunmamaktadır. Bu sebeple AK Parti'nin buradaki yaklaşımı çok-kültürcü gibi gözüксе de esasında Yeni Osmanlıcı bir bakış açısıdır.

Ancak diğer yandan bu süreçte liberal milliyetçilikte kardeşlik tescillenmek istense ve ciddi adımlar atılmış olsa da diğer yandan büyük kayıplar da ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, AK Parti Programı'nda Kürt Sorununa dair yer alan ifade de barışçıl, çözüm yanlısı ve üniter yapıya zarar vermeyen düşünceler ortaya konmuş olsa da, diğer yandan terörün önlenmesine zaaf yaratmayacağı ve kalıcı çözüm aranacağı belirtilmişse de ve bu konuda ciddi gayretler ortaya konulmuş olsa da bu barış yanlısı uğraşın karşılığında bir zaafın ortaya çıktığı hususu da belediye araçları ile mühimmat taşınması ve hendekler²³⁵ kazılması gibi gelişmelerle ortaya çıkmıştır.

Burada büyük bir hatanın, KUH'un dışında kalan "sivil toplum kuruluşlarının, küçük siyasi partilerin, bölgenin ileri gelen kanaat önderleri ile aydınlarının çözüm süreci dışında

²³⁵ Hendek Olayları bölgede ciddi sıkıntılar ve karamsarlıklar doğurmuştur. Bu konuda "Diyarbakır ile birlikte bölgedeki tekstil, turizm, giyim ve ticaretin merkezi olarak görülen Sur'da, kepenkler kapatılmak suretiyle 24 bin nüfuslu ilçenin nüfusunun neredeyse tamamı göç etmiştir (Sarıkaya, 2015).

tutulması” olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle KUH güçlenmiştir. Bu dönemde kamu güvenliğinde boşluğa sebep olunarak askeri yığınakların artırılması ve gençlerden oluşan şehir merkezli yeni birimler teşkil edilerek (YDG-H) şehir ayaklanmaları için eğitilmesi engellenememiştir. Belediyeler aracılığı ile kamu kaynakları terörün menfaatine kullanılmıştır. Bu süreçte, polis ve asker bazı gerekli durumlara dahi müdahale etme konusunda çekince yaşamışlardır (Köse, 2017:21). Bu konuda Yayman, AK Parti’nin “Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’nin kapatılması, OHAL’in kaldırılması, pozitif ayrımcılığa varan ciddi ekonomik açılımlar yapılması, Kürtçe dil kursları açılması, yaşayan diller enstitüsü kurulması ve TRT 6” gibi büyük düzenlemelerinin sorunu kaldırmaya yetmediğini ve meselenin çetrefilli hâle geldiğini bildirmektedir (Yayman, 2011:42). Dolayısıyla çok-kültürcülük ve demokratikleştirme yaklaşımıyla verilenler beklenen olumlu sonucu mümkün hâle getirmeye yetmemiştir.

Ancak süreç boyunca AK Parti’nin koşulsuz bir şekilde tavizler vererek süreci yönettiği de ifade edilemeyecektir. Çünkü süreç devam ederken Erdoğan’ın bazı söylemleri ile MHP tarzı bir bakış açısı ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Diyarbakır mitinginde Kürtlerin anadilde eğitim hakkı elde etmesinin onların karnını doyurmayacağını ifade eden Bahçeli’ye karşın Erdoğan da Diyarbakır isminin “Amed” olarak değiştirilmesini talebine karşılık “bu yapılıncı, çöpleriniz toplanacak, sokaklarınız temiz olacak mı” diye sormasının benzerliği görülmektedir. Bu konuşma ile AK Parti Kürt halkının iyiliğine BDP’den daha fazla önem verdiğini gösterdiği gibi milliyetçi oyların sahibi MHP’den de daha büyük bir milliyetçilik ortaya koymuş görüntüsü vermiştir. Ancak diğer yandan, Erdoğan MHP’yi “Öcalan’ın idam cezasının uygulanmamasına rıza göstermekle suçlayarak köşeye sıkıştırmaya” çalıştığı gibi “o dönemde iktidarda olsaydı kendisinin Öcalan’ın cezasının infaz edilmesini sağlamış olacağını” belirterek de tersi bir söylemle yine MHP’den daha milliyetçi olduğunu göstermeye çalışmıştır (Çınar, 2015:123). Erdoğan’ın Öcalan ile ilgili söylemlerine bakıldığında da bir değişkenlik/politika değişimi dışı vurulmaktadır. Dolayısıyla Erdoğan bu süreçte farklı konuşmalarında hem Türk hem de Kürt seçmeni rahatlatan bir konuşma içerisine girmiştir: “Öcalan’ın, bir defa, İmralı’daki ile ilgili ceza kesinleşmiş midir, kesinleşmiştir. Nedir bu ceza, ağırlaştırılmış müebbet hapistir. Dolayısıyla bunun üzerinde AK Parti hiçbir zaman oynamaz. Şu anda İmralı Cezaevi’nde konumu neyse, burada durmaya devam edecektir(...).” (Çınar, 2015:123). “Koalisyonda olsaydınız o anda ne yapardınız?” sorusuna Erdoğan, “Uygulanması gereken ceza neyse bu cezayı uygulardım” cevabını vermiştir. “Ama

koalisyon, tek başına karar veremiyor” yanıtı üzerine Erdoğan, “Koalisyondan çekilirsiniz, olay bu kadar basit” şeklinde cevap vermiştir. Erdoğan, “Yani iki yol vardı diyorsunuz, ya idam edilirdi ya istifa ederdiniz?” sorusuna karşılık ise “Bu belli zaten. İdamına hükmedilmiş, belli bu, idamı ne olmuş ertelenmiş. Her şey bitmiş, sumen altı... Cezası belli, idam. Yani idamı erteledim diyorlar” şeklinde cevap vermiştir (Biz Öcalan’ı Asardık, 2011). Dolayısıyla buradaki konuşmalarda popülist bir yaklaşım ortaya konularak fiili anlamda değil söylem düzeyinde bir milliyetçilik dışı vurulmaktadır.

PKK ve bazı HDP unsurları bu süreci en başta yürütmek istemeyerek şehirlere mühimmat yığarken ve milliyetçi kesim süreci güvensiz bularak eleştirirken aynı güvensizliğin AK Parti cephesinde de ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Bu konuda YPG’nin 2013’te Suriye’de Rasulayn beldesini ele geçirince Türkiye’de milliyetçi kesim “PKK’nın çözüm sürecini kullandığını, Suriye’de PYD ismiyle devletleşmeye gittiğini, dört parçalı Birleşik Kürdistan Devleti’nin ikinci aşamasının da artık tamamlandığını, sıranın Türkiye ve İran’a geldiğini” belirterek çözüm sürecini yoğun olarak eleştirmişlerdir. Ayrıca bu eleştiriyi yapanlara göre, “Kürtler ve Türklerin barış içinde yaşaması için yapılan bir çözüm süreci PYD’nin kendi toprağını ve alanını oluşturması ile kıyaslanınca pek bir kazanım olarak görülmemiştir. Ayrıca çözüm sürecinde yapılan yığınaklar da bu görüşleri desteklemiştir. Ancak bu süreçte PKK da Türkiye’yi sürece inanmamakla itham etmiş ve buna gerekçe olarak Türkiye’nin Kalekollar yapmasını gerekçe göstermiştir. Bu anlamda ortaya çıkan şüpheli fiilleri ve söylemleri nedeniyle PKK-HDP cephesine karşı bir güvensizlik ortaya çıkması kalekolların yapılması sonucunu doğurmuştur. Dönemin Başbakanı Davutoğlu’nun aşağıdaki konuşması kalekolların esasında devlet güvenliği amacı ile yapıldığını göstermektedir (İnci, 2019:583-584):

6-7-8 Ekim kalkışması sonrası yaptığımız güvenlik toplantılarında, kafamın bir yerinde bunların çözüm sürecini bitirecekleri ihtimali güçlü biçimde belirttiği için, askerimize polisimize talimat verdim, ‘Çözüm sürecinin bitmesi ihtimaline hazırlıklı olun’, dedim. Ben bir gün size ‘O gün geldi’ diyeceğim, ‘o güne bütün hazırlıklarımız tamam olmalı. Bütün eksiklerinizi tamamlayın’ dedim.

Dolayısıyla mesele üzerinde iki taraf arasında karşılıklı samimiyet ortaya konulamadığı gibi, karşılıklı güven tesis edilmeden bir süreç başlatılmış ve yürütülmeye çalışılmıştır. Öte yandan muhatap olarak sadece PKK’nın alınması da büyük bir hatalı yönelişi ortaya koymaktadır. Ayrıca sürecin şeffaf işlememesi ve yasal zeminin oluşturulmaması da iki tarafın başarısızlığı olarak görülmüştür. Bu süreçte PKK’nın fiili olarak silah bırakmadığı ve devletin ise güven kaybına karşılık karekollar yapması gibi söylemle fiili çeliştiren ya da değişken/değişir hâle getiren meseleler yaşanmıştır. Yanmış’ın belirttiğine göre, bu

süreçte Türk tarafının Kürtlerin temel haklarını verme konusunda sıcak mesajlar ortaya koymasına rağmen, tatmin edici derecede bir sunum ortaya koyamamasına karşın Kürt tarafı da bir güvence olarak gördüğü silahlı örgütünden vazgeçememiştir. Milliyetçi düşünce açısından diğer bir çelişki ise devletin silah bırakın çağrısına karşın örgütün aleni olarak bilinen sosyalist Kürdistan kurma hayallerinden vazgeçmeksizin Kürt haklarını masaya koyan bir davranış ortaya koyarak çözümsüzlüğü üretmiş olmalarıdır (Yanmış, 2016:23-26).

Diğer bir mesele de Türkiye içerisinde gerçekleşen çözüm sürecinin Suriye'deki olayların da etkisi ile şekillenmesidir. Kobani'de IŞİD ile PYD arasındaki çatışmalar Kürt toplumunda belirgin bir milli bilinçlenme yaratmış ve Kuzey Suriye'de PKK destekli bir özerk bölge oluşması Türkiye çıkarlarıyla uyuşmamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin IŞİD'e destek verdiği düşüncesi ve ayrıca 6-8 Ekim 2014'de ülkenin Güneydoğusunda Kobani Olaylarını protesto için büyük eylemlerin yapılması halkın bir şehir ayaklanmasına destek vereceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Yanmış, 2016:28, 30). Diğer yandan böyle karışık bir ortamda devletin ve hükümetin “hendekler kazılırken ve silah depolanırken” gerekli tedbirleri almaması da diğer bir tezat durumudur ki milliyetçilik çerçevesinde anlamlı değerlendirilmesi mümkün değildir. Öte yandan Hükümetin “7 Haziran öncesinde operasyon yaparak ülkede terör sorunu var imajı vermekten sakınması ve oy kaybı yaşamak istenmemesi” ile (Yanmış, 2016:34) seçimlerin kaybedilmesinin ardından askeri operasyonlara başlanması da diğer bir politika değişimi/değişkenliği durumunu ortaya koymaktadır ki bu durum milliyetçi bir beka kaygısının alevlenmesi anlamına gelmektedir (İki seçim arasında 167 şehit!, 2015).

Demokratik açılım ile ortaya konulan politikaların bir sonucu olarak yaşanan Hendek Olayları sonucunda silahlı mühimmat yığılarken isyan çıkarılan şehirlerin terör unsurlarından temizlenmesinin bir sonucu olarak, diğer bir ifadeyle PKK yaratmış olduğu 2015'teki hendek teröründe 793 asker ve polis, 378 sivil şehit olduğu gibi 4 binin üzerinde güvenlik görevlisi ile 2 binin üzerinde sivilin yaralanması söz konusu olmuştur²³⁶ (Muhalefet, ‘çukur ve barikat operasyonları’nda şehit olan 793 asker ve polisi unuttu, 2018). Dolayısıyla ülkenin birliğini temin etmek için demokratikleşme programı ortaya

²³⁶ Bu konuda farklı rakamlar da verilmektedir. Özellikle hangi tarihsel aralığın alındığı rakamlarda belirleyici olmaktadır. Duran (2016) resmi verilere göre, 7 Temmuz 2015-27 Mart 2016 tarihlerini kapsayan 265 günlük süreçte yaşanan çatışmalar sonucunda 3 bin 583 örgüt üyesi, 355 güvenlik görevlisi ve 285 sivilin hayatını kaybettiğini bildirmektedir. Bir diğer kaynak (7 Haziran seçimlerinden sonra işte gün gün şehit olanlar, 2016) ise 1 Kasım 2015-18 Şubat 2016 tarihleri arasında toplam 159 güvenlik görevlisinin şehit edildiğini ve dolayısıyla 7 Haziran 2015'ten bugüne 326 şehit verildiğini bildirmektedir.

konulması ve demokratik bir açılım yapılması politikasının ardından ortaya çıkan gelişmeler bir değişkenlikle terörle müzakere değil mücadele yapılması sonucunu ortaya çıkarmış ve böylece yeni bir değişkenlik daha ortaya çıkarılarak bundan sonrası için uygun politikanın müzakere değil mücadele olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu değişkenlik hem söyleme hem de eyleme yansıtılmıştır.

Bu konuda PYD'nin PKK ile aynı örgüt olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Oysa çözüm sürecinin yaşandığı evrede PYD'li yaralıların Suriye'den Türkiye'ye geçirilerek Türkiye'deki hastanelerde tedavi edildiği bir süreç yaşanmıştır (Köse, 2017:27-28). Çözüm sürecinin nihayetlenmesi sonrasında bu konuda Türkiye İçişleri Bakanlığı hem Arapça hem de Türkçe olan "PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG (2017)" isimli bir yayın çıkararak PKK ile PYD'nin işbirliğini tescillemiştir. Bu örnekte çözüm sürecinde dost olarak görülen bir örgütün süreç sonrasında gerçek kimliği ile değerlendirildiği bir değişkenlik ortaya çıkmıştır. Bu konuda Erdoğan AK Parti TBMM Grup Toplantısı'nda şu değerlendirmeyi yaparak da düşüncesini açıkça göstermiştir:

PKK-PYD'nin DEAŞ'la mücadelesi koca bir yalandan ibarettir. Bu iki örgüt arasındaki kavga, ilke değil, çıkar kavgasıdır. DEAŞ gidip PKK-PYD geldiğinde, masum insanlar açısından, araçların ve binaların üzerindeki paçavralar dışında, değişen hiçbir şey olmamaktadır. Türkiye'nin bu iki örgütü birlikte hedef alması, etnik veya dini bir husumetten değil, tam tersine teröristlere karşı izlediği politikadan kaynaklanmaktadır ("PKK-PYD'nin DEAŞ'la mücadelesi koca bir yalandan ibarettir", 2019).

Hükümetin, bir yandan çözüm isterken diğer yandan yanlış kişileri muhatap alması, bununla birlikte güvensizlik ortamına rağmen şehirlerin silahlanması ve hendeklerin kazılmasına seyirci kalınması esasında liberal milliyetçiliğin ötesinde milliyetçilikten uzaklaşan bir tavır sergilemek anlamına gelmektedir. Diğer yandan hem AK Parti kanadında hem de PKK ve HDP kanadında güvensizlik söylemleri bu kadar ortada iken yani gayri millî bir davranış bu kadar netken sürecin devam ediyormuş gibi sunulması da uygulama/icraat ile söylemin birbirine zıt işlediğini göstermektedir. Bu açıdan esasında seçimlere yönelik ve diğer yandan AB'nin beklentilerine dönük bir davranışla, bu şekilde davranılması "değişimi doğurduğu" ve "eylemle söylemi değişken yaptığı" gibi değişkenliği daha da net ifade eden pragmatist bir milliyetçiliğin sergilenmesi anlamına gelmiştir. Dolayısıyla seçim öncesi sakin ve istikrarlı bir görüntü verilmesi ve seçimin ardından her şeyin ters gittiğinin belirtilerek kaybedilen oyun kazanılması için askeri operasyonlarla milli duyguların harekete geçirilerek önemli bir politika değişikliği ortaya konulması ancak pragmatist tutumla açıklanabilir. Bu anlamda ulusun tehdit altında

olduğuna, birliğin ve kamu düzeninin bozulduğuna dönük popülist söylemlerle esasında muhafazakâr milliyetçilik ortaya konulmuştur.

Diğer bir bakış açısıyla, demokratik açılım sürecinde vatandaşın psikolojisi mümkün olduğunca terör unsurları ile görüşmeye ses çıkarmayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu durum esasında, vatandaşın sürece en baştan destek vermeyeceğinin bilindiğini ve buna rağmen, bu süreci başlatmak zorunda olunduğunu göstermektedir. Erdoğan’ın yapılan ilk girişimle birlikte 2012’de bu oluşumla anlaşılamayacağını, yol alınamayacağını tecrübe etmesine rağmen yeniden  z m sürecinin denenmesi söylemle fiil arasında bir tezatlık yaşatmakta ve aynı zamanda sürecin tekrar denenmesinin bir zaruret olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan Erdoğan’ın, “bu süreçten teröre destek anlamı çıkarılmaması” gerektiğine dair demeçleri olsa da Kobani Olaylarında Suriye’nin Kuzeyinde bir Kürt ayrılıkçı hareketine “hem Türkiye sınırından geçmelerine müsaade edilerek hem de yaralılarına Türkiye hastanelerinde tedavi imkânı sağlanarak” destek verilmiş olması neticesinde “bu iyi niyetli olduğu ifade edilen adımlar” Suriye’deki PKK oluşumlarına meşruluk ve itibar kazandırırken Türkiye’deki  z m sürecinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Dolayısıyla ulus-devlet çatısı altında liberal milliyetçilik çerçevesinde bir birleşmeyi temin etme düşüncesiyle özgürleştirme ve çok-kültürcülük icra edilerek birçok uygulamada bu açıkça sunulsa ve muhataplara karşı dostluk gösterilse de Kürt olmanın dışında özerklik isteyen örgütlerin tavırları bu bütünleştirme gayretlerine ihanetle cevap verilmesini getirdiği için AK Parti, ulus-devlet birlikteliğini destekleyen Kürtlere karşı muhafazakâr bir milliyetçiliği icra etme konusunda meşruluğunu da esasında temin etmiştir.

Ersoy (2013:27), “Kürt sorunu” tanımının, doğru bir teşhis ve uygun bir kavramsallaştırma olmadığını ifade ederek bu tanımlamanın, kendisini Kürt olarak gören herkesin ortak bir sorunuymuş gibi gösterdiğini ifade etmektedir. Diğer yandan bütün Kürtlerin BDP’li vekiller veya  calan’ın düşüncesini ve onların sorun olarak gördükleri şeyleri sorun olarak görüyorlar mı? sorusunun cevabı önemsenmelidir. Bununla birlikte Ersoy, bireysel olarak “Türk, Türk milleti, Bayrak veya Türk dilinin” tartışılmasının onun varlığına haleb getirmediğini; çünkü tarihin var ettiği gerçekliği bireyin ancak inkâr edebileceğini ifade etmektedir. Ersoy’a göre: “Demokratik bir devlette yoksun kalınan bireysel hakların mücadelesini vermek veya bunu haklar bağlamında talep etmek başka bir şey, bir milletin tarihi kazanımlarını  pe atma arzusu dolu olan bir ütopyayı dillendirmek başka bir şeydir”

(Ersoy, 2013:27-28). Dolayısıyla demokratik taleplere cevap verilmesi başka bir şey özerklik verilmesi başka bir şeydir.

AK Parti, özellikle vesayet makamlarının sağladığı baskılardan kurtulması sonucunda Kürtlere ilişkin de daha rahat ve Kemalist milliyetçiliği aşan politikalar ortaya koyabilmiştir. Bu konuda özellikle AB uyumu çerçevesinde istenenlerin yerine getirilmesine ilişkin atılan adımlara ordunun Batı'ya karşı gibi bir görüntü vermemek adına sessiz kalması yol açıcı olmuştur. Ancak “Kürtlerin haklarını temin etme beklentisi, AB'nin demokratikleşme ve insan haklarının geliştirilmesi beklentisi yanı sıra sermayenin güvenli ve siyasi istikrar sağlanmış bir Türkiye beklentisi, bölgede ABD tahakkümü karşısında alternatif politikalara erişilmek istenmesi, BOP'un Türkiye'den beklentileri, Türkiye'nin dış politikada söz sahibi olarak bölgeye tesir eden ülke olma isteği, Kuzey Irak'taki terör kampları ve özerk olmak isteyen Kuzey Irak Kürtleri, seçimlerde Kürt seçmenlerden daha fazla oy alma beklentisi, MHP milliyetçilerinden oy devşirme isteği”, gibi birçok gerekçe perde arkasında AK Parti politikalarına yön vermiş ve çözüm sürecini gerçekleştirmeye ittiği gibi süreçteki davranışlarını da etkilemiştir. Bu kadar etkileyicinin olması da esasında her defasında birbirinden farklı ve değişken politikalar uygulanmasını gerekli kılmış ve değişime ayak uydurulmak istenmiştir. Bu nedenle liberalizm ve çok-kültürlülük çerçevesinde sunulan nimetler ve muhafazakâr milliyetçilikle alınan tedbirlerle süreç yönetilmiştir. Ayrıca son dönemde terörle mücadele ve beka kaygısına dönük Kemalist milliyetçi perspektifte yürütülen ve askeri yönde yoğunlaşan politikalar da bu zeminde meşru hale getirilmiştir.

Dolayısıyla AK Parti'nin iktidarı döneminde ve özellikle terör sorununa çözüm aranılan evrede birçok değişken/değişen davranış hem söylemde hem de eylemde ortaya konulmuştur. Söylem olarak, Kürt sorununun olduğu ifade edilmekle birlikte, Erdoğan'ın Kürt sorunu yoktur Kürt kardeşlerimin sorunları vardır şeklinde söylemi ile bir değişkenliği/politika değişikliğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber AK Parti kanadında her defasında PKK'nın terör unsuru olduğu belirtilip Kürt vatandaşların bunlara pirim vermemesi gerektiği ifade edilirken ve HDP ile PKK eşdeğer görülürken “primin hükümet tarafından verilmesi” ve bu sayede birçok yerleşim yerinin hendekler kazılarak silah yığılması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Kürtlerce muhatap alınmaması istenen ve Kürtleri temsil etmediği belirtilen bu unsurların “hükümetçe muhatap alınması” gibi bir değişken/değişen uygulama ortaya konulmuştur. Bu davranışlar tamamen bir şeylerin kontrol dışında geliştiğini ve sürecin birçok değişkene bağlı olduğunu göstermektedir.

Çünkü AK Parti liberal milliyetçiliğin bir gereği olarak Kürt sorununu kabul ederek uygulamada Kürt halkının beklentilerini karşılamıştır. Hatta bunun ötesine geçerek çok-kültürcülüğün boyutlarında istekler kabul edilmiştir. Bu sebeple Türk milliyetçiliğince hainlerle işbirliği yapmak şeklinde ifadelere maruz kalmıştır. Ancak sonrasında bu söylemi, Kürt sorunu olmadığını Kürt kardeşlerin sorunları olduğunu ifade edecek şekilde değiştirmiştir. Uygulamada ise Kürtlerin talepleri yerine getirilmeye devam etmiştir. Süreç içerisinde ise HDP'nin PKK ilişkileri inkâr edilemez bir aşamaya gelmiştir. Bu durum AK Parti ile HDP ittifakını sarsmıştır. Ancak diğer yandan PKK'nın terör örgütü olduğunu ve vatandaşın kendisini kullandırmaması hususu kamu düzeni ve toplumsal refah için, yani muhafazakâr milliyetçi bir tutumla gerekli görülürken HDP ve onunla işbirliği daim olan PKK ile demokratik açılım sürecinde masaya oturulması söz konusu olmuştur. Bu durum liberal milliyetçilik anlamında gerekli görülse de aynı şekilde bu unsurların güvenilir olmadığını ve terörle işbirliği yaptığının açıkça tescillenmesi sonrasında da ilişkilere devam edilmesi milliyetçilik açısından olumlu görülmeyen bir hadisedir.

Bu süreçte Erdoğan'ın terör başı ile görüşmeyeceklerini masaya oturmayacaklarını ortaya koyan söylemine karşılık (Sence şeref nedir Tayyip?, 2014) Devletin ve MİT'in gerektiğinde her kesimle görüşebileceğini ifade eden bir yaklaşımı ortaya koyması ve bunu uygulaması da değişkenliği/politika değişimini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü AK Parti terör unsurları ile görüşmenin muhafazakâr milliyetçilik bağlamında milletin tepkisini alacağını bilmesi sonucu eylem/fiil/uygulama olarak bu unsurlarla görüşülse de uzun süre söylem olarak bu unsurlarla görüşülmediğini ifade etmiştir. Ancak sonrasında halkın psikolojisinin bu konuda olgunlaşması ile birlikte görüşmelere gidenleri kendisinin gönderdiğini bildirerek eylemi ile söylemini uyumlu hâle getirmiştir. Burada güvenilmediği hâlde PKK ve HDP tarzı unsurların muhatap alınırken ve devletin MİT teşkilatı bu konuda birçok görüşme gerçekleştirirken bölgedeki diğer Kürt aydınları ve STK'ları gibi unsurların muhatap alınmaması gibi bir davranış ortaya konulması da değişkenliği/politika değişimini ortaya koymaktadır. Çünkü güvenilmez olduğu belirtilen unsurlarla görüşülürken güvenlik kaygısı yaratmayan unsurlarla görüşülmemiştir. Öte yandan Yanmış'ın yaptığı çalışmada PKK ve HDP'nin muhatap alınmasını halkın istemediği gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır²³⁷. Dolayısıyla halkın güvenip görüşmesi istenmeyen ve Kürtleri temsil etmedikleri belirtilen

²³⁷ Araştırmasında, barış süreci tekrar başlasa “Öcalan ve PKK'sız çözüm olmaz” şeklindeki önermeye sadece 9 kişi cevap vermiş olmakla birlikte, katılımcıların sadece % 6.6'sı bu iki unsuru çözüm süreci için gerekli görmüştür (Yanmış, 2016:53-56).

bu unsurlarla defalarca görüşülmesinde kamu düzenini temin edip toplumsal barışı sağlama isteğinin dışında başka baskıların da olduğu söylenebilir. Bu hususta “HDP’ye kayan oyların temin edilmesi, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)’ne karşı iletişim kanalı açılması, Bölgedeki diğer Kürtlerde olumlu izlenim bırakılmak istenmesi, AB’ye diyalogdan yana olunduğunun ve Türkiye’nin demokrasiye önem verdiğinin gösterilmesi, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde etkili olmak istenmesi, Yeni Osmanlıcı hedeflerde yol kat edilmek istenmesi” gibi birçok gerekçe etkili olabilir. Ancak yapılan faaliyetlerin hedefinin ulus-devlet içerisinde bütünleşmeyi temin etmek olduğu kesindir. AK Parti’nin mitinglerde söylediği husus da budur. Din kardeşliği dışı vurularak, Osmanlı mirasına değinilerek tarihin o refah dönemlerine olan özlem belirtilmekte ve sonra esas milliyetçiliğin halka hizmet etmek olduğu ve AK Parti’nin terör bölgesi olarak ifade edilen yerleri ihya ettiği ifade edilmektedir. Böylece Batı’da ne varsa Doğu’da da o hizmetin olduğuna dikkat çekilerek “halkın devlete saygısının artırılması, bir zamanların vesayet odaklarının yaptığı yanlışların telafi edilmesi ve böylece bunların kendileri döneminde asla tekrarlanmayacağını belirtilmesi” temelinde muhafazakâr milliyetçi söylem ve eylem geliştirilmektedir. Bu söylem ve eylemlerle esasında dış politikada daha güçlü bir şekilde takip edilen Yeni Osmanlıcı bakış açısına temas edilmekte ve bu yönde Türkiye sınırının içine ve dışına da mesaj verilebilmektedir.

Bunlara ilave olarak Erdoğan’ın PKK ile ilk anlaşma girişiminin boşa çıkması üzerine 2012’de PKK ve HDP ile anlaşamayacağını haykırmaya karşın 2013’te başlayan süreçte söylemin aksine fiili olarak yeniden muhatap alma yönünde bir girişimde bulunulmuştur. Burada devletin barış süreci devam ederken kalekollar yapmaya devam etmesi hususu da aslında süreç devam ederken PKK ve HDP’nin sözünde durmayacağını bilindiğinin göstergesidir. Öte yandan hendeklerin kazılması, mühimmatın bölgeye yığılması ve yeni yasalarla²³⁸ özerkleşen belediyelerin PKK’ya verdikleri desteklere idari vesayetin yumuşatılarak gözlerin kapalı tutulması gibi bir değişken/değişen güvenlik bakışı ortaya konmuştur. Bu tutum ise halkın refah kaynaklarını terör unsurlarının hizmetinde kullanmak anlamına geldiğinden gayri millî bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak devam eden süreçte FETÖ oluşumlarının devletin birçok alanında üst düzey idarecilerin verdiği emirleri dinlememesi ve devlet içinde devletmiş gibi kontrol edilemez bir güçte davranması temelinde PKK gibi unsurların ciddi anlamda güçlenmesine destek verdikleri ve halkın tüm kaynaklarının terör unsurlarına hizmet eder hâle getirildiği görülmektedir. Bu süreçte

²³⁸ 5393 Sayılı Kanun (2005), 6360 Sayılı Kanun (2012) vs.

FETÖ ile devletin yavaştan bir mücadelesi ve restleşmesi başlamış olsa da özellikle darbe girişimi sonrası MHP'nin devletin bekasına ilişkin söylemlerle “hızlı karar almak ve devlet kurumlarında temizlik yapmak” adına AK Parti'ye “başkanlık sistemi konusunda” verdiği destek de devlet kurumlarının yanlış ellere geçtiği ve beka kaygısı olduğu algısını güçlendirmiştir. Çünkü darbe sonrasındaki süreçte “halkı birleştirmek, üniter yapıyı korumak, halk egemenliğini temin etmek, Türk etnik yapısını merkeze koyarak ulusal bilinç oluşturmak, dini oluşumların sağlamaya çalıştığı ayrılıkçılığı öteleyerek kolektif bilinci oluşturmak adına şanlı geçmişe atıflar yapmak” suretiyle Kemalist milliyetçilik boyutunda bir yaklaşım sergilenmiş ve ülkenin beka problemi giderilmek istenmiştir. Aslında bu tür konuşmaların popülist çerçevede okunması da söz konusudur. AK Parti söylemlerinde devletin bekasından bahsettiği gibi birlik ve bütünlüğün zaruretinden de bahsetmiş ve adeta zorunlu bir birliktelikten başka çare yok imajı vermiştir. Özellikle başkanlık sisteminin getirilebilmesinde bu şekilde bir popülist yaklaşımın katkısı olmuştur.

Öte yandan AK Parti'nin iktidara gelişinde Kürtlerin ciddi oy desteği olmuştur. AK Parti de oy getirisinin devamı için hak olarak talep edilen hususlarda onların isteklerine dönüş yapmış ve bu süreçte zaman zaman Türk milliyetçilerinin oyunu kaybetmeyi göze almak durumunda kalmıştır. 2015 seçimlerinde bu denli uğraşına rağmen Kürt oylarını BDP alırken bu açılıma ve kargaşaya tepki gösteren Türk milliyetçisi oyları da MHP'de toplanmıştır. Bu dönemden sonra demokratik sürecin bir anda bıçak gibi kesilerek yeniden terörle mücadeleye askeri anlamda yönelmesi de yeniden bir değişkenliğin/politika değişiminin ortaya çıktığını göstermiştir. Bu değişim, 2015 Kasım seçimlerinde AK Parti'nin milliyetçi oyları yeniden almasını sağlamıştır. Hendekler ve PKK'nın şehirde isyan çıkarma girişimleri ile mücadele edilmesi ile birlikte FETÖ ile yaşananlar da bu süreçte AK Parti'nin Kemalist milliyetçiliğe evrilme yönünde politik bakış sergilemesine neden olmuştur. Diğer yandan çözüm sürecinde başrol alan ve muhatap alınan HDP'nin bu süreçten sonra Kürt halkının temsilcisi olarak görülmemesi yönünde bir söylem ve hatta eylem ortaya konulmuştur. Dolayısıyla AK Parti, iktidarının ilk yıllarında kendi içerisinde sivil milliyetçilik (vatandaş temelli milliyetçilik) ortaya koyarak çok-kültürcülükle bunu aşmak istemiştir. Burada liberal milliyetçiliğin halkı homojen kılarak ulus-devlete bağlama yaklaşımı ortaya koyduğu gerçeğinden meseleye yaklaşıldığında AK Parti tarafından Kürtlere karşı demokratik bir yaklaşım ortaya konulması sonrasında HDP yanlısı olanların bu yeni hakları elde etmesi ile daha ayrılıkçı bir tutum sergilemeye yöneldiği; ancak diğer Kürt vatandaşlarının Hendek Olaylarına destek vermeyerek bu anlamda liberal

milliyetçiliğin istediği homojenleşmeyi sergiledikleri söylenebilir. Bu süreçte çok-kültürcü çerçevede haklar sunulurken diğer yandan söylem ve eylemlerinde “muhafazakâr milliyetçiliği İslam temelinde sunan ve ayrıca mazide İslam ve Osmanlı birlikteliğine atıf yapan” konuşmalarla bölge halkına seslenmesinden yola çıkıldığında Yeni Osmanlıcı bir bakışla Türklerle Kürtlerin kardeşliğini bu temelde inşa etmeye çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çok-kültürcülük çerçevesinde verilenler bir ayrışma yapıldığı izlenimi yaratmakla birlikte söylemin İslam ve Osmanlı kültür ve mazisi temelinde sergilenmesi muhafazakâr milliyetçiliğe işaret etmektedir. Bu anlamda burada Yeni Osmanlıcı bakış açısına da bir dokunuş sergilendiği söylenebilir. Bu şekilde eylemle söylemin ideolojik temelde değiştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle liberal milliyetçilik bir yandan ulusal sınırlar içerisinde bir homojenleşme amacı taşımakla birlikte, bunun olmaması hâlinde “devletin sınırları içinde farklı ulusal kimlikleri tanıyarak politik düzlemde bağımsız yönetime sahip bir federatif yönetimi savunma özelliğine sahip olması” (Akyiğit, 2020:154-155) söz konusu olsa da AK Parti’nin ulus-devlet için istediği homojenleşmeyi etnik temelde değil İslam ve Osmanlıcı mazi temelinde (Yeni Osmanlıcı bir perspektifte) yapmayı tercih ederek şimdiye kadarki fiilleri ile federatif yönetimi çağrıştıran bir dışa vurum sergilemediği söylenebilir. Fakat özellikle 2015 sonrasında ülke içinde yaşanan terör olayları ve sonrasında gerçekleşen FETÖ darbe girişimi ve bu esnada olan diğer hadiseler sonucunda devletin bekası düşüncesi çerçevesinde bir popülist söylemi güçlendirerek “çok-kültürcü kimlik politikasını erteleyen ve diğer milliyetçilik türlerinin birçoğunun da savunduğu ‘devlet bekasına’ dönüşü ifade eden resmi ideolojiye” kayışı tetiklediği de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Kürtleri Türklere eşit bir vatandaş olarak değerlendirerek hak aramaya ilişkin bir durum olmadığına dair “Kürt sorunu yoktur, Kürt ve diğer etnik vatandaşlarımızın sorunları vardır” şeklinde söylemler ortaya konulmuştur. Ancak diğer yandan AK Parti’nin özellikle Kürtleri Sünni Müslümanlık temelinde değerlendirerek politika üretmesi de Kürtleri kendi içerisinde ayrıştıran bir bakış ortaya koyması anlamına gelmek suretiyle bir değişkenlik yansıması olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Ancak diğer yandan bu politikada AK Parti’nin “özellikle 2015 sonrası süreç için geçerli olmak üzere” “yerliliği” de ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan (2016), tam bağımsız olmanın yolunun “yerlilik ve milliliği” her alanda hayata geçirmekle olacağını, Türkiye’nin siyasi tarihinin de aslında yerli ve milli olanlar ile olmayanların mücadelesinden ibaret olduğunu belirterek FETÖ’cülere işaret etmek suretiyle

“Türkiye’nin Suriye’deki Türkmenlere gönderdiği yardım tırlarının önünü keserek bunu dünyaya servis edenlerin zihniyetinin yerli ve milli olmadığını” belirtmiştir. Duran, (2018a:72) ise bu konuda AK Parti’nin “tek devlet, tek millet” anlayışına “Kürtlerin de sahip çıktığını ve bu görüşün tüm Türkiye’yi kapsayan” “güçlü bir yerlilik” anlayışı arayışı olduğunu belirterek, bu ifadenin FETÖ ile PKK gibi yabancı unsurlardan ülkenin bağımsızlığının savunulmasını ve bunlarla mücadele kararlılığını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla devletin Kürtlerin temsilcisi olarak gördüğü PKK ile görüştüğü, cemaat ile kaynaştığı bir evreden Kürtlerle PKK’lıların ayrı olduğu ve cemaatçilerin esasında devleti ele geçirmek isteyen dış güçlere destek veren bir oluşum olduğunu belirten bir söylem ve eylem dönüşümüne geçilerek yerli ve milli olmanın manası milliyetçiliği ifade etmekle birlikte kapsam olarak üretimi aşan bir safhaya erişmiştir.

4.4.Öğrenci Andı Meselesi

Öğrenci Andı (Andımız)’nın ortaya çıkışı cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarına dayanmaktadır. Kendisi aynı zamanda bir siyasetçi ve doktor olan Reşit Galip 19 Eylül 1932’de Milli Eğitim Bakanı olarak vazifelendirilmesinin ardından öğrencilere ilk olarak 23 Nisan 1933’te kendi yazdığı And’ı okumuştur. Sonrasında Bakanlıkça bir genelge yayımlanarak okullarda bu And, sürekli hep bir ağızdan okutulmaya başlanmıştır (Erdoğan ‘Andımız’ın Neden Kaldırıldığını Açıkladı, 2013).

Oğur (2018) o tarihten sonra okutulmaya devam edilen bu And’ın, 12 Eylül darbesi sonrasında hapishanelerde yapılan işkenceler esnasında da kullanılması ile bir kötü hatırayı ortaya koyduğunu, o süreçte bu And’ı bağırarak okumayanların aileleri ile görüştürülmediğini bildirmektedir. Ayrıca Türkiye’de 28 Şubat süreci yaşanırken bu tarihten itibaren de her ders başlamadan evvel And’ın okutulmaya başlanması ile 28 Şubat süreci mağdurları üzerinde de olumsuz bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Oğur, 2018).

“Tek tip bir toplum yaratma hedefiyle” ortaya konulan birçok düzenlemeden bir tanesi olan “Öğrenci Andı”nın zaman içerisinde çeşitli tarihlerde içeriğinde yapılan kimi değişikliklerin sonucunda, AK Parti öncesinde 1997’de yapılan revizyonla son hâlini aldığı görülmektedir (Çimen, 2020:39).

Öğrenci Andı meselesinde iktidara geldiğinden itibaren 2013’e değin bir değiştirme ya da kaldırma fikri ortaya koymayan AK Parti’nin sonrasında bu konudaki düşüncesinin

değiştirdiği anlaşılmaktadır. Hatta bu konuda savunucu bir tavır takındığı 2009’da yaşanan bir hadiseden de anlaşılmaktadır. 2009’da MAZUMDER isimli bir derneğin Andımız’ın ırkçılığı çağrıştırdığı iddiası ile okullarda okutulmasının yasaklanmasına ilişkin dava açması sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı’nın mahkemeye sunduğu savunma ile “özetle iddiaların yetersiz olduğunu, Andımız’ın ırkçılık çağrıştırmadığını, ayrıştırıcı olmadığını, Anayasa ve yasalara aykırı bir uygulama olmadığını” belirterek mahkemeden Öğrenci Andı’nın okutulmasına devam edilmesi yönünde karar vermesini istediği bilinmektedir (Tutanak Dergisi, 2018:130).

AK Parti bu dönemde AB’yi dikkate alan modernleştirici ve demokratikleştirici bir pozisyonu sürdürmekle birlikte sürecin devamında Türkiye’de devamlı tartışılan Kürt meselesi üzerine eğilerek PKK unsurlarına bir eylemsizlik kararı aldirmek istemiştir. Dolayısıyla Andımız üzerindeki değişiklik talebinin de buradan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Türkiye AB’ye girme isteğindeyken Sarıgöz (2018)’ün belirttiğine göre AB Türkiye’de Kemalizm ile ilgili sorunlar olduğunu ve Türkiye’nin bu yönde değişiklikler ortaya koymasını beklemiştir. Durum bu iken diğer yandan 24 Temmuz 2010 tarihinde Özgür-Der tarafından “Kürt Sorununa İslamî Çözüm” konusunda düzenlenen forumun sonuç bildirgesinde Kürt Sorunun kaynağı olarak Kemalizm gösterilmiştir. Bu anlamda Kemalizm’in tek millet yaratma güdüsüyle ortaya koyduğu “Andımız’ın ve duvarlarda yazılı olan Ne Mutlu Türküm Diyene” sözünün Kürt meselesinde etkileyici olduğu ifade edilmiştir. Bu forumun sonuç bildirgesi ayrıca ümmet vurgusunu öne çıkardığı gibi AK Parti ile BDP arasında bir diyalogun çağrısı yapılmıştır. Bu sebeple milliyetçilik yerine İslam birliği/din kardeşliği ikame edilmesi gerekli görülmüştür. Tüm bunlara ilave olarak Celal Talabani’nin PKK’nın silah bırakmaya hazır olduğunu, bunun için ise genel af ile birlikte anayasada vatandaşlık tarifinin yeniden yapılması ve Türk sözcüğünün çıkarılması gerektiğini belirtmesi üzerine 2005’lerde gizliden başlayan Oslo Görüşmeleri Ocak 2009’a gelindiğinde TRT Şeş’in açılması ve müzakere süreci ile devam etmiş ve böylece T.C. tabelalarının indirilmesi, “Ne Mutlu Türküm Diyene” yazılarının indirilmesi/silinmesi gibi taleplerin gerçekleştirilmesine ilaveten Andımız da bu değişimde ortadan kaldırılması yönünde odaklanılan bir önemi bünyesinde taşımıştır (Sarıgöz, 2018).

Bu anlamda siyasal iktidar liberal bir özgürleştirme ve demokratikleştirme amacıyla harekete geçerek sivil milliyetçi bir bakış ve çok-kültürcü bir yaklaşımla gerekli değişimleri yapmaya başlamış ve aynı amaçla Andımız’ın kaldırılmasını demokrasi ve ulusun bütünlüğü için gerekli görmüştür. Bu liberal tutum esasında tek bir ulus

anlayışından bir sapmayı ortaya koysa da bu sürece dini bir birlikteliğin dâhil edilerek kaynaşmanın sağlanabileceği düşünülmüştür.

Böylece 8 Ekim 2013 tarihinde Resmi Gazetede “İlköğretim Kurumları Yönetmeliğini değiştiren bir karar yayınlanmış ve bu kararın 12.maddesinde Öğrenci And’ının ırkçılık içermesi ve çağdaş olmaması gerekçesi ile kaldırıldığı bildirilmiştir (Sarıgöz, 2018). Ayrıca Andımız’ın kaldırılmasının gerekçesini Recep Tayyip Erdoğan şu sözleriyle açıklamıştır (Sarıgöz, 2018):

30’larda Hitler ve Stalin gibi toplumu formatlamak için bu tür uygulamalar yapıyordu. Dünyanın hiçbir gelişmiş ülkesinde çocuklar içtimaya dizildiği, ırkçı sloganlar okunan metinler göremezsiniz. Bal bal demekle ağız tatlanmaz. Balı yersen ağız tatlanır, Türküm demekle Türk olunmaz. Doğruyum demekle çalışkan olunmaz. İnsan ailesinden öğretmenlerinden çevresinden aldığı eğitimle bir takım değerlere sahip olur (Gün, 2018). Andımız olarak bilinen metnin yazarı son derece tartışmalı isim olan Reşit Galip’ti. Reşit Galip, Türkçe ezan zulmünün mimarlarından. Ayrıca Reşit Galip insanları kafataslarına göre sınıflandıran sözüm ona bir bilim insanıydı. Ant uygulamasının cumhuriyetimizle uzaktan yakından ilgisi yoktur. CHP ve MHP bu uygulamanın tarihini bilmedikleri için kestirmeden bir istismar kampanyası başlatıp milleti yanıltma yoluna gidiyorlar (Erdoğan İrkçı Bulmuştu: ‘Öğrenci Andı’ Geri Döndü, 2018).

Dolayısıyla AK Parti’nin bu adımı ile liberal çok-kültürcü yaklaşımı karşısında Kemalist zihniyeti ötekileştiren bir tutum sergileyerek bu konuda “Andımız”ın ve “Ne Mutlu Türküm Diyene” yazılarının “ırkçı/kafatasçı” bir izlenim bıraktığını ifade etmiştir. Bu dönem özellikle vesayet unsurlarının ciddi anlamda güç kaybettiği ve demokratik açılımla birlikte Kuzey Irak’la ilişkilerin üst seviyeye ulaştığı bir dönem olması ile AK Parti iç ve dış politikalarını birlikte etkileşim içerisinde sürdürmek durumunda kalmıştır. AK Parti’nin AB uyumu çerçevesinde Kürtlerdeki rahatsızlığı gidermeye dönük bireysel özgürlüğü geliştireceğini ve çatışmayı bitireceğini düşündüğü adımları atması ile esasında sivil milliyetçilik çerçevesinde bir çok-kültürcülük ortaya konularak klasik anlamdaki liberal milliyetçiliğin tek kültürel temelde homojenleştirme yaklaşımından uzaklaşarak bir ulus-devlet içi bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda Akyiğit (2020:152)’in belirttiğine göre liberal milliyetçilik, günümüz modern toplumlarında “milliyet ve yurttaşlık ilişkisi arasındaki bağı çok-kültürlülük ve çok-ulusluluk koşulları arasında yeniden revize etmek gerektiğini savunmaktadır. Çünkü demokratik bir toplumda kuralların geçerlilik kazanması ulus fikrinin yurttaşlar arasında istikrar ve güven sadakatinin sağlanmasına bağlıdır. Akyiğit (2020:153) bu konuda liberal milliyetçilik kuramına göre ulusal kimliğin farklı kimliklerin tanınma mücadelesinin önüne geçmemesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca yurtseverlik ve demokrasi liberal milliyetçilikte birbirine eklenmektedir (Akyiğit, 2020:155). Bu anlamda AK Parti demokratik taleplere cevap vererek yurttaşlık bilincini

gerçekleştirmeyi amaç edinse bile Türkiye koşullarında AK Parti tarafından yapılan çok-kültürcülüğün ulusun bütünlüğünü sağlayıp sağlamadığı konusu tartışmaya açıktır. Çünkü özellikle bir önceki başlık altında incelenen demokratik açılım sürecinde atılan demokratik adımların sonucunda Hendek Olaylarının yaşanması kafa karıştırıcı olmuştur. Ancak AK Parti'nin bu konuda çok-kültürcülük adımlarını atıp kenarda beklemediği ve ulus birlikteliğini İslam birlikteliği çerçevesinde gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktadır. Bu şekilde bir milliyetçilik gözetilerek halk egemenliği temin edilmeye halkın söz sahibi olması mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Çünkü bu tipolojide demokratikleşme ulus-devletin devamı için gerekli görülmektedir. Böylece devlete sadakat bağı kurulmak istenmektedir. Ayrıca bu süreçte Andımız'ın kaldırılması için Galip'in mazideki durumuna dair olumsuz bir algı oluşturulması, kendisinin Türkçe ezanı getiren kişi olmasıyla anılması ile burada muhafazakâr milliyetçi bir tutum ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla AK Parti bu tavrıyla Kemalist bakışın karşısında muhafazakâr bakışı ve özellikle muhafazakâr milliyetçiliği yücelterek “din, gelenek ve manevi motiflere sarılmakta, dini toplumda otoritenin temininde ve Kürtlerle ortak olan bağımızda kullanmak istemekte ve sosyal bütünlüğe odaklanmakta”dır. Ancak muhafazakârlık karşısında Kemalizm'i ötekileştiren bir bakış açısı ortaya kayarak esasında liberalizm (ya da Akyiğit'in değerlendirmelerine göre modern anlamda bir liberal milliyetçilik) anlayışından uzaklaşarak meseleye Osmanlı geçmişini de içine alan bir mazi birlikteliğine dikkat çekerek muhafazakâr milliyetçi çerçevede bakmaya çalışmaktadır. Bu ötekileştirmede özellikle Reşit Galip'in Kemalizm'in bir simgesi olarak ifade edilmesi ve Andımız'ın ırkçılık içermesi gerekçeleri üzerinde durulması dikkat çekmektedir. Ancak AK Parti her ne kadar demokratikleşme temelinde bu gerekçeleri ileri sürse de bu bakışın mahkeme hükmüne Andımız'ın kaldırılması noktasında tesir etmediği görülmüştür.

Öyle ki “Erdoğan tarafından 30 Eylül 2013 tarihinde açıklanan Demokratikleşme Paketi sonrası 28789 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'te yapılan değişikliğin²³⁹ 8 Ekim 2013'te Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle” kaldıran 8 Ekim 2013 tarihli yönetmelik hükmü, Türk Eğitim Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikasının iptal başvurusu üzerine (Erdoğan İrkçı Bulmuştu: ‘Öğrenci Andı’ Geri Döndü, 2018) kabul edilen davada, iptal kararı alınması hususunda Danıştay tetkik hâkimi düşüncesinin özeti

²³⁹ 12. madde gereği okutulması zaruri olan ant 1.madde ile kaldırılması söz konusu olmuştur (Çimen, 2020:38).

şu şekilde ifade edilmiştir²⁴⁰ (Çimen, 2020:39; 2013 Değişikliğini Reddeden Danıştay Kararı, 2018):

Uzun yıllardır uygulanagelerek genç nesillerin ülkesine anayasal vatandaşlık temelinde aidiyetini güçlendiren ve öğrencilerde değer oluşumuna olumlu yönde katkı sunan Öğrenci Andı'nın kaldırılmasını gerekli kılacak idarece yaptırılmış eğitim biliminin gerekleri ve pedagojik formasyon ilkeleri bakımından değerlendirmeler içeren dava dosyasına sunulmuş araştırma, inceleme ve tespit bulunmadığı anlaşıldığından, dava konusu düzenlemenin iptal edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu anlamda Danıştay 8. Dairesi oy çokluğu ile bu kararı almış olarak kararda “yönetmeliğin 1.maddesi kararını itiraz yolu açık olmak kaydıyla” 24.04.2018 tarihinde iptal etmiş ve kararın açıklanmasını 18.10.2018 tarihine bırakılmıştır (Çimen, 2020:39). Dolayısıyla 2013 yılında getirilen değişiklik 5 yıl sonra Danıştay 8. Dairesi tarafından iptal edilmiştir. Bu hususta, Danıştay’ın iptaline karşı AK Parti’den ilk yorumu, Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı ve Adalet eski Bakanı Bekir Bozdağ yapmıştır. Bozdağ, Twitter hesabından Danıştay’ın, Anayasa ve yasayı alenen çiğnediğini, Yargı yetkisinin, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğunu ve yerindelik denetimi yapılamayacağını, yürütme görevinin yerine getirilmesine engel olacak şekilde idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemeyeceğini belirterek Danıştay 8. Dairesinin; “hukuka uygunluk denetiminin sınırlarını aşmış, kendisini yürütmenin yerine koymuş, yürütmenin takdir hakkını yok saymış dahası yürütmenin takdir yetkisini bizzat kullanmış” olduğunu belirtmiştir (Erdoğan Irkçı Bulmuştu: ‘Öğrenci Andı’ Geri Döndü, 2018). Erdoğan da Türkiye Gençlik Zirvesi’nde yaptığı açıklamalarda Danıştay’ın “Öğrenci Andı” kararını iyi niyetli görmediğini bildirmiş ve Andımız’ın ezanı Türkçe okutmak isteyenlerin metni olduğunu, bizim Andımız’ın İstiklal Marşı olduğunu belirtmiştir (AK Bülten, 2018:10). Danıştay’ın Öğrenci Andı kararını eleştiren AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik, “Danıştay kendi sınırını aştığını, Hükümetin takdir hakkını yok saydığını ve kendisini yürütmenin yerine koyduğunu ifade ettikten sonra Andımız’ın yazarı Reşit Galib’in Türk siyasi tarihinin en şaibeli ve kafatasçı figürlerinden biri olduğunu, Türk Ocakları’nı kapatan kişi olduğunu, Ezanı Türkçeleştirmede etkili bir isim olduğunu, Türk milleti kavramının herhangi bir etnik kökene indirilmesi hâlinde tek vatan, tek millet, tek bayrak yaklaşımının zarar göreceğini, AK Parti milliyetçiliğinin çayın içinde eriyen şeker gibi olduğunu ancak çay kaşığı gibi milletin gözüne sokulmadığını, yargı kararı ile milli kimliğin kavga

²⁴⁰ Açıklamanın detayları için Danıştay kararına bakınız (2013 Değişikliğini Reddeden Danıştay Kararı, 2018).

ettirilmemesi gerektiğini ve hukuk dışı vatanseverlik olmayacağını” bildirmiştir (Danıştay’ın Öğrenci Andı Kararını Eleştiren AK Parti Sözcüsü Çelik, 2018).

Dolayısıyla AK Parti bu söylemlerle birlikte esasında Kemalist milliyetçilik karşısında kendi görüşünü inşa etmiştir. Öyle ki İstiklal Marşı Andımız’ın yerine konulabilecek bir marş olarak değerlendirilerek Andımız’ın okunmaya devam ettiği bir ortamda milliyetçiliğin etnik kökene indirgenebileceği ve tek millet anlayışının işlevsel hâle getirilemeyeceği ve esasında böyle yapılarak ulus-devletin birliğinin zedeleneyeceği ifade edilmiştir. Burada her ne kadar Galip’in kişiliği üzerinden bir söylem geliştirilmiş olsa da diğer yandan Ezan meselesi üzerinden bir kamuoyu meşruluğu ortaya konulmuştur. Lakin bu yapılırken And’ın, Galip’in ilk yazdığı hâli ile kalmadığı ve süreç içerisinde değişerek en on hâlinin 1997’de verildiği meselesi görmezden gelinmiştir. Ayrıca Galip’in kafatasçı biri olduğu ifade edildiği gibi diğer yandan Türk Ocakları’nı da kapatan kişi olduğu belirtilerek bir tezat ortaya konulmuştur. Diğer yandan Andımız’ın yazılma gerekçesinin bir Türk ulusu yaratmak olduğu, bu ulusun ırk ya da din temelinde değil vatandaşlık ve kültüre bağlılık temelinde tanımlanan bir millet anlayışı olduğu görmezden gelinmiştir. Diğer yandan İstiklal Marşı ile Andımız’ın hemen hemen aynı amaca hizmet ettiği ve İstiklal Marşı’nda “ırk” kelimesinin geçmesinin görmezden gelindiği diğer bir tezat da ilgi çekmektedir. Bu tezatlıklar milliyetçi değişkenliği göstermektedir. Çünkü burada “AB’ye uyum, Kürtlerin HDP/PKK unsurlarına yakınlaşmasının engellenmesi, siyasi istikrarın sağlanması, Kürtlerin kendilerini ulus-devletin bir üyesi olarak hissetmesi” amacı ile bu şekilde bir adım atılarak milliyetçi bakışı bunun belirlediği açıkça ifade edilememektedir.

Andımız’ın kaldırılmasındaki esas amaç açıkça söylenmese de Andımız konusundaki tartışmalar siyasiler ve yazarlar tarafından devam ettirilmiştir. Bu hususta 7.11.2018 tarihli Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmelerinde Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşüldüğü esnasında ilgili bakana birçok milletvekili Andımız’ın tekrar okutulması meselesini sormuşlardır. Bu hususta Ahmet Erbaş²⁴¹, 2009’da MAZUMDER isimli derneğin Andımız’ın kaldırılması talebine karşı durarak bu andın ırkçılığı çağrıştırmadığını belirten AK Parti’nin bu kez neden bunun tersi bir kararda ısrarcı olduğunu sorgulamıştır. (Tutanak Dergisi, 2018:130). Aynı görüşmede Fikret Şahin²⁴² de benzer şekilde AK Partili Bakanın o esnada yaptığı “Ülkemizin hedeflerini gerçeğe dönüştürme mücadelemizde en büyük güç kaynağımız nitelikli, özgüveni yüksek, millî ve manevi değerlerimizle teçhiz

²⁴¹ MHP Kütahya milletvekili.

²⁴² CHP Balıkesir milletvekili

edilmiş nesillerimizdir” şeklindeki sözüne katıldığını belirterek, her ortamda yerli ve milli olduğunu ifade eden ve yine her fırsatta “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemini ortaya koyan bir siyasi partinin “manevi ve millî değerleri yüksek bir nesil yetiştirmek” istemesine rağmen niçin Andımız’a karşı çıktığını sormuştur (Tutanak Dergisi, 2018:95).

Dolayısıyla AK Parti’nin And konusunda 2009’daki tutumunun And’ın ırkçılık ortaya koymadığı ve anayasa ile yasalara aykırılık teşkil etmediği şeklinde olmasına rağmen 2013’te tam tersi istikamette bir karar ortaya konulmuştur. Bu anlamda 2009 sürecinde bu değişimin sebebinin 2009’larda vesayetin hâlâ güçlü olduğu ve Kemalist değerleri koruduğu bir dönem olması nedeni ile Andımız’ın milli ve manevi değerleri koruyan bir yönü olduğu kabul edilirken ve bu anlamda Kemalist milliyetçi bir duruş gösterilirken 2013’te bir açılım süreci ortaya konulmuş ve AB’nin pozisyonu ile birlikte Kuzey Irak’la ilişkilerin geliştirilmesi temelinde siyasi istikrar ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi zemininde bir liberal gelişmeler silsilesinin ardından sivil milliyetçilik ve çok-kültürcülük çerçevesinde bir dönüşüm ortaya konulmuştur. Ancak burada diğer bir değişkenlik de her yönden yerli ve milli olunması gerektiğini belirten bir siyasi partinin içerisinde milli ve manevi değerleri barındıran bir metni gençliğe zararlı bulması ile birçok politikasında benimsediği muhafazakâr milliyetçiliğin dışına çıkan bir tavır ortaya koymasıdır. Burada AK Parti’nin kendisinden önce yapıldığı gibi Andımız üzerinde bir takım değişiklikler yaparak yeniden varlığının sürdürülmesi opsiyonunu kullanmaması hadisesi de dikkat çekmektedir.

Ayrıca Andımız’ın 1930’ların ırkçılığının bir eseri olduğu ve dünyada buna benzer şeylerin sürmüyor olduğu Erdoğan tarafından da dile getirilmiştir. Bu aynı zamanda Andımız’ın kaldırılma gerekçesi olarak da öne sürülmüştür (Gün, 2018). Bu konuda birbirine zıt görüşler ortaya konulmuştur. AK Parti İzmir milletvekili M. S. Tekelioğlu (2013:11) da bu konuda Erdoğan gibi bir değerlendirme yaparak Andımız’ın faşizmin hâkim olduğu şartlarda oluştuğunu, okulların ulus denilen kitleye koşullandırmalarla feda olmaya hazır insanlar üreten fabrikalar gibi görüldüğünü, bugün asgari müşterekte kucaklaşmaya ihtiyacımız olduğunu ve bir Kürt’ün önce Türk’üm, arkasından doğruyum demesinin doğru kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. CHP Uşak Milletvekili D. Akagün Yılmaz (2013:17) ise Öğrenci Andı’nın kaldırılmasının çok acı bir durum olduğunu ve “bu ülkedeki çocukların birlikte yaşama ve gelecek oluşturma ruhunun, ulus-devlet bilincinin ortadan kaldırılması anlamına geldiğini” bildirmektedir. Türk ulusunun etnik bir kavram

olmadığını, ulus-devletler içerisinde çok farklı etnik kimliklerin barınabileceğini ancak “ulus”un, her türlü etnisiteden arınmış bir siyasi birliktelik olduğunu belirterek Fransa’da Fransız ulusu İspanya’da İspanyolların olduğunu²⁴³ ve Türkiye’de de “Türk ulusu” şeklinde bir siyasi birliktelik olduğunu ifade ederek And’ın ırkçı olmadığını ve öğrencilere ulus bilinci aşılamak için okutulduğunu belirtmektedir (Akagün Yılmaz, 2013:17). Çimen (2020:25) de benzer şekilde kimlik konusunun kişinin karşısındakine göre konumunu belirttiğini ve bu nedenle ayrıştırıcı bir yönü olduğunu, fakat ulusal kimliğin yabancılara karşı duruşunun ayrıştırıcı olmadığını belirterek, böyle bir durumda bireysel kimliklerin yok sayılarak ulusal kimliğin önemsendiği bir hal alındığını, bu sebeple üst kimlik olan ulusal kimliğin ön plana çıktığını belirtmektedir. Yazar ayrıca “ulusal kimlik kavramının ve alt bileşenlerine ait kavramların (milliyetçilik/etnisite/ulus gibi) kitle iletişim araçları tarafından doğru şekilde sunulduğunda toplumları ayrıştırmaktan ziyade birleştireceklerini” ifade etmektedir (Çimen, 2020:25).

Esasında ulus-devletlerin tek bir etnisiteye dayalı olmadığı ve hâkim bir etnisitenin gayretleri ile onun etrafında toplanılarak ortak hak ve yükümlülüklerle birlik ve beraberliğin sürdürüldüğü milliyetçilikle ilgili çalışmalarda çokça anlatılmakta ve örneklerle kanıtlanmaktadır. Dolayısıyla bu durum dünyadaki neredeyse tüm ulus-devletlerde böyle olmakla birlikte aynı çalışmalar bu ulus-devletlerdeki etnik grupların zamanla çözülmeye girdiklerini ve ayrıştıklarını da göstermektedir. Bu hususta esasında genel iradenin bozulması, ortak amaç ve beklentilerin değişmesi/değiştirilmesi temelinde bir ayrışma ortaya çıkabilmektedir. Fakat ulus-devletin gücü ayrışma ile değil birleşme ile temin edilmektedir. Bu durumda demokratik açılım sürecinin etkisi ile And ve diğer bazı hususlarda değişim getirilmesi esasında PKK ve HDP gibi oluşumların dille, dinle, kültürle, marşla, bayrakla yeni bir ulus-devlet yaratmaya çalıştığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Bu durumda alınan kararların gayri millî sonuçları ortaya çıkma ihtimali tedirgin edicidir. Çünkü her ulus-devletin güçlü olan ortak değerler etrafında toplanması ile birlik ve beraberlik sağlanmaktadır. Anadolu’da yüzyıllardır süren kültür, dil, din gibi unsurlar mevcut etnik yapılara yabancı gelecek bir özellik göstermemektedir. Bu anlamda bir yandan ayrı kültür, dil, din gibi özellikler verilerek ayrıştırılmaya çalışılan

²⁴³ Kırılı (2013:33-34), İspanya’da bazıları bağımsızlığa yakın seviyede 16 özerk bölge olduğunu ve her bölgedeki halkın kendisini kendi küçük grubuna da ait hissetmesine rağmen, ülkenin vatandaşlarının adının “İspanyol” olduğunu ve bu kelimenin kadim büyük gruplardan birisi olan Kastilyan kelimesinden türediğini belirterek Katolonyalının Katalan olduğunu, Basklının Bask olduğunu inkâr etmediği gibi Kastilyanların da onların bu özelliklerini inkâr etmediğini ancak asıl büyük grubu tanımlayan ismin “İspanyol” olduğunu belirtmektedir.

Kürt halkının pozisyonu ve diğer yandan Kürt halkının özgürlüğünü temin ederek ulus-devlette bağlılık oluşturacağını düşünen AK Parti'nin konumu büyük bir tezat ortaya çıkarmaktadır. Andımız'ın ırkçılık yapmak değil ortak milli ve manevi değerlerde birleşmeyi temin ederek öğrencilere hedef aşılama gibi bir derdi olduğu düşünüldüğünde burada Andımız'ın demokrasi çerçevesinde kaldırılması gerektiğini talep ederek AK Parti'yi buna mecbur bırakan kesimin hedefinin bu tür milli ve manevi değerleri ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu hususu bir önceki başlık altında PYD'nin Suriye'de güçlenmesine bağlı olarak Türkiye'de sürmekte olan demokratik açılımdaki beklentilerin nasıl birden değiştiği örneğinde de görebilmek mümkündür.

Ayrıca Milletvekili Akagün Yılmaz (2013:17) PKK'nın kendilerine ait ulusal marşları olduğunu ve içeriğinin Kürt ırkçılığına, etnik ırkçılığa dayandığını²⁴⁴ ifade etmiştir. Bu tür isteklerle “bir yandan Türk ulusunun bilincini ortadan kaldırırken diğer yandan da Kürt ırkçılığını meşrulaştırmaya gayret ettiklerini” belirtmektedir. Bu sebeple Yılmaz Öğrenci Andı'nın kaldırılmasının, AK Parti tarafından PKK'ya verilen bir taviz olduğunu ifade etmiştir (Akagün Yılmaz, 2013:17). Öte yandan dünyada farklı ülkelerde de hâlâ bu uygulamanın sürdüğü görülebilmektedir. Örneğin; ABD'de okullarda öğrencilere her sabah And okutulmaktadır. Ayrıca okutulan bu And'da sadece milli ifadeler değil, aynı zamanda dini ifadeler de yer almaktadır. Bu anlamda And içerisinde “Tanrı himayesinde, tek millet(iz)” (Kuru, 2010:185) şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Bu örnekler de meselenin 1930'lardaki ırkçılıktan kaynaklanmadığını ve aynı zamanda “Kemalizm'e karşı bir duruş olarak” AB ile birlikte demokratik açılım sürecindeki beklentiler çerçevesinde And'ın kaldırılması eğiliminin gerçekleştirildiği söylenebilir. Karataş (2018a) da duruma ideolojik bakış açısı ile değerlendirerek AK Parti'nin Türklükle ilgili bir problemi olmadığını ve meseleye Kemalist bir çizgiye oturarak yaklaştığını MHP'nin görüşlerini de paylaşılarak kıyaslamaktadır (Karataş, 2018a):

‘Andımız’ Kemalist cumhuriyetin ulus-devlet politikasının eğitim alanındaki harçlarından biriydi. Bugün anayasa nasıl devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk olduğunu söylüyorsa, ‘Andımız’ da çocuklara bu ülkede yaşayan herkesin Türk olduğunu empoze ediyordu. Dolayısıyla MHP'nin, ya da diğer milliyetçi-ulusalcı çevrelerin ‘Andımız’ı sahiplenmesinde şaşılacak bir durum yok. Öte yandan AKP-Erdoğan iktidarının söylendiği Türklük-milliyetçilik ile bir sorunu olsaydı, anayasayı defalarca değiştirebilir, Türklük tanımına dayalı vatandaşlık yerine mesela anayasal vatandaşlığı getirebilirdi. Ama yapmadı; çünkü AKP-Erdoğan iktidarının sorunu Türklük-milliyetçilik ile değil, bunun Kemalist bir çizgiye (ilerlemeci-laikçi) oturtulmasıydı.(...) AKP-Erdoğan, İslamcı sosa bulanmış bir milliyetçiliği savunuyor. Tıpkı İstiklal Marşı'ndaki “Hakka tapan millet” ifadesinde olduğu

²⁴⁴ Bu marşta şu ifadeler bulunmaktadır: “Ey düşman, dimdik ayakta Kürt halkı kendi diliyle yenilmez ve düşmez hiç. Bu devrin silahlarıyla kimse sanmasın Kürtler yok oldu. Kürtler yaşıyor. Yaşıyor hiçbir zaman düşmez Kürt'ün bayrağı.”(Akagün Yılmaz, 2013:17).

gibi-ki, zaten Erdoğan da bunu “bizim tek Andımız İstiklal Marşı’mız” sözleri ile ortaya koyuyor.

Andımız’ın kaldırılması meselesinin farklı milliyetçilik anlayışları ile çeliştiği ve kabul görmediği MHP’nin itirazlarında da incelenebilmektedir. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Gaziantep Milletvekili E. Semih Yalçın (2013:23) bu durumun “Türklüğe ve Türk kimliğine karşı bir tavır” olduğunu, AK Parti’nin üniter yapıyı risk edip Türk adı altında bir millî kimlik oluşturulmasını engellediğini ve Başbakan Erdoğan’ın her defasında dilinden düşürmediği “milletimiz” kavramının ise mesnetsiz olduğunun böylece kanıtlanmış olduğunu, AK Parti kurmaylarının “milletten” Türk’ün dışında bir adı anladıklarını, Danıştay’ın Türk kavramının bir ırkı değil bir milleti ifade ettiği yönündeki kararının duymazdan gelindiğini ifade etmektedir. Danıştay savcısının, dava ile ilgili görüşlerinde, “And metninde insan haklarına, anayasaya ve Millî Eğitim Temel Kanunu’na aykırı bir durum göstermediğini” ifade ettiğini, Savcının dikkat çeken mütalaasında “Dünyadaki tüm medenî uluslar kendi vatandaşlarına insanlık değerlerini vatan ve ulus sevgisini öğretmektedir. Öğrenci Andı’nın her gün, Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içerisinde bulunan bütün ilköğretim okullarında, yabancı öğrenciler kapsam dışında tutularak okutulmasının Türk ilköğretim sisteminin bir parçası olarak değerlendirmesi gerekir” şeklinde görüşü ortaya koyduğu aktarılmıştır. Yalçın, AK Parti’nin ilk yıllarında adaletsizlikten şikâyet ederken şimdi ise yargı üzerinde bir vesayet kurmaya çalıştığını ve Parti’nin bu tavırları ile “Türk toplumunun fertleri arasında mensubiyet şuuru ve aidiyet duygusunu kaldırıldığını” belirtmektedir (Yalçın, 2013:23-24). Erdoğan And’ın kaldırılması ile ulus-devlet şemsiyesindeki bütünleşmenin daha güçlü olacağını ve etnik grupların bağlılıklarının artacağını demokrasi çerçevesinde gerekli gören bir çok-kültürcülük uygulamayı doğru kabul ederek “tek millet”ten kastının Türk milleti olmadığını gösterse de Yalçın bu konudaki tavrın milleti birleştirmeyeceğini, aksine ayrıştıracağını belirterek bu hareketin millet menfaatinden ve milliyetçi bakıştan uzak olduğuna dikkat çekmiştir.

Dolayısıyla Recep Tayyip Erdoğan Danıştay’ın iptal kararının karşısında durarak bu kararın partisinin kararlılığını artırdığını belirterek, bu And’la Türkçülük yapıldığına ve İslam’ın ırkı inkâr etmemekle beraber ırkçılığın dine aykırı olduğuna değinmektedir (AK Bülten, 2018:11). Dolayısıyla Erdoğan And’ın karşısındaki duruşunu hem ırkçılıkla hem de bu durumun aynı zamanda dine de karşı olmaya denk olmasına işaret ederek söylemini güçlendirmeye dönük popülist bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak literatürde Andımız’da

geçen ifadelerin ırkçılığı simgelemediğini ifade eden güçlü savunuya ilave olarak And'ın dini bir yönünün olduğunu destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır²⁴⁵.

Dolayısıyla bu şekilde milli ve manevi değerlerle donatılmış And'ın kaldırılması Türk milliyetçilerinin tepkisini çekmektedir. Ancak AK Parti ortaya koyduğu politikalarda bu tepkiyi göze alarak demokrasi çerçevesinde çok-kültürcü bir yaklaşımla Andımız'ın kaldırılması taleplerini desteklemektedir. Ortaya atılan iddialarda Andımız'ın ırkçı ve maneviyattan uzak olduğu ifade edilse de literatürde Türk milletine ırk olarak değil millet olarak bakıldığı ve Andımız'ın milli duyguların yanı sıra dini duygu ve kuralları da öğrencilere aşıladığı belirtilmektedir. Bu durumda söylemde muhafazakâr milliyetçi değerlendirmelerle Andımız'ın kaldırılmasına zemin hazırlanmak istense de esasında eylemde muhafazakâr milliyetçiliğe aykırı bir pozisyon alındığı dikkat çekmektedir.

Öte yandan Erdoğan her defasında Andımız'ın karşısına İstiklal Marşı'ı koyarak bu marşı tek And olarak işaret etmektedir. Bu durumda akıllara İstiklal Marşı içerisinde de “ırk” kelimesi geçtiği gerçeği gelmektedir. Elbette Andımız'ı yazan kişi Kemalist zihniyette olmasının yanı sıra dünyada ırkçı milliyetçiliğin ayyuka çıktığı bir dönemde Andımız'ı kaleme almıştı. M. Akif ise kendisi Arnavut kökenli birisi olmakla beraber İslamcı yönü ön plan çıkan ve meseleye daha çok milleti “Osmanlı milleti²⁴⁶” anlayışına yakın bir şekilde yaklaşarak tanımlayan bir düşünceye sahip olarak muhafazakârlığı temsil eden biri olarak İstiklal Marşı'nı kaleme almıştı. Bu bağlamda “Andımız”, Türk etnik oluşumu etrafında diğer etnik unsurları toplayarak Türk kültürünün yoğun şekilde benimsendiği bir millet inşa etmek istemekte iken “İstiklal Marşı” ise muhafazakâr milliyetçiliğin İslam ve Osmanlıyı (Yeni Osmanlıcı mantıkla da uyuşan) ayrıca tarihi, kültürü, şanı içine alan yönüne odaklanarak imanla dolan bir ulusu kimsenin tutamayacağına dönük milli ve manevi değerleri aşlamaya ve milleti bu temelde birleştirmeye yönelmektedir. Bu durumda her iki marş da Türkiye için bir birleşmeyi ortaya çıkarmak isterken neden İstiklal Marşı değil de Andımız üzerinde bir politika ortaya konulmaktadır? Çünkü İstiklal Marşı' Anayasa ile güvenceye alınmıştır. Diğer bir ifadeyle demokratikleşme sürecinde Andımız'ın kaldırılması ile ilgili talebin karşılanması kolay olmuştur. Fakat aynı talep Anayasa'nın ilk üç maddesinin değiştirilemez hükümler olması ve İstiklal Marşı'nın bu

²⁴⁵ Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi N. Çetin (2013:38-43) bu konuda Andımız'da geçen ifadelerin dine uygun olduğunu ve ırkçı bir özellik taşımadığını detaylıca açıklamıştır.

²⁴⁶ Bu hususta Doğan (2018), Akif'in İstiklal Marşı'nın o dönemde birçok etnik yapıdan insanca onaylandığını ve Türk dışında etnik unsurlardan insanların da bunu “ırkçılık” anlamında yorumlamadıklarını ve o günkü şartlarda bu kelimenin Müslümanları ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bakınız (Doğan, 2018).

maddelerden birinin koruması altında olması bağlamında İstiklal Marşı'nın kaldırılması ya da değiştirilmesine yönelik olamamıştır.

Dolayısıyla buraya kadar anlatılanlardan çıkarılacağı üzere AK Parti'nin Andımız'ı kaldırmaya yönelik tutumunda Kemalist ideolojinin ötekileştiren yaklaşımının bir etkisi olabileceği gibi, 28 Şubat sonrası süreçte Andımız'ın her gün okutularak bu dönemin mağdurlarından olan Milli Görüşçülere kötü bir anı olarak kalması olabilir. Ancak bu düzenlemenin yapıldığı yılların Türkiye'yi yıllardır meşgul eden terör unsurunu ortadan kaldırmaya dönük çözüm sürecinin olduğu yıllar olduğu dikkate alındığında ve demokratikleşme paketinin ertesinde Andımız'ı kaldırmaya ilişkin sürecin başlatıldığı hesap edildiğinde meselenin çok-kültürcülük çerçevesinde bir yaklaşımla terör unsurlarının silahsızlandırılması olduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla burada demokratikleşme paketini incelemek gerekmektedir. AK Parti'nin 2013 yılında ortaya çıkan “Demokratikleşme Paketi”nin etkisi milli yönden yankılar uyandırmıştır. Pakette 20 ana başlıkta 40 madde bulunmakta ve bu paketin içeriğinde “Andımız'ın da kaldırılacağı” yer almaktadır²⁴⁷ (İşte demokratikleşme paketinin 40 maddesi, 2013).

Akpınar (2018), Andımız'ın bu pakette yer almasının referansı İslam olan bir siyasi parti olan AK Parti'ye “cumhuriyetle hesaplaşıyor” görüntüsü verdiğini bildirmektedir. Yazar bunu söylemekle birlikte Andımız'ın okunuyor olmasının da esasında milli duyguları yükseltmeye yetmediğini belirterek bu konuda örnek vermek adına “Anadolu topraklarının ABD ve NATO üstleri ile dolu olduğunu, ülkede iç barış olmadığını, farklılıkların kucaklanamadığını, ülkenin bölünmesi gibi bir korku yaşandığını” ifade etmektedir (Akpınar, 2018). Akpınar'ın bu bakış açısına göre İstiklal Marşı'nın okunmasının Türk bayrağının dalgalanıyor olmasının da bir anlamı kalmamaktadır. Çünkü bu kutsallara rağmen de ABD gibi güçler Türkiye üzerinde söz sahibi olmaktadır. Öte yandan bu değerlendirmeler Andımız'ın kaldırılması ile Galip'in kişiliğinin pek de ilgisi olmadığını göstermeye yetmektedir. Mevcut açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde Hükümetin barış sürecini yönettiği bir dönemde gerçekleştirilmek istenen PKK'yı silahsızlaştırma gayretlerinde “yıllar öncesinde faşizmin dünyada yaygın olduğu bir evrede yazılmış ve yıllar içerisinde defalarca değiştirilmiş bir And'ın” taviz verilebileceği düşünülmüş ve bu

²⁴⁷ Demokratikleşme paketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için ve paketin içeriğine dair siyasetçi yorumları için bakınız (Kural, 2013; “Paket Demokratikleşme İhtiyacını Karşılamiyor”, 2013; Siyasiler demokratikleşme paketi için ne dedi?, 2013; Ete, 2013). Pakette Andımız'ın yanı sıra seç seçim barajı, parti yardımı, eş genel başkanlık, yaşam tarzı, yürüyüş, anadilde eğitim, köy isimleri, başörtüsü, propaganda gibi konular da yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız (İşte demokratikleşme paketinin 40 maddesi, 2013).

konuda bir takım gerekçeler ortaya konularak kamuoyunun ikna edilmesi gerekmiştir. Sonuçta, anlaşma ve barışın karşılıklı tavizlerle olacağı ve PKK'ya silah bıraktırılması hâlinde ülkede kendiliğinden bir birlik sağlanacağı düşüncesi bu fikri haklı kılmaya yetmiş ve bu durum Andımız'dan daha büyük bir milli getiri olarak düşünülmüştür. Bir başka bakış açısı ile ise “bugünün şartlarında demokratik açılımla elde edilecek katkının”, darbeleri ve vesayeti hatırlatan Andımız'ın kaldırılmasının getirisinden daha çok olacağı düşünülerek “demokratikleşerek ulus-devleti devam ettirmeyi temin etme anlayışı” çerçevesinde işletildiği söylenebilir. Öte yandan dini ortaklıklar ve tarihi, kültürel geçmiş de bu konuda dile getirilerek etnisiteleri birleştirecek yeni bir ortaklık kademesi tertiplenmiştir. Bu yönleri ile “demokratikleşmenin ulus-devletin devamı olduğu düşüncesi ve devlete sadakate dayalı bir kültürel kimlik istenmesi” temelinde çok-kültürcülük ortaya konularak bir ulusa bağlılık temin edilmek istenmiştir. Esasında bu durum liberal milliyetçiliğin de son zamanlardaki bakışı ile uyumlu gözükmektedir.

AK Parti her ne kadar Andımız'a karşı durarak Kemalizm karşısında konuşlanıyormuş izlenimi verse de AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi anlayışı hem Osmanlı hem de Cumhuriyet değerlerine sahip olmayı gerektirmektedir. Bugün hâlâ Dünyada başka ülkelerin de Andımız benzeri uygulamaları bulunduğu görülmektedir. Bir insanın gününde beş vakit namaz kılması bile o kişiyi günah işlemekten alı koymaya yetmezken elbette Andımız'ı her gün okumak da bir milleti vatansever yapmaya yetmeyecektir; ancak içeriği ile toplumsal yaşamın kurallarını anlatması ve bir iç uyarı oluşturması açısından Andımız'ın okunması önemli görülmektedir. Bu konuda ayrıca, Cumhuriyet Dönemindeki “Türklük anlayışı ile vatandaşlık anlayışı”nın “ırkçılık” anlamında kullanılmadığı konusunda ciddi bir literatür bulunmaktadır²⁴⁸. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Andımız'ın bir ırkçılık dışı vurumundan ziyade o günkü şartlarda demokratik açılım çerçevesindeki bütünleşmede bir şart olarak görüldüğü ve ülke içerisinde bütünlüğün sağlanmasının Andımız'ın okunmasından daha değerli görülmesine bağlı olarak bir politik değişikliğin sonucu olarak kaldırılmak durumunda kaldığı ve sonrasında da geri adım atmamak adına bu hususta aynı duruşun sürdürüldüğü düşünülmektedir. Çünkü demokratik açılımın mantığında Kürtlerin kendilerini özgür ve bu ülkeye bağlı hissetmelerini sağlama amacı yatmaktadır. Bu açılım, AB beklentilerini karşıladığı gibi Kürt seçmeni de memnun etmiştir. Çünkü bu açılım aynı zamanda “askeri vesayetin geçmişte yaptığı hataların telafi

²⁴⁸ Bu konuda, “Türklüğün” neyi ifade ettiğine dair ayrıntılı bilgi için bakınız (Kırlı, 2013:33-34; Beşirli, 2013:29-31).

edilmesini ve cumhuriyeti kurduğu ve koruduğunu belirten kesimlerin Kürt halkının yoğun olarak yaşadığı coğrafyada yaptığı hatalar neticesinde devlete bağlılığı azalan Kürtlerin yeniden kazanılmasını” amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra darbelerin yaşandığı dönemlerde yine askeri vesayetin bu And’ı söyletme şartlı cezalar ortaya koyması ve bu And’ın defalarca bağıra bağıra söylenmesinin vatana bağlılık yaratacağına dair yanlış bir düşüncenin benimsenmiş olması gibi gerekçelerle And’a karşı bir yılgınlık ve asimilasyon algısı ortaya çıkmasının da bu süreçte etkisi olmuştur. Bunun neticesinde böyle bir algı yaratan And’ın kaldırılmasının ulus-devlette bütünleşme yaratacağı kanaati ortaya çıkmıştır. Esasında AK Parti’nin 2013’teki bu tutumu 2015 sonrası için aynı beklentileri içermemektedir. Çünkü açılım için verilen tavizlerin demokratikleşme isteğinin arkasında silah yığınakları yapılması ve hendekler kazılması gibi hadiseler bulunmuştur. Bu sebeple 2015 sonrasında AK Parti’nin And konusundaki kararından dönmesi özellikle MHP ile ilişkileri bağlamında beklense de AK Parti bu karardan dönmemiştir.

Dolayısıyla Andımız karşısında AK Parti’nin kaldırılmasını istememe şeklindeki 2009’daki duruşu o günkü şartlarda vesayetin ağırlığı bağlamında beka kaygısı ve cumhuriyet değerlerine bağlılık temelinde Kemalist milliyetçi bir durum iken “2013’ta ortaya çıkan demokratikleşme paketi ile birlikte AB’ye uyum kaygısı, Kuzey Irak’taki oluşumla kurulan ilişkiler, Kürt seçmeni memnun ederek ulusal birliği temin etme isteği” gibi kaygılarla ortaya konulan çok-kültürcülük düzenlemeleri ile birlikte esasında Akyiğit (2020:152-155)’in bahsettiği modern anlamıyla liberal milliyetçilik bağlamında bir duruş sergilendiği değerlendirilebilir. Bu anlamda bugüne kadarki süreçte Kemalist anlayışın millete bakışı temelinde Türkiye’de etnik sorunların çözülemediği düşünüldüğünde çözüm sürecinin milletin birliğini temin etmek için çıkarılmış bir politika olduğu ve bu bağlamda ortaya konulan çok-kültürcü yaklaşımların milleti yeni bir liberal milliyetçi formda bir araya getirmenin alternatif bir yolu olarak denendiğini söylemek mümkündür. Ancak Andımız’ın kaldırılması toplumda birliğin bozulması endişesi uyandırmıştır. Andımız’ın kaldırılması demokratik bir istek ise demokraside çoğunluğun memnun olmadığı²⁴⁹ bir değişim getirmek de büyük bir çelişki meydana getirmekte ve halk arasında Andımız kararının genel itibarıyla milli bir duruş olmadığı değerlendirilmektedir.

²⁴⁹ Aksoy Araştırma bu hususta Türk halkının çoğunluğunun AK Partililer de dahil olmak üzere Andımız’ın kalmasını istedikleri sonucuna ulaşmıştır. Detaylar için bakınız (Andımız okutulsun’ diyenlerin oranı açıklandı, 2021).

Bununla birlikte, AK Parti Andımız meselesinde “Türklüğü” ırk anlamında ayrımcılık olarak kabul etmiş ve Yeni Osmanlıcılığa çok-kültürcü bir bakışla iç politik hazırlık gerçekleştirmiştir. Fakat iç politikada Türklüğün ırk olarak ön plana çıkmasını Yeni Osmanlıcı bir bakışa sahip olması nedeniyle istemese de dış politikada Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde etnik milliyetçilik ortaya koyuyor olması AK Parti’nin hem pragmatik yönünü açıklamakta hem de politikadaki değişkenliğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla AK Parti “Türk’e Anadolu sınırları içerisinde başka bir gözlükle bakarken yönünü Orta Asya’daki soydaşlara döndüğünde başka gözlükten bakmaktadır. Öte yandan “Türkiye’nin dünyada İslam’ın bekçisi ve lideri olduğu, İslam ülkelerini kollayarak İslam’a ilişkin düşmanlıklarla mücadele ettiği dikkate alındığında; Avrupa’nın bu coğrafyaya hangi etnisite temelinde baktığı gerçeği üzerinden mesele düşünüldüğünde; dünyadaki ulus-devetlerin içeriklerinde farklı etnisiteden insanların olduğu ancak güçlü ve lider etnisitenin diğerlerini ortak amaçlarda, kültürde ve çoğu zaman dilde birleştirerek devletini güçlendirdiği ve sınırlarını koruduğu gerçeği üzerinden meseleye yaklaşıldığında” ülke içinde Türklük anlayışının bir ırk olmaktan çıktığı ve bir üst kimliği ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda AK Parti her ne kadar iç politikada çok-kültürcü bir yaklaşımla And’ın kaldırılması gibi politikalar ortaya koyarak Yeni Osmanlıcılığa bir koridor açmak istese de 2015 ve 2016 döneminde yaşanan terör eylemleri, silahlanmalar, hendeklerin kazılması, FETÖ darbe girişimi gibi hadiseler beka kaygısı çerçevesinde AK Parti’yi iç politikada yeniden Kemalist milliyetçiliğe yakınlaştırmış ve özellikle dış politikada ortaya konulan çalışmalarda Türk etnik yapısı liderliği temelinde Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçiliğin yeniden işlevsel hâle getirilmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bunu -ileriki başlıklarda detaylı bir şekilde işleyeceğimiz üzere- özellikle Suriye’ye ve Libya’ya yapılan operasyonlarda, Azerbaycan’a yapılan yardımlarda ve ABD’ye rağmen Orta Doğu’da farklı politikalar ortaya çıkarma örneklerinde görmek mümkündür.

4.5.Başörtüsü/Türban Meselesi: Laiklik ve Din

İnsanlık tarihi boyunca mevcudiyetini devam ettiren dinamik bir olgu olan “din”in bilhassa, modernizmin getirmiş olduğu koşullarda etki alanı seküler düşünce lehine sınırlanmıştır. Din özgürlüğü dendiğinde başkalarının özgürlüğüne zarar vermeden “dinin sosyal hayatta görünebilmesi, cemaat yapılanması gerçekleştirilebilmesi ve toplumsal

anlamda örgütlenebilmeyi” ifade etmektedir. Dolayısıyla modern dünyada din konusu incelendiğinde ya da üzerine söz söylendiğinde “din-devlet ilişkileri, bireylerin dinsel özgürlüğü ve devletin buna bakışı” analiz edildiğinde kaçınılmaz bir şekilde karşımıza “laiklik” çıkmaktadır. Modern devlet farklı inanç gruplarını bünyesinde barındırmaktadır. Modern devlette laiklik ise kişiler arası ilişkileri düzenlemekten ziyade “toplumsal ve hukuksal ilişkilerin düzenlenmesine” ilişkindir. Dolayısıyla laiklik din ile devlet arasında olan ilişki ile ilgili bir siyasi ilke ve projedir (Aslan ve Taylan, 2016:233-234). Laiklik²⁵⁰, “devletin ve kamusal alanın din karşısında kayıtsızlığı, ödevsizliği ve de görevsizliği”dir (Tekin, 2004:145-146).

Türkiye’de laiklik ilk olarak 1922’den itibaren -ki reformlar sonucunda- ordu mensupları ve bürokratlarca uygulanmıştır. Laiklik modernizmin bir ilkesi olarak görülmekle birlikte toplumsal hayat dışında siyasi ve kültürel hayata da tesir etmiştir. 1922’de Sultanlık kaldırılmış, 1923’te Halifelik kaldırılarak cumhuriyet ilan edilmiş, 1925’te eski eğitim sitemini sürdüren tekke, zaviye ve medreseler kapatılmış, 1926’da medeni kanun ciddi toplumsal düzenlemeler yapmış, 1928’e gelindiğinde ise yasa değişikliği ile Anayasa’da “devletin dini İslam’dır” ibaresi kaldırılmıştır. Bu şekilde birçok değişiklikte laiklik kendisini hissettirmiştir (Çiçekli, 2019:276). Laiklikle ilgili bu katı adımların ardından 1950-1980 arası dönemde ise bir yumuşama yaşanmıştır (Tekin, 2004:145-146).

Türkiye’de laiklik özellikle başörtüsü meselesinde ve devlet kurumlarına girilmesi esnasında önemli şekilde dışa vurulmuştur. İlk başörtüsü olayı²⁵¹ 1968 yılında Ankara Üniversitesi’nde görülse de 1980’e kadar olan süreçte lise ve üniversitede başörtüsü ile derslere katılmada bir sorun yaşanmamıştır. 1980 Darbesi sonrasında yayınlanan “Kılık

²⁵⁰ Laiklik kavramının ve bu kavramın Türkiye’deki karşılığının anlaşılabilmesi için “Seküler ve laikçilik kavramlarının da anlaşılması gerekmektedir. “Seküler” kavramı “dünya köküne bağlı olarak, dünyaya ait, dini olanın dışında, kutsanmamış ve de profan anlamında kullanılmaktadır. Sekülerizm kavramı Türkçeye en uygun şekilde “dünyevileşme” olarak çevrilebilmektedir. Laikliğin bir değişik uygulama şekli “laikçilik”tir. Dolayısıyla “laikçilik ya da laisim (laicisme)” laiklikten “dinin devlet güdümünde olması” yönüyle ayrılmaktadır. Laikçilikte, din ve vicdan özgürlüğüne dayalı bir anlayış yerine “akıl merkezli, neyin iyi ya da kötü olduğunu belirleyici militan bir anlayış” egemen durumdadır. Laiklik, her inancın kendini ifade edebilmesine müsaade etmesi ile çoğulcu (plüralist) iken laikçilik çoğulcu değil yönlendiricidir. Bu durum, dinin “devlet tarafından siyasi güç kullanımı ile etkisizleştirilmesini” ifade etmektedir. Laikçiliğin “militan bir şekilde ve devlet eliyle” din ve dini akımlarla savaşmayı da ifade ettiği görülmektedir. Laikçiler, devletin, diğer tüzel kişiliklerin, bireylerin ve toplumların dünyevileşmesinin (dinden bağımsızlaşmak) zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda “laik ideoloji” topluma, bir din dayatır gibi dayatılmaktadır. Din karşıtı olan laisizm, dinin “toplumsal hayattan elimine edilmesini ve kontrol altında tutulmasını” esas almaktadır. Bu anlamda Türk tipi laiklik modeli, Fransız laisizm modeline yakın bir durumda olarak jakoben laisizmin bir versiyonudur. Türk laisizmi devlet gücü ile toplumu değiştirmeyi ve kamusal alandan dinin elimine edilmesini amaç edinmektedir (Aslan ve Taylan, 2016:236-237, 239-240).

²⁵¹ AK Parti Dönemi öncesinde başörtü ile ilgili ayrıntılı gelişme ve yasaklar için bakınız (Can Saka ve Altınöz, 2011:9-12).

Kıyafet Yönetmeliği”ne göre kamu çalışanları ile memurların sakal ve bıyık bırakması erkekler için yasaklanırken kadınlar için ise, mini ve dekolte elbise giyilmesi ile birlikte başörtüsü kullanılması yasak hâle getirilmiştir. Öte yandan mesai saatleri dışında da başörtüsü kullanan ve bıyık, sakal bırakanlar kanunları çiğnemek suçu ile yargılanmışlardır. Ayrıca başörtüsünü özel sektör şirketleri de yasaklamışlardır. Muhafazakâr işverenlerce işe alınan başörtülüler ise düşük ücretlerle düşük görev tanımlarında çalıştırılmışlardır. Bu dönemde ayrıca öğrenciler de başörtüsü takma konusunda engellemelerle karşılaşmışlardır. Bu süreçte bazı üniversitelerin anayasal bir yasaklama olmasına rağmen, Avrupa İnsan Haklarında yer alan din özgürlüğüne atıfla bu yasağı uygulamadıkları görülmüştür (Çiçekli, 2019:278-281). 1980’lerde üniversitede başörtüsü yasağı Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından genel ve katı bir şekilde uygulanmaya başlamış ve Danıştay YÖK’ün başörtülü öğrencileri okuldan atma politikasını onaylamıştır. Danıştay’ın 1984’de verdiği karar sonraki mahkeme kararlarına emsal teşkil etmiştir²⁵² (Kuru, 2010:195).

1980’lerin sonu ve 1990’ların başında en büyük parti olan ANAP üniversitelerde başörtüsünü serbest hâle getirmek için yasal adımlar atmaya çalışmıştır. 1988’de ANAP meclis grubu üniversitelerde başörtüsü ile birlikte diğer kıyafetlerin de serbest olmasını sağlayan bir yasanın geçmesinde öncü rol oynasa da Kenan Evren bunu veto etmiştir. Bunun ardından meclis yeni bir düzenleme ile bu kez modern kıyafet ve görünüşü zorunlu kılarak fakat dini inanç sebebi ile baş ve boyun kısmını örtmeye izin veren başka bir kanunu hazırlamış olsa da bu kez Anayasa Mahkemesine başvurulmuştur (Kuru, 2010:195-196). Bu dönemde CHP ile birlikte diğer sol unsurlar ve ordu başörtüsünün varlığına karşı durmuşlardır. Milli Görüş’ün koalisyon hükümeti kurduğu 1997 döneminde ise tartışmalar artmış ve kız öğrenciler yurt dışına eğitim almaya gitmek durumunda kalırken birçoğu okulunu bırakmıştır (Çiçekli, 2019:278-281).

2000 yılı içerisinde genç Milli Görüşçülerin önemli üç ismi (Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç) “demokrasi ve laiklik” yanlısı olan fikirlerini açıklamışlardır. Bu süreçte her ne kadar FP “Anayasa Mahkemesi, AB ve demokrasi” yanlısı söylemi sürdürse de başörtüsü konusundaki tavrı partinin kapanmasına sebep olmuştur. AK Parti ise “AB üyeliği, demokrasi ve laiklik” temelinde görüş beyan etmekle yola koyulmuş ve 2002 seçimlerini kazanmıştır. Öte yandan AK Parti’nin ideoloji olarak

²⁵² Mahkeme kararını görmek için bakınız (Kuru, 2010:195).

benimsediğini belirttiği “muhafazakâr demokratlık” da laikliğin dini özgürlükleri daha iyi koruyabilmesinin “demokrasiyi güçlendirmekle” olacağını kabul etmiştir (Kuru, 2010:188-189). Oysaki dönemin Cumhurbaşkanı Sezer ve Anayasa Mahkemesi laiklik tanımı olarak kamusal alanda ve toplumsal alanda laiklik politikası uygulayarak halkı şekillendirmek istemişlerdir. Sezer, “laikliğin yorumlanması tekliflerini bir sorun olarak görerek Türkiye’de laikliğin yorumlanmasının sadece Anayasa Mahkemesinin tekelinde olduğunu düşünerek devletin gerektiğinde dini özgürlükleri kısıtlayabilmesine olumlu bakmıştır (Kuru, 2010:193)”.

AK Parti öncesi dönemde başörtüsünün serbest hâle getirilmesine dönük girişimler olsa da vesayet makamlarına takılmış ve bu hususta yol alınamamıştır. Milli Görüş partileri de bu süreçte başörtüsüne dönük tavırlarında ne tür engellemelerle karşılaştıklarını defalarca tecrübe etmiştir. Bu nedenle AK Parti’yi kuran ekip yavan bir mücadele vermek yerine bu meseleyi AB’ye ve modern özgürlükçü standartlara erişerek çözebileceklerine inanarak kendilerinden önceki ekibin muhafazakâr milliyetçilik çerçevesinde dini değerleri milletin olmazsa olması gören tavırlarından ayrı bir bakışla liberal milliyetçiliğin bireysel özgürlüğü sağlaması temelinde soruna yaklaşmayı ve bu şekilde özgürleştirme temelinde meseleyi çözmeyi tercih etmişlerdir.

Bu anlamda AK Parti iktidara gelirken türban meselesini siyasi önceliği yapmayacağını ve meseleyi toplumsal mutabakat ile çözmeye çalışacağını belirtmiştir. AK Parti türban meselesine kişisel hak ve özgürlükler kapsamında bakmış ve bu meseleyi inanç özgürlüğünün bir parçası olarak görmüştür. AK Parti türbanı dinin emirlerinden biri olarak görmüş ve örtünme ile ilgili olarak AK Partili kadınların “çarşaf ve peçe” gibi örtü türlerine yönelmediği ve hatta bu türleri bir “uç” olarak kabul edip benimsemedikleri görülmüştür. Bunun dışında, AK Parti toplumda bir türban sorunu olmadığını ve türbanlı ya da türbansız insanların birlikte kol kola gezdiklerini belirterek bu hususun siyasiler ve kurumlar tarafından istismar edildiğini kabul etmiştir. AK Parti toplumsal bir gerginlik yaratmadan ve vesayetin canını sıkmadan bu sorunu çözmek istemiştir (Tür ve Çıtak, 2013:627-628). Esasında toplumsal uzlaşa çerçevesinde sorunun çözülmek istenmesi muhafazakâr demokratiğin da bir gereğidir. Öte yandan AK Parti o günkü koşullarda geniş bir kesimin oyunu aldığı gibi özellikle dini meselelerinde vesayet ve AB dengesi içerisinde hareket etmesi gerektiğini bilmiştir.

AK Parti Programı'nda "din"ın insanlığın en mühim kurumlarından bir tanesi olduğu, laikliğin ise "demokrasinin vazgeçilmez bir şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı" olarak kabul edildiği ve din düşmanlığı şeklinde yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Laiklik kişilerin ibadetlerini rahatça yapabilmelerini, dini kanaatlerini açıklayabilmelerini ve bu doğrultuda yaşayabilmelerini ifade ederek bu ortamda inançsız insanların da hayatlarını sürdürmelerine müsaade etmektedir. Bu bakımdan laikliğin, "özgürlük ve toplumsal barış ilkesi" olduğu görülmektedir. Dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını kabul etmediklerini, dindar insanların rencide edilmesini, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını "anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı" olarak kabul ettiklerini belirterek dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanların üzerinde baskı kurulmasının kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002:14-15).

Erdoğan'ın din ile laikliğin aynı kefeye konulmasına karşı olduğu görülmektedir. Erdoğan laikliğin bir din olmadığını, İslam'ın bir din olduğunu ve bu ikisinin aynı terazide tartılmasının doğru olmadığını ifade etmiş ve din üzerinden olduğu gibi, laiklik üzerinden de siyaset yapılamayacağını ifade etmiştir. Bu bakımdan AK Parti'nin de "din eksenli değil, insan eksenli bir parti" olduğunu belirtmiştir (Akdoğan, 2017:237).

Erdoğan, "dik duracağız ama diklenmeyeceğiz," ilkesi ile hareket ederek, gerektiğinde vesayet ile işbirliği yapmamakla beraber "bürokrasinin, yüksek mahkemelerin ve TSK'nın yapılarını ve kadrolarını değiştirene kadar" bu politikaya devam ettiği görülmektedir. Ancak 2007'de yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AK Parti'nin başarılı olma ihtimali vesayet unsurlarını tedirgin etmiştir. Gül'ün Cumhurbaşkanı olması devletin en büyük makamının başörtülü bir eşle sürdürüldüğü makam hâline gelmesi anlamını taşımıştır. Oysaki bu makam kurucuları tarafından vesayet adına bir emniyet supabı olarak düşünülmüştür. Genelkurmay başkanının tedirginlik içeren açıklamaları, Ahmet Necdet Sezer'in aynı şekildeki ifadeleri AK Parti'yi tehdit etmiştir. Bu açıklamaların ardından "Cumhuriyet Mitingleri" başlatılmıştır. 27 Nisan 2007'de ise TSK rahatsızlığını ve gerektiğinde müdahale edebileceğini "e-muhtıra"sı ile bildirmiştir²⁵³ (Bekaroğlu, 2015:113-115).

²⁵³ 1 Mayıs 2007'de Anayasa Mahkemesi TBMM Cumhurbaşkanlığı seçim oylamasında 367 toplantı yeter sayısını aramıştır. Bu gelişmelerin ardından AK Parti erken seçim kararı almak sureti ile bu haksızlıklar karşısında yapılan 22 Temmuz seçimleri ile oy oranını % 34,2'den % 46,5'e çıkarmış ve yeni mecliste MHP'nin toplantı yeter sayısına dahil olması ile 28 Ağustos'ta üçüncü turda Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından MHP desteğiyle başörtüsünü üniversitede özgür hâle getiren yasa

Aktürk (2018:302) ise siyasi tecridin esasında ideolojik bir saflaşma şeklinde olduğunu ve dindar muhafazakâr yönelimli ya da demokratların Cumhurbaşkanlığı gibi makamlarla beraber devletin önemli makamlarından uzak tutulmaya çalışıldıklarını, hatta bu konuda Ali Fuat Başgil’in askerin tehdidi ile cumhurbaşkanı adayı olmaktan ötelendiğini hatırlatarak, demokratların uzak tutulmaya çalışıldığı makamların sadece yargı, Cumhurbaşkanlığı ve askeriye ile sınırlı olmadığını, “devletin ideolojik aygıtı” olabilecek her yerin vesayet için önemli olduğunu, özellikle eğitimin ve kitle iletişim araçlarının da bu konuda önemli olduğunu belirtmektedir²⁵⁴.

Ancak yine de vesayet için çok önemli bir makam olan Cumhurbaşkanlığı makamına dini yönü ile ön plana çıkan birinin getirilmesinin yanı sıra türbanlı bir kadının da bu makamda temsil edilir hâle gelmesi vesayet için can sıkıcı olmuş ve bu nedenlere bağlı olarak Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde vesayet odakları bir tedirginlik yaşamışlardır. Ancak AK Partili kadınların Milli Görüş geleneğinden olan kadınlardan farklı ve daha modern oldukları da bir gerçektir. Bu konuda Tekin (2004:147), her ne kadar Milli Görüş geleneğinden gelseler de AK Partili kimselerin eşlerinin Batı tarzı kültür ile İslamî değerlerin harmanlanmış bir sonucu olarak kara çarşaf yerine markalı modern görünümlü giysiler giymekte ve eşarp ile örtünmekte olduklarını belirtmektedir. Politize olmuş türbanın toplum içerisinde normalleştirilmesi için yeni bir yol izleyerek AK Partili kadınların moda defileleri düzenledikleri görülmektedir. Bu anlamda yazar, AK Parti’nin “dincilik” temelinde değil “dindarlık” temelinde din karşısında konumlandığını belirtmekte ve bu durumun siyasi kimliğe yansıdığı görülmektedir (Tekin, 2004:147-149).

AK Parti dini özgürlükleri temin etmek istese de “laiklik” gerekçe gösterilerek bu konuda önü tıkandığı görülmektedir. Ancak AK Parti hiçbir söyleminde laikliğe karşı durmamış bir parti olarak yazılı metinlerinde de laikliği benimsediğini bildirmiştir. Ancak bu konuda vesayet ile AK Parti’nin laiklik anlayışının da farklı olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkiye’de vesayet makamlarının benimsediği laikliğin dünyadaki örneklere kıyasla farklılığı da önemsenmelidir. Bu bağlamda ABD, Fransa ve Türkiye genel manada laik ülkeler olmakla birlikte, ülkelerinde dinlere karşı farklı politikalar uygulamaktadırlar. ABD

düzenlemesini iptal etikleri gibi AK Parti’nin kapatılması davası sonucu devlet yardımından yoksun bırakılması kararı verilmiştir (Bekaroğlu, 2015:113-115).

²⁵⁴ Bu husustaki örnekler için bakınız (Aktürk, 2018:302-303).

pasif laikliği, Fransa ve Türkiye ise aktif laikliği benimsemektedir²⁵⁵. Buna bağlı olarak ABD’de dini sembol ve ifadeler kamusal alanda gl bir grnrlk srdrmektedir. Öğrenciler her sabah okullarda dini ierikli antla derslerine başlarken ABD başkanı yemin ederken elini kutsal kitaba basıp ‘‘Tanrım bana yardım et’’ duasını haykırmaktadır. Yksek Mahkemelerde ise oturumlar ‘‘Tanrı Birleşik Devletler’i ve bu şerefli mahkemeyi korusun’’ duası ile aılımaktadır. Dolayısıyla ğrenciler ABD’de başrts takabilmektedirler. Fransa’da ise dini semboller okullarda yasak olsa da Trkiye’ye kıyasla daha yumuşak kısıtlanmıştır. Trkiye’de ise aktif laikliği savunanlarla pasif laikliği getirmek isteyenler arasında mcadele devam etmektedir. Bu konuda liberal grş esasında aktif laiklik ile pasif laikliği değiştirmeyi arzu etmektedir. Trk siyasi hayatında DP, AP, DYP gibi merkez sağ partiler bu grş benimsemişlerdir (Kuru, 2010:184-186).

Laiklik anlayışı konusunda Kemalist elitler ile AK Parti bazı noktalarda birleşmişken bazı noktalarda ayrışmışlardır. Bu konuda, AK Parti devletle dinin ayrışmasına, dinin devlet ynetimine ve siyasete yansıtılmasına karşı duran anlamdaki (pasif) laikliği kabul etmekle birlikte, dini sadece kamudan değil her alandan sıyrıp atan (aktif) laikiliğe karşı durmuştur (Akdoğan, 2004:75-76). Akdoğan (2004:75-76) bu konuda, laikliğin ‘‘temel hak ve zgrlklerin anayasal gvence altına alınarak bir tr hakem messesesi gibi işletilebilmesi için’’ demokrasi ile taçlandırılması ve uzlaş ortamı sunması gerektiğini ifade etmektedir. Yazar laikliğin tekelci ve dayatmacı bir ideoloji grnmnde olması yerine ‘‘ğlculuk, tolerans ve tarafsızlık kltr üreten bir mekanizma’’ olarak grlmesinin doğru olduğunu belirtmektedir.

Esasında Cumhuriyet Mitingleri dzenleyerek başrtsne karşı duruş sergileyen laikilerle laik olduğunu belirterek laikliğin başrtsn serbest kıldığını belirten AK Partililerin milliyetçilik anlayışlarının benzer ve farklı ynlerine bakılması gerekmektedir. Her iki taraf da laikliği benimsediğini bildirmektedir. Vesayetiler başrtsn modern olmayanın, geri olanın, dini smrmenin, cumhuriyet değerlerine karşı olmanın, demokrasinin karşısında olmanın, ülkeyi cumhuriyet öncesindeki gibi şeyh ve şihların ülkesi yapmanın bir gstergesi olarak ifade eden bir yaklaşımla cumhuriyet değerleri ve ülkenin beka kaygısı çerçevesinde olaya bakarak Kemalist milliyetçi davrandıkları dşnlse de esasında Kemalist milliyetçiliğin başrtsne karşı bir tutum sergilemediği

²⁵⁵ Pasif laiklik devlet kurumunun dine karşı tarafsız olmasını; aktif laiklik ise siyasi ve sosyal alanda dinin mdehaleye maruz kalarak kısıtlanmasını ifade etmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Kuru, 2010:190-192).

özellikle Atatürk'ün yaşadığı dönem için açıkça görülmektedir. Bu hususta Atatürk'le ilgili geriye dönük resim koleksiyonlarına bakmak bile Atatürk'ün annesi ve eşi ile ilgili giyim tarzı temelinde düşüncesini gösterebilir. Atatürk milliyetçiliği şeyhlik ve şihlik gibi makamlara, devlette sınıflaşmaya neden olması, ayrımcılık yaratması ve dini sömürerek dini özgürlüğü kısıtlaması bağlamında karşı durmuştur. Öte yandan AK Parti'nin vesayetçilerle ortak bakışı “peçe giyim tarzı” konusunda aynıdır. Ayrıca AK Partililerin modern görünümde örtündükleri görülmektedir. Bununla birlikte AK Partinin “kara çarşafı” destekleyen söylemler ortaya koyması “muhafazakârlığının pozisyonu, AB'ye dönüklüğü ve seçmen kitlesinin bakış tarzı” açısından mümkün gözükmemektedir. Ancak AK Parti'nin laikliğe bakışının vesayetçilerle aynı olmadığı görülebilir. Vesayetçiler laikliğe Fransa bakış açısı ile “dini olanı” kamusal alandan tamamen çıkarma ve hatta sosyal alanda da kısıtlama şeklinde bakan bir duruş ortaya koysa da AK Parti Amerika tarzı bir laiklikle bireyin hangi alanda olursa olsun dini tutumuna saygı gösterilmesini istemektedir. Dolayısı ile vesayetçilerin başörtüsüne bakışı “bir terör ya da ayrımcılık aracı olması şeklinde değerlendirilerek ulus-devletin sürdürülebilmesini tehdit edecek şekilde anlaşılırken” AK Parti için başörtüsü bireysel özgürlüğün en önemli göstergelerindendir ve dini olan kişi dini vecibelerini yerine getirebilirken dinsiz bir kişi de bu şekilde yaşamını sürdürmelidir. Bu anlamda başörtüsü dini özgürlüğün bir göstergesi olması ile toplumsal bütünlüğü temin etmektedir. Dolayısıyla AK Parti laikliğe karşı özgürleştirici ve ulus-devlet bünyesinde her kesimi birleştirici temelde liberal milliyetçi bir bakış sergilenmiştir.

Can Saka ve Altınöz (2011:8), “Türban mı başörtüsü mü” tartışması şeklindeki bir yaklaşımın tamamen ideolojik kutuplaşmaların bir ürünü olduğunu, Müslüman kadın için esas mevzunun tesettür olduğunu ve bunun ne şekilde ve amaçta olduğunun önemli olmadığını belirterek örtünme şeklinin türban yahut başörtüsü şeklinde sınıflandırılmasının bir çözümsüzlüğe sebep olduğunu ve bu anlamda İslam'ın 1400 yıldır uygulanan emri²⁵⁶ olan başörtüsünün siyasi simgeye dönüştürülmüş olduğunu ifade etmektedirler. Türkiye İş Kadınları Derneği (TİKAD)'ın 2010 yılında 26 ilde 3 bin 52 kişi üzerinde gerçekleştirilen “Başörtüsü ve Toplumsal Uzlaşma” anketi, başörtüsünün toplumsal bir sorun olmadığını göstermiştir²⁵⁷ (Başörtüsü anketinin sonuçları, 2010). Diğer yandan başörtüsü yasağının hukuki açıdan değerlendirmesini yapan Can Saka ve Altınöz (2011:19-25), ilköğretim ve ortaöğretim mevzuatında, uluslararası sözleşmelerde, anayasada, ilgili kanunlarda,

²⁵⁶ İlgili emir için bakınız (Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 31 Ayet).

²⁵⁷ Araştırma ile ilgili elde edilen diğer bilgiler için bakınız (Başörtüsü anketinin sonuçları, 2010).

Yükseköğretim Kurumu mevzuatında, genel yönetmeliklerde, üniversite öğrenci yönetmeliklerinde, kamu kurum ve kuruluşları nezdinde değerlendirerek hukukun başörtüsünü engelleyecek bir ibaresi olmadığını ifade etmektedir.

Bekaroğlu (2015:115)'na göre AK Parti, elindeki siyasi gücü laik düzeni yapısal anlamda değiştirip seçmen tabanının taleplerini karşılamak adına devlet elitlerini kendine karşı kıskırtmak yerine, fiili bir durum oluşturarak devlet elitlerinden öldürücü olmayan tepkilerini almayı tercih ettiğini, dolayısıyla başörtüsü yasağını kaldıran yasal/anayasal düzenlemeleri yapmak konusunda ısrarcı olmasa da eşi başörtülü olan Gül'ü Cumhurbaşkanı seçme konusunda bir krizi göze alabildiğini belirtmektedir. Yazara göre bunun söylem düzeyindeki karşılığı "İslamcılığın geleneksel konularının öncelenmediği bir dil kullanılmasıdır". Söylem değişikliği konusundaki örnek ise dönemin başbakan yardımcısı Mehmet Ali Şahin'in 25 Mayıs 2006 tarihinde "başörtüsünün öncelikli gündemlerinden olmadığını; çünkü toplumun sadece % 1,5'inin bunu sorun olarak gördüğünü" belirten açıklamasıdır (Bekaroğlu, 2015:115). 2007'de ise YÖK başkanı olarak Yusuf Ziya Özcan'ın atanması ile üniversitelere bir talimatname gönderilerek öğrencilere yönelik başörtüsü yasağının kaldırılması söylenmiş olsa da buna bazı rektörler uymamış ve daha sonra AK Parti başörtüsü yasağıyla ilgili bir anayasal düzenleme yapmaya niyetlenmiştir (Bekaroğlu, 2015:116; Aslan ve Taylan, 2016:265). Bu anlamda 2008'e gelindiğinde AK Parti için ikinci dönem başlamış, Cumhurbaşkanlığı makamı vesayetçilerden devralınmış ve Parti'nin oy oranı artmıştır. Böyle bir atmosferde AK Parti, başörtüsü konusunda düzenleme yapmak için kendisini daha kudretli hissetmiştir. Bu bağlamda AK Parti 2008'de bu konuda önemli bir adım atmıştır.

AK Parti 6 ve 9 Şubat 2008 tarihleri arasında üniversitelerde türbana serbestlik getirmek için anayasa değişikliği (5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) yapılması girişiminde bulunmuştur. Bu hususta MHP'nin de desteğini alarak 518 milletvekilinin katıldığı oylamada, 103 hayır oyuna karşı 411 evet alınarak değişiklik kabul edilmiştir. Ancak 27 Şubat 2008'de CHP ve Demokratik Sol Parti (DSP)'li 112 vekilin Anayasa Mahkemesine dava açması üzerine 6 Mart 2008'de mahkeme yürütmeyi durdurmuştur. 5 Haziran 2008'de ise mahkeme anayasa değişikliğinin iptali ve yürütmesinin durdurulması kararını açıklayarak Anayasa'nın 2, 4 ve 148.maddelerine atıfla anayasa değişikliğini iptal etmiştir. Bu sürecin devamında yani 14 Mart 2008 tarihinde Yargıtay Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın AK Parti'nin, "laikliğe aykırı fiillerin odağı hâline geldiği" iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde partinin

kapatılması davası açması söz konusu olmuştur. Bu minvalde Cumhurbaşkanı Gül ile Başbakan Erdoğan'ın da içinde bulunduğu 71 kişinin siyasetten yasaklanmasını istemesi sebebiyle bu dava öncelikli görülerek öne alınmıştır (Türban tartışmaları 60'larda başlamıştı, 2010). Ancak parti kapatılması riski yaşamış olsa da kapatılma kararı çıkmasa da suçlu kabul edilip ceza alması sağlanmıştır (Çiçekli, 2019:280-281).

AK Parti'nin toplumsal uzlaşa temelinde başörtüsü meselesini çözme düşüncesinin bir yansıması olarak zaman zaman bu meselenin özgürlüğün bir gereği olduğu ve laikliğin bu özgürlüğü temin eden bir yaklaşım olduğu konusunda açıklamaları olsa da ikinci kez seçilip cumhurbaşkanlığı makamını vesayetin elinden almadan bu hususta ciddi bir adım atmadığı ve uzun süre sakın davrandığı görülmektedir. AK Parti'nin başörtüsü meselesine yaklaşımı esasında muhafazakâr milliyetçiliğin dine ve dinin yaşanmasına verdiği önemden ileri gelse de o günkü koşullarda kendisini “Milli Görüş Gömleğini çıkarmış modern bir parti” olarak tanıtmış olan AK Parti için bu milliyetçiliğin dışa vurum noktasında “bireysel özgürlükleri temin ederek toplumda uzlaşmayı mümkün kılmak” bakışı temelinde liberal milliyetçi formda işlediği söylenebilir. Bu süreçte liberal milliyetçiliğin ulus-devleti uzlaşarak tek kültür çevresinde birleştirmeyi temin etmesi söz konusudur. Bu anlamda başörtüsü yasağı sebebiyle dışlanılmış hisseden insanların da bu birliktelikte yer almasını temin etmek için dini özgürlüklerin verilmesi gerekmiştir. Ancak vesayet unsurları 411 kişinin desteği ile meclisten geçen değişikliği anayasaya aykırı kabul etmeyi tercih etmiş ve bu girişimin bir karşılığı olarak AK Parti'nin devlet yardımıyla yoksun bırakılması cezasına çarptırılması temin edilmiştir. Uzun (2018:216) bu konuda mahkemenin “iptal gerekçesi” yazarken, kanunun kendisinden ziyade “gerekçesindeki bazı ifadelerle dayanarak” iptali yapmış olmasının eleştirilen bir diğer önemli konu olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye yıllarca ülkenin laik yapısı riske girmesin diye kamu kurum ve kuruluşlarında dini sembollerini yasaklamaya meyletmiştir. Türk tarihinde “kadın” ülkesine çok ciddi faydalar sağlamış büyük bir konuma sahip iken sosyal ve kamusal alandan dışlanma gibi bir acı ile yaşamak durumunda kalmıştır. Sadece Türkiye değil Avrupa ülkeleri de asimilasyon ve dini ayrıma yönelmiştir (Çiçekli, 2019:273-275). Aslan ve Taylan (2016:245, 249) Anayasa'nın 10. maddesi olan “Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz” ifadesine atıf yaparak Türkiye gerçeğinde “laik olan” vatandaşların birinci sınıf vatandaş sayıldığını “laik olmayan”ların ise ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü,

diğer bir ifadeyle “Türk laisizmi”nin temel özelliğinin “din’e özgür bir alan bırakmaması ve baskı altına alması” olduğunu belirtmişlerdir.

Öte yandan din-devlet-siyaset temelinde İslam düşünürlerinden bazıları laikliğin dinin etkisini ve gücünü kıran bir olgu olduğunu belirtmektedirler (Akdoğan, 2017:233); ancak bunun aksine Erdoğan görevi devraldığı günden beri aşağıdaki değerlendirmesi ile laikliğe karşı olmadığını ve laikliği demokrasi ile dost gördüğünü, İslam ile dinin karşı kavramlar olarak konulmaması gerektiğini, laikliğin yönetim yapısının koruyucusu olduğunu ancak onun dine müdahale etmemesi gerektiğini belirtmiştir (Akdoğan, 2017:233-234):

“Laiklik, her inanç ve dinin koruyucusudur” (...) “Bizim partimiz laikliği, demokrasinin önemli bir unsuru olarak görüyor. Laiklik, bu ülkenin yönetsel yapısını koruyor” (...) “Devlet laik olur, birey olmaz” (...) “İslam bir dindir. Laiklik, bir yönetim biçimidir. Bir insan İslam’ı seçtiğinde Müslüman olur ancak laikliği, yönetim biçimi olarak seçebilir. Ben Müslümanım ve laik yönetimi tercih ediyorum.

DP’den AK Parti’ye kadar birçok sağ parti ciddi oylar alıp büyük nüfusları temsil ederken aktif laikliğe karşı dursa da Kemalist seçkinlerin bu husustaki direnci kırılmamıştır. Kuru’nun belirttiğine göre, Erdoğan ve Arınç’ın laiklik söylemlerindeki tanım pasif laiklik ile uyumludur; çünkü bu iki isim laikliğin dini kamusal alandan dışlamasına karşı durmuşlar ve dini özgürlükleri ön plana çıkarmışlardır. Aktif laiklik ise AK Parti’nin ilk yıllarında yoğun bir şekilde Cumhurbaşkanı Sezer, CHP, yargı, ordu, medya ve TÜSİAD tarafından desteklenmektedir. Bu birey ve kurumlar Anayasa Mahkemesinin laiklik ile ilgili şu tanımını benimsemektedirler (Kuru, 2010:190):

Laiklik, din işleri ile dünya işlerini ayıran bir rejimdir. Bu ifade ile anlatılmak istenen, sadece devlet içinde din ve dünya işleriyle, ilgili otoritelerin birbirinden ayrılması değil, aynı zamanda sosyal hayatın eğitim, aile, ekonomi, hukuk, görgü kuralları, kıyafet gibi cephelerinin din kurallarından ayrılarak, zamana ve yaşamın zorunluluklarına, gereklerine göre saptanmasıdır.

Kuru (2010:191)’nin de belirttiği gibi, bu tanımın esasında laikliğin bile uç bir yorumu olduğu görülmektedir. Mahkeme dini sadece kamusal alandan değil aynı zamanda aile hayatından ve görgü kurallarından bile dışlamaktadır. Yazar, mahkemenin laiklik kavramını, sekülerleşme ile karıştırdığını belirtmektedir. Burada mahkeme toplumsal bir sürecin tepeden aşağı devlet eli ile empoze edilmesini vurgulamaktadır. Yazara göre, mahkemenin tanımında laiklik “resmi bir ideoloji, hak ve hürriyetlerin üzerinde, onlardan önce gelen bir prensip ve toplumu sekülerleştirmek için bir toplumsal mühendislik projesi olarak ele alınmıştır. Kısacası mahkemeye göre laiklik, siyasal bir rejimin ötesindedir ve Türkiye’nin yaşam felsefesidir” (Kuru, 2010:191-192).

Bu durum, İslam açısından değerlendirildiğinde İslam “kulun kul üzerindeki tahakkümünü” reddetmek suretiyle “Tevhid²⁵⁸” açıkça demokrasinin bir idealidir; çünkü demokrasi “eşit oy, katılım, seçim ve hukukun üstünlüğü”nü muhafaza etmek sureti ile kulun kul üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmaktadır. Bunun dışında Akdoğan Şeyhülislam Musa Kazım’ın “demokrasinin tüm prensiplerinin yani hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvetin (kardeşlik)” İslam’ın esaslarından olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Bunun dışında, İslam geleneği keyfi yönetime şiddetle karşı çıkmaktadır. Öte yandan Sünni hukukçuların hilafeti, rıza ve sözleşmeye dayalı özelliklere sahip bir kurum şeklinde gösterdikleri görülmekle birlikte yönetilenlerin de yönetenlere itaat mükellefiyetleri söz konusudur. Ancak burada esas olan, yöneticinin de adaletle hükmetmesi ve yönetilene karşı sorumluluklarını gerçekleştirmesidir. Bu anlamda “siyasi çoğulculuk ile müsamahanın İslam’la mükemmel bir bağdaşmışlıkları bulunmaktadır (Akdoğan, 2004:81-83).

Tüm buraya kadar olan mesele birlikte değerlendirildiğinde AK Parti’nin laikliğe hiçbir vakit karşı durmadığı nettir. Ancak iktidarının ilk yıllarında başörtüsünü büyük mesele olarak görmediklerini, 2006 yılındaki araştırma ile bu meselenin toplumun sadece % 1,5 oranı ile sorun olarak görüldüğünü ifade eden Kemalist bir söylem ortaya konularak vesayetle bu hususta tersleşmeye girmedikleri izlenebilmektedir. Lakin söylem bu olsa da AK Parti bu meseleyi tamamen gündeminden çıkaran bir vazgeçme fiiliyatına kesinlikle girmemiştir. Vesayet odakları karşısında güçlendiği oranda bu konuda yol almaya, kamuoyu psikolojisini sağlamaya ve atacağı adımlarda meşruluk kazanmaya çalışmış ve dolayısıyla liberal milliyetçi bir tutumla insanların dini özgürlüğünü temin ederek ulus-devlet bütünlüğünü sağlamak istemiştir. Lakin AK Parti’nin AB uyum kriterleri ve vesayet karşısında ilk tutumu Kemalist çizgide olma, sonrasında liberal milliyetçi bir şekilde bireysel özgürlüğü sağlama olsa da bir zaman sonra İslam’ın kamusal hayattan tamamen sıyrılmasını istememiş, milli ve manevi değerlere bağlı kalan bir devlet yönetimi duruşu sergilemiş, milletin dini konulardaki kararlarında tahakküm altında kalmasını istememiş ve dini toplumun istikrarı için gerekli görmüştür. Dolayısıyla AK Parti’nin vesayet karşısında özgürleştikçe laikliği dini özgürlük olarak görmekle birlikte dini olanı kamusal alanda da işleterek hareket etmeye başlaması onun muhafazakâr milliyetçiliğe yöneldiğini ortaya koymaktadır.

²⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (Şimşek, 2016).

AK Parti'nin devletin işletilmesinde ve laikliğe bakışında muhafazakâr milliyetçiliğe kayışı birden bire olmamıştır. AK Parti bu süreçte öncelikle, laik müesses nizamı rahatsız etmeden ve seçmenin motivasyonunu diri tutarak faaliyetlerine devam etmiştir. AK Parti, devlet elitleri karşısındaki mağdur konumunu kullanarak seçmen desteğini yükseltmiş böylece 2007 ve 2011 seçimlerinde oy oranını yükselterek siyasi gücünü artırmıştır. Yavaş yavaş TSK'nin komuta kademelerinde ve yüksek mahkemelerin formasyonunda önemli değişiklikler yapmış, Ergenekon ve Balyoz isimli davaların da etkisiyle TSK'daki “şahinler”in yerine siyasetçilerin “yanlış yapma hakkı”nı hoş gören ılımlı generalleri göreve getirmiştir. Bu dönüşümlerle birlikte, daha öncesinde yasal olarak engellenen başörtüsü ve İmam Hatip Liseleri hakkında yasal düzenlemelerin yapılabilmesi mümkün hâle gelmiştir (Bekaroğlu, 2015:116; Aslan ve Taylan, 2016:265). Dolayısıyla bu şekilde bir yandan geçmişe dönük hak gaspları temin edilirken diğer yandan dini kimliği ön plana çıkan kişilerin devlet kademelerinde makamlara oturmaları söz konusu olmuştur. Bu durum esasında devlet kademelerinin de dini yönü ile tanınan oluşumların (FETÖ) eline geçmesi anlamına gelmektedir ki diğer bir ifadeyle vesayet el değiştirmiştir. Bu bağlamda kamu kurumlarında laiklik anlayışının işletilmesinde muhafazakâr milliyetçilik temelinde hareket edilmeye başlanmıştır.

Öte yandan AK Parti için vesayet karşısındaki bu güçlenme ve devlet kademelerinin ılımlıların eline geçmesi başörtüsü yasağının da kaldırılmasını temin etmiştir. Bu anlamda 2013 yılında çıkarılan demokratikleşme paketi ile başörtüsü sorunu ortadan kaldırılarak gündemdeki tartışmaların sonlanması sağlanmıştır (Çiçekli, 2019:273-275). Kamu personeli için başörtüsü yasağının kalkması 1 Ekim 2013 tarihinde demokratikleşme paketi ile Kılık Kıyafet Yönetmeliğinin 5. Maddesi değiştirilerek kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması ile mümkün olsa da “askerlerin, emniyet mensuplarının, hâkimlerin ve de savcılarının” bu düzenlemenin dışında tutulması söz konusu olmuştur. Avukatların ise barolar tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde, başörtüsü takamayacaklarına ilişkin uygulamaları “mahkeme kararları” ile aşmaları mümkün olmuştur. Mecliste ise sorunun çözülmesi dört AK Partili milletvekilinin hac dönüşü başörtülerini çıkarmayacaklarını açıklamaları ile 31 Ekim 2013'te Meclis Genel Kurulu çalışmalarına başörtüsü ile katılmaları ve bir tartışma çıkmaması ile olmuştur (Türkiye'de başörtüsü yasağı, 2013; Bekaroğlu, 2015:116).

Başörtüsü meselesi çözülmüş olsa da yeni anayasa tartışmaları esnasında TBMM Başkanı İsmail Kahraman'ın “Laiklik bir kere yeni anayasada olmamalıdır” sözüne (Meclis

Başkanı Kahraman, 2016) karşılık olarak Erdoğan 2011 yılında Mısır’da yapmış olduğu konuşmayı hatırlatmak suretiyle 2016’da şu değerlendirmeyi yapmıştır (Kahraman’a destek vermeyen Erdoğan, 2016; Erdoğan: Laiklik ladinilik olursa itiraz gelir, 2016):

Şahsımla ilgili ise benim başından itibaren bu konudaki düşüncelerim bellidir. Hele hele Mısır’daki yaptığım konuşma, bu konuda çok çok önemli.” (...) “Türkiye’de anayasa laikliği, devletin her dine eşit mesafede olması olarak tanımlar. Laiklik kesinlikle ateizm değildir. Ben, Recep Tayyip Erdoğan olarak Müslümanım ama laik değilim; fakat laik bir ülkenin başbakanıyım. Laik bir rejimde insanların dindar olma ya da olmama özgürlüğü vardır. Ben Mısır’ın da laik bir anayasaya sahip olmasını tavsiye ediyorum. Çünkü laiklik din düşmanlığı değildir. Laiklikten korkmayın”. Laikliğin, devletin tüm farklı inanç grupları için bir güvence olduğunu, bütün farklı inanç gruplarına eşit mesafede durması olduğunu anlattım. Hattâ o zaman, şimdi hapiste olan Müslüman Kardeşler yetkilisi Muhammed Bedii, ‘Bu dediğiniz nasıl bir şey’ diyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Kendisine anlatınca, ‘Böyle olduktan sonra ben de bunu tasvip ediyorum’ demişti. Laikliği, ladinilik, din karşıtlığı gibi sunar ya da uygularsanız, elbette itirazlarla karşılaşsınız. Oysa laiklik, devletin, tüm inançlara, ateistler dâhil tüm gruplara eşit mesafede olması; tüm inanç gruplarının devletin güvencesi altında olmasıdır.

Erdoğan, “laiklik konusunda” 2002 yılındaki konuşmasında, vesayeti ciddi anlamda zayıflattığı 2011’deki konuşmasında ve Kahraman’ın söylemine karşı olarak 2016’daki konuşmasında hep aynı şeyi ifade etmiş ve savunmuştur. Ancak elbette ki AK Parti laikliğin anlamını resmi ideolojininkinden farklı şekilde benimsemiştir. Bu konuda AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Parti Sözcüsü olan Ömer Çelik vesayet taraflarının yapmış olduğu tanımların “militan bir laiklik tanımı” olduğunu ve bu anlayışın “gerçek manada laiklik anlayışı”yla çatıştığını belirtmiştir (Erdoğan’dan “Laiklik” açıklaması, 2016). Türkiye’de dışlayıcı laikliği savunan kişiler genellikle Kemalistler iken buna karşı çıkanlar muhafazakârlar ve liberaller olmuştur. Bu meselede de muhafazakârlar ile Kemalistler karşı karşıya gelmekte ve birbirlerini öteki ilan etmektedirler. Bu konuda Kemalistler, muhafazakârların laikliği benimsemediklerini ve gizli bir İslamî ajandaya sahip olduklarını düşünürken muhafazakârlar Kemalistlerin laik olmaktan ziyade din karşıtı olduğunu düşünmektedirler. Kemalistlerin savunduğu şey “genelde dini, özelde İslam’ı, kamu alanında etkisizleştirerek bir vicdan meselesine indirmektir ki bu anlamında dışlayıcı laikliğin devamını savunmaktadırlar”. Muhafazakârların savunduğu şey ise “dinin kamuda rolüne fırsat tanıyan pasif laikliği” tercih etmektir. Kemalistler, dinin toplumdaki hegemonyasını kırmak adına dinin devlet denetimi altına alınmasına yönelerek sadece devleti değil, aynı zamanda toplumu ve kişiyi de yeniden biçimlendirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu nedenle Aslan ve Taylan Türk laikliğinin, bu özelliği ile radikal ve militan karakterde olduğunu belirtmiştir (Aslan ve Taylan, 2016:246-247). Dolayısıyla AK Parti’nin resmi ideoloji savunucuları ile çatıştığı nokta burasıdır. Laikliğin devlet kurumlarında kalması ve toplumsal hayata sirayet edecek şekilde adeta devlet dini hâline getirilmemesidir. Eğer böyle bir müdahale olursa muhafazakâr milliyetçiliğin “milli ve

manevi değerlere bağlı olmasına, dinini toplumsal istikrar için önemli görülen yönüne, kamu düzeni ve sosyal bütünlük bakışına” diğer yandan liberal milliyetçiliğin “bireysel özgürlüğü savunan” tutumuna aykırılık teşkil edilmiş olacaktır.

Bu konuda Erdoğan’ın ülkenin laik düzeninin bozulması sonucunu da doğuracak olan FETÖ darbe girişiminde gösterdiği dirençle laik düzene verdiği ehemmiyeti gösterdiği ifade edilebilir. Bu konuda Akdoğan (2017:232) AK Parti’nin üçüncü döneminde başörtüsü ve İmam Hatipler meselesini çözdükten sonra, laiklik anlaşmalarının arka sıralara düştüğünü ve askeri vesayetin zayıflaması sonrasında bu konuda iktidara karşı yapılan baskının da azaldığını belirterek laik düzeni ordunun koruyacağı düşüncesi hâkimken ordunun içine yerleşen dini cemaatin otokratik bir sistem kurmak üzere laik düzene saldırı yapması durumunda, FETÖ’cülerin karşısında muhafazakâr Erdoğan’ın ve onun çağrısı ile sokağa dökülen halkın durarak laik düzeni koruduğunu ifade etmiştir.

Bu anlamda AK Parti’nin her ne kadar vesayet makamlarını dini unsurların (FETÖ gibi) güvencesine vermekte bir beis görmeyerek laik bir davranış göstermemiş olsa da bu oluşumların devletin bekasını tehdit eden tavırlarına karşı derhal laik bir duruş sergilemiş ve böylece Kemalist milliyetçiliğin “milli birlik ve beraberliğe dayanan, çağdaş, birleştirici, cumhuriyetçi olan, demokrasi ve halk egemenliğine dayanan, dini bir sınıf kavgası istemeyen ve üniter yapıyı muhafaza eden” yönü ile hareket ederek devletin bekasını kurtarmayı başarmıştır. Bu süreçte laik davranış ortaya konulmakla birlikte FETÖ ile mücadele sürecindeki eylem ve söylemlerin “tarihi maziye atıfla şanlı geçmişe, bağımsızlığa, demokrasiye, halk egemenliğine, dinin korunmasına, Türklüğün bekasına” dönük olarak hem Kemalist hem de muhafazakâr milliyetçi bir tutum sergilendiği söylenebilir.

Esasında türban meselesinin şöyle bir yönü de bulunmaktadır: Kadınlar türban takma konusunda özgür kılındıklarında kendilerini değerli hissedecek ve ayrıma maruz kaldıklarını düşünmeyeceklerdir. Bir kişinin ayrıma maruz kaldığı düşüncesine sahip olması beraberinde ikinci sınıf vatandaş gibi kendisini düşünmesine de sebep verecek ve böylece milli bağlılığı azalacak ve toplumsal sorunlara kulak tıkayan ve önemsemeyen bir hal almasına neden olacaktır. Aynı sorunlara kaygılanıp göğüs germekle millet olunabilmektedir. Bu konuda AK Parti kadın kolları teşkilatlanmasını faal hâle getirip söz sahibi hâline getirdiği gibi onlara yasalarla birçok hak vermiş ve ayrıca kadınların her alanda istediklerini başarabilen bir girişimci gibi kendilerini hissedebilmelerine katkı

sağlayarak kadını geri plana iten geleneksel anlayışı ötelemiştir. Bu şekilde kadınlar etkili ve yetkili kılınırken öte yandan “aile, ahlâk ve gelenekler gibi” muhafazakâr unsurlardan da taviz verilmeyeceğine dikkat çekmişlerdir (Tür ve Çıtak, 2013:628-629). Kadınlara hakların verilmesi ve kendilerini değerli hissetmelerinin sağlanması Kemalist milliyetçiliğin çok önem verdiği bir meseledir. Bu konuda AK Parti’nin de aynı önemi vermesi Kemalist milliyetçiliğin işletilmesi açısından önemlidir. Bu anlamda kadınların kendisini ulus-devlet bütünleşmesine bağlı hissetmelerinde kendilerine dini olarak bireysel bir özgür olma hakkı verilmesinin ehemmiyeti görülmektedir. Bu nedenle AK Parti’nin dini özgürleştirme kaidesi ile ortaya koyduğu muhafazakâr milliyetçi bir tutum olsa da burada bireysel özgürlük tavrı ile hareket edilmesi bu açıdan da liberal milliyetçi bakış açısını ifade etmektedir. AK Parti’nin bu tavrı liberal milletçi çerçeve içerisinde ele alınmakla birlikte yerine getirdiği bir diğer fonksiyondan daha bahsetmek gerekir. Bu da çok-kültürlülük temelinde farklı etnik kimliklere yönelik yürüttüğü ve ulusal kimlik inşasında parçalanmaya yol açabilecek politikalarını din paydasında birleştirmesidir. Bu anlamda hem dini özgürleştirme sağlanmakta hem de din konusunda bir bileşme yakalanması arzulanmaktadır.

Diğer yandan Aktürk (2018:297-298), dindar muhafazakârlık ile etnik kimliklere ilişkin siyasi tecridin “PKK ve FETÖ” için büyük rant getirdiğini ve AK Parti’nin bu tecridi kaldıracak adımlarının²⁵⁹ PKK ve FETÖ’ye zarar vermesi nedeniyle, “PKK’nın, 14 Temmuz 2015’te Türkiye’ye karşı devrimci halk savaşı” ilan ettiğini ve “FETÖ’nün ise 15 Temmuz 2016’da başarısız bir darbe girişimi ortaya koyduğunu” bildirmektedir. Dolayısıyla bu iki girişim de devletin “tek millet” mitosuna aykırılık teşkil etmekte ve birisi etnik bir ayrışmayı getirirken diğeri dini bir ayrışmayı amaç edinmektedir. Öte yandan “tek devlet” temin edilebildiğinde “tek bir milletin” gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Ancak her iki girişim de devleti bölmeye yöneliktir. Dolayısıyla hem devletin hem de milletin bölünmesi hedeflenmiştir. Bu durumda AK Parti Kemalist milliyetçi bir düşünce ile PKK’nın girişimlerini engellediği gibi aynı şekilde FETÖ’nün dini muhafazakârlıkla kitleleri kontrol ederek devlet ile hükümete karşı harekete geçiren yönünü fark eder etmez milletin dini anlamda tahakküm altında kalmasına dönük bu tavrı durdurmak istemiş ve mücadeleyi başlatmıştır. Dolayısıyla dini kontrol ederek din temelinde millete tahakküm uygulanmasına dönük bir davranışa karşı Kemalist milliyetçi

²⁵⁹ 2007’de kurulan 60. Hükümet Dönemi itibarıyla çıkarılan bir dizi demokratikleşme paketi ve referandumlarla.

bir duruş ortaya koyarak karşılık vermiştir. Bu nedenle laik bir duruş sergileyerek daha önce vesayet makamlarının devleti kontrol etmesini istemediği gibi devletin dini oluşumlarla da kontrol edilmesine müsaade etmek istememiştir. Ancak bu süreçte bazı gecikmeler ortaya çıkması ve meselenin darbe girişimine kadar gitmesinde “seçimlerin kaybedilmesine dönük kaygılar, vatandaşın cemaate olan sempatisine karşı bir mücadele başlatılmasında meşruluğun sağlanamaması çekincesi, Türk milletinin dine yakın muhafazakâr özellikte bir kültürel yapıya sahip olması, AK Parti tabanında cemaate olan güven duygusunun bir anda silinememesi, dış baskılarla cemaat oluşumlarının korunması isteği, sermaye tarafından bir takım tehdit girişimleri” etkili olmuştur.

Diğer yandan başörtüsü meselesine sadece kadınların dışlandığı bir mesele olarak yaklaşmak eksik kalacaktır. Bu mesele tüm dindarların bir meselesi olarak bu kesimin ulus-devlete olan bağlılıklarını yıpratarak güvenlerini sarsmaktadır. Din olarak özgürleşememenin verdiği dışlanmışlığı aşmak ise başörtüsünün serbestliği ile mümkün hâle gelmiş ve “tek millet” düşüncesine yönelik hedefe bir nebze daha yaklaşılabilmektedir. AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi anlayışı da bu tür toplumsal çatışmaların uzlaşma ile çözülmesi yanlısı olduğundan AK Parti ideolojik bakışının bir gereği icra edilmiştir.

Sonuç olarak AK Parti’nin laikliğe karşı durmadığı; ancak Fransız tipi laisizm uygulamalarına, sekülerizme ve aktif laikliğe karşı çıktığı görülmektedir. Laiklik temelinde insanların her alanda hayatının dinden uzak şekilde konumlandırılmasına, yani militan laikliğe karşı olduklarını, bireyin özgür olması gerektiğini ifade ederek pasif laikliği uygulayarak demokratik davranmak istediklerini açıklamaktadırlar. Bu yönleri ile muhafazakâr demokrat bir duruş ortaya koydukları gibi liberal milliyetçiliğin özgürlüklere fırsat sunan yönü üzerinden bir politika yansıması dışı vurmuşlardır. Ancak diğer bir gerçek de şudur ki AK Parti iktidara geldiği ilk dönemlerinde vesayetin gücü karşısında Milli Görüş partilerinin yaşadığı çaresizliği yaşamamak adına, ardına halkı alarak adımlar atmaya gayret göstermiş, aksi halde sert bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Bu hususta ilk düellosunu 2007 Cumhurbaşkanı seçimlerinde yapmış ve buradaki direncinde halkı ve MHP’yi destekçisi olarak ardına almıştır. Ayrıca AB’nin özgürlükçü beklentileri ve sermayenin AK Parti’ye güveni vesayetin sakinleşmesinde etkili olmuştur.

AK Parti türban meselesinin çözümü konusunda gerektiğinde dik durup diklenmeden savunusunu yapsa da, yeri geldiğinde muhafazakâr demokratlığın bir gereği olarak bu sorunu “zamanı geldiğinde çözüme kavuşturulması için” öteleyebilmiştir; ancak bu süreçte

türbanı topluma zarar getirmeyeceği şekliyle sunmuş ve radikal İslamcı değil ılımlı İslamcı, modern, Avrupalı laik duruşu ile bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırıncaya kadar sabırla beklemiş ve türbanın kamusal alanda serbest olması sonucunda toplumda tarif edildiği gibi bir kaos ve ayrımcılık ortaya çıkmamıştır. Muhafazakâr demokratiğin AK Partililerce öne çıkarılan bir yönü de toplumsal mutabakatla yol alarak halk arasında olası çatışmalara sebep olmamak olduğundan bu konuda muhafazakâr milliyetçiliğini muhafazakâr demokratiğin diyalog ve çözüm perspektifindeki bakışı ile ortaya koymayı tercih etmiştir. Türban sorunun çözümü için öncelikle vesayet makamlarının el değiştirmesi ve ılımlıların devlet makamlarına gelmesi gerekmiştir. Bu süreçte, AK Parti referandumlarla ve MHP'nin yardımları ile süreci yönetmiştir. Vesayetin yıkılması demokratik hakların kullanılması hürriyetini getirmiş ve böylece “dini yaşayabilme” ile birlikte “başörtüsü takma” konusunda özgürlük temin edilebilmiştir. Dolayısıyla AK Parti kullandığı bu yöntemi ya da yaklaşımı “dik durup diklenmemek” olarak nitelendirmiştir. Öte yandan Erdoğan'ın birçok söyleminde bu vurguyu görmek mümkündür. Bu duruş tarzı esasında Milli Görüş partileri içerisinde edinilen tecrübelerin siyasi hayata bir yansımasıdır.

Erdoğan, laikliği Anayasa'da ifade edildiği gibi alıp parti programına koyduklarını ifade etmiştir. Bu anlamda, “Partimiz kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder” şeklindeki ifade ile dinin siyasi malzeme olmaması gerektiğini ifade ederek vesayetin hassasiyetine dair bir teminat ortaya koymuştur. Bu husustaki konuşmaları ile de laiklik savunuculuğu devam etmiş ve Mısır'daki konuşmasında “laikliğin devlet yönetimi için önemini” ifade etmiştir. Laiklik konusunda, bireyin dini özgürlüğünün olduğunu; ancak dinin kamuda başka dinlere karşı ayrımcılık hissi ortaya koyacak şekilde sivriltilmemesi gerektiği konusunda Kemalist milliyetçiliğin beklentilerine uygun davranmıştır. Ancak laikliğin sosyal hayata da işlenmesine olur vermemiş ve bu konuda özgür olma noktasında liberal milliyetçi ve dini değerleri koruma noktasında ise muhafazakâr milliyetçi bir bakış açısı benimsemekle birlikte pasif laikliğin doğruluğunu savunmuştur. Bu şekilde bir pasif laiklik uygulamasını savunsa da nasıl ki aktif laikliği savunanlar devlet kurumlarına yaptıkları atamalarda aktif laikliğe uygun kişileri atamışlarsa AK Parti de bakışı gereği pasif laikliğe uygun kimseleri atamaya gayret etmiştir. Bu davranış ile laikliğin “dinin siyaset malzemesi yapılmaması” kaidesine açıkça aykırı davranılması söz konusu olmuştur. Bu fiili ile AK Parti, söyleminde dini tarafsızlık icra edilmesi gerektiğini bildirmesine rağmen ve eyleminde

ılımlı İslamcılarını makamlara atamada destekleyerek milliyetçi bakışını Kemalist'ten muhafazakâra kaydırmıştır. Diğer bir ifadeyle söylemlerde bir Kemalist milliyetçilik ortaya konarak tüm din veya mezhep unsurlarının dini siyasileştirmesinin önünde durulacağı ifade edilirken eyleme yansıyan ise dinin siyasete dâhil edilmemesi kuralına uygun davranılmaması (Cemaatin güçlenmesine fırsat tanınması) ve İslamcı yönü öne çıkan bir muhafazakâr milliyetçilik anlayışı ile laikliğe aykırı davranılmasıdır. Muhafazakâr milliyetçiliğin İslamcılığı öne çıkan hâli Türk siyasi hayatında özellikle Milli Görüş'ün iktidarı döneminde görülmüştür ve Erbakan siyasi, yönetsel, toplumsal, kültürel her alanda dinin hâkim olmasını isteyen bir bakış açısı ortaya koymuştur. Ancak AK Parti Milli Görüş tarzı bir davranışı benimsemediğini belirtse de dini unsurları kamu kurumlarında makamlara yerleşmede desteklemiş ve sonrasında FETÖ'nün kendisini ifşa etmesinin ardından yeniden Kemalist milliyetçiliğin durduğu çizgiye yönelen bir politika değişimi ile devletin anayasal düzenini korumaktan imtina etmemiştir. Böylece bir laiklik savunuculuğu ile hareket ederek cumhuriyet değerlerini muhafaza etmiştir.

Öte yandan Avrupa ile yakınlaşabilmenin ve Orta Doğu'da söz sahibi olabilmenin yolu laiklikten geçmektedir. Bu bağlamda AK Parti, Türkiye'nin “modern görüntüsünden vazgeçmenin” ülke menfaatine uygun olmayacağını bilerek dinin sadece “bireysel ibadetler ve sosyal alanda” özgür kalmasını kâfi görmek durumunda kalmıştır. Dış politikaya da bu konudaki modern demokrasi anlayışını ve pasif laiklik anlayışını taşımıştır. Bu konuda Orta Doğu'daki Arap Baharı temelindeki dönüşümlerin iktidarlarca halkın demokratik talepleri konusunda sürdürülmesini desteklemiştir. Bu konuda laikliğin dini olana aykırı olmadığı ve dinsizlik olmadığı konusu ısrarla yinelenerek laikliğin anlamının saptırılmasına müsaade edilmediği gibi laikliğin katkıları önemsenmiştir. Dolayısıyla laikliğin bir toplumsal mühendislik aracı olarak değerlendirilmesinin karşısında durulmuştur. Buna ilişkin en iyi örnekler ise vesayetin karşısında durulması ve FETÖ darbesinin engellenerek laik düzenin savunulması olmuştur.

4.6. TRT Kanalları ve Türk Dizileri

TRT Kanalları özellikle son dönemde ciddi anlamda etkisi artarak sevilen özellikler göstermeye başlamıştır. Burada, özellikle Türk dizilerinin ve belgesellerinin etkisi büyük olmuştur. Önceleri devlet kanalı statüsünde olması yönü ile çok da rekabet içeriği taşımayan bu kanalların özel sektörle rekabet eder hâle geldiği bir yirmi yıllık süreç geride

kalmıştır. Medyanın ve kanalların ortaya koyduğu programlarla propaganda amaçlı faaliyetler yürüttükleri düşünüldüğünde siyasal iktidarların rekabete uyan kanallara ve reytingi yüksek dizilere ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. AK Parti de bu anlamda kültürün geliştirilmesi, aile gibi önemli müesseselerin tutunabilmesi gibi birçok meselede bu tür kanallara ve siyasi ideolojiyi geliştirerek yayan programlara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle medyanın Türk kültürünün ve yaşama tarzının yabancı ülkelere tanıtılarak Türklere ve Müslümanlara karşı sempati oluşturulması noktasında büyük bir değeri bulunmaktadır.

TRT Kanallarının tarihi seyrine bakılacak olursa özellikle AK Parti Döneminde ciddi bir gelişme gösterdiği ortadadır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek üzere, özerk olarak 01 Mayıs 1964'te kurulmuştur. 1972'de tarafsızlığı ortaya konan kurum 1984 yılında Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu yeniden düzenlenirken 1990 yılı sonrası tek kanal özelliği ortadan kalkmıştır. 1986 yılına gelindiğinde televizyonun 2. kanalı TRT 2 yayına başlamıştır. 1987'de "İntelsat" uydusundan bir aktarıcı kiralanan TRT 1 ve TRT 2 programları bütün Türkiye'ye ulaştırılmıştır. 1989 yılında TRT 3 ve Gap TV ve 1990'da eğitim ağırlıklı olan TRT 4 ile Avrupa yaşayan Türk işçilerine özgü TRT Int yayınları başlatılmıştır. 1993 yılında Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik olarak TRT Avrasya kanalı ile 1995'te TBMM TV, 1998 yılında ilk yurt dışı temsilciliği olarak TRT Almanya - Berlin Temsilciliği açılmış ve bunu ilerleyen yıllarda diğer ülkeler takip etmiştir. 1999 yılında ise TRT Saytek (Sayısal Yayın Teknoloji Merkezi) kurulmak suretiyle internet sitesi www.trt.net.tr adresi ile yayına başlamıştır. AK Parti Dönemi öncesinde TRT kanallarının gelişimi bu olmakla birlikte AK Parti Döneminde çeşitlenme daha da artmıştır. 2008'de Türkiye'nin ilk ve tek yerli çocuk kanalı olan TRT Çocuk yayın hayatına başlamış, 2009'da farklı dil ve lehçelerde yayın yapan ilk kanal olarak TRT 6 Kürtçe yayın hayatına başlamış ve bu kanalın adı, 2015'te TRT Kurdî olarak değiştirilmiştir. 2008'de hayata geçirilen www.trtvotworld.com web siteleri 31 dilde haber yayını yaparak yeni medya hizmet ortamındaki yayıncılar arasında dünyada 5. sırada yer almıştır. 2009'da yayın hayatına başlayan TRT Avaz ise Türkçe, Kırgızca, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça ve Türkmence programları ile yayın coğrafyasındaki bütün ülkelerin dâhil alacağı ve her ülkeden insanların kendinden bir şeyler bulacağı "ortak kanal" olmuştur. 2009 tarihinde ayrıca uluslararası Türkçe haber ve kültür kanalı kimliğiyle TRT Türk yayınlarına başlarken aynı yıl TRT Anadolu ise TRT ile Yerel ve Bölgesel Televizyonlar

Birliği'nin ortak olarak yayın yapacağı kanal olarak düşünölmüştür. Bu kanal 2012'de TRT Diyanet kanalına dönüştürölmüştür. 2009'da TRT Müzik yayına başlamıştır. 2009'da TRT Belgesel Kanalı yayına başlayarak Türkiye'yi; Almanca, Rusça, İngilizce, Fransızca ve Türkçe ile beş farklı dilde dünyaya tanıtmaktadır. TRT'nin, dünyanın önde gelen haber kanallarından biri olan Euronews ile işbirliği imzalaması ile onun büyük ortakları arasına girerek bu haber kanalının Ocak 2010'da 9. dil olarak Türkçe yayına başlaması sağlanmıştır. 2010'da TRT Haber kanalı yayına başlamıştır. Arapça yayın yapan TRT Et-Türkiye Kanalı, 2010 tarihinde yayına başlamış ve 2015 yılında TRT El-Arabia ismini almıştır. 2010'de TRT Spor, 2011'de TRT Okul, 2015'te İngilizce yayın yapan TRT World, Türkiye'nin dünya çapında önemli bir markası olmuştur. TRT, “14 televizyon ve 14 radyo kanalı, trt.net.tr ve 41 dilde hazırlanan www.trtvotworld.com web siteleri ile birlikte beş basılı dergisiyle Türkiye ve dünyaya yayın yapmaya devam etmektedir (TRT, 2020).

“TRT 1 aile kanalı; TRT Haber bilgi, haber, kültür ve sanat kanalı; TRT Çocuk, çocuk kanalı; TRT Kurdi Kürtçe aile kanalı; TRT Avaz Türk Dünyası yayın kanalı; TRT Türk haber ve kültür kanalı; TRT Belgesel turizm ve belgesel kanalı; TRT Müzik, müzik kanalı; TRT El-Arabia Arapça aile kanalı; TRT Diyanet din ve kültür kanalı; TRT Okul eğitim ve teknoloji kanalı; TRT World İngilizce haber kanalı” (TRT Faaliyet Raporu, 2016:14) şeklinde kanalları ile insanları kültür, sanat, eğlence yönü ile doyuran ve insanların eğitilmesine dönük kanalları bulunmaktadır.

Arapça yayın yapan TRT Arapça kanalının, “350 milyonluk nüfusu olan bir coğrafyaya hitap edeceği ve Türkiye ile Arap dünyası arasında köprü kuracağı” beklenmektedir (Alış, 2010). Öte yandan TRT Avaz ise “Türkiye Cumhuriyeti ile Türkçe konuşan topluluklar arasında bir kültür köprüsü olmayı arzu etmektedir. TRT Avaz, Türk ve Türk soylu halklar ile kardeş topluluklara yönelik özel içerikli programlar hazırlamasının yanı sıra, ikili ve çoklu kültürel ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu kanal ayrıca, yeni işbirliği alanlarının doğmasını sağladığı gibi Türk dünyasının ortak kanalı, ortak sesi olma iddiasını taşımaktadır. Kanal içeriğinde Kafkasya, Orta Asya, Türkiye ile yayının ulaştığı diğer bölgelere yönelik haber, sanat, kültür, eğitim, eğlence, müzik, çocuk, yarışma ve belgesel programlarına yer verilmektedir (TRT Avaz, 2020).

TRT Kurdi özellikle devletle milleti buluşturan ve arasındaki buzları eriten bir kanal özelliği taşımaktadır (TRT'nin araştırmasına göre en çok TRT izleniyor, 2004). Dönemin

TRT Genel Müdürü Şahin özellikle Kürtlerin kendilerini baskı altında hissetmekten uzaklaştıracak politikalardan²⁶⁰ biri olan TRT 6 yani TRT Kurdi ile ilgili olarak, “demokratik açılım kapsamında yayın hayatına başlayan TRT 6’nın Türkiye dâhil Kürtçe konuşulan bölgelerde en çok izlenen kanal olduğunu” ifade etmiştir. TRT 6’nın Kuzey Irak, İran ve Suriye gibi bölgelerde de ilgiyle izlendiğini belirtilmektedir²⁶¹ (TRT’nin en çok izlenen kanalı hangisi?, 2010). Bu durum, esasında coğrafyadaki Kürtlere bir devlet kanalı tarafından ulaşıldığını göstermektedir.

Dolayısıyla TRT bünyesinde AK Parti Döneminde birçok kanalın kurulduğu ve bu kanalların tarihi, kültürel, eğitimsel birçok yönü olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan programlar bazında olaya bakıldığında kanallardan bazıları Araplarla, Kürtlerle, Dünyanın diğer bölgelerindeki Türklerle kültürel ve dostluk bağlarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu konuda özellikle demokratik açılım sürecinde bu kanalların açıldığı ve dünya ile bir iletişim ve kültür köprüsü kurulmak istendiği görülmektedir. Bu konuda gerektiğinde Osmanlı geçmişine gerektiğinde ise Türklerin Orta Asya’daki mazisine atıf yapılabilmekte, Anadolu’nun Türklerin yurdu olduğu ve bu coğrafyanın Müslümanlara ait olduğu yinelenerek esasında kültür, tarih, millet şuuru çerçevesinde bu coğrafyadaki insanlar milli ve manevi anlamda birbirlerine bağlanmak istenmekte ve böylece bir muhafazakâr milliyetçilik anlayışı politikalara yansıtılmaktadır. AK Parti’nin Kemalist milliyetçilikle uyuşmayan bir şekilde TRT Arapça ve Kürtçe kanallar açmasında, özellikle AB’nin demokratik beklentilerinin, demokratik açılım sürecinde verilen özgürleştirme sözlerinin, bölgede istikrarı yakalama hedeflerinin ve oy kaygısının büyük etkisi olmuştur.

TRT 6 Kürtçe yayın yapan kanalının ortaya çıkmasında özellikle AB’nin ciddi etkisi olmuştur. AB’ye tam üyelik süreci “farklı dil ve lehçelerde yayın konusu”nda düzenlemeleri gerektirmiştir. Bu tür adımlar “uyum paketleri adı verilen mevzuat yakınlaştırmalarıyla” artarak devam etmiştir (Çakır ve Bozkurt, 2014:62). Bu süreç sonunda ortaya çıkan TRT 6’nın TRT yöneticileri tarafından Kürtlerin en çok izlediği kanal olduğu belirtilmektedir (TRT’nin en çok izlenen kanalı hangisi?, 2010; TRT Kurdi

²⁶⁰ Kürtlerin bu hususta yaşadıkları sıkıntı ve bakış açıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Oran, 2010:52-53).

²⁶¹ Bu konuda 2017’de yapılan bir diğer araştırmanın detaylarına bakıldığında TRT’den yapılan yazılı açıklamaya göre, GENAR Araştırma Şirketi Türkiye, İran ve Irak’ta Kürtçe televizyon kanallarının izlenirliğini ölçmeye dönük bir saha çalışması yaparak katılımcılara, Kürtçe yayın yapan 100’ün üzerinde televizyon kanalı soruldu ve araştırmanın sonucuna göre, TRT’nin Kürtçe kanalı olan TRT KURDÎ, bu dilde yayın yapan kanallar arasında en çok izleneni oldu. Araştırma hakkında detaylı bilgi için bakınız (TRT Kurdi en çok izlenen kanal oldu, 2017; En çok izlenen Kürtçe televizyon “TRT Kurdi” oldu, 2017).

en çok izlenen kanal oldu, 2017; En çok izlenen Kürtçe televizyon “TRT Kurdi” oldu, 2017). Ancak bazı araştırmalar bu kanalın izlenme oranının Roj TV’den sonra ikinci sırada olduğunu göstermektedir (Çakır ve Bozkurt, 2014:76). Hatta bazı kaynaklar sıralamanın daha da kötü olduğunu belirtmektedir (Alış, 2010). Bu konuda Alış (2010:3-4), TRT 6’nın bölgede Roj TV kadar izlenemediğini ve TRT’nin 30 dakikalık bir süreçte yaptığı yayında devlet ideolojisinin net bir propagandasını görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir²⁶².

Burada etnik merkezli tek tipleştirici bir milliyetçilik anlayışının olmadığı görülebilmektedir. Seyretme oranları çok düşük olsa bile sembolik bir gösterge olması bakımından önemlidir. Bu anlamda her ne kadar Türk milliyetçisi kesimi tereddüde düşürerek ülkenin bölündüğü kaygısı ortaya çıkarsa da TRT Kurdi kanalının kurulmasında AK Parti’nin bir ihtiyaç, bir zorunluluk ve buna ilaveten devlete ve millete katkı sağlayan bir amaç gözettiği anlaşılmaktadır. Çünkü her ne kadar bu kanalın kurulması Türk milliyetçilerinin hoşuna gitmese ve Kemalist milliyetçiliğin “milli birlik ve beraberlik, birleştiricilik, Türklüğü ve cumhuriyeti koruma, ırkçılığın reddedilmesi, milli kültürün korunup geliştirilmesi” şeklindeki özelliklerine aykırılık gösterdiği ifade edilse de uygulamada bu kanalda ortaya konulan programların “devlet ideolojisini” işletiyor olması bu kanalın esasında uzun dönemde “Kürtlerle devleti kaynaştıran” bir amacı gütmeye eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu kanalın açılması liberal çok-kültürcülük anlamında etnik unsurların devlete güveninin ve bağlılığının artması için özgürleştirme ortaya konması şeklinde yansısı da Kürtleri devlete yakınlaştıran, onların Zerdüş değil Müslüman olduğunu ortaya koyan ve bunun gibi birçok konuda Kürtleri, Roj TV gibi kanalların eline emanet edilmekten kurtaran bir amaç edinmesi anlamında muhafazakâr milliyetçi ve hatta bu kanalla dış politikada da beklentileri olması ile Yeni Osmanlıcı bir bakış açısı ile kurulduğu anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla amacın, uygulamanın ve hedefin muhafazakâr milliyetçi bir koruma ve sosyal bağlılık kurma olduğu görülmektedir.

2015 Ekim ayı sonunda yayına başlayan TRT World dünya ile Türkler arasında bir iletişim kanalı olmakta, Türkün hakkını savunmakta ve Türklerle ilgili yanlış bilinenleri açığa çıkararak adeta halkla ilişkiler çalışması yapmaktadır (TRT’nin araştırmasına göre en çok TRT izleniyor, 2004). “Türkiye’nin tanıtımını yapma” konusunda önemli bir araç olarak görülen bu kanal, 190 kadar ülkeye ulaşmakla birlikte, dünyanın en önemli televizyon platformları ile anlaşma yapmış durumdadır. “National Geographic Channel ve Discovery

²⁶² TRT 6 yayınlarının kusurlu durumlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız (Alış, 2010:3-4).

Channel” benzeri belgeseller de veren bu kanal “gerçekleri” dünyaya anlatmak için kurulmuştur. Haberin merkezine insanı koyan kanalın hakkı gasp edilen coğrafyaların sesi olmak ve gerçek haberin peşinde koşmak gayretinde olduğu belirtilmektedir. Mevcut İngilizce yayın yapan kurumlardan farklı olmak için “araştırmalar yapıp” izlenmeyi hedefleyen kanal, Türkiye’nin tanıtımını yapma hususunda da çok değerli bir yer işgal etmektedir. Ayrıca kanal içerisinde 31 milletten gazeteci çalıştırılması olaylara farklı bakış açıları da getirmesi yönü ile katkı sağlamaktadır. Öte yandan diğer uluslararası yayın kuruluşları tarafından takip edilen bir kanal durumuna geldiği bildirilmektedir (TR Dergisi, 2020). TRT World Erdoğan’ın çok önemseydiği bir kanal olmuştur. Bu kanal, Türkiye’nin sesini küresel ölçekte duyurmasının ve kamuoyunu etkilemesinin bir aracı olarak görülmüştür. Yapılan dışa açılımlarla Türkiye’nin kendisinden daha çok söz ettirmesini temin etmek için ihtiyaç duyulmuştur. Erdoğan, “gündemi belirleyen bir Türkiye” yaratmak için TRT World’e ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu kanalın gelişmiş ülkelerin iletişimin tek yönlü akışındaki hegemonyasını kırarak, Türkiye’nin bölgesindeki olayları kendi bakış açısıyla dünya kamuoyuna sunmasını temin edeceği düşünülmüştür (Devran, 2015:287).

Bu kanal özellikle Türklerin ve İslam âleminin bir savunma aracı olduğu gibi meseleye yaklaşımını kendi açısından ortaya koyabilen ve dünyada ilgi çekebilen bir kanal olması yönü ile esasında Türkiye’nin milli hedeflerine hizmet eden bir milliyetçi duruşa sahip bulunmaktadır. Türkler hakkında ve Müslümanlar hakkında dünyada birçok spekülasyon yapılmaktadır. Bu kanal hem bu spekülasyonlara karşı bir savunma aracı olarak hem de dünyayı etkileyerek yönlendirmeye çalışarak önemli bir görevi üstlenmektedir. Bu anlamda muhafazakâr milliyetçilik anlayışı temelinde “bir milli ve manevi denge kurucu, hak savunucu, kültür, örf, adet, tarih bilinci ortaya koyucu, imaj düzeltici ve yüceltici, Batı emperyalizmine karşı savunma kurucu, Türklükte gurur ve şuur oluşturunca” özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Ancak özellikle Türkiye’nin İslam âlemine de sahip çıkarak mazi ortaklığı olduğu memleketlerin haklarını da savunması bu kanalın işlevini Yeni Osmanlıcılık hedefleri ile çakıştırmaktadır. Özellikle terör olaylarında her yolun denenerek Türklere karşı dünyada karalamaların devam ettiği bir dönemde kurulması ve birçok işbirliği kurarak dünyanın Türkleri tanınmasını sağlaması dikkat çekicidir. Bu denli önemli olması sebebiyle de FETÖ darbe girişimde hedef olarak alınan önemli bir yer olmuştur.

Özellikle 2016 FETÖ darbe girişiminde TRT 1 kanalı ele geçirilmekle birlikte, TRT World de doğrudan önemli bir hedef olarak görülmüştür; çünkü bu kanal Türkiye’nin dünyadaki

sesi pozisyonundadır (Berktaş ve Kandemir, 2018:137). Erdoğan'ın 15 Kasım 2016 tarihli TRT World'ün resmi açılışındaki konuşmasında darbelercin TRT World'ün sesini de kesmeye çalışmalarını manidar bulduğunu ve bunu yapsalardı Türkiye'nin İngilizce yayın yapan tek kanalını durdurmuş olacaklarını belirterek bu kanal ile ilgili beklentisini şu şekilde ortaya koymuştur (Berktaş ve Kandemir, 2018:139):

(...) Biz TRT World'den devletin resmi bülteni olmasını asla beklemiyoruz. (...) Bilakis, bu güzide kanalımızdan ülkemizin ve milletimizin gerçeklerini en iyi haberciliği, en iyi televizyonculuğu yaparak dünyaya anlatmasını bekliyoruz. TRT World'ün kameralarının vizörünü güce ve güçlüye değil mazlumlara, ezilenlere, hikâyesini anlatacak birini arayanlara odaklamasını arzu ediyoruz. Bu kanalımızı zalimlerin propaganda bülteni değil mazlumların gür sesi olarak görmek istiyoruz (...)

Türkiye'nin devlet olarak medyaya ve bu bağlamda propagandaya önem vermesi çok eskilere dayanmasa da dünyada ABD gibi büyük ülkelerin bu konuda ileri seviyelere geldiği söylenebilir. Ertekin (2012:323), ABD'nin küresel enformasyon altyapısını ülke politikasına katkı sağlamak adına ciddi anlamda kullandığını, “kamuoyu oluşturma ve manipüle amaçlı” hem yazılı basını hem de radyo, televizyon ve internetin kullanıldığını belirtmektedir. Propaganda manipölasyona eş değer olarak ele alındığında ve propaganda devletin yönetiminin elinde olduğunda bu durumda propaganda ile diplomasi arasında bir bağ ortaya çıkmaktadır. Dünya ülkelerinde bu tür kanallara örnek olarak CNN ve FOX TV'nin Amerikan, BBC'nin ise İngiliz çıkarlarının temsilcisi olduğu ve buna benzer örnekler veren Ertekin Türkiye'nin elinde bulunan bu tür kanallar üzerine eğilerek TRT Avaz, TRT Et-Türkiye, TRT 6 ve radyo kanallarından Türkiye'nin Sesi Radyosu (TSR) üzerinden yaptığı araştırmada “TRT Avaz ve TSR”nin diğer kanallarla kıyaslandığında yabancı dil yayın içerik ve süresinin artırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. TRT Et-Türkiye, TRT 6 ve TRT 6 radyo kanallarının yayın dillerinin Türkçe olmaması sebebiyle böyle bir karşılaştırmaya yer verilmemiştir. TRT Avaz'ın ise Boşnakça, Arnavutça ve Kazakça, Azerice, Kırgızca, Özbekçe, Türkmence ve Türkçe olarak toplam sekiz dilde yayın yapmakta ve diğer uluslararası yayın kuruluşları ile birlikte yayın yaptığı ülkelerin ulusal kanalları ile de rekabet etmek durumunda olduğu düşünüldüğünde yirmi dört saatlik yayın akışı içeriğinin “kısa süreli haber veya belgesel nitelikli programlardan” oluştuğu görülmektedir (Ertekin, 2012:323-338). Bu nedenle Ertekin (2012:339-340), “kamu diplomasisi ve kamuoyu oluşturulmasında beş veya on beş dakikalık programlar ile uluslararası platformlarda etkili olunmasının zor olduğunu” belirtmekte ve bu şekilde bölgede etkin olunamayacağını bildirmektedir. Ertekin (2012:345-346) bu konuda Rusya coğrafyasında hem Ruslara hem de Türk asıllı soydaşlara yönelik bir de TRT Rusça kanalı

açılması gerektiğini ve TRT'nin yabancı dilde yayın yapan kanallarının kamu diplomasisi yaratabilmek adına çok izlenen programlarla diğer kanallarla rekabet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ertekin'in değerlendirmeleri dünyada bazı ülkelerin kanallarının rekabet boyutunda izlendiğini ancak Türkiye'dekilerin tam anlamı ile istenen düzeye ulaşmadığını ancak gün içinde yayınlanan programların kalitesinin artırılarak ve böylece reytingleri artırılarak bu kanalların Türkiye için kamu diplomasisinde kullanılabilecek kanallar hâline gelebilmesinin mümkün kılınabileceğini bildirmektedir. Dolayısıyla TRT'nin kurduğu kanalların provakasyonları ortadan kaldırma ve kültürü yayma amacı dışında kamuoyu oluşturma ve manipülasyon amaçlı da kullanılması esasında dış politikada Türk milliyetçiliğinin bekası için gerekli görülmektedir. Ancak bunun için öncelikle program canlılığının yakalanarak izleyici kitlesinin artırılması gerekmektedir. Bunu temin etmek Türkiye'nin olası krizlerde dünya siyasetinde itibarını koruması için gereklidir. Bu anlamda beka amaçlı Kemalist milliyetçi çerçevede meselenin sahiplenilmesi ve liberal çerçevede tüm bireysel özellikleri içerecek formattaki programların kanallara konulması gerekmektedir.

Öte yandan AK Parti Döneminde bu kadar çok kanal açılması ve bu kanalların özellikle Osmanlı mazisinden geriye kalan Müslüman ağırlıklı milletlere seslenmesinin altında Yeni Osmanlıcı bakışın izleri çıkarılmaktadır. Çünkü açılan kanallardan TRT World Avrupa'ya dönük olsa da kanalların çoğunluğu Kafkaslara, Balkanlara, Orta Doğu'ya ve Orta Asya'ya hitap etmektedir. AK Parti'nin özellikle 2009 itibarıyla yeni dış politika usulleriyle dünyaya yönünü çevirdiği ve yumuşak güç politikaları ile birlikte kamu diplomasisinde güçlenmeye çalıştığı yıllar itibarıyla bu kanalları açmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu yıllar dış politikada Ahmet Davutoğlu'nun "stratejik derinlik"²⁶³ bakışının işletilmek istendiği yıllar olmakla birlikte bahsi geçen coğrafi alanda hem BOP'la hem de yumuşak güç ve kamu diplomasisi ile söz sahibi olup arabuluculuk ve ticaret anlaşmaları gibi faaliyetlerle bölge için vazgeçilmez olunmak istenildiği ve İslam âleminin demokratik model ülkesi olarak kendimizi sunmak istediğimiz yıllar olmuştur. Bu süreçte Yeni

²⁶³ Davutoğlu'nun dış politika anlayışını şekillendiren "stratejik derinlik" kavramına göre coğrafi olarak, Türkiye'nin pek çok bölgesel kimliği bulunmaktadır ve ayrıca Türkiye'nin tarihsel derinliğine bakıldığında ise Türkiye'nin özellikle Osmanlı geçmişiyle bağlarını sürdürmesi önemli görülmektedir. Bu anlayış, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarından uzaklaşması neticesinde "politik ve ekonomik alanda" önemli fırsatlar kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle, stratejik derinlik doktrini, "Türkiye'nin çevresindeki bölgelerle ilişkilerini geliştirme odaklı, aktif/proaktif ve katılımcı bir dış politika" öngörmektedir (Pusane, 2017:47-48).

Osmanlıcı bir yaklaşımla Osmanlı mazisinde kalan topraklarda yaşayan, tarih ve kültür birlikteliğimiz olan bu insanlara sivil milliyetçiliği aşacak şekilde liberal çok-kültürcülük anlayışı çerçevesinde bir bakışla açılan bu kanallarla bir abilik ve koruyuculuk mesajı verilmektedir. Bu anlamda ülke içerisinde demokratik açılımı başlatarak ve dış politikada tarihi bağları kullanarak ilişkileri ilerletmeye çalışmamız esasında Yeni Osmanlıcılığı açığa vurmak anlamını taşımaktadır.

Mevcut değerlendirmeler ışığında özetlenecek olursa, “TRT Kurdi, TRT Avaz, TRT El-Arabia ve TRT World” gibi kanalların çok rekabetçi bir içeriğe sahip olmadığı; ancak kuruluş amacı olarak Türkiye’nin menfaatini amaç edinmesi ile milliyetçi bir görünüm ortaya koyduğu görülmektedir. TRT Kurdi kanalı ayrımcılık uyandırması yönü ile eleştirilse²⁶⁴ de yapılan programların Türkiye halkını bölen bir durum ortaya koyduğunu ifade etmek mümkün gözükmemekte ve hatta bu kanalın devletin resmi ideolojisini yaydığı²⁶⁵ belirtilmektedir. Ayrıca Kürt kimliğinin baskı altında bırakılmasını engellemesi yönü ile birlikte bölücü Kürt kanalları karşısında bir alternatif sunması yönüyle de Kürtleri Türkiye’ye bağlı kılan bir yönünün olduğu görülmektedir. Diğer yandan söylemde bu kanalların geniş çaplı izlenmesi gerektiği ve bunun gerçekleştirildiğine dair yoğun bir söylem ortaya konsa da fiili durumun çok kapsamlı bir kesime ulaşmadığı şeklinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla burada yapılan şey Kürtleri ulus-devlete bağlı hâle getirmeye dönük bir tutum sergilemektir ki bu liberal çok-kültürcülükle temin dilmek istenmiştir. Ancak bu bakış açısı esasında Kürtleri kültürel olarak daha serbest hâle getirerek ve dil, edebiyat gibi alanlarda farklılıklarını öne çıkarıp Türklerden farklılaşmalarını daha da artırmayı temin ederek ileride ülkeyi bölmeye götürebileceği yönü ile kaygı verici kabul edilerek eleştirilmektedir. Bu anlamda bu faaliyetin birleşmeyi değil ayrışmayı getireceği şüphesi dillendirilmektedir. Ancak TRT Kurdi kanalı eski Osmanlı topraklarında geniş bir alanda izlenebilecek bir kanaldır ve iç politikada liberal çok-kültürcülüğü ifade etse de dış politikada Yeni Osmanlıcılığa hizmet edebilmesi beklenmektedir. Bununla birlikte TRT World hakkı yenilenlerin sözcüsü olması ve Türkiye’nin tanıtımını yapması yönü ile

²⁶⁴ MHP Adana Milletvekili Yılmaz Tankut, TRT 6 (TRT Şeş) kanalında kullanılan dilin Süleymaniye ve Erbil referanslı bir dil olduğunu ve bu sebeple Türkiye’deki Kürtler tarafından anlaşılmadığını ve bu nedenle bu kanalın “Türkiye, İran, Irak ve Suriye Kürtleri” arasında bir dil birliğini sağlayarak yeni bir millet üretme çabasına katkı sağladığını ifade etmiştir (MHP, TRT Şeş’teki dili meclise taşıdı, 2009). MHP TBMM Grup Başkanvekili Mehmet Şandır ise ‘TRT 6 kanalının, “birbirleriyle anlaşılamayan insan topluluklarını bir dil etrafında milletleştirmeye çalıştığını” ifade etmiştir (MHP’li Şandır’a göre TRT 6’nın sırrı, 2009).

²⁶⁵ Bu konuda TRT Kurdi kanalında yayımlanmakta olan “Piyaz (Soğan)” isimli Kürtçe skeç programında “eş başkanlık ve HDP’ye karalama, kayıma övgü” olduğu gerekçesi ile eleştirilmesi (PKK Sempatizanları ve HDP’den TRT’ye Tehdit, 2020) bu kanaldan HDP’lilerin rahatsız olduğunu göstermesi ve içeriğinde bir PKK sempatisi oluşturmadığını göstermektedir.

yumuşak güç unsuru olarak milli bir özellik göstermektedir. TRT World'ün hakkı yenilenlerin sözcüsü olması yönü yani AK Parti'nin "tüm Müslümanları kendi milletinden gören bakış açısıyla ve Müslümanların ezildiğini görmesi ve bunu engellemek istemesiyle, İslam'a yakın olan her şeye değer vermesi ve kendinden görmesiyle, "din"i toplumun istikrarı ve devamı için gerekli görmesi ve tarihi birlikteliklerine sahip çıkarak daha güçlü olması yönüyle" Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçiliğe daha yakın gözükmektedir. Özellikle ülke dışına ulaşmak için açılan TRT kanallarının tamamında bu geçerlidir. Bunun dışında sadece Türkiye içinde aktif olan TRT Belgesel gibi kanallarla da Türk insanına büyük kültürel katkı sağlanması amacı ortaya konmakta ve TRT Çocuk kanalı²⁶⁶ da çocuklara reklamsız bir hizmetle kültür, sanat, çevre, vatan sevgisi, teknoloji, matematik ve mantık bilgisi aşılamaktadır. Bu kanalların ortaya koyduğu programlarla sergiledikleri şey ise muhafazakâr bir milliyetçilikten ibarettir.

Kanallar bu şekilde önemli olmakla birlikte bu kanallarda yayınlanan diziler de bir ülkenin tanıtımında, iç siyasetinin yönetilmesinde ve diğer birçok hususta önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Çünkü kamu diplomasisi alanındaki dönüşümle birlikte ülkeler yabancı kamuoyunu etkilemek için farklı enstrümanlar kullanmaya başlamışlardır. "Ülkelerin değerlerinin yabancı ülkelere ve toplumlara aktarıldığı" kamu diplomasisi sürecinde yumuşak güç olarak ifade edilen değerlerin, devletleri ve toplumları cazibe merkezi hâline getirmesi söz konusudur. Kültürel diplomasi ile toplumsal değişim ve dönüşüm sağlanabilmekte ve toplumlar arasında iletişim ve diyalog güçlendirilebilmektedir. Bu süreçte Türk dizileri de bir yumuşak güç unsuru olarak Türkiye'yi cazip kılmaya ve merak edilen ülke konumuna yükseltmeye ve turizmi yükseltmeye fayda sağlamaktadır. Türk dizileri dünyanın dört bir yanına ihraç edilmekte ve yurt dışında, Türkiye ve Türk toplumu hakkında ilgi uyandırmaktadır. Tamamen sivil girişimle parlayan Türk dizileri Türkiye'nin tanıtımının yapılmasının da ötesine geçen bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla "Hollywood'un dünyada ABD'ye yönelik oluşturduğu tılsımı"²⁶⁷, Türk dizileri ve yıldızları da Türkiye'ye karşı oluşturabilecek potansiyele sahip" bulunmaktadır (Ökmen ve Göksu, 2019:249-252). Bu anlamda yerli yapım dizilerin kısa sürede büyüyerek uluslararası bir boyut kazandığı

²⁶⁶ TRT Çocuk ile çocuklar reklam içeriği olmayan yayınlar ile eğitilmektedir (TRT'nin araştırmasına göre en çok TRT izleniyor, 2004).

²⁶⁷ ABD film ve diziler ile halkına güç duygusu aşılamakta ve Amerika'nın cesareti ile birlikte, mücadeleleri her zaman kazanması işlenmektedir. Vietnam savaşı örneğinde ABD için mutlak galibiyet elde edilemese de bu husus, dizilerde mutlak hâkimiyet olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan bu dizi ve filmlerde ABD süper güç olduğunu ve envanterinde son teknoloji ölümcül savaş makinelerinin olduğunu bilmektedir. Gerçekte ise film dışında gerçekte askeri envanterde ne olduğunu bilmemekte ve halk daha fazlası olduğuna inandırılmaktadır (Ökmen ve Göksu, 2019:257-258).

görülmektedir. Türkiye’de her yıl yüzün üzerinde dizi üretilmekte ve her 4 diziden 3’ü başta Orta Doğu ve Balkan ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok ülkesine ulaşmaktadırlar. Bu şekilde Türkiye, Amerika’dan sonra dünyaya dizi ihraç eden ikinci ülke konumuna ulaşmaktadır (Öztürk ve Atik, 2016:66).

Özellikle AK Parti Döneminde TRT kanallarının iyileştirildiği, reytinglerinin artırıldığı ve kendisinden söz ettiren dizilerin yayınlandığı dikkat çekmektedir. TRT 1’in en çok izlenen TRT kanalı olması (TRT’nin araştırmasına göre en çok TRT izleniyor, 2004) ile birlikte yayınladığı diziler de önemli hâle gelmektedir; çünkü diziler bir kanalın izlenmesini artıran ve ulaştığı kişileri etkileyen unsurlardır. TRT’nin son yıllardaki ilgi çeken özellikteki bazı dizilerine bakıldığında Diriliş Ertuğrul, Payitaht Abdulhamid, Seksenler, Vuslat, Mehmetçik Kutü’l-amare, Baba Candır, Hangimiz Sevmedik, Ege’nin Hamsisi, Kalk Gidelim, Yunus Emre Aşkın Yolculuğu, Maveria, Gönül Dağı, Benim Adım Melek, Büyük Selçuklu, Teşkilat, Barbaroslar: Akdeniz’in Kılıcı şeklinde belirtilebilir. Bu dizilerden ailenin birlikteliği ile ilgili olanlar olduğu gibi din içerikli olanlar, tarih ve milli içerikli olanlar, kültürel farklılıkları zenginlik olarak sunanları bulunmaktadır. “Diriliş Ertuğrul ve Payitaht Abdulhamid” dizileri ise yurt dışında da ciddi ses getirip hakkında konuşuran diziler olmuştur (Diriliş Ertuğrul’u izleyen Amerikalının güldüren yorumları, 2018; Yabancıardan Diriliş için mesaj yağdı, 2019; “Diriliş Ertuğrul” dünya gündeminde.. İngiliz medyası Diriliş Ertuğrul’u Game of Thrones’a rakip gösteriyor, 2018). Bu dizilerden bazıları Türkiye’nin iç ve dış politikasına temas etmekten bazıları da geçmişteki gücüne ve şanına değinerek bugünler için içerisinde mesajlar barındırmaktadır. Bunun yanı sıra bu dizilerin birçok ülkede izlenmesi ve Türk tarihi ile kültürü hakkında bilgi sunması ve sempati kazandırması söz konusudur. Ayrıca bu dizilerin “Türkleri dünyada tanıtmaları, kültürünü sevdirmesi ve bu konuda yaptığı halkla ilişkiler ile” ülkenin milli menfaatlerine katkı sağlaması söz konusudur. Bu dizilerden bazıları iç politikada bir yönlendirici ya da algı yönetimi ortaya koyarken bazıları da dış politikada fikir vermekte ve Yeni Osmanlıcılığın izlerini taşımaktadır. Bu şekilde yurt dışına sunulan dizilerin yumuşak güç olarak kullanılması ve kamu diplomasisinde avantajlar sağlaması söz konusudur.

Burada önemli bir hususa daha yer vermek gerekecektir. Bir millet için oluşturulan Milli kimliğin ana unsurlarından bir tanesi de tarihten ve dolayısıyla tarihi şahsiyetlerden güç almasıdır. Çalışmalarında bu konudan oldukça bahseden Smith (2002:244-255; 2009:147-156; 2018:238-239, 297, 306-330) “şanlı ölümlerin, kahraman ve dehaların, ayrıca entelektüellerin” söylemlere, sanata, kültürel yaşantıya yansıtılmasından bahsetmektedir.

Böylece yeni nesillerin de bu konuda mevcut kimliği kucaklaması sağlanarak millet olmanın “köklülüğü yansıtılarak gücü ortaya konulmakta ve devamlılığı sağlanmaktadır”. Bahsi geçen dizilerde de bu tarihi ya da kültürel şahsiyetlerin işlendiği ve bu diziler üzerinden Yeni Osmanlıcı milli kimlik inşası yapıldığı gözden kaçmamalıdır. Bu konuda milli kimliğin oluşmasına manevi, ilmi ve dini anlamda bir yansıması olması açısından Yunus Emre’nin ardından “Mavera” ile Hoca Ahmet Yesevi’nin ve son olarak Hacı Bayramı Veli’nin TRT’de yayınlanan önemli dizilerden bir tanesi olması ile bu konuda bir süreklilik sağlanmak istendiği anlaşılabilmektedir. Bahsi geçen entelektüel simge ve sembol isimlerin yanı sıra Ertuğrul Bey’in, Abdülhamid Han’ın, Halil Kut Paşa’nın, Melik Şah’ın, Sultan Alparslan’ın önemli tarihi şahsiyetler veya kahramanlar olarak dehaları ile birlikte yansıtılması ile de bu konuda bir inşa gerçekleştirilmektedir.

Öte yandan Diriliş ve Abdülhamid gibi dizilerin Yeni Osmanlılık meselesini toplumsal tabana yayma gücüne sahip olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak bölgesel bir güç olmada engellerin olduğu bu engellere katlanılması gerektiği topluma aktarılan hususlar arasındadır. Bu aktarımda en büyük rol bölgesel bir güç olmada ilerlerken tarihsel olarak bugün de devletin engellerle karşılaşılacağına işlenmesidir. Bu bir taraftan Yeni Osmanlıcı görüşleri tabana yayarken diğer taraftan iktidarın yapamadığı işlerin kendi elinde olmadığı ve bu konuda engellendiği düşüncesi de yayılarak bu durumun iktidarın elini rahatlatıcı bir etki yarattığı burada belirtilmelidir. TRT kanalları bu konuda önemli bir işlev üstlenmiş olsa da özel kanallar tarafından ortaya konulan birçok konudaki dizinin de yurt dışına ihraç edildiği görülmektedir.

Yurt dışında yayınlanan ilk Türk dizisi Çalıkuşu’dur ve yayınlandığı dönemde Rusya’da azımsanmayacak bir başarı elde etmiştir. Ancak özellikle yakın zaman olması açısından 2018 yılının sonu temel alındığında Türk dizileri 156 ülkeye ihraç edilme başarısı göstermiştir. Bu dizilerle toplam 650 milyon kişiye ulaşıldığı tahmin edilmektedir. 2008-2019 döneminde yurt dışına ihraç edilen dizilere bakıldığında: “Bin bir Gece, Muhteşem Yüzyıl, Gümüş, Anne, Paramparça, Aşk ve Ceza, Kösem Sultan, Kurtlar Vadisi, Kurtlar Vadisi Pusu, Fatmagül’ün Suçu Ne, İstanbullu Gelin, Ezel, Yaprak Dökümü, Bir zamanlar Osmanlı Kiyam, Sakarya Fırat, İhlamurlar Altında, Payitaht Abdülhamit, Diriliş Ertuğrul, Sıla, Medcezir, Öyle Bir Geçer Zaman ki, Erkenci Kuş, Adını Feriha Koydum, Paramparça, İffet, Asi, Yabancı Damat, Vatanım Sensin” şeklinde sıralanabilir (Ökmen ve Göksu, 2019:259-260). Bu diziler “Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna Hersek, Bulgaristan, Cezayir,

Brunei Sultanlığı, Çek Cumhuriyeti, Çin, Estonya, Endonezya, Fas, Gürcistan, Irak, İran, İsveç, İsviçre, Hırvatistan, Japonya, Karadağ, Kazakistan, Katar, Güney Kore, Kosova, Kuveyt, Libya, Letonya, Litvanya, Lübnan, Makedonya, Malezya, Macaristan, Mısır, Özbekistan, Romanya, Pakistan, Rusya, Slovenya, Slovakya, Suriye, Tayland, Tunus, Ukrayna, Umman, Tayvan, Ürdün, Yemen, Vietnam ve Yunanistan”da gösterime sunulmuştur (Cereci, 2014:3-4).

Özarslan (2020:215), yaptığı çalışmada Türk dizilerinin uluslararası basında durumunu incelemiş ve “incelenen haberlerin % 76,19’unda Türk dizilerinin ‘büyük bir beğeni ve ilgiyle izlendiği’ temasıyla, % 47,6’sında, ‘büyük ihracat gelirleri elde ettiği’ temasıyla, % 23,80’inde ‘teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli olduğu’ temasıyla, % 23,80’inde ise ‘seküler değerler barındırması nedeniyle Orta Doğu’da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetiklediği’ temasıyla” haberleştirildiği, ayrıca Türk dizilerinin yabancı ülke haberlerinin tamamında olumlu temalarla sunulduğu ve Türkiye imajına olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır²⁶⁸.

Türk dizileri özellikle bir yumuşak güç unsuru ve kültür ihracatı olarak önemli katkı sağladığı gibi ihracat geliri olarak da katkı sağlamıştır. Devlet için bir harcama kalemi oluşturmada ülkenin tanıtımını yapmış, hayat tarzı ve kültürel değerlerini farklı coğrafyalara yaymıştır²⁶⁹ (Nuroğlu, 2013:1). Türk dizileri Türkiye’nin tanıtılmasının yanında Avrupa karşısındaki kültürel ve modernlik durumunu ortaya koyması yönü ile de önemlidir. Özellikle bu dizilerle dış dünyada güven oluşturulması durumunda ekonomik anlamda ticaretin artırılmasını temin eden adımlar atılması söz konusu olduğu gibi karalanan Türk imajının temize çıkmasını ve oluşturulan güvene bağlı olarak turist sayısının artması bağlamında ekonomik getiriye kavuşturulmasını sağlanmaktadır. Bunların yanı sıra ülkenin geri kalmış bir üçüncü dünya ülkesi olmadığını göstererek dış politikada değerini yükseltmesini sağlamaktadır. Bunun yanında ortak kültür, tarih, dil ve din bağımızın olduğu ülkelerle ilişkilerimizin geliştirilmesini, onlara mazideki gücümüzün ve dostluğumuzun hatırlatılmasını, ortak yönlerimizin gösterilmesini temin etme konusunda da muhafazakâr milliyetçi anlamda Yeni Osmanlıcı bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir.

²⁶⁸ Öte yandan Geçer (2015:16), yurt dışında büyük değer gören Türk dizilerinin Türkiye’deki muhafazakâr araştırmacılar tarafından devamlı bir tenkide tabi tutulduğunu ifade etmektedir.

²⁶⁹ Dizilerin ilgili coğrafyalardaki etkileri için bakınız (Nuroğlu, 2013).

Bunun dışında yaydığı olumlu imaja bağlı olarak diğer ülkelerle ilişkilerin gelişmesini sağladığı gibi, dış ülkelere öğrenci gelmesini mümkün hâle getirerek bu öğrencilerin birer gönül elçisi olarak ülkelere dönmesi ile Türkiye imajını yükseltmesini temin etmektedir. Böylece ekonomik külfet oluşturmaksızın dış politikada yumuşak güç uygulaması gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Türk dizilerinin içerisinde geçen deyim, atasözü gibi söylemlerin, akraba ilişkilerinin, hem kültür hem de dil öğrenimine katkı sağladığını ve yabancı öğrencilerin dil eğitimine fayda sağladığını söylemek mümkündür (Kaya ve İnce, 2018:13-15). Türk dizileriyle birlikte örneğin; Yunanistan’da özellikle kadınların Türkçeye olan ilgisinin arttığı ve Türkçe kurslarına her meslekten başvuruların yapıldığı görülmektedir. Arap toplumu ise daha çok dizideki karakterlere odaklanmış ve “mekânların, dekor ve kostümlerin” takip edilmesi söz konusu olmuştur. Özellikle Arap kadınlar dizinin romantizm ve aşk içeriğinden etkilenmiş ve Türk kadınlarının kendi ayakları üzerinde duran tutumundan etkilenmişlerdir. Ayrıca her iki kültürdeki “ortak kelimeler, ortak mimari, örf-adet” gibi kültürel özellikler de Araplara cazip gelmiştir. Bu durum Arapların turizm amacı ile Türkiye’ye gelme oranlarını artırmış, Türkiye’den gayrimenkul alma girişimleri artmış, Türkiye’ye olan yatırımları artmış ve neredeyse Türkiye’yi ikinci vatan olarak görmeye başlamışlardır (Öztürk ve Atık, 2016:78-79).

Dolayısıyla dizilerin tanıtım ve diplomasi yönlü özellikleri olmakla birlikte bu çalışmada bahsi geçen tüm dizilerin bir propaganda özelliği gösterdiği ifade edilemez. Bunlar içerisinde liberal özellikler gösteren diziler olduğu gibi muhafazakâr özelliklerde olanları da vardır. Özellikle burada bahsi geçen “Gönül Dağı, Benim Adım Melek, Kalk Gidelim, Seksenler, Ege’nin Hamsisi, Baba Candır” gibi diziler aile birliği ve kültürel zenginlik içeren diziler olarak önemli olmakla birlikte “Payitaht Abdülhamit, Diriliş Ertuğrul, Kurtlar Vadisi, Kuruluş Osman, Mehmetçik Kutü’l-amare, Yunus Emre Aşkın Yolculuğu, Filinta, Barbaroslar: Akdeniz’in Kılıcı, Bir Zamanlar Kıbrıs, Maveria” şeklindeki diziler özellikle din, kültür, İslamiyet, Osmanlı mazisi çerçevesinde “İslamî birliktelik ve Yeni Osmanlıcı amaçlar” doğrultusunda önemli mesajlar vermekte ve böylece ülkenin iç ve dış siyaseti konusunda siyasi amaçlar ortaya koyması açısından AK Parti Döneminde bir anlam ihtiva etmekte ve önemsenmektedir. Bir de özellikle Türkiye’nin terör eylemlerinin başlamasının devamında gerçekleşen FETÖ darbe girişimi ile içine düştüğü beka kaygısı pratiği sonucu gündeme gelen Söz, Savaşçı²⁷⁰, İsimsizler, Börü, Kıbrıs, Teşkilat, Kıbrıs

²⁷⁰ Bu konuda örneğin “Savaşçı” dizisinde Türklerin vefalılığı ve mazlumlara koruyuculuğu sahneleri örnek teşkil etmektedir (Türkiye geldi, Türkiye.... Vefalı Türk Geldi Yine..., 2017).

Zafere Doğru şeklinde diziler vardır ki bu diziler de yoğun bir propaganda ve direnç göstermekte ve ayrıca dış düşman ve ortak düşman algısı yaratarak toplumsal hafızada yer edinmek istemektedir.

Dolayısıyla dizilerin ülke dışındaki insanlara ülkeyi tanıtmaya veya yumuşak güç unsuru olarak ülkeye sempati uyandırma işlevinin yanı sıra, ülke içerisindeki insanları yönlendirme ve onlarda bir duygu oluşturma hususunda da etkili olduğu görülmektedir. İdeolojinin oluşmasında medyanın büyük tesiri bulunmaktadır. Medya kitle iletişim araçları ile bireylerin zihinlerinde algılar oluşturarak onların düşüncelerine yön vermektedir. Televizyonda izlenenler söylemin yeniden üretimidir. Televizyon ürettiği söylem ile izleyicilerin fikirlerini ve yorumlarını da üretmektedir. Ülkelerin siyasal, ekonomik, toplumsal gelişmeleri de televizyon anlatılarının içeriğine yansımaktadır. “Haber programları, açık oturumlar, televizyon dizileri ve hatta yarışmalardaki söylemler” ülkelerde yaşanan siyasi gelişmelere göre şekillenmektedir. Türkiye’de yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak, televizyon dizilerinin içeriğinde değişiklikler olduğu gözlenmiştir (Yenigün Altın ve Şen, 2018:113-115). Son 20 yıllık süreç baz alındığında iktidar partisi ile diziler arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Demir (2021) bu konuda dizilerde işlenen konuların değişiminin AK Parti’nin 2010’dan beri yaşadığı kırılmalarla birlikte okunabileceğini bildirmiştir.

Bu anlamda AK Parti iktidarının ilk yıllarında AB’ye uyum çerçevesinde vesayeti karşısına almadan Türkiye’de demokrasiyi işletmek ve dini vecibelerde özgürleşmek istemiştir. Bu süreçte dinler arası diyalog tarzı modern ılımlı İslam uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak Ramazan ayı boyunca (2015) izleyicisi ile buluşan Yunus Emre dizisi bu konuda önemli bir proje olarak izleyicinin beğenisine sunulmuş olsa da bu dizide Taptuk Emre’nin dizinin dibinde aradığı hakikati bulan bir Ermeni’nin Kelime-i Şehadet çekmesi esnasında şahadeti söylerken “Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve Resulü olduğunun belirtildiği kısmın kırılması insanları şaşırtmıştır²⁷¹. Bu anlamda liberal çok-kültürcü bir duruş ortaya konulmuştur. Ancak aynı TRT’nin daha sonraki bir tarihte (2021) yine Ramazan ayının bir dizisi olarak izleyicisi ile buluşan ve Hoca Ahmet Yesevi’nin hayatından bir kesiti anlatan Maveria dizisinde ise güçlü bir İslam ve adalet vurgusu ortaya konmuş ve Türkistan ellerinden kalkıp gelen bir ilim ve din adamı olan Yesevi ile dervişanları Bağdat’ta adalet ve nizamı getirmek için

²⁷¹ TRT1’in “Yunus Emre” dizisinde Kelime-i Şehadet’in makaslanarak verilmesi (Yunus Emre Dizisinde “Makaslanan Kelime-İ Şehadet” Sahnesi, 2015).

vazifelendirilmişlerdir. Yesevi'nin Türkistan'dan çok uzak bir coğrafyaya gelerek İslam dinini anlattığı nizamı ve adaleti Bağdat'ta hâkim kılması ve İslamî olan her şeyi dizide işlemesi ile esasında bir politika değişkenliği ortaya konulmuştur ki muhafazakâr milliyetçi bir duruşun sergilendiği ifade edilebilir. Bu duruş esasında Türklerin İslam liderliği ile de açıklanabilir. Bu konuda İslam toprakları üzerinde bir hükmetme söz konusudur. Bu filmin işlendiği tarih aralığı Selçukluların olduğu yıllara rastlamakta ve nizam getirilirken Selçuklu ile de birlikte hareket edilmiştir.

Öte yandan Türkiye de uzun yıllar çok sayıda insan tarafından izlenen Kurtlar Vadisi dizisinin özellikle iç politikada siyasetin şekillenmesinde açıklayıcı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu dizide olanların Türkiye'de daha sonra gerçekleşmesi yönü dizinin ehemmiyetini artırmıştır (Aytuğ, 2008). Dizide her türlü kötü işin altında Ergenekoncu denilen kişilerin parmağı çıkarılırken (Tezel, 2017) diğer yandan bu dizinin FETÖ'ye hizmet eder şekilde kurgulandığı (FETÖ propagandası yaptığı iddia edilen Kurtlar vadisi yeniden yayınlanıyor, 2021) ve Ergenekon iddianamesinin Kurtlar Vadisi dizisi ile örtüştüğü (Tezkan, 2020; Kurtlar Vadisi dava tutanağında, 2008) ifade edilmektedir. Bu dizi ile ülke içerisinde Ergenekon davalarına ve bürokratik vesayetin dönüştürülmesine psikolojik alt yapı hazırlanarak hizmet edildiği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dizide iç düşman meselesi işlenerek böylece bürokrasiyi dizayn etmenin önü açılmıştır (Tezkan, 2020; Kurtlar Vadisi hangi derin devletmiş, açıklıyorum!, 2020). Ergenekoncu olarak ifade edilen kimselerin temizlenmesinin Türkiye'de vesayet unsurlarının güç kaybetmesini temin etmesi ile AK Parti'nin başta demokrasi beklentileri olmak üzere birçok alanda önünün açılmasına vesile olmuştur. Uzun yıllar Türkiye'de Ergenekoncuların ihaneti tartışılrsa ve bu süreçte Türkiye'de birçok değişim olsa da özellikle 15 Temmuz darbe süreci sonrasında Yargıtay, Ergenekon diye bir örgütün olmadığına karar vermiştir. Bu anlamda Ergenekon'un; FETÖ'nün, TSK'yı ele geçirmek için kurmuş olduğu bir kumpas olduğu anlaşılmıştır (Tezel, 2017). Bu süreçte dizi ile milliyetçiliğin düşman yaratma mitosunu ile hareket edilerek hayali bir terör örgütü inşa edilmiş ve devletin ilgili kademelerine bu konuda kamuoyu da arkaya alınarak algı oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle iç düşman meselesi işlenerek bürokrasinin dizayn edilmesinin önü açılmıştır. Dolayısıyla bu örnek üzerinden de milliyetçi bakışın yönlendirmesiyle dizilerle ülkede algının nasıl yönetildiği ve kurumların nasıl değiştirildiği görülebilmektedir. Bu anlamda AK Parti yaptığı ittifak ile öncelikle Kemalist ideolojiyi ve kurumlarını (vesayet unsurlarını) ortadan kaldırırken muhafazakâr milliyetçi bakış

çerçevesinde kurumları şekillendirmiştir. Ancak FETÖ darbe girişimi sonrasında yaşanan beka kaygısı bağlamında bu kez Kemalist ideolojini değerlerini önemseyen bir Kemalist milliyetçi dönüşüm sergileyerek Ergenekoncu olarak ifade edilen kişilerin temize çıkması mümkün hâle gelmiştir.

AK Parti Döneminde büyük ses getiren ve Parti'nin ideolojik bakışını göstermesi açısından önemsenen diğer bir dizi de Diriliş Ertuğrul olmuştur. Ökmen ve Göksu (2019:247); yaptıkları çalışmada filmlerin kültür, yaşam, markalar gibi pek çok unsuru farklı kamuoylarına aktarmasından yola çıkarak Türkiye'ye ait tarihi ve inanç değerlerin yayılması ve turizm değeri yaratması açısından Türk dizilerinin önemine binaen çalışmada mevcut Türk dizileri içerisinde “Diriliş Ertuğrul” dizisini örnek olay olarak ele alarak kamu diplomasisi bağlamında tartışmışlardır. Bu dizinin seçilme sebebi ise “en fazla ülkeye ihraç edilen dizilerden biri olması, Türk tarihini, kültürünü ve yaşam biçimini anlatması, milliyetçi bir bakış açısı sunması ve yabancı ülkelerin liderleri tarafından da takip edilmesi” olmuştur (Ökmen ve Göksu, 2019:247-248). “Diriliş Ertuğrul” dizisi örneği üzerinden yürütülen araştırmada dizinin açığa çıkan milliyetçi yönleri ise şu şekilde değerlendirilmiştir.

Dizinin Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemini anlatması bakımından milliyetçi ideolojiler içermesi kaçınılmazdır. “Diriliş Ertuğrul” dizisi sosyokültürel pek çok motif barındırmaktadır. 1200'lü kuruluş yılları, imparatorluğun temelini atan Ertuğrul bey, kayı obası, kültürel kostüm, müzik ve figürler bunlardan bazıları olarak ifade edilebilir. İzleyici tarafından bu motiflerin milliyetçi ideoloji bağlamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. İzleyiciyle yapılan görüşmelerde bahsedilen motifler hatırlatıldığı gibi izleyicinin en çok etkilendiği ve aklında kalan söylemler sorulmuştur. (...) Bu söylemlerden milliyetçi ifadeler barındıran söylemler şu şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır: “Kefereye kılıç vurursan Türk olursun, Türk balası kurt olur, bastığı yer yurt olur”, “Biz Oğuz'un şanlı soyuyuz”, “Boyum boylansın soyum soylansın”, “Bir ölür bin diriliriz”, “Ya devlet başa ya kuzgun leşe”, “Avda bizim toyda bizim”, “Adalet ve hürriyet üzere doğduk öyle yaşar öyle ölürüz”, “Dosta güven düşmana korku salacağız.” Bu örnek cümlelere bakıldığında 8 cümlemin milliyetçi ifadeler barındırdığı görülebilmektedir (Ökmen ve Göksu, 2019:275).

Buna ilaveten Şenbaş (2018:116)'a göre, AK Parti, Türklüğü her kesimin kabul edebileceği formatta yeniden tanımlamıştır. Bu anlamda “Diriliş Ertuğrul” dizisinde “Batıcı bir Türklük”ten ziyade “alternatif bir Türklük” tanımı yapılmaktadır. Bu minvalde “Kürt sosyolojisi üzerinde etkiye sahip olan PKK-HDP-AK Parti arasındaki Barış Sürecinde Türklük konusunda yeni ve geniş bir tanımlama yapılarak Kürtlere Türkiye vatandaşlığı fikri aşılarmaya çalışılmıştır” (Şenbaş, 2018:116-117). “Diriliş Ertuğrul” dizisinde Kemalist milliyetçiliğin Batılı Türklük anlayışına bir alternatif Türklük ortaya konmuş ve halka yansımıştır. Erdoğan, Muhteşem Yüzyıl dizisindeki Kanuni'nin kirletilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. “Diriliş Ertuğrul” ve “Payitaht Abdülhamid”

dizilerinde ise “resmi tarih söylemine karşı, alternatif bir tarih söylemi” ortaya konulduğu görülmektedir²⁷². Dizideki Türk-İslam geleneği, tüm yönleriyle ortaya çıkmakta ve “Osmanlının kurucu felsefesi, töre anlayışı, Hz. Muhammed (sav)’in hayat-ı seniyyeleri müddetince devlet yönetiminde ortaya koyduğu modeller”, günün şartlarına uyarlanarak “Diriliş Ertuğrul” dizisinde izleyicilere aktarılmaktadır. “Töre, cenk, gazilik, istişareyle karar alma, İ’lâ-yı Kelimetullâh, adalet, doğruluk, hainlerin cezalandırılması” konularında ortaya konulan vurguların tamamı İslâmî referanslıdır. Dizide özellikle, İslâm dininin özü olan “tevhid” anlayışının altı çizilmektedir. Bu anlamda dizi, resmi tarih söylemindeki Türklük tanımından farklı bir tanım ortaya koymuştur. Kemalist kültürel hegemonyaya karşı dizide ortaya konan Türk-İslam Sentezi, “Osmanlı döneminin de öncesinde İslâm dini ile yoğrulmuş bir Türklük” tablosu sunmaktadır. Bu durum toplumsal zeminde de ciddi karşılık bulmaktadır. Örneğin; dizideki “Ol deyince olduran, gönülleri imanla dolduran” şeklindeki söylem 2017 Nisan’ında polis okulunda yemin eden adayların yemin sözlerine yansımıştır. Dizin yakaladığı reytinglerde, “Kemalist hegemonyanın şekillendirdiği ve Türk insanının sahiplenmekte zorluk çektiği Batıcı Türklük tanımına alternatif bir tanım ortaya konmasının etkisi olduğu” değerlendirmesi yapılmaktadır (Erol, 2019:175-176).

Burada önemli olan bu Türklüğün, olası etnik algısını ve Batılı yapmacıklığını yıkarak içerisine İslam temasının da dâhil edilmesiyle muhafazakâr kesimi memnun etmesinin yanı sıra Kürtler için makul bir vatandaşlık temelli (sivil) millet anlayışı ortaya koyarak Kürt vatandaşlar için de cazip hâle gelmesi ile daha muhafazakâr milliyetçi bir birleştirmeyi ve kardeşliği ortaya koymasıdır. Bu süreçte Türk-İslam Sentezi’nin yansımaları ile “İslam ortak çatısı” da birliktelikte cazibe unsuru olmuştur. Buradaki Türklük anlayışı Osmanlı dönemini de öncesini de önemsemektedir. Diğer bir ifade ile “Türk” kelimesinin anlamı etnik bir çağrışımdan uzaklaştırılarak İslam’a hizmet eden tüm etnik yapıları kapsayan bir üst kimlik olarak kurgulanmaktadır. Öte yandan Payitaht Abdülhamid dizisinde olduğu gibi Türklere İslam’ın liderliği verilmekte ve bu anlamda Türklük temelinde bir ulus tanımlaması Türklerin lider olduğu Müslümanlardan oluşan bir ulus tanımlamasına doğru genişletilmekte ve Orta Doğu’nun içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında Türklerin yeniden lider olduğu büyük bir devletin oluşturulması ihtimaline mazideki yaşanmışlıklar üzerinden mesaj verilmektedir. Diğer bir ifadeyle Yeni Osmanlıcılığın dışa vurulması için tüm adımlar atılmıştır. Diriliş Ertuğrul dizisinde İslam’a bağlılık, mazluma destek, ahlâk, liderlik ve güç gösterilerek Osmanlı adaleti ve koruyuculuğu işlenirken Payitaht

²⁷² Ayrıntılı bilgi için bakınız (Demir, 2021).

Abdülhamid dizisi ile Orta Doğu'nun Osmanlının yıkılması ile neler kaybettiği ortaya konularak Osmanlıya bir özlem yaratılmaktadır. Bunun dışında Kut'ül Amare gibi dizilerle de Arap coğrafyasının korunmasına dönük ne gibi bedeller ödendiği ve Arapların Türklere nasıl kışkırtıldığı işlenmektedir. Bu tarihsel mesajlar Türkleri, bölgede tarihiyle milletiyle cesaretiyle zaferleriyle yüceltmekte ve Yeni Osmanlıcılık bağlamında muhafazakâr milliyetçilik dışı vurulmak istenmektedir. Çünkü dizide Türklerin lider olarak gittiği her yere adalet gitmekte, Türkler, dini ırkı ne olursa olsun her kesimi tebaa olarak koruyarak refaha kavuşturmak istemektedir. Ayrıca bölgeyi yüzyıllar önce kanımızı akıtarak hak ettiğimiz ve bu coğrafyanın sahibi olduğumuz vurgulanmaktadır. Diğer yandan özellikle dış politikada Türk imajına olan katkısıyla da etnik bir üstünlük ve liderlik tanımı ortaya çıkarılarak etnik milliyetçilik çok da göze batmayacak şekilde vurgulanmaktadır. Burada, ülke içinde bir üst kimlik ifadesi ortaya koyan ve etnik yönü yansıtılmayan Türklük, dışarıdaki yansımasıyla tarihi köklülüğü, güçlülüğü ve İslam milletleri arasında liderliği ile sivriltilerek bir mesaj vermektedir. Bu konudaki bakışın daha iyi anlaşılması açısından Akıncı (2018)'nin "Milliyetçiliğin Lafz-ı Müşterek Kavramı: Türklük" çalışmasında da ortaya koyduğu gibi herkes Türklüğü farklı almakta ve AK Parti de bu konuda "İslam'la özdeşleşen Türk"le "Müslüman"ı eşdeğer gören bir "anlam genişlemesi"ni benimsemektedir/yaratmaktadır. Dolayısıyla burada Türklüğün anlamı genişletilmektedir. Türk'ü Müslüman'a eşdeğer sayan bakış açısının Türk sağ seçmeni besleyen fikirler bakımından da uyumlu olduğu söylenebilir. Bu konuda Necip Fazıl (2017)'in İdeolocya Örgüsü'nde ve Sezai Karakoç (2017)'un İslam'ın Dirilişi'nde yeni bir İslam medeniyetinin inşacısı olarak Anadolu coğrafyası işaret edilmektedir.

"Diriliş Ertuğrul" dizisinin seküler yaşam tarzı sunan bir dizi olmaması ile "içeriği, senaryosu, çekim tekniği, mesajları ve hikâyesi" ile diğer dizilerden ayrıştığı ve Türkiye ile ilgili farklı bir algı ortaya koyduğu görülmektedir. Bu dizinin Araplara karşı sunduğu mesajlar da diğer dizilerden farklılaşmaktadır. 25 dile çevrilmiş ve 2018'in sonu baz alındığında 85 ülkeye ihraç edilmiş olan bu dizi "Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinde" önemle takip edilmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2017'deki Bahreyn ziyaretinde "Diriliş Ertuğrul" müziğinin çalındığı törenle karşılanırken bu durum "farklı ülkelerde Türkiye'ye ve Türk kültürüne yönelik sempatinin oluştuğunu" ve bu ülkelerde Türkiye ile ilgili konuların, merak konusu olduğunu göstermektedir. Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro, 2018'de Türkiye ziyaretinde dizinin setini ziyaret ederek Kayı Boyu sancağı ve börk şapkasıyla poz vermiş ve ülkesine bu diziyi izlemelerini önermiştir.

Aynı şekilde Orta Doğulu liderler de “Diriliş Ertuğrul” dizisinin setini ziyaret ederek oyuncularla sohbet etmişler ve diziye olan hayranlıklarını göstermişlerdir. Ayrıca Türk kültürüne ait sembol ve kıyafetler de yabancı ülkelerde talep edilir hâle gelmiştir. Türk kültür, aile yapısını aktardığı gibi yabancı insanların bu diziye izlemeleri ile kendi beklentilerini karşıladıkları da görülmektedir (Ökmen ve Göksu, 2019:267-269).

Milliyetçilikte sembollerin yeri ayrıca önemlidir. Türkiye’de milliyetçilik tiplerinin kendilerine özgü sembolleri bulunmaktadır. Bu konuda MHP için üç hilal, bozkurt, şeklinde semboller önemli iken sol milliyetçilerin Kurtuluş Savaşı ve Atatürk sembolleri üzerinden milliyetçiliklerini dışa vurdukları görülmektedir. Dolayısıyla TRT ile özdeşleşen Diriliş Ertuğrul dizisi de Türk kültürünü ve İslam ahlâkını birçok sembol ve söylemle ortaya koymaktadır. Bu süreçte dizide geçen atasözleri ve deyimlerde bu konuda kültürü ve tarihi ön plana çıkaran yansımalar bulunmaktadır. Burada kuruluş yıllarında Türk kültürünün, yaşam tarzının, mazlumun yanında zalimin karşısında duruşunun, her düşmana karşı koyuşunun Akıncı (2018)’nin bahsettiği genişletilmiş anlamda bir Türklüğü ön plana çıkan bir milliyetçilik yönü bulunmakla beraber toplamda Osmanlı, İslam ve Türklük temelinde işlemesi ile birlikte dış ülkelere karşı güçlü bir tarih ve kültür imajı vermesiyle muhafazakâr milliyetçilik ve özellikle örneği sergilenmektedir. Buradaki muhafazakâr milliyetçilik AK Parti’nin özellikle Yeni Osmanlılık şeklinde Türklerin bölge ve İslam liderliğini alarak İslam âlemini rahata kavuşturan bir Nizam-ı Âlem anlayışı benimsemesini işaret etmektedir. Bu dizide verilen Yeni Osmanlıcı mesajlarla Türklerin koruyuculuğu, İslam liderliği, Osmanlıya bağlı olduğunda elde edilecek saadet ve güvenlik işaret edilerek adeta yeni bir Osmanlı kurulması ve İslam âleminin muhafaza edilmesi çağrısı yapılmaktadır. Bu dizide verilen mesajlarla bir yandan Anadolu’nun ebedi ve ezeli Türk yurdu olduğu ifade edilerek teritoryal bir milliyetçilik yapılmaktayken diğer yandan Hristiyan bir kimsenin bile Müslüman olduğunda Türk olduğu örneklendirilerek etnik milliyetçiliğin karşısında bir de din temelli birlikteliği ifade eden “Osmanlı milleti” benzeri bir anlayışı çağrıştıran bir Yeni Osmanlıcı milliyetçilik konulmaktadır. Bu devlet cihana hükmeden bir devlet olarak İslam’ı Türklerin sancaktarlığı ile dünyanın her yerine götürecek ve bastığı yere adalet ve nizam getirecektir²⁷³.

²⁷³ Bahsi geçen açıklamalar Diriliş Ertuğrul dizisinin tüm bölümlerine yayılmıştır; ancak ilgili bölümlerde geçen ve ideolojik dışa yansımaları gösteren özlü söz ve önemli bölümlere bazı örnekler vermekte fayda vardır. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Diriliş Ertuğrul 107. Bölüm, 2019; Diriliş Ertuğrul - Unutulmaz Sahneler, Muhteşem Replikler, 2017; Diriliş Ertuğrul – ‘Ertuğrul Bey’in En Efsane Sözleri 2’, 2019; Diriliş Ertuğrul Efsane Sözler, 2019).

Ancak burada dikkat çeken diğer bir mevzuu AK Parti'nin özellikle 2008'lerden itibaren Yeni Osmanlıcılığını artırarak dışa vursa ve bunu dizilerde yoğun bir şekilde işlese ya da bu düşünceyi yeni devlet ideolojisi ile desteklediğini hissettirerek özel kanallarda da bu yönde diziler ortaya çıkmasını önemli hâle getirse de özellikle “2015 terör olayları, bu süreçte Türkiye'nin yalnızlaştırılması ve hatta Arap coğrafyasından dahi destek alınamaması ve FETÖ darbe girişimi ile sabrının son radde ulaşması” neticesinde bir beka kaygısı söylemi ortaya konulduğu gibi “Kuruluş Osman” gibi dizilerde özellikle “Türklerle kafa tutulamayacağı, Türklerin ölüpte yolundan dönmeyeceği, Türk'ün esir edilemeyeceği”ne dönük söylemlerin artırıldığı ve bu yönde etnik milliyetçi mesajlar verildiği görülmektedir. Bu konuda özellikle “Barbaroslar: Akdeniz'in Kılıcı” dizisi ile Akdeniz'e yüzyıllar önce nasıl hâkim olunduğu ve “Teşkilat” dizisi ile Akdeniz'de Türklerin hâkimiyetini kimsenin sonlandıramayacağı ve Türklerin hiçbir yapıları unutmayacağı mesajları verilmektedir. Özellikle Libya konusunda askeri ve ekonomik bir koruma ortaya konularak adeta Yeni Osmanlılık işletilmekte ve Akdeniz'deki doğal kaynaklara ölümüne sahip çıkılacağı söylemi dışa vurulmaktadır. Bu konuda özel kanallarda da “Börü, Söz, Savaşçı, İsimsizler” gibi dizilerle beka temelli yayınların arttığı dikkat çekmektedir. Böylece hem TRT'de hem de özel kanallarda beka kaygısı çerçevesinde milliyetçiliği şekillendiren bakış benimsenerek dizilerde işlenmektedir. Özellikle Erdoğan'ın söylemi vatandaşlarda bu tür dizilere karşı bir sempati yaratmaktadır. Böylece bu tür konuları işleyen dizilerde izleyicilerin yüksek olması bağlamında diğer özel kanalların da bu tür dizilere yönelmesi söz konusu olmaktadır. Böylece ciddi bir şekilde Yeni Osmanlıcı tezlerin izlendiği görülmektedir. Bu tür dizilerin ülke dışına da satılması ile devletin herhangi bir harcamaya katlanmadan “ideolojisini yayması, yumuşak gücünü artırması ve kamu diplomasisini kolaylaştırması” söz konusu olmaktadır. Ayrıca ülke içindeki ve dışındaki terör unsurlarına bu dizilerde verilen mesajlarla meydan okunması da söz konusu olmaktadır. Öte yandan hem içte hem de dışta olası FETÖ benzeri saldırılara karşı “halkı bir arada tutarak, toplumsal duyarlılık ve duygu oluşturularak” muhafazakâr milliyetçilik anlayışı temelinde gözdağı ortaya konulmaktadır

Bu konuda Yenigün Altın ve Şen (2018:113) yapmış oldukları çalışmada, özellikle aynı dönemde başlatılan “milliyetçilik ve terörle mücadele” ekseninde ortaya çıkan televizyon dizilerinin milliyetçi söylemi nasıl ürettiğini ve örnek alınan “İsimsizler”, “Söz” ve “Savaşçı” dizilerinde muhafazakâr milliyetçilik bağlamında “iktidara ait söylemlerin yeniden üretildiği ve ayrıca söz konusu dizilerde geçen olaylarla güncel siyasi olaylar

arasında benzerlikler olduğu” sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar son zamanlarda çoğu televizyon kanalında “milliyetçilik ve terörle mücadele temasının” işleyen dizilerin sayısında bir artış olduğunu ifade etmektedir (Yenigün Altın ve Şen, 2018:113-115).

Bu şekilde 15 Temmuz sonrasında ortaya çıkan dizilerde ortak düşman yaratılarak toplumsal hafızada yer edinmesi sağlanmıştır. Hatta bu süreçte yönetimle ilgili yanlış politikalar ortaya çıkması ya da ekonomik problemler yaşanması hâlinde de bu yaratılan düşmana atıfla bu sorunların ortaya çıktığı açıklanmıştır. Bu anlamda popülist bir söylemle halka, güçlü devlet olduğumuz ya da olma yolunda iddialı adımlar attığımız için bu şekilde “tuzaklar kurulduğu ve saldırılara uğradığımız” anlatılmaktadır. Diğer bir ifadeyle ülke içinde gerçekleşen bazı hadiselerin üzerinin örtülmesinde de Türkiye’ye yapılan bu tür saldırılar üzerinden popülist bir söylem ortaya konulduğu görülmektedir. Dizilerde ortaya çıkan kurgusal zemin perspektifinde halkın algıları yönetilmektedir. Ayrıca özellikle dış politikada atılan adımların haklılığının sağlanması da yine bu dizilerle sağlanmaktadır. Örneğin; teşkilat dizisi ile Türkiye’nin neden Akdeniz’de direndiği ve Libya’da askeri anlamda da bulunduğu değerlendirilerek haklı gerekçeler ileri sürülmektedir. Bu dizide ayrıca büyük ülkeler ve ekonomik güçler karşısında İslam âleminin temsilcisi olarak sadece Türkiye’nin bulunduğu ifade edilerek yeri geldiğinde İslam ülkelerinin kayıplarını temin etmek yönlü adımlar atıldığı görülmektedir. Bu anlamda Yenigün Altın ve Şen (2018:118) medyada milliyetçiliğin yeniden üretilmesinin üç önemli işlevi bulunduğunu belirtmektedir: “Bunlardan ilki, ayırt etmedir. Bu anlamda sınırlar belirlemek suretiyle biz ve onlar ayrımı yapılır. İkinci olarak, sürekliliği sağlamaktır. Böylece oluşturulan milli tarih bilinci sonsuzmuş gibi algılatılır ve geçmişle geleceğin birbirine bağlanması sağlanır. Bu şekilde insanlarda, sonsuza dek yaşamını sürdürecektir bir milletmiş inancı doğurur. Üçüncü işlevi ise meşruiyettir. Yeniden üretim sayesinde milliyetçi söylem ve projelere meşruluk kazandırılır. Bu hususta medya bazen insanları yönlendirerek bazen de kriz yaratarak milliyetçiliği yeniden üretilmeye destek sağlar (Yenigün Altın ve Şen, 2018:118-119)”. Tüm bunlar yapılırken Türkiye’nin özellikle Akdeniz’de ve Orta Doğu’da istilacı/gaspçı muamelesi görmesi söz konusudur. Ancak Türk dizileri bölgeye nizam getirme, mazlumu koruma²⁷⁴ ve Müslümanların lideri olma²⁷⁵ konusunda bir yayılmacılık

²⁷⁴ Bu konuda Pelin Çift ile Gündem Ötesi programında Prof. Dr. Tufan Gündüz hocanın tarihin bizi Balkanlara ve Suriye’ye çağırdığını örneklerle ortaya koyan açıklamaları, “Bir Zamanlar Kıbrıs ve Kıbrıs Zafere Doğru” isimli dizilerde Türklerin Kıbrıs için katlandığı fedakarlıklar, Suriye’de insanları korumak için ortaya konulan askeri hareketler ve TRT Belgesel’de Türkiye tarafından başta Afrika olmak üzere mazlum toplumların suya kavuşturulması şeklinde yapılan yayınlar (Su Savaşları) ve ortaya konulan gayretler bu

ortaya koysa da burada bir sömürgecilik amacı güdülmekten ziyade eski tarihi ve kültürel olayları dizilerde canlandırarak Türklere ve Türklerin liderliğine güven oluşturmaya amaçlanmaktadır. Böylece Yeni Osmanlıcı çerçevede Türklerin liderliğinde toplanılması ile Libya örneğinde olduğu gibi kaos çözülecek ve kaynaklar ülke menfaatine yöneltililebilecektir.

Mevcut değerlendirmelerde de görüldüğü üzere Türk dizilerinde de birçok milliyetçi bakış değişkenliği ve algı yönetimi sergilenebilmektedir. Bu konuda bir özet değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bu konuda Yunus Emre dizisi örneği üzerinden gidildiğinde özellikle TRT'nin İslam ve Türklüğü öne daha çok çıkaran dönüşümü izlenebilmektedir. Yunus Emre dizisi ilk yayına konulduğunda dizide Kelime'i Şahadet çekildiği esnada AB uyumu çerçevesinde ve dinler arası diyalog zemininde "Muhammeden Resullullah" kısmı kırılıyorken demokratik açılım sonrasında ortaya çıkan hadiseler, terör saldırıları ve FETÖ darbe girişimi sonrasında bu tür kırpmaların tamamen ortadan kalktığı ve daha özgür bir söylem ve eylem ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Bunda özellikle AB'nin Hristiyanları önceleyen ayrımcı tutumu ile birlikte, vesayetin güç kaybetmesi ve terör olaylarının etkisi büyük olmuştur. Bu anlamda söylemin ve eylemin liberal çok-kültürcülükten muhafazakâr milliyetçi yöne kaydığı söylenebilir.

Özellikle Kemalist perspektifte yapılan birçok politikanın Kürtler için maziye dönük olumsuz hatıraları yaşattığı gerçeği üzerinden (Kürtçenin konuşulmasına izin verilmemesi gibi birçok hadise nedeniyle) Türklük tanımının Kürtleri memnun edecek şekilde vatandaşlık temelinde yeniden dizayn edilmesi milli bağlılığı güçlendirmesi anlamında ve aynı zamanda milli olanla birlikte manevi olanı da dâhil ederek daha da güçlendirmesi bağlamında önemlidir. Bu konuda Diriliş Ertuğrul dizisinin verdiği mesajlar önemlidir²⁷⁶. AK Parti'nin bu duruşu, bu bölgede yeniden bir İslam devleti inşası için Türkiye içindeki sorunları çözmek ve bütünlüğü sağlamak ve ayrıca bu konuda başka coğrafyadaki diğer ülkelere mesaj vermek şeklinde yorumlanabilir. Bu hususta Türkler liderliğinde bir

anlatılanlara örnek teşkil edebilmektedir (Tufan Gündüz'den yürek titreten anlatım "Tarih bizi çağırıyor", 2016).

²⁷⁵ Bu vurgunun özellikle "Barbaroslar: Akdeniz'in Kılıcı" dizisinde yapıldığı görülmektedir. Bu dizide Türkler Akdeniz'de akan kanı durdurup buraya nizam getirmeye gayret ederken Memlûkler bir İslam devleti bile olsa adaleti sağlayamayan ve zalimlerle başa çıkma gayretinde olmayan bir devlet olarak gösterilmiştir (Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı 14. Bölüm, 2021). Hatta aynı dizide mazlumların korunmasında ve İslam'ın sancağının taşınmasında Türklerin hep yalnız bırakıldığını, Hristiyanların birleşerek Türklere saldırımlarına rağmen Türklerin bu savaşıardan tek başına zaferle çıkarak İslam sancağını yere düşürmediğini anlatan sahneler konulmaktadır (Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı 18. Bölüm Önizleme, 2022).

²⁷⁶ Bahsi geçen sözlere örnek olması açısından bakınız (Diriliş Ertuğrul – 'Ertuğrul Bey'in En Efsane Sözleri 2', 2019; Diriliş Ertuğrul Efsane Sözler, 2019).

yayılmacı milliyetçilik ortaya konulsa da bu yayılmacılığın birlik ve kardeşlik olarak işleyeceği ve sömürmeye yönelik olmadığı gerçeği, bazı dönemler AK Partili yöneticilerce hissettirilen Yeni Osmanlıcılık anlayışı/ideolojisi çerçevesinde gelişmektedir. Özellikle Osmanlının yıkılmasının bölge insanına yaşattığı kayıplar Türkleri bu konuda yeni bir Osmanlı için tek seçenek hâline getirmektedir. Bu anlamda Kürtlere karşı beklentilerin Kemalist milliyetçilikten liberal çok-kültürcülüğe ve son olarak da Yeni Osmanlıcılığa doğru yöneldiği görülebilmektedir.

Amerika, çektiği filmler ile dünyaya her alana hâkim ve tüm savaşımlardan kazanan ülke olduğu izlenimi veren bir yaklaşımı sürdürmesine karşın, Türk dizilerinin de bu konuda kudreti iyice belirginleşmiştir. Bunun yanı sıra özellikle dizilerin halkı etkileme ve yönlendirme etkisi bulunmaktadır. Bu konuda Türklerin “Kurtlar Vadisi” dizisi de yıllarca seyirciye sunulmuş bir dizi olarak izleyen insanlara Türkiye’de gerçekleşecekleri öncesinde aktararak insanların bu konuda psikolojilerini olgunlaştırarak kabullerini artırmıştır. Dışa yansıyan özellikleri ile bu dizi bir iç düşman mitosu yaratarak vesayet unsurlarının temizlenmesi konusunda bir meşruluk yaratmıştır. Dolayısıyla Kemalist kişi ve kurumlara karşı olması ve muhafazakâr olana yol açması, kurumlara yerleştirmesi yönüyle daha çok muhafazakâr bir milliyetçilik sergilenmesine ortam hazırlamıştır.

Aynı şekilde “Diriliş Ertuğrul” dizisi ve devamındaki “Kuruluş Osman” dizisi de Türklerin İslam’ın koruyuculuğunu üstlendiği, İslam sancağını taşımak istediği, dünyaya nizam getirmek istediği ve bunu Türklerin yapabileceğine dönük bir algı yaratmaya dönük Yeni Osmanlıcı milliyetçi muhafazakâr duyguları gün yüzüne çıkaran ve bu milliyetçilikte “öteki” kısmına “başka din mensuplarını” koyan bir milliyetçilikle kendisini sergilemiştir. “Payitaht Abdülhamid” dizisinde Abdülhamid Han ise bölümlerden birinde “İslam’ın Halifesi” olarak gün yüzüne çıkarken bir diğer bölümde “Türklerin Hakanı” olarak ön plana çıkarak yansımalarını göstermektedir. Bu yönü ile Türk-İslam Sentezi temelinde ve İslam’ın bayrağını taşıyan Türklük liderliğinde bir muhafazakâr milliyetçilik işletilmek istendiği görülmektedir. Bu diziler ile insanlara “lidere itaat etme, zalime kafa tutma ve asla karşısında eğilmeme, İslam’ın ışığı olma, İslam âleminin ayrıştırılmak istenmesine karşı koyma” gibi hususlarda telkinlerde bulunmaktadır. Aslında bu durum –yani AK Parti’nin bir kimlik inşası ile yapmak istediği- Smith (2018)’in daha önceden ifade ettiği “seçilmiş halklar/milletler mitosu” ile uygun gözükmektedir. “Türk” tanımını “İslam’a hizmet eden millet” olarak tanımlanarak aslında bunun muhafazakâr milliyetçiliğin içerisinde var olan en iyi örneğini, “yani Osman Turan’ın Türk Cihan Hâkimiyeti

Mefkûresi Tarihi (2014) isimli eserlerinde göreceğimiz anlayışını” canlandırmak istemektedir. Ancak bu dizilerde Yeni Osmanlıcı bakış bu çerçevede sürse de özellikle 2015 sonrası evrede beka kaygısı temelinde söylem ve eylemin etnik milliyetçiliğe kaydığı görülebilmektedir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında diğer kanallardaki²⁷⁷ dizilerde de bu yönde devlet ideolojisinin gereğini yansıtan diziler ve filmler ortaya konmaya başlamıştır. Bu tür dizilerin varlığı ve yeni şekillerde ortaya konması esasında insanlar tarafından izlendiğinin de bir kanıtıdır²⁷⁸. Bu dizilerin içeriğinde her daim ülkemizi yıkmak isteyen, birliğimizi bozmak isteyen ve dinimizi yok etmek isteyenlerin gayretlerine karşın özellikle Türklerin geri adım atmayan direnişleri ortaya konmaktadır. Bu şekilde içerde ve dışardaki düşmanlara dikkat edilip korunmanın temin edilmesi temelinde muhafazakâr ve bazen etnik bir milliyetçilik sergilenmektedir.

4.7.Kültürel Kutlamalar ve Simgeler

AK Parti sonrası dönemde devletin yeni simgeleri ve renkleri olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü AK Parti Kemalist devlet ideolojisinin Batıcı zihniyetle ortaya koyduğu birçok simgeyi hafızalardan silmek istemiştir. Bu simgeler vesayetin gücünü yansıttığı gibi vatandaşın belli bir kesiminde travmalar yarattığı için değiştirilmelidir ve daha muhafazakâr görünümdekiler yerlerini almalıdır anlayışı ile hareket edilmiştir. AK Parti Döneminde yapılan Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nin bir başkanlık binası olarak devletin önemli bir simgesi olması ile birlikte, içerisinde kullanılan bazı renkler ve halılar ile birlikte Türk devletlerinin simgesi olan askerler ile atlı birlikler de bu konuda özel bir öneme sahip bulunmaktadır.

Bu simgelerden bir tanesi halılardır. Erdoğan, Külliye için dokuttuğu 108 metrekare Hereke halısını²⁷⁹ “yerli ve milli” olarak tanıtmıştır. Ayrıca bu halı “şakayık” deseni ile dokunmuştur (Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’ne 108 metrekare Hereke halısı, 2019). Şakayık çiçeği ise “gösterişli bir çiçek olması ile birlikte mağrur bir çiçektir. Bu bağlamda şefkati

²⁷⁷ Örneğin; “Kanal D’de yayınlanan İsimsizler, Star TV’de yayınlanan Söz ve Fox TV’de yayınlanan Savaşçı “dizileri (Yenigün Altın ve Şen, 2018:115).

²⁷⁸ İzleyici kitlesi dizideki karakterlerin yaşamlarının bir parçası olmaya başladığını düşündüğünde, diziyi daha yoğun izlemeye yönelmekte ve bu şekilde izleyiciden takdir toplayan diziler ekranlarda daha fazla süre kalmaktadır (Geçer, 2015:16).

²⁷⁹ Hereke halısı ilk olarak padişah Sultan Abdülmecit tarafından kurulan fabrikada üretilen bir halıdır. Diğer halılardan bu halıyı ayıran özellik “çift düğüm tekniği kullanılması, ince ve kalın çift atkı tekniği ile örülüyor olması ve kesiminin el makası ile yapılıyor olması, , % 100 el yapımı olması, yapımının yıllar alması,, dünyanın en ince ve en sağlam halısı olması, birinci sınıf ipek ve yün kullanılması” şeklinde sayılabilir (Hereke halısı nedir? Hereke halısının özelliği nedir?, 2019).

simgeleyen Şakayık, aynı, mutluluğu ve huzuru için yaşayan insanlar gibidir. Ailesini ve sağlığını her şeyden önemli görür ve güzelliği bakışlarından belli olan bir çiçektir” (Şakayık Çiçeği Anlamı ve Hikayesi, 2017). Çiçeğin özellikleri muhafazakârlıkla da örtüşmektedir. Halının yerli ve milli olması da AK Parti’nin özellikle son dönemlerindeki ideolojik bakış açısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla yerli ve millilik bu kez de simgesel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca kamu kurumlarında özellikle geçiş törenlerinde öne çıkan kırmızı halı uygulamasından da vazgeçildiği görülmektedir. Başbakanlığın protokol halılarında kırmızı yerine turkuaz rengini kullanma kararına ilişkin Başbakanlık Genelgesi Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Böylece yurt içinde yapılan karşılama, temel atma, açılış vb. törenlerde kırmızı halıların serilmesi uygulaması kaldırılmıştır (Kırmızı halı tarih oldu, 2013). Bu hususta, kaldırılmasına dayanak olan açıklamalarda kırmızı halının ilk kullanılma amacı gösterilmektedir. Bu halıda ilk olarak Antik Yunan’da Milattan Önce (M.Ö.) 458 yılında Aiskhylos’un yazmış olduğu “Agamemnon” isimli tiyatro oyununda yürünmüştür. Yine efsaneye göre oyununun başkarakteri Agamemnon, Truva Savaşı sonrası evine döndüğünde karısıyla beraber kırmızı bir yoldan yürümüştür. Kırmızı halı ayrıca 1821 yılında ABD Başkanı olan James Madison’u karşılamak için de serilmiştir. Bir başka iddia ise kırmızı halının ilk defa Londra’da Kraliçe Victoria’nın ayakları altına serildiği yönündedir (Kırmızı halı turkuaz oldu, 2013). Bu gerekçelerin de yansıması olarak kırmızı yerine Türkler için de anlamı olan “turkuaz rengi” halıların tercih edilmesi kararlaştırılmıştır²⁸⁰. Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatı ile halı renkleri turkuaz²⁸¹ renk olarak değiştirilmiştir. Bunun sebebi olarak “turkuaz renginin ‘Türk mavisi’ olarak tanındığı ve Türkî Cumhuriyetlerinin rengi olduğu” gösterilmesi sonucu resmi konukların da turkuaz renkli halıyla karşılanması kararlaştırılmıştır²⁸² (Kırmızı halı turkuaz oldu, 2013). Cumhurbaşkanlığından sonra mecliste de kırmızı halı dönemi kapatılarak yerine turkuaz rengi halılar kullanılmaya başlamıştır (TBMM’de Kırmızı Halı Dönemi Sona

²⁸⁰ 2013’den itibaren Başbakan Erdoğan’ın emriyle Devlet kurumlarında turkuaz rengin kullanımına başlanmıştır (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017).

²⁸¹ Turkuaz rengi yeşile çalan açık mavi bir renktir. Turkuaz kelimesi ise Türkiye’nin Akdeniz sahillerinin renginden esinlenmek suretiyle türetilmiştir ve Fransızca Türk kelimesinin söylenişinden türemiştir. Turkuaz yahut “Türk mavisi”, camgöbeği renginin hafifçe mavi tonu anlamına gelmektedir. Tarihi bağ sebebiyle turkuaz rengin devlet kurumlarında tercih edilmesi söz konusudur (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017).

²⁸² Dünyada kullanılan halı renklerine bakılacak olursa dünya ülkelerinin genelinde resmi karşılamalarda kırmızı halının kullanılması söz konusudur. Suudi Arabistan’da ise protokole göre, törenlerde yeşil renkli halı kullanılsa da ülke için önemli olan ülkelerin liderleri kırmızı halı ile karşılanmaktadır. İrlanda’da da milli bayramlarda yeşil ve lider karşılamalarında kırmızı halı kullanılmaktadır. Çin’de ise kırmızı halının kullanımı yasaklanmış durumdadır (Kırmızı halı tarih oldu, 2013).

Eriyor, 2015). Dolayısıyla bu rengin Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık protokol halıları ile TBMM gibi devletin birçok kademesindeki tören halılarının rengi olması kararlaştırılmıştır (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017).

Turkuaz rengi sadece halılarda kullanılmakla kalmamış, basın mensuplarının çalıştıkları alanı ayıran emniyet şeritlerinin rengi (Kırmızı halı turkuaz oldu, 2013), nöbet tutan polis üniformalarının rengi, “TBMM ana bina şeref kapısı ile meclis yönetimine tabi bulunan Dolmabahçe Sarayı saltanat kapısında görevli TBMM koruma dairesi başkanlığına bağlı polislerin saygı nöbetinde giydikleri üniformaların rengi de turkuaz olarak belirlenmiştir. Bunun yanında, Cumhurbaşkanlığı’nda nöbetle görevli tören polisleri ve atlı süvarilerin de üniformaları turkuaz renkli yapılmıştır. Ayrıca TBMM’de milletvekillerine dağıtılan ajanda, takvim ve not defterleri, turkuaz renkli olarak tasarlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) genel müdürlüğü tarafından renk modeli oylama sonucu belirlenen Yüksek Hızlı Tren (YHT) setlerinden ilkinin turkuaza boyanması gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Türkiye Bisiklet turunda genel klasman liderinin giydiği ve tur organizasyonunun resmi rengi turkuaz olmuştur. Türkiye Güreş Federasyonu (TGF) mayoları ve A-milli futbol takımının deplasman (dış saha) forması da turkuaz olarak kararlaştırılmıştır (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017).

Ancak yerli ve milli düşüncesi halı veya renkle sınırlı kalmamıştır. Bu üniformalar “Selçuklu Rumi desenleri ile yaldızlı sarı sim işlemeli dik yaka tasarımı, omuzlarda sarı sim işlemeli turkuaz mavi apoletler, altın rengi ve ayaklı metal düğmeler, göğüste TBMM logosu bulunan lacivert zemin üzerine sim işlemeli arma, ayrıca altın yaldızlı kuşam takımı ve kollarda sarı sim işlemeli Selçuklu Rumi desenli kol süslemesi” şeklinde dizayn edilmiştir. Polislerin ceketlerine ise turkuaz mavisi kruvaze kapama yapılarak apoletlerde 8 kollu Selçuklu yıldızı sarı sim işleme ve yine Selçuklu Rumi desenleri yaldızlı sarı sim işleme” yapılmıştır (Meclis tören polislerine turkuaz üniforma, 2017).

Aynı şekilde diğer formalarda da bazı anlamlar ihtiva eden şekilsel düzenlemelere gidilmiştir. TGF yaptığı açıklamada, turkuaz renkte tasarlanan yeni mayoların, kültürel detaylarının yükseliş, cesaret ve yenilikçiliği ifade ettiği değerlendirilmiştir²⁸³. Türkiye A-milli futbol takımının deplasman (dış saha) forması da bu yönü ile ön plana çıkmaktadır. Formada turkuazdan omuzlara doğru yayılarak beyaza dönüşen mikro geometrik şekiller yer almış ve bu özel grafiğe sahip olan formada ortaya konulan şekil ve renkler Türk

²⁸³ Bu sembolün popüler olmaması nedeniyle sonrasında kaldırıldığı görülür.

mimarisindeki mozaik uygulamalarını anımsatmış ve zincirlerden yapılan desen ise ilhamını savaşçı zırhından almıştır (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017).

Bunun dışında Cumhurbaşkanlığı Sarayında devlet başkanlarının karşılanmasında “16 eski Türk devletini temsil eden askerlerin yer alması” gibi değişikliklerin yanı sıra, atlı tören kıtası karşılamaları ile birlikte, eski Türk marşlarından birisi olan “Diriliş Marşı” çalınması ve bu müziğin TRT’de yayınlanan “Diriliş Ertuğrul” dizisi müziği ile aynı olması ve ayrıca bu müziğin “Dombra” ile benzeşmesi söz konusu olmuştur (Çetin, 2015).

Tüm bu simgesel ve renksel dönüşümle kültürel anlamda bir süreklilik vurgusu ortaya konulduğu gibi milliyetçilik ve muhafazakârlığın ortak temalarından bir tanesinin kadim bir devlete sahip olmak olduğu unutulmamalıdır. Hem tüm boy ve beylikleri simgeleyen kıyafetli askerlerde bu semboller işlenmiştir hem de Türk’ün milli kimliğine yönelik değerlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu tutum esasında Türkiye’nin dış dünyaya bu şekilde Türk’ün tarihi, kültürü, yaşama tarzı gibi yönleri ile sunulması ve bu şekilde köklülük, güçlülük mesajları verilmesi anlamını taşıdığı gibi bir etnik milliyetçiliğin simgesel ifadesidir. Burada aslında Türk devletleri ön plana çıkarılarak bir anlamda inşa edilmek istenilen çok-kültürcü sivil (vatandaş esaslı) milliyetçilik anlayışından uzaklaşmaktadır. Bu şekilde bir yandan kendi simgelerine ve değerlerine yönelmiş, diğer yandan Batı kontrolünden çıkmış ve onu taklit etmeyen bir bakış açısıyla etnik milliyetçi mesajlar verilmiştir.

Öte yandan AK Parti Döneminde cumhuriyetin de simgesi sayılan milli bayram kutlamalarının birtakım sebeplerle iptal edildiği hususu dikkat çekmekte ve tartışılmaktadır. Bu durum da simgesel bir dönüşümü ifade etmektedir. Kutlamalar cumhuriyetten bugüne benimsenmiş ve sürdürülmüştür. Ancak bu kutlamaların içeriğinde ortaya çıkan renk, müzik ve giysi gibi simgelerin Batıcı bir şekilde yansıdığı görülebilmektedir. Bu özel kutlamalara ilişkin olarak ise AK Parti bu kez daha çok muhafazakâr tonlarda milliyetçi bir davranış sergilemiştir. Bazı kutlamalarda ise liberalleşmenin çok fazla seyrettiği söylenebilir. Ancak bazı kutlamalar da etnik işaretlerin verilmeye devam ettiği görülmektedir.

AK Parti iktidarının ilerleyen dönemlerinde resmi ideolojinin simgesel törenlerine karşı bir negatif tutum/itibarsızlaştırma sergilendiği dikkat çekmektedir. Güner (2018) ve Ayhan (2016) da AK Parti iktidarı döneminde milli bayramların çeşitli bahaneler ile kutlanmaz olduğunu ifade etmektedir. Çakmaklı (2016) ise bu tür yasakların adı konulmaksızın

sürdüğünü belirtmektedir. Ancak bu kutlamalar ve iptallere yönelişin kendi içinde çeliştiği dikkat çekmektedir. Örneğin; 29 Ekim 2011’de Van depremi sebebi ile resepsiyon iptal edilmiş; ancak aynı gün Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan’ın oğlunun nikâh törenine büyük bir katılım gerçekleşmiştir. Bir sonraki yıl bu konuda “11.01.2012’de 817 sayılı işlem ile Gençlik ve Spor Bayramı’nın başkent dışındaki il ve ilçelerde öğrencilerin katılımıyla yapılan kutlamalarda bu kutlamaların sadece okullarda (kapalı mekânlarda) yapılacağı kararı alınmıştır”. Öte yandan bir takım gerekçelerle milli bayram kutlamaları iptal edilirken 23 Nisan’a denk gelen “Kutlu Doğum Haftası” ve 19 Mayıs’a denk getirilen “Etnospor” şeklinde isimlendirilen oklu, ciritli, şalvar güreşli etkinliklerin kutlamasında herhangi bir problem ve engel ortaya çıkmadığı belirtilmektedir (Engin, 2017). 19 Mayıs 2012’de mevsim şartları sebebi ile çocukların hastalanmaması adına bakanlıktan duyuru yapılarak törenlerin az emekli hâle getirilmesi yolunda telkin verilmiştir. 30 Ağustos 2012’de Abdullah Gül’ün, doktorların törene katılmaması önerisini dinleyerek törene katılmadığı dikkat çekmektedir. 10 Kasım 2012’de ise Erdoğan Endenozya’da olduğundan ilk kez bir başbakan olmadan anma töreni gerçekleştirilmiştir (Çakmaklı, 2016).

Bahçeli, 2012’nin 29 Ekim kutlamalarında bayramlaşmak için gittiği İzmir’de Cumhuriyet Bayramı törenlerinin kısıtlanması ile ilgili durumu, “cumhuriyeti değersizleştirmek” olarak ifade ederek AK Parti Döneminde bu tür milli bayramların ruhunun zedelendiğini belirtmiştir (AKP ve CHP milli değerleri sömürüyor, 2012). CHP Teşkilatlarından Manisa Soma ilçe başkanı Murat Bayramoğlu ise bu tür milli bayramların bir kaç protokol üyesinin bir odada bir araya gelerek birbirlerinin ellerini sıkıp çay içtikleri birer oda bayramına dönüştüğünü belirterek milli günlerin, Türk milletinin tarihiyle gurur duyduğu ulusal bayramlar olduğuna dikkat çekmiştir (Milli Bayramlar Oda Bayramlarına Dönüştürüldü, 2012).

2013 yılı 23 Nisan’ında resmi bayramların statlarda kutlanması tamamıyla kaldırılmış ve kutlamalar sokaklarda vatandaşlarla iç içe hâle getirilmiştir. 19 Mayıs 2013 töreni 11 Mayıs Reyhanlı’da gerçekleşen ve 52 kişinin hayatını kaybettiği hadise gerekçesi ile iptal edilmiştir. 19 Mayıs 2014’te de Soma gerekçe gösterilerek iptal edilirken 29 Ekim 2014’te Ermenek sebep gösterilerek 29 Ekim resepsiyonu iptal edilmiştir (Çakmaklı, 2016). Koyuncu (2014:109)’nun belirttiğine göre, 2014’te gerçekleşen Soma maden kazası sebebi ile Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenecek olan fetih yıl dönümü kutlaması da iptal edilmiştir. Dolayısıyla bazı istisnalar gerçekleşmekte ve AK Parti’nin önemseydiği kutlamalar da iptal edilebilmektedir.

Ancak yine de neredeyse her yıl bu törenlerin çeşitli gerekçelerle iptali ve bu bağlamda itibarsızlaştırılması sürmüştür. Devletin beka kaygısına verdiği önemin arttığı 15 Temmuz darbe girişimi sonrası da bu itibarsızlaştırmanın sürdüğü dikkat çekmektedir. 15 Temmuz ertesine denk gelen 2015 yılı 30 Ağustos Zafer Bayramı yine terör olayları sebep gösterilerek tören yapılmamış ve sadece çelenk koyma kabul edilmiştir. Dayanak olarak ise “şehit olan güvenlik güçleri ve vatandaşlarımızın mukaddes hatıralarına duyulan saygıdan dolayı” iptal edildiği ifade edilmiştir. Ancak Çakmaklı, bu törenin iptalinden dört gün önce tüm devlet erkânının Yavuz Sultan Selim Köprüsü’nü açmak için törene katıldığını bildirmektedir. Bu konuda “terör istihbaratı” sebebine dayandırılarak 10 Kasım anması ve 29 Ekim kutlaması da yasaklanmıştır. Yine 2016 yılı 23 Nisan töreni “terör ve şehitler” sebebi ile iptal edilmiştir; fakat aynı gün “Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) sponsorluğuyla 23 Nisan’da “Ümmetin Renkleri Türkiye’de Buluşuyor” etkinliğinin yapıldığı görülmektedir 19 Mayıs’ında üç gün evvel İŞİD’nin muhtemel saldırısına dayanarak tören iptal edilmek istense de CHP’nin yürüyüşten geri durmayacağını bildirmesi üzerine yasak kaldırılmıştır (Çakmaklı, 2016). Bu konuda Öztürk (2016b) son yıllarda “terör örgütü” gerekçe gösterilerek ulusal bayramların kutlanmasının engellendiğini ifade etmekle beraber 2016 yılında Başbakan Binali Yıldırım’ın 19 Mayıs’ı kutlama gereği bile duymadığını bildirmektedir²⁸⁴.

2017 yılında 14-20 Nisan’da yapılması gereken Kutlu Doğum Haftası törenleri 16 Nisan Referandumu ertesinden derhal başlatılsa da devamında 30 Ağustos Zafer Bayramı törenleri yapılmazken dönemin TBMM Başkanı İsmail Kahraman 29 Ekim kutlamaları yerine, vekillere Sultan 5. Reşat ve Dönemi’ni anlatan bir sempozyuma davetiye göndermiştir. Dinî bayramlar ile özel günleri anlatan hutbeler okutan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2018 yılında Atatürk’ün ölümünün 80. yılında “sağlık” konusunu ele alması, eleştirilen diğer önemli bir konu olarak dikkat çekmiştir. Bulut (2019), bu durumu “millî bayramlar ve Atatürk’ü anma törenleri için bir baştan savma, itibarsızlaştırma” şeklinde özetlemiş ve bu süreçte 15 Temmuz’un kutlamalarında bir aksama olmadığını işaret etmiştir. Sağlar (2019), ise 2019 yılı 29 Kasım’ında kaleme aldığı yazısında, Nevşehir Valiliği’nin ilde halkın katılımıyla gerçekleştirilecek olan bayram kutlamasına izin vermediğini, Düzce Belediyesi CHP meclis üyelerinin Cumhuriyet Bayramı’nı kutlama önerisini MHP ve AK Partili üyelerinin “saçma ve gereksiz” bulduklarını, Ankara Valiliği’nin ise başkentte cumhuriyetin 96. yıldönümü kutlamalarının yapılması gereken

²⁸⁴ Tören iptallerine ilişkin örnekler için bakınız (Öztürk, 2016b).

haftada “15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü” etkinliğini programladıklarını bildirmiştir.

Yeşiltaş (2018:190) bu konuda, AK Parti Döneminde birçok şeyin değiştiğini ve milli bayramlar konusunda da değişim yaşandığını belirtmektedir. Yazara göre, “AK Parti tarafından gerçekleştirilen sivilleşme çabaları sonucunda “milli” bayram kutlamaları ideolojik söylemlerden arındırılarak halkın gönüllü katılımına açık hâle getirilmiştir”. Bu düşünceye bağlı olarak evvela “ordunun tüm ulusal kutlamalara katılma pozisyonu ortadan kaldırılmış ve sadece 29 Ekim’de kutlanan Cumhuriyet Bayramı’na devlet organizasyonu statüsü verilerek cumhurbaşkanı tarafından düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Dolayısıyla milli bayramların vesayet denetimi altında dizayn edilmesi sonlandırılarak tüm milli yaşanmışlıkları askerin iktidarına bağlı kılma anlayışı ötelenmiştir. Bunun yanı sıra bu tür törenlerde yapılan etkinliklere de müdahale edilerek birçok uygulama değiştirilmiştir. Bir anlamda devleti baskı yapar bir pozisyonda gösteren ve devletin asıl sahibini vesayet makamları hâline getiren, belli bir ideolojinin sahipliğine hapseden bu bayramları sadece Kemalist olduğunu söyleyenlerin malı olmaktan çıkarmaya dönük bir sivilleşmeye gidilmiştir. Birçok kutlamada asker kutlama dışı bırakılırken Cumhuriyet Bayramı devlet kutlamaları şeklinde sahiplenilmiştir. Bayramlar konusunda AK Parti özellikle iktidarının üçüncü dönemi itibarıyla, “cumhuriyet değerlerini ön plana çıkaranları sahiplenerek Osmanlıyı simgeleyen etkinlikleri öteleyen” bakışa karşı duruş sergilemiştir. Bu hususta Cumhuriyet Dönemi milli kutlamalarını tamamen kaldırması söz konusu olmasa da diğer yandan Osmanlıyı simgeleyen kutlamaların yaygınlaştırılmasını sağlayarak esasında modern ve gelenekseli birleştiren muhafazakâr demokratiğini da sergilemiştir. Bu şekilde geleneksel olana her yönü ile sahip çıkarak bir milli ve manevi şuur yaratmak istemesi esasında muhafazakâr milliyetçiliği ortaya koyması anlamına gelse de bu kutlamaların Kemalist düzlemde işleminin ortadan kaldırılarak sivilleştirilmesi, herkesin bayramı hâline getirilmesi, herkese hitap eder hâle getirilmesi de esasında tüm kesimleri birleştirmeye ve bayramlar etrafında toplamaya dönük bir liberal çok-kültürcülük sergilemek anlamına gelmektedir. Bu şekilde bayramları herkesin sahipleneceği bir formata getirerek “ulus-devlet içinde bir bütünleşmeyi ve bayramların yeni kutlanış şekillerini herkesçe benimsenen ortak kültür hâline getirmeyi” temin etmek istemiştir. Bu tür bir değişik duruşun ardında “AK Parti’nin muhafazakâr seçmenlerinin, yeni sağ beklentilerin, AB’ye uyum çerçevesinde yapılması istenilen özgürleştirme ve demokratikleştirmenin, ekonomik getirilerinin, toplumu bütünleştirme isteğinin” etkisi

bulunmaktadır. Dolayısıyla bu gerekçelerle bayramların kutlanış şekilleri üzerinde bir revizyon gerçekleştirilmiştir.

Ancak bu durumun resmi ideoloji ile bir tür hesaplaşma olarak okunması da söz konusudur. Yapılan bu engellemeler ve içerik değişimleri ile resmi ideolojinin dışa yansıdığı törensel ve simgesel alanı daraltılarak görsel kudreti azaltılmıştır. Bu anlamda cumhuriyetin mümkün olduğunca ötelediği Osmanlı ve Selçuklu tarihi simgelerine bir yönelme söz konusu olmuştur. Böylece İslam motifli tarihin öne çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Bu şekilde muhafazakâr milliyetçi bir tavırla oluşturmak istediği kimliğin işaretlerini sergilemiştir.

Milli bayramlar konusunda AK Parti'nin bakış açısını en iyi ortaya koyan konuşmalardan birisi, esasında Hüseyin Çelik'in 2012'de yaptığı konuşmadır (Çelik, 2012b):

Milli bayramlarımız, kurtuluş günlerimiz, Atatürk'ü anma Atatürk'le ilgili tarihi günler vesair bunlar birer ritüel, birer seromoni, birer sadece yapmış olmak için yapılan şekli özellikleri olan şeyler olmaktan çıksın. Biz bu işlere bir içerik bir ruh bir mana katalım. Bir şuurlanma bir bilinçlenme vesilesi olsun dediğimiz zaman, efendim biz cumhuriyet düşmanı oluyormuşuz bilmem ne oluyormuşuz. Arkadaşlar cumhuriyet kimsenin malı değil... Efendim şehrin kurtuluşu diyorsunuz, toplar tanklar geçiyor, arkasından köy hizmetlerinin, -eskiden köy hizmetleri vardı ya- loderleri dozerleri grayderleri geçiyor. Bundan daha komik bir manzara olabilir mi? Bunu değiştirmeyelim mi? Bu böyle devam etsin mi? Bizim standardımız Kuzey Kore standardı olamaz arkadaşlar. Yapılan budur. Halkımız bunu takdir ediyor ve tebrik ediyor. Sayın Kılıçdaroğlu, Sayın Bahçeli beğenmemiş. Bu daha iyi bir şey. Onlar beğenselerdi bilin ki bu işte bir eksiklik var... Bu konuda da durmak yok yola devam diyeceğiz. Ve kusura bakmayın onlar çok özlemine duyuyorlarsa o geçmiş bayramların videolarını indirip indirip seyredebilirler, onunla avunabilirler. Ama bu artık geçmişte kalmıştır.

Konuşmanın yapıldığı 2012 yılı vesayet unsurlarının ciddi anlamda ötelendiği, vesayet makamlarının birçoğunun sivillerin eline geçtiği, iki tane referandumdan ve birçok seçimden başarı ile çıkıldığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çelik konuşmasında bu tür törenlerin birer ritüel birer seromoni olduğunu belirtse de Atatürk milliyetçiliğinin kendisine özgü simgeleri olduğu gerçeği değişmemektedir. Çünkü kutlamalar cumhuriyetin eserleridir. Diğer yandan yerine getirilen kutlamalar da AK Parti'nin milliyetçiliğini simgeleyen eserler olarak esasında AK Parti milliyetçiliğinin sembolleridir. Atatürk milliyetçiliğini simgeleyen, Batılı bir özellik taşıyan bu kutlamaların yerine Osmanlıyı ön plana çıkaran, Osmanlı büyüklerine ve medeniyetine değer veren muhafazakâr temelli kutlamaları bu anlamda AK Parti kendi simgeleri olarak ortaya koyabilmiştir. Çelik konuşmasında bu tür törenlerin ruhtan uzak olduğunu, manevi olana uzak olduğunu işaret ederek de esasında “ulus” bakışlarında “İslam ulusu” ve “milliyetçilik” anlayışlarında da “milli olanın yanında manevi olanı” istediklerini göstermiştir. AK Parti özellikle vesayeti ötelemesi ile birlikte Çelik'in bu konuşması

temelinde sembolleri ve bayramları düzenlemiştir. Çünkü ilk seçildiği dönemlerinde AK Parti'nin Kemalist milliyetçiliği simgeleyen Batılı bakış açısını içeren maneviyat ve dine mesafeli olan bu törenleri aksamadan kutlamaya devam ettiği görülmektedir. Ancak sonrası için Kemalist milliyetçi bir bakıştan muhafazakâr milliyetçi bakışı işletmeye dönük bir uygulama ortaya çıkarılmıştır. Bu anlamda bu dönemde cumhuriyetin simgeleri olarak görülen milli bayramların uygulanma şekli ve temeldeki bakış açısının yanlışlığı eleştirisi ile ötelenmesi ve sivilleştirilmesi gerçekleştirilerek de esasında liberal bakış çerçevesinde bireysel özgürlükleri ortaya çıkaran, her kesime kucak açan özelliklerde kutlamalar sunmaya çalışılmıştır. Burada “Fetih kutlamaları” gibi bazı etkinliklerin liberal çok-kültürcü özellikler taşıdığı ve İstanbul’u önemli gören diğer dinler için de kucak açıcı hâle getirildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yeni sağ anlayış ile birlikte demokrasi burada devreye girmiştir. Bu konuda özellikle Osmanlının çok-kültürlülüğünü ve dini yönünü simgeleyerek Müslümanlar için de bir anlam ifade ederek simgeleşen Fetih Kutlamaları dışındaki diğer kutlamalar İstanbul’un Kültür Başkenti olması, Malazgirt Meydan Muharebesi ve Kutlu Doğum etkinlikleri olmuştur.

Ulusal anma günlerinin ulus oluşumunda ve ulus kimliğinin yeniden üretiminde veya güçlendirmesinde etkisi baz alındığında İttihat ve Terakki ile birlikte İstanbul’un Fethi’nin gündeme gelmesi ve 1910 itibarıyla kutlanması söz konusu olmuştur. Ancak devam eden süreçte I.Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında ülkenin kurtuluşu ertesinde Ankara’nın öne çıktığı bir dönemde dini referanslı olan İstanbul’un Fethi’nin ön plana çıkması mümkün olmayacağı için Cumhuriyet Döneminde fetih kutlamasına ilk kez DP’li yıllar olan 1953’te rastlanmıştır. Ancak 1960 Darbesi ile birlikte kutlama tekrar son bularak 1960-1980 arasında “İstanbul’u kurtaracak nesli” bekleme motifleri işlenmiştir. Özellikle Türkiye’nin serbest piyasaya açılması ile birlikte İstanbul’un küresel bir kent olması yönlü değerlendirilmesi başlamak sureti ile Türkiye’nin vitrin kapısı hâline gelmiştir. Erdoğan 1994 seçimlerinde İstanbul’un yaşadığı birçok sorun karşısında kamu ahlâkı ve sosyal adalet temelli bir programla “yeniden fetih” söylemi ile seçimleri kazanmıştır. Bu yıl itibarıyla yeniden İstanbul’un fethi kutlamaları gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur ve bu kez kutlamaları Milli Görüş devralmıştır. 1998-2003 arası dönemde ise kutlamaları, devletin yeniden sahiplendiği ve devam ettirdiği görülmektedir (Koyuncu, 2014:80-93).

Esasında ideolojik olarak bakıldığında, burada “İstanbul ve Ankara”nın simgeleşmesi söz konusudur. İstanbul, İslamî vadedilmiş toprak olmakla birlikte, iki farklı ulusal kimlik tahayyülünün sembolize olduğu İstanbul ve Ankara çekişmesini ifade etmektedir. Ayrıca

İstanbul'un Osmanlı için de büyük bir sembol olduğu görülmektedir. Ancak cumhuriyet ise Ankara'yı tercih etmiştir. Özellikle o dönemde Ankara'da şehirleşme olmadığından sonraki süreçte Ankara, cumhuriyeti temsil eden bir şekillenme yaşayarak İstanbul'a muhalif bir görünüm sergilemiştir (Koyuncu, 2014:80-93). Bu anlamda DP döneminde İstanbul'un fethi kutlamaları merkezin bakışını yansıtmış ve bu kutlama esasında, erken cumhuriyetin ideolojik duruşuna yönelik küçük bir rötuş olarak anlaşılmış ve reddiyeden ziyade itinalı bir eleştiri ortaya konulmuştur. DP ile birlikte genel olarak milliyetçi-muhafazakâr cephe açısından İstanbul'un önemi iyi bilinmektedir. Cumhuriyetle birlikte İstanbul prestij kaybetmiş ve Ankara, cumhuriyetin simgesi hâline gelmiştir. Bu kutlamalarla esasında Osmanlı ile ilişkilendirilen İstanbul'un itibarı da iade edilmek istenmektedir. Bu aynı zamanda Tek Parti Dönemi ideolojisini de makul bir seviyeye çekmek anlamına gelmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan ise 1995 kutlamalarında bu fethin müjdelendiğini belirtmiştir. Burada Batılılaşma ile birlikte, İstanbul'un mimari yapısı ve diğer birçok özelliğinin değiştirilmiş olması düşünüldüğünde bu şehrin İslamî kimliğe bürünmesi için Taksim'de cami yapılması elzem kabul edilmiştir. Bu şekilde İstanbul yeniden fethedilip özlenen şehir yapılabilecektir (Bölükbaşı, 2013:76, 78).

Bu anlamda AK Parti öncesi dönemde de Osmanlıyı dikkate alan muhafazakâr milliyetçilik temelli kutlamalar yapılmak istense de bu konuda esas başarının AK Parti Döneminde yakalandığı ve bu hususta Ankara karşısında İstanbul'un ön plana çıkarıldığı bir dönüşüm yaşandığı dikkat çekmektedir. Şehirleşme anlamında da Ankara'nın Batılı ve cumhuriyet değerlerini içine sindirdiğini söylemek mümkündür. Ancak İstanbul her ne kadar Cumhuriyet Dönemine ilişkin eserler de bulunsa da baştan aşağı Osmanlı medeniyeti ağırlığı altında önem kazanmaktadır. AK Parti İstanbul'u Ankara karşısında önemli hâle getirse de bu durum Ankara'yı tamamen ötelemek anlamına gelmemektedir. AK Parti muhafazakâr demokratiğinin bir gereği olarak hem cumhuriyet hem de Osmanlı değerlerine birlikte sahip çıkan ve her kesimi kucaklayarak yeniden seçilmeyi amaçlayan tipik merkez sağ özellikleri sergileyen bir parti olması ile Türkiye'de herhangi bir kesimi karşısına almaktan uzak durmayı ve muhafazakâr demokrat bakışının bir gereği olarak sorunları sulh ile çözmeyi tercih etmektedir.

Bu anlamda Fetih Kutlamaları ile ilgili olarak, AK Parti iktidara gelir gelmez 2003 itibarıyla bu konuda hem resmi kutlamalar sürmüş hem de AK Parti İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) bünyesinde organizasyonlarını sürdürmüştür. 2003 baharında Miniatürk

açılmış ve Miniaturk “Osmanlı-İslam vurgusunun ağırlıkta olduğu; ancak Cumhuriyet Dönemine de sahip çıkan bir ulusal tarih tasarımı ile ulusal kimliğin yeniden inşa ve güçlendirilme sürecinin yansıması olmuştur. Miniaturk’ün AK Parti’nin ulusçu yaklaşımının bir göstergesi olarak okunabileceği değerlendirilmektedir. 2005 itibarıyla sivilleşme ve festivalleşme şeklinde kutlamalar gelişmeye başlamıştır. Her ne kadar kültürel boyutu tartışılsa da “daha fazla hoşgörü ve medeniyetlerin buluşması” temelinde süreç işlemiştir (Koyuncu, 2014:94-95).

Bu şekilde ortaya çıkan eserlerin sadece Osmanlıyı ya da sadece cumhuriyeti değil, her ikisini de önemser şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Bu durumun gelenekselle moderni kucaklaması anlamında muhafazakâr demokratlıkla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu konuda milli ve manevi olanı birlikte getirerek tarihi şuur yaratması ve geçmişle bağ kurulması anlamında ortaya çıkan muhafazakâr milliyetçilik bir yana diğer yandan bu kutlamalarda bir sivilleşme ve festivalleşme ortaya çıkması da liberal çok-kültürcülüğün işletilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşımla esasında her kesime kucak açan ve her kesimi vatandaşlık temelinde (sivil milliyetçilik) millet anlayışına dâhil ederek benimseyen bir anlayış ortaya konulmuştur. AK Parti iktidarının ilk yıllarında cumhuriyet değerlerini ötelemekten Osmanlıyı muhafazakâr yönleriyle benimseyerek sahiplense de vesayet unsurlarını devre dışı bıraktıktan sonra cumhuriyet değerlerine sırtını dönmemiştir; ancak bahsi geçen değişikliklerle cumhuriyeti simgeleyen milli kutlamaların “manevi yönünün” artırılmasına ilişkin bir müdahalede bulunduğu görülmektedir.

2009’da açılışı yapılan “Panaroma 1453” müzesi esasında İstanbul ve fetih söylemini bir ulusal anma mekânında somut hâle getirmiştir. Bu müze ve diğer yapılan projelerle Erdoğan Osmanlı geçmişini “özgüvenli bir ulusal kimliğin hizmetine sunmuştur”. Öte yandan Erdoğan, İstanbul’un “medeniyetler buluşmasının sembol şehri” olduğunu ifade etmiştir. 2010’da Avrupa Kültür Başkenti seçilmiş olan İstanbul’un fetihten beri “küresel kültür başkenti” olduğu vurgusu yapılmıştır²⁸⁵. Bu dönemde özellikle kutlamalarda

²⁸⁵ Öte yandan İstanbul’u öne çıkaran diğer bir gelişme, İstanbul’un Kültür Başkenti olmasıdır. 2000 yılında bir girişim grubu kurulmak sureti ile çalışmalara başlanmış ve 2006 yılında Avrupa Birliği Kültür Bakanları Konseyi onayladıktan sonra İstanbul 2010 yılı Avrupa Kültür Başkenti olmuştur. 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul’da birçok çalışma ortaya konulmuştur (Onarıcı, 2011:113-114): Yıl boyunca 760 sergi açılmış, binlerce konser ve gösteri gerçekleştirilmiş, 10 bine yakın etkinlik ile 10 milyon izleyiciye ulaşılmış, Kültür ve sanat İstanbul’un merkezi dışında kalan (Küçükçekmece, Tuzla, Pendik, Sefaköy, Esenler) yerelere de taşınmıştır. Ayrıca sinema filmleri ve belgeseller hazırlanmıştır (Kayıp Şehzade Harikalar Diyarında, İstanbul’un Kutsal Günleri, Yeşilçam filmlerinde İstanbul, İstanbul’un Sırları...). İstanbul’la ilgili çok sayıda kitap hazırlanmıştır (İstanbul Efsaneleri, Bizans’tan Günümüze İstanbul Şiirleri, Öyküleriyle İstanbul Anıtlar

“muhalif dil ötelendiği gibi fetih vurgusu yerini hoşgörü diline” bırakmıştır. Dolayısıyla bir yandan ılımlılaşma ve diğer yandan sekülerleşme olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu anlamda ulusal kimliğin İslam’ın dinlere hoşgörü yönlü Müslümanlığı içeren vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Mevcut gelişmeler Osmanlı temelli ekonomik değişimi de getirmiş “Osmanlı mücevher koleksiyonları, Osmanlı temelli tekstil ürünler üretilmesi, Osmanlı ile ilgili yayınların artırılması” gibi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Erdoğan’ın yönetimi döneminde şehir yönetiminde iktisadi akla uygun davranmak ve küresel İstanbul fikri ile uzlaşmak durumunda kaldığı ifade edilmektedir. Bu sebeple şehir, neo-liberal politikalar çerçevesinde dönüştürülmüştür. Süreç içerisinde ise fetih kutlama şekline yapılan eleştiriler ve Ankara-İstanbul çatışması büyük oranda yatışmıştır (Koyuncu, 2014:99-109).

AK Parti, İstanbul vitrininde ortaya çıkardığı eserlerle Osmanlıyı yeniden ulusal kimliğin sunumuna entegre ederek muhafazakâr milliyetçilik sergilese de aynı zamanda İstanbul’u medeniyetler buluşmasının sembol şehri olarak bir barış şehri pozisyonuna taşınması ile de hem diğer medeniyetlere saygısını göstererek hem de her kesime kucak açarak ulus-devletlerin barış içerisinde birbirlerinin sınırına saygı duyarak yaşayabileceğine dair liberal milliyetçilik özelliğini yansıtmaktadır. Bu şekilde İstanbul’un markalaşmasını temin ederek ekonomik getirisi gözetilmiş ve küresel kültüre mal edilmesi ile de esasında İslam şehri imajını ortadan kaldırmıştır. İstanbul’un fethinin Avrupa’yı öteleyen söylemi bırakılırken fetih, “hoşgörü vurgusu” ile servis edilmiştir. Bu özelliklerin ön plana çıkması ile de esasında bir liberal bir bakış sergilenmiştir.

Burada bir hususa daha dikkat çekilmelidir. AK Parti’nin ilk zamanlarda öne çıkardığı medeniyetler buluşması vurgusu zamanla kaybolarak bu vurgu kayboldukça karşısına üstü örtük bir milliyetçilik yorumu ağırlık kazanmıştır. Yukarıda da kısaca bahsedildiği hâli ile bu “seçilmiş milletler miti” eksenli bir anlayıştır. Bu anlayışın kökleri Osman Turan’da billurlaşmıştır. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (2014) isimli çalışması adından da anlaşılacağı üzere bu tezleri işlemektedir. Türklerin İslam’a hizmet için seçilmiş bir millet olduğu Kur’an-ı Kerim’e de dayandırılarak²⁸⁶ muhafazakâr milliyetçi anlayış içerisinde

(gibi). Ayrıca uluslararası İstanbul Şiir Festivali ile Edebiyat Festivali düzenlenmiştir (Gelecekte Masallar, Bir Şehir Hikayesi; Konstantiniye İstanbul, Müzik ve İstanbul gibi).

²⁸⁶ Kur’an-ı Kerim’de yer alan Maide Suresi’nin 54. Ayeti: “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lüftüdür. Allah’ın lütfü geniştir; O, her şeyi bilir” buyurmaktadır. Burda bahsi geçen kavmin Türkler olduğu ifade edilmektedir. Bu konudatefsirler bu ayetin

tarih içerisinde işlenerek gelmiştir. A. Smith (2009:73) millet olmakla övünç duyulmasını sağlamak adına tarihi ve kültürel bir toplulukla ilgili tutarlılığı olan bir mitoloji ve sembolizm yaratılmasının milli birlik ve bekanın koşulu olarak yüce bir iş hâline gelebileceğini ifade etmektedir.

A.Smith'in de işaret ettiği gibi burada milliyetçilik kendisini seçilmiş millet mitosunu ile yenilemekte ve AK Parti, Türkleri seçilmiş millet ve İslam'ın hizmetkârı olarak görmektedir. Bunu inşa eden ise AK Parti'dir. AK Parti'nin Orta Doğu'da yapılan saldırılara karşı sorumluluk hissetmesinde, İslam'a karşı yapılan her şeyde İslam'ın lideri gibi cevap vermesinde hep bu gerekçe bulunmaktadır. AK Parti ortaya koyduğu özgürleşme politikaları ile Kürt milliyetçiliğinin önünü özellikle iç politikada açmış olsa da uzun dönemde bunu önleyen ve Türk etnik kimliğini seçilmiş millet olarak görüp vazifelendiren bir anlayışı benimseyerek dış politikada İslam'ın sancaktarı olarak gören bir milliyetçi bakışı benimsemektedir. Bu bakış açısı AK Parti'ye liberal çok-kültürcü programla dağıttığını toparlama imkânı vermektedir. Bu politika tercihi, Türk etnisinden mezhepsel olarak da bir farklılık gözetmeyen diğer etnik gruplarla, özellikle de Kürtlerle birlikte ortak kimlik inşa imkânı sumaktadır. Bu anlamda İslam'ın sancaktarlığının da Kürtlerle birlikte yapıldığı vurgulanmaktadır.

Smith (2013:64-65)'in "Milliyetçilik (Kuram, İdeoloji, Tarih)" kitabında değerlendirdiği üzere yurttaş milliyetçiliği farklı kültürlerin haklarını tanımaktan uzaktır. Gerçek bir çok-kültürlülük ise ancak "çeşitliliği öven ve farklı bileşen kültürleri milli devletin kapsayıcı siyasi kurumlarında ve simgelerinde içeren 'çoğul' bir millet çerçevesinde" gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu seçilmişlik de vatandaş esaslı milliyetçiliği aşan bir birleşmeye kapı aralamaktadır. "Etnik seçilmişlik miti"ni Smith²⁸⁷ (2018) şu şekilde ifade etmektedir:

(...)seçilmiş olmak ilahi güç tarafından özel amaçlar için seçilmektir ve dolayısıyla tanrısallıkla benzersiz bir ilişki içinde bulunmaktadır. Seçilen kişiler veya gruplar, çoğunlukla ilahi bir vaatle, Tanrının isteğine itaat etmek ve onu yerine getirebilmek için halk yığınlarından çıkarılır. Sözün bir parçası olan belirlenmiş bir yolu izlemek için ayrı durmaları gerekir ve böylece, küresel kurtuluşun ahlâki ekonomisinde Onlar için Tanrı tarafından belirlenen, fakat

Türkleri ifade ettiğine dair açık deliller olduğunu belirtilmektedir (Maide Suresi 54. Ayet, 2009; Ö. Nasuhi Bilmen Mealleri ve Tefsiri, 2014).

²⁸⁷ Smith (2018:80) etnik seçilmişlik mitinin iki şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunlardan ilkinde "Tanrı'nın halk ile bir taahhütlemeye (sözleşmeye) girmesi söz konusudur. Bu durumda Tanrı kendi emirlerine uymaları şartıyla onlara dünya halkları arasında özel ve yüce bir rol vaadinde bulunmaktadır. Bu konuda Yahudi ve Hristiyan inancını şekillendirmekte olan metinlere Eski Ahit ve Yeni Ahit denmesinde Tanrı ile kulları arasında karşılıklı taahhüdün bir önemi bulunmaktadır. Bu durumda kullar kendilerini Tanrı'nın dünyaya dair planında aktif tanık ve temsilcileri olarak görür ve topluluk davranışlarını buna göre düzenlemek istemektedirler. İkinci formda ise halk ve liderleri Tanrı ve onun dünyevi temsilcileri adına bir görev ve misyon üstlenmek suretiyle kendilerini "yeryüzündeki iradesini yerine getiren ve kurtuluş gününün gelmesini hızlandıran Tanrı'nın dünyaya dair planının 'araçları' olarak" görmektedirler.

gönüllü olarak bağlı oldukları bir rolü oynarlar. Bunu yaparak, Tanrı'nın iradesine itaat etmek ve O'nun planıyla tanımlanmak suretiyle, O'nun seçilmişleri olurlar, kurtulur ve imtiyazlı olurlar (Smith, 2018:79).

Smith bu konuda kitabında tarihten bir takım örnekler vermekte ve bu seçilmişliğin nasıl işlendiğini irdelemektedir. Kitapta işlenen bu seçilmiş millet örneklerinden bir tanesi de Yahudilerdir. Erken sosyalist Siyonistler Siyonist yerleşimlerin tamamen ayrılmasına ve kendi kaynaklarına dayanmasına ve dolayısıyla bölmeye yöneliktir. Ancak modern Siyonist Yahudiler seçim mitinin siyasi gücünü göstermişlerdir. Bunlar eski taahhüt esaslı mitin bazı önemli öğelerine yeni bir anlam vermişlerdir. Bunu yapmak suretiyle Doğu Avrupa Yahudi kitlelerinin sadakat ve inancına ilham vermişlerdir (Smith, 2018:122). Çünkü yurtsuzluktan kaynaklanan bir bozulma ortaya çıktığı gibi bir güçsüzlük ve geri kalmışlık ortaya çıkmıştır. Bu sebeple birçok Siyonist yeni bir ahit /taahhüt olması gerektiğine inanmıştır. Ancak bu insanlık ile Tanrı arasında değil (Smith, 2018:125) insanlarla doğa arasında ve bilhassa yeni Yahudiler ve anavatanları arasında olmalıydı. Yahudi güçsüzlüğünün bitmesi için önce Mısır köleliğinden kopulmalı ve Filistin'e göç edilerek bundan kurtulmak gerekmekteydi. Bu yeni bir başlangıç, yeni bir yaratıcılık ve yeni bir toplumu oluşturmak anlamına geliyordu. Bununla birlikte yeni değerler de yaratılmalıydı. Bu değerler “yeni bir Yahudi halkı ve yeni İbrani” ile birlikte fiziksel olarak güçlü olunması, kendine güvenin olması, üretken ve amaçlı olarak dünyevi olanın ortaya çıkarılması şeklinde amaçlanmıştır (Smith, 2018:126). Böylece yeni İbraniler eskiye kıyasla değerleri yeniden değerlendirerek yeni yasalar ortaya koymuşlar, özgünlük ve saflığa odaklanmışlar, gerektiğinde antik İbrani kahramanlarının vaatlerine ihtiyaç duymuşlardır (Smith, 2018:127). Buna ilave olarak topraktaki öncü emeğin asli gücüne ihtiyaç duymuşlardır (Smith, 2018:128). Dolayısıyla yurttaşın içinde etnik bir benliğin olması kozmik anlamda önemsenmiştir. Bu ise ancak “vatan ve topraktaki bir topluluğun kök salması gereken yerde” bulunabileceğinden ve bunun yabancı etkilere karşı direnci güçlendirmesi beklendiğinden bu önemli hâle gelmiştir. Böylece “yeni bir formda diaspora Yahudiliğinin devamı değil” “yeni yeniden yaratılmış bir Yahudi halk” ortaya çıkarılabilecektir. Bu anlamda “yaratılan” “icat edilen” değildir. Bu sebeple vaadin kaldırılmasından ziyade “yeni bir ahit” istenmiştir. Yani, “Tanrı ve insanlık ile barış içinde, köklü, yeniden adanmış, bir kez daha hayat bulan halk olmak, aynı ataların eski günlerinde olduğu gibi kendi topraklarında yaşamak” amaçlanmıştır (Smith, 2018:129). Dolayısıyla bu süreçte “din” milli kimliğin ayrılmaz bir unsuru olarak görülmüş ve kitlelerin seferber edilmesi içi önemsenmiştir (Smith, 2018:130). Bu süreçte düşünürler “etnik seçilmişlik

miti”nin daha doğrudan bir etkisini ortaya koyarak İbrani halkının dehasını ve tekliğini ilan ederek kendilerinin antik dünyadan kalmış tek halk olduğuna atıfla İsrail’in kendi topraklarındaki kurtuluşunu ve kaderini “benzersiz bir toplum” vizyonu ile ortaya koymuşlardır (Smith, 2018:131). Smith (2018:131)’in belirttiği gibi bu benzersiz olma durumu “Yahudi halkının fiziksel ve manevi olarak hayatta kalması için birçok engelleri aşmak amacıyla her zaman savaşmak zorunda kalmış oldukları tarihsel gerçeğinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla “seçilmişlik” milli benzersizliğe dönüşmüştür. “Yahudilerin benzersiz olma durumu” Yahudilerin fiziki ve manevi olarak hayatta kalabilmesi için her zaman savaşmak zorunda olması tarihi gerçeğine bağlanmış ve burada benzersiz olmanın devamı “İsrail’in kurtarıcı kaderini alması ve vatanında görevini yerine getirmesi” hâlinde devam edeceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla eski ve benzersiz olduklarına inanarak gerçek bir milli ruh içerisinde ruhsal köklere dönerek yeni bir yaratılışa yönelebileceklerine inanmışlardır. Bu sebeple kendi içleri ile kültürel ve psikolojik mücadele ederek manevi yüklerini asmayı ve Yahudileri eski statülerine kavuşturacak ruhsal enerjilerini serbest bırakmayı amaçlamışlardır (Smith, 2018:132).

Bu mesele hakkında Türkiye’de dikkat çeken ve Türklerin seçilmişliğine işaret eden önemli bir çalışmayı ise Osman Turan yapmıştır. Turan (2014:34-36) “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi” isimli kitabında Türklerin daima tek bir Tanrı’ya inandığına, Tanrı’nın mümtaz bir kavmi olduklarına, kağanların ve sultanların Allah’ın cihan hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine ve bu nedenle dünya nizamını kurmaya memur olduklarına inandıklarına, Arapların etnik tutumlarının aksine “Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin, İslam esaslarına ve Türk an’anelerine bağlı kalarak, dinler ve mezhepler arası bir ahenk kurmakla cihan hâkimiyeti davalarını kolaylıkla geliştirmiş olduklarına” dair açıklamalar getirmiştir. Öte yandan bu çalışmada Hz. Peygamberimizin “Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız” hadisine de dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte cihan hâkimiyeti yolunda “dini hürriyet ve sağlanan adalete bağlı olarak” diğer dinlerden olanların da kalbinin kazanıldığına dikkat çekilmiştir (Turan, 2014:156). Kitapta ayrıca Sultan Alparslan’ın sözlerine de yer verilmiş ve Alparslan’ın “Türklerin Tanrı tarafından aziz kılındığını” ifade ettiği alıntılara yer verilmiştir (Turan, 2014: 207-209).

Dolayısıyla AK Parti de milliyetçiliği şekillendiren sembollere yön vererek bu seçilmişliği canlandırmak ve milleti bu yönde harekete geçirmek istemekte ve gerektiğinde seçilmişliğin bir gereği olarak vatandaşlardan bazı konularda fedakârlıklar yapması beklenmektedir. Bu konuda İslam’ın dünya dinleri içerisinde güçlü olduğuna yönelik bir

dışa vurum ortaya konulduğu gibi bu dinin sancağının Türkler tarafından taşındığına ve İslam'ın liderinin Türkler olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu konuda Ayasofya meselesi önemli bir simgedir. Bu simge dışa vurulurken Türklerin nasıl bir gücü simgelediği ve yükü sırtladığı işaret edilmektedir.

Özellikle İstanbul gibi Hristiyan âlemi için de çok önemli olan böyle bir şehrin önemli simgelerinden olan Ayasofya'nın yeniden cami yapılmasında²⁸⁸ Türklerin fetih ruhu ile ilgili bir düşüncenin yattığı görülmektedir. Hıdır (2020), Ayasofya'nın yeniden cami yapılarak ibadete açılmasını “devam eden son Haçlı Seferinin İstanbul'da yenilgiye uğratılması” şeklinde okuyanlar olduğunu ve Ayasofya'nın bir mabet/cami olmasının ötesinde, önemli bir “sembol” olarak değerli olduğunu ifade etmektedir. AK Parti'nin bu kararının Türkiye'nin seküler anlayışına bir darbe olduğu, İslamîleşme ve Yeni Osmanlıcılığa dönüş olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlamda Erdoğan'ın “İstanbul'un ikinci Fatih'i” olduğu da belirtilmektedir (Hıdır, 2020). Ayasofya fethin sembolü olarak İstanbul fethedildiğinde camiye dönüştürülmüştür²⁸⁹. Ancak burada Erdoğan yeniden “seçilmiş millet mitosunu aktif hâle getirerek Avrupa karşında İstanbul'un ikinci kez fethedildiği hissini uyandırmış ve Avrupa'dan çok tepki almıştır. Kemalist ideoloji Ayasofya'yı Batıcı görünümle müzeye dönüştürmeyi tercih etmiştir. Erdoğan da iktidara geldiğinde uzun yıllar bunu benimsemiş ve Kemalist ideolojinin bakış açısını sürdürmüştür. Esasında Türk sağ ile Kemalistlerin kavgası bu yönde olsa da Ayasofya konusunda somut adım ilk defa Erdoğan'la atılmıştır. “Türkiye'de 2015 sonrası yaşanan süreç, FETÖ darbe girişimi, AB'nin tutarsız davranışları, Akdeniz'de Batının emperyalist tutumları, Orta Doğu'da Müslümanlara yapılan zulümler” gibi birçok gerekçe AK Parti'nin sert güç uygulama adımını bir adım daha ileri taşımasına neden olmuştur. Bu konuda camiye dönüştürmeyle ilgili konuşmasında Erdoğan bu kararın “Türkiye'nin egemenlik haklarıyla ilgili olduğunu” belirtmiştir (Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz'da cami olarak ibadete açılıyor, 2020). Ayrıca Erdoğan aşağıdaki değerlendirme ile meseleye yaklaşımını göstermiştir

²⁸⁸ Ayasofya 1934'de Bakanlar Kurulu kararı ile müzeye dönüştürülmüştür. Danıştay 10'uncu Dairesi, yayımladığı kararla, Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir. Bu kararın sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ayasofya'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'na devrini ve ibadete açılmasını öngören Cumhurbaşkanlığı Kararı'nı imzalamıştır (Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz'da cami olarak ibadete açılıyor, 2020).

²⁸⁹ Osmanlı Türklerinde asırlardır bir gelenek olarak, bir memleket veya kale fethedildiğinde ordu içeriye girip burçlara bayrak çekerken surların üstünde ezan sesleri yükselir ve şehrin en büyük kilisesi derhal camiye çevrilerek ilk Cuma namazı bu camide kılınmıştır (Öztürk, 2003:140). Bu sebeple Ayasofya camii fethin sembolü olması açısından önemlidir.

Bugün Ayasofya, inşa edildiği tarihten itibaren defalarca şahit olduğu yeniden dirilişlerinden birini yaşıyor. Ayasofya'nın dirilişi, Mescid-i Aksa'nın özgürlüğe kavuşmasının habercisidir. Ayasofya'nın dirilişi, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların fetret devrinden çıkış iradesinin ayak sesidir. Ayasofya'nın dirilişi, sadece Müslümanların değil, onlarla birlikte tüm mazlumların, mağdurların, ezilmişlerin, sömürülmüşlerin umut ateşinin yeniden alevlenişidir. Ayasofya'nın dirilişi, Türk milleti, Müslümanlar ve tüm insanlık olarak dünyaya söyleyecek yeni sözlerimiz olduğunun ifadesidir (Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz'da cami olarak ibadete açılıyor, 2020).

Erdoğan bu açıklaması ile millet tanımını “Türk milleti” şeklinde keskin bir şekilde belirterek İslam âlemini dirilişe çağırılmış ve Mescid-i Aksa'yı da adeta bir sonraki fetih hedefi olarak işaret etmiştir. İslam âlemini açık açık dirilişe çağırmıştır. Son olarak Türkler olarak dünyaya söyleyecek sözlerimiz olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Erdoğan iktidara geldiğinde İstanbul'u medeniyetlerin buluşma yeri olarak gösterirken Ayasofya kararı ile bu konuda büyük bir politika dönüşümü ortaya koymuş ve liberal çok-kültürcü yaklaşımından Türklerin etnik liderliğine ve seçilmiş millet olmasına ve dinen de adaleti getirmekle görevlendirildiğine dair bir yaklaşımla muhafazakâr milliyetçilik sergilemiş olsa da Mescid-i Aksa'yı da hedef olarak gösteren ve Müslümanlarla mazlumların haklarını savunacağını ilan eden tutumu ile esasında Yeni Osmanlıcı bir duruşu da sergilemiş bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı “Türklerin liderliğinde” İslam bayrağının taşıyıcısıydı ve Erdoğan Türklerle “seçilmiş millet mitosu” ile aynı vazifeyi yüklemiş ve fetih ruhunu yeniden canlandırmıştır. Dolayısıyla cihatçı bir Yeni Osmanlı ateşi yakılmış ve Osmanlı kökleri ile bağlarına atıf yapılmıştır.

Aslında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2020'deki bu Ayasofya kararını almadan evvel 2019'daki İstanbul'un fethi kutlamalarındaki konuşması ile de İstanbul'a dair hesaplaşmanın bitmediğini belirterek Batı'daki ırkçılığın sebebini de İstanbul'un bizim elimizde olmasına bağlamıştır. Dolayısıyla İslam'ı ve Türkleri buradan kazımak istediklerini belirterek “medeniyetler buluşması anlayışına” uygun olmayan bir değerlendirme yaparak esasında bakışının değiştiğini ve politika değişimine gittiğini göstermiştir (T.C. İstanbul Valiliği, 2019):

(...)Bugün Türk milleti olarak tarihimizin en önemli noktalarından biri olan Fethimizin 566. Sene-i devriyesini idrak ediyoruz. İstanbul, 566 yıl önce fethedildi. Kırılmayan İstanbul kilidini kırmak 2. Mehmet'e nasip oldu. İstanbul'a dair hesaplaşma hiç bitmedi, hiç eksilmedi. İstanbul'un kaybetmenin acısını içlerinden atamayanlar var. Bugün Batı dünyasında yayılan ırkçılık dalgasının sebebi kutlu şehir İstanbul'dur. Yapılan tüm ırkçı saldırıların hedefleri İstanbul ile sembolleşen, Anadolu'ya asıl kimliğine kazandıran Türk-İslam kimliğini bu topraklardan atmaktır. Bu şehre hizmet sadece Türkiye'ye değil dünyaya hizmet etmektir. Bu şehre hizmet etmek hamdolsun bize de nasip oldu. Şehrimize yaptığımız yatırımlarla asıl kimliğine kavuşturduk. İstanbul'umuza değer katmaya ve bu şehre hizmet etmeye inşallah devam edeceğiz. İstanbul dünyanın en saygın şehirlerinden birisidir.

Ancak burada dikkat çeken diğer bir mesele AK Parti'nin tüm medeniyetleri kucaklayan liberal çok-kültürcü söyleminin geride kalmasıdır. Çünkü 2019'da yapılan bu konuşma ile Erdoğan Türk-İslam kimliğinin Anadolu'nun kimliği olduğunu ve Batı'nın derdinin ırkçı bir şekilde Müslüman Türkleri bu coğrafyadan atmak olduğunu ifade ederek ve ayrıca Ayasofya'yı cami yapıp seçilmiş millet mitosu üzerine eğilerek liberal çok-kültürcü bir söylemden etnik milliyetçi bir söyleme kaymaktadır. Söylem böyle olsa da eylem olarak yine de Türklerin ve Müslümanlığın barış isteği gösterilerek İstanbul markası üzerinden ekonomik getiri elde edilmesi isteği sürmüş ve ayrıca toplamda Türklere İslam liderliği verilmekle birlikte özellikle İslam ülkelerinin haklarını savunan fiiller ortaya koyarak etnik milliyetçilikten ziyade uygulamaya muhafazakâr milliyetçiliği koymak suretiyle hedef olarak da Yeni Osmanlıcılığı işaret etmiştir. Çünkü Erdoğan buradaki söylemi ile başka dinler içinde önemli bir simge olan İstanbul'un Türklerde olduğunu ve burayı Türklerin koruduğunu, ancak Arapların elinde olan Mescid-i Aksa'nın korunamadığını da işaret etmiştir. Bu anlamda İslam'ın koruyucusunun Türkler olduğu, esas güçlü düşman olarak görülenin de Türkler olduğu, etnik anlamda İslamî değerlere Türklerin sahip çıktığı ve çıkmaya devam edeceğine dönük bir söylem sergilenmektedir. Ancak diğer yandan Erdoğan'ın bu düşman yaratan ya da Hristiyanları ötekileştirerek korumacı bir şekilde dışa vurulan yaklaşımı Kemalist milliyetçiliğin bakış açısına yakınlaştığı algısı da yaratmaktadır. Çünkü İstanbul'un Türklerin mülkü olduğu ve hatta kılıç hakkı olduğu yönünde bir mesaj ortaya konulmuş ve teritoryal sınırlara önem verildiği vurgulanmıştır. Ancak diğer yandan İslam olarak hedefin Mescid-i Aksa'da da özgürlük olması dış politikada Yeni Osmanlıcı olunduğunu tescillemek anlamına gelmiştir.

Diğer yandan Ayasofya'nın yeniden cami yapılması bir takım dış baskıları beraberinde getirmiş olsa da “geçmişin altın çağlarına yapılan atıf” milletin dayanması gereken gücü göstermeye yetmektedir. Bu konuda Smith'in yaklaşımı ıslık tutucu olacaktır. Smith (2018:342)'e göre belli bir topluluğun bir misyon veya ahit için kendisinin seçilmiş olduğunu herhangi bir şekilde açıkladığı durumda, geçmiş altın çağın erdemlerini taklit etmeye çalıştıklarında ve toplumun üyelerinin kişisel fedakârlık yapmaya hazır olmaları hallerde “birbirine daha bağımlı bir dünyada hızlı değişimin tehlikelerine ve cazibelerine dayanabilecek canlı bir milli kimlik hissi bulmayı” bekleyebiliriz. Bu söylem AK Parti'nin yeni kimlik inşasında neye yöneldiğini bize gösterdiği gibi hem iç politikada bir bütünleştirme ve kişisel görev üstlenerek harekete geçirme hem de bir fedakârlık beklentisini göstermektedir. Bu tutum, dış politikada Türkiye'yi Suriye ve Libya gibi

lkelerde görevli hâle getirirken bu süreçte yaşanan kayıplar ve başarısızlıklar konusunda popülizme kapı aralayabilmektedir.

Erdoğan İşlam'ın simgesi olarak gördüğü İstanbul'a verdiği önemi bu tür söylem ve eylemleri ile göstermekle birlikte aynı nemi Malazgirt'e de vermiştir. Anadolu'nun kapısı olan Malazgirt aynı zamanda İstanbul'a giden yolu da açmıştır. Alkan²⁹⁰ (2017), Malazgirt'in Türk milliyetçileri, Kemalistler, İşlamlar ve ordu için ayrı ayrı önemi olduğuna değindikten sonra Alparslan'ın Türk komutan olduğuna değinerek 26 Ağustos'un aynı zamanda "Büyük Taarruz"u ifade ettiğini belirtmektedir. Atatürk döneminde İstanbul'un fethine değil, 6 Ekim'deki kurtuluşuna önem verildiğini belirten Alkan 1950 sonrası İstanbul'un Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi'nin İşlamlar ve milliyetçiler tarafından öne çıkarıldığını ifade etmiştir. 1960 Darbesi ertesinde "Devletimizin Kurucusu Gazi Alparslan ve Malazgirt Destanı" adlı bir kitap yayınlanması gerçekleşmiştir. Bu dönemde Malazgirt, 16 Türk devleti meselesinin resmileşmesi ve Türk Ordusunun kuruluşunun M.. 209'a dayandırılması gibi hadiseler gerçekleştirilmiştir. Esas olarak Malazgirt'in görkemli kutlaması ise 1971 Muhtırası sonrası gerçekleşmiştir. Büyük Taarruz ile beraber kutlanmasının yanı sıra Malazgirt Kalesi onartılarak Alparslan'ın heykeli yapılmıştır. 1994 yılı İstanbul'da seçimleri kazanan Erdoğan İstanbul'un Fethine odaklanırken Ankara'da Melih Gökçek "Malazgirt Zaferi"ni ne çıkarmıştır. Gökçek bu dönemde Selçuklu mimarisi ve sembolleri üzerine de eğilmiştir. Sonra AK Parti Döneminde zaferden 946 sene sonra birden AK Parti bu kutlamaların üzerine eğilmeye başlamıştır (Alkan, 2017).

Erdoğan, Malazgirt'i "Anadolu'da hikyemizin başladığı yer" olarak ifade etmiştir. Bu konuda fethin 946. yılında şu konuşmayı yapmıştır (AK Bülten, 2017):

Bu toprakları asla unutamayız. Tarihi ğrenmeyenler onu tekrar yaşamak zorunda kalırlar. Maalesef Malazgirt uzun yıllar ihmal edildi. Malazgirt'i devleti yönetenler unutsa da bu millet unutmadı. Bugün millet Malazgirt'te. Sizlerle iftihar ediyorum. Siyasi hayatımız boyunca milletimizi takip ettik. Bundan sonra da Malazgirt Zaferini burada anlamına yakışır şekilde kutlayacağız. Sultan Alparslan 1071'de Anadolu'nun kapılarını milletimize açmıştı. Bizde vizyonumuzla, projelerimizle Anadolu'yu yeniden her anlamda merkez hâline getireceğiz. Biz 80 milyon tek milletiz, bizi blemeyecekler, biz etle kemik gibi, etle tırnak gibi tek milletiz. Tek bayrak.. Bayrağımıza eş bayrak asla... Tek vatan.. Kimse bu vatanımızı bölmeye parçalamayı aklından geçirmesin. şu anda Cudi'de, Küpeli'de, Bestler'de buraları teröristlere mezar ettik. Terör bitene kadar bu mücadeleyi sürdüreceğiz. Mehteriyle 16 devlet kurmuş bu devlet ve onun temsilcileriyle bugün buradayız. Bakanlarımızla sizlerle bir aradayız. Devlet ve millet bir olduk (...)

²⁹⁰ Tarih Vakfı Başkanı Doç. Dr.

Erdoğan'ın tarihi bilinç oluşturmaya dönük, Türklerin bin yıldır burada olduğunu belirten köklülüğüne ve kalıcılığına ilişkin ifadeler ile bir etnik milliyetçilik sergilendiği algısı ortaya çıksa da esasında bu fethin imanla ve İslam bayraktarlığı ile yapıldığı üzerinden meseleye bakıldığında muhafazakâr bir milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türklerin bu topraklara girmesinden ziyade İslam'ın bu topraklara ulaşması önemli görülmektedir. Çünkü bugünkü durumuyla bu topraklarda Kürtler yoğun olarak yaşamaktadır. Bu anlamda İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği ve Türklerin İslam'ın lideri olduğu söyleminin paradoksu burada yaşanmakta ve Türklerin etnik olarak öne çıkarılmaması için büyük bir gayret gösterilmektedir. Yukarıdaki konuşma ile de mümkün olduğunca Türk etnik kimliği sivriltilmeden “tek millet” yaklaşımı çerçevesinde 80 milyonun birlikteliğinin işaret edildiği görülmektedir.

Bununla birlikte Malazgirt'in kendilerinden önceki dönemlerde hak ettiği değeri bulamadığı ifade edilerek buraya sembol özelliği göze çarpan bir Cumhurbaşkanlığı Köşkü yapılması dikkat çekmektedir. Ahlat'taki bu saray 1071 ruhunu yaşatmak için yapılsa da dış politika bakışında AK Parti'de etnik vurgunun arttığı tartışma götürmez bir gerçek olarak savunulabilir. Bu sebeple içeride Kürt sorununu çözmek için sivil (vatandaş esaslı) milliyetçilik sergilenerek “tek millet” çağrısı yapılarak bunun için liberal çok-kültürcülük açığa vurulsa da aynı zamanda “Türk mezarlarının olması, Malazgirt'in Anadolu'nun tapusu olması ve yapılan sarayla birlikte etnik inşanın da artırıldığı” dikkat çekmektedir. Bu anlamda A.Smith'in bahsettiği seçilmiş millet mitosunun bir yansıması olarak Ahlat'taki konuşmalarda Kürt milliyetçiliği yaratmamak için özen gösterildiği ve buradaki sembollere yapılan vurgunun daha çok dış politikada etnik anlamda “fakat İslam'a karşı olanlara yönelik önemsenerek kullanıldığı” dikkat çekmektedir. Dolayısıyla etnik vurgunun daha çok Anadolu'nun tapusunun bize ait olduğu ve İslam'ın bekçisi olduğu yönünde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu konuda Erdoğan'ın “Geleceğin tohumlarını 26 Ağustos'ta Malazgirt'te atacağız” sözü üzerine değerlendirme yapan Alkan, Malazgirt konusunda AK Parti'nin ideolojik duruşunu ve politik bakışını İslam'ı Türklüğün önüne geçer bir şekilde benimsediğini şu şekilde açıklamıştır (Alkan, 2017):

AK Parti'nin ana ideolojik referansında İslam da Türk de var; ancak bu İttihatçıların icat ettiği klasik bir Türk-İslam Sentezi değil, tersine bir İslam-Türk Sentezi. Bu II. Abdülhamid'in icat ettiği bir sentezdi. AKP daha çok II. Abdülhamid'in İslam-Türk İdeolojisine/Sentezine yakın duruyor. Yani öncelikli kimlik, kapsayıcı ve şemsiye kimlik olarak İslam kabul ediliyor. Türklük, İslam kimliğinin şemsiyesi altında anlam taşıyor. Malazgirt Zaferi'nde İslam unsurunun öne çıkarılması bu açıdan önemli zira aynı zamanda Türkiye'nin Kürt Meselesi açısından da önem taşıyor. Malazgirt bu açıdan Müslüman kimlik nedeniyle öncelikle Türklerin değil, Müslümanların bir zaferi olarak, dolayısıyla Türklerle ve

Kürtlerin ortak zaferi olarak benimsenmeye, anlatılmaya öne çıkarılmaya çalışılıyor. Sünni Kürtleri (ve Zazaları) kapsayacak biçimde Malazgirt İslam üzerinden okunuyor. Muş'a gidip böyle bir anma-kutlama yapmak "1071'den beri buralar bizim, İslam'ın" demek; bir özgüven tazelemek anlamına gelebilir.

Tarih vakfı başkanı Alkan bu konuda II. Abdülhamit'ten miras kalan Türk-İslam değil de İslam-Türk anlamında bir yaklaşımın sergilendiğini ve Malazgirt'te de bunun ortaya çıkarıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla AK Parti bu kutlamaları Türklerin eseri olarak değil, Kürtlerle birlikte olan ortak bir eser olarak sunarak sahiplendirmeye de önem vermektedir. Esasında bu şekilde Anadolu'da İslam'ın öncü olarak değerine de değinmiş olmaktadır. Bu şekilde bir söylem geliştirilmesi ve eylem olarak da Kürtlerin bu milletin ferdi olarak her alanda değer görmesi ile İslam gölgesinde kardeşlik resmi çizilerek de yine Yeni Osmanlıcı anlamda muhafazakâr milliyetçi bir duruş sergilenmektedir. Öte yandan AK Parti'nin Anadolu'yu medeniyetlerin beşiği olarak gören ve bu coğrafyadaki her türlü etnik unsuru kendi milleti kabul eden ve Anadolu'yu tüm değerleri ile koruyan tutumu ile esasında sınırlara önem verip sınır içerisindeki kültür, tarih, medeniyet ve değerlere de önem verip geliştirmeye gayret eden bir teritoryal milliyetçilik sergilendiği söylenebilir.

Ancak iç politikada gerek liberal çok-kültürcülük, gerek sivil (vatandaş esaslı) milliyetçilik ve gerekse muhafazakâr milliyetçilikle bir birleşme amacı güdülse de dış politikaya dönük olarak Anadolu'nun teritoryal milliyetçi anlamda Türklerin olduğu konusunda Ahlat'taki köşk gibi eserler öne çıkarılarak sembollerle ve simgelerle etnik milliyetçilik yeniden inşa edilip dışa vurulmaktadır. Burada AK Parti bir taraftan sivil (vatandaş esaslı) bir milliyetçiliğin ana harcını etnik kimlikten uzak kurgulasa da bazı politikalarında etnik olarak Türk öne çıkmaktadır. Burada özellikle Ahlat meselesi üzerinden bakıldığında iç siyasi gelişmelerin buna etki ettiği görülebilir. Burada milliyetçilik konusunda Yeni Osmanlıcı tezlerin bir kenara bırakıldığı görülür. Bu durum, AK Parti'nin milliyetçilik konusunda da pragmatik bir yapıya sahip olduğunu, MHP ile girişilen ittifakta oy hesapları ile popülist bir politikaya hızlıca kayma eğilimine girdiğini göstermektedir.

Dolayısıyla zaman içerisinde özellikle dış politikada hissettirmek ister bir şekilde etnik inşanın AK Parti'de arttığı görülmektedir. Dolayısıyla beka kaygısı ve etnik köken vurgusu ile semboller güçlendirilmiştir. A. Smith (2009:73)'in de belirttiği gibi, tarihi ve kültürel dayanağı olan semboller yaratılması milli beka ve birlik için her daim önemli olmuştur. Erdoğan devlet başkanı olarak Sultan Alparslan'ın Ahlat'a hareket ettiği gün kendisi de oraya kabinesi ile hareket ederek ve Köşkün Alparslan'a yakışır bir eser olduğunu belirterek de sembol olarak önemini dışa vurmaktadır ve kendisi de onun yerinde bugün

ülkeyi yöneten biri olarak Alparslan'ın kazandırdıklarına değer verdiğini göstermiştir. Ahlat'ın AK Partili Belediye Başkanı Malazgirt'te yapılan bu sarayı fethin nişanesi olarak ve Ayasofya'nın ibadete açılmasından daha önemli bir olay olarak değerlendirmiştir. Burada her yıl yapılan etkinliklerle/törenlerle milliyetçilik anlamında tarih ve kültür bağı yeniden canlandırılmakta ve milliyetçiliğin istediği duygu tazeliği yakalanabilmektedir. Ayrıca yapılan külliye Selçuklu mimarisinin dikkate alınması da burada sembolleşmeyi daha güçlü hâle getirmektedir (Yavuz, 2020). Ahlat sadece külliye ile değil Anadolu'nun tapusu olarak ifade edilen mezar taşları²⁹¹, arkeolojik kazı ile kazandırılan eserleri ve yapılan restorasyonlarla, kazılardan çıkarılan halı, kilim ve eski kumaş desenleriyle bin yıllık varoluş mücadelemizin başladığı yer olarak belirtilmektedir (Yavuz, 2019).

Kutlu Doğum Haftası da yine AK Parti Döneminde daha da belirgin ve kapsamlı bir kutlama olmuştur. Bu kutlamalar Osmanlı döneminde sürmüş, 1910-1923 arası resmi bir bayram olarak kutlanmış; fakat bundan sonrasında mevlid halk tarafından kutlanmaya devam etmiştir. 1989 itibarıyla Özal döneminde “Kutlu Doğum Haftası” şeklinde kutlamaların kapsamı değişmiş ve haftanın amacı “dini tefekkürün cami dışına da taşmasını sağlamak ve peygamber sevgisini yaygınlaştırmak” olarak belirlenmiştir. 1994'e gelindiğinde bu hafta miladi takvime göre 20 Nisan tarihi civarında kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı resmi törenin yanı sıra dini hususlarda bu tarih diliminde panel ve konferans etkinlikleri planlamıştır. 2002'de AK Parti'nin gelişi ile tören etkinlik kapsamı artarken sorunlar da artmaya başlamış ve laiklik anlamında eleştiriler başlamıştır. Özellikle ulusal bayramlara alternatif olarak bu kutlamaların geliştirildiği iddia edilmiştir. 2008'de çocuk bayramı ile çakışmasını engellemek adına Kutlu Doğum Haftası 4-20 Nisan olarak sabitlenmiştir. Böylece Kutlu Doğum Haftası kurumsallaştırılmış ve ulusal anma ve kutlamalara dâhil edilerek ulusal kimlik sermayesi içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bu gelişme ve direnç 2010 yılında CHP lideri Deniz Baykal'ın parti tarihinde ilk kez bu törenlerin açılışına katılması ile sonuçlanmıştır. Bu anlamda, etkinliğin merkez tarafından da kabulü ile bu sahiplenme artmıştır. 2011 kutlamalarında ise dikkat çeken hususlardan bir tanesi “İslamî olanla Batılı olanı, dini olanla bilimsel olanı” sentezleme çabası içerisinde olmasıdır. 2012-2013 kutlamalarında sadece Diyanet değil, STK'ler, belediyeler ve birçok kurum farklı organizasyonlar gerçekleştirmiştir. Gelişmeler kutlamanın öneminin artmasına ilişkin devam ederken haftanın kutlanması “dini alana ait bir sermaye olmaktan çıkarak ulus-

²⁹¹ Dünyanın en büyük Türk-İslam mezarlığı burada bulunmaktadır (Yavuz, 2019).

devlet alanı içinde bir yer kazanmasına” doğru evrilmiştir. Ayrıca muhalefet de bu etkinlikleri benimsemeye yönelmiştir (Koyuncu, 2014:181-203).

Dolayısıyla Kutlu Doğum da hem vesayet hem de muhalefetçe açık bir şekilde kullanılması mümkün olan önemli bir muhafazakâr simge hâline gelmiş ve sivil alanda da kutlanması yayılmıştır. Bu konuda dini bir özgürlük baki hâle getirildiği gibi ulus-devlet alanı içinde yer bulan ve vesayetin engel olamadığı gibi sahiplenmek durumunda kaldığı bir sembol hâline gelmiştir. Bu kutlamanın sivilleşmesi ve özgürleştirilmesi liberalizm ya da liberal çok-kültürcülük çerçevesinde okunsa da dini bir kutlamanın devletin kurumlarınca da kutlanan bir etkinlik olarak önemli hâle gelmesi dinin toplumsal düzenin bir aracı olarak önemsenmesi bağlamında muhafazakâr milliyetçi bir yansıma ortaya çıkmıştır denilebilir.

Burada dikkat çeken diğer bir önemli hadise AK Parti’nin dini törenlere ehemmiyet vererek Osmanlıya dair etkinlikleri artırırken Atatürk’e verdiği önemden, onu simgeleyen törenlerden uzaklaştığına dair bir algının ortaya çıkmasına bağlı olarak eleştirilmesidir. Bu konuda cumhuriyet değerlerinin ötelendiği, Atatürk ilkelerinin öneminin yitirildiği algısı hâkim hâle gelmiştir. Ancak FETÖ darbe girişimi sonrası yaşanan beka kaygısı algısı, MHP-AK Parti yakınlaşması, içerde ve dışarda düşman algısı yaratmaya dair söylemler sonucunda AK Parti ekibinin 2017’de adeta “Atatürk’le barışıldı” izlenimi yaratacak şekilde Atatürk’e bir sevgi gösterisi ortaya konulmuştur. Bu durum darbe sonrasında Atatürk’ün dini unsurları devlet kademelerinden uzaklaştırma gerekçelerinin anlaşıldığı ve laikliğin anlamının kavrandığı şeklinde okunabilir. Ancak Burhanettin Duran bu konuyu biraz daha farklı değerlendirmiştir. Duran (2018a:69) ’ın belirttiğine göre 10 Kasım 2017’de Atatürk’ü anma programında AK Parti’nin coşkulu katılımı hem “Atatürk açılımı” olarak değerlendirilmiş hem de Atatürk’ün haklılığının anlaşıldığı ve AK Parti’nin devletçi reflekslere teslim olarak “dindar Kemalizm” ürettiği tartışmaları ortaya atılmıştır. Ancak Duran AK Parti’nin Atatürk’ü milletin ortak değeri olarak gördüğünü, Tek Parti Döneminin radikal laikleşme uygulamalarını CHP ve İsmet İnönü çerçevesinde eleştiriye tabi tutarak kendi modernlik ve çağdaşlık anlayışının sınırlarını çizdiğini ifade etmiştir. Ayrıca yazar AK Parti’nin o dönemde yapılan “Takrir-i Sükûn, İstiklal Mahkemeleri, Terakiperver Fırka’nın kapatılması gibi uygulamalar ile Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi ideolojik arayışları eleştirmeye devam ettiğini de bildirmektedir. Bu anlamda AK Parti’nin Atatürk’ü sahiplenmesi, statükoyu pekiştirmeyi kabul etmek anlamına gelmediği gibi yürütülen politikalarla da radikal laikliğin istenmediği ve İslamî taleplerin

önemsendiği gösterilmiştir. Bu nedenle AK Parti, “Atatürk vurgusu” ile darbe girişimi sonrasında terörle mücadele ve dış saldırılara karşı koyma bilincini güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Öte yandan Duran, Erdoğan’ın Rabia formülünün hem ortak “İslamî” değerleri hem de “Kurtuluş Savaşı’nın lideri olarak Atatürk’ü” bir araya getirdiğini ve ayrıca bu şekilde Atatürk’ün AK Parti muhaliflerince “marjinal bir direnişin sembolü” olarak kullanılmasının da önüne geçilmiş olduğunu belirtmektedir (Duran, 2018a:69-70).

Sonuç ne olursa olsun Atatürk’ün Türk milleti tarafından önemli bir özgürlük ve modernlik sembolü olduğu gerçeği değişmemektedir. AK Parti ise Atatürk’ün ortaya koyduğu ilkeleri, ideolojisi ve sembolleri karşısına “muhafazakâr” olanı koyarak Kemalist ideolojiyi zayıflatırsa da Atatürk’e karşı bir nefret dilini hiçbir vakit kullanmamıştır. Bu durum da esasında bir değişimi ifade etmektedir. Çünkü iktidarı boyunca AK Parti 2017’deki bu etkinliğe kadar olan süreçte Atatürk’e bu denli önem vermemiştir. Burada AK Parti’nin “bir kurtuluş mücadelesi veriyoruz” şeklindeki söylemleri Türkiye’nin kuruluş döneminde de bir kurtuluş savaşı mücadelesi verilmesi hadisesi ile kıyaslandığında Atatürk’ün de beka kaygısı ile nasıl bir milliyetçi şekillenişe girdiği anlaşılabilmektedir. AK Parti de 2015 sonrasında bir kurtuluş mücadelesi vermesi ile Atatürk’e yaklaşan ve onu anlayarak simgesel özelliğini kullanmak sureti ile kitleleri birleştirmeye çalışan bir milliyetçiliği benimsemesi söz konusu olmuştur.

İncelenen politikalarda görüldüğü üzere, Atatürk dönemi itibarıyla icra edilen milli bayramların ötelenmek istenmesi durumunu Yeşiltaş, “törenlerin sivilleştirilmesi” olarak okurken Çelik, bu törenlerin içeriklerinin yanlış ve amacına uygun olmadığını belirtmektedir. Ancak bu yaklaşım ile muhafazakâr demokratiğinin bir gereği olarak “cumhuriyet değerleri ile Osmanlı değerlerini birleştirme gayretinde olması ve geçmiş ile gelecek arasında köprü kurması” beklenen AK Parti’nin, “milli bayramları ötelemesi” ile söylemle eyleminin birbirinden farklı seyrettiği görülmektedir.

Burada diğer bir politika değişme durumu da Türk rengi olan turkuazın bu denli yaygınlaştırılması, halılara ve üniformalara işlenmesi ile birlikte Selçuklu motiflerinin kullanılmasına önem verilmesi söz konusu iken ve ayrıca İstanbul’un Fethi ile Malazgirt zaferleri “Anadolu’nun Türk yurdu olması ve bu alana hâkim olunması” ile ilgili bu kadar önemli kabul edilirken 30 Ağustos Zafer Bayramı’na “Türk ulusunun²⁹² Anadolu’yu yeniden kurtarışı ve İstanbul’un İngilizlerden kurtuluşu” bağlamında gerekli önemin

²⁹² “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” anlayışı bağlamında bir ulus.

gösterilmiyor olması değişen bir milliyetçi bakış çerçevesinde değerlendirilebilir. Çünkü bu zaferden sonra Anadolu’da Türklüğünü unutmuş bir topluma, yeniden ulus bilinci kazandırılarak bu toplum bütünleştirilmiş ve İstanbul’un İslam beldesi olduğu bir kez daha tescillenmiştir. Bu sebeple en az İstanbul’un fethi kadar önemsenmesi beklenmektedir.

Diğer yandan “AK Parti’nin kuruluşu öncesindeki İstanbul’un fethi kutlamalarında” Osmanlı-İslamcı duruş ile cumhuriyet değerleri bağlamında bir ulus tanımı ortaya koyulurken AK Parti’nin kurulması ile birlikte bu törenlere bakışla ilgili bir politika değişikliği ile “daha ılımlı ve sekülerci bir duruş güçlendirilmiş ve Müslümanlığın sivriltilmesinden feragat edilerek kutlamalar ve inşa edilen eserler daha neo-liberal hâle getirilmiştir”. Ayrıca İstanbul’un Fethi kutlamalarının festivalleştirilmesi ve böylece neo-liberal bir hal aldırılması da İstanbul’un fethinin maneviyatına aykırı bir durum teşkil ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Kutlamaların neo-liberallığı öne çıkarılarak yurt içi ve yurt dışında her kesime hitap eder hâle getirilmesi “liberal çok-kültürcülük” olarak kabul edilebilirken kutlamalarda sekülerci yönün güçlendirilmesi de esasında “Kemalist milliyetçilik” perspektifinden değerlendirilebilir. Bu şekildeki “AB’ye yakın ve modern bir söylem dili” kullanılarak medeniyetler ittifakına işaret edilmiştir. AK Parti bu süreçte Doğu/Batı ve İslamiyet/Hristiyanlık arasında bir köprü söylemi geliştirerek kendisini liberal çok-kültürcü bir şekilde sunmaya gayret göstermiştir. Böylece popülist söylemlerle dış politikada bir güç kazanarak iç politikada maneviyata aykırı davrandığı şeklindeki eleştirileri ötelemek istemiştir. Ancak özellikle 2015 sonrasında gerçekleştirilen beka kaygısı temelindeki saldırılar neticesinde İstanbul’un seçilmiş millet mitosu çerçevesinde okunarak Türk-İslam şehri olarak değerlendirilmesi neticesinde seküler ve liberal bakışın ötelendiği görülmektedir. Bu durum özellikle dış politikaya yansımaları hususunda bir etnik milliyetçilik ortaya koyması anlamında önemlidir. Ancak bu durumun aksine özellikle 2015 sonrasında önemli hâle gelen Malazgirt Kutlamalarında ise Alkan (2017)’nin da işaret ettiği gibi, Kürt milliyetçiliği yaratılmaması adına “İslam’ın öne çıkarıldığı bir Türklük söylemi” ile hareket edilerek Kürtlerin de bu duyguya dâhilini sağlamaya yönelik bir söylem ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Ancak fiili durum dış politikada etnik milliyetçiliğin hissedilir olduğunu gösterse de Yeni Osmanlıcı tezden vazgeçilmediği de bir gerçektir.

AK Parti, iktidarının ilk yıllarında İstanbul’u Ankara’nın karşısında konumlandırırsa ve böylece cumhuriyete karşı Osmanlıyı öne çıkaran bir görüntü vererek muhafazakâr milliyetçiliğin gereği olarak tarihe ve İslamî değerlere sarılsa da, esasında muhafazakâr

demokratlığın bir gereği olarak Osmanlı ve cumhuriyeti harmanlayan bir duruş sergileyerek muhafazakâr demokratlık anlayışı içerisinde sivrilebilen daha tarafsız ve kucaklayıcı liberal çok-kültürcülüğe yakınlaşmıştır. AK Parti bir yandan bakışını bu şekilde dışa vursa ve sürdürse de diğer yandan etnik milliyetçiliği de simgelere yansıttığı ve önemseydiği dikkat çekmektedir. Bu hususta “kamu konutlarında ve kurumlarında turkuaz renginin her konuda simgeleştirilmesi, eski Türk devletlerini temsil eden atlı birliklerin uygulamaya konulması, üniformaların renk ve desenlerinde Selçukluların kültürel özelliklerinin yansıtılması şeklindeki düzenlemeler ve Türklerin halıları ile tanındığı gerçeği temelinde yerli-milli halıların dokutulması” da bu bakış açısına dâhil edilirse burada “Türk milliyetçiliğinin geçmişten bugüne olan köklülüğü dışa vurularak etnik anlamda ve kültürel anlamda ortaya çıkan bir Türk milliyetçiliği yansıtılmıştır”, demek yanlış olmayacaktır. Bu kurumların özellikle devleti temsil eden yönü ve yabancı ülke bakanlarının ağırlanması esnasında törenlerle bunun dışa vurulması dış dünyaya karşı köklü Türk kültürü ve Türk mirasına sahip çıkma imajı vermektedir. Bu durum iç politikada muhafazakârlığın ya da liberal çok-kültürcülüğün işlediği bir durumda dış politika hususunda etnik milliyetçi simgelerin tercih edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Aynı değişkenlik Atatürk’e verilen değer konusunda da böyle olmuştur. Kemalist değerlerin muhafazakâr değerler karşısında güç yitirmesi söz konusu olsa da 2017 sonrasında Atatürk’ün bir anda yüceltilmesi beka kaygısı temelinde gerçekleşen milliyetçiliği yeniden güçlendirmiştir.

Burada tören ya da sembollerin bazılarının bir kimlik yansıtması açısından inşasında AK Parti’nin bir zaman vatandaş esaslı (sivil) bir bakış ortaya koyarken bir zaman sonra etnik esaslı bir bakış açısı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda AK Parti’nin tutumunu Kerestecioğlu’nun daha önce de bahsedilen yaklaşımı ile açıklamak mümkündür. Kerestecioğlu (2010:328-329) çalışmasında etnik ve vatandaş esaslı milliyetçiliklerin saf halde bulunmadığını ve birbirine karışmış olarak varlıklarını sürdürdüklerini bildirmektedir. AK Parti’nin hem bu politikasında hem de ileride bahsedilecek diğer bazı politikalarında etnik ve vatandaş esaslı duruşlarındaki geçişleri buna bağlamak anlamlı gözükmektedir.

Bu konuda AK Parti’nin simgelere ve kutlamalara yönelişinde hem iç hem de dış gelişmelerin etkisi bulunmaktadır. AK Parti’nin ilk dönemlerinde “ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara bağlı olarak gelişen sermaye ile olan ilişkileri, vesayetin caydırıcılığı, dinler arası diyalog ve AB şartlarına uyum” gerekçelerine bağlı olarak daha liberal ve

liberal çok-kültürcü bir tutum sergilediği ve simgeler ile törenlerin de bu yönde seyrettiği görülmektedir. Ancak “özellikle Kürt açılımı, PKK’nın şiddet eylemlerini artırması ve FETÖ kaynaklı sorunlar” temelinde bir ayrışma çıkmaması adına ülke içerisinde birleşmeyi temin etmeye dönük olarak “tek devlet, tek millet, tek bayrak ve tek vatan” anlayışı temelinde, her türlü kültür unsuruna²⁹³ ve Anadolu’ya özgü sembol ve törenlere önem verilerek “teritoryal milliyetçilik” sergilendiği görülmektedir. Ancak sonrasında Türkiye ekonomisinin kontrol edilebilir bir hâle gelmesi, dış politikada alternatif politikaların ortaya konulması ve Suriye, Mısır ve Libya’da görüldüğü üzere Orta Doğu’daki gelişmelerin kontrolden çıkması gibi gerekçeler ile AK Parti’nin Yeni Osmanlıcı temelde koruyucu bir muhafazakâr milliyetçiliği uygulamayı daha da önemseydiği ve dışa vurduğu simgeleri ve söylemlerini de bu yönde değiştirdiği söylenebilir. Ancak devam eden süreçte “AB ve ABD gibi ülkelerin sözlerinde durmamaları, Akdeniz’de yaşanan enerji savaşı, Müslüman topraklarda akan kanın artması, ülke içerisinde terör unsurlarının (PKK ve FETÖ gibi) müzakere edilebilir olmadıklarının anlaşılması” gibi gerekçelerin de etkisi ile seçilmiş millet mitosu yaklaşımıyla Türklük mirasına daha güçlü sahip çıkma ve ayrıca bunu dış güçlerin Türkiye üzerindeki beka kaygısı ortaya çıkaran tavırları karşısında daha etnik tonda dışarı vurma gayreti ile etnik milliyetçilik ve Kemalist tonun arttığı bir korumacı ve güvenliği önemseyen Kemalist milliyetçiliğin artırılarak sergilendiği ve bunun simgelere ve törenlere yansıtıldığı ifade edilebilir.

Buraya kadar olan yazımda AK Parti’nin iç politikalara yansıyan milliyetçiliği ve bu milliyetçilikteki dönüşümü yeri geldiğinde dış politika ile bağlantısı da kurularak incelenmiştir. Bu bölümde incelenen alt başlıklar birlikte değerlendirilecek olursa “ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar, AB, yeni sağ temelli beklentiler, demokratik açılım, vesayet, seçim başarıları, FETÖ’nün tutumu, MHP ile ilişkiler ve dış değişkenler şeklindeki etkenlerin” AK Parti’nin iç politikalarına yön verdiği ya da diğer bir ifadeyle bu politikaları değiştirdiği görülmektedir. Diğer yandan AK Parti’nin ilk zamanlarda genellikle birçok iç politikasında resmi ideoloji çerçevesinde bir görüş ve duruş sergilediği ve bu süreçte vesayetin müsaadesi ölçüsünde liberalizme, liberal milliyetçiliğe ve liberal

²⁹³ Önceki başlıklar içerisinde incelendiği üzere, AK Parti Kürtlerle Türklere bakışında Türkçülük ve Kürtçülük yapılmasına karşı durarak özellikle Sünni Müslüman Kürtlerle daha ılımlı olarak İslam’ı Türklerle Kürtleri yakınlaştırmada önemli bir değer olarak kullanmaktadır. Ancak Anadolu içerisinde Türk vatandaşlığı temelinde birleştirilmiş başka unsurların da mevcudiyeti ile birlikte Alevilerin Sünni Müslümanlardan farklı bakış sergilemeleri söz konusudur. Bu durumda kültürel değerlere önem verilmesi ve dini yaşantının kültürel değer olarak görülerek özgürleştirilmesi, Anadolu’da bir milletin oluşması için önemli görülmektedir.

çok-kültürcülüğe evirildiğini ve ilk fırsatta vesayet engelini aşar aşmaz muhafazakâr milliyetçiliğe yöneldiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bazı konularda da özellikle 2015 sonrası süreçte yeniden bir Kemalist milliyetçiliğe ve bazı durumlarda özellikle dış politika ile olan ilişkisi bağlamında etnik milliyetçiliğe yönelme olduğu görülmektedir. Bu süreçte AK Parti için özellikle 2007, 2011, 2016 yılları ciddi değişimlerin fitilini ateşlese de tüm politikalar için bu yıllarda ciddi bir değişim gerçekleştiği söylenemez. Öte yandan aynı yıllarda bir politikasında liberal çok-kültürcü, Liberal milliyetçi ya da muhafazakâr milliyetçi duruş ortaya koyan AK Parti'nin diğer bir politikasında Kemalist ya da Etnik milliyetçilik sürdürdüğü görülmektedir. Bu sebeple AK Parti'nin milliyetçi dönüşümlerini yıllar bazında keskin bir ifadeyle tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak içinde bulunulan şartlar her defasında ilgili politikada bir değişim açığa çıkarmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

UYGULAMADA (İCRAATTA) AK PARTİ MİLLİYETÇİLİĞİ: DIŞ POLİTİKALARA YANSIMALAR

AK Parti, özellikle ortaya koyduğu dış politika çerçevesinde kendisinden bahsettirmekte ve iç politikalarına yön vermektedir. AK Parti'nin dış politikadaki milliyetçi değişiminin iç politikadan daha keskin ve çeşitli olduğu söylenebilir. Dış politika konusunda milletin çıkarları daha ehemmiyetli dışa vurulmakta ve ülke içindeki neredeyse her siyasi kesimden destek alınabilmektedir. AK Parti, Türkiye'nin dış politika bakışını birçok konuda değiştirdiği gibi dış politikada çok ciddi mesafeler kaydetmiştir. Bu dış politika “Arap Baharı, BOP eş başkanlığı, ABD ve AB ile ortaya çıkan büyük gelişmeler, Kıbrıs meselesi, Kuzey Irak'taki problemler, bitmeyen Ermeni meselesi, mülteci problemleri, savaşlar, soydaşların problemleri vs.” şeklinde çok kapsamlı bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Tüm bu politikaların detaylı bir şekilde incelenmesi mümkün olmasa da politikaların birbirini etkilediği görülmektedir. Bu çalışmada incelenecek politikalar konusunda karar verirken “ilgili politikalar arasında genel bir resim sunması” temelinde bir seçim yapılması gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle AK Parti'nin uygulamaya koyduğu “dış politikalar”dan özellikle medyada önemsenen, uzun süre gündemi meşgul eden ve kamuoyunun ilgisini çekenleri belirlenerek incelenmiştir. Bu politikalar öncelikle AK Parti Döneminde geçirdiği evrelerle birlikte değerlendirilmiş ve sonra geçirdikleri değişim perspektifinde milliyetçi dönüşümleri/değişkenlikleri irdelenmiştir. Böylece, tezin ana amacı olan “AK Parti'nin uygulanan politikalarına yansıyan milliyetçi değişkenliği” gösterilmek istenmiştir. Bu bölümde irdelenecek olan milliyetçi değişkenlik için özellikle üçüncü bölümde yer alan ideolojik değerlendirmelerden ve AK Parti için demeç ve yazılı metinlerde ortaya konulan milliyetçilikten kıyaslama çerçevesinde yararlanılacaktır. Ancak uygulamaya yansıyan politikadaki milliyetçi bakış değişikliği bu milliyetçiliğe etki eden unsurlar da dikkate alınarak değerlendirilecektir.

AK Parti Döneminde dış politikaya bakışın, genel itibarıyla Yeni Osmanlıcı bir mantıkta işlediği söylenebilir. İlgili ülkelerle sürdürülen ilişkiler ya da bu ülkelerde yaşanan hadiseler bu mantığın tam anlamı ile işlemlerini mümkün kılmasa da ortaya konulan yaklaşım ve bunu gerçekleştirmek için kullanılan araçlar bunun üzerinde durulduğunu göstermektedir. Bu anlamda tarihi ve kültürel bağlara dayanarak bölgede Türkiye'nin prestiji artırılmak istenmekte ve sömürgeciliği içermeyen bir yayılcılık ile Türklerin liderliğinde/abilliğinde bir Müslüman korumacılığı ve yönetimi amaç edinmektedir. AK Parti'nin bölgede olup bitenlere duyarsız kalmaması ve etkide bulunarak buradaki ülkelere katkı sağlamaya çalışması da esasında uygulamada bunu amaç edindiğini göstermektedir.

Uluslararası politikanın temel aktörleri olan devletlerin sert güç kullanımından yumuşak güç kullanımına evrilmesi ile Türkiye de bu konuda değişim gerçekleştirmiştir. Bu noktada kamu diplomasisinin kullanılmaya başlaması da “ülkelerin çıkarlarını savunma, ülkelere meşruiyet sağlama ve dış kamuoyu oluşturma” işlevleriyle önemli hâle gelmiştir. Geleneksel Türk dış politikasının, uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin jeopolitik konumunu dikkate alarak Atatürk milliyetçiliğini benimsediği görülmektedir. Bu anlamda yeni Türk devleti dış politikada “bağımsızlığı ve egemenliği” düstur edinirken Soğuk Savaş Döneminde komünizminden korunmak için yönünü Batı'ya çevirerek Batıcı bir dış politika sürdürmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan hızlı küreselleşme de Türkiye dış politikasını, “çok boyutlu” olarak adlandırılabilen bir stratejide sürdürmeye itmiştir. Daha açık ve daha dinamik bir dış politika Turgut Özal döneminde izlenmeye başlamışsa da AK Parti Döneminde bu sürecin hızlandığı söylenebilir. Bu bağlamda yeni Türk dış politikasının “değişen çevresel şartlara karşı aktif tavır takınan; bölgesel ve küresel barışın sağlanmasında çözüm üretici inisiyatifler alan” bir özellikte geliştiği görülmektedir. Her ne kadar eski dış politika için de “barış” öncelikli bir düstur olsa da yeni Türk dış politikasının savaşı neredeyse tamamen bir alternatif²⁹⁴ olmaktan çıkararak barışı öngördüğü, çözüm için sert güçten uzak durarak diplomasiyi ve diyalogu daha öne çıkaran bir profil sergilediği söylenebilir (Öztürk, 2010:12-14).

AK Parti'nin dış politika anlayışı “çok-teraflılık, çok-boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika” ilkelerine dayanmaktadır. Ahmet Davutoğlu²⁹⁵ Türkiye'nin güvenlik,

²⁹⁴İstisna olarak 2015 sonrası dönemde yaşanan sorunların bir yansıması olarak Türkiye beka kaygısı çerçevesinde “bağımsızlığı ve egemenliği” önemseyen bir dönüşüm yaşamaya başlayarak resmi ideolojiye yakınlaşmış gözükmemektedir.

²⁹⁵ Davutoğlu “Stratejik Derinlik” adlı kitabında bu meseleden bahsetmiştir. Stratejik Derinlik kitabında Davutoğlu doğrudan “Yeni Osmanlıcılık” ifadesini kullanmasa da anlattıkları ile bunu hissettirmektedir.

özgürlük ve demokrasiyi dengelemeyi başarması hâlinde diğer ülkeler tarafından örnek alınan bir “merkez ülke” olabileceğini savunarak AK Parti tarafından geliştirilen dış politika anlayışının ilkelerini ortaya koymuştur. Bu ilkelere bakıldığında öncelikle “güvenlik ve istikrarı tehlikeye atmadan demokratikleşmenin sağlanması” esas alınmıştır. Sonra Türkiye’nin komşu ülkelerle sorunsuz iyi ilişkiler kurması arzulanmaktadır. Ayrıca dış politika aktif ve çok-boyutlu olmalı, bu hususta jeopolitik konum değerlendirilmeli ve sadece Batı’ya yoğunlaşarak diğer yakın bölgelere sırt dönülmemelidir. Bunun yanında dış politikanın ekonomik, kültürel ve demografik vb. faktörleri de içermesi gerektiği belirtilmekle beraber, Türkiye’nin “büyük bir medeniyetin mirasçısı olması, Avrupalı, Orta Doğulu ve Asyalı olması” ile bu kimliklerini de esas alan yeni bir diplomatik tarz geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır. Son olarak “Türkiye’nin küresel bir güce dönüştürülebilmesi” statik diplomasiden sıyrılarak bunun yerine ritmik diplomasiyi kullanmasına bağlanmaktadır (Bağcı ve Sinkaya, 2006:26).

AK Parti, 2002 itibarıyla Batı’ya dönük ciddi politik adımlar atsa da Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde, Türkiye’nin klasik dış politika seyrinden ayrı davranmıştır (Çiftçi ve Ertugay, 2011:2). Parti, iktidarının ilk döneminde Irak konusunda bir hüküm verme kudreti elde edemese de Suriye gibi sınır komşusu olan ülkelerle ilişkisini güçlendirmek istemiştir. AK Parti özellikle 2007 yılı itibarıyla 2011 yılına dek Orta Doğu’yu Batı kadar önemsemiş ve vesayet makamlarını dış politikada değişime yönelterek Kemalist mantığın dışına çıkmayı mümkün kılmış, böylece İslam devletleri ile ticari, siyasi, sosyo-ekonomik ilişkileri derinleştirmeyi istemiştir. Bu yeni dönemde dış politika sadece güvenlik ekseninde kalmayarak ekonomik çıkarların da önemli olduğu bir hâl almaya başlamıştır (Efegil, 2016:48-49). 2010 sonlarında başlayan Arap Baharı ile birlikte ise Türkiye, Davutoğlu ile gün yüzüne çıkan yeni dış politika araç ve yöntemlerini daha çok kullanarak Orta Doğu’da gerçekleşen her değişime dâhil olmaya ve Müslümanların haklarını demokrasi çerçevesinde elde ederek özgürleşmelerine katkı sağlamaya ve bununla birlikte bölgede Batılı güçlere rağmen söz sahibi olmaya çalışmıştır.

Bu anlamda iç politikada olduğu gibi dış politikada da AK Parti bazı etmenlere ve içinde bulunulan koşullara bağlı olarak bir politika değişimi sergilemektedir. Bu bağlamda beşinci bölümde, “kamuoyunda dikkat çekerek ön plana çıktığı” düşünülen dış politikalar üzerinden “bu politikalara yansıyan AK Parti milliyetçiliği” perspektifinde bir inceleme yapılacaktır.

5.1.Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Araçlarının Kullanılması

Güç, siyasetin temel unsuru olmasının yanında herkesi kendisine bağlayan ve kendisi hakkında konuşuran bir unsur olarak bir kimsenin istediği şeyi yapması ve amacına ulaşması olarak da ifade edilebilir. Bir ülkenin sahip olduğu güç, diğerinin yapacaklarını etkileyebilmektedir. Uluslararası ilişkilerde güç kavramının kullanılan araçlara göre “sert, yumuşak ve akıllı” güç olarak üçe ayrıldığı kabul edilmektedir. Bunlardan “sert güç” genel itibarıyla askeri müdahale, ekonomik yaptırım ve baskıcı diplomasi” yi ifade etmektedir. Özellikle II.Dünya Savaşı’nın yıkıcı sonuçları ve başarı elde edememesi ülkeleri farklı arayışlara sürüklemiş ve bu temelde yumuşak güç ve akıllı güç daha önemli hâle gelmiştir. Yumuşak güç bir ülkenin baskı ya da zora dayanmaksızın diğer ülkeyi istediğini yapmaya ikna etmesi metodudur. Burada temel kabiliyet “başkalarının tercihlerini şekillendirmektir”. 2006’dan itibaren ABD’de üretilmiş olduğu belirtilen “Akıllı Güç” düşüncesi ise hedefe ulaşabilmek için hem sert hem de yumuşak gücün gerektiği kadar birlikte kullanılmasını ifade etmektedir. Bu anlamda bu güç hem güçlü bir ordu ile caydırıcılık ortaya koyarken diğer yandan ülkenin etkisini artırmak adına her düzeyde ittifak ve ortaklığı yapmaya hazırdır. Bu durumda hem bir harp sanatı hem de diplomasiyi ifade etmektedir (Yatağan, 2018:70-74). Bu hususta Nye’in Güç Tipolojisi aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Şener, 2014):

Tablo 1: Nye’in Güç Tipolojisi

		Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
Sert Güç	Askeri Güç	-Zorlama -Caydırma -Koruma	-Tehdit -Kuvvet	-Zorlayıcı diplomasi -Savaş -İttifak
	Ekonomik Güç	-Teşvik -Zorlama	-Para verme -Yatırım	-Yardım -Rüşvet
	Yumuşak Güç	-Hayranlık uyandırma -Gündem yaratma	-Değerler -Kültür -Politikalar -Kurumlar	-Kamu diplomasisi -İki taraflı ve çok taraflı diplomasi

Kaynak: Şener, 2014.

“İstenileni elde etmek için başkalarını etkileyebilme sanatı” olarak da tanımlanan yumuşak güç, bir devletin askeri güç kullanmaksızın sahip olduğu “pozitif imaj, cazibe ve çekicilik unsurlarını” kullanmak suretiyle diğer ülkelere karşı sahip olduğu yaptırım gücüdür. Bu güce bir insan topluluğunun ülkeye hayranlık duyması ve model alması ile kavuşulur (TESAD, 2019). Yumuşak güç, bir ülkenin kendi dış politika alternatiflerini gerçekleştirmesi amacıyla kamuoyu desteği ile “diğer ülkeleri yönlendirilebilmesi, kültürel çalışmalarla arzulanan hedeflerin diğer ülkelerde yaşayan insanlar tarafından istenir kılınması ve bunları gerçekleştirirken de kendi konumunu üst seviyelere taşıması”

açısından bir araç olarak görülmektedir (Karafil ve Turan, 2017:18). Askeri güç ya da ekonomik güç derhal sonuç verirken yumuşak güç hemen sonuç vermeyen zor, meşakkatli, zaman alan ve alıcı izleyicilerin kabul etmesi gereken bir araçtır. Ancak yumuşak gücün kullanımının başarılı olması hâlinde bundan elde edilen kazanç daha fazla, daha kalıcı ve uzun sürelidir (Çavuş, 2012:26). Sert güç ve yumuşak güç birbirlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bir ülkenin güçlü bir olumlu görüntü sergilemesi hâlinde müttefik sayısı artış gösterip ülkenin savunma gücü kuvvetlenmektedir. Bir ülkenin kültürü, tarihsel gücü ne kadar güçlü ise yumuşak güç kullanımında da o kadar başarılı olmaktadır²⁹⁶. Diğer yandan olası bir savaşa karşı “kuvvetli bir savunma ve askeri güç” ortaya konulması da ülkenin cazibesini artırmaktadır (Işık, 2019:80-81).

Diğer yandan yumuşak güç tanımları her ne kadar yeni bir tarihte yapılsa da bu gücün kullanımı çok eskilere dayanmaktadır (Işık, 2019:80-81). Kocabıyık (2019:183), Selçuklu dönemi ve Osmanlı döneminin altını çizerek uzun süren hâkimiyetin sadece askeri güç ile çizilmediğini ve esasında o dönemlerde de yumuşak gücün uygulandığını belirtmektedir. Kocabıyık’ın belirttiğine göre eğer yumuşak güç olmasaydı; Osmanlıda farklı dil, din, mezhep ve ırka mensup dört kıtada yayılmış inanların tek çatı altında yaşaması mümkün olmayacaktı. Bu bağlamda yazar, Türkiye’nin yumuşak güçte bu kadar ilerlemesinde geçmiş tecrübesinin büyük etkisi olduğunu belirtmektedir²⁹⁷. Diğer ülkelere giden kültür insanları ve din adamları Türkleri yabancılara tanıtarak ön yargıları yıkmış, inşa edilen eğitim kurumu, yetimhaneler gibi birçok eserle güven temin edilmiştir²⁹⁸ (Kocabıyık, 2019:183-185).

Dünyada ise bilhassa ABD’nin yumuşak gücü II.Dünya Savaşı sonrasında etkin olarak kullanmaya başladığı görülmektedir. ABD’nin bu konuda yaptığı bir örnek olarak, 1948-1951 yıllarında uyguladığı “Marshall Planı” ile yaptığı ekonomik yardımlarla “Rus hükümetinin komünist ideolojisine karşı koymuş olduğu” söylenebilir. Bu plan ve fiiller ABD’ye karşı “hoşgörü, saygı ve minnet borcu” duyguları ile hayranlık uyandırmıştır. Meşruluk da, yumuşak güce sahip olabilmek adına büyük önem arz etmektedir. Çünkü meşruluk sağlandığında karşı ülkenin direnci azalmaktadır (Işık, 2019:80-81).

²⁹⁶ Bu konuda örnekler için bakınız (Işık, 2019:81).

²⁹⁷ Bu hususta ayrıntılı açıklamalar için bakınız (Kocabıyık, 2019:183-185).

²⁹⁸ Hatta bu eserler bugün dahi Türkiye’nin kamu diplomasisini olumlu etkilemektedir (Kocabıyık, 2019: 185). Bu konuda AK Parti’nin özellikle gönül elçileri olarak da ifade ettiği yabancı öğrencileri kullandığı görülmektedir.

Kullanılan ya da kullanılmak istenilen gücün şekillenişinde o gün için politikalara dayanak oluşturan milliyetçi ideolojinin de etkisi bulunmaktadır. Milliyetçilik milletin refahını amaç edinmekte ve onu olası iç ve dış düşmanlardan muhafaza etmek ve bu konuda halkı harekete geçirmek istemektedir. Milliyetçilik aynı zamanda barıştan yana bir ideolojidir. Türkiye de kurulduğu günden bu yana barıştan yana olmuştur; ancak diğer ülkelerle ilişkilerinde gerektiğinde daha çok “sert güç” ortaya koyan klasik metodları kullanmıştır. Yeni Osmanlıcılık anlayışı ile Kemalist milliyetçiliği karşı karşıya getiren diğer bir bakış açısı da tam olarak burasıdır. Kemalist milliyetçi bakış yurttaki sulh dünyada sulh anlayışını Türkiye sınırları içerisinde benimserken AK Parti özellikle dış politika bakışında yurttaki sulh dünyada sulh anlayışını Orta Doğu, Balkanlar ve Türk Dünyası’nı da dâhil ederek yorumlamış ve önemsemiştir. Bu anlamda 2002 öncesine kıyasla AK Parti Döneminde özellikle 2010 sonrası dönemde “yumuşak gücün” daha işlevsel kullanıldığı görülmektedir. Dış ülkelerle ilişkilerde “tarihsel bağların ve simgelerin” kullanılması ile bu bölgelerde daha evvelden Türklerin sağladığı adalet nizamı ve korumacılık hatırlatılarak bu yönde ilişkiler daha güçlü hâle getirilmek istenmiştir. Dolayısıyla bu anlamda milliyetçilik için önemli olan bir “aidiyet duygusu” yaratılmak istenmektedir. Bu bağlamda AK Parti bu bölgede ortak kader duygusu yaratmak için milliyetçiliği işlevsel kılmaktadır. Böylece Kemalist milliyetçi bakışın milli sınırlar içerisinde milli menfaati korumaya ve gerektiğinde sert güç kullanmaya dönük duruşundan uzaklaşarak “daha muhafazakâr, tarihi ve kültürel bağları önemseyen, İslam’ı içine alan, öteki olarak gayrimüslimleri gören, Batı emperyalizmine karşı koruyucu olan, dini bu birleşmede kullanan, İslam’da dirilişi öne çıkaran” bir muhafazakâr milliyetçilik anlayışına yönelmiştir. Dolayısıyla bu değişim bazı gerekçelere dayanarak gerçekleşmiştir. AK Parti iktidarının ilk yıllarında, öncelikle ekonomik sorunları çözmeye ve ülkede istikrarı sağlamaya yönelmiştir. Bu süreçte AB ile vesayet odaklarının bağlayıcılığı altında ezilmiştir. Bu şartlarda resmi ideoloji perspektifinde Kemalist milliyetçi çerçevede dış politikaya bakmak zorunda kalsa da sonrasında “AB’nin tutumlarındaki adaletsizlikler, ekonomik gelişmenin belli bir yörüngeye girmesinin temin edilmesi, vesayetin güç yitirmesi, Arap Baharı’nın yaşanması ve Davutoğlu’nun dış politikada yönlendiriciliği” çerçevesinde muhafazakâr milliyetçiliğe yönelebilmesi gerçekleşmiştir.

Yumuşak güç kullanımı bu denli etkili ve önemli olmakla birlikte “ikna etme, cezbetme ve kendine çekme” yöntemleri ile başkalarını etkileyebilmek veya yönlendirebilmek için yumuşak güç kaynaklarını uygulanabilir kılacak mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu

anlamda “kamu diplomasisi” bu yumuşak güç kaynaklarını uygulanabilir kılacak mekanizmalar arasında gösterilmektedir²⁹⁹ (Karafil ve Turan, 2017:22). Kocabıyık (2019:164-165) kamu diplomasisinin ilk kez “yumuşak güç ve ince güç” (softpower) kavramı ile bilinirlik kazandığını ifade etmektedir.

Diplomasi konusunda da Türkiye’nin tarihi eski temellere dayanmaktadır. Osmanlı fetih öncesi ve sonrasında yabancı toplumlara karşı “İstimalet³⁰⁰ Siyaseti” adında ısındırma politikaları uygulamıştır. Günümüzde sosyal yardım ve eğitim faaliyetleri temelli vakıf çalışmaları gibi insani diplomasi faaliyeti olarak kabul edilen çalışmalar, Osmanlı döneminde aktif bir şekilde uygulanmıştır³⁰¹ (Kocabıyık, 2019:171-172).

Zaman içerisinde nasıl ki kurumlar yenilenmişse diplomasi yöntemleri de değişmiştir. “Geleneksel diplomasi” “farklı ulusların hükümetleri arasında siyasi ilişki kurmak suretiyle dış siyasetin hayata geçirilmesi” olarak ortaya çıkmakta ve kapalı kapılar ardında yüksek rütbeli hükümet vazifelileri arasında gerçekleştirilmekteydi. Ancak iletişimin gelişmesi ile geleneksel metotlar terk edilerek yeni yöntemler ortaya çıkarak “kamu diplomasisi” gelişmiştir. Geleneksel diplomasiden en büyük farkı kamu diplomasisin “yabancı kamuoyunun dış ilişkilerdeki önemini tasdik etmesi ve kamuoyunu etkileme hedefine yönelmesi”dir. Bu noktada “kamu diplomasisi”nin “bir hükümetin kendi ulusunun ideallerini, fikirlerini, kültürünü, kurumlarını, ulusal hedeflerini ve politikalarını yabancı kamuoyuna anlatması için giriştiği iletişim sürecidir” şeklinde tanımlanması mümkündür. Dolayısı ile yabancı aktörlerin cezbedilmesi ve etki altına alınması arzulanmaktadır. Bu noktada özel politikaların ve toplumla ilgili konuların karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde yürütülebileceği bir güven ilişkisi kurmayı ifade etmektir. Diğer bir ifadeyle kamu diplomasisi, yabancı halkları ve düşünceleri etkileyerek ülke faaliyetleri hakkında olumlu imaj oluşturmaktır (Öztürk, 2010:1-3; Ekşi, 2018:127-129).

Kamu diplomasisi ve yumuşak güç birbiri ile ilintili olarak hareket etmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir ülkenin sahip olduğu yumuşak güç kapasitesi o ülkenin etkin kamu diplomasisinin başarısını belirlemektedir. Kamu diplomasisi, özellikle Soğuk Savaş sonrası

²⁹⁹ Öte yandan devletlerin yumuşak güç uygulamalarında “kamu diplomasisi” yanında “dış yardımlar”, “kültürel diplomasi” gibi yöntemlere başvurdıkları görülmektedir. Dış yardım olarak ifade edilen, “bir ülke veya uluslararası kuruluşun bir başka ülkeye hibe veya tavizli kredi şeklinde aktardığı kaynaklar”dır (Alemdar, 2020).

³⁰⁰ Gönül alma, cezbetme anlamına gelmektedir.

³⁰¹ Öte yandan 1857’de kurulan Matbuat Müdürlüğü iç ve dış kamuoyunun nabzını tutmak üzere kurulmuştur. Süreç içerisinde bir takım değişimler geçirmesinin ardından 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi ile bu kurumun faaliyetleri yeni kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’na devredilmiştir (Kocabıyık, 2019:171-172).

dönemde devletlerin kendi arasında ortaya koydukları diplomasi gibi “toplumlar/kamuoyları arasındaki iletişim ve etkileşimin, dolayısıyla toplumdan topluma diplomasının” de önem kazandığı varsayımına dayanmaktadır. Literatürde genel olarak kamu diplomasisi ve yumuşak güç kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bazı kaynaklar ise kamu diplomasisini, yumuşak gücün bir aracı ya da bir unsuru olarak ele almıştır (Karafil ve Turan, 2017:22). Kamu diplomasisi yumuşak gücün yapmak istediğini başkalarının da yapmayı istemesini sağlamaktadır. Yumuşak güç olarak kamu diplomasisi “yumuşak gücün kaynağı olan kültür ve değerlerin” değişim programları, kültür ve enformasyon faaliyetleri düzenlemek sureti ile politikaya dönüştürülmesini ifade etmektedir. Bu anlamda kamu diplomasisinin kullandığı yöntemler yumuşak güç unsurlarını uygulamanın bir aracı olmaktadır. Ayrıca kamu diplomasisi “imaj ve itibar yönetimi ile ülke markalaması gibi yöntem ve programlarla” yumuşak güç üretebilmektedir. Bu şekilde toplumlar ve ülkelerin gözünde çekici imaj inşa edilebilmektedir (Ekşi, 2018:60-62).

Her ne kadar uygulamalarına ilişkin örnekler çok eskilere götürülse de Ekşi (2018:60-62), bu iki kavramdan kamu diplomasisinin adının 1965’te konduğunu ve yumuşak gücün ise 1990’da kavramsallaştığını belirterek tarihsel olarak ortaya çıkışlarının farklı olduğunu ancak Nye tarafından bu iki kavramın birleştirildiğini ifade etmektedir. İlk olarak Amerikan dış politikasında kullanılan kamu diplomasisi (Kocabıyık, 2019:164) bir uluslararası ilişkiler aracı olarak 11 Eylül saldırıları ertesinde akademi ve medyanın ilgisine mazhar olmuştur (Öztürk, 2010:1). Kamu diplomasisi dış politika sürecinde aktif diplomasi yürütmek gayretinde olan ülkelerin klasik diplomasi araçlarına ilave olarak kullanması gereken bir diplomasi yöntemi olarak gün geçtikçe popülerliği artmakta ve etkin kullanıldığında yabancı kamuoyu ve gündemi etkilediği oranda ciddi verim sunmaktadır. Kamu diplomasisi Türkiye’de yeni kullanılsa da her geçen gün dünyada alternatif yeni diplomasi yöntemleri geliştirilmekte ve uygulanmaktadır (Kömür, 2020:90).

İbrahim Kalın, kamu diplomasisinin amacının propaganda olmaktan ziyade gerçek olgulara dayalı olan stratejik bir iletişim dili oluşturmak olduğunu, kamu diplomasisinin, tek yönlü iletişim ve etkileşimin tersine iki yönlü iletişim ve etkileşimi temel almak suretiyle öncelikle hedefinin kitlenin arzu ve isteklerini tespit etmek ve sonrasında ise hedef kitleye yönelik çeşitli bilgi ve paylaşımlarda bulunmak suretiyle onları ikna etme ve etkileme yoluna gitmek olduğunu belirtmektedir (Karafil ve Turan, 2017:22).

Kamu diplomasisi uygulamalarının yürütülmesini ve bu konudaki işbirliğini temin etmek için Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü (KDK) kuruluşu ile ilgili Genelgede, Başbakan Erdoğan, kamu diplomasisinin önemine ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır (Genelge, 2010/3):

Günümüzde, küreselleşmenin bir sonucu olarak uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir hâle gelmiş, devletlerarasındaki resmi diplomasi yanında, uluslararası toplumu etkilemenin ve yönlendirmenin bir aracı olarak “kamu diplomasisi” ayrı bir önem kazanmıştır. Uluslararası platformlarda, Ülkemizin uzun süredir maruz kaldığı itham ve sorunlar karşısında haklılığımızı kanıtlamaya yönelik çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için, kamu diplomasisi yöntem ve araçlarıyla uluslararası toplumun doğru yönde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Kamu diplomasisi yöntemleriyle Ülkemizin uluslararası kamuoyu nezdinde saygınlığının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilerek, ülkemizin dış tanıtım faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin görevler, ilgili mevzuatla çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına verilmiştir (...)

Bu anlamda kamu diplomasisi hem uluslararası arenada ülkemize karşı yapılan karalamalara karşı milleti korumak için bir kalkan hem de uluslararası toplumda Türklere karşı sempati uyandırmak ve saygınlığını artırmak için önemli bir araçtır. Bu anlamda kamu diplomasisi de milliyetçi saiklerle değerlendirilmelidir. Kamu diplomasisinin öne çıkan özellikleri ve kullandığı yöntemleri ile milliyetçilik tiplerinden liberal milliyetçiliğe daha yakın olduğu görülmektedir. Bu anlamda liberal milliyetçilik “her ulusun kendi bağımsızlığını mümkün kılmasını isteyen, bu konuda her ulusun birbirine saygı duymasını arzu eden, ulusların işbirliği içinde olmasını bekleyen, tüm ulusları eşit gören, hoşgörülü” bir tip olmasının yanında, saldırgan milliyetçiliğe ve yabancı boyunduruğuna karşı olan bir özelliğe sahiptir. Kamu diplomasisi de liberal milliyetçiliğin özelliklerini işlevsel kılmaya dönük bir iletişim biçimidir. Bu anlamda liberal milliyetçiliğin “demokratik milli devletlerin birbiri haklarına saygı göstermesini temin ederek savaşmasını engellemesi” beklentisine uygun bir araçtır. Ülke üzerinde yabancı hâkimiyeti kurulmasına karşı olan liberal milliyetçilik bu anlamda tüm ulusları eşit görerek tahakküme karşı duruş sergilemektedir. Bu şekilde barış temelinde ülkelerin ilişkilerini sürdürmelerini, aralarındaki problemleri diyalogla çözmelerini, hak kayıplarını barış yolu ile temin etmelerini mümkün kılan kamu diplomasisi yöntemi AK Parti için önemli bir dış politika aracı durumundadır ve iktidarın ilk yılları itibarıyla³⁰² buna önem verseler de esas itibarıyla 2009 sonrası süreçte bu aracı kullanmayı artırmışlar ve milli menfaat için yararlı bulmuşlardır. Bilhassa bu tarihlerden itibaren yoğun bir şekilde kamu diplomasisinin liberal milliyetçiliğin ulusal sınırlara saygı duyan özelliklerinden sıyrılarak Yeni Osmanlıcılığın yayılmacı anlayışına yönelen bir değişim ortaya koyduğu dikkat

³⁰² Kamu diplomasisinin Türkiye’de devlet politikası olarak uygulanması ilk kez 2000’li yıllarda AK Parti ile olmuştur (TESAD, 2019).

çekmektedir. AK Parti’yi bu aracı kullanmaya ve milliyetçi bakışını değiştirmeye iten gerekçeler ise “dış ülkelerde yaşanan gelişmeler, Davutoğlu’nun bu konudaki gayretleri, vesayetin kırılmış olması, ekonomik iyileşmelere bağlı olarak gelen özgürleşme, Türkiye’nin Osmanlının güçlü günlerinde kaybettiği şeyleri yeniden kazanmak istemesi” şeklinde sıralamak mümkündür³⁰³.

Bir ülke için birçok farklı şey yumuşak güç için bir araç olabilir. Bu anlamda bir ülkenin iç ve dış hükümet politikaları ile değerleri, önemli yumuşak güç kaynaklarıdır. Bu anlamda Türkiye’nin, kuruluşundan beri sahip olduğu demokrasisi, seküler bir devlet kimliğine sahip olması, Müslüman bir ülke olması bu konuda önemli olmakla birlikte “tarih ve kültürü” de yumuşak güç kaynakları olarak ifade edilmektedir. Tarih ve kültürü konusunda Türklerin Büyük Hun imparatorluğuna kadar eski bir tarihe sahip olduğuna, tarih boyunca toplam 16 Türk İmparatorluğu kurduğuna, Osmanlı İmparatorluğu’nun üç kıtada hükmetmiş bir imparatorluk olduğuna ve böylece çok köklü bir medeniyetin devamı olarak dünyaya uzun yıllar yön verdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş yönetim anlayışı, uluslararası hukuk ve insan haklarına saygılı değerler sistemine sahip olmasının yanı sıra diğer bir yumuşak güç kaynağı ise “ekonomik durumu”dur. Türkiye’nin 2000’li yıllara gelindiğinde dünyanın ilk 20 büyük ekonomisi arasında girmesi de ülke için bir değer yaratmıştır. Türk mallarına verilen değer ve yükselen dış ticareti bu konuda önemli bir imaj yaratmıştır. “Askeri kapasitesi” de başkalarını cezp etme konusunda kendisinden söz ettirmektedir. Ayrıca az rastlanır bir “jeopolitik konum ve coğrafya”ya sahip olması, çeşitli ülkeler arasında “merkez konumda ve birçok kilit noktaların birleştiği bir yerde” bulunması, jeopolitik ve jeokültürel bir öneme sahip olması, ABD, AB ve Orta Doğu gibi güç merkezlerinin birleşme noktasında bulunması, İslam dünyası ile birleşme noktasında olması gibi önemli yumuşak güç araçlarına sahiptir (Çavuş, 2012:28-30).

Bu durum Türkiye’nin yumuşak gücü ortaya koyması için birçok dayanağı olduğunu ve birçok araca sahip olduğunu göstermektedir. Bu kaynakların maksimum derecede kullanılması Türkiye’nin milli menfaatine uygundur. Bu durum hem Türkiye’nin ticari ve ekonomik faaliyetlerini artıracak hem de ülkeye prestij kazandırarak bu coğrafyanın yönetiminde söz sahibi yapacaktır. Bu tür bağlılık unsurları AK Parti için Yeni

³⁰³ Bu anlamda Türkiye’nin kamu diplomasisini kendi dışında diğer mazlum ülkeler için de kullanmak istemesi ve bu amaçla TRT World’u kurması bu konuda liberal milliyetçiliği kuvvetlendirdiği gibi Türkiye’yi Osmanlı ile kültürel bağı olan ya da uluslararası alanda yalnız kalan ülkelerin abisi ve koruyucusu konumuna getirmesi ile Yeni Osmanlıcılığı işaret eden bir tutum ortaya çıkarmaktadır.

Osmanlıcılığı uygulanabilir hâle getireceği gibi bölgedeki ülkelerin Türkiye'ye bağlılığını da temin edecektir. Öte yandan “Türk muhafazakârlığının yeniliğe ve değişime kapalı olmayan ve Batıcılığı reddetmeyen yapıya sahip olması (Akıncı, 2012: 93, 99, 151) ve bu bağlamda Türkiye'nin modernleşen bir yapıya ve Müslüman bir topluma sahip olması, bununla birlikte Doğu ve Batı arasında bir köprü olma arzusu” kamu diplomasisine güç veren unsurlardandır. Türkiye modern bir devlet olmasının sağladığı bu avantajlarla Orta Doğu'da model bir ülke olmayı başarmakla birlikte İslam topraklarında liderlik kurma ve tarihi değerleri koruma konusunda bir koridor açma fırsatı yakalayacaktır.

Muharrem Ekşi, “Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası” isimli kitabında 2002-2011 yılları arasında yumuşak güç politikasının görece hâkim olduğunu belirtmektedir. AK Parti Döneminde özellikle 2009 itibarıyla Dışişleri Bakanı olan ve bundan evvel de dış politika konusunda danışmanlık icra eden Davutoğlu'nun etkisi büyüktür (Ekşi, 2018:239-244). Davutoğlu, Türkiye'nin uluslararası camiada daha etkin ve başarılı olabilmesinin formülü olarak “cumhuriyet öncesi tarihi, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı kültür ve dinlere saygı duyarak çok çeşitli halkları içine alma becerisini” daha iyi anlamak gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda bir dış politika vizyonu oluşturmak için “yumuşak gücü ön plana çıkaran, kültürel diplomasiye önem atfeden bir profil çizmeye çalışmış ve bunu yaparken uluslararası alanda ülkeye meşruiyet sağlayacak ve olumlu bir imaj ve kamuoyu oluşmasında katkı sağlayacak adımlar atmaya gayret göstermiştir. Ayrıca, bu anlayışa sahip olan bir Türkiye kendi iç sorunlarını da çözebilecek ve olumsuz imajlarını ortadan kaldırarak dış politikada daha etkin hâle gelebilecektir (Öztürk, 2010:14).

Davutoğlu'nun felsefi, düşünsel ve stratejik anlayışı aslında “Yeni Osmanlılık³⁰⁴” olarak kabul görmektedir. Davutoğlu'nun dizayn etmesinden önce mevcut Türk dış politikasını Kemalizm'in şekillendirmiş olduğu ve bu durumun Türkiye'nin Osmanlıya yabancılaştırılmasına neden olduğu belirtilmektedir. Davutoğlu ile birlikte ortaya konulan stratejik derinlik yaklaşımıyla ise “Osmanlı coğrafyasında nüfuz sahibi olmak ve Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarını canlandırmak istenmiştir. Davutoğlu, Yeni Osmanlılık bakış açısı ile tarihi ve kültürel öğeleri dış politikaya katmayı istemiştir. Tam bu noktada tarihi ve kültürel bağları canlandıracak olan “kamu diplomasisi ve yumuşak

³⁰⁴ Davutoğlu Yeni Osmanlıcı söylemini kullanmayı reddederek bunun yerine “vizyoner ve çok boyutlu/kulvarlı dış politika” denmesini istemektedir; ayrıca dış politika anlayışını yumuşak güç olarak ifade etmiştir (Ekşi, 2018:243).

güç üreten kurumlar” devreye sokulmuştur. Bu dış politika anlayışı Osmanlının bakiyesi bir devlet olarak Türkiye’nin büyük güç olma idealine dayanmıştır. Bu minvalde bölgesel güç olma ve küresel aktör olma gibi söylemler dillendirilmeye başlamıştır (Ekşi, 2018:239-244).

Bu anlamda Davutoğlu’nun AK Parti’nin dış politikasını şekillendirmede, bu politikada tarihi ve kültürel bağların kullanılmasını daha etkin hâle getirmede ve bu anlamda kapsamlı bir dış politika bakışı sergilemede etkili olduğu görülmektedir. AK Parti’nin 2009 sonrası süreçte dış politikada daha muhafazakâr bir milliyetçilik sergilemesi de bu özellikler bağlamında etkili olmuştur. Dolayısıyla klasik diplomasiden uzaklaşma temin edilerek geniş perspektifte bir diplomasi süreci başlatılmıştır.

AK Partili yöneticilerin söylemleri de kamu diplomasisi açısından mevcut zihniyet dönüşümünü ortaya koymaktadır. Bu anlamda “merkez ülke, bölgesel güç, akil ülke, çok boyutlu dış politika, donör ülke, model ülke şeklindeki dış politika retorikleri; ritmik diplomasi, komşularla sıfır sorun, arabuluculuk girişimleri, medeniyetler ittifakı gibi yumuşak güç retorikleri ve Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürlüğü ve Kültürel Diplomasi Genel Müdür Yardımcılığı, Diplomasi Akademisi Başkanlığı, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), Maarif Vakfı, Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)³⁰⁵, TRT ve Anadolu Ajansı gibi kamu diplomasisi kurumları ve yumuşak güç aktörleri ile dönemin iç ve dış politikasındaki yansımayı göstermektedir³⁰⁶”. Bunların dışında sivil toplum diplomasisi yürütülerek iş

³⁰⁵Beş kıtada 200 civarı ülkede görev yürüten TİKA’nın işlevi ve 2002’den itibaren yaptığı yardımların rakamsal görünümü için bakınız (Alemdar, 2020). Sovyetlerin dağılması neticesinde Türk Dünyası’na yönelik olarak kurulan TİKA, AK Parti Dönemine gelindiğinde değişim geçirmiştir. Türkiye’nin dış politika anlayışı değişirken bu kurumun da görev alanını genişletmiştir. Böylece başta Orta Doğu ve Afrika olmak üzere yeni dış politika anlayışına uygun olarak çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Bazı proje ve görevlerini YTB ve Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi yeni kurumlara devretse de hâlâ kapsamlı bir görev alanına sahiptir. TİKA, Türk dilinin konuşulduğu ülkeler başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkeler ile ekonomik, mali, ticari, eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliği yapmak ve ayrıca söz konusu ülkelere teknik yardımda bulunmak üzere vazife yürütmektedir. Ayrıca kuruma “yurtdışında bulunan ortak tarihi, kültürel ve toplumsal mirasın ve değerlerin korunmasına, toplumlar arası ön yargıların giderilmesine ve medeniyetler arası diyalogun güçlendirilmesine” yönelik görevler de verilmiştir. Bu dayanakla birçok eserin restorasyonu yapılmaktadır ki bu eserlerin büyük çoğunluğu Türk tarih ve kültürünün yurt dışındaki yadigarlarıdır. Bu eserlerin onararak kullanılır hâle getirilmesi Osmanlının yeniden dönüşü olarak da değerlendirilmektedir. Özellikle Balkanlar’daki Müslüman topluluklar bu duruma oldukça sevinmektedir. Kendilerine sahip çıkıldığını hissetmektedirler. Kurum, Türkiye’nin tanıtımı ve Türkçe’nin kullanımının yaygınlaştırılması amaçlı çalışmalar da yapmaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız (Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2017).

³⁰⁶Burada bahsi geçen “kamu diplomasisi kurumları ve yumuşak güç aktörleri, dış politika retorikleri ve yumuşak güç retorikleri” nin açıklamaları için bakınız (Ekşi, 2018:244-378).

kuruluşları, Türk Hava Yolları (THY) ve Düşünce Kuruluşları etkinliği ile birlikte Türk sineması ve dizileri ile de bu faaliyetler sürdürülmektedir³⁰⁷. Türkiye Cumhuriyeti bu tür dış yardım faaliyetlerini “TİKA, Kızılay, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve YTB vd. kurum ve kuruluşlar” ile yürütmektedir (Ekşi, 2018:239-244; Alemdar, 2020).

Dış politikada kullanılan araçların ciddi anlamda çeşitlendirilmesi söz konusudur. Bu çeşitlilik esasında dış politikaya ve kamu diplomasisine verilen önemi de göstermektedir. Türkiye’nin merkezi, tarihsel, stratejik konumu dış politikada Türk milletinin çıkarı ve kazancı için kullanılmaya başlamış ve dış ülkeler karşısında daha aktif politika üreten bir bakış benimsenmiştir. Sadece kültürel çalışmalar ve Türkiye’nin aldığı kararlardaki haklılığını anlatmasının yanı sıra dış politikada yardım faaliyetleri de artırılarak ülkelerin gönlünde sıcak bir yer edinilmek istenmiş ve böylece Türk imajı ile birlikte Müslüman imajı yükseltilmiştir. Tüm bu fiiller muhafazakâr milliyetçiliğin daha önce bahsi geçen “din, gelenek, manevi motiflerle ilişkilendirilme, İslam ve Osmanlıyı içine alma, milletin tahakküm altında olmasını engelleme, Türk’ün cihan hâkimiyeti ile İslam’ın Nizam-ı Âlemini örtüştürme, kamu düzenini tesis etme gibi” özellikleri ile bütünleşmektedir. Bu bağlamda Türk cihan hâkimiyeti meselesinin İslam’ın Nizam-ı Âlem anlayışı ile uyumlaştırılmasının ve bu çerçevede Dünya’nın şekillenmesinde etkili olunmak istenmesinin “seçilmiş millet mitosu” anlayışı ile alakası kurulmalıdır. Bu anlamda daha önce iç politikada uzantısını gördüğümüz gibi dış politikada da seçilmiş millet olarak İslam ve Osmanlı topraklarında, çeşitli kurumlarla ve faaliyetlerle bunun devamını temin eden davranışlar sergilenerek ortaya konulan muhafazakâr milliyetçiliğin içerisinde Türkiye’nin liderliğinin öne çıkarılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Ayrıca bu amaçları gerçekleştirmek için her geçen gün ihtiyaca binaen yeni kurumlar eklendiği de dikkat çekmektedir.

Bu anlamda 24 Temmuz 2018’de kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, misyon olarak “ulusal ve uluslararası medyayı yakından izlemek suretiyle kamuoyu ile ilgili makamları vaktinde ve doğru bilgilerle aydınlatmayı, hükümetin yürüttüğü faaliyetleri ve yapılan hizmetleri hem iç ve hem de dış kamuoyuna etkili bir şekilde anlatmayı, basın çalışmalarını kolaylaştırarak basının gelişimine katkıda bulunmayı, Türkiye’nin tanıtımına dönük faaliyetlerde bulunmayı içeren adımları ilgili kurumlarla organize bir şekilde

³⁰⁷ Bu yapılarla ilişkin açıklamalar için bakınız (Ekşi, 2018:378-391).

oluşturmayı” benimsemişken kurumun vizyonunun ise “Dünyada gerçekçi bir Türkiye algısının yerleşmesini temin etmek” olduğu görülmektedir (Kocabıyık, 2019:191).

Ayrıca Türkiye, “bölgesinde” ciddi öneme sahip organizasyon ve yatırımların içerisinde de söz sahibi bulunmaktadır. “Bakü-Tiflis-Ceyhan, NABUCCO, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)” gibi önemli yatırımlarda yer almaktadır. Bunun yanı sıra “BM Güvelik Konseyinden G-20’ye, İKÖ’nden Avrupa Konseyi’ne, NATO’dan Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)’na kadar bölgesel ve küresel pek çok platformda aktif bir rol oynamakta”dır (Kocabıyık, 2019:187).

Tüm bu organizasyonlara dâhil olmak hem diğer ülkelerle ulus-devletler arası iş birliğini geliştirmek hem de birbirine karşı dostluk geliştirerek tehlike oluşturma riskini ortadan kaldırmak açısından önemlidir. Bu özellikleri ile ulus-devletlerin varlıklarına ve sınırlarına saygı gösterme anlamında bir liberal milliyetçilik bakışı uygulamaya dökülmektedir. Bu kurumlarda alınan vazife ile kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesinin yanı sıra ekonomik ilişkiler de geliştirilerek ülkenin zenginleştirilmesi ve yurtseverliğin artırılması temin edilmektedir. Öte yandan kültürel ve ekonomik ilişkilerin artması ile birlikte bu bağlantıların bir yansıması olarak yurt dışı Türklerinin sorunları çözülebilmekte ve İslam topraklarına yardımlar götürülebilmektedir. Bu yönleri ile de “sosyal ve kültürel bütünlüğü korumak, soydaş ve dindaşların çıkarlarını korumak, Türk-İslam medeniyetinin gelişimine katkı sağlamak, tarihsel ve kültürel bağları artırmak” anlamında muhafazakâr milliyetçilik ortaya konulmaktadır.

Çavuş (2012:30), Türkiye’nin yumuşak güç kullanımı ile ilgili strateji ve uygulamalarını “dış politikada düzen-kurucu rol, kültürel etkileşim faaliyetleri ve ekonomik-insani yardımlar” şeklinde ifade etmiştir. Bu konuda “kültürel etkileşim faaliyetleri” ile “kamu diplomasisine yönelik programlar, turizm, eğitim, bilim gibi hususlarda kaydedilen gelişmeler, öğrenci ve akademisyen değişim programları, dünyayla olan iş birliği ve bu anlamda yürütülen projeler, özetle Türkiye’nin kültürünü, dilini ve kendisini tanıtmaya katkıda bulunabilecek faaliyetler” değerlendirilmiştir (Çavuş, 2012:30-34). Bu hususta Türkiye’nin kamu diplomasisi faaliyetlerinde önemli bir yeri olan ve Türk Dünyası’nın Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)’su olarak kabul gören Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)³⁰⁸, “Türk halklarının gönül birliktelikleri

³⁰⁸ TÜRKSOY, 1993 yılında Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları tarafından imza edilen bir anlaşma ile kurulmuştur. Ayrıca Rusya Federasyonu’na bağlı Tataristan, KKTC, Başkurdistan, Altay, Saha, Tıva, Hakas Cumhuriyeti ile birlikte

ile kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü sonraki nesillere aktarmakla birlikte bunu dünyaya da tanıtmak” amacıyla çalışmaktadır. Ayrıca Türk Dünyası Kültür Başkenti uygulaması da bu konuda önemli bir çalışmadır. 2012 yılında başlayan bu uygulama ile 2013 yılında Eskişehir, 2018’de ise Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti olmuşlardır (Kocabıyık, 2019:188-189).

AK Parti Döneminde ortaya çıkan yumuşak güç ve kamu diplomasisi uygulamaları Türkiye’nin özellikle Orta Doğu’da ve geniş anlamda Müslüman ve Türk topraklarında söz sahibi olma kudretini artırma amacı taşıması ile ortaya çıkan olaylara dâhil olarak düzen kuran bir pozisyona ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu durumda çevre ülkelerde yapılan haksızlıklar karşısında Türkiye bu araçlar ile sorunları çözmeye dâhil olabilmekte ve haksızlığa uğrayan insan gruplarını koruyabilmektedir. Bu yönü ile adeta Yeni Osmanlıcı bir bakış ortaya konularak koruma uygulamaları harekete geçirilmekte ve bu konuda dünyadaki uluslararası kuruluşlar ve büyük ülkeler için içine dâhil edilerek olası sömürücü davranışlardan mazlum halklar korunabilmektedir. Bunun yapılamadığı durumlarda bu alanlara ayni ve nakti yardımların ulaşması temin edilerek insani kayıplar en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulamalar diğer ulus-devletlerin varlığına gösterilen saygıyı ortaya koyması ve devletlerin kendi aralarındaki sorunlarını çözerek birbirlerine saygıyı temin edebilmek açısından liberal milliyetçi bir durum ortaya çıkarırken tarihsel ve kültürel bağların olduğu alanlarda korumanın sağlanmasının mümkün olması ile esasında Yeni Osmanlıcılık perspektifinde muhafazakâr milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Ancak özellikle kurulan bazı kurumların (TİKA, TÜRKSOY, YTB gibi) Türk etnik unsurları ile ilişkileri geliştirme ve kültürel ilişkileri artırma konusunda kullanıldığı düşünüldüğünde ortaya bir etnik milliyetçilik de çıkmaktadır. Böylece Türk kültüründe ve Türklerle ilişkilerde süreklilik sağlanmakta ve ayrıca yardımlaşma artırılmaktadır. Bu anlamda iç politikada etnik vurgudan bir kaçış söz konusu olsa da dış politikada bu duruşla çelişir bir şekilde soy birlikteliği olan toplumlara katkı sağlanmak istenmesi ile ortaya konulan ilişkilerde etnik bir milliyetçilik sergilenmektedir.

Bununla birlikte “medya, büyük markalar ve düşünce kuruluşları” da uluslararası ilişkilerde kamu diplomasisinin araçları olarak gösterilebilir. Mavi, Simit Sarayı, BİM gibi markaların en popüler markalar arasında olduğunu, ayrıca yurt dışında yaklaşık 150’den

Moldova’ya bağlı bulunan Gagavuz Yeri TÜRKSOY’a gözlemci üye olarak dahil olmuşlardır. TÜRKSOY bu konuda Düzenli Konsey toplantıları yaptığı gibi, Nevruz kutlamaları türü geleneksel etkinlikleri yürütmekte ve bilimsel çalışmalarla projeleri desteklemektedir (Kocabıyık, 2019:188).

fazla noktaya uçan THY'nin her yıl dünyanın her yerinden “milyonlarca yolcuya ulaşması, yatırımları, sponsorlukları, hizmetleri ve dikkat çeken reklamları” ile son yıllarda marka bilinirliğinde dünyanın en ileri gelen şirketlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kamu diplomasisi “kültürler arası etkileşimle, özel kuruluşların diğer ülke özel kuruluşları ile olan ilişkilerinde” ülke vatandaşının da dış politikada etkili olmasını arzu etmektedir (TESAD, 2019).

Yurt dışına yansıyan markalaşma Türklerin ürünleri ile öne çıkması ve Türklerin imajını artırması noktasında bir ekonomik çıkar sunması ile birlikte THY'nın bu konuda rekabet yaratan yönü esasında Türklerin üretimde ve hizmette milletçe övünç yaşamasına katkı sağlamakta ve Türk kimliğini tanınır kıldığı gibi kimliğindeki üstünlüğü dışa vurmaktadır. Bu anlamda liberal milliyetçilik küresel rekabeti, ihracatı artırmayı, ekonomide dinamizmi yakalamayı milli gurur saymaktadır. Milli kimliği dünyanın zengin ülkeleri düzeyine getirmeyi amaç edinmektedir. Dolayısıyla İstanbul Hava Limanı ile birlikte THY bu amaca hizmet etme noktasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu nedenle yurt dışı görüşmelerine AK Partili yetkililer “ticari ilişkileri artırmaya ve yeni yatırım olanakları elde etmeye dönük olarak” yerli şirket yöneticileri ile birlikte gitmekte ve diplomasinin sürmesine yatırımlarla destek vererek liberal milliyetçilik icra etmektedirler.

Son dönemde ise özellikle “TRT Avaz, TRT World ve TRT Türk, gibi uluslararası izleyicilere yönelik kanallarıyla TRT; 10'un üzerinde dilde yapmış olduğu yayınlarla Anadolu Ajansı Türk kamu diplomasisinin önemli unsurları hâline gelmiştir³⁰⁹. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) gibi düşünce kuruluşları da yaptıkları araştırmalar ve uluslararası yayınlarla Türkiye'nin tezlerinin uluslararası alanda savunulması noktasında önemli bir boşluğu doldurmaya başlamış durumdadır. Dolayısıyla Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) bünyesinde kurulmuş bulunan Kamu Diplomasisi Enstitüsü de bu alanda bir ilk olma özelliği taşımaktadır” (Kocabıyık, 2019:192).

Dolayısıyla kurulan düşünce kuruluşları, araştırma kurumları ve kanallar “Türkiye'nin bilgi alt yapısını geliştirerek olan bitenden bilgi sahibi olarak doğru kararlar almasını mümkün kılmasına, Türkiye'nin tanıtılması ile birlikte söylemlerinin dış dünyada yayılmasına ve imaj oluşturmaya” katkı sağlaması yönü ile önem arz etmektedir. Bu

³⁰⁹ Bu konuda Kurtlar Vadisi, Diriliş Ertuğrul, Payitaht Abdulhamit gibi dışarı ihraç edilen Türk dizilerinin de etkisi olmaktadır (Kocabıyık, 2019:173-174).

kuruluşlar Türkiye'nin inançlarına inanılabilirliği yaymakta ve dünyadaki gücünü artırarak Yeni Osmanlı düşüncesine dair atılan adımları hızlandırmaktadır. Türkiye'nin bu oluşumların da desteğini alarak dış politikada olumlu bir imaj oluşturan adımlar atması mümkün olmaktadır.

Ayrıca siyasi iktidarın davranışları da yumuşak gücün kullanımının artması ile Yeni Osmanlı hedeflerini bizim için kolaylaştırmaktadır. Tarihi ve kültürel bağlarımızın bulunduğu bölgelerde ortaya koyduğumuz davranışlar bu alanda etkimizi artırmaktadır. Öyle ki İsrail ile sıkıntılar eskiden beri devam etmekte ve ilişkilerde gel gitler yaşanmaktadır. 29 Ocak 2009 tarihinde Başbakan Erdoğan, BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres'in katılımı ile Davos'ta düzenlenen "Gazze: Orta Doğu'da Barış" panelinde Erdoğan, "yaptığı konuşmasının kısıtlanmasına ve Perez'e daha fazla söz hakkı verilerek kendisinin engellenmesine" tepki göstererek "One Minute" çıkışı yaparak Perez'in suçluluk psikolojisi ile sesinin çok çıktığını, Filistin'e tankla girerken sevinçlerini aktaran İsrail Başbakanları tanıdığını ve İsrail'in katil bir ülke olduğunu belirten konuşması ile mazlumların sesi olmuş ve "Davos benim için bitmiştir" deyip oradan ayrılmıştır³¹⁰ (Tarihte bugün: Erdoğan'dan Davos'ta 'One Minute' çıkışı, 2020; Başkan Erdoğan'dan tarihi duruş! Tam 10 yıl oldu "One Minute...", 2019; Başkan Erdoğan'ın Davos'taki 'one minute' çıkışının 10. Yılı!, 2019). Erdoğan'ın bu çıkışı dünyanın Filistin'de yaşananlara sessiz kaldığı bir evrede yaşanmış ve bu savunucu ve sert konuşması ile Erdoğan'ın Orta Doğu halkı tarafından önemi artmıştır³¹¹. Davos meselesi dış politika için Yeni Osmanlı koruyuculuğun bir işareti olsa da aynı zamanda uzun yıllar iç siyasette de milliyetçi etkileri sürmüştür. Bu durum iç politika ve dış politikanın birbirini destekleyen ve birbiri ile ilişkili planlanan bir önemi olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekmektedir. Çünkü büyük/güçlü devlet olma ve Yeni Osmanlılık konusunda iç kamuoyuna da milliyetçilik enjekte edilmektedir. Dolayısıyla Davos çıkışı ile hem iç hem de dış politikada halkın etki altında kalması ile milliyetçi beklentiler gerçekleştirilmiştir.

İsrail ile yaşanan ve ses getiren ve medyada uzun süre gündemde kalan diğer bir hadise ise "Mavi Marmara Katliamı" olayı ile vuku bulmuştur. İsrail'in, Şubat 2006'da yapılan Filistin seçimleri ertesinde, Gazze'ye bir dizi siyasi ve ekonomik yaptırımları her geçen

³¹⁰ Davos'taki konuşmanın detayları için bakınız (Tarihte bugün: Erdoğan'dan Davos'ta 'One Minute' çıkışı, 2020; Başkan Erdoğan'dan tarihi duruş! Tam 10 yıl oldu "One Minute...", 2019; Başkan Erdoğan'ın Davos'taki 'one minute' çıkışının 10. Yılı!, 2019).

³¹¹ Ortaya konulan koruyucu tavır Filistin dışındaki diğer ülkelerde de iyi bir imaj bırakmıştır. Bu bağlamda Erdoğan 2011 Mısır ziyaretinde "Kahraman Erdoğan" pankartları ile karşılanmıştır (Alemdar, 2020).

sene artmış ve Gazze'nin havadan karadan ve denizden ablukaya alınması ile insan ve ticari mal giriş çıkışı tamamen sınırlanmıştır. Bunun sonucunda 2010 Mayıs ayında 6 uluslararası sivil toplum örgütü³¹² toplanan bağışlarla temin ettikleri 6000 tonluk insani yardımı Gazze'ye ulaştırmak için bir yardım filosu oluşturmuş ve Filoda ayrıca 750 tane de aktivist yer almıştır. Gazze Özgürlük Filosu, 31.05.2010 tarihinde İsrail askeri güçlerince hukuk dışı saldırı ve müdahaleye maruz bırakılarak ağır silahlarla saldırılması üzerine 10 insani yardım gönüllüsü şehit olmuş ve 56'sı ağır şekilde yaralanarak hücrelere konulmuştur (Mavi Marmara Katliamı olayı nedir? , 2020). Mavi Marmara gemisinde 10 Türk vatandaşının öldürülmüş olması sonucu iki ülke arasında uzun süren bir diplomatik kriz yaşanmış ve 2016'da İsrail'in Mavi Marmara'da hayatını kaybedenlerin yakınlarına 20 milyon dolar tazminat vermeyi kabul etmesi ile ilişkiler yeniden normalleşme dönemine girmiştir (13 yıl sonra İsrail havayolu uçağı Türkiye'ye indi, 2020).

Bu büyük sorunlara rağmen, Türkiye yumuşak güç kullanarak gerektiğinde İsrail'e yardım göndermekten çekinmemiş ve dünyaya barış yanlısı bir ülke olduğunu göstermiştir. Öte yandan Erdoğan'ın yardım etme şeklinde yumuşak güç uygulayarak Türkiye'nin yardımsever imajını geliştirmesi ve İsrail'in zalim tutumuna kafa tutan bir hareket sergilemesi “Orta Doğu ülkeleri açısından bir abilik/liderlik görüntüsü vermek ile birlikte Türk liderliğinde, sömürgeci olmayan bir yayılcılık yani Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçilik sergilemek” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Erdoğan muhafazakâr milliyetçiliğini bölgenin lider devleti olma arzusu ile örtüştürerek Yeni Osmanlıcılığını alevlendirmektedir. İç politikada Türklerin cihan hâkimiyeti ile bölge lideri olması düşüncesi anlamlı hâle gelirken dış politikada bölge insanının 100 yıl önce kaybettiği nizam ve refahı yeni bir Osmanlı ile kazanacağı algısı yaratılmak istenmektedir. Bu sebeple bazen Davos çıkışı gibi söylem yönlü hareketlerle Yeni Osmanlıcılık vurgulanırken bazen de eyleme dönük hareketlerle Libya'ya asker çıkarılması, Suriye'ye askeri operasyonlar düzenlenerek öldürülmemesi için Suriyelilerin Türkiye'de korunmaya alınması ve Suriye sınırında bulunanların da kendi topraklarında korunarak refaha kavuşturulması gibi eylemler sergilenerek Yeni Osmanlıcılık ete kemiğe büründürülmektedir.

³¹² İHH İnsani Yardım Vakfı (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı), European Campaign to End the Siege on Gaza, Free Gaza Movement, Ship to Gaza Sweden, Ship to Gaza Greece ve The International Committee to Lift the Siege on Gaza (Mavi Marmara Katliamı olayı nedir? , 2020).

Burada Türk muhafazakârlığının genel bakışına da yer vermek gerekmektedir. Bu anlamda Türk muhafazakârlığının tam anlamıyla Osmanlı Bakiyesi etkisi altında kaldığı ve geçmişin kültürel devamlılığını benimseyerek Osmanlının birçok devleti yöneten vizyonunu sürdürmek isteyen bir dış politika yönelişi sergilediği dikkat çekmektedir. Akıncı (2012:324-325) bu konuda Osman Turan'ın "Türkler medeniyet yolunda garpta, tarih ve istikbalinde şarkta olduğunu kavradıkça şahsiyetine ve kudret kaynaklarına kavuşacaktır" söylemi ile Erol Güngör'ün "Avrupa Ortak Pazarı'nın kuyruğu mu, yoksa Orta Doğu'nun başı mı olacağız? Bize düşman olan ve düşman kalacak olan bir medeniyetin çöplük hizmetini mi, yoksa kendi medeniyetimizin öncülüğünü mü yapacağı?" söylemine atıf yaparak esasında AK Parti'nin dış politikadaki hayalinin ne olduğuna dair de bir izlenim ortaya koymaktadır. Türk sağının önemseydiği ancak Kemalist milliyetçiliğin teritoryal bakışı ile çelişen bu düşünce Türkiye'nin Osmanlıdan kalma değerleri sahiplenebileceğini ve İslam medeniyetini ihya edebileceğini işaret etmektedir. Bu bakış açısını yukarıda iç politikada da izlerini gördüğümüz "seçilmiş halklar mitosu" çerçevesinde değerlendirmek önemlidir. İslam topraklarında yaşayan insan topluluklarının İslam sancağını taşıyabilmesi bugünkü şartlarda mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple AK Parti'nin nazarında İslam'a karşı yapılan saldırılara mümkün olduğunca eylem düzeyinde ve her daim söylem düzeyinde karşı duran tek ülke Türkiye'dir. Bu durumda Kur'an-ı Kerim'de Maide Suresi 54.Ayet'in işaret ettiği Türklerden başkası bu vazifeyi üstlenemeyecektir. Bu durumda İslam âlemini ve medeniyetin ayağa kaldıracak olan, bu coğrafyada akan kanı durduracak olan ve cihana hâkim olup adalet getirecek olan Türklerden başkası olamaz. Bu düşünce ile AK Parti, Türkiye'ye düşmanlık besleyen ülkeleri dahi bu davranışlarından döndürebilmek ya da en azından bu tür zalimliklerini azaltmalarını temin ederek dış politikada güçlenebilmek için yumuşak güç anlamında onlara yardımlar ulaştırmaya devam etmektedir.

Çelik (2020a), COVID-19 (Koronavirüs Hastalığı 2019 / Yeni Koronavirüs Hastalığı) salgını sürecinde Türkiye'de pek çok hastanede maske sıkıntısı yaşanırken AK Parti'nin dünyada pek çok noktaya "hibe" şeklinde tıbbi yardım kitleri göndermesinin uzun süredir eleştiri konusu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda örnek olarak, Türkiye'de ilk ölümlü Koronavirüs vakasının açıklandığı 17 Mart tarihinden hemen 2 gün sonra Türkiye'nin Türk Kızılay'ı vasıtası ile Kuzey Irak'a yüklü miktarda maske yardımı yapmış olduğunu belirten Çelik, Mesut Barzani kontrolündeki IKB'ye 30 bin maske teslim ederek önemli bir yardımda bulunulduğunu ifade etmektedir (Çelik, 2020a). Kuzey Irak yönetimine Türk

Kızılay'ı maske yardımı ile birlikte 475 adet koli gıda yardımı da yapmıştır. Bu yardım esnasında yaptığı açıklamada Erbil Valisi Sofi IKBY halkına yönelik Türk Kızılay'ının geçmişte de çok yardım faaliyeti olduğunu belirterek: “Yardımlarından ötürü Erbil Valiliği ve vilayet halkı adına Türkiye'nin Başkonsolosluğu ve Türk Kızılayı'na teşekkür ediyorum. Türkiye ve Kürdistan Bölgesinin çok iyi iki komşu olduğunu her zaman vurguluyoruz” şeklinde konuşmuş ve Türk Kızılayı Irak Delegasyonu Başkanı Murat Özgüven ise “(...)Bu hizmetlerimiz devam edecektir” şeklinde cevap vermiştir (Yaseen ve Okuduci, 2020).

Ancak Çelik (2020a), yardıma ihtiyacı olduğu için maske talebi Türkiye tarafından karşılanan Kuzey Irak'taki Barzani hükümetinin kendisinin de PKK'nın Suriye'deki kolu olan Demokratik Suriye Güçleri (DSG)'ne maskeleri de kapsayan tıbbi destek pakedi gönderdiğini ifade etmektedir. Bu konuda Suriye'deki PKK uzantısı DSG güçlerinin komutanı olan Mazlum Abdi (ya da Türk kamuoyunun yakından tanıdığı ismi ile Mazlum Kobani) bir açıklama yaparak tıbbi destek için Kuzey Irak Yönetimi ve Neçirvan Barzani'ye teşekkür etmiştir: “Koronavirüsünü tespit etmek için tıbbi test talebimize derhal ve cömertçe yanıt veren Kürdistan Bölgesi Başkanı Kak Neçirvan Barzani'ye teşekkür ediyorum” şeklindeki açıklamayı Mazlum Kobani resmi Twitter hesabından paylaşmış ve bu açıklamalar Rudaw, Orta Doğu News gibi PKK'ya yakınlığı ile bilinen haber sitelerinde de yer almıştır (Çelik, 2020a). Dolayısıyla bu değerlendirmeler ile Çelik Türkiye'nin yaptığı yardımların PKK uzantılarına gönderildiğine işaret etmiştir.

Benzer bir olay COVID 19'un çıktığı ilk zamanlarda 2 uçakla ABD'ye tıbbi malzeme gönderilmesinde de cereyan etmiştir. ABD'ye yapılan tıbbi yardımın bir yansıması olarak ABD Dış İşleri Bakanı, Suriye'nin kuzeyinde yer alan Afrin bölgesinde PKK'nın yaptığı bombalı saldırı üzerine kınama mesajı yayınlamış ve içlerinde Türkiye muhalifi olanlar da dâhil olmak üzere birçok senatör, yardımlardan dolayı Türkiye'ye teşekkür mesajları yayınlamışlardır. Bu dönüş, yürütülen yardım politikalarının etkisini göstermesi açısından önemlidir (Alemdar, 2020). Ancak diğer yandan ABD ordusunun Irak-Suriye Özel Operasyonlar Ortak Görev Gücü'nün resmi Twitter hesabından yaptığı paylaşım, “PKK/YPG'ye sağlık malzemeleri verildiğini” duyurmuş ve bu malzemelerin Türkiye'nin ABD'ye gönderdiği malzemeler olduğuna dair haberler ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu paylaşımı destekler bir şekilde ABD, 2020 Nisan ayı başında da PKK/YPG'ye 1 milyon 200 bin dolar değerinde malzeme sağladıklarını açıklamıştır (Türkiye'nin 2 uçak dolusu malzeme gönderdiği ABD, aynı gün terör örgütüne yardım etti, 2020). PKK'ya yapılan bu

yardımın Türkiye’de duyulması ve insanların tepki göstermesi üzerine (ABD’nin PKK’ya tıbbi yardım yapmasına AK Parti’den ilk tepki, 2020) CNN Türk’te Hakan Çelik’in canlı yayınlanan programına konuk olan AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş şu açıklamaları yapmıştır (YPG’ye sağlık yardımı gönderdiği iddiasıyla ilgili açıklama, 2020):

(...) Böyle bir bilgi var ama bizim açımızdan teyit edilmiş bir şey değil ama şunu söyleyeyim. Herkes kendi tıynetinde olanı ortaya koyar. Bu temel bir kuraldır. İnsanlar tıynetlerini asla değıştirmezler. Bizim tıynetimizde merhamet, vefa, yardımlaşma, ihsan, dayanışma vardır. Biz New York’taki insanların sapır sapır döküldüklerini, o ceset torbalarının yollarda olmalarını, hele hele bunların birçoğunun da Amerika’nın o yoksul mahallerinin insanı olduğunu bildiğimiz, gördüğümüz her haber programından sonra içimiz burkuldu. Biz tıynetimizin gereğini yaptık. Türk milletinin gereğini yaptık ve insanlık olarak yardım ettik. Eğer Amerikan hükümeti de bir şekilde terör gruplarına bu yardımı yapıyorsa onlar da tıynetinde olanları yapıyorlar. Maskeyi bırakın hâlâ oradaki bazı terör örgütlerine ümit ederiz ki bundan sonra destek vermeyi akıllarından geçirmezler. Çünkü bu bir insanlık meselesidir. Biz, kendi üzerimize düşeni yapıyoruz. Böyle bir şey varsa bundan da fevkalade rahatsız olduğumuzu her şekilde ifade ediyoruz. Zaten pratik olarak da sahada PYD ile YPG ile mücadelemizi ediyoruz ABD ve bazıları destek vermelerine rağmen. (...).

Türkiye’de ilk COVID 19 vakasının açıklandığı ikinci gün derhal “PKK unsurlarına destekleri eskiden beri devam eden ve 2017’de bağımsızlık referandumuna giden Kuzey Irak yönetimine de yardım yapılması” kamuoyunda sıkıntı yaratmış olsa da, ayrıca aynı yanlışı Amerika’nın da yapması söz konusu olsa da Kuzey Irak’a yardım gönderilmesi ile AK Parti yumuşak gücün önemine ilişkin bakışını ortaya koymuştur. Türkiye’nin bakış açısına göre önemli olan Türkiye’nin tıynetinin bir gereğini yaparak adını dünyaya olumlu bir şekilde duyurmak ve bu gücü dışa vurmak olmuştur. Yapılan yardımların yanlışı amaçlarla kullanılmasına ise herkesin fitratının gereğini yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Kurtulmuş’un da değerdendirmesi olaya yumuşak güç açısından bakıldığını ve Türkiye’nin bu konuda kendi özüne uygun olanı ve insani olanı yaptığını göstermektedir. Kurtulmuş, Amerika’nın bölgedeki terör örgütüne her türlü yardımı ettiğini bildiklerini ve Türkiye’nin de buna karşı askeri olarak mücadele etmekten geri durmadığını belirterek yapılan yumuşak güç ile hem bölge insanının hem de Amerika halkının gözünde olumlu bir imaj oluşturma amacı güdüldüğünü ifade etmiştir. Diğer yandan bu unsurlara karşı silahlı mücadele de verildiğini bildirerek gerektiğinde sert gücü de meşru olarak kullandıklarına dikkat çekmektedir.

AK Parti’nin yumuşak güç anlayışında ülkelere yönelişte “Müslüman ya da Türk olması, zengin ya da fakir olması” gibi bir ayrım bulunmamakla birlikte dünyanın zor durumda olduğu günlerde Kuzey Irak’a ve ABD’ye yardım ulaştırması söz konusu olmuştur. Bu yardımlarla Türkiye, insanların saygısını kazandığı gibi ABD’nin dış politika konusunda

aldığı bazı kararları da etkilemeyi başarmıştır. Her ne kadar yapılan yardımların terör unsurlarına aktarıldığına dair söylemler ortaya çıkmış olsa da ve bu durum milliyetçilik anlamında ülkenin dış tehdidine yönelik bir anlam içererek muhafazakâr milliyetçiliğe karşı bir görüntü ortaya koysa da AK Parti'nin bu desteği Osmanlı mirası olarak anılan bir alanda yaşayan insanların (Kuzey Irak'ın) hizmetine vermesi ve ABD'ye de yaptığı yardımla böyle bir kriz döneminde Müslüman bir ülkenin gücünü göstererek ve ABD'nin dış politikada kararını etkileyerek Türk dış politikasına başka katkı sağlayacak bir eyleme yöneltmesi Türkiye açısından o günkü şartlarda milli bir durum olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla AK Parti bu davranışla birçok Türk milliyetçisi için dış tehdit olarak görülen ABD ve Kuzey Irak'a destek göndermiştir. Dolayısıyla yapılan bu faaliyetlerin hem ülke içinde hem de ülke dışında “güçlü devlet imgesi” yaratmak gibi bir işlevi olduğu açıktır. Ancak diğer yandan AK Parti için bu durum “dış ülkelere karşı bir iyilik gösterisi, Türkiye'nin ılımlılığının dünyaya gösterilmesi, medeniyetler ittifakına inanıp değer vermesi, ulus-devletlerin varlığına saygı göstermesi, dış politikada Türkiye'ye dair ortaya çıkacak saldırılara karşı önlem içermesi ve her şeye rağmen diyaloga açık olduğunu göstermesi” açısından liberal milliyetçi bir tutumu ifade etmektedir.

Yumuşak güç sadece bu ülkelerle sınırlı olmamış ve dünyanın birçok ülkesine yardımlar yapılmıştır. Bu konuda Suriye halkına bu denli sahip çıkılması dahi Müslümanların gözünde Türk imajına olumlu tesir etmektedir. Öte yandan bölgede yapılan arabuluculuk faaliyetleri ve donör ülke olma konumu da yumuşak güç ortaya koymak anlamında önemlidir. Türkiye bu pandemi döneminde Türklerin ve dolayısıyla Müslümanların yardım severliğini dünyanın dört bir yanına gönderdiği yardımlarla göstererek Yeni Osmanlıcı bir bakış açısı ile liderliğini, gücünü, tüm insan unsurlarına karşı ılımlı duruşunu tüm dünyaya göstermiştir.

“Türkiye, ‘Medeniyet Derinliği’ temelinde, kültürel ve tarihi yakınlık bulduğu Kafkaslar, Balkanlar³¹³, Orta Doğu ve genel itibarıyla Orta Asya’da gerçekleşmiş ve sürmekte olan

³¹³ Özellikle Balkanlarda Osmanlıya ait bulunan eserlerin restore edilmesi ve açığa çıkarılmasında AK Parti Döneminde büyük gayretler gösterildiği ve kaynaklar ayrıldığı görülmektedir. Osmanlıdan geriye kalan ve hâlâ bağlarımız bulunan Balkanlar da bu konuda büyük projeler yürütülmektedir. Bu konuda adeta Yeni Osmanlılık yürütülmektedir. Bu bağlamda Balkanları en iyi anlayan ve değerini bilen Türkiye olduğu ifade edilmektedir. Bu alanda birçok proje hayata geçirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Aliju, 2018; TİKA, 2018). Balkanlar'daki faaliyetler ile AK Parti'nin Yeni Osmanlılık gözettiği açıkça görülmekle birlikte kullandığı yumuşak güç araçlarının yoğunluğu ile de bölgeye verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Ancak bu çalışmanın konusunun kapsam olarak çok geniş olması nedeniyle Balkanlar incelemeye dahil edilememiştir. Öte yandan Blkanlarda Yeni Osmanlılığı değerlendiren birçok çalışma da yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar için bakınız (Mustafa, 2013; Eichler, 2021; Tüysüzoğlu, 2013).

çatışmalar ya da anlaşmazlıklarla yakından ilgilenme ve gerektiğinde arabulucu olma politika stratejisi yürütme” yaklaşımı sergilemiştir. Türkiye, Kafkasya’nın istikrarı için Gürcistan ve Rusya arasında denge kurmaya çalışmakta, Kırım meselesinde Ukrayna ve Rusya’ya yönelik farklı yaklaşımlar sergilemekte, Ermenistan’la Azerbaycan arası problemleri gidermek istemektedir. Öte yandan Türkiye’nin, İsrail-Arap uyuşmazlığında ciddi anlamda çaba harcamış olması ve İran ile Batı arasındaki nükleer krizi diplomasi ile aşma girişimi sergilemesi, bu konuda, Türk dış politikasında önemli bir yer işgal etmektedir. “Ekonomik kalkınmayla işbirliği ve insani yardımlar” konusunda Türkiye’nin maziden bu yana donör ülke olduğu görülmektedir. Geçmişte ABD ve diğer bazı ülkelerden yardım alan Türkiye AK Parti Döneminden önce Gambiya, Gine-Bissau, Moritanya, Senegal, Somali ve Sudan gibi ülkelere kredi dış yardımı ve aynı şekilde gıda yardımı yapmış, SSCB’nin dağılması ile yine Türk cumhuriyetlerine yardım yapılmıştır. Doğal afetlerde, felaketlerde de bu yardımlar ihtiyaç duyan her ülkeye yöneltilmiştir. Afganistan’ın yeniden inşası, Pakistan’ın sel felaketi, Japonya depremi, Libya krizine ilişkin yardımları bunlardan bazılarıdır (Çavuş, 2012:30-34).

Yapılan bu faaliyetlerin yansımaları ise Türkiye’nin gayretlerinin boşa çıkmadığını göstermesi açısından önemlidir. Hem insani yardımlar hem diğer diplomatik ilişkiler Türkiye’nin dünya insanları gözündeki yerini çok olumlu noktalara taşımakta ve böylece Türkiye’ye dair karalama kampanyalarına karşı bir koruma kalkanı oluşturulmaktadır. Dolayısıyla “ekonomik ilerlemeler kaydedilmesi, siyasi krizlerle mücadele edilebilir bir hâle gelinmesi, tarihi bağların olduğu ya da olmadığı ülkelere GYMH’ya oranla ciddi oranlara tekabül eden yardımlar eriştirilebilmesi ile zengin ülkeler arasında bulunduğu izlenimi verilmesi, din ayrımı gözetilmeksizin her ülke ile iyi ilişkiler sürdürülmek hedeflenerek bu ülkelerin sınırlarına saygı gösterilmesi ve ayrıca diğer ülkelerin de her ülkenin sınırına saygılı olması için gayret gösterilmesi³¹⁴” ile liberal milliyetçiliğin özellikleri bağlamında ulus-devletleri özgür kabul eden ve onlarla ilişkileri iyi sürdüren bir uygulama sürdürülmüştür. Bu anlamda “dünya insanlarına dostluk gösteren ve medeniyetler dostluğuna işaret eden” söylem, aynı zamanda eyleme de dökülmektedir. Böylece seküler davranılarak, barış işaret edilerek, modernleşme ve ileri bir millet olma görüntüsü sergilenerek esasında liberal milliyetçilik işletilmektedir.

³¹⁴ Bu konuda Rusya’nın saldırılarına karşı Ukrayna ve Gürcistana yapılan yardımlar, Ermeni saldırılarına karşı Azerbaycan’a yapılan yardımlar örnek verilebilir.

Işık (2019:94)'ın çalışmasında paylaştığına göre, Türkiye'nin 2003'ten sonra, "Orta Doğu'da ortaya çıkan sorunlarla yakından ilgilenmesi ve uzlaştırıcı aktif bir dış politika sürdürmesi, yaşadığı siyasi ve ekonomik dönüşümün Orta Doğu ülkelerinin gözünde bir başarı olarak değerlendirilmesi, kültürel etkisi ile bölgede artan çekiciliği", Türkiye'yi bir cazibe merkezi hâline dönüştürmektedir. Ayrıca yazar, Türkiye'nin, "kendisine komşu ülkelerle sıfır sorun siyaseti izlemesinin, çok yönlü dış politikada ısrar etmesinin, demokrasi-güvenlik arasında denge sağlamasının, çevre bölgelerde istikrarı tesis etmek prensibi ile hareket etmesi yönünde bir dış politika sürdürmesinin" bir neticesi olarak çevre ülkelere örnek olmasının da Türkiye'nin bölge üzerindeki yumuşak güç etkisini artırdığını bildirmektedir. Bu konuda Işık ayrıca, Türkiye'nin, 2003-2011 döneminde genel itibarıyla Orta Doğu'daki komşularla iyi ilişkiler geliştirmeyi başardığını; bölgeye yönelik söylemlerinde iş birliği, diyalog ve karşılıklı ekonomik bağımlılık şeklindeki kavramlara öncelik verdiğini; bu şekildeki yeni dış politika girişimlerinin ahlâki bir otoriteye sahip olmanın işareti olarak ve meşru bir gücün yansıması olarak görüldüğünü ve böylece Türkiye'nin Orta Doğu'daki çekiciliğini artırdığını ifade etmektedir (Işık, 2019:94-95).

Dış politika artık sadece devletten devlete diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü bir yapı değildir, ayrıca "sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası kamuoyunun" da dâhil olduğu çok aktörlü açık diplomasiye geçilmiş olduğu görülmektedir. Türkiye ise böyle bir atmosferde, yaşadığı bölgede yaptığı ticari, ekonomik ve kültürel işbirlikleriyle evvela bölgesel barışı ve böylece dünya barışını hedeflemektedir. Dış politikadaki söylemlerinden birisi olan "komşularla sıfır sorun" şeklindeki söylemi de bu amaca hizmet etmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki birçok insanın -Müslüman ve Türk kimliğine sahip olmasına gerek olmaksızın- yaşadığı problemleri Türkiye'nin önemseydiği ve bu yardımsever yaklaşımı ile dünya tarafından takdirle karşılandığı görülmektedir. ABD merkezli bir düşünce kuruluşu olan Pew Research Center'ın Orta Doğu'da yaptığı çalışmanın sonuçları "bölgede yaşayan insanlara göre Türkiye'nin Orta Doğu'da en çok etkisi artan ülke konumunda olduğunu" göstermektedir. BBC Türkçe'nin aktardığı raporlara göre ise, "bölgedeki ülke liderlerine bakışın olumsuz yönde olduğunu ancak Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ise en olumlu algılanan lider olduğu" görülmektedir. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin gerçekleştirmiş olduğu "Dünya'da Türkiye Algısı" adlı ankette yer alan "ikinci bir vatan seçmeniz gerekse hangi ülkede yaşamak isterdiniz" sorusuna % 50,6 oranla "Türkiye" yanıtını verilmiştir. İnsanların % 70'i Türkiye'nin "modern, laik, yaşam standartları iyi olan" bir ülke olduğunu düşünmektedir. Ayrıca anketin sonuçlarına göre katılımcıların %

60'dan fazlası Türkiye'yi "bölgesel bir güç; Kafkaslarda, Balkanlarda ve Orta Asya'da etkin rol alan bir ülke" olarak görüp daha etkin rol alması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Türkiye ile ilgili algıların kaynağının tespitine dönük araştırmada ise "insanların % 66,1'i algılarında medyanın etkili olduğunu, %63'ü ise ortak faaliyetlerin etkili olduğunu" belirtmişlerdir (TESAD, 2019).

2009-2010 yıllarında Arap ülkelerinde Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'nin kamuoyu araştırması Türkiye'nin bölgedeki popülerliğinin arttığını göstermektedir. 25 Ağustos-27 Eylül 2010 tarihlerinde TESEV tarafından, Mısır, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Suriye, Irak ve İran olarak 7 Arap ülkesinde yapılan araştırmada, Türkiye'ye duyulan sempati oranının % 80 gibi ciddi bir oranda çıktığı görülmektedir. 2009 yılında da aynı ülkelere yapılan araştırmalar bu oranın yani Türkiye'ye duyulan sempati oranının % 75 olduğu ve sonraki yılda % 80'e çıkmasının ise meyvelerin toplandığını göstermesi anlamına geldiği ifade edilmektedir. 2010'da İran'ın da dâhil olduğu bir diğer ankette ise, oranın % 85'e çıktığı gözlenmiştir. 2011'in Ekim ayı içerisinde, "Ürdün, Mısır, Fas, Lübnan ve Birleşik Arap Emirlikleri"nde yapılan başka bir araştırma ise, Arap Baharı'nın en büyük kazananının Türkiye olduğunu kaydetmiştir. Bu araştırma, Türkiye'nin Orta Doğu'daki en yapıcı ülke olarak görüldüğünü ortaya çıkarmıştır (Çavuş, 2012:32-33). Ancak TESEV'in 15 Ağustos-13 Eylül 2013 tarihleri arasında Orta Doğu'da bu kez kapsamı genişletilerek 16 ülkeye uyguladığı araştırmada görüşülen 2800 kişinin verdiği cevaplar değerlendirildiğinde Türkiye'nin ilgili ülkelerle geliştirdiği siyasete göre değerlendirilmesinin de değiştiği görülmektedir. Türkiye bu araştırmada imajının gücünü korumuş, katılımcıların yarısı tarafından model ülke olarak değerlendirilmiş (% 51), bölgenin güçlü siyasi aktörlerinden birisi olarak görülmüş ve Türkiye'ye duyulan sempatinin geçmiş yıllara göre azalmasında Arap Baharı sonrası koşulların etkisi olmuştur. Katılımcıların % 64'ü Türkiye'nin bölgedeki etkisinin her geçen gün arttığını belirtirken % 60'ı bölgede daha fazla rol alması gerektiğini belirtmiştir. Bu araştırma, Türkiye ile birlikte Suudi Arabistan'ın da bölgede eş değer siyasi güç olarak görüldüğü gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri ise % 67 ile bölgenin en olumlu düşünülen ülkesi olmuş ve bu sırayı % 60 ile Suudi Arabistan ve % 59 ile Türkiye takip etmiştir. Türkiye'nin katılımcılar gözündeki olumlu imajının daha yüksek çıkmasını

ise o yılın koşullarındaki ilişkilere bağlı olarak Suriye, Mısır, Irak ve İranlı katılımcıların düşürdüğü görülmüştür³¹⁵(Akgün ve Gündoğar, 2013:5-6).

Bu araştırmalar, Türkiye'nin klasik politika araçlarını bir kenara bırakarak vesayetten uzak, AB kontrolünden çıkmış, demokrasi anlamında isteğini artırmış, ekonomik olarak darboğazdan çıkmış bir şekilde yeni diplomasi araçlarını ortaya koyarak ve dış yardımlarını artırarak, ayrıca çevre ülke insanlarında olumlu imaj bırakacak uygulamalar ve söylemler ortaya koyarak itibarını yükselterek liberal anlamda barışın simgesi, ulus-devlet özgürlüklerinin temsilcisi ve güvenilen ülke pozisyonunda ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Bu süreçte Arap Baharı'nın yarattığı olumsuz ortamda bazı aksamalar olduğu ve ülkeler arasında farklı politikalar ortaya konularak hem Türkiye'nin menfaatleri hem de ilgili ülkelerin çıkarlarını temin etmeye dönük çalışıldığı söylenebilir. Dolayısıyla tüm bu müdahaleler ve girişimler Yeni Osmanlıcı bakışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

İngiltere'de bulunan "Development Initiatives" isimli kuruluş bünyesindeki "Küresel İnsani Yardım" programınca hazırlanan ve 19 Haziran 2018 tarihinde yayınlanan Küresel İnsani Yardım Raporu Türkiye'nin insani yardımlardaki çabalarını göstermektedir. 2017 yılı verilerini içeren raporda, Türkiye'nin 8,07 milyar ABD Doları insani yardım miktarıyla birinci sırada yer aldığı, ABD (6,68 milyar ABD Doları), Almanya (2,99 milyar ABD Doları), Birleşik Krallık (2,52 milyar ABD Doları) ve AB'nin (2,24 milyar ABD Doları) bu sıralamanın ardından geldiği görülmektedir. Yapılan insani yardımların "milli gelire oranı" değerlendirildiğinde Türkiye % 0,85 ile birinci sırayı almış ve dünyanın "en cömert ülkesi" unvanını almışken Türkiye'yi % 0,17 ile Norveç ve Lüksemburg takip etmiştir. Ayrıca raporda Türkiye'nin hiçbir ayırım gözetmeksizin yürüttüğü insani diplomasinin gücü bir kez daha küresel ölçekte teyit edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Bu durum Türkiye'nin bölgesel imaja ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu anlamda Yeni Osmanlıcılığın bir gereği olarak AK Parti hükümeti özellikle 2009 yılı itibarıyla yumuşak gücü aktif hâle getirerek geleneksel Kemalist milliyetçi dış politika bakışından sıyrılmıştır. Dolayısıyla Kemalist milliyetçiliğin kendi sınırlarına ehemmiyet veren korumacı ve kuşkucu yapısından uzaklaşarak lider ülke olmaya ve Türkiye sınırlarına hapsolmadan bölgesinde aktif olmaya dönük bir Yeni Osmanlılık icra edilmek istenmiştir. Diğer bir ifadeyle "dış politika" konusunda AK Parti'nin ilk dönemlerinde

³¹⁵ Bu dönemde Türkiye'nin iç politikada Gezi Parkı ve PKK Eylemleri ile mücadele ettiği görülmektedir.

vesayetin de etkisi ile icra edilen Kemalist milliyetçiliğin “Türkiye sınırları içerisinde özgürlük ve hak iddia eden teritoryal bakışından”, özellikle 2009 sonrası dönemi kapsayacak şekilde “kapsayıcı, yayılmacı, ülkenin itibarını artırmaya ve sınırları aşan hak iddiasıyla müdahaleci davranışlar uygulamaya dönük olan” Yeni Osmanlıcılığa doğru bir politika değişimi ortaya konularak Türkiye’nin itibarı artırılmıştır. Hem yardımseverliği hem de bölgede olan bitene karşı demokratik ve adil yaklaşımı ile Yeni Osmanlıcılığını artırarak süren AK Parti’nin pandemi koşullarında bile bunu sürdürmesi bu politikaya verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye dış politikadaki yumuşak güç uygulamalarında özellikle 2009 sonrasında ciddi aşamalara ulaşmıştır. Bu konuda bütçeden yapılan harcamalar ve Türkiye’ye karşı algıyı ölçen anketler bu konudaki gelişmeleri yansıtmaktadır. Ayrıca “İsrail, Ermenistan, Amerika gibi ülkelerin” yaptıkları yanlışları açıkça dünya kamuoyu önünde paylaşan Türkiye, bu yönü ile genel itibarıyla Türk’ün cihan hâkimiyeti ve İslam’ın Nizam-ı Âlem anlayışı temelinde, bireyciliğe karşı bir şekilde, sosyal bütünlüğü temin etmeye dönük bir bakışla öne çıkan muhafazakâr milliyetçi bir duruş sergilemiş olmaktadır. Türkiye bu tutumu ile hem dünya insanları hem de özelde bölge insanlarının gözünde olumlu imaj oluşturmaktadır. Öte yandan Türkiye’nin insani yardım konusunda verdiği desteklere karşın “ABD ve İsrail’in Filistin’de yaptıkları ile Kuzey Irak’ın teröre destek vermesi”³¹⁶ gibi hadiseler, Türkiye’nin bölgede olumlu görünümünün artması ile sonuçlanmaktadır. Türkiye’nin bölgeye ve dünyanın birçok yerine uyguladığı yumuşak güç için ortaya konulan emek ve ekonomik gider bazen milli olunmadığı, boşa zahmete girildiği şeklinde eleştirilse de “iyi bir Türkiye imajı oluşturularak Türkiye’ye karşı yapılan karalamaların bertaraf edilmesi ve ayrıca dünyanın birçok ülkesinde Türklere ve Müslümanlara karşı olumlu bir imaj oluşturulması” amacıyla bu faaliyetlerin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Türkiye’nin aynı zamanda tüm ülkelerin sömürülmesine karşı bir duruş sergilemesi, ülkelerin kendi kültürlerini koruyacak şekilde yönetimlerini sürdürmelerini istemesi anlamında da hem bir muhafazakâr milliyetçilik hem de Osmanlı gibi dünyaya nizam verme derdinde olması ve bu konuda öncü rol üstlenmek istemesi ile Yeni Osmanlıcı bir duruş sergilemesi söz konusudur. Öte yandan ulus-devletlerin her birinin özgürlük sınırlarını kabul etmesi ve dünyanın da buna riayet etmesi için uluslararası kuruluşlar aracılığı ile bu insanların haklarını araması da liberal milliyetçiliği ifade etmektedir.

³¹⁶ TESEV’in araştırması bölgede en güvenilmez ülkelerin Amerika ve İsrail olduğunu göstermektedir (Akgün ve Gündoğar, 2013:6).

Dolayısıyla ekonomik gücün arttığı, siyasi istikrarsızlıkların azaldığı dönemlerde bu konuda daha güçlü bir milliyetçi duruş sergilendiği de dikkat çekmektedir. Ancak bazen ilgili ülkelerle ticari ilişkilerin sürmesi ya da Türk unsurların bu ülkelerde yaşıyor olması AK Parti için ülke dışı etkileyici olarak milliyetçi duruşunun şiddetini ve pozisyonunu etkileyerek bazı adımları atmada ya da fiilleri ortaya koymada geride kalmasına sebep olabilmektedir. Bu konuda Kırım Tatarları, Irak Türkmenleri ve Doğu Türkistan örnekleri açıklayıcı olacaktır.

AK Parti iktidara geldiğinde özellikle, dış ülkelere güvenlik açısından dikkat edilmesi gerektiğini değerlendiren Kemalist devlet resmi ideolojisinin dış politika anlayışında bir takım değişiklikler yapsa da, iktidarının ilk dönemlerinde vesayet baskısıyla “Kemalist temelde korumacı ve İslamî sivrilme kaydetmeyen” bir milliyetçiliği sürdürmeyi tercih etmiştir. Çünkü AK Parti iktidarının parti kapatma gibi hadiseler yaşamadan varlığını devam ettirmesi gerekmiştir. Özellikle 2007 sonrasında “vesayet karşısında sivil iktidarın güçlenmeye başlamasına ve ekonomik olarak önceki döneme kıyasla daha kontrol edilebilir iyi bir konuma gelinmesine” bağlı olarak, bilhassa Davutoğlu ile birlikte dış politika söylem ve uygulamalarının değişmesi paralelinde, komşu ülkelerin potansiyel düşman olarak algılanması anlayışından vazgeçilmiştir. Böylece dış politikada esnek davranmaya karşı olan Kemalist milliyetçilik³¹⁷ duruşundan uzaklaşılarak daha esnek ve ılımlı yansıtılabilen, ekonomik getirilerin daha önemli görüldüğü, ülke özgürlükleri ile demokrasinin rehber edildiği liberal temeldeki milliyetçiliğe kayışın sergilendiği yumuşak güç ile kamu diplomasisi araçlarının önemli hâle gelmeye başladığı görülmektedir. Ancak diğer yandan 2010 sonrası dönemde yumuşak güç ve kamu diplomasisi kullanımı artmakla birlikte, bölgedeki terör unsurlarıyla da aktif mücadele devam etmiştir. Bu durum ise bize özellikle yumuşak gücün yanında aslında akıllı gücün de işletildiğini göstermektedir. Çünkü AK Parti için “komşularla sıfır sorun” anlayışı önemli olsa da Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar ve çevresinde yaşananlar bunun daimi bir kural olarak uygulanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Özellikle Arap Baharı ile başlayan süreçte AB ve ABD gibi ülkelerin ikircikli tutumu ve Türkiye’nin bölgeye mümkün olduğunca

³¹⁷ Kemalist devlet ideolojisi “yurtta barış dünyada barış” ilkesini benimserken AK Parti “komşularla sıfır sorun” anlayışını benimsemektedir. Bu konuda aralarında bir benzerlik olsa da Kemalist devlet ideolojisi, “Türkiye’nin Batı’ya yönelmiş olması, Orta Doğu’nun modern bir görünümde olmaması ve Kurtuluş Savaşı döneminde bölgede yaşananlar çerçevesinde bölge ülkelerine karşı bir güven kaybı yaşanması” temelinde hareket ederek bu bölgedeki ülkelerle ilişkilerinde mesafeli olmayı tercih etmiştir. Ancak AK Parti Osmanlıcılık temelinde bölgeye bakarak tarihi, kültürel temelde ilişkileri geliştirmeyi ve ekonomik anlamda bölge ülkelerinin birbiri ile bağımlı hâle gelmesini tercih etmiştir.

demokrasinin gelmesi beklentisinin çakışması bölge ülkeleri ile sürekliliği sağlanan bir sıfır sorun anlayışının sergilenmesini engellemektedir. Dolayısıyla AK Parti bu süreçte yumuşak güç ve kamu diplomasisi uygulayarak ilişkileri karşılıklı bağımlı ve iyi bir duruma getirme gayretlerinde tıkanma yaşayabilmektedir. Ancak her ne olursa olsun yumuşak güç, kamu diplomasisi, ritmik diplomasi, arabuluculuk faaliyetleri gibi yeni dış politika yöntemleri ve YEE benzeri yeni olan ya da TİKA gibi yenilenen dış politika araçları Türkiye'nin dış politikasının geleneksel Kemalist anlayıştan oldukça uzak bir konumda olduğunu göstermektedir.

Bu anlamda AK Parti'nin komşularla ilişkilerini geliştirme gayreti hep var olsa da ilk başlarda klasik diplomasi araçları ile yola devam ederken özellikle vesayetten kurtulması ve ekonomik olarak belirli aşamalara ulaşması ile 2010'lara doğru dış politika yöntem ve araçlarında değişime gitmesi ile birlikte daha ılımlı, arabulucu bir yaklaşım sergilemiştir; ancak özellikle Arap Baharı sonrası süreçte Türkiye'nin ilişki düzeyini geliştirdiği liderlerin devrilmesi Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerini geriletmiştir. Bu süreçte ilişkilerin gerilemesi ile birlikte kontrolden çıkması hâli Türkiye için tehlike oluşturunca doğrudan askeri müdahaleler yapılması da gerekmiştir. Ancak AK Parti Döneminde bu tür askeri müdahalelerin meşruluk zemininde işlemesi ve bölgeye karşı her daim yapıcı bir yaklaşım sergilenmesi söz konusu olmuştur. Bu konuda AK Parti özellikle BOP eş başkanı olduğu süreçte model ülkenin hükümeti olarak bölge ülkelerinin demokrasi ile yönetilen modern ülkeler olarak gelişmesinden yana olmuştur. Mısır örneğinde de görüldüğü gibi "Mısır halkının demokrasi ile iktidara taşıdığı bir lideri deviren bir hal içerisinde olması ya da devrilmesine göz yumması" sonucunda Mısır ile tüm ilişkiler askıya alınmıştır. Ancak günümüzde yeniden ilişkilerin tesisine ilişkin olumlu bakış açısı içinde olmayı sürdürerek yapıcı olduğunu da kanıtlamıştır. Bunun bir diğer güzel örneği de bölgede İsrail'in yaptıklarına karşı Türkiye'nin karşı koymasıdır. Ancak Türkiye bu karşı koyuşun ve gerektiğinde ilişkileri askıya almasının ardından İsrail'e kapısını açık tutmaya devam etmektedir. Bu örnekler de AK Parti'nin Kemalist milliyetçi dış politika bakışından sıyrılarak Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçilik bakışa doğru kaydığını açıkça ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla bu dönemde ilk başlarda Kemalist formatta bir milliyetçilikle dış politika ilişkileri sürdürölmek istense ve AB konusunda halkı özgürleştirici tavırlarla liberal dönüşümler gerçekleştirilse de devam eden süreçte milliyetçiliğin dine, tarihe ve kültüre yakınlık bağlamında muhafazakâr yönü daha ağır basmış ve yürütölen politikalarda

mazlumların sesi olma, onları koruma ve kollama şeklinde adeta bir Yeni Osmanlıcılık ve korumacı bir yayılmacı milliyetçilik sürdürülmüştür. Ancak dünyada yaşanan olaylarla birlikte Suriye³¹⁸,deki güvenlik açığı ve ülkede özellikle 2015 sonrasında yaşanan terör olayları ve FETÖ darbe girişimi Türkiye’yi sert önlemler almaya yönelterek Kemalist milliyetçiliğin dış politikada “temkinli olunmasına ve ülke çıkarlarının korunmasına” dönük olan yönünün benimsenişinin artmasına neden olsa da yumuşak güç ve kamu diplomasisi uygulamalarından asla vazgeçilmemiştir. Ancak yumuşak güç kullanılmasının meseleyi çözmeye yetmemesi hâlinde akıllı gücün bir bileşeni olan askeri güç harekete geçirilerek Türkiye’nin haklarının her koşulda korunacağı tüm dünyaya gösterilmek istenmiştir.

5.2.Ermeni Meselesi

Ermeniler, Anadolu’da yaşadıkları uzun yıllarda bağımsız bir devlet olamamakla birlikte Osmanlıda yaşamlarını refah içinde sürdürmüşler ve devletin üst kademelerinde vazifeler edinmişlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında devlete isyan ettikleri gibi sivil Anadolu halkını katletmeye başlamışlardır. Bunun üzerine 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu³¹⁹ ile göçe tabi tutulmuşlardır. Ermeniler sonraki süreçte bu göçü “yüz binlerce Ermeni’ye soykırım uygulandı” şeklinde dünya kamuoyuna yansıtmaya çalışsalar da açılan toplu mezarlar soykırıma uğrayanların Türkler olduğunu kanıtlamıştır (Memiş, 2005:2-5). Bilhassa, 1960’lı yıllar sonrasında, Türkiye ve Türkler aleyhindeki faaliyetlerini artıran Ermenilerin iddiaları arşivlerle boşa çıkarılsa da onlar propagandadan vazgeçmemişlerdir (Memiş, 2005:10).

Ermenistan 23 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek SSCB’den ayrılmıştır. Ermenistan’ın yüz ölçümü (29.743 km²) Türkiye’nin Sivas ili kadardır. Denize kıyısı olmayan ve doğal kaynakları kıt olan bir ülke konumundadır. Müslümanlar tarafından çevrelenmiş olan Ermenistan, “küçük devlet irredentizmi” ile hareket etmek suretiyle Azerbaycan’a ait olan Dağlık Karabağ (Dağlıq Qarabağ) bölgesini işgal ettiği gibi Türkiye

³¹⁸ Ekşi (2018:239-244)’nin belirttiğine göre, Suriye krizi ile birlikte Türk dış politikasının askeri araçlara indirgenmesi söz konusu olmuştur.

³¹⁹ 3 Ağustos 1914’de Birinci Dünya Harbi’ne dâhil olması ile Ermeniler, Anadolu’da oturan binlerce Türkü çoluk çocuk, genç ihtiyar ayırımı yapmadan katletmiştir. Osmanlı Hükümeti de tedbiren Ermeni isyanları, eşkıyalıklarını durdurmak için 27 Mayıs 1915’de üç maddelik bir tehcir (Göç Ettirilme) kanunu çıkararak memleketin diğer bölgelerine gönderebilmelerine imkân tanımış ve çıkarılan yönetmeliklerle de “göç ettirilen şahısların mal, can ve namuslarını koruyucu çeşitli düzenlemeler getirilmiştir (Memiş, 2005:6).”

topraklarının belli bir kısmını da “kaybedilmiş” Ermeni toprakları olarak kabul etmektedir. Ermenistan’ın diğer komşusu Gürcistan’la da ilişkileri kötü seyretmektedir. Ancak İran ve Ermenistan birbirlerinin izolasyonunu kırmaya yönelik pragmatik bir ortaklık içerisindeyler. Rusya ile Ermenistan’ın ilişkileri ise sıkı bir himaye ve bağımlılık ilişkisi niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Rusya, Ermenistan’ın ABD, AB ve NATO ile ilişki geliştirmesine engel olmaktadır (Bayram, 2016:69-70).

Yayılmacı milliyetçi anlayışla hem Azerbaycan Türklerinin hem Türkiye Türklerinin topraklarında gözü olan Ermeniler Azerbaycan’ın topraklarını uzun yıllar işgal ederek bölgede tansiyonu yükseltmiştir. Türkiye’ye karşı ise propagandalarla soykırım karalaması yaparak bu konuda kamuoyu oluşturmak ve uluslararası baskı yapmak istemiştir. Bu hususta adeta bir etnik milliyetçilik sürdürmektedir. Ancak Azerbaycan ve Türkiye ise bu konuda teritoryal bir milliyetçiliğin ötesine geçmemiş ve sınırlarını muhafaza ederek ülke içinde milli birlik ve istikrarı teşvik etmek istemiştir. Bu süreçte Türkiye’deki iktidarlar iç ve dış tehditleri göstererek kitleleri ulus-devlet birlikteliğinde daha sıkı davranmaya yöneltmiştir.

Ermenistan’ın yönetici kadroları soykırım iddiasından hiç vazgeçmemiş ya da vazgeçememişlerdir. Karabağ Komitesi’nin ve sonrasında Ermeni Pan-Nasyonal Hareketi’nin liderliğini üstlenerek siyasete dâhil olan Ter-Petrosyon, 1991’de Ermenistan’ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi “Ermeni soykırımı” söylemini kaldırmaya bağlı olsa da Ermenilerin genel itibarıyla, “soykırımla” tarihi yaşam alanlarını, kültür miraslarını ve maddî değerlerini kaybettiklerine inandıkları görülmektedir. Güvensizlik ve istikbal kaygısı şeklindeki psikolojik hislerle “1915 Olaylarını” seçilmiş travma hâline getirdikleri gibi bir “millî gurur meselesi” olarak da gördükleri açıktır. Diğer bir engel ise “Dağlık Karabağ meselesi” olmuştur. Bu toprak hukuken Azerbaycan’ın iken nüfus çoğunluğu Ermenilerden mütevellittir ve Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Burada “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” adlı de facto bir devlet ilan edilmiş; ancak Ermenistan hükümetince tanınmamış bir cumhuriyet olarak kalmıştır. Çünkü tanınması hâlinde Ermenistan’ın bölgeye müdahale etmiş olduğu veya olayları tahrik etmiş olduğu suçlaması ortaya çıkması muhtemeldir. Özellikle yüzlerce Azerbaycan Türkü’nün öldürülmüş olduğu “Hocalı Katliamı”ndan sonra uluslararası baskı ortaya çıkabileceği için Ermenistan verdiği desteği reddetmeyi tercih etmiştir (Bayram, 2016:70-71).

Dolayısıyla Ermenistan etnik milliyetçilik yaparak Azerbaycan Türklerine soykırım yapmış ve bunu kabul etmiş olmamak için Azerbaycan'dan kopardığı toprakları ayrı bir cumhuriyet olarak organize etmiştir. Bu durum Türkiye için de etnik milliyetçilik bağlamında kabul edilebilir olmamış ve Türkiye ülke dışındaki Ermenilerle ilişkilerinde Azerbaycan ile Ermenistan'ın bu alanla ilgili sorunlarında Azerbaycan'a desteğini sürdürmüştür.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Kafkas Devletlerine olumlu yaklaşım sergilemiş ve Ermenistan ile de bu süreçte ilişkiler kurulmuştur. Ancak Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları, Rusya'nın engelleri, ABD'nin baskısı³²⁰ gibi gerekçeler süreci tıkamıştır (Görgülü, 2008: 6-7). Ter-Petrosyan, görevi sürecinde Türkiye ile ilişkileri geliştirmesi ve Dağlık Karabağ politikasında revizyona gitmesi neticesinde hem iç hem dışta güçlü bir muhalefetle³²¹ karşılaşması sonucu ikinci kez cumhurbaşkanı seçilse de baskılara dayanmayıp istifa etmek durumunda bırakılmıştır. 1998'de iktidara gelen Koçaryan da statükoyu sürdürmüştür. 2001'e gelindiğinde "Ermeni ve Türk üyelerden oluşan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu kurulmuş"sa da Ermenilerce sürdürülememiştir. 11 Eylül sonrası ABD'nin Kafkaslarda daha güçlü konuşlanması Rusya ile Ermenistan'ı daha da yakınlaştırmıştır. Bu süreçte özellikle enerji ve ticari ilişkilerde İran'la yakınlaşmaları artmıştır (Bayram, 2016:72-73).

Dolayısıyla AK Parti öncesinde Ermeni liderler politika üretim sürecinde Karabağ meselesi çözülmeden çevre ülkelerle ilişkilerin iyileşemeyeceğini ve sorunların çözülemeyeceğini anlasalar da Ermeni milliyetçiler statükonun sürdürülmesinden yana olduklarından herhangi bir ilerleme kaydedememişlerdir. Bu süreçte Türkiye ve Azerbaycan'la barış ve yakınlaşma girişimleri Karabağ meselesinde düğümlenmiştir.

AK Parti Dönemine denk gelen yıllara bakıldığında, 2004 yılından itibaren Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri ve mali konulara ilişkin birçok anlaşmanın imzalanmış olduğu görülmektedir. 2008 yılında Türkiye'nin Ermeni sınırını açma teşebbüsü Azeri Türkleri tarafından hoş karşılanmamış, hatta Türkiye bu konudaki kararı ile protesto edilmiştir. Türkiye'nin bu konuda "Azerbaycan'ın maruz kaldığı işgal sonlanmadıkça bu isteğini gerçekleştirmeyeceğine" ilişkin garantisi ikili ilişkileri tekrardan güçlendirmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye Ermeniler konusunda "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

³²⁰ Bu hususlarda detaylı bilgi için bakınız (Görgülü, 2008: 6-7; Bayram, 2016:72).

³²¹ Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun), Ermeni Komünist Partisi ve Ermeni Demokratik Liberal Partisi dâhil olmak üzere pek çok parti ve grup tarafından.

(KKTC)'ye uygulanan ambargonun yumuşatılması ve ABD'de Türkiye aleyhine çalışmalar yürüten Ermeni Lobilerinin faaliyetlerinin sınırlandırılması” konusunda da mühim destekleri olmuştur (Koç, 2016:122-123).

Bu anlamda AK Parti ilk dönemlerinde Türkiye'deki statükoyu aşan bir davranışla özellikle 2008 döneminde Ermenilerle duvarları yıkma girişimlerinde bulunarak esasında ABD ve AB gibi oluşumların isteklerine yönelme ve ekonomik anlamda Türkiye'ye değer katma, tüm milletlerin milli sınırlarına saygı gösterme, demokratik ve modern bir görüntü verme ve bu konularda “Ermeni soykırımı iddiasını” ortadan kaldırma gayretleri bağlamında liberal milliyetçi bir tutum sergilemiştir. Ancak bu kez Azerbaycan'ın tavır alması bağlamında Türkiye soy bağlılığı çerçevesinde etnik temelde bir milliyetçi tutumla yeniden Azerbaycan'a bağlı bir dış politika seyretmeye yönelerek politikalara yansıyan milliyetçiliğini yeniden değiştirmek durumunda kalmıştır³²².

Ekşi (2018:282), Ermenistan'la normalleşmenin esasında 2007'de Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından gizli yürütülen bir süreç olarak başladığını 6 Eylül 2008'de spor diplomasisi ile sürdüğünü ve devamında Gül'ün Erivan'a maç izlemeye davet edildiğini belirtmektedir. Bundan altı gün sonra Van'da Ermeni Akdamar Kilisesi 95 yıl sonra normalleşme göstergesi olarak ibadete açılmıştır. 2009 protokolleri imzalanmış; ancak TBMM'den geçen ve onaylanan protokol Ermenistan tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle Ekşi, sürecin “kamu diplomasisi” formunda gerçekleşmemesi ve Azerbaycan'da gerekli kamuoyu bilgilendirmesinin yapılmaması sebebi ile Azerbaycan'la ilişkilerin bozulduğunu ifade etmektedir (Ekşi, 2018:282-284). Bu anlamda Ermeni lobilerinin ırkçı milliyetçi tutumları ile Ermeni yönetimine yaptıkları baskı Türkiye ile olan normalleşmeyi sonlandırmıştır.

2008'de ise Karabağ'da doğup orada siyasete atılmış birisi olan Sarkisyan, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu dönemde Koçaryan'ın politikalarının devam ettiği görülmektedir. Özellikle “2008 yılında Güney Osetya'da patlak veren Rusya-Gürcistan Savaşı” Ermenistan'ın Türkiye'ye yaklaşmasında etkili sebep olmuştur. Savaş esnasında Gürcistan sınırının kapanması Ermenistan'ın ithalatının üçte ikisini durdurmuştur. Bu anlamda Türkiye sınırının açılması önemli hâle gelmiş; ancak Türkiye toprakları üzerinde irredentist hayallerini konuşmayı da sürdürmüştür. Böylece reel politik ile psiko-politik çatışması ile

³²² Ancak şu da bir gerçektir ki AK Parti Ermenilere dış politikada başka şekilde, iç politikada başka şekilde yaklaşmıştır. Buna ilişkin milliyetçi duruşu da değişmiştir. Bu durum konunun ilerleyen sayfalarında irdelenmiştir.

ciddi bir paradoks ortaya koymuştur. Bu dönemde ABD, Türkiye'ye "Ermenilerle ilişkilerini normalleştirilmesi için" ciddi baskı yapmıştır. Çünkü ABD, Ermenistan'ı Rusya'dan uzaklaştırmak istemiştir ve soykırım meselesi ile Ermenilerin elini güçlendirerek Türkiye'ye baskı ortaya koymuştur. Ermenistan Rusya'ya askeri üs sağlama konusunda da öneme sahiptir. 6 Eylül 2008'de ABD teşviki ve İsviçre arabuluculuğu Ermenistan-Türkiye maçında Erivan'da Gül ile Sarkisyan'ı bir araya getirmiştir. Sonrasında Nisan 2009'da ilişkileri normalleştirmeye dönük bir yol haritası ortaya konulsa da Ermenistan iç siyasetinde buna tepki ortaya çıkmıştır. Bu atmosfere rağmen, her iki ülke 10 Ekim 2009'da "Diplomatik İlişkilerin Tesisi" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi"ni öngören iki protokol imzalamıştır. Ancak Sarkisyan, Türkiye'nin ön şartlarını gerekçe göstermek suretiyle 22 Nisan 2010'da protokollerin onay sürecinin dondurulduğunu açıklamıştır. Sarkisyan'ın Türkiye'ye yaklaşma adımları milliyetçi Ermenilerince tavizkarlık olarak kabul edilmiştir. Dolayısı ile Sarkisyan "ne Ermeni diasporasını, ne Avrupa'yı, ne Rusya yönetimini, ne de ülke içindeki reform yanlılarını" memnun edebilmiştir (Bayram, 2016:72-74).

Ermeniler, Türklerin sınırlarına göz diken bir yaklaşımla yayılmacı bir milliyetçilik gütseler de ülke sınırlarında ticaretin tıkanması ekonomik anlamda milli çıkarlara aykırılık teşkil etmesi bağlamında ABD'nin Ermenileri Ruslardan uzaklaştırma istekleri ile Türkiye üzerindeki talepleri sürecin akışını sürekli değiştirmektedir. Bu süreçte Ermeniler de milliyetçi duruşlarını politikalarına yansıtırken değişim göstermiştir. Türkiye ise bir yandan ABD baskısı diğer yandan Azerbaycan'ın beklentileri arasında liberal milliyetçilikle etnik milliyetçilik arasında kayan bir değişken tutum sergilemek durumunda kalmıştır.

Türkiye, 2009 yılı itibarıyla "komşularla sıfır sorun" politikası muhasebesi çerçevesinde Ermenistan ile de sorunlu olan ilişkileri düzeltmek girişiminde bulunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun bu kararı almasında özellikle "ABD başkanı Obama'nın seçim vaatlerinde söz verdiği soykırımı tanıma, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile geliştirilecek ticari ilişkilerde Ermenistan'ın Gürcistan'a alternatif bir kapı olması ve AB'nin zımni talepleri"nin etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için başlatmış olduğu süreçte Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan maçı esnasında "Azerbaycan bayraklarının stada alınmaması ve bir güvenlik görevlisinin Azerbaycan bayrağını çöpe atması" gibi tatsız hadiselerin gerçekleşmesi Azerbaycan kamuoyunun Türkiye aleyhine büyük bir kızgınlık göstermesine sebep olmuş

ve bunun bir göstergesi olarak tepki niteliğinde Bakü Türk şehitliğindeki Türk bayrağı indirilmiştir. Sorun tarafların ikili görüşmeleri çerçevesinde çok büyümeden çözülerek Türk bayrağı Bakü'deki şehitliğe tekrardan asılmış (Koç, 2016:123) olsa da Türkiye'nin Ermenistan ilişkilerini sürdürmede ya da Azerbaycan ile olan dostluğunu devam ettirmede diğer ülke engel olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye bu hususta eninde sonunda etnik milliyetçiliğe dönüş gösteren bir tutum sergileyerek asla Azerbaycan'dan vazgeçmemiştir.

Yarı-başkanlık sistemi ile yönetilen Ermenistan'da kuramsal olarak dış politikanın ana karar alıcıları “cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanı”dır. Ancak her ne kadar makamı bunlar işgal etse de uygulamada ülke dış politikasının şekillenmesinde önemli rol “çok güçlü baskı gruplarında”dır. Bunların başında çeşitli ülkelerde bulunan “Ermeni diasporası ve örgütleri” gelmektedir. Bu anlamda Ermenistan'ın, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında, nüfusuna oranla en büyük ve en etkili diaspora örgütlenmesine sahip olduğu görülmektedir. Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Ter-Petrosyan ile halefi Koçaryan ve günümüzdeki cumhurbaşkanı Sarkisyan, ihtilafli hususlarla ilgili gerçek bir politika izlemeye çalıştıklarında, “kamuoyunun ve diaspora örgütlerinin” baskısına karşı koyma gücüne sahip olamamışlardır. Bu durum, reel politik faktörlerle psiko-politik faktörlerin birbirini itmesi ve çekmesi şeklinde değerlendirilmektedir (Bayram, 2016:70). Böyle bir ortamda diasporanın milliyetçi tutumu Türkiye-Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerini yıllardır iyileşemez süreçlerden geçirmiştir. Türklere karşı ileri sürülen Ermeni Soykırımı yapıldığı iddiası, Ermeniler tarafından yapılan Hocalı Katliamı ve Dağlık Karabağ'ın işgali üzerinden cereyan eden tartışmalar, Ermenistan-Türkiye-Azerbaycan üçlüsü arasındaki ilişkilerin seyrini belirlemekle birlikte bu tartışma ve çözümsüzlük ortamında ABD, AB ve Rusya kendi çıkarlarını takip etmeye yönelmektedir.

Memiş (2005:9), çalışmasında, Ermenilerle ilgili sözde soykırım ölümü rakamlarının “neredeyse nüfuslarının üzerine çıkan rakamlar kullanılarak abartıldığına” dair rakamsal sunumlar³²³ yaptıktan sonra, o esnada tehcir sonrası ortadan kaybolan Ermeni sayısına ilişkin dikkat çeken rakamlar vermektedir. Memiş'in belirttiğine göre eğer Türkiye'de oturanlar ve başka memleketlere göçen Ermeniler de sayılırsa Ermeni kaybının 300.000 kadar olduğu görülmektedir. Bu sayıya çete ve isyan harekâtında ölenler ve düşman safına geçerek Türklere karşı savaşırken ölenler; ayrıca savaş ortamında, yokluk ve hastalıktan ölen kişiler de bu rakama dâhildir. Yazar ayrıca Türk kayıplarının bu süreçte Ermeni

³²³ Bu rakamsal değerler için bakınız (Memiş, 2005:9-11).

kayıplarından daha fazla olduğunu belirtmektedir. Ancak yine de Ermeniler ile olan ilişkiler, AB uyum sürecinde Türkiye'nin karşısına çıkarılmaya devam etmektedir. Bu anlamda “Ermenilerin Azerbaycan ile olan Karabağ meselesi, AB baskıları çerçevesinde gelişen diyalogda soykırımın kabul edilmesinin istenmesi, Ermenistan'ın Türkiye ile sınır kapısının açılması meselesi, yapılan kazılarda toplu mezarlardan çıkan cesetlerin Türklere ait olması meselesi” gibi meseleler süreci tıkamaya devam etmektedir (Memiş, 2005:9-11).

Ermeniler soykırıma ilişkin bir iddia ile Türkiye'den “tanınma, toprak ve tazminat” beklentisi içerisinde olsalar da özellikle AK Parti Döneminde daha özgür bir konuşma tavrı içerisinde olmaları, daha özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri, azınlıklarla³²⁴ birlikte sıkıntılarının çözülmesi söz konusudur. Bu konuda Ermenilerin AK Parti'yi Türkiye'deki diğer partilere kıyasla “daha az milliyetçi” olan bir parti olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Bu sebeple genel itibarıyla seçimlerde Erdoğan'ı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda Türkiolog Artak Şakaryan, AK Parti dışındaki diğer partileri, “daha milliyetçi, Azerbaycan yanlısı ve tehlikeli” görmektedir³²⁵ (Türkiolog: AK Parti Ermeniler için tek seçeneğidir, 2014). Der Spiegel Dergisi'ne konuşan Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob de benzer şekilde Erdoğan hükümetinin “kendilerine karşı yakın davrandığını” ve bu sebeple seçimlerde AK Parti'ye oy vereceklerini söylemiştir. Patrik, AK Parti yönetim süreci ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Dürüst olmak gerekirse, Biz Ermeniler, AKP'yi CHP muhalefetine tercih ediyoruz. AKP azınlıklara karşı daha az milliyetçi bir tutum sergiliyor. Erdoğan hükümeti bizim taleplerimize karşı çok açık” (Ermeni Cemaati seçimlerde Ak Parti'yi destekleyecek, 2007; Duran, 2018b:378).

AK Parti özellikle dini haklar konusunda azınlık kesimin özgürlüklerini tanıyarak onların refahını artırmada büyük bir işlevi üstlenmiştir. AK Parti milletvekili adayı olan Ermeni asıllı Markar Esayan bu hususta azınlıkların cumhuriyet tarihinde görmedikleri ilgiyi AK Parti hükümeti döneminde gördüklerini belirterek “İlk defa farklı dinlerdeki insanlar kimliklerinden ötürü tehdit algısı hissetmemeye başladı” (AK Parti'li Eseyan: “Azınlıklar Görmedikleri İlgiyi Bu Hükümetten Gördü” , 2015) şeklindeki söylemi ile gerçekleştiren özgürlük ortamını ifade etmektedir. Cemaat Vakıfları Temsilcisi olan Moris Levi bu

³²⁴ Detaylı bilgi için bakınız (Korkusuz ve Ergün, 2008:108; Alkan, 2009:94).

³²⁵ Bu hususta dönem dönem Ermeni çoğunluğun başka partilere oy vermeye yöneldiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Özellikle AK Parti'nin, o dönem içerisinde Ermenilerin isteklerine dönük tutumları, Ermenistan ile ilişkisi, Ermeni soykırımına ilişkin söylemi ve milliyetçiliğinin tonu bu kararda etkili olmuştur (Ermeni Gençler Umutlu, 2015; Ermeni Cemaati seçimlerde Ak Parti'yi destekleyecek, 2007; “Afedersiniz Ermeniler” oylarını kime verecek, 2014).

konuda azınlıkların ibadet özgürlüğü konusunda “Türkiye’nin özellikle son 20 yıllık süreçte ibadet özgürlüğü üzerine titreyen bir ülke olduğunu, herhangi bir Yahudi ya da Hristiyanın kendi çevresindeki mabetlerde ibadetini yapabildiğini ve hiçbir izin almadan ibadetlerini gerçekleştirebildiğini ve hatta bazı ibadetlerin, ibadethane dışına da taşabildiğini” belirtmektedir.

AK Parti’nin Ermenilere azınlık hakları ve dini haklar dışında daha fazlasını verdiğini belirten değerlendirmeler de yapılmaktadır. Süryani Kadim Vakfı Başkanı Sait Susin ise durumu “Türkiye’de son 10 yılda hayal bile edilemeyecek noktalara gelindiğini” belirten söylemi ile özetlemektedir (Azınlık cemaat vakıfları: Hayal edemeyeceğimiz noktadayız, 2019). Çeşitli temaslarda bulunmak üzere Diyarbakır’a gelen Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili Başpiskopos Ateşyan ise AK Parti Döneminde kendilerine verilen hak ve huzuru şu şekilde dillendirmektedir³²⁶ (Namlı ve Batı, 2017):

AK Parti’nin gelişiyle biz var olduğumuzu hissettik. Kimliğimiz bize verildi, elimizden alınan emlakların bir kısmı bize geri iade edildi. Bu AK Parti ve başında olan Cumhurbaşkanımız sayesinde oldu. Emlaklarımızın gelişiyle bazı vakıflarımız kendilerini toparlayabildiler, sıkıntılarını giderdiler. Diğer taraftan ‘din değişimi’ diye bir şey yoktu, mahkeme ile olurdu. Ama şimdi mahkeme ile değil nüfus dairesine gidiyorsun yeni kimliğini alıyorsun ve dinini Hristiyan, Musevi yazdırabiliyorsun veya açık bırakıyorsun. Kiliselerimizi onarmakta sıkıntı çekiyorduk ama bugün çok rahat kiliselerimizi onarıyoruz. Kiliselerimizi, okullarımızı, hastanemizi, mezarlıklarımızı çok rahatlıkla yaşatabiliyoruz. Bütün bunları Cumhurbaşkanımız başta olmak üzere AK Parti’ye borçluyuz.

Bu değerlendirmeler AK Parti’nin iç politikalarında “güven temelinde kaygıları olan ve başka din ile milletlere bu gözle bakan bir anlayışı benimseyen” Kemalist milliyetçilikten uzaklaşan bir bakış sergilediğini göstermektedir. Diğer yandan “dini siyasete karıştırmadan tüm milletlerin değerlerine saygı duyarak, başka etnisiteden olsalar da bu ülkenin (Türkiye’nin) insanı olarak görerek ve bu anlamda vatandaşlığı dikkate alıp vatandaşlık temelinde bir millet anlayışı yaklaşımıyla” tüm ulusları eşit gören bir “milliyetçilik anlayışı” sergilendiği dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle AK Parti Ermenilerin soykırım iddialarına karşı kendi ulusal sınırlarını önemseyen, ulus-devlet sınırlarında ayrıştırmacı davranışlara mahal vermeyen ve Türkiye topraklarından hak iddia edilmesine karşı duran tutumu ile bir liberal milliyetçilik sergilediği ifade edilse de diğer yandan iç politikada Ermenilere karşı davranışlarında liberal çok-kültürcü bir tutum sergileyerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yararlandığı haklardan yararlanmasını önemseyen bir tutumla, Kemalist milliyetçi bakışın Ermenilerde sınırlı ve kısıtlı tuttuğu beklentileri

³²⁶ Örneğin; 2009’da TRT’ye bağlı olan TSR’de Ermenice yayın yapılmaya başlanması mümkün olmuş, 2010’da Kayseri Üniversitesi ve 2011’de Trakya Üniversitesi’nde Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur (Duran, 2018b:376-377).

özgürleştiren bir davranış sergilemiştir. AK Parti'nin bu davranışının altında Yeni Osmanlıcı bakışını aramak gerekmektedir.

Öte yandan AK Parti'nin farklı dinlere veya azınlıklara karşı iyi davranışlar sürdürmesi ile Osmanlının tutumuna uygun hareket ettiği söylenebilir. Bu anlamda Ermenilerin dış politikada yaptıkları soykırım baskısına karşın AK Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan bu insanları “Türkiye’de ayrıma maruz bırakmadığı gibi her türlü özgürlüklerini tanımış ve haklarını da iade etmiştir”. Bu tutumu ile AK Parti'nin Yeni Osmanlıcılık anlayışı çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir.

Ancak bir yandan bu haklar ve özgürlükler tanınırken diğer yandan özellikle AK Parti Döneminin Ermenilerle ilgili en değerli görülen adımlardan biri de Erdoğan'ın yaptığı taziye mesajı olmuştur. 23 Nisan 2014'te Erdoğan'ın yapmış olduğu taziye mesajında “tüm Osmanlı vatandaşları için acılı günler olduğu, yaşanan acılara adil yaklaşılması gerektiği, mecburi yapılan tehcirin bugün Ermeni ve Türk vatandaşların arasında duygudaşlık kurulmasını engellememesi gerektiği, acılı tarihe adil hafıza ile bakılması gerektiği, acıların yarıştırılmasının kimseye faydalı olmadığı, acıların anılması ve paylaşılması gerektiği” hususları yer alsa da bu söylemde nasıl bir anlam çıkarıldığı konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Mesaj içeriğinde devlet güvenliğinin zarureti, açlık, kötü hava şartları, hastalık gibi hususlar, Ermenilerin Müslümanları arkasından vurması gibi ifadeler yer verilmemiştir. Ayrıca ilgili mesajda “soykırım” ifadesi kullanılmadığı gibi “insani boyutun altı çizilmiştir” ve böylece “resmi yaklaşım” terk edilmiştir. Bu konuşmayı bir kesim “2009'da Ermenistan'la imzalanan protokolün siyasi devamı, ilişkilerin düzelmesi ve soykırım iddialarının tarihçilere bırakılması” yönünde yorumlarken diğer birçok yazara göre bu taziye mesajı Türkiye tarihinde bir milattır ve ayrıca “inkâr ve reddedişin son bulduğu büyük bir politika değişikliğidir”. Bu söylem Türkiye'nin Ermeni diasporasına karşı tutumunu değiştirdiği şeklinde algılanmıştır. Öte yandan bir beklenti de oluşturan bu davranış Türkiye’de yaşayan Ermenileri daha umutlu hâle getirdiği gibi somut adımlar atılacağı beklentisini de ortaya çıkarmıştır³²⁷ (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:1-3).

³²⁷ Bu konuda dış kamuoyu güzel söylemler paylaşırken iç kamuoyu yapılan tartışmalarında atılacak somut adımlar üç öneri şeklinde ortaya konmuştur: Bunlar (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:1-3): “1915 Olaylarında hayatını kaybeden Ermenilerin torunlarına, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ve Türkiye’de yaşama imkânı verilebileceği; Karabağ sorunu şart koşulmaksızın Ermenistan ile sınırların açılabilmesi ve gelişen turistik ve ticarî ilişkiler sayesinde iki tarafın birbirini anlamasının kolay hâle gelebileceği; 1915 Olayları esnasında mal ve mülklerini terk etmek durumunda kalan Ermenilerin torunlarına sembolik tazminatlar ödenerek vakıflar için toprak-mal iadesi gibi jestlerin yapılabileceğidir. Bunun yanında, Ermenilere ait kutsal yerlerin restorasyonuna devam edilmek suretiyle Ermenistan’da yaşamakta olan insanların bu yerleri pasaportsuz olarak ziyaret etmesine izin verilebileceği de bir tavsiye olarak ortaya atılmıştır”.

Yaslıçimen ve Uçar Nurcan (2015:3-5), Türkiye’de Erdoğan’ın yaptığı benzeri söylemlerin “Ermeniler ve dünya kamuoyu tarafınca” tarihin bagajını boşaltırcasına okunduğunu ve bu taziye mesajı sonrasında eskiden tabu olan “soykırım” ifadesinin, önüne “sözde” sıfatı konulmaksızın rahatça konuşulmaya başlandığını ifade etmiştir (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:3-5). Türkiye’nin Ermenilere bu söylemle yaklaşması Kemalist milliyetçiliğin statükocu tutumunun değiştirildiği ve Ermenilerle kucaklaşmak istendiği algısı yaratmıştır. Dolayısıyla eskiden olan bitenin bugünü etkilemesinin anlamsızlığı ifade edilerek sulh zeminine davet ortaya konulmuştur.

Her ne kadar 2014 taziye mesajı soykırım söylemlerinin önünü açan bir özgürlük ortamı yaratmış olsa da bu süreçte ortaya konulan siyasi değerlendirmelerin soykırım meselesinin kabul edilmediğini bize göstermektedir. Erdoğan, 2014 taziyesi sürecinde “Ortak tarih komisyonu kurulsun” çağrısı yapmakla birlikte Türkiye Arşivlerinin tüm araştırmacılara açık olduğunu da belirtmiştir. “Türkiye Cumhuriyeti hukukun evrensel değerleriyle uyumlu her düşünceye olgunlukla yaklaşılmaya devam edecektir” şeklinde hukuki gereğine işaret ederek “1915 Olaylarının Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu hâline getirilmesi de kabul edilemez” demiş ve 24 Nisan açıklaması ile ilgili olarak “Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile normalleşme olmaz” (1915’te ölen Ermeniler için ilk taziye mesajı, 2014) diyerek dış baskı ile siyasi çıkarımlara karşı durmuştur. Hem Azerbaycan meselesinde bir duruş sergilemiştir hem de burada ortak komisyon ve arşivlerin açılması söylemi ile esasında karar vericinin kaynaklar olduğuna işaret etmiş ve kararı siyasi çıkarılara bırakmamıştır. Burada özgür bir bakış açısı sergileyerek bir iddia ortaya koymaktan ziyade iddiaların arşivlerle çürütülmesine dönük bir liberal tutum ortaya konulduğu gibi soykırım iddiası karşısında soya güven göstererek Azerbaycan’ın durumunun sahiplenilmesi ortaya konularak etnik milliyetçilik sergilenmiştir.

Ancak bu olumlu taziye adımından sonraki sene her şeyin tersine döndüğü görülmektedir. Yaslıçimen ve Uçar Nurcan (2015:3) bu konuda “100. yılında Ermeni soykırımı iddiasının tüm dünyada tanınacağına, Ermeni devleti ve diasporasının bu konuda uzun süredir çalışmalar yaptığına” dair ortada söylentilerin baş gösterdiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda 24 Nisan tarihi yaklaşırken önce Papa Françesko’nun ayini ve açıklaması gelmiş, ardından Avrupa Parlamentosu’nun Ermeni meselesi hakkındaki karar tasarısı, 269’a karşı 351 oyla kabul edilmiştir. Her ne kadar bu karar bağlayıcı olmasa da bu tutum Türkiye’nin gündemine oturmuştur (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:3-5).

Bu konuda Papa'nın açıklamasına Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan sert tepki gelmiş ve Vatikan Büyükelçisi Mehmet Paçacı istişareler için Ankara'ya çağırılmıştır. Çavuşoğlu'nun değerlendirmesi: “Bosna ve Ruanda Olayları uluslararası mahkemelerce soykırım olarak saptanmasına rağmen bunlara ‘toplu kıyım’ diyor ama hukuken tanınmayan 1915 Olaylarıyla ilgili ‘soykırım’ ifadesi kullanılıyor. Burada bir çelişki ve ayrımcılık var” şeklinde olurken Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri daha sert karşılık vermişlerdir. Davutoğlu bu konuda Ermeni meselesine dair siyasi baskıya izin verilmeyeceğini, Avrupa Parlamentosu kararının “tarihe dayalı olarak nefret sonucu doğuracak” bir karar olduğunu ayrıca “Avrupa'daki Türk ve İslam karşıtlığını körükleyeceğini” telkin etmiştir. Davutoğlu ayrıca: “Türkiye ile Ermenistan arasında komşuluk ilişkilerini geliştirmeye hazırız. Bizi isyan ettiren şudur: acı Türklerin acısıysa unutulsun. Böyle bir tavra karşıyız. Acıları paylaşmaya hazırız ama boyun eğmeyiz” açıklamasını yaparak Ermeni meselesinin uluslararası siyasetin bir baskısı olarak kullanılmasına karşı çıkmıştır³²⁸ (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:3-5).

Bunlara ilaveten AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mahir Ünal katıldığı bir canlı yayında, Amerika'nın 24 Nisan'ı Türkiye'ye karşı uluslararası bir kart olarak görmek sureti ile gündeme taşıdığını belirterek, “Bugün ise yapılan tamamen tarihin siyasileştirilmesi, tarihin susturulup bir yaptırım aracı hâline getirilmesinden ibaret.(...)” ifadelerini kullanarak burada amacın Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak olduğunu belirtmiştir (Yener, 2019). Konu ile ilgili AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik de aynı sertlikte alınan karara karşı duruş sergilemiş³²⁹ ve bu kararın Türk-Amerikan ilişkilerinin iklimini zehirlediğini ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine de mani olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı'nın “arşivlerin açılması ve tarihçilerin birlikte çalışması” şeklindeki yapıcı çağrısından Ermenistan tarafının kaçtığını belirtmiştir (Son Dakika Haberi: AK Parti'den ABD'ye Ermeni kararı tepkisi, 2019).

Dolayısıyla Ermeni meselesinde Kemalist milliyetçi duruştan dış politikada liberal milliyetçi ve iç politikada liberal çok-kültürcü duruşa yönelerek politika ortaya koyan AK Parti, Ermenilerin Avrupa Parlementosunda aldıkları karar karşısında derhal bir söylem geliştirerek Türklüğü ve üniter yapıyı korumaya dönük bir şekilde Kemalist milliyetçiliğe dönüşü simgeleyen bir duruş ortaya koymuş ve yapılan adaletsizliğe söylem düzeyinde

³²⁸ Bu şekilde hükümetin karşı tavrı bir kesimden takdir toplarken bir kesimde “Türkiye'nin eski günlerine döndüğü” imajı oluşturmuştur (Yaslıçimen ve Uçar Nurcan, 2015:3-5).

³²⁹ Çelik'in bu konudaki konuşmasının tamamı için bakınız (Son Dakika Haberi: AK Parti'den ABD'ye Ermeni kararı tepkisi, 2019).

karşılık verdiği gibi barış hususundaki kanaatini yinelemiştir. Böylece AK Parti, her şeye rağmen ilişkileri geliştirmeye hazır olduğunu göstererek aynı zamanda liberal milliyetçi anlamda ulus-devletlerin sınırlarına saygılı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ancak bu tür bir özgürlük ortamında Ermenilerin rahat bir şekilde soykırım meselesini konuşur hâle geldiği de bir gerçektir. Bu şekildeki bir söylem özgürlüğü Kemalist milliyetçiliğin “vatandaşlık temelli Türklüğü ve üniter yapıyı korumak isteyen soy ırkçılığını reddeden tutumuna aykırılık teşkil etmektedir”. Oysa AK Parti Ermenileri hem arsalarını iade ederek hem ibadethanelerini açarak ve diğer birçok konuda uygulamada da özgürleştiren bir liberal çok-kültürcülüğü sergileyerek onları vatandaşlık temelinde ve hatta Yeni Osmanlıcı zeminde kendi milletinden gördüğünü göstermiştir.

Esasında AK Parti’nin Ermenileri özgürleştiren bu yaklaşımı ve sunduğu özgürlükler onların memnuniyetini kazanmış olacak ki Ermenilerin üst düzey temsilcileri Ermeni diasporasının soykırım gayretlerine karşı duruş niteliğinde değerlendirmeler ortaya koymuştur. Örneğin; Patrik II. Mesrob Ermeni diasporasının soykırım baskısını şu şekilde değerlendirmiştir (Ermeni Cemaati seçimlerde Ak Parti’yi destekleyecek, 2007):

Bu taktik bize yardımcı olmaz. Tabii 1915 yılındaki kanlı olaya karşı suskun kalamayız. Ama Ermenilerin de Osmanlı hükümetine karşı silahlarını kaldırıp hata yaptıklarını da görmeliyiz. Osmanlı hükümeti de silahlı Ermenileri cezalandırma yerine Suriye çöllerine sürerek tüm Ermeni halkından intikam aldı. Bu korkunç dönem kesinlikle unutulmamalı ama biz her şeye rağmen ileriye bakmalıyız. Ermeni soykırımını kabul etme talebi şu anda bize yarar sağlamaz. Bu tutumumuz nedeniyle biz diaspora Ermenileri tarafından sık sık saldırıya uğruyoruz. ABD’deki Ulusal Ermeni Komitesi kısa bir süre önce bizi Türklerin işbirlikçisi olarak suçladı. Ama ben doğal olarak Türkiye’deki Ermenilerin yurtdışındakilerden farklı düşündüğünü sanıyorum. Diaspora Ermenileri her şeyin bir seferde gerçekleşmesini istiyor. Ama bu Türkiye gerçeğinden çok uzaktır. Ermeni soykırımının tanınmasında ısrar edilmesi yerine biz Türklerle Ermeniler, Türkiye ile Ermenistan arasında diyalogun geliştirilmesi için çaba göstermeliyiz.

Bu konuşma ile Patrik, “soykırımı yapıldığı dayatmasını Türkiye’nin kabul etmeyeceğini, Ermenilerin de Osmanlıda uslu uslu oturmadıklarını, Osmanlının isyancı Ermenileri cezalandırmak yerine göç ettirerek daha yumuşak bir tutum sergilediğini, diasporanın çok ırkçı davrandığını ve düşmanca tutum sergilediğini” ortaya koyarak esasında günün şartlarında Türkiye’de huzurlarının yerinde olduğunu işaret eden bir duruş sergilemişlerdir. Esasında Patrik, Türkiye’deki memnuniyetleri karşısında diasporanın da saldırısına uğradıklarını belirterek yapılan bu müdahale karşısında Türkiye’nin ulus-devlet kimliğine saldırılmaması gerektiğine dönük liberal milliyetçi bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Avşar (2020), yazısında konuyu daha geniş bir perspektiften alıp inceleyerek, Erdoğan’ın 2014 taziye söyleminin “O güne kadarki devlet politikasının ve resmi tarih anlatılarının tamamını yerle bir” eden çok cesur bir açıklama olduğunu belirtmiş ve sonrasında bu

söylemin yavaş yavaş değişime uğradığını belirtmiştir. Taziye konuşmasındaki ifadelerle ilişkin 2015'teki açıklamada I.Dünya Savaşına hafif bir değinilip geçilen bir değerlendirme ortaya konulurken 2016'da "I.Dünya savaşının trajik koşullarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenileri"ne dair bir konuşma yapılmıştır. 2017'de "I.Dünya Savaşı'nın zor şartlarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenileri"ne taziye ifade edilirken 2018'de "I.Dünya Savaşı'nda yitirdiğimiz Osmanlı Ermenileri" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. 2019'da yine aynı "I.Dünya Savaşı'nda yitirdiğimiz Osmanlı Ermenilerini" ifadesi kullanılırken 2020'de ise "I.Dünya Savaşı'nın ağır şartlarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Yazar, 2014'ten sonraki süreçte Ermenilerle ilgili taziye söyleminin boyut değiştirdiğini ve tehcirde ölen Ermenilere ilişkin bir taziye mesajı olmaktan çıkarak savaşta ölen Ermenilere yönelik bir taziye yapılmaya başlandığını çalışmasında açıklamıştır. Bu durum hükümet politikasındaki değişimi de ortaya koymuştur. Avşar'a göre "2017'den itibaren mesajlardaki dilin kurgusu, ölen Ermenilerin âdeta I.Dünya Savaşı nedeniyle ve savaşta öldüğüne yönelik bir anlatıma dönüşmüştür". Ayrıca günümüze doğru geldikçe "bu derin acı" eski devletin diliyle "ama onlar da öldürdü" ile harmanlanmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Sözcüsü yaptığı sert açıklama ile "sadece ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)'nın öldürdüğü diplomatlar için" bir taziyede bulunmuştur (Avşar, 2020). Bu konuda Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın 2020 yılında 24 Nisan'a yönelik açıklaması ve şehit diplomatlara ilişkin sözleri aşağıdaki gibidir:

(...) I.Dünya Savaşı'nda yaşanan kayıplar, hepimizin ortak acısıdır. Tehcir ve tenkil kararı ile göç etmek zorunda kalan Ermeni vatandaşlarımızın hayatını kaybetmesi, Ermeni isyanlarında masum Anadolu insanlarının katledilmesi ve 1850 ila 1920 arasındaki göç ve savaşlarda beş milyona yakın Müslümanın hayatını kaybetmesi, ortak acımızdır. Acıları yarıştırmak yaralarımızı sarmaz. Küçük siyasi çıkarlar için Türkiye düşmanlığı yapanlar tarihi gerçekleri örtbas edemezler. Soykırım lobisinin husumet dili ne bugünümüze ne de yarınımıza katkı sağlar. 1973-1984 yılları arasında Asala terör örgütü tarafından katledilen Türk diplomatlarını asla unutmayacağımızı herkes bilmelidir. Bu vesileyle şehit diplomatlarımıza Allah'tan rahmet diliyorum. Soykırım yalanıyla ve siyasi hesaplarla Türkiye'ye zarar vereceğini sananlar yine yanılacaklardır. Türkiye Cumhuriyeti, tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına ve yeni düşmanlıklar üretilmesine asla izin vermeyecektir. İşlemediği bir suçtan dolayı Türk milletini mahkûm etmeye çalışan ve bir takım kararlar alan ülkeler, önce kendi karanlık tarihlerine bakmalıdır. Türkiye, arşivler ve tarihi gerçekler ışığında, akıl ve vicdana dayalı, ortak acı ve müşterek gelecek perspektifini esas alan her tür yapıcı yaklaşıma olumlu cevap vermeye ve bölgemizde barış, huzur ve istikrar için çalışmaya devam edecektir (Avşar, 2020).

Dolayısıyla daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek gerekirse AK Parti Ermenilere karşı Kemalist milliyetçilikten iç politikada liberal çok-kültürcü yaklaşıma ve dış politikada liberal milliyetçiliğe doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Ancak zaman içerisinde Ermenilerin soykırım meselesi konusunda ısrarcı ve saldırgan tavırları karşısında AK Parti özellikle

2016 sonrasında bir söylem değişikliğine giderek Ermenilere karşı söylemlerini “siz ile biz aynı kaderi yaşadık, birbirimizin acısını paylamalıyız, acımız ortak” şeklindeki yaklaşımdan yeniden Kemalist milliyetçiliğe dönerek savunmacı ve korumacı bir dille “madem siz hâlâ bu yalana alet oluyor ve hâlâ kendi ölülerinizi konuşuyorsunuz o halde bizim de kayıplarımız var” şeklinde bir söyleme dönüştürmüştür. Dolayısıyla iktidarının ilk yıllarında vesayetin taviz vermeyen tutumu ile Kemalist milliyetçi bir duruş gösteren AK Parti gizli görüşmelerle başlayan ve 2008 sonrası gelişen bir iletişim sürecini yaşayarak AB’ye uyum ve dış politikada Yeni Osmanlıcı bir atmosferin yaratılması beklentileri çerçevesinde liberal çok-kültürcülüğe ve liberal milliyetçiliğe kayış gerçekleştirmiş olsa da 2017 itibarıyla yeniden bir Kemalist milliyetçi korumacılığa dönüş yapmak durumunda kalmıştır.

Bu süreçte AK Parti buradaki söyleminde dostluğa ve barışa çağrı yaptıktan sonra Türklerin de acıları olduğunu ve bu acıların Türkiye Cumhuriyeti’nin yakın tarihinde bile sıcak olduğunu belirterek diplomat şehitler anılmış ve öte yandan soykırım iddiasını tarihi bir kanıt olmaksızın kabul eden ülkelerin kendi tarihlerinde utanç tabloları olduğu belirtilerek “milli birlik ve beraberliğe dayalı, Türklüğü korumaya dönük, üniter yapı ve dile ve ayrıca şanlı bir geçmiş şuuruna önem veren özellikleriyle” Kemalist milliyetçilik sergilemiştir. Avşar (2020) da bu görüşü destekler şekilde, AK Parti’nin “her kritik dönemeçte MHP’lileşme sürecinde emin adımlarla ilerlediğini deklare ettiğini belirterek “geçmişin acılarını samimiyetle tartışan, konuşan ve buna bağlı olarak kalıcı adımlar atmak hedefini dillendiren ilk parti olmaktan uzaklaşmaya başladığını ve “artık bir yandan da ASALA’nın cinayetleri ile Ermenilere devlet tarafından uygulanan tehcir ve imha politikalarını eşitleyen eski söyleme geri döndüğünü” belirtmiştir (Avşar, 2020). Ancak yine de AK Parti Türkiye’deki Ermenilerin özgürleştirilmesinde ve haklarının temininde olumlu davranış sürdürerek Ermeni diasporası karşısında onları “Türkiye safına çekerek” kazanma eğilimini sürdürmüştür. Bu tutumu ile de Yeni Osmanlıcılık sergilemeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan AK Parti’nin özellikle dış politikada Türkiye’nin soykırım yaptığı iddiaları ile saldırıya uğradığı evrelerde AB ülkeleri gibi modern ülkelerin dış politikadaki bu davranışlarını iç politikada popülist bir söylemle milliyetçi tepkilere dönüştürerek ekonomi gibi meselelerde yaşanan sorunların üzerinin örtülmesinde kullanıldığı belirtilmektedir.

Diğer bir ifadeyle AK Parti dış politikada Türkiye'ye karşı yapılan bu haksızlıkları iç politikadaki sorunları tamir etmede kullanmıştır³³⁰.

5.3.AB ile İlişkilerde Yaşanan Dalgalanmalar

Avrupa Türkler için Osmanlının elindekilerini yitirip Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünü kabullendiği an itibari ile önemli olmaya başlamıştır. Bu konuda Çalış ve Metkin (2017:3) de, Türkiye için Avrupa³³¹'nin öneminin Osmanlıdaki modernleşme ve Batılılaşmaya dair yaptıklarında gizli olduğunu belirtmektedir. Osmanlının modernleşerek yeniden eski gücüne ulaşma kaygıları yönünü Avrupa'ya dönerek onu taklit yaparak ilerleyebileceği yargısına ulaştırmıştır. Bu durum esasında Batı'nın Doğu karşısında üstünlüğünün kabullenilmesi anlamını taşımıştır. Osmanlının küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti Batılılaşma çerçevesinde gayretlerini sürdürse de Avrupa'nın bütünleşmesinin içerisine dâhil olamamıştır. Bu konuda AB'nin Türkiye'yi birliğine dâhil etmemesinin gerekçeleri olmakla birlikte Türkiye'nin de AB'ye girmeyi hak ettiğini düşündüren gerekçeleri bulunmaktadır. Ancak gerçek şudur ki Avrupa, teknoloji anlamında ileri düzeyde olmasıyla Türkiye için önemli olmakla birlikte Türkiye'nin bölgede yalnızlaşmaması ve ekonomik çıkarları için de zaman zaman çok önemli hâle gelmiştir. Bu süreçte Türkiye her daim Doğu ile Batıyı, Asya ile Avrupa'yı, Müslümanlıkla Hristiyanlığı bağlayan bir köprü pozisyonunu üstlenmeye çalışmıştır.

Osmanlı modernleşme için gayretlerini sürdürse de ekonomik olarak güçlü bir devlet olamamasının da etkisi ile ülke sınırlarında etnik milliyetçiliğin yayılmasına bağlı olarak parçalanırken Avrupa bu süreçte kendi içerisinde güvenlik ve ekonomik çıkara dayalı olan milliyetçi saiklerle bir birleşme gayretlerine girişmiştir (Tekin, 2004:202-203). Ancak I.Dünya Savaşı bu birleşmeyi³³² çıkmaza sokmuştur. Ancak bu süreçte Pan-Avrupa düşüncesini yaymaya çalışan düşünürler bu konuda çalışmalarını sürdürseler de özellikle Mussolini ve Hitler'in tavırları birlik fikrine zarar vermiştir. II.Dünya Savaşı sonrası

³³⁰ Bu konuda detaylı açıklama için bakınız (Kaliber, 2020).

³³¹ Avrupa kimliğinin temelinde “Grek (Yunan) medeniyeti” aklı, demokrasiyi, bireyi ve özgürlüğü; “Roma medeniyeti” devlet, hukuk ve vatandaş düşüncesini; “Hristiyanlık” ise manevi değerleri (merhamet, kardeşlik, Tanrı karşısında eşitlik vb.) katarak Avrupa'nın temel yapısını oluşturmuştur (Çakmak, 2007:5-12).

³³² Avrupalı devletleri birleşmeye iten nedenlere bakılacak olursa öncelikle “aralarındaki sorunları çözerek savaşları önlemek düşüncesi” ve “ortak Hristiyan dinine ve Avrupalı devletlerin varlığına olası tehlikeleri bertaraf etmek” düşüncesi ana sebeplerken “ekonomik büyüme için ortak bir pazar ihtiyacı doğması, aralarında din ve kültür birliğinin pekiştirilmesine ilaveten büyük ve egemen bir güç olma niyeti” de tali sebepleri oluşturmaktadır (Çakmak, 2007:12-23).

“Avrupa Direnişi” isimli örgüt kurulmuş ve Avrupa’da barışın sağlanarak bütünleşmenin olabileceğini ifade etmiştir. Özellikle II.Dünya Savaşı’nda kullanılan silahlar yönetici ve halkın gözünü korkutmuştur. Bu nedenle liderler bu yıkımları sonlandırmak adına birlik çağrısı yapmış ve bu süreçte bazı birlik teşebbüsleri çeşitli adlarda gerçekleşmiştir³³³. Mayıs 1949’da Avrupa Konseyi ve Mayıs 1950’de Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı (AKÇT) kurulması somut bir adımı teşkil etmiştir. Sonrasında Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Ayrıca AET’nin adı Avrupa Topluluğu (AT) olarak değiştirilmiştir. 1992 Maastricht Antlaşması’nın yapılması ve Soğuk Savaş’ın bitmesi sürecinde yaşananlar sonucunda AT’nin adı, topluluktan birliğe geçişin işareti olması açısından AB olarak değiştirilmiştir (Çakmak, 2007:12-23).

Bu süreçte Avrupa kendi içinde ekonomik ve güvenlik beklentisi olan bir birleşme amacı gütse de İtalya ve Almanya’nın daha etnik bir milliyetçiliğe yönelerek bu birleşmeyi geciktirdiği görülmektedir. Osmanlı ise bu süreçte önce “Osmanlılık olarak ifade edilen ve Osmanlı vatandaşlığı temeline dayanan liberal çok-kültürcülüktен” “sadece Müslümanları içine alan İslamcı milliyetçiliğe” ve en son aşamada “etnik bir milliyetçilik olan Türk milliyetçiliğine” evrilmiştir. Bu süreçte pan milliyetçilik olarak bir Turancılık söylemi ortaya konulsa da gerçekleşeceğine dair inancın I.Dünya Savaşı ile birlikte yitirildiği görülmektedir. Ancak bu zaman diliminde Türklerin etnik milliyetçiliğe dayanan Turan hayali sonlanırken II.Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın birleşebileceğine dair Avrupalılar tarafından benimsenen liberal çok-kültürcü düşünce güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. Bu zaman diliminde özellikle II.Dünya Savaşı’nın yıkıcılığı Avrupa’da barışı sağlamak için güvenliğin yanında ekonomiyi de önemseyen milliyetçi bir birleşmeyi gerekli görmüştür. Avrupa bu süreçte birleşme adımlarını akrabalık ilişkileri, dil benzerlikleri, din ortaklığı gibi benzer yönleri önemseyerek ortaya çıkarıp ortak kurumlarda birlikte hareket edecek şekilde atsalar da Türkiye Müslüman ülkelerle din temelinde ya da Türk devletlerle Türk etnik yapısı temelinde bir birleşme amacı gütmeden medeniyetin ışığını Avrupa’da arayarak bu medeniyetin içerisinde kalmak ve AB’ye dâhil olarak zengin ve medeni bir devlet olma gayretini sürdürmüştür. Bu şekilde Batıcılığı önemseyen bir Türklüğün vatandaşlık temelinde benimsendiği Kemalist milliyetçi anlayış, Türk devletinin iç ve dış politika anlayışını etkilemiştir. Bu etki ile Doğu toplumları ile daha mesafeli, Rusya ile ölçülü ilişkiler yürüten Türkiye, Batı’yı önemseyerek oradaki

³³³ Bu konudaki detaylar için bakınız (Çakmak, 2007:16-28).

değerleri benimseyen bir tutum sergilenmiştir. “Avrupa’nın sahibi olduğu modern değerler ve teknoloji, Osmanlının izlerinin silinmek istenmesi, ekonomik olarak gelişme arzusu, soğuk savaş döneminde güvenlik” gibi gerekçeler Avrupa’ya yakınlaşmadaki tercihi belirlemiştir.

Bu kaidelerle Türkiye’nin 29 Temmuz 1959’da AET’ye tam üye olmak için başvurmuş olduğu görülmektedir. 1960 darbesinin yaşanması Türkiye’nin Avrupalı olma kimliğini sorgulatsa da diğer yandan ekonomik anlamda yeterli görülmeyen Türkiye ile 1963’te Ankara Anlaşması imza edilmiştir. Soğuk Savaş dönemi içerisinde olunmasının da etkisi ile Türkiye’nin “kesin olarak bir Avrupa ülkesi olduğu ve 22 yıllık bir sürecin nihayetinde de tam üye olabileceği teyit ve deklare edilmiştir”. Süreç içerisinde yeniden bazı antidemokratik girişimlerle birlikte 71 muhtırası ve 80 darbesi gibi sıkıntılı hadiseler de gerçekleşmiştir (Çalış ve Metkin, 2017:13-16). Ancak ilişkilerin iyi gitmemesinde Türkiye’nin iç koşullarında yaşadığı sıkıntıların yanı sıra AB’de yer alan Türkiye karşıtı aktörlerin de etkisi olmuştur³³⁴. Türkiye her şeye rağmen AB’ye girme gayretini sürdürmüş ve Gümrük Birliği ile bu isteğini somutlaştırsa da AB için Gümrük Birliği’nin anlamı “Türkiye’yi içeri almadan Avrupa’nın yörüngesinde tutmak” olarak yorumlmuştur (Çalış ve Metkin, 2017:16-17).

Türkiye AB’ye üye olma girişimlerini sürdürse de Avrupa bünyesinde bulunan bazı ülkelerin etnik veya muhafazakâr milliyetçi tutumları nedeni ile Avrupa’dan sayılmayarak engellenmiştir. Diğer yandan Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ile birlikte demokrasi sorunları gibi inişli çıkışlı hadiseler Türkiye’yi bu hedeften uzaklaştırmıştır. Bu süreçte, Türk siyasetçilerin “AB’ye yakınlaşmak” olarak okuduğu Gümrük Birliği’nin imzalanması ile Türkiye AB’ye birçok taviz ve fırsatı sunmak durumunda kalmıştır. Bu durumun milliyetçiliğin “millet çıkarı savunucusu olma, kendi gücüne dayalı ekonomik gelişmeyi isteme ve iktisadi avantaj edinmeyi temin etme” ilkeleri ile çatıştığı söylenebilir. Alınan bu Gümrük Birliği kararı Türkiye’ye ekonomik kayıp getirdiği gibi AB’ye üyelikten ziyade zorunlu bir bağımlılık getirerek Türk milletin özgürlüğünü zedelemiştir.

³³⁴ Yunanistan 1981’den 2004 yılına kadar ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) 2004 yılından sonra kimi zaman doğrudan, bazen de Fransa ve Almanya gibi büyük aktörlerin taşeronu olarak Türkiye’nin AB üyeliğine engel olmuşlardır. Yunanistan’ın bazen Kıbrıs’la ilgili çıkarları için Türkiye’ye yaklaştığını belirten Çalış ve Metkin, Atina’nın, Türkiye’nin 1999’da Helsinki Zirvesi’nde aday ülke olarak ilanı ile buna karşılık Kıbrıs’ın AB üyesi olmasını garanti altına aldığını ifade etmektedir. Böylece 2004 yılında Yunanistan, GKRY’nin tüm adayı temsilen AB’ye üye olmasından sonra ise geri plana çekilerek, bu rolü GKRY’ne devretmiştir (Çalış ve Metkin, 2017:13-16).

Sonraki süreçte ise Türkiye, 1999'da toplanan Helsinki Zirvesinde AB'ye "adaylık" statüsü almayı başarmıştır. 2002 Kopenhag Zirvesinde ise AB'nin istemiş olduğu temel kriterleri sağlaması hâlinde "tam üyelik müzakerelerine başlanacağı" belirtilmiştir. 2002'de hükümeti devralan AK Parti AB uyumu kapsamında reformları gerçekleştirmeye başlamıştır (Koç, 2016:120).

Türkiye'nin Kemalist milliyetçi bir bakışla Batı'ya yönünü dönmesi bölgesel şartlar da dikkate alındığında bir zaruret gibi görünmekle birlikte muhafazakâr oluşumların da bu şekilde AB'ye üyelik beklentili politikalar ortaya koymaları şaşırtıcı bir durum olarak yorumlanabilir. Ancak daha önce de değinildiği gibi Türk muhafazakârları Batı'ya karşı bir pozisyon sergilememekle birlikte Batı'nın teknolojisini almaya önem vermişlerdir. Bu anlamda kendisi de muhafazakâr görüşleri benimseyen AK Parti bu süreçte Batı ile Doğu arasında bir sentez kurmaya dönük bir amaçla AB'nin üyelik beklentilerini karşılamaya dört elle sarılmıştır. AK Parti bu yaklaşımıyla pragmatist bir beklentiyle iç politikada dindarları ibadet özgürlüklerini sağlayarak rahatlatmak için AB'nin demokrasi yönlü yeni belgelerine ihtiyaç duymuştur.

Bu süreçte AK Parti'nin "vesayetin baskısından sıyrılma isteği, Avrupalı olunarak dini özgürlükleri temin edebileceği düşüncesi, AB'den ekonomik getiri sağlayacağı inancını benimsemesi, oy getirisinin artacağını düşünmesi ve vesayetin iktidarına müdahale etmesini engelleyerek iktidarda daha uzun süre kalma düşüncesi" AK Parti'yi AB konusunda kararlı adımlar atma konusunda zorlayarak Kemalist milliyetçiliğin Batı'ya yönelik Türk milliyetçiliği bakışını yavaş yavaş dönüştürerek Türk devleti çatısı altında toplanan etnik unsurların ciddi taleplerine cevap veren bir liberal çok-kültürcü özgürleştirme ile birlikte, ekonomik anlamda da AB ile birlikte hareket eden liberal milliyetçi bir tutuma doğru yönelmiştir. Bu süreçte "azınlıklara verilen hakların artırıldığı, vakıfların mallarının iadesinin gerçekleştirildiği, dini anlamda her unsurun özgürleştirildiği" birçok adım atılmış ve Kemalist milliyetçilik bağlamında işleyen diğer dinlere, etnik yapılara ve azınlıklara karşı temkinli duruş değiştirilmiştir. Akyiğit (2020:153) bu konuda toplum birliğini sağlama noktasında kültür ve ulusal kimliğin liberal milliyetçilik için önemli olduğunu bildirmekle birlikte günümüzün modern toplumlarında milliyet ve yurttaşlık ilkesi arasındaki bağın çok-kültürlülük ve çok-ulusluluk koşulları arasında yeniden revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Yazar "liberal milliyetçilikte yurttaşlık ve ulusal kimlik tanımlamasının türdeş olmadığını ve bu tipolojinin ulusal azınlıkları arkaik bir yapı olarak görerek değersizleştirmediğini" belirtmektedir. Bu

anlamda AK Parti bu konuda bahsi geçen liberal milliyetçi duruşuyla AB müktesebatına uygun düzenlemeleri gerçekleştirmiş, partisinin kapatılmasını engellemiş, Kürtçeye ve Kürtlerin beklentilerine dönük isteklerini yerine getirerek çözüm sürecini gerçekleştirebilmiş, ekonomi ve serbest piyasaya ilişkin beklentileri karşılayabilmiş ve ideolojisine dönük yeni düzenlemeleri hayata geçirebilmiştir.

AK Parti Döneminde 2005’de müzakere edilen ülke konumuna gelen Türkiye, devam eden süreçte tam üyeliğe layık görülme de bu süreçte başka ülkelerin AB’ye alınmasında Türkiye’den beklenen kıstaslar beklenmemiştir. Dolayısıyla AB’nin 2004, 2007 ve 2013’deki genişlemelerinde de önceki Akdeniz genişlemesinde olduğu gibi bu ülkelerin hiçbirinden AB normlarının “üye olmadan tam olarak karşılanması” şartı beklenmemiştir. Bu ülkelere üyelik içerisine girdikten sonra standartları sağlama fırsatı verilmiştir. Hatta eski sosyalist ülkelerin ekonomik, siyasal, toplumsal yapılarını ve alışkanlıklarını ne oranda değiştirebildikleri meselesi de muammadır (Çalış ve Metkin, 2017:16-17). Bu durum AB’nin meseleye etnik ya da din milliyetçiliği temelinde yaklaştığını göstermektedir. Ancak diğer siyasi iktidarlar gibi AK Parti de bu süreçte AB yörüngesinde kalmayı ve AB’ye girmek için kapıyı zorlamayı günün şartlarında gerekli görmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de İslamî kesim AB’ye olumlu bakmasa da MGK’nin İslamcı kesimlerle sürdürdüğü engelleyici ilişki, onları AB’ye yaklaşmak zorunda bırakmıştır. Bu konuda AK Partililerin içinde yetiştiği MGH AB’ye karşı açık bir şekilde olumsuz bir bakış³³⁵ sergilese de AK Parti’yi kuran bu eski Milli Görüşçüler iktidara geldiklerinde “meşruluklarını sürdürebilmek ve muktedir hâle gelebilmek” için AB’ye yönelik söylemlerini değiştirmek/ılımlaştırmak mecburiyetinde kalmışlardır (Tekin, 2004:203-206). Dolayısıyla burada AK Parti’nin tarihi süreç içerisinde vesayetle yaşadıkları onu AB konusunda kararlı olmaya zorlamıştır. AK Parti bu süreçte MGH gibi muhafazakâr milliyetçi bir bakış açısı sürdürememiş ve liberal beklentiler içerisinde hareket etmeyi tercih etmek zorunda kalmıştır.

Diğer yandan AK Parti, Milli Görüş geleneğinden doğan bir parti olarak AB’nin ülkeye etkisini bilen ve hükümeti kuran partilerin vesayet karşısındaki gücünü tecrübe etmiş bir partidir. Bu gerekçelerle AK Parti, yenilikleri ve AB değerlerini benimseyen bir parti olmayı tercih etmiştir. Bu hâlinin bir yansıması olarak 2002 seçimlerinde en fazla oy alan parti olmayı başarmıştır. Edindiği tecrübelerle AK Partili kurucu yönetim kadrosu AB’ye

³³⁵ Milli Görüş’ün AB görüşlerine dair detaylı bilgi için bakınız (Tezcan ve Aras, 2015:5).

bakışlarını 2002 Seçim Beyannamesi’nde şu şekilde ortaya koymuşlardır (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002:13):

PARTİMİZ, ülkemizin Avrupa Birliği’ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Ancak çağın içinde ve farkında olarak insanlığa mesajlarımızı ulaştırabiliriz ve çağın imkânlarını kullanarak uluslararası arenada varlığımızı sürdürebiliriz. Avrupa ile bütünleşmemize karşı çıkan çevrelerin, milli egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımları, Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirmektedir. Partimiz, bürokratik devletçi yönetim anlayışını sürdürmeyi amaçlayan bu kavramların, bireyin hukukunu gözetken, halkın katılımını esas alan demokratik, sivil ve çoğulcu bir anlayışla yeniden ele alınmasından yanadır.

Beyannamede görüldüğü gibi tam üyelik modernleşme ile ilişkilendirilmiş, AB’ye üye olunamasa da “bu değerlerin benimsenmesi gerektiği ifade edilmiş” ve böylece Kemalist milliyetçi bir Batı bakışı sergilenmiştir. Fakat bu konuda milli egemenliğin zedelendiği fikrini benimseyen Türk milliyetçisi kesimin engelleyici tutumu da dillendirilmiştir. Bu tutumun “demokrasi, insan hakları, sivilleşme, hukukun üstünlüğü, bürokrasinin azaltılarak ve merkezileşmenin kırılganlık çoğulcu anlayışla milletin hâkim olması gibi avantajları ortaya koyan” liberalizm perspektifinde ortaya konulan gayretleri zedelediği ifade edilmiştir.

Tekin (2004:210) bu konuda, AK Parti’nin geçmişteki muhafazakâr ve geleneksel Batı karşısında yer alan söylemlerini siyasal iktidarı ile birlikte Batı ile bütünleşme şeklinde dönüştürerek AB’ye girme noktasında bir sentezi yakalamaya çalıştığını ve bunun sebebinin AK Parti ideolojisinin “demokratik” ayağında yatmakta olan temel hak ve özgürlüklere ve ayrıca demokratikleşmeye ancak “AB’ye girişle erişilebileceğine” dair inançları olduğunu ifade etmektedir.

AK Parti, iktidara geldiğinden itibaren “müzakere sürecinin başlaması, fasılların açılması, AB Bakanlığı’nın kurulması vd.” gelişmelerle AB’ye verdiği önemi göstermiştir (Tezcan ve Aras, 2015:2). Helsinki’de “aday ülke” kabul edilmesinden sonra Türkiye’nin çabaları dikkate değerdir. Bu süreçte AB Konseyi’nin, belirlediği KOB’un gereği derhal yapılmış ve “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program”ın kabul edilmesinin yanı sıra bunun gereği olarak 2001 ve 2004’te iki büyük anayasa reformu yapılmıştır, Şubat 2002-Temmuz 2004 arası süreçte “uyum paketleri” olarak da bilinen büyük çaplı sekiz paket hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca birincil ve ikincil mevzuatta ilave ve kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. 2006 yılında 9. Reform Paketi adında uyum paketlerinin devamı özelliğindeki büyük çaplı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Devletin temel

erklerini ilgilendiren değişikliklerin yapılmasının yanı sıra devletin bütün kurumları AB üyeliğini gerçekleştirmek için seferber edilmiştir. TBMM tam kapasite çalıştırılırken, muhalefetin itirazları ile karşılaşılacakla birlikte devletin kurumları, siyasal partiler, medya, kamuoyu ve STK'lar da sürece destek sağlamıştır (Çalış ve Metkin, 2017:13-30).

Akdoğan (2017:218), Erdoğan'ın AB yolunda kararlı bir duruş sergilediğini ve sonuç odaklı hareket ettiğini ve henüz başbakan bile değilken bu yolda kararlılığını ortaya koyduğunu ifade ederek 2004 yılındaki gayretin ise AB'yi müzakereye başlamak için tarih vermek zorunda bıraktığını ve Türkiye'nin AB'nin parçası olup olmaması hususunda ciddi bir enformasyon savaşı verdiğini belirtmiştir. Tezcan ve Aras (2015:8-10)'a göre, Erdoğan henüz Başbakan değilken dahi neredeyse Avrupa'nın tamamını dolaşmış, ciddi görüşmeler yapmış ve önceliğinin Avrupa olduğunu göstermiştir³³⁶. Yazarlar, AK Parti'nin bu süreçte meşruiyetini temin etmek için uluslararası desteğe diğer partilerden daha çok ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. AB politikası bu noktada AK Parti'nin "iç politikada da devreye soktuğu bir stratejisi" olmuştur. Başka bir söylemle AK Parti, askeri vesayet in siyasete müdahalesini engelleme konusunda da Avrupa desteğine gerek duymuştur ve bu konuda Türkiye'de din özgürlüğünün gelişmesi için Avrupa'dan beklenti hâlinde olmuştur. Avrupa'ya yakınlığı aynı zamanda Kemalist blokla mücadele aracı olarak da gören AK Parti bu şekilde sivil ve askeri bürokrasi karşısında güç sağlamıştır. Tezcan ve Aras, Akdoğan'ın aksine AK Parti'nin AB hedefine ciddi bir bağlılığının olmadığını ancak ilk dönemi için bir araç olarak kullandığını belirtmektedir. Bu süreçte AB üyeliği olmadan da AB'nin istediği şeyleri yapmanın katkılarının olduğu söylemi sürdürülmüştür.

Dolayısıyla AK Parti içinden çıktığı MGH'ne kıyasla uygulamada AB'ye girmeye dönük bir politika ortaya koysa da ve bu anlamda liberal bir tutum sergilemiş olsa da esasında AK Partili liderlerin muhafazakâr milliyetçi bir düşünceyi benimsendiği; ancak AB üyeliğinin o günkü şartlarda AK Parti'nin amaçlarına ulaşmak için önemli bir araç olarak kullanılması gerektiği dikkat çekmektedir. Çünkü AB'yi dayanak göstererek din özgürlüğünün geliştirilmesi ve vesayet karşısında demokrasinin güçlendirilmesi ileri dönemde AK Parti'nin muhafazakâr milliyetçi tutumlarını rahat sürdürmesi için gerekli görülmüştür. Diğer bir ifadeyle AK Parti için AB'ye üyelik, pragmatik bir anlam ihtiva etmiştir. Bu süreçte AB'ye yaklaşmanın bir nimeti olarak iç politikada ortaya koydukları ile vesayete rağmen muhafazakâr milliyetçiliği kuvvetlendirme imkânı bulmuşlardır.

³³⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Tezcan ve Aras, 2015:8-10).

Ancak 2005'e gelindiğinde AK Parti'nin AB'ye bakışında bir değişim yaşanmaya başlamıştır. 3 Ekim 2005'te müzakerelerin başlaması ile Türkiye'de euroseptisizmin³³⁷ yeni bir aşaması da başlamıştır. 2005 sonrasında AK Parti'nin AB'ye karşı istekliliğini azaltan hususlardan ilki “Kıbrıs meselesi” olmuştur ki 2004 Referandumunda “hayır” oyu veren Rum kesimi AB'ye üye olarak kabul edilmiştir³³⁸. Ayrıca Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy gibi Avrupalı liderin tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak Türkiye'nin AB'ye ait olmadığını ve bu sebeple üyelik dışında “ayrıcalıklı ortaklığı” teklif eden açıklamalarda bulunmaları bu düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur (Tezcan ve Aras, 2015:8-12).

AK Parti'nin 2005 sonrasında AB'ye yönelik eleştirilerinin artmasının bir diğer sebebi ise “müzakere sürecinin belirsizliği ve AB'nin taleplerinden kaynaklanan milliyetçiliğin yükselmesi³³⁹ ve AB'ye yönelik kamuoyu desteğinin azalması”dır. Diğer yandan demokrasi algısı bakımından da AK Parti ve AB olaya farklı yaklaşmıştır. AK Parti, 2002'den itibaren AB sürecini toplumdaki tüm birey ve grupların haklarını geliştirmek olarak algılayarak AB sürecinden, muhafazakâr/İslamî kesimin de yararlanmasını amaç edinmiştir. Ancak söz konusu reform taleplerinin “azınlık haklarına ve gayrimüslim vatandaşlara” daha fazla yoğunlaşması AK Parti için büyük bir yanılgı olmuştur. Öte yandan AB, ilgili metinlerinde, İslamî özgürlüklere yönelik atıf yapılmamış olması da bu durumun göstergesi kabul edilmiştir (Tezcan ve Aras, 2015:16).

Bu hususta Kaya³⁴⁰ (2013), AB'nin adalet ve demokrasi ortaya koyamadığına dair dayanaklar ortaya çıkması ile AK Parti'nin etkilendiğini belirtmektedir. Bu konuda yazar “kamusal alanda türbanın yolunu açmayan Leyla Şahin Davasının³⁴¹ kırılma noktası

³³⁷ Euroseptisizm, “Avrupa kuşkuculuğu veya Avrupa karşıtlığı” şeklinde Türkçeye çevrilebilmektedir (Tezcan ve Aras, 2015:1)

³³⁸ 2005'de Uyum Protokolü'nü imzalayan Türkiye bu imzanın Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımak anlamına gelmediğini belirtmiş; ancak AB, Türkiye'nin kara ve deniz sahasını Güney Kıbrıs'a açmasını istemesi üzerine Türkiye de KKTC üzerindeki ambargonun kaldırılmasını istemiştir. Bu gelişmeler neticesinde 2006 yılında, AB tarafından sekiz başlıkta müzakerelerin açılmaması kararı verilmiştir (Tezcan ve Aras, 2015:12).

³³⁹ Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının mümkün olmadığı, AB'nin Yunan uşağı olduğu, AK Parti'nin ulusal çıkarları sattığı şeklinde bir söylemle ortaya konmuştur.

³⁴⁰ İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ayhan Kaya ile yapılan röportaj.

³⁴¹ 23 Şubat 1998'de İstanbul Üniversitesi Rektörü, türbanlı ve sakallı öğrencilerin üniversite bahçesine girişini yasaklayan bir genelge çıkarmıştır. Leyla Şahin isimli öğrenci, kılık kıyafet düzenlemelerine uymadığı için 26 Mayıs 1998'de uyarı cezası almış ve 13 Nisan 1999'da kılık kıyafet yasağına karşı yapılmış olan izinsiz gösteriye katılması gerekçesiyle de bir dönem uzaklaştırma cezası almıştır. Öğrenci Şahin, bu kararı iptal ettirmek için İstanbul İdare Mahkemesi'ne başvurursa da, Mahkeme İstanbul Üniversitesi'nin uzaklaştırma kararını hukuka uygun bulmuştur. Şahin, 1998'da bu kez Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na (Komisyon) başvuru yaparak “üniversitede türban takılmasının yasaklanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 7 8, 9, 10 ve 14. maddelerine ve 1 numaralı Protokol'ün 2. maddesine aykırı olduğunu ileri

olduğunu” belirtmektedir. AİHM’nin Türk devletini “kamu kuruluşlarında türban kullanılmasına müsaade etmeyen kararıyla” haklı bulması sonucunda AK Parti AB sevdasından soğumaya başlamıştır. Bu kırılma ile birlikte “AK Parti’yi 2002 yılında iktidara taşıyan demokratikleşme, insan hakları ve liberalleşme rüzgârı da 2005 yılı itibarıyla tersine evirilmeye başlamış ve iktidar partisinde ciddi anlamda bir AB şüpheciliği ortaya çıkmaya başlamıştır (Kaya, 2013). AK Parti’nin AB’ye bakışının değiştiğini gösteren diğer bir husus da Erdoğan’ın 2005’teki bir konuşmasında “AB kriterlerini” gerekirse Ankara kriteri olarak kabul edeceğini belirtmesidir. Bu konuşma esasında AB’ye girmeye ilişkin bir umut kaybını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda AK Parti için, AB’ye girmekten daha önemli olanın reformları uygulamak olduğunu göstermektedir (AB olmazsa, Ankara kriteri der geçeriz, 2005).

AB’nin tutumu AK Parti’nin beklentilerinin tersi olarak gerçekleşmiş ve bahsi geçen sıkıntılar nedeniyle AK Parti mevcut değerlerden taviz vermemeye dönük bir duruşla muhafazakâr milliyetçiliği düşünce ya da söylem olarak değil uygulama/icraat olarak da sergilemiştir. Ancak bunu yaparken AB’nin getirmesini beklediği değerleri Türkiye’de tatbik etme konusunda geri adım atmamış ve AB’ye kapıları kapatan ve AB’yi MGH bakış açısı ile düşmanlaştıran bir tutum ortaya koymamıştır. Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin ciddi anlamda “taviz verme” olarak değerlendirilen fiillerine karşı ve hatta Türk milliyetçilerinin “Kıbrıs’ın satıldığı” şeklinde ifadelerine karşı Türk milliyetçilerinin beklentilerinin aksine AB’nin taleplerini önemsemeye devam etmesine rağmen bu gayreti karşısında “AB’nin kendi içerisinde muhafazakâr milliyetçi bir İslamofobi³⁴² anlayışı tutumuyla ve hatta Türklere karşı ırkçılığa kayan davranışları maruz gören bir yaklaşımla davrandığını” yaşayarak görmesi sonucunda ve bu konuda Türk halkının da AB’ye karşı beklentilerinin değişmesi bağlamında bir politika değişimi sergilenerek AB’ye bakışta AK Parti de muhafazakâr milliyetçiliğe doğru evirilmiştir/değişmiştir. Diğer bir ifadeyle AK Parti bu gelişmelerin sonucunda devlet statükosuna doğru evirilen bir milliyetçiliğe rağbet göstermiştir.

sürse de bu mahkemenin 4. Dairesi, 29 Haziran 2004’de, oybirliği ile “üniversiteye türbanlı girmenin disiplin suçları kapsamında olduğu sonucuna” varmıştır (Altıparmak ve Karahanoğulları, 2004:2-3).

³⁴²“Müslüman Karşıtlığı” anlamına gelmektedir. 2000’li yılların başı itibarıyla Avrupa toplumlarının çoğunluğunda kamusal tartışmaların, İslam ve Müslümanlar etrafında dönmesi dikkat çekmektedir. Bu tartışmaların “Müslümanların sayısının tehlike oluşturacak şekilde arttığı, bunların Avrupa’daki ulusal kültürleri istila etmeye başladığı ve bu kültürü eritmeyi amaçladıkları” şeklide olması dikkat çekmektedir (Aktaş, 2017:128-130).

Diğer bir ifadeyle AB tarafından Türkiye'ye yapılan yaptırımların bir sonucu olarak AK Parti'nin prestiji sarsılmış ve bu nedenle Parti, milliyetçi çevrelerin suçlamaları ve baskılarına maruz bırakılmış ve kendisini savunma yapmaktan yoksun kalmıştır. Erdoğan'ın bu konuda 2005 Nisan'ında yaptığı bir konuşma şu şekilde olmuştur (Tezcan ve Aras, 2015:10-14):

Batı da bazı unsurlarıyla bunu istismar ediyor. Ülkemizi bölme gayretinde olanlara müsaade etmeyiz (...) Batı marjinal gruplara göre karar veriyor. [Avrupa'da] atları insanların üzerine sürüyor, tazyikli su sıkıyorlar. Onların toplantıları olunca görülmüyor, bize gelince sürekli direktif veriliyor. Biz terör örgütlerinin bayraklarını dalgalandırmaya müsaade etmeyiz. Batı terörden canı yanınca destek istiyor, [Türkiye'nin] canı yanınca uzaktan nasihat veriyor. Kusura bakmayın, artık bizim nasihate ihtiyacımız yok.

Bu konuşmada AK Parti, AB'nin tutumlarına karşı bu şekilde bir AB bağlılığının sürdürülmesinin mümkün olmayacağını, terör unsurlarına özgürlük tanıyan bir anlayışın ve ırkçı davranışların kabul edilemeyeceğini ifade ederek 2005 itibarıyla muhafazakâr milliyetçiliğin “milletin tahakküm altında kalmasını istememe, milli ve manevi değerleri benimseme, din-gelenek-manevi motifleri önemseme, Batı emperyalizmine karşı durma” şeklindeki özelliklerini benimseme şeklinde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu anlamda özellikle AB'nin Kıbrıs meselesindeki tavrının ve terör unsurlarına destek vermesinin AK Parti'yi bu dönüşüme zorladığı görülmektedir.

2007 AK Parti Seçim Beyannamesi'nde ise AK Parti iktidarının, en başından beri AB'ye tam üyelik hedefine büyük önem verdiği ve bu hususta önemli mesafeler kat ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu sürecin temel amacının Türk insanının her alanda yaşam kalitesini geliştirilmek ve çağdaş standartlarda yaşam koşullarına ulaştırmak olduğu belirtilerek AB'ye tam üyeliğin yakın çevrede bir güven ve istikrar alanının oluşması için de gerekli görüldüğü bildirilmiş (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2007: 165, 212) ve böylece AK Parti'nin AB'den beklentisi ortaya konulmuştur. Ayrıca bu beyannamede Kıbrıs meselesinden kaynaklanan siyasi problemlere rağmen tüm fasıllarda teknik çalışmalara devam edildiği, AB katılım sürecinin “hem bir entegrasyon hem de Türkiye'nin siyasal, ekonomik, sosyal ve yasal standartlarını yükselten bir yeniden yapılanma süreci olarak” bakıldığını bildirerek 2007 başında partinin aldığı bir kararla “fasılların müzakerelere resmen açılıp açılmamasına bakmaksızın pek çok alanda reformların hızla devam ettirileceği” belirtilmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2007: 224-225).

AK Parti'nin yazılı kaynaklarında belirttiği gibi AB'den tamamen vazgeçilmediği ve bu konuda Kıbrıs meselesinde yapılan haksızlığa rağmen, bu sürecin önemsendiği ifade edilerek AB'nin Türkiye'ye katkı sağlayacağı düşünülen değerlerinin benimsenilmesinin

sürdürüleceği belirtilmiştir. Çünkü bu yıllarda Türkiye’de vesayetin gücü ortada olduğu gibi AB’ye tamamen rest çeken bir tutumun “dış politika çeşitliliği bağlamında, ekonomi anlamında ve siyasi istikrar noktasında” Türkiye’ye katkı sağlamayacağı anlaşılmaktadır.

2007-2008 döneminde ise “Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili yaşanan sorunlar, AK Parti ve DTP’ye karşı açılan kapatma davaları, Ergenekon soruşturmaları” gibi birçok hadise AB ile ilgili politikaların biraz daha ötelenebilir olmasına neden olmuş ve bu süreçte AK Parti hem AB’ye uyum çerçevesinde ortaya koyduğu politikalarla hem de yürüttüğü diğer politikalarla ülke içerisinde meşruiyet sorununu çözmüştür. Bu anlamda AB artık AK Parti’nin bir meşruluk şartı olmaktan çıkmıştır (Tezcan ve Aras, 2015:12). Öte yandan 2009’da AK Parti’nin dış politikasında Davutoğlu vizyonunun ağırlık kazanması ve Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olmasıyla Türkiye Batı eksenli bir dış politikadan “çok boyutlu dış politika”ya daha fazla yönelmeye başlanmıştır. Bu nedenle Orta Doğu’dan Kafkasya’ya, Afrika’dan Asya’ya uzanan çok boyutlu dış politika hedefleri de AB konusunu vazgeçilmez olmaktan çıkarmıştır (Tezcan ve Aras, 2015:16).

Dolayısıyla AK Parti’nin ilk yıllarında vazgeçilmez olan, ikinci döneminin başlarında Türkiye’nin iç meseleleri ile mücadelesi esnasında “ortaya koyduğu çifte standartla kendisinden soğutan AB”nin, Türkiye için dış politikada dönüm noktası olarak da kabul edilebilecek olan 2009’daki kurum ve yöntem olarak ortaya çıkan çeşitlenme ile adeta sakatlanarak yedek kulübesine alındığı görülmektedir. Türkiye’de yaşanan hadiseler AK Parti’nin önceliklerini değiştirse de özellikle 2009 sonrasında dış politika bakışında Davutoğlu vizyonunun uygulamaya başlanması AB bağlılığını iyice azaltmıştır. Türk siyasi hayatında özellikle II.Dünya Savaşı sonrasında bir mecburiyet olarak Türkiye’nin prangası hâline gelen AB bağımlılığı 2009’daki dış politika çeşitliliği ile aşılmıştır. Bu dönem ayrıca dış politikadaki çeşitliliğe bağlı olarak dış ülkelerle ilişkilerde temkinli duruş göstererek ilişkileri resmi düzeyde tutan Kemalist milliyetçi bir dış politika bakışından iyice koparak “tarih, gelenek, kültür, ekonomi gibi tüm değerleri de içine alarak ilişkileri geliştirmeye katkı sunmasını önemseyen ve özellikle eski Osmanlı coğrafyasında Osmanlının 600 senelik birikiminden faydalanmak isteyen bir bakışa doğru” bir politika dönüşümü ortaya konularak Yeni Osmanlıcılığı da içine alan muhafazakâr milliyetçiliğe doğru bir dönüşüm yaşanmıştır.

2010 yılı Eylül’ünde Global Ekonomi Sempozyumu’nun Gala yemeğinde konuşan Başbakan Erdoğan AB’nin Türkiye’nin üyeliğini kabul etmeme sebebini

açıklayamadıklarını ve Türkiye'nin durumunda başka bir ülkenin olmadığını, AB içine alınan üyelerin Türkiye'nin yaptıkları kadar AB müktesebatının taleplerini yerine getiremediğini bildirmiştir. Türkiye'nin AB'ye medeniyetler çatışmasına sebep olacak şekilde bir Hristiyanlar kulübü şeklinde bakmayacağını ve AB'nin de bu konuda medeniyetler ittifakının gereğini yapması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı konuşmada Başbakan Erdoğan AB'nin Türkiye'ye çok farklı bakması gerekirken kendi içerisinde çelişkiler yaşadığını şu şekilde açıklamıştır (50 yıl kapıda bekletilen başka bir ülke yok, 2010):

Fasıllar açıyoruz. Açarken bakıyoruz bir fasıl açalım mı açmayalım mı bu konuşuluyor. Bize gelene kadar 15 fasılla gelen bir süreç vardı. Bu biraz çabuk aşılır dediler herhalde fasılları 35'e çıkardılar. 2015 mi 2020 mi olsun? Birisi çıktı imtiyazlı ortaklık dedi, öbürü farklı şeyler konuştu. Bugün bir Güney Kıbrıs AB üyeliğine getirildi. G. Kıbrıs'ı üyeliğe getirenler bunun yanlış olduğunu kendileri söyledi. G. Kıbrıs'ın AB müktesebatına göre fasıllar itibarıyla üye olması mümkün değil. Kendi kendilerini inkâr etmişlerdir ve siyasi bir karar almışlardır. Kıbrıs diyorsunuz, hâlâ orada yeşil hat var. Yeşil hattın olduğu bir yeri siz kalkıp da AB'ye alamazsınız. AB müktesebatı bunu reddediyor. Öbür tarafta 73 milyon nüfusuyla tarihiyle medeniyetle, ekonomik yapısıyla bağımsız bir Türkiye var, almaya çekiniyorlar. Sordukları zaman siz büyük bir ülkesiniz, nüfusunuz 73 milyon diyorlar. Siz genişlemek, güç bulmak istemiyor musunuz? Siz 1,5 milyarlık İslam dünyası ile batıyı birbirine köprü yapacak bir ülke aramıyor musunuz? Bu ülke Türkiye. Hem İslam'ı demokrasiyle birlikte yaşatabilmiş bir Türkiye. Aşırılıklardan uzak bunun nasıl olduğunu ortaya koymuş bir Türkiye var.

Erdoğan 2010'daki bu konuşması ile açık açık AB'nin adil olmayan, taraflı ve çelişkilerle dolu bir yapı arz ettiğini ortaya koymuştur. Bu konuda Kıbrıs'ın bağlayıcılığını ortaya koymakla birlikte özellikle bu birliğin Hristiyan kulübü olarak davrandığını ancak Türkiye'nin bu birliğe dahlinin tarihi, kültürel, ekonomik ve medeniyet bağları ile katkı sağlayarak Müslümanlarla da bir köprü oluşturacağını belirterek Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçi bir tutum ortaya koymaktadır. Özellikle "AB'nin raydan çıkan davranışları, Türk halkının AB önceliğini ötelemesi, vesayetin bu konudaki esnemeleri ve ekonomik olarak iyileşmeler" bu konudaki söylemi değiştirmiş ve eylemleri de etkilemiştir.

Tezcan ve Aras (2015:21)'a göre, "AK Parti tarafından 2007'den itibaren -60 ve 61. Hükümetler döneminde- AB'ye katılım sürecine yapılan vurgu azalmış, katılım konusunda genel ifadeler kullanılmış ve önceki dönemlerdeki ifadeler tekrarlanmıştır". Üçüncü dönemde ise AK Parti'nin AB'ye bakışının sertleştiği görülmektedir. 2011 seçimlerinde, diğer birçok parti gibi AK Parti de AB ile ilgili konulara seçim kampanyalarında yer vermemiştir. Alınan oy oranı ise seçmenin de bu duruşu dolaylı olarak da onayladığını göstermektedir. Bu süreçte Türkiye-AB ilişkileri giderek sorunlu bir ilişkiye dönüşürken,

AK Parti de AB'ye yönelik söylemlerini sertleştirmeyi sürdürmüştür (Tezcan ve Aras, 2015:21).

AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu Belgesi'nde (2012) ise mazideki AB restleşme ifadeleri bir kenara bırakılarak bu süreçte AB'ye girmek için verilen emek anlatılmış ve AB'nin geçici bir heves olmadığına işaret edilmiştir. Ayrıca "AB müktesebatı çerçevesinde yapılan yargı reformlarının, kanuni değişikliklerin, yeni düzenlemelerin Türk demokrasisine derinlik kazandırdığı ve Türkiye'yi AB standartlarına yaklaştırdığı" ifade edilerek AB'ye tam üyeliğin, AK Parti'nin stratejik hedefi olduğu belirtilmiştir. Öte yandan tam üyelik dışında başka bir alternatifin, formülün, önerinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin üyeliğinin, Avrupa'da iç siyasetin malzemesi yapılmasının AB ilkeleriyle çeliştiği ve bu durumun Türkiye'nin kamuoyunda güvensizliğe neden olduğu bildirilmiştir. Bu konuda AB yöneticilerinin liderlik göstererek güvensizliği ortadan kaldırmaları gerektiği ifade edilmiştir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya, 2012:64-65).

2013 yılı başında (Ocak ayında) ise 24 TV'de canlı yayınlanan "Sansürsüz Özel" programında Erdoğan "AB'nin oyalamayı bırakıp Türkiye'yi isteyip istemediğini belirttiği bir durumda Türkiye'nin de yoluna bakacağını, Rus lider Putin'e Türkiye'yi Şangay Beşlisi içine alın AB'ye veda edelim dediğini, AB sürecini bırakmadıklarını ve AB Bakanı'nın sürekli meseleyi takip edip bakanlar kuruluna sürekli sunumlar yaptığını, AB üyesi ülkelerden en az 10 tanesinin Türkiye ile mukayese edilecek durumda olmadığını, NATO'nun Türkiye'yi, almasına rağmen, AB'nin halkı Müslüman olan bir ülkeyi almaktan imtina ettiğini"³⁴³ ve bu durumun bir zihniyetin nasıl tıkalı olduğunu gösterdiğini" belirtmiştir (Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutam, 2013). Bu şekilde, daha öncesinde dolaylı olarak ifade edilen "üyelikte red sebebinin Müslüman ülke olması" hususu açık bir şekilde söylenir pozisyona gelinmiştir. Bu konuda dış dünyaya "Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olduğu için değil, AB'nin zihniyetindeki sorun sebebi ile AB'ye alınmadığı" mesajı verilmiştir. Dolayısıyla 2013 döneminde muhafazakâr milliyetçi söylem artırılmıştır. Ayrıca Şangay Beşlisi'ne dâhil olma teklifinin yapılması da muhafazakâr

³⁴³ Dolayısıyla Hafez ve Bayraklı (2017) İslamofobinin özellikle son yıllarda sadece retorik düzeyde bir nefret söylemi olma eşiğini aştığını ve "okul, iş yeri, cami, toplu taşıma araçları ve sokakta" Müslümanlara yönelik fiziki saldırılarında artarak kendisini gösterdiğini bildirmektedir. Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik "Avrupa İslamofobi Raporu 2016 Tanıtım Paneli"ndeki konuşmasında, "merkez siyasetin aşırı sağa kayması, göçmen krizi ve Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz ve terör saldırıları" nedeniyle İslamofobinin Avrupa'da çok fazla telaffuz edilir olduğunu bildirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017).

milliyetçilik adına atılan somut bir adım olmuştur. Böylece AB'ye karşı alternatif birliklerin olduğu bildirilmekle birlikte AB'nin Türkiye'yi istemediğini açıkça belirtmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun anlamı ise Türkiye'nin AB'den çekilme ifadesini kullanmayacağı ve bu konuda AB'nin kendisinden kaynaklanan kötü gidişin kendilerince dillendirilerek imajlarına etki etmektir.

Zaman zaman AK Partili yöneticiler AB'ye karşı açık tepki de göstererek rest çekmişlerdir. Erdoğan 2013 yılı Şubat'ında Çek Cumhuriyeti'ne hareketinden önce yaptığı konuşmada AB kapısında Türkiye gibi bekletilen başka bir ülke olmadığına, alıp almayacaklarına dair net bir cevap vermeleri gerektiğine, Türkiye'nin ayrılmasını istiyorlarsa da bunu da söylemeleri gerektiğine ve Türkiye'nin de alternatif arayışında olacağına dair rest niteliğinde bir açıklama yapmıştır³⁴⁴ (Başbakan'dan Avrupa'ya rest!, 2013). Davutoğlu 2013 Mart ayındaki bir demecinde “bugün dünyada, Türkiye gündeme gelmeden tartışılabilen bir tek uluslararası meselenin kalmadığını” belirten konuşması ile Türkiye'nin önemine işaret ederek AB ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “AB yolumuzu açarsa başımızın üstünde, stratejik hedefimizdir, devam ederiz; açmazsa, onlar yoluna, biz yolumuza. Herkes nereye gidecek göreceğiz” (Çözüm süreci fetret devrini yok edecek, 2013).

Aynı süreçte Gezi Parkı Eylemlerinde AB ile Türkiye arası ilişkilerin daha mesafeli bir hal almış olduğu gözükmemektedir. 2013 Haziran'ında Başbakan Erdoğan, Ankara Rixos Otel'de düzenlenen Yurtdışı Vatandaşlar Danışma Kurulu toplantısında Avrupa Parlamentosu'nun Gezi Parkı Eylemlerine polis müdahalesine ilişkin aldığı kararı eleştirerek “Benim özgürlük alanıma saldıranlara sahip çıkana ben karşıyım. Böyle bir Avrupa Birliği Parlamentosu'nu da tanımıyorum” (Erdoğan: Böyle bir Avrupa Birliği Parlamentosu'nu tanımıyorum, 2013) demiştir. Bu durumda özellikle AK Parti'nin AB tutumunun AB'nin Türkiye'ye karşı tutumu doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle söylem düzeyinde bir sertlik olsa da fiili olarak AB'den dönülmediği görülmektedir. Özellikle Türkiye'deki Gezi Parkı Eylemlerinde ve terör olaylarında AB'nin tutumu bu konuda söylemdeki sertliği tetiklese de ve AB bu süreçte terör unsurlarını destekleyen bir tutum sergilese de AK Parti tarafında muhafazakâr milliyetçi söylem artırılırken AB'ye girme konusundaki isteklilik devam etmiştir.

³⁴⁴ Konuşmanın tamamı için bakınız (Başbakan'dan Avrupa'ya rest!, 2013).

Bu konuda Davutoğlu, AB'ye karşı “almazsanız almayın” şeklinde konuşmasına rağmen, AK Parti'nin dördüncü Genel Başkanı sıfatıyla görev aldığı dönemde (27 Ağustos 2014'te) hazırlanan ilk seçim beyannamesinde AB “stratejik hedef” olarak nitelendirilmiş ve “AB katılım sürecinde siyasi nedenlerden kaynaklanan tikanıkların aşılması ile katılım müzakerelerinin yeni fasıllar açılması amacıyla çalışmalar yapılacağı” belirtilmiştir (Şimşek, 2015). 2013'teki sert tutuma rağmen, yazılı belgelerde AB'ye verilen önem gösterilmeye devam edilmiştir. Bu örnek de söylemle fiillerdeki milliyetçiliğin değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Saraçoğlu (2017) ise bu mesele üzerine 2017'de yapmış olduğu değerlendirmesinde, AB'nin son hâli ile kendisine üye olanlara ilişkin belirlediği Maastricht Kriterleri'nin AB ülkelerinin kendileri tarafından dahi uyulan ilkeler olmaktan çıktığını ve 2008'den itibaren başlayan ekonomik çöküntünün bu ülkelerde ırkçı eğilimleri artırdığını belirterek; özellikle Hollanda ve Almanya'da Türklere yapılan saldırıların sebebinin AB'nin kötüye gidişatı olduğunu ve 2016 yılında ekonomik göstergeler bağlamında Türkiye'nin durumunun AB'den daha iyi bir tablo sergilediğini ifade etmiştir. Bu anlamda öncesinde demokrasi, din özgürlüğü, vesayet karşısında güçlenme ve ekonomik ilerleme gibi gerekçeler için ihtiyaç duyulan AB'nin hem ırkçılığa hem de ekonomik darboğaza sürüklenmesi yönüne dikkat çekilerek AK Parti için AB'nin bağlayıcılığının azalma gerekçeleri de esasında ifade edilmiş olmaktadır.

Bu süreçte esas etkileyiciler Türkiye'de yaşanan 2015 terör olayları ve 2016 darbe girişimi olmuştur. Türkiye için çok önemli olan bu olaylar silsilesi içerisinde AB yine AK Parti'nin karşısında konuşlanarak demokratik olmayan unsurlara ve hatta terör unsurlarına destek vermiştir (Şener, 2020; Avrupa'dan PKK ve FETÖ'ye 'ayrıcalıklı muamele', 2016). Bu sürecin devamında MHP ile yakınlaşmaya bağlı olarak başkanlık sisteminin getirilmesi bağlamında AB'nin kendi sınırları içerisinde yaptığı Türklere karşı ırkçı tutumlar ve Müslümanlara karşı dışlayıcı davranışların (Bekar, 2018; Elekdağ, 2009; Zeyrek, 2021) artması neticesinde AK Parti için Kemalist milliyetçi bakışın güçlendirilmesi söz konusu olmuştur.

2019'un Ekim'ine gelindiğinde ise AK Parti AB ile ilgili süreçte katkı sağlayacak yeni bir kurum ortaya koyarak esasında AB defterini kapatmayacağını bir kez daha göstermiştir. AB ile ilişkilerin daha iyi sürdürülmesi için “Avrupa Birliği Eşgüdüm Kurulu³⁴⁵” kurularak

³⁴⁵ Detaylı bilgi için bakınız (AKP'nin AB sevdası bitmiyor, 2019).

bu kurula “AB müktesebatında yapılacak çalışmaların uyumunu sağlama, uygulamaya ilişkin değerlendirme, ilgili çalışmaları yönlendirme, izleme” gibi konularda sorumluluk verilerek (AKP’nin AB sevdası bitmiyor, 2019) AB’ye verilen ehemmiyet bir kez daha gösterilmiştir. Bu anlamda AB ile ilgili yapılan değerlendirmelerde Türkiye’nin AB’nin kriterlerini karşılama konusunda AB’den daha iyi durumda olduğu; ancak AB’nin her şeye rağmen önemsendiği ortaya konulmuştur. Buna dair verilen önem yeni kurumlar kurulması ile de ortaya konulmuştur.

AK Parti’nin bu şekildeki yaklaşımının 2019 yılı boyunca devam ettiği gözlenmektedir. Her ne kadar zaman zaman umutsuz konuşmalar olsa da AB’den vazgeçildiği ifade edilmemektedir. Erdoğan AB’nin Türkiye’den çok katma değer elde edeceğini ve ayrıca AB’ye girmekten daha mühim olanın AB kriterlerini işlevsel hâle getirmek olduğunu “Reform Eylem Grubu Toplantısı’ndaki konuşmasında” ortaya koymuş ve ayrıca AB’ye bağımlı olunmadığını da yinelemiştir. Burada Kopenhag Kriterleri’ne Ankara Kriteri denerek yola devam edileceği yinelenmiştir. Karşılaşılan çifte standartlara, haksızlıklara, yıldırma taktiklerine rağmen 60 yıldır bu yoldan vazgeçilmediği bildirilmiştir. AB’yi kendi hırsları için kullananlara boyun eğilmeyeceği ve onlara inat yola devam edileceği belirtilmiştir. Bu konuda “Türkiye’nin tam üye olarak yer almadığı bir AB’nin, ‘kurucu değerlerini temsil iddiası’ havada kalmaya mahkûmdur” diyen Erdoğan, AB’nin Türkiye’ye olan ihtiyacının, Türkiye’nin AB’ye olan ihtiyacından fazla olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan: Gerekirse Kopenhag değil Ankara kriterleri ile devam ederiz, 2019). Burada esasında popülist bir yaklaşımla hem dış ülkelere AB’ye muhtaç olunmadığı mesajları verilmekte hem de iç politikada güçlü devlet olduğu ve bağımsız olduğuna dair milliyetçi duygular okşanmaktadır.

Mevcut açıklamalarda AB’nin Türkiye’ye daha çok ihtiyacı olduğu yinelenmekle birlikte “o halde neden AB’ye bu denli önem veriliyor?” sorusunun cevabı ise Sunar’ın değerlendirmelerinde saklıdır. Sunar (2013:433) bu konuda, Erdoğan’ın AB’yi dış politikada ilk sıraya getirdiğini ve Erdoğan’ın AB üyeliğini “medeniyetler ittifakı” çerçevesinde değerlendirerek Hristiyan üyelerden oluşan bir birlik içerisinde “Müslüman” bir ülkeyi dâhil etmek sureti ile AB’nin “medeniyetler çatışması” tezini çürütme imkânı elde edeceği gibi “medeniyet farkı”nı ortadan kaldıracağını düşünerek “diyaloga ve ittifaka” yöneldiğini belirtmektedir. AK Parti bunu yaparak kendi içerisinde yer aldığı medeniyet ile Batı arasında “köprü” olabileceğine dair bir misyonu üstlenmek niyetindedir. Bu anlamda 11 Eylül saldırılarının oluşturduğu psikolojik ortamda İslam ülkelerinin

“demokratik, Batılı, şiddete karşı” çıkan yüzünün temsilcisi olmak istemektedir (Sunar, 2013:433-434). Yazara göre AK Parti Türkiye’si dış politikada çok yönlülüğü esas alarak Batı’ya alternatif aramaktan ziyade, Batı’nın Türk dış politikasındaki ağırlığını dengelemeye çalışmak istemektedir. Bu anlamda AK Parti, Türk dış politikasındaki Batı yönelimini, “Orta Doğu İslam Dünyası, Türk Dünyası, Afrika İslam Dünyası, Kafkasya ve Balkanlar” gibi yeni unsurlarla çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Bu sürece “eksen kayması” dense de Sunar, Erdoğan’ın Batı’ya verdiği ehemmiyetin azalmadığını; ancak Orta Doğu’ya verilen ehemmiyetin arttığını ifade etmektedir (Sunar, 2013:441).

Dolayısıyla AK Parti fiili anlamda AB’den vazgeçmese de söylem olarak vazgeçen ya da AB’nin vazgeçtiğini belirtmesini isteyen bir yaklaşım sergilemiştir. AK Parti için burada AB’ye girip girmeme meselesinden daha önemli olan AB’nin avantajlı yönlerini Türkiye’ye katmak olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak diğer yandan Erdoğan’ın AB’ye karşı sert söylemler ortaya koyarak iç politikada milliyetçileri heyecanlandığı ve zaman zaman AB ülkelerinin Türkiye’ye yapılan saldırılarda dahil olduğunu belirterek ülke içinde yaşanan bazı hadiselerde iktidardan kaynaklanan bir problem olmadığını ortaya koyan bir yaklaşım sergileyerek popülist söylemler ile pragmatist kazanım elde etmesi konusu da tartışılmaktadır. Ancak popülist söylemde AB’yi reddetmesi iç politikada “seçilmiş millet mitosu” çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu şekilde güçlü bir milletiz ve AB’ye bağımlı yaşamak zorunda değiliz formunda bir söylem gerçekleştirmiştir. Bu hususta Erdoğan’ın “Türkiye kendi göbeğini kendisi keser” söylemi de seçilmişliğin gereğini yapabilmek anlamında okunabilir.

Burada dikkat çeken diğer bir husus, AB’ye karşı AK Parti’nin ilk evrelerde/dönemlerinde bu denli bağımlı duruşunun ardından, “meşruluğunu sağlayıp vesayeti ötelemesi sonrasında” AB’nin tutumlarını yerli ve milliliğe aykırı bulması da büyük bir değişikliği sergilemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu, gerçek manada büyük bir değişimi simgelemektedir. Çünkü AK Parti, muhafazakârların hiçbir zaman kabul etmeyeceği düşünülen AB müktesebatını aktaran bir politikayı icra etmiştir. Bu ilk zamanlarda AB’ye girme hevesliliği AK Parti’nin özellikle 2015 sonrasında güçlendirerek dillendirdiği yerli ve millilikle büyük bir çelişkiyi ifade etmektedir. Bu nedenle AK Parti mevcut iç ve dış gelişmeleri dikkate alarak özellikle 2015 sonrası süreçte artan bir şekilde kötü Batı imgesinde bir düşman yaratmıştır. Çünkü AB Türkiye’yi kabul etmemiştir. Bu anlamda AB’nin bizi kabul etmemesi şeklindeki bir söylem kullanılarak AK Parti milliyetçiliği için

çok önemli olan “seçilmiş millet mitosu” halka daha güçlü bir şekilde işlenmiştir. Bu reddediliş yerli ve milliliğin de artırılmasının bir gerekçesini oluşturmuştur.

Toparlanacak olursa, AK Parti her ne kadar Milli Görüş geleneğinden gelmiş olsa da Milli Görüş’ün siyasi kariyeri boyunca başına gelenlerden ders çıkarmış ve henüz iktidara taşınmadan evvel AB yanlısı olduğunu gösteren ziyaretlerde bulunarak AB’ye olan olumlu bakışını parti metinlerine yansıtmıştır. Bu süreçte AK Parti MGH’nin muhafazakâr/İslamcı milliyetçilik anlayışının aksine AB ile yakın ilişki sürdürerek demokrasi, insan hakları gibi konularda hem özgürlükleri hem de ekonomik gelişimi önemseyen liberal ve yeri geldiğinde ortaya koyduğu özgürleştirmelerde liberal çok-kültürcü bir duruşla vesayet makamları ile zıtlaşmadan iktidarda kalmayı sürdürmek istemiştir.

İktidara geldiği ilk yıllarda Türkiye’nin iç şartları AK Parti’yi AB yönlü politikalara yönelerek iç sorunlara cevap aramak zorunda bırakmıştır. Geçen sürede AK Parti oyunu artırarak halk desteğini temin etmiş ve içeride vesayet güçlerini demokrasi çizgisine getirmiştir. Öte yandan dışarda da bazı sıkıntılar peyda olmuştur. Özellikle Kıbrıs meselesinin çözümünde AB içerisindeki ülkelerin tutumu³⁴⁶ Türkiye’ye, AB’ye girmek için kriterleri yerine getirme dışında gerçekleştirilmesi mümkün olmayan engellerin de olduğunu ve özellikle milli bir dava olarak görülen Kıbrıs’tan ve Kıbrıs Türklerinin haklarından vazgeçilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Öte yandan AK Parti, karşısında, türban meselesi gibi bazı konularda da beklentisini karşılamayan bir AB görmesi üzerine alternatif politikalara yönelmiş ve bu uğurda kullandığı yöntemlerini çeşitlendirerek yoluna devam etmiştir. Bu süreçte hiçbir alternatif politikaya kapılarını kapatmamış ve yeri geldiğinde ülkedeki milliyetçi oyları da kazanmak adına AB’ye olan ithamlarını/söylemlerini muhafazakâr milliyetçi hâle getirmiştir. 2005 itibarıyla AB’nin açıkça Türkiye’yi ikinci plana atan ayrımcı davranışları AK Parti’yi politika değişikliğine iterek biraz kendisini geri çekmeye sevk etmiştir. Ayrıca AK Parti’nin ülke içerisinde muktedir hâle gelmeye başlaması, AB’ye karşı daha net ve umursamaz ifadeler kullanma imkânı sağlamıştır. 2009 itibarıyla dış politikada daha güçlü manevralar ortaya konulmasıyla da fiili milliyetçiliğin biraz daha ülke değerlerini önemseyen ve koruyan yönü ile muhafazakâr tonda işlediğini ortaya koymakla birlikte Yeni Osmanlıcılık gibi kapsamlı bir ideolojinin güçlenmesi için ciddi adımlar atılmaya başlanması da dikkat

³⁴⁶ Bu konuda AB’nin ve AB içerisinde bulunan ülkelerin engellemelerine ve bu nedenle AK Parti’nin Kıbrıs politikasındaki dönüşümüne ilişkin detaylı bilgi için bakınız (Çalış ve Metkin, 2017:13-16; “50 yıl kapıda bekletilen başka bir ülke yok”, 2010; Bulunç, 2007:86-87; Koç, 2016:120-121; Kasım, 2007:66; Vatansever, 2012:1523-1525; Ayberk, Akşit ve Dayıoğlu, 2019:140).

çekmektedir. Çünkü AK Parti AB'yi tek alternatif olarak görmekten uzaklaşarak dış politikada tüm coğrafyaya yayılmaya başlamıştır.

Özellikle Türkiye'nin 2013 sürecinde yaşadıkları (Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık meselesi gibi) karşısında AB'nin tutumu bu konuda AK Parti'nin muhafazakâr milliyetçi söylemini ve eylemini şiddetlendirse de AK Parti'nin 2015 ve 2016'da yaşanan terör saldırıları ve darbe girişimi temelinde AB'nin tutumları nezdinde Kemalist milliyetçi bir şekilde “milli birlik ve beraberliği daha ön plana çıkaran, Türklüğü, ulus-devleti ve üniter yapıyı korumak isteyen, ancak bu konuda ırkçı davranmayı kabul etmeyen bir davranış sergilemeyi” tercih ettiği dikkat çekmektedir. Özellikle MHP ile birleşme ve başkanlık sisteminin getirilmesi bağlamında AB Bakanlığı'nın da kaldırılması ile her ne kadar bu tür işlerin takibinin Avrupa Birliği Eşgüdüm Kurulu şeklindeki bir yeni kurulla sürdürülmesi düşünülse de bu durum esasında AB'nin büyük bir hedef olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Dolayısıyla dönemsel olarak “rest çekme ve kucak açma” şeklinde değişen söylemler ortaya konsa da fiili bir vazgeçiş açıkça dillendirilmemektedir. İlk zamanlar yoğun bir AB'ye uyum gayreti ve bağımlılık varken sonraki dönemlerde bu tutumun fiile yansımadağı görülmektedir. Çünkü AB'nin söylemden ziyade eyleme dönük tarafı AK Parti'ye AB'nin Türkiye'nin sevdasına cevap vermeyeceğini göstermiştir. Ayrıca AB ülkelerinin ortaya koyduğu fiilleri ile son zamanlardaki Türklere ve Müslümanlara karşı olan ırkçı eğilimleri AK Parti'nin ırkçılığa karşı olan milliyetçilik anlayışı ile örtüşmediği için aradaki mesafe açılmakta ve AB'nin tavırlarına karşı AK Parti'yi muhafazakâr ve Kemalist milliyetçiliğe kaymak durumunda bırakmaktadır.

5.4.Orta Doğu Denkleminde Türkiye ve ABD: BOP Eş Başkanlığı ve Türk Dış Politikasında Dönüşüm

ABD, II.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde izalasyonist politikalar sürdüren bir devlet olmuş ancak 1941 yılı sonrasında bundan vazgeçerek küresel bir hegemon olmaya başlamıştır. Bu süreçte dünyanın tüm alanlarına daha fazla müdahil olup sık sık uluslararası hukuku göz ardı etmiştir. Soğuk Savaş döneminin başında 1949'da NATO'nun kurulmasına önderlik eden ABD, Sovyet karşıtlığını merkeze alan ve buna destek için Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi programlarla diğer ülkelere destekler sunan bir pozisyon sürdürmüştür. Bu süreç ABD için, “ilk defa özellikle Orta Doğu olmak üzere

dünyanın geneliyle yakından ilgilenmeye başladığı” bir süreç olmuştur (Güdek, 2017:147-148).

Türkiye Cumhuriyeti ise, kuruluşundan itibaren genellikle Türk dış politikasında iki temel özellik öne çıkmakta, bunlardan ilki “mevcut sınırları sürdürme ve kurulu dengeleri muhafaza etme anlamına gelen statükoculuk” ve diğeri ise “Batıcılık”tır. Batıcılıktan kasıt Batının ekonomisini, bilimini ve uygarlığını vurgulamak anlamına gelmektedir. Diğer yandan Orta Doğu’da savaş döneminde Şerif Hüseyin örneğindeki gibi, Arap liderlerin yabancılara olan katkıları Türklerin zihninde Orta Doğu açısından olumlu bir imaj bırakmamıştır. Osmanlıdan sonra bölgede “Milliyetçi Araplar- Mandater devletler mücadelesi” yaşanmıştır. Bu nedenle de Türkiye’nin Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan’la hatta Mısır’la bile bağımsız politika geliştirme imkânı olmamıştır. Bu yıllarda anlaşmalar dahi mandater devletlerle yapılmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde Musul Türkiye aleyhinde, Hatay ise Türkiye lehinde çözüme ulaşmıştır. Arap Orta Doğu’su ise II.Dünya Savaşı’na kadar bağımsızlık mücadelesi ile uğraşmak durumunda kalmıştır (Şahin, 2010:10-11).

1947 yılı itibarıyla Türk dış politikasının en önemli yanını Amerika ile ilişkiler oluşturmuştur. Türkiye ulusal kararlarında en fazla dikkate aldıkları ve uygulamalarını etkileyen ülke ABD olmuştur (Türk, 2014:17). Çünkü Tek Parti Döneminde Türkiye dış politikada önceliğini güvenlik kaygısı temelinde sürdürmüştür. II.Dünya Savaşı’nın yıkımı ertesinde Fransa ve İngiltere Orta Doğu’dan çekilmek zorunda kalsa da Türkiye bu bölgeye pek yaklaşmak istememiş ve hatta daha da uzaklaşmıştır. Bu dönemde Türkiye adeta Batı’nın bölgedeki temsilcisi görünümünde hareket etmiştir. Böylece Araplar nezdinde Türkiye’nin imajı zedelenmiştir. İngilizlerin çekildiği bu alanlara ABD yerleşmeye başlamış ve SSCB ise Batı karşıtı birlikteliklerle işbirliği içerisinde hareket etmiştir (Şahin, 2010:12-13). 1950-1960 dönemde ise Türkiye, soğuk savaş öncülüğünde bir politika tercihi ile ABD’ye yaklaşma ve Batı blokuna dâhil olma süreci ile birlikte Truman Doktrini, Marshall Planı ve en önemlisi NATO üyeliği³⁴⁷ temelli durum sürdürülmüştür. Bu aşamada “Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere’nin resmen üye olduğu ve ABD’nin ise gayri resmi üye olduğu Bağdat Paktı 1954’te imza altına alınarak Orta Doğu’da Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtı bir blok oluşturmak hedeflenmiş ve Türkiye bu

³⁴⁷ Türkiye II.Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehlikesine karşı (NATO)’ne girerek korunmak istemiştir (Şahin, 2010:12-13).

bloğa öncülük yaparak bölgeyi örgütlemeye çalışmıştır³⁴⁸. Bu gelişmeler ışığında istisnalar olsa da 1960-1980 arasında Türkiye için mutlak tarafsızlık politikası hâkim olmuş ve bu dönemdeki Kıbrıs Krizi, Küba Krizi gibi hadiseler Türkiye'nin Orta Doğu bakışına tesir etmiştir (Türk, 2014:37-39). Batı'nın Kıbrıs konusunda Türkiye'ye karşı yaptıkları Türkiye'nin Orta Doğu üzerinde düşüncesini etkilemiştir. Özellikle 1964'te ABD başkanınca yazılan ve İnönü'nün Kıbrıs'a müdahalesini engelleyen mektup Batı'ya güven noktasında tereddüt yaratmıştır. Bu yıllar Türkiye'nin Batıdan ötelendiği ve ABD'den ambargo yediği yıllar olması ile Orta Doğu ile ilişkilerini ilerlettiği ve Rusya'ya yakınlaştığı yıllar olmuştur. Böylece Türkiye ilk kez çok yönlü bir politika yaklaşımı ortaya koymuştur (Çiftçi ve Ertugay, 2011:5-7). Türkiye, 1967 Arap-İsrail savaşında ABD'ye İncirlik Üssü'nü kullandırmamış, 1969'da ise İKÖ içinde yer alamaya başlamış ve 1973-74 petrol krizlerinden sonra da bölge ile petrol konusunda da ilişkilerini geliştirmiştir (Türk, 2014:38-39).

Bu süreçte komünizmle mücadele temelinde ABD'nin 1970'lerde Başkan Carter devrinde yürürlüğe koyduğu "Yeşil Kuşak Projesi"nin katkısı ile köktendinci İslam yaygın hâle gelmiştir. Komünizmin dinsizliğe yatkınlığına bağlı olarak İslam'ın komünizm karşısında kalkan olarak kullanılması yaklaşımı benimsenmiştir. Özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi (1979) ile yeşil kuşak projesi yeniden yürürlüğe gelmiştir. Bu işgale karşı olan Afganistanlı farklı kabileler ortak "İslam" kimliği çerçevesinde silah yardımları ve İslam kimliğini güçlendiren dini yayın ve doküman yardımları ile Pakistan'ın mülteci kamplarına sığınmış olan Afganlara hem dini hem de askeri eğitim verilmiştir. Ayrıca bu proje Orta Asya'daki "İslamcı Uyanış Hareketi"ni de ateşlediği gibi, başta El Kaide gibi örgütler olmak üzere köktendinci İslamî terör gruplarının oluşmasının tohumlarını da atmıştır. Bunun sonucunda Günal'ın ifadesiyle Amerika karşısında "Kızıl tehlikeye karşı yeşil panzehir" yıllar sonra ters tepmiştir (Günal, 2004:156-157).

1979'da yaşanan İran İslam Devrimi sonrasında vesayetin etkisi ile Türkiye Orta Doğu'ya ideoloji zemininde bakmaya başlamıştır. Ayrıca su ve terör hususunda yaşanan ilişkiler Türkiye'nin Orta Doğu'ya bakışında etkili olmuştur. Bu dönemde ayrıca 1973'de Arap-İsrail savaşları yaşanmış, özellikle 1980 darbesinin etkileri Türkiye için hem iç hem de dış politikayı etkilemiş, 1975-1990 arası dönemde Lübnan iç savaşı yaşanmış ve 1982'de İsrail

³⁴⁸ Ancak Bağdat Pakti, amacının tersi sonuçlar doğurmuştur; çünkü ABD ve NATO eksenli olması sonucu pakt Arapların ve Filistinlilerin lehine olduğu gerekçesi ile güven yitirmiştir. Başta Mısır olmak üzere tüm Arap ülkelerinin Bağdat Pakti'na ve Türkiye'ye tepki gösterdiği ve ayrıca bu tepki sonucunda bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği'ne yanaştıkları ifade edilmektedir (Türk, 2014:37-38).

Lübnan'ı işgal etmiştir. 1980-1988 arasında İran-İrak savaşı gibi olaylarda büyük devletler rol oynarken Türkiye, Arap coğrafyası ile ilişkilerini sürdürmede pasif kalmıştır (Çiftçi ve Ertugay, 2011:5-7).

1980-1990 dönemi ayrıca Türkiye ve Orta Doğu için ekonomik yakınlaşma dönemi olmuştur. Türkiye 1981-1984 arası girişimleriyle İKÖ içerisinde İSEDAK (İKÖ- İslam Ülkeleri Daimi Konseyi'nin) kurulmasına öncülük etmiş ve bu ekonomik amaçlı örgütün başkanı seçilmiştir. Bu dönemde bölge ile sadece ekonomik değil aynı zamanda “ticari, mali, sosyal ilişkilerde de” sıçrama olmuş ve Türkiye-Filistin ilişkileri de gelişmiştir. Fakat İsrail ile diplomatik ilişkiler en alt seviyede seyretmiştir. Öte yandan bölge ülkeleri ile turizm faaliyeti anlamında da gelişmeler olmuştur. Ancak 1988'e gelindiğinde buradaki iyi ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Özellikle Irak'ın Kuveyt işgali ile Türkiye geleneksel tarafsızlık politikasından vazgeçmek durumunda kalmıştır (Türk, 2014:39-40).

Türkiye-ABD ilişkileri, Soğuk Savaş'ın başlamasından Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991'e kadarki süreçte “başta Kıbrıs olmak üzere birkaç olayda, ABD'nin aldığı tutuma bağlı olarak ortaya çıkan sıkıntıları saymazsak” genel itibarıyla müttefiklik anlayışı çerçevesinde işlemiştir. Türkiye'nin dış politikası ise Sovyetlerin yayılmacı politikası sebebiyle özellikle yönü Avrupa'ya dönük olarak NATO, BM, Avrupa Kuruluşları ve Amerikan politikası ile çatışmayan bir çizgide ilerlemiş ve Türkiye bu duruşu ile çeşitli yardımlar da elde edebilmiştir. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında Avrupa ve Amerika'nın ilgisi bu dağılan birliğin bulunduğu ülkeler üzerine yönelirken Türkiye stratejik bir yalnızlık hissini yaşamaya başlamıştır. Ancak Türkiye bu süreçte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler geliştirirken bölgede İran ve Rusya ile stratejik rekabete girmekle birlikte Körfez Savaşı³⁴⁹ esnasında olaya dâhil olarak yeniden önemli olduğunu kabul ettirmeye başlamıştır (Efegil, 2016:45-46).

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte Batılıların bölgeye askeri olarak konuşlanması da söz konusu olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye hem terör hem de Kuzey Irak'taki iktidar

³⁴⁹ Batılı müttefiklerin gözünde Türkiye'nin önemini yitirdiği bir esnada Arap dünyasının liderliğine niyet eden Saddam Hüseyin Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da işgal etmiştir. Saddam, Kuveyt'i Irak'a ait petrolleri kullanmakla itham etmiş ve 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nın mali kaybını finanse etmek istemiştir. ABD öncülüğünde oluşturulan uluslararası koalisyon Kuveyt'i kurtarmak için Irak'a güç kullanmak istemiştir. BMGK 6 Ağustos 1990'da ekonomik yaptırım ve ambargo kararı almıştır. Ancak Türkiye ile Irak arasında ciddi ekonomik ilişkiler bulunduğundan bu süreç Türkiye'ye olumsuz yansımıştır. Ancak Özal sürece dahil olup Türkiye'nin itibarını artırmak istemiştir. Ayrıca PKK, Irak'ın Kuzeyinden destek almaktaydı ve olası Kürdistan tehlikesi ile Türkmen şehirleri Musul ve Kerkük'ün korunması zorlaşabilirdi. Bu sebeplerle Irak'a askeri olarak olmasa da BM yaptırımlarına uyarak üsleri Amerikan uçaklarına kullandırarak destek verilmiştir (Kışman ve Aydın, 2017:39-43).

boşluğu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Müslüman Arap olan Suriye ve Irak'ın tutumları bu kaygının sebebi olmuştur. Bu güvensizliğin sonucu ise Türkiye- İsrail ilişkilerinde iyileşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu stratejik ortaklık ise Arapların gözünde Türkiye'nin konumunu düşürmüştür. Ancak bu dönemde AB ilişkileri ve Suriye ile olan ilişkilerin iyileşmesi dış politikada bir denge unsuru olmuştur (Çiftçi ve Ertugay, 2011:5-7).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, ABD kendisini dünyanın tek süper askeri gücü olarak ilan etmek suretiyle özellikle Orta Doğu'daki enerji kaynaklarını bir bütün olarak denetim altına almayı arzu etmiş ve bu temelde politikalar üretmiştir. Bu nedenle bu kez şimdiye kadar komünizme karşı güçlendirdiği İslamcı hareketin tasfiyesi gerekmiştir. Çünkü ABD, 1990'lardan sonra Orta Doğu'da gelişen ve Müslüman toplumları ciddi şekilde etkileyen anti Amerikancılığı karşısında bulmuştur. Ayrıca ABD'nin askeri gücünü göstermesi için yeni düşmanlara da ihtiyacı olmuştur. Bu yeni düşmanlara ise "İslamî teröristler" denilmesi söz konusu olmuştur. Bazı görüşler Orta Doğu'daki çatışmasının ana unsurunun medeniyetler çatışması olduğunu ifade etmiş ve bunun içinde "radikal İslam'ın yok edilmesi, bölge coğrafyasının sınırlarının yeniden çizilmesi ve ABD'nin ihtiyaçlarına yanıt veren ılımlı İslam devletlerinin kurulması" gerektiğini belirtmiştir. Bu düşünceden hareketle ABD, hem askeri şiddetin kullanılmasına yönelmiş hem de bölgedeki devletlerinin siyasal rejimlerini yeniden biçimlendirilmek istemiştir (Ayata, 2010:3-4).

1990'lı yıllara bakıldığında, Türk-Amerikan ilişkilerinin merkezinde ABD'nin Irak ile İran'a karşı uyguladığı ikili kuşatma yer almıştır. Çekiç Güç'ün süresinin 'ulusal çıkarlara aykırı olduğu düşünülmesine rağmen' uzatılması ve bölge ülkeleriyle ilişkileri bozma pahasına İsrail'le ilişkilerin askeri boyuta taşınması da Amerikan eğilimli Türkiye tutumunun diğer bir göstergesi olmuş ve Türkiye bu şekilde çıkarını korumaya çalışmıştır (Türk, 2014:17). Ancak Türkiye, 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'nda ABD'nin öncülüğünü yaptığı uluslararası koalisyonda aktif bir rol üstlenmesine ve hatta bundan büyük zararlar görmesine rağmen, savaş sonrasında ABD tarafından yeterince dikkate alınmadığı gibi AB tarafı, 1997'deki kararında da "Türkiye'nin üyeliğini" reddetmiştir. Bu olumsuz hava içerisinde Türkiye, aldığı bir kararla 1998'de Suriye ile Adana Mutabakat'ını imzalayarak yeniden Orta Doğu kapısını açmaya yönelmiştir. "1990'lı yıllarda karşılaştığı güvenlik sorunları ve bu sorunlarda Batı'yı yanında bulamaması", Türkiye'yi "genelde dış politikasını özelde ise Orta Doğu politikasını" gözden geçirmeye sevk etmiştir (Şahin, 2010:15).

Esasında dış politikadaki bu dönüşümün ivmesi Adana Mutabakatı temelinde Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarından çıkarılarak terörün bastırılmasıyla yakalanmıştır. Bu an itibarıyla ekonomik ve de diğer unsurların ön plana çıkmış olduğu bölgesel politikaların izlenmesi söz konusu olarak dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in ifade ettiği “bölge merkezli” ve “vizyoner” dış politika söylemlerinin başladığı görülmektedir. Bu söylem Türkiye'nin geçmişle barışması ile sosyo-kültürel, tarihsel ve ekonomik unsurların kullanılması ile bölge ülkeleriyle iyi komşuluğun sürdürülmesi arzusu gösterilmiştir. Bu anlamda Irak, İran ve Suriye ile yakınlaşma olmuştur. AB ile ABD'nin Orta Doğu politikaları ise bu dönemde birbirinden farklı olmuştur: “AB Orta Doğu bölgesinde daha uzlaşmacı ve yapıcı diyalog yaklaşımına karşılık ABD'nin daha müdahaleci ve aktif stratejiler öngörmesi” söz konusu olmuştur (Babacan, 2020).

1990-2001 döneminde Irak istikrarsız bir ülke konumuna gerilemiştir. Bu dönemde Türkiye'de PKK tırmanışı yaşanmış ve bu durum dış politikaya yansımıştır. Bu on yıllık süreçte ayrıca Türkiye'de iç sorunlar yaşanmıştır. On yılda kurulan on koalisyon hükümeti ve 11 ayrı dışişleri bakanının görev yapması da bu istikrarsızlığı körüklemiştir. Bu yıllarda ABD ve İsrail ile askeri ve stratejik ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemde İran'la ilişkilere de dikkat edilmiştir. Ayrıca “Türkiye-ABD-İsrail ittifakına karşılık Rusya-İran-Suriye dengesi oluşmuştur” (Türk, 2014:40).

Özellikle ABD'nin dış politikasını değiştirerek Orta Doğu'ya ve Türkiye'ye etkisi olan gelişme ise 11 Eylül saldırıları³⁵⁰ olmuştur. ABD, Soğuk Savaş sonrasında kendi önderliğinde bir dünya dizayn etmek istemiş ve bunun için Batı dünyasının var olan düzenini, siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını dünyaya dayatmıştır. ABD'nin, Yeni Dünya Düzeni'ni inşa etmeye dair tek başına çabası dünyayı tedirgin etmiştir. Böyle bir ortamda gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırıları ile ABD, “1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile 2001'de yaşanan bu saldırılara kadar gördüğü rüyadan uyanmış”tır³⁵¹. Sebep ne olursa

³⁵⁰ 11 Eylül sabah yerel saat 09.00'u gösterirken ilk uçak ABD'nin en yüksek binalarından biri olan New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerinden birine çarpmıştır. 18 dakika sonra, diğer kuleye de bir uçak çarpmıştır. 410 metre yüksekliği olan iki kule yanmaya başlamış ve çökmüştür. Yapılan bu saldırıdan yarım saat sonra bu kez “ABD Savunma Bakanlığı'na (Pentagon)” bir uçaklı saldırı gerçekleştirilirken aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önünde bomba yüklü iki araç patlatılmıştır. Washington'a doğru rotası dönük olan, kaçırılmış uçaklardan dördüncüsünün ise Pensilvanya bölgesine saat 10.10'da zorunlu iniş yapması söz konusu olmuş ve bu inişle birlikte “muhtemelen Amerikan Kongre Binası veya Beyaz Saray'ın kurtulmuş olduğu” düşünülmüştür. Birbiri ardına gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının, ABD'nin tarihinde kendi topraklarında maruz kaldığı en büyük saldırı olduğu ifade edilmiştir (Güdek, 2017:145).

³⁵¹ Ancak bu 12 yıllık süreç ABD için teknolojik atılımlarla ekonominin canlandırıldığı, bilimsel ve teknolojik öncüllüğün sürdürüldüğü bir dönem olmuş ve bu süreçte uluslararası örgütlerdeki kendi kontrol alanını genişletmiştir (Güdek, 2017:144).

olsun 11 Eylül’de El Kaide’nin üyesi olan on dokuz hava korsanının gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda ABD, “teröre karşı savaş” açarak, sorunun kaynağı olarak görmüş olduğu Orta Doğu’ya yönelik tek taraflı ve zora dayalı bir dış politika geliştirmeye eğilmiştir. Bu konuda ABD’nin yaşadığı değişim sonucunda dış politika ile birlikte iç politikada da anayasal hakları ve hukukun üstünlüğü ilkesini geri plana atmayı meşru görmüştür (Güdek, 2017:144-145).

Diğer bir ifadeyle ABD, Doğu’nun Batı için bir tehdit olmaktan çıkması için “din odaklı terörizme kaynaklık eden antidemokratik rejimlerden gerekirse müdahaleci yöntemlerle arındırma yapılması gerektiğini” ifade etmiştir. Bu nedenle bu söylem, yeni muhafazakâr ABD yönetiminde iki ayaklı yeni Orta Doğu politikası olarak vücut bulmuştur. İlk ayak “askeri müdahaleler aracılığıyla Orta Doğu’da yeni bir güvenlik mimarisinin yaratılması” olurken ikinci ayak, “bölge ülkelerinde geç kalmış neo-liberal dönüşümün sağlanması ve demokrasinin tesisi için gerekli sosyal, ekonomik ve siyasal reform girişimlerinin teşvik edilmesi” olmuştur (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:389). ABD’nin bu coğrafyadaki en büyük iddiası dış politikada “yumuşak güç” adı altında sunduğu “Orta Doğu’da demokrasinin ve insan haklarının gelişimini, iktisadi kalkınmayı vb. destekleme” iddiası olmuştur. Bu anlamda Orta Doğu’da “liberal demokrasinin, serbest pazar ekonomisinin yerleşmesinin ve eğitim sisteminin reforme edilmesinin güçlü şekilde desteklenmesini” ve böylece “bu alanlardaki zayıflıkların giderilerek uluslararası terörizmin son bulacağı” öngörülü politikalarla alanı dönüştürmeyi istediğini (Bağcı ve Sinkaya, 2006:21-22) iddia etmiştir. Bu şekilde ABD “uzlaşmaz rejimleri ortadan kaldıracak, petrol kaynaklarını güvence altına alacak”tır. Bu çerçevede önce 2001 yılında Afganistan³⁵², 2003 yılında da Irak işgal edilmiştir. Suriye ve İran’a karşı tehditkâr bir söylem sürdürülürken NATO’nun Orta Doğu’daki faaliyet alanı genişletilmiştir. İsrail’in Filistinlilere ve komşu Arap devletlerine karşı saldırganlığına göz yumulmuştur. Neo-liberal dönüşüm ve demokrasinin

³⁵² Böylece, 7 Ekim 2001’de aceleyle Sürekli Özgürlük Harekâtı başlatılmış ve ABD, El Kaide’nin Afganistan’da konuşlandığını düşündüğü için, ilk hedef doğal olarak burasını belirlemiştir. ABD, Taliban lideri Molla Ömer’den, “El Kaideli Usame bin Ladin ve diğer üyeleri” teslim etmesini istemiş ve kabul edilmemesi üzerine, Taliban hükümeti El Kaide’ye destek vermekle suçlanarak NATO ve BM desteği alınarak “öncelikle El Kaide lideri Ladin’i ele geçirmek ve terör örgütünü etkisiz hâle getirmek” için saldırı başlamıştır. Böylece ABD, Soğuk Savaş döneminde “Sovyetler’in işgalinde CIA aracılığıyla eğitip desteklediği ve komünizme karşı “özgürlük savaşçıları” olarak gördüğü El Kaide üyelerini”, terörist ilan ederek hesap sormak istemiştir. Ayrıca ABD bu operasyonun demokrasiyi tesis edeceğini de belirtmişse de resmi olarak 31 Aralık 2014’te sona eren savaş bölgeye demokrasi getirmemiştir. Vakum bombaları ve halı bombardımanı gibi orantısız güç kullanımı ve hukuk dışı yöntemlerle çok sayıda sivilin de hayatının kaybedildiği, işkencelerin yapıldığı ve tecavüzlerin gerçekleştirildiği de kayıtlara geçmiştir. Öte yandan buna rağmen El Kaide lideri Ladin, 2011 yılında ele geçirilebilmiştir (Güdek, 2017:149).

gelişmesi için ise Aralık 2002’de ABD tarafı Ortadoğu Ortaklık Girişimi (OOG)’ni ve Haziran 2004’te Sekizler Grubu (G-8) zirvesinde Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP³⁵³)’ni etkin hâle getirmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:389).

Bu atmosferde Türkiye de pozisyonunu değiştirmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla AK Parti Dönemi öncesinde Orta Doğu’ya dönük “bakış açısı” ve “ilişkilerin gelişmesine neden olan şartlar” farklı seyretmişse de AK Parti sonrası koşullar özellikle ABD’nin bölgeye müdahalesi ile bambaşka politikalar ortaya çıkarmıştır. AK Parti öncesi Türkiye’si “dönem dönem yaşanan sorunlara bağlı olarak Orta Doğu’ya dönük kararlar alınmış olsa da” genel itibarıyla Türkiye’nin Orta Doğu ile ilişki kurmasına “ülkenin Batılı yapısına zarar vereceği, cumhuriyet ve modernleşmeden kopuş anlamına geleceği” düşüncesiyle karşı durulmuştur (Çiftçi ve Ertugay, 2011:8). AK Parti ise, 2002’de Türkiye’yi yönetmeye başlar başlamaz ağırlığını Orta Doğu jeopolitiğine veren bir anlayışı benimseyerek aktif dış politika uygulamasını başlatmıştır (Efegil, 2016:46). Burada kaydedilmesi gereken nokta Türkiye’nin 2002 sonrasında AB ve ABD’den farklı bir Orta Doğu politikası izlemeye çalıştığıdır. Bu dönemde Batı tarafından dışlanan İran’la ilişki kurulması ve Arap-İsrail çatışmalarında barış görüşmelerine yardımcı olunması gibi fiiller ortaya konmuştur ki bu da Orta Doğu politikalarındaki dönüşümü ifade etmektedir (Babacan, 2020). Diğer bir ifadeyle AK Parti bir yandan Batılı duruşunu sürdürürken diğer yandan Müslüman ülkeler ile ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirmekten geri durmayarak çok boyutlu dış politika sürdürmeye gayret göstermiştir (Kardaş, 2010:361-362).

AK Parti bölge ile ilişkilerini geliştirmek isterken ABD’nin Irak’ın işgaline yönelmiş olması ve bu konuda Türkiye’den destek beklemesi AK Parti için zor bir sınav olmuştur. Çünkü AK Parti için bu meseleye dâhil olmanın iç ve dış politikada birçok yansıması olacaktır. Diğer yandan ABD’nin, Kıbrıs Barış Harekâtı’ndaki tavırları ile müttefiki olan Türkiye’ye askeri ambargo uygulayarak Türk halkının güvenini zedelemiş olduğu açıktır (Türk, 2014:18). Öte yandan AK Parti için başka bir İslam ülkesi ile savaşa girmek dini hassasiyet açısından anlamsız olduğu gibi Türk halkı da ABD’nin “Irak’ta kitle imha silahı var” propagandasına inanmamıştır. Bu inanış Türk halkının Irak’a müdahaleye sıcak bakmaması anlamına geldiğinden AK Parti için meşruluk sıkıntısı yaratması anlamında bağlayıcı olmuştur (Kışman ve Aydın, 2017:45-46). Buna ilave olarak ABD’nin müdahale

³⁵³ BOP denilen “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek Bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık Projesi” ABD’nin bugüne kadar resmi belgelere dayandırmadığı bir proje olarak coğrafyadaki uygulamalarına bakılarak anlaşılmaya çalışılmaktadır (Günel, 2004:156-157).

girişimine destek olunmadığında Türkiye'nin Orta Doğu'dan dışlanması ekonomik maliyet riski taşıması Türkiye'nin kararında büyük etki yaratmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:390-391). Ayrıca bu savaşla ilgili Türkiye'nin kafasında “Kürt devleti kurulma riski, Musul ve Kerkük ile buradaki Türkmenlerin durumu”na yönelik endişeler olduğundan AK Parti de Ecevit hükümeti gibi Irak'la ilgili bir takım diplomatik görüşmeler ortaya koymayı denemiştir (Kışman ve Aydın, 2017:45-46).

Bahsi geçen birbirine tezat sorunlarla yüzleşen ve diplomatik ilişkilerle meseleyi çözmeyi denese de başarılı olamayan AK Parti bu süreçte ABD'nin yanında olmak zorunluluğunu dillendirmeye başlamıştır. 1 Mart Tezkeresi³⁵⁴ için yapılan konuşmada Erdoğan, ekonomik anlamda ABD'yi desteklemenin mecburiyetine açıkça değinmiştir. Bu konuda Erdoğan ayrıca hiç kimsenin Amerika'ya kafa tutacak kudrette olmadığını belirterek şu konuşmayı yapmıştır. “Aklınızı başınıza alın, CHP'lilerin oyununa gelmeyin, İran'a, Libya'ya, Sudan'a bakın. Petrolleri var, ABD'ye kafa tuttular ne oldu? Bazı ülke ve çevreler Türkiye'den İslam âleminin lideri olarak söz ediyor. Kendimizi kandırmayalım” (Kardaş, 2010:371-372). Kardaş (2010:378), bu konuşmanın milletvekillerine dikte eder şekilde olmasının ve Erdoğan'ın aşırı savaş yanlısı olarak algılanmasının sonucunda böylesi ifadelerin parti tabanında red yediğini ifade etmektedir.

TBMM'nin 1 Mart Tezkeresi'ni reddetmesi ve dolayısıyla Irak savaşı öncesinde ABD ile müzakerelerin olumlu sonuçlandırılmaması sonucu iki ülke karşı karşıya kaldığı gibi Türkiye'nin Batı kampındaki konumu sorgulanmış ve Türkiye bu süreçte Irak ve çevresindeki siyasi şekillendirme olaylarından dışlanma yaşaması söz konusu olmuştur (Kardaş, 2010:359). Böylece Kürtler de ABD'ye yaptıkları yardımın karşılığında Irak'ta söz sahibi hâline getirmişlerdir. Tezkere kararını kabullenemeyen ABD ayrıca misilleme olarak 4 Temmuz 2003'te, Süleymaniye'de Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi hadisesini gerçekleştirmiştir. Çuval hadisesi ile ilgili Erdoğan'ın ABD'ye nota verilip verilmeyeceğine yönelik sorulara “Ne notası veriyorsun, müzik notası mı?” şeklindeki cevabı ise (Kışman ve Aydın, 2017:46-47; Babacan, 2020:12) ilişkinin vazgeçilmezliğini gösteren önemli bir detay olmuştur.

³⁵⁴ “TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına” ilişkin bir içeriğe sahip bulunmaktaydı. Oylama sonucunda “Türkiye'nin Irak'ta müdahaleye müdahil olabilmesi için gereken tezkere kararı 264 olumlu, 250 karşı ve 19 çekimser oy” şeklinde sonuçlandı ve dolayısıyla çoğunluk sağlanamadı (Kışman ve Aydın, 2017:46).

Beklendiği üzere bu gelişmelerden Türkiye zarar görmüştür. Özellikle Kuzey Irak'taki yapı güçlenerek tehdit oluşturmıştır. ABD'nin dışladığı bir Türkiye uluslararası anlamda da kayıplar yaşayacağı için AK Parti bu kayıpları telefi adına ABD'nin küresel projelerinden bir tanesi olan BOP kapsamında Türkiye'ye bölgenin yeniden dizaynında görev verilmesine olumlu bakmıştır³⁵⁵. BOP konusunda Türkiye dış politikada yapacağı tercihlerinde bağımlı hâle gelmiş olsa da Davutoğlu, “coğrafya ve tarihe” dayalı dış politika alternatifi ile bölgedeki çatışmaların sonlandırılması temelinde bir yaklaşım sergilenmesine fırsat yaratmıştır. Bu süreçte merkez ülke olma gayreti ile bölgede söz sahibi olmak isteyen AK Parti hem Orta Doğu üzerine vurguyu artırmış hem de İKÖ ile ilişkilerini artırmıştır. Orta Doğu üzerindeki vurguyu artırma düşüncesi ile Yeni Osmanlı anlayışı Özal'dan sonra yeniden gündeme gelerek AK Parti için söylenmeye başlamıştır (Güder ve Mercan, 2012:2-74).

Günel (2004:156), BOP'un diriliş noktasının 11 Eylül 2001 saldırıları ve ABD'nin bu saldırılardan önce Kenya ve Tanzanya'daki Büyükelçiliklerinin bombalanması olduğunu belirtmiştir. ABD bu nedenle komünizme karşı ortaya koyduğu yeşil kuşak projesi ile başına bela olan İslamî örgütleri susturmak için sorunun kaynağı olarak gördüğü alana yani “Moritanya'dan Endonezya'ya 50'den fazla ülkenin oluşturduğu İslam coğrafyasına” yönelmiştir. Bu konuda ABD'de hazırlanan Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler” başlıklı rapor³⁵⁶ ise “Müslümanlar ve İslam'ın Batı demokrasi değerlerine yakınlaştırılması” ile denetim altına alınmasının mümkün olacağını ortaya koymuştur (Günel, 2004:156-158). Bu rapor ayrıca Fethullah Gülen'i ılımlı İslam'ın öncü lideri olarak sunmuş ve Gülen'in farklılıklara ılımlı yaklaşarak şiddeti dışladığı ve gençleri çektiği de raporda yer almıştır. Özellikle Türkiye'nin “laiklik anlayışına sahip olması sebebiyle” İslam Dünyası'nın en başarılı ülkesi olduğu ifade edilmiş ve ayrıca “Kemalizm ve milliyetçilik benzeri akımlar ile laiklerin” ABD'ye çok da olumlu bakmadıkları tespitine raporda yer verilmiştir. Ayıca Türkiye'nin ılımlı İslam için iyi bir model olduğu ve bu nedenle Türkiye'deki iktidarın desteklenmesi gereği de ortaya konulmuştur. Günel,

³⁵⁵ Bağcı ve Sinkaya (2006:20) yaptıkları çalışmada “AK Parti hükümetinin BOP'nin ilan edilen hedefleri ile kendi politikalarının uyumlu olduğunu düşündüğü için ve kendi iktidarı döneminde kötüleşen Türk-Amerikan ilişkilerini düzeltmek amacıyla BOP'u desteklediğini” savunmaktadırlar.

³⁵⁶ Bu rapor ABD yönetimlerine ve CIA'ya stratejik arge hizmeti sunan “RAND Cooperation” adlı bir düşünce kuruluşu tarafından hazırlanmıştır. “Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler” başlıklı 88 sayfalık bu rapor Bush yönetimine sunulmuştur. Bu rapor “İslam ve Müslümanlar, Batı demokrasisi değerlerine ve küresel düzene uyumlu hâle getirilemezse, medeniyetler çatışması olasılığının yüksek olacağı” tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu raporda, ayrıca İslam coğrafyasının nasıl denetim altına alınacağına dair bir strateji önerilmiştir (Günel, 2004:158).

projenin kapsama alanına 23 ülkenin alındığını (Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, İran, Pakistan ve Afganistan)ve bu ülkelerin tamamının ABD'nin “stratejik enerji kaynaklarının ve ulaştırma hatlarının denetim altında tutulmasına yönelik” ulusal çıkarları ile örtüşen ülkeler olduğunu ifade etmektedir (Günel, 2004:158-160).

Türkiye, BOP ile 1 Mart 2003'te tezkerenin geçmemesi ile sarsılan ilişkilerin düzeltilmesini sağlamıştır. Öte yandan “Türkiye'nin Suriye ve İran ile yakın ilişkiler kurması; Amerikan askeri güçlerinin Irak'ın kuzeyinde üslenen PKK militanlarına karşı destekleri; Irak'taki gelişmeler vs.” nedenleriyle iki ülke arasında bazı sorunlar olsa da BOP ikili ilişkilerden bağımsız bir alanda işlemiş ve ABD ile işbirliği sürmüştür. AK Parti'nin modernizm, liberal demokrasi ve geleneği (İslamî) birleştirme iddiasında bir parti olması da bu süreçte çok etkili olmuştur (Bağcı ve Sinkaya, 2006:22, 27-28). Türkiye'nin modern ve demokratik görüntüsü ABD'nin BOP hayali için çekici olmakla beraber bu konuda ABD ile birlikte aynı projede olmak AK Parti'nin Yeni Osmanlıcı hayallerini gerçekleştirmek için bölgede meşruluğunu artırmıştır.

BOP ile birlikte Türkiye'nin Orta Doğu'da “komşularla sıfır sorun” ve “merkez ülke” temelli politikaları ile bölge olaylarını yönlendiren ve etkileyen bir rol almak istemiş ve kaydedilen aşama sonucunda Başbakanlık Başdanışmanı Davutoğlu, “Orta Doğu'da Türkiye'siz oyun artık kurulamaz” şeklinde Türkiye'nin bölgedeki ağırlığını ifade etmiştir. Arap ülkeleri ile “tarihî, kültürel, sosyal ve dinî” bağlamda ilişkiler geliştirilirken bölgesel sorunlarda arabuluculuk faaliyetleri sürdürülerek Türkiye'nin itibarı yükseltilmiştir. Ayrıca Arap ülkeleri ile ticaretin artırılması, vizelerin kaldırılması³⁵⁷ ilişkileri daha da geliştirmiştir. Bölgede aynı zamanda Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika ile de ilişkiler geliştirilmiştir. 2003'te Irak savaşında Türkiye'nin ABD yanlısı duruşu bu bölgelerde olumsuz imaj ortaya koysa da özellikle Türkiye'nin Filistin Sorunu konusundaki gayretleri³⁵⁸, bu konuda ülkenin önde gelen hareketlerinden olan Fetih ve Hamas ile ilişki kurmuş olması bu konuda hassas dengeleri de gözettiğini ortaya koymuştur. Özellikle Erdoğan'ın “Davos çıkışı” Arap ülkelerinde teveccüh görmüş ve Arap düşünürlerce Türkiye ile ilgili olumlu yazılar kaleme alınmaya başlamıştır. Bunun ardından Gazze'ye

³⁵⁷ Suriye, Ürdün, Lübnan, Katar ve Libya ile

³⁵⁸ Bu konuda araştırma sonuçları için bakınız (Çiftçi ve Ertugay, 2011:11-12).

yönelik yardım konvoyu hazırlanması bu tavrı perçinlemiştir. Mavi Marmara³⁵⁹ gemisinde 9 Türk'ün şehit edilmesi sonrası Araplarla ilişkiler iyice gelişmiştir (Güder ve Mercan, 2012:75-78). Türkiye, İsrail'e karşı sert söylemlerde bulunarak İsrail'in Devlet terörü uygulamakla olduğunu belirtmiş ve bu nedenle Erdoğan'ın duruşu ABD'deki Yahudi cemaati ve İsrail hükümeti tarafından “anti-semitizm” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Türkiye, Müslüman Kardeşlerin Filistin kolu olan Hamas'ı meşru saydığı gibi Türkiye'de temsilcilik açmasına müsaade etmiştir (Efegil, 2016:52).

2002-2007 yılları arasında Orta Doğu'da çok yönlü ve aktif bir dış politika örneği³⁶⁰ sergileyen AK Parti³⁶¹ burada “küresel ve bölgesel işbirliği içinde, daha önceki dış politika modelleriyle kopuş yerine süreklilik gösteren bölgesel bir politika” sergilemiştir. Ayrıca Orta Doğu'daki gelişmelere öncesinden daha fazla ilgi göstererek bölgeye entegre olmuştur” (Babacan, 2020:12). 2009 yılında Orta Doğu ile ilgili daha büyük bir sıçrama gerçekleştiren AK Parti, İslam ülkelerine dönük politikalarda altın çağına ulaşmıştır. ABD'de Obama'nın seçilmesiyle Türkiye ile yaptığı yakınlaşma beraberinde gerçekleşen Model Ortaklık inisiyatifi ve hemen peşi sıra Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı'na atanması ile Orta Doğu ve diğer ülkelerde sorun çözmeye yönelinmiştir; çünkü “Türkiye'nin yumuşak gücü ve Sıfır Sorun Politikası ile Obama'nın liberal-demokratik politikası” örtüşmüştür (Türk, 2014:42).

Efegil (2016:48-49), AK Parti'nin 2011 yılına dek “Kemalist mantığın aksine” Orta Doğu'yu Batı kadar önemseydiğini ve İslam devletleri ile ticari, siyasi, sosyo-ekonomik ilişkileri derinleştirmeyi istediğini ifade etmektedir. Bu yeni dönemde dış politika sadece güvenlik ekseninde kalmayarak ekonomik çıkarların da önemli olduğu bir hal almaya başlamıştır. AK Parti, bölge ülkeleri ile ilişkisini geliştirmesinin Batılı ülkeler gözünde Türkiye'yi stratejik öneme haiz ve itibarı artmış bir ülke konumuna getireceğini

³⁵⁹ İsrail, özellikle 2006 itibarıyla ağır bir şekilde siyasi ve ekonomik olarak abluka altına aldığı Filistin'e ayrıca operasyonlar da düzenleyerek tüm yaşam kaynaklarını yok etmiştir. Bu sebeple 2010 Mayıs'ında 6 uluslararası sivil toplum örgütü 6 bin tonluk insani yardımı Gazze'ye ulaştırmak için bir yardım filosu oluşturmuştur. Ayrıca filoda 36 ülkeden 750 aktivist yer almıştır. Bu sayıya 15'den fazla milletvekili, 60'dan fazla uluslararası basın mensubu, sanatçılar ve Nobel Barış Ödüllü kişiler dahildir. Bu anlamda içinde yardım gönüllüleri ile insani yardım malzemesi bulunan Mavi Marmara, Sfendoni, Challenger I, Eleftheri Mesogios, Gazze I ve Defne Y gemileri “Gazze Özgürlük Filosu”sunu oluşturmuş ve bu filo 31.05.2010 tarihinde İsrail askerlerinin saldırısı ile 10 ölü ve 56 ağır yaralı vermiştir. Filo katılımcıları hapsedilip, yaralılara kelepçe takılmıştır. Bu aktivistlere ünlerce işkence ve kötü muamele yapılmıştır (Mavi Marmara, 2021).

³⁶⁰ Babacan (2020:12)'in belirttiği gibi, “meselâ 2005'te Suriye'yle diplomatik ve ekonomik ilişkilerde bir yakınlaşma sağlanırken 2006'da Hamas'ın Ankara'da kabulü ve ardından Suriye'de arabuluculuk çabaları ile İsrail'le 2007'de dolaylı barış görüşmeleri bu yeni politikanın çarpıcı örnekleri arasında sayılabilir.

³⁶¹ Babacan (2020:12), AK Parti'nin bu politikalarının “1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği çok boyutlu dış politika stratejisine benzemekte kullandığı Neo/Yeni-Osmanlıcı argümanlarla benzeştiğini belirtmektedir.

düşünmüştür. Bu süreçte Türkiye kendisini bölge ülkelerine “demokrasiyi savunan, AB ile üyelik sürecinde bulunan ve serbest pazar ekonomisini benimsemiş” ülke şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca Türkiye bu süreçte sert güç unsurları yerine yumuşak güç unsurlarını kullanmıştır.

Bu konuda Türkiye’nin, önemli konularda Orta Doğu sorunlarında yapıcı rol oynayan bir görev üstlendiğini örneklendirmek mümkündür. Bunlardan bazılarını şu şekilde sayabiliriz: “-İsrail-Suriye arasındaki barış görüşmelerinde arabuluculuk yapması, -Filistinli gruplar (El Fetih-HAMAS) arasındaki gerginliği azaltma çabaları, -Irak’taki Sünni grupların seçime/siyasal sisteme katılmasını sağlama çabaları, -İran konusunda diplomasiye ağırlık veren duruşu, -Suriye’yi uluslararası ve bölgesel sisteme katması, -Başta enerji olmak üzere birçok alanda işbirliği ortamı hazırlaması, -Lübnan’da Cumhurbaşkanlığı sorununun çözümüne aktif katkı sağlama çabası, -Irak-Suriye gerginliğini yatıştırma yönünde çalışması, -Bölgeyle geliştirilen ekonomik ilişki, -Afganistan-Pakistan arasındaki sorunların çözümüne katkı” (Şahin, 2010:18). Bu süreçte Türkiye, İran’ın nükleer enerji sorununa çözüm aradığı gibi, Filistin meselesine sahip çıkmış, İKBY ile ilişkilerini geliştirmiş³⁶² ve bölge ülkeleriyle petrol ve doğalgaz antlaşmaları imzalamıştır (Efegil, 2016:48-49).

Türkiye’nin bu süreçte bölgeye olan katkıları ile “Batı’nın jandarması” olma imajından sıyrılarak “oyun kurucu” en azından “güvenlik üreten” ülke konumuna gelmiştir. Bu durum bölgede etkinliğini artırmıştır. Arap Birliği Örgütü ve Afrika Birliği’nde gözlemci statüsü kazanmış ve aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliğine bir Türk seçilmiştir. Orta Doğu ve Afrika devletlerinin de desteği ile Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)’nin geçici üyesi olmayı başarmıştır. Mevcut gelişmeler Türkiye’yi Orta Doğu ve Afrika ile ilgilenmeye sevk etmiş ve böylece Türkiye kendi potansiyelini de keşfetmiştir. Türkiye, güvenlik ve ekonomik gelişmenin barış ve istikrarlı bir çevre ile olduğunu algılamış ve kaos ile mücadele etmiştir. Türkiye, Orta Doğu’ya Batı merkezli değil, Türkiye/Ankara merkezli bakmayı tercih etmiştir. Mevcut gelişmelerle Türkiye’nin “ben Batılı bir devletim” şeklinde çaba içine girmesine gerek kalmamıştır³⁶³ (Şahin, 2010:17-18).

³⁶² Türkiye, 2007’den itibaren, İKBY ile ilişkileri geliştirdiği gibi Iraklı Sünni gruplara da destek vermiştir (Efegil, 2016:52).

³⁶³ Şahin (2010:18)’in belirttiği gibi, “Türkiye’nin Batı ile birlikte hareket etmesinin temel sebebi Sovyetler Birliği tehdidiydi. Ayrıca Türkiye’nin terör örgütü PKK ile mücadelesi de önemli bir sebepti. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Sovyetler Birliği Türkiye için tehdit olmaktan çıkmakla kalmadı, Türkiye için önemli bir

Türkiye, Orta Doğu coğrafyasında kendisini benimsetmiş olan ve Osmanlı mirasına sahip çıkmış bir ülke olarak adeta İslam'ın da bekçiliğini yaparak çalışmalarını sürdürse de Arap Baharı, bu politikalarda dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Arap Baharı'nın başlaması ile Orta Doğu'da durumlar tamamen değişmiştir. Arap Baharı Türk dış politikası için bir sınamaya dönüşerek teorik temelde bir değişim yaratmıştır (Özdemir, 2019:166).

“Tunuslu, üniversite mezunu işsiz bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla başlayan ve hızla diğer ülkelere yayılan ‘Arap Baharı’, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde görülen geniş çaplı halk ayaklanmalarına verilen isimdir”. Burada amaç Arap ülkelerinde yıllarca süren baskıcı rejimlere karşı bir başkaldırının gerçekleşmesidir. Bunun dışında bu ülkelerdeki işsizlik, gıda fiyatlarının yüksekliği, yolsuzluk, ifade özgürlüğünün olmaması gibi unsurlar olumsuz yaşam şartları olarak dikkat çekmektedir (Kışman ve Aydın, 2017:51). “Arap Baharı” denilen eylemler Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Ürdün ve Yemen’de gerçekleşmiştir (Erkin, 2019). Arap Baharı esasında sadece mevcut yönetimlerin yıkılması manasına gelmemektedir. Eski lider ve yapılar giderken aynı zamanda tüm bölge yeniden yapılandırılmaktadır (Güder ve Mercan, 2012:78).

Arap Baharı konusunda Kışman ve Aydın (2017:51), bu halk hareketlerinin başlamasından sonra ABD'nin diktatör rejimlere değil reformist hareketlere destek veren tavır sergilediğini ve Türkiye'nin de aynı şekilde davrandığını belirtmektedir. Bu duruş BOP'un mantığı ile uyumu olsa da Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeler yıllar içerisinde yaşanan dönüşüm ve ABD'nin tutumları çerçevesinde incelendiğinde ABD'nin diktatör rejimlere yeniden destek verdiği dikkat çekmektedir. Türkiye ise bu süreçte değişimlerden etkilenecek yeni politikalarla bölgede etkinliğini sürdürmeye gayret göstermiştir (Efegil, 2016:52-55; Çakır, 2017).

Bu hususta Güder ve Mercan'ın görüşleri destekleyici olacaktır. İlgili yazarların belirttiğine göre AK Parti'nin iktidara gelişi sonrasında bölgedeki etkinlik artışı Arap baharı sürecinde de bölge halklarının beklentilerini artırmıştır. Ancak olayların çok hızlı gelişmesinin yanında belirli bir siyaset tercihi ile de yol alınmasını zor hâle getirmesi sonucunda Türkiye, kararsız tavırlar sergilemek durumunda kalmıştır. Bu süreçte değişen dengeleri gözetme hususunda da bazı zafiyetler ortaya çıkmıştır (Güder ve Mercan, 2012:78-79). Dolayısıyla Arap Baharı Türkiye'yi ciddi düzeyde zora sokmuştur. Bu

ticari ortak oldu. Batı ile birlikte hareket etmenin, Türkiye'ye terör örgütü PKK ile mücadelesinde ciddi bir katkı sağladığı söylenemez. Türkiye'nin Batılı müttefikleri bu konuda Türkiye için dürüst bir ortaklık göstermediler.”

anlamda Türkiye, Orta Doğu politikası değiştirilerek 2010 sonrasında “Libya, Mısır ve Suriye’de yaşanan gelişmelere” yeni politik anlayışla bakmak durumunda kalmıştır (Özdemir, 2019:167,170-171, 177). Öte yandan Arap Baharı denen sürecin başlaması ile Arap ülkeleri liderlerinin “rejimin bekası adına kimi gösterileri bastırması ve özgürlüklerden devletin bekası için taviz vermesi” fiillerine Türkiye olumsuz bakmış “güvenlik-özgürlük dengesi” tartışmasında ilkesel bir tavır alarak çoğunlukla özgürlük yönünde telkinlerde bulunmuştur (Güder ve Mercan, 2012:69). Bu konuda AK Parti ile ilgili yapılan genel yorumlar bir yana Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini daha odaklanarak incelemek gerekmektedir. Orta Doğu’daki tüm ülkelerin AK Parti ile ilişkilerini incelemek bu çalışmanın kapsamı dışına çıkmak anlamına geleceğinden Türkiye ile Libya, Suriye ve özellikle Kuzey Irak’ın ilişkileri çerçevesinde bir politika incelemesi gerçekleştirilerek AK Parti’nin milliyetçi dönüşümlerine dikkat çekilecektir.

5.4.1.Türkiye-Libya İlişkileri

Libya, Antik Çağda Roma İmparatorluğu’nun kolonilerinden biri olmakla beraber, büyük bölümü çöllerle kaplı hâldedir. Tarihi süreçte Arapların ardından 18. yüzyılda Osmanlıların yönetimi altına girmiştir. Daha sonra İtalyan yönetimine devredilen ülkenin adı “Libya” olarak değiştirilmiştir. II.Dünya Savaşı ile birlikte İngiliz ve Fransız yönetiminde kalmasından sonra 1951’de bağımsız olmayı başarmıştır. Ülkede 1959 yılında petrol bulunması ile zenginliğe kavuşmuştur ve doğalgazda da yüklü miktarda rezervlere sahip bulunmaktadır. 10 yıl sonra 27 yaşındaki Albay Muammer Kaddafi 80 yaşındaki Kral İdris’i kansız şekilde devirerek ülke yönetimini ele geçirmiştir. Kaddafi 1988’deki yolcu uçağı İskoçya semasında saldırıya uğrayınca³⁶⁴ ülke uzun süre dünyadan tecrit edilmiş şekilde varlığını sürdürmüştür. Kaddafi, Arap dünyasının en uzun süre görevde kalmış lideri olarak ve bir Arap milliyetçisi olarak Arap devletleri ile birlik kurma girişimlerinde bulunsa da başarı elde edememiştir. “İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA), Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)”nın de aralarında olduğu pek çok örgüte yardım sağlaması sebebi ile Batı tarafından şikâyet edilen isim olmuştur. Berlin’de 3 Amerikalı askerin öldürülmesi

³⁶⁴ 21 Aralık 1988’de ABD kayıtlı Boeing 747 PanAm uçağının Londra’nın Heathrow Havaalanından New York’taki JFK Havaalanına gelirken, bir valize gizlenen el yapımı bombanın uçağın kargo kısmında patlatılması ile 189 Amerikalı dahil 259 yolcu ve mürettebatın tamamı vefat etmiştir. Uçağın düşmesi ile ayrıca İskoçya’nın Lockerbie kasabasında 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Patlamada Libya hükümeti ajanlarının parmağı olduğu kanısına varılmıştır (Terör Eylemleri, 2021).

olayında³⁶⁵ Libya suçlu bulunarak Amerika tarafından 1986'da Libya'ya hava saldırısı yapılmıştır. Sonrasında ise 2011 Arap dünyası isyanları Libya'yı da vurmuştur (Ülke Rehberi: Libya, 2011).

Kaddafi Arap milliyetçisi olmasının yanı sıra Türkiye'nin de Müslüman bir ülke olması sebebiyle Türkiye'ye zor günlerinde yardımlarda bulunmuş bir liderdir. Bu anlamda Kaddafi'nin milliyetçi bakışının sadece etnik anlamda Arapları kapsamadığı görülebilir. Türkiye'de eğitim almış olan Kaddafi iktidarı sürecinde Türkiye ile “gel gitli” bir ilişki sürdürmüş olsa da AK Parti'nin dış politikada mevcut durumu Libya-Türkiye ilişkilerine karşılıklı katkı sağlayıcı bir şekilde yön vermiştir. Ancak bölgede yaşanan hadiseler ve Batı tarafından yapılan müdahaleler AK Parti politikalarında değişimlere yol açmıştır.

Bu süreçte AK Parti'nin, “Kemalist dış siyaseti mevcudun dışına çıkarmaya çalışması, Batı'ya yönünü dönerek milli çıkarları koruyabileceğini iddia etmesi ve yönü Batı'ya dönükken İslam dünyası ile ilişkileri sürdürmeye çalışması” dış politika ile ilgili sorunların kaynağını oluşturmuştur. Kardaş'ın belirttiğine göre, dış politika ile ilgili ilk iki döneminde AK Parti “mevcut reel kaygıları göz önüne alan ve ülkenin ulusal çıkarlarını önceleyen bir perspektifi” benimseyerek krizin ortaya konması ve yapılması gerekenler hususunda hâkim elite benzer bir yol çizerek hâkim elite sadece ortaya konulan politikaların detayında farklılaşmış ve resmi politikayı “ABD'yle zorunlu işbirliği ve tek başına hareket kabiliyeti” üzerine inşa etmiştir (Kardaş, 2010:360-361). Bu bakış açısı Türkiye'nin 1950'den beri devam eden uyumlu bakış açısı olmuştur. Kemalist milliyetçilik ABD'ye bağlı bir sömürgeci bakışa karşı olsa da II.Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'nin Batı'ya bağımlı ve taviz vererek bağımsızlığını korumaya dönük tutumu sürmüştür. AK Parti'nin iktidara gelme sürecinde ABD ile ciddi ilişki içerisinde olması da mevcudun sürdürülmesi anlamına gelmiştir. Bu durum ise AK Parti'nin Libya ve daha kapsamlı bir şekilde Orta Doğu ile olan ilişkilerini etkilemiş ve yönlendirmiştir.

ABD'nin Orta Doğu³⁶⁶,ya müdahalesinin yolunu açan BOP olarak da ifade edilen “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek Bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık Projesi”, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası oluşmaya başlamış ve soğuk savaş sonrası koşullarda İslam'ın kontrol altına alınması için “İlımlı İslam”ın bölgede hâkim

³⁶⁵ Amerika'nın Trablus ve Bingazi'ye yaptığı saldırılarında 101 kişi ölmüştür (Kaddafi ve Libya Kronolojisi, 2011).

³⁶⁶ Orta Doğu'nun alan olarak nereyi kapsadığına ilişkin detaylı bilgi için bakınız (Köylü, 2015:89).

olması gerektiği düşüncesi üzerine oturmuştur³⁶⁷. Bu konuda ABD'nin beklentilerine uygun olan Türkiye BOP³⁶⁸ için gerekli görülürken (Günel, 2004:156-160) 1 Mart Tezkeresi'ni meclisten geçirememesine bağlı olarak ABD ile bozulan ilişkilerini düzeltmek isteyen Türkiye/AK Parti ise aynı zamanda bölgede söz sahibi olmak için BOP'u önemsemiştir (Bağcı ve Sinkaya, 2006:22-28).

Öte yandan AK Parti, tezkerenin kabul edilmemesi sonucu Irak müdahalesi bitiminde pazarlık masasında olmamasının bir sonucu olarak Kuzey Irak'ta yaşanan dönüşüme engel olamamakla büyük bir pişmanlık yaşamış ve bölgedeki gelişmelerde ABD ile birlikte olmanın katkılarından faydalanmak istemiştir. Ayrıca bölgede ABD ile birlikte hareket etmenin sağlayacağı fayda ve meşruluk Osmanlının bölgede bıraktığı itibarı kullanmaya da fırsat verecektir. Dolayısıyla AK Parti bölge ile olan adımlarında/ilişkilerinde mevcut Kemalist perspektifin dışında hareket etmek istemiştir. Bu konuda Çiftçi ve Ertugay (2011:9), AK Parti Döneminde Orta Doğu konusunda yapısal ve söylemsel bir dönüşüm yaşandığını belirtmiştir. Yapısal açıdan, Türkiye bölge sorunlarından uzak durmayı kenara bırakarak, çözüm odaklı bir yaklaşım benimseyerek bölgede ağırlık göstermiştir. Ayrıca Orta Doğu politikasının diplomatik dilinde de değişiklik yaşanarak “iş birliği, bütünleşme, gelişme, ortaklık” gibi kavramlar kullanılmaya başlamıştır. Çiftçi ve Ertugay (2011:9-10), Türkiye'nin, küresel ve bölgesel sistemde ortaya çıkan değişimlerin etkisiyle “2000'lerin başlarında pasif, 2003 sonrasında aktif ve 2006'dan sonraki dönemde ise proaktif bir şekilde Orta Doğu'daki ekonomik ve politik çıkarlarını hayata geçirmeye başladığını” ifade etmektedir. Bu konuda AK Parti'nin iktidara geldiği günden itibaren ortaya koyduğu politikalar ile 2009'da Orta Doğu'da büyük bir sıçrama gösterdiği ve İslam ülkeleri ile olan politikalarında altın çağı yakaladığı belirtilmektedir (Türk, 2014:42).

AK Parti bu süreçte dış politikadaki bakışının değişmesi bağlamında muhafazakâr milliyetçilik anlayışı zemininde bölge ile din, kültür, ekonomi gibi alanlarda ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu dönemde BOP'un Orta Doğu'nun dönüşümünde ve bölgede Türkiye'nin konumunu belirleme ve değiştirmede büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Çünkü BOP, Türkiye için bölgede söz sahibi olma anlamına gelmektedir. AK Parti her ne kadar BOP ile ABD'nin hedefleri doğrultusunda ilişki kaydetmeye yönelse de bu

³⁶⁷ ABD komünizm için gelişmesine destek verdiği İslamî örgütlerin Soğuk Savaş'ın bitmesini ardından kendi başına bela olacağını düşünerek sorunun kaynağı olarak gördüğü Arap coğrafyasını revize etmek ve sorunu kaynağında çözmek istemiştir.

³⁶⁸ AK Parti 2004 itibarıyla Yemen ve İtalya ile birlikte BOP'da eş başkan olarak görevlendirilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Günel, 2004:160-161).

yörüngenin dışına çıkararak ve ABD'yi bu konuda ikna ederek bölgede etkisini artırmıştır. Özellikle 2009 sonrası süreçte Osmanlı ile tarihi, kültürel ve dini bağlar çerçevesinde ilişkilerin daha ileriye taşındığı söylenebilir.

AK Parti'nin BOP'u bölgedeki fırsatları yakalama ve ilişkileri geliştirme bağlamında görmesi bir yana Çakır (2017), BOP'un, "demokrasiyi", "ABD'nin başındaki belayı savuşturmak için öne çıkardığını" belirtmektedir. ABD, terör unsurlarından mütevellit değerlendirdiği bu coğrafyanın demokratik yönetimler getirilerek revize edilmesini terörü sonlandırmak için bir çözüm olarak gördüğünü iddia etse de bölgedeki otoriter rejimler bu projenin uygulanmasında büyük direnç göstermiştir. ABD bu iş için ciddi miktarda para ayırarak bu parayı Arap dünyasındaki STK'ları güçlendirmeye harcamıştır. Çakır (2017), Bush döneminde tohumu atılan bu projenin birdenbire "2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan bir ayaklanma" ile ortaya çıktığını ve bu Arap Baharı olarak isimlendirilen olayın "25 Ocak 2011'de Mısır'da, 15 Şubat 2011'de Libya'da ve 2011'in Mart'ında Suriye'de başlayan ayaklanmalar" şeklinde sürdüğünü dolayısıyla esasında BOP için atılan tohumların yeşerdiğini ifade etmektedir.

Dolayısıyla BOP ile hazırlanan sivilleşme sürecinin patlaması Arap Baharı ile olmuş ve bu süreçte Arap coğrafyası ABD için zararlı bir yer olmaktan çıkarıldığı gibi kendini kontrol edip yönetebilen ve kendi kararlarını verebilen bir yer olmaktan da uzaklaştırılmıştır. Çünkü BOP, her ne kadar demokrasinin gelmesi ile İslam ülkelerinde terörizmin biteceği ve ABD'nin kendi ülkesinin saldırılardan korunmasının sağlanabileceği temelinde başlatılan bir süreç olsa da Arap Baharı ile birlikte bölgeye demokrasinin geldiği ve İslam ülkelerinin terör faaliyetlerinden kurtulduğu görülmemiştir. Hatta devam eden süreçte Mısır örneğinde de olduğu gibi ABD'nin demokrasiyi istemeyen otoriter yönetimlerin yanında yer alarak (Efegil, 2016:52-55) esas amacının "enerji güvenliği ve İslam ülkelerini güçsüzleştirmek" olduğu görülmüştür. Böyle bir ortamda ise AK Parti'nin otoriter yönetimlerin karşısında konuşularak BOP temelindeki ana vazifesini yürüttüğü görülmektedir. Çünkü bölgeye demokrasinin gelmesi ile otoriter yönetimlerden kurtulan halkın refaha ulaşacağı ve modern bir ülkeye Batı'nın müdahale etmeyeceği temelinde bir bakışın AK Parti tarafından sürdürüldüğü görülmektedir. Bu anlamda AK Parti "Amerika duruşunu değiştirse dahi" BOP'a dâhil olmadaki en büyük amacı olan Yeni Osmanlıcı duruşunu sürdürmüştür.

Belirtildiği üzere umut ve iyi beklentilerle başlayan bu süreçte Orta Doğu’da yangın yerine dönen ülkelere bir tanesi de Libya olmuştur. Libya, AK Parti için bir Osmanlı mirası olmasının yanında bir İslam ülkesi ve ticari ilişkilerin güçlendirildiği bir ülke olması yönü ile büyük öneme sahiptir. Ancak geliştirilen ilişkilere rağmen BOP’un tesiriyle gelişen Arap Baharı bu ülkeyi de etkilemiştir. Arap Baharı başlamadan evvel Türkiye’nin Libya ile olan ekonomik ilişkilerinde özellikle ciddi seviyelere ulaştığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin ekonomik olarak gelişimi gözetken ve Türkiye’nin refahına yönelen tutumu ile milliyetçiliğe yaklaştığı söylenebilir. Dolayısıyla bu bölgenin Arap Baharı ile başlayan süreçte zarar görmesi ekonomik anlamda Türkiye’nin çıkarlarını da olumsuz etkilemiştir. Bu konuda Erkin (2019), Kaddafi’nin öldürülmesinin arkasında 6 trilyon değerinde petrol ve doğalgaz rezervi olduğunu, Kaddafi’nin, linç edilmeden önce Türkiye ile ekonomik anlaşmalar imzaladığını ve “Libya Yatırım Konseyi”nin kurulduğunu, böylece Türkiye’nin, Afrika’ya, üç limandan açılmasının mümkün olacağını, Türkiye’nin, enerji sektöründe 600 milyar dolarlık yatırıma hazırlanan Afrika’ya Libya limanlarından gideceğini” ifade ederek bu görüşü desteklemektedir.

Diğer yandan bölgedeki kültürel, tarihi ve dini yakınlık ile birlikte bölgenin birlikte modernleştirilmesi gayretleri ile İslam ülkeleriyle ilişkilerin önemsenmesi ve bölgenin Batı tesiri olmadan yönetilmesi isteği Yeni Osmanlıcı tarzda bir muhafazakâr milliyetçiliğe kapı aralamış gözükmektedir. Durum böyle olsa da sadece BOP eş başkanlığı değil, NATO üyeliği gibi unsurlar da Türkiye üzerinde bağlayıcı olmuştur. Bu sebeple AK Parti Libya için her ne kadar Yeni Osmanlıcı çerçevede bir düşünce ve söyleme sahip olsa da uygulamada bunun dışına çıkan bir değişimle davranmak durumunda kalmıştır.

2011’in Şubat ayı içerisinde bir insan hakları savunucusunun tutuklanması üzerine Bingazi’de başlayan ayaklanma ülkede hızlı bir şekilde yayılmış (Ülke Rehberi: Libya, 2011) ve bu sürecin devamında Erdoğan 28 Şubat 2011 tarihinde Almanya’da yaptığı açıklamada Libya halkına yapılmak istenen yaptırımlara ve NATO’nun Libya’ya müdahalesine karşı çıkmış ve Türkiye’nin bu işe karşı olduğunu bildirmiştir. Erdoğan, 14 Mart 2011 tarihinde NATO’nun Kaddafi’ye yönelik operasyon yapmasıyla ilgili durumu ise yapılacak olan askeri operasyonu faydasız ve tehlikeli gördüklerini bildirmiştir. Ancak bu açıklamasından 3 gün sonrasında BMGK, Libya’ya yönelik ambargo kararı almıştır. Erdoğan bu kararın 3 gün sonrasında, yani 20 Mart 2011 tarihinde ise NATO’nun devreye girmesinin kaçınılmaz olduğunu görüp Türkiye’nin şartları olduğunu bildirmiştir (Talan, 2020). Dolayısıyla Türkiye esasında BOP’un tam da beklediği gibi bir özelliği

barındırmadığını bu müdahalede görmüş olmakla birlikte Libya'ya müdahalenin olmasını engellemek adına elinden geleni yapmış fakat “karşı tarafın kendi çıkarlarında ısrar ederek müdahaleyi gerçekleştireceğinin kaçınılmaz olduğunun anlaşılması üzerine” pragmatist duruşun bir gereği olarak böyle bir müdahale olması hâlinde Türkiye'nin şartları oluğunu bildirerek Yeni Osmanlılık çizgisinden çıkmış ve kendisini Batı ittifakı ile birlikte hareket ederken bulmuştur. Çünkü Türkiye'nin ekonomik ve siyasi çıkarları bu süreçte pragmatik duruş sergilemesini salık vermiştir. Bu kez Türkiye'deki kamuoyunun da desteğini temin edebilmek için bu müdahalenin Libya halkının selameti için yapıldığına dair popülizme kayan bir söyleme doğru yöneliş/değişim ortaya konulmuştur.

Bu anlamda “Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar, dış bağımlılık ve baskı karşısında” çaresiz kalan ve NATO'yu durdurması mümkün olmayan Erdoğan, 21 Mart'ta yaptığı açıklamada, “NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir” şeklinde bir ifade kullanarak NATO üyesi olmanın sorumluluğunu yerine getirmek suretiyle Batı'nın saldırılarına destek vermek durumunda kalmıştır (Erdoğan 2011: “NATO Libya'ya girmelidir”... Ve bugün... , 2019). 22 Mart 2011 tarihinde ise Libya'ya yönelik operasyonun merkezi İzmir'deki NATO üssü olmuştur³⁶⁹ (Talan, 2020). Mart ayında BMGK tarafından Libya havaalanı uçuşları durdurulmuş ve NATO isyancıları yoğun hava akınları ile desteklemiştir ve isyancılar 21 Ağustos 2011 tarihinde Trablus'a girmeyi başarmıştır (Ülke Rehberi: Libya, 2011). Albay Muammer Kaddafi çıkan ayaklanma ve yaşanan iç savaş sonucunda 20 Ekim 2011 tarihinde öldürülmüştür (Kışman ve Aydın, 2017:52).

Türkiye bu süreci sadece birkaç açıklama ile geçiştirmemiştir. Bu konuda üzerine düşeni son radde kadar uygulamıştır. Çünkü Türkiye hem tarihi bağlamda hem ticari bağlamda Libya ile önemli ilişkiler sürdüren bir ülke olmuştur. Libya'daki olayların başlaması üzerine Türkiye oradaki çeşitli Türk yatırımlarını ve 25 bin civarındaki Türk vatandaşını korumak isteyerek ilk etapta Kaddafi yönetimiyle de iletişim hâlinde kalmış ve Türk vatandaşlarını güvenli bir şekilde bölgeden tahliye etmiştir. Türkiye öte yandan muhalif güçlerle de irtibat içinde olmaya çalışarak Libya'ya olası bir NATO müdahalesine karşı çıkmıştır. Sonrasında ise NATO'nun bu bölgeye müdahale etmesine daha ılımlı davranış

³⁶⁹ Türk askerine Libya vizesi veren tezkere TBMM'de kabul edilmiş, Tezkereye BDP dışında ‘Hayır’ diyen olmadığı gibi beş gemi ve 1 denizaltı resmi olarak uluslararası göreve başlamıştır. Toplamda 1028 asker Libya'ya gönderilirken Türk askerinin kara harekâtına katılmayacağı ve “komuta”nın NATO'ya geçeceği kabul edilmiştir. Bu süreçte Türkiye operasyonun NATO komutasında olmasını istemiş ve bu konuda isteği yerine getirilmiştir (99 Yıl Sonra Mehmetçik Libya'da, 2011).

sergilemiştir. Çünkü son anda dâhil olarak masada olmak istemiştir. ABD ise Arap Baharı'nın Libya'ya sıçramasında baştan beri protestocuları desteklemiş ve Libya ile yıllarca süren gergin ilişkilerine bağlı olarak NATO harekâtına da destek vermiştir (Kışman ve Aydın, 2017:52).

Batı çıkarları ile Doğu çıkarları arasında sıkışıp kalan AK Parti için Libya'yı stratejik derinliğin zaafa uğradığı yer olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle bu müdahalede Türkiye, Yeni Osmanlıcı bir bakış açısını öteleyerek, yani öz ve ilkedden uzaklaşarak sadece Türkiye'nin sınırları içerisindeki kazancını temin etmeye dönük bir pragmatik duruş sergilemiştir. Bu anlamda ulusal vatan toprağının kalkındırılması için ABD ile ilişkilerin sağlamlaştırılması ve NATO konusunda verilen vazifenin yapılması gerekmiştir. Efegil (2016:47) 'in de belirttiği gibi Libya meselesinde Türkiye düzen kurucu olarak değil NATO'nun askeri olarak hareket etmiştir. Fakat Fransa ile İngiltere'nin emperyal emellerine de itiraz edilmiştir. Diğer yandan bu müdahaleye dâhil olunması ABD ile olan buzları eritmiştir.

Arap Baharı süreci Libya örneğinde de görüldüğü üzere bölgede Türkiye için büyük kayıplar doğurmuştur. Türkiye her ne kadar süreç içerisinde Osmanlı mirasına sahip çıkarak İslam bekçiliği yaparak Orta Doğu'da iyi bir konuma gelse de Arap Baharı bu kazanımları kaybettirmiştir. Arap Baharı Türk dış politikası için bir sınamaya dönüştüğü gibi Türk dış politikasında teorik temelde bir dönüşüm yaratmıştır (Özdemir, 2019:166). Kışman ve Aydın (2017:51), bu halk hareketlerinin başlamasından sonra ABD'nin diktatör rejimlere değil reformist hareketlere destek veren tavır sergilediğini ve Türkiye'nin de aynı şekilde davrandığını belirtmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin bu tavrı statüko ile uyumuna da stratejik derinlik anlayışı eksenli politikası ile uyumuştur.

Öte yandan AK Parti'nin iktidara gelişi sonrasında bölgedeki etkinliğinin artması Arap Baharı sürecinde de bölge halklarının Türkiye'den beklentilerini artırmıştır. Ancak Arap Baharı olaylarının çok hızlı gelişmesinin yanında belirli bir siyaset tercihi ile de yol alınmasını zor hâle getirmesi sonucunda Türkiye, kararsız tavırlar sergilemek durumunda kalmış ve buna bağlı olarak değişen dengeleri gözetme hususunda da bazı zafiyetler ortaya çıkmıştır (Güder ve Mercan, 2012:78-79).

Bu bağlamda, Türkiye'de Orta Doğu politikası değiştirilerek 2010 sonrasında "Libya, Mısır ve Suriye'de yaşanan gelişmelere" yeni politik anlayışla bakmak durumunda kalınmıştır (Özdemir, 2019:167, 170-171, 177). Arap Baharı denen sürecin başlaması ile

Arap ülkeleri liderlerinin “rejimin bekası adına kimi gösterileri bastırması ve özgürlüklerden devletin bekası için taviz vermesi” fiillerine Türkiye olumsuz bakmış “güvenlik-özgürlük dengesi” tartışmasında ilkesel bir tavır alarak çoğunlukla özgürlük yönünde telkinlerde bulunmuştur (Güder ve Mercan, 2012:69). Bu süreçte Türkiye, Libya’da da özgürlük gelmesi ve demokrasinin işler hâle gelmesi arzusu içerisinde olmuştur.

Türkiye’nin politik bakışı bu olmakla birlikte NATO saldırısı sonrasında Libya’da ilk seçimler 7 Temmuz 2012’de yapılmıştır³⁷⁰ (AKP’nin asker göndermek istediği Libya nasıl bir ülke?, 2020). Fakat “Ulusal Geçiş Konseyi, görevi, kurucu meclis niteliğindeki Milli Genel Kongre (MGK)’ye devretmiştir. Libya’daki devrim döneminde mücadele eden birçok silahlı grup silah bırakmayı reddetmiştir. Başta Bingazi olmak üzere birçok kentte, silahlı gruplar arasında çatışmalar başlamıştır. Eski asker Halife Hafter, televizyon ekranlarında 14 Şubat 2014’te yaptığı açıklama ile “askeri ve hayati öneme sahip yerlerin ele geçirildiğini, ayrıca Milli Genel Kongre’nin de çalışmalarının durdurulduğunu” açıklamıştır. Hükümet ise Hafter’in girişimini “başarısız bir darbe” şeklinde nitelemiştir. Ayrıca Milli Genel Kongre’nin görev süresini uzatma kararının ardından silahlı göstericiler parlamentoya girmiştir. Silahlı grupların Libya petrollerini izinsiz satışı sonrası Libya Meclisi MGK, Başbakan Ali Zeydan hükümetinden güvenoyunu çekmiştir (Kaddafi sonrası Libya, 2020). Zeydan’ın yurtdışına kaçması sürecinde silahlı militanlar da kendi başlarına bir hükümet gibi davranmışlar ve petrol gelirlerinden kanun dışı yollarla yararlanmışlardır (AKP’nin asker göndermek istediği Libya nasıl bir ülke?, 2020). Dolayısıyla Batılı güçlerin gayretleri ile Kaddafi yönetimi devrilmiş ve demokratik seçimler gerçekleşmiş olsa da yine Batılı güçlerin bu kez Hafter gibi anti-demokratik/askeri unsurlara/yönetimlere destek vermesine bağlı olarak Libya’da demokrasi işletilememiş ve diktatörlük nihayetlendirilememiştir.

Bu olayların ardından 25 Haziran 2014’te, Libya’da, düşük katılımı ile gerçekleşen seçimlerin ardından, Milli Genel Kongre, seçimleri tanımadığını belirtmiştir. Böylece Milli Genel Kongre ve yeni seçilen Temsilciler Meclisine bağlı gruplar arasında çatışmalar gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Libya’da silahlı gruplar üzerinden iktidar savaşı veren iki meclis ortaya çıkmıştır. 17 Aralık 2015’te Birleşmiş Milletler’in girişimleriyle Fas’ın Suheyraat kentinde “Libya Siyasi Anlaşması” yapılarak anlaşma ile Ulusal

³⁷⁰ Seçime katılım oranı % 29,7 olarak gerçekleşmiştir (Kaddafi sonrası Libya, 2020).

Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi kurulmuş ve bu konsey BMGK 2259 sayılı kararıyla Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. Serrac, 17 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Libya Siyasi Uzlaşma Anlaşması sonucunda oluşturulan Libya Ulusal Uzlaşma Hükümeti Başkanı olarak seçilmiştir (Libya Başbakanı Serrac kimdir?, 2020). Ancak Halife Hafter bunu tanımamıştır. Şubat 2016'da 18 bakandan oluşan UMH kurulmuştur (Kaddafi sonrası Libya, 2020; Libya'da kim kiminle savaşıyor?, 2020). Serrac, 30 Mart 2016 tarihinde Libya Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanlığı'na seçilmiş ve 5 Nisan 2016 tarihinde de Libya Başbakanı olmuş ve her iki görevi de birlikte yürütmüştür (Libya Başbakanı Serrac kimdir?, 2020). Eylül-Aralık 2016'da ise Libya'da Halife Hafter'e bağlı güçler, ülkenin doğusundaki petrol sahalarını kanlı çatışmalarla ele geçirmiştir. Başkanlık Konseyine bağlı silahlı gruplar ise Sirte'yi 18 aylık mücadelenin ardından DEAŞ güçlerinden temizlemişlerdir. 4 Nisan 2019'da Hafter, UMH'nin kontrolündeki başkent Trablus'u ele geçirme sürecini başlatmış ve UMH de karşılık olarak Burkan el-Gadap operasyonunu başlatmıştır (Kaddafi sonrası Libya, 2020).

Türkiye ise bu süreçte Libya'nın şekillenmesinde liberal bir tutumla Libya halkının çıkarını seçilmişlerin yönetiminde görmüştür. Bu anlamda otoriter yönetimlerin karşısında durarak Müslüman ülkelerin halklarını özgürleştirerek ve demokrasiyi bu ülkelerde işleterek Batı müdahalesinden korunmalarını istemeyi istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. AK Parti'nin bu tavrı aynı zamanda Yeni Osmanlıcı anlamda bir muhafazakâr milliyetçi güven algısını da simgelemektedir. Çünkü Orta Doğu'daki ülkelerin Batı tarafından çeşitli gerekçelerle müdahale edilemeyen ülkeler hâline gelmesi ile korunması söz konusu olabilecektir.

Ancak bölgedeki dönüşüm istikrarlı bir şekilde olmaktan ziyade büyük olaylarla gerçekleşmiştir. Bu dayanakla Erkin (2019), Kaddafi'nin öldürüldüğü 21 Ekim 2011'den 2019'a değin 8 sene sonunda Libya'nın adeta bir kabile devletine döndüğünü belirtmektedir. Yazar bu süreçte ülkenin iç savaşa sürüklendiği gibi BM'ce tanınan Trablus merkezli UMH ile Tobruk merkezli hükümet³⁷¹ arasında bölünmüş olduğunu; Ürdün, Fransa, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya'nın Hafter'i desteklerken Katar ve Türkiye'nin UMH'ni desteklediğini, ABD'nin ise her ikisi ile de görüştüğünü ifade etmektedir.

³⁷¹ Bu hükümet Genel Halife Hafter Komutanlığındaki Libya Ulusal Ordusu desteğiyle kontrolü elinde bulundurmaktadır (Erkin, 2019).

Türkiye demokrasi yanlısı tutumunu Libya'nın siyasi yaşamı için her daim sürdürmüş, ilk etapta Libya'da müdahale olmaksızın demokrasinin kendiliğinden yavaş yavaş gerçekleşmesini isterken sonraki süreçte müdahalenin gerçekleşmesine bağlı olarak demokrasi ile yönetilen bir ülke olarak varlığını sürdürmesini istemiştir. Ancak ABD her ne kadar İslam ülkelerinin demokratikleştirilmesi ve modernleştirilmesi temelinde BOP ile bu yola çıktığını belirtse de her daim müdahaleden yana olmayı tercih etmiş ve otoriter olduğunu belirterek Kaddafi'nin yıkılmasını desteklerken öte yandan otoriter bir yönetimi benimseyen Hafter yönetimine de desteğini sürdürmüştür.

Böyle istikrarsız bir ortamda meşru olmayan Hafter girdiği bölgelerde büyük sivil kısımları yapmıştır. UMH'nin ele geçirdiği bölgelerde ortaya çıkan toplu mezarlardan sivil cesetleri çıkarılmıştır³⁷² (Son dakika... Libya'da kan donduran olay!, 2020). Ayrıca Tarhuna, Alasabaa ve Trablus'un güneyindeki yerleşim yerlerinde 16 binden fazla kişinin evlerini terk etmesine sebep olmuşlardır (Erdoğan'dan Libya açıklaması, 2020). Bu süreçte istikrarsızlığın sürmesini temin eden Hafter'in tutumu Batılı ülkelerce desteklense de Türkiye demokrasi duruşunu Batı'ya her daim göstermiştir. Böylece Libya halkının kısımlarda yok edilmesini istememiştir. Bu konuda “uluslararası alanı müdahaleye ve dolayısıyla meclisin tek başına yönetimini üstlenmesine dönük yönlendirmeye” çalışmıştır.

Öyle ki devam eden süreçte Akdeniz'de Libya ve Türkiye'nin çıkarları ile Libya'da bir istikrarın temin edilmesi gereği için koşullar olgunlaşmıştır. 27 Kasım 2019'da Libya'nın batısında bulunan Trablus merkezli hükümetle Türkiye arasında “Güvenlik ve İşbirliği Mutabakat Muhtırası” ve “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanmıştır. TBMM ise Libya'ya asker gönderilmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresini 184'e karşı 325 oyla kabul etmiştir³⁷³ (Libya'da kim kiminle savaşıyor?, 2020). Türkiye'nin eğittiği 7 bin civarındaki Suriyeli muhalif savaşçı da UMH'ye bağlı orduyla birlikte savaşmak üzere Libya'ya gitmiştir. Dolayısıyla Libya 2019 Kasım'ında Türkiye ile askeri işbirliği anlaşması imzalamış ve Türkiye'nin verdiği askeri destekle birlikte Hafter'in Trablus kuşatması kırılmış ve bu gelişme ile Hafter, Mayıs

³⁷² Ülkenin doğusunda bulunan gayrimeşru silahlı güçlerin lideri Hafter'e bağlı güçlerin işgalinden kurtarılan Terhune kentindeki bir hastanede içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu sivillere ait 106 ceset bulunduğu bildirilmiştir (Son dakika... Libya'da kan donduran olay!, 2020). 5 Haziran 2020 tarihli haber 11 toplu mezarın bulunduğunu belirtmektedir (Aydemir, 2020).

³⁷³ 14 Ocak 2020'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, grup toplantısında Libya'ya asker gönderilmesi kararını savunup, ülkenin devrik lideri Muammer Kaddafi'yi Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkiye'ye yaptığı yardımlardan dolayı öven sözler söylemiştir. Kaddafi'nin “Elimdeki tüm silahlar Türk ordusunun emrindedir” sözlerini hatırlatmıştır (Talan, 2020). Dolayısıyla bir vefa borcunun olduğunu da konuşmasında hissettirmiştir.

ayından sonra Trablus çevresindeki birçok yerleşim yerini elinden yitirmiştir (Erdoğan'dan Libya açıklaması, 2020). Bu tavır, kendi sınırlarına çekilmiş bir devlet değil bölgenin gücü olmayı hedeflemiş devlet düşüncesidir. İdeolojik olarak bu mesele dış politikayı ilgilendirdiği kadar iç politikayı da ilgilendirmektedir. Bu anlamda iç politikada Akdeniz'deki haklarından taviz vermeyen güçlü devlet imajı yaratılmakta ve dış düşmanlara dikkat çekilerek ayrıca neden Libya'da olmamız gerektiği aktarılmaktadır.

Bu olay hatıra/akıllara Türkiye'de 1974'te yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtını getirmektedir. Muammer Kaddafi³⁷⁴ Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan hemen sonraki günlerde Türkiye'ye ciddi yardımlar göndermiş birisidir. Özellikle Türkiye'nin silah sıkıntısına karşılık, kapatmış olduğu ABD üssünden bol miktarda -4 uçak dolusu- silah ve füzeyi ücret almadan Türkiye'ye göndermiştir. Yıl 2019 olduğunda Libya'nın içinde bulunduğu koşullara da ise bu kez Türkiye olumlu adımlar atarak Libya'ya askeri katkı sağlamaya yönelmiştir. Bununla birlikte aynı yıl Kasım ayında UMH ile imzalanan “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat” ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in bazı bölgelerinde haklara sahip olduğu konusunda elini güçlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, UMH ile imzalanmış olan mutabakat kapsamında yakın zaman içinde petrol ve doğal gaz arama ruhsatı vermeye başlanılacağını bildirerek hedefin “Türkiye'yi küresel enerji merkezlerinden biri yapmak olduğunu ve bölgesel gerilim peşinde olmadıklarını” bildirmiştir (Kaddafi'den Serrac'a Türkiye-Libya ilişkileri, 2020).

Dolayısıyla AK Parti özellikle son dönemlerde Libya'yı korumaya ve kontrol etmeye dönük Yeni Osmanlıcı bakış açısını Libya'da ciddi boyutlara erdirmiştir. Bu süreçte yapılan demokratik anlaşma ile otoriter ve halkın refahına zarar veren Hafter güçlerine karşı duruş sergilediği gibi Yeni Osmanlıcı bir anlayışla bölge liderliğini sürdüren ve İslam topraklarını koruyan bir güdü ile hareket etmiştir. Bu amaçla Türkiye, Türkler tarafından eğitilmiş bir Suriyeli birliğini de bu işe dâhil ederek bölgeye ilişkin Yeni Osmanlıcı bakış açısını açıkça göstermiştir. Bu anlamda Türkiye hem Türkiye'nin Akdeniz'deki kaynaklarını korumaya hem de Libya'yı bu süreçte zenginleştirerek refaha ulaştırmaya dönük³⁷⁵ bir muhafazakâr milliyetçi politika uygulamayı gözetmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin yayılmacı tutumunun sömürme amaçlı değil Batı sömürsünden İslam

³⁷⁴ Kaddafi ile Türkiye arasında geçenlerin özeti için bakınız (Kaddafi'nin şanlı Türkiye tarihi, 2011).

³⁷⁵ Hafter hem birçok yeraltı kaynağını sömürmekte hem de silahlı saldırılarla merkezi hükümetin kaynaklarını heba etmektedir. Bu noktada Türkiye, Libya meşru hükümetini hem askeri anlamda geliştirmeye çalışmakta hem de ticari ilişkiler ve yatırımlarla destekleyerek Libya halkının ihtiyaçlarını ihracat/ithalat ve yatırımlarla sağlamaya çalışmaktadır. Bu hususlarda detaylı bilgi için bakınız (Canlı, 2020; Karan, 2020; Özkan, 2020; Bilen, 2020; Durdak, 2021).

topraklarını korumaya dönük Türkiye liderliğinde bölgeyi kontrol ederek koruma ve geliştirme amaçlı olduğu görülmektedir. Çünkü bölgeye gelen her demokrasi çığırtkanı sözde demokratik ülkeler Müslüman ülkeleri istikrarsızlığa sürükleyerek ilgili ülkenin kaynaklarını sömürmek isterken AK Partili Türkiye bu ülkelerle ilişkilerini anlaşma temelinde demokratik çerçevede “kazan-kazan” güdüsü ile sürdürerek İslam âlemine katkı vermeyi amaç edinmektedir. Bu anlamda AK Parti’nin Yeni Osmanlıcı anlayışının temelinde Türkiye liderliğinde liberal bir özgürleştirme ve ulusal kimliği tanıma ile birlikte Müslüman ülkelerin kendi ayakları üzerinde durarak refahını temin etme anlayışı yatmaktadır.

Fransız Le Figaro Gazetesi, Türkiye’nin Libya’ya verdiği destek sonucu insan kıyımı yapan Hafter’e karşı elde ettiği başarı ve Libya’ya sağladığı katkıyı şu cümlelerle ifade etmiştir: “Libya’nın sultanı Erdoğan. Başkan Erdoğan Trablus’ta sağlamış olduğu desteklerle Hafter’e büyük kayıplar yaşattı ve Libya’da durumu tersine çevirdi. Erdoğan, koronavirüs karşısında kayda değer bir başarı sağladıktan sonra, Doğu Akdeniz’de de başarılı oldu” (Kaya, 2020).

AK Parti bu süreçte bölgedeki başarısını demokrasi üzerine inşa etmek istemiştir. En başından beri de hep bunu istediğini dile getirmiştir. Libya Başbakanı Sarrac ile Haziran 2020’de düzenledikleri basın toplantısındaki konuşmasında da Erdoğan, Libya’nın demokratik yönetimle sürdürülmesinde halkın ve BM’nin gayretleri gerektiğini ifade ederek Libya’nın demokrasi temelli bağımsız bir ülke konumuna gelmesini ve enerjisinin Hafter tarafından sömürülmesinin engellenmesi gerektiğini yinelemiştir (Ankara’da kritik zirve!, 2020).

Özetle, AK Parti Libya konusundaki politikalarında şartlara göre değişen bir duruş sergilemiştir. Arap Baharı sürecinden önce Libya ile ekonomik anlamda büyük adımlar atılmasının ardından NATO’nun Libya’ya müdahale etmesine karşı olsa da NATO’nun bir üyesi olmasının gereğini yapmaktan da geri durmamıştır. Bu anlamda uluslararası hukuka bağlılığını göstermiştir. Böylece söylemde müdahaleye karşı dursa da sonrasında söylemini değiştirerek eylemini de değiştirmek durumunda kalmıştır (Özdemir, 2019:179-180). Efegil (2016:47)’e göre Türkiye, Libya liderinin devrilmesi sürecinde düzen kurucu değil, öncelikle NATO’yu engelleyici ve sonra NATO’ya destek vermek durumunda kalarak “Suriye ve Mısır örneklerindeki Türkiye’nin tavrından çok farklı bir duruş ve söylem” benimsemek durumunda kalmıştır. Çünkü Türkiye öncelik olarak bölgede söz sahibi ve

lider, düzen kurucu zengin bir ülke olmak istemekle birlikte bu bölgede Türklerin liderliğinde Yeni Osmanlıcılık anlayışı çerçevesinde bir bütünlüğü de arzu etmektedir. Bunu yaparken “içinde bulunulan ekonomik-siyasi koşullar ve Türkiye’nin kararlarını bağlayan uluslararası anlaşmalar ve kuruluşlar, BOP ve iç siyaset” etkili olmuştur

Sonuç olarak Türkiye, Libya ile ilişkiler konusunda Arap Baharına kadarki dönemde iyi denecek bir süreç yönetmiştir. BOP’un da yüklediği sorumluluk ve sağladığı imkânlarla bölgede ticaretini ve ilişkilerini geliştirmenin gayretinde olmuştur. Bölgede model ülke görüntüsü vererek demokraside örnek ülke olarak gösterilmesinin yanı sıra Türkiye bölgede yaşanan sorunlarda arabulucu olarak kimi zaman ABD’nin kimi zaman da bölge ülkelerinin beklentilerine cevap vermeye çalışmıştır. Bu konuda Libya’ya bir müdahale olacağına ilişkin sürecin başlamasına bağlı olarak Erdoğan Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçilik ortaya koyup Libya’ya müdahaleyi engelleyerek ülkenin doğal akışı içerisinde bir dönüşüm geçirmesini istese de sonrasında NATO bağımlılığı ile birlikte müdahalenin kaçınılmaz olması üzerine Türkiye’ye katkı sağlamaya dönük (ABD ile ilişkileri geliştirme, ekonomik getiriler gibi) teritoryal milliyetçi bir tutumla masada olmayı ve Türkiye’nin çıkarlarını temin etmeyi gerekli görmüştür. Dolayısıyla bu koşullarda Türkiye kendi çıkarları için Yeni Osmanlıcı beklentilerinden taviz veren bir duruş ortaya koymuştur. Ancak devam eden süreçte iç ve dış koşulların ortaya çıkardığı fırsatlardan da yararlanarak Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçilik sergileyerek bölge liderliğine sahip çıkabilmiştir. Bu anlamda Türkiye Yeni Osmanlıcı bir yaklaşımla “bir yandan toprak bütünlüğünü koruduğu, demokrasi getirmek istediği ve darbecilere bırakmak istemediği” Libya ile birlikte işbirliği yaparak Türkiye’nin de menfaatine olan bir enerji politikası sürdürmek arzusunda olmuştur. Böylece hem bir Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçilik hem de ekonomik çıkar ve özgürleştirme temelinde liberal bir tutum ortaya konulmuştur. Dolayısıyla BOP ile Yeni Osmanlıcı bakış açısının uyumlaşması/çakışması ile birlikte AK Parti demokrasi söylemini de artırarak bölgeye müdahaledeki meşruluğunu korumayı sürdürmüştür. Diğer bir ifadeyle BOP’un alan açtığı yere kendisi girmeyi başarmıştır. Böylece yapılan enerji anlaşmaları ile birliktelik artırıldığı gibi darbecilerin (Hafter) saldırıları da kırılarak İslam topraklarında huzurun temini sağlanmış ve böylece Yeni Osmanlıcı anlayış uygulamaya sokulmuştur.

AK Parti’nin en başından beri öncelikle Türkiye’nin, sonrasında İslam coğrafyasının çıkarına olan bir tutumla hareket etmesi söz konusu olsa da “NATO baskısı, AB ve ABD’nin tutumu ile Türkiye’nin ekonomik çıkarları ve iç politikada yaşadıkları”

“Türkiye’nin milliyetçi duruşunda, milliyetçi söylem ve eyleminde ve ayrıca dışa yansıyan milliyetçiliğin tipolojisinde” belirleyici olmuştur. Ancak özellikle Arap Baharı sonrası koşullarda AB ve ABD’nin Orta Doğu’daki tutumları ve Türkiye’nin iyileşen ekonomik ve siyasi şartları, ayrıca Rusya, Çin, İran gibi ülkelerin tutumları Türkiye’yi bölgede Yeni Osmanlıcı bir duruşa itmekte ve bölgede demokrasi söylemi temelinde yaşananlar bölge halkının gözünde Türkiye’yi değerli hâle getirmektedir.

5.4.2. Türkiye-Suriye İlişkileri

Suriye ile Türkiye yıllarca, “Hatay meselesi, Şam’ın yıllarca terör örgütü PKK’ya verdiği destek ve su sorunu,” nedeniyle çatışmalar yaşamıştır (Köylü, 2015:91). 2002 öncesinde Türkiye’nin Orta Doğu’da hareket alanına sınır koyan önemli ülkelerden bir tanesi olan Suriye ile 20 Ekim 1998’de Adana’da imzalanan protokol ile Suriye’nin PKK desteği son bulmuştur. Haziran 2000’de Cumhurbaşkanı Sezer, Hafız Esat’ın cenaze törenine katılmak için Şam’a giderken sonrasında Suriye “Fırat ve Hatay” sorunlarını resmi olarak olmasa da siyasi gündemlerinden çıkarmışlardır. Haziran 2002’de Suriye Genel Kurmay Başkanı Türkiye’ye resmi ziyarette bulunmuş ve ülkeler aralarında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:385).

Türkiye, yeni Orta Doğu politikasını uygularken ABD/Batı’nın tepkilerini de göz önüne alarak, -Suriye’nin en zor zamanlarında çıkar peşine düşmeyerek- Suriye’nin destekçisi olmuştur. Böylece Türkiye, Suriye ile “güven” sorununu çözmüş ve ardından bu ülke ile “model komşuluk” diyebileceğimiz bir ilişki türü geliştirmiştir. Bu durum ise Suriye’yi Türkiye’nin Orta Doğu’ya açılan kapısı konumuna getirmiştir (Şahin, 2010:17).

AK Parti öncesi dönemde iki ülkenin de milli dava olarak gördükleri meselelerde birbirini anlayışla karşılayan ve taviz veren bir anlaşma sürecine girerek birbirlerinin ulus-devlet kimliklerine saygı duyar hâle geldikleri sebebiyle liberal milliyetçi bir tavır içerisine girmiş oldukları dikkat çekmektedir. AK Parti’nin görevi devralması sonrasında ise bu ilişkiler daha iyiye götürülse de ABD ile bölgede başlayan işgal süreci bu ilişkiyi de etkileyerek dönüştürmüştür.

ABD’nin, Irak işgali sonrasında 2003’ün ikinci yarısı itibarıyla Suriye üzerinde kurduğu baskının artması iyiye giden Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkilese de Ocak 2004’te ilk defa bir Suriye Cumhurbaşkanı’nın Türkiye’ye resmi ziyareti mümkün olmuştur. Aynı

yıl Aralık ayında Suriye'ye giden Erdoğan, Suriye ile Türkiye'nin arkadaş değil kardeş olduğunu ifade etmiştir. Bu esnada iki ülke Serbest Ticaret Anlaşması ve bazı işbirlikleri imzalamıştır. Ayrıca 2001 Ağustos'undaki protokol ile "su" sorunu aşılmış ve Aralık 2004 anlaşması ile bu sorun hukuken olmasa bile tümü ile gündemden düşmüştür. 2005 Nisan'ında Lübnan eski Başbakan'ı Sünni Refik Hariri suikastı konusunda ABD, Şam'a baskıyı en üst seviyeye seyrederken Türkiye Suriye ile olan yakınlaşmasını sürdürmeye devam etmiştir. 2006 yılında ise ABD, "Türkiye ile Suriye" arasındaki ilişkiyi kendi lehine kullanarak Türkiye aracılığı ile Lübnan'daki ABD politikasına Suriye'nin direnç göstermemesini istemiştir. 2007 yılına gelindiğinde Kıbrıs petrol meselesi konusunda Suriye'den destek alan Türkiye, aynı yıl İsrail-Suriye ilişkisinde arabuluculuk yapmıştır. Ancak ilginç bir şekilde bu arabuluculuğun sürdüğü esnada İsrail, Eylül 2007'de Türk hava sahasını kullanmak suretiyle Suriye'deki bir tesisi bombalamış olsa da Türkiye-Suriye ilişkileri bozulmamıştır. 2008 yılında ise, İsrail-Suriye görüşmelerinde Türkiye'nin katkısı ortaya konmuş ve ABD, "öncesinde karşı çıkmasına rağmen" sonrasında, Türkiye'nin bölgedeki bu tür faaliyetlerini olumlu olarak değerlendirmeye başlamıştır. Çünkü ABD bu ilişkilerin uzun vadede kendisine fayda sağlayacağını düşünmüştür. Bu anlamda Türkiye'nin tavırları BOP çerçevesinde etkinliğini artırması yönüyle değerli olmaya devam etmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:395-398).

Dolayısıyla AK Parti iktidara geldiğinde Orta Doğu'ya Kemalist milliyetçiliği aşan bir yaklaşım gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda bölge ile ilişkileri en az Avrupa ile ilişkiler kadar önemli görerek ABD'nin karşı koyuşlarına rağmen bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirebilmiştir. Bu anlamda Suriye örneğinde de görüldüğü gibi, Türkiye-Suriye ilişkileri hızla geliştirilerek iki ülke arasında 83 anlaşma imzalanmış, ortak bakanlar kurulu toplantıları yapılmış, vizeler kaldırılmış, turizm ve ekonomik ilişkiler artırılmıştır (Türk, 2014: 43-44).

Ancak Arap Baharı süreci AK Parti için büyük bir sınav hâline gelmiştir. Suriye'de iç savaşın başlaması ile birlikte Suriye ile olan olumlu ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Suriye'de olaylar ilk patlak verdiğinde Türkiye açıktan tavır almamış olsa da, bir süre sonra rejim karşıtlarına destek vermeye başlamıştır. Bu değişime Suriye'nin tepki göstermesi ile iki ülke arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra, ekonomik ilişkiler de bozulmuş ve sınır ticareti kesilmiştir (Köylü, 2015:91).

Orta Doğu’da ilişkilerin çok karmaşık olduğu görülmektedir. Bölge devletlerinin çoğunluğu Araplardan oluşsa da aralarında bir birlik bulunmamaktadır. Davutoğlu bölgedeki kaos durumunun sebebi olarak, “Osmanlı egemenliğinden sonra dağılan, ancak Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapısı içerisinde NATO-Varşova Paktı ve Arap-İsrail gerginliği zeminine oturan bölge içi güç yapılanmasının yeni bir dengeye oturamaması”nı işaret etmiştir. Bu nedenle bölgede “düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesi çerçevesinde ilişkilerin seyrettiği görülmektedir³⁷⁶ (Köylü, 2015:91-92).

Davutoğlu bu bağlamda bölgede bir güç boşluğu olduğuna ve yüzyıllarca süren adil düzenin böyle bir ortamda işleminin mümkün olmadığına, bu anlamda Yeni Osmanlılık bağlamındaki bir yaklaşımla sorunları çözmek adına Türkiye’nin liderliğe soyunduğu bir dış politika bakışını ortaya koymak gerektiğine inanmıştır. AK Parti bu şekilde bir birlikteliğin tarihi, kültürel bağlarla güçlendirilmesi anlamında bölgede her meseleye dâhil olarak bir ilerleme kaygısı gütse de bu şekilde bir birlikteliğin modern ve demokrasiyi benimsemiş bölge ülkeleri ile olacağını düşünmekte olduğu için ve ABD ile olan ilişkilerinin de etkisi ile bölgede halkın demokrasi taleplerinin önüne geçilmemesini istemiş ve bu anlamda neredeyse on yıla varan dış politika birikimini Suriye örneğinde olduğu gibi yok etmeyi göze alabilmiştir.

Öte yandan Türkiye bu kargaşa ortamını izlemek yerine Orta Doğu ülkelerinin yaşadığı Arap Baharı sürecine müdahil olmaya ve bölgede Türkiye’siz bir sürecin sürdürülemeyeceğini göstermeye çalışmıştır. Türkiye Tunus’ta, Aralık 2010’da başlayan halk gösterilerine, başta sessiz kalırken çatışan taraflar arasında bir arabuluculuk önermiştir. Libya konusunda da ilk başta arabuluculuk görevi üstlenmek isteyen Türkiye, sonrasında Libyalı muhaliflere insani yardımda bulunarak askeri operasyona dâhil olmuştur. Suriye’de de gösterilerin başladığı ilk evrede arabuluculuk yapmak isteyen Türkiye, aynı zamanda Esad’ın, bazı siyasi ve ekonomik reformlara öncülük etmesini isterken diğer yandan Suriyeli muhaliflerin, Türkiye’deki kamplarda yapılanmalarına izin vermiştir. Dolayısıyla Eylül 2011 itibarıyla Türkiye’nin, Suriye ve Mısır’a karşı duruşunun değiştiği görülmektedir. Bu minvalde Suriye’de gösterilerin devamında, iç savaşın başlamasıyla beraber Esad’ın devrilmesini ve rejimin derhal değişmesini isteyen Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar ile birlikte hareket etmiş ve “hem muhaliflere lojistik ve askeri

³⁷⁶ Köylü (2015:92), örnek olarak “1990’larda İran ve Suriye’nin PKK/KONGRA-GEL terör örgütüne verdiği iddia edilen destek neticesinde, Türkiye ve İsrail’in yakınlaştığını” belirtmektedir. Yazar ayrıca 1996’da Irak’ın kuzeyinde Barzani ve Talabani güçleri arasında yaşanan çatışmalarda, zor duruma düşen Barzani’nin, Kürtlerin can düşmanı kabul edilen Saddam ile ittifak kurduklarını belirtmektedir.

destek verilmesini hem de Suriye'ye uluslararası askeri müdahalede bulunulmasını ve Kuzey Suriye'de güvenli bölgenin oluşturulmasını" istemiştir. Bu tavır ile Türkiye, Libya'daki yaklaşımının tersi şekilde bir politika ortaya koymuştur. Mısır'da ise Tunus ve Libya'daki örneklerin aksine, Türkiye, halk gösterilerine derhal destek vermiş ve Mübarek rejiminin derhal değişmesini talep eden ilk ülke olmuştur³⁷⁷ (Efegil, 2016:49-50).

Dolayısıyla Türkiye bölgedeki olaylara dâhil olarak etkide bulunmak ve ağırlığını göstermek istemiştir. Orta Doğu'daki bahsi geçen tüm bu ülkelerin modernleşmesini ve demokrasiyi benimsemesini istese de bunlardan bazılarında derhal müdahil olarak rejimlerin değişmesini isterken bazı ülkelerde öncelikle sessiz kalmayı ya da arabuluculuk yapmayı tercih etmiştir. Bu nedenle kimi zaman değişimlerin kendi akışı ile olmasını ve zamana yayılmasını beklerken ve bu konuda model ülke olarak muhafazakâr milliyetçi bir duruş sürdürürken bazı durumlarda müdahalenin hızlanmasını isteyen bir müdahalecilikle karşısında liberal anlamda demokrasiyi sindirmiş bir ülke görmek istemiştir. Diğer yandan tüm bu müdahalelerle bölgede donör ülke olmayı, bölgede söz sahibi olan merkez ülke olmayı ve doğu ile batıyı bağlayarak medeniyetlerin barışını sağlamayı isteyen ve Müslüman ülkelerin liderliğini üstlenen ve onları koruyan bir Yeni Osmanlıcılığı temin etmek istemiştir.

Kişman ve Aydın (2017:54), Arap Baharı kapsamında Türk-Amerikan ilişkilerinde en hassas başlığın Suriye krizi olduğunu belirtmektedir. Suriye, büyük güçlerin birbirleriyle savaştığı ancak aralarında çağdaş bir soğuk savaş pratiği yaptığı bir saha hâline dönüşmüştür. Rusya, Çin ve İran gibi devletler mevcut rejimin devamını isterken, ABD ve Türkiye başta olmak üzere pek çok batılı devlet ise değişim talebini desteklemiştir. Burada Türkiye ve ABD'nin durumu ise birbirinden farklıdır. Her ikisi de Suriye'de bir rejim değişimi gerektiğini savunsa da değişimin yöntemi konusunda birbirlerinden farklı düşünmüşlerdir. Türkiye, bölgeye askeri olarak doğrudan müdahale edilmesini ve tıpkı Libya örneğindeki gibi Esad rejiminin devrilerek yeni bir rejim tahsis edilmesini arzu ederken, "özellikle IŞİD tehlikesi ve Rusya'nın Esad'a olan desteği nedeniyle" ABD yönetimi Esadlı bir dönüşüme zamanla sıcak bakar hâle gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini gerginleştirmiştir. Öte yandan bölgede otorite boşluğu nedeniyle ortaya çıkmış ve güçlenmiş olan IŞİD ile mücadele için, terör örgütü PKK'nın Suriye'deki uzantısı olan YPG'nin ABD tarafından desteklenmesi hususu Türk tarafını

³⁷⁷ Detaylı bilgi için bakınız (Efegil, 2016:46-55).

endişelendirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu süreçte Rusya ve İran ile olan yakınlaşması da Amerika ile olan ilişkileri germiştir. Özellikle Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze savunma sistemleri alma durumu Amerika için rahatsız edici olmuştur (Kışman ve Aydın, 2017:54-55; Özdemir, 2019:179-180; Türk, 2014:46-47).

Dolayısıyla AK Parti, 2012 yılı öncesinde, bölgedeki birçok karışıklığa rağmen, Kemalist ideolojinin ötelediği İslam ülkeleri ile yakınlaşmayı başarmış, bölgedeki demokratikleşme çabaları AB ve ABD tarafından takdirle karşılanmış ve Türkiye bu tavırları ile ABD için ılımlı İslam kimliği ile model/örnek ortak olarak görülmüştür. Ancak 2012 sonrasında Türkiye'nin Suriye ve Mısır'daki mevcut gelişmelere ciddi anlamda müdahil olması³⁷⁸ ve ABD çıkarlarını ikinci plana alması ile birlikte bağımsız bir dış politika ortaya koymaya başlaması ve hatta Orta Doğu'da Müslüman Kardeşler ile bir düzen kurma arzusunu benimsemesi, ABD ile ilişkilerde çatlaklar ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Avrupalı çevreler AK Parti'nin İslam Devleti hâline gelmek ile NATO üyesi olarak devam etmek konusunda arada kaldığına inanmışlardır (Efegil, 2016:46-47). Erdemol (2017) de bu görüşü destekler şekilde ABD'nin, Türkiye'yi "demokratik/laik" oluşundan ötürü model ülke olarak seçtiğini ancak "dindar nesil" yetiştirme gayretleri ve Orta Doğu'ya yönelik İslamcı/mezhepçi politikaları nedeniyle Türkiye'nin BOP'nin çizdiği sınırların dışına çıktığını belirtmektedir.

Bölgede yaşamını sürdüren ve bölgede olan bitene dâhil olmaya çalışan hiçbir ülkenin sabit bir dış politika sürdüremediği bir ortamda Türkiye de birçok değişken duruş ortaya koymaktadır. Irak müdahalesine dâhil olamamanın kayıplarını yaşayan AK Parti BOP ile ABD yörüngesine girse de süreç içerisinde bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde hem Kemalist bakışta hem de ABD'nin BOP bünyesindeki beklentilerinin çoğunda esnemeler yaparak çizilen sınırın dışına çıkmıştır. Özellikle "Davutoğlu ile dış politikanın şekillenmeye başlaması, vesayet odaklarının güç kaybı yaşaması, bölgede ABD ve AB gibi yapılanmalara karşı güven olmaması, modern ülkelerin PKK'ya destek vermesi, Rusya-ABD ilişkilerindeki kötü gidişattan faydalanma arzusu, bölgede İslam'a yakın olan

³⁷⁸ 11 Eylül 2001 saldırılarının Arap dünyasındaki demokrasi eksikliğinden kaynaklandığını düşünen ABD ortaya koyduğu BOP ile bu hususta Türkiye ile birlikte hareket etmek istese de uygulamada Arap coğrafyasında 2005-2006 yıllarında İslamî anlayışa sahip kişilerin yönetimleri devralması karşısında bu kez istikrar için şart gördüğü demokrasiyi öteleyerek otoriter rejimlere destek vermiştir. ABD bu tavırla petrol güvenliğini temin etmek, İsrail'i muhafaza etmek gibi amaçlar gütmüştür. Bu süreçte demokrasiyi öteleyen ABD tamamen reddetmemiş ve 2010'dan itibaren başlayan Arap baharına destek vermiştir. Bu süreçte iki ülke de demokrasiyi araç olarak kullanmak istese de Türkiye'nin bölgede yeni düzen kurucu olmasına karşı ABD rahatsızlık hissetmiştir (Efegil, 2016:52-55).

kesimlerin devlet yönetiminde söz sahibi olmasına dönük beklentilerin olması ve bölgede Türkiye'nin önemli bir aktör hâline gelmesi ile birlikte Türkiye'nin ABD gibi oluşumlardan bağımsız hareket etmeye dönük bir Yeni Osmanlıcı ve muhafazakâr milliyetçi tutum sergilemesi” dış politikanın statükodan oldukça farklılaştığını ve Kemalist milliyetçiliğin İslam devletlerine olan mesafeli duruşunun aksi yönde geliştiğini göstermektedir.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Arap Baharı'nın gerçekleştiği ülkelerde, elde edilen sonucun, Arap Baharı ve BOP'un amaçları ile uyuşmadığı görülmektedir. Libya'da kaos ortamı bitmediği gibi Suriye'de kısa sürede rejimin devrileceği beklentisi boşa çıkmıştır. Bu süreç sonunda Suriye'de bir iç savaş ortaya çıktığı gibi, Batı'nın desteklediği muhaliflerin başarıya ulaşamaması sonucunda, cihatçı kesimin önünün açılması ve yeni terör örgütlerinin ortaya çıkması tetiklenmiştir (Çakır, 2017).

Özdemir (2019:178), Türkiye'nin bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma anlayışı ile Arap Baharı'nı insani bir yaklaşım olarak görüp halk hareketlerini desteklemesinin tezatlığına dikkat çekmektedir. Yazar, özellikle 2010-2016 yılları arasındaki dönemde, Türkiye'nin Mısır, Libya ve Suriye krizlerindeki dış politika anlayışının önceki dönemlerle devamlılık arz ettiğini belirterek AK Parti'nin bu tarihi dönemde tavrının değişmeden sürdüğünü belirtmektedir. Ancak 2013 yılından itibaren Suriye'nin terör örgütleri için elverişli bir coğrafyaya dönüşmesi Türkiye'nin hem sınır güvenliği hem iç güvenliği açısından ciddi bir probleme dönüşmüştür; ancak buna rağmen 2016 yılına kadar Türkiye'nin Suriye politikasında “insani kaygılar ve rejim değişikliği” ilk sıradaki öncelikler olarak görülmüştür. Bu çerçevede, güney sınırında artan Suriye kaynaklı tehditlere ve topraklarındaki mülteci sayısının artış göstermesine rağmen Ankara yönetimi BM çerçevesinde çok taraflı olarak hareket etmeyi ve ABD ve AB'nin Suriye krizine yönelik pozisyonuna uyum sağlamayı tercih etmiştir (Özdemir, 2019:178-181).

Ancak bölgede yaşanan olaylar ve bazı sınamalar neticesinde Türkiye'nin Suriye'ye dönük politikası 2016 itibarıyla yeniden değişmeye başlamıştır. Bu değişim özellikle 2016-2018 dönemindeki askeri operasyonlar ile somut hâle gelmiştir. Özdemir bilhassa 15 Temmuz darbe girişiminin sonucu olarak iç ve dışta yaşanan tehditlerin Türkiye için dış politikada öncelikleri ve kullanılan araçları değiştirdiğini; bu minvalde karşılaşılan güvenlik sorunlarına bütüncül bir anlayış geliştirildiğini belirtmektedir. 15 Temmuz sonrasında hem ülke içinde hem de dışında PKK, PYD ve DEAŞ'a karşı kapsamlı bir mücadele

başlatılmıştır. Teröre karşı bu bakış açısı sürdürülürken aynı dönemde bölgesel ve küresel aktörlere karşı da ilişkiler sürdürülürken “ulusal çıkar ve güvenlik kaygısı” çerçevesinde yaklaşıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla 2016 öncesinde Türkiye’nin Suriye’ye bakışı “insani krize insani çözümler arama, iç savaştan kaçan mültecileri koruma, yeni bir göç dalgasını önleme, ülkenin bölgesel bütünlüğünü koruma, iç barışın temin edilmesi” için gerekli diplomatik girişimlerde bulunma iken 2016 sonrasında ortaya çıkan tehdit ortamında ise “bölgesel güç dengesine pragmatik yaklaşım, uluslararası aktörlerle Cumhurbaşkanı Erdoğan odaklı yürütülen diplomatik ilişkiler” şeklinde gerçekleşmiştir. Bu değişim özellikle 2016-2018 dönemindeki askeri operasyonlar ile somut hâle gelmiştir (Özdemir, 2019:181-182). Bu yaşananlar Türkiye’nin uzun yıllar önemseydiği ve önemsemeye de devam ettiği yardımlar ve diyaloga dönük yumuşak gücün yanında gerek görüldüğünde askeri operasyonları da ifade eden sert gücü de kullanarak esasında “devlet bekasına” dönüşü ifade eden resmi ideolojiye yakın/yönelik davrandığını bize göstermektedir.

Türkiye tarafından bölgede teröre karşı sert güç kullanılsa da diğer yandan bölgede bir istikrarın yakalanarak bölge halkının korunmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Babacan (2020:12), Türkiye’nin Arap Baharı sonrası bölge istikrarını elde etmek adına ABD ile karşı karşıya gelmesine neden olan bölgedeki ülkeleri korumaya dönük tavırlarının ön plana çıktığını belirtmektedir. Türkiye’nin son yıllarda dış politikada “İslamî ve Orta Doğulu kimliği” ön plana çıkmaya başlayan bölgesel bir güç olduğunu ve bu kapsamda “ekonomik, siyasal ve güvenlik çıkarlarını bölgedeki güvenlik ve istikrar ile entegre ederek bölge-dışı güçlerin Orta Doğu’ya müdahalesine de tepki göstermiş olduğunu” belirten Babacan, Suriye ve İran politikaları sebebiyle Türkiye’nin ABD ile karşı karşıya geldiğini örnek vermektedir. Yazar, Arap Baharı ve Suriye konusunda Türkiye’nin “tutarlı ve etik bir politika izlediğini” ve kendi ulusal güvenlik öncelikleri kapsamında “Fırat Kalkanı (2016), Zeytin Dalı (2018), Barış Planı (2019) ve Bahar Kalkanı (2020) harekâtlarını” gerçekleştirerek diğer yandan neredeyse 4 milyon Suriyeli mültecinin bakımını üstlenerek “bölgede askeri, ekonomik, diplomatik, insani yönlerden en çok çaba harcayan ülke olduğunu” ifade etmektedir (Babacan, 2020:12-13).

Suriye’de yaşanan ayaklanmalara karşılık Esad Yönetimi, Rusya ve İran desteği ile direnişini sürdürerek yeni terör örgütlerinin ortaya çıkması desteklerken Türkiye, Suriye’deki ciddi boyuttaki bir nüfusun ölüme terkedilmek yerine Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçi bakış açısı temelinde Türkiye’de korunmaya almayı mümkün hâle

getirmiştir. Ayrıca bu süreçte Türkiye'nin, "Esad'ı destekleyen İran için" de ABD ambargolarını delerek Yeni Osmanlıcı bir bakışla destek verdiği görülmektedir. Bu zaman diliminde birçok aktörün ve terör unsurunun bölgedeki hareketleri sonucunda Türkiye'nin sınır güvenliğini temin etmek için, "yine bir değişkenlikle" yumuşak güç uygulamalarının dışına çıkan tavırlar ortaya koyarak teritoryal milliyetçilik sergilendiği görülmektedir. Bu tutum iç politikada güçlü bir "beka kaygısı söylemi" ile halkın da desteğini alacak şekilde sürdürülmüştür. Dolayısıyla "milli güvenliğin tesisi, şanlı bir geçmiş şuru verilmesi ve ulusal bilinç oluşturulması" bağlamında bir Kemalist milliyetçilik bu süreçte devletin bekası söylemi ile sergilenmiştir. Kemalist milliyetçiliğin teritoryal bir özelliği olduğu düşünüldüğünde sınır güvenliği için sınırlara duvarlar örülmesi gibi birçok adım atılarak da bu milliyetçiliğin fiile döküldüğü görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ulusal çıkar ve güvenlik kaygısı temelindeki bu davranışların Kemalist milliyetçiliğin "üniter yapıyı korumak ve yurdun ayrılmaz bir kütle olduğuna dayalı olarak Anadolu ile sınırlı bir korumayı sağlamak" özelliklerine dayalı geliştiği söylenebilir. Bu anlamda diyalogun ve yumuşak güç uygulamalarının çözemediği işi sert güç ile çözerek Türk halkını kendi sınırlarında korumak ve bunun için askeri operasyonlar yapmak gerekmiştir. Bu şekilde hem dış güçlere hem de içeride gizlenmeyi sürdüren FETÖ terör örgütüne "güçlülük" mesajı verilmiştir.

Efegil (2016:51) ise, Türkiye'nin Suriye ve Mısır'da rejimleri değiştirmeye dönük olan kararlı tutumlarının ardında "Yeni Orta Doğu" anlayışının yattığını, AK Parti'nin Orta Doğu'ya ilgisi ve İslam ülkeleri ile olan ilişkisine bağlı olarak "Yeni Osmanlıcılık" stratejisini benimsediğini ve bölgede yayılcı emeller beslediğinin düşünüldüğünü ifade etmektedir. AK Partililer her ne kadar bunu kabul etmeseler de Davutoğlu'nun Eylül 2011 sonrası söylemlerinin bunu ortaya koyduğu görülmektedir; çünkü Davutoğlu'nun, Türkiye'nin büyük devlet olduğunu, bölge ile tarihi ve kültürel bağları bulunduğunu ifade eden söylemler ve politikalar ortaya koyması, Kemalist yöneticilerin zıddına İslam coğrafyası ile ilişkilerini geliştirmesi ve bölgedeki sorunların temelini Batılı devletlerin tarihsel sorumluluğundan kaynaklandığını belirtmesi, yapay sınırlarla Batılılarla oluşturulmuş bu yapının değiştirilerek bölge devletlerinin kendi halklarını temsil eden bir şekilde yeniden düzenlenmesini savunması, Yeni Orta Doğu'nun inşasında Türkiye'nin öncü rolü olduğunu savunması AK Partili Türkiye'nin yayılcılık anlayışını benimsemesine kanıt gösterilmektedir.

AK Parti bölgede Batı'nın elini çekmesini ve bölge ülkelerinin demokrasi ve insan hakları temelinde birlikte hareket etmesini, kaynakların muhafaza edilerek birlikte hareket etmeyi temin edecek liderliğin üstlenilmesini ve bu konuda model ülke olarak anılmayı ve görülmeyi Yeni Osmanlıcı bakış açısı ile sergilemek istemiştir. Burada bahsi geçen yayılmacılık ise Batılı anlamda sömürgecilik içermediği gibi “kazan-kazan” stratejisi bağlamında karşılıklı ekonomik çıkar ve ticari bağlılık temelinde ulus-devletlerin birbirine saygı duyarak rekabet ettiği bir sistemin gerçekleştirilmesi anlamını içermektedir.

Toparlanacak olursa, Türkiye'nin eş başkanı olduğu BOP, bu coğrafyada işletilirken Arap Baharı sonrasında demokrasinin geldiği Mısır gibi ülkelerde bile demokrasinin ötelenerek askeri darbelerin alkışlandığı ve Libya örneğinde olduğu gibi Arap Baharının üzerinden yıllar geçmesine rağmen ülkelerde kaosu bitmediği ve demokrasinin de işletilemediği görülmektedir. Bu süreçte AK Parti otoriter rejimlerin karşısında durmaya devam ederken bu coğrafyada yaşanan kaoslar sonucunda da Arapların/Müslümanların yok oluşunu engellemeye, coğrafyada akan kanı durdurmaya dönük politikalar üreterek bir yandan NATO işgaline destek verdiği Libya'daki sorunları çözmeye çalışmakta, diğer yandan Suriye'deki Arapları koruma altına almaktadır. Ayrıca Mısır'da seçilmiş fakat devrilmiş liderin ardında durmaya devam ederek bu liderin idamını durdurmak için çaba göstermiştir.

AK Parti Dönemi Suriye için ciddi uğraşların verildiği bir dönem olmuş ve özellikle Arap Baharına kadar olan sürede Suriye ile ilişkiler ciddi anlamda iyiye taşınmış ve hatta Suriye'nin diğer ülkelerle olan sorunları da çözülerek ilişkilerine destek verilmiş, Hatay ve su meselesi ile terör meselesinde sağlam bir zemine oturulmuştur. Bu süreçte AK Parti, statükoyu aşarak ve Kemalist bakışın kaidelerine aykırı davranarak muhafazakâr bir milliyetçiliği gözetmiştir.

Ancak Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin tutumu değişmiştir. Çünkü Türkiye'nin kararları “ABD ile olan ilişkileri, BOP ve coğrafyadaki diğer etkenlere” bağlı olarak gelişmektedir. Bunda özellikle Irak tezkeresinin meclisten olur almaması bağlamında Kuzey Irak'ta Türkiye için risk oluşturan bölgesel yönetimin güçlenmesinin büyük etkisi olmuştur. Bu süreçte Türkiye ABD'nin istediği gibi Suriye'ye de demokrasinin gelmesini istemiştir. Bu temelde AK Parti'nin liberal temelde bir harekete yöneldiği ve bölge halkının demokrasi çerçevesinde yönetilmesinin Suriye'ye dış müdahaleleri azaltacağı düşüncesinden yola çıkarak bir duruş sergilediği görülmektedir. Ancak Suriye konusunda Türkiye ile ABD, “demokrasinin geliş şekli konusunda” birbirinden farklı yöntemler

benimsemişlerdir. Türkiye bu meselenin Libya’da kullanılan yöntemin benzeri şekilde çözülmesini istese de ABD, “Rusya ve İran”ı karşısına almadan bir yol izlemek istemiştir. ABD’nin bu tutumu, bölgede bir güç boşluğu ortaya çıkardığından, “yeni terör unsurlarının ortaya çıkması, göçmenlerin Türkiye’ye yönelmesi ve PKK sorununun şiddetlenmesi” şeklindeki problemleri tetikleyerek Türkiye’yi zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte Türkiye, başında ne kadar sorun olursa olsun Suriye ile “kardeşlik ilişkisinden” “demokrasi temelli tartışma politikasına” doğru ilişkilerin yönünü değiştirmiş ve liberal bir bakışla Suriye’nin özgürleşmesini desteklemiştir. Bu süreçte Suriyelilerin öldürülmesini engellemeye çalışarak ve Suriyelileri Türkiye’ye taşıyarak onları tarihi geçmişte olduğu gibi koruyan bir Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçilik ortaya koymaktan da geri durmamıştır.

Libya konusunda ilk zamanlarda NATO ve ABD müdahalesini durdurmaya gayret eden bir politika sürdüren Türkiye, Suriye konusunda müdahil olma gayreti içerisinde olmayı tercih etmiştir. Bugün gelinen noktada Libya’da askeri güçler ülkeyi ele geçirdiği gibi Libya’da yaşanan krizin sonlandırılması için Türkiye’nin bu coğrafyaya asker çıkarması ve Akdeniz’deki enerji mücadelesine dâhil olması gerekmiştir. Bu süreçte ABD’nin yeniden otoriter rejimleri desteklemeye dönük tavrı karşısında yalnız kalan Türkiye ve Katar, Orta Doğu’daki birçok lideri karşılarında bulmuşlardır.

Esad Rejimine karşı gelmek konusunda bölgede neredeyse ardında sağlam bir güç bulamayan Türkiye bu politika ile milyonlarca Suriyelinin bakımını üstlenmek ve Suriye topraklarındaki terör unsurları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türkiye bu politikada ısrar etmekle mi milli davranmaktadır yoksa bu politikadan vazgeçerek mi milli menfaat elde edebilir konusu da tartışmalıdır. Çünkü milliyetçilikte verilen kararlarda ülkenin/milletin menfaati öne çıkmaktadır. Ancak bu milliyetçilik kapsam olarak dine verdiği önem bağlamında muhafazakâr milliyetçilik şeklinde genişletilerek düşünüldüğünde de yorum değişmektedir. Eğer işletilmek istenen bu tipolojiye bu anlayışın sonucunda Suriye’de on yıldır süren kaos ortamı düzelemediği için Suriyeliler yurtlarına dönememektedir. Öte yandan bu durum, teritoryal bağlamda bir Türk milliyetçiliği temelinde değerlendirildiğinde kısa dönemde Türkiye halkına milli bir katkı sunmadığı ve hatta ekonomik külfet ortaya çıkardığı görülmektedir. Ancak AK Parti bu hususta Suriyelilere bakarak onları güvenli bölgelerine yerleştirme gayreti konusunda dine verdiği önem bağlamında muhafazakâr bir milliyetçilikle hareket etmektedir. Türkiye’den olaya bakıldığında bu durumun yayılmacı bir milliyetçilik olabileceği tartışılabilir.

Türkiye'nin yayılmacı milliyetçilik anlayışının Yeni Osmanlıcılık temelinde Türklerin liderliğinde İslam topraklarının liderliğini üstlenerek onları korumak temelinde işletildiği söylenebilir.

Bu anlamda Türkiye sınırında yaşananlar ve Suriye'de ortaya çıkan katliamlara bağlı olarak 2016 itibarıyla AK Parti yeni bir politika değişimi ile askeri yöntemleri devreye koyan bir yola girmiştir. Bunda FETÖ'nün ve yeni ortaya çıkan ya da güçlenen terör unsurlarının da etkisi bulunmaktadır. Öte yandan bu süreçte atılan adımlarda, "sınır güvenliği endişesinin, MHP ile olan ilişkilerin, AB'nin tavırlarının, Suriyeli göçmenlerin ciddi ekonomik külfet oluşturmalarının" da büyük etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan politikaların tetikleyicisi olan ideoloji ise Kemalist milliyetçiliğe daha yakın bir pozisyonda gelişmiştir. Türkiye bu süreçte din, tarih ve kültürel bağlara verdiği önem bağlamında muhafazakâr milliyetçilik ve Yeni Osmanlıcılık temelinde bölgeye bakışını sürdürse de 2016 sonrasında Kemalist milliyetçiliği benimseyerek beka kaygısına yönelmiş ve askeri harekâtlar neticesinde elde edilen topraklara Suriyelileri yeniden yerleştirmiştir. AK Parti'nin Orta Doğu'ya dönük dış politikasındaki milliyetçiliğinin "Türk vatandaşlığı değil İslamî bağlılık temelinde sergilendiği" söylenebilir. Bölgeye Yeni Osmanlıcılık temelinde sahip çıkılması uzun dönemde Türkiye'ye katkı sağlayacak olsa da, AK Parti'nin dış politika anlayışı bağlamında bu süreçte bölgeye yaptığı müdahaleler Türk halkı için hem ekonomik kayıpları hem de insan kayıplarını beraberinde getirmektedir.

5.4.3.Kuzey Irak'ın Tanınması

1960'lardan itibaren Türk politikacılar Irak³⁷⁹'taki Kürt etnik uyanışı ve hareketinden endişe duymak suretiyle aynı şeyin Türkiye'de yaşanmasına dair bir korku yaşayarak bu bölgeye mesafeli bir duruş göstermişlerdir. Ancak Kürt ayaklanmaları açısından Irak merkezi hükümeti ile ilişkiler sürdürülmüştür. 1983'te Türkiye Kuzey Irak'a ilk sınır ötesi harekâtını yapsa da 1984'te Eruh ve Şemdinli saldırıları gerçekleşmiş (Pusane, 2017:39-40) ve terör eylemleri devam etmiştir. ABD liderliğinde ve BM çerçevesinde oluşturulan uluslararası koalisyon, Irak'a askeri harekât yaparak Saddam Hüseyin'in Kuveyt'ten çekilmesini sağlamış olsa da harekâtın sonucunda Irak'ın Kuzey ve Güney'inde

³⁷⁹ Irak'ın Osmanlı sonrası süreçten 1991'e kadar olan gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Dalar, 2015a:36-39).

ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Kuzey'deki ayaklanmalar neticesinde beş yüz bin civarında Iraklı Kürt Türkiye-Irak sınırına yığılmış ve Türk politikacıların bu durumun Kürt sorunu açısından olumsuz bir tablo ortaya çıkaracağını düşünmelerine neden olmuştur. Bunun üzerine Turgut Özal, Irak ve Türkiye arasında güvenli bir bölge oluşturulmasını istemiş ve bu çağrı ile birlikte “36. paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bir bölge (no-fly zone) ve Kürtleri Saddam Hüseyin rejiminden korumak için bir güvenli alan (safe haven) oluşturulmuştur” (Pusane, 2017:42-43). 1991'e kadar olan süreçte Irak'ın Kürt Bölgesi, Baas rejimi denetimi altında kalsa da güvenli bölgenin oluşturulması ile birlikte, Kürtler kendi bölgelerinde egemen hâle gelmeye başlamışlardır (Dalar, 2015a:39). Bundan sonraki zaman diliminde Kuzey Irak bölgesi, Türk dış politikasını en çok meşgul eden konularından biri olmuştur (Bölükbaşı, 2016:197-198). 1991 Körfez Savaşı sonrası Iraklı Kürtler için oluşturulan uçuşa yasak bölge ve buna bağlı ortaya çıkan güvenli bölgenin PKK için rahat hareket edilebilen bir yaşam alanı hâline gelmesi bağlamında 1999'a kadar terör eylemleri sürdürülmüştür. Ancak 1999'da Öcalan'ın yakalanması ile PKK'nın yatıştığı ve böylece Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilgili rahatsızlığının hafıfladığı görülmektedir (Pusane, 2017:46-47).

Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Kürtleri korumak adına Saddam'dan uzaklaştırma girişimine verdiği destek ilerleyen yıllarda PKK unsurlarının rahat sığınabileceği bir alan oluşturulmasına da katkı sağlamıştır. Milliyetçilik de milletin çıkarı her şeyden önce gelmektedir. Ancak Saddam'dan kaçan Kürtlerin korunması için böyle sorunlu bir bölgenin oluşturulmasına Türkiye'nin de istekli olması Özal'ın Yeni Osmanlıcı bakışı ile alakalıdır denilebilir. Kemalist milliyetçilik öncelikle teritoryal bir bakışla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanların milli çıkarını önemserken Özal burada geçmişte Anadolu ile bağları bulunan ve Türkiye ile akrabalık ilişkileri bulunmakla birlikte Müslüman olan bir kesimin muhafazasını temin etmek anlamında Osmanlının baktığı çerçeveden milleti Müslüman olan unsurlardan mütevellit bir birliktelik olarak gören bir yaklaşım benimsemişse de ilerleyen yıllarda bölgeyi kontrol edememesi ve bu bölge üzerinde bir ağırlık kuramamış olması Türk halkı için çözülemeyen sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bölgedeki sorunların çözümünde ise AK Parti kendisine özgü bir milliyetçi dönüşüm benimseyerek Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlara göre değişen tipolojik tutumlara bağlı bir ideolojik duruş sergilemiştir. Çünkü AK Parti iktidara gelmeden hemen önce ABD'nin yaşadığı bazı hadiseler Orta Doğu'ya kelebek etkisi ile yansımıştır. Böylece AK Parti de şartlara göre değişen bir politika süreci ortaya koymuştur.

11 Eylül 2001 Saldırıları ABD'nin Orta Doğu politikası için bir dönüm noktası olmuştur. Saldırıları sonrasında ABD politikasını değiştirerek terörü kaynağında kurularak yok etmeyi politika edinmeye başlamıştır. 2003'te Irak Harekâtı'nın temelinde görünürde bu anlayış yatmaktadır. Ancak sürecin bu noktaya gelmesi ekonomik sıkıntı içerisindeki Türkiye'yi iyice çıkmaza sokmuştur. Ecevit ABD'nin birçok talebine dirense de bir kısmını yerine getirmiş ve 2001 ile 2002 krizleri sonrası ortaya konulan ekonomi programının uygulandığı esnada AK Parti iktidara gelmiştir. AK Parti'nin bu müdahaleye vereceği destek ekonomiyi etkileyeceği gibi oy oranını da etkileyecek ve bir Müslüman ülkeye müdahalede bulunma gibi bir tabansal çelişki yaşatacaktır. Diğer yandan ABD'ye destek verilmemesi hâlinde ABD ile ilişkilerin bozulması ihtimali ortaya çıkabileceği gibi Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğunda PKK'nın güçlenmesi ve bir Kürt devletinin kurulabilmesi riski ortaya çıkacaktır. Bu bölgedeki Türkmenlerin de risk altında olduğu ve yaşadıkları bölgeye Kürtlerin sahip çıkabilmesi ihtimali diğer bir sıkıntıdır. Türkiye, Birinci Körfez Savaşı ve sonrası devreye sokulan BM yaptırımları nedeni ile büyük kayıplar verdiğini de hatırlamıştır ve bu harekât ile böyle bir sorunun yeniden gerçekleşebilmesi riski ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerle bu süreçte işe yaramasa da geleneksel statüko temelli dış politika sürdürülerek barışçıl bir çözüm aranmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda “ABD'nin diplomatik baskıları, savaşın kaçınılmazlığı, Türkiye için ‘savaş sonrasında masada olmanın gerekliliği, olası bir saldırıda Musul ve Kerkük’ün Kuzey Iraklı Kürtlerin eline geçmesi ihtimali’ gibi meseleler” 1 Mart Tezkeresi içeriğinde açıkça ortaya konulmuştur (Kardaş, 2010:362-369).

AK Parti iktidarının ilk yıllarında başbaşa kaldığı bu karmaşık sorunla ilgili Kemalist milliyetçilik bağlamında Türkiye'nin çıkarlarını önceleyen ve beka kaygısını gözetten bir duruşu yani barışı önemsemiştir. Ancak Irak müdahalesinin kaçınılmazlığı savaşın etkilerinin bölgedeki Türkmenlere ve uzun dönemde bir Kuzey Irak devleti ortaya çıktığında iç politikada Kürtlere etki edebileceğinden savaşa teritoryal milliyetçi olarak bakmamak gerekmiştir. Bu yıllar AK Parti için Yeni Osmanlıcılığın konuşulduğu yıllar olmasa da ABD'ye yakın bir duruş gösterilmesi AK Parti'nin bölge ülkeleri ile kültürel ilişkiler geliştirme düşüncesiyle çelişmektedir. Ancak henüz iç politikada bile meşruluğunu sağlayamamış bir parti pozisyonunda olduğunda güçlü olanın (ABD) yanında olmayı kazançlı gören söylemler AK Partili liderlerce benimsenmiştir³⁸⁰. Ancak AK Partili

³⁸⁰ Erdoğan'ın ABD'nin yanında olunması zorunluluğu üzerine yaptığı konuşma için bakınız (Kardaş, 2010:371-372).

liderlerin istemesine rağmen AK Parti'den ciddi bir kesimin de reddi³⁸¹ ile tezkere mecliste geçmemiştir. Ancak bu kararın yansımaları, ilerleyen yıllar için Irak'ı şekillendirdiği gibi Türkiye'nin aldığı birçok kararı da etkilemiştir.

Dolayısıyla 1 Mart 2003 Tezkeresi'nin meclisten geçmemesi Türkiye'nin savaş sonrasında Irak üzerinde yeni düzenlemeler yapma süreci dışında kalması anlamına gelmiş (Balcı, 2012:120) ve öyle de olmuştur. ABD, Irak'a 20 Mart 2003'de saldırmış ve Irak'ın kuzeyinde bulunan Peşmergeler burada bulunan ABD askerlerinin azlığı ve Saddam rejiminin çekilmesi nedeniyle mevcut otorite boşluğundan faydalanarak Kerkük ve ardından Musul'a girmişlerdir. Peşmergeler burada evvela resmi binalara saldırmış ve özellikle “tapu ve nüfus dairelerini” yağmalayarak şehirdeki Türkmen nüfusunun kayıtlarını silmek ve böylece Türkmenleri azınlık statüsüne düşürmek istemişlerdir (Ayata, 2010:7). Savaşta en büyük desteği kuzeyde bulunan Kürtlerden alan ABD, savaş sonunda buradaki Kürtlere masada yer vererek bölgede etkin güç olma hakkını elde etmelerini mümkün kılmıştır. Böylece 8 Mart 2004'te çıkarılan Geçiş Dönemi Yasası ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuş ve 75.000 civarında bir peşmerge gücü de bu yeni yapının güvenlik aygıtı olmuştur. 30 Ocak 2005'te yapılan seçimlerden sonra Kürtler merkezi Irak yönetiminde de etkinliğini artırmışlardır (Balcı, 2012:120). Ayrıca 2005'te yürürlüğe giren Irak Anayasası Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) resmi statü kazandırmıştır (Pusane, 2017:47-49).

Tüm bunlar Türkiye'nin milli çıkarlarına aykırı olsa da “Irak Harekâtı'na dâhil olunmaması, o günkü koşullarda Türkiye'nin ekonomik darboğazda olması, ülkede vesayetlin desteklemediği AK Parti'nin iktidara gelmiş olması, AB'nin çifte standartla Kıbrıs konusundaki taraflı duruşu ile Türkiye'yi dış politikada yalnızlaştırarak sıkıntıya sokması, ABD'nin tutumu” gibi gerekçelerle bölgesel yönetimin resmi statü kazanması, Musul ve Kerkük'e girmesi, böylece Türkmenlere eziyet etmesi söz konusu olmuştur. Bu süreçte Türkiye, Irak'la ilgili, tarihsel bağlar ve din gibi unsurlar bağlamında muhafazakâr bir milliyetçilik ortaya koyamadığı gibi teritoryal sınırlarda terör unsurlarının rahat hareket etmesi ve güçlenmesi bağlamında tam manasıyla bir sınır güvenliği temin edememesiyle de esasında Kemalist milliyetçiliğin gereğini yerine getirememiştir.

³⁸¹ Oylamanın yapıldığında AK Parti'nin 361, CHP'nin 178 milletvekili bulunmaktaydı ve oylamaya 533 milletvekili katılmış olsa da 264 kabul oyuna karşılık, 250 ret oyu çıkmıştır ve 268 salt çoğunluk sağlanamadığı için tezkere reddedilmiştir. Bu durum AK Parti'den kaç millet vekilinin tezkereyi kabul etmediğini göstermektedir (1 Mart Tezkeresi'nin tutanakları açıklanacak mı?, 2013).

AK Parti 2003 ile 2005 arası dönemde selefleri gibi Kuzey Irak politikasını “daha çok katı güvenlik merkezli bir anlayışla” yürütmeye zorlanmıştır. Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, bu durumun AK Parti’nin hem Orta Doğu’daki genel politikası, hem de ülke içindeki demokratikleşme çabalarıyla tezat teşkil ettiğini bildirmektedir. Kuzey Irak’taki bu sorun Türkiye’nin ABD ile olan ilişkilerini de sarsmıştır. Ayrıca Ankara-Bağdat ilişkileri de Erbil-PKK bağlantısının gölgesinde kalmıştır. İlişkiler 2005 yılına kadar bu formatta devam etse de aynı yıl “ABD-Türkiye arasında BOP’un işleyiş ve geleceğine ilişkin bir mutabakata varılmasıyla dönüşüme girmiş ve bunun üzerine Türkiye, Irak’a mutlak olarak “Kürt devleti, PKK ve Kerkük gözlükleriyle” bakmaya son vermiştir. Bundan sonrasında Türkiye, “Bağdat’taki devletin oluşumu, istikrarın sağlanması ve demokratikleşme süreçlerine” katkı sağlamaya ve oradaki gelişmelere tesir etmeye yönelmiştir³⁸² (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:398-399). Yeşilyurt ve Akdevelioğlu (2013:399) ayrıca, Türkiye’nin 2005’den itibaren Irak Anayasası’na verdiği destek gibi, birçok konuda Irak hususunda geniş çaplı bir politika izlemesine paralel olarak Kuzey Irak’ta bulunan Bölgesel Kürt Yönetimi’ni fiilen tanımış olduğunu belirtmektedir. Bölükbaşı (2016:201, 226) ise bu hususta IKBY’nin tanınmasına ilişkin olarak 2007 yılına kadar kaçınıldığını ve sert söylemlerin hâkim olduğunu; ancak 2007 ile birlikte “IKBY’nin Irak’ın içinde bir federatif yönetim olarak tanınmasının ve muhatap alınmasının söz konusu olduğunu belirtmiştir. Öte yandan 2007’nin sonunda Başbakan Erdoğan’ın ABD Başkanı George³⁸³ W. Bush ile yaptığı görüşme sonrasında bölgeye tekrar dönen Türkiye karşısında kurumsallaşmış bir Bölgesel Kürt Yönetimi bulmuştur (Balcı, 2012:120).

AK Parti, cumhuriyet tarihi boyunca iktidarı üstlenen siyasi partilerin Kuzey Irak’a aynı şekilde bakması temelinde bir şey elde edilememesi bağlamında “diyalog ve işbirliği şeklinde bir bakış sürdürmesi, demokrasiyi benimsemesi, ulus-devletlerin kendi içinde özgür kararlar vermesini desteklemesi” bağlamında çok-kültürlülük temelinde liberal bir bakışı sergilemek istese de vesayetin Türkiye’deki pozisyonu bunu 2007’ye kadar engellemiştir. Bu nedenle 2007’e kadar olan dönemde söylem olarak ve mümkün olduğunca eyleme dönük olarak Kemalist milliyetçi bir bakış sergilenmiştir. Bölükbaşı (2016:262) da bunu destekler bir şekilde, 2007 yılına kadarki dönemde AK Parti’nin

³⁸² Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:398-399).

³⁸³ 2007 yılına kadarki süreçte, gerektiğinde PKK odaklarını vurmak için Kuzey Irak’a girişte ABD’den izin alınması bir zorunluluk iken 2007’de AK Parti hükümetinin İran’ın tam desteğini alarak sınır ötesi harekâta kalkışması İran-Türkiye işbirliğini istemeyen Bush’un da desteğini almasını sağlamış ve ABD ile ilişkiler ılımlılaşmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013:400).

bürokrasi nedeni ile tam olarak etkinliğini gerçekleştiremediğini ve “statükocu-güvenlikçi niteliği ağır basan milliyetçilik anlayışının yardımıyla” politikasını şekillendirdiğini belirtmektedir.

Ancak 2005’te yürürlüğe giren Irak Anayasası’nda IKBY’nin resmi statü kazanmasını engelleyemeyen Türkiye böyle bir ortamda 2007-2008’de Kuzey Irak konusunda politika değişikliğine gitmiştir; çünkü AK Parti dış politikada “stratejik derinlik ve komşularla sıfır sorun” perspektifinden hareket etmeyi tercih etmiş ve bu bakış açısı Kuzey Irak ilişkilerine de sirayet etmiştir³⁸⁴. Bu konuda AK Parti’nin Kuzey Irak’a ilişkin politik dönüşümünü Kayhan Pusane aşağıdaki tablo ile ortaya koymuştur (Pusane, 2017:47-48):

Tablo 2: Erdoğan’ın Dış Politika Söylemi

	Orta Doğu	Kuzey Irak (2002-2008 arası)	Kuzey Irak (2008-...)
Söylem	Türkiye’nin uluslararası sistemin merkezinde bir ülke, bölgede istikrar unsuru oluşu; bölge ülkeleri ile tarihsel, kültürel bağlar	Türkiye’nin Kuzey Irak’taki PKK varlığı endişesi ile bu konudaki ulusal güvenlik tehdidi algılaması; komşumuz olarak Irak	Türkiye’nin, IKBY’nin politik ve ekonomik ortağı oluşu; Türkiye’nin akrabaları olarak Iraklı Kürtler; Türkiye ve IKBY’nin, PKK üzerinde ortak yaklaşım geliştirmeye çalışması
Dış Politika	Proaktif dış politika; bölgesel krizlerin çözümüne katkıda bulunma; komşularla sıfır sorun; yumuşak güç vurgusu, bölgesel ekonomik ilişkilerin güçlenmesi	Irak Savaşı öncesi Kuzey Irak’ta etkin rol oynama çabaları; 2007’de ABD ile anlaşma sonucu Kuzey Irak’taki PKK hedeflerine sınır ötesi operasyonlar; IKBY ile ekonomik ilişkilerin ivme kazanmaya başlaması	IKBY ile yakın politik, ekonomik ilişkiler, artan ticaret ve yatırımlar, enerji anlaşmaları; Mesut Barzani’nin Kürt sorununun çözümüne yönelik çabalarda kolaylaştırıcı rolü

Kaynak: Pusane, 2017.

Bölükbaşı (2016:262) da tabloyu destekler şekil de 2007 öncesi dönemde AK Parti’nin “akrabalık, tarih ve kültür bağı söylemlerini” kullanmasına rağmen davranışlarına bunu yansıtmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla AK Parti bölgesel gerçeklerden ve Türkiye’nin o şartlardaki gücünden yola çıkarak aynı zamanda dış politikada “söylem düzeyinde” Osmanlı ile tarihi kültürel bağlar temelinde bir bakış açısı ortaya koyarak muhafazakâr milliyetçi bir tutum sergilemeyi gerekli görmüştür. Çünkü bölgede daima bir savaş ortamının olması bu ülkelerin birbirlerine karşı yeni ittifaklar kurarak kaynak ve zaman kaybına neden olduğundan bu durum ülkelerin ekonomik gelişmeleri için büyük bir kayıp anlamına gelmektedir. Öte yandan tarihsel ve kültürel bağları olan ülkelerle Türkiye’nin daha güçlü ilişkiler sürdürebilmesi fırsatından yararlanarak Türkiye’nin

³⁸⁴ Davutoğlu’nun dış politika anlayışını şekillendiren “stratejik derinlik” kavramına göre coğrafi olarak Türkiye’nin pek çok bölgesel kimliği bulunmaktadır ve ayrıca Türkiye’nin tarihsel derinliğine bakıldığında ise Türkiye’nin özellikle Osmanlı geçmişiyle bağlarını sürdürmesi önemli görülmektedir. Bu anlayış, Türkiye’nin tarihsel ve kültürel bağlarından uzaklaşması neticesinde “politik ve ekonomik alanda” önemli fırsatlar kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle, stratejik derinlik doktrini, “Türkiye’nin çevresindeki bölgelerle ilişkilerini geliştirme odaklı, aktif/proaktif ve katılımcı bir dış politika” öngörmektedir (Pusane, 2017:47-48).

itibarının artması ve bölgede düzen kuran bir stratejiye ulaşması milli çıkarlar için daha katkı sağlayıcı görülmüştür.

Bu bakış açısıyla hem bölgeye karşı algıda hem de tutumlarda bir takım değişimler yaşanmıştır. Bu anlamda 2005-2007 arası dönemde asker-sivil tartışmaları Erdoğan'ın Kuzey Iraklı Kürt liderler ile görüşmelerinde gelgitler yaşatmıştır. Örnek olarak Erdoğan “Şubat 2007’de Türkiye’nin IKBY ile ilişkilerini geliştirmek için adımların atılabileceğini belirtse de Haziran 2007’ye gelindiğinde IKBY başkanı Mesut Barzani için Türkiye’nin aşiret liderleriyle görüşmeyeceğini belirten bir söylem ortaya konulmuştur (Pusane, 2017:52). “Aşiret lideri” sözü ile çelişen ve 2007 yılından itibaren Kuzey Irak’a karşı olan politik dönüşümü ortaya koyan bir örnek hadise de, 2007 yılında Milli İstihbarat Başkanı’nın artık “kırmızı çizgi”nin olmadığını, Türkiye’nin ortada bir gerçek olan otonom Kürt bölgesiyle birlikte yaşaması gerektiğini” belirten konuşmayı yapmasıdır. Bu örnek, Türk dış politikasında güvenlikçi geleneksel yaklaşımdaki değişimi göstermesi anlamında önemlidir (Dalar, 2015b:59).

Diğer yandan 2007 yılında Türkiye’nin bir aşiret lideri ile görüşmeyeceği ifade edilse de Erkmen (2015:176) 2004-2007 yılları arasında Kuzey Irak’la ilişkilerin güvenlik bürokrasisi aracılığıyla gizlice yürütüldüğünü, 2007 yılı ortasında ilişkilerin gerginleştiğini ve PKK’nın Ekim 2007’de yaptığı Dağlica Saldırısı ile ortamın savaş alanına döndüğünü bildirmektedir. Dolayısıyla Kuzey Irak lideri ile görüşülmemesi popülist bir ifade olarak kalırken fiili manda devlet bürokrasisinin gizli görüşmeleri sürdürmesi AK Parti’nin bu politikada liberal milliyetçi bir bakış açısının benimsendiğini göstermektedir. Bu dönemde bir yandan sınır ötesi harekât gerektiği ifade edilirken diğer yandan askeri operasyonların sonuç vermediği konuşulmuş ve yeni araçlara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla askeri operasyonlar yapılması arzusu söylem düzeyinde ortaya konulsa da fiili anlamda çözümün Kemalist bakış açısından farklı bir yöntemde gizli olduğu belirtilerek bir yandan vesayet yatıştırılmış diğer yandan ise olaya askeri açıdan çözüm aranmak istenmediği söylemleri ile AK Parti’nin barışçı ve anlaşmaya dayalı, özgürlükçü, demokratik yönü açığa çıkarılmak istenmiş ve böylece Türkiye’nin terör bölgesi olarak anılan bölgelerine de barış mesajları verilerek AK Parti’nin liberal yönlü çok-kültürcü bakışının ışıkları yakılmıştır. Bununla da kalınmayarak askeri vesayet bu konuda bazı yeni adımlar atması sağlanmıştır. Öyle ki 28 Aralık 2007 MGK kararları da Kuzey Irak politikasında diplomatik araçların kullanılmasının önünü açmıştır. Kamuoyunda Güneş Operasyonu olarak da bilinen 21-29 Şubat 2008 tarihli sınır ötesi kara operasyonu devam

ederken 27-28 Şubat 2008’de Bağdat’a giden bir heyet³⁸⁵, Celal Talabani’ye Cumhurbaşkanı Gül’ün davet mektubunu götürmüş ve bu dayanakla Talabani 7–8 Mart 2008 tarihlerinde Türkiye’yi Irak Cumhurbaşkanı olarak ziyaret etmiştir (Erkmen, 2015:176-177). Erkmen (2015:176-177) burada dikkat çeken hususun “Türkiye’nin sorunun ana kaynağı olarak IKBY’yi görmesine rağmen diyalogun yeniden başlaması için Irak Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan Celal Talabani’ye davet götürmesi” olduğunu bildirmektedir. Ayrıca “AB uyum reformları, E-muhtıra çerçevesinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak” 2007-2008 itibarıyla “TSK’ya yönelik darbe iddiaları ve soruşturmaları, TSK’nın politik bir aktör olarak geri planda kalmasına yol açması ile” Erdoğan, Kuzey Irak için geçerli politik değişimleri hayata geçirmiş ve “24 Nisan 2008 tarihinde MGK, hükümetin Kürtler de dâhil Irak’taki bütün gruplarla iletişim kurmasına olanak sağlayan bir öneriyi onaylamıştır”. Bu gelişme ile birlikte, IKBY ile yakın ilişkilerin yolu açılmıştır (Pusane, 2017:52). Böylece vesayetten olur alınarak, AK Parti’nin bundan sonrası için ortaya koyduğu dış politikada da bu bölge ile rahat hareket etmesinin izni temin edilerek savaşarak değil görüşerek, diplomasi ile sorunların halledilmesi seçeneği devreye girdirilmiştir. Dolayısıyla dış politikada Kemalist milliyetçiliğin güvenlik kaygısından arınmış bir bakış açısı ile liberal çok-kültürlülük düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu yeni duruş Türkiye içerisinde bulunan Kürtleri de diyalog, özgürlük ve demokrasi çerçevesinde liberal milliyetçi bir bakış açısı ile özgürleştirerek ulus-devlete bağımlı hâle getiren bir düşünceyi içermektedir. Çünkü bu düşüncenin içinde Yeni Osmanlıcı bir bakış açısının da izleri bulunmaktadır. Çünkü AK Parti IKBY ile ilgili bakış açısında Osmanlı mazisindeki birlikteliğe de atıf yapmaktadır.

Şöyle ki Türkiye, Iraklı Kürtler ile ilk resmi görüşmesini 2008’de başlatmıştır. 2008 ile beraber politik söylemde ve uygulamada bir değişikliğe gidilerek Iraklı Kürtlerin Türklerin akrabası olduğu ve burada yaşananların bir güvenlik sorunu olarak görülmesinin yanlışlığı üzerinde durularak bir dönüşüm yaşanmıştır. Söylem bu şekilde olmakla birlikte artık ekonomik çıkar perspektifinde olaya bakmak çerçevesinde bir ilişki geliştirilmiştir. Çünkü IKBY, Irak Savaşı sonrasında Irak’ın geri kalanına göre istikrarlı bir bölge olarak dikkat çekmiş ve ekonomik fırsatlar sunması yönlü bir görüntü sergilemiştir. Bu durum Türkiye’nin IKBY’ye bakışını değiştirmiştir. Hem Türk ekonomisi için yatırım imkânı sunması hem de Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılaması yönü ile cazip hâle gelmiştir

³⁸⁵ Başbakan Dış Politika Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu, MİT Müsteşar Yardımcısı Hakan Fidan ve Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik.

(Pusane, 2017:47-50). Bununla birlikte Orta Doğu'nun mezhepsel bölünmesinin de bu yakınlaşmaya etki ettiği ifade edilmektedir. Bölükbaşı bu durumun AK Parti'yi IKBY'ye yakınlaştırdığını düşündüğü gibi aynı durumun IKBY için de geçerli olduğunu ifade etmektedir³⁸⁶ (Bölükbaşı, 2016:263-265). Savaş sonrasında Iraklı Kürtler “ticaret, dış dünya ile iletişim, işlenmiş petrol, elektrik” gibi pek çok konuda Türkiye'nin olumlu adımlarına ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir (Ayata, 2010:8).

Böylece 2007 sonrası dönemde, Kemalist milliyetçiliğin tehdit olarak kabul ettiği “dış Kürtler” ile “Irak'ın toprak bütünlüğü” konularında bakış açısı değiştirilmiş ve Bölükbaşı'nın da belirttiği gibi İslamî-muhafazakâr bir milliyetçilik dili kullanılarak Türk, Kürt ve Arapların İslam kardeşliği söylemi, ortak sevinç ve keder ifadeleri ile ortaya konmuş fiiliyatta da bu bölgesel yönetimle ticari ve ekonomik anlamda ciddi adımlar atılmıştır. Bu anlamda söylemde muhafazakâr milliyetçi anlamda Osmanlı bağları ön planda iken fiiliyatta ekonomik çıkarların ön plana çıkması ile işin içine neo-liberal bir milliyetçilik renginin de sirayet ettiği ifade edilmektedir (Bölükbaşı, 2016:262-263).

Bu anlamda Türkiye bölgeye bakışını değiştirerek bölge ile Osmanlı temelinde bir bağ kurmayı denemiş, kardeşlik vurgulanarak bölgenin bir an önce istikrara kavuşturulması arzulanmıştır. Çünkü bölgedeki ekonomik kaynaklar Türkiye'nin zenginleşmesi için önemsenirken bölgedeki enerji kaynakları da Türkiye'nin enerji güvenliği için gerekli görülmüştür. Bu nedenle bölge ile Yeni Osmanlıcılık anlayışı bağlamında tarihi ve kültürel bağlar kurulmak istense de diğer yandan Türkiye'nin ekonomik gelişimini ve enerji güvenliğini temin etme anlamında ekonomik çıkarıcı bir bakış daha öncelikli olarak benimsenmiş ve sergilenmiştir.

Duss (2011:3) da bu konuda, Türkiye'nin Kuzey Irak'la ilişkilerinin ekonomik temelde sürdüğünü belirtmektedir. Irak Kürdistan Özerk Bölgesi'nde yabancı şirketlerin % 50'den fazlası Türkiye'den olmakla birlikte Türkiye bir yandan IKBY ile ilişkileri geliştirmeyi sürdürürken, diğer yandan da iş ilişkilerinin zarar görmemesi adına Irak hükümetine istikrarı sağlamada destek olmaktadır. Yazarın belirttiğine göre, bu şekilde İran'ın vizyonunun aksine Türkiye, merkezinin İstanbul olduğu ekonomik olarak birbirine bağımlı bir Orta Doğu istemektedir (Duss, 2011:3).

³⁸⁶ Bölükbaşı (2016:263-265)'nin belirttiğine göre, Türkiye Iraklı Kürtler ile Suriyeli Kürtlere farklı politika yaklaşımı sergilemektedir. Yazara göre “IKBY, Türkiye için mevcut düzende bölgedeki en yakın müttefik olarak görülürken, Suriye Kürtleri, daha doğrusu PKK ile organik bağlantısı olan PYD, milli çıkara ve milli güvenliğe aykırı bir oluşum olarak tanımlanmakta ve bu çerçevede Iraklı Kürtlere yönelik tavırlardan farklı politikalar izlenmektedir.

Türkiye bu süreçte bir yandan IKBY ile özel ilişkiler sürdürerek Bağdat yönetimi karşısında çıkar sağlarken diğer yandan Erbil'n Bağdat karşısında bağımsız hareket ederek devletleşmesini istememek adına önlem almaktadır. Bu şekilde Türkiye liderliğinde bölgenin koordine edilmesini Türkiye'nin geleceği için gerekli görmektedir. Diğer yandan bu bölge ile İslamî bağları kullandığı gibi mezhepler konusunda atılan adımlarda da denge kurulmaya çalışılmaktadır³⁸⁷. Bu şekildeki Yeni Osmanlıcı bir muhafazakâr milliyetçilik anlayışı ile bölgede ilişkilerin geliştirilmesi ve birbirine bağımlı hâle getirilmesi hedeflenmektedir. Ancak bu konuda özellikle ekonomik ortaklıklardan ve ilişkilerden faydalanmaya çalışmaktadır.

2008 itibarıyla Türkiye-IBKY ilişkileri ekonomik çıkarlar çerçevesinde petrol ve doğal gaz şirketlerinin IKBY'deki yatırımları perspektifinde sürmüştür. Bu dönemde Erbil'le olan ticaret hacmi kat kat artarken IKBY'deki pek çok büyük cadde ve hükümet binası ile Erbil Uluslararası Havaalanı'nı da Türk şirketler yapmıştır. Bunun yanı sıra IKBY'nin petrolü, 2014 itibarıyla Türkiye'den uluslararası pazarlara ulaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla 2008'den itibaren Türkiye söylem ve davranış düzeyinde Iraklı Kürtleri siyasi ve ekonomik ortağı olarak görmeye başlamıştır (Pusane, 2017:49).

Elbette ki ilişkiler sadece ekonomi ve kültürel ya da dini bağıllık temelinde işlememiştir. Bunun dışında 2010 yılı itibarıyla Erbil'de Türk konsoloslğunun açılması da bu bölgeye bakışın değişimi ve ilişkilerin gelişim göstermesi açısından önemlidir (Dalar, 2015b:59). Ayrıca 2011'de Erdoğan IKBY'yi ziyaret eden ilk Türk başbakanı olurken Erbil Uluslararası Havaalanı'nın açılış töreninde Mesut Barzani'ye Erdoğan "sevgili kardeşim" diye seslenmiş ve yapılan yatırımla övünmüştür. IKBY başkanı Mesut Barzani ise 2012'de AK Parti kongresine konuşma yapmaya davet edilmiştir. Dolayısıyla birkaç yıl önce aşiret lideri olarak sıfatlandırılan kişi AK Parti'nin önem verdiği bir kimse olarak Türkiye'nin PKK'yla yürüttüğü çözüm sürecinde de kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiş ve Kasım 2013'te Diyarbakır'da gerçekleşen Barzani-Erdoğan buluşmasında Türkiye ve IKBY bayrakları birlikte dalgalanırken, Erdoğan IKBY'deki Kürtlerden söz ederken ilk defa "Kürdistan" kelimesini kullanmıştır (Pusane, 2017:49).

Erdoğan konuşma tarzı ile Yeni Osmanlı devletinin lideri gibi bir görüntü vererek bölgesel yönetimin varlığını ve gelişimini Kemalist, etnik ve hatta muhafazakâr Türk

³⁸⁷ AK Parti politikalarında mezhep meselesinin bağlayıcılığı konusunda detaylı bilgi için bakınız (Türkmenlere sınırsız destek, 2014; Güngör, 2013; Güngör, 2014; Erdemol, 2015; Duman, 2014; Nakıp, 2014).

milliyetçilerini sarsacak derecede benimsemiş olsa da bu oluşumla olan ilişkileri bölge halkının nefret yerine sevgisini kazanması temelinde sürdürerek iç politikada süren demokratik açılımla birlikte Kürtlerin sevgisini kazanmayı da hedeflemiştir. Bu süreçte İslam kardeşliği temelinde birlik ve beraberliğin temin edilmesine dönük bir muhafazakâr milliyetçi tutum benimsenmiştir.

Bu konuda 2012 sonrasındaki dönemde çoklu bir milliyetçilik görünümünün devam ettiğini belirten Bölükbaşı, bu süreçte “Kürt açılımı, AK Parti’nin seçimlerdeki başarısının devam etmesi, PKK ile çatışmamazlık sürecine girilmesi gibi” ulusal ve “Arap Baharı, İran’ın bölgede artan etkisi, Bağdat Yönetimiyle ilişkilerin bozulması, Suriye Krizi ve DAESH terör örgütünün ortaya çıkışı gibi” uluslararası gelişmeler ışığında dış politikadaki milliyetçilik olgusunun şekillendiğini belirtmektedir. Bu dönemde eskiden yasaklı bir kelime olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Gül’ün IKBY için “Kürdistan” ifadesinin kullanılması, öteden beri kırmızı çizgi diye haykırılan Irak’ın Kuzeyinde Kürt Devleti’nin kurulmasına karşı çıkılması siyaseti değiştirilerek güvensiz olarak ifade edilen alan, yeni söylemlerle güvenli hâle getirilerek bu çerçevede bir politika gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Türkiye’deki açılımla öncesinde “kabile reisi” olarak tanımlanan Mesut Barzani “basiretli lider” olarak kabul edilmeye başlanarak onunla işbirliği yapılmıştır. Diğer yandan Erdoğan’ın, 2013 Diyarbakır mitinginde gerçekleştirdiği “İslamî-muhafazakâr konuşmaları” da AK Parti’nin ilk yıllarından “çok daha farklı bir tonda milliyetçilik” benimsediğini ortaya koymaktadır. Erdoğan’ın konuşmaları İslam çatısı altında çözüm odaklı bir bakış açısı ile Türkler ve Kürtler arası bir bağ kurma gayretine girişmiştir. Bu dönemde gerçekleşen enerji ve ticari birliktelik adımları neo-liberal bir bakış açısı ile şekillendirilerek Kuzey Irak’a yönelik politika üretilmiştir (Bölükbaşı, 2016:263-265).

Türkiye’nin Irak konusunda attığı adımları Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) Raporu olumlu olarak değerlendirmiştir. Rapor, ABD’nin Irak’tan askerini çekmesi sonrasında “Türkiye’nin Irak’ın bütünlüğünü sağlamada çok gayret gösterdiğini, PKK terörüne karşı mücadele konusunda Türkiye-Bağdat-Erbil ilişkilerinde çok olumlu gelişmeler olduğunu, Türkiye’nin, Irak’ta demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi, istikrarlı hükümetlerin kurulması ve toprak bütünlüğü ve güvenliğin temini için aktif bir politika izlediğini (Türk, 2014:43)” belirtmiştir.

Dolayısıyla AK Parti’nin Kuzey Irak’la ilişkilerini geliştirmesinde muhafazakâr milliyetçi bir tutumla dini ön plana çıkaran, Osmanlının tarihi geçmişi bağlamında hareket eden bir

bakış sergilediği görülmektedir. Öte yandan ekonomik ilişkilere verilen önemle de Türkiye'nin küresel rekabette güçlenmesini, daha ucuza enerji temin etmesini hedeflemesi bağlamında ekonomik çıkarını gözetmektedir. Ayrıca PKK konusunda bölge ile geliştirilen ilişkilerin de katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Hem ekonomik çıkarlar hem de siyasi çıkarlarla bölge ile ilişkiler geliştirilirken Bağdat merkezi yönetiminin petrol kaynakları üzerindeki kontrol yetkisinin ortadan kaldırılmasına dönük davranılarak IKBY'nin ekonomik yönü ile Bağdat yönetiminin kontrolüne verilmek istenmediği görülmektedir. Bu konuda Irak'taki Şii-Sünni dengesinin de etkisi olduğu söylenebilir. Bu anlamda AK Parti'nin "Bağdat yönetimine" karşı Irak'ın bütünlüğünü bozacak şekilde Kuzey Irak'ı desteklemesiyle ve "Kuzey Irak'la (Erbil'le)" ekonomi öncelikli ilişkileri sürdürmesiyle pragmatist bir davranışa yöneldiği ve çıkar temelli hareket ettiği görülebilmektedir.

Bu bağlamda Türkiye'nin Erbil-Bağdat çatışmasına rağmen, Erbil merkezli petrol kaynaklarını Bağdat'tan bağımsız kullanmasını sağlayan bir politika izlerken PKK konusunda da Iraklı Kürt yönetiminin Türkiye'ye katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bölgesel Kürt Yönetimi PKK konusunda 2007'de gerçekleşen Erdoğan-Bush görüşmesi sonrasında pozisyonunu değiştirmiş ve 2007 Nisan'ında "Türkiye Kerkük'e karışırsa biz de Diyarbakır'a karışırsız" diyen Mesut Barzani 2012'ye gelindiğinde PKK'yı eleştirmeye yönelmiş ve onlara silah bıraktırmaya çalışmıştır. Özellikle askeri vesayetin kırıldığı 2008 sonrası süreçte AK Parti Erbil ile ilişkilerini geliştirirken Bölgesel yönetim de Türkiye'ye söylem düzeyinde PKK sorunu ile ilgili destek vermeye yönelmiştir. Her ne kadar PKK konusunda Mesut Barzani'den de medet umulsa da PKK Irak Kürdistan'ı denen alanda hüküm sürmeye devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye'de Kürt açılımı gerçekleştirilmiştir. Ancak buna rağmen 2012 yılı PKK'nın eylemlerine başladığı 2004'ten sonraki en şiddetli yıl olmuştur ve bu durum Barzani'nin ifadelerinin söylemden öte geçemediğini göstermiştir³⁸⁸ (Balcı, 2012:127--133).

AK Parti IKBY'den PKK konusunda söylem desteği alsa da eylem desteği aldığı konusunda ciddi bir örnek göstermek mümkün gözükmemektedir. Ancak gerçek şudur ki AK Parti, iktidarının ilk yıllarında IKBY'nin varlığını benimsememiş ve bu anlamda Kemalist milliyetçi güvenlik endeksli bir bakış seyretmiştir. Ancak devam eden süreçte tarihsel kültürel bağlar ve din temelinde muhafazakâr milliyetçi bağları öne çıkarsa da

³⁸⁸ Bu konuda CHP ve MHP de Bölgesel Kürt Yönetimi'nin bu konuyu çözme kapasitesi olmadığını ve Erbil ile PKK'nın arasında bir fark olmadığını, bölgesel yönetim ile PKK'nın çatışmaya gireceğini düşünmenin hayal olduğunu belirten konuşmalar gerçekleşmiştir (Balcı, 2012:132-133).

Bağdat yönetimi karşısında Erbil yönetimi ile ilişkilerini geliştirerek muhafazakâr milliyetçiliğini aşan bir şekilde ekonomi ekseninde fiile dökülen çıkar merkezli bir yöneliş sergilemiştir.

AK Parti özellikle Kuzey Irak'ta ortaya çıkan rezervlerin mali yönetiminden ve getirisinden faydalanmak istemiştir. Bu konuda Erbil'le Bağdat arasında olan denge siyasetini dizayn etmiştir. Bu konuda 2009'da Kuzey Irak bölgesinde ciddi rezerv barındıran yeni petrol keşifleri sonrası, Erbil ve Bağdat arası kaynağın kimin yönetiminde olacağına dair çatışma başlamış ve bu durum 2012'de bir gerilime dönüşmüştür. Bu rezervlerle Bağdat, Erbil'in kendisinden daha bağımsızlaşacağını düşünürken Erbil, Merkezi Irak yönetimine boru hatları üzerinden bağımlı olmak nedeniyle otonom hareket etme imkânlarının sınırlandırılmasını istememiştir. Bu anlamda Türkiye'nin devreye girmesi ile Bölgesel Kürt Yönetimi kuzeyden ekonomik ve siyasal anlamda dünyaya açılma imkânı elde etmiştir. Erbil yeni boru hatları ile Türkiye üzerinden ihracat yapmayı ve Bağdat karşısında tamamen bağımsız hareket etmeyi arzu etmektedir. Türkiye de bu noktada Erbil ile enerji kaynaklarını çeşitli hâle getirerek Rusya ve İran'a olan bağımlılığını azaltmayı ve de ucuz enerji temin etmeyi, ayrıca buna bağlı olarak hızlı büyümeyi mümkün kılmayı, karşılıklı bağımlılık olanaklarını kullanmayı arzu etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik kazanım elde etmeye dönük milliyetçi bir çerçeveden meseleye yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Bölgesel Kürt Yönetimi (Erbil) ve Türkiye tankerler aracılığı ile bu süreci başlatmıştır. Bu noktada Habur kapası yetersiz görülerek yeni kapılar açılmıştır. Bu süreçte ayrıca Türkiye kökenli enerji firmalarının da Kuzey Irak'a enerji yatırımları yapmış olduğu görülmektedir. Aynı gelişmeler doğalgaz için de geçerli olmuştur (Balcı, 2012:127-130). Kasım 2013'te imzalanan anlaşma ile Kuzey Irak petrolü Ceyhan Limanı'ndan Mayıs 2014'te hareket etmeye başlamıştır (Pusane, 2017:50).

Bu anlamda AK Parti ekonomik çıkarı gözetken tutumunda daha ısrarcı olarak İran ve Irak merkezi yönetimi karşısında IKBY'nin güçlenmesine yardımcı olarak ucuz enerji temin ettiği gibi IKBY'yi ekonomik ilişkilerle ve enerjisini dışarı satarken Türkiye'ye bağımlı hâle getirmiştir. Bu süreçte ekonomik anlamda Türkiye'nin bağımsız hâle getirilmesi hedeflenerek IKBY'nin ekonomide Bağdat karşısında özgür hâle getirilip Türkiye'ye sadakati temin edilmek istenmiştir. Bununla birlikte bölge halkı ile ilgili yaklaşımda kültürel ve tarihsel bağlar ile birlikte din temelli bir bakış açısı ile meseleye yaklaşılarak muhafazakâr milliyetçiliğin de öne çıktığı söylenebilir. Ancak bu süreçte sınırda ve iç güvenlikle PKK unsurları ile silahlı mücadelenin sürdürülerek Türkiye'nin, güvenlik

anlamında kendisini daha sağlam bir kabuğun içine almak istemesi de Kemalist milliyetçilik bakışı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Bölükbaşı (2016:261), AK Parti'nin dış politikasında Kuzey Irak ile olan politikalarını incelemiş olduğu çalışmasında 2002-2015 dönemine dair politik ve ideolojik dönüşüme dair şöyle bir özet ortaya çıkarmıştır³⁸⁹:

Tablo 3: Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi

Dönemler	2002-2007	2007-2012	2012-2015
Genel Yaklaşım	Statüko ve güvenlik odaklı.	IKBY'ni tanıma, başta ekonomi olmak üzere ilişkileri geliştirme ve terör konusunda işbirliği yapma.	IKBY ile stratejik ittifak kurma, başta enerji olmak üzere açılım ve DAES gibi konularda işbirliği yapma.
Söylemler	Irak'ın toprak bütünlüğü, PKK terör örgütünün durdurulması ve Kerkük'ün statüsü ile Türkmenlerin hakları.	PKK terör örgütü konusunda işbirliği, IKBY ile siyasi ve özellikle iktisadi ilişkilerin kurulması.	Mezhepçilikle alakalı paradoksal söylemler, Barzani'nin açılım sürecine katkısı, Türkmenler, DAES ve PYD sorunsalı, enerji alanında işbirliği.
Davranışlar	Politik davranışlara söylemlerin herhangi bir yansıması olmadı ve bölgede pasifize edildi.	PKK Kamplarına yönelik askeri operasyonlar yapılmakta, IKBY ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmekte ve iktisadi alanda ilişkilerde yoğunluk yaşanmıştır.	Mezhep yönelimli davranışlar etkili, IKBY ile karşılıklı ziyaretler ve açılım sürecinde aktör olarak görme, Enerji alanında IKBY ile stratejik ilişkiler, Türkmenlere yardım etme, DAES konusunda IKBY ile yakınlaşma ancak PYD hususunda farklı hareket etme.
Milliyetçilik Türü	Kemalist milliyetçilik	Kemalist, neo-liberal ve İslamî-muhafazakâr milliyetçilik	Kemalist, neo-liberal, (Sünni) İslam, Türkçü ve muhafazakâr milliyetçilik

Kaynak: Bölükbaşı, 2016.

Bölükbaşı'nın bu bakışını Türk milliyetçiliği tipleri temelinde gerekçelerle birlikte daha net değerlendirmek gerekirse AK Parti "Türkiye'de vesayet baskısı, ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlıkların olduğu" ilk döneminde Kuzey Irak meselesine Irak'a müdahale edememiş olması bağlamında ABD baskılarını da dikkate alarak Kemalist milliyetçi çerçevede meseleye bakmak durumunda kalmış ve güvenliği temin etme amaçlı gerektiğinde sınır ötesi askeri müdahaleler gerçekleştirerek sorunu giderme çerçevesinde meseleye yaklaşmakla beraber IKBY'yi tanımama gayreti göstermiştir. 2005 itibarıyla politik bakışını değiştirse de vesayetin etkisi ABD baskısından daha güçlü olduğu için gizli bir takım girişimlerle IKBY ile ilişki kurmayı denemiştir. 2007 sonrasında vesayet engelini aştığı gibi BOP'un da bakış açısı ile birlikte AK Parti IKBY'nin varlığını benimseyerek ekonomik çıkar temelinde "Türkiye'nin gelirlerini artırmayı, enerji güvenliğini temin etmeyi, IKBY'nin daha demokratik hâle gelmesini sağlayarak PKK unsurları ile birlikte

³⁸⁹ Bu tablo Bölükbaşı'nın tablosunun bir kesiminin alınması ile oluşturulmuştur (Bölükbaşı, 2016:261).

yürümelerini engellemeyi” hedefleyen bir bakış açısı ortaya koyduğu gibi “bölgedeki halka ve Irak halkının bütününe Yeni Osmanlılık temelinde tarihi ve kültürel bağları dikkate alarak” muhafazakâr milliyetçilik bir duruş sergilemiştir. Bu süreçte mezhepsel farklılık, Türkmenlerin korunması gereği gibi birçok etken ile birlikte Türkiye iç siyasetinde demokratik açılım ve Bağdat merkezi yönetiminin konumu Türkiye’nin politikalarına yön vermiştir. Ancak buraya 2015 sonrası süreci de dâhil etmek gerekmektedir. Çünkü bu tarihten sonra AK Parti yeni bir milliyetçi bakış değişikliğine daha girmiştir. 2015 sonrasında Türkiye’de daha evvelinde yürütülmeye başlanmış olan demokratik açılım politikasının gerçekleşen sonucu ve FETÖ bağlamında ortaya çıkan sorunlar ile birlikte bölgedeki “İŞİD gibi yeni terör unsurları ve IKBY’nin bağımsız devlet olma girişimleri” Türkiye’yi yeniden Kemalist milliyetçi bir söylem ve eyleme sürüklemiştir.

İç politikada 2015 itibarıyla keskin gelişmeler yaşayan Türkiye dış politikada IKBY ile ekonomik işbirliklerini iyi şekilde sürdürmüştü de 2017 yılında IKBY tarafından bağımsızlık kararı alınmasına engel olamamıştır. Bağımsızlık kararı bölgedeki tüm önemli güçlerden destek almış ve zaman olarak kararlaştırılmasına Mesut Barzani karar vermiştir. Barzani’nin görev süresi dolmak üzere olduğu gibi ana muhalefet partileri tarafından da iki yıldır yoğun eleştirilere maruz kalan Barzani’nin, “KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) ve Goran karşısındaki gücünü yeniden tesis etme ihtiyacı” da referandum kararını tetiklemiştir (Güneş, 2017). Güneş (2017), Kürt bölgesinin, neredeyse tüm Orta Doğu için kilit bir öneme sahip olan İŞİD’in bölgeden temizlenmesinde sona gelinen 2017 sonbaharının böyle bir referandum için uluslararası konjonktür açısından daha elverişli olarak görüldüğünü, böylece ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi bölgede etkili ülkelerin İŞİD karşısında önemli bir zafer kazanmış olan Irak Kürtlerinin bağımsız devlet taleplerine rıza göstereceklerini düşündüğünü belirtmektedir. Öte yandan Barzani referandum yapmayı hakkı olarak görmüştür. Bunun sebebi olarak “Irak Hükümetinin anayasayı ihlal etmek sureti ile Kürdistan Bölgesi’ni mağdur etmesi”ni işaret etmiştir. Bu durumun Kürdistan halkına yeni bir yol çizme hakkı verdiğini “Erbil’in kendi kaderini tayin hakkının doğduğunu” iddia etmiştir (Dursunoğlu, 2017).

25 Eylül 2017 Referandumuna giden süreçte TSK’nin sınır ötesi operasyon yapmasına yani Irak topraklarına girebilmesine müsaade veren tezkere AK Parti, MHP, CHP mutabakatıyla uzatılmıştır. Başbakan Binali Yıldırım ise “Operasyon dâhil her seçeneğin masada olduğunu belirterek” Barzani’yi son bir kez daha uyarmıştır. IKBY’nin ihtiyaçlarının % 70’ini Türkiye’den karşılaması, IKBY’den petrol alımının durdurulması,

ihracatın durdurulması gibi hususlar masaya yatırılmıştır (Son dakika! Barzani'nin bağımsızlık referandumu başladı, 2017). Ancak referandum engellenememiş ve IKBY tarafından bölgeye dair her türlü kazanımın üzerine çizgi çekilmiştir (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2019:94).

Referandum³⁹⁰ sonrasında Bağdat bölgeyi uluslararası uçuşlara kapatırken ABD de referandumu tanımadığını ortaya koymuş ve tek taraflı referandumun sonuçlarını da gayri meşru kabul etmiştir. Ankara ve Bağdat sınırda birlikte askeri tatbikat gerçekleştirirken ayrıca Habur sınır kapısına alternatifler ortaya konmaya çalışılmıştır (Kürdistan referandumu: Şimdi ne olacak?, 2017). Diğer yandan İran da, referandum sonucunda hava sahasını ve sınır kapılarını Kuzey Irak'a kapatmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise "Sınırlardan şu an sadece Irak tarafına geçişe izin var. Bu hafta içinde gereken adımlar atılacak. Giriş çıkışlara kapatacağız. Bundan sonra Kuzey Irak yönetimi bakalım petrolünü hangi kanallarla satacak. Vana bizde. Kapatığımız an o iş biter" açıklamasını yapmıştır. Bu durumda IKBY bölgesinin üç tarafı da giriş ve çıkışlara kapatılmış olsa da o esnada PYD/PKK'nın elinde bulunan yaklaşık 120 kilometrelik Suriye sınırı açık kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye sınırda savaş pozisyonu alıp gövde gösterisi yapmıştır (Kuzey Irak referandum sonuçları açıklandı!, 2017).

Erdoğan, buna asla müsaade edilmeyeceğini ve gerekirse Kuzey Irak'a girileceğini işaret ederken Yıldırım da bu konuda sıcak çatışma olabilmesi ihtimaline dikkat çekmiştir. Yıldırım Türkmenlere karşı şiddetin artışı hâlinde buna duyarsız kalınmayacağını ifade etmiştir. Öte yandan Yıldırım top yekûn bir savaşa girilmediğini ancak referandumun terör unsurlarını cesaretlendirmesi açısından gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı ise bu süreçte milli güvenliğin tehdit edilmesi hâlinde uluslararası hukuktan ve TBMM'nin verdiği yetkiden kaynaklanan tüm önlemlerin alınacağını vurgulamıştır (Erdoğan'dan IKBY'deki referanduma tepki, 2017). Kılıçdaroğlu ise 25 Eylül 2017 referandumu ile ilgili, "Eğer ortak bir çözüm üretilebilirse Türkiye bu konuda önemli mesafeler alabilir. Bu konuda Türkiye milli bir duruş sergiledi, parlamento da bu duruşun arkasında durdu" (Budak, 2019:330) değerlendirmesi yaparak AK Parti'nin duruşunun milli olduğu değerlendirmesini yapmış olmaktadır. Ancak referandumun gerçekleşmesinin üzerinden vakit geçmiş olmasına rağmen askeri bir müdahale olmaması, petrol vanalarının ve sınır kapılarının kapatılması kararı alınmaması da diğer bir husustur (Shaw, Sözeri ve

³⁹⁰ 25 Eylül 2017'de bağımsızlık referandumuna katılım % 72 olmuş ve kullanılan oyların % 92'sinin bağımsızlığı desteklemesi gerçekleşmiştir (Karataş, 2018b).

Şentek, 2017). Dolayısıyla bu süreçte devletin bekasına dikkat çeken milliyetçi söylemin aksine Türkiye'nin her hangi bir dişe dokunur fiili bir yaptırım ortaya koymadığı da dikkat çekmiştir (Kürdistan referandumu: Şimdi ne olacak?, 2017).

Ancak bu konuda IKBY'ye karşı çeşitli dış yaptırımlar ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Referandum sonrasında birçok sorun ile uğraşmak zorunda kalan Bölgesel Yönetim 16 Ekim'de Irak ordusunun Kerkük operasyonu neticesinde "2014'ten sonra işgal ettiği topraklardan" çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bölgenin yegâne lideri kabul edilen Mesud Barzani, 12 yıl boyunca yürüttüğü görevinden istifa etmiştir. Referandumdan 4 gün sonra Irak Sivil Havacılık Kurumu, Erbil ve Süleymaniye Havalimanlarındaki uluslararası uçak seferlerini askıya almıştır. IKBY Kerkük ve tartışmalı bölgelerin % 95'ini kaybetmiş ve böylece günlük 550 bin varil petrol ihracı 250 bin seviyelerine gerilemiştir. Bu nedenle maaşların ödenmesi krizi ile birlikte Süleymaniye'de 18 Aralık'ta hükümet karşıtı büyük gösteriler düzenlenmiştir. Bu krize bağlı olarak koalisyonunda yer alan muhalefet partileri Goran (Değişim) Hareketi ve İslamî Toplum Partisi (Komel)", hükümetten çekilmişlerdir. Almanya ve Kanada gibi ülkeler ise uluslararası alanda itibar kaybeden peşmergeye verdikleri eğitimleri durdurmuştur (Referandumdan Sonra IKBY'de Neler Değişti?, 2018). Bu sırada Irak'ta desteklediği Başbakan İbadi'nin elini güçlendirmeyi arzulayan ABD, referandum sonrası süreçte "Irak Kürdistan Bölgesi'ne Irak ordusu ve İran destekli Haşdi Şabi milislerinin müdahalesine göz yummuş, Irak petrollerinin % 40'ını oluşturan Kerkük petrollerinin denetimi (pazarlanması) İran'ın eline geçmiş, merkezi hükümetin bütçeden Kürdistan yönetimine aktardığı pay da düşürülmüştür" (Karataş, 2018b).

Shaw, Sözeri ve Şentek (2017), Kürdistan'ı bağımsızlığa götüren, diğer bir ifade ile ona yol açan en büyük unsurun Türkiye olduğunu belirtmektedir; çünkü Kuzey Irak'ın petrol konusunda çıkış kapısı olan Türkiye, ciddi yardımlarda bulunarak ve yaptığı ticari anlaşmalar ile bunu kuvvetlendirmiştir. Öte yandan Ankara, bu anlaşmaları doğrudan Erbil'le yaparak bir yandan Bağdat'ın aradan çıkarılmasına neden olmuş, diğer yandan da Irak bütçesinden Kürdistan'a ayrılan mali kaynakların azaltılması sonucunda Kürt Bölgesi'ne milyarlarca dolar borç vererek ayakta kalmasına yardım etmiştir³⁹¹ (Shaw, Sözeri ve Şentek, 2017).

³⁹¹ Mayıs 2012 Bağdat Yönetimi'nin haberi olmaksızın Türkiye ile IKBY arasında gizli bir boru hattı anlaşması yapıldığı ve bunu öğrenen Bağdat Yönetiminin paranın musluğunu kapatması üzerine memur maaşları ödenemeyince Türkiye borç para desteği ile yardımcı olmuştur. Erdoğan, memur maaşlarının ödenmesi için iki milyar dolar borç verdiklerini bildirmiştir. Bağdat Yönetiminin yasal girişimleri sonucu petrol satışı duran IKBY'ye yine Türkiye destek verip yardımcı olmuştur. Kürdistan Enerji Bakanı

Bu süreçte IKBİ lideri liberal milliyetçi bir bakışla kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde hareket etmeyi kararlaştırsa da Türkiye'nin bölgeye yaptığı yatırımlar ve ekonomik katkıların bu karara katkısı açıktır. Ancak her ne kadar ekonomik çıkar çerçevesinde karşılıklı ekonomik katkı sunulsa da AK Parti'nin bölgede tüm ülkeleri birbirine bağlayarak barışın sürdürülebilirliğini temin etme bakışı ile IKBİ'ye ettiği yardımın sonucunda petrolü dışarı satma konusunda IKBİ'yi ciddi anlamda kendisine bağladığı görülmektedir. AK Parti bölgedeki ülkelerin Yeni Osmanlıcı anlayışla birleşmesini ve bu konuda liderliği üstlenmeyi istemesi bağlamında IKBİ ile ilişkilere yön verdiği görülmektedir. Çünkü IKBİ böyle bir referandum yapsa da fiili anlamda tam olarak bağımsız bir ülke olması mümkün olmamıştır. Öte yandan AK Parti'nin IKBİ ile ilişkilerini sürdürürken bölgedeki Türkmenlere de katkı sağladığı görülmektedir. Hatta bu sayede Türkmenler ve Kürtler, IŞİD karşısında birlikte pozisyon alabilmiştir. Bu şekilde etnik anlamda bir milliyetçilik sergilenerek Türkmenlerin muhafaza edildiği görülmektedir. Ancak aynı korumacılığın Sünni olmayan Türkmenlere karşı pek yansıtılmadığı³⁹² düşünülürse bu meselenin etnik milliyetçilik temelinde değil muhafazakâr milliyetçilik temelinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Diğer yandan referandum sürecindeki AK Parti söyleminin tamamen Kemalist milliyetçi bir formatta seyrettiği görülmektedir. Çünkü devlet kademeleri ve siyasi kanalları devamlı sınır dışı müdahale söylemi ile gözdağı vermek istemiştir. Ancak bu konuda Kemalist milliyetçi söylemin uygulamaya dökülmediği görülebilir. Bununla birlikte her ne olursa olsun bilhassa dış unsurlar tarafından IKBİ, referandum sonrasında ciddi kayıplar yaşamıştır.

Sonuç olarak AK Parti hükümeti Kuzey Irak konusunda birbirinden farklı zamanlarda değişen ve hatta birbiri ile çelişen politikalar ortaya koymuştur. Bunda, bölgedeki aktörlerin çeşitliliğinin ve oyun kurucuların fazlalığının etkisi büyüktür. Diğer yandan politikaların uygulanmasında sergilenen milliyetçi bakışın değişmesinde ilk zamanlarda vesayet unsurlarının, ekonomik sıkıntıların ve siyasi sorunların etkisi olsa da sonrasındaki değişimin ardında ABD, AB gibi güçler olmuş ve edinilen tecrübe ile bölgeye başka açıdan bakılması yararlı görülmüştür. Bu anlamda IKBİ'nin anayasal statü kazanmasının engellenememesi gerçeği ve bölgenin ekonomik getirisi siyasi sorunlara bakışı

Türkiye'nin "IKBİ'nin uluslararası pazara bağımsız petrol ihraç etmesine aracılık" ettiğini belirtmektedir. Bu konuda Türkiye'nin IKBİ ile özel ilişkileri ve Bağdat Yönetimini mağdur eden fiilleri ve detaylı bilgi için bakınız (Shaw, Sözeri ve Şentek, 2017).

³⁹² Kuzey Irak'ta mezhepsel anlamda Sünni olmayan Türkmenlere pek fazla katkı sunulmadığı görülmektedir. Bu durumda sadece Sünni Türkmenlere katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Erdemol, 2015).

değiştirmiştir. Bir sonraki süreçte ise politikaların belirlenmesinde Türkiye'nin beka kaygısı, demokratik açılmadan istenen faydanın tam olarak sağlanamaması ve referandum girişimi belirleyici olmuştur.

Bu tesir ediciler bağlamında toparlanacak olursa, 11 Eylül saldırılarını öne sürerek Orta Doğu üzerinde hayallerini gerçekleştirmeye yönelen Amerika'nın tutumları karşısında Türkiye'nin fiile yansıyan pozisyonu Kemalist milliyetçilik olmuş ve böylece statükocu bir anlayışla Kuzey Irak'a güvenlik ekseninde ve sınır ötesi harekât noktasında bakış sergilenmiştir. 2005 yılına gelindiğinde AK Parti, BOP ile birlikte bir ivme yakalayarak Irak konusunda yanında olmayıp IKBY'nin arkasında olan ve bu nedenle araları bozuk olan ABD ile anlaşma sağlayarak bölgede söz söyleme hakkını elde etmeye başlamıştır. Bu izin ile birlikte bölgede meşruluk sağlayan AK Parti ilerleyen yıllarda daha çok öne süreceği Yeni Osmanlılık alt yapısını da güçlendirmiştir. Hatta bu girişimlerde de bir takım tezat söylemlerle gelgitler yaşanmıştır. Çünkü statükonun Türkiye'deki vesayet gücü ve kamuoyu baskısı bu konuda atılan adımlarda sınırlamaya neden olmuştur. Ancak 2007-2008 MGK kararları ile AK Parti IKBY ile güvenlik çekincelerini bir kenara bırakarak yakın ilişkilerin yolu açmıştır. Bugünden sonra ise muhafazakâr milliyetçi Osmanlı temelli bir tarihsel bağlılık söylemi ile ekonomide milli çıkar çerçevesinde adımlar atılmıştır. Hatta IŞİD'e karşı birlikte engel olmayı sağlama şeklinde fiiliyatlar olmuş ve bu bağlamda Türkiye'nin Iraklı Kürtleri askeri olarak yetiştirme girişimleri de olmuştur. Bu bakış açısının da Yeni Osmanlıcı tarihsel geçmişe odaklı olan bir bakış açısı olduğu görülebilir³⁹³.

Bu süreçte Türkiye, IKBY'nin özellikle attığı ekonomik temelli adımlarda bağlayıcısı olmaya çalışarak, IKBY liderinin PKK'ya silah bırakma çağrılarını yapmasını temin ederek" siyasi politikalarına yön vermiştir. Söylemlerin bu şekilde olduğu bir ortamda aynı zamanda Türkiye iç politikada demokratik açılımla IKBY ile ilişkiler paralelinde adımlar atmaya devam etse de terör olaylarının tırmanması ile birlikte söylemlerin aksine faaliyetler ortaya konulmuştur. Öte yandan Türkiye-IBKY ilişkilerinin iyi olmasına bağlı olarak Türkmenlere bir rahatlık getirilse de IKBY'nin Türkmenlere ait olan bölgelerdeki hak iddiaları ortadan kalkmamış ve zaman zaman çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Türkiye,

³⁹³ Bu hususta detaylı bilgi için bakınız (Bordo Berelilerin eğittiği peşmerge IŞİD'i vuruyor, 2015; Köylü, 2014; Duman, 2014:141-145; Güngör, 2013; Yıldız, 2018b:100).

IKBY'nin inşa edilmesi ve ekonomik refahına³⁹⁴ ciddi katkı sağlamıştır. Bu dönemdeki politikalar IKBY'yi Bağdat yönetimi karşısında da güçlü hâle getirmiştir. Bağdat yönetiminin enerji getirisini tek başına kullanmak isteyen IKBY için ortaya koyduğu yaptırımları ise, Türkiye delerek, bu konuda IKBY'nin hem petrolünü satarak hem de ona borç vererek destek vermeyi sürdürmüştür. Türkiye bu adımları ile Türkiye için enerji güvenliğini temin etme, bölgeyi kontrol altında tutma ve IKBY'yi kendisine bağımlı hâle getirme politikası gütmüştür. Ancak bu tutumun Türkiye içinde kamuoyu nezdinde algılanması ise AK Parti'nin teröristlerle işbirliği yaptığı şeklinde olmuş, Türkçü (etnik ya da vatandaş temelli) milliyetçiler ve İslamcı yönü daha kuvvetli olan muhafazakâr milliyetçiler bu durumu eleştirmişlerdir. IKBY'nin 2017 referandum girişimi bu eleştirileri haklı çıkarsa da sonrasında ekonomik olarak düştüğü darboğaz IKBY'nin Türkiye başta olmak üzere Bağdat hükümetine ve diğer unsurlara bağlı olmaya devam ettiğini göstermiştir.

Ancak 2017 Referandumu ile AK Parti'nin tutumu değişim geçirmiştir. 2017 Referandumu ile AK Parti'nin ilk iktidar yıllarındaki Kemalist milliyetçilik temelli güvenlik politikalarına yeniden dönmesi söz konusu olmuştur. AK Parti bu süreçte yine eskiden olduğu gibi askeri operasyonların gerçekleştirilmesi ya da bir gece ansızın Kuzey Irak'a girilmesi gibi söylemleri kullanmaya başlamış ve bunu fiile dökerek gerektiğinde bu operasyonları yapmayı sürdürmüştür. Ancak petrol vanalarını da tamamen kapatmayarak ekonomik anlamda bölge kaynaklarına dair hedeflerini sürdürmüştür. Referandum karşısında ekonomik yaptırım temelinde bir söylem ortaya konulsa da Türkiye bu ekonomik yaptırımların kendisine de olumsuz yansıtacağını bildiği için bundan kaçınmıştır. Ancak diğer yandan Türkiye'nin ekonomisini risk edecek bir yaptırım ortaya koymasına da gerek kalmamıştır. Çünkü başta Bağdat yönetimi olmak üzere çevre ülkeler, Avrupa'nın bazı ülkeleri ve ABD bir takım yaptırımlarla IKBY'yi sarsmıştır.

Orta Doğu, Türkiye için her daim hem iç hem de dış politikada önemli bir etkileyici olmuştur. Bu bölgede yaşananlar Türkiye'yi yeni politikalar üretmeye zorlamıştır. AK Parti Dönemi ise neredeyse yirmi yıla varan iktidar sürecinde Orta Doğu'da büyük etki alanları oluşturma gayretleri ile sürdüğü gibi Orta Doğu'da yaşananlara bağlı olarak bölgenin ciddi anlamda etkisinde kalarak şekillenmiştir. Buraya kadar olan ana başlık

³⁹⁴ 2012 yılına kadar Türkiye'den elektrik ithal eden Erbil bugün geline nokta elektrik ihraç edecek duruma erişmiş ve Bağdat'tan bağımsız hareket ederek itibarı yükseltile bir makama yükseltilemiştir (Balcı, 2012:130).

içerisinde Libya, Suriye ve Kuzey Irak örnekleri üzerinden ortaya konulan değişkenlik incelenmiştir. Ancak AK Parti'nin bölgede yaşadığı birçok meselede ülkeden ülkeye değişen farklı uygulamalar ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Bu konuda resmi politikayı “ABD’yle zorunlu işbirliği ve tek başına hareket kabiliyeti” üzerine inşa etmiş olsa da (Kardaş, 2010:360-361) zaman içinde özellikle vesayet unsurlarının iç siyasette etkisini yitirmesi ve dış politikada AB’nin tutumları neticesinde Türkiye’nin bölgeye dair Yeni Osmanlıcı hedefleri uygulamaya koyduğu görülmektedir.

Çiftçi ve Ertugay (2011:9-10) bu konuda, AK Parti Döneminde Orta Doğu konusunda yapısal ve söylemsel bir dönüşüm yaşandığını belirtmiştir. Yapısal açıdan, Türkiye bölge sorunlarından uzak durmayı kenara bırakarak, çözüm odaklı bir yaklaşım benimseyerek bölgede ağırlık göstermiştir. Ayrıca Orta Doğu politikasının diplomatik dilinde de değişiklik yaşanarak “iş birliği, bütünleşme, gelişme, ortaklık” gibi kavramlar kullanılmaya başlanmış ve her konunun konuşulmasına dönük bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu anlamda yazarlar, bölgesel ve küresel sistemdeki değişimlerin etkisiyle “Türkiye’nin 2000’lerin başında pasif, 2003’ten sonra aktif ve 2006 sonrası dönemde de proaktif bir şekilde Orta Doğu’daki ekonomik ve politik çıkarlarını hayata geçirmeye başladığını” ifade etmişlerdir.

Bu süreçte özellikle Yeni Osmanlıcı hedeflerin BOP’un sağladığı meşruluk ile daha gerçekleştirilebilir hâle geldiği dikkat çekmektedir. Bu konuda Bağcı ve Sinkaya (2006:26), BOP’un AK Parti’nin dış politika anlayışı ile uyumlu olmaktan öte “birbirlerini tamamlamakta” olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle de AK Parti liderlerinin BOP’u desteklediğini belirtmektedirler. Erdoğan da bu konuda Türkiye’nin daha demokratik, daha özgür, daha barışçıl bir Orta Doğu görmek istediğini, böyle bir bölgenin iyi yönetilebileceğini ve etkin bir şekilde işleyen ekonomiye sahip olacağını belirtmektedir. Türkiye’nin kendi çıkarları için istikrarlı ve barış içinde, birbirleriyle her düzeyde karşılıklı ilişki kurabilen komşulara ihtiyacı olduğunu belirten Erdoğan bu nedenle Türkiye’nin beklentileri ile BOP’un olumlu hedeflerinin uyumlu olduğunu bildirmektedir (Bağcı ve Sinkaya, 2006:26-27). Erdoğan söylemini açıkça Yeni Osmanlıcılık olarak açıklayamasa da bu konudaki hedeflerine katkı sağlayan bir sürecin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye BOP’un bayrağı altında mümkün olduğunca bölge ile ilişkilerini geliştirerek Yeni Osmanlıcılığı hazırlamış olsa da ilerleyen yıllarda bölge ile ilgili olarak ABD’nin demokrasi beklentilerinden tavizler verdiği görülmektedir. Dolayısıyla BOP’u birlikte yürüttükleri ABD ile de değişken politikalar sürdürüldüğü görülmektedir. Bu konuda 11

Eylül 2001 saldırılarını demokrasi yoksunluğuna bağlayan ABD'nin sonrasında demokrasi karşıtı bir duruşa yöneldiği dikkat çekmektedir. Çünkü 2005-2006 yıllarında seçimlerde İslamî anlayışa sahip yapılar yönetimleri devir almıştır. ABD de bu kez otoriter rejimleri kendi çıkarına daha uygun görmüştür. Özellikle Orta Doğu petrollerinin dünya piyasasına kesintisiz akmasını isteyen ABD bunun yanında “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, terörle mücadele edilmesi ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması konularını” dış politikasının merkezine oturtmuştur. Ancak Arap Baharı sürecinde ABD'nin yeniş bir dönüşümle yeniden demokratik yönetimlere destek verdiği görülmektedir. Türkiye bu süreçte demokrasi duruşunu sürdürmekle birlikte Eylül 2011 itibarıyla iki ülke arası farklılaşmalar artmaya başlamıştır. Çünkü Türkiye'nin bölgede yeni düzen kurucusu olma yönünde fiillere girişmesi bu konuda ABD'yi rahatsız etmiştir. Bu nedenle Türkiye Orta Doğu'daki faaliyetlerinde yalnızlaşma yaşamaya başlamıştır. Bu konuda Türkiye Mısır'daki Müslüman Kardeşlere Darbeci Genelkurmay Başkanı Sisi karşısında tek taraflı, güçlü ve açık destek vermekte iken ABD, Mısır'daki askeri darbeye tepki göstermemiştir. Türkiye Suriye'de Esad rejiminin devrilmesine dair kararlı politikalar izlemekte iken ABD, zaman içinde Esad'sız çözümden vazgeçerek Rusya ve İran'ı karşısına almak istememiştir. Öte yandan Irak'ta, Şii Maliki yönetiminin politikalarını, mezhep temelli gören Türkiye, Libya'da, Müslüman Kardeşler ile bağı olan Libyalı muhalif gruplara destek vermiştir. Türkiye bölgede istikrar isteyerek terör unsurlarının güçlenmesini engellemek isterken ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden PKK uzantılı PYD ile işbirliğine yaklaşmış ve bu örgütü terör örgütü olarak kabul etmemiş; ayrıca Türkiye'nin hararetle savunduğu “uçuşa yasak bölge ve/veya uluslararası askeri operasyon düzenleme fikirlerine” destek vermemiştir (Efegil, 2016:52-55).

AK Parti, aynı zamanda gerek burada incelemeye alınan Libya, Suriye ve Kuzey Irak politikalarında gerekse de bölgedeki diğer bazı ülkelerle de birbirinden farklı ve değişken politikalar ortaya koyduğu görülmektedir. Libya konusunda ülkeye müdahale edilmesine karşı olsa da NATO'nun bir müttefiki olmasının gereğini yapmaktan geri durmayan Türkiye (Özdemir, 2019:179-180), Tunus'ta, da Aralık 2010'da başlayan halk gösterilerine, başta sessiz kalırken çatışan taraflar arasında bir arabuluculuk önermiştir. Ancak Suriye'de ilk etapta arabuluculuk ile birlikte aynı zamanda Esad'ın, bazı siyasi ve ekonomik reformlara öncülük etmesini isterken diğer yandan da, Suriyeli muhaliflerin, Türkiye'deki kamplarda yapılanmalarına izin vermiştir. Ancak Suriye'de iç savaşın başlamasıyla beraber Esad'ın devrilmesini ve rejimin derhal değişmesini isteyen Türkiye,

Suudi Arabistan ve Katar ile birlikte hareket etmiş ve “hem muhaliflere lojistik ve askeri destek verilmesini hem de Suriye’de uluslararası askeri müdahalede bulunulmasını ve Kuzey Suriye’de güvenli bölgenin oluşturulmasını” istemiştir. Bu tavır ile Türkiye, Libya’daki yaklaşımının tersi şekilde bir politika ortaya koymuştur. Mısır’da ise Tunus ve Libya’daki örneklerin aksine, Türkiye halk gösterilerine derhal destek vermiş ve Mübarek rejiminin derhal değişmesini talep eden ilk ülke olmuştur. Dolayısıyla Mısır’da Müslüman Kardeşlere ve göstericilere diplomatik destek vererek Devlet Başkanı Mursi ve Selefi Nur Partisi ile yakın ilişkiler sürdürmüştür. Ancak Mısır’da bu kez askeri darbe olması üzerine buna şiddetle karşı çıkarak bu darbeye göz yuman ve hatta destek veren Batılı ülkelere ağır eleştiriler de bulunmuştur (Efegil, 2016:49-50).

Öte yandan Türkiye, İran ve Filistin konusunda da korumacılığını ciddi seviyeye taşımıştır. Zaman zaman İsrail’le karşı karşıya gelinse de İsrail’den vazgeçilememesi ve her tartışma sonrasında anlaşma kapılarının açık tutulması (Güder ve Mercan, 2012:79-81; Türk, 2014: 43-44) da AK Parti’nin dış politikada değişken bakışını ortaya koymaktadır. Bu konuda İsrail ile ilişkilerde Arap korumacılığı, Araplar için İsrail ile savaşa gidecek boyutta olmadığı gibi İsrail’le ticari ilişkiler de devam ettirilerek politikadaki değişkenlik gösterilmektedir. İran, Türkiye ile tarihi maziden itibaren tersleşse ve Malatya’daki savunma sistemleri çerçevesinde zıtlas³⁹⁵ da Türkiye, İran’a karşı arabuluculuk ve ambargo delme adımları sürdürerek zaman zaman ABD ile karşı karşıya gelebilmektedir (Kışman ve Aydın, 2017:50-51; Güder ve Mercan, 2012:79; Çıkış Yolu Programı, 2017).

Ayrıca Türkiye bir yandan Yeni Osmanlıcı anlamda yumuşak güç kullanarak bölge ülkelerine karşı demokrasi duruşunu sürdürse de öte yandan bölgede, kendi ulusal güvenlik öncelikleri kapsamında “Fırat Kalkanı (2016), Zeytin Dalı (2018), Barış Planı (2019) ve Bahar Kalkanı (2020) harekâtlarını” gerçekleştirmekten geri durmamıştır. Fakat diğer yandan bu harekâtların Suriyeli halkın da çıkarına olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca Türkiye, Yeni Osmanlıcılığın bir gereği olarak dört milyon Suriyeli mültecinin bakımını üstlendiği gibi diğer yandan “bölgede askeri, ekonomik, diplomatik, insani yönlerden en çok çaba harcayan ülke olmasıyla da” dikkatleri üzerine çekmektedir (Babacan, 2020:12-13).

³⁹⁵Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız (İran’dan büyük düşmanlık! Türkiye ile ilgili skandal hamle, 2020; İran’dan Ankara’ya radar tepkisi 2011).

Efegil (2016:51) bu tutumları ile AK Parti'nin Orta Doğu'ya ilgisi ve İslam ülkeleri ile olan ilişkisine bağlı olarak “Yeni Osmanlılık” stratejisini benimsediğini; ancak bölgede yayılmacı emeller beslediğinin düşünüldüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte yazarın da belirttiği gibi Davutoğlu'nun Eylül 2011 sonrası söylemlerinin bunu ortaya koyduğu ifade edilebilir; çünkü Davutoğlu, “Türkiye'nin büyük devlet olduğunu, bölge ile tarihi ve kültürel bağları olduğunu ifade etmesi, Kemalist yöneticilerin zıddına İslam coğrafyası ile ilişkilerini geliştirmesi ve bölgedeki sorunların temelinde Batılı devletlerin tarihsel sorumluluğundan kaynaklandığını belirtmesi, yapay sınırlarla Batılılarla oluşturulmuş bu yapının değiştirilerek bölge devletlerinin kendi halklarını temsil eden bir şekilde yeniden düzenlenmesini savunması, Yeni Orta Doğu'nun inşasında Türkiye'nin öncü rolü olduğunu belirtmesi” AK Partili Türkiye'nin Yeni Osmanlı yayılmacılık anlayışını benimsemesine kanıt gösterilmektedir.

Milliyetçilik, milletin menfaatine olan şekilde davranmak olduğuna göre, gerek iç gerek dış politikada milletin menfaatine olduğu düşünülen tavırlar milliyetçi faaliyet olarak kabul edilmektedir. Filistin, İran, Libya, Suriye, Irak, Mısır örnekleri üzerinden durum değerlendirildiğinde AK Parti'nin dış politikada milliyetçiliğinin “Türk vatandaşlığı değil İslamî bağlılık temelinde Yeni Osmanlı perspektifte sergilendiği” söylenebilir. Bu çerçevede AK Parti iktidara gelişinin ilk döneminde vesayet odaklarının da etkisi ile Kemalist milliyetçilik seyrini bir zaman sürdürse de zaman içerisinde bu bakış açısını değiştirmiş ve “bölge ile ekonomik ilişkileri geliştirme, bölgedeki ülkelerin ulus-devlet olarak bağımsızlığını tanıma ve halklarına özgürlükler verilme” düşüncesi temelinde liberal ve liberal çok-kültürcü davranmayı ilke edinmiştir. Ancak diğer yandan özellikle BOP ile bölgede meşruluğu yakalaması, vesayeti zayıflatması ve ekonomik anlamda güçlenmesi şeklindeki gelişmelere bağlı olarak “Orta Doğu'da kültürel, dini ve tarihi bağları ön plana çıkararak karar verici bir lider olarak bölgeyi tarihi temelde yeniden dizayn ederek yaşanan sorunları çözme ve bölgeyi sömürgeci kurtarma noktasında bir yayılmacılıkla muhafazakâr milliyetçi Yeni Osmanlı bir anlayış benimsenmiştir. Ancak bu süreçte Yeni Osmanlılıktan vazgeçilmese de Türkiye'ye yönelik ortaya çıkan terör faaliyetlerine karşı sınır emniyetini sağlamak adına operasyonlar düzenlenmesi anlamında beka kaygısı ile öne çıkan bir Kemalist milliyetçilik de özellikle 2015 sonrası süreçte politikalar üzerinde gerçekleştirilmektedir.

5.5.Rusya ve Çin Bağlayıcıları Temelinde Türk Dünyasıyla İlişkiler

Orta Asya'nın, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça farklı tanımlara sahip bir bölge olduğunu ifade edilmektedir. SSCB tarafından yapılan tanımlamada en dar anlamda Orta Asya, “idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan” olduğu belirtilmiştir. SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya tanımlamasının içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamda bir tanım yapılacak olursa ise “Afganistan ve Pakistan’ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya’nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran’ın kuzeydoğusu” bu alanın içerisinde değerlendirilmektedir (Çalışkan, 2018). Türkiye ile bazı Batılı yazarlar ve akademisyenlere göre “Orta Asya”, “Batı’da Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan’ı kapsamakta olan Batı Türkistan; Doğu’da ise Çin sınırlarında gösterilen Uygur Özerk Cumhuriyeti, Afganistan’ın kuzeyi ve İran’da Horasan’ı kapsayan Doğu Türkistan”ı içine alan yerin tamamı olarak kabul edilmektedir (Nurbibi, 2019:415). Tarihî açıdan bakıldığında ise Türk uygarlığının beşiği olan bu bölge, asırlar boyunca “Türkistan” olarak adlandırılmıştır³⁹⁶ (Çalışkan, 2018).

Orta Asya bölgesi halkları için esas imtihan 15. yüzyılda başlamış ve 20.yüzyıla kadar sürmüştür. 15.yüzyıl itibarıyla fetihlerini genişleten Rusya 17. yüzyılda Orta Asya bölgesine dair askeri girişimlerini başlatmıştır. Bölgede uzun geçmişe dayanan ticari faaliyetleri olan Ruslar, İngiliz tüccarların bölgede olan etkinliğini artırmasından rahatsız olarak güney sınırlarının güvenliğini temin etmek için bu bölgeye askeri girişimler başlatmışlardır. Böylece göçebe hayatın devam ettiği Kırgız bölgesi 1720’de Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. 19. yüzyılda askeri faaliyetler daha da artmış ve 1880’lere gelindiğinde Orta Asya’nın neredeyse tamamının Rus Çarlığına eline geçtiği görülmektedir. 1907’de Rusya ve İngiltere’nin imzaladığı anlaşmaya göre Rusya Afganistan’ın İngiliz nüfusu altında olduğunu kabul ederken İngiltere de Orta Asya’yı Rusya’ya bırakmıştır. Ruslar, mevcut kültürel yapı ile değerleri ciddi anlamda ortadan kaldırmaya dair sert politikalar sürdürmüşlerdir. Türk halkına belli aralıklarla çeşitli katliamlar yapılmıştır. Bu süreçte Moskova ile ilişkisi yakın olan müftüler, katı bir din siyaseti izleyerek İslam düşüncesine büyük zarar vermişlerdir. Çünkü din, vatandaşın Sovyet sistemine entegre olmasının önünde bir engel olarak görülmüştür. İslam okulları

³⁹⁶ Orta Asya’daki Rus işgalinin 1885 yılında tamamlanması sonrasında Rus kaynakları bölgeyi “Rus Türkistan’ı” ya da “Türkistan” terimleri ile tanımlarken 1917’deki Bolşevik devrimi ve 1924’te Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra bölgeye Sovyet yazınında “Orta Asya” denilmeye başlanmış ve bu tabiri Batılı literatür de benimsemiştir (Nurbibi, 2019:415).

kapatılırken çoğu din adamı tutuklanmış ya da öldürülmüş ve vakıflar kapatılmıştır (Çalışkan, 2018:2-4).

Bu süreçte Türklerin dinine, milliyetine büyük bir saldırı olduğu dikkat çekmektedir. Bölgenin sömürgeci güçler tarafından kuşatılması ile Türkler uzun yıllar boyu birbirinden ayrı bir şekilde yaşamışlardır. Ayrıca milli kimliklerinde farklılaşma yaratmak ve yeniden birleşmelerini engellemek adına birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bu anlamda Türkleri birleştirme ihtimali olan, “dil, din ve kültür gibi” milliyetçilik için önemli olan araçlar bu süreçte saldırıya uğramıştır.

20.yüzyılın başlarında Enver Paşa’nın öncülüğündeki ekip Türk etnik milliyetçiliğini güçlendirerek Türkiye ve Orta Asya arasında tüm Türk asıllı insanların/toplulukların/devletlerin ortak müştereklerde bir birlik kurmalarını ifade eden Pantürk düşüncesi sahiplense de Osmanlının yıkılması sonrasında ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması döneminde mevcut koşullar bu fikrin gerçekleşmesini engellemiştir. II.Dünya Savaşı sonrası koşullarda Sovyetlerin bölgeye egemen olması ile de bu fikirden tamamen vazgeçilmiştir (Nurbibi, 2019:415).

I.Dünya Savaşı dönemi Türkiye’nin de milli bilinçlenme ve Türkçülük çerçevesinde çıkış yolu arama evresi olmuştur. Bu tür bir bakış açısı Osmanlıdan sonraki yok oluşu durduracağı gerekçesi ile önemsenmiştir. Ancak aynı hedefin Orta Asya için de önemsendiği dikkat çekmektedir. Yani bağımsız devlet olma arzusu sadece Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Bu süreçte Orta Asya Türklerinin de bağımsızlığını kazanması için bölgede milliyetçi örgütlenme gayreti gösterilmiştir. Ancak I.Dünya Savaşı koşulları Türkiye için Turan hayalini bitirirken Orta Asya’daki Türkler de bağımsız olma konusunda başarılı olamamışlardır.

Çünkü Rusya yönetimi Orta Asya’yı çok değiştirmiş, planlı bir nüfus politikası izlenerek bölgeye çok sayıda Rus göç ettirilmiştir. Kazakistan’ın 1939’da nüfusunun sadece üçte birini Kazaklar meydana getirmiştir. 1980’e gelindiğinde Rus nüfusunun beşte biri bu bölgelere dağılmış ve 14 cumhuriyetin nüfusunun % 18’i Ruslardan ibaret olmuştur. Sovyetler Birliği Orta Asya’yı dil merkezli cumhuriyetlere ayırmış ve böylece yerel milliyetçiliğin güçlenmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak ise Türk dünyasının dile dayalı birliğini ortadan kaldırarak bölgeyi daha kolay yönetilebilir hâle getirmiştir. Şair ve entelektüel insanlar sürgüne gönderilmiş ya da idamla katledilmiştir. Süreç içerisinde dönem dönem liderlerin bakış açısına göre, Türkler üzerinde kimi zaman entegrasyon kimi

zaman da asimilasyon şeklinde politikalar sürdürülmüştür³⁹⁷. Ancak 1980 itibarıyla ise Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasi olarak güç kaybetmeye başladığı görülmektedir. Gorbaçov'un politikalarına bağlı olarak 1990'da Baltık ülkelerinin bağımsızlık ilanları diğer üyelere de sıçramıştır (Çalışkan, 2018:4-6).

Türkiye-Orta Asya ilişkileri soğuk Savaş döneminde (1945-1991) uluslararası sistemin iki kutuplu yapısına ve Türkiye-SSCB gündemine göre şekillenmiştir. Öte yandan Türkiye'nin Batı bloğundaki varlığı ve Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'yı elinde tutması iki ülke arası ilişkinin oluşmasını engellemiştir. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin komünizm tehlikesi taşıması ve Orta Asya'nın bağlı bulunduğu SSCB yönetiminin dış dünyaya kapalı olması Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye hem Orta Asya devletlerine tarihi ve kültürel bağı ile hem de NATO'nun güney kanadında bir karakol olmasıyla Sovyet yönetimince tehdit olarak algılanmış ve bölgeyle doğrudan ilişki kurması olabildiğince engellenmiştir. Ancak 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ile başlayan süreçte Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin de ivmelenmesine fırsat vermiştir (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:1-2). Sovyetlerin dağıldığı 1991 sonrası süreçte ise, yeni nesil yaklaşımlarla birlikte tarihi müşterekler ve stratejik işbirliği amacı üzerinden bir dış politika anlayışı ile Türk dünyasıyla yeniden ilişkiler kurulmaya yönelinmiştir (Nurbibi, 2019:415).

Dolayısıyla Soğuk Savaş dönemi ile Türkiye'nin yönünün Avrupa'da olması ve Rusya'nın doğu kanadını temsil etmesi sürecinde Türkiye'nin soydaşlarla ilişkilerinin gelişmesini sekteye uğratmıştır. Çünkü Rusya ve komünizm baskısı altında kalan Türkiye, Avrupa'ya tutunarak teritoryal bir milliyetçi bakışla sınır içerisinde güvenliğini, dinini ve kültürünü korumaya yönelerek Türkiye Türklerinin çıkarlarını incelemek durumunda kalmıştır. Ancak Sovyetlerin dağılması ile Türkiye'nin yönünü derhal soydaşlarına çevirdiği dikkat çekmektedir. Bu anlamda etnik milliyetçilik söylemde ve eylemde Rusya'nın güç kaybettiği ölçüde gerçekleşmiştir.

Bu meselenin ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Asya coğrafyası özellikle Sovyetlerin dağılması sonrasındaki dönemde önemi artan bir alan olmuştur. Orta Asya'nın dünya enerji kaynaklarının dörtte üçüne (doğalgaz rezervlerinin % 71,8'inin ve ispatlanmış petrol rezervlerinin % 72,7'si) sahip olması, önemini göstermek açısından dikkate değerdir.

³⁹⁷ Rusya'nın Türklere yapmış olduğu kültürel, dilsel, tarihsel yıkım faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Özdamar, 2010:3-4).

Özellikle buradan çıkan kaynakların yolunun taşıma esnasında Türkiye’den geçmesi Türkiye için daha önemli görülmektedir. Çin ise bu bölgede ticaret hacmi olarak ciddi seviyelere doğru yükselmeye devam etmektedir. Bu durum daha sonra siyasi ilişkilere de yansımıştır (Ekşi, 2012:397-400). Bu sebeple bölgenin Rusya’nın elinden çıkması ekonomik çıkar bakımından Rusya açısından kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi Çin de Doğu Türkistan başta olmak üzere bölgenin nimetlerinden faydalanmak istemiştir.

Türkiye tarihi süreçte bu bölgenin bağımsızlığını isteyen taraf olsa da bunu sağlayacak güce sahip olamamıştır. Ancak 1989-1991 arası dönemde SSCB içerisindeki milliyetçi ayaklanmaları destekleyen bir yaklaşım sergilemiştir (Özdamar, 2010:5-7). Türkiye, 1990’ların başında 21. yüzyılın Türk asrı olacağına dair bir bakış açısı benimsese ve tarihi kültürel mirasa atıf yapsa da girişimler hızlı olmasına rağmen istenen düzeyde olmamıştır. Öncelikle Türki Cumhuriyetleri, devlet olarak tanıyıp buralara büyükelçilikler açılırken diğer yandan ithalat kredileri ve çeşitli alanlarda yardım sözleri verilmiştir. Türkiye, Batı’nın da yönlendirmesiyle Rusya’nın bölgedeki kültürel ve ekonomik varlığına karşı bir siyaset geliştirmiştir. Buna ilaveten Türkiye’nin bu dönemde Orta Asya ile siyasî ilişkileri kayda değer şekilde artmıştır. Bu bağlamda bölge ülkelerini ziyaret eden Türk bürokratlarının sayısı 1200’ü geçtiği gibi 1993 yılı Şubat’ına kadar Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında 140’ın üzerinde anlaşma imzalanmıştır (Çemrek ve Kılincarslan, 2019:2).

1991’de Türkiye bölge ülkelerinden gelen öğrenciler için “Büyük Öğrenci Projesi” burs programını başlatmış ve on bin Orta Asyalı öğrencinin Türkiye’deki üniversitelere burslu olarak kabul edilmesi söz konusu olmuştur. Bölge ülkeleriyle eğitim alanında işbirliğini gerçekleştirmek için ortak devlet üniversiteleri kurulmuştur³⁹⁸. Bunun dışında bölge ülkeleri ile ithalat ihracat artırılarak Eximbank ile bölge ülkelere krediler açılmıştır. Bölgeye yapılacak yardımları koordine etmesi için 1992’de Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulurken³⁹⁹ öte yandan Türk devletlerini bir araya getirmeye dönük olarak ve Türk Cumhuriyetleriyle işbirliğini artırmak için Devlet Başkanlarını düzenli aralıklarla bir araya getirmesi adına Ekim 1992’de Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan’ın katılımıyla “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları

³⁹⁸ Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te Uluslararası Türk-Kırgız Manas Üniversitesi ve Kazakistan’ın Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi kurulmuştur.

³⁹⁹ TİKA, yeni devletlerle Türkiye arasında “ekonomi, eğitim, kültür, tarih, dil, alfabe, sanat, etnografya, turizm, kamu yönetimi, adalet, güvenlik, iletişim teknolojileri, çevre, bilim, teknoloji” gibi alanlarda işbirliğini organize etmeyi ve koordinasyonu sağlamayı gerçekleştirme gibi hayati bir görevi üstlenmiştir (Çaman, 2013:189-190).

Zirvesi”nin ilk kez Türkiye’de gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca 1993 yılında “kültürel ilişkilerin geliştirilmesi” amacıyla Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’nin birlikte katılımıyla TÜRKSOY kurulmuştur (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:2-3). Bu ülkelere bağlantıyı sağlamak ve diğer ülkelerin de ulaşımını sağlamak için THY uçuşlarını başlatılmıştır (Kasım, 2018:247-252). Türkiye bu yeni Türk devletlerini ayakta tutmak ve uluslararası topluma kabul ettirmek için gücü oranında gayret göstermiştir (Can, 2012:4).

Türkiye’nin bölge ülkelerine etnik milliyetçi çerçevede bakarak Türki Cumhuriyetlerin özgürleşmelerini desteklediği görülmektedir. Bu anlamda dönemin hükümetleri bölgenin kaynaklarını avantaja çevirmekten ziyade öncelikle soydaşlığı esas alarak önemsemişlerdir. Bu süreçte gösterilen gayret Türkiye’nin ekonomik durumu ölçüsünde ve Rusya’nın Türkiye üzerindeki baskıyı yumuşattığı ölçüde olmuştur.

Her ne kadar 1990’ların başında Türkiye’ye “ağabey” rolü verilmiş olsa da devam eden süreçte beş ülke arasında gerçekleşen “sosyal, kültürel ve diplomatik anlamda ilişkilere rağmen” “enerji, ticaret gibi ortak adımlar” sığ düzeyde kalmıştır (Nurbibi, 2019:415). Türki Cumhuriyetler gibi Türkiye’de, Orta Asya ile süren ilişkilerinde Rusya’yı karşısına almaya cesaret edememiştir⁴⁰⁰. Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığı sonrasında kendi aralarında sınır, etnik yapı, din, su problemi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:3-4). Bu yeni devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde de beklenti farkları ortaya çıkmıştır⁴⁰¹ (Çaman, 2013:209). Türkiye ise 1990’ların başlarında ekonomik yetersizlikle uğraşmıştır. Bu durum yeni devletleri alternatif arayışına ve çeşitli organizasyonlara dâhil olmaya sürüklemiştir (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:3-4).

Bunların yanı sıra coğrafi uzaklık, ulaşım sorunları, her bir ülkenin bağımsız çıkarları, siyasi kültür ve rejim farkları, küresel aktörlerin etkileri, gerçekleştirilebilir hedeflerin ortaya konulmaması (Çaman, 2013:206), demokratikleşme sorunları, kültür ve inanış sorunları, dil ayrılığı sorunları, ekonomik kaygı sorunları, sanayileşme sorunu, “ulus bilinci sorunu”, ulusal kahramanların olmaması sorunu, sınır içerisindeki etnik yapıların sorunu,

⁴⁰⁰ Bu nedenle Ekim 1992’de gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’nde Türkiye’nin “Türk Ortak Pazarı ile Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası” kurulması şeklindeki önerisi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları tarafından tedirginlikle karşılanmıştır (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:3-4).

⁴⁰¹ Çaman (2013:209) bu konuda şu örneği vermektedir: “Türkmenistan radikal bir tarafsızlık politikasını tercih ederken, Kazakistan daha çok RF inisiyatifi ile gelişen Avrasya Birliği’ne yönelmektedir. (...)Örneğin Özbekistan-Türkiye arasındaki ilişkilerin düzeyi ile Kırgızistan-Türkiye ilişkilerinin seviyesi aynı değildir. Ayrıca Orta Asya devletlerinin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve potansiyelleri arasında da farklılıklar vardır. Daha da önemlisi her bir cumhuriyetin kendine has iç sorunları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu devletler kendi çıkarlarından hareketle dış politikalarını belirlemektedirler (...).”

sınırların rahatsız edici olarak ayrılmış olması sorunu⁴⁰² (Özdamar, 2010:3-4) bölge ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerinin istenen seviyeye gelmemesinin nedenleri olmuştur.

Bunun yanı sıra Türki Cumhuriyetlerin beklentileri karşılanamamıştır. Hissiyata dayalı, derinliksiz ilişkiler ortaya konmuştur. Ayrıca siyasilerin iç ve dış mecralarda “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne devasa Türk yurdu” söyleminin devlet politikasıymış gibi gösterilmesi Rusya, Çin ve Batı’yı ürkütünce Türkiye geri adım atmak ve yumuşak gücü kullanmaya meyletmek durumunda kalmıştır (Nurbibi, 2019:418-419). Bu söylem AB ve ABD menfaatleri ile ters düşmüştür. Bu oluşumlar Türkiye'nin bölgede model olmasına karşı durmasalar da Pantürkizm’in yeniden doğmasına karşı durmuşlardır (Demir, 2018:474-475).

Ayrıca büyük bir Turan devletinin kurulabilmesi için gerekli olan “dil” sorunu çözülememiştir. Bu konuda “ortak dil tezi” için gerekli alfabe adımı birçok engelle karşılaşmıştır. Latin alfabesinin kabul edilmesi konusunda Türkiye'nin arzusunun aksine Türk Dünyası Türk Latin alfabesini esas almaktan ziyade “kendi dillerinde mevcut ses farklılıklarını harf bazında kabul eden Latin alfabeleri” geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Özbekistan ve Türkmenistan kısmen bu konuda ilerleme kaydetmişse de Azerbaycan örneğinde olduğu gibi alfabelerinde değişik harf karakterlerini kullanmaya karar verenler olmuştur (Çaman, 2013:201). Bağımsızlık sonrasında da Rusların bölgede etkisi devam ettiği gibi Rusçanın ortak dil olması bu konuda kullanılmıştır (Kasım, 2018:247-252).

Öte yandan diğer bir büyük sorun ise bu devletlerin kendilerini nasıl algıladıkları ile ilgili olmuştur. Türk devletleri kurulmuş olsa da bölge halkları kendilerini Rusya'nın ifade ettiği gibi algılamışlardır. Örneğin; “Kazakistan’da halk kendisini Kazak olarak algılamakta ve Kazakları bir millet olarak tasavvur etmekte iken Türkiye’de, Kazakistan halkından “Kazak Türkü” olarak bahsedilmiştir. Öte yandan örneğin; Kırgızlar ile Özbekler arası silahlı çatışma çıkması Türkiye Türkleri açısından anlamsız görülürken KKTC, Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından tanınmadığı gibi Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmesine Orta Asya liderleri ortak bir deklarasyon yayınlamayı kabul etmemiş ve (Çaman, 2013:182-184) Türkiye’ye beklediği desteği verememişlerdir.

⁴⁰² Türki Cumhuriyetlerden Özbekistan ve Kazakistan’ın Rus toprakları ile sınırı nedeni ile topraklarında Rusların gözü olmasına bağlı sorunların yanında “Kırgızistan’da Sovyetlerin milliyetler politikasının sonucu olarak Tacikistan’ın toprak talebi vardır. Etnik sorunlara örnek olarak, Kazakistan’da %30 oranındaki Rus nüfusu, Kırgızistan’daki %15 Özbek varlığı verilebilir” (Özdamar, 2010:4).

Ayrıca Kazakistan'ın RF ve Beyaz Rusya ile gümrük birliği ve ekonomik bütünleşme politikası gerçekleştirerek RF'nin projesi olan Avrasya Birliği'ne kurucu üye olarak katılması ise “etnik ve kültürel yakınlıkların siyasi ve ekonomik ilişkilerde belirleyici olmadığını” ortaya koymuştur. Dolayısı ile Türkiye'nin gayretleri bir yana Orta Asyalı devletlerin karar alıcıları diplomatik ilişkilerinde “rasyonel” hareket etmeyi tercih etmişlerdir (Çaman, 2013:207). Çaman (2013:209)'ın belirttiğine göre, Orta Asya Türk Devletleri Türkiye'yi diğer ülkeler gibi bölgede ilişkilerini çeşitlendirdikleri değerli bir güç olarak görmüş ve “Türkiye ile kimliğe atıf yapan türden etnik–tarihi herhangi bir uluslararası bloklaşmaya sıcak bakmamışlardır”. Hatta yazar, Türki Cumhuriyetlerinin “Türkiye'nin bu türden bir işbirliği modelinin motor ülkesi ve doğal lideri olmak arzusundan rahatsızlık duyduklarını ve bu rahatsızlıklarını en üst seviyede ifade ettiklerini” belirtmektedir.

Bunlara ilave olarak Batılı ülkeler özellikle petrol ve doğalgaz gibi hidrokarbon rezervlerine sahip Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkileri Türkiye'yi gölgede bırakacak şekilde geliştirirken Rusya'nın 1993'de “Yakın Çevre Doktrini” kapsamında ABD'nin desteği ile Orta Asya ve Kafkaslara dönmesi Türkiye'nin elini kolunu bağlamıştır. İran ve Çin gibi aktörlerin de bölgeye yakınlaşmaları bu anlamda Türkiye'nin hareket alanını daraltmıştır. Bu nedenler, Türkiye'nin bu coğrafyada “ayaklarını yere basan, tutarlı ve rasyonel” politikalar uygulamasını zorlaştırmıştır. Bu süreç, Türkiye'ye Rusya'nın önemini öğretmiş ve buna bağlı olarak Türkiye politikasında Rusya'yı ekarte etmek yerine onunla birlikte yol alma şeklinde gayretini değiştirmiştir. Böylece bölgede uzun soluklu etki sürdürmeyi hedefleyen Türkiye bu şekilde düşünmeye 5 Nisan 1994 ekonomik krizi ile başlamış olsa da 1999 ve 2001 ekonomik krizleri ile bunu tescillemiştir (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:3-4).

Türkiye, Orta Asya'daki soydaşları ile ilişkilerinde etnik milliyetçi bir bakış göstererek onların ihtiyaçlarına Türkiye'nin imkânları ölçüsünde destek vermek istese de Orta Asyalı soydaşların beklentilerini karşılayamamıştır. Öte yandan bölgedeki soydaşların ekonomiyi daha öncelikli görerek hareket ettikleri dikkat çekmektedir. Çünkü bölge ülkeleri Türkiye dışında Batılı ülkeler ve bölgenin diğer ülkeleri ile çıkarları çerçevesinde hareket etmeye dönük rasyonel hareket etmeye yönelmişlerdir. Bu nedenle Türkiye de bundan sonraki süreçte meseleye öncelikli olarak etnik milliyetçi değil ekonomik çıkar odaklı bakmayı ve Rusya, Çin gibi ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeyi önemsemiştir.

Sovyetlerin dağılmasından AK Parti Dönemine kadar olan dönem toparlanacak olursa 1991-1993 arası dönemde Türkiye Türki Cumhuriyetlere ciddi anlamda duygusal temelde bakarken 1993-1995 arası dönemde ise ilişkiler daha rasyonel temele oturmaya başlamış ve bu dönemde Türkiye'nin abilik sıfatı son bulmuştur ve hatta Türk kurultaylarının yapılması da istenmemiştir. 1995 sonrasında ise Türkiye Türki Cumhuriyetlere yeni bir politik bakış açısı ile yönelmiş ve ağabeylik-kardeşlik ilişkisi bir kenara bırakılarak “karşılıklı çıkar” perspektifinde bir durum işlemeye başlamıştır. Öte yandan bu dönemdeki koalisyon hükümetleri kafalarına göre hareket ederek Türki Cumhuriyetleri için Türkiye'nin önemini kaybettirmişlerdir. 1999'da AB'nin Türkiye'yi aday ülke olarak görmesi ile yön AB'ye çevrilince Türk Dünyası ile olan mesafe iyice açılmıştır (Özdamar, 2010:5-7).

Ancak Dünya için 2000'ler bölgenin cazibesinin arttığı bir dönem olmuştur. 11 Eylül sonrasında bölgeye daha yakınlaşan ABD enerji arz güvenliği için bölgede etkili olmak için ilişkilerini geliştirmek isterken Çin'in de buradan payını almaya odaklandığı görülmektedir. Bu resimde Türkiye aktörlerden sadece bir tanesi durumunda olduğundan denge kurabilmesi önemli hâle gelmiştir (Çaman, 2013:211). Çaman (2013:211), Türkiye'nin bu dengeyi kurmada 1990'larda başarılı olamadığını ancak 2000'lerle beraber bölgede daha dengeli bir bölgesel siyaseti takip etmeye başladığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya arasında 1997'de Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır. 2001'e gelindiğinde ise iki ülke arasında “Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı”nın ilan edildiği görülmektedir (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:3-4).

2000'ler sonrası süreçte AK Parti iktidarı bölge ülkeleri ile ilişkilere özel bir önem vermiştir ve buna bağlı olarak bölgede pek çok girişimde bulunmuştur. İlişkilerin merkezinde ise 1990'lı yıllarda olduğu gibi “Türk” vurgusu ana unsur olmasının yanı sıra ekonomik faktörler önemli yer işgal etmiştir (Nurbibi, 2019:415). Dolayısıyla iç politikada bu vurgudan etnik manada bir ayrımcılık hissettireceği için uzak durulsa da Orta Asya'da bu vurgunun kültür, dil, din ve soy ortaklığı bağlamında belirginleştiği dikkat çekmektedir. 2000'lerin Orta Asya politikasına şekil veren husus Rusya'yla imzalanan Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı olmuştur. Türkiye ve Rusya 2001'de imzalanan anlaşmayla Orta Asya ve Kafkasya'da rekabet yerine işbirliğini tercih edeceklerini ilan etmişlerdir (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:4). Çemrek ve Kılıncarslan (2019:4)'ın belirttiğine göre, bu bağlamda “Türkiye, bölgede siyasî işbirliğinden ziyade kültürel ve ekonomik ilişkilerini artırmaya yönelirken Rusya'yla ilişkileri bozmamak en önemli amaçlardan birisine

dönüşmüştür”. Ayrıca 2000’lerde Türkiye-Rusya ticarî ilişkileri oldukça gelişirken enerji ortaklığı da ileri seviyelere taşınmıştır. Bu konuda Türk Akımı Projesi iki ülkenin enerji alanındaki işbirliğine iyi bir örnek olmuştur.

AK Parti’nin ekonomik olarak elde ettikleri ve AB üyeliğinde gerçekleştirdiği reformlar Türkiye’nin dışarıda algılanışını olumlu etkilemiştir. Davutoğlu 2002’den itibaren Türkiye’nin dış politikasında etkili olan önemli bir unsur olarak AK Parti’nin Orta Asya’ya bakışını da etkilemiştir. Davutoğlu’nun 1990’lar Türkiye’sinin Orta Asya’ya duygusal bir dış politika gösterdiğini ifade eden söylemi ile esasında AK Parti’nin bu bölgeye duygusal olarak bakmadığını göstermiştir. AK Parti’nin döneminde izlediği bölge stratejisinde bazı önemli ilkeler şunlardır: “yıkıcı rekabetten kaçınmak ve (bunun yerine) Avrasya bölgesinde işbirliğini ön planda bir temel yaklaşım olarak belirlemek ve (Türkiye’nin) bölgesel çıkarları ile AB üyelik sürecini ve Transatlantik ilişkilerini dengelemek”. Bu anlamda Davutoğlu uluslararası politika ve Avrasya ilişkilerinin çok karmaşık olduğunu ve ayrıca çok boyutlu olduğunu belirterek Orta Asya’da uzun vadede etkili bir aktör olmanın formülü olarak “hem küresel hem de bölgesel aktörlerin bölgedeki ilişkilerindeki ‘ritmik’ seyrini gözlemlemek ve analizlerine dâhil etmek” yaklaşımını işaret etmiştir. Bu konuda Davutoğlu, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ve KEİT gibi uluslararası örgütler vasıtası ile Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini kurumsallaştırmaya ve geliştirmeye çalışmayı da önemsemiştir (Çaman, 2013:211-215).

Dolayısıyla AK Parti iktidarı Türk devletleri ile olan ilişkilerde soydaşlığı önemsese de bu konuda iç politikada bir etnik algı ortaya koymak istememişlerdir. Fakat bakış açısı olarak ekonomiyi önemsedikleri görülmekle birlikte bu süreçte bölgede olan biteni değerlendirerek sürekli değişen bir politika üretim süreci sergilemeyi amaç edinmişlerdir. Bu konuda uluslararası örgütlerin varlığını önemseyerek bu örgütler vasıtası ile bölge ülkelerinin birbirine bağlı hâle gelmesini istemişlerdir.

Rusya, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Türk Cumhuriyetlerini Bağımsız Devletler Topluluğu’nun güvenlik şemsiyesi altında birleştirmeyi ve böylece Moskova’nın müttefiki hâline getirmeyi ve ayrıca dış güçlerin bölgede güçlenmesini engellemeyi arzu etmiştir. Bu anlamda Rusya, dünyada oluşan yeni düzende ABD, Çin ve AB üçlüsünün gücünü dengeleme yoluna gitmiştir (Demir, 2018:475). Rusya bölgede kontrolü elinden bırakmak istemediği gibi bu konuda bazı örgütler kurarak bu örgütlere alandaki ülkeleri dâhil etmesi söz konusu olmuştur. Ancak bölgedeki Türk ülkeleri birbirlerinden farklı

örgütlere dâhil olmuşlardır⁴⁰³. Öte yandan bölgede etkinliğini artırmaya çalışan ve ticaret yolu inşa etmek isteyen Çin aynı zamanda Rusya'ya karşı bir dengeleyici olarak görülmüştür. “Türkiye’nin Rusya ve Çin ile ilişkilerindeki gelişmeler Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilere de yansımıştır” (Kasım, 2018:257). Türkiye bölgeyle dünya pazarı arasında bir köprü olmayı da arzu etmektedir. Kendisini lojistik bağlantı ve boru hatları ile bu iletişimde görev almaya hazır hisseden Türkiye hem kuramsal çoklu ilişkiler geliştirmekte hem de siyasi diyaloga katkı sağlayarak güven tesis etmektedir (Çaman, 2013:186-187).

Can (2012:5), AK Parti’nin bugün gelinen noktada bölgedeki uygulamalarına bakıldığında, önceki dönemden çok daha farklı bir süreç takibi yaptığını belirtmektedir. “Bölge ülkeleriyle ilişkilerinde başlangıçtaki hatalardan dönüldüğünü ve tekrarlanmadığını; kargaşanın yerini, plan ve projelerin aldığını” belirten yazar, Türkiye’nin 2001 sonrasında bölgede ve çevresinde önemli bir güç hâline geldiğini ifade etmektedir. Türkiye, bugün bölgeye en çok kalkınma yardımı yapan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Yazar, AK Parti’nin 10 yıllık serüveninde bu alana yapılan politikaları değerlendirerek birçok eksikliğin giderildiğini, bölgeye iş adamları taşındığını, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda Türkiye’nin belirgin hâle geldiğini, her ne kadar beklentileri karşılamasa da Türkiye’nin “bölgede açılan büyükelçilikleri, parlamenterler arası ilişkileri, Türk dünyası kurultayları, devletin ve sivil toplum kuruluşlarının eğitim, sağlık, kapasite artırımı yapması, sosyal ve kültürel etkinliklerin artırılması, işadamlarının yatırımları, orta ve küçük ölçekli binlerce işletmenin varlığı ile” kendisini açıkça gösterdiğini ifade etmektedir.

Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin iyi seyretmesi Türkiye’nin enerji güvenliği açısından değerli bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda Türkiye 2008’de Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN)’a dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamak için başvuru yapmıştır. Bu adım Türkiye’nin Asya’da kıta ölçekli stratejik öncelikleri ve çıkarları tanıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Asya’da evveliyatla ekonomik çıkar temelinde politika

⁴⁰³ Kasım (2018:259), Türk Cumhuriyetlerinin birbirlerinden farklı uluslararası angajmanları ve uluslararası kuruluşlara üyeliklerinin işbirliğine engel olmadığını ve hatta avantaj olduğunu belirterek bir örnek vermektedir. 2016’da Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ‘da ateşkes ihlalleri yaptığı dönemde, Azerbaycan’a diplomatik destek olarak Kazakistan Avrasya Ekonomik Birliği’nin Erivan’da yapılması planlanan toplantısının Moskova’da yapılmasını sağlamıştır. Kasım’ın belirttiği gibi: “Azerbaycan Avrasya Ekonomik Birliği’ne girmemiştir. Kazakistan’ın bu birliğe girişi de Rusya etkisi olarak yorumlanmıştır. Özellikle Ermenistan’ın Avrasya Ekonomik Birliği’ni Azerbaycan’a karşı Dağlık Karabağ sorununda kullanabileceğini düşündüğü bir durumda Kazakistan’ın Azerbaycan’a desteği sonuç vermiştir.” (Kasım, 2018:259).

izlenerek bu ülkeler ile ticari ilişkileri geliştirmek hedefe konulmuştur. Sonrasında ise bölgesel örgütler ile eklemlenme politikası sürdürülerek kıta içi dayanışmanın sağlanması, bu örgütlerle ilişkilerin geliştirilerek söz sahibi olunması arzu edilmiştir. Asya politikası Türkiye için Batı'ya bir alternatif olması açısından da önemsenmiştir; çünkü bu adım Türkiye'nin çok boyutlu politika anlayışının bir gereğidir. Türkiye'nin küresel aktör yapılabilmesi için Asya'nın değerli görülmesi gerekmiştir. Ekşi, 2003'ten 2010'a kadar geçen süreçte Türkiye'nin bölgesel güç ve küresel aktör olarak kıta eksenli politika üretebilir hâle geldiğini ve bundan sonra ise Asya'nın ücra köşelerine yani Uzak Doğu, Güney ve Doğu Asya'ya kıta ölçekli politika üretmede ilerleyeceğini belirtmektedir (Ekşi, 2012:401-403).

Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesinde lider rolü oynayan Türkiye, “D-8, ECO, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TURKPA), İslam Konferansı Teşkilatı (İKT, OIC), Karadeniz Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT, BSEC), Karadeniz İşbirliği Görev Gücü (BLACKSEAFOR)” gibi örgütlerin kurucu üyesi olarak uluslararası örgütlerde önemli derece aktif bir politika izlemektedir. AK Parti hükümeti döneminde Türkiye'nin Asya'daki diğer örgütlere de üye olması yolunda önemli caba harcanmaktadır (Ekşi, 2012:403).

Bu süreçte Türklerin kendi aralarında gerçekleştirdiği uluslararası örgütlerden belki de en önemlisi “Türk dilini konuşan ülkeler arasında işbirliğini teşvik etmek için 2009'da kurulan” Türk Keneşi (Konseyi)'dir. Kurucu üyeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Türk Keneşi ile ilişkili kurumlara bakıldığında bunlar “TURKPA, TÜRKSÖY, Türk Akademisi, Türk İş Konseyi, Türk Kültür Miras Vakfı”dır. Türkmenistan ise sürekli tarafsızlık statüsüne sahip olduğundan üye olmamıştır. Özbekistan ise 6. Türk Keneşi Devlet Başkanları Zirvesi'nde üye olma iradesini ortaya koymuş ve Macaristan Başbakanı Orban ise Türk Keneşi'ne gözlemci üye olmuştur⁴⁰⁴ (Kasım, 2018:255-256). Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı” ve 1992'de kurulan ancak AK Parti Döneminde güçlendirilen TİKA da bölgeye dair kullanılan önemli dış politika araçlarıdır (Ekşi, 2012:404-405).

⁴⁰⁴ Özbekistan 2019'da tam üye olmuştur. Aynı yıl Nursultan Nazarbayev, Türk Keneşi ömür boyu onursal başkanı unvanını almıştır. 2020'de Ukrayna gözlemci üye olmak istediğini bildirirken 2021'de Afganistan resmi gözlemci statüsü için başvuru yapmıştır (Türk Keneşi nedir? İşte Türk Konseyi ülkeleri..., 2021). 2021 Türk Keneşi'nde Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak katılmasına oy birliği ile karar verilmiştir. Öte yandan 2021 de yapılan 8. Toplantıda Türk Keneşi'nin adı “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmiştir (Türk Konseyi Devlet Başkanlarından 8. Zirvesi'nin ardından ortak bildiri, 2021; Kaptan, 2021).

AK Parti Orta Asya üzerine inşa edilen politikalarında 1990’lardan çok farklı bir yol izlemektedir. Artık Türkiye ağabeyliği bir kenara bırakmış “köprü ülke, akıl verme, yol gösterme, model ve lider olma” retorliğini bir kenara bırakarak ilişkilerini “egemen eşitlik ilkesi” temelinde karşılıklı saygıya dayalı, ortak yarar sağlamaya dönük “merkez ülke ve cazibe merkezi” şeklinde geliştirmek prensibi edinmiştir. Öte yandan “Türk Dünyası Birlikteliği” söylemi kullanılmasının yanlış anlaşılmalara sebep olmasına bağlı olarak “kültürel birlikteliğe” önem vererek rasyonel ve gerçekçi bir diplomasi yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda çok taraflı uluslararası mekanizmalar kurularak kurumsal bir birliğin mevcudiyeti sağlanarak bu ortamlarda ortak politika üretilmesi gerçekçi görülmektedir (Ekşi, 2012:404-406).

Ayrıca AK Parti dış politikada önceliği ekonomik ilişkilere vermiştir. Bölgeye yapılan ziyaretlerde devlet erkânı yanına iş çevrelerini de almaktadır⁴⁰⁵. Bu bağlamda 2003 sonrasında bölge ülkeleri ile ticaret hacminin katlayarak arttığı görülmektedir. AK Parti bu süreçte “Rusya ile rekabet veya Rusya’ya rağmen politika sürdürmek” yerine “Rusya ile işbirliğinde ilerlemek” şeklinde ilişkilerini sürdürmüştür. Erdoğan-Putin özel ilişkileri sayesinde Rusya ile ilişkilerde çok boyutluluk yakalanmıştır. Bugün gelinen noktada birbirlerini stratejik ortak olarak gören iki ülke hâline gelmişlerdir. Önceki dönemlerdeki kaygı ve güvensizlik geride bırakılarak enerji alanında da birbirlerini rakip olarak görme durumundan kurtulmuşlardır. İki ülkenin enerji alanındaki işbirliği geçmiş dönemlerdeki tabuların yıkıldığını göstermesi açısından önemlidir. AK parti bölgeye dair ticari ilişkilerin siyasi ilişkilere yansıtacağını düşünmüştür. Öte yandan işbirliği ile karşılıklı kazançlar ve çıkarlar temelinde ilişkileri ileriye taşıyan bir dış politik bakış sergilenmiştir. Ekşi’nin belirttiği gibi, AK Parti Orta Asya politikalarında önceki dönemlere kıyasla “realist ve gerçekleştirilebilir hedeflere” yönelen bir bakış açısı ile hareket etmektedir (Ekşi, 2012:404-406).

Aslan (2020:3), AK Parti’nin ilk döneminde rasyonel bir dış politika izleyerek, Batı’nın desteğini arkasına aldığını ve bu destek ile birlikte dünyaya sunacak bir şeyi olan AK Parti hükümetlerinin, Asya’ya daha geniş perspektiften bakabildiğini belirtmektedir. Bu perspektif ise AK Parti’yi politik çeşitliliğe itmektedir. Özdamar (2010:7), AK Parti’nin Orta Asya konusunda politik değişkenlik içerisinde hareket ettiğini bildirmektedir. Bu

⁴⁰⁵ AK Parti lideri Erdoğan 2019’da yapılan Türk Keneşi’ndeki konuşmasında iş çevreleri ve yatırımcılarını “alperenler” olarak tanımlamış ve Türk dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesinde büyük öneme sahip oldukları vurgulanmıştır (Erdoğan, Büyük (TURAN) Birliğini Kuruyor, 2019).

konuda yazar AK Parti'nin önceliğini AB ile bütünleşmeye verdiğini, fakat bu süreçte Orta Asya coğrafyası ile enerji ve ticaret konularında ilgilenmeyi sürdürdüğünü, seçim beyannameleri ve birçok konuşmada Türk Dünyası birlikteliğinin yanlış olduğunu belirtmelerine rağmen Başbakan Erdoğan'ın, bölge ülkelerine yaptığı ziyaretlerde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dil, tarih, kültür ve din birlikteliğine vurgular yaptığını ve 2007 yılında 11. Türk Kurultayı'ndaki konuşmasında Türk Dünyası birlikteliğinden bahsetmeye başladığını ve çok taraflı kurumsallaşmaya dayalı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik öneriler ortaya attığını, böylece Özal dönemi anlayışına doğru kaymaya başladığını bildirmektedir (Özdamar, 2010:7). Bu örnek de AK Parti'nin dış politikada çeşitli alternatif arayışlar içerisinde olduğunu, Türk birliği söylemini ortaya koyarak Rusya ve Çin ile bir kriz yaşamak istemediğini, ancak kültürel, tarihsel ve dil birlikteliğine önem vererek eğitim kurumları, öğrenci değişimleri ve uluslararası kurumlar kurulması ile bu ilişkileri artırmaya yöneldiğini, ekonomiyi ve ticari birliktelikleri ise bu birliktelikte çok daha önemseydiğini fiili çerçevede değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Özellikle bölge ülkeleri ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerin uluslararası kurumlara üye olunarak da desteklendiği görülmektedir.

AK Parti süreç içerisinde Asya'da sadece Türk devletleri ile değil oradaki birçok devletle özellikle Rusya ve Çin'le ilişkilerini sürdürmekte ve ticaretini geliştirmektedir. AK Parti, bölgede çıkar odaklı ekonomik fırsatları değerlendirirken bir yandan da soydaşlarla kültürel ilişkilerini geliştirmektedir. Bu süreçte Türk Dünyası'ndan bahsedilse de açıkça bir Turancılık söylemi ortaya konulmadığı ifade edilebilir. Ancak Türk devletleri ile olan ilişkilerde soy bağlılığının zikredilerek ekonomik ilişkilerin bir ileri safhaya taşındığı görülmektedir. Bölgede Türk devletlerine Rusya ve Çin karşısında sivrilene bir değer verildiği söylenemeyeceği gibi yıllar içerisinde ortaya konulan politikalarda değişen bir tutum izlendiği de görülebilmektedir. İlerleyen başlıkların içeriğinde inceleneceği üzere bir yandan Rusya ile ilişkileri önemseyen ve Avrupa ile ABD'nin Rusya'ya yaptığı ambargoları delerek Kırım'a rağmen Rusya ile stratejik ortak olduklarını yineleyen Türkiye diğer yandan Rusya'ya rağmen Azerbaycan'a Karabağ Zaferi'ni elde etmesi konusunda sonuna kadar açık destek vererek Türk Dünyası'na umut olabilmektedir. Bu davranışı ile AK Parti bölgede ekonomik çıkar beklentisinin ötesine geçebildiğini de göstermiştir. Özellikle Azerbaycan Zaferi sonucunda Türk Keneşi'nin isminin Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmesi ve 8. Toplantısında Azerbaycan lideri Aliyev'e Karabağ Zaferi ile ilgili nişan verilmesi hem milliyetçi bir simgeyi içermesi hem de

Türklerin başarılarının takdir edilmesi noktasında önemli bir hadisedir⁴⁰⁶. Çünkü bu zaferin Orta Asya ile kapalı olan kara yolunun⁴⁰⁷ açılması ve Türk Dünyası ile bağların kurulması anlamında da büyük bir önemi bulunmaktadır (Tarihi Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor, 2020).

Ancak Azerbaycan ile ilişkilerinde Ermeniler karşısında etnik milliyetçiliğini önemseyen Türkiye, Doğu Türkistan meselesinde özellikle 2010 sonrasında Çin ile olan ekonomik çıkarlarını etnik milliyetçiliğin önüne geçirebilmekte ve hatta kendisi aynı zamanda Müslüman olan Doğu Türkistan'a yapılanlara sessiz kalarak Yeni Osmanlıcı düşünce ile de açıkça çatışabilmektedir. Dolayısıyla AK Parti Döneminde Türkiye'nin, Türk devletleri ile ilişkilerinin kültürel anlamda ilerlemekle birlikte özellikle ekonomik anlamda gelişme göstermesi bölge ile olan ilişkilerde ekonomiyi ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Bu anlamda AK Parti Döneminde mevcut ülkelerle olan ilişkilerin seyrini kısaca değerlendirmek gerekmektedir.

AK Parti güçlü ve belirleyici bir aktör olarak gördüğü Rusya ile işbirliği ile ekonomik adımlarını genişletmeye devam etmektedir. Türkiye-Rusya ticaret hacmi 1990'ların başında 1.7 milyar ABD Dolardan 2008'de 37.8 milyar ABD Dolarına ulaşmış, Rusya 2000'de Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı dokuzuncu ülke iken 2008'de dördüncü sıraya yükselmiştir. Türkiye-Rusya dış ticaret hacmi 2012'de 33 milyar ABD Dolarını aşarak zirveye ulaşmıştır. Rusya'dan alınan doğalgazın yarattığı dış ticaret açığı turizmden elde edilen gelirle kapatılmak istenmektedir. Rusya'dan 2015'te 1.864.682 turist gelerek Almanya'dan sonra en çok turist gönderen ikinci ülke olmuştur (Çemrek ve Kılıncarslan, 2019:4-5). Ayrıca Rusya ile enerji projelerinde de önemli adımlar atıldığı dikkat çekmektedir. Ticaret hacmi ise her geçen gün artmaya devam etmektedir (Abbasigil, 2016:55, 77-78).

AK Parti Türk Cumhuriyetleri ile de genel seyir olarak ilişkilerini kat kat artırmıştır. Bu ilişkiler hem kültürel ve işbirliği temelinde hem de ekonomik temelde gerçekleşmiştir. Türkiye 2006 yılında Kazakistan ile hayata geçirilen BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) hattına petrol sevkine ikna etmeyi başarmış ve sevkiyat 2008'de başlamıştır (Ekşi, 2012:401). Türkiye-Kazakistan ilişkileri 2007 yılında stratejik ortaklık imzalanması ve ekonomik

⁴⁰⁶ Erdoğan, Aliyev'e nişan takarken şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Sayın Aliyev, dirayetli liderliğinizle Karabağ'daki işgale 44 gün gibi kısa sürede son verilmiştir. Bu tüm Türk dünyası için büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlaması Türk dünyasının birliğini pekiştirmiştir. Karabağ zaferi bölgemizde özlemini duyduğumuz kalıcı barışa giden yolun da önünü açmıştır. Aliyev'e Türk Dünyası Ali Nişanı'nı takdim etmekten derin bahtiyarlık duyuyorum." (Türk konseyi üyeleri kimler?, 2021).

⁴⁰⁷ Yolla ilgili ayrıntılı bilgi ve şekilsel gösterim için bakınız (Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor, 2020).

işbirliğinin artması şeklinde ciddi boyutlara ulaşmıştır (Ekşi, 2012:407-409). “Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev Türk dünyası ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için düşünülen projelerin destekleyici ve öncüsü olmuştur. Kazakistan çok taraflı politika izlemekte ve “Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü (OGAÖ) üyeliği, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliği, Avrasya Ekonomik Birliği” içerisinde yer almaktadır. Bu süreçte Türkiye ise Kazakistan’ın uluslararası rolüne katkı sağlamaya çabalamaktadır. Kazakistan’ın kurucusu olduğu Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK)’nın dönem başkanlığı Kazakistan’dan sonra Türkiye’ye verilmiştir. İki ülke aralarında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’ni 2012’de kurmuşlardır (Kasım, 2018:253-255). 2012’de Türkiye-Kazakistan ticaret hacmi 3,1 milyar ABD Dolarına ulaşarak artmaya devam ederken (Çemrek ve Kılincarslan, 2019:4-5) Kazakistan 2014-2020 Dış Politika Konseptine göre, “iki milletin ortak tarihsel köklerini ve kültürel değerlerini göz önünde bulundurarak Türkiye Cumhuriyeti ile yürütülen kapsamlı işbirliğinin güçlendirilmesine büyük önem verdikleri” görülmektedir (Çölükoğlu, 2020:5-6).

Süreç içerisinde Türkmenistan ile ortak vizyon belgesi imzalanarak ticari alanda ilişkiler ciddi oranda artırılmıştır (Ekşi, 2012:407-409). 2014’de Türkmenistan ile ticaret hacmi 2,8 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır (Çemrek ve Kılincarslan, 2019:4-5). Özellikle Erdoğan, Cumhurbaşkanı sıfatı ile 6-7 Kasım 2014 tarihlerinde Orta Asya bölgesine ilk resmi ziyaretini Türkmenistan’a gerçekleştirmiştir. Sonrasında ise çeşitli organizasyonlarda karşılıklı ve sık ziyaretler ve görüşmelere gerçekleştirilmiş (Çölükoğlu, 2020:10-11) ve ticaret geliştirilmeye devam etmiştir (Türkiye ve Türkmenistan’ın kardeşliği ticarî ilişkilere yansıyor, 2021).

1994’te Türkiye’deki Büyükelçi’nin ve 1999’da Özbek öğrencilerin çekilmesinden sonra 2003’te Erdoğan’ın Özbekistan’a yaptığı ziyaret önemlidir. Ancak Muhalif Salih’in Türkiye’deki varlığı ve 2005 yılında gerçekleşen Andican Olaylarında Türkiye’nin Kerimov yönetimini eleştiren tavrı yine süreci olumsuz etkilese de 2008’de dışişleri bakanları bir araya gelmiştir. Türkiye çok boyutlu bir politika izlemesine bağlı olarak 2012’de bu ilişkilere hız kazandırmayı başarmıştır. Böylece 2013-2015 yıllarını kapsayan bir işbirliği planı hazırlanmıştır. Bununla kesilen ilişkiler yeniden başlatılmıştır. 2014’te Kerimov ve Erdoğan Soçi’de görüştüktan sonra Türkiye Taşkent’e tekrar büyükelçilik açmıştır. Özbekistan’da Şevket Mirziyoyev iktidara geldikten sonra ilişkiler daha somut

hâle gelmiştir. 2017'nin Ekim'inde Şevket Mirziyoyev Türkiye'yi ziyaret etmiş ve böylece 20 yıl aradan sonra ilk kez Özbekistan Cumhurbaşkanı düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette ekonomiden savunmaya, sağlıktan tarıma ve eğitim 24 anlaşma imzalanmış ve 2018 Nisan ayında Erdoğan'ın Özbekistan ziyareti gerçekleşmiş ve süreç içerisinde ticaret hacmi yükseltilmiştir (Çalışkan, 2018:21-22). Türkiye-Özbekistan ticaret hacmi ise 2018'de 1,7 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir (Çemrek ve Kılınçarslan, 2019:4-5). Özbekistan ile terörle mücadele ve uyuşturucu konularında da işbirliği yapılmaktadır (Ekşi, 2012:407-409). Türkiye-Özbekistan Karma Ekonomik Komisyonu V. Dönem Toplantısı 22-23 Temmuz 2019 tarihlerinde Ankara'da düzenlenmiştir (Çölükoğlu, 2020:7-8).

Kırgızistan ile olan ilişkilerde ise iki ülke Cumhurbaşkanı tarafından 1997 yılında imzalanan “Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması”, hemen ardından 1999 yılında yayımlanan “Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla” bildirisi ve 2011 yılında imzalanan “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama”, bugünkü stratejik ortaklığın temel belgelerini meydana getirmektedir (Çölükoğlu, 2020:12-13). Kırgızistan'la da stratejik ortaklık olması yanında ticaret de gelişme seyri yakalanarak askeri destek ve hibe yardımı yapılması söz konusu olmuştur (Ekşi, 2012:407-409). Türkiye'nin Kırgızistan'da 2010-2011'de yaşanan iç istikrarsızlığı çözmeye katkıları ve kurulan boru hatları ile bölgenin ekonomik gelişimine ve dolayısıyla bağımsızlığına olan katkısı ile de kendisinden söz ettirmektedir (Çaman, 2013:186-187). Kırgızistan doğal kaynak olarak daha az bir imkâna sahip bir yer olsa da (Kasım, 2018:253-255) ticari ilişkiler geliştirilmeye devam etmektedir (Çetinkaya, 2021) 2015'ten itibaren karşılıklı ziyaretler artmış ve 2018'de karşılıklı ziyaretler, toplantılar, çalışmalar iyice yoğunlaşmıştır (Çölükoğlu, 2020:12-13).

Görüldüğü üzere, bölge ülkeleri ile hem ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirilmekte hem de kültürel ilişkiler ileriye götürülmektedir. Ayrıca enerji hatları ile bölge birbirine bağlı hâle getirilmektedir. Bu konuda uluslararası kuruluşlarla birliktelikler ve bağımlılıklar desteklenmektedir. Ancak bölgede yaşanan bazı hadiseler/etkileyiciler ülkelerin ilişkilerine de tesir etmektedir. Bu bağlamda AK Parti'nin politikalarına yansıyan milliyetçiliğin nasıl değiştiği meselesi “Azerbaycan, Doğu Türkistan ve Kırım” örnekleri üzerinden irdelenecektir. Çünkü AK Parti iktidarı boyunca özellikle bu meseleler üzerinde büyük bir gayret göstermiştir. Bu örnekler üzerindeki ilişkilerin seyrinde Çin ve Rusya'nın büyük etkisi olmuştur. Her iki ülke de uluslararası camiada etkili ülkeler olarak Türkiye'nin

politika kararlarında bağlayıcı olmuştur. Tarihi maziden ders çıkaran AK Parti bölgede soydaşlık çerçevesinde ilişkileri önemsemiş olsa da böyle bir uğraş için Çin ya da Rusya'yı karşısına alan bir tutum sergilememiştir. Aksine bu ülkelerle ilişkilerinin iyi gitmesi ölçüsünde bölgedeki Türk ülkelerle iyi ilişkiler sürdürebilmiştir. Ortaya konulan bölgesel birlikteliklerde ekonominin önemli olması ve karşılıklı çıkarlar sağlanması Türkiye'nin bölgede rahat hareket etmesini temin etmiştir.

5.5.1.Doğu Türkistan Meselesi

Hun neslinden olan Uygurlar tarihi süreç içerisinde birçok kez özgür kalsalar da Karahanlılar, Cengiz ve Timur boyunduruğunda da kalmışlardır. Bu süreçte Çin ise Asya'ya açılan kapı olması, kaynakları, stratejik yapısı ve diğer birçok gerekçe ile defalarca bölgeyi istila etmiş ve buna karşın Doğu Türkistanlılar da defalarca özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Bölge, bugünkü söylemi ile “Sinjang Uygur Özerk Bölgesi” ismini 1877 Çin-Mançu istilasından sonrasında almıştır. Halka yapılan zulümlerin de etkisi ile ayaklanmalar sürmüş ve Doğu Türkistan halkı tekrar tekrar bağımsızlık elde edip 1933’de bütün Doğu Türkistan kurtararak “Şarki Türkistan Türk-İslam Cumhuriyeti” ve 12 Kasım 1944’te “Şarkî Türkistan Cumhuriyeti” ilân edilmişse de halkın kendi içerisindeki siyasi kimlik temelindeki ayrılıkları milli bütünlüğün bozulmasına sebep olmuş ve 1949 yılında Çin’deki iç savaşı kazanan komünistler Doğu Türkistan’ı üçüncü kez işgal etmişlerdir. Bu işgal ile ÇHC’nin hâkimiyeti bugüne kadar sürmüştür. Bu süreçten sonra bir otonom bölge olarak (Karaca, 2007:220-225; Sayın ve Koçak, 2017:11; Emet, 2018:1-3) bölgede alınan kararlar “üyeleri Çin Komünist Partisi şemsiyesi altındaki Milli Halk Kongresi’nin onay şartına” bağlanmıştır. Tek partili bir siyasi yapının diktatörlüğünün hâkim olduğu bir ülkede de elbette otonomi haklarının pratikte kullanımı mümkün gözükmemektedir⁴⁰⁸ (Tuna, 2012:39).

Türkiye’ye uzak bir toprak parçası olsa da Doğu Türkistan’ın Türkiye ile arasındaki ilk resmi ilişkilerin Sultan Abdülaziz döneminde kurulduğu görülmektedir. İttihat ve Terakki döneminde ise Doğu Türkistan’a “modern eğitim kurumları tesis edilmiş ve bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına yön verecek milliyetçi fikirlerin yeşertilmesi amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa ajanları gönderilmiştir (Tuna, 2012:113). Görüldüğü üzere Osmanlının

⁴⁰⁸ Doğu Türkistan’ın Çin ve Türk tarihi açısından önemine dair ayrıntılı bilgi ve sosyal konulardaki tahlili için bakınız (Tuna, 2012:18-29; Ahmetbeyoğlu, 2011; Sayın ve Koçak, 2017:12).

milliyetçilik akımlarıyla parçalandığı bir dönemde Doğu Türkistan da milliyetçilik ile bağımsız hâle getirilmeye çalışılmıştır. O günkü aydınlar Doğu Türkistan'da olanları etnik milliyetçi anlamda önemsemişlerdir.

Doğu Türkistan'la olan ilişkiler daha eskiye dayansa da Türkiye-Çin ilişkilerinin başlangıcı olarak 1925 yılı gösterilmekle birlikte 1929'da Türkiye Nanking'de ilk diplomatik misyonunu açmıştır (Sayın ve Koçak, 2017:15). 1934'te T.C. Dışişleri Bakanlığı, Doğu Türkistan'daki direniş hareketlerine ilişkin takdir ve memnuniyet bildirirken (Karaca, 2007:223) 1940'da Çin'in, İstanbul'da Konsolosluk açmak için başvurması ilişkileri bir adım daha ileri götürmüştür (Sayın ve Koçak, 2017:15). 1949'da kurulmuş olan ÇHC ile Türkiye arasında 1971'e kadar resmi anlamda bir ilişki gerçekleşmemiştir (Tuna, 2012:115). Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesi neticesinde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından dışlanması neticesinde siyasi açıdan yeni denge arayışları sonucu Çin ile yollar kesişmiştir (Çolakoğlu, 2012:54). Ancak 1990'ların ikinci yarısına dek üst düzey ziyaretler ile ticari ilişkilerin zayıf seyrettiği görülmektedir (Tuna, 2012:115). Bu konuda elbette Doğu Türkistan'ın yaşadıklarının da etkisi bulunmaktadır. Çolakoğlu (2004) bu konuda 1996 yılına kadar Türkiye'nin Doğu Türkistan meselesine dört elle sarıldığını, ülkenin çeşitli yerlerindeki parklara Alptekin'in isminin kazındığını, Çin'in ters söylemlerine rağmen bunun yapıldığını ancak 1996 sonrası durumun değiştiğini ve Ankara'nın Çin'i karşısına almaktan kaçındığını ve 1996 yılından itibaren Doğu Türkistan sorununa mesafeli yaklaşılmaya başlandığını ifade etmektedir.

Dolayısıyla 1980 itibarıyla siyasi arayışlar Çin'le ilişkileri başlatsa da Türkiye'nin güvendiği bir müttefik olmamıştır. Çünkü soydaşların Çin'de yaşadıkları Çin'le ilişkilerin geliştirilmesinde bir gölge olmuştur. Hatta bu konuda Türkiye'de Doğu Türkistan konusunda etnik milliyetçi bir duruş sergilendiği ve fiillere yansıtıldığı görülmektedir. Ancak bu duruşun 1996 sonrasında Çin'in Türkiye için önemli hâle gelmesi ile esnemeye başladığını ve 1998'den itibaren Türkistan meselesinin ötelendiği bir evreye geçildiğini görmekteyiz.

Bu konuda Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit Mayıs 1998'de Çin'i ziyaretinde Uygurlara müdahale etmeme konusunda uyarılmıştır. Ecevit ise "Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Çin'in bütünlüğüne çok büyük önem verdiğini" belirtmiştir. Sonra Ankara'nın bu resmi politikası çerçevesinde Başbakanlık, Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı döneminde 1999 yılı Şubat'ında Türkiye ile Çin arasında ciddi sorun ortaya çıkaran Şincan Uygur

Özerk Bölgesi ile alakalı gizli bir genelge⁴⁰⁹ yayınlamıştır. Devletin tüm birimlerine gönderilen genelge ile “bu bölgenin Çin’in toprak bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerektiği değerlendirilerek, Doğu Türkistan namına faaliyet yürüten vakıf ve derneklerin toplantılarına bakan veya devlet görevlilerinin katılmasına müsaade edilmemesi” istenmiştir (Çolakoğlu, 2004). Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından, İsa Yusuf Alptekin parkının kapatılması, Doğu Türkistan bayrağının indirilmesi ve Doğu Türkistan şehitleri Anıtı’nın yıkılması istenmiş ve bu isteklere olumlu cevap alındığı gibi Doğu Türkistanlıların Çin’e karşı gösteri yapmayı planlayan İstanbul’daki kuruluşlarına karşı soruşturma açılmıştır. Türkiye’den sığınma hakkı talebinde bulunan 13 Uygur aydınından ülkeyi terk etmeleri istendiği gibi Türk vatandaşlığı için başvuran 150 Uygur’a herhangi bir olumlu cevap verilmemiştir (Sayın ve Koçak, 2017:16). Uygur lider İsa Yusuf Alptekin’in ismi verilen parkın adının değiştirilmesi ve Türkiye’de Doğu Türkistan bayraklarının kullanılmasının da yasaklaması gibi alınan kararlara karşı İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan “şiddetle karşı çıkmış ve bu kararın sadece Uygurlara değil, tüm Türk dünyasına bir ihanet olduğunu” belirtmiştir (Dağ, 2014:3). Bu anlamda Erdoğan’ın Doğu Türkistan’ı etnik milliyetçilik anlamında önemseydiği ve Çin ile ilişkileri geliştirme pahasına bundan vazgeçildiğini gösteren fiiller ortaya konmasına karşı durduğu görülmektedir.

Ekim 1999’da İstanbul’da gerçekleştirilen operasyonlarda ise Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü üyesi oldukları belirlenen ve Çin hedeflerine karşı saldırılarla ilişkisi bulunan 10 kişi yakalanmıştır⁴¹⁰. Cumhurbaşkanı Zemin’e Türkiye Cumhuriyeti Devlet Liyakat Nişanı verilmesine ise hem dönemin muhalefet partileri karşı çıkmış hem de aralarında Doğu Türkistanlılar tarafından kurulanlar da dâhil olarak on iki sivil toplum örgütü basın açıklaması ile tepki göstermiştir (Çolakoğlu, 2004). Mesut Yılmaz’ın adımları sonrasında Çin ile ilişkiler özellikle 2001 sonrası ciddi anlamda gelişmeye başlamış ve bu ilişkilerde “Tek Çin” politikası kabul edildiği gibi karşılıklı ziyaretler trafiği yaşanmış ve birçok stratejik anlaşma imzalanmıştır (Çolakoğlu, 2012:57-60).

⁴⁰⁹ 23 Aralık 1998 tarihli ve 1998/36 sayılı genelge.

⁴¹⁰ Çin’in, Doğu Türkistan’da yaşanan Gulca Olayı benzeri olayların Türkiye’den desteklendiğini ileri sürmesi 1999 seçimleri öncesinde Türkiye’deki Doğu Türkistanlıların faaliyetlerine kısıtlama getiren “23 Aralık 1998 tarihli ve 1998/36 sayılı genelge” Doğu Türkistanlıların stratejilerini değiştirmeleri ve mücadelelerini Avrupa ağırlıklı sürdürmeye karar vermeleri ile birlikte önemini yitirirken 5 Temmuz Urumçi Olayından sonra mevcut genelge Eylül 2009/15 sayılı genelge ile gizlice kaldırılmıştır. Çin hükümeti bu genelge kaldırılana dek 10 yıl bu genelgeden yararlanmak suretiyle Türkiye’de Doğu Türkistan’la ilgili yapılması planlanan pek çok etkinliği engellemeyi başarmıştır (Sönmez, 2010:201).

Doğu Türkistan bölgesi stratejik ve ekonomik değerinden dolayı yüzyıllarca istila edilse de yine de Türklerin bağımsızlık elde ederek varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmuştur. Dolayısıyla bu topraklarda etnik anlamda bağımsız bir devlet olma arzusu ve diğer yandan kendi kaderini belirleme arzusu devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu bölgenin bağımsız olmasını istemiş, maddi ve manevi olarak da bunu desteklemiştir. Ancak Türkiye'nin Avrupa karşısında darbelerle bölünen anti-demokratik durumu ve Rusya'nın Türkiye üzerindeki tutumu Türkiye'yi bölgeye karşı etnik milliyetçi bir davranıştan uzaklaşmak zorunda bırakmıştır. Çünkü Türkiye'nin yalnızlaşması bağlamında Türkiye yeni ittifaklara tutunmak durumunda kalmış ve tercihini kendi sınırları çerçevesini taşımayacak bir teritoryal milliyetçilikten yana yapmak zorunda bırakılmıştır. Doksanların ortalarından itibaren Çin ile ilişkilerin gelişmeye doğru evrilmesi ile Doğu Türkistan meselesi de aynı oranda ötelenmiştir.

11 Eylül sonrası süreçte ise Uygur bölgesindeki yasaklama ve engellemelerin “uluslararası terörizme karşı yapıldığı söylemi ortaya konularak” daha da artırılmış ve bu dönemde Ramazan ayı boyunca camiler kapatılarak imamlara büyük baskılar yapılmıştır (Karaca, 2007:236). Ocak 2001’de Çin Dışişleri Bakanı’nın Türkiye ziyareti sırasındaki görüşmede, Çin’den Kıbrıs politikası konusunda destek alınamasa da Çin Başbakanının Nisan 2002’de Türkiye’yi ziyaret etmesi ile ekonomik nitelikli dört anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli’nin 27 Mayıs-1 Haziran 2002 tarihleri arasında Çin’i ziyaretinde Urumçi ve Kaşgar’ı ziyaretine engel çıkarılmamıştır (Çolakoğlu, 2012:57).

Dolayısıyla MHP gibi etnik milliyetçi özellikler yansıtan bir partinin iktidar ortağı olarak var olduğu bir dönemde dahi Doğu Türkistan, “Türkiye’de 1996 öncesi dönemde elinde olan özgürlüğünü yakalayamamıştır”. Ancak hükümetler Çin’e yakınlaşma amacı gütseler de Uygur Türklerinin içinde bulunduğu koşulları yine de önemsemiş ve oraya ziyaretler yaparak dolaylı olarak da olsa Çin’i denetlemek istemişlerdir. MHP lideri bu anlamda ziyaretlerde bulunarak bölgeye verilen önemi göstermiştir.

2000’lerde Çin ile ekonomik ilişkilerin artması bağlamında Doğu Türkistan meselesinde atılan olumlu adımlar sınırlanmışken AK Parti iktidarının vazifeyi devralmasının ertesinde öncelikle Doğu Türkistanlıların Türkiye’deki faaliyetlerine serbestlik getirilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu özgürleştirmenin ardından köklü çözüm üretme konusunda önceki dönemlerdekinden pek de farklı davranılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de ikili

ilişkilerden yararlanma yolu ile Çin'den en azından Uygur halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesine dönük bazı adımlar atması istenebilmiştir. Öte yandan “iki tarafın da asgari beklentilerini bir düzlemde buluşturmak”, AK Parti'nin siyasi hedefi olmuştur (Dağ, 2014:3-4).

Çin bazı olumlu adımlar atmış olsa da Uygur Türkleri konusunda sert tavrını sürdürmüştür. Çin, 2001-2009 yılları arasında diğer bir ifade ile 11 Eylül saldırıları sonrasında Doğu Türkistan İslamî Hareketini (Uygur Türklerini), El Kaide ve Taliban ile bağlantılı olduğunu gerekçe göstererek “terörist” örgüt olarak ilan etmiştir. Diğer bir ifade ile yapılan eziyetlerin meşruluğu terörizmle ilişki kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Çin'de “Uygurlar, Tibetliler ve Moğollar” olarak üç ayrılıkçı hareket varsa da sadece “Uygular” terörist olarak ilan edilmiştir (Sayın ve Koçak, 2017:14). Bu durum Çin'in Türklere olan bakışını göstermeye yetmektedir. Ancak yine de Türkiye'nin siyasi yöneticileri bu durumu dışa vurmaktan ziyade Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını önemseme yönünde karar vermişlerdir.

Bu konuda Erdoğan, 2003 Ocak ayında Genel Başkan sıfatı ile Çin'e yaptığı ziyareti 1996 sonrasında oluşan Pekin politikasının beklentisine uygun olarak “siyasi ve ticari işbirliğini geliştirmeye odaklı” bir şekilde gerçekleşmiş ve Çin basını, Erdoğan'ın “Uygur ayrılıkçılığına karşı olduğu yönündeki sözlerini” takdirle karşılamıştır. Bu ziyarette “Hazineden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan ile Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen”in de olması ekonomi öncelikli bir görüşme olduğunu göstermiştir. AK Parti'nin olumlu adımına rağmen 2003 yılında “Kuzey Irak ile Türkiye'nin” sıkıntı yaşadığı bir dönemde ABD işgali başlamasından sonra Çin, “Kürdistan Bölgesel Yönetimi”yle yakın ilişki kurarak güven sarsıcı bir tavır sergilemiştir. Ancak yine de Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 2005 Şubat'ında Çin'e resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Gül'ün ziyareti de ağırlıklı olarak ekonomik konuları içermiştir. “Çinli şirketlerin Ankara-İstanbul hızlı tren projesi ile GAP'ta yatırımlar yapması” konusu değerlendirilerek 1998'den beri boğazlardan geçişi sürüncemede kalan ve Çin'in Ukrayna'dan hurda olarak aldığı uçak gemisi Varyag'ın geçişine müsaade edilmiştir (Çolakoğlu, 2012:57). Bu müsaade karşılığında Çin tarafından verilen 2 milyon turist sözü yerine getirilmezken bu geminin geçişinde ABD ve Japonya'nın sözünü çiğneyen Türkiye 2008'de Çin'in bu gemiyi savaş gemisine dönüştürmesi noktasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ihlal etmesi yönü ile baskı altında kalmıştır. Öte yandan Türk tarafı 2005 ve 2006 yıllarında uzay teknolojisi ve hava savunma sistemleri konusunda Çin'e işbirliği teklif ederken

2008'deki Çin ziyaretinde Çin Savunma Bakanı Türk Hava Kuvvetleri komutanına Çin'in toprak bütünlüğüne dair desteklerinden ötürü teşekkür etmiştir. 2006, 2007 ve 2008 yıllarında Çin ziyaretlerinde öncelikli gündem maddesi yine ekonomik hususlar olmuştur⁴¹¹ (Çolakoğlu, 2012:59). Atılan bu adımlara bağlı olarak Çin ile artan ticari ilişkilerle 2007 yılında toplam ticaret hacmi 14,3 milyar dolar olurken, 2008'de 17 milyar dolara ulaşmış ve artmaya devam etmiştir (Tuna, 2012:120-121).

Çolakoğlu (2012:58) tüm bu ziyaretlere rağmen “Türkiye'nin, kendisini ilgilendiren çoğu sorunda Çin'den hiç destek alamadığını ve hatta Kosova, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Karabağ sorunlarında Çin'in, Türkiye'nin tezlerine tam zıt yönde hareket ettiğini” belirtmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Haziran 2007'de güvenlik gerekçesi ile PKK faaliyetlerini durdurmak için Kuzey Irak'a askeri harekât düzenlemesine Çin açıkça karşı durmuştur. Öte yandan Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam veya en azından gözlemci üye olmasına Rusya sıcak bakarken Çin olumsuz bakmıştır. Bu sıkıntı Haziran 2012'de ŞİÖ zirvesinde Türkiye'nin Diyalog Ortağı olarak kabul edilmesiyle aşılmıştır (Çolakoğlu, 2012:58-59).

AK Parti Çin ile ilgili ilişkilerinde Çin'in hem teknolojik gücünden faydalanmak istemiş hem de ekonomiyi geliştirmeye dönük adımları önemseyerek politika üretmiş ve bu süreçte Çin'e ciddi katkılar sağlamıştır. Türkiye Çin'den teritoryal milliyetçi çerçevede sınırları ile ilgili bir bakış açısı ile katkı bekleyerek burada ekonomik ilerleme kat ederek milli çıkarı yükseltmeyi, halkı zenginleştirmeyi, Türkiye'yi uluslararası alanda iyi bir konuma getirecek şekilde teknolojik ve ekonomik anlamda geliştirerek itibarını yükseltmeyi istemiştir. Öte yandan Türkiye'nin PKK konusunda ve silah tedariki konusunda da bazı baskılar yaşaması bağlamında bu teritoryal milliyetçiliğin beka kaygısı temelinde Kemalist milliyetçilik çerçevesinde de okuması yapılabilir. Ancak öte yandan bu süreçte sürdürülen iyi ilişkiler ile Çin'den ekonomik gelişme anlamında bir katkı elde edilse de Çin'in birçok konuda sözünde durmayarak Türkiye'yi zor duruma düşürdüğü de görülebilmektedir.

Haziran 2009'da Cumhurbaşkanı Gül'ün Çin ziyaretinde Çin'in Türkiye'de yapacağı yatırımlar, Çinli turistlerin Türkiye'ye yönlendirilmesi, Uygurların bir dostluk köprüsü olması gibi hususlar en üst seviyede vurgulanmıştır (Çolakoğlu, 2012:59). Bu ziyarete iş adamları, akademisyenler, gazeteciler ve milletvekillerinden oluşan bir heyetle gidilerek yeni ekonomik anlaşmalar imzalanarak dönülmüştür (Tuna, 2012:121). Bu ziyaretin peşi

⁴¹¹ 2006-2009 arası Çin ile ortaya konulan ekonomik işbirliği girişimlerine ve ziyaretlere ilişkin detaylı bilgi için bakınız (Çolakoğlu, 2012:58).

sıra 5 Temmuz 2009'da Urumçi'de olaylar patlak vermiş⁴¹² ve Türkiye-Çin ilişkileri yumuşak karnından darbe almıştır. Çünkü Türkiye hem toplum hem de devlet düzeyinde en sert tepki gösteren ülke olmuş ve bu olaylara dair Erdoğan, “adeta soykırım” tepkisinde bulunarak Çin’e dünyada en sert tepkiyi gösteren en üst düzey devlet yetkilisi olmuştur. Çin yönetimi ise bu duruma, alt düzeyde ve düşük tonda karşılık vermiştir. Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Erdoğan’ın kullandığı “katliam” ve “soykırım” gibi ifadelerin “sorumsuzca açıklamalar” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye ile zedelenen ilişkilerin yeniden rayına oturtulmasına önem verdiklerini vurgulamıştır (Çolakoğlu, 2012:59-60). Ayrıca daha sonra İtalya’da gerçekleştirilen G-8 zirvesinden sonra Başbakan Erdoğan, “yapmış olduğu eleştirinin arkasında durduğunu; Uygurlara yapılanın bir ‘soykırım’ı andırdığını, olayı BM konseyine taşıyacaklarını” ifade etmiştir. Erdoğan, “Bir taraftan evrensel değerleri tartışacağız, insan haklarını konuşacağız, diğer taraftan bunlara seyirci kalacağız; bu olacak iş değil” şeklinde, tepkisini dile getirmiş ve sonrasında bazı kuruluşlar Çin’i protesto ederken Çin malları için boykotlar uygulanmıştır (Sayın ve Koçak, 2017:17).

Dolayısıyla AK Parti’nin bu hadise sonrasındaki tutumu etnik milliyetçilik olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde Türklere sahip çıkmak adına dünyanın sessiz kaldığı bir dönemde en yüksek tonda ses duyurulmaya çalışılmıştır. Türklerin soykırıma maruz bırakıldığı ifade edilerek Çin’e baskı yapılması arzulanmıştır. Çin ile olan tüm ekonomik ilişkileri hiçe sayan bu milliyetçi davranış Doğu Türkistan’a verilen önemi göstermiştir. Bu konuda uluslararası camiayı da meselenin üzerine gidilmesi konusunda yönlendirerek Çin ile ekonomik kaygılar ötelenerek AK Parti milliyetçi duruşunu bu meselede sınırların ötesine taşımıştır. Ancak bu kez Çin ile kötü giden ilişkiler Uygur bölgesi üzerinde Türkiye’nin kontrol ve talepte bulunma kudretini elinden almıştır. Dolayısıyla AK Parti Türk dünyasına bakarken etnik milliyetçilik ortaya koymuştur. Bu bakış açısı AK Parti’nin Orta Doğu ve Balkanlara olan bakışındaki Yeni Osmanlıcılığa bir çelişki gibi gözükse de

⁴¹² Uygur başkaldırısı 25 Haziran’ı 26’sına bağlayan gece Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrinde bir oyuncak fabrikasında meydana gelen şiddet olaylarının devam eden etkisi ile gerçekleşmiştir (Urumçi Katliamı, 2021). Bu baş kaldırmayı Çin 5 Temmuz 2009’da büyük bir katliamla cezalandırmıştır. Urumçi’de Uygur Türklerine saldırılması neticesinde resmi kayıtlara göre 197 katledilmiştir. Ancak gayri resmi kayıtlar bu konuda, gayri resmi kayıtlara göre ise bine yakın Uygur Türk’ü katledilmiştir. 1680 kişinin yaralandığını, 1434 kişinin tutuklandığını, binin üzerinde Türk öldürüldüğünü ve hatta Dünya Uygur Kongresi lideri Rabia Kadir’in belirttiğine göre üç bin rakamlarının telaffuz edildiği bildirilmektedir (Urumçi Katliamı nedir? Urumçi’de ne oldu? , 2020). Bu olaylar neticesinde bölgeye 20 bin takviye asker gönderildi, 10 Temmuzda Cuma namazı yasaklandı ve ayrıca yabancı habercilerin şehri terk etmeleri sağlandı, 18 Temmuz’da olayın sorumlusu kabul edilen 196 Uygur kurşuna dizilerek öldürülmüş (Urumçi Katliamı, 2021).

durumu tam olarak böyle yorumlamak doğru değildir. Durum böyle olsa da Gökalp “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” isimli kitabında mukaddes olan şeyleri “millet ve ümmet” şeklinde ifade ettikten sonra bunların karargâhı olan “vatan”ın da iki tane olduğunu ifade etmektedir: “ümmetin vatanı ve milletin vatanı”. Gökalp İslam vatanının Türklerin kendisine ait kısmına “Turan” dediklerini, Osmanlının İslam vatanının bir kısmı olduğunu, Osmanlı vatanının bir kısmının Türk yurdu olarak Turan’ın bir parçası iken diğer kısmının Arap yurdu olarak Büyük Arap vatanının sadece bir parçası olduğunu belirterek Türklerin Turan’ı benimsemelerinin küçük İslam vatanı Osmanlıyı ve büyük İslam vatanını unuttukları anlamına gelmediğini ifade etmektedir (Gökalp, 1976: 85-86). Dolayısıyla AK Parti’nin yaptığı şey bir çelişki gibi gözükse de Türk milliyetçiliğinin muhafazakâr kodlarında bu vardır. Dolayısıyla “çift vatan” bakışı bir çelişki gibi dursa da bir taraftan İslam diğer taraftan Türk toprağına bakış hem Gökalp’in hem de milliyetçiliğin ana temalarıdır. AK Parti’nin bu bakışı milliyetçiliğin güçlü devlet bakışı veya diğer bir ifadeyle devleti güçlü göstermeye dönük yaklaşımı ile uyumaktadır. Çünkü milliyetçilik güçlü devlet inşa etmek istemektedir.

Ancak Çolakoğlu (2012:60)’na göre, Türkiye’nin bu noktada temel kaygısı, “dünyanın hiç bir ülkesinin Urumçi Olayları yüzünden Çin ile ilişkilerini bozmak istemediği bir ortamda” yalnız kalmak olmuştur. Türkiye, Çin ile ilişkilerini bozması durumunda Uygur Türkleri için inisiyatif alma yetisini de yitireceği sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle karşılıklı olumlu adımlar atılmaya ve ortam yumuşatılmaya çalışılmıştır. Sonrasında iki ülke arasındaki normalleşme süreci ekonomik ilişkiler üzerinden yeniden başlamıştır⁴¹³ (Çolakoğlu, 2012:60).

Urumçi Olayları tepkisi sonrasında Türk-Çin ilişkilerini yeniden yumuşatmak için Erdoğan Zafer Çağlayan’ı özel temsilcisi olarak 30 Ağustos-2 Eylül 2009 tarihlerinde Çin’e göndermiş ve Çağlayan, Çin Başbakanı Wen Jiabao’ya Türkiye Başbakanı Erdoğan’ın; “Türkiye Hükümeti ‘Tek Çin’ politikasını tanımaktadır ve ÇHC Hükümeti bütün Çin halkının tek yetkili vekilidir. Türkiye, Çin’in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar veren faaliyetlere izin vermeyecektir. Xinjiang (Doğu Türkistan)’da istikrar, toplumsal uyum ve müreffehin sağlanacağına inanmaktadır” şeklindeki mesajını iletmiştir. Dolayısıyla burada Türkiye kararsız ve değişken politikalar ortaya koymuştur. Kamuoyu

⁴¹³ Devlet Bakanı Çağlayan, 29 Ağustos-1 Eylül tarihlerinde Pekin’de Başbakan Wen Jiabao ile görüşmesi sonrasında Uluslararası Urumçi Fuarına katılmak için olayların yaşandığı Urumçi şehrine gitmiştir. Eylül 2009’da Türkiye-Çin Karma Ekonomik Konsey toplantısına katılmak için yeniden Çin’e geçerek Ticaret Bakanı Chen Deming ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır (Çolakoğlu, 2012:60).

ise bu durumu “bölgedeki Türklerin azınlık haklarının çiğnenmesine göz yumulduğu” şeklinde yorumlamıştır (Sayın ve Koçak, 2017:16-17).

Öte yandan 2010’un Eylül ve Ekim aylarında iki ülkenin askeri uçaklarının Konya’da gizli hava tatbikatları yapması hadisesi de ilişkilerin “normalleşme”ye gittiğini göstermiştir. 7 Ekim’de Çin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye’ye resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ilişkiyi Çin resmi haber ajansı Xinhua, “iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin stratejik iş birliğine dönüştürülmesi yönünde önemli kararlar alındığı” şeklinde yorumlamıştır. Wen Jiabao, yapılan basın toplantısında “her iki ülkenin kendi egemenliğini ve topraklarının bütünlüğünü korumak arzusunda olduğunu” ve “Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanda iş birliğini arttırmak istediklerini” ifade etmiştir. Taraflar 2009’da 14,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ticaret hacminin 2015’te 50 milyar dolara, 2020’de de 100 milyar dolara çıkarılması hedefinde anlaşmaya varmışlardır. Doğu Türkistanlılar ise bu ziyaretin “sus payı” olduğunu ve ticari anlaşmalarla Türkiye’nin “Doğu Türkistan’daki gelişmeler karşısında daha “uzlaşmacı” bir tutum sergilemek mecburiyetinde bırakılmak istendiğini ve özellikle Dünya Uygur Kurultayı şeklindeki barışçıl Uygur kuruluşlarına yönelik duruşunu tarafsızlaştırmak için baskı yapıldığını savunmuşlardır (Tuna, 2012:121-122).

Türkiye, Çin karşısında sert tutum alarak hem Türkiye’nin çıkarlarını riske attığını hem de bağımsızlığını mümkün kılamayacağı Doğu Türkistan üzerine söz söyleme ve talepte bulunma hakkını yitirdiğini fark ettiğinden bu hususta Çin ile ilişkilerini düzelterek Türkiye’nin ekonomik kazancını artırma ve uluslararası alanda Çin’i arkasına alarak itibarını artırma ve dış politikada alternatif fırsatlar yaratma amacıyla olan bir milliyetçilik sergilerken diğer yandan Doğu Türkistan halkının haklarını iyileştirme ve ya kayıplarını azaltma meselesini sorun edinerek mümkün olduğunca bölgenin refahına, kültürünü ve dinini yaşamasına ve özgürleştirilmesine sağladığı katkılar anlamında etnik milliyetçi bir duruş ortaya koymaya çalışmıştır.

Ocak 2010’da Dışişleri Bakanı Yang Jiechi ile Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu görüşmesinde “2012’de Türkiye’de Çin Yılı, 2013’te Çin’de Türkiye yılı yapılması” konusunda anlaşılmıştır. Eylül 2010’da Başbakan Wen Jiabao Türkiye’ye geldiğinde ilişkileri “stratejik ortaklık” düzeyine taşıyacak anlaşmalar imzalanmış, Türkiye ile Çin’in, “öncelikle nükleer enerji olmak üzere enerji alanında işbirliği yapılması ile birlikte ikili dış ticaretin Yuan ve Türk Lirası üzerinden gerçekleştirilmesi” düzenlenmiştir (Çolakoğlu, 2012:60). Dışişleri Bakanı Davutoğlu 28 Ekim-2 Kasım 2010 sürecinde gerçekleştirdiği

Çin ziyareti esnasında ikili anlaşmaların takibini yaptığı gibi “Pekin, Şanghay ve Şian” ile birlikte “Urumçi ve Kaşgar”ı da ziyaret etmesinin mümkün olması Çin tarafının jesti olarak yorumlanmıştır⁴¹⁴. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Xi Jinping Şubat 2012’deki Türkiye ziyaretinde nükleer enerji ve demiryolları başta olmak üzere önemli projeler gündeme gelirken 5.000 km’lik bir demiryolu ağı döşetme meselesi planlanmıştır. Dolayısıyla “Çağdaş İpek Yolu” projesi de Türkiye’nin Çin, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ticareti açısından son derece önemlidir. Nisan 2012’de Başbakan Erdoğan Çin’e yaptığı ziyarette Urumçi’den başlayarak Pekin ve Şanghay’ı ziyaret etmiş ve Suriye ve Arap baharı konusunda anlaşılmasa da, “Orta Doğu’daki siyasi gelişmelerin ikili ilişkilere olumsuz yansımaması konusunda mutabık kalınmıştır” (Çolakoğlu, 2012:61).

Bu gelişmeler neticesinde 2015 yılı sonunda ticaret hacmi 27,8 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Bu rakam mevcut hedefin çok altında olsa da bu rakamla birlikte Çin, Türkiye’nin dünya genelinde ikinci, Asya-Pasifik bölgesinde ise en büyük ticari ortağı hâline gelmiştir. Dış ticaret dengesi ise Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. Ancak ÇHC’nin Türkiye’ye 2002-2014 döneminde yaptığı doğrudan yatırım miktarı 700 milyon ABD doları düzeyinde iken 2014 yılı itibarıyla Türkiye’deki ÇHC yatırımlarının 1,7 milyar ABD dolarına ulaştığı görülmektedir (Çobanoğlu, 2017:48).

Dolayısıyla Çin ile ciddi boyutlara ulaşan ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Çin’in yaptığı yatırımlarda önceki dönemlere kıyasla önemli rakamlara ulaşıldığı, bazı konularda stratejik ortak şeklinde hareket edilebildiği ve Doğu Türkistan ziyaretleri ile bölgenin önemsenmeye devam edildiği görülmektedir. Ancak her ne kadar Türk tarafının ekonomik kazançlar elde etmesi söz konusu olsa da Çin tarafı da “Türkistan İslam Partisi”ni Türkiye’ye terör örgütü olarak benimsetmeyi başarmıştır.

Bu anlamda 2017 yılı Ağustos ayında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Çinli mevkidaşı Wang Yi ile Pekin’de düzenlenen basın toplantısında “Çin’in güvenliğini kendi güvenliğimiz gibi görüyoruz. Gerek ülkemizde gerek bölgemizde Çin’e yönelik hiçbir olumsuz faaliyete izin vermiyoruz” şeklinde konuşarak ayrıca Türkiye’nin “Tek Çin” politikasına destek verdiğini belirtmiştir. Öte yandan Çavuşoğlu temaslarını sürdürürken Reuters Türkiye’nin

⁴¹⁴ Bu süreçte Türkiye, Çin makamlarına sürekli olarak Uygurların “siyasi ve kültürel haklarının korunması” için taleplerini iletmıştır. Türkiye tıpkı, “1990 sonrasında Bulgaristan Türklerinin Türkiye ve Bulgaristan arasında bir dostluk köprüsü hâlini aldığı gibi, Uygur Türklerinin de Türkiye ile Çin arasında yakınlaştıracı bir unsur olmasını istemektedir”. Bu noktada atılan bir adımla 2011 yılında “Hainan Havayollarının Şanghay-Urumçi İstanbul seferlerine başlaması”, Doğu Türkistan’ın Türkiye’ye daha rahat açılmasını sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca Türk firmalarının Urumçi’de yatırım yapması söz konusu olmuştur (Çolakoğlu, 2012:62).

“Türkistan İslam Partisi’ni ‘terör örgütü’ olarak tanıma kararı aldığını” belirtmesi bu konuda Türkiye’nin duruşunun değiştiği şeklinde değerlendirilmiştir. Çavuşoğlu’nun bu söylemleri ile ilgili Dünya Uygur Kurultayı’nın Sözcüsü olan Dilxat Raxit’in “Türk Dışişleri Bakanı’nın açıklamaları bizi şaşırttı ve endişelendirdi. Çin’in amacı ekonomik baskı yolu ile Uygurların siyasi haklarını kısıtlamak. Ancak Türk halkının yanımızda durmaya devam edeceği konusunda umudumuz sürüyor” şeklinde açıklama yapmıştır. Öte yandan Çin’de 2018 yılının “Türkiye Turizm Yılı” ilan edilmesi ve Çavuşoğlu’nun dünyada yüz milyon turistin üç milyonunun Türkiye’ye gelmesini beklediğini belirtmesi ve Çin ile son zamanlarda sürdürülen “İpek Yolu’nu yeniden canlandırmayı hedefleyen Kuşak ve Yol adlı ticari proje” gibi hususlar Türkiye’nin “ekonomik” temelde olaya yaklaştığını göstermektedir (Türkiye’nin Doğu Türkistan politikası değişiyor mu?, 2017).

Öte yandan Çamlıbel (2019), yazısında New York Times’ın yayınladığı Uygur Türklerine dair yapılan “olağanüstü yöntemlerle olağanüstü eziyetlerin belgelerinin” “emirlerin en üstten geldiğini kanıtlaması” üzerine Amerika’nın Çinli yetkililere bu konuda engelleyici bir baskı uygulamak adına bir yasa çıkardığını ve hatta baskı uygulayan yetkililerin ismini de Amerika’nın istediğini belirtmektedir. Çamlıbel (2019), Amerika’da durum böyle iken Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 3 Temmuz 2019 Pekin ziyaretinde Pekin’de Xi Jinping ile görüştüğünü ve Çin’in resmi haber ajansı Xinhua’ya verdiği röportajda Uygur Özerk Bölgesi’nin Çin’in ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgularken Xi Jinping rejiminin Uygurlara yönelik baskı ve zulüm politikalarını eleştiren tek bir cümle ortaya koymadığını; tam aksine “Türk-Çin ilişkilerindeki uyumun bozulmasına müsaade edilmeyeceğini ve Türkiye’nin aşırılığa karşı olduğunu” belirten bir söylem benimsenerek bu söylemin Çin medyasında “Erdoğan’ın Çin’in Sincan’a yönelik aşırılık ve terörle mücadele politikasına destek verdiği” şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir. Erdoğan’ın bu tavrı da “dünyada Doğu Türkistan’la ilgili bir karşı duruş sergilenmesine karşın” ekonominin daha önemli olarak önemsendiği bir ekonomik çıkar odaklı bakış ortaya konduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Ancak 2019 Temmuz ayı bitmeden Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun, Türkiye’nin 10 kişiden oluşan bir gözlem heyetini, Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ne (Doğu Türkistan) göndereceğini açıklaması dikkatleri çekmiştir. Çavuşoğlu da “Tek Çin çatısı altında Uygurların huzur ve barış içinde yaşamalarını istediklerini ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Çin ziyareti esnasında Çin Devlet Başkanı’nın bir heyet gönderilmesi daveti ortaya konduğunu ve heyet gönderileceğini ve oradaki olayların yerinde görüleceğini bildirmiştir

(Çin'in davetiyle Doğu Türkistan'a gözlem heyeti gönderilecek, 2019). Ancak üzerinden ciddi bir süre geçmiş olmasına rağmen heyet gönderme sözünün gerçekleşmediği görülmektedir (Diktepe, 2019). Hatta Çin'e Doğu Türkistan ile ilgili gönderilecek heyetten neredeyse vazgeçildiği de Çavuşoğlu'nun 14 Şubat 2020'de düzenlenen 56'ıncı Münih Güvenlik Konferansı'nda Çin Dışişleri Bakanı Wang Li ile yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır. Bu konferansta Çavuşoğlu ve Wang Li ile bir araya gelerek düzenledikleri basın toplantısında Çavuşoğlu, Türkiye'nin "Uygurların tüm haklara sahip olması dileğini vurgulamış" ve "Çin'in bütünlüğünü desteklediklerini" bildirmiştir. Çin hükümetinin Türkiye'yi Sincan bölgesine bir heyet göndermeye davet ettiğini ancak "bu konuyu Çin aleyhine kullanan ülkeler olduğunu ve Türkiye'nin o tür propagandalara katılmıyor olduğunu" ifade etmiştir. Çavuşoğlu, Türk heyetinin Çin'i ziyaret edip etmeyeceğinin henüz belli olmadığını, terörden çeken bir ülke olarak Çin'de terör saldırılarının olmasına karşı olduklarını ancak bir teröristin "Türk, Uygur Türkü, Hun Çinlisi, Budist ya da Hristiyan" da olabileceğini ve tek bir terörist için tüm Uygur Türklerinin terörist olarak nitelenmesinin doğru olmadığını Çinli yetkililere her görüşmede söylediklerini ifade etmiştir (Kashgarian, 2020).

Esasında bu konuşmada Çavuşoğlu, Çin'in her terör saldırısında Uygurları sorumlu tutmaması gerektiğini, Türkiye'nin provokatörlere fırsat vermediklerini ve bu nedenle Uygur Türkleri konusunda bu güvenin boşa çıkarılmaması gerektiğini işaret etmiştir. Türkiye'den bir heyetin oraya gitmesi Çin'i yapacaklarından geri durdurmaya yetmeyeceği için her defasında terör unsurları olarak Türklerin görülmemesine dönük bir etnik milliyetçi sahip çıkma duruşu gösterilerek güveni boşa çıkarmama ve Uygur halkına özgürlük ve haklar verilmesi konusunda ikna etmeye dönük davranılması o dönemde daha kazançlı görülmüştür. Dolayısıyla Çin'deki Uygur Türklerinin birer Çin vatandaşı gibi eşit haklara sahip olmasını istemeleri anlamında da esasında bir liberal çok-kültürcü beklenti ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Çin, Türkiye'nin zaman zaman ortaya koyduğu Doğu Türkistan konusundaki savunmacı tavrına karşılık, Doğu Türkistan konusunda Türkiye'ye baskısını artırarak ve Türkiye'nin söylemlerini iç işlerine müdahale olarak değerlendirerek adeta PKK'yı Türkiye'ye karşı destekleyeceği konusunda gözdağı vermiştir (Dağ, 2014:3). Karaca (2007:241-242) ise bu konuda 56. hükümet tarafından çıkarılan 1998/36 numaralı gizli genelgenin gerekçesinin Çin ile olan ekonomik ilişkilerin sarsılmasına mani olmak ve dost bir ülkenin iç işlerine müdahale etmekten uzak olmak olarak belirtildiğini ancak bu iki

gerekçenin de gerçekleri yansıtmadığını, Çin'in ekonomik anlamda Türkiye'ye daha fazla değer vermek durumunda olduğunu ve ayrıca Çin'in Doğu Türkistan konusunda Türkiye'nin iç işlerine çok daha fazla müdahale ettiğini çalışmasında açıklamıştır.

Çin, Doğu Türkistan'da olanların bir iç mesele olduğunu ve karışılmasını istemediğini ortaya koymasının yanında orada olanların dışarıya yansımaması için de olağanüstü bir gayretle sansürleme işine girişmektedir. Öte yandan Çin'in diğer ülkeler ile olan ekonomik ilişkileri de Doğu Türkistan konusundaki baskı söylemlerini sessizleştirmektedir. Çin'in BM'nde veto yetkisi olması da Çin'in zulmünü örtbas eden diğer bir bağlayıcı unsurdur. Bu nedenle BM yetkililerine bölge gösterilmemektedir (Sayın ve Koçak, 2017:20). Bunun dışında İsrail ve Yahudi koruyucusu olan ABD bu konuda aktif bir adım yürütemezken AB ve İKÖ Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu da söylemlerinin şiddetine (!) bakılırsa temenni ve iyi dilek ötesine geçememiş gözükmektedir (Çobanoğlu, 2017:21).

Çin, politika olarak Doğu Türkistan'ı elinden çıkarmayı düşünmediği gibi bölgenin “sosyo-kültürel ve etnik yapısını” da değiştirmeyi sürdürmektedir. Bölgeyi cahil bırakarak alana Çin nüfusunu hâkim kılmak gayretindedir. Kültürel homojenleştirme girişimlerinin yanında bölgede yaptığı nükleer denemelerle birçok insanı ölüme sürüklemektedir. Devam eden süreçte doğum oranlarını da sınırlayan Çin, kürtaj programı da uygulamaktadır (Sayın ve Koçak, 2017:14).

Çolakoğlu (2004) ise böyle bir ortamda, Türkiye'yi Çin'e mecbur bırakan bazı hususları işaret etmektedir. Buna göre Ankara üç temel unsurun etkisinde Çin'e yaklaşmaktadır: “Birincisi Türkiye tarafı Çin'i ucuz ve Batı'ya alternatif bir silah satıcısı olarak görmektedir. İkincisi Türkiye, hızla gelişen ve oldukça geniş bir pazar hâline gelen Çin'deki ekonomik çıktıdan pay almak istemektedir. Üçüncüsü, BMGK'nin beş daimi üyesinden birinin Çin olması nedeni ile ÇHC ile kurulacak pozitif ilişkiler sayesinde Ankara, ABD ve AB'nin Türkiye üzerinde yarattığı siyasi ağırlığı Çin ile dengelemek istemektedir”. Türk dış politikası karar vericileri bu nedenlerle Çin'le iyi geçinebilmek için Doğu Türkistan sorununu göz ardı etmeye çalışmaktadırlar. Çin ile ekonomik ilişkiler ise Türkiye'nin ekonomisine değer katacağı ve bölgede siyasi değerini yükselterek strateji açılımını artıracığı için önemlidir (Çolakoğlu, 2004). Tuna da Çolakoğlu'nun belirttiği gerekçeleri desteklemektedir. Tuna (2012:120), “Türkiye'nin Çin'den sağlayacağı ekonomik ayrıcalıklar ve uluslararası koşullarda elde edeceği siyasi destek karşılığında Doğu Türkistan meselesini Çin lehine sonuçlandırırken bölgede yaşayan Türklerin

kültürel, siyasi ve ekonomik haklarını korunma ve geliştirilme işini tamamıyla Çin'in tasarrufuna bıraktığını” bildirmektedir.

Susanne Schröder⁴¹⁵, dünya genelinde Müslümanların haklarını savunma iddiasında olan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Uygurlarla ilgili politika değişikliğinin sebebini: “Türkiye'nin Batı ile ilişkileri kötüleşti. Türkiye siyasi alternatif ve bu bağlamda da Çin ile ittifak arayışında. Ayrıca Türkiye ekonomisi zorda ve acilen iyi ticari ilişkilere ihtiyacı var” şeklinde bir gerekçeye dayandırmıştır. Schröder Türkiye'nin önceki dönemlerde Uygur Türklerine yapılanları soykırım olarak değerlendirip onların bağımsızlığını desteklerken sonrasında bu politikasını değiştirmesini şu şekilde açıklamıştır (Türkiye Çin'in Uygurlara baskısına neden sessiz kalıyor? , 2019):

Uygurlara uygulanan baskılar büyük ölçüde Batı tarafından eleştiriliyor. Bir kaç yıl öncesine kadar Türkiye Uygurlardan yana tavır alıyordu. Hatta Erdoğan 2009 yılında bir soykırımdan söz etmişti. Erdoğan Uygurların bağımsızlık hareketini uzun süre desteklemiş, siyasi liderlerini Türkiye'ye kabul etmiş, iltica hakkı tanımış ve siyasi faaliyet göstermelerine izin vermişti. Bu Erdoğan için Pantürkizm'in ya da ümmetçiliğin ve Uygurların koruyucusu olmanın bir gereği idi. Bu tamamıyla değişti. Türk dışişleri bakanı 2017'de sürgündeki Uygurlara karşı sertleşme mesajı verdi. Artık günümüzde onlara gösteri ve siyasi faaliyet izni verilmiyor. Hatta kimisi tutuklandı. Hatta Erdoğan, bu yılın yaz aylarında yaptığı Çin ziyaretinde Pekin yönetiminin azınlık politikalarını övdü.

Seyit Tümtürk⁴¹⁶de Schröder'i destekler ifadeler kullanmış ve Amerika'nın Sesi'ne, “Türkiye'nin Uygurlara yönelik politika değişikliğinin Çin'in ekonomik etkisinin yıllar içinde artmasından kaynaklandığını” belirtmiştir. Çin'in Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri “hızlı demiryolu hattı, köprü ve nükleer enerji santrali inşaatları” gibi çeşitli altyapı yatırım projeleriyle genişlemiştir. Tümtürk, “Türkiye'nin Uygur meselesindeki suskunluğunun 2016 darbe girişiminden sonra ortaya çıkan siyasi ve ekonomik belirsizliğin körüklediği jeopolitik ve stratejik ihtiyaçlardan ve Türk-Amerikan ilişkilerinde son zamanlarda yaşanan gelişmelerden” kaynaklandığını ifade etmektedir. Tümtürk, bu yatırımların Türkiye'yi Çin kaynaklı paraya bağımlı hâle getirdiğini savunmuş ve Çin'e olan bu bağımlılık nedeni ile Çin'e sert bir tepki ortaya konarak Türk ekonomisinin olumsuz etkilenmesinden çekinildiğini ifade etmiştir (Kashgarian, 2020).

Bu konuda dikkate değer bir açıklamayı ise Okur'un çalışmasında görebiliriz. Erdoğan'ın da ağızından defalarca dinlediğimiz ve önemine dair mesajlar aldığımız üzere Çin ile ilişkilerde bir “Yeni/Modern İpek Yolu” projesi dikkat çekmektedir (Erdoğan: Modern İpek Yolu vatandaşlarımızın hayat standardını artıracak, 2017; İpek Yolu canlanacak:

⁴¹⁵ Frankfurt Küresel İslam Araştırmaları Merkezi (FFGI) Direktörü Prof. Dr.

⁴¹⁶ Kayseri'deki Doğu Türkistan Milli Meclisi Başkanı.

Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, 2021). Bu konuda Okur (2017:50) Çin'in tarihi süreçte daha önce defalarca olduğu gibi olası bir deniz ablukasına karşı kara güzergâhına yöneldiğini ve günümüzde de benzer bir şekilde tehlikeyi sezmesiyle yeniden kara yolu ile bir çözüm aramaya yöneldiğini belirtmektedir. Öte yandan Çin'in enerji ihtiyacının borular aracılığı ile karadan gelmesi ve Avrupa ile kurulan ilişkiler de böyle bir yolun önemine işaret etmektedir. Çin için belirginleşen üç yoldan ikisinde "Rusya ve İran gibi ülkelerin güç dengesi pazarlığı ve güvenlik açığı nedeniyle" riskler mevcut olsa da Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu "Orta Koridor"un bu konuda Çin için daha ehemmiyetli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yakın gelecekte Türklerin Çin ile bir rekabete girişebilecek kudrete erişemeyeceği düşüncesi bu konuda orta koridoru daha önemli hâle getirmektedir. Yazar bu konunun, Uygur meselesinin Çin için bir problem yaratmayacak şekilde çözüme kavuşturulmasını zorunlu hâle getireceğine işaret etmektedir (Okur, 2017:50-53). Dolayısıyla Çin'in karadan bir koridorla Avrupa'ya güvenli bir şekilde bağlanma isteği ile AK Parti'nin bu konuda enerji borularının ve ulaşım yollarının Anadolu'dan geçmesi için özellikle İstanbul'da her iki yakayı farklı yollarla birbirine bağlama girişimleri, "pragmatik anlamda ticari gelişme ve ekonomik kazanç beklentisinin" Uygur Türklerine ilişkin politika sürecinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu beklenti de AK Parti için, hem etnik milliyetçiliği hem de Müslümanların koruyucusu olma güdüsünü ötelemeye yetmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'deki bu dönüşümün sebebi ilgili, yazarlara göre Türkiye'nin uluslararası arenada Çin'i yanına almak istemesi ve ekonomik olarak elde etmek istedikleridir. Özellikle 2016 sonrası süreçte Türkiye'nin iç politikada yaşadıkları, ABD ile Orta Doğu'da birbirine zıtlaşan yaklaşımları ve ABD'nin silah konusunda uyguladığı ambargolar, AB'nin Kıbrıs başta olmak üzere birçok konuda ikircikli yaklaşımı da bu süreçte Türkiye'yi beka kaygısı temelinde tedirgin ederek Kemalist milliyetçi bir bakışla Çin'le yakın olmaya ve Doğu Türkistan konusunda alttan almaya zorlamaktadır. Bu bağlamda dünyanın ayağa kalktığı bir evrede Türkiye Çin'e karşı güven ortaya koymuş ve bölgeyi ziyaret etme konusunda aceleci davranmayarak bu ziyareti ötelemeyi tercih etmiştir. AK Parti bu süreçte etnik milliyetçi duruşunu bir kenara bırakmakla birlikte yumuşak karnı olan ekonomik çıkardan taviz vermemek ve sınırları içerisinde güçlenmek gayretinde olmuştur. Öte yandan Orta Doğu ve Azerbaycan konusunda Yeni Osmanlılık için ekonomik tavizler vermeye hazır olan AK Parti'nin Doğu Türkistan konusunda bu tavrı sürdürmemesi büyük bir değişkenliği ortaya koymaktadır.

Kashgarian⁴¹⁷, Türkiye'nin AK Parti Döneminde başlarda Uygur Türklerine ciddi anlamda sahip çıktığını ancak sonrasında bundan vazgeçtiğini belirterek ortaya konulan değişkenliği ifade etmektedir. Türkiye Uygur Türkleri için haykırışını ve savunusunu 2010 yılı sonuna kadar sürdürmüş ve 2003'den itibaren aynı zamanda "Arakanlı, Keşmirli ve Filistinli" Müslümanların da lideri olarak ön plana çıkmaya devam etse de burada Uygur Türklerine karşı koruyuculuğu bir bakıma bırakmıştır. Yazar, 2019 Ekim'inde "Çin'in Müslüman Uygurlara uyguladığı zulmü sona erdirmeye çağırarak için hazırlanan ve 23 ülkenin katıldığı ortak açıklamaya" Türkiye'nin katılmadığını bildirmektedir. Uygur haklarını savunanlar, Çin'in 2017'den bu yana uyguladığı politikaları küresel çapta eleştirirken Erdoğan hükümetinin eleştirilerinde kullandığı dil son yıllarda oldukça yumuşamıştır (Kashgarian, 2020). Sayın ve Koçak (2017:10) ise, "ÇHC'nin Uygur Türkleri üzerinde uyguladığı baskı ve şiddet içerikli tavrına karşın Türkiye'nin sadece arabulucu olma rolünü üstlendiği"ni belirtmektedirler.

Dolayısıyla Türkiye hem Türkiye'deki iç şartların (FETÖ saldırısı, ekonomik sorunlar gibi) yarattığı zorluklar hem de dışarda ABD'nin tavırları, AB'nin uyguladığı çifte standartlar gibi gerekçelerle birlikte uluslararası camiada yeni ittifaklara ihtiyaç duyması ve ekonomideki kayıplarını yeniden kazanmak istemesi bağlamında iktidarının ilerleyen yıllarında Doğu Türkistan konusundaki taleplerinde çok fazla kararlı olamamış ve bu konuda etnik milliyetçi bakışını yumuşatarak Anadolu ile sınırlı olan ve beka kaygısını da gözetken teritoryal milliyetçi bir beklenti ile Çin'e yaklaşmak durumunda kalmıştır. Bu anlamda Anadolu halkının öncelikleri AK Parti'nin taleplerinde Çin politikasına yansımış ve Türkiye'nin uluslararası anlamda şahsi çıkarlarının artırılarak, ekonomide ilerleme kaydedilip ulusal gurur sağlanarak adına Türkiye'nin ekonomik çıkarı gözetilmek durumunda kalınmıştır. Özellikle son dönemlerde birçok ülkenin Doğu Türkistan konusunda Çin'e yaptırım uygulama kararlılığında olduğu bir evrede Türkiye Çin'e yakın bir politika izlemek durumunda kalan ve duygusal hareket etmeyi Türkiye'nin zararına gören bir değişimi benimsemiştir. Türkiye bu süreçte iç politikada ortaya çıkan Doğu Türkistan temelli etnik milliyetçi baskıyı azaltmak için medyayı da arkasına⁴¹⁸ alarak Uygur Türklerinin durumunun iyi olduğuna dair yayınlar yaparak böylece iç politikada

⁴¹⁷ 21 Şubat 2020 tarihli yazısında.

⁴¹⁸ Bu konuda 2017 yılında TRT Haber'de yayınlanan 9 dakika 43 saniyelik bir video ile Uygur Türklerinin kültürlerini yaşayabildikleri, iyi eğitim alabildikleri, geleceğe umutla bakabildikleri, Çin'lilerin Uygur kültürüne sahip çıkmak için restorasyonlar yaptığı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (TRT Haber Türklerin Ata Yurdu Uygur Özerk Bölgesi'nde, 2017).

milliyetçiliği yatıştırabilmiştir. Tüm Müslümanların lideri olduğu söylemini her ortamda yansıtan AK Parti, Doğu Türkistan konusunda ekonomiyi daha öncelikli görmektedir. Bu anlamda Doğu Türkistan meselesinde etnik ya da Yeni Osmanlıcı değil teritoryal bir milliyetçiliğin önemli hâle geldiği görülebilmektedir.

Bu anlamda Erdoğan'ın, Doğu Türkistan meselesine duygusal bakılmasının Türkiye için olumsuz sonuç doğuracağını belirtmesi bu düşünceleri desteklemektedir. Erdoğan: “(...)Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir karşı devletle ilişkilerini düşünmeden duygusal bazı hareketler içine girerek bedelini, faturasını gerek kendi soydaşlarına gerekse Türkiye Cumhuriyeti devletine ödetiyorlar. Atacağımız başka adımlar da var” şeklinde durumu değerlendirerek gerekirse Türkiye’den Doğu Türkistan’a bir heyet gönderilmesine Çin’in açık olduğunu belirtmiştir (Erdoğan’dan Doğu Türkistan açıklaması, 2019). Ayrıca Erdoğan bir diğer konuşmasında: “(...)Çin’le atacağımız ortak adımla hem İslam dünyası hem de Çin’in kendi coğrafyası olarak baktığımız yerlerde, Çin’in BMGK’deki konumunu da ele aldığımızda bu konuları değerlendirmek bizim için çok daha rahat ve güçlü olacaktır. ‘Dünya 5’ten büyüktür’ derken bizim yanımıza birilerini almamız lazım(...)” şeklinde Çin’in bu güçlü yönüne ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir (Erdoğan’dan Doğu Türkistan açıklaması, 2019).

Dolayısıyla, Erdoğan konuşmaları ve tavırları ile esasında, sert şekilde davranılarak da Çin’in zulümden dönmesinin mümkün olmadığını, duygusal hareket edildiğinde ise ekonominin zarar görmesi sonucunda Türkiye halkının zarar görmesine karşın Doğu Türkistan’ın da feraha ulaştırılamadığını, sakın kalınarak bir şeyler koparılabileceğini ve BMGK’nda Çin’in desteğine ihtiyaç duyulduğunu işaret ederek meseleye gerçekçi yaklaşılmasını işaret etmiştir. Bu anlamda Filistin meselesinde taviz vermeyen ve her türlü ülkeyi karşısına almaktan çekinmeyen Türkiye’nin Doğu Türkistan konusunda bu şekilde tavizkar davranması ve Filistin konusunda Yeni Osmanlıcı davranan AK Parti’nin Doğu Türkistan’ın hem Türk hem de Müslüman olmasını bir yana bırakarak Türkiye’nin ekonomik çıkarı perspektifinde davranması bir politik değişkenliği ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak AK Parti, ilk başlarda Çin karşısında Doğu Türkistanlı soydaş ve dindaşlarımızın Türkiye’de özgür hareket ederek Çin konusunda yaptıkları faaliyetleri desteklese de sonraki evrede şartlar ve politikalar değişmiştir. Sonrasında ise Çin ile olan politikalarında kamu diplomasisi ve yumuşak güç temelinde, ileri düzey bağımlı hareket temin ederek Doğu Türkistan bölgesinde daha aktif hâle gelmek ve küresel etkileyici

olmak istemiştir. Bu süreçte Çin'in çoğu kez Türkiye'yi yalnız bırakmasına rağmen iki ülke arasında ekonomik anlamda ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Doğu Türkistan meselesinde Çin ile mümkün olduğunca zıtlasmadan ileri adımlar atmaya çalışılmıştır. Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Başkanlığı döneminde Doğu Türkistan meselesinde çok keskin konuşmuş olmasına rağmen Başbakanlığı döneminde sert söylem ortaya koymaktan kaçınsa da 2009'da Urumçi'de patlak veren olaylar ve devamındaki zulüm karşısında neredeyse dünyada tek başına Çin'e, masum insanları öldürdüğünü ve soykırım yaptığını haykırarak Çin'i karşısına alan bir görünüm sergilemiştir. Bu yönü ile hem Müslümanların koruyucu bir lideri olarak muhafazakâr milliyetçilik (Yeni Osmanlıcılık) ortaya koysa da diğer yandan soykırım yapıldığını ifade ederek etnik anlamda bir milliyetçilik sergilenmiştir. Bu anlamda Türk kültürünün yaşatılması, Türk ırkının muhafazası, Türklerin ülkelerinde bağımsız yaşayabilmeleri anlamında bir etnik milliyetçilik ortaya konmakla birlikte bu tutumun bir Turancılık ideali yansıtmadığı görülebilmektedir. Çünkü Türkler, Çin tarafından farklı bir etnik yapıda oldukları için ve kendilerine ait toprakları teslim etmedikleri için zulüm görmektedirler. Dolayısıyla Çin'in emperyalist tutumuna karşı durulmaktadır. Bu anlamda Doğu Türkistan halkının Çin boyunduruğundan kurtularak kendi milleti ile kendi toprağında kendi kültürünü yaşaması ve sömürülmemesi istenilmektedir.

2009'da patlak veren Urumçi Olayları sonrası yeniden ilişkiler düzelmeye gitmiş ve Çin'in "Tek Çin" politikasını onaylayan ifadeler benimsenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Doğu Türkistanlıların faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum 1990'ların ortalarında Türkiye'nin siyasi liderlerinin yöneldiği yöntem olması ile de tarih tekerrür etmiştir. Böylece Türkiye, Türk milli ekonomisine dair bir fayda sağlama ve Çin'in BM'deki gücünden yararlanma isteği bağlamında ekonomik ve yönetsel açıdan çıkar odaklı bir milliyetçilik sergilemiştir. Bu yaklaşımla ayrıca Çin'le ılımlı hâle gelen ilişkiler bağlamında Doğu Türkistanlılar için söz sahibi olmaya dönük stratejik yakınlık sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu tavırlarla da dönem dönem Doğu Türkistan topraklarını ziyaret etme ve onlar için olumlu düzenlemeler talep etme hakkını elde edebilmiştir. Bu süreçte ekonomik faydaları nedeniyle Çin'i memnun eden söylemler ve eylemler ortaya konulmuştur. 2017'de Çin tarafından, Türkistan İslam Partisi "terör örgütü" olarak tanıtılırken ve 2019'da Çin'de Doğu Türkistan'a zulüm belgeleri ifşa edilip dünyanın birçok yerinden tepkiler yağarken Türkiye "Türk-Çin ilişkilerindeki uyumu kimsenin bozmasına izin vermeyiz. Türkiye aşırılığa kesin bir şekilde karşıdır" şeklinde söylemlerle

Çin’e desteğini sürdürmüştür. Ayrıca bu konuda medya aracılığı ile iç politikada milliyetçi tutum kırılmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile Türkiye zaman zaman Doğu Türkistan’ın koruyucusu olup Çin’e ters davranırken zaman zaman da Çin’e yakınlaşıp, tavırları ile Doğu Türkistanlıları yalnızlaştıran bir politika değişkenliği/değişimi içerisinde olmuştur. Bu durum, esasında AK Parti’nin zaman zaman teritoryal zeminde ekonomik çıkar ve uluslararası itibar sağlama anlamında siyasi çıkar elde etmeyi temin etmesini ifade ederken diğer yandan etnik temelli milliyetçilik ile Dünya Türklerine sahip çıkma görüntüsü vermesi anlamına gelmektedir.

5.5.2.Azerbaycan ile İlişkilerdeki Gelişmeler

Türkiye’nin her bir Türki Cumhuriyet ile ilişkileri birbirinden farklı seyretmekle beraber, Azerbaycan özellikle Türkiye’ye sınır olarak yakın olması ile ilişkileri diğerlerine kıyasla daha güçlü seyretmiştir. Azerbaycan’la “tek millet iki devlet” vurgusu çok güçlü olmakla beraber her iki ülkenin enerji boru hatlarının birbirine bağlanması ve ileri düzey savunma anlaşmaları yaparak birbirlerine işbirliği ile bağlandıkları görülmektedir. Öte yandan Azerbaycan’ın en önemli sorunu olan Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan’a karşı en büyük destekçisi Türkiye olmuştur. Bu konuda ara ara istisnalar yaşansa da Türkiye’nin Ermenistan’a olan sınırını kapadığı bir süreç yaşanmıştır (Kasım, 2018:252-253).

Türkiye’nin Azerbaycan Özerk Bölgesi Nahcivan ile 17 km uzunluğunda bir sınır bağlantısı bulunsada -Karabağ Ermenilerden kurtarılmadan evvel- Nahcivan’ın Azerbaycan ile kara ulaşımı bulunmamaktaydı. Çünkü Ermenistan’ın Karabağ’ı işgal etmesi ile bu bağlantı yolu ortadan kalkmış ve böylece Türkiye ile Azerbaycan arası karayolu ortadan kaldırılmıştı. Rusya, “Azerbaycan ve Türkiye’nin” birlikte hareket edip güçlenmesinden çekinerek Ermenistan’ın bu alana girmesini desteklemişti (Türkiye’nin Komşusu: Azerbaycan Özerk Bölgesi Nahcivan, 2015). Ermenistan’ın Karabağ’ı elinde tutması Azerbaycan’ın % 25’ini işgal altında tutması anlamına gelmekteydi (Mikail, 2015:1069).

Diğer yandan Türkiye ile Azerbaycan’ın dikkat çeken bir kardeşlik bağına sahip olduğu görülmektedir⁴¹⁹. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerin ilk olarak

⁴¹⁹Bu kardeşlik bağını Ulu önder Atatürk “Azerbaycan’ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir” şeklinde, Umum milli lider Haydar Aliyev ise “Biz bir millet, iki devletiz” ifadesiyle tanımlamaktadır (Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler, 2020).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinden sonra başladığı görülmektedir⁴²⁰ (Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler, 2020). Sonrasında ise Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmış ve 1990'ların başında Azerbaycan'ın bağımsızlığına kadar olan süreçte Ankara ile Bakü arasındaki ilişkileri etkisiz olarak devam etmiştir (Gaytancıoğlu, 2010:44).

Azerbaycan'la Türkiye'nin ilişkilerinde, cumhuriyet tarihinde birçok değişken politika ortaya konulduğu görülmektedir. Özellikle AK Parti öncesi döneme bakıldığında Türkiye, "Rusya ve Avrupa etkisi" temelinde ilişkilerini belirlemiştir. Türkiye Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsız bir ülke olarak örgütlenmesini öncelikle soy (etnik) bağı çerçevesinde istemiştir. Ayrıca bu ülkelerin her şeyden önce kendi kaderini tayin edebilir hâle gelmesini liberal milliyetçi bir çerçevede istese de bölgedeki gelişmeler bunun önüne engel çıkarmıştır. Öyle ki Türkiye'nin Rusya karşısında çekincesini ortaya koyan önemli bir hadise, 1989 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arası çıkan çatışma ve yaşanan sorunu Özal'ın "Sovyetlerin iç meselesi olarak değerlendirmesi" olmuştur (Ekşi, 2009:103-104). Ayrıca 19 Şubat 1988'de Azerbaycan'da halk mitingleriyle bir direniş ortaya konması üzerine 19 Ocak 1990 akşam saatlerinde Sovyet ordusu zırhlı ve ağır silahlarla beş yönden Bakü'ye girmiş ve çok sayıda kişiyi katletmiştir. Bu dönemde Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ meselesinden kaynaklı çatışmalar yaşanmıştır. Burada ortaya çıkan can kayıplarına karşı Türkiye'de de sivil protestolar yapılmıştır. Ancak Azerbaycan'daki 19 Ocak'ta yaşanan olaylar devam ederken hemen hemen bir ay sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aşağıdaki konuşması Türk halkının tepkisini çektiği (Nurbibi, 2019:418) gibi Türkiye'nin beka kaygısı temelinde teritoryal bir bakışla Kemalist milliyetçi hareket ettiğinin göstergesi olmuştur:

Azerbaycan'la aramızda çok kısa bir sınır var. O da Azerbaycan'a bağlı Nahcivan ile. Ermenistan'la sınırimız daha uzun. Aslında Azerbaycanlılar, Anadolu'daki Türk halkından çok İran Azerilerine yakındırlar. Bir başka fark daha vardır Mezheplerimiz ayırdır. Onlar Şii'dir, biz Sünni'yiz, Sovyetler Birliğindeki Türkçe konuşan ya da Müslüman olan gruplara karışmak istemeyiz. Benzer diller konuşuruz, lehçelerimiz farklıdır (Nurbibi, 2019:418)

⁴²⁰Bu süreç şu şekilde özetlenebilir: "Nuri Paşa komutasındaki Türkiye ve Azerbaycan askerlerinden müteşekkil Kafkas İslam Ordusu'nun, 1918 yılında Azerbaycan'ı Ermeni ve Bolşevik Rus işgalinden kurtararak, bağımsız Azerbaycan'ın temellerini güçlendirmesi ise, iki ülke arasındaki sarsılmaz kardeşlik bağına daha da güçlendirmiştir. (...) Mustafa Kemal Paşa (...) "Azerbaycan Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir" sözleriyle ifade etmiştir. 18 Ekim 1921 tarihinde Azerbaycan'ın Ankara Temsilciliğinin açılışında da Azerbaycan bayrağı göndere bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilmiştir". Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler, 2020).

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan üzerindeki zulümleri karşısında Türkiye'nin Rusya'yı karşısına alamayan tutumu sürerken, 1989 itibarıyla dağılma süreci başlamış ve 15 devlet bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını duyurmuştur. Ancak Türkiye bu kez Ankara-Moskova arası ilişkiler nedeniyle bu bağımsızlık ilanını hemen tanımaktan imtina etmiştir. Fakat Türkiye, kamuoyu baskısı ile almak zorunda kaldığı 9 Kasım 1991'deki kararıyla Azerbaycan'ın bağımsız bir ülke olduğunu tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye diğer 14 devletin tümünü ise 16 Aralık 1991'de tanımıştır. Türkiye bu süreçte kan ve kültür bağı nedeniyle bölge ülkeleri için önemli olmaya başlamıştır. Bölgede İran yanlısı İslamî rejimlerin kurulmasını istemeyen Batı ve Rusya Federasyonu ise Türkiye'yi Orta Asya'daki girişimlerinde desteklemek durumunda kalmıştır (Gaytancıoğlu, 2010:44).

Türkiye'nin Azerbaycan'a yardımları sürmekle birlikte 14 Ocak 1992 tarihine gelindiğinde iki ülke, "Diplomatik İlişkilerin Yeniden Kurulmasına İlişkin Anlaşma"yı imzalamışlardır (Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler, 2020). Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri güvenlik ilişkileri ise yine 1992'de iki ülke arasında karşılıklı askeri eğitim konusunda anlaşma imzalanması ile başlamış ve sonraki yıllarda bu ilişkiler sürdürülmüştür (Ekşi, 2009:102). Ancak yine aynı tarihte Türkiye'nin yeniden bir politika değişimine sürüklendiği görülmektedir. 1992'de Azerbaycan-Ermenistan çatışması çıktığında Türkiye bu kez dış baskılar sonucunda Ermenistan'a buğday satmak gibi bir politikaya girişmiştir (Ekşi, 2009:103-104). 1993 yılına gelindiğinde ise Ermenistan Nahcivan'a saldırması sonucunda bu kez mevcut Özal hükümetinin Azerbaycan için askeri harekât yapmayı isteyen bir tutumu benimsediğini, fakat birden bu düşünceden vazgeçen bir manevrayı benimsediğini söylemek mümkündür. Bu konuda Özal, Nahcivan katliamının büyümesi üzerine Kıbrıs'a girildiği gibi girilmesinin gerektiğini ve diğer yandan sınır ötesine yanlışlıkla bomba atarak gözdağı verilmesini istemiş ve BMGK'de de Azerbaycan'ın savunulacağı bildirilmiştir. Ancak Özal 14-15 Nisan Azerbaycan gezisi sonrasında bir politika değişikliği ortaya koyarak bir memleketin savunmasını kendisi yapması gerektiğini ifade etmiş ve Azerbaycan'a girme yönlü söyleminden vazgeçmiştir (Öztiğ, 2018:442). Sonrasında ise 1995'te Aliyev'e yapılması planlanan bir darbe girişimi hadisesine bağlı olarak ilişkilerde bir gerilme yaşansa da "son dakikada dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in darbe olacağını haber vermesiyle" darbenin engellenmesi söz konusu olmuş ve girişimde bazı Türk vatandaşlarının da yer alması

meselesi hafızalarda kalmıştır⁴²¹(Aydın, 2009). Bu süreçte yaşananlar da Türk hükümetinin teritoryal ve etnik milliyetçilik çizgisinde gidip geldiğini göstermektedir.

Öyle ki askeri anlamda Azerbaycan'ın desteklenmesine ve geliştirilmesine ilişkin ciddi adımlar atılmıştır. Bu hususta 1996'ya gelindiğinde Türkiye'nin Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin eğitimini içeren bir işbirliği protokolü imzalandığı dikkat çekmektedir. 1997'de ise Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sınır hattında yapılacak olan sivil ve askeri vasıtaların uçuşunu düzenleyen protokol ve strateji işbirliğinin genişletilmesi hakkında beyanname imzalanmıştır. 1999'da TSK'nin, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na teknik teçhizatın kullanılmasından savunma sanayi işbirliklerine kadar uzanan mali yardım yapmaya başlaması söz konusu olmuştur. 2000'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na çeşitli tip hücum botları hibe edilmiş ve böylece Hazar'da Azerbaycan donanmasının güçlü bir profil çizmesi sağlanmıştır. 2001'de ise Nahcivan 5. Ordu Bölgesi'nin geliştirilmesine dair protokol imzalanmıştır (Ekşi, 2009:102).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde güvenlik boyutunun temeli, Karabağ sorununda yatmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'a verdiği destekte Rusya'nın müdahale etme riskine karşın dikkatli davranışa da Karabağ konusunda koşulsuz destek vererek Azerilerin Türkiye'yi Azerbaycan'ın koruyucusu olarak görmelerini sağlamıştır. Türkiye, Azerbaycan topraklarının Ermenistan'ın işgalinde olması sebebi ile bu ülkeyle sınırlarını kapatarak ilişkilerini kesmiştir. Bu durum da iki ülkenin güvenlik alanında müttefik olduklarını göstermiştir. Bunun dışında 2001'de "İran ile Azerbaycan donanmaları arasında Hazar'daki ihtilaflı sular üzerinde petrol arama konusunda" tansiyon yükselince Türkiye, İran'ı karşısına alması pahasına Silahlı Kuvvetleriyle Azerbaycan'a destek verip İran'ın geri adım atmasında büyük etki göstermiştir. Bu da iki ülke arasındaki ittifak ilişkilerini ortaya koymuştur (Ekşi, 2009:101).

Bununla birlikte Azerbaycan'ın Türkiye bağımlılığı sürmekle birlikte tam anlamı ile istenilenler elde edilememektedir. Bu konuda Kona, Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşmasını sağlayamadığı gibi demokrasi anlamında yeterince yol alamadığını ve mevcut petrol kaynaklarını istediği şekilde yönetemediğini, bu sorunları aşabilmek için yönünü Türkiye'ye çevirse de ilişkilerin istendiği gibi sürdürülemediğini bildirmiştir. Azerbaycan'la imzalanan anlaşmaların büyük çoğunluğunu ekonomik

⁴²¹ Azerbaycan ile Türkiye arasında yaşanan bir diğer kriz konusunu da Saka Korkmaz olayı olmuş olsa da sorun çözülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Mikail, 2015:1069).

hususların oluşturması da buna kanıt olarak gösterilmektedir (Kona, 2004:1). Ayrıca Türkiye’nin Türki Cumhuriyetlere aradığı desteği sunamamasına bağlı olarak bu ülkelerin yönlerini yeniden Moskova’ya çevirmek durumunda kaldıkları ifade edilmektedir. Haydar Aliyev’in iktidara geldiği 1994’ten 2002’e kadar olan evrede de istikrarsızlıklar devam etmiştir (Gaytancıoğlu, 2010:45).

Ancak diğer yandan AK Parti Dönemine kadar olan evrede Türk iş adamları Azerbaycan’a telekomünikasyondan gıda, lokantadan fabrikaya her türlü alanda 1 milyar dolar düzeyinde yatırım yapmışlardır. Tüm sektörlerden iş adamları Azerbaycan’a giderek işletmeler açmışlardır. TRT yayınlanmaya başlamış ve Azerbaycan halkı kendi dillerinde yayın izlemekle birlikte Türkiye hakkında bilgi edinmişlerdir. İlişkiler ise süreç içerisinde çok boyutlu olarak artmıştır. Derin kültürel dostluk bağları, dostluk ve kardeşlik bağları sürdürülmüştür (Mikail, 2015:1067).

Azerbaycan özellikle enerji anlamındaki katma değeri ile Türkiye için cazip bir görüntü arz ederken Türkiye de Azerbaycan için hem güvenliğin teminatı hem de ekonomik anlamda Avrupa’ya açılan bir kapı olarak görülmüştür (Ekşi, 2009:100). Ekşi (2009:100), iki ülke arasında esas ilişkinin ekonomi temelli olduğunu belirterek Türkiye’nin 2009’a kadar olan dönemde Azerbaycan ile olan enerji noktasındaki birbirine olan bağlılığın iki ülkeyi stratejik müttefik yaptığını belirtmektedir. “Türkiye, enerji ulaşım hatları açısından Azerbaycan’a Rusya tekelinden bağımsız bir geçiş rotası sunarken, Azerbaycan da Türkiye’ye Rusya dışında enerji güvenliğini sağlamada çeşitliliği temin edecek alternatif bir tedarik kaynağı sunmaktadır”. 1994’te yapılan anlaşma ile “Azerbaycan petrollerinin Türkiye gzerghı üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması hedeflenmiştir”. Bu amaçla inşa edilmeye başlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru⁴²² hattı 25 Mayıs 2005 yılında tamamlanmıştır. 2006 yılında ise Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı tamamlanmıştır. Bu hat esasında Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında adı konmamış bir ittifak ilişkisi kurmaktadır (Ekşi, 2009:100).

Türkiye, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne n koşulsuz destek verdiği gibi, Dağlık Karabağ ve Ermenistan işgali altındaki toprakların Bakü’ye iadesi için de lobi faaliyetleri yürütmüştür. Azerbaycan ise Türkiye’nin uluslararası davalarında Ankara’yı desteklemeye devam etmiştir (rmeci, 2019). Esas anlamda Türkiye algısını Azerbaycan için

⁴²² Siyasi ve jeopolitik açıdan önem taşıyan diğer bir yatırım Bakü-Tiflis-Kars demiryolu olmuştur (rmeci, 2019).

şekillendiren olay “Türkiye’nin Azerbaycan’ı ilk tanıyan ülke olması ve Karabağ sorunda izlediği politika”dır. Ermenistan sınırını açmak için Ankara’nın isteği, “uluslararası hukuka uygun olarak Minsk Grubu çerçevesinde Karabağ sorununun çözümünde ilerleme sağlanması” iken Bakü bu konuda tek çözümün “Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde gösterilmesi” olduğunu belirtmektedir. Nitekim BM Genel Kurulu’nun 14 Mart 2008 tarihinde aldığı karar da, “Ermenistan’ın Karabağ’dan çekilmesi ve evlerinden sürülen Azerilerin tazminatlarının ödenerek yeniden topraklarına dönmesi” şeklindedir. Dolayısıyla Azerbaycan, Karabağ sorunu çözülene dek Türkiye’nin Ermenistan sınırını kapalı tutmasını istemektedir. Erdoğan’ın ise bu konuda, Azeri Türklerine “Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı garantisini vermiş olduğu” sözü vardır (Ekşi, 2009:99). Ancak Türkiye tarafının Ermenistan ile olan bazı yakınlaşmaları Azerbaycan tarafında bu sözün çiğnendiğine dair bir takım algılar yaratmıştır.

Çünkü bölgede yaşanan bazı olaylar Türkiye ile Ermenistan’ı bir araya getirmiştir. Diğer bir ifadeyle ABD’de Obama Başkan olurken Rusya’nın Gürcistan’a yönelik 2008 Ağustos’unda yaptığı operasyon sonrası ortaya çıkan yeni Kafkaslar jeopolitiği tarafından sıkışan Türkiye ile Ermenistan ortak bir noktaya gelmişler ve Türkiye bu süreçte, “iki ülke arasındaki sınırın tanınması, uluslararası alanda Türkiye karşıtı politikalardan vazgeçilmesi ve ortak tarih komisyonu kurulması” şartlarının gerçekleştirilmesi ile Ermenistan’la diplomatik ilişkiler kurularak Alicant sınır kapısının açılacağını protokolle ortaya koymuştur; ancak Azerbaycan’ın durumu burada çok tesir edici olmuştur. Bu gelişmelerin duyulması Azerbaycan’da tepki yaratmıştır⁴²³ (Aydın, 2009).

⁴²³ Türkiye, Kafkasya politikasında 2007 yılına veya 2008 yılındaki Rus-Gürcü çatışmasına kadar Azerbaycan odaklı bir politika izlemekteyken bu hadise Türkiye’de politika değişkenliğini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye’nin Kafkasya politikasını yeniden yapılandırarak Türkiye, Ermenistan normalleşmesini hızlandırılmış ve Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP) inisiyatifi açılımlarında bulunmuştur. Türkiye’nin Kafkasya’daki bu yeni açılımlarıyla çok yönlü proaktif bir politika izleme dönemine girmesine karşılık Azerbaycan bu politikayı yanlış anlamıştır (Ekşi, 2009:106-107). Ekşi (2009:107)’nin de belirttiği gibi “Türkiye’nin Kafkasya’da KİİP ile inşa etmeyi amaçladığı barış ve istikrar ortamının öncelikle Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesinden geçtiği görülmüştür. Bu nedenle Türkiye, Ermenistan ile normalleşme sürecine ivme kazandırmıştır”. Yazara ayrıca durumu “Türkiye’nin Ermenistan açılımı, Rus-Gürcü çatışması sonrası zayıflayan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan hattına Ermenistan’ı ekleme ve Rusya’nın bölgede artan etkinlik alanını sınırlama işlevlerine sahip olmasına rağmen Azerbaycan’ın Türkiye’nin kendisini normalleşme süreci sonunda sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla yalnız bırakacağı kaygısıyla yanlış anladığı söylenebilir” (Ekşi, 2009:108) şeklinde değerlendirmiştir. Bu duruma karşılık Rusya da Azerbaycan’ı Türkiye-ABD ekseninden uzaklaştırmaya yönelik bir politika izlerken, Azerbaycan Gürcistan’ın durumuna düşmemek için Rusya ile yakınlaşma politikası izlemek durumunda kalmıştır (Ekşi, 2009:109).

Türkiye'nin dış ilişkilerinde “komşularla sıfır sorun” politikası perspektifinde Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışması, Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir. Bakü, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çıkmadan Ankara'nın Erivan ile ilişkileri normalleştirmesini istememiştir. Azerbaycan'ın milli çıkarına ters düşen bir davranışın iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkilerinin “ruhuna gölge düşüreceğini” bildirmiştir. Tam bu dönemde Türkiye ile Ermenistan arasında Bursa'daki ulusal maçta “Azerbaycan bayrağı açılmasının yasaklanması⁴²⁴” hadisesi yaşanmış ve buna cevap olarak Azerbaycan Bakü'deki Türk Şehitliği'nde “Türkiye bayraklarını kaldırmış ve bayrak direklerini sökmüştür”. Bu durum iki dost ülke arası bir gerginlik yaratmıştır (Gaytancıoğlu, 2010:43).

Ancak Ekşi, iki ülke arasında ilişkilerin duygusal seyrettiği için beklenen ve arzu edilen politikalardan farklı şekilde bir uygulamanın gerçekleştiğini ifade etmektedir. Her iki ülkenin birbirlerine karşı ilişkilerin ayrıcalıklı bir konum atfettiğini bildirir de uygulamada bölgesel ve küresel hususlarda ve hatta Kıbrıs meselesinde⁴²⁵ bile, birlikte ortak yaklaşım sergilenemediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla yazar iki ülkenin ilişkisinin söylem düzeyinde kalmış olduğunu ve uygulamada stratejik ortaklığın gerçekleşmediğini belirtmektedir (Ekşi, 2009:99). Ekşi (2009:95), AK Parti'nin Azerbaycan ile oluşan ilişkilerinin söylemden öteye geçirilemediğini ve mevcut ilişkilerin de sadece enerji alanında somut işbirliği olarak gerçekleştiğini, ancak bunun siyasal alana yansıtılmadığını belirtmektedir. Bu konuda Ekşi (2009:100), Azerbaycan ile Türkiye arasında “Türkiye'nin Ermenistan ile protokol imzalaması ve Ermenistan-Türkiye arasında yapılan maçta sahaya Azerbaycan bayrağı alınmaması” meselesi sonrasında enerji meselesinde de önceliğin ekonomik çıkar olduğunu göstermesi anlamında Azerbaycan'ın doğalgazda derhal fiyat artırma girişiminde bulunması hususunu örnek olarak göstermektedir. Her ne kadar Azerbaycan'ın fiyat artırım talebi evvelden olsa da bu kararın bu hadiseden sonra uygulanması yanlış anlaşılmıştır (Ekşi, 2009:100-101).

⁴²⁴ Detaylı bilgi için bakınız (Gaytancıoğlu, 2010:43).

⁴²⁵ Azerbaycan KKTC'yi devlet olarak tanımamıştır. Ancak Oğan Türkiye'nin KKTC'yi tanıma gibi bir politikası olmadığını ifade etmektedir. Oğan'ın da belirttiği gibi daha önce Pakistan ve Bangladeş'in KKTC'yi tanıma girişimini Türkiye önlemiştir. Oğan KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın da nihai amaç olarak Rum kesimi ile birleşerek AB üyesi olmayı istediklerini belirtmektedir. Bu konuda KKTC'nin “sakın bizi tanımayın biz Rum kesimi ile birleşme müzakerelerini sürdürüyoruz” şeklindeki tavrı olduğunu belirtmektedir. Oğan Türkiye'nin Azerbaycan'dan KKTC'yi tanımasını istese bile bunun mümkün olmayacağını çünkü böyle olursa o vakit Karabağ'ın da bağımsızlık isteğini kabul etmiş olacağını bildirmektedir. Böyle bir durumda Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin derhal Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanıması söz konusu olacaktır (Oğan, 2009). Örmeci de bu konuda Oğan gibi bir değerlendirme yaparak Azerbaycan'ın KKTC'yi tanımasının mümkün olmadığını ifade etmektedir (Örmeci, 2019).

Bayrak meselesini çözmek için Bakü'ye ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türk bayraklarının indirilmesi konusunda sitemde bulunmuş ve “işgal altındaki Azerbaycan topraklarını öz toprağımız saydığımızı, bunun için ölüme hazır olduğumuzu ve Bursa'daki meselenin bir kışkırtma girişimi olduğunu ifade edip Azerbaycan'daki Türk şehitliğini ziyaret ederek indirilen bayrak direklerinin tekrar dikilmesini temin etmiştir. Dolayısıyla 14 Ekim'de başlayan bayrak krizi 27 Ekim'de bayrakların tekrar dikilmesi ile nihayetlenmiştir (Gaytancıoğlu, 2010:47-49).

Azerbaycan, dış politikasını denge üzerinde yürütmektedir. Bu politikanın merkezinde ABD, AB, Türkiye, Rusya ve İran yer almakla birlikte Batı ile ilişkiler sağlamlaştırılmaya çalışılırken Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi ile Karabağ sorunu çözülmeye çalışılmıştır. “Azeri petrol ve doğalgazının işletilme imtiyazları ve Dünya pazarlarına ulaştırılmasına özel önem verilmiş ve bu konuda Batılı şirketlere enerji kaynaklarının işletilme imtiyazları verilirken, BDT üyesi olması ve ikili askeri anlaşmalara rağmen Azerbaycan Rusya ile olan ilişkilerde belirli bir mesafeyi hep korumuş ve Batılı şirketlerle olan anlaşmalara sadık kalmaya çalışmıştır”. Bir yandan küresel dünyaya ayak uydurmaya çalışırken diğer yandan dil ve din birliği içindeki ülkelerle kültürel bağlar kurmaya odaklanmıştır (Yılmaz ve Sayın, 2013:39-40).

Aydın (2009:3), bu konuda Türkiye'nin yürüttüğü politik tezatlığı ya da diğer bir ifade ile değişkenliği değerlendirmesine almıştır. Yazar 2008 ve 2009'da İsviçre'nin kolaylaştırıcı gayreti ile Ermenistan'la ikili ilişkilerin normalizasyonu için bir girişimde bulunulması hadisesinin⁴²⁶ Ermenistan'la ilişkinin Karabağ meselesinde tıkanacağının açık olmasına rağmen yapılarak neden Azerbaycan'ın küstürüldüğü meselesini sorgulamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020; Aydın, 2009: 3-4). Kasım 1993'te Ermenistan'la olan sınırın kapatılmış olmasına rağmen protokollerden “Dağlık Karabağ sorunu çözülmese de sınırın açılacağı sonucunun çıktığı” anlaşılmaktadır (Kasım, 2018:253). Ayrıca Türkiye, Ermenistan konusunda ılımlı bir tavır içerisine girer girmez bu politik değişkenliğe karşın Azerbaycan da misilleme yaparcasına politik değişkenliğe gitmiştir. Türkiye'nin bu tavrını güvenlik problemi olarak gören Azerbaycan lideri Aliyev'in, Milli Güvenlik Kurulu'ndaki konuşmasında “Bölgedeki muhtemel jeopolitik değişiklikleri izliyoruz ve gerekli önlemleri alacağız; bölgedeki yeni duruma ilişkin kendi siyasetimizi

⁴²⁶ 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te Ermenistan'la ikili ilişkilerin normalizasyonu için bir çerçeve sunan “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” imzalanmıştır. Protokolle ilgili detaylı bilgi için bakınız (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

belirlemek hakkımızdır ve bu hakkı bir şekilde kullanacağız” diyerek ardından Rusya’yı ziyaret etmesi, Türkiye-Azerbaycan ittifak ilişkilerinin zedelenmesine yol açmıştır. Öte yandan Erdoğan’ın bu olay üzerine yaptığı ziyaret ile Azerbaycan’a destek söylemleri ve ayrıca 28 Nisan 2009’da Erdoğan’ın ve 29 Nisan’da da Genelkurmay Başkanı Başbuğ’un “Karabağ’dan Ermeni askerleri çekilmeden hudut kapılarının açılması düşünülemez” şeklindeki ifadeleri ile Azerbaycan kamuoyunun kaygıları giderilmiştir (Ekşi, 2009:102). Bu durumda 10 Ekim 2009’da protokol imza edilirken Türkiye’nin bir ön şart koyması sonucu Ermenistan da iç baskılar ile diaspora baskısından sıyrılmak için protokolü onaylamamıştır (Çeviköz, 2017).

AK Parti’nin Ermenistan ile kurduğu ilişkilerde zaman zaman pürüz çıkmış olsa da yine de Azerbaycan’ı kırmadan yol almayı önemsemesi ve süreç içerisinde askeri anlamda da destek vermesi etnik milliyetçilik çerçevesinde okunabilir. Ancak Türkiye içinde bulunan coğrafyada, yeni koşullara adapte olabilmek için ya da dış ülkelerde algı yaratabilmesi için Ermenilerle bazı girişimlerde bulunabilmesi gerekebilmektedir. Bu hususta Türkiye’nin Ermenilere yakın davranmasında dış baskıların yanı sıra “sözde Ermeni soykırımı meselesi”nin de etkisi olabilir. Böylece yürütülen ılımlı politika ile hem dış dünyaya hem de Türkiye içindeki Ermenilere mesaj vererek dış ülkelerin Türkiye üzerindeki baskısının azaltılması hedeflenmiş olabilir. Bu tür davranışlar Türkiye’nin teritoryal çıkarları için elzemdir. Bu süreçte Batılı ülkelerin Ermenilerle ilişki için zorlamasının yanı sıra Rusya’nın Gürcistan ile yaşadıkları Türkiye için Ermenistan’la bir yakınlaşmayı doğurmuştur. Ancak fiili anlamda bir sınır açma girişimi olmadığı gibi dış ülkelere Türkiye’nin anlaşmaya her daim hazır olduğu mesajı verilmiştir. Ancak Azerbaycan’ın yeni bir politika belirleme girişimi karşısında ise açıkça etnik milliyetçi duruş söyleme de eyleme de yansıtılmıştır.

Öte yandan yaşanan bu tatsız hadisede Türkiye ve Azerbaycan Ermenistan konusunda birlikte hareket etmedikleri durumda farklı yönlerde savrulduklarını görmüşlerdir. Bu durum her iki ülkenin de teritoryal milliyetçi perspektifte sınırları içerisindeki vatandaşlarının çıkarına hareket etmek istediklerinin göstergesidir. Azerbaycan’la olan ilişkiler her ne kadar 2008’de yaşanan dış olaylar ve 2009’da Ermeniler’le Türkiye’nin yakınlaşmasına bağlı olarak aksasa da problemin giderilmesinin ertesinde 2010 yılında iki ülke arasında öncelikle Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmış, sonrasında ise Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur”. Bu iki gelişmenin genel olarak ilişkilerin ve özel olarak da ekonomik ilişkilerin kurumsal çerçevesini güçlendirdiği

söylenbilir. 25 Ekim 2011’de her iki ülke liderlerinin ve Savunma Bakanları’nın katılımıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin ilk toplantısı gerçekleştirilerek bu toplantıda çok sayıda önemli karar alınmıştır⁴²⁷. Sonrasında da bu konsey adeta “iki ülkenin ortak kabine toplantısı” şeklinde işlemiştir. Bu toplantılar her yıl yapılmaya devam etmiştir (Aslanlı, 2020).

Azerbaycan ile Türkiye’nin ekonomik bütünleşme noktasındaki mevcut durumuna bakıldığında Türkiye, Rusya’da sonra ithalat açısından Azerbaycan’ın en önemli ikinci ticari ortağı olmuş ve ihracat açısından ise Türkiye Azerbaycan’ın 6. ortağı olmuştur. 2015 yılında Iğdır’da sınır kapısı açılarak iki ülke arası ticari ilişkileri 2020’de 20 milyar dolara çıkarmak hedeflenmiş ve iki ülke arasında doğrudan yabancı sermaye akışı dikkate alındığında, 2008’de Azerbaycan Türkiye’nin birinci yabancı yatırımcısı iken yurtdışındaki en yüksek Türk yatırımlarının yapıldığı ülke Azerbaycan olmuştur⁴²⁸. Azerbaycan’da ise özellikle inşaat sektöründe olmak üzere 2 bin 500’den fazla Türk firması, 1991’den bu yana 11 milyar dolar değerinde 363 projeye imza atmışlardır. Turistik olarak da 2015 yılında, 600 binin üzerinde Azerbaycan Türkü Türkiye’ye gelmiştir (Muşlu, 2017). Bu konuda karşılıklı yapılan yatırımlar her geçen yıl daha da artmaktadır⁴²⁹. Bu konuda hedef ekonomik rakama ilişkin 2019 yılı Aralık ayında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan’ı kabulü sırasında yaptığı açıklamada, “Azerbaycan’ın 2019 yılı itibarıyla Türkiye’ye 17 milyar dolardan fazla, Türkiye’nin ise Azerbaycan’a 12 milyar dolardan fazla sermaye yatırdığını” ifade ederek SOCAR’ın yeni yatırım projeleriyle birlikte Azerbaycan’ın Türkiye’ye yatırımlarının 20 milyar dolara ulaşacağını vurgulaması söz konusu olmuştur (Aslanlı, 2020).

Öte yandan iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin ve birlikteliklerin arttığına dair örnek olarak ekonomi dışında başka uygulama alanları da bulunmaktadır. 2013 yılından itibaren Türkiye’de gerçek bir Azeri “yumuşak güç”ün hissedildiği görülmektedir. Bu konuda Azerbaycan devleti ve büyük Azerbaycan kamu ve özel şirketleri Türkiye’de “medya, ‘kültürel’ yayın ve hatta üniversite faaliyetlerini” finanse etmektedirler. Ülkeye kayıtlı

⁴²⁷ Bu kararların arasında “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Satışına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kaynaklı Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Transit Geçişine ve Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Taşınması İçin Münhasır Boru Hattının Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma” (TANAP - Trans Anadolu Projesi-’a ilişkin ilk anlaşma)” da yer almıştır (Aslanlı, 2020).

⁴²⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Muşlu, 2017).

⁴²⁹ Azerbaycan’la olan ekonomik ve ticari ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan rakamsal veriler için bakınız (Azerbaycan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler, 2020).

yabancı öğrenci kontenjanında Azeri Türkü öğrenciler ciddi rakamlara ulaşmıştır. Öte yandan çok sayıda “konferans, kolokyum, belgesel ve sergi”nin Azerbaycan desteğini aldığı görülmektedir. 2012 ve 2013 yıllarındaki atılan adımlarla Türk ve Azeri arşivleri arasında işbirliği protokolü de geliştirilmiştir. Öte yandan Eylül 2017’de yayınlanan “Aşka Geldik” komedi dizisi örneğindeki gibi ortak yapımlar da ilgi çekmektedir. Buna ilave olarak Bakü’de YEE açıldığı gibi FETÖ’ye ait okullar da kapatılmıştır (Muşlu, 2017).

Özet olarak Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye üçgeninde ilişkilerin seyrine bakılacak olursa, özellikle Dağlık Karabağ sorunundan taviz vermek istemeyen Azerbaycan ve Türkiye; Ermenistan, soykırım saçmalığından vazgeçsin ve Ermenistan ile Azerbaycan’la ilişkilerim iyi işlesin isteyen bir Türkiye; Karabağ benim olsun ve Türkiye’de bana sınırları açsın diyen bir Ermenistan bakışı ile şekillenmiştir.

AK Parti Döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, özellikle ekonomik anlamda çok iyi sürmüş ve Karabağ konusunda Türkiye desteğini daim tutmuş olsa da zaman zaman coğrafyanın jeopolitiği ve AB gibi unsurların baskısı ile Türkiye’nin Ermenistan’la yaklaşması Azerbaycan ile bir takım tatsızlıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum AK Parti’yi Türkiye’nin çıkarlarını öne çıkaran teritoryal milliyetçiliğe sürüklemiştir. Ancak yaşanan sorunlar hiçbir zaman Azerbaycan ve Türkiye’yi birbirinden koparmamıştır. Bu konuda Ermenistan’ın Karabağ’a dair yaptıklarını Türkiye liberal milliyetçi bir bakışla reddederek Azerbaycan’ın ulus-devlet sınırlarını önemseydiğini göstermiş ve aynı şekilde ekonomik olarak da birbirlerini destekleyerek ülkelerine ekonomik refah getirmeyi önemsemişlerdir. Bununla birlikte Azerbaycan ve Türkiye’nin ilişkilerinin bunun ötesinde soy (etnik) bağlılığı çerçevesinde işlediği de görülmektedir. Çünkü AK Parti Türkiye’si Karabağ’ın kurtarılarak Azerbaycan sınırlarına yeniden dâhil olması konusunda 2000 öncesi Türkiye’sinden farklı bir şekilde topyekûn gayret göstermiş ve Azerbaycan’a Karabağ Zaferi’nde dünya kamuoyunun önünde son radde kadar açık destek vermiştir (Türkiye’den Azerbaycan’a tam destek, 2020). Türkiye’nin bu tutumu diğer Türk devletleri için de bir örnek olmuştur. Bu tutum Türkiye’nin 1990’ların Türkiye’sinden farklı bir pozisyonda olduğunun ve Rusya ile olan ilişkilerin eskisinden çok farklı işlediğinin bir göstergesi olmuştur.

AK Parti öncesi dönemde olduğu gibi sonrasında da Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde uygulanan politikalarda değişkenlikler ve tezatlıklar olduğu görülmektedir. Bunun böyle

olmasında Türkiye'ye yapılan dış baskıların büyük etkisi olmuştur⁴³⁰. Ancak Azerbaycan ile askeri ve yatırım alanında ve dolayısı ile ekonomik anlamda ilişkilerin her geçen gün arttığı görülmekle birlikte Ermenistan meselesi temelinde Türkiye ve Azerbaycan değişken politikalar ortaya koyabilmektedir. Bu hususta protokol meselesi sonrası Bursa'da Azerbaycan bayraklarının stada alınmaması karşısında Azerbaycan'daki şehitlikteki Türk bayraklarının indirilmesi; Türkiye'nin Ermenilerle ilişkileri iyileştirme girişimine karşılık Azerbaycan'ın Rusya'ya olan ziyaretleri; Ermenistan'la protokol sürecinde iken Azerbaycan'a ziyaretler düzenlenerek Ermenistan'la olan sınır kapılarının Karabağ sorunu çözülmeden açılmayacağını bildirilmesi gibi politikalar değişken politikalar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Azerbaycan konusunda bir yandan Ermenistan sınır kapısını Karabağ meselesi hallolmadan açmayacağını belirtirken diğer yandan Ermenilerin en mühim isteklerinden olan sınır kapısını açamayacağını bile bile Ermeniler ile yakınlaşması ve ayrıca Ermeni meselesindeki Ermenistan'ın taviz vermeyen söylemine rağmen arayış bulacağını düşünerek esasında Azerbaycan gibi bir denge arayışında olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bir yandan ekonomik ilişkiler geliştirilirken diğer yandan açık açık krize sebep olacak tavırlar içerisine girilmesi politik değişkenliği ortaya koymaktadır. Ancak her ne olursa olsun tüm dünyanın karşısında Karabağ zaferinin kazanılmasında Azerbaycan'a sınırsız ve açık destek verilmesi etnik milliyetçiliğin şahlanması anlamını taşımaktadır. Son tahlilde bu süreçte AK Parti'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde ortaya koyduğu faaliyetleri ile teritoryal milliyetçilik, liberal milliyetçilik ve etnik milliyetçilik perspektifinde bir değişkenlik ortaya koyduğu dikkat çekmektedir.

5.5.3.Kırım Tatarlarına İlişkin Politikalar

Kırım bölgesine M.Ö. 10. yüzyılda Tanrı Dağları'ndan yola çıkan İskitler'in, 8. yüzyılda Doğu Avrupa ile Orta Asya arasında bulunan bölgeye yerleşmeleri ve M.Ö. 7. asırda Kırım bölgesine hâkim olmalarıyla bu coğrafya Türkler ile tanışmıştır (Ön Türklerin Antik Çağ Temsilcisi: İskitler, 2020). Türk kavimleri içerisinde bilhassa Hazarlar ve Kıpçakların, bölgede önemli bir etki bıraktıkları görülmektedir (Şahin, 2015:326). Milattan Sonra (M.S.) 6 ila 7. asırda Hazarlar, Peçenekler ve 10. asırda Kumanlar bu gölgeye hâkim olmuşlardır. Dolayısıyla Kuzey Karadeniz'de en kalıcı tesir gösteren Türk unsuru

⁴³⁰ Bu konuda Örmeci (2019), Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi konusunda Avrupa'dan aldığı yoğun telkin ve baskılar yaşadığını belirtmektedir.

Kıpçaklar olsa da Kıpçakların Kalka Muharebesi'nde (1239) Altın Orda'ya yenilmesi ile bölgede Moğol hâkimiyeti başlamıştır (Kaya, 2014:360).

Ataları Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Uz/Oğuz'lar olan Kırım Tatarları ise 10-13. yüzyıllar arası çeşitli akınlarla bölgeye gelmiş ve “Cengiz”in torunu olan Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti'nin Timur tarafından 1395'te yıkılmasıyla Kırım'daki liderler Kazan ve Astrahan hanlıkları ile yaptıkları mücadele sonrasında Kırım Hanlığı'nı kurmuşlardır. Fatih ise 1462'de Trabzon fethi ile Karadeniz'i güven altına aldıktan sonra 1475'de Gedik Ahmet Paşa'yı bu bölgeye göndermiştir. Osmanlı Devleti Kırım Hanı'nın yardımı ile önemli bazı kaleleri fethederek Ceneviz ve Venedik hâkimiyetinden alanı kurtarmayı başarmıştır (Kaya, 2014:360-361; Kireçci ve Tezcan, 2015:12-14).

Moğol saldırıları, Ruslar üzerinde hâkimiyet süren Altın Orda Devleti'nin parçalanarak Kırım, Kazan, Astrahan, Nogay ve Sibir hanlıklarına bölünmesine neden olması ile bu hanlıkların kendi aralarındaki mücadelesi Rusların topraklarında güçlenmesine neden olmuştur⁴³¹. Böylece Moskova Knezliği, XVI. yüzyıl itibarıyla yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti için de bir tehlike unsuru hâline gelmiştir. Rusya, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan⁴³² Türk hanlıklarını ele geçirmiştir. Sonrasında ise Kafkasya'da rahat ilerleyiş elde etmek ve Karadeniz'e inmeyi arzulayan Rusya, Kırım'a yönelmiştir (Şahin, 2015:327).

1475 ile 1774 tarihleri arasında Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kalmıştır (Çalışkan, 2020:2). Devam eden süreçte çıkan 1769-1774 Türk-Rus savaşı sonrası imza edilen Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı “Osmanlı himayesinden” çıkarılmaya başlamıştır (Kaya, 2014:363). 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereği, “Müslüman Kırım Türklerinin mezhep işleri sebebiyle halife olan Osmanlı padişahına bağlı olmaları” kararlaştırılmıştır. İki devlet bağımsız Kırım Hanlığı'nın içişlerine karışılmama noktasında anlaşmış olsa da Hanlık'ta kısa süre sonra çıkan iç karışıklıklar, Çarlık Rusya için bir fırsat olmuş ve 1783 yılında Çarlık, Kırım'ı resmen işgal etmiştir. İşgalle birlikte bölgenin esas unsuru olan Kırım Türkleri esaret altına

⁴³¹ Moskova Knezliği bu güce erişmeden evvel Osmanlı Devleti ile sadece Kırım hanları aracılığıyla ilişki kurulabilen küçük bir kara devleti hâlindeyken Osmanlı, Çarlık Rusyası'nı 17.asır sonuna kadar ikinci derece bir devlet olarak görse de Türk ve Rus ilişkilerinde esas dönüm noktası “Kazan ve Astrahan”ın Ruslar tarafından işgali” ile olmuştur (Kaya, 2014:362).

⁴³² Burası Kırım askeri güçlerinin kullanacağı deniz yolunu kapayıp İran'ın müttefik olarak yardımını engellemek için büyük öneme haizdir (Kaya, 2014:362).

girmiş ve yarımada işgal öncesinde başlatılmış olan Ruslaştırma faaliyetleri de hız kazanmıştır (Çalışkan, 2020:2). II. Katerina ise 19 Nisan 1783'te Kırım Hanlığı devletinin yok olduğunu ve topraklarının Rusya İmparatorluğuna dâhil olduğunu duyurmuştur⁴³³ (Kaya, 2014:363).

Bu kaybı kabullenemeyen Osmanlının 1787'de Rusya'ya açtığı savaşa karşın Avusturya'nın Rusya'ya yardımı sonucunda Osmanlı savaşı kaybederek 1792'de Yaş Antlaşmasını imzalayarak Kırım'ın Ruslara ait olduğunu resmi olarak kabul etmek zorunda kalmıştır (Şahin, 2015:328). Bundan sonraki süreçte Rusya bölgenin idaresini değiştirmiş, nüfusun taşınmasını sağladığı gibi⁴³⁴ en az 22 milletten kolonisti bu bölgeye yerleştirmiş ve Kırımları azınlık durumuna getirmiş, verimli topraklarını Ruslara devrettirmiş, kültürel reformlarla Türklük izlerini silmeye yönelmiş, yerleşim yerlerinin isimlerini Ruslaştırmış, Kırımlıların tarım aletleri ve hayvanlarına el konulduğu gibi Rusların angarya işlerini yapar bir pozisyona getirilmişlerdir (Şahin, 2015:328).

Kırımlılar da bu süreçte örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Örgütlenme çalışmaları ile birlikte kongreler yapılmıştır. "Kırım Tatar Demokratik Cumhuriyeti" ilân edilmiş olsa da 26 Ocak 1918'de Bolşevikler Kırım'ı işgal etmişlerdir (Kaya, 2014:364). Ekim 1921'de idarî açıdan Rusya Federasyonu'na bağlı olan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni teşkil etmişlerdir (Yılmaz, 2015:2).

30 Kasım 1941'de Almanlar Akyar (Sivastopol) dışında Kırım'a hâkim olurken 10 Nisan 1944'de tekrar Kızıl Ordu birlikleri alana hâkim olmuşlar ve Almanlara yardım ettikleri iddiası ile Kırımlıları sürgün etmişlerdir. 18-20 Mayıs 1944'de ise Kırım'dan Rusya'nın iç bölgelerine sayısı belirsiz bir sürgün gerçekleştirilmiştir⁴³⁵. Tıka basa ölüm vagonlarına doldurulan halk bu taşıma esnasında yol boyunca yok olmuşlardır (Kaya, 2014:364-365, 368). Bu sürecin sonunda 8000'i vagonlarda olmak üzere hem taşıma esnasında hem kamplarda 60.000'den fazlası çocuk olmak üzere Tatarların % 46'sı yani 120.180 kişi hayatını kaybetmiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015:48-49). "Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", 30 Temmuz 1945 tarihinde kaldırılmış ve Kırım bölgesi olarak Rusya

⁴³³ Kırım, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlıdan koparılıp ayaklanma bahane gösterilerek 1783'te işgal edilmiştir (Kaya, 2014: 364).

⁴³⁴ Rus işgalinden hemen sonra başlayan ve yaklaşık 150 sene devam eden bu göç, özellikle 1812, 1828-1829, 1860-1861, 1874, 1890 ve 1902 dönemlerinde zirveye ulaşmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015:35). 1783-1922 yılları arasında "en az 1.800.000 Kırım Türkü'nün Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına geldiği" hesap edilmektedir (Çalışkan, 2020:2). 1783 öncesi Kırım'da Türk nüfusu oranı % 98 iken Rus işgali sonrasında bu oranın % 35 olduğu görülmektedir (Kaya, 2014:364-365).

⁴³⁵ Göç esnasında unutulduğu fark edilen Arabat Köyü sakinleri ise denizin ortasına götürülerek batırılan gemi ile boğularak öldürülmüşlerdir (Kaya, 2014:635).

Federasyonuna dâhil edilmiştir (Şahin, 2015:336). Stalin'in ölümünden sonra Kırım, Ukraynalı olan Kruşçev'in iktidara geçmesiyle ve girişimleriyle Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından, Ukrayna'nın Rusya'ya bağlanışının 300. yıldönümü münasebetiyle 19 Şubat 1954 tarihinde Ukrayna SSC'ne armağan edilmiştir. Bundan sonraki zaman diliminde ise Kırım Türkleri vatana dönüş mücadelesini uzun yıllar boyunca sürdürmeye devam etmiştir⁴³⁶ (Şahin, 2015:336; Çalışkan, 2020:3).

1980'lerin ikinci yarısında, Gorbaçov'un devlet politikalarında liberalleşmeye gitmesi ve 1989'da, Sovyetler Birliği'nin yıkılmaya yüz tutmasıyla birlikte, Sovyet Başkanlık Divanı, "geçmişte haksızlığa uğrayan Kırım Tatarları ve Sovyetler Birliği'nin diğer tüm halklarının haklarını güvence altına alan bir bildiri yayınlarak" göçün büyümesinin önünü açmıştır. Tatarların dönüşü ve Kırım Tatar ulusal özerkliğinin yeniden sağlanması ihtimali, burada yaşayan Rus sakinler arasında kaygıya neden olarak Şubat 1991'de, Tatarların bulunmadığı Kırım Özerk Cumhuriyeti (KÖC)'ni kurmaları mümkün olmuştur (Kireççi ve Tezcan, 2015:56).

Buraya kadarki açıklamalar dikkate alındığında, Kıımlı Türklerin Kııım bölgesinde tarihi mazisinin binlerce yıl öncesine dayandığı ve bu alanın her yönü ile Türk toprağı olarak yoğrulduğı anlaşılmaktadır. Rusya'nın ırkçı tutumu Kııım'ın avantajlı bir alan olması bağlamında Kııım Türkleri için sürgünü getirmiştir. Geçen yıllar içerisinde bu alanda Türklerin çoğunluğundan söz edilemese de yine de Kııımlı Türklerin buralara yeniden göçme hakkı elde etmesi ve bu hakkı vatana kavuşma duygusu ile kullanmak istemeleri milli duygulardan ileri gelmektedir. Bu bölgenin Rus çoğunluğunun elinde olması; ancak yönetiminin Ukrayna'nın elinde bulunması birbirinden farklı sonuçları doğursa da Türkiye bu alanda Kııımlıların yeniden vatan duygusu yaşaması için maddi ve menevi yardımlarda bulunarak ilgilenmeye çalışmıştır.

Dolayısıyla SSCB'nin dağılması sonrasında Türkiye, Ukrayna hâkimiyetindeki Kııım'a ve Kııım Tatarlarına sadece siyasi anlamda değil diğer alanlarda da destek olmuştur. Bu anlamda 1990'lı yılların başlarında Kııım'da 17 cami ve 4 medrese kurulmasının yanında hastaneler, okullar ve kültür merkezleri yapılması sağlanmıştır (Yılmaz, 2015:6; Şahin, 2016:8). Bunun yanı sıra TİKA, ilk ofisini Kııım bölgesinde açmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal, 1992'de Ankara'da gerçekleşen ilk Türk Dili Konuşan Ülkeler

⁴³⁶ 2010 yılına gelindiğinde 300,000 Tatar, Ukrayna'ya dönmüş ve kaybettiklerini geri kazanma gayretlerine girişmişlerdir; ancak toplam Tatar nüfusu o sıralarda 2.200.000 olan mevcut Kııım nüfusunun %12'den azına tekabül etmiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015:57).

Başkanları zirvesinde protokol kurallarının dışına çıkmak suretiyle Kırım ve Ahıska Türklerinin sorunlarının görüşülmesi talebine destek vermiştir. Süleyman Demirel ise 1994'te TBMM'de Kırım Tatarlarının sürgün zulmünü en üst düzeyde dile getirerek Kırım Tatarlarının sorunlarını devlet politikası olarak desteklemiştir. Demirel ayrıca Kırım'da "cami, üniversite, kütüphane, müze" yapım projelerine yardımı başlattığı gibi Kırım'da Kırım Tatarları için bin ev projesini uygulamaya geçirmiştir. 27 Kasım 1996 tarihinde Ukrayna ile "Kültürel İşbirliği Antlaşması" imzalanarak Kırım Tatarları çeşitli kültürel haklara kavuşturulmuştur (Şahin, 2016:9).

Kırım meselesi sadece Ruslarla görüşülerek aşılabilecek bir mesele olmamıştır. Ukrayna Kırım meselesinde başrol oyuncusu olarak görülmelidir. Çünkü Kırım 1954 itibarıyla Ukrayna'nın kontrolüne geçmiştir. Durum böyle olmakla birlikte Türkiye'nin Ukrayna ile de ilişkileri önemli görülmektedir. Hatta bu hususta Rusya ve Ukrayna ile olan ilişkilerin karşılıklı ve birbirine tezat seyretmesi gerekmiştir.

Türkiye-Ukrayna ilişkileri de çok eskilere dayanmaktadır. 1919 yılında kurulan Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Ukrayna, Avrasya'nın siyasal coğrafyasında önemli bir aktör olmuştur. Türkiye ve Ukrayna ilişkileri Aralık 1991'de bu şartlar altında, Ukrayna'nın bağımsızlık ilanından tam 3 ay sonra yeniden başlamıştır. Bu ilişkiler 1992 yılında KEİT çerçevesinde gelişmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1994'teki Ukrayna ziyareti ilişkileri daha da geliştirmiştir. Bu görüşmede Karadeniz bölgesini kalıcı barış, istikrar ve refah bölgesine dönüştürme kararlılıklarını vurgulayarak ve "Kırım'da yaşanan Rus ayrılıkçılığı, Akyar'da (Sivastopol) konuşlanan Karadeniz Donanmasının statüsü ve Kırım Tatarlarının yeniden yerleşim zorlukları ima edilerek" bütün AKKA ülkelerinin sınırlarının değişmezliği prensibini desteklediklerini" teyit etmişlerdir. 1994 ve 1995 yıllarında Kırım'daki Rus ayrılıkçılığı doruğa ulaşsa da Kiev bu dönemlerde "Kırım Tatarlarının ve Türkiye'nin onlara verdiği desteğin Rus ayrılıkçılığına karşı oluşturduğu denge unsurunu" iyice kavramıştır. Ankara'nın Kırım Tatarları meselesine Ukrayna'nın toprak bütünlüğü içerisinde bir "iç mesele" olarak yaklaşmaları iki ülkenin çıkarlarının uyuştugu şeklinde bir sonuç ortaya çıkarmıştır (Kınıklıoğlu, 1996:33-34).

Bu anlamda Türkiye'nin Kırım Tatarlarının haklarını iyileştirmeye dönük girişimlerini Ukrayna'nın toprak bütünlüğü açısından kabullenmesi, iki ülke arası ilişkilerin iyi sürdürülmesini sağladığı gibi Türkiye'nin Kırım Tatarları için olan taleplerine cevap

bulması anlamında da kolaylaştırıcı olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Tatarlar ile ilgilendiğini, kültürel yaşantılarını sürdürebilmelerini önemseydiğini yani etnik bir milliyetçilikle Tatarların yaşantılarını temin etmek istediklerini göstermekle birlikte eskiden Osmanlı toprağı olan bu alana sahip çıkarak da tarihi mirasa sahiplik sergilenmektedir. Dolayısıyla Türkiye bu dönemde etnik olarak ortaklığı olan toplumları önemsemiş ancak sınırları birleştirmeye dönük bir Turancılıktan ziyade soydaşların haklarını kullanabilmelerini ve kültürlerini yaşayabilmelerini temin etmek istemiştir.

Türkiye Kırım topraklarını mülk olarak sahiplenme gibi bir yayılmacı amacı benimsemese de Kırım, konumu itibarıyla Rusya için çok önemli olmuştur. Ortaylı, Kırım'ın Karadeniz'de çok önemli bir yer olduğunu, Karadeniz'e sahip olmanın ancak Kırım'a sahip olmakla olacağını belirterek Rusya'nın konumu açısından Kırım'a sahip olmanın önemini ifade etmiştir. Ortaylı'nın belirttiğine göre: "Rusya'nın donanması yok. Kuzeydeki Baltık donanması yılın önemli bir zamanı donuktur. Dolayısıyla işe yarayan dünyaya açılan donanma ve bütün ticari filo buradadır. Sivastopol çok önemli bir üstür. Önemli stratejik bir noktadır" (İlber Ortaylı'dan Kırım değerlendirmesi, 2020). Bu nedenle Rusya için bu yerin önemi ortadadır. Öte yandan "Kırım'ın petrol ve gaz yatakları, Sivastopol şehrindeki büyük askerî üs, Rusya'nın Karadeniz donanma komutanlığının burada olması 70 yıllık Sovyetler Birliği döneminin en popüler turistik bölgesi olması" Rusya için Kırım'ın önemini artırmaktadır (Kerimoğlu, 2016:4).

Kırım Türkleri, Ruslar için olduğu kadar Ukrayna için de önemlidir. Kınıklioğlu (1996:34)'nin belirttiğine göre, Ukrayna "Kırım Tatar Topluluğunu" Rus ayrılıkçılığını zapt etmek için bir kazanç olarak görmekte, ayrılıkçı Ruslara karşı yanına Ankara'yı da alarak bir denge unsuru ortaya koymak istemekte ve aynı zamanda Ankara'yı yarımadaanın gelişmesine bir destek olarak görmektedir. Öte yandan Ukrayna da aynı şekilde Rusya için Rusya'nın hedeflerini gerçekleştirmede ciddi değere sahiptir. Ukrayna, çevre ülkeler içerisindeki konumu nedeni ile yani jeo-politik ve jeo-ekonomik değerlerinden dolayı ve tampon bölge konumundan ötürü büyük önem taşımaktadır. Kırım, Kerç Boğazı vasıtasıyla Avrupa'yı Kuzey Kafkasya'ya bağlamakta, Rusya için Avrupa'ya açılan kapı vazifesi görmekte ve ayrıca Rusya'nın savunmasında merkezi bir önem sahip bulunmaktadır. Bölge verimli topraklara, genç nüfusa, Odesa ve Sivastopol gibi önemli limanlara sahip bulunmaktadır. Avrupa'ya sevk edilen doğalgazın ise % 67'si kadarı Ukrayna'dan geçmektedir (Şahin, 2015:336).

Bu nedenlerle Rusya için iştah kabartıcı olan bu topraklar Kırım Tatarları için vatan olmaktan daha büyük işlevleri bünyesinde barındırmaktadır. Ukrayna'nın Türkiye ile bölgede bir denetim mekanizması kurmaya çalışması Rusya'nın hedeflerini gerçekleştirmesi için yeterince büyük bir engel oluşturmamaktadır. Bu nedenle Kırım Tatarlarının yaşadıkları toprakların önemi Rusya karşısında Ukrayna için tehlike oluşturmıştır. Bu süreçte Ukrayna Türkiye'yi karşısına almak yerine yanında görmek istemiştir.

Öte yandan Kırım, Ukrayna'nın kontrolünde olsa da Türkiye tarafından Kırımlılara destekler sunulmaya devam edilmiştir. Önceki iktidar dönemlerinde olduğu gibi AK Parti Döneminde de Kırım bölgesinde yaşayan Kırım Tatarlarına TİKA aracılığı ile ciddi anlamda yardımcı olunduğu görülmektedir. “Eğitim, sağlık, barınma, konut, idari ve sivil altyapılar, diğer sosyal hizmetler ve ekonomik altyapı alanlarında” çeşitli yardımlar yapılması sürdürülürken 2005’de Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül Turuncu Devrim sonrası Ukrayna’yı ziyaret eden ilk dışişleri bakanı olmuştur ve bu gezinin ikinci gününü Kırım’a ayırmış ve orada görüşmeler yapmıştır. 2011’de Londra’da sürgünde ölen ve Kırım Tatarlarının değer verdiği yazar Cengiz Dağcı’nın Londra’da değil de Kırım’da defnedilmesi için girişimde bulunularak Yalta’da defnedilmesini sağlaması ile birlikte cenaze törenine bizzat katılmıştır (Şahin, 2016:10-11). Bunun gibi birçok girişimle AK Parti Döneminde de Kırım bölgesi, “bölgenin kültürel değerleri ve Tatarların geleceği” önemsenererek soydaşlara sahip çıkılmaya çalışılmıştır. AK Parti bu anlamda etnik yönü ile bölgedeki Tatarları ve kültürel yaşamları ile refahlarını önemseyen anlayışı sürdürmüştür.

Türkiye için Ukrayna ile ilişkiler ve Kırım Tatarlarının korunması için gayretler sürerken Rusya'nın bölge üzerinde hâkim olma gayretleri Kırım konusunda Ukrayna ve Türkiye'yi aciz bırakmıştır. Çünkü stratejik önemi göz boyayan Ukrayna'nın NATO ülkelerine yakın olması Rusya için bir tehdit oluşturmuş ve Rusya kontrolüne girmesi Rusya için hayati olmuştur. 2013 Krizine giden süreçte, Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın AB ile ortaklık anlaşması yapmaya yanaşmaması ve işbirliği yaptığı Rus hâkimiyetine yakın olması nedeniyle muhalefet, gösteriler başlatmış ve bu gösterilerin şiddet yoluyla bastırılması gerilimi artırmış ve bunun üzerine Ukrayna'nın AB ile bütünleşmesini kendi güvenliğine ters bulan “Rusya'nın 27 Şubat 2014’te Kırım’a özel kuvvetlerini çıkarması” ile mesele, uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Rusya, KÖC Parlamentosu’nu kontrol altına almak suretiyle “mevcut hükümetin değiştirilmesi ve var olan özerklik statüsünün güçlendirilmesiyle ilgili bir referandum kararı alınmasını sağlamıştır”. Böylece 11 Mart’ta

Ukrayna'ya bağılı olan KÖC bağımsızlığını ilan etmiş ve 16 Mart'ta yapılan referandumla da Kırım Parlamentosu, Rusya'ya bağlanma kararı almıştır⁴³⁷. Türkiye ise bu süreçte Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunurken Kırım Türkleri, Rusya'ya bağlanmaya karşı çıkmışlar⁴³⁸ ve sivil direnişlerini sürdürmüşlerdir (Şahin, 2015:337; Yılmaz, 2015:1). Bu anlamda AK Parti, bir yandan güçlenen Rusya ilişkileri hakkında karar vermek, bir yandan soydaşlara sahip çıkma politikasını sürdürmek ve aynı zamanda Rusya ile karşı karşıya kalan Ukrayna ile olan ilişkilere yön vermek durumunda kalmıştır.

Diğer ülkeler Rusya'nın Kırım ilhakını kınamışlar ve AB ülkeleri ise Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanma kararı almışlardır. Ancak ne olursa olsun "20 Ocak 1991'de özerk bir cumhuriyet statüsü kazanan Kırım'ın", 21 Mart 2014 tarihinde Rusya'nın bir parçası hâline gelmesine engel olunamamıştır (Kerimoğlu, 2016:2). Böylece Rusya tarafından "bölgeye toprak ve mülk vaatleri ile Don Kazakları sevk edilerek, Kırım Tatar Meclisi'ne baskın yapılmış, Kırım Tatar önderi Mustafa Cemilev'in (Kırımoglu) Kırım'a girişi yasaklanmış, Kırım Türklerinin sürgünü anma etkinlikleri yasaklanmış, Kırım Türklerine yönelik çeşitli baskılar yapılmış (Şahin, 2015:398), camilere baskınlar yapılmış, din kitaplarına el konulmuş, İmamlara radikal dinci suçlaması isnat edilmiş, Tatar televizyonu yasaklanmış, Tatarlara Alman işbirlikçi kisvesi ile karalamalar başlatılmıştır (Kerimoğlu, 2016:3). Kırım Türklerine yönelik bu insan hakları ihlalleri, tehditler ve hoşgörüsüzlük ortamı bölgeden yeniden göçleri başlatmıştır⁴³⁹ (Şahin, 2015:398).

Türkiye bu süreçte, "Kırım Tatar milli lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun, Suudi Arabistan'a giderek İslâm İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri İyad bin Emin Amani ile görüşmesi ve böylece İslam ülkelerinden destek araması konusunda" yardımcı olmuştur (Kırımoglu, İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteriyle Görüşecek, 2014). Türkiye, KÖC'ün yasadışı ilhakını tanımamakla beraber bu çerçevede, KÖC'de 14 Eylül 2014 tarihinde yapılan yerel seçimlerin de tanınmadığını açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

⁴³⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız (Kerimoğlu, 2016:2-3).

⁴³⁸ Kerimoğlu, "O tarihte Kırım'da yaşayan 2 milyon nüfusun % 60'ını Ruslar, %25'ini Ukraynalılar, % 12-13'ünü ise Tatarlardan oluştuğunu" ifade etmiştir (Kerimoğlu, 2016:2). Bu oran % 15 olarak da ifade edilmektedir (Şahin, 2015:337).

⁴³⁹ BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Sözcüsü Adrian Edwards, Kırım'da yerinden edilen Tatarların sayısının arttığını, 2013 Mart ayından 2014 Mayısına kadar yaklaşık 10 bin kişinin Ukrayna içinde yer değiştirdiği ve bunların çoğunluğunun Tatar olduğunu ifade etmektedir (Kırım'da Yerinden Edilen Tatarların Sayısı Artıyor, 2014).

Türkiye bu ilhaka karşı çıkmakla birlikte, mevcut şartlarda Ukrayna ile yakınlaşmasını da artırmıştır. Çalışkan (2020:19), Kırım'ın işgali sonrası Ukrayna ile olan ilişkilerin büyük bir ivme kazandığını belirterek “Ankara ve Kiev’in; BM, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlarda birbirlerinin politikalarını destekler şekilde hareket ettiklerini ve son yıllarda güvenlik konularında da önemli ilerlemeler kaydettiklerini” ifade etmektedir. Türkiye bu süreçte Batı’nın politikalarını takip etmemiş ve kendi politikasını ortaya koymuştur. Türkiye, Kırım Türklerine ve Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne önem verdiğini belirtse de, Rusya’ya karşı ortaya konulan ekonomik yaptırımlara katılmamayı tercih etmiştir. Öte yandan 2015’te Rusya’nın Suriye krizine giderek angaje olması ve de saldırgan davranışlarının artması üzerine “Türkiye ve Ukrayna arasındaki ilişkiler”, stratejik bir müttefikliğe dönüşmüştür (Çalışkan, 2020:19). 24 Kasım 2015’te Rus uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi sonucu düşürülmesi, Ankara ve Moskova arasında krize yol açtığında, Ukrayna olayın hemen ardından Türkiye’ye desteklerini iletmış ve bu desteklerini birçok farklı yolla da göstermiştir⁴⁴⁰. Ayrıca Ukrayna, 61. Eurovision şarkı yarışmasına “Kırım Türklerinin 1944’te yaşadığı sürgünü konu alan bir şarkı ile katılmış” ve bu durum iki ülke arası ilişkileri daha ileriye taşımıştır. Ukrayna Fahri Konsolosu Görkem Şehsuvar, Türkiye’nin, Kırım Türklerinin hak ve menfaatlerini korunmak için hem Kırım Türklerinin liderleri hem de Ukrayna makamlarıyla temas hâlinde olduklarını ve ayrıca BM başta olarak bütün uluslararası kuruluşlarda Kırım Türklerinin seslerini duyurmaları için aracılık yaptıklarını ifade etmiştir (Çalışkan, 2020:20).

Kırım Tatarlarının teşkilatlanmış Tatar temsilcileri “II. Dünya Kırım Tatar Kongresi” ni 1-2 Ağustos 2015’te Ankara’da düzenleyerek “184 Kırım Tatar STK’sı ve 480 delege”nin katılımını sağlamışlardır (Yılmaz, 2015:1-2). Rusya’nın, bu kongrenin Ankara’da yapılmasını engellemeye dönük Türkiye nezdinde çeşitli girişimleri olmuştur (Şahin, 2016:11). Ancak her şeye rağmen gerçekleştirilen Kongrede Ukrayna’yı Dışişleri Bakanı Klimkin temsil etmiş ve Türkiye’nin güçlü desteğine teşekkürlerini sunmuştur. Klimkin, Ukrayna hâkimiyetinde olduğu dönemde Tatarlara gerekli özeni göstermedikleri için özürlerini dile getirerek Kırım’a Ukrayna devletinin yapısı içinde milli ve toprak özerkliği verilmesini öngören bir yol haritası oluşturmayı planladıklarını açıklamıştır (Yılmaz, 2015:9).

⁴⁴⁰ Bu hususta detaylı bilgi için bakınız (Çalışkan, 2020:20).

“2019 Yılına Girerken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Girişimci ve İnsani Dış Politikamız” isimli Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan kitapçıkta Kırım Tatarlarının güvenliklerinin temini, hak ve menfaatlerinin gözetilmesi konusunda temaların yapıldığı ve soydaşlara bulundukları yerlerde yaşam şartlarının iyileştirilmesine dönük adımların atılarak konut, cami gibi ihtiyaçlarının karşılanması çalışmalarının sürdürüldüğü ifade edilmiştir (Mevlüt Çavuşoğlu T.C. Dışişleri Bakanı, 2018:50).

Bununla birlikte, Kırım’ın Rusya’ya katılmasıyla birlikte Rusya kamuoyunda ve Ukrayna’da “Türkiye’nin anlaşmalardan doğan hakkı sebebiyle duruma müdahale edebileceğine dair haberler” yayımlanmıştır. Çünkü Küçük Kaynarca Antlaşması şartlarında “Yarımada’nın bağımsızlık ilan edemeyeceği ve üçüncü tarafa teslim edilemeyeceği, aksi durumda Kırım’ın otomatik olarak Türklerin himayesine geri döneceği” belirtilmiştir. Ancak Türk kamuoyu bu antlaşmayı hiç gündeme getirmemiştir. 1991 yılında SSCB’nin dağılması sonucunda da Türkiye’den bu anlaşmaya dayalı olarak hak iddia etmesi beklenmiştir. Fakat bu hak hem 1991’de hem de 2014 kullanılmak istenmemiştir (Yılmaz, 2015:5-6).

AK Parti, Kırım konusunda ABD, AB ve diğer batılı kuruluşların Rusya’ya yapılan ambargolarını delmiş ve hatta Rusya ile olan ticari ilişkilerini daha da derinleştirmeye çalışmıştır. Bu konuda 1 Aralık 2014’te Ankara’da Türkiye-Rusya 5. ÜDİK toplantı sonrasında “Rusya’dan Avrupa’ya doğalgaz akışını sağlayan Güney Akım’ın iptal edilerek yerine Türkiye’den geçecek olan Türk Akımı projesi üzerinde anlaşıldığı duyurulmuştur” (Şahin, 2016:20). Bu görüşmede bir önemli başlığın ise Kırım olduğu görülmektedir. Bu konuyu genişçe ele aldıklarını belirten Erdoğan bu konu ile ilgili olarak Rus liderin yaklaşımının olumlu olduğunu, Kırım halkına her türlü haklarını verdiklerini belirttiğini, Kırım Tatarlarının dilini resmî dil olarak kabul ettiklerini, yerleşim noktasındaki birçok sıkıntılarını giderdiklerini ve gidereceklerini söylediklerini ifade etmiştir (TCCB, 2014).

Bu süreçte Türkiye Rusları direk suçlayıcı bir ifade kullanmamış ve Batı ile Rusya arasındaki gerginlikte taraf olmamıştır. Dolayısıyla bu kriz karşısında da Türkiye, 2008 Gürcistan krizi boyunca izlediği politikayı izlemiştir. Her iki krizde de Montrö Sözleşmesi’ne sadık kalan Türkiye, Rusya tarafından hoş karşılanmıştır. Rusya’nın yaptığı bu kanunsuz durum karşısında Batı tarafından dışlanması Türkiye ile Rusya’nın ekonomik ilişkilerini artırmada fırsat olmuştur (Kazdal, 2018:56l). Rusya bu krizde kendisine

yaptırım uygulamayan “Türkiye’nin talepleri doğrultusunda 1 Ocak 2015’ten itibaren doğalgazda % 6 indirim yapmayı” istemiştir (Putin’den Sürpriz Karar, 2014).

AK Parti Döneminde çok iyi giden Ukrayna ile ilişkiler Rusya’nın Kırım’ı ilhakı sonrası daha da artmış ve güçlenmiştir. Bu süreçte ilhakın birçok ülkece Rusya’ya yaptırım olarak dönmesine rağmen Türkiye sadece bu ilhakı tanımamakla yetinmiştir. Türkiye bu süreçte Rusya ile olan ekonomik ilişkilerini ileri düzeylere taşımakla beraber Rusya’ya yönelik Batı’nın ortaya koyduğu yaptırımları delecek şekilde fiiliyat sürdürdüğü görülmüştür. Bu durumda AK Parti Ukrayna ya da Rusya arasında bir tercih yapmaksızın ikisi ile de ilişkisini ve ayrıca ekonomik ve askeri çıkarını en üst seviyede sürdüren bir milliyetçi çıkar anlayışı ortaya koyarak bir yandan bu krizi fırsata çevirmeye dönük olarak Ukrayna’ya katkı sağlayıp ilişkilerini stratejik ortaklığa taşıırken diğer yandan Rusya’nın maruz bırakıldığı yaptırımları delerek Türkiye’ye ekonomik katkı sağlamaktadır.

Özellikle Türkiye’nin Rusya’ya uygulanan ekonomik yaptırımları delmesi meselesi tartışılmaktadır. Kırımlı⁴⁴¹ bu konuda Türkiye’nin ambargo delme girişimlerini bir kara leke olarak ifade etmektedir. “Bakış Açısı” programında⁴⁴² Ruslar tarafından “yapılan işgalleri, sürgünleri, el koymaları, kaçırılmaları, ev basmaları ile birlikte verilen yasal hakları kesinlikle uygulamadıkları hususlarını” açıkladıktan sonra 2015 Ocak ayında Rusya’ya yapılacak yaptırımların devam etmesi konusunda Avrupa Parlamenterler Meclisinde yapılan oylamada iki parlamenterin bunu onaylarken dört Türk parlamenterin çekimser oy kullandıklarını belirterek bunun Türkiye için utanç verici olduğunu ifade etmiştir (Bakış Açısı Programı, 2015).

Türkiye bu süreçte, Kırım Tatarlarının durumu ile ilgili çok defa Rusya hükümetine başvurarak açıklama istemiştir. Kırım’ın Rusya’ya katılmasından sonra Tatarların durumunun tespit için Prof. Dr. Zafer Üskül rehberliğinde bir gayri resmi heyet 27-30 Nisan 2015 tarihinde Kırım’a gönderilmiş ve bir rapor hazırlamaları mümkün kılınmıştır. Bu raporda insan hakları ihlalleri olduğu, konuşma ve basın hürriyetinin çiğnendiği, eğitim, mülkiyet ve konut edinme haklarının kısıtlandığı, Rusya vatandaşı olmaya zorlandıkları, ifade özgürlüğü, dil, adil yargılama, eğitim, mal ve konut dokunulmazlığı ihlalleri yaşandığı, Kırım Tatarcası resmi dil olarak kabul edilse de bunun gündelik hayata yansıtılmadığı, okullarda Kırım Tatarcası ders saatlerinin azaltıldığı, faili meçhul

⁴⁴¹ Prof. Dr.

⁴⁴² TRT Türk Haber Müdürü Nur Özkan Erbay’ın sorularını yanıtladığı 3 Şubat 2015 tarihli program.

cinayetler ve kaybolan kişiler konusunda açılan soruşturmaların sonuçlandırılmadığı belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk heyetinin hazırladığı bu raporu 13 Haziran 2015'te Azerbaycan ziyareti esnasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e vermiştir (Yılmaz, 2015:7-8).

Türkiye, Kırım Tatarlarının durumunu önemsemekle birlikte Rusya'ya yönelik ambargoları delerek Ruslara destek vermek suretiyle politikalarda bir değişim ortaya koyduğu gibi, Türkiye ayrıca Rusya'ya rağmen Ukrayna ile ilişkilerini geliştirerek de bir politika değişimi ortaya koymaktadır. Türkiye ve Ukrayna, "YDSK toplantılarını" 2011'den itibaren Ukrayna'nın yaşadığı sıkıntılı dönemler dışında⁴⁴³ yapmaya devam etmişlerdir. 2016 yılında gerçekleştirilen toplantıda ise Ukrayna Cumhurbaşkanı Poroşenko, "Türkiye ile Ukrayna ilişkilerinin geçmişte hiç olmadığı kadar iyi bir seviyeye ulaştığını" belirterek "Türkiye ile stratejik ortağız" ifadesini kullanmıştır. Stratejik ortaklığın kilit noktasını ise "askerî iş birliği" şeklinde açıklamıştır. İlerleyen süreçte ise taraflar "zırhlı araç, insansız hava araçları, tank ve füze üretimi" gibi konularda ortak projeler yapmıştır. Ayrıca turizm konusunda da bir işbirliği ortaya konulmuştur. 2012'de vizesiz seyahat dönemi başlamış ve 2017 yılı itibarıyla da pasaportsuz seyahat mümkün kılınmıştır. Türkiye ile Ukrayna arasındaki ticaret hacmi de artmaktadır. İki ülke "BM, Avrupa Konseyi ve AGİT" gibi kuruluşlarda birbirlerinin politikalarına destek verdikleri gibi güvenlik konularında da önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. "NATO-Ukrayna Komisyonu, BLACKSEAFOR ve Karadeniz Uyum Harekâtı", askerî ilişkilerdeki ilk denemeler olmuştur. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin savunma sanayii mirasına sahip olan Ukrayna ile "ortak üretim ve teknoloji transferi" konusunda ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrasında ise iki ülke savunma sanayii alanında birçok ortak projeyi gerçekleştirebilmek amacıyla anlaşmıştır. 2015 yılında Türk ve Ukraynalı askerî sanayi şirket temsilcileri Ankara'da bir araya gelmiş ve Ankara Kiev'e yaklaşık 1 milyon dolarlık askerî mühimmat sağlamıştır. 2016'da iki ülke savunma sanayii konusunda stratejik iş birliği anlaşması imzalamış ve sonrasında Türkiye, Ukrayna Silahlı Kuvvetleri'ne 4 milyon dolar kadar değeri olan askerî mühimmat ve ekipman göndermiştir. Temmuz 2018'de, ise bu çalışmalar hız kazanmış ve "Ukrayna devlet savunma sanayi işletmesi "Ukroboronprom" ile Türk "Aselsan" şirketi arasında" iş birliği protokolü imzalanmıştır. Sonrasında Aselsan, Ukrayna ordusuna haberleşme için ileri teknoloji telsiz tedariki sağlamış ve telsizler için Ukrayna'da ortak üretim yapılacağı açıklanmıştır.

⁴⁴³ 2014 ve 2015'de Ukrayna'nın içinde bulunduğu kriz Sebebi ile yapılamamıştır (Çalışkan, 2020:20).

Ukrayna Ocak 2019'da, Baykar'ın ürettiği Bayraktar TB2 İnsansız Hava Aracı için satın alma anlaşması imzaladıklarını duyurmuş ve bu konuda Ekim 2019 itibarıyla 6 adet araç teslimi tamamlanmıştır. Ayrıca “üç yer kontrol istasyon sistemi ve ekipmanları” da Ukrayna ordusunun hizmetine sunulmuştur (Çalışkan, 2020:20-22).

Bu süreçte AK Parti, Rusya ile ilişkileri askıya almasının artık Rusya sınırları içerisinde yer alan Kırım Tatarlarının menfaatine olmayacağı veya Türkiye'nin bu bölgeyi Osmanlıdaki haklarına dayanarak kendi sınırlarına katmayı başaramayacağı için Rusya ile iyi ilişkiler yürüterek etnik milliyetçi çerçevede Tatarların özlüklerini ve kültürlerini yaşamalarını elde etmeye çalışmaktadır. Diğer yandan AK Parti, Ukrayna'ya kendisini Rusya karşısında askeri olarak güçlendirmeye dönük katkı sağlayarak yardımcı olan bir yaklaşımla Kırım'ın ve Kırım Tatarlarının yeniden Ukrayna sınırlarına dâhil edilme ihtimalini hesaplayarak Kırım Tatarları için etnik anlamda bir takım çıktılar elde etmeye ve Rus sömürüsüne karşı bu ülkeyi güçlendirmeye dönük Yeni Osmanlıcı bir bakışla muhafazakâr milliyetçilik sergilemektedir. Bunun yanı sıra AK Parti'nin Ukrayna'ya bu şekilde destek vermesi Rusya karşısında askeri anlamda güçlenmiş bir ittifak kazanarak sınır güvenliğini temin etmesini sağlayacağı için esasında ortaya bir Kemalist milliyetçi anlayış da çıkmaktadır. Ayrıca AK Parti'nin özellikle ekonomik yaptırımları delerek Ruslara yardım etmesi karşılığında Rusya, Türkiye'nin Ukrayna'ya yaptığı askeri yardımlar karşısında bir pozisyon alamamaktadır. Aynı şekilde Ukrayna da bu konuda Türkiye'nin Rusya'ya yapılan ambargoyu delmesine dair bir yaptırım ortaya koyamamaktadır.

5 Aralık 2015 tarihindeki bir değerlendirmesinde Erdoğan, “tüm dünyanın Rusya'ya ambargo uyguladığı esnada Rusya'ya gıda gönderildiğini ve yaptırım uygulanmadığını, ‘niye gönderiyorsunuz?’ diye soranlara ‘biz stratejik ortağız o yüzden gönderiyoruz’ şeklinde cevap verdiklerini, 2015 sonlarında gerçekleşen uçak krizi⁴⁴⁴ ile birlikte Rusya'nın Türkiye'nin 1 milyar dolarlık tekstil ihracatını durdurduklarını; ancak Türkiye'nin malını başka isteyenlerin de olduğunu” belirtmiştir. Ancak bu sürecin

⁴⁴⁴ Suriye sınırında Türkiye hava sahasını ihlal eden SU-24 tipi bir Rus savaş uçağı defalarca uyarılmasına rağmen geri adım atmayınca Türk F-16'ları tarafından angajman kuralları gereğince düşürülmüştür (Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, 2015). Bu durum iki ülke arası iyi giden ilişkileri bozmuştur. Bu uçak düşme işini Ruslar kendi kazançlarına kullanmıştır. Aytar'ın belirttiğine göre: “Suriye problemini bölgeye yerleşmek için bir fırsat olarak görmüş Türkiye tarafından sınır ihlali yapan uçağının düşürülmesini bölgesel dengeleri lehine değiştirmek için kullanmıştır. Önce Lazkiye'de ki askeri üssünü kuvvetlendirmiş, yeni bir üs kurma çalışmalarına başlamış, uçak filosunu arttırmış, savaş gemilerini bölgeye yığmış, S-300 füzelerine ek uzun menzilli S-400 füzelerini de konuşlandırmıştır. Akıl almaz şekilde sağa sola tehditler savurarak bölgedeki Türkiye etkisini minimize etmeye çalışmaktadır.” (Aytar, 2016).

devamında Erdoğan, 2016 Mart'ında Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko ile düzenlediği ortak basın toplantısındaki konuşmasında Kırım'daki yasa dışı durumun aşılması konusunda diplomasi ve hukuk çerçevesinde eş güdüm içerisinde hareket edeceklerini ifade ederek “tüm tarafları ateşkese uymaya, ağır silahlarını çekmeye, ayrıca Ukrayna topraklarının yabancı askeri unsurlardan arındırılarak Ukrayna-Rusya sınırını yeniden kontrol altına almaya” davet ederek Kırım meselesine daha güçlü sarıldığına dair işaretler sunarak yeniden bir politika değişimi ortaya koymuştur (Gürcanlı, 2016). Gürcanlı (2016) bu konuda “Türkiye’nin ekonomik gerekçelerle Kırım meselesinde ilk zamanlarda sivrilmediğini ve sert duruş sergilemediğini; ancak devam eden süreçte Rusya ile ilişkilerin bozulması paralelinde Kırım meselesine daha iyi sarıldığını” belirtmektedir.

Dolayısıyla yaşanan uçak krizine bağlı olarak AK Parti’nin derhal Ukrayna ile olan ilişkileri daha ileriye taşıyarak Rusya karşısında oluşan gücü desteklediği görülmektedir. Çünkü böyle bir ortamda ekonomik çıkarın işletilebilmesi mümkün değildir. Bu şartlarda AK Parti, Kırım Tatarlarına karşı davranışların yanlışlığına ilişkin daha güçlü bir savunu ortaya koyarak etnik milliyetçi tutumunu söylem ve eylem düzeyinde artırmaya dönük bir duruş içerisine dâhil olmaya yönelmiştir. Ancak Rusya ile ilişkilerdeki kötü gidişatın Kırım Tatarlarını etkilemesi gibi bir sonucun ortaya çıkması da esasında Rusya’ya karşı yaptırımların arttığı bir dönemde AK Parti’nin Rusya’ya sırtını dönmemesinin ne kadar katkı sağlayıcı olduğunu bize göstermektedir.

Bu konuda Kerimoğlu (2016:4) Kırım Türklerinin “Rusya ve Türkiye arası ilişkilerin kötü olması hâlinde” olumsuz etkilendiklerini, “Son aylarda Rusya-Türkiye ilişkilerinde yaşanan gerilim Kırım’da yaşayan Tatarları da olumsuz etkiliyor. Rus hükümeti Akmescit (Simferopol) üzerinden Türkiye’ye ulaşımı durdurmuş, Türk iş adamlarına zorluklar çıkarıyor, STK ve TÜRKSOY gibi kurumların çalışmalarını engelliyor” sözleri ile ortaya koymuş ve Kırım Türklerinin şu anki durumunu şu şekilde özetlemiştir (Kerimoğlu, 2016:4):

27.000 kilometrekarelik bir bölgede yaşayan 2 milyonluk halkın yalnızca 250.000’i Kırım Türk’ü. Bu halk, Akmescit (Simferopol) başta olmakla tüm arazide dağınık vaziyette yerleşik. Genç bir nüfusa sahip Tatarların gelecek nesillere kendi dillerinde okuma yazma öğretebilecekleri sadece 15 okulları var. Bugün yeni nesil Kırım Türkleri, yaşadıkları topraklarda tarihin yeniden yazılışına tanıklık etmekte. Bugünün tarihi elbette daha evvel yaşananların devamı ve bunlardan alınacak ibretlerle belirlenecek.

İlber Ortaylı da bu konuda Türkiye’nin Rusya ile zıtlaşmasını Kırım Tatarları açısından riskli görmüştür. Ortaylı, Kırım Türklerinin Osmanlı olduğunu ve O Türklerin kültürel devamını korumak zorunda olduğumuzu belirterek ayrıca Rusya ile herhangi bir Batı

Avrupa  lkesi gibi çatışmaya girmemenin daha doğru olacağını, müzakere izlemenin zorunlu olduğunu ve bunun Kırımlıların selameti için gerekli olduğunu belirtmiştir ( lber Ortaylı'dan Kırım değerlendirmesi, 2020).

şahin (2016:15) ise bu konuda diyalogla çözüm bakış açısına tam ters bir yaklaşımla, Türkiye'nin Kırım konusunda diyalog ve müzakere ile sorunu çözmeye çabaladığını; ancak Kırım Tatarlarının birçok sorun ile karşılaşmaya devam ettiğini, bu konuda Türkiye'nin diyalog ve müzakere ile Kırım Tatarlarının güvenlik ve haklarını korumaya çalışsa da bunda başarılı olamadığını belirtmektedir. Yazar sonuç alınamamasına rağmen diyaloga devam edilmesinin sebeplerini ise "Türkiye ve Rusya'nın 1993 yılında uygulamaya koyduğu yakın komşu politikası, ekonomik olarak Rusya ile olan ticari ilişkilere olan ihtiyaç, askeri güç bakımından Rusya ile yarışamama" şeklinde sıralamıştır (şahin, 2016:15-16)

Tüm bunlara ilaveten Rusya ile Türkiye arasında karşılıklı olarak alınan yaptırım kararlarının da göstermelik olduğuna dair örneklerle karşılaşılmaktadır. Örneğin; Türkiye Deniz Ticaret Odasının "Karadeniz'de Gemi Seferleri ve Kırım Bağlamında Belirlenen  lkeler" başlıklı 6 Ekim 2017 tarihli 635 numaralı sirküler kararına bakıldığında Rusya'nın Kırım işgaline karşı çıkıldığı açıkça belirtilerek söz konusu kararda, "Türkiye'nin Kırım bölgesinden ve limanlarından geldiği tespit edilen gemilerin ülkeye girişlerine müsaade edilmeyeceği ve ülkeden bu bölge limanlarına çıkış verilmeyeceği belirtilmiş" olsa da bu kuralın delinerek "Türkiye ile Kırım ve Sivastopol (Akyar) limanları arasında gemi ticaretinin yasa dışı şekilde devam ettiği" Sivastopol sözde Gümrük  şleri Başkanı Yuriy Voloş enko'nun açıklamalarından anlaşılmıştır. Rus işgalcilerin sözde Gümrük Müdürü Voloş enko, "şubat 2019'dan bu yana 250'den fazla kargo gemisinin  stanbul ve Akdeniz limanları ile Rus işgali altındaki Kırım ve Sivastopol limanları arasında y k taşıdığını" ifade ederek (Kaya, 2019) alınan kararın uygulanmadığını ya da sonraki süreçte delindiğini belirtmektedir.

Bu haberde dikkat çeken iki husus bulunmaktadır.  lk olarak Kırım ilhakının 2014 yapılmasına rağmen, ticaretle ilgili kısıtlama kararının ya da diğer bir ifade ile yaptırımın alındığı tarih 6 Ekim 2017'dir. Dolayısı ile Kırım'ın işgali sonrası hemen alınmış bir karar değildir. Diğer dikkat çeken husus ise haberde belirtildiği üzere 2019'da gemilerin neredeyse serbest bir şekilde ticaretini gerçekleştirmesidir. Bu tarihler Rusya ile ilişkilerin iyileştiğini göstermesi açısından bir anlam ifade etmektedir. Bu durum da esasında AK

Parti'nin politikalarda durum ve şartlara göre bir değişim ortaya koyduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Kırım konusunda, Türkiye'nin Rusya ile gemileri yakmasına dair talepler ve beklentiler olsa da Türkiye Kırım ilhakını tanımamakla birlikte Kırım'ı ilhak eden Rusya ile ilişkilerini bozmayarak sürdürmüştür. Bu hususta Türkiye'nin milli ekonomik çıkar perspektifinde hareket ederek Kırımlıların özgürlüğü ile hakları hususunda liberal milliyetçilik yaklaşımı ortaya koyduğu görülmektedir. Rusya ile yaşanan uçak krizi ile Kırım'a rağmen iyi giden ilişkiler gerilmiş ve Rusya bu konuda Türkiye'ye bir savaş ilan etmiş olmasa da ekonomik anlamda yaptırımlar ortaya koymuştur. Böyle bir durumda Türkiye'nin Ukrayna ile daha da yakınlaşarak alternatif bir politika üretildiği ve bu konuda Rusya'nın olumsuz tavrının önemsenmediği görülmektedir. Bu tavır da esasında Kırım Türklerinin haklarına ilişkin bir etnik milliyetçiliğe yönelik anlamına gelmektedir. Çünkü Kırım'ı uzun yıllar kontrolü altında tutan Ukrayna'nın askeri anlamda güçlenmesi Türkiye için önemsenmiştir.

Kırım gerçekten hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde Karadeniz'de bağımsız olarak varlığını devam ettirmesi Türkiye için önemli görülen bir bölgedir. Kırım konusunda Rusya'nın yüzyıllardır yaptığı zalimlikler ortada olmakla birlikte 2014'te Rusların eline geçmesi hadisesini Türkiye kabul etmeyip tanımamakla birlikte uzun süre Rusya'nın bu yaptığına açıkça karşılık vermekten çekinmiştir. Bu konuda Türkiye, 1991 yılındaki iktidarın yaptığı gibi "Osmanlıdan kalan hakkı kullanmaya yaklaşmadığı" gibi Rusya'nın yaptığı zalimlikleri minimuma indirmek için Rus liderle her bir araya gelişte ve gerektiğinde gerekli girişimleri yaparak bir mücadele sürdürmektedir. Bu süreçte AB ve ABD gibi ülkelerin ortaya koyduğu ambargoları delmekten geri durmayan Türkiye bu konuda ekonomik çıkarlarından vazgeçmemekte ve Kırım Tatarlarına karşı kontrolü yitirmek istememektedir. Rusya ise ambargolara maruz kaldığı bu şartlarda Türkiye ile ilişkilerini daha güçlü tutmak istemektedir. Türkiye bir yandan Rusya ile ilişkilerini geliştirip Kırım Tatarlarının şartlarını iyileştirmeye ve ekonomik olarak zenginleşmeye çalışırken diğer yandan Kırım Türklerinin ihtiyaçlarına TİKA vb. kuruluşlar aracılığı ile cevap vermeyi sürdürmektedir. Bu şekilde ekonomik anlamda bir çıkar gözeterek Kırım Tatarlarının kendi kaderini tayin etme özgürlüğü anlamında liberal tonda bir milliyetçilik gerçekleşmekte, diğer yandan Kırım Tatarlarını koruma gayreti etnik temelde bir milliyetçiliği işletmek anlamına gelmektedir. Hatta meseleye Osmanlı geçmişi ve Osmanlıdan geriye kalan haklar çerçevesinde bakıldığında Yeni Osmanlıcı bir bakış

açsının da sergilendiği söylenebilir. Çünkü tarihi, kültürel ve dini bağlar da bu konuda etkili olarak önemsenmiştir.

Türkiye, Doğu Türkistan'a kıyasla Kırım Tatarlarının Türkiye'deki etkinliklerine dair de destek vermektedir. Türkiye, Rusya ile gelişen ilişkilere rağmen, süreç içerisinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda ve Rusya'nın bölgeyi işgal ettiği konusundaki duruşundan geri adım atmamıştır. Dolayısıyla Kırım'ın özgürlüğü ile haklarına ve Ukrayna'nın ulus-devlet sınırlarının muhafazasına ve bu konuda saygının gösterilmesine ilişkin liberal milliyetçi bir tavır sergilenmektedir. AK Parti bu duruşu ile Kırım'ın yeniden Ukrayna'ya aktarılması durumunda Ukrayna'dan Kırım Tatarları için büyük sözler almıştır.

Kırım konusunda sakin ve sabırlı adımlar atan Türkiye, Rusya ile ilişkilerde ambargo delen tavırlar ortaya koyup bununla ekonomiye değer katarak Türkiye'nin milli katkı elde etmesini, zenginleşmesini sağladığı gibi Kırım'da olan biteni takip edip yumuşak güç unsurları ile raporlar hazırlatarak ve Kırım Tatarlarının özgürlüklerini temin etmeye çalışarak liberal milliyetçilik perspektifinde hareket etmektedir. Öte yandan Rusya-Türkiye ilişkileri iyi gidiyorken 2015'in sonunda yaşanan uçak krizi sonrasında Kırım Tatarlarının mağduriyetlerinin artması da AK Parti'nin Rusya ile diyalogu sürdürmekteki haklılığını göstermiştir.

Tüm bunlara ilaveten AK Parti, Ukrayna'nın askeri olarak güçlendirilmesine katkı sağlayıp uzun dönemde Kırım'ın yeniden el değiştirme imkânını temin etmeye dönük olarak ve Kırımlıların birçoğunun Ukrayna sınırında yaşaması temelinde onların refahını temin etmek adına etnik temelde ve Rus sömürüsüne karşı da Yeni Osmanlıcı tonda bir milliyetçilik yaklaşımı sergilemektedir. Dolayısıyla AK Parti en başından beri, politikalarına yön verirken ekonomik gerekçelere ve Kırım Tatarlarını koruma gereğine odaklanarak hareket etmiştir.

“Doğu Türkistan, Azerbaycan ve Kırım” şeklinde üç örnek üzerinde gerçekleşen politikalar üzerindeki yapılan incelemelerde de görüldüğü üzere Türkiye'nin Türk Dünyasına yönelik politikalarında Rusya ve Çin bölgedeki en büyük aktörler olarak Türkiye'yi etkilemiştir. Türkiye Orta Asya Türki Cumhuriyetlere yaklaşımında bu iki büyük güçle denge politikası sürdürmek durumunda kalmıştır. Bu iki ülkenin karşıya alınıp zıtlaşılması bölgedeki Türki Cumhuriyetler üzerinden baskı oluşturabilecektir. Öte yandan bu iki güçle iyi ilişki sürdürülmesi ve özellikle ekonomik bağımlılığı olan ilişki

sürdürülmesi durumunda da Türki Cumhuriyetlerin haklarını kazanmasına katkı sağlama duruşu tam anlamıyla sergilenememektedir. 21. yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken Türkiye'nin hem Türki Cumhuriyetler hem de Rusya-Çin ikilisi ile ekonomik anlamda ciddi bir aşamaya geldiği ekonomik verilerden anlaşılmaktadır⁴⁴⁵. Ancak bu coğrafyanın Doğu ve Batı Türkistan şeklinde ayrılarak mevcut yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin Ruslarla Çinliler arasında bölüşülüyor olduğu gerçeği ise değişmemektedir. Türkistan'ın Batı'daki ucu olan ve Rusya'nın himayesinde uzun yıllar yaşamış olan Azerbaycan'ın Karabağ sorunu ile yaşanan insan hakları ihlalleri ile Türkistan'ın Doğu ucu olan Doğu Türkistan'ın bağımsızlığının, dini yaşamının, haklarının elinden alınarak sadece kaynaklarının sömürülmesi ile yetinilmeyerek nükleer çalışmaların deney alanına dönüşmesi ve zulmün her türlüşünü yaşamalarının alenen ortada olması ve birçok uluslararası kuruluşun bu yöndeki hak gasplarını ortaya koyarak bunun giderilmesini istemesine rağmen bu ihlal problemlerinin çözölememesi Türkiye'nin de bölgede etkisinin çok fazla olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan Türki Cumhuriyetlerin de bağımsız olmalarının ardından öncelikle kendi ekonomik çıkarlarına yönelmeleri ve çıkarları için birbirlerinden farklı hareket etmeleri de Türkiye tarafından tecrübe edilmiştir⁴⁴⁶.

Özellikle AK Parti, kendisinden önceki iktidarlar gibi birbirine zıt/değişen politikalar üreterek ve farklı seçenekler kullanarak da olsa bir iyileşme yakalamaya yönelmiş ve ekonomik getiri ile birlikte Türkiye'nin kendi çıkarlarını 2010'dan sonra daha öncelikli gözetmiştir. Çünkü ekonomik ve askeri güç olarak büyümeden bölgeye hâkim olmanın mümkün olmadığı açıkça görölmektedir. Ancak atılan adımlarla ilerlemede belli bir aşamaya gelinmesi ve bölgede alınan kararlarda belirleyici olunabilmesi AK Parti'nin Yeni Osmanlıcılık anlayışı açısından da gerekli görölmektedir. Bunun başarılması için bölgede kurulan uluslararası kuruluşlara üye olunması, bu kuruluşlarda vazife alınması söz konusu olurken diğer yandan ekonomik ilişkilerle dış ilişkilerde ölkeler arasında karşılıklı bir bağlayıcılık oluşturulması ve böylece bölgede barışın temin edilmesi amaçlanmaktadır. Kırım, Azerbaycan ve Doğu Türkistan örnekleri üzerinde sergilenen politikalarda da ortaya konulan milliyetçi değışkenlikle öncelikle bu amaçlanmaktadır.

Buraya kadar olan bölüm yazımında AK Parti'nin dış politikalara yansıyan milliyetçiliği ve bu milliyetçilikteki dönüşümü etkileyici unsurlar çerçevesinde incelenmiştir. AK Parti

⁴⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Çobanoğlu, 2017:48; Tuna, 2012:122; Çemrek ve Kılınçarslan, 2019:4-5).

⁴⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız (Çaman, 2013:182-184, 207-209).

dış politikada özellikle yumuşak güç unsurlarını hayata geçirerek ve kamu diplomasisini her türlü dış gelişmede öncelikli araç olarak önemseyerek çevresinde olan bitenlere duyarsız kalmaksızın tarihi, kültürel bağlar ile birlikte din, soy temelinde birlikteliği olan ülkelerle ilişkileri önemseyen, bu ülkelerle ilişkileri geliştirmeye ve bu ülkelere karşı yapılan sömürgeci girişimlere karşı duruş sergilemeye önem veren bir siyasi oluşum olmaya gayret göstermiştir. Özellikle 2009 dönemi itibarıyla Davutoğlu'nun dış politikadaki yönlendirmeleri ile birlikte Yeni Osmanlıcı çerçevede bir bakışın sürmesi ile bölgeye yeniden hâkim olmak için bölgedeki her türlü tarihi ve kültürel araçtan ve yeni kurumlardan faydalanılmaktadır. Ancak süreç içerisinde “ülke dışından” kaynaklanan “ABD'nin yaptırımları, AB'nin istekleri, Kıbrıs üzerinde yaşananlar, Müslüman ülkelerde yapılan kısımlar, BOP, Kuzey Irak'taki gelişmeler, Arap Baharı” ile birlikte “ülke içerisinden” kaynaklanan “vesayet baskısı, FETÖ saldırıları, terör olayları, ekonomik sıkıntılar” gibi bağlayıcılar/etkenler AK Parti'yi ortaya koyduğu politikalarda değişime sürüklemiştir. Bu anlamda iktidara gelinen 2002'den beri hiçbir bir politika üzerinde aynı ideolojik duruş aralıksız sürdürülemediği. Çünkü değişkenler AK Parti'nin de ideolojik bakışını değiştirmesine neden olmuştur. Bu nedenle tüm politikaları için milliyetçiliği önemseyen AK Parti, milliyetçilik anlayışında hiçbir zaman şovenizmi, faşizmi andıracak düzeyde ileri gitmese de zaman zaman milliyetçi eylem ve söylemindeki duruşunu sivirtirken bazen bu konuda sakın davranmayı o günkü şartlarda daha gerekli ve uygun görmüştür. Ayrıca dış politikada her koşulda Türklerin ve Müslümanların sömürülmesinin ve haklarının gasp edilmesinin karşısında gücü yettiğinde engelleyici olmayı amaç edinmiştir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse AK Parti'nin ilk zamanlarda genellikle birçok dış politikasında resmi ideoloji (Kemalist milliyetçilik) çerçevesinde bir duruş sergilediği görülmektedir. Ancak bu süreçte vesayetin müsaadesi ölçüsünde ekonomik çıkara yönelme olduğu gibi liberal milliyetçiliğe ve çok-kültürcülüğe de evrilme gerçekleşmiştir. Öte yandan vesayet engelini aşar aşmaz ilgili politikaya ya da muhataba göre etnik ya da muhafazakâr milliyetçiliğe yöneldiğini de söylemek mümkün gözükmemektedir. Zor durumda kaldığında ise teritoryal milliyetçi bir bakış sergileyerek Türkiye'ye özgü çıkarlara yönelmek gibi bir tercih yapabilmıştır. Bunun yanı sıra bazı konularda da özellikle 2015 sonrası süreçte yeniden bir Kemalist milliyetçiliğe yönelme olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin ortaya koyduğu dış politikada 2002'den bu yana geçen süreçte çeşitli etkenlere (iç ve dış) bağlı olarak değişken bir milliyetçi duruş ortaya

koyduğu gör÷lmektedir. Tüm iktidarı döneminde AK Parti için özellikle 2007, 2011, 2016 yılları ciddi değişimlerin fitilini ateşlese de tüm politikalar için bu yıllarda ciddi bir değişimin gerçekleştiği söylenemez. Öte yandan aynı yıllarda bir politikasında liberal milliyetçi ya da çok-kültürcü duruş ortaya koyan AK Parti'nin diğer bir politikasında muhafazakâr milliyetçilik, Kemalist milliyetçilik ya da etnik milliyetçilik sürdürdüğu gör÷lmektedir. Bu sebeple AK Parti'nin milliyetçi dönüşümlerini yıllar ya da olaylar bazında keskin bir ifadeyle tespit etmek mümkün olmamakta; ancak içinde bulunulan şartlar ilgili politikada bir değişim açığa çıkarmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

AK Parti'nin ideolojik durumunu tespitiye yönelinen bu çalışmada, incelenen iç ve dış politikalara bakarak genel bir değerlendirme yapıldığında AK Parti'nin ideolojisini tespit etmenin gerçekten zor olduğunu açık bir şekilde ve bir çırpıda söylenebilmektedir. Çünkü AK Parti tipik bir merkez sağ parti olmasının bir yansıması olarak “Hepsini Yakala Partisi” tarzında hareket ederek 20 sene boyunca oy avcılığını sürdürmüştür. Bu süre zarfında ideoloji torbasından yer alan birçok farklı ideoloji arasından ihtiyaca göre seçtiklerini ön plana çıkararak kullanırken bazılarını geri plana itebilmekte ve zaman içerisinde torbasından ihtiyacına göre seçtiği ideolojilerini yeniden değiştirerek siyasi yaşamda iktidarını sürdürebilmektedir.

Ancak AK Parti'nin milliyetçilik ekseninde anlaşılması diğer merkez sağ ideolojilerine kıyasla daha zor görünmektedir. Çünkü AK Parti ile özdeşleşen siyasi lider Erdoğan'ın ortaya koymuş olduğu değerlendirmelerde sürekli “milliyetçiliği ayaklar altına aldığını” beyan etmesi bu hususta dikkat çekmekte ve kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Bu durum açıkçası, AK Parti'ye dair düşünen, yazan ve oy veren insanların yaklaşımlarında “milliyetçilik konusunda” en baştan itibaren bir ön yargı ortaya çıkarmıştır. Fakat 20 senelik mazisi değerlendirildiğinde, AK Parti yaklaşım itibarıyla her ne kadar milliyetçiliği ayaklar altına aldığını belirtse de, “ortaya koyduğu politikalar anlamında bir inceleme yapıldığında” milliyetçilikle ilişkilendirilebilmesinin tabii olduğu açıktır. Bu husus Parti'nin politikaları üzerinde açıkça görülmekle birlikte bu durumu kavramanın püf noktası milliyetçiliğin farklı yüzlerinin ve özelliklerinin kavranmasından geçmektedir. Kavramsal kısımda da bahsettiğimiz üzere milliyetçilik tek bir tipolojiden ibaret olmadığı gibi farklı ideolojilerle dirsek temasına girerek onlarla ilişki sürdürebilen çok fonksiyonlu bir işlevselliğe sahiptir.

Bu anlamda milliyetçilik dendiğinde dünyada birçok farklı milliyetçilik türü/tipi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Öte yandan her milletin doğuşunun birbirinden farklı olmasından dolayı dünyada çok farklı milliyetçiliklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer yandan bu

milliyetçilikleri anlamak için teorilerin geliştirildiği görülmektedir. Bu konuda ülkemize dönüp bakıldığında, ülkemizde de farklı milliyetçilik tiplerinin ortaya çıktığı ve farklı zamanlarda farklı siyasi oluşumlarca farklı türlerin savunulduğu Türk siyasi hayatının gelişim evrelerinde anlaşılmaktadır. Hatta bu konuda milliyetçiliğin yoğun bir şekilde merkez sağın bir ideolojisi olmaktan çıkıp sol tarafından da önemli bir enstrüman olarak siyaset arenasında kullanılmak istendiğini ve oy devşirmek adına işlevsel olarak sergilendiği söylenebilecektir. Bu anlamda Türk milliyetçiliği dünyadaki milliyetçilik tecrübelerinden ayrılmakla birlikte kendi içerisinde de ayrıştığı ve çeşitli varyasyonlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen çeşitlenme çerçevesinde meseleye bakıldığında Türk milliyetçiliğinin muhafazakâr milliyetçilik tipinin AK Parti'nin kendi ideolojik söylemiyle uyumlu ve çok özdeşleşmiş argümanlara ve uygulamalara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aslında Türkiye'de üzerinde çok fazla durulmasa da muhafazakâr milliyetçiliğin bir dalı olarak da değerlendirilmesi mümkün olan Yeni Osmanlıcılık şeklinde ifade edilebilen milliyetçilik tipolojisine AK Parti'nin çok yakın durduğu görülebilmektedir.

Her ne kadar AK Parti'nin muhafazakâr milliyetçi özellikteki ideolojik duruşu Yeni Osmanlıcılık perspektifinde işaret edilse de yine AK Parti'nin milliyetçiliği incelenirken karşımıza çıkan ve kuramsal kısımda da üzerinde durulan önemli bir husus “yerlilik ve millilik” meselesi olmuştur. Bunun her ne kadar son dönemde bir seçim politikası olarak ortaya çıktığı düşünülse de kavramsal kısımda da bahsedildiği gibi Türkiye'deki milliyetçiliğin bir vurgusu olarak yerlilik ve millik meselesi henüz AK Parti kurulmadan literatürde tartışılmıştır. Dolayısıyla AK Parti'ye bakıldığında politikalarını milliyetçilik çerçevesinde bu hususlarla ilişkili olarak 20 sene boyunca mümkün olduğunca birlikte ve ilişkili olarak götürmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu perspektiften meseleye bakarak AK Parti'nin hem iç politika hem dış politikada yansıttığı/dışa vurduğu milliyetçiliği konusunu değerlendirmek gerekmektedir.

Her ne kadar AK Parti, iktidarı süresince, “yerli ve millilik” ve “Yeni Osmanlıcılık” çerçevesinde milliyetçiliğini ağırlıklı olarak sürdürmek istese de -çalışma içerisinde mümkün olduğunca ve yeri geldikince değinildiği üzere- süreç içerisinde hem iç hem de dış kaynaklı bazı etkileycilere bağlı olarak kendisi içerisinde iktidarının başlangıcından sonuna dek icraatlarının ve söylemlerinin değişiklik arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda tezin ana konularından birisi de bir yandan icraata yansıyan milliyetçiliğe bakarken diğer

yandan bu değişiklikleri anlamaya çalışmaktır. Diğer bir ifadeyle AK Parti'nin hem iç hem de dış politikalarına yansıyan milliyetçi duruşu tüm yansımalarıyla ortaya konulmaktadır.

AK Parti, iç politikada birçok çalışma ortaya koyarak iktidarı sürecinde bu yönde ciddi bir çeşitlenme ortaya çıkarmış ve özellikle Türkiye'yi yıllarca meşgul eden meseleler üzerine eğilmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla AK Parti Döneminde gerçekleşen iç politikalara dönüp bakıldığında özellikle kendisini ekonomideki başarıları ile halka sunmayı önemsemesi anlamında Parti'yi ilk etapta ekonomi politikaları ile değerlendirmek anlamlı olacaktır. Ekonomik anlamda icraatları, aslında milliyetçilik düşüncesindeki değişimin, bünyesinde barındırdığı farklı ideolojik yaklaşımların birbiri ile olan çelişkilerinin görülebileceği önemli bir alandır. Bu anlamda ekonomi politikalarına bakıldığında AK Parti'nin tipik bir "liberal ya da neo-liberal ekonomik politikalarla çok uyumlu icraatlar gerçekleştiren bir parti" olduğu anlaşılmaktadır. Özelleştirmeler bu hususta gerçekten neo-liberal politikalarla çok uyumlu bir şekilde gerçekleşmekle birlikte dünyadaki diğer ülkelere kıyasla bakıldığında AK Parti Döneminde çok daha fazla özelleştirme yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan borçlanmalar konusunda da neo-liberal politik bakışla uyumlu ciddi bir artış ortaya çıkmakla birlikte bu artışın ekonomik büyüme yaratması bağlamında haklılığına işaret edilmektedir. AK Parti'nin, iktidarı boyunca ekonomik anlamda güçlü bir devlet olma hedefini önemseydiği görülmektedir. İç politikada güçlenmesi ve dış politikada taşları yerinden oynatabilmesi ekonomik gelişmeye bağlı görülmüştür. Ancak özelleştirme ile devlet küçültülmüş ve borçlanmalar ile devletin yükü büyütülmüştür. Ayrıca AK Parti ilk dönemlerinde neo-liberal bir bakışla ithalata dayalı bir ekonomi benimserken ve IMF programlarına uygun hareket ederken sonraki yıllarda IMF'yi ötelemiş ve özellikle 2015 sonrasında yerli ve milli ekonomi vurgusunu artırmaya dönük bir yaklaşıma yönelmiştir. Bu yönelişte özellikle Türkiye'nin "Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık Operasyonu, çözüm sürecinin sekteye uğraması ve 15 Temmuz darbe girişimi"nin etkisi büyük olmuştur. Buna ilaveten askeri alanda ortaya çıkan -S-400 tedariki sürecinde de olduğu gibi- ambargolar ve yaptırımlar Türkiye'nin kaygılarını iyice artırmıştır. Bu süreçte yaşananlar AK Parti'nin hem söyleminde hem icraatlarında bir değişime neden olmuştur. Milliyetçi düşüncenin beslendiği bir korku olan beka kaygısı ile birlikte söylem ve eylemlerinde yerlilik ve millilik vurgusu artarak neo-liberal duruştan muhafazakâr milliyetçiliğe doğru kayan bir yöneliş gözlemlenmiştir.

Bu değişim aynı zamanda içerisinde çelişkiler barındırmıştır. Ancak büyüme ve üretimi artırma için ortaya konulan borçlanmalar ilerleyen zamanlarda beklenildiği gibi bir azalma

eğilimine girmediği gibi özelleştirmelerle oraya çıkan yabancılaşmalar yerli ve milli üretimin beklentisi ile çelişmiştir. Her ne kadar özellikle 15 Temmuz sonrası süreçte lider demeçlerinde yerli-milli vurgusu artmışsa da diğer yandan neo-liberal politikaların da aynı anda devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu süreçte yabancılara yönelik Tank Palet Fabrikası özelleştirmesi örneğinde de olduğu gibi basın gücünün de kullanılmasıyla bu tür çelişkilerin seçmenler nezdinde çok tartışılmadan sürdürülebildiğini görmek mümkündür. Borçlanma ve özelleştirmelerle ekonomide bağımlı hâle gelinmesi ise dış politikada ortaya konulmak istenilen Yeni Osmanlıcı veya özellikle soydaşlara yönelik etnik sahiplenme ve koruma düşüncesini frenletmiştir. Ancak yine de yerli ve milli üretimin özellikle askeri silah sanayinde ciddi adımlar atılmasını hedeflemesi bu konuda Yeni Osmanlıcı beklentilerin gerçekleştirilebilmesi ve beka kaygısı çerçevesinde çıktı elde edilmesi noktasında önemlidir.

Yine aynı değişim ve dönüşümü AK Parti, iktidarının ilk yıllarında merkezileşme karşısında yerelleşme ve sivilleşme ile yapmıştır. Bu hususta ilk etapta kararlarda belirleyici olan AB ve vesayet makamları olmuştur. Dolayısıyla AK Parti'nin AB'nin beklentileri çerçevesinde Türk devlet kültürünün önemseydiği merkezileşmeden vazgeçmesi ve yerelleşmesi gerekmiştir. Bu tutum vesayetin güç kaybetmesine katkı sağlayan bir özelliğe sahip olması ile birlikte "AK Parti merkezde değil ilk yıllarında daha çok belediyelerde güçlü olduğundan" bu alanlara güç, yetki ve bütçe aktarılması AK Parti'nin halkın gözündeki imajını yükseltebilmesi için gerekli görülmüştür. Bu süreçte AB'nin sivilleşmeye dair beklentileri olması da AK Parti'ye destek veren sivil yapılanmaların işlevini artırmak için gerekli görülmüştür. Dolayısıyla liberalleşme çerçevesinde adımlar atılırken 2007 Cumhurbaşkanı Seçimi ve 2010 Referandumu şeklindeki önemli gelişmelerin bir yansıması olarak vesayetin güç kaybetmesi sonucunda AK Parti yeniden klasik bir duruşa yönlenerken merkezileşmeyi tekrar güçlendirerek bürokratik devletin beklentilerine uygun davranış sergileyerek merkezdeki gücünü de tescillemek istemiştir. Esasında AK Parti bu hareketi ile liberal duruşla başladığı işi yeniden muhafazakâr duruşa çevirmiştir. Özellikle 2012'de 6360 sayılı yasa ile atılan adımlar yerelde bir merkezileşmeyi getirmek sureti ile Büyükşehir yöneten Büyükşehir Belediye Başkanı'nı çok önemli hâle getirmiştir. Bu merkezileşme adımlarının en ileri aşamasını ise Başkanlık sistemi oluşturmuş ve bu sistemin Türk tipi bir sistem olduğunun vurgulanması esasında 2015 sonrasında Türkiye'de yaşanan beka kaygısının etkisiyle olmuştur. Yerel yönetimleri güçlendirmekle işe başlayan AK Parti'nin başkanlık sistemi ile merkezileşmesi büyük bir

tezatlığı ortaya koyması ile esasında AK Parti'nin pragmatist tutumuna da işaret etmektedir.

AK Parti'nin milliyetçiliğine ilişkin gözlem yapılabilecek verimli bir diğer alan demokratik açılım konusudur. Aslında bu konu AK Parti'nin milliyetçilik anlayışındaki değişimin görülebileceği bir alan olduğu kadar milliyetçilik anlayışının farklı boyutlarının da görülebileceği bir verimli alandır. Kürt kimliğine ilişkin politikaları AK Parti'nin etnik temelli bir milliyetçilik anlayışından uzak olduğunun göstergesidir. Bu uzaklık, liderinin (Erdoğan'ın) milliyetçiliği ayaklar altına almak şeklindeki bilindik ifadesi ile formüle edilmiş ise de bu meseleye bakış ve icraatlar AK Parti'nin sahip olduğu milliyetçilik anlayışının görülebileceği bir alandır. Açıkça AK Parti bu konuda Kohn'un bilindik tasniflemesindeki etnik milliyetçiliği reddederken sivil milliyetçiliği öncelemektedir. Burada bir not olarak bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. AK Parti'nin sivil (vatandaşlık/yurttaşlık temelinde) bir milliyetçilik inşa etmek için çok-kültürcü kimlik politikalarına yönelerek bir Kürt açılımı gerçekleştirdiğini, ancak bunun vatandaş temelinde sivil bir milliyetçiliği aşan bir yöne sahip olduğunu düşündürdüğünü söylemek mümkündür. Özellikle resmi dil anlayışı uygulamalarını devre dışı bırakacak uygulamalarda fark edilen birleştirmeye değil parçalanmaya yol açan etkisi AK Parti tarafından İslam'ın birleştirici etkisi ile aşılma istenmiştir.

Öte yandan milliyetçi çevrelerden tepki alan AK Parti'nin çok-kültürcü bu tavrının dış politika ile birlikte düşünüldüğünde Yeni Osmanlıcılığa bir koridor açması anlamında da önemli ve anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür. Fakat zaman içerisinde AK Parti'nin bu tür politikalarından bir uzaklaşmaya yöneldiği dikkat çekmektedir. Bu konuda ülke içerisinde daha önce bahsi geçen terör unsurları ile dış çevrelerce ortaya konulan baskıların tesiri büyük olmuş ve AK Parti bu nedenlere bağlı olarak liberal çok-kültürcü tavrından uzaklaşarak resmi milliyetçiliğin ve diğer birçok milliyetçiliklerin de önemsedığı beka kaygısı çerçevesinde bir fiiliyata yönelmiştir. Bundan sonrası için teröre yakın unsurlarla bir müzakereden ziyade yeniden bir mücadeleye yönelme olmuştur. Bu bağlamda AK Parti'nin iktidarının ilk yıllarında vesayetin etkisi ile olduğu gibi yeniden askeri harekâtlarla bir mücadele yoluna dönülmüştür. Bu mücadele ile yerli ve millilik söylemi ile bir yandan askeri anlamda silah ve mühimmat üretiminde bağımsızlık amaç edinilirken diğer yandan yerli ve millilik söyleminin terörle mücadeleyi aşan bir şekilde yorumlanarak algılanması gibi bir gelişme ortaya çıkmıştır.

AK Parti'nin türban ve laiklikle ilgi politikaları kendi başına bağımsızmış gibi değerlendirilebilse de inşa etmek istediği milliyetçilik anlayışı ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle AK Parti'nin Kürt açılımında ülke içerisinde olası bir bölünmeyi engellemek için açtığı İslam şemsiyesinin liberal çok-kültürcü bir yaklaşım ile çözülmek istenilen türban ve laiklik meseleleri için de bir anlamı olduğunu söylemek gerekmektedir. Bunun yanı sıra laiklik meselesi de dini özgürlüğü gerçekleştirmek için işletilmesi gereken bir ilke iken vesayet unsurlarının aktif laikliği benimsemesi bağlamında bu anlayış, insanın her alanda dinden soyutlanmasını gerektirmiştir. AK Parti ise laikliği, Kemalist/resmi ideolojinin baktığı tarzda değil tamamen devletin dine karışmadığı, din ve vicdan özgürlüğünü önceleyen ve sosyal hayata devletin müdahalesini istemeyen şekliyle benimsemiştir. Buna literatürde pasif laiklik denilmekle birlikte AK Parti için iktidarı sürecinde vesayet ötelendiği ölçüde bu mantıkta bir din politikası inşa edildiği söylenebilir. Bu süreçte AK Parti'nin AB yolunda yürüyerek bu sorunları çözeceğini düşünmesi, liberal çok-kültürcü politikaların sorunların çözümü için araç olacağını düşündürse de AB'nin de İslam'a karşı adaletsiz yaklaşarak dini hakları verme konusunda laik çevrelerle benzer bir yolu izlemesi AK Parti için kendi sorununu kendisinin çözmesi gerektiği algısı oluşturmuştur. AK Parti bu süreçte mümkün olduğunca sabırlı bir ilerleme kaydetmiş ve halkın desteğini temin edip vesayet makamlarını kendisine yakın gördüğü çevrelere devrederek ilerleme kaydetmiştir. Bu süreçte vesayetin adil olmayan davranışlarını, attığı adımlarda meşruluk kazanmak için kullanıp anayasal değişiklikler gerçekleştirmiş ve bu konuda MHP ve cemaat ile ittifak ederek ilerleme yollarını da denemiştir.

Kürt açılımı meselesinde de açıkça görüldüğü üzere AK Parti sivil (vatandaş esaslı) bir milliyetçilik perspektifi içerisinde çok-kültürcü politikalara yönelerek ve bu süreçte ortaya çıkabilecek dağılımıslığı İslam'ın birleştirici harcıyla kapatmaya çalışan bir kimlik inşası gerçekleştiren hareket etmektedir. Oluşturulmak istenilen bu kimlik anlayışının etnik bir milliyetçilik olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun en iyi görüldüğü ulusal politikalardan bir tanesi de "Öğrenci Andı" meselesidir. Öğrenci Andı konusundaki tartışmalara bakıldığında etnik milliyetçilikten uzak bir kimlik inşası arzusunda ciddi bir hassasiyete sahip olduğu görülmektedir. Çünkü Andımız örneğinde de görüldüğü üzere çözüm sürecinde karşı tarafı memnun edebilmek adına bu metinde geçen Türk kelimesinin ayrımcılığı çağrıştırdığı gerekçesiyle rahatsız ediciliği ifade edilerek ve çalışma içerisinde de değerlendirildiği üzere bir takım başka dayanaklara atıf yapılarak bu metnin kaldırılması söz konusu olmuştur.

AK Parti her ne kadar, iktidarının ilk dönemlerinde Andımız'ın varlığından şikâyetçi olmasa ve aksine kaldırılmasına ilişkin beklentilere karşı duruş ortaya koyarak Kemalist milliyetçi perspektiften hareket etse de 2013'teki demokratik açılım sürecindeki beklentilerin iç politikada tek milleti mümkün kılacağı beklentisi bağlamında liberal çok-kültürcü bir hareket sergileyerek “tek millet”i temin etmek istemiş ve bu amaçla pragmatist davranış sergilemiştir. Dolayısıyla Andımız'ın kaldırılması ile Kemalist anlamda bir tek tipleştirme ortadan kaldırılarak etnik bir millet algısı yıkılmak istenmiştir. Bu durumda teritoryal sınırlardaki demokratik hak talepleri liberal çok-kültürcü bir yaklaşımla verilirken diğer yandan İslam'ın şemsiye yapıldığı bir tek millet anlayışı öne çıkarılarak özellikle dış politikada Yeni Osmanlıcı anlamda bir millet anlayışına doğru yol alınmak hedeflenmiştir.

Demokratik açılım politikalarında net bir şekilde görüldüğü üzere etnik kimlikten arındırılmış bir milliyetçilik inşası iç politikada yürütülen bazı politikalarla çelişmektedir. Özellikle külliye, mecliste, resmi üniformalarda Türk etnik kimliğinin öne çıkarılmasına dönük bir takım değişiklikler yapılarak Cumhurbaşkanlığı binasında kırmızı halıların turkuaz mavisine dönüştürülmesi, Türk devletlerinin sembolik kıyafetlerini giyen askerlerle kutlamaların yapılması hususlarında etnik Türk çağrışımlarının yapılmasıyla ve dış ülkelere Türk devletinin köklülüğü mesajı verilmesiyle Andımız'ın iç politikada etnik yansıma ortaya çıkardığı gerekçesiyle kaldırılmak istenmesi arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla AK Parti'nin bu birbirine zıt tutumuyla da pragmatist bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Bu anlamda bir yandan Andımız kaldırılarak ülke içinde “tek millet” bakışı güçlendirilmek istenirken diğer yandan simgelerle Türklerin köklülüğü işlenerek dış politikada mesajlar verilmektedir.

Burada bahsi geçen tezatlığa dair bir konuya daha işaret etmek gerekir ki tüm milliyetçilikler Hans Kohn'un söylediği gibi sivil ve etnik milliyetçilik olarak ayrıştırılabilir, fakat bunlar Weberci anlamda ideal tiplerdir. Bu bağlamda, tüm milliyetçilikler saf olarak ne sivil ne de etniktir. Bu noktada sivil (vatandaş esaslı) bir milliyetçilik anlayışını ortaya koyan Yeni Osmanlıcı kimlik anlayışının zaman zaman etnik aidiyetler ve vurgular içerdiğine bir kez daha dikkat çekmek gerekmektedir. Fakat bu durumun kendi çerisinde bir tutarsızlık olduğunu söylemek mümkün olduğu gibi bu meseleyi Türk milliyetçiliğinin farklı versiyonlarının birbirleriyle olan canlı alışverişleri olarak da değerlendirmek mümkündür. Esas itibarıyla bu konuyu Ziya Gökalp'in “çifte vatan” kavramıyla/bakışıyla da ilişkilendirmek gerekmektedir. Çünkü AK Parti'nin bir

tarafından Türk kelimesini inşa ederken ve Türk’e etnik manada anlam yüklerken ve bu özelliği dış politikada ağırlıklı olarak hissettirirken; iç politikada ve özellikle Orta Doğu politikasında bunu yapmaktan kaçındığını görebiliriz. Dolayısıyla Türkiye’ye biçilmiş bir rol olarak Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” kitabında bahsettiği “çifte vatan” kavramıyla bu değişimi ve tutarsızlığı anlayabilmek mümkün gözükmemektedir. Bu konuda, “bu çift vatan neden var?” sorusuna yönelindiğinde “bunun devleti güçlü gösteren bir yönü olduğunu” söylemek gerekecektir. Bu bağlamda ayrıca karşımıza bir nokta/husus daha çıkmaktadır.

Bu da özellikle AK Parti Döneminde boyutları değişen TRT Kanalları ve Türk dizileridir. TRT Kanalları ve Türk dizilerinde Türkiye’nin bir imparatorluk bakiyesi olduğu meselesi çok belirgin bir şekilde işlendiği gibi Gökalp’in değerlendirmelerinde de bu hususun yer aldığı belirtilmelidir. Gökalp de büyük bir imparatorluk sonrası yine büyük bir devlet hayali çerçevesinde çifte vatan kavramından bahsetmektedir ve Gökalp’in değindiği bu büyük bir devlet inşası meselesi ile AK Parti’nin TRT Kanalları ve dizilerinde inşa etmek istediği şeyin aynı olduğunu ve bu yönde bir kimliği ön plana çıkarmak istediğini söylemek mümkündür. Ayrıca burada İslam’la kardeşliği vurgulanmış bir sivil (vatandaş esaslı) milliyetçilik misyonunu ile karşı karşıya kalındığını belirtmek gerekecektir. Bu misyonu ortaya koyan şey ise özellikle bir imparatorluk bakiyesi olunmasının etkisiyle “seçilmiş milletler miti”nin bu kanallardaki dizilerde işlenmesidir.

Bu dizlere bakıldığında tarihi ve kültürel bir içerik sunumu yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu hususta öncelikle “tarihi şahsiyetlerin” kahramanlıklarıyla, dehalarıyla, ilmi ve imani yönleriyle ön plana çıkarılmasıyla bir kimlik inşasına yönelindiği ve bunun bir yansıması olarak Yeni Osmanlıcı bir kimlik inşasının sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dizlerde İslam’ın diğer dinlere olan üstünlüğü öne çıkarılarak ve bu dizilerde İslam’ı seçen kişiler gösterilerek Türklerin Müslümanlar olarak diğer din mensubu olanlara gösterdiği adalet resmedilmiştir. Hem Türk kültür ve etnik kimliği cihana nizam getiren bir lider olarak öne çıkarılmış hem de Türklerin liderliğindeki Osmanlının “bölgeye nizam getiren bir devlet olduğu, adaleti yaşattığı Akdeniz’e hâkim olduğu ve Anadolu’nun bin yıldan daha fazla bir zaman önce kazanılmış bir Türk toprağı olduğu” vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla bu dizilerin dış politikada Osmanlının hâkim olduğu alanlara ve dünyanın birçok yerine satılması ile bahsi geçen mesajlar verilerek çeşitli ülkeler tarafından Türklere sempati kazandırılması düşünülse de asıl üzerinde durulması gereken yer bunun iç politikada üstlendiği fonksiyondur. İç politikada ise özellikle bir İslam kardeşliği ile

birlikte “seçilmiş milletler miti” açıkça AK Parti liderinin sıklıkla dile getirdiği “tek millet” anlayışının işlendiği bir diğer alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada “Türk” kelimesi etnik anlamından uzaklaştırılıp bir anlam genişlemesine tabi tutularak “Türk=Müslüman” denklemi kurulmak istendiği görülmektedir. Burada özellikle Türklüğün bir anlam genişlemesine tabi tutulması Türk sağ seçmeni besleyen fikirler bakımından uyumlu olması yönü ile AK Parti için önemi olmakla birlikte Türklüğün bu şekilde özellikle iç politikada etnik anlamdan soyutlanması, seçilmiş milletler mitinin benimsenirliğini daha geniş bir alana yayması açısından da gereklidir.

Seçilmiş halklar/milletler miti meselesi literatürde işlenmesi de muhafazakâr milliyetçiliğin içerisinde var olan bir anlayıştır. Özellikle Osman Turan’ın eserlerinde ve düşüncesinde bu konu oldukça net bir şekilde işlenmiştir. Bu anlamda “seçilmiş milletler miti”nin ne işe yaradığı biraz daha geniş bir şekilde tarif edilecek olursa öncelikle bu mitin bir tür yenilenme ve birleştirici bir fonksiyona sahip olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu sebeple dizilerde verilen mesajlar ile Yeni Osmanlıcılıkla da uyumlu bir şekilde İslam şemsiyesi altında birleştirilmiş bir kimlik tanımı ortaya konulmaktadır.

Bu seçilmiş millet mitinin iç politikada sahip olduğu bir diğer fonksiyon daha göze batmaktadır. Bu dizilerde özellikle verilen mesajlarla seçilmiş olmanın bir sonucu olarak böyle bir misyona sahip olma karşılığında “saldırılara maruz kalılabileceği ve bu bağlamda ortaya konulan politikalarda ve alınan bazı kararlarda bazı başarısızlıklar ortaya çıktığında bu problemlerin görmezden gelinmesinin ve anlayışla karşılanmasının gerektiği” vurgusu ortaya konulması da esasında bu aracın siyasal iktidar için de bir koruyucu yönü olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla seçilmişlikte ciddi ideolojik emareler var gibi gözükse de özellikle iktidarı tesis edici seçmeni konsolide etmesi yönünün ideolojik özden uzaklaşarak bir tür propaganda aracına dönüştüğü yer yer gözlenebilmektedir. Bu hususun yerli-mili ekonomik politikalarla birleştiği ve bu fonksiyonu bu hâliyle de yerine getirdiği ayrıca belirtilmelidir. Farklı dünya görüşlerini içinde barındıran AK Parti’nin pragmatik yanının gözlenebildiği bir alan olarak da bu hususun altının çizmesi gerekmektedir.

Ancak TRT’nin bu tür dizileri AK Parti iktidara geldikten çok daha sonra yayınlara yansıttığı ve bu konuda da AK Parti’nin bir değişkenlik ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla AK Parti, iktidarının ilk yıllarında “dinler arası diyalog, medeniyetler ittifakı, AB ile ilişkiler çerçevesindeki düsturlara aykırılık teşkil etmeyen içerikte” liberal çok-kültürcü bir zeminde diziler ortaya konulması politikası güden bir parti olarak tanınmıştır.

Ancak hem ülke içinde (vesayetin geri plana itilmesi ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi) hem de ülke dışında (AB’nin Türkiye’ye adaletsiz davranması, Suriye, Irak ve Akdeniz’de yaşanan beka kaygısı) yaşanan gelişmelere bağlı olarak ilerleyen yıllarda TRT kanalları için yeni çekilen ya da başka kanallarda TRT sponsorluğunda çekilen diğer dizilerde AB’nin değerlerinden uzaklaşmayı da ifade eden bir içerikte ‘‘İşlam liderliğinin dizilerde işlendiği’’ bir dönüşüm yaşanmış ve özellikle 15 Temmuz sonrası bu dönüşüm hızlanmıştır. Böylece dizilerin yeni hâlinde Türklerin seçilmiş millet olarak vazifeli olduğu ve Türklerin İşlam’ın lideri olan bir millet olduğu için düşmanlarının bu denli çok olduğuna dair bir söylem ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu seçilmişlik motivasyonu ile birlikte İşlam’ın toplayıcı bir şemsiye olarak kullanılması söz konusu olmuştur. Özellikle belirtilmelidir ki, Türkiye’nin kendi içinde yaşadığı 15 Temmuz gibi ‘‘güçlü devlet imgesini çağrıştıran’’ meselelerin ortaya çıkması, iç politikada diğer milliyetçi anlayışlarla da ittifakı kolay hâle getirmiştir. Dolayısıyla değişimden bahsedildiğinde bu hususların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu sebeplerle Osmanlının yeniden dirilmesi hem İşlam’ın refahı hem de Türklerin cihan hâkimiyetine erişebilmesi çatısında birleşerek önemli hâle gelirken seçilmiş bir millet olmanın gereğinin yapılmasının meşakkatli bir iş olduğu ve ağır külfetleri olduğu hususu da bu dizilerde işlenerek Türk milletinden bunun gereği olarak ‘‘yaşanan ekonomik ve diğer saldırıların bir sonucu olarak ortaya çıkan kayıplara’’ katlanması ve birlik olmayı sürdürerek ‘‘tek millet’’te sürekliliği temin etmesi beklenmektedir. Bu hususta Erdoğan’ın ‘‘bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız, kardeş olacağız, hep birlikte Türkiye olacağız’’ sözü ülke halkını bir birlikteliğe çağırmaktadır. Bu tutumun iç politikada kendi sağ seçmen kitlesini konsolide edici etkisi de bu arada göz ardı edilmemelidir.

Bu dizilerle iç politikada birlikteliği ‘‘din kardeşliği’’ temelinde ne çıkaran bu tür mesajlar verilirken dış dünyaya da ‘‘Akdeniz’e Türklerin hâkim olduğu, Osmanlıdan kalma bu coğrafyada önceden olduğu gibi bugün de Türklerin hâkim olması ile akan kanın durdurulabileceği, bu coğrafyada Mşlman lkeler arasında sadece Türklerin seçilmiş bir millet olarak adaleti tesis edebileceği, çünkü İşlam’ın liderinin Maide Suresi 54.Ayet’in de işaret ettiği gibi sadece Türkler olabileceği’’ mesajları verilmektedir. Ayrıca bu konuda özel kanallarda da Türklerin insanlığa katkıları, mazlumların yanında yer alması işlenerek Türklerin dünya üzerindeki koruyuculuğu ve diğer milletlerden farklılığı, merhameti, vefalılığı ifade edilmektedir. Ayrıca TRT’de yayınlanan diziler dışındaki programlarda Türklerin ‘‘dünyanın her yanına dağılan iyilikleri’’ belgesel ve diğer programlarla

verilmekte ve Osmanlıdan geriye kalan topraklarda Türklerin izleri ile birlikte buralarda nizam getirmek için yeniden beklendiği belirtilmektedir. Dolayısıyla AK Parti Döneminde güçlü bir şekilde dışa vurulan bu etnik seçilmişlik miti Türk milliyetçiliğinin özellikle muhafazakâr kanadının meyilli olduğu bir meseledir. Anthony Smith'in "Seçilmiş Halklar" isimli kitabında bu miti dünyadaki farklı milliyetçilikler çerçevesinde vurguladığı görülmektedir. Dolayısıyla Smith seçilmiş milletler mitinin etnik kimliklerin yenilenmesinde önemli bir fonksiyona sahip olduğunu açıkça göstermiştir. Yahudilere ilişkin örnekle çalışma içerisinde de bahsedildiği gibi Türkleri dünyadaki o eski güçlü günlerine götürebilmek ve Yeni Osmanlıcılığı gerçekleştirerek İslam'ı yeniden güçlendirmek için cihan hâkimiyeti mefkûresini yeniden canlandırarak onları (Türkleri) harekete geçiren seçilmiş milletler mitinin işletilmesi gerekmiştir.

AK Parti'nin milliyetçiliğinin ideolojik hassasiyetten öte pragmatik yanının görülebileceği bir diğer alan kültürel kutlamalar ve semboller noktasında karşımıza çıkmaktadır. Ancak AK Parti'nin bu konuda da bir dönüşüm yaşadığını hatırlamak gerekecektir. İktidarının ilk yıllarında vesayet karşısında dikkatli davranan AK Parti'nin pragmatizmin bir gereği olarak herhangi bir değişim girişimi olmazken ve resmi ideolojiye uygun hareket ederken devam eden süreçte Kemalizm'in ağırlığını öne çıkaran kutlamalardan uzaklaşarak bu anlamda liberal ve muhafazakâr yönlü değişimler ortaya koyduğu ifade edilebilir. Bu konuda İstanbul'a özgü bazı eserlerde liberal bir duruş ortaya konularak bu alandaki eserlerin medeniyetlerin ortak mirası olarak sunulması söz konusu olmuştur. O günkü şartlarda AB'ye uyum kaygısı, sermayenin beklentileri ve vesayet makamlarının düşünceleri AK Parti'yi pragmatist anlamda böyle bir duruşa sürüklese de sonrasında Ayasofya'nın açılışında da görüldüğü üzere imgelerde tekrar seçilmiş milletler mitine uygun bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu anlamda süreç içerisinde Kemalizm karşısında muhafazakârlığın kendisine daha rahat bir alan açması ile İstanbul'da İslam'ın daha da ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Öte yandan İstanbul'da dönüşüme tabi tutulan fetih kutlamaları benzeri kutlamaların aksine Malazgirt Kutlamalarında etnik bir vurgunun ön planda çıktığı görülmektedir. Ancak Malazgirt Kutlamalarına ilişkin söylemlerde İslam vurgusunun fazla olması ve "Türk" kavramının etnik vurgudan uzaklaşan bir şekilde anlam genişlemesine tabi tutulduğu bir "tek millet" söyleminin benimseniyor olması, bu kutlama ile ilgili mevcut etnik vurguyu törpülemektedir. Böylece Malazgirt Kutlamaları hafızalarda canlı tutularak büyük bir kardeşlikle Anadolu'ya olan köklü sahiplik mesajları verilmektedir. İstanbul'a

dair kutlamalarda “İslam’ın gücü, Hz. Peygamberin övgüsü ve Türklerin bundaki koruyuculuğu” seçilmiş milletler miti çerçevesinde sunulurken Malazgirt’te “Türklerin etnik anlamda köklülüğü ve liderliği” vurgulanmaktadır. Özellikle son dönemlerde dünyadaki değişimler, Müslümanlara gösterilen tepkiler ve Türkiye üzerinde oynanan oyunlara da bir tepki olacak şekilde “Türklerin İstanbul’u fethini dünyada tescillemek ve fetih ruhunu canlandırmak adına Ayasofya’nın fetih sembolü olarak Camiileştirilmesi” söz konusu olmuş ve bu adımla/kararla Kemalist bakışın “Ayasofya’yı müze olarak değerlendirmesinin aksine” Hz. Peygamberin müjdelediği İstanbul’a Türklerin hâkim olduğu yinelenerek İslam âleminde Türklerin liderliği tescillenmek istenmiş ve hatta bu süreçteki söylemlerde benzeri bir adımın Kudüs için de atılmasının önemi ifade edilmiştir. Geçmişte Kemalist ideoloji Osmanlıyı öteleyerek cumhuriyeti ön plana çıkaran bayramları inşa ederken AK Parti bu bayramları/kutlamaları/simgeleri bazı düzenlemelerle değiştirip Osmanlı vurgusunu artırmaya çalışarak Yeni Osmanlıcılık düşüncesini iç politikada da güçlendirmiştir. Dolayısıyla tüm bunlar Yeni Osmanlıcılığın alevlendirilmesi ve seçilmişliğin halk nezdinde kabullenilmesine hizmet etmiştir. Diğer yandan bahsi geçen bu vurgunun dış politikada daha görünür hâle getirilmesi için yeni dış politika araçları devreye sokularak “yumuşak güç ve işlevselliği artırılan kamu diplomasisi” dış politikada AK Parti’nin tabiri caizse eli ayağı olmuştur.

AK Parti’nin milliyetçiliğinin gözlemlenebileceği bir diğer alan dış politika sahasıdır. Dış politikaya ilişkin politikalarına bakıldığında iç politika ile uyumlu bir milliyetçilik anlayışını görebilmek mümkündür. Özellikle kamu diplomasisi alanında yürüttükleri faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. AK Parti, kamu diplomasisi ve yumuşak güç kullanarak, bir zamanlar geri çekilmiş olunan imparatorluk bakiyesi topraklarda proaktif bir dış politika izlemeyi mümkün hâle getirmiştir. Çalışma içerisinde de detaylı bir şekilde aktarıldığı üzere AK Parti Döneminde geliştirilen dış politika araçları ve yöntemleri bu konuda büyük katkı sağlamıştır. Bu dönüşüm ile Osmanlının ve Türk devletlerinin yaşadığı alanları da aşan bir şekilde dış politika çeşitliliğine giderek bu alanlarda proaktif bir hâle erişebilmeyi temin etmiştir. Bu hem Yeni Osmanlıcı politikalar manasında önem arz etmektedir hem de bu topraklarda seçilmiş milletler mitinin işlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Tabi ki bu milliyetçilik politikaları aynı iç politikada olduğu gibi AK Parti’nin 20 senelik iktidarı boyunca, kendi içerisinde farklı şekillerde değişkenlikler göstermektedir. Bu değişkenliğin en iyi şekilde görülebileceği yerlerden birisi de AB ile ilişkilerdir. AB ile ilişkiler AK Parti’nin değişkenliğini çok ciddi manada resmetmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği hâliyle neo-liberal politikalarla uyumlu ekonomi politikalarının bir değişik versiyonunun AB'ye giriş süreci içerisinde yaşandığı görülmektedir. AB'ye girme konusunda çok hevesli ve istekli olunmasına ve bu süreçte AB'nin taleplerine ciddi anlamda cevap verilmesine rağmen AB'nin Türkiye'ye dönük takındığı adil olmayan tavırlar, Kıbrıs meselesinde yapılan taraflı tutumlar ve Türkiye'nin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak yaşadıkları (AB'nin din konusunda beklenen özgürlüğün sağlanmasına katkı sağlayamaması, terör unsurlarına destek sunmaları gibi) AK Parti'nin AB'ye girme meselesinden/isteğinden uzaklaşması ile sonuçlanmıştır. Bu tavır aynı milliyetçilikte olduğu gibi bir içe dönüşü ifade etmekle birlikte esasında yerli-milli olanı ön plana çıkartmayı kapsamaktadır. Bu konudaki tavır alış hem ekonomik anlamda hem de yasal uyum mevzuat açısından aynı şekilde olmuştur. Bu durum özellikle 15 Temmuz sonrasında devletin diğer milliyetçilikler ile de ittifak edebileceği “devlet bekası” kavramı çerçevesi içerisinde gerçekleşmiştir.

Büyük değişim ve dönüşümün gözlenebileceği diğer yerler ise Orta Doğu ile ilgili olan politikalar. Bu bölge için de ilk etapta Batı ile uyumlu bir dış politika gerçekleştirilmiştir. Burada özellikle BOP'dan bahsedilmesi gerekmektedir. AK Parti Orta Doğu'ya demokrasi getireceği umulan ve adına kısaca BOP denilen projede eş başkanlık iddiası ile görev aldığını farklı vesilelerle açıklamıştır. Bu vazife AK Parti için Orta Doğu'ya etkin rol alma ve oradaki ülkeler ile ilişkileri geliştirme noktasında Yeni Osmanlılık politikaları için de bir meşruluk kazandırma aracı olarak düşünülmüştür. Ancak ABD ile birlikte atılan bu adımlar Türkiye'nin beklentilerinin dışında gerçekleşmiş ve Orta Doğu'ya demokrasi getirileceği iddiasıyla yapılan müdahaleler bölgede kötü sonuçlar ortaya çıkararak bölgenin karışmasına neden olmuştur. Bu yaşananlar da AK Parti politikalarında yine yerli ve milli söyleme doğru bir dönüşün gerçekleşmesine zemin hazırlamış ve böylece, liberal tezlerden uzaklaşmıştır. Fakat burada özellikle değişkenliği ortaya koyması açısından bahsedilmesi gereken bir husus, AK Parti'nin, “BOP'dan vazgeçmiş görünmesine rağmen proaktif dış politikadan vazgeçmemiş olmasıdır. Bu bağlamda AK Parti'nin, sürekli olarak Orta Doğu ve Balkanlar ekseninde aktif ve proaktif bir dış politika gerçekleştirmeyi kendisine ilke edindiğini ve bunun Yeni Osmanlıcı milliyetçilik anlayışıyla uyumlu olduğunu belirtmek gerekmektedir.

AK Parti'nin Orta Doğu'ya dönük politikalarından “Libya, Suriye ve Kuzey Irak” mevcut çalışmada örnek olarak alınmıştır. Her üç konuda da AK Parti neredeyse 20 yıla varan iktidarı içerisinde politika değişimleri ortaya koymuştur. AK Parti dış politika açısından

iktidarının ilk yıllarında statükoya aykırı olmamak ve meşruluğunu sağlamak için Kemalist milliyetçi duruş ortaya koymuş olsa da BOP'la elde ettiği meşrulukla birlikte Yeni Osmanlıcılığı daha aktif halde işletebilmek için fırsat yakalamıştır. Ancak dış politikadaki fiiliyat ile iç politikadaki fiiliyatın birbirine tesir ettiği de bir gerçektir. Bu hususta iç politikada “tek millet” vurgusunu liberal çerçevede özgürleştirmeye, çok-kültürcü tutumla gerçekleştiren AK Parti bu tavrı ile esasında Yeni Osmanlıcı kaideleri önemseydiğini göstermiştir. Çünkü dış politikada özellikle Balkanlar ve Orta Doğu'ya Osmanlı ile olan tarihi ve kültürel bağı temelinde bakarak bu bölgelerle ilişkilerin geliştirilmesini ve ekonomik anlamda ilerlemeler kaydedilmesini önemseyerek buralarda adeta bir liderlik üstlenmiş ve buradaki toplumları bir nevi kendi milletinden görerek hareket etmiştir. Bu çerçevede bölge ülkelerinin Osmanlı mirası gibi önemsendiği ve buralarda ortaya çıkan sorunlara müdahale edildiği görülmektedir. Ancak tabii ki bu müdahalelerin de kendi içerisinde değişkenlik ve tezatlıklar içerdiği belirtilmelidir. Hatta AK Parti, Osmanlıdan geri kalan sahaya ve değerlere sahip çıkarsa da yeri geldiğinde pragmatist bir bakışla Türkiye'nin çıkarına olan bazı adımlar atarak Yeni Osmanlıcılık hedeflerini öteleyebilmiştir. Bu hususu, AK Parti'nin 20 yıllık iktidar sürecinde uyguladığı politikalar üzerinde de görmek mümkündür. Bu politikaların birbirinden farklı seyretmesinde pragmatist bir bakışın etkileri açıkça görülebilmektedir. Bu hususta Libya örneğinde de görüldüğü üzere, AK Parti, Osmanlı mirası olmasıyla birlikte ticari ilişkiler geliştirdiği bu ülkeye Batı'nın müdahalede bulunmasını engelleme arzusu ile Yeni Osmanlıcı muhafazakâr milliyetçi bir tutum sergilemiş ve Libya'nın ulus-devlet kimliğine ve kendi kaderini tayin hakkına riayet gösterilmesi gerektiğini belirterek liberal/liberal milliyetçi bir beklentiye yönelmiştir. Ancak müdahalenin kaçınılmaz olmasına bağlı olarak Batı ile ilişkilerini sarsmamak için NATO'nun bir üyesi olmasının sonucu olarak Libya'ya yapılan müdahalede Batı ile birlikte, onlara askeri destek de vererek fiili hareket sergilemiştir. O günkü koşullarda davranışını bu şekilde belirleyen AK Parti'nin aradan yıllar geçtikten sonra Akdeniz'deki haklarını korumak ve bu coğrafyada Müslüman ülkelerin sömürülmesini engellemek için bu kez Batı'ya rağmen adeta Osmanlı'nın devamıymışçasına bir hareket sergileyerek Libya'da istikrarı temin etmek ve halkının refahını önemseyen bir duruş sergilemek suretiyle tartışmaya yer bırakmayacak bir şekilde Yeni Osmanlıcılığı icraata döktüğü görülmektedir.

AK Parti'nin pragmatist tutumu ile Yeni Osmanlıcılığının çatıştığı diğer bir politika örneğini de Suriye ile olan ilişkilerde görmek mümkündür. Suriye meselesinde ilk

dönemlerinde kardeşlik ilişkilerini iyi aşamalara taşıyan AK Parti'nin bu ülke ile olan birçok sorunu çözerek ilişkilerini geliştirdiği görülmektedir. Hatta BOP eş başkanlığının yürütüldüğü bir evrede ABD'ye rağmen Suriye ile ilişkiler iyi sürdürülüp Suriye'nin diğer ülkeler ile olan sorunlarına çözüm aranmıştır. Ancak Arap Baharı'nın beklenilenden başka sonuçlar doğurmaya başlamasıyla işler tersine dönmüştür. Bu süreçte AK Parti, Libya'daki politik bakışının aksine Suriye'ye bir müdahale yapılmasını desteklemiştir. Bu AK Parti pragmatizminin bir yansıması olarak görülebilir. Çünkü AK Parti, sınırına yakın olan bir ülkede (Suriye'de) "Libya benzeri bir karışıklığın çıkmasını" engellemek istemiş ve bu sebeple müdahale edilerek derhal demokratik yönetime geçilmesini her iki taraf için de faydalı kabul etmiştir. AK Parti bu müdahaleci duruşu ile Yeni Osmanlıcılık anlayışı ile çelişerek Batı ile beraber bir müdahale arzusu göstermiştir. Ancak diğer yandan aynı AK Parti'nin dört milyondan fazla Suriyelinin bakımını üstlenmesiyle ve bir takım askeri harekâtlarla Suriye'nin bazı kısımlarında tampon bölgeler oluşturarak Suriye halkını Suriye topraklarında yaşatmayı/korumayı önemsemesi ile Yeni Osmanlıcı milliyetçiliğini fiile döktüğü söylenebilir.

Bölgede AK Parti milliyetçi ideolojik tutumunda pragmatizminin ve milliyetçi değişiminin sergilendiği diğer bir ülke Irak'tır. AK Parti'nin özellikle IKBY ile olan ilişkilerinde Yeni Osmanlıcılığın nasıl seyrettiği önemlidir. Bölgesel yönetimle ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye halkı için AK Parti'nin algılanışında olumsuz yansımalar ortaya koymuş olsa da Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin iyi seyretmesi akrabalık ilişkileri çerçevesinde Türkiye Kürtlerini de memnun etmektedir. Bu bölgenin özerk hâle gelmesinde ABD'nin Irak müdahalesinde Kürtlerin verdiği desteğin etkisi olmuş ve buna karşılık ABD, bölgedeki Kürtlere anayasal özerklik verilmesini temin etmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin Kemalist milliyetçi bakışına ters bir durum teşkil etmektedir. Ancak AK Partili Türkiye IKBY'nin güçlenmesine engel olamamıştır. Bu bağlamda iktidarın ilk yıllarında statükoya uygun bir bakışla Kemalist milliyetçi bir duruşla bölgeye karşı mesafeli durularak askeri operasyonlar yapılmış, Bağdat yönetimi karşısında Erbil yönetiminin yükselmesi engellenerek Irak'ın bütünlüğü muhafaza edilmek istenmiştir. Ancak 2007 itibarıyla Türkiye'de vesayetçi elitlerin merkezden ötelendiği ölçüde pragmatist bir bakışla IKBY ile ekonomik ilişkiler geliştirilmek istendiği ve böylece Bağdat karşısında IKBY'yi özgürleştirmeye dönük hareket edildiği görülmektedir. Bu konuda Bağdat'ı aradan çıkaracak şekilde davranılarak Irak bütünlüğüne zarar verildiği ve IKBY'nin ekonomik, ticari, alt yapı olarak gelişimine Türkiye'nin "ekonomik çıkarına" olacak şekilde destek

verildiği dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye içindeki Kürtlere olumlu bir mesaj olarak yansısı ve bu konuda Türkiye'nin Kürtlerden beklentilerini artırsa da diğer yandan bu tavır Türk milliyetçileri açısından rahatsızlık verici olarak değerlendirilmiştir. Dış politikada durum bu olsa da iç politikada AK Parti'nin 2009 itibarıyla liberal milliyetçi/çok-kültürcü bir tutumla hareket ederek Kürtler için demokratik beklentilerini karşılayacak yasal düzenlemeleri başlattığı görülmektedir. Bu tutumla Yeni Osmanlıcı bir duruş sergileyerek tek millet vurgusunu güçlendiren AK Parti, iç politikada İslam'ı da bu süreçte ayrışmayı engelleyici bir harç olarak kullanarak ve bu dayanakla bir takım yasal düzenlemeler ortaya koyarak sağladığı özgürleştirme ile ülke içinde olası bir ayrışmanın gerçekleşmesini engellemek istemiştir. Diğer yandan özellikle Türkiye için beka kaygısının ön plana çıkmaya başladığı 2013 sonrası yıllarda her alanda yerli ve milli olma gayretine yönelmekle birlikte Smith'in bahsettiği seçilmiş milletler miti çerçevesinde bir hareket alanı oluşturularak, "halkı bu konuda harekete geçirmek amacıyla" hem iç hem de dış düşman yaratan bir popülist yaklaşım sergilenmiştir. Böylece Türkiye içinde dışa vurulan yeni kimlikte "Türklük" "anlam genişlemesine tabi tutularak etnik yönü törpülenmiş" ve böylece seçilmiş bir millet olarak Türkler tek millet olarak kenetlenmiştir. Dış politikada Kürtlere yönelik bahsi geçen akraba ilişkisi ve Osmanlıda olduğu gibi kader birliği hatırlatmalarıyla bu tek millet algısına onlar da davet edilmiştir. Erdoğan İKBY ile yakınlaşmasında ortaya koyduğu söylemlerinde bunu vurgulayarak Yeni Osmanlıcılığın işlevini artırmak ve PKK'yı İKBY için de bir düşman olarak algılatmak istemiştir.

Diğer yandan ABD ile AK Parti arasında gelişen ilişkilerde de "Irak/Kuzey Irak" ciddi bir mesele olmuştur. Her ne kadar Irak Harekâtı'na destek verilmemesi nedeniyle (2003) ABD ile Türkiye ilişkileri zedelenmiş olsa da BOP'la yeniden bir birleşme gerçekleşmiştir. Ancak BOP'un AK Parti için anlamı Yeni Osmanlıcılığı çağrışırsa ve bu konuda AK Partili Türkiye Müslüman demokratik bir ülke olarak Osmanlıdan geri kalan Arap coğrafyası için bir model olarak sunulsa da Arap Baharı sonrası süreç içerisinde ABD bu duruşundan taviz vermeye yönelmiştir. Dolayısıyla ABD ile olan yakınlaşmasında pragmatist beklentileri olan AK Parti'nin sonraki süreçte ABD'nin demokrasiden uzaklaşması ve bölgede darbeci yönetimleri desteklemesinin karşısında konuşlanan/pozisyon alan bir liberal duruşu muhafaza ederek "bölge halkının demokrasiyle modern bir görüntüye kavuşarak sömürge güçlerinin müdahalelerinden kurtarılmasını ve bölgede ekonomik ve kültürel ilişkilerin hâkim olmasını" istediği görülmektedir. Böylece AK Parti, ABD'ye itaat eden bir pozisyondan onun karşısında yeni

bir Osmanlı hayalini bölgede canlandıracak şekilde bağımsız politika ortaya koyabilen bir pozisyona yönelik değişim gerçekleştirmiştir. Bu süreçte hem ülke içinde seçilmiş milletler mitini canlandırmaya çalışarak milleti bu konuda harekete sürükleyerek onlara sorumluluk yüklemiş hem de bu konuda Orta Doğu’da siyasi manevralar ve askeri harekâtlar yaparak bunu gerçekleştirmeye yönelmiştir. Dolayısıyla seçilmiş milletler miti ile yeni bir kimlik inşa edilerek Yeni Osmanlıcı hedeflere yönelmiştir. Özellikle iç politikada önemli bir yeri olan Türk dizilerinin yumuşak güç anlamında bu coğrafyaya sunulması ve savaştan kaçan Suriyelilerin korunması, Türkiye imajını Osmanlının devamı olduğu anlamında yansıtması açısından dikkat çekicidir. Bu durum, İslam âleminde liderliği Türklerin üstlenmesi açısından da önemlidir. Bu süreçte “milliyetçiliğin kuvvetlenmesi ve ülke içi ile dışında yürütülen politikaların halk nezdinde savunulması için” ülke içinde bu politikalara karşı duran unsurlar “iç düşman” olarak yansıtılırken dış politikada AB’nin ikircikli yapısı, ABD’nin teröre sunduğu destek ve diğer terör unsurları “dış düşman” olarak açıklanmıştır. Diğer yandan yaratılan iç ve dış düşman algısından da destek alınarak “Türkiye’nin bu politikaları yürütürken yaşadığı zorlukların ve ortaya çıkan kayıpların” halk tarafından anlayışla karşılanması ve bu bağlamda oy desteğinde devamlılığın sağlanması için popülist açıklamalarla süreç yürütülmüştür.

AK Parti her en kadar Yeni Osmanlıcı tarzda dini hassasiyetleri olan bir milliyetçilik inşa etmeye yönelmiş olsa da bunu kusursuz ve dört başı mamur/tutarlı bir şekilde başaramadığı, politikalarının icraata dökülen/yansıyan hâinden de anlaşılmaktadır. Burada özellikle Çin ile ilişkilere ve bu konuda Doğu Türkistan meselesine dönüp bakıldığında bir tutarsızlıklar bütünüünün içerisinde bulunduğu görülmektedir. AK Parti’nin tüm Orta Doğu’da ve ülke içinde inşa etmeye çalıştığı, “bir yandan etnik seçilmişlik mitinin, diğer yandan Türki Cumhuriyetlerle olan ilişkilerde etnik kimliğin ve son olarak Osmanlıdan geriye kalan topraklarda gerçekleştirmek istediği İslam kardeşliği bağının” Çin’le olan ilişkilerde tamamen boşa çıktığı söylenebilir. Çünkü burada, bu değişim ve dönüşüm içerisinde, zamanın ve şartların AK Parti’deki politikaları değiştirdiği gibi bu değişimlerin aslında pragmatik bir tarafının da olduğu görülmektedir. AK Parti’nin iktidarının ilk dönemlerinde Doğu Türkistanlıların Türkiye’deki faaliyetlerini kolaylaştırarak Çin’i karşısına alabilen ve hatta 2009’daki Urumçi Olaylarında/Katliamında Çin’in soykırımcı olduğunu uluslararası camiaya duyurmak için gayret gösteren bir etnik milliyetçi yaklaşımı benimsemiş olsa da sonraki yıllarda Çin ile ilişkilerde “siyasi ve özellikle ekonomik çıkar”ın daha önemli hâle gelerek etnik milliyetçiliğin pragmatist gerekçelerle ötelendiği

görülebilmektedir. Bu anlamda ortaya çıkan değişimle AK Parti politikasında, “Doğu Türkistan’ı da içinde kabul edecek şekilde Çin’in ‘Tek Çin’ politikasını tanıyan” bir anlayışa yönelme gerçekleşmiştir. Dolayısıyla etnik milliyetçi bir bakıştan neo-liberal yaklaşımcı ya da ekonomik çıkarıcı teritoryal bir milliyetçi beklentiye ve bir anlayışa yönelme olmuştur. Bu anlamda AK Parti’nin proaktif hamleleri ve söylemlerinin Yeni Osmanlıcılıkta anlamını bulmasının yanında iç politikada bunun mümkün olduğunca takip edilebildiği söylenebilirken dış politika için bunu iddia etmek özellikle Doğu Türkistan ile Çin’e dayanan ilişkilerde yanlış olacaktır. Doğu Türkistan meselesi AK Parti için Türk milliyetçiliğinde yenileyici bir hamle olan seçilmiş milletler mitosunu boşa çıkaran bir alan olmuştur. Doğu Türkistan için bir yandan İslam birliği diğer yandan etnik aidiyet üzerinden okunabilecek tarihi birlikteliğin boşa çıktığını ve Türk ve İslam coğrafyasına gösterilen hassasiyetin Doğu Türkistan konusunda gösterilemediğini söylemek mümkündür. Kısmen Çin’in “Yeni İpek Yolu” projesi ile birlikte düşünülebilecek bu mesele nedeniyle Doğu Türkistan’da ortaya çıkan insan hakları ihlallerine karşı Türkiye ekonomik ve siyasi çıkar çerçevesinde yön belirlemektedir. Bu yönüyle bakıldığında Yeni Osmanlıcılık merkezinde tutarlı bir ideoloji inşa ettiği düşünülse de iç ve dış politika bağlamında birçok politika birlikte değerlendirildiğinde ilkeli değil “çıkarı” ön plana çıkaran bir ideolojik yapı ile karşı karşıya olunduğunu söylemek mümkündür ki bu tutum da AK Parti’nin pragmatist yönüne ışık tutmaktadır.

Yine AB ile ilişkiler ve Batı ekseninde etkilenen ve şekillenen, ayrıca Azerbaycan’la olan soydaşlığın tesirinde gelişen önemli bir diğer politika ise Ermeni meselesi olmuştur. Bu meselenin Azerbaycan ile olan ilişkilerle birlikte okunması gerekmektedir. Çünkü Türk Dünyası ile Türkiye arasındaki kara yolu ve gelecekte katkıları önemsenen Yeni İpek Yolu, kardeş/soydaş Azerbaycan için önemli olan Karabağ’dan geçmekte ve kardeşliğin/soydaşlığın bir gereği olarak Ermeniler ile olan Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan ilişkileri düzelmemektedir. Bu konuda Ermenilerin Türkiye’yi yıpratmada en önemli silahları ise “1915 Ermeni Soykırımı yalanı” olmuş ve bu mesele dış politikada Türkiye’nin yıpratılması için yoğun bir şekilde kullanılmıştır. AK Parti ise her ne kadar çalışma içerisinde de anlatıldığı üzere dış baskılar ve Rusya’nın 2008’de Gürcistan’a yönelişi üzerine Ermenilerle ilişkileri geliştirme girişimi ortaya koysa da Azerbaycan’ın da bunun karşılığında Rusya ile daha yakınlaşan bir politika değişimi ortaya koyması bir sıkıntı çıkarmış, ancak kısa süre içerisinde taraflar bu konuda geri adım atarak etnik milliyetçi tutumlarına yeniden dönmüşlerdir. Bu anlamda Kırım ve Doğu

Türkistan’la süren son 20 yıllık ilişki ile kıyaslandığında Azerbaycan’la olan ilişkilerde etnik milliyetçiliğin daha tutarlı seyrettiği görülmektedir. Özellikle Türkiye’deki Ermeniler çok-kültürcü bir yaklaşımla ulus-devlet bütünleşmesine dâhil edilmeye çalışılırken dışarıdaki/Ermenistan’daki Ermenilerin soykırım iddialarını sürdürmeleri ve bu konuda ülke dışında bir diaspora oluşturmaları gayretlerine karşın Azerbaycan’ın Türkiye’ye olan destekleri ve bu yöndeki söylemleri kırmaya dönük eylemleri açıkça görülmektedir. Türkiye’nin ise bu süreçte Karabağ haksızlığına son vermeden Ermenistan’la olan sınır kapısını açmama yönlü eylemleri devam etmiştir. Ancak son tahlilde Türkiye, “Karabağ”ın Ermenistan’dan alınarak Azerbaycan’a verilmesi konusunda açık ve büyük bir destek ortaya koyması ile etnik milliyetçiliğini tescillemiştir. Burada AK Parti’nin iç politikada ve dış politikada rehber edindiği Yeni Osmanlıcılığın etnik milliyetçilik karşısında ikinci plana atıldığı görülmektedir. Ancak iç politikada ve Müslüman unsurlarla ilişkilerde Yeni Osmanlıcılık önemli iken Türklerle/soydaşlarla ilişkilerde Yeni Osmanlıcılığın ötelenmesi bir değişkenlik ortaya koymakla birlikte bu meselenin Gökalp’in de bahsettiği “çifte vatan” kavramıyla açıklanabileceği söylenebilir. Dolayısıyla Gökalp’in Osmanlının dağılması sonrası Türk coğrafyasını da Müslüman coğrafyasını da vatan olarak kabul etmesi yaklaşımı burada AK Parti için de geçerli gözükmemektedir. Dolayısıyla bu bakış açısı muhafazakâr milliyetçi çevrenin anlamlı bularak benimsediği bir bakış açısı olmasıyla AK Parti için de anlamlı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu anlayış Türk milliyetçiliğinin muhafazakâr kodlarında yer almaktadır.

AK Parti, Azerbaycan konusunda onca dış ve iç baskıya karşı etnik milliyetçilikten taviz vermezken Kırım konusunda Doğu Türkistan meselesinde de olduğu gibi “ekonomik çıkarı” önemseyen bir tutum sergilemiştir. Bu ifade AK Parti’nin politikalarında Rusya ile tamamen bir tutarlılıkla ilerlediği anlamına gelmemektedir. Kırım, eski Osmanlı toprağı olması açısından Türkiye’nin Yeni Osmanlıcı anlayışı için önemlidir. Bu konuda TİKA gibi yumuşak güç araçlarının işlevsel hâle getirilmesi ile bölgenin aynı Balkanlar gibi önemsendiği gösterilmiş ve Yeni Osmanlıcılığın bir gereğı olarak Kırım’da soydaşların refahı gözetilmiştir. Ancak 2014’te Rusya’nın haksız bir şekilde Ukrayna’dan Kırım’ı kopararak ele geçirmiş olması, durumu değiştirmiştir. Türkiye bu ilhakı tanımasa da Rusya ile ilişkilerini “askıya almaksızın ve de Rusya’ya yaptırım uygulamaksızın” devam ettirmiştir. Hatta bu konuda pragmatist bir bakışla Batı’nın Rusya’ya yönelik yaptırımlarını delerek ekonomik çıkar elde etmeye yönelerek hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu süreçte Türkiye, Rusya’nın Kırım Tatarları için demokratik adımlar atmasını beklerken diğer

yandan TİKA gibi yumuşak güç araçları ile Kırım Tatarlarının refahına ilişkin fiiller sergilemeyi sürdürerek Yeni Osmanlıcı bir milliyetçiliği dışa vurarak Osmanlı mirasına sahip olduğunu göstermeye devam etmiştir. Rusya ile yaşanan uçak krizine bağlı olarak ilişkilerde bozulmalar olduğunda ise AK Parti, bu kez politik ağırlığını Ukrayna ile olan ilişkileri geliştirmeye vererek Ukrayna'nın askeri anlamda güçlenmesine katkı sağlamayı önemsemiş ve böylece bu ülkenin Rusya karşısında güçlenmesini temin etmek istediğini göstermiştir. Dolayısıyla Kırım Tatarlarının Rusya içinde ve Doğu Türkistan halkının Çin içinde demokratik haklarını elde etmesi ve refahının artması önemsense de Kırım'ı Rusya toprağı olarak tanımayan AK Parti'nin Doğu Türkistan'ı Çin toprağı olarak kabul etmesi gibi bir tezat durum da dikkatleri üzerine çekmektedir.

Sonuç olarak AK Parti, tipik bir merkez sağ parti olarak farklı ideolojik eğilimleri içerisinde barındırsa da hem iç hem dış politikada milliyetçi bir yaklaşım benimsediği rahatlıkla iddia edilebilir. Elbette ki farklı ideolojik içeriklere sahip olması yönüyle milliyetçiliğin değiştiği ve zaman içerisinde dönüştüğü yerler olmuştur. Fakat son tahlilde muhafazakâr milliyetçiliğin bir kolu olarak değerlendirebileceğimiz Yeni Osmanlıcılık olarak tarif edilen milliyetçilik anlayışı ile AK Parti'nin yaptıklarının uyumlu olduğu görülmektedir. Ülke içerisinde inşa edilmeye çalışılan kimlik anlayışında ortaya konulan çok-kültürlülük vurgusunun üstünün İslam'la örtülmesi de yine Yeni Osmanlıcılıkla uyumlu gözükken bir durumdur. AK Parti'nin iç politikadaki yaklaşımında “Türk”lüğü anlam genişlemesine tabi tutarak aynı zamanda seçilmişlik mitinin de kullanılması bu konuda önemli bir belirleyici olmuştur. Dış politikada da çok-kültürcü bakış açısı sürdürülerek İslam'la birlikte Yeni Osmanlıcılık inşa edilmek istenmiş ve bu süreçte de seçilmişlik miti özellikle Türklerin İslam âleminin lideri olması ve olası politika eleştirilerinin engellenmesi konusunda kullanılmıştır. Öte yandan yerli ve millilik meselesinin AK Parti milliyetçiliğini anlama konusunda dışarıda bırakılması mümkün değildir. AK Parti'nin yerli-milli duruşunun iç politikada sadece üretim alanında değil her alanda önemsendiği görülmektedir. Dış politikada ise bu bakışın Orta Doğu, Balkanlar ve Türkistan coğrafyasının değerlerinin sahiplenilmesi ve birlikte kalkınarak bağımsız bir şekilde ilerlenmesi anlayışı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu anlamda Osmanlıdan geri kalan alanlar önemli olmakla birlikte Gökalp'in çift vatan kavramı perspektifinde güçlü devlet imajı için Türk devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi de önemsenmiştir. Bu konuda Türk Devletler Teşkilatı'nın kurulmasının önemi anlaşılabilir. Bu anlamda “Orta Doğu ve Balkanlarda Yeni Osmanlıcılık” ve “Türk devletlerine yönelik ilişkilerde etnik

milliyetçilik” ağırlığı dikkat çekse de her ikisine bakışta da “İslam” büyük bir ortaklık ve kimlik göstergesi olarak önemsenmektedir. Ayrıca dış politikada “İslam” bir şemsiye olarak tutulsa da bu şemsiyeyi tutan ve bu birlikteliğin başını çeken lider ülke Türkiye’dir. Dolayısıyla İslam âleminin geleceğini tayin edip bu âlemi kötülüklerden koruyan lider güç eskiden olduğu gibi seçilmiş Türklerdir. Bu husus hem söylemlerde hem de sembollerde ifade edilmektedir. Ayrıca bu yaklaşım dış politikada birçok örnek fiilde/icraatta gösterilmiştir. Dolayısıyla toplumda hem seçilmişlik miti hem de yerli-millilik meselesi hem iç hem de dış politika ile uyumlu olsa da bu iki temel çizgiden değişen durumunun AK Parti’nin pragmatizmi ve popülist siyasetinden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Bu hususta AK Parti’nin politikaları arasında birbirinden farklı davranması söz konusu olduğu gibi özellikle ekonomik çıkar çerçevesinde bu konuda esneklikler ortaya koyduğu açıkça görülmektedir. Bu anlamda AK Parti’nin Yeni Osmanlıcılık ile yerli-millikten sapmalar yaşadığı, politikalarında gözlenmiştir. Son olarak AK Parti’nin milliyetçi anlayışında dışa vurduğu yerli-milli söylemi ve beka kaygısı temelindeki yaklaşımının, diğer partilerin yönelişine ve söylemlerine etkisi olduğu gibi bahsi geçen ideolojik yönelişin MHP gibi diğer milliyetçi partiler ile ortaklıkların yakalanarak ittifaklar yapılmasına da yol açtığı görülebilmektedir. Bu süreçte vatandaşın bu birlikteliğe destek vermesi bir vatan vazifesi şeklinde popülist bir yaklaşımla sunulurken yine aynı şekilde politikaların icrasında yaşanan kayıplar konusunda sorunların affı ve oy kaygısı için popülist yaklaşımın sergilenmesi gerekmiştir. Bu süreçte yine milliyetçilik için önemli olan “iç ve dış düşman yaratılması” gayretleri de hem içeride muhalefeti susturmak/yatıştırmak için hem de dış politikada atılan kapsamlı adımların meşruluğunun temini için seçilmiş bir millet olmanın gereği olarak gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- AB olmazsa, Ankara kriteri der geçeriz, (2005, 3 Eylül). *CNN Türk*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/2005/dunya/09/03/ab.olmazsa.ankara.kriteri.der.gece riz/122622.0/index.html> sayfasından erişilmiştir.
- Abbasigil, S. Ö. (2016). Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4 (2), 50-83.
- ABD'nin PKK'ya tıbbi yardım yapmasına AK Parti'den ilk tepki, (2020, 2 Mayıs). *Haber61*, 07 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haber61.net/gundem/abd-nin-pkk-ya-tibbi-yardim-yapmasına-ak-parti-den-h393118.html> sayfasından erişilmiştir.
- Acar, H. (2018a). Muhafazakar Milliyetçilik Anlayışı, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.203-222). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Acar, H. (2018b). Atatürk'ün Millet Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.133-150). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Acar, H. (2018c). Türkiye'de Milliyetçiliğin İslami bir Tasavvuru Olarak Ülkücü Hareket: Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.297-314). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Acar, H. (2018d). *Türkiye'de Milliyetçi Hareket Düşüncesinin Gençlik Teşkilatlarına Etkisi: Ülkü Ocakları Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Açıköz, E. S. (2013). Adalet Partisi-Doğru Yol Partisi, (M. Kabasakal, Der.), *Türkiye'de Siyasi Partiler* içinde, (ss.48-72). İstanbul: Es Yayınları.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1977). *Kervan Yürüyecektir*, TBMM Kütüphanesi.
- "Afedersiniz Ermeniler" oylarını kime verecek, (2014, 8 Ağustos). *Oda TV*, 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://odatv4.com/afedersiniz-ermeniler-oylarini-kime-verecek-0808141200.html> sayfasından erişilmiştir.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (S. C. Karadeli, Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Ahmad, F. (2016). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (N. Yavuz, Çev.), 10.Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Ahmetbeyoğlu, A. (2011, Temmuz). Orta Asya Satrancında Doğu Türkistan'ın Önemi, *Türk Yurdu Dergisi*, (287), 22 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1558> sayfasından erişilmiştir.
- AK Bülten, (2017, 28 Ağustos-04 Eylül). AK Parti İstanbul İl Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı Teşkilat İçi Haftalık Bülteni, (412).
- AK Bülten, (2018, 05-12 Kasım). AK Parti İstanbul İl Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı Teşkilat İçi Haftalık Bülteni, (474).
- AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi (2018). Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye (Yaparsa Yine AK Parti Yapar).
- AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, (2002, 11 Şubat). TBMM Kütüphanesi.
- AK Parti-Parti Programı (2019). 05 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> sayfasından erişilmiştir.
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2002). Herşey Türkiye İçin 2002 Seçim Beyannamesi
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2007, Haziran) Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam, Nice AK Yıllara.
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2011, 12 Haziran) Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Türkiye Hazır Hedef 2023
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2015, 7 Haziran) Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet Daima Kalkınma
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2015, 1 Kasım) Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Huzur ve İstikrarla Türkiye'nin Yol Haritası
- AK Parti Tüzük (2019, Ocak).
- AK Parti'den "Demokratik Açılım" kitapçığı, (2010, 22 Ocak). *Hürriyet*, 25 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiden-demokratik-acilim-kitapcigi-13557237> sayfasından erişilmiştir.
- AK Parti'li Eseyan: "Azınlıklar Görmedikleri İlgiyi Bu Hükümetten Gördü" , (2015, 24 Nisan). *Milliyet*, 09 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/ak-parti-li-eseyan-azinliklar-gormedikleri-ilgiyi-bu-hukumetten-gordu-10747001> sayfasından erişilmiştir.
- AK Parti'nin 19 yıllık özelleştirme karnesi ortaya çıktı, (2021, 12 Temmuz), *Haber 3*, 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haber3.com/ekonomi/ak-partinin-19-yillik-ozellestirme-karnesi-ortaya-cikti-haberi-6024824> sayfasından erişilmiştir.
- AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya, (2012, 30 Eylül). (Büyük Millet Büyük Güç Hedef 2023).
- Akagün Yılmaz, D. (2013, Ekim - Kasım - Aralık). CHP Uşak Milletvekili ile Söyleşi (M. Yalçinkaya, Röportaj), *Eğitimin Sesi Dergisi* içinde, (45), 14-19, Ankara.
- Akcebe, Ö. E. (2017, 13 Ekim). Montaj Sanayi ile Nereye Kadar?, *Baran Dergisi*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://www.barandergisi.net/iktisat/montaj-sanayi-ile-nereye-kadar-h3570.html> sayfasından erişilmiştir.
- Akça, G. (2005). Postmodernite ve Ulus Devlet, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2), 232-257.

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, VII (73), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük-Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, 1. Baskı, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakar Demokrasi*, AK Parti, Ankara.
- Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı, H. Yavuz, (Ed.), *2002-2004-AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.59-95). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akdoğan, Y. (2017). *Siyasi Liderlik ve Erdoğan*, İstanbul: Turkuaz Kitap.
- Akgül, A. (2018). *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, 15.Baskı, İstanbul: Buğra Yayınları.
- Akgül, M. (2004). Türkiye’de Siyasal-Toplumsal Merkezin Değişim Süreci ve Muhafazakarlık, *Marife*, Yıl: 4, Güz, (2), 109-127.
- Akgün, B. & Çalış, Ş. H. (2008). Tanır Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman Türk Milliyetçiliğinin Tarihinde İslamcı Doz, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.584-600). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgün, M. & Gündoğar, S. S. (2013). Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2013, TESEV Dış Politika Programı, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Akıncı, A. (2014a). Milliyetçilik Kuramları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (1), 131-150.
- Akıncı, A. (2019). Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi, *İnsan&İnsan*, Yıl 6, (21), 413-430.
- Akıncı, M. (2011). Türk Muhafazakarlığı ve Milliyetçilik, *Gelecek Bir Tasarımdır 2023*, (121), 42-46.
- Akıncı, M. (2012). *Türk Muhafazakarlığı-Çok Partili Siyasal Hayatta 12 Eylül’e-*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akıncı, M. (2013). Yakın Dönem Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Gözlemler, İttifaklar, İhtilaflar, *Demokrasi Platformu*, (34/2), 27-44.
- Akıncı, M. (2014b). Turkishness as the Homophonic Concept of Turkish Nationalism, *European Journal of Social Sciences*, 41 (4), 571-580.
- Akıncı, M (2018). Milliyetçiliğin Lafz-ı Müşterek Kavramı: Türklük, *Sungur Türk Fikir Mecmuası*, Ocak-Şubat, (3), 3-9.
- Akman, A. (2008). Etnik-Sivil Kurumsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.81-90). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKP döneminde dış borçta Cumhuriyet rekoru!, (2019, 29 Haziran). *Yeniçağ*, 30 Haziran 2020 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akp-doneminde-dis-borc-cumhuriyet-rekoru-240028h.htm> sayfasından erişilmiştir.

- AKP ve CHP milli değerleri sömürüyor, (2012, 28 Ekim). *Ege Postası*, 20 Haziran 2020 tarihinde <http://www.egepostasi.com/haber/-akp-ve-chp-milli-degerleri-somuruyor-/3050> sayfasından erişilmiştir.
- AKP övünürken: ATAK helikopteri ne kadar yerli? (2018, 13 Temmuz). *ABC Gazetesi*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://abcgazetesi.com/akp-ovunurken-atak-helikopteri-ne-kadar-yerli-294323> sayfasından erişilmiştir.
- AKP'nin AB sevdası bitmiyor: 'Avrupa Birliği Eşgüdüm Kurulu' kuruldu, (2019, 17 Ekim). *Milli Gazete*, 14 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/3208777/akpnin-ab-sevdasi-bitmiyor-avrupa-birligi-esgudum-kurulu-kuruldu> sayfasından erişilmiştir.
- AKP'nin asker göndermek istediği Libya nasıl bir ülke?, (2020, 2 Ocak). *Bir Gün*, 31 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/akp-nin-asker-gondermek-istedigi-libya-nasil-bir-ulke-282420> sayfasından erişilmiştir.
- Akpınar, S. (2018, 25 Ekim). Tartışılan “Öğrenci Andı”, *Çorum Haber*, 31 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.corumhaber.net/tartisilan-ogrenci-andi-makale,8380.html> sayfasından erişilmiştir.
- Aksakal, H. (2009, Aralık). 'Güler Yüzlü' Bir Sosyalist, İlkeli Bir Siyasetçi: Mehmet Ali Aybar'ın Türk Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 79-102.
- Akşin, S. (2002). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980 Cilt 1*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Akşin S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2008). Siyasal Tarih (1908-1923). (S. Akşin, Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4.Cilt-Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde*, (ss.27-124).10. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 7.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Aktaş, M. (2017). AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm, *Ombudsman Akademik*, (7), 127-155.
- Aktaşlı, U. (2009, Ocak). Muhafazakâr Düşünce ve Türk Muhafazakârlığı, *Haksöz*, 11 Mart 2019 tarihinde https://www.haksozhaber.net/okul/muhafazakar-dusunce-ve-turk-muhafazakarl_g_-5722yy.htm sayfasından erişilmiştir.
- Aktay, Y. (2013). İslâmcı Siyasetin Yeni Halleri ve Söylemleri, İ.Kara & A.Öz, (Ed.), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri içinde*, (ss.801-837), 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aktürk, Ş. (2018). AK Parti ve Türkiye'nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasal Tecridin Kaldırılması, (N. Miş & A. Aslan, Der.), M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset içinde*, (ss.297-314). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Akyiğit, H. (2020). Liberal Milliyetçilik, T. Erdem (Ed.), *Milliyetçilik içinde*, Antalya: Otorite Yayınları.
- Akyol, T. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu: 10-11 Ocak 2004 içinde*, (ss.274-280). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.

- Alakel, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İnkilemine Dair Teorik Tartışmalar, *Akademik Bakış*, Kış, 5 (9), 1-30.
- Alemdar, A. (2020, 8 Mayıs). Uluslararası İlişkilerde 'Güç' ve 'Yumuşak Güç' Boyutu, *Defence Turk*, 06 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.defenceturk.net/uluslararasi-iliskilerde-guc-ve-yumusak-guc-boyutu> sayfasından erişilmiştir.
- Alış, A.(2010, 23 Aralık). Masal Dil Kürtçe, Büyük Ülke Türkiye, Yahut TRT 6, *Birikim Dergisi*, 16 Haziran 2020 tarihinde <https://www.birikimdergisi.com/guncel/345/masal-dil-kurtce-buyuk-ulke-turkiye-yahut-trt-6> sayfasından erişilmiştir.
- Aliju, D. (2018, 6 Haziran). TİKA'nın Balkanlar'daki çalışmalarına övgü, *Anadolu Ajansı*, 24 Kasım 2021 tarihinden <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikanin-balkanlardaki-calismalarina-ovgu/1167508> sayfasından erişilmiştir.
- Alkan, M. Ö. (2017, 26 Ağustos). Malazgirt'in Asıl Keşfi 1960 Darbesi Sonrası Oldu, (H. Kalafat, Röportaj), *Bianet Haber*, 21 Haziran 2020 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/toplum/189425-malazgirt-in-asil-kesfi-1960-darbesi-sonrasi-oldu> sayfasından erişilmiştir.
- Alkan, M. (2009). Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi), *Akademik Bakış*, Yaz, 2 (4), 93-111.
- Alpay, Ş. (1998, 30 Temmuz). Liberal Milliyetçilik, *Milliyet*, 6 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/liberal-milliyetcilik-5350753> sayfasından erişilmiştir.
- Alptekin, H.& Köse, T. (2018). AK Parti'nin Kürt Politikası, (N. Miş & A. Aslan, Der.), M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.315-338). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Alyanak, Ç., Özkan, B., Çat, Z. M., Küçük, E. & Kara, K. (2019, 29 Eylül). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Her alanda yerli ve milli imkanları en üst seviyeye çıkarmakta kararlıyız, *Anadolu Ajansı*, 05 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-her-alanda-yerli-ve-milli-imkanlari-en-ust-seviyeye-cikarmakta-kararliyiz/1597166> sayfasından erişilmiştir.
- Althusser L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Y. Alp & M. Özışık, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altındağ, N. (2016). Türk Milliyetçiliğinin Siyasallaşması ve Batılılaşma Algısı, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 43-64.
- Altıparmak, K. & Karahanoğulları, O. (2004, Temmuz-Eylül). Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AİHM/Hukuk, Düzenleyici İşlem/Kanun, *Hukuk ve Adalet Dergisi*, Yıl 1, (3), 249-276.
- Altunakar, S.Ş. (2016). AK Parti Dönemi Maliye Politikaları, S. Aslan & Y. Demirhan (Ed.), *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde, (ss.179-199). 1.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Altuntaş N. (2002). *Türkiye’de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansımaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (S. Dolanoğlu & S. Sökmen, Haz.) 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- ‘Andımız okutulsun’ diyenlerin oranı açıklandı: AKP tabanının Erdoğan’dan farklı düşündüğü ortaya çıktı (2021, 23 Mart). *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/andimiz-okutulsun-diyenlerin-orani-aciklandi-akp-tabaninin-erdogandan-farkli-dusundugu-ortaya-cikti-1822490> sayfasından erişilmiştir.
- Ankara’da kritik zirve! Erdoğan: Libya’yı kan ve gözyaşına boğanları tarih yargılayacaktır, (2020, 4 Haziran). *Sözcü*, 21 Temmuz 2020 tarihinde https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/ankarada-kritik-zirve-erdogan-libyayi-kan-ve-gozyasina-boglanlari-tarih-yargilayacaktır-5855847/?gclid=EAIaIQobChMIJJCzjqre6gIVXoQBh1GYgAiEAAYASAAEgIvPvD_BwE sayfasından erişilmiştir.
- Araı, M. (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (T. Demirel, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arolat, O. (2014a, 21 Ocak). Dünyada özelleştirmenin dünü-bugünü-yarını, *Dünya.com*, 30 Haziran 2020 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dunyada-ozellestirmenin-dunu-bugunu-yarini/18910> sayfasından erişilmiştir.
- Arolat, O. (2014b, 8 Ekim). Türkiye’nin 28 yıllık özelleştirme macerası ve yeni özelleştirmeler..., *Dünya.com*, 30 Haziran 2020 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiyenin-28-yillik-ozellestirme-macerasi-ve-yeni-ozellestirmeler/21549> sayfasından erişilmiştir.
- Arslan, M. (2020). Bilimsel Araştırmada Veri Toplama, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri I* içinde, (ss.149-174). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Artan döviz kuru dış borcu yüksek özel sektörü endişelendiriyor, (2018, 13 Ağustos) *Euronews*, 1 Temmuz 2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/08/13/artan-doviz-kuru-dis-borcu-yuksek-ozel-sektoru-endiselendiriyor> sayfasından erişilmiştir.
- Aslan, A. (2018). Post-Kemalist Türkiye’de Siyaset, (N. Miş & A. Aslan, Der.), M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.13-46). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Aslan, Ö. (2020, 17 Şubat). Türkiye’nin Asya Siyasetinin Dönüşümü ve Sınırları, *Perspektif*, 14 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.perspektif.online/turkiyenin-asya-siyasetinin-donusumu-ve-sinirlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Aslan, S. & Taylan, Ö. (2016). AK Parti Dönemi Din Devlet İlişkileri ve Laiklik, S. Aslan & Y. Demirhan (Ed.), *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde, (ss.233-282). 1.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Aslanlı, A. (2020, 10 Ocak). Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri stratejik boyutlar Kazanıyor, *Anadolu Ajansı*, 19 Ağustos 2020 tarihinde

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri-stratejik-boyutlar-kazaniyor/1698615> sayfasından erişilmiştir.

- Ataay, F. (2008), *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi -2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri-*, 1. Baskı, Ankara: De Ki Yayınları.
- Atabay, M. (2008). Anadoluculuk, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.515-532). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atağenç, İ. Ö. (2018). Sol Milliyetçilik: Türkiye’de Milliyetçiliğe Soldan Bakmak: Yön Dergisi ve Milli Demokratik Evrim (MDD) Hareketi Örneği, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.57-86). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). ‘Ortanın Solu’ Düşüncesinde Kemalizm, *TAD*, 38 (66), 479-499.
- Atılğan, G. (2009). Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (3), 2-26.
- Atılğan, G. (2014). İdeoloji, Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler İçinde, (ss.285-298). 4.Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Atsız, N. (19xx). *Turancılık, Millî Değerler ve Gençlik (Makaleler-1)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 5 Ocak 2020 tarihinde https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/Turancilik_MilliDegerler_Genclik.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Avşar, G. (2020, 25 Nisan). AK Parti’nin “24 Nisan 1915” serüveni, *Serbestiyet*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://serbestiyet.com/uncategorized/ak-partinin-24-nisan-1915-seruveni-322/> sayfasından erişilmiştir.
- Ay, H. (2019b, 14 Ocak). Hepsine inat bu ülke, bu millet dimdik ayakta, *Sabah*, 5 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/01/14/hepsine-inat-bu-ulke-bu-millet-dimdik-ayakta> sayfasından erişilmiştir.
- Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz’da cami olarak ibadete açılıyor (2020, 10 Temmuz). *BBC NEWS*, 11 Aralık 2021 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53349470> sayfasından erişilmiştir.
- Ayata, A. (2010, Ekim- Kasım- Aralık). Ortadoğu Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu, *Akademik Bakış Dergisi*, (22), 1-16.
- Ayberk, İ., Akşit, S. & Dayıoğlu, A. (2019). Bir De Facto Devlet Olarak Kuzey Kıbrıs’ta Sivil Toplum: Toplumsal Tepki, Kıbrıs Türk Sendikaları ve Türkiye’yle İlişkiler, *Uluslararası İlişkiler*, 16 (64), 127-144.
- Aydemir, M. (2020, 26 Haziran). Mayınlar, toplu mezarlar, infazlar: Libya’da Hafter’in çekildiği bölgelerdeki ihlalleri, *Anadolu Ajansı*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mayinlar-toplu-mezarlar-infazlar-libyada-hafterin-cekildigi-bolgelerdeki-ihlalleri/1890717> sayfasından erişilmiştir.
- Aydemir, Ş. S. (1986). *Enver Paşa Makedonya’dan Ortaasya’ya 1908-1914 - Cilt 2 -* 4.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Aydın, M. (2009, Eylül). Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, *TEPAV Politika Notu*, 19 Ağustos 2020 tarihinde

- https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313033r6785.Azerbaycan__Turkiye_Ermenistan_Anlasmasinin_Neresinde.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Aydın, Y. (2016, 15 Haziran). ‘Montaj cehennemi yaratılıyor’, *Birgün*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/montaj-cehennemi-yaratiliyor-116110> sayfasından erişilmiştir.
- Aydın, S. (2017, 13 Şubat). 80 yılın birikimi 15 yılda satıldı, *Yeniçağ*, 30 Haziran 2020 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/80-yilin-birikimi-15-yilda-satildi-156925h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Aydın, R. (2018, Mart). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 229-255.
- Aygen, M. & Yaman, H. (2020). Kürt Siyasi Hareketine HDP Üzerinden Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (49), 126-139.
- Ayhan, D. (2016, 2 Ağustos). İşte son 5 yılın iptalleri, *Sözcü*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/iste-son-5-yilin-iptalleri-1337314/> sayfasından erişilmiştir.
- Ayni, M. A. (2011). *Milliyetçilik- Tarihte ve Türklerde Din Millet ve Milliyetçilik*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul.
- Aytar, N. (2016, 3 Ocak). Türkiye-Rusya İlişkileri Kırım Tatarları Açısından Ne Anlam Taşıyor, *Kırım Haber Ajansı* (QHA), 25 Ağustos 2020 tarihinde <http://old.qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/turkiyerusya-iliskileri-kirim-tatarlari-acisindan-ne-anlam-tasiyor/141745/> sayfasından erişilmiştir.
- Aytuğ, Y. (2008, 19 Kasım). Ergenekon Vadi’nin İzinde, *Sabah*, 9 Aralık 2021 tarihinde https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/aytug/2008/11/19/ergenekon_vadi_nin_izinde sayfasından erişilmiştir.
- Ayvazoğlu, B. (2008). Tanrıdağ’dan Hira Dağı’na Uzun İnce Yollar, T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.541-578). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avrupa’dan PKK ve FETÖ’ye ‘ayrıcalıklı muamele’ , (2016, 9 Kasım). *Anadolu Ajansı*, 24 Kasım 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupadan-pkk-ve-fetoye-ayricalikli-muamele/681951> sayfasından erişilmiştir.
- Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler, (2020). *Azerbaycan Kültür Temsilciliği*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.sendeazerbaycanigor.com/azerbaycan-turkiye-iliskileri> sayfasından erişilmiştir.
- Azınlık cemaat vakıfları: Hayal edemeyeceğimiz noktadayız, (2019, 25 Ağustos). *Haber Türk*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/azinlik-vakiflari-2515178> sayfasından erişilmiştir.
- Babacan, M. (2020, 7 Nisan). Teoriden Pratiğe Türkiye’nin Ortadoğu Politikası Kıyamet Coğrafyasında Denge, Süreklilik ve Değişim, *Uluslararası Politika Akademisi*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2020/04/07/teoriden-pratige-turkiyenin-ortadogu-politikasi-kiyamet-cografyasinda-denge-sureklilik-ve-degisim/> sayfasından erişilmiştir.

- Baday Yıldız, E. & Berber, M. (2011). İthalata Dayalı Büyüme: 1989–2007 Türkiye Örneği, *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 25 (0), 165-179.
- Bağcı H. & Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi, *Akademik Orta Doğu*, 1 (1), 21-37.
- Bakış Açısı Programı, [Video]. (2015, 3 Şubat). Prof. Dr. Hakan Kırımlı TRT Türk Haber Müdürü Nur Özkan Erbay'ın sorularını yanıtladığı, 26 Ağustos 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=3QRprt_PUvk sayfasından erişilmiştir.
- Balcı, A. (2012). Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, 118-135.
- Balibar, E. (2013a). Önsöz, E. Balibar & I. Wallerstein (Ed.), (N.Ökten, Çev.), *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler* içinde, (ss.1-22). 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Balibar, E. (2013b). Irkçılık ve Milliyetçilik, E. Balibar & I. Wallerstein (Ed.), (N.Ökten, Çev.), *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler* içinde, (ss.50-87). 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Balibar, E. (2013c). Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji, E. Balibar & I. Wallerstein (Ed.), (N.Ökten, Çev.), *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler* içinde, (ss.109-133). 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri* (A. Aydın, Çev.), Birinci Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı 14. Bölüm, [Video] (2021, 23 Aralık), 11 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=dDfwV8vgYQU> sayfasından erişilmiştir.
- Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı 18. Bölüm Övizleme, [Video] (2022, 1 Şubat). 17 Şubat 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=T3P2IaE27MU> sayfasından erişilmiştir.
- Barış, İ. (2014, Temmuz-Aralık,). Muhafazakar Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:11, (41-42), 237-255.
- Başbakan Erdoğan'ın Konuşmasının Tam Metni, (2012, 1 Eylül). *Hürriyet*, 25 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-konusmasinin-tam-metni-21357701> sayfasından erişilmiştir.
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Mardin Midyat Toplu Açılış, [Video]. (2013, 17 Şubat). 22 Aralık 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=6IkTDtJ7Mn0> sayfasından erişilmiştir.
- Başbakan'dan Avrupa'ya rest!, (2013, 3 Şubat). *Haber Türk*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/816889-basbakandan-avrupaya-rest> sayfasından erişilmiştir.
- Başbakan'ın Bitlis Konuşması, (2011, 18 Kasım). *En Son Haber*, 26 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.ensonhaber.com/politika/basbakanin-bitlis-konusmasi-2011-11-18> sayfasından erişilmiştir.
- Başkan Erdoğan'dan tarihi duruş! Tam 10 yıl oldu "One Minute..." , (2019, 29 Ocak). *Sabah*, 07 Temmuz 2020 tarihinde

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/01/29/baskan-erdoganin-tarihe-not-dusulen-cikisi-tam-10-yil-oldu-one-minute> sayfasından erişilmiştir.

Başkan Erdoğan'ın Davos'taki 'one minute' çıkışının 10. Yılı!. [Video]. (2019, 29 Ocak). *A Haber*, 08 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=zMvrRMaG93E> sayfasından erişilmiştir.

Başörtüsü anketinin sonuçları, (2010, 25 Kasım). *Memleket*, 02 Haziran 2020 tarihinde <https://www.memleket.com.tr/basortusu-anketinin-sonuclari-84243h.htm> sayfasından erişilmiştir.

Baykal, Ö. & Çaha, Ö. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri, *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 1-18.

Bayrak Karşı, M. (2019). Nitel Araştırmalarda Veri Toplama Süreci, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri II* içinde, (ss.151-175), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin'in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (28), 35-40.

Bayraktar, Y. (2009, Temmuz-Aralık). İç Borçlanmanın Ekonomik ve Sosyal Etkileri: 1980 Sonrası Türkiye Deneyimi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 285-313.

Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 2 (3), 69-77.

Bayramoğlu, A. (2015). Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha, *Democratic Progress Institute*, 15 Eylül 2019 tarihinde <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2015/10/Alı-Bayramoglu-Assessment-TUR.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Bekar, N. (2018). Avrupa Birliği Ülkelerinde Yabancı Düşmanlığı ve Avrupa Güvenliğine Etkisi, *Bilge Strateji*, 10 (18), 111-142.

Bekaroğlu, E. A. (2015). Post-Laik Türkiye?: AK Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi, *İnsan ve Toplum*, 5(9), 103-122.

Belge, M. (2003, Ocak). Milliyetçilik ve Sol, *Birikim*, (165), 08 Ocak 2020 tarihinde <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2947/milliyetcilik-ve-sol#.Xl2HMFRKjIU> sayfasından erişilmiştir.

Berghe, Pierre L. Van Den (1981), *The Ethnic Phenomenon*, USA: Greenwood Publishing Group.

Berkan, İ. (2017, 1 Aralık). AK Parti-MHP İttifakının Anlamı, *Kriter Dergisi*, Yıl 2, (19). 14 Ekim 2021 tarihinde <https://kriterdergi.com/siyaset/ak-parti-mhp-ittifakinin-anlami> sayfasından erişilmiştir.

Berktaş, H. & Kandemir, P. (Der.). (2018). Tarih ve Hafıza 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü Karşısında TRT World, *TRT World Research Centre*, İstanbul.

Beşirli, H. (2013, Ekim- Kasım- Aralık). Toplumsal Yapıya İlişkin Bazı Kavramların Değişen Politik Yüzü, *Eğitimin Sesi Dergisi* içinde, (45), 29-31, Ankara.

- Bıçakcı, Y. (2013). CHP 1960-1980, (M. Kabasakal, Der.), *Türkiye’de Siyasi Partiler* içinde, (ss.26-47). İstanbul: Es Yayınları.
- Billig, M. (2002). Banal Milliyetçilik, (Cem Şişkolar, Çev.), Gelenek Yayınlar, 1. Basım, İstanbul.
- Bila, F. (2015, 22 Mart). 10 Maddenin Nesini Kabul Edeyim?, *Milliyet*, 27 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/10-maddenin-nesini-kabul-edeyim-2032115> sayfasından erişilmiştir.
- Bilen, S. S. (2020, 4 Temmuz). Türkiye Libya stratejisinin getirisini toplamaya hazırlanıyor, *Deutsche Welle*, 25 Ocak 2022 tarihinde <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-libya-stratejisinin-getirisini-toplamaya-haz%C4%B1rlan%C4%B1yor/a-54040066> sayfasından erişilmiştir.
- Bingöl, Y. & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan Muhafazakar Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 1-33.
- Bir yerli ve milli olma meselesi: Atak Helikopteri, (2019, 2 Nisan). *Ekonomi Gerçekleri*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://ekonomigercekleri.com/haberalaliz/bir-yerli-ve-milli-olma-meselesi-atak-helikopteri/> sayfasından erişilmiştir.
- Biz Öcalan’ı Asardık, (2011, 10 Haziran). *Radikal*, 26 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/politika/biz-ocalani-asardik-1052331/> sayfasından erişilmiştir.
- Bize Müslüman Demokrat Demesinler, (2003, 16 Ağustos). *Sabah*, 23 Ocak 2020 tarihinde ars_v.sabah.com.tr/2003/08/16/g01.html sayfasından erişilmiştir.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (1998, Temmuz, Ağustos). Sol ve Yerlilik Meselesi, *Birikim*, 111-112, 28 Eylül 2021 tarihinde <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/sol-ve-yerlilik-meselesi/5233> sayfasından erişilmiştir.
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, 3. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2005). Turgut Özal, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde, (ss.589-601). 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2006). Muhafazakar Yerlilik Söylemi, A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde, (ss.445-459). 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2008a). Sunuş, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.15-22). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. & Can, K. (2000). Devlet, Ocak, Dergah, 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket, 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2010, Şubat). Konuşma, *Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III* içinde, (ss.21-24). Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara, 26 Haziran 2020 tarihinde

https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/8ed21db4f678f3b_ek.pdf
sayfasından erişilmiştir.

- Bordo Berelilerin eğittiği peşmerge IŞİD’i vuruyor, (2015, 28 Ağustos). *Sputniknews*, 28 Ağustos 2020 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201508281017398239/> sayfasından erişilmiştir.
- Bostan, Y. (2015, 8 Ağustos) ‘Çekiliyoruz’ Dediler 80 Bin Silah Depoladılar, *Sabah*, 29 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/08/cekiliyoruz-dediler-80-bin-silah-depoladilar> sayfasından erişilmiştir.
- Bozarslan, H. (2008). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketleri (1898-2000), T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.841-870). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Bölükbaşı, M. (2013). Bir “Gelenek İcadı” Olarak İstanbul’un Fethi, *Sosyoloji Dergisi*, (28), 67-88.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2016). *Dış Politika Yapım Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü: AK Parti Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Budak, E. (2019, Nisan). Haber Söyleminde Türkiye - Kuzey Irak İlişkileri: Kuzey Irak Referandum Süreci: Sabah ve Rudaw Gazetesi Örneği, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11 (1), 318-337.
- Bulunç, A. Z. (2007). Kıbrıs Politikasının Annan Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları, *Akademik Bakış*, 1(1), 73-114.
- Bulut, L. (2019, 17 Temmuz). 15 Temmuz ve diğer millî bayramlarımız!.. , *Günboyu Gazetesi*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.gunboyugazetesi.com.tr/15-temmuz-ve-diger-milli-bayramlarimiz-2851yy.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Bülbül, D. (2003). Devlet Borçlanmasının Sosyal ve Ekonomik Etkileri, *Ekonomik Yaklaşım*, 14(46), 121-140.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*, (B. Sütçüoğlu, Çev.), 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Can, K. (2008). Ülkücü Hareketin İdeolojisi, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.663-685). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, T. (2012, 27 Mart). Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası, Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği, *EkoAvrasya*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=67&Pid=10&Lang=TR> sayfasından erişilmiştir.
- Can Saka, Y. & Altınöz, G. B. (2011, Kasım). Dünyü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi, *Arge Analiz*, Arge Enstitü, Ankara.

- Canlı, E. (2020, 30 Aralık). Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi, *Anadolu Ajansı*, 25 Ocak 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486> sayfasından erişilmiştir.
- Carr, E. H. (1990). *Milliyetçilik ve Sonrası*, (O. Akın, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 2: Kimliğin Gücü*, (E. Kılıç, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi*, (E. Kılıç, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cerici, S. (2014). Türk Televizyon Dizilerinin Küresel Başarısı: Evrensel İnsan Yaklaşımı, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (28), 1-12.
- CHP dün rozet taktı, bugün yırttı..., (2010, 3 Mart). *CNN Türk*, 1 Haziran 2021 tarihinde <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/03/chp.dun.rozet.takti.bugun.yirtti/566153.0/index.html> sayfasından erişilmiştir.
- Copeaux, E. (2000). *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, (A. Berktay, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Copeaux, E. (2008). Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler, T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik içinde*, (ss.44-52). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşar, S. (2008). Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe, T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik içinde*, (ss.718-730). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, R. (2010, Temmuz-Ağustos). Türkiye'de Siyasal İslam'ın Liberalleşmesi: "Nereye Gidiyorsun?", E. S. Yalçın & Z. Cafoğlu (Ed.), *Düşünce Dünyasında TÜRKİZ, Siyaset ve Kültür Dergisi*, Yıl: 1, (4), 43-54.
- Coşkun, S. (2019). Neoliberal Gölge Altında Muhafazakâr Demokrasi, *YTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu Kulübü*, (ss.1-4). 10 Mart 2019 tarihinde http://www.adtk.yildiz.edu.tr/makaleler/scoskun_mdemokras_.htm sayfasından erişilmiştir.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İzleme Heyeti Açıklaması, (2015, 20 Mart). *Hürriyet*, 08 Ocak 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-izleme-heyeti-aciklamasi-28504122> sayfasından erişilmiştir.
- Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne 108 metre kare Hereke halısı, (2019, 23 Kasım). *Haber Türk*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/cumhurbaskanligi-kulliyesi-ne-108-metre-kare-hereke-halisi-2542763> sayfasından erişilmiştir.
- Çağatay, N. (1996). Türklerin Tarihteki Yeri ve Milli Özellikleri, *Erdem*, 8(23), 503-528.
- Çağla, C. (2015). Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi, *Bilge Kültür Sanat*, Birinci Baskı, İstanbul.
- Çağlayan, Z. (2006). Muhafazakar Demokrasi mi Demokrasiyle Süslenmiş Muhafazakarlık mı?, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl: 3, Yaz-Güz, (9-10), 75-77.

- Çakır, R. (2003, 12 Ekim). AKP Kimliksizliğe Mahkum, *Vatan*, 17 Ocak 2020 tarihinde www.gazetevatan.com/akp-k_ml_ks_zl_ge-mahkum-15666-gundem/ sayfasından erişilmiştir.
- Çakır, R. (2005). *Milli Görüş Hareketi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), 6, 544-575, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2013). Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın, İ. Kara & A. Öz, (Ed.), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.755-776). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çakır, R. (2017, 9 Haziran). BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) defteri kapanırken, *medyascope.tv*, 24 Temmuz 2020 tarihinde <https://medyascope.tv/2017/06/09/bop-buyuk-ortadogu-projesi-defteri-kapanirken/> sayfasından erişilmiştir.
- Çakır, V. & Bozkurt, Ö. (2014). Televizyon İzleme Alışkanlıkları, Motivasyonları ve TRT 6: Hakkari Örneği, *Global Media Journal*, 4 (8), 61-81.
- Çakmak, H. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, İkinci Baskı, Ankara: Platin Yayınları.
- Çakmaklı, Ş. (2016, 17 Ekim). İşte tarih tarih AKP’nin milli bayram Yasakları, *Oda TV*, 19 Haziran 2020 de <https://odatv4.com/iste-tarih-tarih-akpnin-milli-bayram-yasaklari-1710161200.html> sayfasından erişilmiştir.
- Çalen, M. K. (2013). Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlıcılık, *Türk Yurdu-Türk ve Türklük Dosyası* içinde, 33 (308), 88-91.
- Çalış Ş. H. & Metkin, K. (2017). Algı ve Yanılgı: AB Normları, Türkiye’nin Üyeliği ve AK Parti’nin Rolü, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 1-39.
- Çalışkan, B. (2018, Ekim). Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri, Ü. Özkan (Ed.), *İnsamer*, İstanbul.
- Çalışkan, B. (2020, 6 Ocak). Kırım Raporu: Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 25 Ağustos 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/kirim-raporu-jeopolitik-rekabette-dugum-noktasi_2586.html sayfasından erişilmiştir.
- Çalt, G. (2005). *Bölgeselleşme ve Avrupa Birliği’nin Bir Aracı Olarak Bölge Kalkınma Ajansları*, (ss.1-20). 18 Ağustos 2019 tarihinde http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/8df7b8e8d586a55_ek.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Çaman, E. (2013). Üçüncü On Yılında Türkiye’nin Orta Asya Bölgesel Politikası: Sübjektif Algılardan Gerçeklere, T.Demirtepe & G.Özkan (Ed.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik* içinde, (ss.175-223). 13 Ağustos 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/337766118_Ucuncu_on_yilinda_Turkiye'nin_Orta_Asya_Bolgesel_Politikasi_Subjektif_Algilardan_Gerceklere/links/5de8fca94585159aa4635d1f/download sayfasında erişilmiştir.
- Çamlıbel, C. (2019, 13 Aralık). Beştepe’nin derin Uygur sessizliği, *Gazete Duvar*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/12/13/bestepenin-derin-uygur-sessizligi/> sayfasında erişilmiştir.

- Çarkoğlu, A. (2018). AK Parti Seçmen Tabanının Değişimi (2002-2015), (N. Miş & A. Aslan, Der.). M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.115-126). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Çaylak, A. (2014). Osmanlıdan Cumhuriyete Önemli Siyasal Akımlar ya da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüzü, A. Çaylak, M. Dikkaya, C.Göktepe & H.Kapu, (Ed.), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)* içinde, (ss.59-91). 5.Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çaylak A., Dinç G. & Güngör, M. (2017). AK Parti Döneminde Türkiye'de Siyaset ve Muhafazakâr Siyasetin Serencamı: 2002'den Günümüze, A. Çaylak & S. A. Avcu, (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* içinde, (ss.1-39). Ankara: Savaş Yayınları.
- Çavdar, T. (2013a). *Neoliberalizmin Türkiye Seyir Defteri*, 1. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Çavdar, T. (2013b). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 5.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavuş, T. (2012, Aralık). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 23-36.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Çavuşoğlu, H. (2010). Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 19-33.
- Çelik, A. (2012a). 1946-1950 Döneminde Demokrat Parti-CHP Karşıtlığı: Kemalist İlkeler Üzerinden Alternatif Bir Okuma, *Demokrasi Platformu*, Yıl:8, Bahar, (30), 95-119.
- Çelik, H. [Video]. (2012b). AKP: Milli Bayram İsteyen Eski Bayramların Videosuna Baksın. Türk Halkına Küfür, Çelik, *CNN Türk*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=laS8mveXf5s> sayfasından erişilmiştir.
- Çelik, Ö. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.269-273). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Çelik, C. E. (2020a, 13 Nisan). Türkiye'nin Barzani'ye Gönderdiği Maskeler, PKK Uzantısı DSG'ye Mi Gitti?, *gazzetta9*, 07 Temmuz 2020 tarihinde <http://www.gazzetta9.com/siyaset/turkiye-nin-barzani-ye-gonderdigi-maskeler-pkk-uzantisi-dsg-ye-mi-gitti> sayfasından erişilmiştir.
- Çelik, E. (2020b). Alanyazın Taraması, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri I* içinde, (ss.110-128). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Çemrek M. & Kılıncarslan, İ. Y. (2019, 19 Kasım). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Politikası, *Türkiye Notları*, (5-6). 13 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.turkiyenotlari.com/index.php/2019/11/19/soguk-savas-sonrasi-turkiyenin-orta-asya-politikasi/> sayfasından erişilmiştir.
- Çetin, N. (2013, Ekim - Kasım -Aralık). Andımız Ayet mi ?, *Eğitimin Sesi Dergisi* içinde, (45), 37-43, Ankara.

- Çetin, Ü. (2015, 15 Ocak). Törende ‘Diriliş’ sürprizi, *Hürriyet*, 08 Ocak 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/torende-dirilis-surprizi-27972741> sayfasından erişilmiştir.
- Çetinkaya, B (2021, 17 Mayıs). Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde hedef 1 milyar dolar, *Anadolu Ajansı*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-ile-turkiye-arasindaki-ticaret-hacminde-hedef-1-milyar-dolar/2244088> sayfasından erişilmiştir.
- Çetinsaya, G. (2006). Cumhuriyet Türkiye’inde Osmanlıcılık, A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde, (ss.361-381). 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Çeviköz, Ü. (2017, 9 Ekim). Türkiye-Ermenistan ilişkileri ne zaman normalleşir?, *Hürriyet*, 14 Ocak 2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/turkiye-ermenistan-iliskileri-ne-zaman-normallesir-40604059> sayfasından erişilmiştir.
- Çıkış Yolu Programı, [Video]. (2017, 2 Kasım). Reza Zarrab olayı Türkiye’nin İran’a ABD’nin koyduğu ambargoyu delmesi olayıdır, *Ulusal TV*, Doğu Perinçek ile Görüşme, 30 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=yTkU2Xkb0qw> , sayfasından erişilmiştir.
- Çınar, R. Ü. (2019). “Yeni Türkiye” Söyleminde Bellek-İktidar Mücadelesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çınar M. (2013). AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği, (İ. Uzel & B. Duru, Der), (2002-2009) *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, (ss.307-315). 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çınar, M. (2015). *Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye*, 1.Baskı, İstanbul: Birikim Kitapları.
- Çiçek, H. (2019, 30 Aralık). Bu arabanın neresi yerli neresi milli, *Odatv*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://odatv4.com/analiz/bu-arabanin-neresi-yerli-neresi-milli-30121919-175507> sayfasından erişilmiştir.
- Çiçekli, A. (2019). Türkiye ve Avrupa Ülkelerindeki Başörtüsü Sorunsalı, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 273-292.
- Çiftçi, S. & Ertugay, F. (2011). Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7, 1-26.
- Çilliler, Y. (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 45-65.
- Çimen, Ü. (2020, Ocak). Danıştay’ın Andımız Kararının Ana Haber Bültenlerinde Sunumunun Ulusal Kimlik Bağlamında Değerlendirilmesi, *Erciyes İletişim Dergisi*, 7 (1), 25-52.
- Çin’in davetiyle Doğu Türkistan’a gözlem heyeti gönderilecek, (2019, 30 Temmuz). *Uygur Haber*, 23 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.uygurhaber.com/cinin-davetiyle-sincana-gozlem-heyeti-gonderilecek> sayfasından erişilmiştir.

- Çoban, F. (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl, *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.
- Çoban, F. (2021). Etno-Sembolist Perspektiften Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık, *Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran, 22(1), 87-100.
- Çobanoğlu, S. (2017). Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan, Trans Pasifik Ortaklığı, R. Akkaş (Ed.), *Asya Ülkeleri ve Türkiye içinde*, (ss.45-50). 1.Baskı, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Çolakoğlu, S. (2004, 23 Nisan). Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001), *Gökbayrak*, 22 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.gokbayrak.com/haberler/turkiyenin-cin-politikasi-ve-uygurlar-1991-2001-sayfasından-erişilmiştir>.
- Çolakoğlu, S. (2012, Eylül). Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?, *Ortadoğu Analiz: İnceleme*, 4(45), 53-66.
- Çölükoğlu, E. (2020, 24 Mayıs). Türkiye'nin Asya Ülkeleriyle İlişkileri, *Uluslararası Politika Akademisi – (UPA)*, 13 Ağustos 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2020/05/24/turkiyenin-asya-ulkeleriyle-iliskileri/sayfasından-erişilmiştir>.
- Çözüm süreci fetret devrini yok edecek, (2013, 31 Mart). *NTV*, 15 Temmuz 2020 tarihinde https://www.ntv.com.tr/turkiye/cozum-sureci-fetret-devrini-yok-edecek,NU-kAbIr4Uu47o_8kRSMdQ sayfasından erişilmiştir.
- Dağ, A. E. (2014, 7 Temmuz), Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 19 Ağustos 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/dogu-turkistan-sorununun-cozumunde-turkiye-ve-islam-dunyasi_123.html sayfasından erişilmiştir.
- Dağı, İ. D. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi, H. Yavuz, (Ed.), (A.Yıldız, Çev.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde*, (ss.121-140). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Dalar, M. (2015a). Kendi Kaderini Tayin Hakkı Kavramı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(32), 13-57.
- Dalar, M. (2015b). Türkiye-Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXIV(1), 47-70.
- Dalkılıç, K. K. (2019, 17 Temmuz). Liberal Bir Milliyetçilik Mümkün mü?, *Karar*, 6 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.karar.com/liberal-bir-milliyetcilik-mumkun-mu-1271310> sayfasından erişilmiştir.
- Danıştay'ın Öğrenci Andı Kararını Eleştiren AK Parti Sözcüsü Çelik: Yazarı Kafatasçıdır, (2018, 22 Ekim). *Haber.com*, 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/danistay-in-ogrenci-andi-kararina-ak-parti-11358173-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Danzikyan, Y. (2013, 19 Mart). Milliyetçiliğin Manifestosu ve Çanakkale, *Agos*, 03 Ocak 2020 tarihinde <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9015/milliyetciligin-manifestosu-ve-canakkale> sayfasından erişilmiştir.

- Darendelioğlu, İ. (1977). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, 3.Baskı, İstanbul: Toker Yayınları.
- Delannoi, G. (1998) Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler içinde*, (ss.31-38). İstanbul: Metis Yayınları.
- Demir, A. (2006). *Türkiye Solunda Milliyetçilik Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Demir, A. (2021, 24 Ekim). “Dizilerde işlenen konuların değişimi, AKP’nin 2010’lardan günümüze geçirdiği kırılmalarla birlikte okunabilir”, *Daktilo 1984*, 13 Aralık 2021 tarihinde <https://daktilo1984.com/roportajlar/dizilerde-islenen-konularin-degisimi-akpnin-2010lardan-gunumuze-gecirdigi-kirilmalarla-birlikte-okunabilir/> sayfasından erişilmiştir.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat Devrinde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 331-348.
- Demir, M. (2012, 18 Ekim). Başbakan Erdoğan: İmralı’ya Git Derim, *Hürriyet*, 26 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-imraliya-git-derim-21722025> sayfasından erişilmiştir.
- Demir, Y. (2018). Türk Cumhuriyetlerinde İşbirliği ve Ayrışmalar, *TESAM III:Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*: 11-12 Ekim 2018, (s.461-484), İstanbul.
- Demirel, T. (2004a). *Adalet Partisi*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2004b). Konuşma: Türkiye’de Merkez Sağ ve Muhafazakarlık, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004 içinde*, (ss.209-215). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Demirelli, L. (2014). 2002 Sonrasında Türkiye’de Özelleştirme ve Demiryolu Hizmeti, *Mülkiye Dergisi*, 38 (4), 41-85.
- Deren, S. (2008). Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik içinde*, (ss.533-540). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devletin yeni rengi: turkuaz, (2017, 20 Ocak). *140 Journos*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://140journos.com/devletin-yeni-rengi-turkuaz-18d377f88407> sayfasından erişilmiştir.
- Devran, Y. (2015). Yeni Türkiye’nin Küresel Sesi TRT World: Fırsatlar ve Güçlükler, *E-Journal of Intermedia*, 2(2), 281-294.
- Diktepe, A.S. (2019, 5 Eylül). Ne Oldu Bizim Doğu Türkistan Heyeti? , *Gazete İlk Sayfa*, 23 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.gazeteilksayfa.com/ne-oldu-bizim-dogu-turkistan-heyeti-3995yy.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Dilekli, S. & Yeşilkaya, K. (2002, Aralık). Maastricht Kriterleri, *Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü*, 1 Ocak 2021, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/maastricht/dileklis/kriter.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- “Diriliş Ertuğrul” dünya gündeminde. İngiliz medyası Diriliş Ertuğrul’u Game Of Thrones’a rakip gösteriyor, [Video] (2018, 26 Şubat). 17 Haziran 2020

- tarihinde <https://twitter.com/dirilisdizisi/status/968084640845254657> sayfasından erişilmiştir.
- Diriliş Ertuğrul'u izleyen Amerikalının güldüren yorumları, (2018, 23 Şubat). NTV, 17 Haziran 2020 tarihinde https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/dirilis-ertugrulu-izleyen-amerikalinin-gulduren-yorumlari,PBX1cZZzb0yP6A-QoPy88w/rkrdJ9oinUmUJEGx_XhjVA sayfasından erişilmiştir.
- Diriliş Ertuğrul 107. Bölüm [Video]. (2019, 30 Ocak). 24 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=QUzeLkBYo9I> sayfasından erişilmiştir.
- Diriliş Ertuğrul - Unutulmaz Sahneler, Muhteşem Replikler [Video]. (2017, 21 Ocak) 24 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=lvm-9v1bUN4> sayfasından erişilmiştir.
- Diriliş Ertuğrul – ‘Ertuğrul Bey’in En Efsane Sözleri 2’ [Video]. (2019, 14 Haziran). 24 Ocak 2022 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=8Ntv_UgMZXE sayfasından erişilmiştir.
- Diriliş Ertuğrul Efsane Sözler [Video]. (2019, 7 Nisan). 24 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=opiRnFuzzGw> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, D. M. (2018, 27 Aralık). Kahraman İrkıma Yok İzmihlal!, *Karar*, 5 Eylül 2021 tarihinde <https://www.karar.com/yazarlar/d-mehmet-dogan/kahraman-irkima-yok-izmihlal-8797> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, B. (2022, 9 Ocak). Ambargolar Türkiye'yi durduramadı, *Yeni Şafak*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/ekonomi/ambargolar-turkiyeyi-durduramadi-3729357> sayfasından erişilmiştir.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nın Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- Dönmez, Y. & Bico, C. (2008). Bülent Ecevit, T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.448-453). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, B. (2014, Eylül). Türk Dış Politikasında Irak Türkmenleri, *Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu: Eylül, 2014 (Orsam Tutanakları: 35)* içinde, (ss.141-145). Ankara: Orient Basım Yayın.
- Duran, A. E. (2016, 29 Mayıs). Hendek savaşlarında sona gelindi, *dw.com*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://www.dw.com/tr/hendek-sava%C5%9Flar%C4%B1nda-sona-gelindi/a-19291491> sayfasından erişilmiştir.
- Duran, B. (2018a). AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları, (N. Miş & A. Aslan, Der.). M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.47-73). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Duran, H. (2018b). AK Parti Dönemi Azınlık Politikaları, (N. Miş & A. Aslan, Der.). M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.361-378). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Durdak, A. (2021, 15 Aralık). Türkiye, Libya’ya 11 ayda 2,2 milyar dolarlık ürün ihraç etti, *Anadolu Ajansı*, 25 Ocak 2022 tarihinde

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-libyaya-11-ayda-2-2-milyar-dolarlik-urun-ihrac-etti/2447841> sayfasından erişilmiştir.

- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlıcılık, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 299-316.
- Dursun, D. (2003, 14 Ağustos). AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi, *Yeni Şafak*, 09 Ağustos 2018 tarihinde https://www.yen_safak.com/ars_v/2003/agustos/14/ddursun.html sayfasından erişilmiştir.
- Dursunoğlu, A. (2017, 3 Ekim). Kürdistan referandumu, hangi mağduriyet, hangi meşruiyet?, *Yakın Doğu Haber*, 12 Ağustos 2020 tarihinde http://www.ydh.com.tr/YD536_kurdistan-referandumu-hangi-magduriyet-hangi-mesruiyet-.html sayfasından erişilmiştir.
- Duss, M. (2011, Haziran). Türkiye ve Ortadoğu: ABD’den Bir Bakış, *TESEV Dış Politika Programı*, İstanbul:Yelken Basım.
- Düzova, M. (2010). *Türkiye’de 1980 Sonrası Muhafazakâr Milliyetçilik ve Modernite Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*, Beşinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri, *Akademik Bakış*, Yaz, 9 (18), 45-58.
- Eichler, W. (2021, 29 September). The ‘Ghost Empire’ of the Balkans, *New/Lines Magazine*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://newlinesmag.com/review/the-ghost-empire-of-the-balkans/> sayfasından erişilmiştir.
- Emet, E. (2018, 13 Temmuz) Doğu Türkistan Cumhuriyeti, *Uygur Akademisi*, 13 Ağustos 2020 tarihinde <https://akademiye.org/tr/?p=1613> sayfasından erişilmiştir.
- En çok izlenen Kürtçe televizyon “TRT Kurdi” oldu, (2017, 19 Nisan). *Hürriyet*, 16 Haziran 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/en-cok-izlenen-kurtce-televizyon-trt-kurdi-oldu-40432202> sayfasından erişilmiştir.
- Engin, F. (2017, 30 Mayıs). AKP’nin Ulusal Bayramları Kutlamama Taktiği, *Medya 14*, 20 Haziran 2020 tarihinde <http://www.medya14.net/akp-nin-ulusal-bayramlari-kutlamama-taktigi-makale,691.html> sayfasından erişilmiştir.
- Ekşi, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe, T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Avrasya Etüdları*, 36(2), 95-112.
- Ekşi, M. (2012). Türkiye’nin Asya Politikası, A. İsina (Ed.), 5. *Uluslararası Türk-Asya Kongresi, Asya’da Güvenliğin İnşası ve CICA Konferansı Tebliği*, Haziran 2012, (ss.397-417), İstanbul: Tasam Yayınları.
- Ekşi, M. (2018). *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Elekdağ, Ş.M. (2009, 31 Aralık). Avrupa’da Hortlayan İrkçilik ve Türkler, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/avrupada-hortlayan-irkcilik-ve-turkler-109430> sayfasından erişilmiştir.
- Erbakan, N. (2014). *Davam*, 6.Baskı, Ankara: MG V Yayınları.
- Erbaş, Y. (2020, Ekim). Türk Siyasi Düşüncesinde Yerlilik Meselesi 1990’lı Yıllardaki Bir Tartışmanın Sonuçlarına İlişkin Düşünceler, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-26.
- Erdemol, M. K. (2015, 25 Kasım). AKP, Türkmenleri mezhepçi siyasi politikalarıyla Parçaladı, *Bir Gün*, 27 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/akp-turkmenleri-mezhepci-siyasi-politikalariyla-parcaladi-96010> sayfasından erişilmiştir.
- Erdemol, M. K. (2017, 21 Nisan). Türkiye’de rejim BOP çizgisinde değişiyor, *Bir Gün*, 23 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/turkiye-de-rejim-bop-cizgisinde-degisiyor-156347> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, M. (1999). Milliyetçilik İdeolojisine Dair, *Liberal Düşünce*, ss.89-98. 1 Haziran 2019 tarihinde <http://erdoganmustafa.org/wp-content/uploads/2016/10/Milliyet%C3%A7ilik-%C4%B0deolojisine-Dair.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, R. T. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.7-17). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Erdoğan, R. T. (2016, 1 Mayıs). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kriterimiz Yerlilik ve Millilik Olmalı, (Fahrettin Altun, Röportaj), *SETA*, 17 Ocak 2021 tarihinde <https://www.setav.org/cumhurbaskani-erdogan-kriterimiz-yerlilik-ve-millilik-olmali/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, Ş. Ö. (2015). Katılım: Kimin Katılımı? Neye Katılım?, (B. Övgün, Der.), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015)* içinde, (ss.11-51). 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Erdoğan: Böyle bir Avrupa Birliği Parlamentosu’nu tanımıyorum, (2013, 17 Haziran). *T24*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/erdogan-boyle-bir-avrupa-birligi-parlamentosunu-tanimiyorum,232170> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: CHP zihniyeti yola devam ediyor, (2011, 24 Mayıs). *Hürriyet*, 26 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-chp-zihniyeti-yola-devam-ediyor-17867486> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: Gerekirse Kopenhag değil Ankara kriterleri ile devam ederiz, (2019, 9 Mayıs). *Bir Gün*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/erdogan-gerekirse-kopenhag-degil-ankara-kriterleri-ile-devam-ederiz-255365> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: Laiklik ladinilik olursa itiraz gelir, (2016, 28 Nisan). *sputniknews*, 28 Aralık 2020 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201604281022422251-erdogan-anayasa-laiklik/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: Modern İpek Yolu vatandaşlarımızın hayat standardını artıracak (2017, 14 Mayıs). *BBC News*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39913491> sayfasından erişilmiştir.

- Erdoğan: Siz milli de yerli de olamazsınız, (2015, 29 Eylül). *BBC News*, 05 Temmuz 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150929_erdogan_yerli_milli sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan ‘Andımız’ın Neden Kaldırıldığını Açıkladı, (2013, 8 Ekim). *Milliyet*, 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-andimizin-neden-kaldirildigini-acikladi-1774517> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, Büyük (TURAN) Birliğini Kuruyor! (6 Devlet Tek Millet) Türk Konseyi [Video] (2019, 4 Kasım). 21 Şubat 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=T3RHz3HnMjU> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan İrkçi Bulmuştu: ‘Öğrenci Andı’ Geri Döndü, (2018, 19 Ekim). *Yeni Yaşam Gazetesi*, 31 Mayıs 2020 tarihinde <http://yeniyasamgazetesi.info/erdogan-irkci-bulmustu-ogrenci-andi-geri-dondu/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan yerli ve milli üretime dikkat çekti, (2019, 5 Temmuz). *CNN Türk*, 05 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-yerli-ve-milli-uretime-dikkat-cekti> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan 2011: “NATO Libya’ya girmelidir”... Ve bugün... , (2019, 4 Aralık). *TV5 Gazetesi*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.tv5.com.tr/haber/930/erdogan-2011-nato-libyaya-girmelidir-ve-bugun.html> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’dan Çarpıcı Sözler: Terör Örgütü Çözüm Sürecinde Silah Stokladı, (2015, 7 Eylül) *Hürriyet*, 29 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-carpici-sozler-teror-orgutu-cozum-surecinde-silah-stokladi-30005171> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’dan Doğu Türkistan açıklaması: Türkiye heyet gönderebilir, (2019, 4 Temmuz). *Yeni Akit*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogandan-dogu-turkistan-aciklamasi-turkiye-heyet-gonderebilir-826302.html> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’dan İKBY’deki referanduma tepki: Giriş-çıkış kapatılacak, bir gece ansızın gelebiliriz, (2017, 25 Eylül). *BBC News*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41383662> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’dan “Laiklik” açıklaması, (2016, 26 Nisan). *Oda TV*, 29 Aralık 2020 tarihinde <https://odatv4.com/erdogandan-laiklik-aciklamasi-2604161200.html> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’dan Libya açıklaması: Hafter her an sürecin dışına atılabilir, (2020, 9 Haziran). *BBC*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52964882> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan’ın övündüğü kitaba yasak (2011,3 Haziran). *İnternet haber*, 8 Aralık 2021 tarihinde <https://www.internethaber.com/erdoganin-ovundugu-kitaba-yasak-350906h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: Babama Laz mıyız Türk müyüz Diye Sordum, (2016, 17 Nisan). *Hürriyet*, 08 Ocak 2020 tarihinde www.hurr_yet.com.tr/gundem/erdogan-babama-laz-m_y_z-turk-muyuz-d_ye-sordum-40089936 sayfasından erişilmiştir.

- Erdoğan: Benim İçin Affedersin ‘Ermeni’ Dediler, (2014, 05 Ağustos). *Radikal*, 05 Ocak 2020 tarihinde http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_canli_yayinda_sorulari_yanitliyor-1205259 sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: ‘Doğruyum, Çalışkanım’ Dediler Yan Gelip Yattılar, (2013, 05 Ekim). *Radikal*, 05 Ocak 2020 tarihinde http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_dogruyum_caliskanım_dediler_yan_gelip_yattılar-1154200 sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan MHP ve BDP’ye Sert Çıktı, (2012, 15 Haziran). *Habertürk*, 07 Ocak 2020 tarihinde <http://m.haberturk.com/gundem/haber/751207-erdogan-mhp-ve-bdpye-sert-cikti> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: “36 Etnik Unsurun Hepsi Birdir”, (2007, 1 Ocak). *Haberler.com*, 28 Ekim 2021 tarihinde <https://www.haberler.com/erdogan-36-etnik-unsurun-hepsi-birdir-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, A. T. (2008). Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine, *Doğu-Batı*, 11(45), 19-47.
- Ergün, M. (2018). Nitel Verilerin ve Yorumların Güvenirliği Felsefesi, *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(13), 29-44.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*, (E.Uşaklı, Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Erkin, A. (2019, 27 Aralık). NATO Kaddafiyi Neden Öldürdü?, *Sözcü*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/aytunc-erkin/nato-kaddafiyi-neden-oldurdu-5533332/> sayfasından erişilmiştir.
- Erkmen, S. (2015). İç Etkenler Açısından Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü, *Bilgi*, Kış, (72), 171-196.
- Erler, Ö. (2007). Yeni Muhafazakarlık, AKP ve ‘Muhafazakar Demokrat’ Kimliği, *TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Stratejik Öngörü, (10), 126-132.
- Ermeni Cemaati seçimlerde Ak Parti’yi destekleyecek, (2007, 4 Haziran). *Yeni Şafak*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/politika/ermeni-cemaati-secimlerde-ak-partiyi-destekleyecek-48782> sayfasından erişilmiştir.
- Ermeni Gençler Umutlu, (2015, 12 Haziran). *Agos*, 31 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11875/ermeni-gencler-umutlu> sayfasından erişilmiştir.
- Ernur, G. & Coşkun, T. (2015, Ocak). Muhafazakârlık ve Türkiye Muhafazakârlıklarının Bazı Halleri, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 27-40.
- Erol, M. (2016). *Yerlilik Düşüncesi*, 1.Baskı, İstanbul: Profil Kitap.
- Erol, M. (2019). *Türk Siyasetinde Kültürel Hegemonya Mücadelesi: Tek Parti ve Ak Parti Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, R. (2013, Ekim – Kasım- Aralık). Sözde Kürt Sorunu mu? PKK’nın Siyasallaşması mı?, *Eğitimin Sesi Dergisi* içinde, (45), 27-28, Ankara.

- Ertan, T. F. & Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Bahar, (62), 39-84.
- Ertekin, O. (2008). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları, T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.345-387). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertekin, B. A. (2012). Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT’nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 11 (42), 323-354.
- Ertuğrul, N. İ. (2013). AKP ve Özelleştirme, (İ. Uzgel & B. Duru, Der), (2002-2009) *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, (ss.522-555). 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Eser, B. & Yüksel, H. (2012). Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyaseti Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 181-200.
- Ete, H. (2013, 7 Ekim). Demokratikleşme Paketi ve Çözüm Süreci, *SETA*, 01 Haziran 2020 tarihinde <https://www.setav.org/demokratikleşme-paketi-ve-cozum-sureci/> sayfasından erişilmiştir.
- Fedai, R. (2015). Kamunun Yönetiminde Artan Merkez Etkisi, (B. Övgün, Der.), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015)* içinde, (ss.163-203). 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- FETÖ propagandası yaptığı iddia edilen Kurtlar vadisi yeniden yayınlanıyor (2021, 3 Ocak). *SiyasetCafe*, 9 Aralık 2021 tarihinde <https://www.siyasetcafe.com/feto-propagandası-yaptığı-iddia-edilen-kurtlar-vadisi-yeniden-yayınlanıyor-78543h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Fırat, M. M. D. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.19-22). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Gaytancıoğlu, K. (2010). Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 43-50.
- Geçer, E. (2015, Haziran). Türk Dizileri Üzerine Kültürel ve İdeolojik Bir Değerlendirme: Made In Turkey, *Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi)*, 2(3), 13-23.
- Gellner, E. (1992). *Ulus ve Ulusçuluk*, (B. Ersanlı Behar & G. Göksu Özdoğan, Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gellner, E. (1993). *Nations and Nationalism*, London U.K.: Blackwell Publishers.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*, (S. Coşar, S. Öztürk & N.Soyarık, Çev.), , 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, F. N. ve Erdoğan, Ü. (2013). Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın Örneği, F. N. Genç (Ed.), *Yönetişim: Türk Kamu Yönetimine Yansımaları* içinde, (ss.171-193), Çizgi Kitabevi.

- Genelge (2010/3), 30 Ocak 2010 Cumartesi, Sayı: 27478, Konu: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (A. Berktaş, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet* (C.Aydın, Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, (H. Özel ve diğerleri Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gök, D. (2019, 29 Aralık). TOGG CEO'su Yanıtladı: Yerli Otomobil Neden İtalya'da Üretildi? Tasarımı Bize mi Ait?, *Onedio Haber*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://onedio.com/haber/togg-ceo-su-yanitladi-yerli-otomobil-neden-italya-da-uretildi-tasarimi-bize-mi-ait-893099> sayfasından erişilmiştir.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İ.Kutluk, Haz.), 1. Baskı, Ankara: Devlet Kitaplar.
- Gökalp, Z. (2011). *Türkçülüğün Esasları*, (K. Bek, Haz.) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Görgülü, A. (2008). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü*, TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı): Yayınları Dış Politika Analiz Serisi 8, İstanbul.
- Guiomar, J. Y.(1998). Fransız Devrimi ve Ulus'un Ortaya Çıkışı, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.144-147). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güdek, Ş. (2017). ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 143-158.
- Güder S. & Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası, *İnsan ve Toplum*, 2 (3), 57-92.
- Güzelyüz, S. (2018, 9 Mayıs). 16 yılda 60 milyar dolarlık kamu malı yabancı sermayeye satıldı, *Evrensel.net.haber*, 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/352090/16-yilda-60-milyar-dolarlik-kamu-mali-yabanci-sermayeye-satildi> sayfasından erişilmiştir.
- Gün, E. (2018, 21 Ekim). Bal Bal Demekle Ağız Tatlanmaz, Türküm Demekle Türk Olunmaz, *Yeni Birlik Gazetesi*, 31 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.gazetebirlik.com/yazarlar/bal-bal-demekle-agiz-tatlanmaz-turkum-demekle-turk-olunmaz/> sayfasından erişilmiştir.
- Günel, A. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 156-164.
- Güneş, H. (2017, 3 Eylül). 8 Soruda Kürdistan bağımsızlık referandumu: Süreç, savaş, sınırlar!, *Bir Gün*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/8-soruda-kurdistan-bagimsizlik-referandumu-surec-savas-sinirlar-177634> sayfasından erişilmiştir.

- Güneydoğu’da “Kürtçe Kur’an” sevinci, (2015, 23 Mayıs). *Sabah*, 8 Aralık 2021 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/05/23/guneydoguda-kurtce-kuran-sevinci> sayfasından erişilmiştir.
- Gündoğan, M. (2017). *Narkoz*, 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınları.
- Güner, A. O. (2018, 24 Mayıs). Millî bayramlarımız ve AKP, *Yeniçağ Gazetesi*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/milli-bayramlarimiz-ve-akp-47534yy.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Güngör, N. (2013, 7 Aralık). Irak Türkmenlerinin kaderi, *Star Gazetesi*, 28 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.star.com.tr/yazar/irak-turkmenlerinin-kaderi-yazi-813608/> sayfasından erişilmiştir.
- Güngör, F. (2014, Aralık). Ortadoğu Denklemine Irak Türkmenleri ve Geleceği, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 14-43.
- Güngörmez, B. (2013). Siyasî Hayatın Huzursuz Kuzenleri: Liberaller ve Muhafazakârlar, *Liberal Düşünce*, Yıl:18, Kış-Bahar, (69-70), 107-114.
- Gürcanlı, Z. (2016, 10 Mart). Erdoğan’ın iki yıl sonra başına geldi, *Sözcü*, 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdoganin-iki-yil-sonra-basina-geldi-1129992/> sayfasından erişilmiştir.
- Güvenç, B. (1995). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (2012), *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hafez, F. & Bayraklı, E. (2017, 3 Nisan). İslamofobi: AB’nin Yeni Kriteri, *Anadolu Ajansı*, 14 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/islamofobi-abnin-yeni-kriteri/786829> sayfasından erişilmiştir.
- Hale, W. (2010). Hristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar, H. Yavuz, (Ed.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.97-120). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Haluk Koç: ‘AK Parti ile HDP Arasında İttifak Kuruldu’, (2015, 4 Mart). *Onedio*, 1 Haziran 2021 tarihinde <https://onedio.com/haber/haluk-koc-ak-parti-ile-hdp-arasinda-ittifak-kuruldu--464905> sayfasından erişilmiştir.
- Harbi, M. (1998). Arap Ulusal Mitini Sorgularken, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.84-88). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayatsever, H. (2019, 18 Kasım). Yerli savaş uçağı projesinde ‘yandaş motor’ ısrarı iki yıllık gecikmeye neden oldu, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yerli-savas-ucagi-projesinde-yandas-motor-israri-iki-yillik-gecikmeye-neden-oldu-1702684> sayfasından erişilmiştir.
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik Bir Din-Batı Siyasal Düşüncesinde ‘Ulusalcılık’ Tasavvuru-* (M. Çiftkaya, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2020). *Türkiye’deki Brüt Dış Borç Stoku Verileri, İstatistikler*, 01 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> sayfasından erişilmiştir.
- Hechter, M. (2004). *Containing Nationalism*, New York: Oxford University Press.

- Hereke halısı nedir? Hereke halısının özelliği nedir?, (2019, 22 Kasım). *Sözcü*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/hereke-halisi-nedir-hereke-halisinin-ozelligi-nedir-5467435/> sayfasından erişilmiştir.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*, 14. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2020, 17 Temmuz). Ayasofya'nın camiye çevrilmesi kararı ve teo-politik tepkiler, *Anadolu Ajansı*, 11 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ayasofya-nin-camiye-cevrilmesi-karari-ve-teo-politik-tepkiler/1913722> sayfasından erişilmiştir
- Hobsbawm, E. J. (1999). *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, (V. Aslan, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E.J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*, (O. Akınhay, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (2009). Bir Seçkin İdeoloji Olarak Siyâsî Milliyetçilik ve İktidar Problemi, Ç. Özdemir (Ed.), *Türk Kimliği İçinde*, (ss.667-762). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (2015, 14 Aralık). *Türk Milliyetçiliği*, 24 Mart 2021 tarihinde <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/424-turk-milliyetciligi> sayfasından erişilmiştir.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış-Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, (A. Özdemir, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hülür, H. & Akça, G. (2007). İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalcılık Söylemi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 311-335.
- IMF'ye borç bugün bitti, (2013, 14 Mayıs) *İhlas Haber Ajansı*, 01 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.ihf.com.tr/haber-imfye-borc-bugun-bitti-276602/> sayfasından erişilmiştir.
- Işık, M. C. (2019, Kasım). 2003-2011 Yılları Arasında Türkiye'nin Ortadoğu'da Yumuşak Güç Uygulaması ve Sonuçları, *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 71-104.
- İde, M. (2017, 21 Kasım) IMF borcu bitti, hikayesi bitmedi... *Yeniçağ*, 01 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/imf-borcu-bitti-hikayesi-bitmedi-45121yy.htm> sayfasından erişilmiştir.
- İdem, Ş. (2002, Ekim). Sol Milliyetçilik “Birbiriyle Uyuşmaz İki Zihniyet”, *Toplumsal Ekoloji*, (2), 51-70.
- İki seçim arasında 167 şehit!, (2015, 30 Ekim). *Sözcü*, 31 Ocak 2021 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/iki-secim-arasinda-167-sehit-973452/> sayfasından erişilmiştir.
- İlber Ortaylı'dan Kırım değerlendirmesi: “Türkiye'nin Putin ile konuşması lazım...”, (2020). *Türk Rus*, 26 Ağustos 2020 tarihinde <http://turkrus.com/64801-ilber-ortaylidan-kirim-degerlendirmesi-turkiyenin-putin-ile-konusmasi-lazim-xh.aspx> sayfasından erişilmiştir.

- İnci, B. (2019, Ağustos). Diyarbakır Sur-Hendek Olayları, Öncesi, Sonrası ve Sonuçları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, (39), 567-608.
- “İnşaat Ya Resulallah” dönemi bitiyor mu (2013, 25 Ağustos). *Odatv4*, 17 Ocak 2022 tarihinde <https://odatv4.com/ekonomi/insaat-ya-resulallah-donemi-bitiyor-mu-2508131200-42940sayfasından> erişilmiştir.
- Introvigne, M. (2010). Türkiye’de Dini Piyasalar, H. Yavuz, (Ed.), (M. Ayyıldızoğlu Aktay, Çev.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.31-58). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İpek Yolu canlanacak: Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, (2021, 29 Kasım). *Yenişafak*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/ipek-yolu-canlanacak-gayretlerimiz-hiz-kesmeden-devam-ediyor-ipek-yolu-nedir-3723511> sayfasından erişilmiştir.
- İran’dan büyük düşmanlık! Türkiye ile ilgili skandal hamle (2020, 22 Kasım). *Akit*, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/foto-galeri/irandan-buyuk-dusmanlik-turkiye-ile-ilgili-skandal-hamle-26140> sayfasından erişilmiştir.
- İran’dan Ankara’ya radar tepkisi (2011, 5 Ekim). *Aljazeera Turk*, 19 Aralık 2021 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-ankaraya-radar-tepkisi> sayfasından erişilmiştir.
- İşte demokratikleşme paketinin 40 maddesi, (2013, 1 Ekim). *memurlar.net*, 01 Haziran 2020 tarihinde <https://www.memurlar.net/album/2562/iste-demokratiklesme-paketinin-40-maddesi.html> sayfasından erişilmiştir.
- İttifak tutanakta: Her yerde açık açık yaptık, (2020, 10 Aralık). *Yeni Şafak*, 1 Haziran 2021 tarihinde, <https://www.yenisafak.com/gundem/ittifak-tutanakta-her-yerde-acik-acik-yaptik-chp-ile-hdp-ittifak-yapti-mi-3588857> sayfasından erişilmiştir.
- Jaffrelot, C. (1998). *Bazı Ulus Teorileri*, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.54-65). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaddafi ve Libya Kronolojisi (2011, 22 Ekim) *Biomag Cumartesi*, 17 Aralık 2021 tarihinde <https://m.bianet.org/biamag/dunya/133574-kaddafi-ve-libya-kronolojisi> sayfasından erişilmiştir.
- Kaddafi sonrası Libya, (2020, 2 Ocak). *TRT AVAZ*, 31 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/dunya/kaddafi-sonrasi-libya/450437> sayfasından erişilmiştir.
- Kaddafi’dan Serrac’a Türkiye-Libya ilişkileri, (2020, 24 Ocak). *Şarku’l Avsat*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://turkish.aawsat.com/home/article/2097856/kaddafiden-serraca-t%C3%BCrkiye-libya-ili%C5%9Fkileri> sayfasından erişilmiştir.
- Kaddafi’nin şanlı Türkiye tarihi, (2011, 24 Şubat). *T24*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/kaddafinin-sanli-turkiye-tarihi,129253> sayfasından erişilmiştir.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, 6. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kahraman’a destek vermeyen Erdoğan: Devlet, tüm inanç gruplarına eşit mesafededir, (2016, 26 Nisan). *Cumhuriyet*, 28 Aralık 2020 tarihinde

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kahramana-destek-vermeyen-erdogan-devlet-tum-inanc-gruplarına-esit-mesafededir-522711> sayfasından erişilmiştir.

- Kahramanyol, M. (2007, Nisan). Ülkücülük Nedir? Ülkücü Kimdir? , *Ülkücülük Nedir? Ülkücü Kimdir?* İçinde, (ss.31-34). Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları Nu: 30.
- Kalaycı, H. (2008). Etnisite ve Ulus Karşılaştırması, *Doğu Batı*, (44), 91-113, 06 Temmuz 2019 tarihinde https://www.academia.edu/36417016/ETN%C4%B0S%C4%B0TE_VE_ULUS_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRMASI sayfasından erişilmiştir.
- Kalaycı, İ. (2018, Temmuz). Üstü Kar-Altı Buz: Türk Telekom'un Özelleştirilmesi Olayı, *Journal of Life Economics*, 5 (3), 1-18.
- Kaliber, A. (2020, 28 Temmuz). Gerçek paradigma değişikliği: Türk dış politikasında İslami popülist militarist savrulma, *Gazete Duvar*, 13 Aralık 2021 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/07/28/gercek-paradigma-degisikligi-turk-dis-politikasinda-islami-populist-militarist-savrulma> sayfasından erişilmiştir.
- Kantarcıoğlu, M. Ç. (2015). Kırılma mı Pekiştirme mi? AKP Döneminde Yeni Bölgeselleşme Politikaları, (B. Övgün, Der.), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015)* içinde, (ss.205-247). 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Kaptan, A. H. (2021, 10 Ekim). Türk Konseyi, Türkmenistan'ın İstanbul'daki zirveye "gözlemci olarak katılımını" oy birliğiyle kabul etti, *Kırım Haber Ajansı*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://qha.com.tr/haberler/politika/turk-konseyi-turkmenistan-in-istanbul-daki-zirveye-gozlemci-olarak-katilimini-oy-birligiyle- kabul-etti/346523/> sayfasından erişilmiştir.
- Kara, İ. (2013). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not, İ. Kara & A. Öz, (Ed.), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.15-43). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, Y. (201x). *Millî Görüş Hareketinin Partileşme Süreci ve Refah Partisi (1970-1998)*, 03 Mayıs 2020 tarihinde https://www.academia.edu/27313335/Mill%C3%AE_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F_Hareketinin_Partile%C5%9Fme_S%C3%BCreci_ve_Refah_Partisi_1_970-1998_ sayfasından erişilmiştir.
- Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor (2020, 2 Aralık). *Aydınlık*, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://aydinlik.com.tr/karabag-zaferi-turk-yolu-ile-taclaniyor-224839> sayfasından erişilmiştir.
- Karabulut, G. (2017). Ülkücü Türk Milliyetçiliği Temel Kavramlar, 1. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları
- Karaca, E. (2018, 2 Mart). *Ceylanpınar'da 2 Polisin Faili Meçhul, Çözüm Süreci Bitti, Yüzlerce Kişi Öldü*, 26 Nisan 2021 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/194813-ceylanpinar-da-2-polisin-faili-mechul-cozum-sureci-bitti-yuzlerce-kisi-oldu> sayfasından erişilmiştir.
- Karaca, İ. (1991). 1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2(7), 539-550.

- Karaca, R. K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu, *Akademik Bakış*, Kış, 1(1), 219-245.
- Karadağ, A. & Yaman, H. (2018). Üç Farklı Milliyetçilik, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Kış, 9 (2), 84-108.
- Karadeli, C. (2007). Ortadoğu'ya Yönelik Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Yenilikler, *Akademik Orta Doğu*, 2(1), 35-48.
- Karafil A. & Turan, Y. (2017). Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Unsuru ve T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 18-32.
- Karagöl, E.T. (2013). AK Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi, *SETA Rapor*, Ankara: Pelin Offset.
- Karagöz, H. (2009). *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, Konya Ticaret Odası, Konya.
- Karakuş, A. (2011, 1 Mayıs). Apo'yu Peygamber İlan Ediyorlar, *Milliyet*, 26 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/apo-yu-peygamber-ilan-ediyorlar-1384560> sayfasından erişilmiştir.
- Karakoç, S. (2017). *İslam'ın Dirilişi*, 21. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları
- Karaman, S. (2019). Nitel Araştırma Süreci, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri II* içinde, (ss.22-47). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Karan, C. (2020, 19 Haziran). 'Türkiye, Libya'nın yeniden inşasına talip ama dış finansmana ihtiyacı var, ABD devreye sokulmaya çalışılıyor', *Sputnik*, 25 Ocak 2022 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/20200619/turkiye-libyanin-yeniden-insasina-talip-ama-dis-finansmana-htiyaci-var-abd-devreye-sokulmaya-1042291937.html> sayfasından erişilmiştir.
- Karataş, S. (2013). Demokrat Parti, (M. Kabasakal, Der.), *Türkiye'de Siyasi Partiler* içinde, (ss.7-25). İstanbul: Es Yayınları.
- Karataş, Y. (2018a, 26 Ekim). 'Andımız' ve Kürt sorunu, *Evrensel*, 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/yazi/82536/andimiz-ve-kurt-sorunu> sayfasından erişilmiştir.
- Karataş, Y. (2018b, 24 Eylül). 'Bağımsızlık referandumu'ndan bir yıl sonra Kürtler, *Evrensel*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/yazi/82319/bagimsizlik-referandumundan-bir-yil-sonra-kurtler> sayfasından erişilmiştir.
- Kardaş, Ş. (2010). Türkiye ve Irak Krizi: Kimlikle Çıkar Arasında AKP, 2002-2004, H. Yavuz, (Ed.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.359-389). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karpat, K. H. (1995). *Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi: Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (S. Şen, Der.), Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karyelioğlu, S. (2012, Ocak). Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), 137-169.
- Kashgarian, A. (2020, 21 Şubat). ‘Türkiye Uygurlar’a Uygulanan Baskıya Sessiz Kalıyor’, *Amerikaninsesi*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.amerikaninsesi.com/a/uygurlar-t%C3%BCrkiye-nin-suskunlu%C4%9Fundan-rahats%C4%B1z/5298237.html> sayfasından erişilmiştir.
- Kasım, K. (2007). Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu, *Akademik Bakış*, Kış, 1(1), 57-72.
- Kasım, K. (2018). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Dönemin Parametreleri, *TESAM III:Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: 11-12 Ekim 2018*, (s.247-263), İstanbul.
- Kaya, A. (2013, 4 Mart). Türban kararı iktidarı AB’den soğuttu, (Ş. Yıldız, Röportaj), *Akşam*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/roportaj/turban-karari-iktidari-abden-soguttu/haber-173943> sayfasından erişilmiştir.
- Kaya, D. (2020, 20 Haziran). Libya’nın sultanı Erdoğan, *Sabah*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/20/libyanin-sultani-erdogan> sayfasından erişilmiştir.
- Kaya, K. & İnce, B. (2018). Türk Dizilerinde Kültürel Öğelerin Yeri, *TURKOPHONE (Türkçe Konuşurların Akademik Dergisi)*, 5(2), 5-15.
- Kaya, Ö. C. (2019, 21 Haziran). İşgal Altındaki Kırım’da Yaptırımlar Deliniyor! Türkiye’de Buna Kim Göz Yumuyor?, *Kırım Haber Ajansı (Qha)*, 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://qha.com.tr/haberler/igal-altindaki-kirim-da-yaptirimlar-deliniyor/46418/> sayfasından erişilmiştir.
- Kaya, T. (2014). Kırım Türklerinin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler, *Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 51, 357-378.
- Kaymak, G. & Öztürk Aykaç, N. (2014). Milliyetçi Kimliğin Dinsel Dönüşümü, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/11, 333-344.
- Kazdal, M. (2018, Nisan). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği, *Journal of Awareness*, 3(2), 51-62.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa’da Milliyetçilik*, (M. H. Timurtaş, Çev.), 1. Baskı, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kekevi, S. & Kılıçoğlu, G. (2019). 15 Temmuz Sonrası Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, Ekonomi & Siyaset Özel Sayısı, 73-102.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn’ın Canavarına, (H. B. Örs, Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, (ss.309-350). 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kerimoğlu, Y. (2016, 06 Nisan). Kırım Türklerinin Tarihinde Yeni Safha, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 25 Ağustos 2020 tarihinde https://insamer.com/tr/kirim-turklerinin-tarihinde-yeni-safha_288.html sayfasından erişilmiştir.
- Keskin, M. (1998, Temmuz). Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(41), 359-373.
- Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (EÜSBED)*, V (1), 107-130.
- Kılıç, M. (2007, Aralık). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 113-140.
- Kılıçoğlu, G. & Yılmaz, A.N. (2017). Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA'nın Ak Parti Döneminde Kullanılması, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (229):171-182.
- Kınıkloğlu, S. (1996). Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve Kırım Tatar Meselesi, *bilig-3*, Güz, (3), 33-38.
- Kırım'da Yerinden Edilen Tatarların Sayısı Artıyor, (2014, 20 Mayıs). *Haberler Com*, 26 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/kirim-da-yerinden-edilen-tatarların-sayısı-artıyor-6049619-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Kırımoglu, İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteriyle Görüşecek, (2014, 7 Nisan). 59 *Haber*, 26 Ağustos 2020 tarihinde http://www.59haber.com/haber/kirimoglu_islam_isbirligi-2671.html sayfasından erişilmiştir.
- Kırlı, S. (2013, Ekim-Kasım- Aralık). Demokratikleşme Paketi ve Türk Kimliği, *Eğitimin Sesi Dergisi*, (45), 32-36, Ankara.
- Kırmızı halı tarih oldu, (2013, 23 Kasım). *Milliyet*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kirmizi-hali-tarih-oldu-1796272> sayfasından erişilmiştir.
- Kırmızı halı turkuaz oldu, (2013, 19 Kasım). *Milliyet*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kirmizi-hali-turkuaz-oldu-1794308> sayfasından erişilmiştir.
- Kısakürek, N.F (2017). *İdeolocya Örgüsü*, 17. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kızılkaya, O. & İlyas A.(2013). Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Solidarist Korporatizmin Türk Sosyal Hayatına Yansıması, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (8/11), 203-217.
- Kireççi, M. A. & Tezcan, S. (2015). *Kırım'ın Kısa Tarihi*, (C. E. Çekiç, Çev.), İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No 24, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Kişman, Z. A. & Aydın, H. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, II(1), 37-63.
- Kocabıyık H. (2019). Değişen Diploması Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye, *Avrasya Etüdleri*, Yıl 25, (55), 163-196.

- Koç, A. (2017). 1965 Genel Seçimleri Öncesinde ‘Ortanın Solu’ Söyleminin Ortaya Çıkışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Koç, E. (2016). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, S. Aslan & Y. Demirhan (Ed.), *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde, (ss.107-149). 1.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Koçak, H. (2012). Toplumsal Eşitsizliklerin Azaltılmasında Bölge Yönetimlerinin Önemi: İtalya ve Fransa Örnekleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XIV(I), 269-280.
- Koçal, A. V. (2013). Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü, *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I*: 6-8 Mayıs 2013, (ss.325-342). Bursa.
- Kona, G. G. (2004). Türkiye Azerbaycan İlişkileri: Büyük Umutlar-Talihsiz Gelişmeler ve Yapılması Gerekenler, *Panaroma Hakemli e-Dergi*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://cesran.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-buyuk-umutlar-talihsiz-gelistmeler-ve-yapilmasi-gerekenler.html> sayfasından erişilmiştir.
- Korkmaz, T. (2014). *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve Kuramsal Bağlamda Milliyetçilik ve Anadoluculuk*, 1. Baskı, Ankara: a-Kitap Yayınları.
- Korkusuz M. R. & Ergün, Ö. (2008). Hukuksal Boyutları İle Eski ve Yeni Vakıflar, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12-13(16-17-18-19), 69-138.
- Koyuncu, B. (2014). *Benim Milletim, AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kömür, G. (2020, Mayıs). Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi, *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, 2(3), 89-115.
- Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 13-40.
- Köylü, H. (2014, 23 Haziran). Ankara Türkmenler için devrede, *Deutsche Welle*, 27 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/ankara-t%C3%BCrkmenler-i%C3%A7in-devrede/a-17730555> sayfasından erişilmiştir.
- Köylü, M. (2015). Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye Greater Middle East Project (GMEP) And Syria, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 85-100.
- Kumcu, E. (2012, 9 Ocak). İthalata dayalı büyüme, *Bloomberg*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/ercan-kumcu/1055353-ithalata-dayali-buyume> sayfasından erişilmiştir.
- Kumrular, Ö. (Ed.). (2016). *Dünya’da Türk İmgesi*, 9.Baskı, İstanbul:Kitap Yayınevi
- Kural, B. (2013, 30 Eylül). Hanım Tosun: Pakette Demokrasiyle İlgili Bir Şey Yok, *Bianet*, 01 Haziran 2020 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/150281-hanim-tosun-pakette-demokrasiyle-ilgili-bir-sey-yok> sayfasından erişilmiştir.

- Kur'an-ı Kerim Maide Suresi 54.Ayet; Al-i İmran Suresi 104. Ayet; Nur Suresi 31 Ayet.
- Kuru, A. T. (2010). Laikliğin Yeniden Yorumlanması: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği, H. Yavuz, (Ed.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.183-207). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kuruoğlu, G. (2019). *Adalet ve Kalkınma Partisi ve Türk Milliyetçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Kurtlar Vadisi dava tutanağında (2008, 14 Kasım). *Hürriyet*, 9 Aralık 2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurtlar-vadisi-dava-tutanaginda-10358524> sayfasından erişilmiştir.
- Kurtlar Vadisi hangi derin devletmiş, açıklıyorum! (2020, 4 Nisan). *VeryansınTv*, 9 Aralık 2021 tarihinde <https://www.veryansintv.com/kurtlar-vadisi-hangi-derin-devletmis-acikliyorum> sayfasından erişilmiştir.
- Kuzey Irak referandum sonuçları açıklandı! İşte referandum sonuçları... (Kürdistan referandumunda son durum), (2017, 25 Eylül). *Sözcü*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2017/dunya/kuzey-irak-referandum-sonuclari-ne-cikti-son-dakika-referandum-haberleri-kurdistan-referandumunda-son-durum-2024832/> sayfasından erişilmiştir.
- Küçük, B. (2018, 23 Ekim). Erdoğan: İstiklal Marşımız Dışında Bir Ant Tanımıyoruz, Tanımayacağız, *Euronews*, 08 Ocak 2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/10/23/erdogan-istiklal-marsimiz-disinda-bir-ant-tanimiyoruz-tanimayacagiz> sayfasından erişilmiştir.
- Küçükömer, İ. (2014). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, 5.Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2012). Niteliksel Araştırma, (M. Tuna, Ed.), *Sosyolojiye Giriş-Sosyolojinin Temel Tartışmaları* içinde, (ss.164-187). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kürdistan referandumu: Şimdi ne olacak?, (2017, 30 Eylül). *Amberin Zaman*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.diken.com.tr/kurdistan-referandumu-simdi-ne-olacak/> sayfasından erişilmiştir.
- Lacoste, Y. (1998). Ulus ve Demokrasi doğal Bir Çift mi? , J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.49-53). İstanbul: Metis Yayınları.
- Landau, J. M. (1999). *Pantürkizm*, (M. Akın, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Leca, J. (1998). Neden Söz Ediyorsunuz?, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.11-19). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lıcalı, M. (2021, 2 Ocak). Sayıştay raporu, Tank Palet Fabrikası'nın özelleştirme olduğunu ortaya koydu: Tank Palet oyunları, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sayistay-raporu-tank-palet-fabrikasinin-ozellestirme-oldugunu-ortaya-koydu-tank-palet-oyunlari-1803054> sayfasından erişilmiştir.
- Libya Başbakanı Serrac kimdir? Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı El Serrac kimdir? Libya Başbakanı kimdir?, (2020, 15 Ocak). *Haberler.com*, 31

- Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/libya-basbakani-sarrac-kimdir-libya-ulusal-12817735-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Libya’da kim kiminle savaşıyor?, (2020, 9 Ocak). *Yeni Devir*, 31 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.yenidevir.com.tr/haber/3581808/libyada-kim-kiminle-savasiyor> , sayfasından erişilmiştir.
- Llobera, J. R. (2007). *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*, (E. Akman & E. Akman, Çev.), 1. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Maalouf, A. (2005). *Ölümcül Kimlikler*, (A. Bora, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Macit, A. (2016). Necmettin Erbakan’ın Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri, *Türkish Studies*, 12(8), 1-21.
- Maide Suresi 54. Ayet, (2009, 9 Eylül). *Sorularla İslamiyet*, 24 Ocak 2022 tarihinde <https://sorularlailslamiyet.com/maide-suresi-54-ayet-sizden-kim-dininden-donerse-bilsin-ki-allah-yakinda-oyle-bir-toplum-getirir-ki> sayfasından erişilmiştir.
- MAKFED (Makine İmalat Sanayii Dernekleri Federasyonu), (2020). *Türk Mali, Yerli Mali ve Yerli Üretim*, 05 Temmuz 2020 tarihinde <http://www.makfed.org.tr/TR,6055/turk-mali-yerli-mali-ve-yerli-uretim.html> sayfasından erişilmiştir.
- Maksut, M. (2011). *Milliyetçilik Türleri ve Türkiye’de Milliyetçilik*, 05 Mayıs 2019 tarihinde http://islamvehayat.com/m/milliyetcilik-turleri-ve-turkiyede-milliyetcilik_m781.html sayfasından erişilmiştir.
- Mardin, Ş. (1969). *Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No 273.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*, Bütün Eserleri 2, 22. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mavi Marmara (2021). *İHH İnsani Yardım Vakfı*, 17 Aralık 2021 tarihinde <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara> sayfasından erişilmiştir.
- Mavi Marmara Katliamı olayı nedir?, (2020, 28 Mayıs). *Haber Vakti*, 07 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.habervakti.com/tarih/mavi-marmara-katliami-olayi-nedir-h112699.html> sayfasından erişilmiştir.
- Meclis Başkanı Kahraman: Laiklik yeni anayasada olmamalı, (2016, 25 Nisan). *BBC NEWS*, 28 Aralık 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160425_kahraman_laiklik sayfasından erişilmiştir.
- Meclis tören polislerine turkuaz üniforma (2017, 20 Ocak). *Habertürk*, 10 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1360209-meclis-toren-polislerine-turkuaz-uniforma/12> sayfasından erişilmiştir.
- Memiş, E. (2005). Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-11.

- Mercan, M. (2014). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve 2008 Krizi: Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin Panel Veri Analizi, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 125-142.
- Mermer, A. (2018). *Türk Milliyetçiliğinin Değişimi ve Siyasal Kimlik Olarak İnşası: Adalet ve Kalkınma Partisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mermer Üzümlü, A. (2019). Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, (89), 325-334.
- Mert, N. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu: 10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.264-268). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Mert, N. (1998, Temmuz, Ağustos). Yerlilik: Şeffaf Bir Maske, *Birikim*, 111-112, 28 Eylül 2021 tarihinde <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-111-112-temmuz-agustos-1998/2306/yerlilik-seffaf-bir-maske/5240> sayfasından erişilmiştir.
- Mevlüt Çavuşoğlu T.C. Dışişleri Bakanı, (2018, 17 Aralık). 2019 Yılına Girerken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Girişimci ve İnsani Dış Politikamız, Dışişleri Bakanlığı, *Dışişleri Bakanlığı'nın 2019 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'nda Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık*, 26 Ağustos 2020 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2019-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Mevlütöğlu, A. (2021, 16 Kasım). Milli Muharip Uçak (MMU) ve Türkiye'nin Sınavı, *Yetkin Report*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://yetkinreport.com/2021/11/16/milli-muharip-ucak-mmu-ve-turkiyenin-sinavi/> sayfasından erişilmiştir.
- MHP'li Şandır'a göre TRT 6'nın sırrı, (2009, 10 Mart). *Haber 7*, 02 Şubat 2021 tarihinde <https://www.haber7.com/siyaset/haber/386115-mhpli-sandira-gore-trt-6nin-sirri> sayfasından erişilmiştir.
- MHP, TRT ŞEŞ'teki dili meclise taşıdı, (2009, 24 Eylül). *İhlas Haber Ajansı*, 02 Şubat 2021 tarihinde <https://www.ihb.com.tr/haber-mhp-trt-sesteki-dili-meclise-tasidi-89450/>, sayfasından erişilmiştir.
- Mikail, E. H. (2015). *Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, (ss.1063-1080), 15 Aralık 2021 tarihinde <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C4%B0KA%C4%B0L-Elnur-Hasan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-AZERBAYCAN-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Milleti Silme Planı, (2012, 27 Mayıs). *Hürriyet*, 25 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/milleti-silme-planı-20636174> sayfasından erişilmiştir.
- Milli Bayramlar Oda Bayramlarına Dönüştürüldü, (2012, 4 Eylül). *Haberler.com*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/chp-soma-ilce-orgutu-milli-bayramlarin-oda-3912090-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Milliyetçilik Budur İşte !, [Video] (2011, 15 Mayıs). 03 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=qFRH4jvb1tU> sayfasından erişilmiştir.

- Misto, M., Tok L. & Kako, A. (2019, 4 Ekim). *ABD'den YPG/PKK Sahasına Bir Haftada 300 Tırlık Sevkiyat*, 29 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-ypg-pkk-sahasina-bir-haftada-300-tirlik-sevkiyat/1601970> sayfasından erişilmiştir.
- Muhalefet, 'çukur ve barikat operasyonları'nda şehit olan 793 asker ve polisi unuttu, (2018, 6 Haziran). *Akşam.com*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/siyaset/muhalefet-cukur-ve-barikat-operasyonlarinda-sehit-olan-793-asker-ve-polisi-unuttu/haber-742595> sayfasından erişilmiştir.
- Murat, S. (1995). İstihdam Açısından KİT'ler ve Özelleştirilmeleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (ss.97-131). 30 Haziran 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9570> sayfasından erişilmiştir.
- Mustafa, L. (2013). *Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler Ve Muhafifler Arasında Balkanlarda "Yeni Osmanlılık"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Muşlu, C. (2017, 15 Kasım). Türkiye-Azerbaycan, "küçük kardeş" neredeyse sorun çıkartana dönüşünce, *Repair*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://repairfuture.net/index.php/tr/jeopolitik-turkiye-den-bakis/turkiye-azerbaycan-kucuk-kardes-neredeyse-sorun-cikartana-doenusunce> sayfasından erişilmiştir.
- Nakıp, M. (2014, Eylül). Başlangıçtan Günümüze Türk Hükümetleri ve Irak Türkleri, *Ankara: Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Orsam Tutanakları: 35, 47-71.
- Namlı, H. & Batı Y. (2017, 22 Kasım). Bu hükümet döneminde azınlıkların yüzü gülmeye başladı, *Anadolu Ajansı*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bu-hukumet-doneminde-azinliklari-yuzu-gulmeye-basladi/974619> sayfasından erişilmiştir.
- Nebil, F. S. (2018, 5 Haziran) 'Yerli', 'Milli', 'Yerli ve Milli' kavramları üzerine bir tartışma, *T24*, 4 Temmuz 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/fusun-sarp-nebil/yerli-milli-yerli-ve-milli-kavramlari-uzerine-bir-tartisma,19840> sayfasından erişilmiştir.
- Nurbibi, K. (2019). Tarihsel Süreçte Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya ve Türkmenistan'ın Yeri: Bağımsızlıktan Günümüze, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (68), 414-426.
- Nuroğlu, E. (2013). Dizi Turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar'dan Gelen Turistlerin Türkiye'yi Ziyaret Kararında Türk Dizileri Ne Kadar Etkili?, 5. *Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi*, ss.1-13.
- Oğan, S. (2009, 19 Ekim). Azerbaycan ile Yaşanan Kriz: İki Yanlış Bir Doğru Eder mi?, *Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://turksam.org/azerbaycan-ile-yasanan-kriz-iki-yanlis-bir-dogru-eder-mi> sayfasından erişilmiştir.
- Oğur, Y. (2018, 22 Ekim). Andımız değil, *Düzce Yerel Haber*, 15 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.duzceyerelhaber.com/Yildiray-OGUR/52847-Andimiz-degil> sayfasından erişilmiştir.

- Okday, E. & Pekküçükşen, Ş. (2009, Haziran). Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları -Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme-, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:11, (16), 172-186.
- Okur, M.A. (2017). “Bir Kuşak, Bir Yol” Projesi’nin Jeopolitiği, *Türk Kuşağı Ve Uygurlar*, Akademik Hassasiyetler, 4 (8),45-54.
- Okutan, Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakar Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307-324.
- Onarıcı, N. (2011, Ocak-Şubat). Avrupa Kültür Başkenti: İstanbul 2010, Sanat Gündemi, Türkiye, Avrupa Birliği’ne üye olamadı ama İstanbul 2010’da Avrupa’nın kültür başkenti olmayı başardı, *Sanat Gündemi*, 113-115.
- Oran, B. (2010). *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orkan, S., Kara, M. & İleri, E. (2020, 12 Mayıs). AK Parti Genel Başkanvekili Kurtulmuş: Kamu dış borç yükünde Türkiye'nin eli rahat, *Anadolu Ajansı*, 30 Haziran 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-genel-baskanvekili-kurtulmus-kamu-dis-borc-yukunde-turkiyenin-eli-rahat/1838262> sayfasından erişilmiştir.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınevi.
- Osmanoğlu, E. (2017). *Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) Milliyetçilik Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ö. Nasuhi Bilmen Mealleri ve Tefsiri (2014). *Kur’an-ı Kerim Name*, 24 Ocak 2022 tarihinde http://kuranikerim.name.tr/KURAN-I_Kerim-tefsiri/KURAN-i_kerim-tefsirlerini-sirala.asp?mealler=54&altun=5&meal-tefsir=AYET sayfasından erişilmiştir.
- Öçal, E. U. (2015). Yerel Yönetimler Referandumunda Söylem Eylem Eksikliği, (B. Övgün, Der.), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015)* içinde, (ss.249-287). 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Ökmen, Y. E. & Göksu, O. (2019). Kültürel Diplomasisi Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: ‘Diriliş Ertuğrul’ Örneği, (O. Göksu, Ed.), *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler* içinde, (ss.247-291). Konya: Literatürk Yayınları.
- Öksüz, İ. (2007, Nisan). Ülkücülük, *Ülkücülük Nedir? Ülkücü Kimdir?* içinde, (ss.23-30). Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- Ön Türklerin Antik Çağ Temsilcisi: İskitler, (2020). 26 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.turktoyu.com/on-turklerin-antik-cag-temsilcisi-iskitler>, sayfasından erişilmiştir.
- Örmeci, O. (2019, 5 Şubat). Türkiye-Azerbaycan Müttefikliğinin Önündeki Fırsat ve Engeller, *Uluslararası Politika Akademisi*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2019/02/05/turkiye-azerbaycan-muttekliginin-onundeki-firsat-ve-engeller/> sayfasından erişilmiştir.

- Özarslan, K. (2020). Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 215-238.
- Özcan, S. E., Odabaşı, Y. & Özçelik, Ö. (2016). Devlet Girişimlerinin Özelleştirilmesi, Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları, Y. Odabaşı & Z. Yılmaz (Ed.), *Seçilmiş Göstergelerle Türkiye Ekonomisi Geçmişten Günümüze* içinde, (ss.411-454). Kütahya: Academia Yayınevi.
- Özdamar, R. (2010, 22 Nisan), Türkiye’nin Orta Asya Politikası Eksiklikler ve Öneriler, *TUİC Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği*, 13 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.tuicakademi.org/turkiyenin-orta-asya-politikasi-eksiklikler-ve-oneriler/> sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, Ç. (2019). AK Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: İnşacılıktan Realizme Dönüşüm, *AK Parti ve Yükselen Türkiye* içinde, (ss.165-193). İstanbul: Kadim Yayınları.
- Özdemir, E. & Şendil, A. F. (2016). Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti’nin Sol Hareketlere Yaklaşımı, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 1-30.
- Özdemir, H. (2012). Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 188-209.
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). (S. Akşin, Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4.Cilt- Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.227-292).10. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özer, M. A., Ayhan, U. & İrdem, İ. (2018, Ocak). Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi mi Yoksa Uygulanabilir Bir Arguman mı?, *TESAM Akademi Dergisi*, 5 (1), 35-62.
- Özgültekin, F. S. (2019). *AK Parti Döneminde Tarihyazımı ve Milliyetçilik: Köşe Yazarları Üzerinden Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkan, M. (2016). Türk Muhafazakârlığı: Siyasal Bir Gelenek (Mi)?, *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 1-17.
- Özkan, İ. (2020, 11 Ocak). Ahmet es Suveyhli: Türkiye yardım etmeseydi Trablus hükümeti çökerdi, *Gazete Duvar*, 25 Ocak 2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/01/11/ahmet-es-suveyhli-turkiye-yardim-etmeseydi-trablus-hukumeti-cokerdi> sayfasından erişilmiştir.
- Özkazanç, A. (2010). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları -Yeni Sağ ve Sonrası*, 1.Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, Dış Politika Analiz Serisi-6, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Özkırmı, U. (2013, 27 Temmuz). Ulusalcılaştıran AKP, *T24*, 05 Ocak 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/umut-ozkirimli/ulusalcilasan-akp,7121> sayfasından erişilmiştir.
- Özta, G. G. (2013, 04 Mart). Neo-Liberal Milliyetçilik ve AKP, *Bianet*, 07 Şubat 2020 tarihinde <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetcilik-ve-akp> sayfasından erişilmiştir.
- Öztaşkın, M. (2010, Şubat). Konuşma, *Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III* içinde, (ss.17). Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara. 26 Haziran 2020 tarihinde https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/8ed21db4f678f3b_ek.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Öztiğ, L. İ. (2018). Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar, XVIII(36), 413-430.
- Öztürk, E. (2016a). Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 103-126.
- Öztürk, M. & Atik, A. (2016). Ulusal Pazardan Küresel Pazarlara Uzanan Süreçte Türk Dizilerinin Gelişimi, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Öztürk, S. (2003). İstanbul’un Fethinden Sonra Ayasofya’nın Camiye Çevrilişi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 133-142.
- Öztürk, S. (2016b, 20 Mayıs). Yasaklar ülkesinde bayram, *Sözcü*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/saygi-ozturk/yasaklar-ulkesinde-bayram-2-1237721/> sayfasından erişilmiştir.
- Öztürk, T. A. (2014). Muhafazakarlık İdeolojisi Çerçevesinde Gelişen Kültür ve Sanat Politikaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (34), 621-627.
- Öztürk, T. E. (2010). Dış Politikadaki Etkin Unsur: Kamu Diplomasisi ve Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Etkinliği, *Kamu Diplomasisi Enstitüsü*, (ss.1-21). 06 Temmuz 2020 tarihinde <http://kamudiplomasisi.org/pdf/tugceersoyozturk.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Özüçetin, Y. (2002). Türkçülük 1908-1923, *Türk Yurdu*, (173), 6-13.
- Paket Demokratikleşme İhtiyacını Karşılamıyor, (2013, 30 Eylül). *Bianet*, 01 Haziran 2020 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/150283-paket-demokratikleşme-ihhtiyacini-karsilamiyor> sayfasından erişilmiştir.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekasil, T. (2007). *Türkiye’de 68 Kuşağı ve Din (Din Sosyolojisi Açısından Bir Neslin Analizi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pektaş, İ. (2018). *Türkiye’nin Milli Üretim Çalışmaları Nasıl Engellendi*, 4 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.anadoluraylisistemler.org/content/upload/document-files/turkiyenin-milli-uretim-c-20180127105340.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG, (2017, Mayıs). *Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı*, 5 Aralık 2021 tarihinde https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYI/NLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/pyd_arapca.pdf sayfasından erişilmiştir.
- “PKK-PYD’nin DEAŞ’la mücadelesi koca bir yalandan ibarettir” (2019, 8 Ocak). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Haberler*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/100467/-pkk-pyd-nin-deas-la-mucadelesi-koca-bir-yalandan-ibarettir-> sayfasından erişilmiştir.
- PKK Sempatizanları ve HDP’den TRT’ye Tehdit, (2020, 28 Ekim). *Haber 7*, 2 Şubat 2021 tarihinde <https://www.haber7.com/dunya/haber/3028247-pkk-sempatizanlari-ve-hdpden-trtye-tehdit> sayfasından erişilmiştir.
- Popper, K. (1989). *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1 Platon*, (M. Tunçay, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pusane, Ö. K. (2017). Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi, *Uluslararası İlişkiler*, 14(56), 39-53.
- Putin’den Sürpriz Karar: Rusya, Güney Akım’ı Türkiye’ye Çevirdi, (2014, 2 Aralık). *Haberler com*, 26 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/putin-den-surpriz-karar-rusya-guney-akim-i-turkiye-6739303-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- ‘Rabia’ AK Parti tüzüğüne girdi, (2017, 21 Mayıs). *Gazete Vatan*, 8 Kasım 2021 tarihinde <http://www.gazetevatan.com/-rabia-ak-parti-tuzugune-girdi-1068812-gundem/> adresinden erişilmiştir.
- Recebov, R. & Taş, C. (2018). Liberal Milliyetçilik, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.29-53). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Referandumdan Sonra İKBY’de Neler Değişti?, (2018, 4 Ocak). 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.stratejikortak.com/2018/01/referandumun-sonrasi-ikbyde-neler-oldu.html> sayfasından erişilmiştir.
- Renan, E. (1946). Millet Nedir?, (Z. Ishan, Çev.) *Nutuklar ve Konferanslar* içinde, (ss. 96-124). Ankara: Sakarya Basımevi.
- Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16’lar düşürdü, (2015, 24 Kasım). *NTV*, 27 Ağustos 2020 tarihinde https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA sayfasından erişilmiştir.
- Sağlar, F. (2019, 29 Ekim). Tartışılan Cumhuriyet..., *Birgün*, 20 Haziran 2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/tartisilan-cumhuriyet-274256> sayfasından erişilmiştir.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Saklı, A. R. (2012a, Kasım-Aralık). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği, *Akademik Bakış Dergisi*, (33), 1-16.
- Saklı, A. R. (2012b, Eylül- Ekim). Fransa ve Almanya’da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu, *Akademik Bakış Dergisi*, (32), 1-19.

- Santamaria, Y. (1998). Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi, J. Leca (Ed.), (S. İdemen, Çev.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (ss.20-30). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saraçoğlu, C. (2013, Nisan). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik, *Alternatif Politika*, 5(1), 52-68.
- Saraçoğlu, C. (2017, 17 Mart). *Ekonomisi çöken Avrupa faşistleşti*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.memurlar.net/haber/654084/ekonomisi-coken-avrupa-fasistlesti.html> sayfasından erişilmiştir.
- Sarıbay, A. Y. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.24-25). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Sarıgöz, H. (2018, 22 Ekim). Andımız, *Doruk Türk*, 31 Mayıs 2020 tarihinde <https://dorukturk.com/m/andimiz/> sayfasından erişilmiştir.
- Sarıkaya, M. (2015, 30 Aralık). Yirmi Yıl Önce Geldiler Aynı Kaderle Yüzleştiler, *Haber Türk*, 29 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1174143-yirmi-yil-once-geldiler-ayni-kaderle-yuzlestiler> sayfasından erişilmiştir.
- Sarımay, Y. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Savaş, A.R. (2020). *Türkiye’de Muhafazakârlık Milliyetçilik İlişkisi: Milliyetçiliğin Yeniden Üretilmesinde AK Parti’nin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Savrun, E. (2018). Kültürel Milliyetçilik, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.181-204). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Sayılğan, A. (2009). *Türkiye’de Sol Hareketler*, 5.Baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Sayın, Y. & Koçak, G. (2017). Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin İzlediği Politikalar, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), 10-24.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, (T. Binder, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Sehbal, M. (2019). *Turan Ülküsü ve Turancılık Nedir?*, 4 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.turktoyu.com/turancilik-vatan-ne-turkiye-dir-turklere-ne-turkistan-vatan-buyuk-ve-muebbet-bir-ulkedir-turan> sayfasından erişilmiştir.
- Sence şeref nedir Tayyip?, (2014, 7 Haziran). *Sözcü*, 27 Aralık 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/sence-seref-nedir-tayyip-526478/> sayfasından erişilmiştir.
- Sezik, M. (2013). Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık, *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı- II: 6-8 Mayıs 2013* içinde, (ss.113-125). Bursa.
- Shaw, C., Sözeri, E. K. & Şentek, Z. (2017, 10 Ocak). Türkiye, Kürdistan’ın bağımsızlığına giden yolu nasıl açtı, *The Black Sea*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://theblacksea.eu/stories/turkiye-kurdistanin-bagimsizligina-giden-yolu-nasil-acti/> sayfasından erişilmiştir.

- Siyasiler demokratikleşme paketi için ne dedi?, (2013, 30 Eylül). *Memurlar.net*, 1 Haziran 2020 tarihinde <https://www.memurlar.net/haber/410470/siyasiler-demokratikleşme-paketi-icin-ne-dedi.html> sayfasından erişilmiştir.
- Smith, A. D. (2002a). *Ulusların Etnik Kökeni*, (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, A. D. (2002b). *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2005). *The Ethnic Origins of Nations*, Oksford: Blackwell Publishing.
- Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*, (B. S. Şener, Çev.), 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik-Kuram, İdeoloji, Tarih-* (Ü. H. Yolsal, Çev.), Ankara: Atıf Yayınları.
- Smith, A. (2018). *Seçilmiş Halklar: Ulusal Kimliğin Kutsal Kaynakları*, (A. Küçük, Çev.), 1.Basım, İstanbul: Alfa Kitap.
- Soğancı, M. (2010, Şubat). Konuşma, *Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III* içinde, (ss.12-16). Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara. 26 Haziran 2020 tarihinde https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/8ed21db4f678f3b_ek.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Sonunda Şiddet Değil Demokrasi Kazanacak, (2011, 7 Haziran). *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/politika/sonunda-siddet-degil-demokrasi-kazanacak-323233> , Erişim Tarihi:26.05.2020
- Son dakika! Barzani’nin bağımsızlık referandumu başladı, (2017, 25 Eylül). *Hürriyet*, 12 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-barzaninin-bagimsizlik-referandumu-basladi-40589277> sayfasından erişilmiştir.
- Son Dakika Haberi: AK Parti’den ABD’ye Ermeni kararı tepkisi, (2019, 13 Aralık). *NTV Haber*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-ak-partiden-abdye-ermeni-karari-tepkisi,lbET-q1FDEOn4hCoJZVprQ> sayfasından erişilmiştir.
- Son dakika... Libya’da kan donduran olay! 106 ceset bulundu, (2020, 5 Haziran). *Milliyet*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-libyada-kan-donduran-olay-106-ceset-bulundu-6228157> sayfasından erişilmiştir.
- Son 16 yılda 278 devlet kurumundan 207’si özelleştirildi, (2018, 17 Eylül). *Milli Gazete*, 26 Haziran 2020 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/1688957/son-16-yilda-278-devlet-kurumundan-207si-ozellestirildi> sayfasından erişilmiştir.
- Sönmez, G. (2010, Mart). Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları, *İHH İnsani Yardım Vakfı Hur Doğu Türkistan Sempozyumu* içinde, (ss.193-212). İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Subaşı, İ. (2010, 17 Eylül). Türkiye ekonomisinde montaj sanayiinin yeri, *Dünya.com*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/turkiye-ekonomisinde-montaj-sanayiinin-yeri-haberi-125836> sayfasından erişilmiştir.

- Sunar, B. (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 431-454.
- Şahin, C. (2015, Ağustos). Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (39), 326-340.
- Şahin, İ (2019, 3 Kasım). 17 yıllık AKP iktidarının bilançosu, *Sözcü*, 4 Aralık 2021 tarihinde https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/17-yillik-akp-iktidarinin-bilancosu-5427893/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaber sayfasından erişilmiştir.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 9-22.
- Şahin, M. (2016). *Rusya'nın Kırım'ı İlhakına Yönelik Türk Dış Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şakayık Çiçeği Anlamı ve Hikayesi, (2017, 17 Nisan). 19 Haziran 2020 tarihinde <http://www.sakayikcicekcilik.com/sakayik-cicegi-anlami-ve-hikayesi/> sayfasından erişilmiştir.
- Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutam, (2013, 26 Ocak). *Hürriyet*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sangay-beslisine-alin-abyi-unutam-22448548> sayfasından erişilmiştir.
- Şen, H. (2011). Türk İslâmcılarının Milliyetçilik Algıları, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, (26), 1-18.
- Şen, Y. F. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Milliyetçilik Söylemi: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi, H. E. Beriş, (Ed.), *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl:11, (44), (ss.157-180), Ankara: Orient Yayıncılık.
- Şenbaş, D. (2018). *Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası- İç ve Dış Politika Etkileşimi*, London: Policy Series by Translational Press. 2 Şubat 2021 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=tZSuwwEACAAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false sayfasından erişilmiştir.
- Şendeniz, Ö. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, Güz, (20), 307-326.
- Şener, B. (2014, 10 Şubat). Dış Politikada Yumuşak Güç Olgusu, 21. *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 6 Temmuz 2020 tarihinde <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/dis-politikada-yumusak-guc-olgusu> sayfasından erişilmiştir.
- Şener, N. (2020, 7 Aralık). Amerika ve AB gibi 'müttefikin' varsa düşmana ihtiyaç yoktur, *Hürriyet*, 24 Kasım 2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/amerika-ve-ab-gibi-muttefikin-varsa-dusmana-ihtiyac-yoktur-41681547> sayfasından erişilmiştir.
- Şimşek, F. (2012). Türkiye'de Borçlanmanın Gelişimi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 117-124.

- Şimşek, Y. (2015, 16 Nisan). AK Parti ‘değer odaklı dış politika ilkesi’ ile AB hedefine odaklanacak, *Spuknik*, 14 Temmuz 2020 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/politika/201504161015019504/> sayfasından erişilmiştir.
- Şimşek, O. (2016). *Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla “Tevhidi Düşünce”*, Ankara: İlmar Yayınları.
- Şimşirgil, A. (2017). Eskiden Müslüman Oldu Denmez Türk Oldu Denirdi, *YEDİKITA*, 6 Ekim 2020 tarihinde <https://yedikita.com.tr/eskiden-musluman-oldu-denmez-turk-oldu-denirdi/> sayfasından erişilmiştir.
- Şovenizm Nedir?, (2015, 31 Ağustos). 7 Mart 2021 tarihinde <https://www.neoldu.com/sovenizm-nedir-6651h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Şovenizm Nedir? Şovenist Ne Demek? (2020, 12 Kasım). *Şovenizm Tarihi ve Kurucusu Hakkında Bilgi*, 7 Mart 2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/sovenizm-nedir-sovenist-ne-demek-sovenizm-tarihi-ve-kurucusu-hakkinda-bilgi-41660536> sayfasından erişilmiştir.
- Şur, Ş. (2015). Demokrat Parti ve Atatürk’ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik (1950-1960), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Bahar, (56), 147-176.
- Talan, S. (2020, 14 Ocak). Recep Tayyip Erdoğan’ın Kaddafi’nin devrilmesine verdiği destek yeniden gündemde, *Yeniçağ*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/recep-tayyip-erdoganin-kaddafinin-devrilmesine-verdigi-destek-yeniden-gundemde-264176h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Tan, N. (2019, Temmuz). 1932’den 2012’ye Türk Dil Kurumu, *Eleştiri / İnceleme, Türk Dili* 34-57.
- Tank Palet Fabrikası satıldı mı? Özelleştirme mi işletme hakkı devri mi?, (2021, 7 Temmuz). *Gritv.net*, 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.gritv.net/gri-haberler-haberleri/tank-palet-fabrikasi-satildi-mi-ozellestirme-mi-isletme-hakki-devri-mi> sayfasından erişilmiştir.
- Tarhan, M. & Çetinkaya, B (2020, 15 Aralık). Uzmanlara göre ABD’nin Türkiye’ye yaptırım kararı Türk savunma sanayisinin gelişimine hız kazandırabilir, *Anadolu Ajansı*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/uzmanlara-gore-abdnin-turkiyeye-yaptirim-karari-turk-savunma-sanayisinin-gelisimine-hiz-kazandırabilir/2077649> sayfasından erişilmiştir.
- Tarihi Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor, (2020, 2 Aralık). *YeniAkit*, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/tarihi-karabag-zaferi-turk-yolu-ile-taclaniyor-1464253.html> sayfasından erişilmiştir.
- Tarihte bugün: Erdoğan’dan Davos’ta ‘One Minute’ çıkışı, (2020, 29 Ocak). *Dünya Bülteni*, 7 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/tarihte-bugun/tarihte-bugun-29-ocak-erdogan-dan-davos-ta-one-minute-cikisi-h194810.html> sayfasından erişilmiştir.

- Tatar, T. (2008). Hayal, İcat ve Milliyetçilik Hakikati, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 97, 247. 17 Ekim 2021 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3118> sayfasından erişilmiştir.
- TBMM’de Kırmızı Halı Dönemi Sona Eriyor, (2015, 28 Aralık). *Haberler.com*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/meclis-koridorlarinda-turkuaz-hali-donemi-8009750-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2014, 17 Eylül). *SC-30, 17 Eylül 2014, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç’in Kırım’da 14 Eylül 2014 Tarihinde Gerçekleştirilen Yerel Seçimlere Dair Tutumumuz Hakkındaki Bir Soruya Cevabı*, 26 Ağustos 2020 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/sc-30_-17-eylul-2014_-disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic_in-kirim_da-14-eylul-2014-tarihinde-gerceklestirilen-yerel-seciml.tr.mfa sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2018, 21 Haziran). Güncel Açıklamalar, No: 171, *Türkiye’nin İnsani Yardımları Hk.* 8 Temmuz 2020 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/no_-171_-insani-yardimlarimiz-hk.tr.mfa sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, (2017, 2 Mayıs). AB Bakanı Ömer Çelik Avrupa İslamofobi Raporu 2016 Tanıtım Paneline Katıldı, 14 Aralık 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ab-bakani-omer-celik-avrupa-islamofobi-raporu-2016-tanitim-paneline-katildi_50631.html sayfasından erişilmiştir.
- T.C. İstanbul Valiliği, (2019, 29 Mayıs). *İstanbul’un Fethi 566. Yıl Dönümü Özel Programla Kutlandı*, 21 Haziran 2020 tarihinde <http://istanbul.gov.tr/istanbulun-fethi-566-yil-donumu-ozel-programla-kutlandi> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Enerji Teknolojilerinde Yerli Üretim Çalışma Grubu Raporu, Ankara.
- TCCB, (2014, 1 Aralık). *Türkiye ile Rusya Arasındaki Karşılıklı Güven, Bölgenin Barış ve İstikrarına Katkı Yapacak*, 26 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1534/turkiye-ile-rusya-arasindaki-karsilikli-guven-bolgenin-baris-ve-istikrarina-katki-yapacak.html> sayfasından erişilmiştir.
- “Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet” AKP Tüzüğünde, (2017, 20 Mayıs). *Bianet*, 8 Kasım 2021 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/186652-tek-millet-tek-bayrak-tek-vatan-tek-devlet-akp-tuzugunde> adresinden erişilmiştir.
- Tekelioğlu, M. S. (2013, Ekim - Kasım – Aralık). AK Parti İzmir Milletvekili ile Söyleşi (Meltem Yalçınkaya), *Eğitimin Sesi Dergisi*, (45), 8-13, Ankara.
- Tekin, M. (2014, Mart). Muhafazakarlık Ne Ayı Ne Gayrı, *UMRAN*, (235), 28-35. İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık.
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti’nin Muhafazakar Demokrat Kimliği*, 1. Baskı, Ankara: Orient Yayınları.
- Tepe, S. (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları, H. Yavuz, (Ed.), (A. Yıldız, Çev.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.141-182). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Terör Eylemleri (2021). 17 Aralık 2021 tarihinde https://rewardsforjustice.net/turkish/pan_am_103.html sayfasından erişilmiştir.
- TESAD (Tarih Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği), (2019, 22 Temmuz). *Türkiye Dış Politikasında Yumuşak Güç*, 7 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.tesadernegi.org/turkiye-dis-politikasinda-yumusak-guc.html?418302&418302> sayfasından erişilmiştir.
- Tezcan, E. & Aras, İ. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriyeye Dönüşümü, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11, (41), 1-35.
- Tezel, M. (2017, 4 Ağustos). 'Kurtlar Vadisi Darbe'den Vatan'a, *Sabah*, 9 Aralık 2021 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut-tezel/2017/08/04/kurtlar-vadisi-darbeden-vatana> sayfasından erişilmiştir.
- Tezkan, M. (2020, 5 Mayıs). Siyasetin dili Kurtlar Vadisi oldu, *T24*, 9 Aralık 2021 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/mehmet-tezkan/siyasetin-dili-kurtlar-vadisi-oldu,26506> syfasından erişilmiştir.
- TİKA, (2018) Balkanlar, Ankara, 24 Kasım 2021 tarihinde https://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (K. Emiroğlu, Çev.), 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tilly, C. (1997). *Coercion, Capital And European States AD 990-1992*, Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers
- Timur, T. (1994). *Osmanlı Kimliği*, İkinci Baskı, Ankara: Hil Yayınevi.
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset-Kültüre İlişkin Meseleler İçin Kimlik Temelli Bir Yaklaşım*, İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- Tok, N. (2010, 29 Haziran). *PKK terörünün şifreleri ve açılım*, *Hür Fikirler Yorum Analiz*, 25 Nisan 2021 tarihinde <http://www.hurfikirler.com/nafiz-tok-pkk-terorunun-sifreleri-ve-acilim/> sayfasından erişilmiştir.
- Tok, N., M. Özel & A. V. Koçal (Ed.), (2014). *Yeni Sağ, Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye'nin AK Partili Yılları)*, 1.Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- Tokatlı, M. & Akyol, Z. (2018). Reklamlarda Milliyetçilik: Adalet ve Kalkınma (AK Parti) Partisinin Anayasa Referandumu Reklamları Üzerine Bir İçerik Analizi", *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5(3), 258-274.
- Tosun, İ. (2015). Denetimin Değişen Yüzü, (B. Övgün, Der.), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015) içinde*, (ss.121-161). 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- TR Dergisi, (2020). *TRT World Yükseliyor*, 17 Haziran 2020 tarihinde <http://trdergisi.com/trt-world-yukseliyor/> sayfasından erişilmiştir.
- TRT, (2020). *Tarihçe*, 16 Haziran 2020 tarihinde <https://www.trt.net.tr/Kurumsal/tarihce.aspx> sayfasından erişilmiştir.
- TRT Avaz, (2020). *Hakkımızda*, 17 Haziran 2020 tarihinde <https://www.trtavaz.com.tr/hakkimizda> sayfasından erişilmiştir.

- TRT Faaliyet Raporu, (2016). *Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 2016 Faaliyet Raporu*, (B. K. Çolakoğlu, M. S. Ünver, Ö. Karadayı Doğan, Haz.). Ankara.
- TRT Haber Türklerin Ata Yurdu Uygur Özerk Bölgesi'nde, [Video] (2017, 6 Haziran). *TRT Haber*, Haber Dosyası, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=GPsmaGyaKKQ> sayfasından erişilmiştir.
- TRT Kurdi en çok izlenen kanal oldu, (2017, 20 Nisan). *Haber3*, 17 Haziran 2020 tarihinde <https://www.haber3.com/medya/trt-kurdi-en-cok-izlenen-kanal-oldu-haberi-4604153> sayfasından erişilmiştir.
- TRT'nin araştırmasına göre en çok TRT izleniyor, (2004, 22 Eylül). *Kanal 7 Haber*, 17 Haziran 2020 tarihinde <https://www.haber7.com/medya/haber/14417-trtnin-arastirmasina-gore-en-cok-trt-izleniyor> sayfasından erişilmiştir.
- TRT'nin en çok izlenen kanalı hangisi?, (2010, 21 Nisan). *Gazeteciler*, 17 Haziran 2020 tarihinde <https://www.gazeteciler.com/haber/trtnin-en-cok-izlenen-kanali-hangisi/173072> sayfasından erişilmiştir.
- Tufan Gündüz'den yürek titreten anlatım "Tarih bizi çağırıyor" [Video] (2016, 17 Kasım). *Pelin Çift'le Gündem Ötesi*, 22 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=SPPHMwGOrEs> sayfasından erişilmiştir.
- Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Güz, 10(2), 617-657.
- Tuna, A. (2012). *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, 1.Baskı, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Tuncer, G. (2019, 14 Ocak). Milli tank üreticisi fabrikanın, BMC'ye geçişinde çift bilinmeyen: Özelleştirme mi, işletme hakkı devri mi?, *Independent*, 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.indyturk.com/node/8191/ekonomi%CC%87/milli-tank-%C3%BCreticisi-fabrika%C4%B1n-bmcy-ge%C3%A7i%C5%9Finde-%C3%A7ift-bilinmeyen-%C3%B6zelle%C5%9Firme-mi> sayfasından erişilmiştir.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, Birinci Baskı, Konya: Palet Yayınları.
- Turan, O. (2014). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları*, 23.Basım, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Tutanak Dergisi, (2018). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi*, 11'inci Toplantı 7 Kasım 2018 Çarşamba, Dönem 27, Yasma Yılı 2.
- Tür, Ö. & Çıtak, Z. (2013). AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakarlık ve Türban, (İ. Uzgel & B. Duru, Der), (2002-2009) *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, (ss.614-629). 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Türban tartışmaları 60'larda başlamıştı (2010, 5 Ekim). *Cumhuriyet.com*, 7 Aralık 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turban-tartismalari-60larda-baslamisti-184516> sayfasından erişilmiştir.
- Türk, Y. (2014). Küresel ve Bölgesel Yeniden Yapılanma Sürecinde Güçlü Dış Politika, Müstakil, *MÜSİAD Araştırma Raporları*: 88, (A. Bozbey, A. R. Usul, Ç. Ungor, E. Ersen, E. Ersoy, H. Emiroğlu, K. Kasım, N. Uslu, R. Gözen, Katkıda Bulunanlar) Mavi Ofset Basım Yayıncılık, İstanbul.

- Türk Demek Müslüman Demektir!, (2015, 4 Ocak). 6 Ekim 2020 tarihinde <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com/2015/01/turk-demek-musluman-demektir.html> sayfasından erişilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük, (2020). 4 Temmuz 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.
- Türk Keneşi nedir? İşte Türk Konseyi ülkeleri... (2021, 12 Kasım). *Mynet*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.mynet.com/turk-kenesi-nedir-iste-turk-konseyi-ulkeleri-110106878530> sayfasından erişilmiştir.
- Türk Konseyi Devlet Başkanlarından 8. Zirvesi'nin ardından ortak bildiri (2021, 12 Kasım). *TRT Haber*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turk-konseyi-devlet-baskanlarindan-8-zirvesinin-ardindan-ortak-bildiri-625633.html> sayfasından erişilmiştir.
- Türk konseyi üyeleri kimler? Türk Keneşi nedir? Türk konseyi ülkeleri hangileridir? Türk Konseyi 8. Zirvesi'nde neler konuşuldu, alınan kararlar?, (2021, 12 Kasım). *Haberler.com*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haberler.com/turk-konseyi-uyeleri-kimler-turk-kenesi-nedir-14526656-haberi/> sayfasından erişilmiştir.
- Türkal, H. (2003). *İç ve Dış Borçlanmanın Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması*, 30 Haziran 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/332269224_Ic_ve_Dis_Borclanmani_n_Ekonomi_Uzerindeki_Etkilerinin_Karsilastirilmesi sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2020). *Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri*, 12 Aralık 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). 4 Aralık 2021 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye ve Türkmenistan'ın kardeşliği ticarî ilişkilere yansıyor (2021, 26 Temmuz). *Sondakika.com*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.sondakika.com/haber/haber-herkes-basta-deprem-oluyor-zannetti-dev-yilan-14605944/> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye'de sanayi montaja dönüyor! (2013, 24 Ocak). *EkoTrend*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://ekonomi.haber7.com/ozel-haber/haber/981200-turkiyede-sanayi-montaja-donuyor> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye'den Azerbaycan'a tam destek, [Video]. (2020, 27 Eylül). *Ulusal Kanal*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=Q6fLSeYdMVk> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmenlere sınırsız destek, (2014, 1 Ağustos). *Sabah*, 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/08/01/turkmenlere-sinirsiz-destek> sayfasından erişilmiştir.
- Türküne, M. (2014). *Siyaset, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Türkiye Çin'in Uygurlara baskısına neden sessiz kalıyor? , (2019, 6 Aralık). *Deutsche Welle*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-649>

%C3%A7inin-uygurlara-bask%C4%B1s%C4%B1na-neden-sessiz-
kal%C4%B1yor/a-51549785 sayfasından erişilmiştir.

Türkiye geldi, Türkiye.... Vefalı Türk Geldi Yine... [Video] (2017, 9 Mayıs), 11 Ocak 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=XxVhRodNZWs> sayfasından erişilmiştir.

Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH), (2009). Özelleştirme: Varlığım Sermayeye Armağan Olsun, *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası*, Yıl 54, 2009/5, (457), 17-29.

Türkiye’de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü?, (2013, 30 Aralık). *Aljazeera Turk*, 15 Mayıs 2020 tarihinde, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu> sayfasından erişilmiştir.

Türkiye’nin Doğu Türkistan politikası değişiyor mu?, (2017, 4 Ağustos). *Mepanews*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.mepanews.com/turkiyenin-dogu-turkistan-politikasi-degisiyor-mu-8038h.htm> sayfasından erişilmiştir.

Türkiye’nin Komşusu: Azerbaycan Özerk Bölgesi Nahçıvan, (2015, 12 Aralık). *Stratejik Ortak*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.stratejikortak.com/2015/12/turkiyenin-komsusu-azerbaycan-ozerk.html> , sayfasından erişilmiştir.

Türkiye’nin 2 uçak dolusu malzeme gönderdiği ABD, aynı gün terör örgütüne yardım etti , (2020, 1 Mayıs). *Haberler.com*, 7 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/turkiye-nin-2-ucak-dolusu-malzeme-gonderdigi-abd-13179674-haberi/> sayfasından erişilmiştir.

Türkolog: AK Parti Ermeniler için tek seçeneğidir, (2014, 20 Ocak). *Ermeni Haber Ajansı*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2014/01/20/T%C3%BCrkolog-AK-Parti-Ermeniler-i%C3%A7in-tek-se%C3%A7ene%C4%9Fidir/10315> sayfasından erişilmiştir.

Tüysüzöğlu, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, *Alternatif Politika*, 5 (3): 295-323.

Uçar, F. (2018a). Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *KSBD*, İlkbahar, Yıl: 10, 10(18), 81-108.

Uçar, F. (2018b). Üç Tarz-ı Siyaset’in Bir Unsuru Olarak İslâmcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *Journal of History Studies*, 10(4), 191-217.

Ugan, A. A. (2018, Nisan). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Gelişim Süreci ve Küreselleşmenin Türk Milliyetçiliği Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, (22), 515-531.

Uluç, A. V. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12, (23), 107-140.

Uluçakar, M. (2018). Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme, *Alternatif Politika*, 10 (3), 349-373.

Ulusoy, K. (2009). Tarih Eğitiminde Hermeneutik Yaklaşım, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 51-68.

- Urumçi katliamı, (2021, 5 Temmuz). *Olgunhaber*, 18 aralık 2021 tarihinde <https://ogunhaber.com/genel/urumci-katliami-2195677h.html> sayfasından erişilmiştir.
- Urumçi Katliamı nedir? Urumçi’de ne oldu? (2020, 6 Temmuz). *Yeniçağ*, 9 Şubat 2021 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/urumci-katliami-nedir-urumcide-ne-oldu-287953h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Uzgel, İ. & Yaramış, V. (2009). *Özal’dan Davutoğlu’na Türkiye’de Yeni Osmanlıcı Arayışlar*, (ss.1-17). 29 Eylül 2021 tarihinde https://www.academia.edu/41183129/%C3%96zaldan_Davuto%C4%9Fluna_T%C3%BCrkiyede_Yeni_Osmanl%C4%B1c%C4%B1_Aray%C4%B1C5%9Flar sayfasından erişilmiştir.
- Uzun, C. D.(2018). Yargı Vesayeti Kısacasında AK Parti öneminde Hukuk ve Yargı, (N. Miş & A. Aslan, Der.). M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset içinde*, (ss.209-230). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Uzunçayır, C. (2013). 2000 Sonrası Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yüzleri: Bir Sınıflandırma Denemesi, *Liberal Düşünce*, Yıl 18, Yaz, (71), 203- 218.
- Ülke Rehberi: Libya, (2011, 22 Ağustos). *BBC*, 21 Temmuz 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/02/110224_libya_rehber sayfasından erişilmiştir.
- Ün, A. (2015, 19 Aralık). Demirtaş: Çekilme kararı yok 17 Mart 2022 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demirtas-cekilme-karari-yok-2166065> sayfasından erişilmiştir.
- Vatansever, M. (2012). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel S.), 1487-1530.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, (A. Tüfekçi, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Wallerstein, I. (2013). Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik, E. Balibar & I. Wallerstein (Ed.). (N.Ökten, Çev.). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler içinde*, (ss.91-108). 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yabancıardan Diriliş için mesaj yağdı, (2019, 8 Haziran). *Akşam*, 17 Haziran 2020 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/guncel/yabancilar-dan-dirilis-icin-mesaj-yagdi/haber-978736> sayfasından erişilmiştir.
- Yalçın, E. S. (2013, Ekim-Kasım- Aralık). MHP Genel Başkan Yardımcısı Gaziantep Milletvekili ile Söyleşi (Meltem Yalçınkaya), *Eğitimin Sesi Dergisi içinde*, (45), 20-26, Ankara
- Yanmış, M. (2016). *Hendek Siyaseti, Sokağa Çıkma Yasakları ve 7 Haziran Sonrası Şiddet Olaylarının Kürt Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: Kürtler Süreci Nasıl Değerlendiriyor?*, Rethink Institute Wasington DC.
- Yaseen, H. H. & Okuduci, İ.(2020, 19 Mart) Türk Kızılaydan koronavirüsle mücadelede Erbil’e 30 bin maske yardımı, *Anadolu Ajansı*, 4 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turk-kizilaydan-koronavirusle-mucadelede-erbile-30-bin-maske-yardimi-/1771825> sayfasından erişilmiştir.

- Yaslıçimen, F. & Uçar Nurcan, M. (2015, Nisan). “Ermeni Açılımı”nın Dünü ve Bugünü, *SETA Perspektif*, (97), 1-5.
- Yaşlı, F. (2014, Temmuz). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamileşmesinde Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve ‘Türk-İslam Ülküsü’, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 9(22), 377-399.
- Yavuz, M. H. (2010). Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü, H. Yavuz, (Ed.), *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.7-28). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz, Y. (2019, 25 Temmuz). Erdoğan’a yazlık saray yapılan Ahlat’ta neler oluyor, *Odatv*, 11 Aralık 2021 tarihinde <https://odatv4.com/makale/erdogana-yazlik-saray-yapilan-ahlatta-neler-oluyor-25081939-167383> sayfasından erişilmiştir.
- Yavuz, Y. (2020, 23 Temmuz). Erdoğan’ın tartışılan Ahlat Sarayı’nın bilinmeyenleri, *Odatv*, 11 Aralık 2021 tarihinde <https://odatv4.com/makale/erdoganin-tartisilan-ahlat-sarayinin-bilinmeyenleri-23082041-190155> sayfasından erişilmiştir.
- Yayman, H. (2011). *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, 1. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları.
- Yatağan, A. G. (2018, Aralık). Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.
- Yegen, C. (2018). *Siyasal İletişim, Propaganda ve Ulusal Kimlik*, Birinci Baskı, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Yeğen, M. (2015, 22 Eylül). *Devrimci halk savaşı*, 30 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.ilkehaber.com/yazi/devrimci-halk-savasi-14304.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Yener, D. (2019, 13 Aralık). AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Ünal: Yaptırımlarla Türkiye’yi köşeye sıkıştırmaya çalışıyorlar, *Anadolu Ajansı*, 9 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-genel-baskan-yardimcisi-unal-yaptirimlarla-turkiyeyi-koseye-sikistirmaya-calisiyorlar/1673187> sayfasından erişilmiştir.
- Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023 (2015).
- Yeniçeri, Ö. (2017). *Bağımlılık Paradigması ve Türk Milliyetçiliği*, 7. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.
- Yenigün Altın, Ş. & Şen, A. F. (2018). Televizyon Dizilerinde Milliyetçi Söylemlerin Yeniden Üretimi: İsimsizler, Savaşçı ve Söz Dizileri Örneği, *Egemia*, (3). 113-140.
- Yerli ile Milli Otomobil Arasındaki Fark Nedir?, (2018, 13 Mart) *Bulur*, 4 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.bulur.com/oto-rehber/YerliileMilliOtomobilArasindakiFarkNedir/94> sayfasından erişilmiştir.
- Yerli otomobil masalı ve gerçekler, (2020, 2 Ocak). *Haber Sol*, 23 Ocak 2022 tarihinde <https://haber.sol.org.tr/turkiye/ozel-yerli-otomobil-masali-ve-gercekler-277480> sayfasından erişilmiştir.
- Yesevi, Ç. G. (2012). Türk Milliyetçiliğinin Evrimi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 7-85.

- Yesevi, Ç. G. (2018). *Türk Milliyetçiliği, Doğuşu, Yükselişi ve Siyasal Yansımaları*, 1. Baskı, Ankara: Kripto Yayınlar.
- Yeşilbağ, M (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.
- Yeşilyurt, N. & Akdevelioğlu, A. (2013). AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, (İ. Uzel & B. Duru, Der), (2002-2009) *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, (ss.381-409). 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2018). AK Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri, (N. Miş & A. Aslan, Der.). M. A. Memmi (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.181-207). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Yıkılmaz, A (2016). *AK Parti'nin Dış Politika İdeolojisi: Yeni Muhafazakârlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldırım, E. (2014b, 30 Kasım). Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık, *Yeni Şafak*, 2 Ocak 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ergun-yildirim/muhafazakr-demokrasi-ve-milliyetci-muhafazakrlik-2006264> sayfasından erişilmiştir.
- Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). AK Partinin 'Yeni Muhafazakâr Demokrasi': Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi, *Liberal Düşünce*, Bahar, 5-11.
- Yıldız, A. (2018a, Eylül-Aralık). Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında 'İnformel' Bir Demokrat: Turgut Özal'dan Kalan, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl:15, (55), 39-56.
- Yıldız, M. C. (1999). *Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik*, (ss.1-14.). 7 Mart 2019 tarihinde http://isamveri.org/pdfdrd/D01673/1999_4/1999_4_YILDIZMC.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Yıldız, O. (2020). Yeni Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçilik, *Köklü Değişim Dergisi*, (ss.1-8). 2 Ocak 2020 tarihinde www.kokludeg_s_mderg_s_.com/_ndex.php?p=makaleDetay&makale=690 sayfasından erişilmiştir.
- Yıldız, T. (2018b). Modern Irak'ta Kürt-Türkmen İlişkileri, *Avrasya Etüdleri* 54/2018-2 95-120.
- Yılmaz, R. ve Sayın, F. M. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1): 23-42.
- Yılmaz, E. (2008). *Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul.
- Yılmaz, M. E. (2016a, Eylül-Ekim). Pantürkizm'den Ulus-Devlete Yusuf Akçura, (Ç. Sarı, Ç.Yılmaz, H. Doğan, Ed.), *İhtimal Dergisi* içinde, (ss.32-37). Ankara.
- Yılmaz, N. (2013). İslâmcılık Tartışmasına Katkı: İslâmcılık ve AK Parti'den Sonra İslâmcılık, İ. Kara & A. Öz, (Ed.), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi*

Sempozyum Tebliğleri içinde, (ss.777-783). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Yılmaz, O. (2018a, 5 Kasım) *Yerli ve Millî Nedir?*, 4 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.tasav.org/index.php/yerli-ve-milli-nedir.html> sayfasından erişilmiştir.

Yılmaz, S. (2015, Ağustos). Kırım Krizi ve Dünya Kırım Tatar Kongresi, Ankara, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, No:12, 1-16.

Yılmaz, S. (2016b). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), Nisan Özel, 1164-1185.

Yorgancıoğlu, C. (2019, 10 Ağustos). Milliyetçiliğin Doğuşuna Tanıklık: Fransız Modeli mi Alman Modelimi?, *Yenidüzen*, 30 Aralık 2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/milliyetciligin-dogusuna-taniklik-fransiz-modeli-mi-alman-modeli-mi-116756h.htm> sayfasından erişilmiştir.

YPG'ye sağlık yardımı gönderdiği iddiasıyla ilgili açıklama, (2020, 2 Mayıs). *CNN Türk*, 7 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/numan-kurtulmustan-abdden-ypgye-saglik-yardimi-iddiasıyla-igili-aciklama> sayfasından erişilmiştir.

Yunus Emre Dizisinde “Makaslanan Kelime-İ Şehadet” Sahnesi, [Video] (2015, 3 Ağustos). 2 Şubat 2021 tarihinde <https://www.facebook.com/hakyolundapusula/videos/yunus-emre-dizisinde-makaslanan-kelime-i-%C5%9Fehadet-sahnesi/613531705416229/> sayfasından erişilmiştir.

“Yüzyılın krizi” 2008’e damgasını vurdu, (2008, 17 Aralık). *Hürriyet*, 26 Ocak 2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/yuzyilin-krizi-2008e-damgasini-vurdu-10588051> sayfasından erişilmiştir

Zariç, S. (2016, Aralık). Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, (38), 228-243.

Zariç, S. (2017, Eylül). Söylem ve Belge Analiziyle Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi Arasında Laiklik Meselesine Yaklaşım Farkı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 311-324.

Zeran, B. (201x). *Ulusçuluk ve Türk Ulusçuluğunun İnşası*, (ss.1-56). 2 Mayıs 2019 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/124160738-Ulusculuk-ve-turk-ulusculugunun-insasi.html> sayfasından erişilmiştir.

Zeyrek, M. (2021, 4 Ocak). Batılı ülkelerde artan Türk ve İslam karşıtlığı Avrupalı Türkleri endişelendiriyor, *Anadolu Ajansı*, 24 Kasım 2021 tarihinden <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/batili-ulkelerde-artan-turk-ve-islam-karsitligi-avrupali-turkleri-endiselendiriyor/2097578> sayfasından erişilmiştir.

1 Mart Tezkeresi'nin tutanakları açıklanacak mı? (2013, 12 Şubat). *Haber Türk*, 18 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/polemik/haber/819489-1-mart-tezkeresinin-tutanaklari-aciklanacak-mi> sayfasından erişilmiştir.

4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, (2015).

- 7 Haziran seçimlerinden sonra işte gün gün şehit olanlar (2016, 18 Şubat). *Odatv*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://odatv4.com/guncel/7-haziran-secimlerinden-sonra-iste-gun-gun-sehit-olanlar-1802161200-89824> sayfasından erişilmiştir.
- 13 yıl sonra İsrail havayolu uçağı Türkiye'ye indi, (2020, 24 Mayıs). *DW*, 7 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/13-y%C4%B1l-sonra-israil-havayolu-u%C3%A7a%C4%9F%C4%B1-t%C3%BCrkiye-indi/a-53551675> sayfasından erişilmiştir.
- 50 yıl kapıda bekletilen başka bir ülke yok, (2010, 28 Eylül). *HaberTürk*, 15 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/556355-50-yil-kapida-bekletilen-baska-bir-ulke-yok> sayfasından erişilmiştir.
59. Hükümet Programı, (2003). https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports-TR/Hukumet_Prg/59_hukumet_programi.pdf sayfasından erişilmiştir.
62. Hükümet Programı, (2014, 1 Eylül). Başbakan Ahmet Davutoğlu, T.C. Başbakanlık.
64. Hükümet Programı, (2015, 25 Kasım). Başbakan Ahmet Davutoğlu, T.C. Başbakanlık.
- 99 Yıl Sonra Mehmetçik Libya'da, (2011, 24 Mart). *Haber Türk*, 21 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/dunya/haber/613691-99-yil-sonra-mehmetcik-libyada> sayfasından erişilmiştir.
- 481 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı (2018, 19 Aralık).
- 1915'te ölen Ermeniler için ilk taziye mesajı, (2014, 23 Nisan). *BBC News*, 9 Temmuz 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140423_erdogan_1915_aciklama sayfasından erişilmiştir.
- 1923 Türkiye İktisat Kongresi Açış Konuşması: Mustafa Kemal Atatürk(1) (1923). 29 Haziran 2020 tarihinde <http://www.urunlu.com/146-1923-turkiye-iktisat-kongresi-acis-konusmasi-mustafa-kemal-ataturk> sayfasından erişilmiştir.
- 2013 Değişikliğini Reddeden Danıştay Kararı, (2018). T.C. Danıştay Sekizinci Daire Esas No: 2013/10501, Karar No: 2018/2319, 20 Mayıs 2020 tarihinde [https://www.turkegitimsen.org.tr/userfiles/files/danistay_8daire_2018_2319_an_dimiz\(1\).pdf](https://www.turkegitimsen.org.tr/userfiles/files/danistay_8daire_2018_2319_an_dimiz(1).pdf) sayfasından erişilmiştir.
- 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 18 Ekim).
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005).
- 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2010).
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012).

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: Abdullah TURAN		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	X
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	X
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	X
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	X
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	X
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	X
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	X
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	X
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	X
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	X
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	X
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	X
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	X
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	X
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	X
Atıf Yöntemi APA 6 ☒ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	X
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	X
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	X
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	X
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	X
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	X
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	X
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	X

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Abdullah TURAN